Almirah-1

Potli-2

Shelf-II

orange colour

1

कन्ताः शुद्धदेशजाः देवीरूपं ततस्तत्रैव कृत्वा तत्र प्रलेपैः सह मंडले तां तु संस्थाप्य देवीं हेम
मयीं ततः स्थापयेद्राजतीं ताम्रीं लेख्यां वा पटकुड्ययोः आवाहयेत्ततो देवीमथवा पुस्त
के पिवा त्रिलोचनां शुक्लदंतीं बिभ्रतीं राजतीं तनुं विरग्नं रक्तनयनां मेष्टमावाहयाम्यहं
इति मंत्रेण तां देवीमावाह्य सुकृतव्रती स्नानेन पास्तथा पाद्यं पादयोरुभयोर्द्विज आचं
उकर्पूरयुतं दद्याद्दर्ध्यं तथार्चनं भक्त्या मया प्रयत्नेन यद्दत्तं दीयते तव तद्गृहाण सुरे
शानि मेष्टे मेष्टे नमो नमः इत्याचार्य स्ववर्णादिपात्रेणांजलिनापि वा अर्घ्यं दत्वा स्मरेद्दे
वीं गंधपुष्पैस्तथार्चयेत् गोधूमयवशाल्यादि तद्वदुद्भैस्तु पारयेत् ततं पश्चात्तमात्रैस्तु
पूरिकादीनि सर्पिषा निवेदयेच्च तैरेव दद्याद्वैः प्रयत्नतः ततस्तु त्वा महादेवी सर्वका
मफलप्रदां मेष्टायै ते नमस्तुभ्यं मेष्टायै ते नमो नमः मेष्टे मेष्टेतयोनिष्टेत्रलिष्टे सरवा
दिनि एहि एहि त्वं महाभागे अर्घ्यं गृहाण सरस्वति अर्घ्यं स्तुत्वा स्तोत्रं संपत्या गीतानि पुर
न्

अ.कं.
१४७

ततश्च सौवीरैश्चैव संयुक्तं दद्याद्युद्रैश्च एव च सुवासिनीभ्यः शक्त्या तु दद्याद्देवि सुरूतव्रती ततो दे-
वीमनुज्ञाप्य ततो भुंजीत वाग्यतः भक्षयित्वा तदा चैव देवीं नत्वा पुनः पुनः शयीत व्रतचर्यैककु-
र्यात्मा तद्विसर्जनं एवमेव प्रकुर्वीत देवि नंतु प्रतिवत्सरं विसर्जनांते तु ततः सिकतो वारिणासि-
पेत् सुपद्यवट्कान्दद्याद्ब्राह्मणो भक्तितो द्विजः कुर्यादेवं प्रयत्नेन सायं वाथ विसर्जयेत्
विद्यार्थी प्राप्नुयाद्विद्यां स्त्रीकामः स्त्रियमेव च शिवस्मरणकारी तु देवि मेद्याद सौख्यं च सोव-
र्णोराजतं ताम्रं कृतरूप्यो भवेन्नरः कृतं स्वयं च कृतवान् सिद्धं चाप्यकृतात्मिनः देवा महत्वं क-
थितं तव देवि विधिप्रमं चार्चनसंयुतं तथा मंत्रोपि सा युष्क करोत्र तस्य तस्मान्मया तेकथितं
सदैव अथा यत्नमाह ॐ ज्येष्ठायै नमः यस्याः सिंहो रथे युक्तो व्याघ्रश्चापि महाबलः ज्येष्ठाम-
हमिमां देवीं प्रपद्ये शरणं शुभां तामग्निवर्णां तपसा ज्वलंतीमिति चाथवा सायोहि षेतिति
स भिहि रण्यवर्णीति च तत्समिरभिषिंचयेत् नाम्नाप्यविस्तरं दत्वा पाद्यमर्घ्यमथासनं

ॐ ज्येष्ठायै नमः ×३

शं॰ वि॰ ॥३॥

अथबलरामावतारंवर्णयन्नाहोच्चतालकेतुःस्थिरा
ष्ठकंठोरोहिणीशेनवसुदेवेनानिशंचुंब्यमानमुत्तमांग
भूमायोवैभूमातत्सुखमितिश्रुत्युपलक्षितःपरमात्म
स्यमूर्तिःकार्यंतत्प्राप्यइतिवा हालाहलस्यविषस्य
यांचसंमिते गीतकालक्रियामानेकरस्फालद्रुमांतरे

उत्तालकेतुःस्थिरधर्ममूर्तिर्हालाहल
पिभूमा॥१६॥विनायकेनाकलिता
सौकोऽपिकलापभूषः ॥ १७ ॥

न्ययोःस्त्रियामितिमेदिनी ॥१६ ॥ अथश्री
णेनोपविष्टेनविनायकेनगरुडेनोपलक्षितोयः
यात् संसृतिलक्षणादनर्थादवतु पक्षेआव
नीश्री विघ्नराजेनोपलक्षितोयः पूतंपवित्रंनामस
सीम्नि ॥ १७ ॥ पच
क्षिण ागस्य
कीरः नस्मि

ावतारंवर्णयन्नाह योबलेःसकाशात्त्रै
नाश्रमिणामाद्योब्रह्मचारीनोऽस्मानवतात्
॥ अथपरशुरामावतारंनिरूपयन्नाह येन
भूमौजितःवारिर्वाग्गजवंधम्योःस्त्रीक्लीबेंबुनि
ाथवंच्चद्रवत्स्फुरितेनेतनकेनापिनाथेनवयंस्त्र
य

उदीतबल्याहरणाभिलाषोयोवामनो
मयंनः ॥१३॥ येनाधिकोघत्तरवा
पिवयंसनाथाः ॥१४॥ विलासिन
साक्षीदियादमंदात्मसुखानुभूति ॥

श्रीरामचंद्रावतारंनिरूपयन्नाह अलीकोऽसत्यो
नाशयन् धराभूमिस्तस्याअपत्यंसीतातस्याःकुचयोसा
णिमुखानियस्य तथाभूतंद्विषंतंकाममस्यन्धरस्शोपि
रिऽपिचेतिमेदिनी ॥ १५ ॥
ागस्
हमस्मि

ं

अथहस्तामलकादिप्रसंगंसपरिकरंवर्णयि
र्णंपितोरक्षितोधर्मोयेनतं अभ्यर्णःअविदूर
प्रणमन्महेशंतुष्टाव कथंभूतमितितत्राह
वंद्यं यतःप्रपंचलक्षणस्यनास्यस्याद्भुतसूत्र
स्यतं तथाप्यस्तोदुष्टानांकामक्रोधादीनांलेपोय

श्री० ॥ अथद्वादशःसर्गः ॥ अथैकद
गाद्गोकर्णमभ्यर्णचलार्णवौघं ॥ १ ॥
मस्तद्दुष्टावलेपंप्रणमन्महेशं ॥ २ ॥
दायसमर्थनादेशिकमन्यतश्च ॥३॥
ग्रभक्षसाकांक्षकीरान्यकरंमहोस्मि

नश्रीर्यस्मिन् अन्यतोवामभागतश्चविद्युतासां
सीम्निक्षेत्रे सीमाघटिस्थितिक्षेत्रेष्वंडकोशेपिच
क्षिणहस्तोस्यतत्तथा सव्यान्यस्यदक्षिणभागस्
कीरःशुकोन्यकरेवामहस्तेयस्यतन्महोऽहमस्मि

किंच धराधरस्यहिमाचलस्यकन्यायागलेनसं
वास्मि ॥५॥ गुणातीतैर्विभाव्यंविभावनीयंगोक
कुंठकैलासयोर्विवर्तभूतंस्वातिरिक्ताकारेणवर्त्तनं

॥१॥

महीध्रकन्यागलसंगतोऽपिमांगल्
॥ ५ ॥ गुणत्रयातीतविभाव्यमि
पतिस्मकालं ॥ ६ ॥ वैकुंठकैलास
वासीनचिरादपासीत् ॥ ७ ॥ भ्रम
दृव्यर्थाभिरित्यर्चयतिस्मवाग्भिः ॥

तांगांवेद
मस्यचंद्रस ॥ ७ ॥ भेदवादिनांभ्रमापनोदाय
नादिभूतांग तिस्म ॥ ८ ॥
व्याख्येयंइति

हरति वंद्यंसमष्यादिभिर्वंदनीयं महत

च सुधाकरेच दिव्यौषधीश्यामलतासमी

वेदाभहारकस्यसुरस्यलावीनाशकोलास:

नगांनौकारूपांभूमिमादरेणाकलयन्विकर्ष

आरोप्यमहीमय्यामपाद्वैवस्वतंमनुमिति अ

वंद्यंमहासो

महःकिंचन

तांगांवेदवाचमादरादाकलयन्भत्याहरन्निति वा तथ

मस्यचंद्रस्यकलायाविलासोयस्मिस्तयासहविलास

नादिभूतांगांश्रुतिमादरेणाकलयन्विचारयन् गांव

व्याख्येयंइति ॥ इंद्र० ॥ १ ॥

एवंमत्स्यावतारमभिधायाथकमठावतारंनिरूपयन्न
द्रेर्मंदराचलस्यलीलायांभ्रमणात्मविलासार्थमुचिताधं
क्षेयोमंदरागंमंदराख्यपादपंदधाद्विषादीस्वयंविषभक्ष
ख्येयं अगःस्यान्नगवत्पृथ्वीधरपादपयोःपुमान् मं
चैर्महेर्भूमेर्मानंचित्तोन्नतिमुल्लासयन्स्फुरन्योवराह

योमंदरागंदधदादितेयान्सुधाभुजः
धत्तां ॥१०॥ उल्लासयन्योमहिमान
नांभोरुहसामरस्यं ॥११॥ समावह
नंपंचाननंप्रणुमःपुराणं ॥ १२ ॥

कलेवरःशेषविग्रहस्तस्मैवराहीशोवासुकिः
ह तंपंचास्यंसिंहंपरमात्मानं पुराणंसदैकर
पुनःप्रह्लादमुल्लासितमादधानं पक्षेपंच
ह्लादमुल्लासितमादधानमित्यर्थः ॥ १२

तत्रजातंवृत्तांत
रोहयाधीनताशुश
क्षितुमक्षमस्यनर
हेदंसत्यंजगत्त्रयं

अंकेनिधा
॥ २१ अ
ति ॥२२
स्यतुशोभ
मालोक्य
तन्मूकांबि

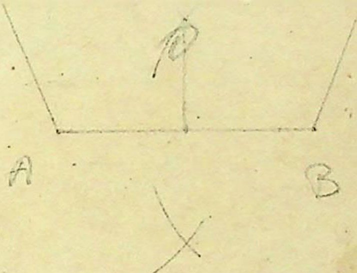
कथयत्येवब्राह्म
वजनादिभ्यः४७अ
स्थलंतन्मूकांबि

अथबुद्धावतारं
प्राय:ऋतुषुयज्ञेष
आदरोयेन यज्ञ
विद्योतमानाया
स्मिस्तथाभूतेकु

पाठीनवे
॥ १८
तमानम
मूकांबिव

यस्वयंप्रकाशाय
कृत:सर्वस्याशय
लक्ष्मीपार्वत्यर्ध

1

Jeg Baskat[illegible]
9th cl[illegible]

X

2

5 6 7

मिश्रित लेख

×

एक तरह
के लेख

22

एक तरह के
लेख —

जो अलग २ कागजों
पर रखे हुए हैं —

ग्रंथनाम आदिशब्द गुणादर्शः

ग्रंथकारनाम वेंकटाचार्यः

वेंकटाचार्यकृतिना यदुक्तं तीर्थमष्ट [illegible] विशत्वबोधकापाद्यानं [illegible] खंडनं तथा १

श्रोतव्यं सततं [illegible] [illegible] माहात्म्यदाप्रदं

सप्रलंबप्रलंबकाबकस्मीगुरुद्दिपत्रसमन्वितं २

१

श्रीमते रामानुजाय नमः श्रीःराजीवाक्षवक्षस्थलनिलयरमाहस्तवास्तव्यलोलल्लीलाब्जालिष्यंतं
तीमधुरमधुरसीनाभिपद्मेमुरारेः आलोकंलोकमात्राद्विपुगमुखशीशोराननेवर्षमाणंशंव
प्रांतेनदिव्यंपपइति विबुधैःशंक्यमानापुनातु ॥१॥ कांचीमंडलमंडनस्समखिनः कर्नाट
भूभृद्गुरोः तातार्यस्य दिगंतकीर्तिपशसो पंभागनेपंविदुः अस्त्लोकाध्वरकर्तुरप्पयगुरोरक्षे
षविद्धन्मणेः पुत्रः श्रीरघुनाथदीक्षितकविःपूर्णोगुणैरेधते ॥२॥ तस्तुतस्तर्कवेदांततंत्रव्या
कृतिचिंतकः व्यक्तंविश्वगुणादर्शंविपत्तेवेंकटाध्वरी ॥३॥ पद्यंपद्यापिविद्यतेबहुसतांहृद्याविगद्यंन
तद्धृद्यंचप्रतिपद्यतेनविजहत्पद्यंबुधास्वाद्यतां आपत्तेहितयोःप्रयोगउभयोरामोदमोदयं संगःक
स्याहिनखदेतमनसोमाध्वीकमृद्वीकयोः ॥४॥ विश्वावलोकस्पृहयाकदाचिद्विमानमारुह्यसमान
रूपंकृशानुर्विश्वावसुनामधेयंगंधर्वयुग्मंगगनेचचार ॥५॥ तत्रतु ॥ कृशानुरकृशास्सूयःपुरो
भागिपथंगतः विश्वावसुरभूद्विश्वगुणग्रहणकौतुकी ॥६॥ अपपुरतः समापततमरविंद
बांधवमवलोकपन्नवंदतैनमागमपारदृश्वा विश्वावसुः ॥ श्लो॰ ॥ ब्रह्मचर्यव्रतोत्सर्गगुरवेको

2

राम

१

वहु मि वा ने

शोका

तावदलोकपमल्लोकं॥सवहुमानं॥स्वर्गौकोभिरधोनिवासिभिरपारव्याप्तिशुद्धाध्वरस्वाहाकारव
षट्क्रियात्यमनन्तंस्वादीपमादीपते आम्नायप्रवर्त्तोरलंकृतिजुषेनुष्येमनुष्येपुरुषभेर्दिव्यदेवेनम
ति त्वाविनवपुषेदेव्येपरस्थित्यैनमः॥२५॥ कृशानुः॥ ननुसविनाकलोकगतोभवानप्यमलोकंनम
स्कर्तुमर्हति "जननमरणव्याधिव्याधिप्रभेदशुभेतराकलनमलिनालोकातुरास्वमुवंगताः॥तदि
हसंतिंद्रुद्रेस्थितैकमार्गणतत्परैः प्रभुभिर्हदितत्तत्येत्तित्येवुधः सहूपेतकः॥२६॥किंच॥वाल
त्वेतरुणिमनिवाप्रायशोवार्द्धकेवामृत्याम र्त्याः वतयमभटैर्वध्यमानानाश्यंते श्रेयप्तेषामनि
तविपदांजीवितंवाकिमात्तेकालेन ग्रामेपुनरनेद्रुहांकर्षणक्लेशहानिः॥२७॥विश्वावसुः॥
सत्यमेवंतथापिमाऽस्मत्स्वेमत्याश्रयं मानुषंजन्माद्दूषः॥श्लो॥रामः हेमसदाता भुविनमनु
जोरावर्णस्यप्रवृत्ती तत्तातः किंनमर्त्यास्त्रिदशकुलपतेर्दैत्यपुत्रेससुपः कलोकेमदं प्रोहर
तनरतपानश्रुतः किंत्वयासौकेवादेवाःप्रभावात स्वयमतिशापितामानवाद्यनवावा॥२८॥किंच॥
मांधाताचभगीरथश्चसगरोमान्यःककुत्स्थोरघुःपुरूरवासोपिपुहरवास्तवशिविः पृथुश्च नहुषोगदः
वैदेहोनहूषश्चहेहयपतिः वीरोययातिर्नलः पार्थश्चेतिनृपाः प्रशस्तयशसः प्रादुर्वभूवुर्नकिं॥२९

उ

कृशानुः ॥ अङ्गीकारं ॥ कामं जनाः केपि गुणाभिरामाः क्ष्मातले संति युगांतरेषु कलौ युगेस्मिन्
गुणलेशवंध्याः सर्वेपि सर्वेतरदोषभाजः ॥ ३० ॥ मंदेतरस्मेरमलीमसमाननानां मन्युस्फुरद्दुरभिमा
नमदास्पदानां कालेकलौ कलुषताकलितोदयानां दोषाय दृष्टिरपि हंत दुरीश्वराणां ॥ ३१ ॥ विश्वाव
सुः ॥ तथापि कालिकालिकाश्यापि मा तु भवान् दूषणीयाः यतः सर्वकालमपि केचन संत्येव साधवः पश्य ॥ दु
रितभीतितत्रीव त्वाप प्रसाद निरादराः कमलनयनस्वैरक्रीडाग्रहापतहृत गुहाः निगमपदवीनिर्वा
हापादितावुदिताः स्वयंकृतिनस्संति दृश्यंते कलावपि ते निर्मलाः ॥ ३२ ॥ अपपदितेमदीयेव
चासिनां विश्रंभसंभवः तत्र तत्र संचारमात्रचपलतत्त्वगुणप्रदर्शनं नर्हि करवाणीति विमानमग्रतःस्था
स्थल पयन्गुल्या निर्दिश्य ॥ इदं च वदरीकाश्रमं भिहैव नारायणस्तपस्यति नमस्यतां स्थिरतमं तमसः शोषय
न्विकासिषिव नोन्मिषाद्विषयवर्जनात्सज्जनो जनार्दनमहर्निशं भुजगमंचमंचेत्यमी ॥ ३३ ॥ कृशा
नुः सत्येतवात्र गुणवत्तासमर्थनं नरोचते मम यदेतज्जागर्ति शिलासमं हिमं सुषीतलागंधवहाश्च
हा दुस्सहा जलावगाँक्षचकितो जनस्ततः कुतस्त्वनुष्ठानस्यतिकर्मनिर्मलम् ॥ ३४ ॥ विश्वावसुः ॥ अस्म
न्मतानुकूलमेवैतद्भवति त्वदुक्तं यतः ॥ परमहिमयुतत्वात्स्यात्रवैकुंठसाम्यं पदमिदमुपयातः

राम

12-30, 39

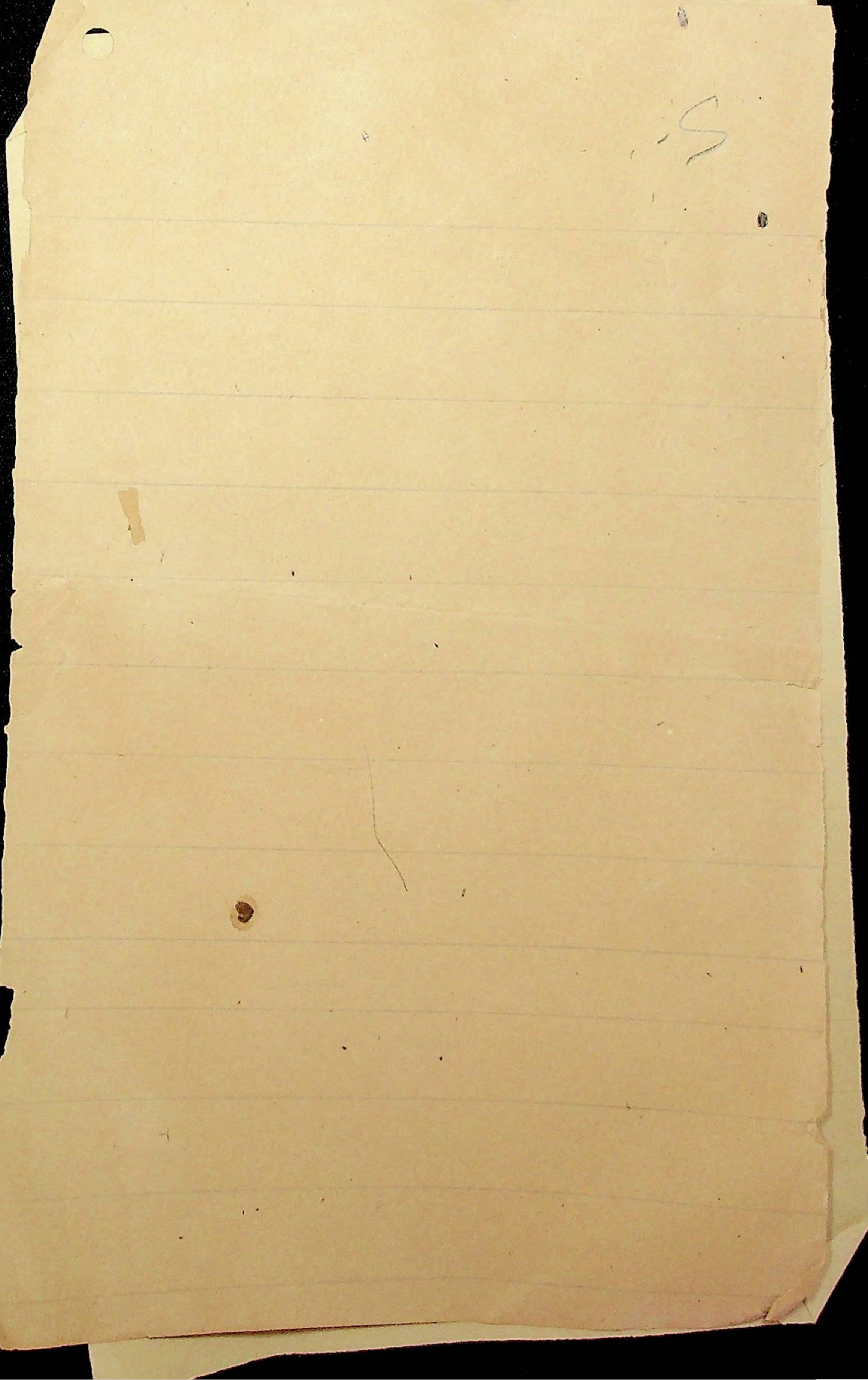
1

3

एक तरह के लेख

२६

4

6

एकटटैके

मेरखं

7

एक तरह के लेख —

जो अलग २ रखे हुए हैं —

8

ج٥-٢٠٤

एक तरह
के
लेखक

पृ० ५८

वाक्कलहः आचारनिपुणः गुडमिश्रः आचारश्लक्ष्णः मिश्रग्रहणे ।
सोपसर्गस्यापि ग्रहणम् मिश्रं चानुपसर्गमसंध्याविति अनुपसर्गस्य ह
णात् गुडसंमिश्रा धानाः अवरस्योपसंख्यानं मासेनावरः मासाव
रः कर्तृकरणे कृता बहुलम् कर्तरि करणे च तृतीया कृदंतेनैं प्राग्वत् । बहुलं
हरिणा त्रातो हरित्रातः नखैर्भिन्नो नखभिन्नः देवदत्तेन नखविभिन्नः ।
देवदत्तनखविभिन्नः कृद्ग्रहणे गतिकारकपूर्वस्यापि ग्रहणम् नखनि
र्भिन्नः कर्तृकरणे इति किम् भिक्षाभिरुषितः हेतावेवात्र तृतीया बहु
लग्रहणं सर्वोपाधिव्यभिचारार्थम् तेन दात्रेण लूनवान् इत्यादौ न कर्तृ
किंकार्यैः पचतितराम् कृत्यैरधिकार्थवचने स्तुतिनिंदाफलकमर्थवा
दवचनमधिकार्थवचनम् तत्र कर्तरि करणे च तृतीया कृत्यैः सहस

2

स॰ टी॰

रवत् काकपेयानदी वातच्छेद्यंतृणम् अन्नेनव्यंजनम् संस्कारकद्रव्यवाच
कं तृतीयांतं समस्तेनप्राग्वत् दध्ना ओदनो दध्योदनः इहांतर्भूतोपसेकक्रि
याद्वारा सामर्थ्यं भक्ष्येण मिश्रीकरणम् गुडेन धानाः गुडधानाः इह मिश्री
करणक्रियाद्वारा सामर्थ्यम् चतुर्थीतदर्थार्थबलिहितसुखरक्षितैः चतुर्थ्यं
तार्थ्यादयस्तद्धा चिनार्थादिभिश्च चतुर्थ्यंतं प्राग्वत् यूपाय दारु यूपदारु
नेह रंधनाय स्थाली अश्वघासादयस्तु षष्ठीसमासः अर्थेन नित्यसमासो

या

विशेष्यलिंगता चेति वक्तव्यम् द्विजायायं द्विजार्थः सूपः द्विजार्था यवागूः द्वि
जार्थं पयः भूतबलिः गोहितम् गोसुखम् गोरक्षितम् पंचमी भयेन चोरा
द्भयम् चोरभयम् भयभीतभीतिभीभिरिति वाच्यम् वृकभीतः

रा॰

६

का·
७

पर्य्यासिः संशयोपि प्रकीर्तितः आद्यो देहेष्वात्मबुद्धिः शंखादौ पीततामतिः भवेन्नि(
श्चयरूपा या संशयोऽथ प्रदर्श्यते किंस्विन्नरो वा स्थाणुर्वेत्यादिबुद्धिस्तु संशयः तदभा
वाप्रकाराधीस्तत्प्रकारात्तु निर्णयः संशयोप्यमतिर्या स्यादेकत्राभावभावयोः सा

अप्राप्तयोस्तु याप्राप्तिः सैवसंयोगईरितः कीर्तितास्त्रिविधस्त्वेष आद्योऽन्यतरकर्मजः त
थोभयस्पंदजन्योभवेत्संयोगजोपरः आदिमः श्येनशैलादिसंयोगः परीकीर्तितः मेषयोः
सन्निपातोयः सद्वितीयउदाहृतः कपालतरुसंयोगात्संयोगस्तरुकुंभयोस्तृतीयः स्यात्क
र्मजोपिद्विधैवपरीकीर्तितः अभिघातोनोदनंच शब्दहेतुरिहादिमः शब्दाहेतुर्द्वितीयः स्या
द्विभागोपित्रिधाभवेत् एककर्मोद्भवस्त्वाद्योद्वयकर्मोद्भवोऽपरः विभागजस्तृतीयः स्या
त् तृतीयोपिद्विधाभवेत् हेतुमात्रविभागोत्थहेत्वहेतुविभागजः परत्वंचापरत्वंचद्विवि
धंपरीकीर्तितम् दैशिकंकालिकंचापिमूर्तएवतुदैशिकं परत्वंमूर्तसंयोगाभूयस्त्वज्ञा
नतोभवेत् अपरत्वंतदल्पत्वबुद्धितःस्यादितीरितम् दिवाकरपरिस्पंदभूयस्त्वज्ञान
तोभवेत् परत्वंतत्तदल्पत्वबुद्धितः अपेक्षाबुद्धिनाशाच्चनाशस्तेषांनिरूपितः बुद्धेः
प्रपंचःप्रागेवप्रायशोविनिरूपितः अथावशिष्टोप्यपरः प्रकारः परिदर्श्यते अप्रमाच
प्रमाचेतिज्ञानंद्विविधमिष्यते तच्छून्येतन्मतिर्यास्यादप्रमासानिरूपिता तत्प्रपंचोवि

वादनुमितमिदं जन्म निपुणपुराणेनक्वापि क्वचिदपि भवन्तं प्रणतवान् न मन्तुकः । सं
प्रत्यहमत नुरागेप्यनतिमानिनी शान्तं तदिदमपराधद्वयमपि अनन्तावदपराध
द्वयमपि समर्थनीयमस्य बाधार्थत्वात् तत्समर्थनं च पूर्वापरजन्मनोरनमनाभ्यां वा
कार्यभूताभ्यां क्षिप्यते अत्र द्वितीयवाक्यार्थः तनुत्वमेकपदार्थो हेतुः अत्रापि

म संप्रति नैल्मुल इति वाक्यार्थो वा हेतुः क्वचित्परस्परविरुद्धयोः समर्थनीययोरुभयोः
क्रमादुभयोर्हेतुभावं भजतः यथा असोढा तत्कालोल्लसदसहभावस्य तपसः कथा(
नां विस्रम्भेष्वप्यचापलिकः शैलदुहितुः प्रमोदं नोद्दिश्यात्कपटवटुवेशापनयने(
त्वराशोभिन्याभ्यां युगपदभियुक्तः स्मरहरः अत्रपि वस्य युगपदाक्रान्तिमत्रत्यच(
यापनयनत्वरानुवर्तने द्वयोर्विरुद्धयोः क्रमात्किं जातीत्र तपसोऽसहिष्णुत्वम
त्सल्लापकौतुकं चेति उभावर्थौ हेतुत्वेन निबद्धौ क्वचित्परस्परविरुद्धयोरुभयोः स

ले

मर्थनीर्घयोरेक एव हेतुः यथा जीयादंबुधितनयाधरसमास्वादयन्मुरारिरयम् अंबुधि
मथनक्लेशकलनयाविफलं सफलं च अत्र विफलत्वसफलत्वकलनयोर्विरुद्धयो
रेक एवांबुधितनयाधररसास्वादो हेतुः इदं काव्यलिंगं हेत्वलंकार इति केचिदुदाजहुः (
हेगोदावरी दक्षिणावकत्तरो देशो कलिंगः कविर्वा देवी वकुदेशादर्शनसर्वीत्यकावि
रक्तिंगतः एनामरण्यविमध्यकुसुम जिन्नाभी संजोजासनम ब्रह्माणं गमयद्दितो कप
मसानेकाकिनी स्यास्यतीत्यत्र ब्रह्मणः आपतां कपंगोदावर्या कर्त्तव्यमित्यसंभा
वनीयार्थोपपादकस्यार्णवम ध्येत्यादितद्विशेषणस्य न्यसनं श्लेषालंकारणइति श्लेषो
ऽविघटमानार्थघटकार्थस्य वर्णनमिति श्लेषलक्षणमिति च जयदेवेनोक्तम् वस्तु
तस्त्वत्रापि पदार्थहेतुकं काव्यलिंगमेवतत्तभेदकाभावात् ननु साभिप्रायपदार्थवाक्या
र्थविन्यसनरूपात्परीकरत्काव्यलिंगस्य किं भेदकम् उच्यते परीकरे पदार्थवाक्या

र्थ वला त्प्रतीयमानो र्थो वाच्यो पकारकत्वं भजते काव्यलिंगे तु पदार्थवाक्यार्थ एव हेतुभावं भजतः ननु यद्यपि सुधांशोरित्यादि पदार्थहेतुककाव्यलिंगो दाहरणे ऽत्र प्यनतिमान इत्यादिवाक्यार्थहेतुककाव्यलिंगोदाहरणे च पदार्थ वाक्यार्थावेव हेतुभावं भजतः तथापि पद्युनाप्युपरक्तैत्येति पदार्थहेतुकोदा हरणे मच्चित्ते त्रिलोचन इति वाक्यार्थहेतुकोदाहरणे च प्रतीयमानार्थस्यापि हेतुको ऽनुप्रवेशो नत्वपत्ते पद्युनेत्यविवेकित्वाभिप्रायगर्भं विदुषीत्यस्य प्रतिनिर्देशत्त्वा

च

त्त् त्रिलोचन इति कंदर्पदाहकत्वतीयलोचनत्वाभिप्रायगर्भं कंदर्पजयोपयोगि त्वान्न एष सत्यं तत्पापि न तयोः पोषिका एव किं तु तदुपस्थापितं काव्यलिंगमपि प्रती यमानाविवेकविशिष्टेन पद्युनाप्युपरक्तत्वस्यानेक पदार्थस्य प्रतीयमानकंदर्प

त्व

दाहक तृतीयलोचनविशिष्टस्य शिवस्य चित्ते सन्निधानस्य वाक्यार्थस्य च वा

कु॰
६९

च्यस्यैव हेतुभावात् न हि तयोर्वाच्ययोर्हेतुभावे ताभ्यां प्रतीयमानं मध्ये किंचित्द्वार
मस्ति यथा सर्वाशुचिनिधानस्य कृतघ्नस्य विनाशिन इत्यादिपदार्थपतीकरो
दाहरणे सर्वाशुचिनिधानत्वादिनाऽनेकेन पदार्थेन प्रतीयमानं शरीरस्यासंर
क्षणीयत्वं तथा च वाक्यार्थपतीकरोदाहरणे पर्य्यायोक्तविषयात्तत्र वाक्यार्थे (
न प्रतीयमानं नाहं ब्रह्मास इत्यादि तस्मात्पशुनेत्यत्र त्रिलोचन इत्यत्र च प्रतीय
मानवाच्यस्यैव पदार्थस्य वाक्यार्थस्य च हेतुभावोपपादकतया काव्यलिंगस्यां
गमेव यत्त्वन्नेत्रसमानकांति सलिले मग्नं तदिंदीवरमित्यनेकवाक्यार्थहेतुक
काव्यलिंगोदाहरणे त्वन्नेत्रसमानकांत्यादिकालिंदीवरशिखिहंसविशेषणानि
तेषां वाक्यार्थानां हेतुभावोपपादकानीति तत्र वाक्यार्थहेतुककाव्यलिंगे पदार्थ
हेतुककाव्यलिंगमिति न तयोः काव्यलिंगोदाहरणत्वेपि काचिदनुपपत्तिः ॥ उक्ति
रर्थांतरन्यासः स्यात्सामान्यविशेषयोः हनूमानब्धिमतरद्दुःकरं किं
महात्मनाम् ॥ गुणवद्वस्तुसंसर्गाद्याति स्वल्पोपि गौरवम् पुष्पमालानुषंगेण

राम
६९

8

कु॰
५३

९

राम
५३

जोभर[illegible]यपसोज: श्वासांतरां वैरेष: अत्र कल्पवृक्षायैकैक वितरणा
त्तिग्रापि वार्त्तीय राज्ञ वितरणे हेतौ कल्पवृक्षपरागादिरूपभूतपंचनि
र्मितत्वेतद्धेतुत्वपरिकल्पनं प्रौढोक्तिः संभावनं यदीत्थं स्यादित्यूहो[illegible]न्य
स्य सिद्धये यदि दोषो भवेद्ध्वनौ कर्पितास्यगुणास्तव यथा वा कस्तूरि
कामृगाणामंडाद्गंधगुणमखिलमादाय यदि पुनरहं विधिः स्यां खलाजि
कायां निवेशयिष्यामि यथा यौ लोककल्पनमतिशयोक्तिभेद इति काव्य
प्रकाशकारः किं चिन्तिप्यात्वसिद्धयर्थं मिष्यार्थतरकल्पनम् मिष्या
ध्यवसितिर्वैपुण्यं वधापेत्वसजं वहन् अत्र वैरूप्यावशीकरणस्यात्यंताऽसं
संभावितत्वसिद्धये गानकुसुममालिकाधारणरूपार्थांतरकल्पनं मि
थ्याध्यवसितिः यथा वा अस्पृश्यतिपतेः परार्द्धपरपोलद्दीकृताः॥

॥

प्रपंचश्चित्रमीमांसायां द्रष्टव्यः एवमप्रकृतेन प्रकृतसमर्थनमुदाहृतम् प्रकृ
तेनाप्रकृतसमर्थनम् यथा यदुच्यते पार्वति पापवृत्तये न रूपमित्यव्यभिचारि
तद्वचः तथा हि ते शीलमुदारदर्शने तपस्विनामप्युपदेशतां गतं ॥ यथा वा दा
नं ददत्यपि जलैः सहसाधिरूढे को विद्यमानगतिरासितुमुत्सहेत यद्दन्तिनः
कटकटाहतटान्मिमंक्षोर्मंक्षूदपाति परितः पटलैरलीनाम् यस्मिन् विशेष
सामान्यविशेषाः स विकस्वरः स न जिग्ये महान्तो हि दुर्धर्षाः सागरा इव अत्र कस्य
चिद्विशेषस्य समर्थनार्थं सामान्यं विन्यस्य तत्प्रसिद्धावप्यपरितुष्यता कविना
तत्समर्थनाय पुनर्विशेषान्तरमुपमानीत्यार्थान्तरन्यासविधया वा विन्यस्यते
ए तन्न निकषालंकारः उत्तरार्धं यथा कथंचिदुदाहरणम् इदं तु व्यक्तमुदाहरणम्
अनन्तरत्नप्रभवस्य यस्य हिमं न सौभाग्यविलोपि जातम् एको हि दोषो गुणसन्निपा

पि

कु॰ ५२

तेनिमज्जन्ती दोः किरणेच्छिवांकः इदमुपमारान्या विशेषोक्तिरन्यसनेउदाहरणम् अ
प्रोक्तिरन्यसनविधिर्यथा करणरुरुंनुदमंतरेणारणि तं गाहस्वकाकस्त्वयमौक्तिकं
दंमकरंदघ्रा लिनमिह त्वामनम हेको किलंधन्यानिस्पलवैभवनकति चिद्व
त्तनिकुन्ततिकां नेपाल क्षितिपालभानुपति तेपंकेनसंकेतकः यथावा

-प

मालिंम्ब घ्राशितोमधुलिडकलंको धतोत्वेतत बदक्तिलकांतना
मंदो यावितः कथंतमेलनताणण त्वंवकुणतोहि क्वचतिभ्रमविभ्रतं
भौ प्रोक्तोकिह व्यजाहतो तद्वत्त्वपरिकल्पनं कचाः कालिंदजातीरत
मालत्तोमत्तचकोः कापूर्वीतिशयाहतो तद्वत्त्वपरिकल्पनंप्रोक्तोक्तिः
यथावक्त्रगतं नेत्र्यातिशयाहितो पक्षनात्तदेहणे तद्वत्त्वपरिकल्प
नम् यथा कल्पतरु कामदोश्री चिंतामणिधनदशंखौनां रचितोर

शा
दामः
कुसुमः
शब्दोनि

संभवात् नचैतत्सामान्यस्य कासांनसौ भाग्यमणयो गतानामित्यादि विशेषस
स्यैव समर्थनार्थं सामान्यं लोकसंप्रतिपन्नतया विशेषाववतरणं विनैव बुद्धौ प्रतिपिन्न
त्वं संभवतीति श्लोके तन्न्यसनं नापेक्षितमिति वाच्यम् सामान्यस्य सर्वत्र
लोकसंप्रतिपन्नत्वनियमाभावात् नहि यो यो धूमवान्सोऽग्निमानित्तिव्या
प्तिरूपसामान्यस्य लोकसंप्रतिपन्नतया यथा महानस इति तद्विशे
षरूपदृष्टान्तानुपादानसंभवमात्रेण प्रतिज्ञाव्याप्तिरूपसामान्योपन्यासेपि
तद्विशेषरूपदृष्टान्तोपन्यासनैरपेक्ष्यं संभवति नचैवं सामान्येन विशेषस
समर्थनस्थले पूर्वं कचित्तस्य सामान्यस्य लोकप्रतिपन्नत्वाभावेन तत्तस्य बुद्ध्या
रोहाय पुनर्विशेषोपात्तन्यसनप्रसंग इति वाच्यम् इष्टापत्तेः अत्रैव विषये विक
ल्पालंकारस्यानुपदमेव दर्शयिष्यमाणत्वात् किंच काव्यलिंगेपि नसर्व

कु॰ पर

14

त्रसमर्थनसापेक्षत्वनियमः चिकुरप्रकरा जयंतीति इत्यत्र तदभावात् उपमान
वस्तुषु वर्णनीयसाम्याभावेन निंदायाः कविकुलक्लृप्तत्वेनात्र समर्थनापेक्षत्व
विरहात् नहि तदास्पदाक्षेपि गत्वाधिकारितां नपशारदः पार्वणशार्वरीश्चेत्या १
दिषु समर्थनं दृश्यते नविशेषेणोपात्तेन नानिना नचसमस्तुना अप्रतीका
रपारुष्याः स्त्रीभिरेव प्रियः कृता इत्यादि काव्यलिंगविषयेषु समर्थनापे
क्षाविरहेपि प्रतीकारपारुष्यादित्यादिना समर्थनदर्शनाच्च नहि तत्र स्त्रीणां
विषादिनिर्मितत्वाभावप्रतिपादनं समर्थनसापेक्षं प्रसिद्धत्वात् तस्मा [illegible]
दुपपत्तौ व्यभिचारात् समर्थनापेक्ष समर्थने काव्यलिंगं तन्निरपेक्ष समर्थने
ऽर्थान्तरन्यास इति नविभागः किंतु समर्थ्यसमर्थकयोः सामान्यविशेषभावसं
बंधेऽर्थान्तरन्यासस्तदितरसंबंधे काव्यलिंगमित्येव व्यवस्थापारणीया ।

राम पर

सूत्रं शिरसि धार्य्यते सामान्यविशेषयोर्द्वयोरप्युक्तिरर्थान्तरन्यासः तयोश्चैकं प्रस्तु
तमन्यदप्रस्तुतं भवति ततश्च विशेषे प्रस्तुते तेनसहाप्रस्तुतसामान्यरूपस्य।
सामान्ये प्रस्तुते तेनसहाप्रस्तुतविशेषरूपस्य च वाक्यार्थस्य न्यसनमर्थान्तरन्यास इ
त्युक्तं भवति तत्राद्यस्य द्वितीयमुदाहरणं द्वितीयस्य द्वितीयश्लोकः ननु यं का।
यलिंगानालातिरिच्यते तथा हि उदाहरणद्वयेप्यप्रस्तुतयोः सामान्यविशेषयोरुक्तिः
प्रस्तुतयोर्विशेषसामान्ययोः कथमुपकरोतीति विवेक्तव्यम् नहि सर्वथैव प्रस्तु
तानन्वय्यप्रस्तुताभिधानं युज्यते न तावदप्रस्तुतप्रशंसायामिव प्रस्तुतव्यंजकतया
ऽप्रस्तुतयोरपि सामान्यविशेषयोः स्वशब्दोपात्तत्वात् नाप्यनुमानालंकार इव प्रस्तुत
प्रतीतिजनकतया तद्व्याप्तिपक्षधर्मताद्यभावात् नापि दृष्टान्तालंकार इवोपमा
नतया विस्रव्यघातदोषः स्वभावप्रबलस्य वीरकोपकरः वनतरुभंगध्वनिरिव हरी
निद्रातस्करः कपीता इत्यादिषु सामान्ये विशेषस्योपमानत्वदर्शनेपि विशेषसामान्ययोः
स्यकचिदपि तद्दर्शनादुपमानतया तदन्वयसामंजस्याप्रतीतेश्च न तस्मात्प्रस्तुतस

कु॰
५॰

समर्थकतयैवाप्रस्तुतस्योपयोगस्तथापि वक्तव्यः तत्तस्य वा वाक्यार्थहेतुकं काव्यलिंगमेवा
स्तापि स्यात् न त्वलंकारांतरस्याप्यवकाश इति चेत् अत्र केचित् समर्थसापेक्षस्या न
र्थस्य समर्थने काव्यलिंगं निरपेक्षस्यापि प्रतिभावैभवात्समर्थने र्थांतरन्यासः नहि
यत्त्वन्नेत्रसमानकांति सलिल इत्यादि काव्यलिंगोदाहरणेष्विव अप्येपापादेशारदा
प्राशंके प्रावृट्पयोशांततडित्कटाक्षा कांतानसो भाग्यगुणेन नानं नघः पटीभ्र
घ पयोधराणां दिवाकराद्दुत्तरि योगहासलीनं दिवा भीतमिवांधकारमद्य उद्देपि नूनं
शरणं प्रपन्ने ममत्वमुच्चैः शिरसामतीव इत्याद्यर्थांतरन्यासोदाहरणेषु प्रस्तुतस्य सम
र्थनापेक्षत्वमस्तीति वस्तुतस्तु मायोवादो यमर्थांतरन्यासेपि हि विशेषस्य सामान्ये
न न समर्थनानपेक्षत्वेपि सामान्यं विशेषेण समर्थमपेक्षत एव निर्विशेषं न सामान्य
मितिन्यायेन बहूनामप्यसाधारणं संयोगः कार्यसाधक इत्यादि सामान्यस्यत्तसेराप्य
तेजस्तुलयानागोपि बध्यत इत्यादि संप्रतिपन्न विशेषावतारणं विनाऽवष्टो प्रतिष्ठितत्वा

एम
५॰

ज्ञा॰
१६

णकमन्यित्व यो: द्वयोरेव सामानाधिकरण्यमिति प्रतीत्या अवच्छेदका
तासंबंधेन तदुभयसामानाधिकरण्यस्य द्वयोरेव [illegible] त्वान्नव्यभिचारादिति भाव:
नन्वेवं ज्ञेयत्वाधिकरणे घटत्वावच्छेदेन वाच्यत्ववृत्तित्वाभावस्य घटीयत्वा
दौ सत्वात्तादृशाभावाप्रतियोगि [illegible] भिन्नत्वं न त्वेव ज्ञेयत्वादिहेतौ इत्यत आह केव
लान्वयिन्यव्याप्तिप्रदर्शनमसंगतमत आह केवलेति द्वितीयेति तत्र साध्य
वच्छिन्नस्याप्रसिद्धत्वादिति भाव: यद्यपीदं वाच्यं ज्ञेयत्वादौ तादात्म्येन केव
लान्वयिहेतौ प्रथमलक्षणेऽव्याप्ति: संभवति प्रमेयावच्छेदेन वाच्यत्ववता
तादात्म्यविरहितोऽप्रसिद्धे: न च घटावच्छेदेन वाच्यत्ववत्तादात्म्यविरहो
घटत्वादुलभ: तथा सति घटत्वं घटे न वाच्यमित्यादिप्रतीत्यापत्ते: तथा
प्यधिकरणे निरूपितहेतुतावच्छेदकसंबंधेन साध्यवद्वृत्तित्वाभावो [illegible]
ण घटक इत्यभिप्रायेण द्वितीयलक्षणाभिधानम् [illegible] पदस्य तत्साधुत्व [illegible]
क्ति [illegible] तादात्म्येन घटात्मकहेत्वधिकरणीभूतघटवृत्तिनिरूपिततद
न्यन वाच्यत्ववत्तादात्म्यकत्वाभावस्य घटावच्छेदेन घटत्वाद्यवच्छिन्नवृत्तित्व [illegible]
वस्तुत: केवलान्वयित्वं वृत्तिमदत्यंताभावाप्रतियोगित्वं [illegible]

(1)

...नवदीति निरुक्तपक्षद्वयोरपि दुर्वचत्वं ...वदिति निरुक्तस्य प्रसक्तः सत्ताभा
ववत्त्वाद्युपरि सत्तावत्तानिरूपकत्वेव विशेषितयात्वात् सत्तावान् स्यात् येण वि
शिष्टत्वांतः केवलान्वयिनोः दाता एवं विशेषणविशेष्योरपि ग्राहकसामग्री वि
रहेऽपि विशिष्टग्रहस्य सत्त्वात् तत्र ग्राहकतामन्यथा विशिष्टग्रहे हेतुत्वं तत्क
ल्पने गौरवं तत् स्फुटमेवेत्यत आह अनतिरेकेणेति गुणवत्त्वविशिष्टस्याति
रिक्तत्वादिति विशेषस्य विशिष्टनिरूपिताधिकरणत्वस्यातिरिक्तत्वादित्यर्थः
तथा च हेतुतावच्छेदके विशिष्टहेतुत्वाधिकरणत्वावच्छेदेन तादृशावच्छिन्नाभाव
वत्त्वं सर्वेषामेव तन्मतेनान्वयासिद्धिरित्याशयः ननु विशिष्टाधिकरणत्वापादि
नातिरिक्तम् विशिष्टसत्तावानिति प्रतीतेः प्रत्येकनिरूपिताधिकरणत्वाद्
यावगाहित्वेनोपपत्तेः अन्यथा विशेषणाभावनिर्णयदशायामपि विशि
ष्टसत्त्वप्रतीत्यापत्तेः विशिष्टसत्तावत्ताबुद्धौ विशेषणाभाववत्ताज्ञानस्य प्रति
बन्धकतायाः स्वातन्त्र्येण कल्पनापत्तेः तत्र ... तदाप्याह अनतिरिक्त
त्वेति विशेषणेति विशेषणगुणकर्मान्यत्वविशिष्टसत्त्वं ... अन
योः सामानाधिकरण्यात्मकसंबन्धस्यैवेत्यर्थः साक्षात्संबन्धेन व्यभिचारि
त्वादाह परंपरयेति अवच्छेदकता... परसंबन्धेनेत्यर्थः सत्तागुण

2

ताप

नतत्वादव्याप्तिः महानसादेरपि कालिकादिसंबंधेन पर्वतीयधूमाद्यधिक
रत्वात् अत्र साध्यवद्वृत्तित्वाभाववत्तापामवच्छेदकत्वादिति वाच्यम् व्या
प्यत्वाभिमतसाध्यवद्वृत्तित्वाभाववद्वृत्तिधर्मवत्त्वमित्यपरेति
धिकाधिकरणोऽनवच्छेद्यसाध्यवद्वृत्तिलासंभवेन धूमत्वस्य हेतुतावच्छे
तार्पस्य तत्र धूमत्वधर्मभादाये वलद्धलासंभवेन [illegible] तिरिक्तत्वात् तत्र (
वच्छेदकत्वेपि तत्पमाबात् तथापि विशिष्टस्यानतिरिक्तत्वात् [illegible] मवच्छेदो गौरव
वाव्याप्तिवारणे संभवे हेतुतावच्छेदकाव[illegible]धिकरणे [illegible] त्वादेर्व्याप्य
मसंभवो वा विशिष्टनिरूपकाधिकरणत्वाप्रसिद्धेः एवं [illegible] दित्याशयः
तानवच्छेदकत्वेन तादृशव्येणकप्पा पांहे तोरूपन्यासोन [illegible] नच्यगतौ विशिष्टस्यानतिरिक्तदी
नत्र विशिष्टस्यातिरिक्तत्वे मानाभावः न च विशिष्टस्यातिरिक्तत्वे विरहादि
प्रतीत्यभाव एवमानम् तदास्य विशिष्टनिरूपिताधिकरणत्वं यत्र तत्र तिरि
वत्तादृशप्रतीत्यसंभवात् न च विशिष्टनिरूपिताधिकरणतापामः कृतो
तत्र तदा विशिष्टसत्त्वमेवातिरिक्तमस्तु विशिष्टस्यातिरिक्तत्वे दुर्वचं विशि
धिकरणतालाघवरूपत्वाभ्युपगमात् किंच विशिष्टस्यातिरिक्तत्वे दुर्वचं विशिष्टा

मा॰
१५

मा॰
१५

व्यभिचारी एव तिव्याप्तिस्तस्माद्व्यभिचारीणोऽस्त्विति तादृशीति हेतुतावच्छे
दकसंबंधेन हेतुमतीत्यर्थः तादृशाभाववत्त्वे साध्यवद्वृत्तित्वाभाववत्त्वं
अत्रैवोक्तम् भवं प्रमाणापत्तिः सत्तायामित्यादि एवं सत्तायामपि द्रव्यत्वसा
मानाधिकरण्यविरहे विशिष्टसत्त्वमिति विशिष्टसत्त्वशब्दबोध्यहेता(
वित्यर्थः यथाश्रुतगुणकर्मान्यत्वविवक्षायां सत्ताव्यक्तौ अव्याप्त्यां साधो
कायां गुणत्वं येन तदनिरसनासंगत्यापत्तेः अतिरिक्तत्वादिति विशे
ष्यविशेषणाभ्यामतिरिक्तत्वादित्यर्थः तथा च गुणादिकं न हेत्वधि
करणमतो नाव्याप्तिः उभयत्वमप्येकविशिष्टापरत्वं तत्रातिरिक्तमे
व अतः स्पर्शवान् मूर्तत्वमूर्तत्वोभयस्मात् द्रव्यादेर्नाव्याप्तिरि
तिभावः यद्यपि हेतुतावच्छेदकविशिष्टहेत्वधिकरणावच्छेदेनेत्युक्तौ।
वापि विशिष्टसत्त्वादिहेतौ नाव्याप्तिः नच धूमाधिकरणमहानसा(
घवच्छेदेन पर्वतीयधूमे वह्निमत्त्वं युक्तत्वाभाववस्य चालनीयन्याये

न्तत्वोक्तौ वह्निमान्धूमादित्यादावव्याप्तिः स्वावयवावच्छेदेन वह्निमत्संयुक्त
त्वाभाववतो धूमस्याधिकरणतायाः साधनवत्पर्वतादौ सत्त्वात् साध्यव
द्वृत्तित्वाभावविशिष्टयद्व्यक्तित्वावच्छिन्नाधिकरणतात्वं हेतुतावच्छेदक
संबंधेन हेतुमतः तदन्यत्वोक्तौ वह्निमान्धूमादिदं वाच्यं तं पत्वोदित्यादौ
सर्वत्रैवासंभवः साध्यवदसंयुक्तत्वादिविशिष्टतत्तद्रूपाव्यक्तित्वस्य गुरु
तया प्रमेयत्वरूपत्वावच्छिन्नाधिकरणतायाः इव तत्त्वावच्छिन्नाधिकरणत्वाप्र
सिद्धेः केवलस्यातिप्रसंग एव विशिष्टधर्मस्याधिकरणतानिरूपकता
वच्छेदकत्वकल्पनादिति सार्वभौमानां मते प्रतियोगितायाः एवं तदधिकर
णतायाः अपि गुरुधर्मावच्छेद्यत्वोपगमात् अन्यथासंभवे तत्त्वादिरू
पेत्य सत्तादिवत्समवेतत्वस्य गुरुतया साध्यवद्वृत्तित्वाभावावच्छेदेन प्रति
योगिताकाभावाप्रसिद्ध्या सत्ताजातिद्रव्यत्वादित्यादावव्याप्तिप्रसंगात्
तेन साध्यसामानाधिकरण्यवतो न तदभाववत्त्वमतो द्रव्यं सत्त्वादित्यादौ

पर्वतीयरूपादावेवास्तित्वमिति भावः यद्यपि रूपादौ वह्निमत्संयुक्तत्वा
भावस्य व्याप्यवृत्तित्वात् तत्र पर्वतादिकं नावच्छेदकं भावाभावयोरेक
त्वार्थमेवावच्छेदकभेदस्वीकारादप्रसिद्धितादवस्थ्यं न च महानसीयसंयुक्ते
कालिकादिसंबंधेन कालिकादिसंबंधेन पर्वतीयैकदेशे वह्निमत्संयुक्त
त्वाभावस्य पर्वतावच्छेद्यत्वप्रसिद्ध्या न दोष इति वाच्यम् इत्थमपि तद्रूपा
न्तद्रसादित्यादौ तद्रसाधिकरणावच्छेदेन तद्रूपवत्समवेतत्वाभावाप्रसि
द्धेर्दुर्वारत्वात् तथापि पर्वतावच्छेदेन तदीयैकदेशेन वह्निमत्संयुक्तत्वमित्या
दिप्रतीत्या व्याप्यवृत्तेरवच्छेदकस्वीकारादित्यभिधानात् हेत्वतावच्छेदकसं
बंधेन साध्यवद्वृत्तित्वाभावविशिष्टस्य यस्याधिकरणं हेत्वधिकरणं तद
न्यत्वेवाग्रेपतात्पर्य्यम् तथा च व्याप्यवृत्तेरवच्छेदकत्वाभ्युपगमेऽपि साध्यव
द्वृत्तित्वाभावविशिष्टस्य तस्याधिकरणमादायैव लक्षणसंगतिः नच (
वस्तुगत्या साध्यवद्वृत्तित्वाभावविशिष्टस्याधिकरणं हेत्वधिकरणं तदि

जा
१२

तुतावच्छेदकसंबंधेन साध्यवद्वृत्तित्वात्कौ संबंधसामान्येन हेत्वधिकर
णावच्छेद्यसाध्यवद्वृत्तित्वाभावो न प्रवेश्यः साधनाधिकरणावच्छेद्यतादृशा
भावाप्रसिद्धेः किंतु यत्किंचित्संबंधेन साध्यवद्वृत्तित्वाभावः प्रवेश्यः त
था च हेत्वधिकरणपर्वतावच्छेदेन धूमादौ वह्निमत्संयुक्तत्वाद्यभावसत्वा
दसंभव एव स्यादिति नैवसंबंधेन साध्यवद्वृत्तित्वप्रवेशो न स्यादिति भावः
ननु हेत्वधिकरणावच्छेद्यत्वविशिष्टस्य साध्यवद्वृत्तित्वाभावस्यादिकरणे
प्रतिध्यालक्षणमिदं न संभवति तदधिकरणस्यैव तत्रिकपर्वतादेरेक
तया गगनजलत्वादौ वह्निमत्पर्वतसंयुक्तत्वाभावसत्वे धूमवत्पर्वतानव
पत्त्यादत आह तादृशाभावश्चेति हेत्वधिकरणावच्छेद्यसाध्यवद्वृत्तित्वा
भावश्चेत्यर्थः संबंधांतरेण हेतुतावच्छेदकसंबंधान्यसंबंधेन तथा च हे
तुमत्पर्वतावच्छेद्यत्वविशिष्टस्य वह्निसंयुक्तत्वाभावस्याधिकरणत्वे

7
म
१२

...तायामभावस्य सत्वादतो भिन्नत्वपर्यंतानुसरणम् ...दलेनाव्याप्यवृत्तेः
तदव्याप्यवृत्तित्वे तादृशावृत्तित्वाभाववतां यो व्यक्तिस्तद्भेदकूटवत्त्वं
वाच्यमिति भावः हेतुतावच्छेदकसंबंधेन हेतुव्यापिकत्वे [illegible]त्वस्य प[illegible]मा
त्वावच्छेदसंयोगेनेति अवच्छेदावच्छिन्नवृत्तिरित्यन्वयः तथाच तादृशासंबं
धेन हेतुव्यापिकत्वाप्रवेशे त्वावच्छेदावच्छेदेन धूमस्य वह्निमदसंयुक्ते चाव
ह्निमान्धूमादित्यादावव्याप्तिः स्यान्नपुनरसंभवो वाच्यः इदं वा[illegible]पत्वा
दित्यादौ लक्षणासंभवादिति भावः अत्र चोत्पत्तिकालावच्छिन्ने घटे पृथि
वीत्वे रूपवद्वृत्तित्वं नेत्यादिप्रतीत्या पृथिवीत्वादौ रूपवद्वृत्तित्वाभावाप्र
पाम्मे हेतुव्यापिकत्वे निष्ठमवच्छेदकत्वं निरवच्छिन्नं ग्राह्यम् तेन [illegible]त्वात्पृ
थिवीत्वादित्यादौ नाव्याप्तिः तत्र घटनिष्ठावच्छेदकतायास्योत्पत्तिकालेना
वच्छेदादिति ध्येयम् तेनैवेत्यस्य फलमाह वह्निमतीत्यत्र समवायेनेति हे

जा॰
१२

परिहरति क्वचिदिति विशिष्टसत्तावज्जातेरित्यादावतिव्याप्तिरित्यर्थः विशिष्ट
भावच्छिन्नाधिकरणत्वस्यैव तदवच्छिन्नाधेयत्वव्याप्यतानिर्दिष्टिभावः यत्किंचिदिति
साध्यवदन्यवृत्तिप्रतियोगिकभेदइत्यर्थः नानाधिकरणेत्यादिकेति साध्यतावच्छेद
[illegible]कावच्छिन्नाधिकरणं नानात्वेत्यर्थः तेनकस्याश्चिदव्यक्तेर्नाना
धिकरणवृत्तित्वविरहेपिनवन्ह्यादिसाध्यकधूमादिसंग्रहः सर्वत्रकेवलान्वयि
नितद्भिन्नेच सार्वभौमतत्त्वव्यापयति क्वचित्विति हेत्वधिकरणेइति सप्त
म्यर्थः वच्छेदकत्वं तच्चसाध्यवद्वृत्तित्वाभाव इत्यत्र तेनैवेति हेतुतावच्छेदक
संबंधेनैवेत्यर्थः तस्यचसाध्यवद्वृत्तित्वेनसहान्वयः साध्यवत्त्वमपिये
नसंबंधेनयेनरूपेणसाध्यता तेनसंबंधेनतद्रूपावच्छिन्नवत्त्वं बोध्यं तेन
नसमवायेनवायेनवन्हेः साध्यत्वे विशिष्टसत्त्वसाधकजात्यादौ चनाति
व्याप्तिः तदधिकरणभिन्नत्वमिति तदत्यंताभाववत्त्वोक्तौ द्रव्यंसत्त्वादित्या
दावतिप्रसंगः गुणाद्यवच्छेदस्य द्रव्यत्ववद्वृत्तित्वाभाववैशिष्ट्यद्रव्यानवच्छेद

९

रामः
१२

ङ्गिनो व्याप्यकाभावप्रतियोगि ... धिकरणतासामान्यकत्व ... निवेशो बोध्यः
तेन सत्तावान् द्रव्यत्वादित्यादौ नाव्याप्तिः ननु प्रागुक्तार्थस्य शब्दान्तरेणाभिधानमनुवा
दः स चात्र संभवति साध्यवदधिकरणानधिकरणत्वानधिकरणत्वस्य साध्यवद्भिन्ना-
वृत्तित्वानधिकरणत्वस्य च प्रागुक्तस्य साध्यानधिकरणानधिकरणत्वशब्देनाभि
धानादतस्मादुत्तरमेवेति तत्त्वाधिकरणत्वाभावे तत्त्वाभावस्याप्रवेशाद्वैयर्थ्यमसंभ
वीत्यत उक्तम् अत्रानतिप्रयोजकतयेति तथा च प्रकृतलक्षणघटकस्य साध्यवदधि
करणानधिकरणं तदभावः साध्यस्य पदनधिकरणं तद्वृत्तित्वाभाव एव तात्पर्यक
प्रागभिप्रेतार्थस्य शब्दान्तरेणाभिधानमनुवादः स चात्र संभवत्येवेति भावः साध्यमि
ति साध्यानधिकरणेत्यादौ मध्यवर्तिनिगृह्यान्यासेन चरमाधिकरणत्वांशेन सहान्व
याद्देवतत्त्वाभवत्याशयः केवलान्वयीति व्याप्तिरितिपदेनान्वयः अव्याप्तौ
हेतुमाह साध्यमिति नानाव्यक्तिसाध्यकेवेति मूलोक्तहेतुमभिप्रेत्य तेन
न शब्दवान् गगनत्वादित्यादि नानाव्यक्तिसाध्यकाव्याप्तिविरहेऽपि न क्षतिः नन्वेतां

तथाचहेतुतावच्छेदकसंबंधावछिन्नपक्षधर्मावछिन्नाधिकरणतासामान्याभाववत्वेनसाध्यनिष्ठा
धेयत्वानिरूपकाधिकरणत्वव्यापकत्वंतद्धर्मवत्वमर्थः तेन वह्निनिष्ठाधेयत्वानि
रूपकाधिकरणेजलादौकालिकसंबंधेनधूमाधिकरणतायाःसत्वेपिनाव्याप्तिः
नवाव्यधिकरणत्वाभावव्याप्तिप्रमेयत्वादिनाधूमाधिकरणत्वव्यापकत्वेप्यति
व्याप्तिः नचहेतुतावच्छेदकसंबंधेनपक्षधर्मावछिन्नाभाववत्वेनतादृशाधिकरणताव्या
पकत्वमित्यस्यैवसम्यक्त्वेऽधिकरणत्वाभावपर्यंतप्रवेशोव्यर्थइतिवाच्यं तत्प्रति
पादकसंबंधेनहेतुधर्माभावव्याप्तिप्रसंगात् तादृशसंबंधावछिन्नप्रतियोगित्वाप्रसि
द्धेः अस्माकंतुतादृशसंबंधेनपक्षेतुसंबंधित्वंस्वरूपसंबंधावछिन्नाभावमादायलक्ष
णसंभवात् किंचाऽधिकरणत्वाऽप्रवेशेप्रमेयवह्न्यादेःसाध्यत्वेसंयोगादिसंबंधेनाधि
रूपादिहेतावतिव्याप्त्यापत्तिः संयोगेनरूपाद्यभावस्यकेवलान्वयित्वाद्वह्निनिष्ठाधे
यतानिरूपाधिकरणत्वव्यापकत्वादितिभावः साध्यतावच्छेदकेति अंशांतसाध्यव

||

पकगगनादौ हेतो रवृत्तित्वेऽपि नातिव्याप्तिः नद्युक्तौ साध्यवत्कोन्यवृत्तौ तस्माच्च द्रव्यत्वसत्त्वा।
दित्वादौ नातिव्याप्तिरिति भावः नन्वसाध्यनिष्ठाधेयत्वानिरूपकाधिकरणवृत्तित्वमेव
श्यं हेतुतावच्छेदकसंबंधेन भासमानं अन्यथावच्छिन्ननिष्ठाधेयत्वानिरूपके त्वात्कृत्येसमवा
यादिना घटमादेस्तत्त्वादव्याप्त्यापत्तेः सत्तावान्द्रव्यत्वाद्द्रव्यत्वादित्यादावव्याप्तिः साध्यनि
ष्ठाधेयत्वानिरूपकजात्यादौ समवायेन संयोगेनावृत्ते रप्रसिद्धेः किं च द्रव्यं विशिष्ट
सत्त्वादावव्याप्तिः द्रव्यत्वनिष्ठाधेयत्वानिरूपकगुणादिवृत्तित्वस्य विशिष्टसत्तायांस
त्त्वादव्याप्तिरेवेत्यत आह साध्यनिष्ठेति धूमनिष्ठाधेयत्वानिरूपदेह्रदादौ वह्न्य
धिकरणत्वाभाववत्त्वाद्व्यभिचारिण्येति व्याप्तिरतो व्यापकेति व्यापकत्वं च प्रतियोगि
वैयधिकरण्यघटितमेव ग्राह्यं तेन संयोगेन वह्न्यधिकरणत्वस्य कोप्यवृत्तितया त
व दभावस्य तत्राप्यपिंडवृत्तित्वेऽपि नातिव्याप्तिः वह्न्यधिकरणत्वस्य गगनाभाववत्त्वावच्छिन्नाभा
वस्य धूमनिष्ठाधेयत्वानिरूपकाधिकरणत्वव्यापकत्वादिति व्याप्तिरतः सामान्यपदम्
तौ।

12

ना०
१०

त्वोक्तौ महागौरवमत आह साध्यनिष्ठेति साध्यनिष्ठाभावप्रतियोगित्वसद्भेनोरस्य
स्तीति अत एव साध्यसामानाधिकरण्याभाव उक्तः न च साध्यनिष्ठस्य सामानाधिकर
ण्याभावस्य प्रतियोगित्वं सामानाधिकरण्येऽप्येव वर्त्तितेन्मुक्तादौ द्रव्यत्वसद्धेतौ तावदव्याप्तिः
साध्यनिष्ठाभावप्रतियोगितावच्छिन्नाधिकरण्यनिरूपकाधिकरणे हेतोस्तत्स्याविवर्त्तितत्वात्
वस्तुतोऽसामानाधिकरण्यं सामानाधिकरण्यसंबंधेनाभावः सामानाधिकरण्याभा
व इति परमार्थः न चैवं द्रव्यं पृथिवीत्वादित्यादावव्याप्तिः सामानाधिकरण्याभा
वस्याप्यवृत्तित्वेन साध्येऽसत्त्वात् एतदव्यापकैनैव वाकल्पान्तरानुसरणमिति
नन्वेवमपि वह्निमान् धूमादित्यादिविषमव्याप्तिहेतावव्याप्तिः वह्निनिष्ठस्य पर्वतवृ
त्तित्वत्वावच्छिन्नाभावस्य प्रतियोगिभूतं यदाधेयत्वं तन्निरूपके पर्वतादौ धूमादे
र्वर्त्तमानत्वात् साध्यसामान्यनिष्ठाभावप्रतियोग्याधेयतानिरूपकाधिकरणवृत्तित्वो
क्तौ महागौरवमत आह साध्यनिष्ठाधेयत्वेति [illegible] आधेयत्वं साध्यताघटकसंबंधेन
ग्राह्यम् तेन रूपवान् महाकालत्वादित्यादौ संबंधसामान्येन रूपनिष्ठाधेयतानिरू

13

पोषकेऽपि व्यावगाहित्वोपस्थाप्याभावधर्मिकान्वयबोधजनकत्वं तद्भावच्छिन्नप्रति
योगित्वेन प्रतियोगितासंसर्गधीजनकव्युत्पत्तेः इयांस्तु विशेषः यद्घटो नास्तीत्यादिशाब्दे सं
सर्गिकी प्रतियोगिताऽवगाहिता प्रसिद्धेन घटत्वावच्छिन्नप्रतियोगिनात्वे[illegible] निरू[illegible]ता
पीतः शंखो नास्तीत्यादौ तु पीतशंखत्वावच्छिन्नप्रतियोगितात्वेनाप्रसिद्धेनैवमित्यादिकं बहु
तरमूहनीयम्   साध्यासामानाधिकरण्यपदस्य साध्यवद्भिन्नवृत्तित्वार्थकत्वे सा
ध्यवैयधिकरण्येत्यादि द्वितीयलक्षणेन योन हेत्वापत्तिरतो व्याचष्टे   साध्यासमाना
धिकरणं यस्येति नत्वमितिपरेणान्वयः   वह्निमात्रस्यैव व्यधिकरणतद्धूमासमाना
धिकरणत्वाद्वह्निमान्धूमादित्यादावव्याप्तेराह यदधिकरणेति यदधिकरणमनधिक
रणं यस्येति कुत्रापि यस्याधिकरणं साध्यानधिकरणमित्यर्थः तत्र धूमाधिकरणं तु न व
ह्निसामान्यानधिकरणमतो नाव्याप्तिरिति भावः ननु यदधिकरणपदस्याधिकरणं
साध्यीभूतधूमानधिकरणं न व्यक्तित्वानधिकरणत्वं वह्न्यादेरप्यस्त्यतो धूमवान्वह्ने
रित्यादावतिव्याप्तिः यदधिकरणं साध्यानधिकरणं तत्र व्यक्तित्वानधिकरण

ग: घटानधिकरणं भूतलमित्यादौ तु लक्षणया ऽधिकरणपदमेव घटाधिकरणार्थकं घटपदं तु ता
त्पर्यग्राहकमन्यथा ऽधिकरणपदेनाधिकरणसामान्यभिन्नत्वोक्तौ भूतलेतस्य बाधादन्व
यानुपपत्तेः नञ्पदान्वितस्यैवाधिकरणस्य भेदस्तत्र नञा बोधनीयः समासे तु तेन नञा
पुनः पदार्थमात्रान्वयित्वकल्पनेः अन्यथा नीलो घटो घट इत्यादौ नीलघटान्यस्य घटत्वं
नीलाः प्रमेयः घट इत्यादौ तु नीलप्रमेयान्यस्य घटत्वं प्रतीयेत वस्तुतस्तु संबंधिक पदस्य
लेकुत्पत्तिवैचित्र्यात् प्रतियोगितानवच्छेदकं घटानधिकरणं भूतलमित्यादौ घटाद्यंशस्य तस्यैवा
ऽधिकरणादेर्भेदो भासते इत्यन्यत्र त्रिपदतत्पुरुषानुपगमे त्रिपदस्य नाधिकरणं प्रतियोगि
तायाः नावच्छेदकमित्यादिरीत्या त्रिपदतत्पुरुषेण विशिष्टलाभसंभवादिति तु परमार्थः
पीतः शंखो नास्तीत्यादौ तु शाब्दबोधस्तु न शंखत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वमवगाहते तत्र स्यान्वे
यितावच्छेदकत्वात् शंखवृत्तपातिनिष्ठितेषु धर्मिणि अपितादृशप्रयोगात् परं तु पीतशंख
त्वावच्छिन्नप्रतियोगित्वेन संसर्गमर्यादया प्रतियोगित्वमवगाहते नञादिपदार्थपदस्य धर्मवि

नीले घटो नास्तीत्यादौ तु नीलघटत्वस्यान्वयितावच्छेदकत्वेनाघटत्वधर्मावच्छिन्नप्रतियोगित्व
मेव संसर्गो न तु नीलत्वादिसमनियतधर्मावच्छिन्नप्रतियोगित्वं नीलघटस्य पीतघटस्य चाधिक
रणे तादृशप्रयोगापलापापत्तेः नीलोत्पलवद्भिन्नस्य घटत्वमस्यान्वयितावच्छेदक
त्वेन घटत्वावच्छिन्नप्रतियोगित्वमेव तथा संयोगेन घटो नास्तीत्यादौ तु न तत्रापि विभ
केनावच्छिन्नत्वमपि संसर्गीभूतप्रतियोगितायां तदन्वयात् किंत्ववच्छिन्नप्रतियोगिता संभव
कत्वं प्रतियोगितामात्रं वा ऽवच्छिन्नत्वं संसर्गे ला संयोगादेस्तत्रान्वयादेव विशिष्टे.. संभ
न वात् न चैवं संयोगे घटाभावस्यैव समवायेन घटविशिष्टद्रव्यत्वाभाववत्तया समवायेन
कपाले घटो नास्तीति व्यवहारापत्तिः तन्नीयांत समभिव्याहारस्थले तद्रूपस्या
व्यप्रतियोगित्वस्यैव संसर्गतया व्युत्पन्नत्वात् समवायावच्छिन्नघटप्रतियोगिताकाभा
वस्य च कपाले विरहात् अन्यथा घटत्वाद्यवच्छिन्नस्यैव संयोगादिसंबंधावच्छिन्नस्यापि प्र
तियोगित्वांशे संसर्गमर्यादयैव भानेन नञर्थ समभिव्याहारस्थले नियामकत्वात्र नातिप्रसं

त्वेन तादात्म्यसंबंधेन अप्रमत्वस्य वक्तुमशक्यत्वात् घटत्वादेरन्वयितानवच्छे
दकतया तदवच्छिन्नप्रतियोगित्वसंबंधेन प्रमेयत्वावि० विशिष्टान्वयेनिरूपकां
तत्वात् अन्यथैवेत्यपि घटोनास्तीत्यादेः प्रमाणत्वापत्तेः ज्ञानवद्घटत्वाव
च्छिन्नप्रतियोगित्वसंबंधेन घटविशिष्टस्य घटविशेष्याभावस्य तत्र सत्वात् एते
न सत्तासमवायिन्यपि गुणादौ विशिष्टसत्तात्वावच्छिन्नस्य समवायेनासत्व
वद्घटत्वावच्छिन्नप्रतियोगित्वसंबंधेन घटत्वावच्छिन्नवतोपि [illegible]प्यभावस्य
तादात्म्यसंबंधेन प्रमेयत्वावच्छिन्नवत्व मतः प्रमेयं नास्तीत्यादौ घटत्वाव
वच्छिन्नप्रतियोगित्वसंबंधेनैव प्रमेयत्वावच्छिन्न[illegible]स्याभावांशेऽभ्रमत्व
मित्यपि प्रत्युक्तम् घटत्वादेरन्वयितानवच्छेदकतया तदवच्छिन्नप्रतियोगि
त्व संबंधेन प्रमेयत्वविशिष्टस्यान्वयेनिरूपकांशे तथा तथाशाब्दस्यासंभवादि

घ

18

संसर्गः ननु वह्न्यादिगतस्य घटत्वावच्छिन्नप्रतियोगित्वं तन्मात्रं प्रत्येकनेत्यत्र घटत्वावच्छि

न्नत्वस्यापि प्रत्यभावत्सिद्धत्वात् अन्यथा प्रतियोगिताव्यक्तिभिरेव तत्तद्धि

धउभुत्पत्तौ घटत्वादेरुल्लेखकत्वमेव न स्यात् मानाभावात् अत एव कोच

त्यार्च विषये वह्निर्नास्तीत्यत्र वह्नित्वं तदवच्छिन्नत्वं प्रतियोगित्वं च संसर्गम

र्यादया भासते इति त्वयापि प्युक्तम् इत्थमेव च प्रमेयं नास्ति कंबुग्रीवादिमा

न्नास्तीत्यादिशाब्दबोधानां संसर्गकोटावेव प्रतियोगितायां प्रमेयत्वाव

च्छिन्नत्वाद्यवगाहितया भ्रमत्वं संसर्गविधया ... विशेष्यविशेषणभा

त्व वस्यैव भ्रमं घटकत्वात् अन्यथा स्वरूपसंबंधेन प्रमेयत्वावच्छिन्नप्रतियो वच्छि

गित्वस्यालीकतया स्वं तत्संबंधेन प्रमेयस्याभावे धमिति अन्वयासं

भवेन भ्रमत्वानुपपत्तेः सं... संसर्गमर्यादया भानस्या

घ नंगीकारात् ...न घटत्वावच्छिन्नप्रतियोगित्वसंबंधेन घटाभावे प्रमेयत्व

जा· १

अत्र च द्रव्यं घटान्यदित्यादिप्रयोगः धर्मिकप्रतियोगिताकत्वेन भेदो
न्यादिपदेन बोध्यते तद्वृत्तिधर्मस्यैवानुयोगितावच्छेदकत्वात् तत एव
त्व पटो घटान्य इत्येवारणसंभवात् नीलपटत्वस्यानुयोगितावच्छेदकत्वप
र्याप्तात्र सत्त्वेऽपीति मंतव्यम् नीलो पटो घटान्य इत्येव संपदकः पाठः।
तथैव प्रकृतो प्रयोगित्वसंगतेः घटादन्य इति पाठस्तु साध्यवदन्येत्यत्र
पंचमीसमासे तत्पुरुषविभक्तिस्मारिते प्रतियोगित्वप्रकारस्य पर्याप्तावच्छे
म दकावच्छिन्नत्वस्य संसर्गविधया भानमाश्रित्य कथंचित् संगमनीयः
घटः पटो नेत्यादौ तु पटपदं मुख्यार्थकमेव न तु प्रकृतवत् पटत्वाव
च्छिन्नप्रतियोगिताकपरम् निपातातिरिक्तस्थल एव नञर्थयो भेदस्याव [illegible]
त्पलत्वात् नञ्पदे प्रख्यापिते भेदे पटत्वावच्छिन्नप्रतियोगित्वसंस
र्गेणैव पटस्यान्वयसंभवात् पटत्वावच्छिन्नप्रतियोगित्वं तु पटत्वम
वच्छिन्नत्वं प्रतियोगित्वं चेति त्रितयमेव विशेषणविशेष्यभावापन्नं।

19

[illegible]

त्य

१

वत्प्रतियोगिताकान्यत्वस्य भूतलादिमतिसत्त्वादव्याप्तिरत आह अत्रे
ति तथा च साध्यवत्त्वेन निरूढलक्षणा या हेतुपदस्थापितस्य साध्यता
वच्छेदकविशिष्टस्य साध्यवत्त्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्यान्यपद
शे४ घटकदैन्यत्वे तादात्म्येनान्वयात् साध्यवति च साध्यवत्त्वावच्छिन्न
प्रतियोगिताकभेदासत्त्वान्नाव्याप्तिः गुरुधर्मस्यावच्छेदकत्वोपा
ते मात्र द्रव्यं पृथिवीत्वादित्यादौ द्रव्यत्वत्वविशिष्टद्रव्यत्वत्वावच्छिन्नभेद
प्रसिद्ध्या नाव्याप्तिरिति भावः यद्धर्मविशिष्टबोधकपदसमभिव्याहृते
स्यापि नान्यादिपदेन उप[illegible]ते ऽन्यत्वादौ तद्धर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताक-
त्वप्रकारेणैव तादात्म्येनान्वयो न तु तद्धर्माश्रयप्रतियोगिताकत्वेने- त्रिछ
व्युत्पत्तो त्यभिमानमाह नहीति तथा च तादृशव्युत्पत्त्यस्वीकारे नीलपटे घटप्र-
तियोगिताकभेदसत्त्वात् नीलो घटो घटान्य इति व्यवहारः स्यादिति भावः

जा॰
दी॰

साध्याभाववद्वृत्तिसाकल्यासम्भवादित्यर्थः ननु साध्यादिभेदेन [illegible] एतत् प
न्नैकव्यक्तिक एव विपक्षः ननु [illegible] साध्याभाववद्वृत्ति साकल्यं विशेष
णं न देयम् अशेषत्वरूपं साकल्यं देयम् अतोऽदोषात् तथाहि निर्धूमत्वव्या
प्यवृत्ति निर्धूमत्वस्य साध्यत्वे पक्षे एकव्यक्तिकमित्यनेनैव गतार्थं स्यात्

त

अतो व्याप्यपर्यन्तं निर्धूमत्वव्याप्यत्वव्याप्तिलाभाय हेतोः जलह्रदादिना साध्यत्वे
व्यभिचारित्वात् असंग्रहो नत्वोपादेयम् [illegible] तत्त्वेन साध्य
इति निर्धूमत्वादिव्याप्यत्वेन साध्यत्वपर्यः प्रत्येकमिति तथा च हेत्व
भाववन्महानसीयादिवह्नेः साध्याभाववत्सकलं तारिति पर्वतीयवह्नित्वा
द्व्याप्तिरिति भावः निरुक्तप्रतियोगिवैयधिकरण्यावच्छिन्नसाध्याभा
वव्यापकतावच्छेदकं निरुक्तप्रतियोगिवैयधिकरण्यावच्छिन्नयद्धर्माव
च्छिन्नाभाववत्त्वं तद्धर्मवत्त्वं व्याप्तिरित्युक्तौ तु न दोष इति ध्येयम् ननु सा

21

हेत्वभावेऽपि प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिते [illegible] यपि कल्पविवक्षायाः
फलमाह तेनद्रव्यत्वादाविति अन्यथा साध्याभाववद्वृत्तिगुणादौ विशिष्टस-
त्ताभावस्य सत्तारूपप्रतियोगिसमानाधिकरणत्वात् अव्याप्तिरेवस्यादि-
ति भावः अत्र द्रव्यत्वस्य [illegible] साध्यतायां सकलसाध्याप्रसिद्ध्याऽव्या-
प्तेरुक्तविवक्षायाम्प्रतीकारादादिपदम् तेन गुणत्वादिसाध्यस्यापि संग्रहः
द्रव्येतरासमवेतमात्रे वाच्यवृत्ते द्रव्यत्वमिति बोध्यम् हेतुतावच्छेदकरूपेणहे-
त्वभावप्रतियोगित्वविवक्षायाः फलमाह नवेति सत्तादाविति द्रव्यत्वादे
साध्यत्वेऽप्रसज्यते पर्य्येकव्यक्तिकमिति तथा द्रव्यं पृथिवीत्वादित्या-
दावव्याप्तिस्तत्र सकलसाध्याप्रसिद्धेरित्यर्थः नन्वितोऽप्यस्य साध्य
सामान्याभावस्यैव निवेशितत्वात्ताद्वेशाकल्पं न दूषणमित्यत आह विप-
ह्मो वेति पर्य्येकव्यक्तिकत्वेऽप्रसज्यते तथा च पर्य्येकव्यक्तिके साध्यसा-
मान्याभाववती तत्र गगनावृत्तित्वे गगनान्यत्वादित्यादावव्याप्ति-

श्री
प

गितावच्छेदकार्तिप दकसंबंधेनावच्छेदकस्य देशिकस्याभाव तेन कुण्डादौ
कालिकसंबंधेन धूमत्वावच्छिन्नकुण्डाद्यादेः संयोगेन सत्वेपि नाव्याप्तिः गं
त्प्रतियोगित्वं हेत्वभावप्रतियोगित्वं हेतुतावच्छेदकरूपेणेति हेतुतावच्छे
दकसंबंधेनेत्यपि बोध्यम् तेनात्मभिन्नं द्रव्यत्वादित्यादौ साध्याभाववत्या
त्मनि वर्तमानस्य प्रतियोगि प्रतियोगितावच्छेदकसंबंधेन प्रतियोगिव्यक धि
रणस्य कालिकसंबंधावच्छिन्नस्य द्रव्यत्वाभावस्य प्रतियोगित्वेपि द्रव्यत्वे
नातिव्याप्तिः नच हेतुतावच्छेदकसंबंधेन प्रतियोगित्वे घ्यपि कल्प्यो ते वा
व्याप्यतिव्याप्तिवारणसंभवात् हेतुतावच्छेदकसंबंधेन प्रतियोगित्व विव
क्षाव्यर्थेति वाच्यम् तथा सति निर्धूमत्वव्याप्यवान्निर्वह्नित्वादित्या
दौ निर्वह्नित्वभेदमादायैव लक्षणसंभवात् निर्धूमत्वव्याप्येत्युक्तरणं
धेवस्य भागासिद्धस्थलजनकतापत्ते [illegible] रिति ध्येयम्

23

राम
५

साध्याभावे प्रतियोगिवैयधिकरण्यं साध्यतावच्छेदकसंबंधेन प्रति[illegible]गितानो
च्छेदनधिकरणत्वं तद्वृत्तित्वम् तेन धू[illegible]भाववतोऽयःपिंडादेः कालिकादि
संबंधेन धूमादिमत्वेपि नातिव्याप्तिः हेत्वभावे प्रतियोगिवैयधिकरण्यं
तु प्रतियोगितावच्छेदकसंबंधेन प्रतियोग्यनधिकरणत्वपरितं वाच्यम्
तेनायमा[illegible]ज्ञानादित्यादौ साध्याभाववतो घटादेर्विषयतया हेत्वभा

म ६

वप्रतियोगित्वेपि नाव्याप्तिः हेत्वभावोपीति [illegible]पि नासाध्याभावसंग्रहः
तेन विशिष्टसत्तावान् जातेरित्यादौ नातिप्रसंगः [illegible]पि सा[illegible]भावोपी
त्येवक्रमात्रोपात्तकुसृष्टितम् अपि [illegible]देव हेत्व[illegible]मता[illegible]संभवा
त् [illegible]आपिततत्प्रतियोगित्वं चेत्[illegible]नानिर्दिष्टहेत्वभा[illegible]गमकत्वसि
भावात् हेत्वभावप्रतियोगित्वं चेत्प[illegible]नेच[illegible]
धानम् प्रतियोगितावच्छेद[illegible]गितेति प्रतियोगिपदं प्रति[illegible]

ततत्व

वृत्तित्वप्रतीत्या तदुभयोरैक्यसिद्धिः अतीन्द्रियसाध्यके ऽतीन्द्रिये व्यापि
चारि एपतिमूर्तिगाद्य तत्र सामानाधिकरण्याभावस्य प्रत्यक्षासंभ
वेनासिद्धेः न च तदभाववद्वृत्तित्वेन तत्र तदनुमेयम् तद्वृत्ति
भिन्नत्वस्योपाधित्वात् किं च इदमिदानीमिति निपातकाविशेषणता प्रतीति
विशेषेण हेतुतायां सिद्धेतावव्याप्तितेन संबन्धेनाप्रकारेण कालेतेन
संबन्धेन साध्यवद्वृत्तित्वस्य विरहेणा ऽप्रसिद्धेः समवायितयेति
वाच्यत्वं पक्षात् समवायितयाऽतेव वर्त्तते घटादिसमवायितावि
त्यर्थे इत्यप्याहुः प्रमेयसाध्यके च भावत्वेनाभावानामभावत्वे
नाभावाभावानां वह्नित्वेन निर्वह्निवद्वृत्तिमात्रवृत्तिगगनत्वादिनावि

२६

हदुपदपदत्वाभ्यां च प्रमेयमात्रस्याभावः सर्वत्रसुलभः (ननु) पारिभाषि
कमेवाव्यभिचरितत्वम् तथाहि यत्समानाधिकरणस्साध्य
तावच्छेदकावच्छिन्नव्यापकतावच्छेदकप्रतियोगिताकात्यंतो
ऽभावः प्रतियोगिसमानाधिकरणस्तत्त्वम् सर्वत्रवाच्यत्वाप्रमा
वस्यतथात्वात् यावत्त्वोपादानम् अतएवमूर्तत्वमूर्तत्वोभय
वान्मूर्तत्वा इत्यादौ छित्वाद्यवच्छिन्नाभावस्य प्रतियोगिसमा
नाधिकरणत्वेपि भूतत्वमनोन्यत्वाद्यभावस्य तथात्वान्नातिप्र
संगः साधनसमानाधिकरणस्य गोत्वाद्यभावस्य तत्तत्साध्यव
त्यभावस्यवाऽतथात्वात्साध्यतावच्छेदकेत्यादि येनसंबंधेनहे
तुस्तेनैवसंबंधेनतदधिकरणंबोध्यम् तेनात्मत्वेसाध्ये समवा

त्वानिरूपकाधिकरणमात्रवृत्त्या नानाव्यक्तिकसाध्यके चैकव्यक्तिनिष्ठाधेयतानिरूपकत्वं
साधनाधिकरणव्यक्तिनिरस्तैव व्याप्तिः क्वचिद्व्यभिचारितापत्तिव्याप्तिश्चाधेयत्वीये
च साध्यवैयधिकरण्ये यदि साध्यवत्तावच्छिन्नप्रतियोगिताको भेदो विवक्षितस्तदाके
वलान्वयिनि यदि च प्रतियोगितासाध्यवव्यक्तिभेदस्तदा नानाधिकरणसाध्यकेऽव्या
व्याप्तिः केचित्तु साध्यसामानाधिकरण्यम् हेतुतावच्छेदकसंबंधेन हेत्व
धिकरणे तेनैव संबंधेन साध्यवद्वृत्तित्वाभाववत्तदधिकरणभिन्नत्वमर्थः
तेन धूमस्य स्वावयवे संयोगेन वह्निमति च समवायेनावृत्तावपि न
तिः तादृशाभावश्च तत्रैव संबंधावच्छिन्ने वर्त्तमाने सुलभः व्यभिचारि
ण्यतु व्यभिचारनिरूपकाधिकरण एव तादृशी तादृशाभाववत्त्व
मसत्तायां गुणेन द्रव्यत्वसामानाधिकरण्यमित्यसंभवात् न च

सत्वे
३

वंविशिष्टऽव्याप्तिः विशिष्टस्यातिरित्वात् अनतिरेके तु वि
शेषणविशेष्यसंबंधस्यैव परंपराव्याप्यत्वात् केवलान्व
यिनि चाव्याप्तेरभिधानं तु द्वित्तीयलक्षणाभिप्रायेणेत्याहुः
वं नन्विवंयं सत्तागुणेन द्रव्यत्वसामानाधिकरण्यमिति प्रतीतिर्हि द्रव्यत्वे गुणे नैवाधि
वीयसामानाधिकरण्यमिति प्रतीतिवत्सत्तानिष्ठद्रव्यत्वसामानाधि
करणावच्छेदकावस्यपरंपरासंबंधेन सामानाधिकरण्यस्यैवाऽभावं गु बा
णोवगाहते ननु सत्तापात्रेव द्रव्यवृत्तित्वाभावः सत्तान द्रव्यवृत्तित्वा
वी भाववती द्रव्यवृत्तित्वाभाववान् सत्ता वृत्तिरित्यादि सर्वजनसिद्धप्रती
तिर्वाधितत्वात् वा प्रकाभावात्तु संयोगात् तदभावयोरवच्छेदकभेदेने

28

३

ष्ठाभावप्रतियोगिनिव्यभिचारीति नातिव्याप्तिः नवानानाव्यक्तिसाध्य
कसद्धेतावव्याप्तिः अव्याप्यवृत्तिसाध्यकव्याप्यवृत्तिसद्धेतावव्या
सेव्यभिचारित्वाव्याप्यवृत्तावतिव्याप्तेर्वारणायाभावरूपेप्रति
योगिव्याधिकरणत्वं बोध्यम् हेत्वभावोपि प्रतियोगितावच्छेदकाव
च्छिन्नप्रतियोगिव्याधिकरणस्तत्प्रतियोगित्वंच हेतुतावच्छेद
न कल्पेण बोध्यम् तेन द्रव्यत्वादौ साध्ये विशिष्टसत्त्वादौ नाव्याप्तिः
नवा निशिष्टसत्त्वादिना तादृशाभावप्रतियोगिनि सत्त्वादाव.तिप्र
संगः प्रत्येकव्यक्तिकं साध्यं विपक्षो वा तत्र निर्धूमत्वादिव्याप्यत्वेन
साध्ये निर्वन्हित्वादौ चाव्याप्तिः तत्रहेत्वभावस्यवन्ह्यादेः प्रत्येकं याव

अत्र चान्योन्याभावस्य साध्यवत्त्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वं व्युत्पत्तिब
लल्लभ्यं नहि संभवति नीलो घटान्य इति नापीत्ति साध्यसमानाधि
करणं यस्य यदधिकरणं साध्यं तत्त्वम् साध्यानिष्ठासामानाधिकरण्यप्र
तियोगित्वम् साध्यनिष्ठाधेयत्वानिरूपकाधिकरणवृत्तित्वमिति या
वत् साध्यनिष्ठाधेयत्वानिरूपकाधिकरणत्वव्यापकाभावप्रतियो
ग्याधिकरणतासामान्यकत्वम् इति तु निष्कर्षः तेन सत्तावान् द्रव्यत्वा
दित्यादौ न दोषः साध्यवैयधिकरण्यं साध्यवद्भिन्नाधिकरणत्वम् चरमाधिक न
रणत्वांशस्यानतिप्रयोजनकतया तदपहाय द्विपमेकोन्यान् रूपद्रूपपतित्तद्रुम
पमपीति साध्याद्यादेः साध्यवदधिकरणनाधिकरणं तावाभावस्साध्यसप
दनाधिकरणं तद्वृत्तित्वाभावस्यापिः तत्र केवलान्वयिनि साध्यानिष्ठाधेय
त्वानिरूपकत्वात्तदघटौ तत्त्वन्नादौ नातिप्रसंगः ५

तदनाधि
करण
त्वमर्थः

साध्यव
द्भिन्नस्य
वेसा
ध्यति
ज्ञापेव

वी०वि

हेतुसमानाधिकरणताद्दशाभावानां स्वविशिष्टयावद्धेत्वधिकरणान्तर्भावेन ॥ दर्शितप्रतियोगिसामा
नाधिकरण्यप्रवेशेऽत्यतिव्याप्तिः साध्यसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नव्यापकतावच्छेदिकायायाः प्रतियोगि
तात्तन्निरूपकाभावानां स्वविशिष्टयावद्धेत्वधिकरणावच्छेदेन तत्तत्प्रतियोगिताश्रयसामानाधिक
रण्यं विवक्षणीयमिति नातिव्याप्तिरिति चेत् नहि ताद्दशीयायाः प्रतियोगितातदाश्रयसामानाधिकरण्यं
पत्रा क्वचित् यावदधिकरणान्तर्भावेन तत्त्वमित्येतावतैव सामञ्जस्येऽभावेयावत्त्वस्य तत्तत्प्रतियोगि
तानिरूपकत्वस्य हेतुसामानाधिकरण्यस्य विशेषणस्य हेत्वधिकरणे च स्वविशिष्टत्वविशेषणस्य
वैयर्थ्यप्रसंगः एवं सर्वत्र हेतुसमानाधिकरणमुभयत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकसाध्याभावमादाय
लक्षणसमन्वयसंभवात् व्यधिकरणधर्मावच्छिन्नाभावस्याप्रसिद्धत्वेऽपि क्षतिविरहेण ताद्दशव्या
[illegible]यांप्रतियोग्यवृत्तिश्चेत्यादिना ताद्दशाभावखंडनस्यासंगत्यापत्तिश्चेत्यतो लक्षणं तस्मात् पक्षसमा

लक्षण
२

श्रीमतेरामानुजायनमः॥मुखेयस्यवाङ्मानसेयस्यसंविन्नदायस्यवक्षस्यलेमास्थिता
स्ति॥करेयस्यवैपांचजन्यश्चचक्रंनमीश्वरंतंनृसिंहाभिधेयम्॥१॥मयावंद्यतेऽशेषतं
त्रस्वतंत्रःसरामानुजःसद्गुणैःपूर्य्यमाणः॥मतध्वांतविध्वंसकृत्कृत्स्नसेवापरःसर्ववे
दांतवोधेषुदक्षः॥२॥सदाऽहंयतीनांपतेःपारिचर्य्यापरंभाष्यतत्त्वार्थवोधेरतंतम्॥रमा
कांतपादाब्जभृंगंगुरुंस्वंसदाचाररक्तंस्वमूर्द्ध्नाऽभिवंदे॥३॥नमीशर्मकंरामचंद्रस्यदूतंकपी
शप्रमुख्यंहृताहंभजामि॥कृतायेनलंकाप्रदग्धाद्भुतंतंपुरीरावहसेंद्रस्यपुच्छेननित्यम्
॥४॥अहंश्रीधरंधीमतांमाननीयंप्रणम्याथरामानुजस्यप्रपन्नः॥अतिक्लिष्टशब्दांहितार्थांशिशू
नांप्रवोधायवैवालमित्रांप्रवक्ष्ये॥५॥

33

34

कारादितियावत् एतादृशाविवक्षायां नोक्ताव्याप्तिरित्याह घटत्वइति घटत्वस्यापेयतासंबं
धेन घटसंबंधित्वादित्यर्थः इच्छादावतिव्याप्तिवारणाय मूलेऽनुभवइति विशेष्यदलं न
चाविनिगमनाविरहात् ज्ञानत्वमेव निवेश्यतां तावता स्मृत्यामतिव्याप्तिवारणासंभवा
दितिवाच्यं तथासति स्मृतेरपि प्रमात्वापत्तेः न चेष्टापत्तिः प्रमायाः पंचविधत्वेनेंद्रिय
वदनुभवस्यापि प्रमाणत्वापत्तेः प्रमाकरणत्वाविशेषात् तत्रापि नेष्टापत्तिसंभवः प्रत्यक्षा
नुमानोपमानशब्दाख्यान्येव प्रमाणानीति सूत्रविरोधापत्तेः तस्मात्स्मृतिव्यावृत्तप्र
मात्वस्याविवक्षया तदर्थं प्रमालक्षणे ज्ञानपदमपहाय मूलेऽनुभवत्वनिवेशनम्
प्रत्युक्तप्रमात्वं तु स्मृतिसाधारणज्ञानत्वघटितमेवेति हृदयं ननु ग्रंथांतरे प्रमा
त्वा प्र[illegible]नुभवस्य विभागो दृष्टः अत्र तादृशार्थमेव पदमपहाय पर्यायत्वापत्या
र्यत्वा[illegible]मात्रं त्यक्तं [illegible]से वेति पर्यायानुभवएवेत्यर्थः प्रमेत्युच्यत इति प्रमाश

नुमापनम: अथ श्रीभगवान् श्रीवीरामलक्ष्मणतं वादकुवेनपरं तत्वमुपदेष्टुमाह ततइति ज
[illegible]मंगलानि श्रीआनंदातिशयानुपजीव्यभूतमंगलं ब्रह्मानंदः सएवात्मा तत्स्वरूपं स्वतेन एतस्यैवा
नंदस्यान्यानि भूतानि मात्रामुपजीवंतीति श्रुतेः मंगलानां च मंगलं रतिस्मृतेश्च दीचनगतां मंगलंका
स्यात्पण[illegible] तादृशकल्याणरूप आत्मा निर्तिणया उत्तमाश्रीआदीनां मोदप्रदत्वेनाप्युत्तमो रामा
यणकीर्तिवाल्मीक्यादिकृतनानाविधरामायणप्रवर्तिकिं रावणवधादिजां कीर्तिं विधायापि तोरघूत्तम

ततो जगन्मंगलमंगलात्मना विधाय रामायणकीर्तिमुत्तमां चचार पूर्वाचरितं रघूत्तमो राजर्षि
वर्ध्यैरभिसेवितं यथा १ सौमित्रिणा पृष्ट उदारबुद्धिना रामः कथाः प्राह पुरातनीः शुभाः राज्ञः प्रमत्त
स्य नृगस्य शापतो द्विजस्य तिर्यक्त्वमथाह राघवः २

ततः सीतापरित्यागानंतरं पूर्वैस्तु वंशजैराचरितं प्र
जापालनमतक्या श्रवणादिकं केवलं न तु वर्जितैरेवचारितमिति न केवलं राजर्षिभिर्वर्ध्यैर्यथाभिसेवितं न
पाचचार कृतवान १ उदारा गुरुवेदविश्वासलक्षणामतागुणवती यस्याउदारा दानशीलाबुद्धिर्यस्य ते
नधुरातनी प्राचीनतां जनसंबंधिनीः शुभाः धर्माधर्मनिर्णयिन्यः प्रमत्तस्य स्वगोमंडलमिश्रितब्राह्मणगोदाना
त्प्रमत्तस्य नृगस्य राज्ञो द्विजस्य शापात्तिर्यक्त्वमाह तेनाज्ञानकृतब्रह्मस्वापहारेणापरमधार्मिकस्यापीदृश्यवस्थे

ऽतत्र वह्नीयत इत्यर्थः यथार्थत्वप्रमात्वयोः यथार्थत्वाप्रमात्वयोश्चैक्यान्नोक्तदोष इति
भावः अयथार्थानुभवविशेषलक्षणमाह तदभाववतीति तेन संबंधेन तदभाववान्नीय
विशेष्यतानिरूपिततत्संबंधावच्छिन्नप्रकारताशाल्यनुभवत्वं तेन संबंधेन तद्भ्रमत्वं
इत्यर्थः यथा श्रुतेऽयं घट इत्यादिप्रमायामपि संयोगेन घटत्वाभाववत्घटविशेष्यक
त्वादतिव्याप्त्यापत्तेः एतल्लक्षणघटकदलप्रयोजनं स्वयमूह्यम् ननु घटपटावन्यतरघ
ट इति प्रमायामतिव्याप्तिः अन्यतरत्वेन पटविशेष्यकत्वात् न च विशेष्यतायां तदभाव
वन्मात्रनिष्ठत्वविवक्षणान्नोक्तदोषः निरुक्तप्रमीयविशेष्यतायाः घटपटवृत्तित्वेन
तदभाववन्मात्रनिष्ठत्वाभावादिति वाच्यं तथा सति मूलावच्छिन्नो वृक्षः कपिसं
योगीति भ्रमेऽव्याप्त्यापत्तेः तथाहि तदभाववन्मात्रवृत्तित्वं तदभाववदन्यावृत्ति
त्वं तत्तद्वृत्तित्वं वा नाद्यः कपिसंयोगाभावस्य केवलान्वयित्वेन तद्वदन्याप्रसिद्धेः

मेऽतिव्याप्तिः तस्य निरुक्तलक्षणाक्रान्तत्वात् न च तेन संबंधेन तत्संबंधिनिष्ठविशेष्यतायां व्याप्य
स्यवृत्तिधर्मानवच्छिन्नत्वं निरुक्तसंबंधिमात्रनिष्ठत्वं वा निवेशनीयम् एवं च निरुक्तस्थानीयवि
शेष्यतायाम् उभयत्वावच्छिन्नत्वेन व्याप्यस्य वृत्तिधर्मानवच्छिन्नत्वाभावात् तादृशविशेष्यता
या विशेष्यतावच्छेदकीभूतोभयत्वात्मकतया तत्संबंधिमात्रनिष्ठत्वाभावाच्च नातिव्या
त प्तिरिति वाच्यं तथा सति घटतद्घटोभयं घटः इति प्रमायामव्याप्त्यापत्तेः विशेष्यताया एत
द्व्यक्तित्वच्च किं उभयत्वरूपव्याप्यस्य वृत्तिधर्मावच्छिन्नत्वात् द्वितीये घटः प्रमेयः इति
प्रमायामव्याप्त्यापत्तेः तत्संबंधिमात्रनिष्ठत्वस्य तत्संबंधीतरावृत्तित्वरूपतया प्रमेयत्व
संबंधीतराप्रसिद्धेरिति चेन्न तत्संबंधिनिष्ठत्वेन तत्संबंधितावच्छेदकावच्छिन्ने इति
विवक्षितत्वात् घटपटोभयत्वस्य घटत्वसंबंधितानवच्छेदकत्वात् नोक्तातिव्याप्तिः एत
द्घटतद्घटोभयत्वस्य घटत्वसंबंधितावच्छेदकत्वात् घटत्वस्यापि प्रमेयत्वसंबंधिता
वच्छेदकत्वाच्च नोक्तस्य लक्षणेऽव्याप्तिः नचैवमपि घटः इत्याकारकनिर्धर्मितावच्छे

न॰ प्र
११५

इदंकं प्रमायाम व्याप्तिः घटनिष्ठविशेष्यतायाः निरवच्छिन्नत्वात् इति वाच्यं तत्संबंधितावच्छेदकावच्छि-
न्नत्वस्यानेन तत्संबंधितानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वस्यैव निवेशनीयतया घटनिष्ठनिरवच्छिन्न-
विषयताया अपि तादृशत्वेना[illegible] व्याप्तिविरहात् इति दिक् मूलस्य तच्छब्दस्य तत्संबंधप्र-
कत्वं व्यवस्थापयितुं आदिपति दीपिकायां नान्वीत्यादिना घटे घटत्वमिति प्रमायामिति
आधेयतासंबंधेन घटत्वावच्छिन्नघटनिष्ठप्रकारतानिरूपित घटत्वव्यक्तिनिष्ठविशे-
ष्यताशालिप्रमायामित्यर्थः घटत्वे घटाभावादिति घटत्वस्याधेयतासंबंधेन घटाधि-
करणत्वाभावादित्यर्थः आधेयतासंबंधस्याधिकरणत्वानियामकत्वादिति भावः यत्र
यत्संबंधोस्तीति यो यादृशसंबंधीत्यर्थः यत्संबंधी भवतीति वार्थः यत्रे त्युपलक्षणं य-
स्येत्यपि बोध्यं तत्र तत्संबंधानुभवइत्यर्थादिति यादृशविशेष्यतानिरूपित तत्संबंधाव-
च्छिन्न तान्निष्ठप्रकारताशाल्यनुभवइत्यर्थः इति विवरणादि त्यर्थः तेनसंबंधेनत-
त्संबंधितिष्ठविशेष्यतानिरूपिततत्संबंधावच्छिन्नतान्निष्ठप्रकारताशाल्यनुभवस्यलक्षणत्वली

40

राम

त्वमित्यर्थः स्मृतिमात्रे संस्कारसंबंधेनानुभवस्य हेतुत्वात् तल्लक्षणसमन्वयः प्रत्यभिज्ञायां संस्कारस्यैव का
रणत्वं न तत्र द्वारानुभवस्य तथा सति इंद्रियवदनुभवस्यापि प्रत्यक्षप्रमाणत्वापत्तेः अतः प्रत्यभिज्ञा
यां नातिव्याप्तिः मूलस्य ज्ञानपदमपि ज्ञातेच्छाकारणत्वघटितस्य लक्षणत्वलाभाय न त्वस्यापि
लक्षणत्वघटकतासमर्थत्वात् संस्कारध्वंसेऽतिप्रसक्तेश्च इदमुपलक्षणं निरुक्तकार्यता
वच्छेदकतया स्मृतिपदशक्यतावच्छेदकतया वासिद्धस्मृतित्वजातिमत्वं स्मृतिलक्षणमित्यपि
बोध्यम् अनुभवलक्षणमाह तद्भिन्नमिति स्मृतिभिन्नमित्यर्थः इदं स्मृतावतिव्याप्तिवारणाय घटा
दावतिव्याप्तिवारणाय विशेष्यभागः इदमुपलक्षणं संस्कारत्वावच्छिन्ननिरूपितकारणत्वं तादृश
कारणतावच्छेदकतया अनुभवपदशक्यतावच्छेदकतया वासिद्धानुभवत्वजातिमत्वं वानुभव
लक्षणमित्यपि बोध्यं अनुभवं विभजते सा च द्विविधेति अनुभवः प्रकारद्वयान्यतरविशिष्ट इ
त्यर्थः यथार्थोऽयथार्थश्चेति अत्र सकलप्रमानिष्ठयथार्थत्वं भगवत्ज्ञानवृत्तिविषयिता
वत्वे सत्यनुभवत्वं ज्ञानभेदेन विषयिताभेदानभ्युपगमात् सकलभ्रमनिष्ठायथार्थत्वं च भ
गवत्ज्ञानावृत्तिज्ञानवृत्तिविषयितावत्वं ताभ्यामेवानुभवसामान्यलक्षणस्य द्वैविध्यं

वक्ष्यमाणं तु तत्तद्धर्मप्रकारकानुभवस्य हेतुविषयपरामर्शेति ध्येयं प्रमाविशेषलक्षणमाह तद्वतीति प्रक
रतावच्छेदकसंबंधेन तत्संबंधिनीत्यर्थः तेन शुक्त्यादेरपि कालिकसंबंधेन रजतत्ववत्त्वेपि शुक्
त्यादिविशेष्यकरजतत्वप्रकारकभ्रमे नातिव्याप्तिः न वा तादात्म्यस्याधेयतानियामकतया
घटोवर्तिविशेष्यकरजतादिप्रमायामव्याप्तिः स्वप्रकारो विशेष्यतानिरूपकत्वं तस्यानुभवे
त्वर्थः तत्प्रकारकोभिमतितत्संबंधावच्छिन्नतन्निष्ठप्रकारताकमित्यर्थः न चेदं लक्षणं गुं
जासमुदाये वह्नित्वप्रकारके वह्नौ च गुंजासमुदायत्वप्रकारके चायं वह्निरयं गुंजासमुदा
य इति समूहालंबनात्मकविपरीतभ्रमेऽतिव्याप्तिः तस्य वह्न्यादिविशेष्यकत्वाद्वह्नित्वा

त्वा

दिप्रकारकत्वेति वाच्यम् तेन संबंधेन तत्संबंधिनिष्ठविशेष्यतानिरूपिततत्संबंधाव
च्छिन्नतन्निष्ठप्रकारताकत्वस्य विवक्षितत्वात् प्रकृते वह्नित्वनिष्ठप्रकारतायां वह्नि
निष्ठविशेष्यतानिरूपितत्वाभावात् गुंजासमुदायत्वनिष्ठप्रकारतायां गुंजासमुदायनि
ष्ठविशेष्यतानिरूपितत्वाभावाच्च नोक्तातिव्याप्तिः ननु घटे घटपटोभयं घट इति भ्र

मारभ्येति भेर्य्यादिदेशावच्छेदेन जायमानध्वनिमारभ्येत्यर्थः आदिनामृदंगादिपरिग्रहः आद्यध्वनिं वि
हायेति यावत् भेर्य्यवच्छेदेन जायमानध्वनेरुत्पत्त्यादित्याशयः श्रोत्रदेशपर्य्यन्तमिति श्रोत्रदेशाव
च्छेदेन जायमानध्वनिपर्य्यन्तमित्यर्थः अन्त्यध्वनिपर्य्यन्तमिति यावत् । द्वितीयादिशब्दा इति द्विती
यध्वनिप्रभृति चरमध्वनिपर्य्यन्ता ध्वन्यात्मकशब्दा इत्यर्थः येन इति शेषः शब्दजा इति ध्वन्यात्म
कशब्दासमवायिकारणका इत्यर्थः इदमुपलक्षणं वर्णो द्विविधः संयोगजो वर्णजश्च आद्यस्ता
ल्वोष्ठपुटसंयोगनिमित्तकारणकः तस्य ताल्वाकाशसंयोगासमवायिकारणकत्वात् द्वितीय
वर्णप्रभृति अन्तिमवर्णपर्य्यन्ताः सर्वे वर्णा वर्णासमवायिकारणका इत्यपि बोध्यं अत्र ध्वन्यात्मक
वर्णात्मकसर्वशब्दोप्यनित्यः अव्याप्यवृत्तिः अन्त्यभिन्नः कार्य्यशब्दनाश्यः अन्त्यशब्दउपां
त्यशब्दनाशनाश्यः शब्दो नास्तीति प्रकारं स्वयमेव वक्ष्यतीति बोध्यं बुद्धिलक्षणमाह मूले सर्वव्यव
हारहेतुरिति सर्वसामान्यहेतुरित्यर्थः वाच्यतासंबंधेन स्वानुकूलकृतिमत्त्वसंबंधेन वाव्यव
हारं प्रति विशेष्यतासंबंधेन समवायसंबंधेन वा ज्ञानस्य हेतुत्वात् लक्षणसंगतिरिति भावः नच

न॰प्र॰

११४

याऽदृशज्ञानव्यक्त्या व्यवहृतेनोत्पन्नः तज्ज्ञानव्यक्तीतिवाच्यं वाच्यतादिसंबंधावच्छिन्नव्यवहारनिष्ठ
कार्य्यतानिरूपितविशेष्यतादिसंबंधावच्छिन्नज्ञाननिष्ठकारणतासमानाधिकरणनिरूप्यावृत्तिजा
तिमत्त्वस्यविवक्षितत्वान्नोक्तदोषइति इतोपिलघुलक्षणमाह ज्ञानमितीति निरूक्तकारणताव
च्छेदकतया ज्ञानपदशक्यतावच्छेदकतयावासिद्ध ज्ञानत्वजातिमत्त्वं वुद्धिलक्षणमित्यर्थः
उक्तार्थएव मूलकाराभिप्रायः अन्यथा पर्य्यायपदद्वयवैयर्थ्यापत्तेः दीपिकाकारोक्तलक्ष्य
ज्ञानपदस्य वुद्धिलक्षणपरत्वमाह दीपिकायां जानामीत्यादिना घटमहं जानामीत्याद्यनुव्यव
सायगम्यमित्यर्थः विषयानिर्म्मोकेन केवलज्ञानानुव्यवसायस्यालीकतयापपाश्रुतासंग
तेः अत्र निर्विकल्पकस्य भगवत्ज्ञानस्य वा तादृशानुव्यवसायाविषयतया निरूक्तानु
व्यवसायसिद्ध ज्ञानत्वजातेः सकलज्ञानसाधारण्यं दुर्घटमिति केषांचित्तदूषणमपाकर्त्तुं
प्रकारांतरेण ज्ञानत्वजातिसाधनं करोति ध्येयं मूले वुद्धिर्विभजते सादिविधेति स्मृते
र्लक्षणमाह संस्कारजन्यं ज्ञानमितीति संस्कारसंबंधावच्छिन्नकारणतानिरूपितकार्य

कार्य्यकारणभावग्रहाव
गमनाविरहप्रयुक्तका
स्मात् ल्लतानां हेतुत्वा
द्रौ सत्वत्वे हेतुत्वं
भाति जलमात्रस्य तीर
गीकारः आवश्यकः
न तैलांतर्वर्त्तिजल
त्तिः जलस्यदाहप्रति
मति कूलत्वांगीकार
रूप लौहवज्जलस्य
प्रतिबंधकत्वमंग

लत्वरूपप्रकारद्वयान्यतरविशिष्टस्य पौर्व्वापर्य्यधर्मत्वे पि विति
वर्णत्वं च ताल्वोष्ठपुटजन्यतावच्छेदकतापि न हेतुत्वसंभवः त
ध्वन्यात्मक इति भेर्य्यादाविति आदिर्नाविच्छिन्नवत्वंतरासि
र्द्धः ताल्वोष्ठपुटसंयोगजन्यशब्दोऽपि प्राचामाशय इति प्रति
इति संस्कृतभाषादिरूप इत्यादिना अवः ननु [illegible] अंशे तां
वर्णत्वरूप इति यावत् न च ताल्वादिभावानुपपत्तिरिति चे
ताल्वाद्यवच्छेदत्वात् मूलकारस्य लसत्वेततो दाहानुत्प
[illegible] इति ध्वन्यात्मकशब्दा नांतर्वर्त्तिजलस्यैवत
न विभागंस्यत्वाभावादसांगत्यापत्तेः अंशे वानुभवबलात
साधुसंगच्छते अत्र संयोगजत्वं विभागजत्वे न इति
भिभेदे न भिन्नतया अनुगमकरू

47

कार्य्यकारणभावग्रहापत्तेश्च न गुरुत्वादिना हेतुत्वे शीतत्वसांसिद्धिकत्वयोर्व्याप्यधर्मत्वेपि विनि
गमनाविरहप्रयुक्तकार्य्यकारणभावग्रहापत्तितादवस्थ्यादेव शीतत्वादिनापि न हेतुत्वसंभवः त
स्मात् स्नेहानां हेतुत्वासंभवात् चूर्णादिपिंडीभावहेतुतया जले लघुधर्मावच्छिन्नवत्त्वं तत्रासि
द्धौ स एव स्नेह इत्युच्यते अतएव स्नेहोऽम्भस्येवेति भाष्यमपि संगच्छत इति प्राचामाशय इति प्रति
भाति जलमात्रवृत्तीति जलभिन्ने स्नेहव्यवस्थापकप्रमाणाभावादिति भावः ननु घार्द्यां स्नेहां
गीकार आवश्यकः अन्यथा तैलसंयुक्तचूर्णादावनुभूयमानपिंडीभावानुपपत्तिरिति चे
न्न तैलांतर्वर्तिजलसमवेतस्नेहादेव पिंडीभावोपपत्तेः न च तैले जलसत्त्वे ततो दाहानुत्प
त्तिः जलस्य दहनप्रतिकूलत्वात् इति वाच्यं अन्वयव्यतिरेकाभ्यां तैलानंतर्वर्तिजलस्येव त
त्प्रतिकूलत्वांगीकारात् प्रांचस्तु तैलांतर्वर्तिजलसमवेतस्नेहस्य प्रकृष्टत्वस्वीकारेण प्र
कृष्टस्नेहवज्जलस्य दहनानुकूलत्वमेव अप्रकृष्टस्नेहवज्जलस्यैवानुभवबलात्
प्रतिबंधकत्वमंगीक्रियत इत्याहुः जलमात्रवृत्तिरित्युपलक्षणं स्नेहो नित्य इति नि

न॰प्र॰

११३

46

पितध्वनिनिष्ठकार्य्यतावच्छेदकत
निष्ठासमवायिकारणतानिरूपित
षः एवं शब्दजत्वमपि ध्वनिनिष्ठा
कतया सिद्धत्वाद्दशजातिविशेषः
संयोगजध्वनीत्यर्थः भेरीदंडसंयो
गः इति शेषः तत्राद्य इति पूर्वेण न्व
दि तिभावः द्वितीय इति विभागज
त्यर्थः इदं च दलक्रियाजनकसा
तिभावः दलद्वयविभागजन्य इति
त्यर्थः यः सः इति शेषः तस्यापि ति
मवायिकारणकत्वादिति भाव

जन्याह
मिति

स्याहरणे कंकणादीनामन्यत्र करणीयत्वं प्रसिद्धमिति नोपपन्नत्वम् भवति ना भावना
रूपान्यत्र कृतिरारोपितमिति लक्षणानुगतिः विषमं वर्ण्यते यत्र घटनाननुरूप-
योः क्वेयं शिरीषमृदुगी क्व तावन्मदनज्वरः अत्रातिमृदुत्वेनातिदुःसहत्वेन चाननु-
रूपयोरंगनामदनज्वरयोर्घटना यथा वा अभिलषति यदीन्दो वक्त्रलक्ष्मीमृगा-
क्ष्याः पुनरपि सकृदब्धौ मज्ज संक्षालयांकं सुविमलमथ बिंबं पारिजातप्रसूनैः
सुरभय वद नो चेत्त्वं क्व तस्यास्मुखं क्व पूर्वत्र वस्तुसती घटना अत्र चंद्रवदनल-
क्ष्म्याः कल्पिता घटनेति भेदः विरूपकार्यस्योत्पत्तिरपरं विषमं मतं कीर्तिप्र-
सूतिधवलं श्यामा तव कृपाणिका अत्र कारणगुणप्रक्रमं हृद्यात् श्यामात् ति
धवलोत्पत्तिः कार्यकारणयोर्निवर्त्यनिवर्तकत्वेन पंचमी विभावना लक्ष-
तु णागणशालित्वेप्ययं विषम इति भेदः अनिष्टस्याप्यवाप्तिश्च तदिष्टार्थसमुद्य-

न.प्र.

११२ स्यः नित्य इति अनित्यः कारणगुणपूर्वकः आश्रयनाशनाश्यस्त्वस्यापि बोध्यं यथाश्रुते त्वेकल-
शघटकदलद्वयप्रयोजनमाह दीपिकायां कालादावित्यादिना एवमुत्तरत्रापि फले
शब्दलक्षणमाह श्रोत्रग्राह्य इति श्रोत्रकारणकज्ञाननिरूपितलौकिकविषयताशालित्व ता
र्थः अत्र ज्ञानस्य श्रोत्रेन्द्रियकारणकज्ञानत्वेन गौरवात् प्रयोजनाभावाच्च किं तु श्रावणत्वे-
नेति बोध्यं श्रावणोपनीतरूपादेर्विषयतया तत्रातिव्याप्तिवारणाय विषयतायां
लौकिकत्वविशेषणं न च भेर्यवच्छेदेन जायमानशब्दस्य श्रोत्रदेशावच्छेदेनानुत्प-
त्त्या निरुक्तश्रोत्रग्राह्यत्वाभावात् तत्राव्याप्तिरिति वाच्यं श्रावणनिरूपितलौकिकविष-
यत्वसमनाधिकरणरूपावृत्तिजातिमत्त्वस्य विवक्षितत्वात् इदमुपलक्षणं शब्दपद-
शक्यतावच्छेदकतया सिद्धशब्दत्वजातिमत्त्वमित्यपि बोध्यं तस्याश्रयमाह आकाश-
मात्रवृत्तीति वीप्यां कोलाहलो वने कोलाहल इत्यादिप्रतीतेरवच्छेदकतासंबंधे-
न वीपीवनविषयकत्वेनोपपत्तेः इत्याशयः शब्दं विभजते स द्विविध इति ध्वनित्व व-

कुं
३६

मात्त भक्ष्यप्राप्ताहि मंजूषां दृष्ट्वा भुक्त्वेन भवति : इच्छार्थमुद्दिश्य किंचित्कर्मारब्ध
वतस्तत्तेन केवलमिष्टस्यानवाप्तिः किंतु नतत एवानिष्टस्यापि प्रतिलंभ एवेतत्त
दपि वैविध्यं यो भक्ष्यप्रेप्सया सर्पपेटिकां दृष्ट्वा प्रविष्टस्य मूषकस्य न केवलं
भक्ष्यालाभः किंतु स्वरूपहानिरपीति यथा वा गोपाल इति कुरसत्वं प्रचुरत्वेर
वोढया प्रीतो मातृत्वेन नत्तौ भयपालयंत्ययाकृतम इदमर्था वाप्ति रूपेच्छार्थ
समुद्यमादिष्टानवाप्तावनिष्टप्रतिलंभे वोदाहरणम् अनर्थपरिहाररूपेच्छार्थ
समुद्यमात्तदुभयम् यथा दिवि प्रीतवतश्चंद्रं दुःसैंहिकेयभयाकुलि शशस्य यस्य
तन्विंगि साम्राज्यस्य ततो भयम् अत्र न केवलं शशस्यानर्थपरिहाणेनवाप्तिः
किंतु त्वाश्रयस्याप्यनर्थावाप्तिरिति दर्शितम् यत्तनिष्टावाप्तिरूपेच्छार्थसमुद्य
मात्तदुभयं यथा दिधक्षन्मारुतेर्वालं तमादीप्य दूषणानन : आत्मीयस्य पुरस्यैव

५०
राम
३२

कु.
6.

52.

लंकारः सा हरति अत्र श्लोके तावत्किमावयोः संकेतस्थाने भविष्यतीति प्रश्नेना
र्थं सूचयति कं प्रत्येतदभिहितमिति चेदध्यापकं प्रति सा कृतमुक्तमिति सूच्योलं
कारो यत्नोत्र बलाकाया असंचालतयात्र प्रतिबिंबितशुक्तिसंपन्नयातस्यानिश्चलत्वेनस्था
पवस्थितत्वेन तस्य निर्जनत्वं तेन तदेवावयोः संकेतस्थानमिति किमुकं प्रति सूचनं
चल स्पते नर्दन्न ध्वनिराशंकनीया दूरे व्यज्यमानस्यापि संकेतस्थानप्रश्नोत्त
रस्य स्वोक्तौ वाविष्कृतत्वात् एवं विहितालंकारेप्युदाहर्तव्यम् इदं चान्य
दत्तावधेयम यत्रालौकिकहीपांकेनापि विशुद्धरूढा नरसनू विहितत्वात्तज्जो नतु
दाहरणे वुभावेन स्वोत्याविष्कृतः किं तु वस्तु सौंदर्यबलादृहु कुवेद्वावि
शेषविशेषविनाति गम्यः तत्र वस्तुनालंकारस्य ध्वनिभावः स्यादत्वात्स्वचीनैः
स्वोक्त्याविष्कारोपि सत्यलंकारोदाहृतालीत्युदाहृतत्वात् अत्र स्वामिरप्युदाहृता

53

भतिपादयति भवतिहीति द्रव्यत्वव्यापकतावच्छेदकस्येत्यस्य फलमाह द्रव्यत्वमिति जातिपद
स्य कृत्यमाह द्रव्यत्वमिति सत्तारूपजातिमादाय द्रव्यादावतिव्याप्तिवारणाय सत्ताभिन्नेति त
थापि सामान्यवत्वे सतीति सत्यन्तस्य विशेष्यस्य च फलमाह ज्ञानत्वादिनेति तत्रैव गुणे ना
दावतिव्याप्तिरिति आदिना कालादिपरिग्रहः यथाश्रुते चैतत्सामान्यवत्वे सति कर्मान्यत्वे सति
कर्मेव द्वृत्तिपदार्थविभाजकोपाधिमत्वेऽतिव्याप्तेरभावात् इति गुणकर्मान्यत्वनिरूपणम् वेगे
नास्तीति स्थापकोऽप्युपलक्षणीय इति भावः वेगपदस्य भावान्यत्वसंस्कारपरत्वादीति भावः इद
मुपलक्षणम् वेगस्थेत्यत्र चकारेणानुक्तसमुच्चायकेन गुरुत्वस्यापि संग्रहात् ननु मूर्तगु
णत्वं मूर्तत्वं इति गुणत्वं संख्यादावतिव्याप्तमत आह अमूर्तेष्विति तथा चामूर्तावृत्तिगुण
त्वं प्रदर्शितं मूर्तगुणानां लाघवेनेत्यर्थः न चैतदपि मूर्तमात्रवृत्तिसंख्यादावतिव्या
प्तमिति वाच्यम् अमूर्तगुणावृत्तिसंस्कारत्वान्यगुणत्वव्याप्यजातिमत्त्वगुणत्वस्य मूर्तत्वव्या
प्यतावच्छेदकगुणवृत्तिजातिमत्वस्य वा विवक्षितत्वात् अत्र च द्वे शून्यान्तेन संख्यादे
[illegible] इति द्वितीये [illegible] च्छेदकां
वः इति चेदिदानीमिति भावः ननु रूपत्वस्य सत्तायां वा गुणनिष्ठकारणतावच्छेदकत्वं स्यादित्याशंक्याह
नादीति रूपत्वादीत्यादिना रसत्वादिपरिग्रहः यद्यपि गुणत्वजातौ प्रत्यक्षमेव प्रमाणं रूपादिषु संयुक्त
समवेतसमवायेन गुणत्वप्रत्यक्षसम्भवात् तथाप्यतीन्द्रियरूपादौ तत्प्रत्यक्षासम्भवेन तत्साधारणं
गुणत्वस्य तत्र प्रत्यनुमानं प्रदर्शितम् न च रूपत्वादिना सांकर्यमियातीन्द्रियरूपादौ गुणत्वासिद्धिः गुरुत्वा
दौ धर्मिग्राहकमानेन तत्सिद्धिरित्यनुमानप्रदर्शनमव्यर्थमिति वाच्यम् रूपादावव्याप्यासाधारण
गुण इति प्रत्यक्षस्यासिद्धेः इदमत्र बोध्यम् सकलगुणसाधारण्येका कारणता नास्त्येवेति कथं तदव
च्छेदकतया गुणत्वसिद्धिः न च चतुर्विंशतिगुणेषु प्रत्येकं याः कारणतास्तासामेव पक्षत्वतया तादृशस
कलकारणतावच्छेदकतया गुणत्वजातिसिद्धिरिति वाच्यम् तथा सति द्रव्यकर्मरूपभिन्नसामा
न्यवतिया कारणता साकिंचिद्धर्मावच्छिन्नेत्यनुमानेन रूपभिन्नत्रयोविंशतिगुणसाधारणवैजा
त्यस्यापि सिद्धिप्रसंगात् पारिमाण्डल्यस्य क्वाप्यकारणतया गुणत्वस्याप्यतिप्रसक्ततयाऽनवच्छेद
कत्वोऽप्यन्यत्र विस्तरः कर्मादावतिव्याप्तिरिति आदिना सामान्यपरिग्रहः लक्ष्ये लक्षणसत्वं

54

दि॰ गु॰ १

55

गम १

संख्याविशिष्टवाचकत्वमनेकपदस्येति न तत्राव्याप्तिरिति भावः स्वप्रतियोगिताकान्योन्याभावस
मानाधिकरणगुणत्वस्य विवक्षितत्वात् नाव्याप्तिरिति केचित् एकैकवृत्तय इति मूलस्य स्वसमाना
धिकरणान्योन्याभावप्रतियोगितानवच्छेदकैकत्वका इत्यर्थः यद्वा स्वाश्रयान्योन्याभावैक्याप्यकान्यो
न्याभावप्रतियोगिन इत्यर्थः स्वार्थे ठगिति विनयादिभ्यः स्वार्थे ठगभिधानान्नैकविशेषशब्दस्य तदन्त
र्गतत्वाद्विनयादेराकृतिगणत्वादिति भावः विशेषगुणा इत्यर्थ इति विशेषगुणत्वं चाभावनान्यो
न्यो वायुवृत्ति वृत्तिस्पर्शवृत्ति धर्मसमवायीतदन्यत्वे सति गुरुत्वाजलद्रवत्वान्यगुणत्व मत्रजात्या
दावति व्याप्तिव्यावर्त्तनाय विशेष्यं गुरुत्वनैमित्तिकद्रवत्वयोर्वारणाय गुरुत्वेत्यादि सांसिद्धिकद्रव
त्वसंग्रहाय जलेति संयोगादिवारणाय सत्यन्तं भावनायामव्याप्तिवारणाय धर्मान्तम् स
स्यत घटकसमवायीविशेषणं तत्तादिकमादायासंभववारणाय स्पर्शसंग्रहाय च स्पर्श
वृत्तीति संख्यादिषु स्वापरत्वमत्वस्येति व्युत्पत्त्या परिमाणपरत्वयोरेव ग्रहणमिति भवता
रणायादिपदं ग्राह्यगुणानुच्चैशीघ्र्यं दर्शयति संख्यापरिमाणेत्यादिना गुरुत्ववेगावे
[illegible] नेत्रादिप्रतिस्पर्शग्राहकस्पर्शग्रहः मेले

नाव्याप्तं मूर्त्तवृत्तिगुणत्वं ननु धर्मेत्यादिमूलेनैतेषाम् मूर्त्तवृत्तिगुणत्वं साधर्म्यमुक्तं तत्संख्या
दावतिव्याप्तमतश्चाह मूर्त्तेष्विति मूर्त्तावृत्तिगुणमेतेषां साधर्म्यमित्यर्थः न च तथाप्यमूर्त्तमा
प्रवृत्तिसंख्यादावतिव्याप्तिरिति वाच्यम् मूर्त्तगुणवृत्तिसंस्कारत्वान्यगुणत्वव्याप्यजातिमत्त्व
गुणत्वस्य मूर्त्तत्वाभावव्याप्यतावच्छेदकपरिमाणवृत्तिजातिमत्तस्य वा विवक्षितत्वात् व्याप्तेः
मूर्त्यां तेन संख्यारूपादिष्वुदासः सत्तामादायासंभववारणाय गुणत्वव्याप्येति कर्मण्यतिव्या
प्तिवारणाय विशेष्यीभूतगुणत्वस्य निवेशः द्वितीयेपरममहत्त्वजातिमादायातिव्याप्तिवारणाय
परिमाणवृत्तीति नन्वनुभयेषां गुणा इति मूलेन संख्यादिपंचानामनुभयवृत्तिगुणत्वं साध
र्म्यमुक्तं तच्च रूपादावतिव्याप्तमत उभयपदं मूर्त्तामूर्त्तपरतयाव्याचष्टे मूर्त्तामूर्त्तेति न च मूर्त्त
मात्रवृत्तिसंख्यादावतिव्याप्तमिति वाच्यम् कालवृत्तिवृत्तिगुणत्वव्याप्यजातिमत्त्वस्य इच्छात
त्वव्यापकतावच्छेदकगुणत्वव्याप्यजातिमत्त्वस्य वा विवक्षितत्वात् नन्वनेकाश्रितत्वं सं
योगादावव्याप्तमनेकपदस्य बहुत्वविशिष्टे शक्तत्वात् अत आह संयोगेति तथाचैकत्वभिन्न

तिव्यापकस्यवत्तीन्द्रियत्वं चत्वते ननु द्वीन्द्रियग्राह्यत्वं रूपादावतिव्याप्तं तेषां मनसापि ग्रहणात् बाह्येन्द्रियद्वय
ग्राह्यत्वमपि नैवातिव्याप्तं रूपादीनां चक्षुरादिना ग्रहणादतीन्द्रियसंख्यादावव्याप्तं च तत्र नेन्द्रिय
ग्राह्यत्वस्यैवाभावादत आह चक्षुर्ग्राह्यवृत्तीति चक्षुस्त्वगुभयग्रहणयोग्यत्वं तदर्थः चक्षुस्त्वगुभयग्रा
ह्यभावनावृत्त्यन्यधर्मसमवायित्वमिति निष्कर्षः संस्कारत्वादिकमादाय भावनायामतिव्याप्तिवा
रणाय भावनावृत्त्यन्येति कर्मादौ तद्वारणाय गुणत्वव्याप्येति विशेषः ननु वाय्वादौ कैकेन्द्रियग्राह्यत्वं सं
ख्यादावतिव्याप्तं तेषामुभयग्राह्यत्वे एकैकग्राह्यत्वेनानयायादव्याप्तं चातीन्द्रियरूपादौ तेषामिन्द्रिय
ग्राह्यत्वस्यैवाभावादत आह रूपादीनामिति चक्षुरादीति चक्षुरादिनैवेत्यर्थः तथा चैकैकमात्रग्रा
ह्यत्वस्य विवक्षितत्वात् संख्यादेर्नातिव्याप्तिः [illegible] तेन नातीन्द्रियरूपादावव्या
प्तिः [illegible] समवेतजातिमत्त्वमेकैकलक्षणमिति भावः
प्तिः तथा च चक्षुस्त्वगुभययोग्यात्वे बहिरिन्द्रियग्राह्यगुणसमवेत [illegible] परिमाणान्य
न च तत्तत्तेरेणातिव्यापकत्वं चक्षुरिन्द्रियेणैव ग्रहणात् [illegible] भावना [illegible] संस्कार
[illegible] विशेषगुणवत्वात् [illegible] भावनेत्यत्र भावना [illegible] प्रतिपादित दा
[illegible] जातिमत्त्वगुणत्व [illegible] व्याप्यतावच्छेदकसंयोगवि
भागावच्छेदकं च [illegible] संख्यादौ सत्ताजातिलक्षणसमन्वयः अत्र नलोपक्ष
[illegible] शीतस्पर्शो वा पृथिवी [illegible] स्पर्शव्यावृत्तजातिविशेषेणानामा
वच्छेदकजात्यवच्छिन्नकार्यतावच्छेदकत्वाविभागेनादृशजात्यवच्छिन्न शब्दविशेषजनकता
चतेजोवेगातिशयेऽन्यताति संयोगनाश्यतावच्छेदकजात्यवच्छिन्न घटादिरिति द्वये
नावच्छेदकतत्तत्संख्यातिवारणायावृत्तित जातिविशेषणम् कर्मादौ तद्वारणाय विशे
ष्यं पृथिवीत्वादिव्याप्यतावच्छेदकतत्तत्संख्यात्वादिरूपस्य तत्र संख्यापरिमाणादव्या
तिवारणाय जातिपदं द्रव्यविभाजकतावच्छेदकोपाधेरव्यापकत्वं तच्च जातित्वेन तावि
वादीनां तेषां नन्वनादृशोपाधितेन अन्यथा संख्यात्वादेरपि तादृशजातित्वादसमवाय
तेरिति संख्यादिपरत्वान्नोरवत्वं स्नेहद्रवत्वेत्यत्र स्नेहपदं वेगस्याप्युपलक्षकं स्थि

त

59

महत्त्वं चादापातिव्याप्तिवारणाय गुणत्वसाक्षाद्व्याप्येति संस्कारत्वान्यगुणत्वव्याप्यव्याप्य
त्वे सति गुणत्वव्याप्यत्वं तदर्थः अन्यथा भावनात्वस्य गुणत्वसाक्षाद्व्याप्यत्वाभावाद्भावना
यामव्याप्तिप्रसंगात् इत्यमपि परत्वापरत्वयोरतिव्याप्तिरवशिष्यते सापि परत्वापरत्व
त्वत्वेन जाते विशेषणीयत्वान्निरसनीयेति ध्येयम् मूले तु कारणगुणोत्पन्ना इति का
रणगुणोत्पन्नत्वं च न पूर्वोक्तं स्वाश्रयसमवायिसमवेतगुणजन्यत्वं हस्तपुस्तकसंयो
गविभागादिजन्यकायपुस्तकसंयोगविभागादावतिव्याप्तेः न च स्वस्वाश्रयसमवायि
मात्रसमवेतगुणजन्यत्वं तत्र हस्तपुस्तकसंयोगादिस्तु न स्वाश्रयसमवायिमात्रसम
वेतेन इति वाच्यम् तथाप्यवयवावयविनोरेकत्वाभ्यां जनिते अवयवावयविद्वित्वादावति
व्याप्तेः स्वाश्रयसमवायिमात्रसमवेतत्वजातीयगुणजन्यत्वेन तत्र अवयवैक
[illegible] जातिव्याप्यभावात् न च संस्कारत्वेन
त्वेऽप्यादावतिव्याप्तिरिति वाच्यम् लौकिकसाक्षात्कारविषयगुणत्वन्यूनवृत्तिसंस्कारत्वान्यथ
मिसमवायव्यापकगुणत्वव्याप्यविवक्षितत्वात् सत्तादिकमादायातिव्याप्तिवारणाय गुणत्वन्यूनवृत्ति
तिभावनातिव्याप्तिनिरासाय कयोरव्याप्तिवारणाय संस्कारत्वान्येति ज्ञानादावतिव्याप्तिवारणाय हस्तत्वा

60

गु वत्वं कारणगुणेनेति समवायिकारणसमवेतगुणेनेत्यर्थः अत्र कारणत्वमपि वक्ष्यमाणं समवायित्वमा
त्रबोध्यम् तादृशा इति तथा च कारणगुणोत्पन्नाः कारणगुणोत्पन्नाः न कारणगुणोत्पन्ना अका
रणगुणोत्पन्ना इति विग्रहे स्वाश्रयसमवायिसमवेतगुणजन्यत्वं कारणगुणोत्पन्नत्वं तादृशगुण
जन्यत्वमकारणगुणपूर्वकत्वमिति भावः यद्यपीदं नित्यरूपे जन्येपि पाकजरूपादौ अवयवा
वयविनोर्द्वित्वद्विपृथक्त्वातिरिक्तद्विपृथक्त्वादौ कर्मजन्यसंयोगविभागयोर्वेगेषु पाकजद्रवत्वे चातिव्या
प्तं तथाप्यकारणगुणोत्पन्नमात्रवृत्तिगुणत्वसाक्षाद्व्याप्यजातिमत्त्वं विवक्षितमिति न दोषः अकार
णगुणोत्पन्नमात्रवृत्तित्वं च नित्यत्वकारणगुणोत्पन्नवृत्तित्वमपि रूपत्वनिष्ठपाकजन्यतावच्छेदक
वैजात्यसंयोगविभागवेगनिष्ठकर्मजन्यतावच्छेदकवैजात्यमणुपरिमाणनिष्ठवैजात्यं परम

...पपत्तेः इत्याशयः शब्दे विभजते साधि विधरति ध्वनि त्वव

त्वयोः साजात्यमस्तीति न दोषस्तादवस्थ्यम् गुणत्वव्याप्यव्याप्यजात्या साजात्यस्यावि
वक्षितत्वात् अवयवावयविरूपादीनां च नीलत्वादिना साजात्यसत्त्वान्नासम्भवः ननु न
पाधिनित्यरूपे संख्यावयवजन्यपरिमाणे कर्मजवेगे चाव्याप्तिरिति चेन्न स्वाश्रयस
मवायिमात्रसमवेतस्वसजातीयगुणजन्यवृत्तिजातिमत्त्वस्य विवक्षितत्वात् नित्य
रूपादौ च तादृशरूपत्वादिकमादाय लक्षणसमन्वयात् अत्र संख्यात्वपृथक्त्वाति
रिक्तैकैन भावनात्वत्यन्यत्वेन च तादृशजातिर्विशेषणीया तेन तादृशसंख्यात्वं पृथक्
त्वं चादाय द्वित्वद्विपृथक्त्वादौ नातिव्याप्तिः न वा अवयववेगजन्यावयविवेगवृत्ति
सत्तागुणत्वसंस्कारत्वमादाय भावनायामतिव्याप्तिः न चैवं जातिघटितलक्षणे
तादृशरूपत्वादिजातिमादाय पाकजरूपादौ वातिव्याप्तिरिति वाच्यम् तादृशजा
तिमत्त्वे सत्यपाकजत्वस्य विवक्षितत्वादिति सर्वं चतुरस्रम् लक्षणतावच्छेदके पा

स्यादित्तेन रूपादौ नातिव्याप्तिः इति सैषु गुणसाधर्म्यम् नीलत्वादीनां रक्तत्वादिपरिग्रहः अन्य
था नीलत्वादीनामेकव्यक्तित्वेन तु लाघवादेव नीलारुणादिव्यक्तौ ध्वंसेत्स्यतीत्यत आ
नष्टो ह लाघवं चेति प्रत्यक्षबाधितमिति नीलो रक्तो नुत्पन्न इत्यादिप्रत्यक्षबाधितमित्य
र्थः अन्यथेति लाघवमात्रेण नीलारुणादीनामैक्याभ्युपगम इत्यर्थः नन्वुत्पन्नो (
घटो विनष्टो घट इत्यादिप्रतीतेर्घटादेरैक्यमित्यत आह नन्वित्यादेति एतेन ईदृश
जातिसाधकप्रमाणेन रसादिके रसत्वादिकं आदिना गंधत्वादिपरिग्रहः संयोगादाव
तिव्याप्तिं परिशंकयाह चक्षुर्मात्रस्य सामिति चक्षुर्मात्रग्राह्यमित्यस्येत्यर्थः तेन चक्षुरितिसा
कधारणेपि न पौनरुक्त्यं विशेषगुणत्वमिति विलक्षणगुणमित्यर्थः वैलक्षण्यं च चक्षु
र्भिन्नग्राह्यत्वं न च तथापि प्रमामिति संयोगेऽतिव्याप्तिरिति वाच्यम् चक्षुर्मात्रग्राह्य
त्वस्य चक्षुर्मात्रग्राह्यजातिमद्गुणत्वविवक्षणस्यावश्यकत्वात्तेनैव प्रमामिति

62

स्यादित्तेन रूपादौ नातिव्याप्तिः इति संगुणत्वसाधर्म्यम् नीलत्वादीनां रक्तत्वादिपरिग्रहः अन्य
था नीलत्वादीनामेकव्यक्तित्वेन तु लाघवादेव नीलारूपत्वादिव्यक्तौ ध्वंसेत्यतीयत आ
ह लाघवं चेति प्रत्यक्षबाधितमिति नीलोरैको नुत्पन्न इत्यादि प्रत्यक्षबाधितमित्य
र्थः अन्यथेति लाघवमात्रेण नीलारूपत्वादीनामेकत्वाभ्युपगम इत्यर्थः ननूत्पन्नो (
घटो विनष्टो घट इत्यादिप्रतीतेर्घटादौरेकत्वमित्यत आह नुत्पादेत्येतेन ईदृश
जातिसाधकप्रमाणेन रसादिके रसत्वादिकं आदिना गंधत्वादिपरिग्रहः संयोगादाव
तिव्याप्तिपरिहारायाह वक्ष्यमाणमिति वक्ष्यमाणमित्यस्येत्यर्थः तेन च क्रियतिप्रा
कृधारणेपि न चानरूकं विशेषगुणत्वमिति विलक्षणगुणमित्यर्थः वेलक्षण्यं च वक्ष्य
मिन्नाग्राह्यत्वं न च तथापि प्रमाणमिति संयोगे ऽतिव्याप्तिरिति वाच्यम् वक्ष्यमाणं प्रमाणमिति
[illegible] जातिमत्त्वेन विवक्षणस्यावश्यकत्वात् तेनैव प्रमाणमिति

[illegible] न्यतरस्यात्याद नियमेनावयवेषु विभागसत्त्वक्रियात्वायेनारम्भकस
योगनाशादवयविनाशापत्तेः न चावयवेषु तेजोभिघातान्तरं यत्र मक्षणएवावयविनाशं
भवेन ततः पूर्वमवयविनिरूपादिनाशोत्पादाभ्युपगमे बाधकाभाव इति वाच्यम् तत्र पूर्वाव
यविनाशावयवान्तरोत्पादयोरावश्यकत्वात् पूर्वावयविनिरूपादिपरावृत्तिजनकविजाती
यतेजःसंयोगस्य मानाभावेनाकल्पनात् अवयविरूपनाशे आश्रयनाशस्य हेतुतान्तया
का जन्यत्वस्य कार्यत्वावच्छेदककोटिप्रवेशे गौरवादवयविनाशो विनापाकेनावयविरूपना
शासम्भवादवयविनीलादावयवनीलादेर्हेतुतायां व्यभिचारापत्त्या पाकेनावयविनी
लाद्युत्पादासम्भवाच्चिन्त्यमिति मानः अवयविष्वन्वेति घटारम्भककपालादिपरमा
णुपर्यन्तेष्वग्निसंयोगेन पूर्वोक्तरीत्या घटादिद्व्यणुकपर्यन्तनाशसंभवादिति भावः (
स्वतंत्रेषु कार्यद्रव्यध्वंसाविशिष्टेषु ननु तत्र सस्थानभेदादिकथं न प्रतीयत इत्यत आ

63

64

धुररसं प्रति स्वसमवायिसमवेतत्वसम्बन्धेन मधुररसत्वेन हेतुतायां त्र्यणुकगतमधुररसान्य
थानुपपत्त्या न्यूनतया तादृशकारणतावत्त्वात् त्र्यणुकादौ मधुरादिरसोत्पत्तेर्दुर्वारत्वात्
ननु घटावयवेष्यापातु पाकोऽनन्तपरमाणावेव तत्राह नहि रक्तोनीति इति रूपग्रन्थः नसंयोग
गत इति काचिन्न संयातीति स्तु कश्चिन्न स्पर्शीव दृष्टप्रतियोगिकत्वमवगाहत इति भावः रूपा
दीनां पाक इति रूपादीनां परावृत्तिरित्यर्थः पाकेन सम्भवतीति रूपादिपरावृत्तिफलक
स्तेजःसंयोगो न सम्भवतीत्यर्थः रूपादिपरावृत्तिर्न संभवतीति यावत् रूपादिनाशं प्रति मात्रा
बा न्यरं परासंघरणसर्वावयवावच्छेदेन तेजःसंयोगस्य हेतुत्वात् पाऽवयविनावच्छेदे स्वावयवेषु स
व स्तु स्वयवविनि रूपादिनाशानसम्भवति तस्थितोः सर्वावयवावच्छेदेन तेजःसंयोगस्याभावादि
तिभाव न चाविद्यमानेपि घटादौ सर्वावयवावच्छेदेन तेजःसंयोगः कुतो नोत्पद्यत इति वाच्य
इतया तत्यारम्भकसंयोगावच्छेदेनावयविनि तेजःसंयोगोत्पत्तिकाले तदवच्छेदे नावय

७

पेननी तादिकं प्रति स्वाश्रयसमवेतत्वसम्बन्धेन तालादेर्हेतुत्वस्य तद्वाय्यावश्यकत्वात्
न च वक्त्रमिति प्रतीति विषयतायाश्चानेकत्र कल्पने गौरवमेकत्र कल्पने लाघवमिति श्री
लाघवानुरोधेनातिरिक्त चित्रप्रतीतिघीयपूर्वोक्तजाति वध्यजातिवन्धकभावकल्पने नागौरवस्यत
दोषत्वं फलमुखत्वादित्यन्यत्र विस्तारः स्पर्शोऽपि व्याख्यात इति कोमलत्वकाठिन्य नस्पर्शवदवय
वाभ्यामारब्धे घटादौ स्पर्शानंगीकारे घटे स्पर्शनानापत्तिरित्यादिरीत्या चित्रस्पर्शोऽप्यवश्यका
इति भावः अवयविनो नारसत्वे पिज्ञात्वेरभावादिति न चाचित्रोरस इति प्रतीति विषयतया
ह तिरिक्तचित्ररससिद्धिरिति वाच्यम् तादृशप्रतीतेरेवावमवगतनानारसेरूपत्वेनरतिरि
क्तचित्ररसतत्प्रागभावध्वंसादिकल्पने गौरवात् नचैवं त्र्यणुकरस्यायोग्यतया मधुरादिरस
क प्रतीतिर्नियामकाभावात् सम्भवेनास्तु त्र्यणुके मधुरादिरसस्वारणुकात्त्यावयविपर्यन्तं मधुरादि
रसवत्त्वे नानाभावात् त्र्यणुकमधुररसेनैव मधुरादिप्रत्ययोपपत्तेरिति वाच्यम् समवायेन म

65

राम

७

त्तिस्वसमवायिसमवेतत्वसंबंधेननीलातिरिक्तरूपत्वेनपीतरूपंप्रतिपीतत्वातिरिक्त॰ ति

रूपत्वेनप्रतिबंधकत्वमितिरीत्याप्रतिबध्यप्रतिबंधकभावकल्पनाद्त्रयथा॰ 66

नानाजातीयकपालारब्धेघटेनीलकपालत्वाद्यवच्छेदेनपीतोत्पादापत्तेर्दुर्वारत्वा

३ दितिभावः अत्रनव्याः नानाजातीयरूपवत्कपालारब्धेघटेपीतकपालावच्छेदेननीला

पत्तिवारणायनरूपपूर्वोक्तः प्रतिबंध्यप्रतिबंधकभावः कल्प्यते किंत्ववच्छेदकता

सम्बंधेननीलादिकंप्रतिसमवायेननीलादेःकारणत्वंकल्प्यतेचित्ररूपांगीका

रेतुसमवायेननीलादिकंप्रति[illegible]समवेतत्वसम्बन्धेननीलत्वाद्यादिनाहेतु

त्वस्यपूर्वोक्तप्रतिबंध्यप्रतिबंधकभावस्यचकल्पनेगौरवमित्याहुः नन्वत्रावच्छेद

कतासम्बन्धघटितोक्तकार्यकारणभावांगीकारेप्यवच्छेदकतासम्बन्धेनकपा

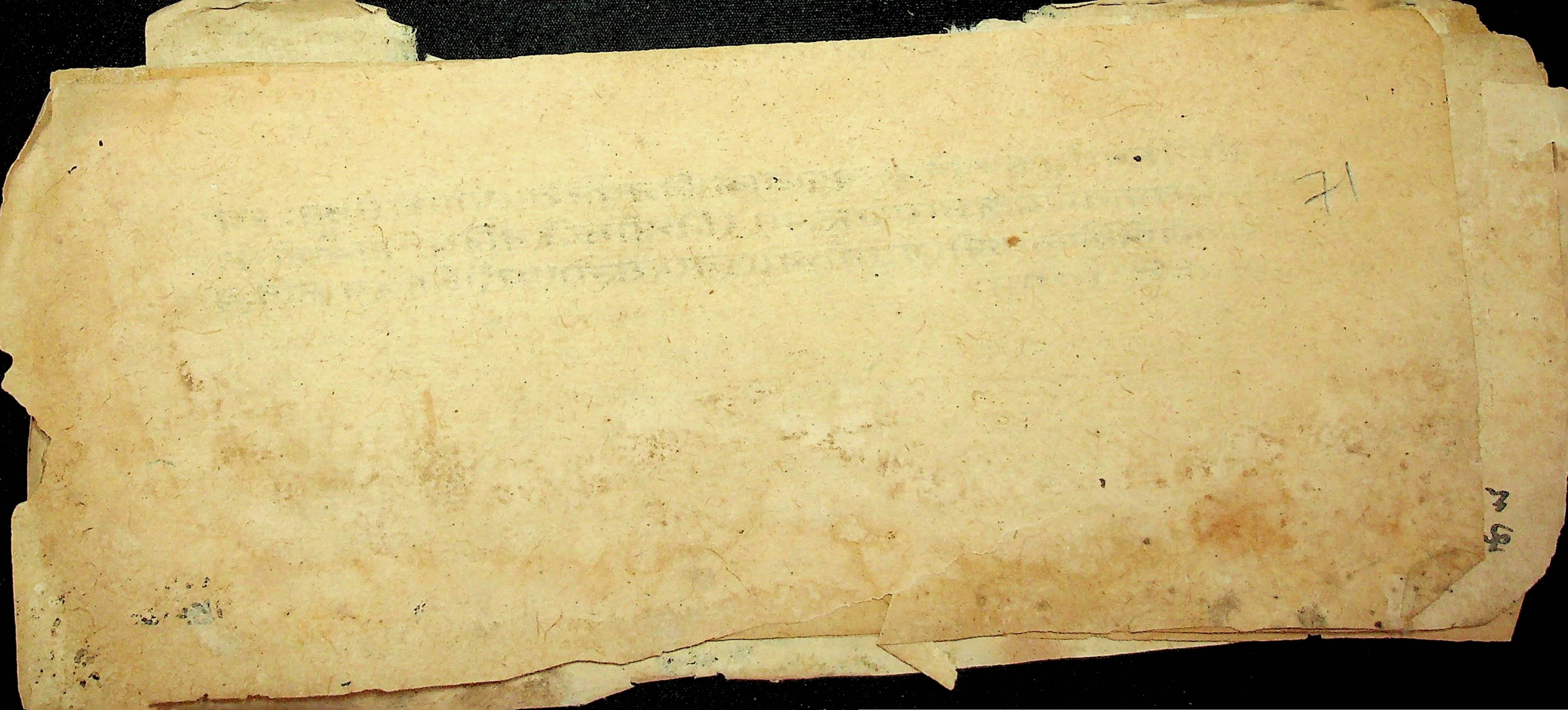
लादौआपद्यमानस्यनीलादेःसमवायेनघटादाविवगगनादावप्युत्पत्तिवारणाय

ह तेजसामिति व्यूहः संस्थानं तद्देशाद्यं समुत्पत्तिश्च क्रिया द्व्यणुकनाशादिरूपा द्रष्टव्या तेन ।
णानिरूपणम् क्रियनश्चेति शेषः विभागजविभागस्वंगीकारश्चेति कारणाकारणविभा
गात्कार्याकार्यविभागवत् कारणमात्रविभागात्कारणाकारणविभागानंगीकार
इत्यर्थः इत्थमारम्भकसंयोगप्रतिद्वंद्विविभागजनकक्रियायास्तदनारम्भकसंयोग
प्रतिद्वंद्विविभागाजनकत्वनियमे मानाभावादिति भावः अत्र विभागजे ह्येव हस्तमा
णाविकसत्वकमलभङ्गस्थले अंशे योक्तनियमाङ्गीकार आवश्यकः एवं च अणुकार
म्भकसंयोगप्रतिद्वंद्विविभागजनकपरमाणुक्रियायास्तत्र अणुकारंभकसंयोगप्र
तिद्वंद्विविभागजनितस्तत्रत्यानन्तरपरमाणुक्रियया तत्परमाण्वाकाशादिसंयोगप्र
तिद्वंद्विविभागोत्पत्तिर्न सम्भवति न च मास्तु तत्र परमाण्वाकाशविभागः कादतिरि
ति वक्तव्यम् तथासति नाशकविभागाभावेन परमाण्वाकाशसंयोगस्य नित्यत्वापत्तेः

एवं चेवं. एवकाशसंयोगरूपस्य पूर्वदेशसंयोगस्य प्रतिबंधकस्य सत्त्वात्परमाणावुत्तरदेशसंयोगा-
नुत्पत्त्या परमाणुगतक्रियानाशानुपपत्तेः आ[illegible]स्तादृशपरमाण्वाकाशभावाजनकः परमा-
ण्वोर्विभागो वाच्यः इत्यभिप्रायवानाह तदङ्गीकारेत्यादि अनयोः पक्षयोः प्रथमपक्ष एव सम्यक्रूपेछि- द
देन कमलारम्भकसंयोगस्तदवष्टब्धदेना क्रियानुत्पत्त्या च न विकसत्कमलभंगप्रसंग इति ध्येयम्र
नत्वे विभागजनकत्वे कर्मत्वं कर्मलक्षणं स्यादिति व्याप्तेः संयोगविभागयोरनपेक्षं कारणं कर्मेति सू-
त्रस्य संयोगस्य विभागस्य वाऽनपेक्षं कारणं कर्मेति लक्षणं बोधतात्पर्यमित्यभिमानेन दिनीयल-
क्षणस्य तत्रातिव्याप्तिमभिधानमिदम् वस्तुतस्तु संयोगविभागयोरनपेक्षं कारणं कर्मेति सूत्रं तत्र
संयोगस्यानपेक्षं कारणमित्युक्तौ कारणाकारणसंयोगोऽतिव्याप्तिः तत्तस्य कार्याकार्यसंयोगे किं-
चिदनपेक्षत्वकारणत्वात् एवं विभागस्यानपेक्षकारणमित्युक्तौ कारणाकारणविभागेऽतिव्याप्ति-
रतउक्तं संयोगविभागयोरिति । अनपेक्षत्वम् च स्वोत्तरोत्पन्नभावानपेक्षत्वम् संख्याकर्मणो

पि संयोगजनने द्रव्यस्य पूर्वसंयोगनाशस्य चाक्षणोदसम्भवापत्तेः विभागासमवायि
कारणत्वे सति संयोगहेतुत्वं वा नतु पूर्वदेशविभागस्तु नोत्तरदेशसंयोगे का
रणं व्यवहाराभावेनोन्यथासिद्धेः संयोगस्य विभागं प्रति कारणत्वाभा
वादेव नासमवायिकारणत्वमिति नतत्रातिव्याप्तिः रूपं च कारणमात्र वि
भागस्य पूर्वसंयोगनाशं द्रव्यनाशं वानपेक्ष कारणाकारणविभागजन
कत्वेपि नातिव्याप्तिः तस्य विभागजनकत्वेपि संयोगविभागोभयजनकत्वा
भावादिति ध्येयम् द्रव्यारम्भकसंयोगविनाशाविशिष्टं कालमपेक्षतेति द्रव्या
रम्भकसंयोगनाशोत्पत्त्यधिकरणक्षणोत्तरक्षणमित्यर्थः कारणता
तु द्रव्यारंभकसंयोगनाशत्वेनैव लाघवादिति ध्येयम् एवमग्रेपि नवदशै
[illegible] दशक्षण क्रियाः क्रमेणोपपादयति तथाहीत्यादिना परमाणौ कर्म

[illegible] कर्म परमाण्वंतरेण द्व्यणु
कारंभकपरमाण्वंतरेण आरम्भकेति द्व्यणुकारंभकेत्यर्थः ततः परमा
णोः श्यामादिनाश इति परमाणुगतरूपनाशं प्रति द्व्यणुकात्मकद्रव्यस्य प्र
तिबंधकतया तत्पूर्वं श्यामनाशासंभवादिति भावः द्रव्यारंभकेति द्व्यणु
कारम्भकेत्यर्थः तद्विनाशमनन्तरेणेति द्व्यणुकनाशोत्पत्तिक्षणोत्पत्ति।
कोत्तरसंयोगनश्यमनाशक्षण एव पूर्वक्रियानाश इति भावः तस्मिन्न प
रमाणौ क्रियांतराभावादिति परमाणौ क्रियांतराभावादित्यर्थः अ।
त्र हेतुमाह कर्मवन्तीति गुणोत्पत्तिमनन्तरेण कर्मानुत्पत्तौ हेतुमाह।
निर्गुणेति कारणमात्रविभागस्य कारणाकारणविभागजनकत्वाभाव
पक्ष एवमस्मान्तरेऽप्युक्तक्षणे क्रियोक्ता सा च निर्गुणे द्रव्यारम्भानुरोधेन क्रि

१५

पतेर्निरुपाधिकृपानिधेः चंद्रालोको विजयते शरदागमसंभवः हृद्यः ८
कुवलयानंदो यत्प्रसादादभूदयम् इति श्रीमदद्वैतविद्याचार्यश्रीभरद्वा
जकुलजलधिकौस्तुभश्रीरंगराजाध्वरींद्रवरदसूनोरप्पय्यदीक्षितस्य कृतिः कुव
लयानंदः समाप्तः

73

कु
६८

केनकालमनसंविटं ज्ञात्वा विपक्षया हसन्नेर्पिताकूतं लीलापद्मनिमीलितं विहितं परव

तं तं ज्ञातुः साकूतचेष्टितं प्रियेण गृहागते प्रातः कांतातल्पम् [illegible] कल्पयत् रात्रौ स्वपतीग

हे जागरा(?) तेन श्रांतो सीतितल्पकल्पनाकूतम् प[illegible]वांक्रुस्पंदि स्वेदबिंदुप्रबंधै

ईष्यामिलितं कुंकुमं क्वापि कंठे पुंस्त्वं तल्पस्थं जयंती वैस्याक्षितापाणौ खडुले

खांकि लेख अत्र स्वेदानुमितं पुरुषायितम् पुरुषोचितखड्गलेखनेन प्रकाशि

तम् व्याजोक्तिरत्यत्र [illegible]पदाकास्य गोपनम् सा विपक्षगृहागमनयणो

एस्मि धूसरा अत्र चौर्यरतकृतसंकेतमप्यपलंठनेन लग्नधूलिजालस्य गो

पनम् [illegible]नभवेद्दोषः प्रियायाः सव्रणोऽधी समंगाय [illegible]सीर्वा

रितां रतिमयाधुना उत्पत्तिना खंडिताधर[illegible]पानापि कापाः सकाशमागतं

व

प

74

रभुक्तमित्यभिप्रायेणैव वर्तीति तीत्युक्तमिति सख्याक्तवचनं सखीवचनोद्घाटनार्थं
पुनरपि तदेव कथयति तिनायकस्याक्तेयः मत्तां तु कथयामि यावद्भवति तीति स्वा ३
मिप्रायोद्घाटनप्रकारेण तस्याः कुशलं भवति मदागमनसमये श्वासे संचरत्तु कथंतां २
मत्तां कथयेयमित्यभिप्रायः प्रश्नोत्तरं तदभिन्नमुत्तरं चित्रमुच्यते केदारयोर
णालैः केखेटाः किंचलं वपुः अत्र केदारयोः बलाणा[illegible]ला इति प्रश्नाभिन्नमुत्तरम
केखेटाः किंचलम इति प्रश्नद्वयस्य वपुरित्येकमुत्तरम उदाहरणांतराणि विद
ग्धमुखमंडने द्रष्टव्यानि सत्त्वं पराशयाभिरीतः साकूतचेष्टितम मविपक्ष्य
मिमाकेशैः सीमंतमणिमाहरणेन कामुकस्यावलोकनेन संकेतकालप्रश्नमा
बंधानवत्या श्रेष्ठेयम अस्तंगते सूर्ये संकेतकाल इत्याकूतम पद्मावद्यां सं

नामुक्त म पत्राणौ वेतसी यां यातत्रैयं सुताराम इति गरीत्संतानमार्गे पदं तं प्रति तं
कौमंप्रा नाया उत्त मिदं वे तसी कुंजे स्वां हं यामित्याकूतम् मानेस्मिन्नर्ल प्रा
येन किंचित्सांय विपते पयोधौ नैरच्छाव त्तमिह्व सिचेदुन ग्रामनणादिकमर्थ
यमानं यांयं प्रत्युक्तिरियम् सानो नतिं इच्छां नुमिह सिचेह्रस्त्र विधं जनप्रे
क्षिनना प्रे कश्चिदवगमिष्यतीत्येनाद्दरां प्रतिबंधकं किंचिदपि नास्तीति इदयम्
इदमन्ये यप्रश्नस्योत्तरस्योदाहरणम् विवद्धप्रश्नमुत्तरं यथा कुशलं तस्या जीवति
कुशलं पृच्छामि जीवती त्युत्तरम् पुनरपि तदेव कथयामि मतां तु कथयामि याश्व
सितीति ईर्ष्यामानानं नाम नुतमार्यांश्रिकथा: सखीमागतां प्रति कुशलं तस्या
इति नैयकप्रश्नः जीवतीति सख्या उत्तरं जीवंत्या: कुत: कुशलमिति नदमिप्राय:
स्त्रन्यत्यू छमन्य उत्तरमिति नायकस्य पुनः कुशलं पृच्छामीति प्रश्नः एषस्योत्त

हि मादिं न घ शो भावं सुराः शीतं न जानन्ति लक्षितान्युदिते चंद्रे पद्मानि च मुखानि च मी(
लित न्यायेन भेदानध्यवसाये प्राप्ते कुतश्चित्कारणाद्विशेषस्फुरणे तु तद्गुतिह्नही विशेष
कः क्रमेणोदाहरणद्वयम् तद्गुणरीत्यापि भेदानध्यवसायप्राप्तावुन्मीलितं दृश्यते य
था नरापद्मगौ देहा सप्रसरस्सहचरैः स्तावकीनैर्यशोभिर्धावल्यं नीयमाने त्रिजगति परि
तः श्रीनगेंद्रे तीद्दनेय चेषु नाभीकमलपरिमलप्रौढिमामाद्रपिष्य देवानां ना
भविष्यत्कथमपि कमलाकामुकस्याववोधः काकः कृष्णः पिकः कृष्णः को भेदः पिक
काकयोः वसंतकाले संप्राप्ते काकः काकः पिकः पिकः इदं विशेषकस्योदाहरणं
नतम् अत्र द्वितीयकाकपिकशब्दौ काकत्वेन ज्ञातः पिकत्वेन ज्ञात इत्यर्थौ न रसंक्र
मित्र वाच्यौ यथावा वाराणसीवासवतां जनानां साधारणे शंकालोकनेपि पार्षद्
द्वारवृणमुत्तमांगे प्राचीनमीशं प्रकटीकरोति किंचिद्दाकृत इत्यतं स्या दृष्टौ

प

कुं॰
५८

77

राम
५८

घोचवर्णितः दानार्थिनोमधुकरायदिकर्णतालैर्दूरीकृताःकरिवरेणमदांधबुद्ध्या
तस्यैवगंडयुगमंडनहानिरेषा भृंगाःपुनर्विकचपद्मवनेचरंति अत्रभ्रमरेणगमलं
करेणत्वगणेनगजस्यतत्रमतिर्द्वेपोदोषत्वेनवर्णितः आघ्रातंपरिचुंबितंपरि
मुहुर्लीढंपुनश्चर्वितंत्यक्तंवाभुविनीरसेनमनसातत्रव्यथांमाकृथाः हेसद्रत्न
तवैतदेवकुशलंयद्वानरेणादरादंतःसारविलोकनव्यसनिनाचूर्णीकृतंनाश्मना

२ अत्रवानरस्यचापलदोषेणरत्नस्यचूर्णनाभावोगुणत्वेनवर्णितः अत्रप्रथम
चरणयोरुल्लासोऽन्यपदः मध्यमयोः कालिदासेनलाभात्रिकः ताभ्यांतो
यदिनस्यात्तामवरालंकृतिर्मुसा स्वल्पमेवांबुलभंतेप्रस्थंप्राप्यापिसागा
रम मीलतिपदिपद्मानिकाहानिर्नियमतपतेः ताभ्यांगुणदोषाभ्यांतोगुणदो
षो अन्यकस्यचिद्गुणेनान्यस्यगुण लाभेछितीयार्द्धमदाहरणम् दोषेण

79

श्रीमते रा[मानु]जाय नमः वासुदेवं रमाकांतं नत्वा लोगाक्षिभास्क
रः कुरुते जैमिनिनयेप्रवेशायार्थसंग्रहम् ॥ अथ परमकारुणि
को भगवान् जैमिनिः धर्मविवेकाय द्वादशलक्षणीं प्रणिनाय तत्र
आदौ धर्मजिज्ञासां सूत्रयामास अथातो धर्मजिज्ञासेति अत्रा
थशब्दो वेदाध्ययनानंतर्यवचनः अतःशब्दो हि वेदाध्ययनस्य
दृष्टार्थकत्वं ब्रूते स्वाध्यायोऽध्येतव्य इत्यध्ययनविधौ तदध्यय
नस्यार्थज्ञानरूपदृष्टार्थकत्वेन व्याख्यापनात् तथा च वेदाध्यय
नानंतरं यतो अर्थज्ञानरूपदृष्टार्थकं तदध्ययनं अतो हेतोः धर्मस्य वे

४०

राम

वात् एवं ज्ञानलक्षणाया अभावे सुरभिचन्दनमिति ज्ञाने सौरभस्य भानं कथं।
स्यात् यद्यपि सामान्यलक्षणया सौरभस्य ज्ञानं सम्भवति तथापि सौरभत्वस्य भा
नं ज्ञानलक्षणया एवं यत्र धूलीपटले धूमत्वेन ज्ञानं तत्र धूलीपटलस्यानुव्यव
साये भानं ज्ञानलक्षणया योगजो द्विविधः प्रोक्तो युक्तयुञ्जानभेदतः युक्तस्य स
र्वदा भानं चिन्तासहकृतोऽपरः योगाभ्यासजनितो धर्मविशेषः श्रुतिपुराणादि
प्रतिपाद्य इत्यर्थः युक्तयुञ्जानरूपयोगिद्वैविध्याद्धर्मस्यापि द्वैविध्यमिति भावः यु
क्तस्य सर्वदाभाने युक्तस्य तावद्योगजधर्मसहायेन मनसाकाशपरमाण्वादि ।
निखिलपदार्थगोचरज्ञानं सर्वदैव भवति द्वितीयस्य चिन्ताविशेषोऽपि सह
कारीति इति श्रीविश्वनाथतर्कपञ्चाननभट्टाचार्यविरचितायां मुक्तावल्यां प्रत्य
क्षखण्डः समाप्तः ॥ [illegible]

णं व्याप्तिधीर्भवेत् अनुम[illegible]र अनुमा नौव्याप्ति[illegible]निक[illegible] पर
मर्शो व्यापारः न पाक्षिपेनवृ[illegible]णामहानसादौ धूमे वह्निव्याप्तिर्गृहीता
पश्चात् स एव पुरुषः क्वचित्पर्वतादौ अनवच्छिन्नमूल[illegible]मरेखाम्
अविलिह्य पश्यति तदनंतरं [illegible] धूमो वह्नि[illegible] व्याप्य इत्येवं रूपं
व्याप्तिस्मरणं तस्य भवति तस्मात् पश्चात् वह्निव्याप्य धूमवानयमिति ज्ञा
नं भवति स एव परामर्श इत्युच्यते तदनंतरं पर्वतोयं वह्निमानिति ज्ञा नि
नं जायते तदेवानुमितिः अत्र प्राचीनास्तु व्याप्यत्वेन ज्ञायमानं धू
मादिकं लिंगमनुमितिकरणमिति वदंति तद्दूषयति ॥ ज्ञायमा
नं लिंगं तु करणं नहि ज्ञायमानलिंगस्यानुमितिकरणत्वे युक्तिमा
ह अनागतादि लिंगेन तस्मादनुमितिस्तदाप्यनुमितो लिंगं कर

82

त्वादिनाशब्दादेरभावस्यासाधनाधिकरणधर्म्यवच्छेदेनतद्वृत्तिकालेम
हाकालेवावृत्तावपिपदागोत्वंतदागोप्येत्रकालत्वंतत्रजन्यद्रव्यं
मलयावृत्तिर्वेत्याद्देनातिप्रसंगः हेतुमतिप्रलयेतत्सामानाधिकर
ण्याभावात्स्वविशिष्टेतिविशेषणात् कापिसंयोगाभावान्मेयत्वा
दित्यादौसंयोगाद्यात्मकस्यसाध्याभावस्यकेवलेत्वाधिकरणवृत्ति
त्वेपिनाव्याप्तिः जलादिवृत्तित्वविशिष्टगोत्वाद्यभावस्याभावस्तु
त्वा जलौघाभावोनतुधूमाभावः जलादावपितदभावप्रसंगात् त्य
पतमानाधिकरणेनासाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नव्याप्यतावच्छेदके
क

येनहेतोर्ज्ञानस्य वि[षय]तयाधिकरणे घटादौ वर्तमानस्य साध्याभाव
स्यातस्यात्वेपि न क्षतिः एवं दलांतरेपि संबंधभेद निवंधनो दोषः ए
वं येक विवक्षया निरसनीयः रूपादिसामान्याभाववत्साध्यपृथिवीत्वा
दिकं सद्धेतुरेव प्रलयपरमाणुव्युत्पत्तिकालेचाव्याप्तिरिति चेत्तन्न
च त्वात् न प्रतियोग्यसमानाधिकरण ध्वंस [illegible] प्रागभावयोरत्यंताभावावि
रोधित्वं मानाभावात् अत एवावांतराश्यामे रक्तं रूपं नास्तीति प्रत्य
यः न चैवं परक्षिप्तध्वंसाद्यवगाही पूर्वापरक्षिप्तध्वंसप्रागभावावि व
रक्षितपितस्यापात्ययप्रसंगात् न त्वसामानाधिकरण्यं चकस्यावशिष्ट
हेत्वधिकरणावच्छेदेन वोध्यम् तेन गोत्वजन्यत्वस्यापि प्रलयपाव्याप्ति

सिद्धा

निरुक्तहेतुप्रकारकत्वावच्छेदकतावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणधर्मावच्छिन्नविधेयतानिरूपितत्वोपादानस्य फलमति
तेनरूपाभावविशिष्टः रूपीयपर्वतो वह्निमान् धूमादित्यादिस्थलीयधूमाभाववत्तेजस्त्वीयपर्वतरूपस्वरूपावच्छेदकतेजस्त्वीपर्वतो वह्निमान्
वह्निव्याप्यधूमवान् पर्वत इत्यनुमितिमादाय व्याप्तिवारणं बोध्यम् ४

85

हे.
५

वच्छिन्नत्वोपादानम् अवच्छेदकत्वं च तत्पर्याप्त्यधिकरणत्वं तेनातो जलत्वोप
जीवो वह्निमानित्यादौ विशिष्टपर्वतत्वादिमत्ति वह्न्यभावरूपबाधस्य कांच(
नमयः पर्वतो वह्निमानित्यादावप्यसिद्धेश्च शुद्धपर्वतत्वावच्छिन्नपक्षका
नुमित्यविरोधित्वेपि न संग्रहः एवमग्रेपि बोध्यम् साध्यतावच्छेदकावच्छिन्न
साध्यप्रकारकत्वानिवेशे पाषाणमयो विशेषितपाबाधस्यातिप्रसक्तेर्व्याप्तिः (
तत्प्रकारकत्वसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नत्वानुपादाने पितृद्रोणत्वादवच्छेदकं वह्निसा
मानाधिकरण्याभावादि निष्ठायस्य धूमजनकतेजस्त्वीवह्निव्याप्यधूमवान्नद्रुदइत्या
द्यनुमितिप्रतिबन्धकत्वान्न पक्षसाध्यपर्वलिङ्गव्याप्तिवारणप्रयोजनकत्वं

वह्निव्याप्यधूमवान् द
इत्यनुमितिमादाय
व्याप्तिः ४

बाधसत्त्वेपि तदयो
रव्याप्तिः ३

पर्वतो वह्निमानवह्निव्याप्यधूमवान्ह्रदश्चेत्यत्र २

उक्तसमूहालंबनानुमितिप्रतिबंधकत्वाभावादापातिप्रसंगवारणाय साध्या।
न्यपदं तत्साध्यतावच्छेदकानुमितित्वव्यापकप्रतिबध्यतानिरूपितप्रतिबंधक
ताशालिपद्यार्थकत्वान्न विषयत्वपर्यवसितार्थः एवं च साध्यतावच्छेदकावच्छि
न्नप्रकारकानुमितिसामान्यं प्रति पर्वतो वह्निमान्वह्निव्याप्यधूमवांश्चेत्या
द्यनुमितौ ह्रदो न वह्निमानित्यादिनिश्चयस्य विरोधित्वान्नातिप्रसंग इति भावः
बाधसत्प्रतिपक्षस्थलेऽव्याप्त्यादि व्यक्तासिवारणाय पक्षतावच्छेदका।
वच्छिन्नपक्षविशेष्यकत्वस्य निवेशः धूमत्वादिना ह्रदविशेष्यकानुमितौ तत्प्रा।
तिबंधकनिश्चयस्याविरोधित्वात् तद्दोषतादवस्थ्यमतः पक्षतावच्छेदका।

प्रतिहेतुव्यापकसा
ध्याभावह्रदमानादि
करणाप्रतिहेतु
मत्वर्दृः सत्प्रति
पक्षः ३

पर्वतो वह्निमानि
त्यत्र न वह्न्यभा
व विशिष्टो ह्रदे
दोषः ४

ह्रदो वह्निमान्वह्नि
व्याप्यधूमवांश्च

साध्यप्रकारकानुमितौ पक्षविशेष्यतानिरूपितत्वानुपादाने वह्निमान्ह्रदो वह्निव्याप्यधूमवा न् इत्यनुमितौ ह्रदो वह्न्यभाववानिति निश्चयस्याप्रतिबंधकत्वात्तत्र बाधेऽव्याप्तिरतस्तत्पक्षविशेष्यता
निरूपितत्वोपादाने निरुक्तहेतुप्रकारतायां पक्षविशेष्यतानिरूपितत्वानुपा दाने ह्रदो वह्निमान् वह्निव्याप्यधूमवान्घटः इत्यनुमितौ विवक्षितानुमितिसामान्यान्तर्गतायां ह्रदो धूमाभाववानिति निश्चयस्याप्रतिबं
धकत्वात्तत्र स्वरूपासिद्धावव्याप्तिरतस्तत्पक्षविशेष्यतानिरूपितत्वोपादानं पूर्वत्राऽवच्छिन्नत्वोपादानाच्च द्रव्यं वह्निमद्वह्निव्याप्यधूमवान्ह्रदः इत्यनुमितिमादायागतायामव्याप्तिर्बाधे सा निरस्ता उत्तरत्राव
च्छिन्नत्वोपादानाच्च ह्रदो वह्निमान् वह्निव्याप्यधूमवद्द्रव्यं इत्यनुमितिमादाय स्वरूपासिद्धेनाव्याप्तिः ३

वह्निमान्वह्निव्याप्यधूमवान् इत्यनुमितिमादायाव्याप्तिः २

सि. ल.
१.

सामान्यानवच्छेदकत्वादिति विशिष्टे व्याप्तिर्वाच्या प्रमेयत्वसत्वादेः यत्समत्वादना
स्वयातिरिमाह व्याप्यत्वे इति प्रतिदंडमिति भिन्नत्वेवीति परेणान्वयात सामान्यस्यैवेति प
र्यवसितत्वस्य सामान्यवच्छिन्नसामानाधिकरण्यसामान्यस्य चेत्यर्थः केचित्तु कापित व्याप्ता
वप्रयोजकत्वमन्यथा तज्ञावानवच्छेदकत्वहेतुना तदवच्छेदकमेव कुतो नवद्वत्वादेः
साध्यते वद्वत्वावच्छेदेन तत्तत्संयोग व्यक्तीनां समस्तत्वेपि संयोगसामान्यस्य संभवादिति
भिप्रायको यं ग्रंथ इत्याहुः गुणस्येति सामान्याभाव इत्यपरेणान्वयः नन्वाद्यक्षणे घटे
गुणो नास्तीति प्रत्ययदर्शनात् संयोगविसंकर्षाभावात् प्रथमं क्षणे घटादौ गुणो नास्ती त्यादिव्यवहा
रादिकं च संदिग्धाच प्रामाण्यकगतः स्यात्तं तरमाह प्रलयावच्छेदेनेति तदानीजन्यभाव

राम
१.

आदिना द्रव्यभिन्नत्वादेरुपग्रहः अत्र यद्यपि निर्गुणत्वेन त्वोपाधेर्नस्वाभावेन साध्या
भावाव्यापकतया दोषत्वं संयोगस्येव साध्याभावतया दोषत्वं संयोगस्येव साध्याभाव
तया द्रव्यादौ न स्पष्टमित्यत आह नापि व्यभिचारोऽव्यापकतया अत एव तस्यापि त्वव्याप्य
त्वेन साध्यस्य पदावृत्तित्वाभावो व्यापकत्वं बोध्यं संयोगसामान्याभावो न द्रव्यवृत्ति
दि निर्गुणत्वव्याप्यत्वादनुमानेनापि द्रव्यं संयोगसामान्याभाववानित्यनुमितौ प्रतिरो
धादिति ध्येयम् ननु यो यद्धर्म्मस्यानवच्छेदकः स तदभावस्यावच्छेदक इति व्याप्तेर्घट
त्वादेः संयोगसामान्याभावावच्छेदकत्वं सेत्स्यतीत्याशंक्य निराचष्टे न चेति तथ्याच
व्यभिचारान्नोक्तव्याप्तिरिति भावः ननु द्रव्यं संयोगसामान्याभावावच्छेदकं संयोग

टे मिथः परस्परं सखीजनस्य वचः आकर्ण्य सा प्रस्तुतनायिका कमलमुकुलाग्रप
ल्लवव्याजेनैव तां मदीयस्तनापरत्वतवनांतं कथयंतीति आर्द्रचैलस्य वस्त्र
स्यांतेन मांतेन स्तनं नष्टं तिरोदधे बिंबरूपमधरं च पाणिना तिरोदधे आच्छा
दितवतीत्यन्वयः अन्यापदेशेति अन्यस्यापदेशो मिषं पत्रताद्दृशामित्य
यैः तदीयमेव गंधं दर्शयतीति अप्रस्तुतेत्यादि व्यवस्थापितमिति प्रस्तुतत्वे
पि मुख्येन यातात्यर्थाभावादनाप्यामि पापर्यवसानाभावादिति भावः सा
स्येव निमालंकृति ध्वनेः सकाशादन्येवेत्यर्थः प्रस्तुतत्वलिभनेन प्रस्तु
नत्वमाप्या रात्रिरिति हे विलोचने शिवा कल्याणरूपा कानिर्वचनी
वा यं नमोरात्रिः शिवरात्रिरित्यर्थः सन्निधत्ते सन्निहिता भवति अतः यु ना
वां अप्रमत्ते जागरं कृतं तत्राह युवयोः समीपे चिरेण समानधर्मैः स

सम
ते

वेश्यायामिति च विषयसप्तमी न द्विवपद स्त्वर्थः विटानां सर्वस्वाय
हृदयेशः संकल्पस्तेन दुःप्राप्येति । वेश्याविशेषणं अन्येति हि मं
गान्धाहरूपमां दृष्ट्वा हृष्टमनसां पुष्पाणां लता एतावधावन्न
वमालिकायाः कालिकासंज्ञा तरजस्का भवति लोलामितिक्रिया
विशेषणं वा नवमालिकायाल्लता विशेषस्य वालामपि नवाग्र
ज्ञातरजस्कां कालिकामकाले व्यर्थं किमिति कदर्थयसि पीड्य
सीत्यन्वयः रजः पुष्परजः स्त्रीणां रजश्च स्पृष्ट एव तीति एतद्व
नं स्पृष्ट एव तिसतीत्यर्थः कोशाति इयं नलिनीकोशाद्बहु मुकुल
पुमाले कादंबस्य हंसस्य चं बुद्धतं धत्ते दधाति तद्येयं चूतस्य लता
नूतनं पल्लवं कोकिलेऽस्य वितं पते [illegible] दीपिकायावाप्यात्त

90

८१

वाच्यासिअंगत्वेनतेनापिअंगं विवक्षितं प्रधानभूतं वासुदेवत्वमादा
येवतत्कथंनोचितमात राकुत्री कुचनैकत्वकारणेहरयेनम इत्यत्र
राहुशिरश्छेदकारित्वमेव विवक्षितं अंगमितिप्रुतं तदा तपपर्य्या
योक्तमिति भावनीयं लोकमिति यस्यादिपादस्यांघ्रिः लोकंपश्यप
ति अयचस लोकः यस्यपतं जलेः शेषावतारस्यांघ्रिं न पश्यति
उरगत्वात् ताभ्यामादिपादयतं जलिभ्यामपरिच्छेद्यं अनाकलनी
या निवेघतामिति नलंप्रति दमयंत्या उक्तिः तवाल्पदयंमनः
कान्ते शिरीषकलीका मदुत्वाभिमानं सम्यक्पंतोपादोकिंप
दूरपर्य्यंतं प्रयासेनिधातुमिछु निहंत खेदे एतं निवेघतां देव
मिति देवतासार्वभौमं सकलदेवाधीश्वरं देवं वंदे कीदृशंजांघि

९१

ल राम

प्र
म

~~मवानुकाकर्ष्टिरं इलांदीपरूपतांपत्तेः एवंकारनलेबासरूपेणासितंगतेलंगाप्राप्यः~~
~~पिंदग्रतीतनलवत्ससंलीयते~~ अप्रस्तुतांकुरः पर्यायोक्तमिति वचःप्रतिपा
दनंभंग्यंतराश्रयोभंग्यंतरप्रकारकं लब्दोणंपरित्कुरुते पर्हेवेति तथाचवि
वक्षितस्वप्रकारातिरिक्तेन चान्तरेण रूपेण व्यंग्यस्याभिधानं पर्यायोक्त
मिति लक्षणं पर्यायेणभंग्यंतरेणोक्तमभिहितं व्यंग्यं यत्रेति व्युत्पत्तेः लक्ष

वो

णेस्वपदं व्यंग्यपरं नच व्यंग्यस्यैव वाच्यत्वेनिष्कलेविरुद्धं चेति वाच्यं प्रका
रभेदात्तदुक्तमम्मटभट्टैः यदेवो व्यतेतदेव व्यंग्यं यथा तु व्यंग्यं न तथोच्य

त

ते इति चाहरणे तिविशेषणात् नमोराहुशिरश्छेदकारिणे दुःखहारिणे
इत्यत्र न पर्यायोक्तम् प्रसंगः स्वासाधारणरूपेण वासुदेवत्वे पतु राहुशिरश्छे
दकारित्वरूपव्यंग्यमात्रपेव पर्यायोक्तं वक्तुमर्हे ननु विशेषणसाम
र्थ्यलभ्यं वासुदेवत्वमादायैवेति तदयुक्तं राहुशिरश्छेदकारित्वस्य

अनुमितिनिष्ठकार्यतासाक्षात्कारजनकग्रहविषयत्वेन २

तद्रूपमाह अनुमितिनिष्ठकार्य्यतानिरूपकसंबंधित्वेनेति अनुमिति
पदस्य प्रकृतपक्षतावच्छेदकविशिष्टे प्रकृतसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रका
रकपक्षतहेतुतावच्छेदकावच्छिन्नहेतुकानुमितिपरत्वं स्वरूपमेव सर्व्वविष
ति अतो न जल्पमात्रप्रसंगः निरूपकत्वं चात्र प्रतियोगित्वं पदितरा कार्य्य
स्य कार्य्यताप्रतियोगित्वाभावात् अनुमित्यसंग्रहः अतः संबंधिपदं संबंधप
द्वयपरामर्शोऽस्य तत्साक्षात्काराजनकसाक्षात्कारविषयत्वात्मकनिरूपक
त्वस्य लाभाय अत्र च पर्वतो वह्निमान् धूमवत्त्वादिति समूहालंबनानुमिति
विषयेऽपि हृदनिष्ठवह्न्यभावादिरूपबाधे पर्वतादौ धूमादिना वह्न्यादिस्थापनेऽदोष
ताप्रसंगः प्रकृतानुमितिनिष्ठकार्य्यतानिरूपकसंबंधि ग्रहत्वस्य कस्या

प्र म

एए

अनुमितिनिष्ठका र्यता ४

93

हे· ५

ष्टप्रतिबध्यतानवच्छेदकतया तदवच्छिन्नप्रतिबध्यतानि[illegible]तानिरूपक।
निवेशासंभवात् तथाविधगुरुत्वव्यापकप्रतिबध्यतानिवेशे च [illegible]मित्यपि ते
पि नित्यमित्वाद्येऽपि परामर्शविरोधिनिवाद्यादेर्व्याप्तिः उभयविरोधिनि
पक्षतासिध्यादावेवतादृशप्रतिबध्यतानिरूपकज्ञानविषयत्वसत्त्वात् अ(
तः कल्पान्तरमाह साध्यव्याप्येति प्रकृतपक्षतावच्छेदकविशिष्टपक्षे प्रक
तसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नतत्साध्यस्ति विशिष्टप्रकृतहेतुतावच्छेदकावच्छिन्न
प्रकारकज्ञानमिति साधारण्यपरिमित्यर्थः एवं चतादृशसमूहालंबनानुमितेः
व्याप्त्यादिविषयकतया व्यभिचारज्ञानादिप्रतिबध्यत्वेन तत्र व्यभिचारा।

शे क

95

ते[illegible]लंकाराणाम् : [illegible] इति दावत्तत्तदसुंदरत्वोज्ञा
वोनमवि[illegible]रमेव अलंकारसर्वस्वकारग्रंथविरोधोज्ञावनमाकिंचित्कर
मेवप्रति[illegible]विशेषइति परोत्कर्षासहिष्णुत्वमात्रमुज्ञावयितुरवगमयतीत्यवि
स्तरेण प्रपर्यायोक्तं लक्षयति पर्यायोक्तमिति रमणीयेनव्याजेन स्वस्वप
रस्यवेष्टस्यसंपादनं [illegible] : संपादनं तदपिपर्यायोक्तं पर्या
येणव्याजकरूपेणोक्तं यत्रेतिव्युत्पत्तेः संपादनेति संपादनरूपंपदिष्टं त
त्साधनं तत्करणमित्यर्थः देहीति परिधानेनाधरवस्त्रेण निगृहीतमा
च्छादितमित्यर्थः एवंचप्रकारद्वयसाधारणं तदन्यतरत्वंसामान्यलक्षणं
बोध्यम् पर्यायोक्तं उदाहरति अत्रनिंदास्तुतिभ्यामिति स्तुतिनिंदयोरिति
चेतरेतरयोगोन विवक्षितः तयाचनिंदयास्तुतेः स्तुत्या च निंदायाः
स्तुतेश्चाभिव्यक्तिरभिव्यक्तिर्व्याजस्तुतिरित्यर्थः प्रपत्तेव्याजेन स्तुतिरि

चस्तयोर्व्याजरूपास्तुतिरिति च व्युत्पत्तेः अत एव व्याजस्तुतिपर्यायेनगणना
भान्निंदया निंदापि व्यक्तिर्व्याजनिंदा एवम्प्रकारपस्तुतिनिंदयोः
समानविषयत्वभिन्नविषयत्वाभ्यांप्रत्येकं द्वैविध्यमिति चत्वारो
भेदाः अन्यस्तुतिभिन्नविषयस्तुतिक एक एवेति पंच भेदाः तदेत
एतं न व्याजनिंदाभिन्नत्वे सति स्तुतिनिंदान्यतरत्वं सर्वानुगतं बोध्यं
कस्ते इति निंदपं प्रतिकवेलक्षिः त्वापि यो कुपे कं स ज्ञिमन्नेव मास्थि
ति आद्ये सति पारिपंथिनः शत्रवः सप्त स्वसमाकृष्टा भवेत्पन्न
पः सप्तसप्तयो यथा अस्येति रूपः सप्त चयो सप्त यो ऽयम् तत्समा
कृष्टा इति द्वितीयार्थो निंदायोतकः त्वया संभृतो ऽस्त्ताः रूपं विवेधि
त्वादिवस्तुपगता इति स्तुतौ पर्यवसानं अर्द्धं मिति विवस्पदे सांसद
दानव दैत्यारिणा हरिणा स्तनं हरिहरात्मकस्यैकस्य विग्रहस्य प्रसि

रा

५

इति व्यो पूर्वं तत्तद्विशिष्टवन्ह्यभावा
भावादेरपि १

९७

५

प्रमेयत्वसामान्या
भावस्य २

शिष्टस्याभावादेरपि वन्ह्याद्यभावप्रतियोगित्वादिति तत्तत्प्रतियोगितात्वेन समनैयत्यं
दण्डिपमितिकपमुक्ताभावस्य लक्षणघटकतेति वाच्यं समनैयत्यशरीरे व्यापकता
घटितदभावप्रतियोगितात्वावच्छिन्नीयाव्याप्यवृत्तिया स्वविशेषरूपावच्छिन्नतायाश्च निवे
शनेनानुपपत्त्यभावात् ननु साध्यनिष्ठान्योन्याभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वरू
प व्यापकताघटितसमनैयत्यशरीरे निवेशयते व्यधिकरणधर्मावच्छिन्न[illegible]योर्भाव
भावव्यतिप्रतियोगित्वयोर्द्वयोरेव प्रत्येकं प्रमेयनिष्ठान्योन्याभावप्रतियोगितानव
च्छेदकत्वपानोक्ताभावस्य साध्यतावच्छेदकसमनियतप्रतियोगिताकत्वमित्य
तोऽभावान्तरमाह वन्हित्वेनेति प्रमेयमात्रस्याभावइत्यग्रतनेनान्वयः वन्हित्वे
न प्रमेयं नास्तीति प्रतीत्या प्रमेयसामान्य एव वन्हित्वावच्छिन्न[illegible]प्रतियोगिताकाभा
हनात् प्रमेयत्वव्यापिके च तादृशाभावीयवन्हित्वावच्छिन्नप्रतियोगितेति भावः यद्यपि तत्र

राम

५

रसः सूचितः ननु वाच्यत्वादिसाध्यकस्थले समवायित्वरूपव्याधिकरणधर्मावच्छिन्नसा
ध्याभावप्रसिद्धेः संभवेपि प्रमेयत्वादिना प्रमेयसाध्यकस्थले साध्याभावाप्रसिद्धेरेव
प्रमेयसामान्याद्वृत्तिधर्मस्याप्रसिद्ध्या व्याधिकरणधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्यापि तस्या
संभवादित्यत आह प्रमेयसाध्यके चेति भावत्वेनेति अभावानां भावानामित्युभयत्रैवा
भाव इत्यग्रिमस्य संबंधः अभावत्वभावत्वाभ्यां भावाभावयोरभावो समनियततयागमि
न्नावित्तितत्प्रतियोगितात्वेन प्रमेयत्वादिसमनैयत्याभित्वेन तादृशाभावोपि कूटघटनपा
परिष्कारेणापि साध्याभाववदवृत्तित्वरूपप्रथमलक्षणघटकीभविष्यतीत्यभिप्रायः न
पदभावीयप्रतियोगितात्वेन साध्यतावच्छेदकसमनैयत्याभिति विवक्षणे वाच्यत्वादिसा
केवलान्वयिसाध्यके च तादृशाभावाप्रसिद्धिः निखिलव्याधिकरणधर्मावच्छिन्नाभावानां
समनियतत्वेनाभिमततया घटादेरपि तथाविधवाच्यत्वाभावप्रतियोगित्वात्तुरि

श्रीमते रामानुजाय नमः स्वौजसमौडित्यादिना तावत्स्वादयो ह्याप्प्रातिपदिकाद्विहितास्तेषामर्थविशेषे व्यवस्थापद
ते र्शयितुमारभते प्रातिपदिकेत्यादिना प्रथमादयः संज्ञिताः प्राचां संज्ञास्ताभिरिह व्यवहार इति स्वौजसमौडिति
सूत्रे मूलकृतोक्तं कौस्तुभे तु प्रथमादयः शब्दाः सुपां त्रिकेषु वर्तन्ते समंस्यादस्मत्तत्त्वादितिन्यायादित्युक्तम्
तथा च न्यायसिद्धत्वादस्मिन्सूत्रे प्रथमादिसंज्ञानामकरणेपि न क्षतिरिति ज्ञेयम् यद्यपि पंचकं प्रातिका
र्थ इति गृह्यते ततो लिंगवचनग्रहणमनर्थकं प्रातिपदिकार्थ इत्येव सिद्धे मात्रग्रहणं च कर्मादिव्यवच्छेदा
न स्यात् प्रातिपदिकार्थादनतिरिक्तत्वात् त्रिकपक्षेपि लिंगग्रहणमनर्थकमेवेत्याशंक्य विवक्षितं दर्शय
ति नियतोपस्थितिक इति यस्मिन्प्रातिपदिके उच्चारिते यस्यार्थस्य नियमेनोपस्थितिः स प्रातिपदिकार्थः
शाक इति यावत् नन्वेवं सिंहो माणवक इत्यादौ प्रथमा न स्यात् अत्राहुः शाकार्थमादाय विभक्तेरुत्पत्तौ स
त्यां पश्चात्तदन्तरसमभिव्याहारेण स्वार्थबोधेपि क्षत्यभावात् इति मात्रशब्दस्येति तस्यावधारणमर्थः
मात्रं कार्त्स्न्येवधारणे इत्यमरः प्रातिपदिकार्थलिंगपरीमाणवचनान्येव प्राति प्रातिपदिकार्थलिंगपरीमाणव

३८

पूर्वमनुपस्थितत्वात्

चनमात्रमित्येवकारेणास्वपदविग्रहः मयूरव्यंसकादित्वात्समासः प्रत्येकमिति द्वंद्वांते श्रूयमाणत्वादि
तिभावः ननुवीरपुरुषइत्यादाववभेदसंसर्गस्याधिकस्याभानात् नचपूर्वापरेत्यादिनावीरशब्दस्यसमाससवि
धानंप्रथमोत्पन्नोलिंगमितिवाच्यम् द्वितीयाद्यंतानामपिवीरंपुरुषमानयेत्यादौतद्विधानस्याचरितार्थ
त्वादितिचेन्न संसर्गस्यवाक्यार्थत्वेनवहिरंगत्वप्रथमप्रवृत्तिसंस्कारवाधानुपपत्तेः पदसंस्कारपक्षस्यै
वेहाभ्युपगमात् मात्रपदेनकर्माद्याधिक्येप्रथमानैवेदपिलिंगपरिमाणग्रहणाल्लिंगाधिक्येचभवेदे
वेत्याह लिंगमात्राद्याधिक्यइति यद्यपिलिंगमात्रेइत्येवात्रार्थस्तथापिप्रातिपदिकार्थं विनालिंगादिप्र
तीतेरसंभवादाधिक्येइत्युक्तम् उच्चैरिति पदत्वादिरुत्वविसर्गौभवतः किंचास्यप्रथमांतत्वात् ग्राममभुद्वे
स्तवल्स्वंग्रामममुच्चैस्त्वमितितिसपूर्वायाइतिसूत्रेणतेमयादेशयोर्विकल्पसिद्धिरपिफलम् कृष्णइति
यद्यपिनीलद्रव्येऽनियतलिंगस्तथापिवासुदेवेभगवतिनियतपुंलिंगएवेतिभावः ज्ञानमितिभावे
प्र ल्युट् तल्लटीतिद्विकपक्षेऽनियतलिंगंनैकस्यार्थत्रिकपक्षेतु यद्यपिप्रकृत्यर्थस्तथापितत्तल्लिंग

पं० १ · त्वात · म · ह · प्र · 100 · एम १

अयं

दृष्टव्यः वैधर्म्येणापि दृश्यते कृतं च गर्वाभिमुखं मनस्त्वया किमन्यदेवं निहताश्च नो द्विषः तमां
सि तिष्ठति हि नावदंशुमान्न यावदायाति सुदयाद्रिमौलिताम् वाक्यार्थयोः सदृशयोरैक्यारो
पो निदर्शना यद्दातुः सौम्यता सेयं पूर्णेन्दोरकलंकिता अत्र दातृपुरुषसौम्यत्वस्योपमे
यवाक्यार्थस्य पूर्णेन्दोरकलंकत्वस्योपमानवाक्यार्थस्य यत्तद्भ्यामैक्यारोपः यथा वा अ
रण्यरुदितं कृतं शवशरीरमुद्वर्तितं स्थलेऽब्जमवरोपितं सुचिरमूषरे वर्षितं श्वपुच्छम
वनामितं बधिरकर्णजापः कृतो धृतोऽन्धमुखदर्पणो यदबुधो जनः सेवितः अत्राबु
धजनसेवायाः अरण्यरुदितादीनां च यत्तद्भ्यामैक्यारोपः पदार्थवृत्तिमप्येके वदंत्यन्यां नि
दर्शनाम् त्वन्नेत्रयुगलं धत्ते लीलां नीलांबुजन्मनोः अत्र नेत्रयुगले नीलांबुजगतलीला
पदार्थारोपो निदर्शना यथा वा वियोगे गौडनारीणां यो गंडतलपांडिमा अदृश्यत स खर्जूरी
मंजरीगर्भरेणुषु पूर्वस्मिन्नुदाहरणे उपमेये उपमानधर्मारोपः इह तूपमाने उपमेयधर्मा
रोप इति भेदः उभयत्राप्यन्यधर्मस्यान्यत्रासंभवेन तत्समानधर्माक्षेपादौपम्यपर्यवसानं

यो विद्वानेव हि जानाति विद्वज्जनपरिश्रमं न हि वंध्या विजानाति गुर्वीं प्रसववेदनाम् यदि संति गुणाः पुं-
सां विकसंत्येव ते स्वयं न हि कस्तूरिकामोदः शपथेन विभाव्यते चेद्विंबप्रतिविंबत्वं दृष्टांतस्त-
दलंकृतिः त्वमेव कीर्तिमान् राजन् विधुरेव हि कांतिमान् यत्रोपमानोपमेयवाक्ययोर्भि-
न्नोऽप्येक धर्मो विंबप्रतिविंबभावेन निर्दिष्टो तत्र दृष्टांतः त्वमेव कीर्तिमानित्यत्र । कीर्तिकांत्योः
विंबप्रतिविंबभावः यथा वा कामं नृपाः संति सहस्रशोऽन्ये राजन्वतीमाहुरनेन भूमिम्
नक्षत्रताराग्रहसंकुलापि ज्योतिष्मती चंद्रमसैव रात्रिः यथा वा देवीं वाचमुपासते हि ब-
हवः सारं तु सारस्वतं जानीते नितरामसौ गुरुकुलक्लिष्टो मुरारिः कविः अब्धिर्लंघित ए-
व वानरभटैः किं त्वस्य गंभीरतामापातालनिमग्नपीवरतनुर्जानाति मंथाचलः नन्वत्रोप-
मानोपमेयवाक्ययोर्भिन्नमेक एव धर्म इति प्रतिवस्तूपमायुक्तामेवं न अचेतने मंथाच-
ले ज्ञानस्य बाधितत्वेन तत्र जानातीत्यत्र सागराधस्तलावधिपर्यंतसंस्पर्शमात्रस्य विव-
क्षितत्वात् अत्रोदाहरणे पदावृत्तिदीपकाच्छिद्रोऽपि पूर्ववत्प्रस्तुताप्रस्तुतविषयत्वकृतः ।

ङ्क्तविशेषणं तद्दुर्लभमिति तिमं तथ्यं पुरीमवस्कंद लुनीहि नंदनमिति माघश्लोकस्य पूर्वार्द्धं अवस्कंदनं नंदनलवनादि
रूपात्र स्वार्थक्रियेत्यर्थे इति समुच्चये तन्नपातस्येति तत्रेमूलेपष्टीभविष्यमाणत्वात् एवं पचति भवतीत्य
स्य पचिक्रियाभवतीत्यर्थो भासमाने वोध्य इति दिक् अभिहितेत्वेति नन्वेवं पक्वमोदनं भुंक्ते इत्यत्राविहिती
यानस्यादिति चेन्नैवम् इहहि पचिभुजिनिरूपिते द्वे कर्मत्वशक्ती तत्र प्रधानीभूतभुजिक्रियानिरूपितां अन
भिहितां शक्तिमादाय द्वितीयोत्पत्तेः अत एव आसने आले इत्यत्र सप्तमी संगच्छते लुटाधिकरणस्यानोक्तत्वे
पि तिङोपस्थाप्यक्रियानिरूपिताधिकरणत्वस्यानुक्तत्वात् शतमिति शतान्युत्पतावशते इति यत् प्रास
नंद इति इहात्यर्थो कर्मकेति कः आनंदकर्तृक प्राप्ति कर्मीभूत इत्यर्थः यदुक्तम् प्राप्येतेति तस्य फल
माह कश्चिन्निपातेनेति विषयत्व इति संवर्धं इत्यत्र चेन्नुमित्यत्र वाच्यं छिद्यत्वस्त्रमिति गम्यत इति शेषं
युज्यत इत्यर्थः इति एतेन निपातानां द्योतकत्वमेव नाख्यातीति ध्वनितं तथाप्युक्तम् तथेत्युक्ते तथेत्युक्तेक
चेप्युक्तमिति जिज्ञासायामाह ईप्सिततममवदिति स्नेनेच शब्दोपि शब्दार्थवर्ते इति ध्वनयन्नाह अ
नीप्सितमपीति ईप्सितादस्यमनीप्सितमिति पर्युदासोयमिति नञ्चरुपेस्यम् पचं द्रष्टं तद्रूपमपि इहलभ्य
ते इत्याशयेनाय उदाहरति ग्रामं गच्छन् तृणमिति तथाप्युच्यमानस्य गां दोग्धीत्यत्र तस्य क्रियायोगस्ते

ला
५

ष्ठप्रीत्यनुकूल एकदेवदत्तादिनिष्ठो वर्तमानो व्यापार इति निष्कृष्टोऽर्थः। हरिः सेव्यते इत्यत्राप्येवमेव। क्रिया-
प्रधानमाख्यातमिति सिद्धान्तात् धातूपस्थितायाः क्रियायाः तिङर्थं प्रति विशेष्यत्वान्न तु कृदन्तं प्रत्येव विशेषणतेति
निष्कृतस्यार्थः। अतः पाचको व्रजतीतिवत् पचति व्रजतीति नैव वाक्यं पाककर्तृकं गमनं हि पाचको
व्रजतीत्यस्यार्थः। एककर्तृका पचिक्रिया एककर्तृकाकमितिक्रियेति पचिव्रजत्योः। पृथगेवार्थः। ए-
वं च प्रथमान्तविशेष्यको बोध इति नैयायिकोक्तदोषाभावाद्यनुसारिभिर्नादर्तव्यः। तन्मते हि पाककर्ता व्रजना-
नुकूलकृतिमानिति पाचको व्रजतीत्यस्यार्थः। पचति व्रजत्योस्तु पाकानुकूलाकृति व्रजतीत्यर्थः। इत्येवं
रूपेण वाक्यार्थपर्यवसानात्तस्य च भाष्यादिग्रन्थविरोधात्। किं च हरिं भजति देवदत्तः। हरिः सेव्यते देवद-
त्तेनेत्यत्र एकरूप एव शाब्दबोध इत्यनुभवम्। नैयायिकानां तु मते मिथः एव हरीति षष्ठी प्रीत्यनुकूलकृत्याश्रयो दे-
वदत्तः। देवदत्तनिष्ठकृतिजन्यप्रीत्याश्रयो हरिरित्युभयत्र भेदेन वाक्यार्थपर्यवसानात्। तस्मात्प्रथमान्त-
विशेष्यकबोधो भाष्याद्यनुसारिभिर्नादर्तव्यः। यास्कोऽप्याह भावप्रधानमाख्यातं सत्त्वप्रधानानि नामानी-
ति। पूर्वपक्षेणोपात्तत्वात् वार्तिकेतु मतान्तरं गमनं टिप्पि क्रियायां कर्मप्रधानं तु इति क्रियैव उक्तं च भुवं तं हि यास्काने-
कं तिङन्तस्य विशेषणत्वं तथापि तिङन्तमप्याहु तिङन्तस्य विशेषणमिति नच लौकिकप्रयोगेषु तिङन्तस्य वि-

र्थके अत्तियाया अनावश्यकत्वात् प्रथमायाश्चाल्पेवावकाश इति तर्हि उभयोः सावकाशत्वे परत्वात्प्र
थमैव स्यात् तथानभिहिताधिकारो व्यर्थ एवेति चेत् अत्राहुः संख्या विभक्त्यर्थ इति पक्षे सूत्रारंभ आवश्य
ला कः तथाहि सूत्रारंभे कर्मणि द्वितीयैस्यानभिहिते कर्मणि यदेकत्वं तत्र द्वितीयैकवचनमित्यर्थः सूत्राना
रंभे च कर्मणि यदेकत्वं तत्र द्वितीयैकवचनमिति हि वाक्यार्थः तथा सति कुतः कट इत्यादावुक्तेन कर्म
मात्रोक्तावपि तदेकत्वस्यानुक्ततयाऽमदुर्वारः स्यात् न च परत्वात्प्रथमैव स्यादिति वाच्यम् कर्तव्यः कट
इत्यादौ ततोपि परत्वेन कृद्योगलक्षणषष्ठीप्रसंगात् कारकं विभक्त्यर्थ इति पक्षे तु कारकस्योक्तप्रथमादि
नोक्तत्वात् प्रातिपदिकार्थे प्रवृत्तायाः प्रथमाया एकत्वादिबोधनसंभवाच्च अमादिविभक्तेरप्रवृत्ताव
नाभिहित इति सूत्रं प्रत्याख्यातमाकर इति कारकं प्रातिपदिकार्थ इति पक्षे तु अनभिहित इत्यस्य अयो
त्यर्थः तथा च तत्प्रत्ययविधि इयोऽस्य कर्मणि द्वितीयेत्यादि वाक्यार्थस्तत्राप्येकेन द्योतिते द्योतको राम
रं न प्रवर्तत इत्यभ्युपगमे त्वनभिहिताधिकारो नास्तीति बोपयुज्यत इति दिक् हरिं भजतीति भजनक्रिय
याहरौ प्रीति इत्याद्यात् प्रीतिविशिष्टतया क्रियाव्याप्यत्वेन हरिः कर्म तद्विशिष्टभजनं वाक्यार्थः हरिनि ४

105

पूर्वपदप्रकृतिस्वरः स्यात् नचात्रोपपदस्वरेणान्यथासिद्धिः शंक्यास्तंबकर्णयोरिति निर्देशात् प्रातिपदिकस्योपं
पपदत्वेपि समासप्रसंगस्यात् तथात्वात् यद्यपीह प्रादिस्वरेणैवांतोदात्तत्वं सिध्यति तथाप्यप्रत्ययमाह चर्म्मण्ए
रचएवतत्रोपादानान्नातिप्रादिस्वरेतत्सिद्धिरित्याहुः अन्वर्था चेयं संज्ञा करोतीति कारकमिति तेनब्रा
ह्मणस्य पुत्रं पश्यतीति अत्र क्रियान्वयिनो न भवति ब्राह्मणो हि पुत्रविशेषणं न तु क्रियान्वयीति पयसेति
युक्ति क्रियां प्रति पयसाप्रकृष्टोपकारकत्वे ओदन एवात्रेप्सिततमः पयसु संस्कारकत्वात् करणम
न ह्यसौ केवलपयःपानेन संतुष्यति किंतु तत्संस्कृतेनौदनेन यदातु पय एवेप्सिततमस्य भवति तदा क
र्मत्वं भवत्येव पयः पिबतीति कर्मेत्यनुवर्त्तमाने अधिशीङ्स्थासां कर्मेति सूत्रात् अनभिहिते नन्वत्र
पटुरित्यादौ बकुच प्रत्यये नोक्तार्थत्वात् कस्मादयोनयथाप्रवर्तन्ते तथा क्रियते कट इत्यादावपि तिङा
दिभिरुक्तार्थत्वात् द्वितीया न भविष्यति किं च कटं करोतीत्यादौ सावकाशा तु द्वितीया कुतः कट इत्यादौ निरव
काशया प्रथमया बाधिष्यते नच वक्तव्यः सत्त इत्यादि प्रथमायाः अवकाशः तत्रापि प्रतीयमानामस्तिक्रि
यां प्रति कर्तृत्वे नत्ततीया प्रसंगात् अथोच्यते तनीदमिदं न तु रक्त मित्यादौ विशेषणं तत्र निवर्त्तितात्प

निपातत्वं युष्मदस्मदादेशा वक्तव्या इति वार्त्तिकात् तथोक्तं संबोधनपदं यच्च तत् क्रियाया विशेषणं व्रजानि देव
दत्तेति निपातो ऽत्र तथा त्वन्नीति एवं च रामं मां पाहीति वाक्यस्य रामसंबंधि संबोधनविषयो मत्कर्मकरक्षणमर्थः व्रजा
नि देवदत्तेत्यत्र देवदत्तसंबंधि संबोधनविषयो मत्कर्तृकगमनमर्थः इति प्रथमा कर्तुरीप्सिततमं कर्म कर्तु
रिति क्तस्य च वर्तमाने इति कर्तरि षष्ठी आप्नोतेः सन् ------------ अत्र लोपो ऽभ्यासस्येत्य
भ्यासस्य लोपः मतिबुद्धिपूजार्थेभ्यश्चेति वर्तमाने क्तः मतिरिह ज्ञानं बुद्धिः पुनर्ग्रहणात् ततो ऽतिशा
यने तमविष्ठनावित्यतिशायने तमप् एवं च कर्त्राप्तुमिष्यमाणतमं कर्मेत्यर्थः कर्ता च धातूपात्तव्यापा
राश्रयः स च केनाप्तुमिच्छतीति करणाकांक्षायां विशेषणीभूतेन व्यापारेणेत्यर्थाल्लभ्यते तदेतदाह क्रिय
ययेति क्तप्रत्यये नोपस्थितं वर्तमानत्वं चेह न विवक्षितं तेन कटं कृतवान् कटं करिष्यतीत्यादि सिद्धं का
रकमिति एतच्च कारक इत्यधिकाराल्लभ्यते तत्र हि षष्ठ्यर्थे प्रथमा च सप्तमी प्रतिसूत्रं वाक्यं भित्त्वा कार
कसंज्ञा अनेन विधीयते तथा अपाये ध्रुवं कारकं संज्ञं स्यात् ततो ऽपादानं उक्तकारकमपादानसंज्ञं स्या
त् पुनः कारकशब्दाद्वृत्तिसामर्थ्याद्विशेषसंज्ञाभिः सह समावेशः सिद्धिस्तेन सत्त्वे वेरम इत्यधिकरणत्वा
त्सप्तमी कारकात् कृतिका कोपपदात् कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वर एव सिद्ध्यति स त्वन्यथा तत्पुरुषे तुल्यार्थेत्यादि

107

२

कं प्रातिपदिकार्थ इत्यादि व्यवह्रियन्ते ते एते पक्षाः केषामभिहिताः कथं वामीषामुपपत्तिरिति चेत् अत्रत्याचक्षुः
स्वार्थद्रव्यलिंगसंख्याकारकात्मकः पंचकप्रातिकार्थः दधिमध्वित्यादौ विनापि विभक्तिं प्रातिपदिकादेव ताव
तामर्थानां प्रतीतेः वृक्षौ वृक्षाः वृक्षेत्यादौ यद्यपि विभक्त्यन्वयेपि प्रतीयंते नैयता प्रकृत्यर्थत्वहानि पीतकत्वे
नैवयोगादिति भाष्यकारो मन्यते आदितश्चतुष्कमिति केयरः तत्रोपपदं सप्तमीस्थमित्यत्र चतुष्कपक्षे पंच
कपक्षे वा प्रातिपदिकार्थ इत्यभिधानात् आदितस्त्रिकमिति वृत्तिकाराः अन्वयव्यतिरेकाभ्यां संख्याकारकयो
विभक्त्यर्थत्वनिश्चयात् यद्यपि दधिमध्वित्यादौ विनापि विभक्तिं संख्याकारकं प्रतीयते नैवं तावद्वृक्षौ वृक्षा इत्या च
वपि विभक्त्यर्थत्वं हीयते नहि गार्ग्य इत्यादौ विनापि य— मपत्यं गम्यत इति तदपि प्रकृत्यर्थः नवात्र विभक्तिरि
त्यादौ अंततोणापि प्रत्ययं कर्ता प्रतीयत इति भजेत्यादावपि कर्ता प्रकृत्यर्थ एवेति युज्यते वक्तुं अत एव त्रिक
मेव प्रातिपदिकार्थः संख्याकर्मादयस्तु विभक्त्यर्थ इति लिंगं टापादिवाच्यमिति पक्षे आदितो द्विकमेवेत्यन्ये
तत्र स्वार्थो विशेषणं द्रव्यं विशेष्यं लिंगं स्त्रीत्वादिकं संख्या एकत्वादि कारकं कर्मादि संबोधनेच मात्रग्रहणप
तत्रत्वाख्यानपक्षेपि प्रातिपदिकार्थ एव प्रथमेति नियमाद्धि संबोधनाधिके प्राप्तेऽस्यारंभः इहसंबोध
र्थं प्रकृत्यं प्रति विशेष्यं क्रियां प्रति विशेषणं तथा च व्रजानि देवदत्तेत्यादावेकतिङ्—वाक्यमिति वाक्यत्वेसि
सिद्धे आमंत्रितस्य चेति निघातो भवति क्रियांप्रत्यविशेषणत्वेतु भिन्नवाक्यत्वान्नेति तत्सिद्ध्येत समानवाक्ये

ग्रहणमपि व्यर्थं न केवला प्रकृतिप्रयोक्तव्येति निषेधादेव प्रथमोत्पत्तिसिद्धेः नचैवं द्विशब्दात् दृशब्दा
द्यैकवचनमेकशब्दात् द्विवचनमित्येवमव्यवस्था स्यादिति वाच्यम् अनान्वितार्थकप्रयोगापेक्षया अनुवा
दकविभक्तिप्रयोगस्यान्याय्यत्वात् गोर्व्रीहीकमित्तिवद् द्रोणशब्दस्य तत्परिमिते उपचारात् द्रोणो व्रीहिरित्यपि
सिद्धमिति मनोरमायां परिमाणग्रहणमपि प्रत्याख्यातम् ननु अस्मिन्पक्षे द्रोणपरिच्छिन्नाभिन्नो व्रीहिरित्यभे
दान्वयः नामार्थयोरभेदान्वयात् परिमाणे प्रत्ययार्थे इति पक्षे तु द्रोणरूपं यत्परिमाणं तत्परिच्छिन्नो व्री
हिरिति प्रत्ययार्थे नामार्थयोरभेदान्वयस्तयाश्च फलभेदो कथं प्रत्याख्यानमिति चेत् अत्राहुः शाब्दबो
धप्रयुक्तं वैलक्षण्यमिहानादृत्य परिमाणं प्रत्याख्यातम् अत एवौपगवादौ तस्येदमित्यनेनैवाण्प्रत्यय
सिद्धेस्तस्यापत्यमिति सूत्रं किमर्थमित्याक्षेपो मत्वर्थीयं विनैव सिद्धे परित्वतो रथ इत्यधिकारे पांडुकंब
लादिनिरिति निप्रत्ययविधानं किमर्थमित्याक्षेपश्च वक्ष्यमाणः संगच्छते यदि तु सर्वत्रैव शाब्दबोधप्रयु
क्तवैलक्षण्यं स्वीक्रियते तर्हि बोधनार्थं कृतं भवेदिति समाधानस्यांशो बोधनार्थमिति प्रत्ययविधा
नमिति समाधानस्य च वैयर्थ्यापत्तिरिति ननु कचित्यं च केन्द्रातिपदिकार्थः कश्चित्रिकं क चि द्वि

राम
२

स्यपाद्विकोपाधिरितिकृत्वान्नप्रातिपदिकार्थ इत्यनेन गतार्थता द्रोण इति नचेह प्रातिपदिकार्थमात्रे इ
त्येव प्रथमास्त्विति वाच्यम् तथासति परिच्छेद्यपरिच्छेदकभावस्य संसर्गविधया भानायोगात् नामार्थयो
रभेदसंसर्गस्यैव व्युत्पन्नत्वात् व्रीहिरिति जातावेकवचनम् व्यक्तिविवक्षायां तु द्रोणो व्रीहय इति भवत्येव अ
भेदेनेति नच प्रकृतिप्रत्ययार्थयोरभेदान्वयो दुर्लभः पचति पाचकः औपगव इत्यादौ सर्वत्र भेदान्वयस्ये
वदृष्टत्वादिति वाच्यम् देवतार्थकतद्धितादावभेदान्वयस्य दृष्टत्वात् ऐन्द्रं हविरित्यत्र हि इन्द्रदेवताकं ह
विरिति बोधः सर्वैरेवाभ्युपगम्यत इति नातिशंकावकाश इति भावः वचनं संख्येति वाच्यवाचकयोरभेदाध्य
वसायेन तदंते तथैव पूर्वाचार्याणां व्यवहारादिति भावः अप्राप्तौ वचनमिति सूत्रे वचनग्रहणमित्यर्थः
वकृत्तत्सूत्रे मात्रग्रहणं व्यर्थं विशेषविहितैः कर्मणीति द्वितीयेत्यादिषु कर्मणि द्वितीयैव कर्तृकरणयोस्तृ
तीयैव नानाविभक्तिरित्येवमर्थनियमाभ्युपगमात् नच कर्मण्येव द्वितीया कर्तृकरणयोरेव तृतीया नान्य
त्रेति प्रत्ययनियमपक्षे प्रथमायामपि कर्मादौ प्रवृत्तिसंभवात् मात्रग्रहणमावश्यकमिति वाच्यम् प्रत्य
यनियमपक्षे हि प्रातिपदिकार्थ एव नान्यत्रेत्यर्थपर्यवसानात् कर्मादौ प्रथमाया अप्रवृत्तेः वचन

राम·
१

श्रीमते रामानुजाय नमः १। उपमा० उपमा यत्र सादृश्येति गुणदोषाविति २। लुप्तोपमा वर्ण्योपमानध
र्मेति तडिद्गौरीन्दुतुल्येति ३।१। अनन्वयः उपमानोपमेयत्वमिति गगनं गगनाकारमिति उपमेयोपमा० प
र्यायेण द्वयोस्तच्चेदिति खमिव जलमिति ३।२। प्रकृताप्रकृतविषया गिरिरिव गजराजोयमिति ३।२। प्रती
पः प्रतीपमुपमानस्येति यत्त्वन्नेत्रेति द्वितीयं प्रतीपम् अन्योपमेयलाभेनेति गर्वमसंभाव्यमिमं लोचनयु
गलेनेति ४।१। प्रतीपम् ३। वर्ण्योपमेयलाभेनेति अहमेव गुरुः सुदारुणानामिति प्रतीपम् ४ वर्ण्येनान्यो
पमाया इति आकर्ण्य सरोजाक्षीति ४।५। प्रतीपमुपमानस्येति तद्वोजसस्तदिति ४।२। रूपकम् विषय्यभे
दताद्रूप्यरंजमिति अयं हि धूर्जटिरिति शंभुर्विश्वमवत्वद्येति साध्वीयमपरा लक्ष्मीरिति ५।१। रूपकस्यो
दाहरणान्तराणि चंद्रज्योत्स्नेति न्यूनाभेदरूपकम् त्वय्यागते किमिति वेपत इति अनुभयाभेदताद्रूप्यरू
पकम् किं पद्मस्य रुचिं न हन्तीति ५।२। न्यूनताद्रूप्यरूपकम् अचतुर्वदनो ब्रह्मेति अत्र विशेषोक्तिर
पि यदाह गणगणाहानाविति ६।१। परिणामः परिणामः क्रियार्थश्चेदिति तीर्त्वा भूतेशमौलिस्रजममधु
नीति ६।२। उल्लेखः गजत्रातेति वृन्दाभिरिति ७।१। द्वितीयोल्लेखः एकेनैव बहुधोल्लेखेपीति अरू

अनुभयाभेदरूपकम्

दूपावेपेति
अधिकाभे
पकम् ७

राम
१

अविद्यापरिणाम

112

अविद्यापरिणामस्याविद्याधिष्ठानाश्रितत्वेन चैतन्याध्यस्तस्य तदवच्छेदकपरोवर्त्तितादात्म्यप्र
त्ययोपपत्तिरित्याशयेन समाधत्ते उच्यत इति अहं लोहं सुखी मम देहः सुखीत्येवं शरीरनिष्ठ
त्वेन देहस्यात्मनिष्ठसुखाद्युपलब्ध्यवच्छेदकत्वेनादिदमंशस्य चैतन्ये रजताध्यासस्यावच्छेदक
त्वादुक्तप्रत्ययउपपद्यत इत्याह तथा चैतन्येति नन्विदमंशावच्छिन्नचैतन्याध्यस्तरजता
देः साक्षिण्यनध्यस्तत्वात्तस्य केवलसाक्षिवेद्यता सुखादेरिवानस्यवेद्यताच सा प्र
कथं इति निष्ठत्वेनोपलम्भेन सर्वदाहं सुखीत्यात्मनिष्ठत्वेनाप्युपलम्भदर्शनात् तथा
नेतादेरप्यन्तः साक्षिण्यध्यस्तत्वात्तया मा दहमत्र [illegible] इतिवदहं रजतमहं सु
खीति वदहं रजतवानित्येवं वा प्रत्ययः कदाचित्कुतो न भवतीत्याशंक्यते नन्विति
न ह्यत्र पदध्यासस्तस्य तन्निष्ठाविद्याकार्यत्वं तत्र प्रयुक्तं तन्निष्ठत्वप्रयोजनमानतापि
तिनियमः [illegible] संभवति सुखादेर्पणादिवत् चैतन्याध्यस्तत्वेप्यहं सुखीति प्रत्य

113

व

त्रुटि.
पत्रम
१

पदर्शनात् इत्याशयेनसमाधत्ते तेनुच्यत इत्यपेति तर्हि घटादेः सुखादेः शुक्तिरूप्यादेश्च तत्त
त्प्रतीतिविषयत्वे प्रत्येकनियामकमु[illegible] तेकमितिपृच्छति किंत्विति नानानियाम
काभ्युपगमे गौरवादनुगतैकनियामकस्वीकार उचित इत्युक्तं तत्र माह यस्येति

114

शक्तिस्थले निरूपकतासंबंधेन पदे वर्त्तते दि

त्ति तत्वं वा व्याप्तिरिति तन्न युक्तं सर्वत्र साध्याभाववद्वैयर्थ्यापत्तेः यत्तु साध्याभाववन्निरूपितवृत्तौ

प्रकृतानुमितिविरोधित्वं नास्ति तत्त्वं व्याप्तिरिति तन्न अनुत्पत्तिविरोधित्वेन ज्ञानस्यानुमितिहे

तुत्वे साध्याभाववद्वृत्तित्वज्ञानस्यानुमितिविरोधितया व्यभिचारेऽप्यतिप्रसंगात् केचित्तु

यावंतः साध्याभावाः प्रत्येकं तत्तत्सजातीयात्तदधिकरणवृत्तित्वाभावाः तावत्त्वं तत्वं

सांजात्यं च समानाधिकरणधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वान्यतररूपेण साध्याभा

वश्च पूर्वोक्तद्वितीयत्वापत्तेरव्याप्यवृत्तिश्च प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नप्रति

योगिव्यधिकरणो वा तेन तत्तत्साध्यवत्के व्याप्यवृत्तेर्वा साध्यस्याभाववति हेतोर्वृत्ता

वपि न व्याप्तिः तद्वृत्तित्वाभावस्य तत्तत्साध्याभाववद्वृत्तित्वव्यापकव्यासज्यवृत्ति

न धर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकोऽवोध्यः तेन साध्याभाववद्वृत्तिविशेषणवृत्तित्वस्यापायेऽपि

115

शक्तिस्त्व[?] निरूपकतासंबंधेन पदे वर्तते दि   शक्तिसंबंधेन

116

शक्तिश्च ... निरूपकतासंबंधेन पदे वर्तते ... पदार्थे ... संबंधेन ॥ शक्तिसंबंधेन पदजन्यपदार्थोपस्थितावेव

दजन्यत्वं बोध्यम् अन्यथा घटादिपदात्समवायेनाकाशस्मरणे जातेप्याकाशस्यापि शाब्दबोधापत्तेः वृत्तिश्च शक्तिलक्षणान्यतरसंबंधः अत्रैव शक्तिज्ञानस्योपयोगः पूर्वं शक्तिग्रहाभावे पदज्ञानेऽपि तत्संबंधेन स्मरणानुपपत्तेः पदज्ञानस्य हि एकसंबंधिज्ञानविधयार्थस्मारकत्वम् शक्तिश्च पदेन सह पदार्थस्य संबंधः सा चास्माच्छब्दादयमर्थो बोद्धव्य इतीश्वरेच्छा आधुनिके नाम्नि शक्तिरस्त्येव एकादशेऽहनि पिता नाम कुर्यादितीश्वरेच्छायाः सत्वात् आधुनिकसंकेतिते तु न शक्तिरिति संप्रदायः नव्यास्तु ईश्वरेच्छा न शक्तिः किंतु इच्छैव तेनाधुनिकेपि संकेतिते शक्तिरित्याहुः शक्तिग्रहस्तु व्याकरणादितः तथाहि शक्तिग्रहं व्याकरणोपमानकोशाप्तवाक्याद्व्यवहारतश्च वाक्यस्य शेषाद्विवृतेर्वदंति सांनिध्यतः सिद्धपदस्य वृद्धाः धातुप्रकृति प्रत्ययादीनां शक्तिं व्याकरणाद्भवति क्वचित्सति बाधके त्यज्यते यथा वैयाकरणैराख्यातस्य कर्तरि शक्तिरुच्यते चैत्रः पचतीत्यादौ कर्त्रा सह चैत्रस्याभेदान्वयः तन्न गौरवात्त्यज्यते किंतु कृतौ शक्तिर्लाघवात् कृतिश्चैत्रे नादौ

पि
रूप
महे

न
११५

ईश्वरादिपदानां शक्तिभ्रमात् शाब्दबोधः इति प्राचीनः

२

अतिदेशवाक्यार्थस्म
रणं जायते तदेव व्यापा
रः तदनंतरं तत्र गव
यो गवय
पदवाच्य
इतिप

उपमानं लक्षयति ग्रामीणस्य प्रथमतः पश्यतो गवयादिकम् सादृश्यधीर्गवादीनां
यास्यात्साकरणंमता वाक्यार्थस्यातिदेशस्य स्मृतिर्व्यापारउच्यते गवयादिपदा
नांतुशक्तिधीरुपमाफलम् यत्रारण्यकेनकेनचिद्ग्रामीणायउक्तंगोसदृशो
गवयपदवाच्यइति पश्चाद्ग्रामीणेनक्वचिदरण्यादौगवयोदृष्टस्तत्रगोसादृ
श्यज्ञानंयज्जातंतदुपमितिकरणंतदनंतरंगोसदृशोगवयपदवाच्यइतिॅज्ञा तरं
नंयज्जायतेतदुपमितिः नत्वयंगवयपदवाच्यइत्युपमितिः गवयांतरेश
क्तिग्रहाभावप्रसंगात् इत्युपमानपरिच्छेदः शाब्दबोधप्रकारंदर्शयति
पदज्ञानंतुकरणंद्वारंतत्रपदार्थधीः शाब्दबोधः फलंतत्रशक्तिधीः सह
कारिणी ननुज्ञायमानंपदंकरणंपदाभावेपिमौनिश्लोकादौशाब्दबोधा
त् करणमिति पदार्थधीरिति पदजन्यपदार्थस्मरणंव्यापारः अन्यथापदज्ञा
नवतः प्रत्यक्षादिनापदार्थोपस्थितावपिशाब्दबोधापत्तेः तत्रापिवृत्त्याप

118

तिवाधके। कश्चित्प्रयुज्यते यथा नीलादिपदानां नीलरूपादौ शक्तिः। नीलादिविशिष्टेच
कोशेन व्युत्पादिता तथापि लाघवान्नीलरूपादौ शक्तिः। नीलादिविशिष्टे लक्षणा।
एवमाप्तवाक्यादपि यथा कोकिलः पिकपदवाच्य इत्यादिशब्दात् पिकादिश-
ब्दानां कोकिले शक्तिग्रहः। एवं व्यवहारादपि यथा प्रयोजकवृद्धेन घटमान-
येत्युक्तम्। तच्छ्रुत्वा प्रयोज्यवृद्धेन घट आनीतः। तदवधार्य पार्श्वस्थो बालो
घटानयनरूपं कार्यं घटमानयेति शब्दप्रयोज्यमित्यवधारयति। ततश्च
घटं नय गामानयेत्यादिवाक्यादावापोद्वापाभ्यां घटादिपदानां कार्यान्वित-
घटादौ शक्तिं गृह्णाति इत्थं च भूतले नीलो घट इत्यादिपदान्न शाब्दबोधः।
घटादिपदानां कार्यान्वितघटादिबोधे सामर्थ्यावधारणात् कार्यताबो-
धे प्रवृत्तिच लिङादीनां सामर्थ्यात्तदभावान्न शाब्दबोध इति केचित् तन्न

प्रकारीभूय भासते न च कर्तुरनभिधानाच्चैत्रपदोत्तरं तृतीयापत्त्यादिति वाच्यम् क
र्तृसंख्यानभिधानस्य तत्रासंभवात् संख्याभिधानयोग्यस्य कर्मत्वाद्यनवरु
द्धःप्रथमान्तपदोपस्थाप्यः कर्मत्वादीत्यस्यैतद्विशेषणत्वतात्पर्याविषय
त्वमर्थः तेन चैत्र इव मैत्रो गच्छतीत्यत्र न चैत्रे संख्यान्वयः यत्र कर्मादौ न वि
शेषणत्वे तात्पर्यं तद्वाचकपदप्रथमान्तेति यद्धात्वर्थातिरिक्ता विशेषण
त्वं प्रथमदलार्थः तेन चैत्र इव मैत्रो गच्छतीत्यत्र चैत्रादेर्वारणम् स्तोकं पच
तीत्यादौ स्तोकादेर्वारणाय द्वितीयदलम् तत्र द्वितीयान्तपदोपस्थाप्यत्वा
द्वारणम् एवं व्यापारेपि न शक्तिः गौरवात् रथो गच्छतीत्यादौ व्यापारे आश्र
यत्वे वा लक्षणा जानातीत्यादौ त्वाश्रयत्वे नश्यतीत्यादौ प्रतियोगित्वे निरूढ
लक्षणा उपमानाद्यपि शक्तिग्रहस्योक्तम् एवं कोशादपि शक्तिग्रहः स(

मीमांसकमते

सर्वमतप्रसिद्धा

120

विवरणम् यथा घटोऽस्तीत्यत्र कलशोऽस्तीत्यनेन विवरणेन घटपदस्य कलशे शक्तिः

ग्रहः

ग्र॰ एवं पचतीत्यस्य पाकं करोतीत्यनेन विवरणेनाख्यातस्य यत्नार्थकत्वं कल्प्य

ते एवं प्रसिद्धपदसांनिध्यादपि शक्तिग्रहः यथेह सहकारतरौ मधुरं पिको रौती

त्यादौ पिकशब्दस्य कोकिले शक्तिग्रह इति तत्र जातावेव शक्तिर्न तु व्यक्तौ व्यभि

चारादानंत्याच्च व्यक्तिं विना जातिभानस्यासंभवाद्व्यक्तेरपि भानमिति केचि

त् तन्न शक्तिं विना व्यक्तिभानानुपपत्तेः न च व्यक्तौ लक्षणया उपपत्तिः प्रति

संधानं विनापि व्यक्तिबोधात् न च व्यक्तिशक्तावानंत्यं सकलव्यक्ता

वेकस्या एव शक्तेः स्वीकारात् न चाननुगमः किंच गोः शक्येति यदि शक्ति

ग्रहस्तदा व्यक्तौ शक्तिः यदि गोत्वं शक्यमिति शक्तिग्रहस्तदा गोत्वप्रका

रकपदार्थस्मरणं शाब्दबोधश्च न स्यात् समानप्रकारकत्वेन शक्तिज्ञा

नस्य पदार्थस्मरणे शाब्दबोधं प्रति च हेतुत्वात् किंच गोत्वे यदि शक्तिग्रहः

गोत्वादेरेवानुगमकत्वात्

12

राम

३

प्रथमतः कार्य्यान्वितघटादौ शक्त्यवधारणेऽपि लाघवेन पश्चात्तस्य परित्यागो चित्या
त् अत एव चैत्रपुत्रस्ते जातः कन्या ते गर्भिण्येत्यादौ मुखप्रसादमुखमालिन्या
भ्यां सुखदुःखेनुमापनं तत्कारणत्वेन परिज्ञोप्यातत्वाद्बोधं निर्ण्णीयत इत्युक्तं तथा
त्वेशवदमवधारयति तथा च व्यभिचारात्कार्य्यान्विते न शक्तिः न च तत्रैतत्प
दे दित्यादिशब्दांतरमध्याहार्य्यं मानाभावात् चैत्रपुत्रस्ते जातो मृतः इत्यादौ
तदभावाच्च इत्थं च लाघवादन्वितघटे पि शक्तिं त्यक्त्वा घटपदस्य घटमात्रे
शक्तिमवधारयति वाक्यशेषादपि शक्तिग्रहः यथा यवमयश्चरुर्भवतीत्य
त्र यवपदस्य दीर्घशूकविशेषे आर्य्याणां प्रयोगः केषांचित्तु म्लेच्छानां तत्र वसंते सर्व
शस्यानां जायते पत्रशातनं मोदमानाश्च तिष्ठंति यवाः कणिशशालिनः इति
वाक्यशेषाद्दीर्घशूकविशेषे शक्तिर्निर्णीयते केचित्तु शक्तिभ्रमात्प्रयोगः नाना
शक्तिकल्पने गौरवात् इत्यादिपदादौ विनिगमकाभावान्नानाशक्तिकल्पनम्
एवं विवरणादपि शक्तिग्रहः विवरणं तु तत्समानार्थकपदांतरेण तदर्थकथनं

123

तस्तु समुदायशक्त्युपस्थिते पद्मे ; न पद्मार्थपंकजनिकर्त्रन्वयो भवति सांनिध्यात् य-
त्र तु रूढ्यर्थस्य बाधः प्रतिसंधीयते न च लक्षणया कुमुदादेर्बोधः यत्र तु कुमुदत्वे-
न लक्षणया बोधे न तात्पर्यज्ञानं पद्मत्वस्य च बाधस्तत्रावयवशक्तिमात्रेण निर्वा-
ह इत्याहुः यत्र तु स्थलपद्मादौ अवयवार्थबाधस्तत्र समुदायशक्त्या पद्मत्वेन
रूपेण बोधः यदि स्थलपद्मं विजातीयमेव तदा लक्षणैव यत्र रूढ्यर्थयौगिकयोः ते
स्वातंत्र्येण बोधस्तत्र यौगिकरूढं यथोद्भिदादिपदं तत्रोद्भित्कर्तृ तरुगुल्मादि-
रपि बुध्यते यागविशेषोऽपि लक्षणा शक्यसंबंधस्तात्पर्यानुपपत्तितः गंगा-
यां घोष इत्यादौ गंगापदस्य शक्यार्थे प्रवाहरूपे घोषस्यान्वयानुपपत्तिस्ता-
त्पर्यानुपपत्तिर्वा यत्र प्रतिसंधीयते तत्र लक्षणया तीरस्य बोधः सा च शक्यसं त्र
बंधरूपा तथाहि प्रवाहरूपशक्यार्थसंबंधस्य तीरे गृहीतत्वात् तीरस्य स्म-
रणं ततः शाब्दबोधः परंतु यद्यन्वयानुपपत्तिर्लक्षणाबीजं स्यात् तदा यष्टीः प्र- प
वेशयेत्यादौ लक्षणा न स्यात् यष्टिषु प्रवेशस्यान्वयानुपपत्तेरभावात् तेन प्र ल

७

तदा गोत्वत्वं शक्यतावच्छेदकं वाच्यम् गोत्वत्वं च गवेतरासमवेतत्वे सति सकलगोसमवेतत्वम् तथा च गोव्यक्तीनां शक्यतावच्छेदकेऽनुप्रवेशात् तदेव गौरवम्
त तस्माज्जात्याकृतिविशिष्टव्यक्तिबोधानुपपत्त्या कल्प्यमाना शक्तिर्जात्याकृतिविशिष्टव्यक्तौ विश्राम्यतीति शक्तं पदम् क्वचिद्यौगिकम् क्वचिद्रूढम् क्वचिद्योगरूढम् क्वचिद्यौगिकरूढम् तथा हि यत्रावयवार्थ एव बुध्यते तद्यौगिकम् यथा पाचकादिपदम् यत्रावयवशक्तिनैरपेक्ष्येण समुदायशक्तिमात्रेण बुध्यते तद्रूढम् यथा गोपदम् यत्र त्ववयवशक्तिविषये समुदायशक्तिरप्यस्ति तद्योगरूढम् यथा पंकजादिपदम् तथा हि पंकजपदमवयवशक्त्या पंकजनिकर्तृरूपमर्थं बोधयति समुदायशक्त्या पद्मत्वेन रूपेण पद्मं बोधयति न च केवलावयवशक्त्या कुमुदे प्रयोगः स्यादिति वाच्यम् रूढिज्ञानेन केवलयौगिकार्थबोधप्रतिबन्धकत्वात् इति प्राञ्चः वस्तु

स्य ति

दार्थान्वित स्वशक्यार्थस्य शाब्दबोधं प्रति पदानां सामर्थ्यावधारणात् वाक्ये तु श
क्तेरभावात् शक्यसंबंधरूपा लक्षणापि नास्ति यत्र गंभीरायां नद्यां घोष इत्युक्तं त
त्र नदीपदस्य नदीतीरे लक्षणा गंभीरपदार्थस्य नद्या सहाभेदान्वयः कथंचिदेकदे
शान्वयस्यापि स्वीकृतत्वात् यदि त्वत्र एकदेशान्वयो न स्वीक्रियते तदा नदीपदस्य
गंभीरनदीतीरे लक्षणा गंभीरपदं तात्पर्यग्राहकम् बहुव्रीहावप्येवं तत्र हि चि
त्रगुपदादौ यद्येकदेशान्वयः स्वीक्रियते तदा गोपदस्य गोमति लक्षणा गवि चि
त्राभेदान्वयः यदि त्वेकदेशान्वयो न स्वीक्रियते तदा गोपदस्य चित्रगोमति लक्ष
णा चित्रपदं तात्पर्यग्राहकम् एवमारूढवानरो वृक्ष इत्यत्रापि वानरपदस्य
वानरारोहणकर्मणि लक्षणा आरूढपदं तात्पर्यग्राहकम् एवमन्यत्रापि बो
ध्यम् तत्पुरुषे पूर्वपदे लक्षणा तथाहि राजपुरुषादिपदे राजपदार्थेन पुरुष
पदार्थस्य साक्षान्नान्वयः निपातातिरिक्तनामार्थयोर्भेदेनान्वयबोधस्याव्यु
त्पन्नत्वात् अन्यथा राजपुरुष इत्यत्रापि तथान्वयबोधः स्यात् घटो न पट इ तान

भेदेन

३

125

५

वेशे भोजनतात्पर्यानुपपत्त्या यष्टिपदे लक्षणा एवं काकेभ्यो दधि रक्ष्यतामित्यादौ का
कपदस्य दध्युपघातके लक्षणा सर्वतो दधिरक्षायां तात्पर्यविषयत्वात् एवं छात्रिणो
यांतीत्यादौ एकसार्थवाहित्वे लक्षणा इयमेवाजहत्स्वार्थलक्षणेत्युच्यते एकसार्थ
वाहित्वेन रूपेण छत्रितदन्ययोर्बोधात् येषां चान्वयानुपपत्तिर्लक्षणाबीजं स्यात्तत्र दि
दाकविडंगापदस्य तीरे क्वचिद्द्वयपदस्य मत्स्यादौ लक्षणेति नियमो न स्यात् ।
इदं तु बोध्यम् शक्यार्थसंबंधो यदि तीरत्वेन रूपेण गृहीतस्तदा तीरत्वेन तीरबो
धः यदि तु गंगातीरत्वेन रूपेण गृहीतस्तदा तेनैव रूपेण स्मरणं तेषां शाब्दबोधश्च
अत एव लक्ष्यतावच्छेदके न लक्षणा तत्तत्प्रकारकबोधस्य तत्र लक्षणां वि
नाप्युपपत्तेः यत्र तु शक्यार्थस्य परंपरासंबंधरूपा सा लक्षितलक्षणेत्युच्य
ते यथा द्विरेफादिपदे रेफद्वयसंबंधो भ्रमरपदे ज्ञायते भ्रमरपदस्य तत्संबंधो
भ्रमरे ज्ञायते तत्र लाक्षणिकलक्षणा किंतु लाक्षणिकं पदं नानुभावकं स्वात्त
णिकार्थस्य शाब्दबोधे पदार्थतावच्छेदकांशे शक्तिलक्षणान्यतरसंबंधेनेतरप
स्वघटितपदवाच्यत्वस्य

तत्स्वार्थबोधं प्रति तत्कारणत्वात्तन्त्रतामिति कथं लाक्षणिकार्थबोध इत्यत्राह किंत्विति

संग
राम

६ तुल्यत्वपर्य्यस्याहकं न च मेरीमहंतां ब्राह्मणेत्यत्र नञर्थे समाहारस्यान्वयः तस्यापेक्षाबुद्धि
विषयविशेष्यरूपस्य वादनासंभवादिति वाच्यम् पौर्वापर्यसंबंधेन तदन्वयात् एवं पंचमूलीत्या
दावपि पंच अहि नकुलमित्यादावहिर्नकुलश्चेत्युभयत्र प्रत्येकमेकत्वान्वयः समा
हारे तेनाच प्रत्येकत्वेन पुंस्कत्वं च प्राप्तिर्न पचन्त्या दहनेन लोकम् तत्रैव अन्यत्र एक
वचनमसाधित्याहुः पितरौ श्वशुरावित्यादौ पितृपदे जनकदंपत्योः श्वशुरपदे
श्वशुरजनकदंपत्योर्लक्षणा एवमन्यत्रापि घटावित्यादौ न लक्षणा घटत्वेन रूपे
ण नानाघटोपस्थितिसंभवात् कर्मधारयस्थले तु नीलोत्पलमित्यादावभेदसंबंधेन नी
लपदार्थः उत्पलपदार्थे प्रकारः तत्र न लक्षणा अत एव निषादस्थपतिं याजयेदित्यत्र
न तत्पुरुषः लक्षणापत्तेः किंतु कर्मधारयः लक्षणाया अभावात् न च निषादस्य
सैकजातीयस्य वेदानधिकारात् याजनासंभव इति वाच्यम् निषादस्य विद्यासमु
क्तेः तत एव कल्पनीयत्वात् लाघवेन मुख्यार्थान्वये तदनुपपत्त्या कल्पनायाः
फलमुखगौरवस्यादोषत्वादिति उपकुंभमर्द्धपिप्पलीत्यादौ ज्ञातसंबंधिनि ल

परपदे

स्वाश्रयपदवृत्तित्व संबंधेन तस्य समाहारस्यैकदेशेऽन्वयात्

राम

रेतर द्वन्द्वे तु धवखदिरौ इत्यत्र धवखदिरत्वप्रकारेण द्वित्वप्रकारकबोधः इत्युभयत्रापि ...

... साहित्यस्याप्यनन्वयात् ... एवं चोद्देश्यतावच्छेदकीभूतत्वादृश

साहित्यस्याप्यन्वये न धवखदिरपदयोः साहित्यविशिष्टधवखदिरत्वे ... इति मीमांसकमतं

त्यादौ घटपदाभ्यां नञः साक्षादेवान्वयानुपपत्तितिरिकेति नीलो घट इत्यादौ ना

मार्थयोरभेदेनान्वयात् भेदेनेति न च राजपुरुष इत्यादौ लुप्तविभक्तेः स्मारितां कल्प्य

मिति वाच्यम् असमस्तविभक्तेरपि ततो बोधोदयात् तस्माद्राजपदात् राजसंबंधि

निलक्षणा तस्य पुरुषेणाभेदान्वयः द्वन्द्वे तु धवखदिरौ छिंधीत्यादौ विभाग

र्थद्वित्वप्रकारेणाबुद्ध्यते तत्र न लक्षणा न च साहित्ये लक्षणेति वाच्यम् साहित्यम

न्ययोरपि द्वन्द्वदर्शनात् न चैकक्रियान्वयित्वरूपसाहित्यमस्तीति वाच्यम् क्रि

याभेदेपि धवखदिरौ छिंधि पश्येत्यादौ द्वन्द्वदर्शनात् साहित्यस्याननुभवाच्च

अत एव राजपुरोहितौ सायुज्यकामौ यजेयातामित्यत्र लक्षणाभावात् द्वन्द्व आ

श्रियते तस्मात् साहित्यादिकं नार्थः किंतु वास्तवभेदो यत्र तत्र द्वन्द्वः न च नीलघ

टयोरभेद इत्यादौ कथमिति वाच्यम् तत्र नीलपदस्य नीलत्वे घटपदस्य घटत्वे

लक्षणा अभेदद्वयस्य चान्वयाभेद इत्यर्थात् समाहारद्वन्द्वे तु यदि समाहारोप्यनुभू

यते इष्यत एव तदा अहिनकुलमित्यादौ परपदे ऽहिनकुलसमाहारे लक्षणा पूर्वपदं

शंकते न च साहित्येति ५

128

धवखदि...

साहित्यस्य शाब्दबोधेऽननुभवात्

राम

तत्पदविषयकस्मरणस्याव्यवधानेनोत्पत्तेः नानासन्निकर्षैरेकप्रत्यक्षस्येव ना-
ना संस्कारैरेकस्मरणोत्पत्तेरपि संभवात् तावत्पदसंस्कारसहितचरमवर्णे
ज्ञानस्योद्बोधकत्वात् कथमन्यथानेनावर्णैरेकपदस्मरणात् परं तु ताव
त्पदार्थानां स्मरणादेकदैव विलेकयो तन्न्यायेन तावत्पदार्थानां क्रियाकर्मभा
वेनान्वयरूपेऽशाब्दबोधो भवति इति केचित् वस्तुतस्तु जातः शिशुर्वदः कपो
तावलेपमामी युगपत्पतेति तत्रैव युगपत्सर्वपदार्थाः पदस्मरणत्वाचिनो
भवति परं तु पदपदार्थकोटितो यसन्निधानं प्रपद्यते तेन तत्तान्वितः स्वार्थः
परैर्बोधयते तथा च वेदजातस्यार्थबोधानेनां महावाक्यार्थ इत्याहुः इ
दं तु बोध्यम् यत्र तु छागमित्युक्तं तत्रापि पिधेहीत्यादिपदस्य ज्ञानादेव बोधः न
नु पिधानादिरूपार्थज्ञानात् पदजन्यपदार्थोपस्थितेस्तत्र तत्कारणत्वोपहे
तुत्वात् किं च क्रियाकर्मपदार्थानां तेन तत्तेनैव सहाकांक्षितत्वात्तेन क्रियाप
दं विना कथं बोधः स्यात् तथा पुष्पेभ्य इत्यादौ स्पृहयतीति पदं प्राहारं वि

तरा

द

राम

कौ हि दिवसे वेवसजितामसरसंतकोशयस्मौतत्रमात
परे हि ति

को
कक
कन
यश

वैयाकरणमतं दूषयति इत्थं चेति २

तत्तत्पूर्वपदार्थप्रधानतयान्वयबोध इति ॥ इत्थं च समासेन कापि शक्तिः पद-
शक्त्यैव निर्वाह इति ॥ आसत्तियोग्यताकांक्षातात्पर्यज्ञानमिष्यते कारणं ॥
आसत्तिःसन्निधानं योग्यताज्ञानमाकांक्षाज्ञानं तात्पर्यज्ञानं च शाब्दबोधे कार-
णम् । तत्रासत्तिपदार्थमाह सन्निधानं तु पदस्यासत्तिरुच्यते ॥ अव्यवधाने-
न पदयोरव्यवधानमासत्तिस्तज्ज्ञानं शाब्दबोधे कारणम् । क्वचिद्व्यवहितेपि
अव्यवधानभ्रमाच्छाब्दबोधः । वस्तुतस्तु अव्यवधानज्ञानस्यानपेक्षितत्वात्
तत्पदार्थस्मृतिजनकतात्पर्येण सहान्वयप्रतियोगितत्पदयोरव्यवधानेनोपस्थितिः शा-
ब्दबोधे कारणम् । तेन गिरिर्भुक्तं वह्निमान्देवदत्तेनेत्यादौ न शाब्दबोधः । तात्प-
र्यग्राहिकासत्तिः । नीलो घटो द्रव्यं पट इत्यत्रासत्तिभ्रमाच्छाब्दबोधः । आसत्ति-
भ्रमेण शाब्दभ्रमाभावेपि न क्षतिः । ननु पर्वतो वह्निमान् कुण्डली चासीद्देवदत्त इ-
त्यादौ तत्रोत्तरपदस्मारितेन पूर्वपदस्मारितस्यान्वयात् अव्यवधानेनोप-
स्थितेरभावात्तस्मादेव इति चेन्न प्रत्येकपदानुभवजन्यसंस्कारैरेकदा स्मृतौ

८

131

सन्निधानमासत्त्या चेत्तात्पर्य्यं तु घटकर्मताबोधं प्रति घटपदोत्तरं द्वितीयाश्रु
त्याकांक्षाज्ञानं कारणम् तेन घटः कर्मत्वमानयनं कृतिरित्यादौ न शाब्दबोधः अ
यमेति पुत्रो राज्ञः पुरुषोपसार्य्यतामित्यादौ पुरुषेण सह राजपदस्य तात्पर्य्याग्र
हसत्वात् तेनैव सहान्वयबोधः पुरुषेण सह तात्पर्य्यग्रहे तु तेन सहान्वयबो
धः स्यादेव तात्पर्य्यं निर्वक्ति वक्तुरिच्छा तु तात्पर्य्यं परिकीर्त्तितम् यदि तात्प
र्य्यज्ञानं कारणं न स्यात् तदा सैंधवमानयेत्यादौ क्वचिदश्वस्य क्वचिल्लवण
स्य बोध इति नियमो न स्यात् न च तात्पर्य्यग्राहकाणां प्रकरणादीनां शाब्दबोधे कारण
त्वमस्त्विति वाच्यम् तेषामननुगमात् तात्पर्य्यज्ञानजनकत्वेन तेषामनुगमे तु तात्पर्य
ज्ञानमेव लाघवात् कारणमस्तु इत्थं च वेदस्थले तात्पर्य्यज्ञानार्थमीश्वरः कल्प्यते न
च तत्राध्यापकतात्पर्य्यज्ञानं कारणमिति वाच्यं सर्गादावध्यापकाभावात् न च प्रलय ए
व नास्ति कुत्र सर्गादिरिति वाच्यं प्रलयस्यागमप्रतिपाद्यत्वात् इत्थं च शुकवाक्येपीश्वरीय
तात्पर्य्यज्ञानं कारणं विसंवादि... क्ये तु शिक्षयितुरेव तात्पर्य्यज्ञानं कारणं अन्ये तु नानार्थादौ
क्वचिदेव तात्पर्य्यज्ञानं कारणं न पाचशुकवाक्ये विनैव तात्पर्य्यज्ञानं शाब्दबोधः वेदे
च नादिमीमांसापरिशोधितन्तर्कैः स्यादवधारणमित्याहुः इति शाब्दबोधः ॥ राम राम

म

कादितः संयोगविभागसाध वक्तादीनां स्मृ

तात्पर्य्यज्ञानाप कारणका... कारणं कृलवि... प्रात्मके त्वं प्रलय पद्य८

८

नात्र तु व्युत्पत्तिपपत्तेः पदस्यो आहार्यो बहुपक्ष । योग्यतां निर्वक्ति पदार्थेत्यादि तत्र त
द्वृत्ता योग्यता यापि कीर्तिता एकपदार्थे पदार्थान्तरवत्त्वं योग्यतेत्यर्थः तदसौ
नाभावाद्वह्निना सिंचतीत्यादौ न शाब्दबोधः नन्वेतस्या योग्यताया ज्ञाने(
शाब्दबोधात्प्राक् सर्वत्र न संभवति वाक्यार्थस्यापूर्वत्वादिति चेन्न तत्तत्पदा
र्थस्मरणे सति कश्चित् संशयरूपं पदस्य कश्चित् निश्चयरूपं पदस्या विषयोग्यताज्ञा
नस्य संभवात् नचायं योग्यताज्ञानं न शाब्दबोधे कारणं वह्निना सिंचती
त्यादौ सेके वह्निकरणकत्वाभाववत्त्वा योग्यतानिश्चयेन प्रतिबंधान्न शाब्द
बोधः तदभावनिश्चयस्य लौकिकसंनिकर्षजन्यदोषविशेषाजन्यज्ञा
नमात्रे प्रतिबंधकत्वात् शाब्दबोधं प्रत्यप्रतिबंधकत्वमिति ध्येयं योग्य(
ताज्ञानविलंबाच्च शाब्दबोधविलंबः सिद्ध इत्याह । आकांक्षां निर्वक्ति यत्पदे
न विना यस्यानन्वयभावकता भवेत् आकांक्षा येन पदेन विना यत्पदस्याव
यानन्वयभावकत्वं तेन पदेन सह तस्याकांक्षेत्यर्थः क्रियापदं विना कारक
पदं नान्वयबोधं जनयति तेन तस्याकांक्षा कलनानि क्रियाकारकपदयोः । राम

132

1

१३

स्यसांभूखुतात्द्योमहोमो कीजापूर्वमभिजपुगेविश्वंतो
ह्यांशंवमद्योदुकोभम्हरभषशंसमहासमध्यच्युतश्रीः ९०
हत्यंबरागहमेयाद्यादिश्रीमहालक्ष्मीहृदयकोवेन
मार्गेषुमहालक्ष्मीजगतोहे १८ १० ॥ [illegible]
मे [illegible] लक्ष्मी [illegible] वनि [illegible] कमारा [illegible] वनि
तो [illegible] नृस्थि [illegible] ॥ [illegible] तपोःवपोनेकत्तरे
रोचनकोटाः पंतगा पारिददंतमूकमितिश्च ति
मनः श्रोता एव लोकामूरवः श्रोतो लिप्राषश्मानलेका
च्युनरतिहम

सदा संसंपत्ति मे आर्य हद्दैक निष्ठा गुरोः स्मर्तितं निर्मलत्वो
पगुर्हि प्रदेहि मे तेन परमेव देव्यौः ९३ पृथ्वीपतित्व प्रहर्षोत
मत्वं विभूति वासो विविधार्थ सिद्धि मे र्णकीर्त्ति वहुधर्म
गं प्रदेहि मे श्री स्व पुनः पुनस्त्वं ९४ वादार्थ सिद्धि वहुलो
कवपुण्य वचः स्थिरत्वं ललित भोग पोत्रादि लब्धि सकलार्थ
सिद्धि प्रदेहि मे भाग विज्ञ जन्मजन्मनि ९५ सर्वाणि हर्षि
क्रम मे रदेहि स पान्त हर्षि क्रम मे रदेहि श्रीः कल्याण हर्षि क्र
मं मे रदेहि श्री विघ्न हर्षि क्रम मे रदेहि श्रीः ९६ श्रीधाय
त्वं घहासि तसंभो कोटि वालार्क भा भासा विभुद्ध वर्णावर

३

२

ककालेवानरोभक्तिसमन्वितः यःपठेत्सप्तवाराणिसप्ता
निपरमाश्चियं ९७ महालक्ष्मींसमुद्दिश्यनिशिभार्गववासरे
३ इदंश्रीहृदयंजप्त्वापंचवारंधनीभवेत् ९८ अनेनहृदयेना
न्नंगर्भिण्यापेःत्रिमंत्रितं ददातितत्कुलेपुत्रोजायतेश्रीप
तिःस्वयं ९९ नरेणाथवानार्यालक्ष्मीहृदयमंत्रितेजलेन
पीतेतद्वंशेमंदभाग्योनजायते १०० यआश्विनेमासिचशुक्ल
पक्षेरमोत्सवेसन्निहितेचभक्त्याः पठेत्तथैकोत्तरवारवृद्ध्या
लभेत्ससौवर्णमयींसुवृष्टिं १०१ यएकभक्तोन्वहमेकवर्षं
विशुद्धधीःसप्ततिवारजापी समंदभाग्योपिरमाकटाक्षा
द्भवेत्सहस्राक्षशताधिकश्रीः १०२ श्रीशांघ्रिभक्तिंहरिदा

५

हिताहरेज्ञाश्रीस्तेकलामयि रमेनरमायशोनश्राक्लांयतो
ममचहृष्क्रारपर्मागियादस्पृष्टाः सर्वागिवष्णवःस्थिरजंगमास्थः ६२
आद्यादिविश्नोस्थिरयमेपत्नीत्वमेवपत्यामयिसंनिधेहि
आद्यादिलक्ष्मीस्त्वदनुग्रहेणपदेपदेमेनिधिदर्शनंस्यात ६३
आद्यादिलक्ष्मीहृदयंपठेद्यः सराज्यलक्ष्मीमचलांतनोति
महादरिद्रोपिभवेद्धनाढ्यस्तदन्वयेश्रीःस्थिरतांप्रयाति ६४
यस्यस्मरणमात्रेणतुष्टास्याद्विष्णुवल्लभा तस्याभीष्टंददा।
त्याशुतंपालयतिपुत्रवत ६५ इदंरहस्यंहृदयंसर्वकामफ
लप्रदं जपःपं [illegible] सहस्रंतुपुरश्चरणमुच्यते ६६ त्रिकालमे

११

यि हीनदयानकंपमानः समर्पयमदा करुणाकटाक्षं मारा
त्यवीजमहिमानं स्तजे समानः ८८ कटाक्षरहकामयुक
लवनमत्तचिंतामणिः करः हरत्नहः सदानवनिधिल्लसे
वैदिरमवेत्त वदयारसोरमस्सायनेचानहसावनवकुला।
निधि विविधवांछितार्थप्रदम् ८९ यथारसस्पर्शनतोय।
सोयसुवर्णतास्यात्कमलत्वेनथातो कटाक्षसंस्पर्शनतोज।
नाना ममगलानामपिमंगलत्वम् ९० देहीतिनास्तीतिव।
चः प्रवेशाङ्घ्रीतोरमेनाशरणं प्रपद्ये अतः सदास्मिन्नमया
प्रदत्वमहै वपत्राणामपि सन्निधेहि ९१ कल्पद्रुमेणमणिनाम

5

सन्ना ७२ सर्वप्रहर्षे सकलार्थदे ते प्रभासलावण्यपदयाय
शोभे सर्वर्गादे ते सम सर्वाभव श्रीः हिरण्मयी मे नयने प्रस
न्ना ७४ सर्वार्थदा सर्वजगत्प्रसूतिः सर्वेश्वरी सर्वभयापहं
त्री सर्वोन्नतां ते सम सर्वाभव श्रीर्हिरण्मयी मे नयने प्रसन्ना ७५
समस्तविघ्नौघविनाशकारिणी समस्तभक्तोद्धरणे विचक्ष
णाद्यनन्तसौभाग्यसुखप्रदायिनी हिरण्मयी मे नयने प्रसन्ना ७६
देवि प्रसीद दयनीयतमाय मह्यं देवाधिनाथभवदेवगणाभिवं
द्ये मातस्तथैव भव सन्निहिता दृशोर्मे पत्या समं मम मुखे भव स
प्रसन्ना ७७ मा वत्स भैरभयदा नकरोर्पितस्ते सौल्लौ मम तिम

6

7

१०

मदयज्ञान्किंतेअहंकिंवातद्यज्ञः विवार्षदेहमेविनंतवदे
विद्यानिधिः ७९ मातापिताहेगुरुंसद्गतिःश्रीस्त्वमेवसंजी
वनहेतुभक्ता अन्योन्यमन्येजगदेकनाथेत्वमेवसर्वंममदे
विसत्यं ८० आद्यादिलक्ष्मीभवबन्धनघ्नाविशुद्धविज्ञानस
ह्रिकदेशिय अतानहेत्रौविशराप्तिरिक्तेप्रज्ञानतेत्रेभवह
प्रसन्ना ८१ अशेषवाग्जाड्यमलापहन्त्रीनवंनवंस्पष्टसुवा
क्प्रदायिनी ममेहजिह्वाग्रसुरंगनर्तकीभवप्रसन्नावदने
चमेश्रीः ८२ समस्तसंपत्सुविराजमानासमस्ततेजस्सुवि
भासमाना विष्णुप्रियेत्वंभवदीप्यमानावाग्देवतामेवदनेप्र।

तृणमात्रेन शक्नोमि जीवितुं न कृपां विना न जीवन्तो हि ज
लजाः जलेन्न को जलरुहाः २३ हित्वा हिमवत्कान्तां त्यज
न नीपरङ्गनतल्लनी वन्हेतारिनमारात्समपीणायजिवमला २४
यदि स्नातवश्रुतोहं मानतानयदि मामकी दयापयोधरस्तस्य
धाभिरभिषिञ्चमाम २५ मृगेन न शृणालेश्मपिमप्यदोषक
मदिरे पाशूनाहृष्टिविंहूनोदोषमाणोतन्नमामिता २६ पा
पिनामहमेकोग्रो दयालूनां भवानग्रणीः दयनीयोमदन्योस्ति
तव कोत्र जगत्त्रये २७ विधिनाहं न सृष्टोस्मि न स्यां न वदया
लता आमयोवानसृष्टोस्मि दोषधयस्यहद्योदयः २८ कृपा।

विविस्मेः १६ ब्रह्मेन्द्रादयो देवा वेदाश्चापि न शक्नुयुः महि
मानं नैव स्तोतुं मे देहे शक्नुयां कथम् १७ अत्र वक्तव्यवाका
नि सत्कारसत्कारानि यानि च तानि सोढुं हि सर्वैशिवयालवेन
सादरम् १८ सर्वेती शरणागतानां कृतार्थाः स्युः पुरातनाः इति
हं चिन्तयमनसा तामहेश शरणं व्रजे १९ अज्ञानेनानिमेषणाविनः
तदृत्कालस्य परायणाः इति वेदस्य मामांगहि देवि तां शरणं व्र
जे २० नवमति तामसकानन शृंतीत्यर्थकं किचित् हरिं संचि
न्तये चिन्तयामिणां स्मेयरस्यामहम् २१ तदयीनस्तु हमानत्
त्कृपामपि विधयते यावत्तेषु गुणाकामः स्यात्तावदेहि दयापनम् २२

नारायणस्य हृदये भवती यथास्ते नारायणोपि तव हृ
त्कमले यथास्ते नारायणस्त्वमपि नित्यमुभौ तथैव
तौ तिष्ठतां हृदि ममापि दयावती श्रीः ९३ विज्ञानवृ
द्धिं हृदये कुरु श्रीः सौभाग्यवृद्धिं कुरु मे गृहे श्रीः दया
सुवृष्टिं कुरुतां मयि श्रीः सुवर्णवृष्टिं कुरु मे करे श्रीः ९४
न मां त्यजेथाः श्रितकल्पवल्लि सद्भक्तिचिन्तामणिकामधे
नो न मां त्यजेथाश्रितसुप्रसन्ने गृहे कलत्रेषु च पुत्रव
र्गे ९५ आद्यादिमाये त्वमजाण्डबीजे त्वमेव साकारनिरा
कृतिस्त्वं त्वया धृताश्चाब्जभवाण्डसंघाश्चित्रं चरित्रं तव दे

८

लोकेस्मिन्विमलावासे कसंस्थिते यथा तेजःकृष्णमेव तं रवेर्लमांश
रणागते ५७ यथा देवे महालक्ष्मीं यथा लक्ष्मी समुद्राक्षोवे ।
अचलाश्वतं प्रीत्या हस्तिरामवसहे ५८ यावन्निष्ठं
त्रिवेदाश्च यावन्नानाम तिष्ठति यावद्धिमश्रुया वन्नेन्ता
वत्कृष्णरूपं मर्त्ये ५९ कोटिकल्पयथाश्वि लिकेवर्हतेमा
दिने दिने तथा दयाते मध्ये वर्धन्ता मभिवर्हन्ते ६० य
थावैकुण्ठनगरे तथैव क्षीरसागरे तथा मद्भवने निष्ठ ।
स्थिरे श्री विसम्नामसह ६१ योगिनो हृदये नित्यं यथा त्ति ।
ष्ठति विमलना तथा मद्भवने निष्ठा स्थिरश्री विस्मनसह ६२

प्रसीद मे महालक्ष्मि परिपूर्णमनोरथे ५१ अयोध्यादि
षु सर्वेषु नगरेषु समास्थिते विभवैर्विविधैर्युक्ता समा।
गच्छ बलान्विते ५२ समागच्छ समागच्छ ममाग्रे भव सु
स्थिता करुणारसनिष्यन्दनेत्रद्वयविलासिनि ५३ स
न्निधत्स्व महालक्ष्मि यत्पाणिं मम मस्तके करुणाशुभ
या मां त्वमभिषिञ्च स्थिरा कुरु ५४ सर्वराजगृहे लक्ष्मि।
समागच्छ बलान्विते स्थित्वाशु पुरतो मेऽद्य प्रसादेनाभ
यं कुरु ५५ सादरे मस्तके हस्तं मम त्वं कृपयार्पय सर्वरा
जगृहे लक्ष्मि त्वत्कला मयि तिष्ठतु ५६ अद्यादि मे महा

मिश्रित - भैरव

उर्द्ध्वघनपीनपयोधरललितम् क्षामोदरोपरिलसत्त्रिवलीलतानां दृष्ट्वाकृतिं विकृतिमेति मनो न येषाम्
४ व्याख्या तएव धन्याः येषां मनः चपलायतलोचनानां आकृतिं दृष्ट्वा विकृतिं न एति न प्राप्नो-
ति चपलानि चञ्चलानि वक्रपल्लवदलवद्दीर्घाणि लोचनानि यासां ताः चपलायतलोचनाः
तासां किं विशिष्टं चपलायतलोचनानां तासां पुनः उर्द्ध्वघनपीनपयोधरललितानां उर्द्ध्वौ घनौ निबि-
डौ पीनौ उन्नतौ पयोधरौ यासां ताः पुनः किं क्षामोदरोपरिलसत्त्रिवलीलतानां क्षामोदरोपरिल-
सत्त्रिवलीलतानां इति वा पाठः तत्र क्षामोदरे कृशोदरे ४ अपयोगिनः पुरुषस्य स्वरू-
पमाह सदायोगाभ्यासे नववधूसंगमरसैर् विच्छिन्नामैत्री स्फुरति कृतिनः तस्य स्वरूपं माहे विभि-
मैः प्रियाणामालापैरधरमधुभिः वक्त्रमधुरैः सनिःश्वासामोदैः सकुचकलशाश्लेषसुरतैः ५ व्याख्या
यस्य कृतिनस्तत्त्वावबोधिनः अविच्छिन्नामैत्री सदा सर्वदा योगाभ्यासे स्फुरति तस्य कृतिनः इमैः नव नववधू-
संगमरसैः किं अपि तु न किंचित् तथा प्रियाणामालापैः किं अधरमधुभिः किं अधरमधुभिः वक्त्रम-
धुरैः पुनः किं अधरमधुभिः सनिःश्वासामोदैः पुनरपि किं विशिष्टं अधरमधुभिः सकुचकलशाश्ले-
षसुरतैः ५ अपदेविः क्षीणेमाघिकमह भवति विचलितसगतागमुहिभूपवानां ऋतपुरवरपु-
रवाणां केवलपंडितानां जयन्तमरणरत अपिकौशिकलापंकुवलपनपनानां कोविदानुसमर्थः ६
वेः ७ मानकुवलपननानां जघनेरमणप्रदेशौ विलातुल्यकुसमर्थः अपि न कोपि किंचित्कौ जघने

डुलहंतमपारं मोहतिमिरस्य फाग मा ॥ उक्तं दर्पनस्फोटः वर्त्मन्त एव ज्ञानप्रदीपो हरः क
१ अधुनाशुनाशुभकर्मणोः फलमाह ॥ शुभं यद्यम्बविभ्रमाः भवनितयः श्वेतातपत्रोज्वला लक्ष्मी
त्यनुभूयते स्थिरमति स्फीते शुभे कर्मणि ॥ विच्छिन्ने न तु समनंगकलहे क्रीडा त्रुटत्तंतुके मुक्ता
लमिव प्रयाति झटिति भ्रश्यद्दिशो हश्यतां २ व्याख्या पूर्णेनां शुभे कर्मणि स्फुरितस्थिरमतिः नरस्य
स्फीते स्थिरमति स्फीतेन नं स्मिन्नुदिति किं शुभ्रं यद्यमहभ्रवलगहं अन्यच्च नवस्व भूयाश्चवनितयः हावभा
वतयः हाव भाव विलास संयुक्तानां यद्यम्ब श्वेल लक्ष्मीः प्राप्यते किं लक्ष्मी श्वेतातपत्रोज्वलामिव
भूयते सतदिशो हश्यतां प्रयाति किं विशिष्टे ॥ मुक्ताजालमुक्ताहारं अनंगकलहे क्रीडा त्रुटतंतुकं अनं
गकलहस्य क्रीडा अनंगकलहक्रीडा तया त्रुटं नेकेलु कंसूत्रं यस्मिन्तत् अनंगकलहक्रीडा त्रुटतंतुकं
२ अपसाहं वक्ष्मा ॥ अथ प्राणेनां विचारकारमाह तावद्देवकृतिनामयं स्फुरत्येव निर्मलविवेकदीप
ः यावद्देवनकुरंगचक्षुषां ताड्यते चटुललोचनांचलैः २ व्याख्या अयं एषः निर्मल विवेकदी
कृतिनां तावद्देव स्फुरति जागर्ति यावत् विवेकदीपकः कुरंगचक्षुषां नायिकानां चटुललोचनं चलेन
ते चटुलानि लोचनान्येव चंचलाप्रांताः चटुललोचनांचलाः लैः एतावता प्राणिनां तावद्देववि
यावन्नायिकानां ... र्यमन २ पुनर्लेदेवाह ... पलायत लोचनानां ताहू

६
७६

३२
विव॰टी॰

श्चेोदयश्च भवति। प्रतीर्कस्य प्राग्गतित्वात् शुक्रस्य पश्चिमगतित्वाच्च गतियोगेन तदं
तरवृद्धित्वेऽल्पत्वादिनैरेव भृगोरुदबलता स्यात् अथेोत्र बाल्यवृद्धत्वमल्पदि
नमुक्तं पश्चिमोदयपूर्वास्तौ च मार्गगतावेव भवतस्तच्च गत्यंतरांतर[illegible]वृद्धत्वे स
स्याद्बहुदिनैरेवाल्पत्वं स्यात् तस्यैव बहुदिनमुक्तेऽतो वक्रस्तु गतिवशादिति॥ चे॥
द्युमणिर्जीवबलवोदयभाग्भिर्नाम्नुडुपतेरिति पंचबली विना परिमंतिफलानि च
लभंते वाश्च भवितव्यं विविरिंचि कृतान्यपि॥४॥ बलम्लानाः संबलानि मुक्तानि तत्र
केषांचिद्वर्णयतामाह॥ द्युमणीति॥ द्युमणिः सूर्यः जीवो गुरुः लवोदयो प्राप्तो
लवोदयप्राप्तिनाम्नुडुपतिल्लग्नपती तेषां चतुर्णां पंचमस्य चोडुपतेश्चंद्रस्य पंच
बली पंचनां बलं पंचानां समाहारः पंचबलीतां विना बलबद्धंपंचकानां फलानि वि
रिंचि विनाकृतानि रचितानि अपि शुभभवितृविरिंचि शुभलक्षणानि परिपश्यंति परि [illegible]
ते रिक्ता विरचने कर्तरि द्विविधमर्थमावहवचनं पंचानामेषामाबकं बलमित्यर्थः
॥१०॥ व्ययगस्य बुधभार्गवजीवयुक्तनयतिततकुलमित्यजनेष्वपि कृपतां नीरजनेत्र
योरिति त्रिप्रान्नमतेऽक्रमतेः मतिः॥११॥ इति विवाहवृंदावने लग्नबलाध्यायः पं
चमः॥५॥ किंच व्ययगस्थमिति। यदि व्ययगस्थं द्वादशभवनं बु[illegible]जीवशुक्रान्यत

९५

नर

रुगुरुशुक्रयोः गतेष्वयोः इत्युगे युगलस्य करग्रहः स्फुटम मंगलदो गलदोऽस्ति॥८॥
अथ गुरुशुक्रयोर्वाल्यादि दोषमाहाक्षिपतीति गुरुः शुक्रो वोदयानंतरं सप्तदिनानि वा
लः शुक्रस्तास्ता ... गतेष्वयोरित्युक्तं दिनानीति वाल्यानंतरं पंद्वितीया सप्तदि
नपर्यंतं शुभं क्षिपति विपत्तिं प्रेरयति नाशयतीत्यर्थः इत्यस्मिन्नयुगे गुरौ म गौच
गलदोऽस्ति निर्बले सति युगलस्य वधूवरयोः करग्रहः विवाहः स्फुटं मत्यं अम
मंगलदः स्नानादिबलाभावेन नीचास्तारिगत्वस्थितत्वात् गलदो जन्मस्तदोधयं॥८॥ शि
शुजरत्वे मतान्यदयाह्यपरे दशा चतुर्दशा वांगिरसः स्फुटं उपान्त्योदशाब्वच
पश्चिमे नगतिवशात्त्रिदशाहमपश्चिमे॥९॥ एवमतान्तरमात्मा मान्येवालवृद्धत्वे भृगुजयो
धुनादिकप्रपरत्वेन तयोः संयुक्तिकं विशेषमाह शिशुरिति शिशुर्वालः जरन्वृद्धः
जीर्णो जीर्णन्नरन्वा विपरीत्यमरः अतयोर्भावः शिशुत्वजरत्वं शिशुत्वजरत्वे चेत्यर्थः
आंगिरसो गुरोः दशादिनान्युदये वाल्यं च चतुर्दशादिनानि वाले वार्द्धकं उपान
सोस्तोगे पश्चिमे पश्चिमदिशि क्रमेण दशपंचाहानि वाल्यं वार्द्धकं च भृपश्चि
मोदये दशदिनं वाल्यं अस्ते पंचदिनं वृद्धत्वं अपश्चिमे पूर्वदिशि विदशाहं त्रिदि
नं वाल्यं दशादिनं वार्द्धकं त्रीणि चास्तानि दशाहानि अस्तः पादोदय सा चासुस्तः
२ पुरिकाले नैतैयद्वितीयाकस्मान्मतिविषात शुक्रस्यवक्रमध्ये एवपश्चिमास्त

ज्यो॰ विं॰ सं॰ ८

माघे मौन मकार्तिके चैत्रपौषे मूलं ॥ ध सत्कृत पश्च मार्गे वैशाख ज्येष्ठे सुभं चनत्र पदिगं
उंतेद्रुमञलधाम वरिघ्याघाम गंडा वमेषु क्रांतिं अति व्यातवैध ति शिवीधा ली कुहूं

स्वगृहे ले	सुभौमे ले	परभा मृते
आषाढ भाद्रपद आश्विन माघ	श्रावण कार्तिक चैत्र पौष	फाल्गुन ज्येष्ठ वैशाख मार्गशीर्ष ॥

द शिवे वज्रे शूल चन्द्रे शी सुपम घटे दग्ध योगे रतो वि ष्टौ सोदरमेज
नि नविन मेषुलाभ माष्टांतिता: ५७ त्रि ३ ग द पंचाप ग्नि ३ कु २
चे द ४ व ही ३ शो ५ पक्ष पने त्रा २ छि २ शो ५ प द्र २ भू २ रु ता: ध्वे द ४ ग्नि २
रु द्रा २ २ छि २ प मा २ ग्नि ३ व ह यो ३ ध्व व: ५ शतं १०० छि २ छि २ दा २ २

[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]

मतारका: ५८
सुमारदूवेतु
रगास्यपोनी
हरोनराग
स्वमणोगर्दे

चक्र चक्रे चके मवने च मंचरसा ध्वं करोमोक्तिक विद्रुमं च ५९ तोरणं वलिनमंचकुं
डलं सिंह पुच्छं गजदंतमंचका: अग्निवत्रिचरणाभिमर्दलो हतमंचकपमा

राम

	पू ६	
४ ३	५	१ ४
	१ ६ ५	

का च्या न्हे कृस्ने द्धवंचगादितेकाश्रादि संख्याप्यने ५८ मद्ध २२ १२ तिथौ रविज्ञम
न्देनचार्कवारेद्धोहार्थमाजचरणादि शिवद्धिवेश्यंद्धे पुष्करो भवति मृत्युविना
शन्ह्वेत्रेगुणयेद्रोद्धिगुणाकृद्वेसनेवचान्दे पंश्रकारार्किगुरुश्री २ मृत २८
मरनेर२३ नंदाह २६ १२ तीद्रणागृमेयोक्षेवारणामेत्रिपुष्कर द्विनेनक्षत्रा न्दिमासेयनेमा
सेहानपतनेश्रयानेपरिघेदेवेग्रज्ञकारकेमद्रावेधतयो शवप्रतिकूलेद्गीहोनपदेसि
नेपरे जन्म १२ १२ पुनर्यरिला रखा ५ २८ २७ कृत्ति ८ स्वाती ४ ने २२ जेष्ठाद्रौनेजन्मयोमेत्रम
गादिद्धवविष्णवांहंभेनेपिचश्रेष्ठेगण्डपियोदिनेश्वतिफल स्वात्पष्ट्वपु ष्ये न घा त्वा
ते तात्वर लोविचार्ये मरक्तेमध्येयघातीमचमू ४२ श्रुकूर्म मूलेपघटिका चरनु ४ पं ४ जेष्ठांति
मूलादि मचं हिना ८८ चनि ६९ क्र कृद्धि दिमितं न बोह्र हस्तनितलेके घटीप्रमानके ५८ श्लेषा
न्ते पुष्पमाह ८ घसौमूल स्पृष्टाकांतिम पंचनाद्य जातंशिशुंतत्परित्यजेद्वाकुलंवि
नामाष्टसमानेनश्रेयान ५८ अश्वे पितानाशं मूलेपादे द्वितीयेजननीनाशौयेध
नं चतुर्थे श्लेषाश्रमाधसर्वं ते सन्त्या दहि मेविलोमवर ५५ स्वर्गे ... चित्रा २ पदेष

द्विपास्यविघ्नं हरतु नः इति शेषः किं कुर्वन् गौरीश्रवकेतकपत्रभंगं हस्तेनाकृष्य मुखाग्रे ददन् कथं

श्रीमुहूर्तचिंतामणि

(१)

श्रीः॥ द्विपास्यः विघ्नं हरतु नः इति शेषः किं कुर्वन् गौरीश्रवःकेतकपत्रभंगं हस्तेनाकृष्य मुखाग्रे ददन् कथंभूतो द्विपास्यः मुहूर्ताकलि
द्वितीयदंतप्ररोहः द्विपास्यः द्विः वारद्वयं पिबतीति द्विपः द्विपस्य आस्यं द्विपास्यं द्विपास्यमिव आस्यं यस्य स द्विपास्यः द्विपास्यो
विघ्नं हरतु विघ्नोंतरायप्रत्यूहः इत्यमरः विघ्नं अंतरायं हरतु तन्न हरणे हरतु नाशयतु किं कुर्वन् गौरीश्रवःकेतकपत्रभंगं गौ
श्रवः गौरीश्रवः केतक्याः पत्रं केतकीपत्रं गौरीश्रवसि केतकपत्रं गौरीश्रवःकेतपत्रं गौरीश्रवःकेतकपत्रस्य भंगः गौरीश्रवःके० तं
हस्तेन शुंडादंडेन हस्तान्नस्त्रमेरस्याः करेभकरयाः पीति विश्वः आकृष्य हठाद्गृहीत्वा हठाद्ग्रहणेन त्यज [illegible]
स्य मुखाग्रे मुखस्य अग्रं मुखाग्रं तस्मिन् मुखाग्रे अष्टभागे ददन् दुग्धग्रहणे ददातीति ददन् किंभूतो गजाननः मुहूर्ता
कलितद्वितीयदंतप्ररोहः मुहूर्तं यावत् आकलितः मुहूर्ताकलितः द्वितीयश्चासौ दंतः द्वितीयदंतः मुहूर्ताकलितः द्वि
तीयदंतस्य प्ररोहो येन द्वितीयदंतस्य प्ररोहः द्वितीयदंतप्ररोहः मुहूर्तं क्षणमात्रं आकलितः अनुष्ठितः स्थितः द्वितीयदंत
स्य प्ररोहः अंकुरो येन सः १ अनंतदैवज्ञसुतः सः रामः मुहूर्तचिन्तामणिं आतनोति अनंतश्चासौ दैवज्ञः अनंतदैवज्ञः तस्य सुतः पुत्रः
प्रसिद्धः रामः मुहूर्तचिन्तामणिं मुहूर्तानां चिंता मुहूर्तचिंता मुहूर्तचिंतायां मणिरिव मणिः मुहूर्तचिंतामणिः तं मुहूर्तानां दिनशुद्धि
णां चिंता शुद्धाशुद्धिरूपो विचारः तस्य प्रकाशको मणिरिव मणिः तं आतनोति विस्तारयति कथंभूतं मुहूर्तचिंतामणिं क्रियाकलाप
हेतुं क्रियाणां कलापः क्रियाकलापः क्रियाकलापस्य प्रतिपत्तिः क्रियाकलापप्रतिपत्तिः क्रियाकलापप्रतिपत्तेः हेतुं क्रियाकला
पत्तिः तं क्रिया जातकर्मादिकाः तासां यः कलापः समूहः तस्य प्रतिपत्तिः सम्यग्ज्ञानं तस्य हेतुं कारणम् पुनः कथंभूतं मुहूर्तचिं

लिं संक्षिप्रसारार्थविलासगर्भं संक्षिप्रश्चासौ सारार्थः संक्षिप्रसारार्थः संक्षिप्रसारार्थस्य विलासौ गर्भे यस्य सः तं संक्षिप्तः संक्षे
सारार्थो निकृष्टार्थश्च गर्भमध्ये यस्य एवंविधं मुकुन्दचिंतामणिं ज्ञातनोतीति १ देवं दैत्यसमरे समरेषु विजिते यौ संकुदृष्टवान् संकायं किलानि गताः
स्वखीलां गुलीनी चत्य पातु विष्टिं सप्रभुजा स्तंद्रगूलि कां तामोदरी श्रीकृष्णो दैत्यघ्नी मुदितैः सुरैस्तु करणा प्रीतेनियुक्ता सदा १
चेतगा
2
ना
दी
धा

नू ८ विस
वयसां
रोचारन
वपुरो
शुश्राव
न पुष्प
वान्तफल
नराणां

खस्य ५९ तस्मिन्क्षणे पालयितुः प्रजानामुत्पश्यतः सिंहनिपातमुग्रं अवाङ्मुखस्योपरि पुष्पवृष्टिः प
पात विद्याधरहस्तमुक्ता ६० उत्तिष्ठ वत्सेत्यमृतायमानं वचो निशम्योत्थितमुत्थितः सन् द
दर्श राजा जननीमिव स्वां गामग्रतः प्रस्रविणीं न सिंहं ६१ तं विस्मितं धेनुरुवाच साधो मायां मयोद्
भाव्य परीक्षितोसि ऋषिप्रभावान्मयि नान्तकोपि प्रभुः प्रहर्तुं किमुतान्यहिंस्राः ६२ भक्त्या गुरौ मय्यनुकम्प
या च प्रीतास्मि ते पुत्र वरं वृणीष्व न केवलानां पयसां प्रसूतिमवेहि मां कामदुघां प्रसन्नां ६३
ततः समानीय स मानितार्थी हस्तौ स्वहस्तार्जितवीरशब्दः वंशस्य कर्तारमनन्तकीर्तिं सुदक्षिणायां तन
यं ययाचे ६४ संतानकामाय तथेति कामं राज्ञे प्रतिश्रुत्य पयस्विनी सा दुग्ध्वा पयः पत्रपुटे मदीयं
पुत्रोपभुङ्क्ष्वेति तमादिदेश ६५ वत्सस्य होमार्थविधेश्च शेषमृषेरनुज्ञामधिगम्य मातः ऊध

मभाषतेव ५२ निशम्य देवानुचरस्य वाचं मनुष्यदेवः पुनरप्युवाच धेन्वा तदध्यासितकातराक्ष्या निरीक्ष्यमाणः सुतरां दयालुः ५३ क्षतात्किल त्रायत इत्युदग्रः क्षत्रस्य शब्दो भुवनेषु रूढः राज्येन किं तद्विपरीतवृत्तेः प्राणैरुपक्रोशमलीमसैर्वा ५४ कथं नु शक्योऽनुनयो महर्षेर्विश्राणनाच्चान्यपयस्विनीनां इमामनूनां सुरभेरवेहि रुद्रौजसा तु प्रहृतं त्वयास्याम् ५५ सेयं स्वदेहार्पणनिष्क्रयेण न्याय्या मया मोचयितुं भवत्तः न पारणा स्याद्विहता तवैवं भवेदलुप्तश्च मुनेः क्रियार्थः ५६ किमप्यहिंस्यस्तव चेन्मतोऽहं यशःशरीरे भव मे दयालुः एकान्तविध्वंसिषु मद्विधानां पिण्डेष्वनास्था खलु भौतिकेषु ५७ संबन्धमाभाषणपूर्वमाहुर्वृत्तः स नौ संगतयोर्वनान्ते तद्भूतनाथानुग नार्हसि त्वं संबन्धिनो मे प्रणयं विहन्तुम् ५८ तथेति गामुक्तवते दिलीपः सद्यः प्रतिष्टम्भविमुक्तबाहुः स न्यस्तशस्त्रो हरये स्वदेहमुपानयत्पिण्डमिवामि

विहंगमध्वस्ताद्यैः २

कीचकाः वेणवः स्युस्ते ये स्वनन्त्यनिलोद्धताः

अभिनुतं

घर समीपर

नं ८ विसृष्टपार्श्वानुचरस्य तस्य पार्श्वद्रुमाः पाशभृता समस्य उदीरयामासुरिवोन्मदानां आलोकशब्दं
वयसां विरावैः ९ मरुत्प्रयुक्ताश्च मरुत्सखाभं तमर्च्यमारादभिवर्तमानं अवाकिरन्बाललताः प्रसूनैः
राचारलाजैरिव पौरकन्याः १० धनुर्भृतोऽप्यस्य दयार्द्रभावं आख्यातमंतःकरणैर्विशंकैः विलोकयंत्यो
वपुराऽपुरक्ष्णां प्रकामविस्तारफलं हरिण्यः ११ स कीचकैर्मारुतपूर्णरंध्रैः कूजद्भिरापादितवंशकृत्यं
शुश्राव कुंजेषु यशः स्वमुच्चैरुद्गीयमानं वनदेवताभिः १२ पृक्तस्तुषारैर्गिरिनिर्झराणामनोकहाकंप
पुष्पगंधी तमातपक्लांतमनातपत्रमाचारपूतं पवनः सिषेवे १३ शशाम वृष्ट्यापि विना दवाग्निरासीद्विशे
षात्फलपुष्पवृद्धिः ऊनं न सत्वेष्वधिको बबाधे तस्मिन्वनं गोप्तरि गाहमाने १४ संचारपूतानि दिगं
तराणि कृत्वा दिनांते निलयाय गंतुं प्रचक्रमे पल्लवरागताम्रा प्रभा पतंगस्य मुनेश्च धेनुः १५ तां देवता

कं

पतंगस्सूर्यपक्षिणोः इति विश्वः

प्रलसर राजा मोर

तां देवतापित्रतिथिक्रियार्थामन्वग्ययौ मध्यमलोकपालः । बभौ च सा तेन सतां मतेन श्रद्धेव साक्षाद्विधिनो-
पपन्ना १६ स पल्वलोत्तीर्णवराहयूथान्यावासवृक्षोन्मुखबर्हिणानि ययौ मृगाध्यासितशाद्वलानि श्या-
मायमानानि वनानि पश्यन् १७ आपीनभारोद्वहनप्रयत्नाद्गृष्टिर्गुरुत्वाद्वपुषो नरेंद्रः । उभावलं-
चक्रतुरंचिताभ्यां तपोवनावृत्तिपथं गताभ्यां १८ वशिष्ठधेनोरनुयायिनं तमावर्त्तमानं वनिता व-
नांतात् पपौ निमेषालसपक्ष्मपंक्तिरुपोषिताभ्यामिव लोचनाभ्यां १९ पुरस्कृता वर्त्मनि पा-
र्थिवेन प्रत्युद्गता पार्थिवधर्म्मपत्न्या तदंतरे सा विरराज धेनुर्दिनक्षपामध्यगतेव संध्या २० प्रदक्षिणी-
कृत्य पयस्विनीं तां सुदक्षिणा साक्षतपात्रहस्ता प्रणम्य चानर्च्च विशालमस्याः शृंगांतरं द्वारमिवार्थसि-
द्धेः २१ वत्सोत्सुकापि स्तिमिता सपर्यां प्रत्यग्रहीत्सेति ननंदतुस्तौ भक्त्योपपन्नेषु हि तद्विधानां प्रसाद-
चिह्नानि पुरःफलानि २२ गुरोः सदारः स निपीड्य पादौ समाप्य सांध्यं च विधिं दिलीपः दोहाव-

नन्वेकत्वसंख्यानन्तरं संयोगे सत्यपि प्रतिबंधके सति दाहानुत्पत्तेः शक्तिः पदार्थांतरमि
ति चेन्न प्रतिबंधकाभावस्य कार्यमात्रे कारणत्वेन शक्तेरनुपयोगात् कारणस्यैव श
क्तिपदार्थत्वात् ननु भस्मादौ तैलांकाद्याधारौ शुद्धिदर्शनात् आधेयशक्तिरंगीकार्ये
ति चेन्न भस्मादिसंयोगः समानकालीनास्पृश्यस्पर्शप्रतियोगिकयावदभाव
सहितभस्मादिसंयोगस्य शुद्धिपदार्थत्वात् स्वत्वमपि न पदार्थांतरं यथे
ष्टविनियोगयोग्यत्वस्य स्वत्वस्वरूपत्वात् तावच्छेदकं च प्रतिग्रहादित्वमे
मेवेति अथ विधिर्निरूप्यते प्रवृत्तिजनकचिकीर्षाजनकज्ञानविषयो विधिः
तत्र तिपादिको लिङादिर्वा कृत्यसाध्ये प्रवृत्त्यदर्शनात् कृतिसाध्यताज्ञानं प्र
वर्तकं न च विषभक्षणादौ प्रवृत्तिप्रसंगः इष्टसाधनतालिंगकृतिसाध्य
ताज्ञानस्य काम्यस्थले विहितकालजीवित्वनिमित्तज्ञानजन्यस्य नित्यनैमि
त्तिकस्थले प्रवर्त्तकत्वात् न चाननुगमः इष्टविशेषणवताप्रतिसंधानजन्यत्व
स्यानुगतत्वादिति गुरवः तन्न लाघवेन कृतिसाध्येष्टसाधनताज्ञानस्यैव चि
कीर्षाद्वारा प्रवृत्तिजनकत्वात् न च नित्ये इष्टसाधनत्वाभावादप्रवृत्तिप्रसं
गः तत्रापि प्रत्यवायपरिहारस्य पापक्षयस्य च फलत्वकल्पनात् तस्मात्
कृतिसाध्येष्टसाधनत्वमेव लिङ्प्रत्ययार्थः तत्र ज्योतिष्टोमेन स्वर्गकामो यजे

तेनात्र लिङ्गस्य स्वर्गसाधनं कार्यं प्रतीयते यागस्य त्वाशुविनाशिनः कालान्तरभावि
स्वर्गसाधनत्वायोग्यत्वात् तयोर्मध्ये चिरस्थायी कार्यं अपूर्वमेव लिङाद्यर्थः कार्यं
कृतिसाध्यं कृतेः सविषयत्वात् विषयाकांक्षायां यागो विषयत्वेनान्वेति कस्य का
र्यमिति नियोज्याकांक्षायां स्वर्गकामपदं नियोज्यपरतयान्वेति कार्यबोद्धा हि नि
योज्यः तेन ज्योतिष्टोमनामकयागविषयं स्वर्गकामस्य कार्यमिति वाक्यार्थः
संपद्यते वैदिकलिङः तावत् यावज्जीवमग्निहोत्रं जुहुयादिति नित्यवाक्येपि अपू
र्वमेव वाच्यं कथं तर्हि आरोग्यकामो भेषजमाचरेदित्यादौ लौकिकलिङः क्रि
याकार्यत्वं लक्षणेति चेन्न यागस्यापि योग्यतानिश्चयाभावेन साधनतया प्रती
त्यनंतरं तन्निर्वाहार्थं मध्यंतरव्यापारतया अपूर्वकल्पनात् किं तेनौदि
नानापाककर्तेन यागश्चमो व्यापारः लोकव्युत्पत्तिबलात् क्रियायामेव कृति
साध्यत्वसाधनत्वं लिङाद्यौ यतः इति लिङ्गत्वेन रूपेण विध्यर्थत्वं आख्यात
त्वेन प्रयत्नार्थत्वं पचति पाकं करोतीति विवरणदर्शनात् किं करोतीति प्र
श्ने पचतीत्युत्तराच्चाख्यातस्य प्रयत्नार्थत्वनिश्चयात् रथो गच्छतीतीत्या
दौ अनुकूलव्यापारे लक्षणादेव छन्नः पचति देवदत्तेन पच्यते तण्डुल इत्या
दौ कर्तृकर्मणोर्नाख्यातार्थत्वम् किं तु उत्तरैकत्वादीनामेव तयोराक्षेपा
देव लाभः प्रजयतीत्यादौ धातोरेव प्रकर्षप्राप्तिः उपसर्गाणां द्योतकत्वमे

यमुपात्तवाणमभ्यंगनेपथ्यमलंचकार।।८।।बभौ च संपर्कमुपेत्य वाला न
वेन दीक्षाविधिसायकेन करेण भानोर्बहुलावसाने सिंधूतयंतीव शशांकले
खा।।९।।तां लोध्रकल्केन हृतांगतैलामश्यानकालेयकृतांगरागां वासोवसाना
मभिषेकयोग्यं नार्य्यश्चतुष्काभिमुखीमनैषु १० विन्यस्तवैदूर्य्यशिलेवतस्मिन्नविद्धमुक्ताफलभक्तिचित्रे आव
र्जिताष्टापदकुंभतोयैः सतूर्य्यमेनां स्नपयांबभूवुः ११ सामंगलस्नानविशुद्धगात्री गृहीतप्रत्युद्गमनीयवस्त्रा निर्वृत्तपर्जन्यजलाभिषेका प्रफुल्लका
शा वसुधेव रेजे १२ तस्मात्प्रदेशाच्च वितानवंतं युक्तं मणीमयस्तंभचतुष्टयेन पतिव्रताभिः परिगृह्य निन्ये क्लृप्तासनं कौतुकवेदिमध्यं १२ तां प्राङ्मुखीं त
त्र निवेश्य तन्वीं क्षणं व्यलंबंत पुरो निषण्णाः भूतार्थशोभाह्रियमाणनेत्राः प्रसाधने संनिहितेपि नार्य्यः १३।।धूपोष्मणा त्याजितमार्द्रभावं
केशांतमंतःकुसुमं तदीयं पर्य्याक्षिपत्काचिदुदारबंधं दूर्वावता पांडुमधूकदाम्ना।।१४।।
विन्यस्तशुक्लागुरु चक्रुरस्या गोरोचनापत्रविभक्तमंगं।।सा चक्रवाकांकितसैक
तायास्त्रिस्रोतसः कांतिमतीत्य तस्थौ।।१५।।लग्नद्विरेफं परिभूय पद्मं समेघलेखं श
शिनश्च बिंबं तदाननश्रीरलकैः प्रसिद्धैश्चिच्छेद सादृश्यकथाप्रसंगं।।१६।।कर्णा
र्पितो लोध्रकषायरूक्षे गोरोचनाक्षेपनितांतगौरे तस्याः कपोले परभागलाभा

2

विदितो ज्ञातः स्नातानं प्रवेशयन् प्रथवा
विदितं विदनमस्यास्तीति विदितः परवृत्तौ
नज्ञानेन विनियतीर्थः २
अरिणा वा २ ज्ञापयतुं २

धि २ श्रियं इति कर्मणि षष्ठी १

किरात०
ब्रह्मचारी चिह्नवान् २

ॐ श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीगुरुपदांभोजे हं नतिं कुर्वे ॥ श्रियः कुरूणामधिपस्य पालिनीं प्रजासु वृत्तिं य-
मयुंक्त वेदितुं ॥ स वर्णिलिंगी विदितः समाययौ युधिष्ठिरं द्वैतवने वने चरः ॥१॥ कृतप्रणामस्य महीं म-
हीभुजे जितां सपत्नेन निवेदयिष्यतः ॥ न विव्यथे तस्य मनो न हि प्रियं प्रवक्तुमिच्छंति मृषा हितैषि-
णः ॥२॥ द्विषां विघाताय विधातुमिच्छतो रहस्यनुज्ञामधिगम्य भूभृतः ॥ स सौष्ठवौदार्यविशेषशा-
लिनीं विनिश्चितार्थामिति वाचमाददे ॥३॥ क्रियासु युक्तैर्नृप चारचक्षुषो न वंचनीयाः प्रभवोऽनु-
जीविभिः ॥ अतोऽर्हसि क्षंतुमसाधु साधु वा हितं मनोहारि च दुर्लभं वचः ॥४॥ स किंसखा साधु न शास्ति योऽ-
धिपं हितान्न यः संशृणुते स किंप्रभुः ॥ सदानुकूलेषु हि कुर्वते रतिं नृपेष्वमात्येषु च सर्वसंपदः ॥५॥ नि-
सर्गदुर्बोधमबोधविक्लवाः क्व भूपतीनां चरितं क्व जंतवः ॥ तवानुभावोऽयमवेदि यन्मया निगूढतत्त्वं न

व्यापारं कर्तुं ४
अधिकरोमिनी
भृत्यैः

व्यवहारं १
सौष्ठवं पदलालित्यं दाक्षिण्यं गौरवं
कुत्सितः सखा स किं
शिवंशभः

कुत्सितः प्रभुः किं सः २ मादृशाः जनाः इत्यर्थः १

५

कि

किरातस्यपुस्तमिदं रामकृष्णालोः

॥किरातस्यपुस्तकमिदं [illegible]॥
॥[illegible]॥

श्री

स्वस्ति श्रीगणेशाय नमः ॥ अथ वैराग्यशतकं ॥ दिक्कालाद्यनवछिन्नानंतचिन्मात्रमूर्त्तये ॥ स्वानुभूत्ये
कमानाय नमः शांताय तेजसे ॥१॥ बोद्धारो मत्सरग्रस्ताः प्रभवः स्मयदूषिताः ॥ अबोधोपहताश्चान्ये जी
र्णमंगे सुभाषितम् ॥२॥ न संसारोत्थं चरितमनुपश्यामि कुशलं विपाकः पुण्यानां जनयति भयं मे वि
मृशतः ॥ महद्भिः पुण्यौघैश्चिरपरिगृहीताश्च विषया महांतो जायंते व्यसनमिव दातुं विषयिणाम् ॥३॥
भ्रांतं देशमनेकदुर्गविषमं प्राप्तं न किंचित्फलं ॥ त्यक्त्वा शीलकुलाभिमानमुचितं सेवा कृता निःफला
भुक्तं मानविवर्जितं परगृहे साशंकया काकवत् ॥ तृष्णे जृंभसि पापकर्मनिरता नाद्यापि संतुष्यसि ॥४॥
उत्खातं निधिशंकया क्षितितलं ध्माता गिरेर्धातवो निस्तीर्णः सरितांपतिर्नृपतयो यत्नेन संतोषिताः ॥ मं
त्राराधनतत्परेण मनसा नीताः श्मशाने निशाः ॥ प्राप्तः काणवराटकोपि न मया तृष्णेधुना मुंच मां ॥५॥ ख
लालापाः सोढाः कथमपि तदाराधनपरैर्निगृह्यांतर्बाष्पं हसितमपि शून्येन मनसा ॥ कृतश्चित्तस्तंभः प्रति
हतधियामंजलिरपि त्वमाशे मोघाशे किमपरमतो नर्त्तयसि मां ॥६॥ आदित्यस्य गतागतैरहरहः सं

वैरा०

१

शिव

6

ॐ नमः ॐन नमः नमः ॐन
ॐनू ॐ ॐन ॐ ॐ नमः
नमः

गरुगणपतिभ्यां नमः नमः सरस्वत्यै ॥ ॥ ॥
श्रालीङ्गीमहत्तु हिमगिरिज्वलनवङ्कायाऽरव
रोम्बववस्त्रेका स्तोमइनीन्दिरा गणानपायु
क्रोभिधानं महान्॥ सैकत्वादिपरार्द्धयो द्व
त्रिते शार्ध्दीरजायाः रत्नभूरै शानां हरितांव
रः प्रथमतः क्ष्माजानि निर्विदितः॥१॥ श्री
मच्छ्रोण्यं गुणान्वितो विमलधीरुद्भूतवा
न्वचेसि नाम्नाजी तगिरिस्तु रत्नसंख्या
नित्वानि क्षिप्त्रोगिरि॥ नीतिज्ञो धिषणाधि
कस्तु नतिनी ॐनमः ॐनमः
ॐ ॐ
ॐन ॐन
ॐनमः ॐनमः

ॐनमः

ॐनमः

ॐनमः

श्रीगणेशस्य लीगलितमदमदं प्रवाहोमाद्यद्वि
रेफमधुरस्वरदत्तकर्णः हर्षोदिवालसानि
मीलितनेत्रयुग्मो विघ्नच्छिदे भवतु भूत
पतिर्गणेशः ॥१॥ अथ शुभसंवत्सरेऽस्मिन्
श्रीनृपति विक्रमार्कराज्यातेहु नेमानेभ
लनिधिवसुभूपरिमिते वर्षे १९८७ तत्रश्री
कर्तौ उत्तमामे फाल्गुने पक्षे कृष्णे निवासरेस
तम्यां घटि: ४३।४४ मघानक्षत्र घ २०।५२
परतः पूर्वाफाल्गुनीनक्षत्रे हर्षणनाम्नेतरं
वज्रयोगे ववंवचांगे तत्र दिनमानं ३५।००
रात्रिमानं २५।०० ३० ६०।०० तत्रश्री
मार्तंडरविम्वाद्वैटयादिघटि: ३०।०:२२
तस्समये चारिम्नकोदयेतच्चियते हशान्वये
घमंडीरामात्मजरामजतन्तस्य सुधर्मप.
त्नीपुत्ररत्नमजीजनत् कृष्णाकींतगत
दिनानि २६ घ० ५ सचशुभोस्तु॥

लग्न कुंडली॥

९ बृ ७ ६
१० ८ मं
११ रा ५ चं के
४
१२ शु बु सू
१ ३

2

ॐ श्री गणेशाय नमः । लग्ने तुले

इष्टं ५ । २० । २१ नवमांशः

इष्टं १ । ४४ । २६ दशमांशः । वृषे

इष्टं ८ । ३२ । ५ एकादशांशः

इष्टं ६ । ५२ । ५५ द्वादशांशः । कन्या

नवमांशः । धनुः   दशमांशः । वृषः   एकादशांशः । मेष

द्वादशांशः । कार्तिकः ।

चन्द्रः जन्म राशितो रविर्भि ग्रहः भौम शुक्र ... केतु ... शनिः ... गुरु ... सप्तमं ।

सूर्य । गुरु ... । केतु ... । शनि ... । भौम ... । शुक्र ... ।

1

2

र	सू	श्रा	चं	कु	ग	जी	श	बु	के	[illegible]
सं ५ १२	२ ००	१७ १९	९ ००	०० २१	९ २४	९ १८	९ २०	९ २१	०० २१	साह दिन
श	२६	२६	२६	२६	२५	२७	२७	२२	२७	[illegible]
	२ २६	२ २७	९ १७	१० १८	१२ २	९ २०	३ १७	४ ४	५ २५	स
००	००	००	००	००	००	००	००	००	००	००

ॐ श्रीगुरुगणपतिभ्यां नमः

पुष्पाञ्जलिं कृत्वा पश्चा
देवं प्रदापयेत्ं पुष्पाञ्जलिं कृत्वा पुन
रर्द्धं च कारयेत्॥ २॥

ॐ गुरुगणपतिभ्यां नमः

मात्रा संख्या लिपि

देवं कुर्यादौ तदार्घ्यं ... नः

मात्राटलप मानकानेक पु
ष्पनूरवमेस्पर॥ उत्तरार्धरमा
वेतस्यापयेत्कं ... नेरितम्॥ २॥
एकारिकं ... त्रात्न

शिरोधस्यांक कौन्त्यक्लोप
ष्पुपरि ... मध्यगान्॥
द्विदिवे रंतिद्विपत्त्र विषमायाः शिरसंके॥ ३॥ गुरुकैकवारे
योजये एकवारं नियोजयेत् एवं ... द्विरुपघातनेकद्वादि
गलाक्षिपा॥ ४॥

ॐ गुरुगणपतिभ्यां नमः

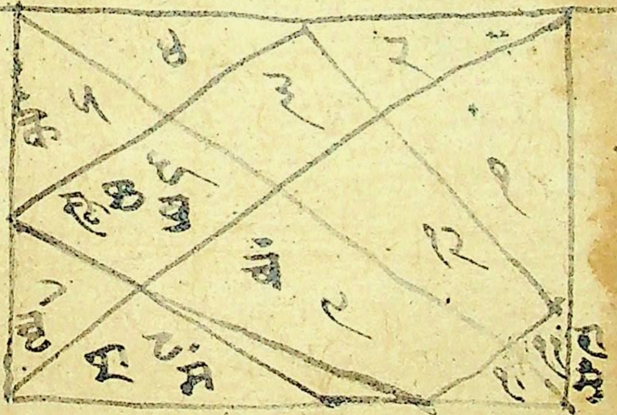
श्रीमद्विक्रमराज्यतः खगनिधीभो केलायाः वै
वीक्षिते हायने॥ पाणिने यं ... नरणोगते पारदिकुमिते मासि माद्वे
टले। निष्पांशुघ्न घनोर्द्दिनेन रगुरोः विप्रा धै ... लयाथीदर
सोविंदाख्यपुरे लिखेन्वह मंगकार्य घनेपालिधः

८

ॐ

ॐ श्रीगणेशाय नमः गण्डस्थलीगलितनेत्रमदप्रवाहो
माद्यद्द्विरेफमधुरस्वरदत्तकर्णः हर्षादिवानसम्मीलि
तनेत्रयुग्मो विघ्नच्छिदे भवतु भूतपतिर्गणेशः ॥१॥
अथ शुभसंवत्सरे श्रीमन्नृपतिविक्रमादित्यराज्यात्
संवत् १९०९ तत्राश्विन शुदि षष्ठ्यां रविवासरे घटः ५१
५।१० मेघनक्षत्रे ६।१५।४८ कन्यार्के तं गतदिनानि दशौ
तत्र दिनमानं २५।२० । रात्रिमानं ३१।४० श्रीसूर्योदयादिष्ट
घटः ३२।४२ तत्समये पुनर्लग्नोदये ब्राह्मणांशा
दन्वये श्रीनरायण जन्मसौचं वर्षप्रवेशः गताः
२४॥ तच्चक्रमोल॥

वर्षलग्नपतिः शौरिः
शनिः त्रिराशिपतिर्बुधः
वर्षेशो बृहस्पतिः॥

वर्षलग्नपति बुधः मुन्थेशः
रात्रौ चन्द्रराशि पति बृहस्पतिः

शेखर चंद्र शेखर चंद्र शेखर तेन
मः॥१॥ इतिश्रीमार्कंडेय
नंशिवाष्टकंसंपूर्णम्॥
चतुर्दशीतिथिशुक्रवारसंयुतं
नदनञ्जश्रवणचंद्रमण्डरदा॥
श्रवणश्रुदिश्रुभसंवत्सरे
श्रठारासेउणत्वाहिमा

॥२२॥ स्तो॥
शि॥व

ॐ नमः ॐ नमः सिद्धं जगत
प्रसिद्धं गोपनवुद्धं मूडमते ॥ सं
प्रेंसंनहितेमरैंनहिनहिरक्षत
डुकृंकर्णे ॥ माभजरैंनंवैयमकर्णं
कस्थितकार्यंवर्ल्लवर्णं ॥ १ ॥ भज
गोविंदं भज गोविंदं गोविंदं भज
मतेवैगो ॥ कालस्पावतकीउस

॥ करतलभिक्षा तरुतलवासा ॥ त
दपि न मुंचत्याशापाशा ॥ ६ ॥ भ
ज गोविंदं ॥ रथ्याकर्पटविरचितकंथा
॥ पुण्यापुण्यविवर्जितपंथा ॥ ना
हं न त्वं नायं लोका ॥ स्तदपि कमर्थं
क्रियते शोका ॥ भज गोविंदं ॥ ७ ॥ ज्ञाते
तत्वे का संसारा ॥ दीर्घविकोप्रकारा

॥ २५ ॥ दे
॥ गो ॥ विं ॥

२

॥ सुष्केनीरेकक्कासारा। वैरग्यगतेका
कामविकारा॥ ८॥ भजगोविंदं भज
गोविंदंगोविंदंभजमूढमते॥
इतिश्रीशंकराचार्यविरचितंगोविं
दस्तोत्रसंपूर्णं॥ छार वैरकवचदेवी
दे॥ इंद्राक्षी॥ शिवाहृतु पग्योमवी
तुं॥ गोविंदंभज॥ संमाप्र प्रभंतमु जी॥
लीखतुमसोकमरामजी॥

उं । अंतरशानवहीनंतुउं । बृहन्मनमनहि
लादंउं । प्रसरदपनगुंच्चतन्यापमपिं
भज गोविंदं ॥४॥ नप्तीलतनमरिजवन
वेसंत । हस्यमायामोह्निवेसं । एत नमा
सविसादविकारं । मन सविचमस्वा
कारं ॥५॥ भज गोविंदं ॥ स्वगेवन्हेप्रवे
भानु । रात्रौचिबिकसमर्पितजानु

न्ना ॥ तर्लिस्याकेतनतसिरकना ॥ वद्धि ॥ २७ ॥
स्यावततज्विनामगना ॥ पावेवह्यसाकोप मोविं
नलगना ॥ २ ॥ भजगोविंद हरे ॥ दिंनमपिरज
नीसायंप्रात ॥ शिशिरवसंताउनरा
जाता ॥ कालकीडतगछततपायो
ग्रत्तदपिनमुंचतत्यासापायो ॥
३ ॥ भजगोविंद हरे ॥ अंगंगलतंपलतंमुं

नायिकी ३५ भवानीनाम॥ विनायको विघ्नराजद्वैमातुरं गणाधिपः॥ अप्येकदंतहेरंबलंबोदर
गजाननः ८ गणेशनाम॥ कार्त्तिकेयो महासेनः शरजन्मा षडाननः पार्वतीनंदनः स्कंदः से
नानीरग्निभूर्गुहः॥ बाहुलेयस्तारकजिद्विशाखः शिखिवाहनः षाण्मातुरः शक्तिधरः कुमा
रः क्रौंचदारणः १७ कुमारनामानि॥ इंद्रो मरुत्वान्मघवा बिडौजाः पाकशासनः वृद्ध
श्रवाः सुनासीरः पुरुहूतः पुरंदरः जिष्णुर्लेखर्षभः शक्रः शतमन्युर्दिवस्पतिः सुत्रा
मा गोत्रभिद्वज्री वासवो वृत्रहा वृषः वास्तोष्पतिः सुरपतिः बलारातिः शची
पतिः जंभभेदी हरिहयः स्वाराण्नमुचिसूदनः संक्रंदनो दुश्च्यवनः तुराषाण्मे
घवाहनः आखंडलः सहस्राक्षो ऋभुक्षाः ३५ इंद्रनाम॥ तस्य तु प्रिया पुलोम

जा शचीन्द्राणी २ नगरी त्वमरावती १ हय उच्चैःश्रवा १ सूतो मातलिः १ नंदनं वनं १

स्यात्प्रासादो वैजयंतः १ जयंतः पाकशासनिः १ ऐरावतोऽभ्रमातंगैरावणाभ्र

मुवल्लभाः ४ ऐरावतनाम॥ ह्रादिनी वज्रमस्त्री स्यात्कुलिशं भिदुरं पविः श

तकोटिः स्वरुः शंबो दंभोलिरशनिर्द्वयोः १० वज्रनाम॥ व्योमयानं वि

मानोऽस्त्री २ नारदाद्याः सुरर्षयः २ स्यात्सुधर्मा देवसभा १ पीयूषममृतं

सुधा ३ मंदाकिनी वियद्गंगा [illegible] सुरदी[illegible] ४ गंगानाम॥ मेरुः सुमेरु

हेमाद्री रत्नसानुः सुरालयः ५ [illegible]

~~[illegible] कुमारो वैचा[illegible]~~

...प्रत्याहारः। सचोच्यते। अइउण्
...प्रत्याहारः। नयाहि। अकारो णकारेण ... पद्यते। चवतकपयइतिच
...रल। ञमङणनम। झभञ्। घढधष्। जबगडदश्। ... प्रत्याहारः। एवं यत्र यत्र येन येन प्रत्या
...ः। जहदूब ... तिजसप्रत्याहारः ... अनुनासिकाः।५। हयाद्यं व्यंजनानि। हकारादयः
...कुत्वं। ... तेषु कारः सुखोच्चारणार्थत्यादिसंज्ञकः ह
...तः वर्णाहिमा व्यंजनानि ... च्चार्यमाणो वर्णइत्संज्ञको भवति। यस्येत
र्थ्यचेतु। प्रत्याहारैरौ ... मित्रवदागमः। आद्यन्तवदादेशाः। स्वरानंत
...स्यलोपः।३। वर्णादर्शनं लोपः। वर्णविरोधो लोपश्च ... ग्रहणार्थः।६। अरेदोन्नामिनोगुणः। नामि
...ः संयोगः। कुचुटुतुपुवर्गाः। उकारादयं वर्णपरिग्रहणार्थः ... आ आर ऐ औ एते वृद्धिसंज्ञकाः।
...।४। अ र ए ओ एते गुणसंज्ञकाः भवंति।८। आदैच् वृद्धिः। ... भवति।१। अंत्यात्पूर्व उपधा। अंत्याद्वर्णा
...नादिटिः। अंत्यो यः स्वरस्तादादिवर्णष्टिसंज्ञको भवति।११। ... लघु।१३। विसर्गानुस्वारसंयोग
...सेद्वर्णः स उपधासंज्ञकः।१२। असंयोगादिपरो ह्रस्वो लघु ... इति संज्ञाप्रक्रियासमाप्ता
...ः।१४। मुखनासिकास्यामुच्चार्यमाणो ऽनुनासिकः।१५।
पंचमो वर्णस्तुर्यगः पंचकः ... उका ... विख्यातो नाम्नो भवतु मर्ह ति पू

गुणवृद्धियोः आलोकसंमे
समभाविकार नचगौरव
नाम्नात्मा मुषरं
नम = आलो लिप्र
आवण्णलोक भजे
मांगिरेच = १ माः

रधिरमिधीयते। इयं स्वरे। इवर्णो यत्वमापद्यते स्वरे परे। दधि अत्रानय इति स्थिते। दधु य् अत्रान
द्भावति। १। हसे हि ह्मः। स्वरात्परो रेफ हकारवर्जितो हसो हसे परे द्विर्भवति। इति धकारस्य
बिजवाः। रूमात्तां जवे परे जवास्थिति। इति धकारस्य दकारः। स्ववर्गत्वात्। वर्गे वर्गे मव
उच्चनात्। यथासंख्यं वा वक्तव्यं। स्वरहीनं परेण संयोज्यं। दध्यत्रानय इति सिद्धं। गौरी अत्र। गौ।
अर्द्धिति विशेषणान्न रेफस्य द्वित्वं किंतु। अ। र्हि पर्द्धिः। स्वर पूर्वाद्रिफात्परो यपो द्विर्भवति। ज
तिकान्यायेन रेफस्योर्द्धगमनं। स्वर इत्यनुवर्तते एवमन्यत्रापि नयनमन्ना द्रूरैः। कार्यसिद्धि स
र्वत्र मन्त्रोन नान्यदो तस्यानुवृत्तिर्द्रष्टव्या। गुं। उवर्ण यत्वमायान्नाम्ना लिर्लिख्यते। ५। ऋ वं। उवः
वत्वमापद्यते स्वरे परे। मधु अत्र। मध्वत्र। ५। वधू आगमनं। वध्वागमनं। ऋरं ऋवर्णो रत्वमापद्यते
परे। पितृ अर्थः। पित्रर्थः। ६। लृ लं। लृवर्णो लत्वमापद्यते स्वरे परे। लृ अनुबंधः। लनुबंधः। ७।
नु। एकारो अयू भवति स्वरे परे। ने अनं। नयनं। ८। ऐ आय्। ऐकारो आय् भवति स्वरे परे। रै अ
। गवादेर्वर्णागमो इत्यादौ वक्तव्यः। गो अग्रं। गवाग्रं। गो इन्द्रः। गवेन्द्रः। गो अजिनं। ग
। प्र ऊढः। प्रौढः। स्वैरिणी। स्वैरिणी। प्र ऊढः। प्रौढः। अक्षौहिणी। अक्षौहिणी सेना।

यमानंकी पृवृ बसौमावादेरि लेन टिलू की तू मीवे पन
वसीत्

आनः कालेनम
आपत्याशाभा
वादिभिरविशा
रणाय माः
नयपरम =

ॐ

ॐ कृतसीतापरित्यागः सरत्नाकरमेखलाम्॥ बुभुजे पृथिवीपालः पृथिवीमेव केवलम्॥१॥
लवणेन विलुप्तेज्यास्तामिस्रेण तमभ्ययुः॥ मुनयो यमुनाभाजः शरण्यं शरणार्थिनः॥ २॥
अवेक्ष्य रामं ते तस्मिन्न प्रजह्रुः स्वतेजसा। त्राणाभावे हि शापास्त्राः कुर्वंति तपसो व्ययंम् ३॥
प्रतिशुश्राव काकुत्स्थस्तेभ्यो विघ्नप्रतिक्रियां। धर्मसंरक्षणार्थैव प्रवृत्तिर्भुवि शार्ङ्गिणः॥४
ते रामाय वधोपायमाचख्युर्विबुधद्विषः॥ दुर्जयो लवणः शूली विशूलः प्रार्थ्यतामिति॥५

आलोकसंयोगावच्छिन्नचक्षुःसंयोगस्य चाक्षुषनिदानत्वस्यास्मदभिप्रायात् किंचातिरिक्ततमःकल्पने तत्तत्प्रागभावादिकल्पने
नद्रव्यत्वसाधिकसमवायिकल्पने। तस्मात्प्रौढप्रकाशकतेजःसामान्याभाव एव तमः यत्किंचित्तेजोभाववति तमस्त्वापत्त्या सामा
न्यपदं सुवर्णादिबहिर्देशेऽप्यन्धकारभावापत्त्या प्रकाशकपदम् मरकतादिमत्यन्धकाराभावापत्त्या प्रौढपदम् नीलं तमश्चलतीति
तिप्रतीतिर्भ्रमः उक्तसर्वस्याप्युपलक्षणत्वान्नमोक्षमोभावेनतेनभिन्नेत्यभ्रम् इति द्रव्यसामान्यनिरूपणम् गुणान्वि
भजते रूपेति न विशेषानुबन्धेन गुणत्वजातौ मानं द्रव्यवत् अज्ञादेतुगणग्रहणात्कारणेऽखंडैव तस्य त्रिका द्रव्यकर्मभिन्नत्वे सति सा
मान्यवान् गुणः द्रव्यकर्मणोरति

गुणग्रन्थिर्यः
समवायिकार
णाऽस्या उनुमा
नम् = आलो
कापचारणाक
भंतिरेव = ५

प्राग्‌: कालेनम
त्यापत्त्याप्राग्भा
वादिभिन्नदनिरा
रणाय सा
न्यपदम् =

×तो क्का। धर्मा धिपो धीन बवेश्म जन्मे। हृष्टे कुले वीरु हितो सुतोऽयं॥२॥ जीवो वा हृगु जो ब्रवीत मुगते × ७७॥

करोति। नष्टोपगतोऽर्थनाशं मृतास्थितो मृत्युकृ स्वयं जयास्था। जयारिवर्गी द्विजयं स्वकार्ये॥१॥ चे
ऽस्य हास्योपगतो विलासं स्वीलोऽन्न लोम्बरति गोनिनां तै। कीडोपगासो रवयमयो विलासं। हृत्तेपसु
तोपगतो तिनिद्री॥२॥ कष्टागमं देहहृत्तां करोति सुकोपगः स्वार्थं स्वयं ज्वरस्थः। ज्वरो दर्य कानि ज्ञि
धनस्नं। हानिश्च कंपो ... स्यो रवं॥३॥ कार्यी स्थिरत्वं स्थिरगः शास्त्रां को। दत्तो नृपाणां मबलं दिवार्द्धं हि
ऽपगोरात्रिपतिर्विलग्नां धनसु फलं। वा निजनाद्विलोकं॥४॥ इति दिनप्रवेशाव स्थाफलं। पापाद्विजकुजो
चवीर्यसहितो सिद्धिर्नृपाणां सबेन्नोच घीर्यविव जितोऽजलचरैः खटेर्बलाढ्ये जे लाल शौला बैलचरे
र्विलग्नखचरे लेग्नास्तनाशोयदा। ... कोंऽ गतो बलनरहितोपाक्कान्तघासस्फला॥५॥ अयत्तो
जनचिंता। तोऽप्यन्नदो लग्नपतिः स्वखेचरो तो ... अंकुत्तुरामरदपोहि
... पुंसां सुतेऽप्यानदों राजले मृगतस्तघार विसुत स्तिग्मांशुशुके द्वितः॥ नो
साहत्रद्विते हि लोऽजनफलं रासोपघातं तदा॥ वी र्यो दोः स्वस्तखचरैः ... स्वस्तसुगेर्बुको।
द्विते वी श्रसं॥६॥ ऽश्यहर्दृ ष्टसुतक्षितेश्वनू। करोति कष्टा भ्रियतं नराणां। वेश्या धिपो वेश्म गतो
वलिखांक वंचतश्शि पगेहलश्च॥७॥ स्यादेकवारं स्थिरसे विलग्ने चरवि लग्न पगलो द्विवारं। स्व
यदियः स्वोच्चगलास्तजेस्था। नृपादि गेहेषु शुभे विचिंतं॥२५॥ वी र्योढोऽतपन तिला द्विमरु चोचितं
ऽलासूमिडे। सोऽप्यं स्याहृणु कातुये निशदिला वंश्वमुशामवा॥२६॥ माषारक्त नितासुरश्च वरोगोधूमकं
मत्पवादेस मन्सू शरो ... जवारिरघवाद्वीर्या न्विलदर्जरी। माषावाकुलघी। उरारिरविजेराहोरुपान्नं
तं। तिकं घसुपलोतघा चलवणंसोमे कऊतिकं मिश्रं सोमसुतेगुरौ हिमधकरेवाम्लंवलाछ्रेसितेमं

×

×पुगतो×४

×ह्न×

॥ दे स्यात्सुवरं बुधे निगदितं घस्रे नृपाणामिदं॥२७॥ सूर्ये सुलसमस्तवं हिमकरे चैत्र खस्वरा कं कके।
ज्ञा खोव्हेव कुरौ स्वदेत्मससचिवे धाने क ध्रखं ज्ञानो। अन्नस्वं मृगलाव का हिज नितां राहौ च रा कं
बुधे रेतल्सत्तु रुषाय वीर्य वेश लो वा व्यंग हरो: सदा॥२८॥ इति तोजनचिंतां। लग्नेर को ल मनवा
ज्ञागे वासे प्रेष यत्नेद्दहिता नित्य स्तु। वह्नि स्तलो घस्रेपते श्वविविं। चंद्रे स्त्रियं सुस्वतरं चा ङ्घ्यं।२९
।ऊं ता स्तथा न्नमिसुतेसु वर्णं रत्नं बरं विङ्गमरकं वस्त्र। कुंडाल्प वाजी गमनं स्व मार्गी पत्रप हिलग्नो
पगते। ज्ञागे वा। क्रीडां हि विद्यापवनं सुरत्ये। देवार्चनं स्त्री सुरतं च सुके कस्य ध्व याने मरणं ज
लेषु। संक्रीडनं वात्र दिलासमयो॥३०॥ मंदे बलाने वन पर्वतेषु। गतिः प्रवा व्यां यवनादि
ताति: स्वप्ने पि राहो खलसंगम स्यात्। मिश्रैर्मिश्र श्रं सततं प्रवाच्यं॥३१॥ आलोक्य नानामु
निनामतानि सम्यक् कृतं ताजिकसारमेवं। स्वप्नं विचित्रं हरिणा सुपार्श्वे ज्योतिर्वि
दां वि [illegible] बुधैः सुपद्यै:॥३२॥ इति श्रीहरिभट्ट विरचिते ताजिकसारे दिनप्रवेश करणं। स
मात्तम गमत्॥ पंचगुण निधान लिपीचकार॥ श्री श्री. श्री

गुलपासंमितं तुल्यं आसेभं क्रांसं शरीरावयवाहान् इत्यभिप्रेत्य मह्वतोल्वारोऽति

तिषड्भावविकारान्वितः इति त्वंपदस्य वाच्यार्थः अथ लक्ष्यार्थोस्य सर्वप्राणिहृदयस्थितमद्वितीयं चैतन्यं त्वंपदस्य लक्ष्यार्थः एतत्प्र
त्यक्चैतन्यमेव सत्यज्ञानानंतानंदाद्वितीयचैतन्यमतस्तदेवाहं सत्यंज्ञानमनंतं ब्रह्मेति श्रुतिः सत्यमित्येकं केवलज्ञान
मित्येकं अनंतमित्येकं किमेतावंति ब्रह्माणि सत्यमेकमेवेति स्वप्रकाशः सद्गुरुराह सत्यशब्देन बाधितत्वमुच्यते ज्ञानशब्देन
ज्ञप्तिस्वरूपमुच्यते अनंतशब्देन अखंडत्वमुच्यते ब्रह्मशब्देन परिपूर्णत्वमुच्यते एकमेवाद्वितीयं चैतन्यं ब्रह्मेति त
त्त्वमसि ब्रह्माहमस्मि इति ज्ञात्वा प्रबुद्धः सन् कृतकृत्यो भवेद्ब्रह्मैव सन् ब्रह्माप्येति विमुक्तश्च विमुच्यते इत्यादिश्रुति
भिरेवं सन्निश्चयात्प्रबुद्धः सन् स जीवन्मुक्तः प्रारब्धकर्मजनितफलावधि लोकानुग्रहं कुर्वन्नेवावतिष्ठते ज्ञात्वाप्यसर्पं स
र्पोऽयं यथा कंपं न मुंचति विध्वस्ताखिलमोहोपि मोहकार्यं तथा वित्त् निर्मुच्यापि त्वचं सर्पः स्वस्वरूपं न मुंचति आत्मविद्दे
हमुत्सृज्य तथा ब्रह्ममयो भवेत् इति श्रीशंकराचार्यविरचितं वज्रसूचीयं समाप्तम् शुभमस्तु ॐ नमो नारायणाय

गुलपासंमितं गुल्यं ग्रास्य भवं ग्रास्यं शरीरावयवाद्यन इत्यभिप्रेत्य मध्यमाल्लाशीते
...नेभिः न ...य ...लिं ...भ्य नेन तल्या संघि ... न ... प्रकारस्य नकारे परे ...

वे· नानामधिकारिणमनुगृह्णाति अहिंसासत्यमस्तेयब्रह्मचर्यापरिग्रहाः इत्येते पंच यमाः शौचसंतोषस्वाध्यायतपईश्वरप्रणि 3

धानानि नियमाः तत्र महावाक्यं तत्पदं त्वंपदं चेति पदद्वयमस्ति तत्पदस्य त्वंपदस्य च वाच्यमर्थं लक्ष्यमर्थं च कथया

मि तत्पदस्य वाच्यार्थो मायोपाधिः सकलजगदुत्पत्तिस्थितिलयकारणरूपत्वात् सर्वज्ञः सर्वेश्वरत्वात् सर्वशक्तिमा

न् सर्वकामदश्च परोक्षत्वेन सह वर्त्तमानः इति तत्पदस्य वाच्यार्थः सत्यं ज्ञानमानंदमद्वितीयं चैतन्यं स तत्पदस्य लक्ष्यार्थः इति

सर्वज्ञः सर्वेश्वरत्वात् सर्वशक्तिमान्न भवति सर्वकामप्रदोपि न भवति परोक्षत्वेन सह १ वर्त्तमानोपि न भवति किंतु केव

त्व लं सत्ज्ञानानंदाद्वितीयस्वरूपं चैतन्यमिति तत्पदस्य लक्ष्यार्थः अथ त्वंपदस्य वाच्यार्थः श्रोत्रत्वक्चक्षुर्जिह्वाघ्राणपं

च बुद्धींद्रियसहितः वाक्पाणिपादपायूपस्थपंचकर्मेंद्रियसहितः प्राणापानव्यानोदानसमानादिदशवायुसहि

तो मनोबुद्ध्यहंकारचित्तमंतःकरणचतुष्टयसहितः शब्दस्पर्शरूपरसगंधवचनादानगमनविसर्गानंदसंक

ल्पनिश्चयाभिमानानुसंधानात्मकचतुर्दशविषयसहितः अन्नमयप्राणमयमनोमयविज्ञानमयानंदमयपंचको

शसहितः अधिदैविकाधिभौतिकाध्यात्मिकतापत्रयसहितः सत्त्रिगुणः पुत्रवित्तलोकेषणात्रयः सहितः कालत्रयस

हितो ऽशनपिपासाशोकमोहजरामरणषड्ऊर्मिसहितो ऽस्ति जायते विवर्द्धते विपरिणमते अपक्षीयते विनश्यती 3

गुलपासमितं तुल्यं प्राप्य भक्तं प्राप्य शरीरं वपुयाद्यतु इत्यभिप्रेत्य भगवता त्वाशीति

५

हिंसाकेशोत्पाटनात्येव मोक्ष इति केचित् एतेषां संकल्पविकल्पानुसारेण दर्शनभेदा बहवः संति तत्र भवति सर्वेषां मोक्षपदमिति किंतु यो महावा
क्यविवरणेनोक्तं समष्टिव्यष्टिरूपोयं प्रपंचः तत्र शुद्धः शबलत्वं वाच्यं परित्यज्य शुद्धत्वद्वयं मेलीकृत्य यज्जीवपरमेश्वरयोरैक्यं स एव
मोक्षः कथ्यते स कथं यथा महाकाशे घटमठोपाधिर्विद्यते तस्य प्रध्वंसे महाकाशः सिद्धः तथा जीवपरमेश्वरयोरैक्यं स एव मो
क्षः सिद्धः तथाहि वेदांतावधूतकर्ककर्कशामतिग्रस्ताः परं मायया महाः कर्मकलाकुलाहलधियो हैतेत् वैशेषिकाः अन्ये भेदर
ताविवादकलहास्ते तत्वतो वंचितास्तस्मात्सिद्धं मम हितं तत्स्वमानसं ममयं धीरः परं संश्रयेत् १ नानास्वमयतंत्रवादपटवो मायां
धकारावृत्ताः सांख्या वैष्णववैदिकाविधिपराः संन्यासिनः स्नातकाः सौरानीलपराः प्रपंचनिरता बौद्धा जिनाः श्रावकाः एते कष्ट
रताः क्रियापथ्यगतास्ते तत्वतो वंचितास्तस्मात् २ शैवाः पाशुपतामहाव्रतधराः कालामुखा जंगमा गारोडाः शाः सकलेन्द्रं ग
एपतिध्यायंति विनिंद्यशाक्ताः कौलकुलात्मवादनिरताः कापालिकाः शांभवाः एते मंत्रखलतंत्रमंत्रनिरतास्ते तत्वतो वं
चिताः तस्मात् ३ आचार्याबहुदीक्षिताकृतरतानग्नव्रतास्तापसाः नानातीर्थनिषेवकाजपपरा मौनेस्थिताः नित्यशः निरा
चानशनादिनात्मदमनेदत्तावधानापरे एते ते खलु दुःखभारनिरतास्ते तत्वतो वंचिताः तस्मात् ४ चार्वाकाः ध्वतुराः स्वत
र्कनिपुणा देहात्मवादेरताः सर्वेषां मतिरस्ति दुःसह परा हैते पराध्यात्मिकाः कर्तारं प्रभजंति याजनरताभूते पुण्ये निर्दया
स्तेषामादिकमल्पमेव हि फलं नैवास्ति मोक्षं परं ५ इदानीं महावाक्यार्थमुखेन वोधः कथ्यते यमनियमादिसाधनसंप

गुलपासंमितं तुल्यं श्रास्य भक्ष्य श्रास्य शरीरावयवाद्यन इत्यभिप्रेत्य मध्यनाल्वारुति
श्राभ्यंतरे तिष्ठन स्वप्रकाशवर्लित्र भ्यं नेत्र स्पर्शं न क्रीप्रजपकारस्थानकारे परे उरो

5

व

किंतु करतलामलकमिव पश्यन् परोक्षेण ब्रह्मकर्तार्थतया कामरागद्वेषादिरहितः शमदमादिसंतोषवान् मात्सर्यत्यागसंमोहादिदुःखार्थ
निवृत्तः स एव ब्राह्मण उच्यते तथा चोक्तं जन्मना जायते शूद्रः संस्काराद्द्विज उच्यते वेदाभ्यासाद्भवेद्विप्रो ब्रह्म जानाति ब्राह्मणः १ अत एव ब्र
ह्मविदेव ब्राह्मणो नान्य इति निश्चयः कर्मयोगी च विद्वांसो अंतरात्मस्वरात्मपं सततं वैकुंठकैलासक्षीराब्धिमेरवास्तथा १ विश्वरूपं च चैतन्य
मेतन्मायास्वरूपकं मायापरं भवेद्ब्रह्म तत्परं ब्रह्म केवलं २ योगी देहाभिमानेन भोगी कर्मणि तत्परः ज्ञानी मुक्ताभिमानेन तत्त्वज्ञाना
भिमानितः ३ किं करोमि क्व गच्छामि किं गृह्णामि त्यजामि किं आत्मना पूरितं सर्वं महाकल्पांबुना यथा ४ सावयववस्तुज्ञानं मोक्ष इति के
चित् वदंति निरवयवगुणातीतवस्तुज्ञानं मोक्ष इति केचित् साकारस्य विनाशोस्ति निराकारस्य शून्यता उभयपक्षविहीनव
स्तुज्ञानं मोक्ष इति केचित् एकदेशिकसिद्धांतकथितभक्तिविधानं मोक्ष इति केचित् व्यापकसकलागमशास्त्रार्थनिर्दिष्टाचा
रकरणं मोक्ष इति केचित् एकदेशिकव्यापकसाचारनानाचारकरणवर्जितं मोक्ष इति केचित् मनोवाकौ विकल्पविच्छेदल या
क्षणं मोक्ष इति केचित् मनःपवनध्येयध्यानधारणाकरणं मोक्ष इति केचित् द्वयाद्वयरूपोभयज्ञानाभावो मोक्ष इति केचित् म
हावाक्यविवरणं मोक्ष इति केचित् मद्यमांसस्वादनं रत्नैः क्रीडाविलासविभ्रमानंदमयो मोक्ष इति केचित् अस्ति नास्ति सुभयज्ञा
नविच्छेदो मोक्ष इति केचित् सोहंभावसमरसत्वं मोक्ष इति केचित् स्वात्मानंदबोधमयो मोक्ष इति केचित् जटास्थापनभस्मो(
न द्धूलनैर्मौनांगीकारादेव मोक्ष इति केचित् नानातीर्थयात्राजपहवनदानव्रतैरेव मोक्ष इति केचित् स्थावरजंगमाजासु १

तुल्यायांस्मितं तुल्यं श्रास्य भवं श्रास्य शरीरावयवावृतान इत्यभिप्रेत्य मह्यं तात्वा इति

रु

ॐ नमः परमात्मने चित्सदानंदरूपाय सर्वधीवृत्तिसाक्षिणे नमो वेदांतवेद्याय ब्रह्मणेऽनंतरूपिणे १ वज्रसूचीं प्रवक्ष्यामि शास्त्रमज्ञानभेदनं दूषणं ज्ञानही
नानां भूषणं ज्ञानचक्षुषां २ ब्राह्मणक्षत्रियवैश्यशूद्राश्चत्वारो वर्णाः तेषां ब्राह्मणः प्रधानः इति वेदवचनान्निर्पितं स्मृतिभिरुक्तं च तत्र चोद्यमस्ति को वा ब्रा
ह्मणो नाम किं जीवः किं देहः किं जातिः किं वर्णः किं पांडित्यं किं धर्मः किं धार्मिक्यं किं कर्म चेति अष्टौ विकल्पाः प्रथमं जीवो ब्राह्मण इति चेति तर्हि स
र्वस्यापि जनस्य जीवस्यैकरूपत्वात् तस्माज्जीवो ब्राह्मणो न भवत्येव अन्यश्च देहो ब्राह्मण इति चेत् तर्हि चंडालपर्यंतानां मनुष्याणां देहस्य जरा
मरणधर्मदर्शनात्तस्माद्देहो ब्राह्मणो न भवत्येव पितृमातृशरीरदहनात् पुत्राणां ब्रह्महत्यादिदोषसंभवः स्यादित्यपि हेतोर्देहो ब्राह्मणो न
भवत्येव २ जातिरिति चेत् तर्हि अन्यजातिसमुद्भवा बहवो महर्षयः संति तथाहि ऋष्यशृंगो मृग्यां कौशिकः कुशस्तरणे गौतमः शशपृष्ठे वा
ल्मीकः वल्मीकात् व्यासः कैवर्तककन्यायां मांडव्यः मेडकीगर्भोत्पन्नः मातंगो मातंगीपुत्रः पराशरः श्वपाकीगर्भोत्पन्नः नारदो दासीपुत्रः इति पुराणेषु
वसिष्ठो वेश्यायां विश्वामित्रः क्षत्रियायां अगस्त्यः कलशात् जातः विशेषाद्ब्राह्मणमस्तुत्तमं श्रूयते श्रुतेः एतेषां जात्या विनापि सम्यक् ज्ञानं तस्मा
ज्जातिर्ब्राह्मणहेतुर्नास्ति ३ वर्ण इति चेत् ब्राह्मणः श्वेतवर्णः क्षत्रियः रक्तवर्णः वैश्यः पीतवर्णः शूद्रः कृष्णवर्णः इति वचनात् सर्वेषामेव ब्राह्मण
वर्णदर्शनात्तस्मात् ब्राह्मणो नास्ति ४ पांडित्यमिति चेत् तर्हि क्षत्रियवैश्यशूद्रादयोऽपि पदपदार्थवाक्यप्रमाणविज्ञानवहवः संति तस्मात्पां
डित्यं ब्राह्मणो न भवत्येव ५ धर्म इति चेत् तर्हि क्षत्रियवैश्यशूद्रादयोऽपि इष्टापूर्तिधर्मकारिणो बहवः संति तस्माद्धर्मोऽपि न हेतुः ६ धार्मिक्यमि
ति चेत् तर्हि क्षत्रियवैश्यशूद्रादयोऽपि कन्यादान गजदान गोदान हिरण्यदान महीदानदातारो बहवः संति तस्माद्धार्मिक्यं ब्राह्मणो न भवत्येव ७
कर्मेति चेत् ब्राह्मणः श्वेतवर्णः शतवर्षाणि जीवति क्षत्रियस्तदर्धं वैश्यस्तदर्धं शूद्रस्तदर्धमिति नियमाभावात्तस्माद्ब्राह्मण्ये कर्मापि न हेतुः ८

तुल्यास्यमितं तुल्यं आस्ये भवं आस्यं शरीरावयवाद्यत् इत्यभिप्रेत्य मह ताल्वादीति
आभ्यन्तरेति एतच्च प्रयत्नद्वयं लक्ष्यं भ्येनेन तुल्यं तत्सिद्धिं न तु प्रजपकारस्य नकारे परे ऽरो
रीति लोपाभ्यां भत्नप्रयत्नग्रहणं किं नाकस्थाने ति शस्त्र लोपोन च

दिष्टुभागे तु स्थाने ऊर्ध्वभागे निष्पन्नोऽजुदात्तसंज्ञः स्यात् ॥ समाहारः स्वरितः उदात्तानुदात्तत्वे वर्णधर्मौ समाह्रियेते यस्मिन् सोऽच् स्वरितसंज्ञः स्यात् स नवविधोपि प्रत्येकमनुनासिकाननुनासिकत्वाभ्यां द्विधा मुखनासिकावचनोऽनुनासिकः मुखसहितनासिकयोच्चार्यमाणो वर्णोऽनुनासिकः स्यात् तदित्थं अइउऋ एषां प्रत्येकमष्टादश भेदाः लृवर्णस्य द्वादश तस्य दीर्घाभावात् एचामपि द्वादश तेषां ह्रस्वाभावात् तुल्यास्यप्रयत्नं सवर्णं ताल्वादिस्थानमाभ्यन्तरप्रयत्नश्चेत्येतद्द्वयं यस्य येन तुल्यं तन्मिथः सवर्णं स्यात् ऋलृवर्णयोर्मिथः सावर्ण्यं वाच्यं अकुहविसर्जनीयानां कण्ठः इचुयशानां तालुः ऋटुरषाणां मूर्धा लृतुलसानां दन्ताः उपूपध्मानीयानामोष्ठौ ञमङणनानां नासिका च एदैतोः कण्ठतालु ओदौतोः कण्ठोष्ठं वकारस्य दन्तोष्ठं जिह्वामूलीयस्य जिह्वामूलं नासिकानुस्वारस्य प्रशेषा नाभिवर्णानामुरः कण्ठः शिरस्तथा जिह्वामूलं च दन्ताश्च नासिकोष्ठौ च तालु च हकारं पञ्चमैर्युक्तमन्तस्थाभिश्च संयुतं उरस्यं तं विजानीयात्कण्ठ्यमाहुरसंयुतं यत्नो द्विधा आभ्यन्तरो बाह्यश्च आद्यः

· यत्र द्वलणाः =

तुल्यं च नासिका चेति विग्रहे प्रागेवादिकवद्भावे मुखनासिकमिति आदत्त आहमुख तहितेति

ततस्य...
तदसंज्ञ...
कारेण पूर्व...
जमड...

एतच्च सूत्रकारेण ज्ञापितं तथाहि अ अ इति विवृ
तत्वमनूद्य संवृतोऽनेन विधीयते अस्य चाष्टा
ध्यायीं संपूर्णां प्रत्यसिद्धत्वात् शास्त्रदृष्ट्या विवृत

पंचधा स्पृष्टेषत्स्पृष्टविवृतसंवृतभेदात् तत्र स्पृष्टं प्रयत्नं स्पर्शानां ईषत्स्पृष्टमन्तस्थानां
ईषद्विवृतमूष्मणां विवृतं स्वराणां ह्रस्वस्यावर्णस्य प्रयोगे संवृतं प्रक्रियादशायां तु विवृतमेव बा
ह्यस्त्वेकादशधा विवारः संवारः श्वासो नादो घोषोऽघोषो ऽल्पप्राणो महाप्राण उदात्तोऽनुदात्तः
स्वरितश्चेति खरो विवाराः श्वासा अघोषाश्च हशः संवारा नादा घोषाश्च वर्गाणां प्रथमतृतीयपंचमाः
यणश्चाल्पप्राणाः वर्गाणां द्वितीयचतुर्थौ शलश्च महाप्राणाः ऽअन्ये महाप्राणाः कादयो मावसानाः
स्पर्शाः यणोऽन्तस्थाः शल ऊष्माणः अचः स्वराः ≍क ≍ख इति कखाभ्यां प्रागर्द्धविसर्गसदृशो जिह्वा
मूलीयः ≍प ≍फ इति पफाभ्यां प्रागर्द्धविसर्गसदृश उपध्मानीयः अं अः इत्यचः परावनुस्वारविसर्गौ अणु
दित्सवर्णस्य चाप्रत्ययः अविधीयमानोऽणुदिच्च सवर्णस्य संज्ञा स्यात् ऽअत्रैवाण् परेण णकारेण बोध्यः कु
चुटुतुपु ऌकारोऽपि एचो द्वादशानां ऽअनुनासिकोऽननुनासिकभेदेन यवला द्विधा तेनाननुनासिकास्ते द्व
योर्द्वयोः संज्ञा परः सन्निकर्षः संहिता वर्णानामतिशयितः सन्निधिः संहितासंज्ञा स्यात् हलोऽनन्तराः

एते उदितः तदेवम् अ इत्यष्टादशानां संज्ञा तथेकारोकारौ। ऋकारस्त्रिंशतः [illegible]कारोऽपि

अज्भिरव्यवहिता हलः संयोगसंज्ञास्युः

संयोगः ॥ सुप्तिङन्तं पदं सुबन्तं तिङन्तं च पदसंज्ञं स्यात् इति संज्ञाप्रकरणम् इको यणचि इकः स्थाने यण् स्यादचि संहिता
यां विषये सुधी उपास्य इति स्थिते तस्मिन्निति निर्दिष्टे पूर्वस्य सप्तमीनिर्देशेन विधीयमानं कार्यं वर्णान्तरे
णाव्यवहितस्य पूर्वस्य बोध्यं षष्ठी स्थानेयोगा अनिर्धारितसम्बन्धविशेषा षष्ठी स्थानेयोगा बोध्या स्थानेन्त
रतमः प्रसंगे सति सदृशतम आदेशः स्यात् सुध्य उपास्य इति स्थिते अनचि च अचः परस्य यरो द्वे वा स्तः न त्वचि
झलां जश् झशि इति धकारस्य दकारः संयोगान्तस्य लोपः संयोगान्तं यत्पदं तदन्तस्य लोपः स्यात् अलोऽन्त्यस्य षष्ठी
निर्दिष्टस्यान्त्यस्यादेशः इति प्राप्ते यणः प्रतिषेधो वाच्यः सुद्धी नपरेण संयोगं सुध्युपास्य मद्धरि धात्रंशः
लाकृति अचो रहाभ्यां द्वे अचः पराभ्यां रेफहकाराभ्यां परस्य यरो द्वे वा स्तः हर्य्यनुभावः नह्यस्ति एचोऽयवा
यावः एचः क्रमादय् अव् आय् आव् एते स्युरचि यथासंख्यमनुदेशः समानां समसंबन्धी विधिर्यथासंख्यं स्या
त् हरये विष्णवे नायकः पावकः वान्तो यि प्रत्यये यकारादौ प्रत्यये परे ओदौतोरवावौ स्तः गा
व्यं नाव्यं क्षय्यजय्यौ शक्यार्थे एतौ शक्यार्थे निपात्येते नान्यार्थमिदं क्षय्यं जय्यं शक्यार्थे किं क्षेयं पापं जेयं मनः
अध्वपरिमाणे च गव्यूति अदेङ्गुणः अदेङ् च गुणसंज्ञः स्यात् तपरस्तत्कालस्य तपरः स्यात्तत्परो उच्चार्य
माणः समकालस्यैव संज्ञा स्यात् एकः पूर्वपरयोरित्यधिकृत्य आद्गुणः अवर्णादचि पूर्वपरयोरेको गुण आदे

10

शः संहितायां उपेन्द्रः गंगोदकं रमेशः उपदेशेऽजनुनासिक इत् उपदेशेऽजनुनासिकोऽजित्संज्ञः स्यात् प्रतिज्ञानुना
सिक्याः पाणिनीयाः लण्सूत्रस्थावर्णेन सहोच्चार्यमाणो रेफो रलयोः संज्ञः उरण्रपरः ऋ इति त्रिंशतः संज्ञेत्यु
क्तं तत्स्थाने योऽण् स रपरः सन्नेव प्रवर्तते कृष्णर्द्धिः तवल्कारः लोपः शाकल्यस्य अवर्णपूर्वयोः पदान्तयो
र्यवयोर्लोपो वाऽशि पूर्वत्रासिद्धं सपादसप्ताध्यायीं प्रति त्रिपाद्यसिद्धा त्रिपाद्यामपि पूर्वं प्रति परं शास्त्रमसिद्धम्
हर इह हरयिह विष्ण इह विष्णविह वृद्धिरादैच् आदैच्च वृद्धिसंज्ञः वृद्धिरेचि आदेचि परे वृद्धिरेकादेशः
गुणापवादः कृष्णैकत्वं गंगौघः देवैश्वर्यं कृष्णौत्कंठ्यम् एत्येधत्यूठ्सु अवर्णादेजाद्योरेत्येधत्योरूठि च
परे वृद्धिरेकादेशः पररूपगुणापवादः उपैति उपैधते प्रष्ठौहः एजाद्योः किं उपेतः मा भवान् प्रेदिधत्
अक्षादूहिन्यां अक्षौहिणी सेना स्वादीरेरिणोः स्वैरं स्वैरी स्वैरिणी प्रादूहोढोढ्येषैष्येषु प्रौहः प्रौढः प्रौढिः प्रै

खाय्नाश । हजीसावण हरडवे हे पाणी नाल धोवे तांपीछे गाढिदे फहे दिन ३ कीडा मरे । कनेर
काली चूनेके पाणी साथ [illegible] बाल मे दे तेल कर गोली करणी दिन ३ पित्त नाश होइ । ५ बावची
कलौंजी जीरा तेलमे पकावना [illegible] रहे तो उतार लेणा भगमर्दन दिन ३ [illegible] भूत प्रेत निवा
रणार्थ मंत्रोपदेश: । कफवातपित्तविनाशनार्थं औषध मर्दन नागकेशर टंक १२ पलाश
बीज १२ [illegible] गौरी १२ विधारा १२ सोंठी १२ दारुहलद १२ गोघृत साथ गोली कर
णी १४ मासा [illegible] जाइ ३ बीज [illegible] १२ शिवलिंगीबीज १२ गोघृत साथ गोली करणी ६
सेपुटघरो बीज [illegible] ६ शर्करा टं ३ दुग्धोदन भोजन दिन ३ करे पित्त होइ शांति: । केशर टं १
पाटलमूल टं २ कास्युंदरमूल टं २ गोदुग्ध साथ दिन ३ दुग्धोदन भोजन दिन ३ शीतज्वाई
[illegible] करी हैं २ दुग्ध साथ तीन दिन ३ कीडा मरे पारावत विष्टा [illegible] सटीके धोवन मासे १ दो
जे रोज दीजे तीन न तो [illegible] होवे । साधारण औषध चूनेका पाणी मिठे तेल संग खावे तो [illegible] हो
वे । तंडलीमूल शर्करा दुग्ध मर्दन दिन २१ ऊंटणीकी मेंगणा नाल पीस [illegible] करसटी
केधोवन साथ दिन ३ कस्तूरी विष्टा टं १ माजूफल टं २ गोघृत गोली करणी तीन रोज [illegible] कुनि

ओं स्वस्ति श्रीगणेशाय नमः। ओं ह्रीं हूं क्लीं कुल्लेश्वरकायनमः॥ लक्षमात्रं जपः। हुतोदुम्बरफलैर्होमस्त
र्पणादिकं पूर्वः। स्त्रियाउरुखेलनाम्ब्रोष्टर प्रातमे त्रं जपः १ सप्तापि रवग्रसं भूतप्रेतादिनिवृत्तिश्च प्रेता
दिनिवृत्यर्थमवश्यं जापः॥ अथ परीक्षा प्रकारः॥ कफवातपित्तदोषनिवारणार्थं औषधं ग्रहं प्रथमे
कमल पुनर्द्वितीये कमलबंध तृतीये मासवृद्धिः चतुर्थे कीडा पंचमे पित्त षष्ठे वायु वीर्यनाधारे
परीक्षा संन कीते पृष्ठ दुखे तो कमल फेरे। जो कटि पीडा होवे तो वायु जानना। जे बाहु पीडा तो मासवृद्धिः
जे पेट दुखे तो पित्त जानना। जे प्रसे बच्चले तो कमलबंध। जे पेटमे सोष घडे तो पाच लव ले तो कीडा जा
न। स्नानके दिन उपरांत तीसरे कपासके पानी साथ धोवे तो कमल सिद्ध होवे। गजदंती जीरा
सर्षपके पानी साथ धोवे तो मासवृद्धि नाशे। त्रिफलेके पानी साथ धोवे तो पित्त नाशे। हिंगुसावन
के पानी साथ धोवे तो कीडा मरे। सोवेके पानी साथ धोवे तो वायु नाशे। कपासबीज कुलुंठ पित्त सा
थ तो कमलबंध छूटे इति द्वितीयोपचारः। मथा दुखे तो संपटबंध। उरु दुखे तो मासवृद्धि जंघा दु
खे तो कीडा जाना। सर्वांग दुखे तो सी जान। औषध कपासबीज कीगिरि कुलुंठ पित्त एक कर पोटली
तीन दिन भगद्वारे लगे। गजनख सेता जो ३ वा लम्हड करे पित्त नाशा। हिंगु तेल पेसा भर मद भगे स

13

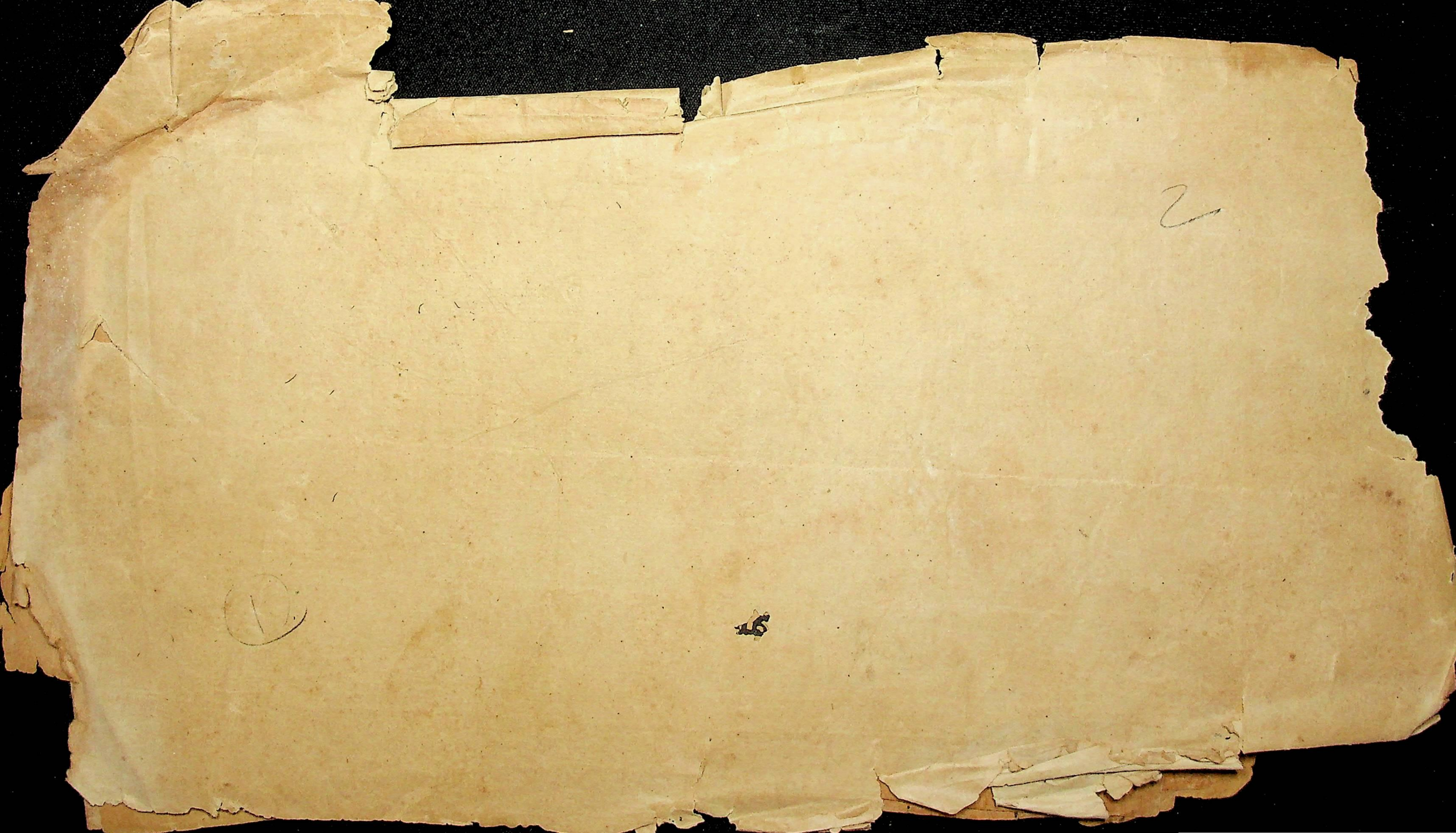
श्लोकसंख्यां [illegible] संरक्षणमंजर्यां

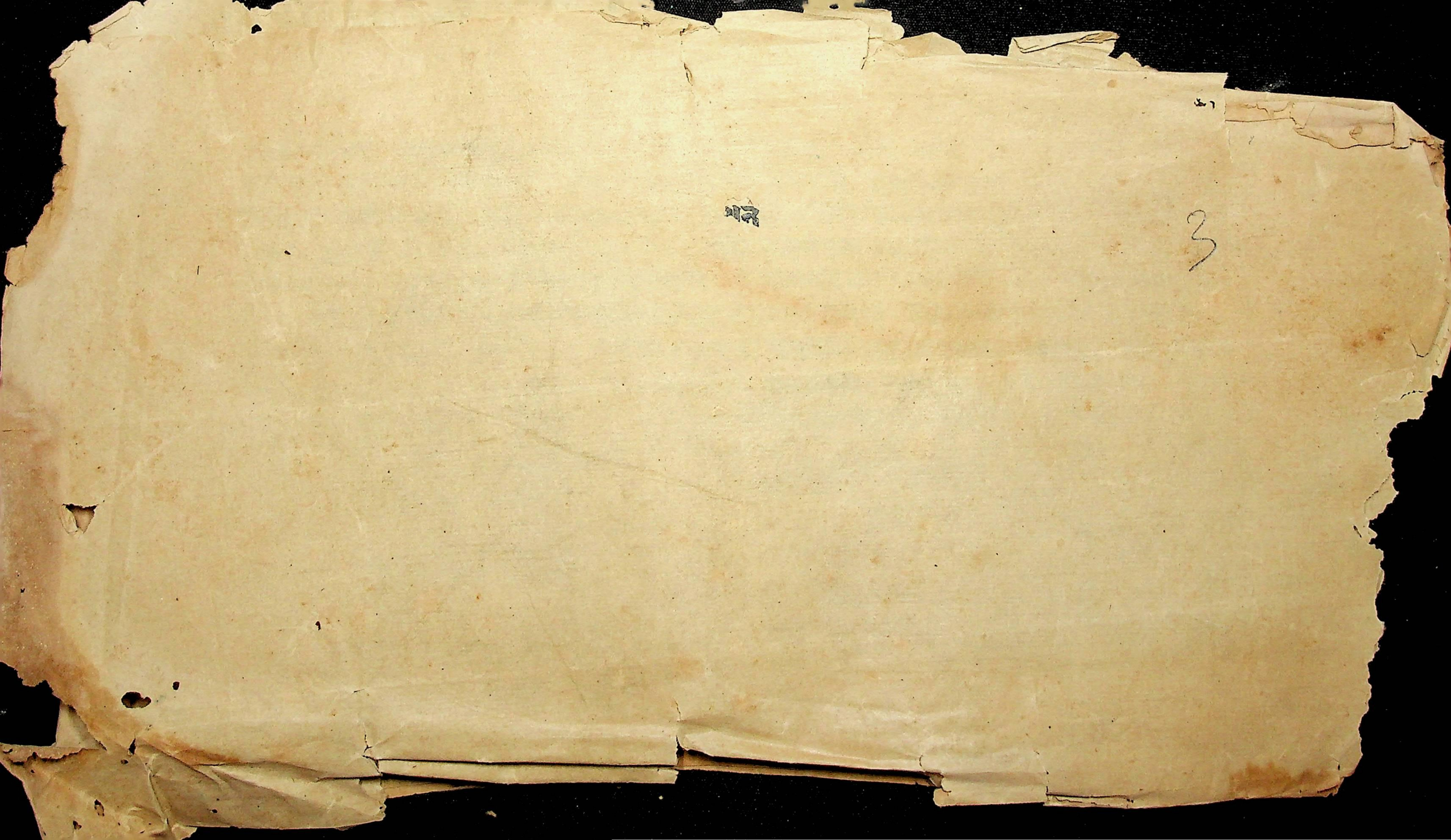
२०३

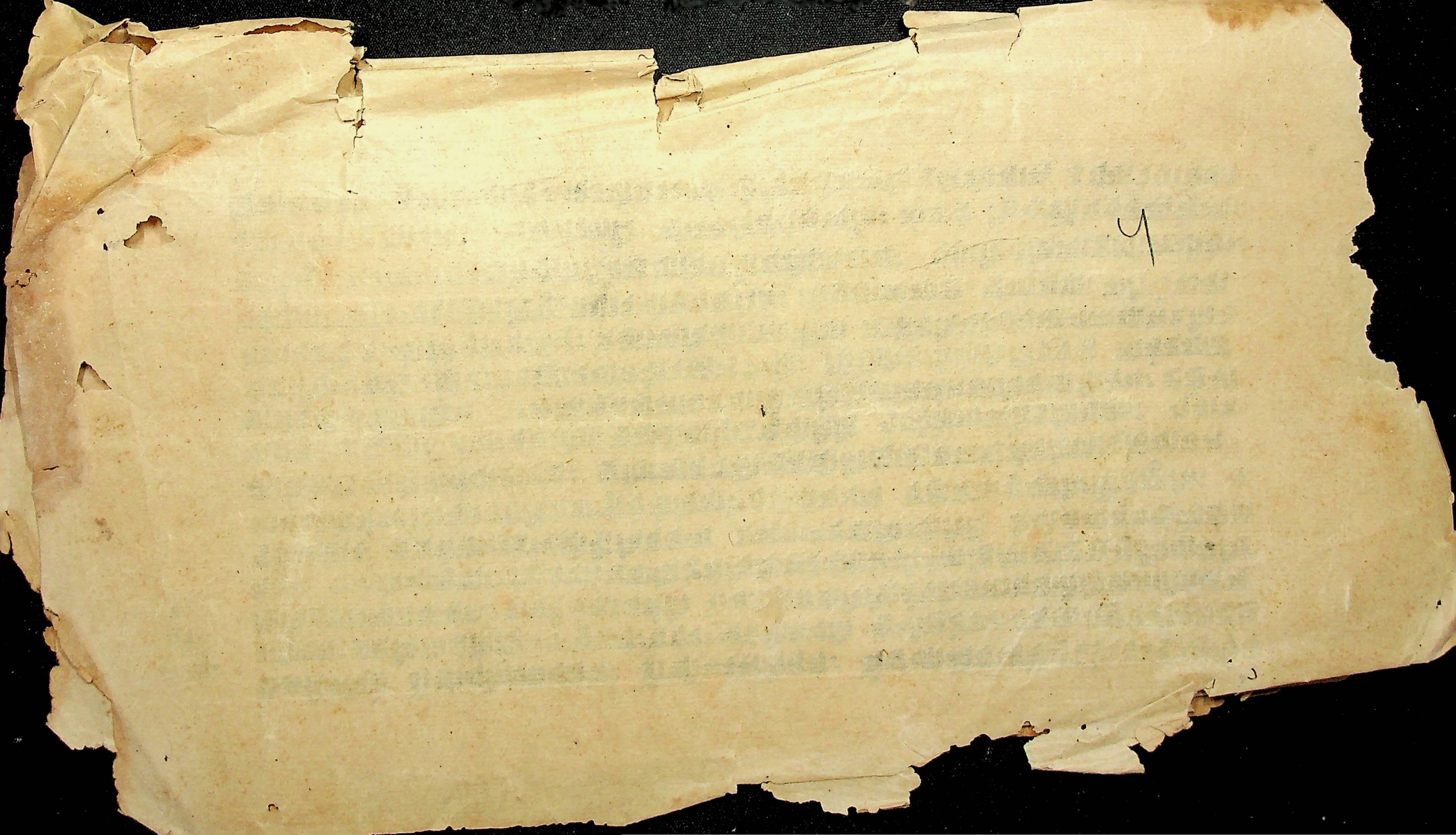
श्रीगणेशायनमः ॥ केवलवैदिकानां व्यवहारार्थं कतिपयसंस्कृतपदानि मयालि
लिख्यंते ॥ अरे मया स्नानार्थं गंतव्यं ॥ शीघ्रं गंतव्यं ॥ पाकस्तु जातः ॥ कतिब्राह्म
णाः भोक्तुं नार्थमानेयाः ॥ एक एव ब्राह्मणः आनेयः ॥ तर्हि स्नानसामग्री मयादातव्या ॥
जलपात्रं ग्राह्यं ॥ कुशाः ग्राह्याः ॥ तिलाः ग्राह्याः ॥ खड्गपात्रं ग्राह्यं ॥ तिलकसाधनं ग्राह्यं ॥
शुद्धवस्त्रं ग्राह्यं ॥ उत्तरीयं ग्राह्यं ॥ एतत्सर्वं ग्राह्यं ॥ मार्गकाशिसायागता ॥ यथाविधि स्
स्नानं कृत्वा ॥ संन्यासिना समुदायेन गत्वा ॥ दंडवत्प्रणामं कृत्वा ॥ स्वामिनः भिक्षार्थं आगंत
व्यं इति प्रार्थितवान् ॥ स्वामिनः उक्तं ॥ कति स्वामिनः अपेक्षिताः ॥ कियत्संन्यासिनः अपे
क्षिताः ॥ द्राविडा वा अपेक्षिताः ॥ आंध्रा वा अपेक्षिताः ॥ कार्णाटका वा अपेक्षिताः ॥ महारा
ष्ट्रा वा अपेक्षिताः ॥ आभिरा वा अपेक्षिताः ॥ गौर्जरा वा अपेक्षिताः ॥ गौडा वा अपेक्षिताः ॥

रा॰ मु॰
टी॰
१

ॐ स्वस्ति सिद्धं ॐ श्रीगणेशायनमः ॐ श्रीसरस्वत्यैनमः ॐ प्रख्यातस्येयस्य वंशे भुवद्वैश्वरइत्यागीच
रवोचमः ग्रहस्मि निसंविद्धि यथः पुरुषः स परप्रत्यनन्तो जयति अभीष्टदेवतानमस्कारपूर्वनीतमहद्दे
हि विघ्नापरनामकस्साध्यपूर्तिर्वंधकाश्रमाणि शेषनन्तस्यापिविघ्नितं परिसमापयतीति शमाणिकम्
मनम् अतोनिष्प्रत्यूहप्राविघ्नितपरिसमाप्तिहेतवे विशिष्टदेवतासंकीर्तनेनाहिशिष्टाचारप्राप्तिपादयि
पुग्रेथकारः प्रथमंनमस्कारश्लोकंनिबध्नन्ति यस्मज्ञानदयासिन्धोरिति इर्षीयास्यभगवान्सेयना
मारायणं तार्थशालिनपवसेविंतंशाकुर्वंतीतिनानेवसंभोधयति प्रकृततत्वागुणश्रामिहिंतेषु मिः स
कायस्यगुणास्तेत्रीमर्यादादयः आदितानादयथोअनवद्यानिष्पापायगाघसंवलिताइतियावत्
यद्वाअनवद्याः तथाचयशाणिः अनवद्योपायश्चघयोरिति गुणएतेभ्यसंतेइतिगुणाः गुणार
आमंत्रणेकर्मणिचरम् यस्यकिंभूतस्यज्ञानदयासिंधोरितिज्ञानसमस्तविषयावबोधः इष्टसा
र्थमनपेक्ष्य परदुःखहानेच्छादयातयोरस्तुतल्ययोः सिंधोरिवसिंधोरितिरूपकं ज्ञानंदयाच
नेत्तानदये ताभ्यांसिंधुरिवसिंधुः प्रकृत्यादित्वाद्वतीया ततीयेतियोगविभागात्समासइतित्
सर्वदातादयासिन्धुशाहोत्रविपुलाधारत्वाद्उपचरितः सिंधुसाम्यमाह अगाधस्य अर्यस्यवा
सकिंभूतः परहिताय रदानेषुनास्तितयाविरामोयस्येत्यतयः रत्नादिगाहित्नाद्वाफलयीनेत
वप्रेत्तावन्यहृत्तिरित्या श्रियेमेत्यादि अश्रत्रत्रिवर्गसम्पत्तिः तांशाभं क्रियार्थोपपदस्यचेत्या
हिनाचतर्थी तथाचयादिः लक्ष्मीसरस्वतीधीत्रिवर्गसम्पद्विभूतिशोभासु उपकरणवेशा
१

श्रीवातकृष्णस्तवः समाप्तं॥ अथ जगन्नाथाय नमः॥ कदाचित्
कालिंद्रीतट विपनसंगीतकवरो॥ मुदा गोपीनारीवदनकम
लास्वादमधुपः॥ रमाशंभोब्रह्मासुरपतिगणेशार्चितपदो ज
गन्नाथास्वामीनयनपथगामीभवतु मे॥ महाम्भोधेस्तीरे
कनकरुचिरेनीलशिखरे॥ वसन्प्रासादांतः सहजबलभ
द्रेणबलिनासुभद्रामध्यस्थः सकलसुरसेवावसरदो
जगन्नाथास्वामी॥२॥ भुजे सव्ये वेणुं शिरसिशिखिपिच्छं कटि
तटे॥ दुकूलंनेत्रांतेसहचरकटाक्षं चविदधत्॥ सदाश्री
मद्वृंदावनवसतलीलापरिचयो जगन्नाथा॥३॥ र
थारूढोगच्छिनपथिमिलितभूदेवपटलैः॥ स्तुतिप्रादुर्भावं
प्रतिपदमुपाकर्ण्यसदयः॥ दयासिंधुर्वंधुः सकलजगतां

ॐ श्रीगणेशाय नमः ॥ कृष्णाय नमः ॥ ॐ वंदे राघवपतिमीशं दे
वदेवजनैस्सुखसेव्यं शिवब्रह्मांकुलैर्ध्येयमवो मुदा दकुर
तेतस्या ॥१॥ सुरेसकेशवदित्त ॥ भवाम्भरवेदरवै [illegible] ॥ म
नोजशोक नाशन धरासुसुप्रकाशकं ॥ सुभक्त रक्षोच
तकं ॥ सदैवसुप्रव त्नवंद्वि योबव स्कोलकं नमामिकृ
ष्णवाल्लकं ॥२॥ यशोवितासघामिकं ॥ प्रसिद्धविश्वना
मिकं ॥ विलेशके [illegible] शपातकं ॥ सबाप्रबोध जालिकं ॥
विभेद भेदवर्जितं ॥ गुणेदुदोषुमर्दितं ॥ सरोजजाउ
धाकं ॥ नमामि विश्वपालकं ॥३॥ लसत्किरीटिकुंडिलं
विकासपुत्रमंडलं ॥ मुखस्य सु[illegible] वर्णिकं ॥ दिगीशपू
ज्यचर्णिकं मणिप्रवालपुत्रकं ॥ दधानवक्षछमालि
कं ॥ विपिंडमस्तसोभितं नमामि विश्वकारणं ॥४॥

अदभ्रवारयासनं॥सतांविराजियासनं॥दुकूलपीतवेष्ट
तं युगेयुगेनमस्कृतंमनोदसुभात्मकासुमांविलाससं
दघः॥प्रतततांनुतंप्रभुंनमामिगोपसंभवं॥५॥अक्र
स्यनुत्तयेयुजेगरैवजोकसामुदा॥किरवुर्दनस्पचौ
रकंमियेएसपिक्सत्तदा॥नकस्यकेराच्छंसर्वविद्येमो
हिकं व्रजे॥सुवालसंगखादने॥नमामिलोकवासि
नं॥विनिंद्यकर्मकाविछरूपधारिकाददावभक्तितो
गिर॥सलोकमुक्तदेहिकं॥नवेद्यतांतुपूजनाददाति
भक्तितःपरं॥हनापितंतुदास्यतेनमामिशास्वरूपकं॥५॥
यतोस्यजन्मजन्मकं॥मुहेवगीतजन्मकं॥सुवाल
केलिनारतं॥स्ववांधवेवरोवदं॥त्तदात्तदासुआवके

स्याःकवचंस्मृतं ॥ भक्तानाममभूनं त्वापत्नीतानाममभेयापवं ॥८॥ मो
क्षायच मुक्तानां श्रीकामानां श्रियेततथा ॥ विजयापयपुदूस्नूनां व्या
धितानां मरोगकृते ॥९॥ वस्यावश्यकामानां विद्यायै वेदवादि
नां ॥ द्रविणायदरिद्राणां पापानां पापशांतये ॥१०॥ स्वर्गायज्ञाधि
कापानां स्वर्गमेयेसर्ग कामिनां ॥ पशुभ्यः पशुकामानां पुत्रेभ्यः पुत्रकां
दिणां ॥११॥ राज्यायभ्रष्टराज्यानाम शांतानां च शांतये ॥ भक्त्यै वै
सुभक्तानां विष्णौ सर्वांतरात्मनि ॥१२॥ त्रयमं नलिखति तुलसिश्री
नरविश्वजे पापापहारिण्यपदेन मस्वेनारदमुतानां श्रीकृष्णप्रिया
॥१३॥ इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरे तुलसीकवचं संपूर्णं ॥ ॐ श्रीरामायनमः
श्रीरामय ॥

श्रीः कोः ।२।

॥श्रीराम

सीता
॥श्री

नम

निलदितं वरप्रदं ॥८॥ गाद्य गोचरं स्तुतं नमामि विश्वना
यकं ॥९॥ निषेव्य सर्वतः परं । स्तुवंति गाप्रिय जगत्पुटां
जली विधाय वैसारस्य वृत्तनिवृत्ता स्तुतप्रमाणीकाचि
तं ॥१०॥ वरैस्तु कोमलै ॥ करैर्विघृत्य विग्रहं सुखं ॥ नमा
मि देवकीसुतं ॥११॥ स्तवं नित्यं यो वै पठति सुभगकृ
स्नवस्ये ॥ विनीतात्मा सारविरादविभवे मोदफलंदेय
नं घाम नं मानं विततफलं प्राप्य घवलां पदव्यापये घ
न्यैरह सन्निकरं यात पत्तने ॥१२॥ दिने पुन्ये रम्ये नव
जन यो मीवदहने ॥ पठेद्वा पुत्रो कुसनिचयं घृत्य
मतिमान ॥ शतसंख्या यावद्विपत करणो स्तित पुट कौ ॥
[illegible] त्रायणः ॥ प्रवगंने स्याविमल धियां ॥ यानि सुत्रदां रति

स्त्र॰ कृ॰
२

६

रामः

तुले च महाशास्त्री यः॥ च पठेच्च महत्कुःरवं मृत्नायो भरणं ह्यै वै ॥२२॥ लला
टे योऽयोग स्तुति रोपारि तु कौ चले॥ चक्रको चन वर्णैश्चांवामदेव
स्य लक्ष्मणे ॥२३॥ वामपार्श्वस्थिरे च कै कृष्णवर्णो स्तु पिंगलै॥ लक्ष्मीनृ
सिंह देवानां पृथुवर्णो स्तु दृश्यते ॥२४॥ लंबोष्ठे तु दरिद्रानं पिंगला हानि
रेव च॥ लग्नचक्रे भवेद्व्याधिर्विदारे मरणं ध्रुवं ॥२५॥ पादोदकं च
निर्माल्यं मस्तके धारयेत्सदा॥ विष्णोर्दृष्टं भक्षितव्यं तुलसीद
लमिश्रितं ॥२६॥ कल्पकोटि सहस्राणि वैकुंठे वसते सदा॥ सालग्रा
मशिला स्तोत्रं यः पठेच्च द्विजोत्तमः ॥२७॥ स गच्छेत्परमं स्थानं यत्र
लोकेश्वरो हरिः॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोके स गच्छति ॥२८॥
इदं स्तोत्रं मतेन मतिं विष्णु पूजामनुक्रमात ॥२९॥ किं कोटि ब्रह्महत्या
नाम गम्यागमन नानि च॥ तास्तवेन नाशमायांति विष्णुनैवेद्यभक्ष
णात् ॥३०॥ इति श्रीभविष्योत्तरपुराणे ... श्रीकृष्णयुधिष्ठिर

श्रीं॰ को॰ ।२।

ग

रामः

संवादे सालिग्रामशिला स्तोत्रं संपूर्णम्॥ ॐ तुलसीकवचेनस्य
श्रीमहादेव ऋषिः स्मृतः अनुष्टुप् छंदः इत्युक्ता तुलसी देवता स्व बं॥
॥१॥ यो यत् कामयते कामं सत्तदा प्राप्ति निश्चितं॥ तुलसी श्री महादे
वि नमः पंकज धारणी॥२॥ दृशौ मे पद्मनयना श्री सखी श्रवणे मम
माशिरूपो मे पातु भुमदा कंठ विद्यामया मम॥३॥ स्कंधौ कल्हारिणी
पातु भुजो मे पापहारिणी॥ करौ मे [illegible] पातु हृदयं विष्णुवल्लभा॥४॥
पुण्यदा मध्यमे पातु नाभिं सौभाग्यदायिनी॥ कटिं कुंडलिनी पातु ऊरू
नारदवंदिता॥५॥ जननी जानुनी पातु जंघे सकलवंदिता॥ नारायण
प्रिया पादौ सर्वांगं सर्वरक्षिता॥६॥ संकटे विषमे दुर्गे भये वादे महाहवे॥
नित्यं हि संध्ययोः पातु तुलसी सर्वतः सदा॥७॥ इती दं परमे गुह्यं तुल

अ॰
को॰
।२।

गनिस्तोः महाराजिकेसाध्याः रुद्राः मरुद्गणदेवताः गणदेवनामानि वि
द्याधरोऽप्सरोयक्षरक्षोगंधर्वाः किन्नराः पिशाचोगुह्यकः सिद्धोभूतोऽ
मीदेवयोनयः देवयोनिनामानि असुरादैत्यदैतेयादनुजेंद्रार
रिदानवाः शुक्रशिष्यादितिसुताः पूर्वदेवाः सुरद्विषः असुरना
मानि सर्वज्ञः सुगतोबुद्धोधर्मराजस्तथागतः सामंतभद्रोभगवा
मारजिल्लोकजिज्जिनः षडभिज्ञोदशबलोऽद्वयवादीविनायकः

२ रा म

स्वरव्ययंस्वर्गनाकत्रिदिवत्रिदशालयाः सुरलोकोद्यौदिवौद्वेस्त्रि
यांक्लीबेत्रिविष्टपं ६ स्वर्गनामानि॥८ अमरानिर्जरादेवास्त्रिदशाविबुधाःसु
राःसुपर्वाणःसुमनसःत्रिदिवेशादिवौकसःआदितेयादिविषदो
लेखाअदितिनंदनाःआदित्याऋभवोस्वप्नाअमर्त्याअमृतांधसः
बर्हिर्मुखाःक्रतुभुजोगीर्वाणादानवारयःवृंदारकादैवतानिपुंसि
वादेवतास्त्रियां २८ देवनामानि आदित्यविश्ववसवस्तुषिताभा

भगवानुवाच ॥ देवब्रह्मस्वमनोगच्छेन्न्यथंध्वन्मजलेषरं ॥ व्रतदीनेभ
वेकुली सृगालतेयेषुनंदन ॥ २२ ॥ अर्जुनउवाच ॥ किंपुण्यंफलभतेस्वर्गीकिं
पुण्यंविल्लदर्शने ॥ किंपुण्यंफलभतेरुद्रःकथयंकस्यजनार्दन ॥ २३ ॥ श्रीभ
गवानुवाच ॥ ब्रह्मस्वंलभेत्स्वर्गीशिलायांविल्वदर्शने ॥ लिंगपूजाल
भेद्रुद्रःसृगालतेयोद्रनंदन ॥ २४ ॥ अर्जुनउवाच ॥ किंपुण्यंफलभतेनारीकिं
पुण्यंवशाध्यानतथा ॥ किंपुण्यंफलभतेचापंचकथयंकस्यजनार्दन ॥ २५ ॥ श्री
भगवानुवाच ॥ देवीपूजालभेन्नारीविल्वपूजाशध्यानतथा ॥ सूर्यपू
जालभेद्दस्वसृगालतेयोद्रनंदन ॥ २६ ॥ इतिश्रीकृष्णार्जुनसंवादेकर्म
गीतासमाप्तम् ॥ शुभमस्तु ॥

सख्यवर्द्धनं स्नेहाद्दत्तामितिमंत्रंसर्वसारमिमंप्रिये ७ सर्वकामा
र्थदंमंत्रंराज्यभोगप्रदंन्नृणां आपदुद्धारमितियन्मंत्रंवक्ष्याम्य
शेषतः ८ प्रणवंपूर्वमुद्धृत्यदेवीप्रणवमुद्धरेत् वटकायेति
वैपश्चादापदुद्धारणायच ९ कुरुद्वयततःपश्चाद्वटुकायपुनर्वे
देत् देवीप्रणवमुद्धृत्यमंत्रोद्धारमिमंप्रिये १० मंत्रोद्धारमि
मंदेवीत्रैलोक्येचापिदुर्लभं अप्रकाश्यमिमंमंत्रंसर्वशक्तिस
मन्वितं ११ स्मरणादेवमंत्रस्यभूतप्रेतपिशाचकाः विद्रवं
त्यतिभीतावैकालरुद्रादिवप्रजा १२ पठेद्वापाठयेद्वापिपूज
येद्वापिपुस्तकं नाग्निचौरभयंतत्र ग्रहराजभयंतथा १३ न

श्री
बं॰ २

भ्रमति भयं किंचित्सर्वत्र सुखवान्भवेत् आयुरारोग्यमैश्व
र्यं पुत्रपौत्रादिसंपदः १४ भवंति सततं तेषां पुस्तकस्यापि पू
जनात् श्रीपार्वत्युवाच य एष भैरवो नाम आपदुद्धारको
मतः १५ त्वया च कथितो देवो भैरवः कल्प उत्तमः तस्य
नाम सहस्राणि अयुतान्यर्बुदानि च १६ सारमुद्धृत्य
तेषां वै नामाष्टशतकं वद यानि संकीर्तयन्मर्त्यः सर्वदुः
खविवर्जितः १७ सर्वान्कामानवाप्नोति साधकः सिद्धिमे
व च ईश्वर उवाच शृणु देवी प्रवक्ष्यामि भैरवस्य महात्म
नः १८ आपदुद्धारकस्येह नामाष्टशतमुत्तमं सर्वपाप

2

तृप॰ २

ॐश्रीगणेशायनमः ॐमेरुपृष्टेसुखासीनंदेवदेवंत्रिलोचनं शंकरं
परिपप्रछपार्वतीपरमेश्वरम् १ पार्वत्युवाच भगवन्सर्वधर्मज्ञस
र्वशास्त्रागमादिषु आपदुद्धारणंमंत्रंसर्वसिद्धिप्रदंनृणां २ स
र्वेषांचैवभूतानांहितार्थंवांछितंमया विशेषतस्तुराज्ञांवैशांति
पुष्टिप्रसाधनं ३ अंगंन्यासकरन्यासदेहन्याससमन्वितं वक्तुं
महेसिदेवेशममहर्षविवर्द्धनं ४ ईश्वरउवाच शृणुदेवी
महामंत्रमापदुद्धारहेतुकं सर्वदुःखप्रशमनंसर्वशत्रुविना
शनं ५ अपस्मारादिरोगाणांज्वरादीनांविनाशनं सर्वेषांस्म
तिमात्रेणमंत्रराजमिमंप्रिये ६ सर्वराजभयानांचनाशनंऽ

२ शिशिरमिकलितं सालि सुभगे सखीभिः खेलं नीमलयपवनांदोलितजले स्मरेद्यः कांतस्य
ज्वरजनितपीडापहृपातेः २० इतिश्री शंकराचार्यविरचितं आनंदलहरीस्तोत्रं संपूर्णं

कलिते

विदध्यामनागस्त्रि १५ हबो वृद्धो यानं विषमशनमाशान वसनं स्मसानः क्रीडाभूर्भुजगनिवहो भूष
णविधिः समग्रा सामग्री जगति विदितैव स्मररिपोः यदेतस्यैश्वर्यं तव जननि सौभाग्यमहिमा १६
मृषोद्यः ब्रह्माण्डः प्रलयविधिनैसर्गिकमतिः स्मशानेष्वासीनः कृतभसितलेपः पशुपतिः
दधौ कण्ठे हालाहलमखिलभूगोलकृपया भवत्यासंगत्याफलमिति किल कल्याणि कु
लये १७ नदीयं सौन्दर्यं निरतिशयमालोक्य परया भियैवासीद्गंगाजलमयतनुः शै
लतनये यदेतस्यास्तस्माद्वदनकमलं वीक्ष्य कृपया प्रतिष्ठामातेने निजशिरसि वासे
न गिरिशः १८ विलिप्तश्रीखंडः दवमयमदालुप्तमधुरा प्रसूनव्यामिश्रं भगव
ति तवाभ्यंगसलिलं नदादाय स्रष्टा वलितपदभृङ्गाम्बुनिकरैः समाधत्ते सहिरं
विविधसुरवंकेरुहदृशां १९ वसन्ते मानन्दकुसुमितलताभिः परिवृते स्फुरन्नानाप

2

ॐ म मोहा—

लोभाद्वायदि वा स्नेहाद्देशान्तरे
पिवा कुर्वन्त्यनुगमयेत्तु तत्पापं
ते प्रगच्छतीति पराशरीया १
यद्यामन्वः ब्राह्मणस्य रुजः कृत्वा
घ्रातिरघ्रेयमद्ययोः जैह्म्यं पुंसि च
मैथुनं जातिभ्रंशकराणि च रुजः
कृत्वा पीडाकरणं अघ्रेयं लशुनादि
जैह्म्यं मित्रे कौटिल्यं अथ प्राय
श्चित्तनिर्णयः तत्र हारीतः प्रय
तत्वाद्वोपचितमशुभं नाशयती
ति प्रायश्चित्तम् तत्र बाह्यरव
कार्यः बाह्याह्निकलौयमयो
रेवार्थे च समुच्चय इति विस्पष्ट
त्वीनात् प्रयतत्वा [illegible] चापावि
धिअनुष्ठानात् उपचितं संचितं
मशुभमेव नाशयति नतु फला
न्तरं जनयति यत्कर्म तत्प्रायश्चि
त्तं अशुभं पापं पापिनां तदुपदेशे
न फलमाहाङ्गिराः यत्पुण्यमु
क्तं विप्रे भ्रियमाणे जलादिषु
तत्तु पर्षदि तेपापा प्रायश्चि ते
लुमानवे धर्मशास्त्रघाकृमवि-
शाय प्रायश्चित्तं न वक्तव्यं अ
बुद्धा धर्मशास्त्राणि प्राय

श्चित्तं वदन्ति ये प्रायश्चित्ती भवेत्पूतः तत्पापं तेषु गच्छति त्रिशा तातपीयात्
तद्वाहि दूर्वं कं कथितव्यं अन हि ते हनाद तेर [illegible]

अंतरेण संपर्कं मां जने मैथुने कृते
प्रविशत्सु प्रदीप्तेष्वेतेष्वतनासवि
ष्णुदृतीत्यष्वनसाविहितं॥ काम
नोऽत्यत संपर्कं ज्ञातव्यं॥ २

अज्ञानतः पश्चाद्विद्यया ज्ञानन्यथान्यया
वेदेवननुभयोरविनदोषः । तस्मात्त्याज्य
मिदं तथा॥ अज्ञानतो वचनतो मदान्नता
वेज्ञानतं॥ ज्ञायतेव मन्दोषः । नदषोरमोरवि

पांडित्याद्यभिमानेन ब्राह्मणानुमतिं विनैव
ब्राह्मणानामवज्ञां कृत्वा यः स्वयमेव राजा
यं परिकल्प्य प्रायश्चित्तं करोति तस्मान् पा
पतत्यः । यत्तु न दर्शयत्वाह स्वयमेव नि
पमंकृत्वा ब्राह्मणाननुमन्यतेव पातकायेप
वा सहस्रमन्यपापेन युज्यते॥ तत्रैव निय
मो ग्राह्यो यं ये कोऽपि वेदविदः॥ कुर्या
द्याकादितां तं न ग्रन्थ्या भुवि ह्यता
नेष्वां वा कोऽपि दक्षे नैव प्रभवंतिमाश्रितो
नेना:

देवलोपि ह्यपंगुगालणानद्रू पुनश्च दोषविनिष्कृतिं राजन्नाललणाप्र्वे ब महत्सुम्रूपनी
हिलाम्र।।स्वहयदवनस्रमोवधप्रकरणेपाठान्नं ।। गोवधापेक्षापात्र स्पतंस्वस्व
प्राद्वेनविवर्हितं इतिगम्यते ।।

५८=

दैर्दंष्ट्रैः सटाभिश्च पुच्छनीलाभ्रवैरव्य १३ गृहीत्वा तं हरिर्दोर्भ्यां भ्रामयित्वा वितस्ततः आकाशात्पातयामास कमण्डलुमिवा
[illegible]कः १४ भुजं प्रवेशयामास तन्मुखे भगवान्हरिः तस्योदरे गतो बाहुर्ववृधे रोगवद्भृशं १५ तदा बलेंद्रकेनवकानुरुद्धवायुर्भृशात्म
रः स्वेदीभूतोदरः सद्यो ममार हयपद्मपदेक १६ देहाद्विनिर्गतः सद्यो मुक्तकिरीटकुण्डलान्वितः दिव्यरूपधरः कृष्णं स्म प्रांजलिः प्रणनाम
ह १७ कुमुदउवाच शक्रस्यानुचरोहं वै कुमुदो नाम माधव तेजस्वी रूपवान्वीरो जिष्णुः छत्रभृमिंदधन् १८ हृत्वा मरुत्वयेपूर्वं ब्र-
ह्मणाय प्रशांतये यत्तं च कारनाकेशो वाजिमेधक्रतूत्तमं १९ अश्वमेधहयं श्वेतं श्यामकर्णं मनोजवं तमारुरुक्षुड्योहं चोरयि
[illegible]तालेगतः २० ततो मरुद्गणैर्नीतं पाशावद्धं महाखलं शापाय मां बलान्नित्यं स्वरतो भवद्धर्मते २१ हयाकृतिस्त्वं संभूयाद्भूमौ म
[illegible]नरहृत्य तच्छापादद्य मुक्तोहं सयुक्तस्त्वस्पर्शमात्रभो किंकरं कुरु मां देव त्वत्पदाब्जोलग्नमानसं नमस्तुभ्यं भगवते सर्वलोकैक
[illegible] नारदउवाच इत्युक्त्वा श्रीकृष्णं हरिं परेश्वरं विमानमारुह्य महोज्वलं परं वैकुंठलोकं कुमुदो ययौ तदा विराजयन्मैथिल
[illegible] २४ ॥ इति श्रीमद्गर्गसंहितायां मथुराखंडे नारदबहुलाश्वसंवादे केशिवधो नाम द्वितीयोऽध्यायः २ ॥ ना
[illegible]क्रूरो रथमारुह्य कंसकार्येण पस्य वै प्रहर्षितो मैथिलेंद्र प्रययौ नंदगोकुलं १ परां भक्तिमुपगतः श्रीकृष्णे पुरुषोत्तमे
[illegible]गुप्पथि गच्छन्स महामतिः २ अक्रूरउवाच किं मया तेन वा सत्कृतं तेन कृतं मया निष्कारणं दानमलं कृतं तत्तम तीर्थाटनं वा
[illegible]ंतनाथ दत्वा मिद्ध हरिं परेश्वरं ३ तपः सतं किमस्तपुरा कृतं सत्सेवनं भक्तियुतं मया कृतं येनैव मे दर्शनमद्य तु
[illegible]विष्यति ४ तेषां भवो वै सफलं महीतले यत्रैव गामी भगवान्परेश्वरः कृत्वाथ तद्दर्शनमद्य दुर्लभं सदा:
नारदउवाच इत्थं स चिंतयन्कृष्णं सोपश्यन्नक्रूरनमस्तम संध्यायां गोकुलं प्राप्तो रथस्थो
[illegible]चिह्नानि पद्मांकुशयुतानि च तदा गजध्वजांगानिरजांसि च ददर्श को ७ तद्दर्शनोत्स्व त्वभक्ति
[illegible]लवरज्जा प्रसुमोवमः ८ येषां श्रीकृष्णदेवस्य भक्तिः स्याद्धृदि मैथिल तेषामाश्रयाः सर्वे

...ः तत्रागत्य दद्दर्श गतः गोपेषु सर्वलोकेषु समागच्छन्तं ददर्श ह ९ देवो श्रुत्वा गोपसुरूपां परेशो
...दनीलं भुजवज्रशीलो समाश्रितो तोयपरिप्लावमङ्क्षो १० बालार्कमौली वसनेन तडिद्युतीव वर्णाश्र
...स्वरया हृतौ तत्रो नयोनेत्री भक्तिपूर्णः प्रयान ११ तदाननं वाष्पकलाकुलेक्षणो रोमाञ्चितं वीक्ष्य हरिः
...पुण्यात्मनो सुभ्रुमोच मक्तं परिरभ्य माधवः १३ एवं मिलित्वा सर्वलक्ष्मीनन्द हरिः सद्यः समानीय व्रजासनं
...त यथेस्मो भाजनं रसाहूतं शेषं यशोदापाहरत् १४ तमाह नन्दः परिरभ्य दोर्भ्यां महौकसं जीवसिकं सरात्रे यत्र
...बालानुष्ठसः कथं मोज्जने शुभो ही १५ सदेहं गतो नन्द वरो हरि सर्वपश्च सर्वं कुशलं स्वपितुः नयाय हतो किल
...सर्वां विपरीत बुद्धिं १६ श्रीकृष्ण उवाच पश्यतो हनिष्टे देव हन्त शौरिं समुद्यतः लब्ध्वा पाणिमींज राजो नारदेन निवा
...वेना वांधवाः सर्वे यदवो भय विह्वलाः सकृदं वा कंसभयाद् सन्देशान्तरं गताः १७ अथैव पादवान्हं तदेवान् सस
...कमपि कोकतमिच्छते देशराट् वली १९ तस्माद्ध वज्रागत कुशलेक तमव्ययं भवेतो हि विना कार्यं किं चिन्त्य
...सतोश्चभू २० नारद उवाच श्रुत्वा तद्वचः कृत्वा सर्वलोभगवान्हरिः नन्दराज मते नाहं गोपान् कार्यं करानिदे २१ श्रीभगवा
...उवाच नन्दराजोपि सर्वलोकहृद्गोपगणो रदे नन्दानन्दोपनन्दाश्च तथा वृद्धवृषभानवः २२ मथुरां तु गमिष्यन्ति सर्वे प्रातः सर्वथा
...ः सर्वं तयोरसं तस्मादयि दुग्धपूर्णादिकं २३ गृहीत्वैकत्र कर्तव्यं सोपायनं मतः परं रथोश्च शकटैस्तांहस्मथा न्कुरुतांश्च
...२४ नारद उवाच इति श्रुत्वा कार्यं करागोपाः सर्वे गृहे गृहे श्रुत्वैनं तीनां गोपिकानामूचुः सर्वं यथोदितं २५ तच्छ्रुत्वा हि प्रहृष्ट
...या गोप्यो विरह विह्वलाः परस्परं वाक्यमूचुः सर्वाः स्तातिदिन गृहे गृहे २६ प्रस्थानमस्य च वार्तां च श्रीकृष्णस्य महात्मनः वृषभानुवरस्या
...हे प्राणान्तपेश्वर २७ गमिष्यन्ती भर्तिरती वङ्कुःखिला कृत्वा यथा वाली सदक्षिरुक स्मान् संप्राप मूर्च्छां वृषभानुनन्दिनी रमेव भू
...मौपतितानामहन्तनां २८ काश्चित्सरिन्ना न प्रवस्थियो भवनप्रकंकणीभूत कराङ्गुलीयकाः सद्यः श्मथ दूषणा केशवेपनाश्रिता २

श्री॰
ला॰ लि॰
टी॰
२९८

नोधूमिरश्मिभिर्वलिताबेष्टिता ३६ पताकाः शातकुम्भालिप्तोद्धा पाण्डुसौधेषु ३७ करान्वृद्धैर्मृणालितवर्षीयस्य सिद्धवासिदेहेस्वनतेहं तिगर्जन्ति ३८ सन्देवगतिक्रमेणाङ्घ्रीन नोत्रवैः सहृत्पालिनततोन्नतानि कुर्वन्तः रसंनिघ्नन्तंतिवानेनसौदेनइतिवानसौदेर्महाब्धिमिवस्वन्हेयने ३९ फेनिलायुतेशुभ्रवर्तवनपाति

कवचककगतापुरसहतनकाननकान्तिभिः वलिताम्भोरिषिभिर्युक्तिर्लोकालोकनटैरिव ३६ पताकाशुभ्रपयोध्रमासुलनयविकृतफलाः विमलदिर्यासलवपोगुनवित्रगोसवन ३७ करादुन्नामगेतःस्वेमासहन्तवनोपमा हेहतिवारगतस्तूहावर्षावाविदहेस्वन ३८ ततोन्नतानि कुर्वन्तिः सौरन्नो वीतनोन्नतैः हेमनेहयसंज्ञानावानसौदमहाब्धिवन ३९ रसंतिनरगाशनः फेनिलावर्तपातिनः सर्वतोहयसंयानावानसौदमहाब्धिवन ४० रसंतिनरगाशनःफेनिलावर्तपातिनः सर्वतोवलयाकारानुवर्णार्णववाविवन ४१ ध्वाकाशकान्तिमन्नादैर्दिशोपतिवलेवले उदेलत्तुकल्लोलैःप्रलयार्णवहरवत ४२ शाशस्त्रशस्त्रसन्नाहकुठारमरणातिषु कवैनिवस्त्रनापाशेर्न्वालाइवनतसगाः ४३ ॥

लाइव ४२ ॥

नोधूमतइतिवाभवन ४० ४१ प्राकाशवत्स्वर्ककान्तिभिःकवचशास्त्रादिसन्नाहेःउपलदितेवलेदिशोदिशोपतिइदेति वीप्साधमासर्वोदसः ४२ तेषांवलानांमगगाःशशास्त्रशस्त्रादिविषः वसताणशेर्न्वा

मौलिप्रदेशेनन्द्रध्वजाग्रनिशितोन्नतोदीप्तिलक्ष्मनेसर्वोऽत्रदेवैर्नीतिरत्नेनीतिसर्वके: वेश्मद्रुलोकपा
हलिलापः सर्वेऽपि प्रतिपत्तिपदेनिवलिविसोपहवेसवर्णदेवैः २२ प्रवाल्लिताः प्रतिबुद्धाः
समत्ववर्णपदंशरीरलक्षणैर्युक्तसंख्याने २५ प्रथमसमाधारणगुणमाहसमारोहंनीतिनेहाः
यस्मिन्नुत्सेधोविकाराहेतु नागेगजरथेहयेसमारोहं नि प्रसैनरोनागादिषु सर्वेषामपिप्र
कमेवयंसकन्यापाणामादिष्टोदानानेवगम्यः प्राप्तोऽमवर्णीति २९ किंचनदेहाश्रुताः सा

समकेतनकशिरस्त्राणाः समौलिकटकोंगदाः महार्हकुंडलाभोगाः सर्वोसर्वेमहाप्र
यः २३ सर्वेपवसमाकाराः सहप्राणवयसाविनाः वेश्यलोकैः प्रवप्रवल्लिहृदयाल्लमर्यादे
नाः २४ समत्ववर्णगतास्पृष्णीनत्त्वाणीराः द्युमहाशयः समानगुणकोटराः समानवपु
षः शुभा २५ समारोहंनिनेयास्मिन्नुत्सिकारोग्येह्ये सर्वेषामहिष्टोषाणांनेवगम्याभ
वन्तिषो २६ पीनाधमाविरंकालेगर्भेपुरुषनाणिनाः प्रपमेवाहेनास्तत्र सागराव
उत्कर्षः २७ रन्नाश्रुदेहजसमीनाक्रपर्णदेहाश्रुनाहंइस्सितैनवमासयेनः सम्य

नैपोह्यपवयथाद्युषोघावेदाइ
बाह्नतिङ्नादनल्लात्मसत्त्वः ३७

वचापसत्त्वः निर्ममः ३८

गताः वंदुयाविंधामायप्रयसेपोमानन्नोगर्भे विरंकालेस्नाप्रुहृषनोपुरुषाकारेप्राप्तिनःप्रा
प्तिनाः ननलग्नाग्रजेऽवेघाश्राहेनामह्नानाइवेन्मेसा २१ किंचानन्तरनेषुवप्रश्रूदहेषुज
समोनकैः शृणदेहाः ३इसहप्राहेसितैनदेशावभामयेनस्त्ववनारोविपाशुनः प्राइतिमिङ्केनान
प्रनलावनारोहयोविसवणवयद्यासन्समेयाश्रुतिमेनः प्रश्नयोवायपर्णीनयाप्रनेमेनोवेदाः

२४ प्रवैश्हिवुपुतैराश्राइवश्दानौग्रुयेषहोदोयनेयदिमेनहोस्निनन्नर्हिंथ्रवेनक्नेनकमेणा वन्नारोभवनः द्वेशान्लस्वदेहः मेघोइघेन २५ यथाव ध्यामेमसोपक्कादसः मनिमनेनरथीनेः कृपानन्स्थानिमने २७ लोलयाबालकः कमलमित्रममहीपालः स्थिरः नेकेदे २८ प्रसिनवन्मे

मनवाह्ननिमेवेमोसमुघमदामिवै राजोयाव कृपानोदेवमुहोयेनभमाङ्। निलांगनाः २४ मथाप्रवैप्रुरेशाभाइवदेवेषादोयने यदिनहोसिमगवेलदनेनक्ने नेनमे वन्नारोभवनः जेशान्लदेहाः भ्राइवेनमे बलवेनः श्रियादोमानारायणण्व नाइव २८ नैशुननर्दिक्नमेवारोनववधामहमविघ्नः नयावदशोनेदेयमस्यमनि मनेविभो २१ वसिष्ठः इन्द्रकामममहीपालः स्वकुमारायविकेदे स्थिरः कमल मालेलकोलहेवासुबालकः २७ ह्विलमेवशीरायावज्जहोन्यसिनवन्मेने नाव कर्रीशेणसहयपालग्रामयार्थिवः २९ भक्नाथवदिलेदेहदरावसेवनगुण मह नागुपगुरुहिमघपवामिवर्हने ३० वनमेनिरेयाम्रसोपावकाहस्यपाथिवः प्र बलेनजलाङ्गेनेनारायणाश्वाणिवान ३१ नेदेहालस्यवन्नारोविरेन्नुभीस्थानिषः

नैक्नम्बवन्मेनेप्राशीरेणकवंधेनसह २९ भक्नाहविद्वेनापगुन्नमहनागुपगुरुमहद्धिः स्वीक्न नेहन्यर्थिः ३० ३१ सहैवजानानान्दन्नमानेइन्नमभ्रुषणानुपवासांगसियेषा ३२

श्री:
वा लि:
उ.टी:
१७२

मरणोत्थगुणसामन्नाकोनाहं यथा स्यात्तथा जनः मनात्मापद्वेषुने त्याल्पनाशप
हनामजायत ८ श्रग्रिह दपोः दनाद्गिहिः धातिनाः निषेकाः श्रग्रिसयाः सगिरश्वीरणेसमातुदा
यत्र ९ १० कोरहनोहुंगाणोकोटीश्रुंकमेष्ठ्याः कंप्रसदीपकंप्रष्ठकेरहकवकरोनापरहुदाः
यत्रकंटकोइटेनिपाटेवारवारणेस्तामसमानाः स्मङ्गरायत्रबलम्हवङ्किनाबेष्ठमानेष्ठतएवकः

मरणात्यग्रसामेनशुभ्रनाहयजङ्ज्ज दूरोनसुनिपनदेष्ठलोपहनप्रजे ८ श्रग्रिह
मपनहेहशेशिनाग्निमयोवृद मरणद्गाटहासवेशरथायामयोतुपे ९ जिनसा
गरकल्लोललहरंगमनवेगकैः दंनिदंनविनिष्ठेषनारकोकारककेशे १० कारका
रीकुरीकप्रकंटकोइटमद्गटे वरकंहेलकोटारकृतानरनटकंटे ११ लटनार
नकंहाकसाहेपष्कहपहिंश्रे विवदकेनपहापरपरपरावे १२ दंनिदंनतु
णडीणीहेनिपापाणवर्षणेः नारकेकारहकोरेरोहनमरवारणे १३ वहका
नदीमरमणीणवमहार्णवे विवलद्धककंनासिधाराम करककेशे १४ राम॥

हिनेष्ठकोटार टेष्ठसंकमारालग्निलेषुग्रनैनेटन: वङ्किवराायत्र ११ लटंनिष्टनजरारा
निशमनविकेटकानिसटायस्फुरानिपरिष्ठानियत्रविक्टंनःवेष्टनः केनपहायेषुतयानारशे
षहेष्ठपरम्परपरावयत्र १२ दंनिनादंनगुणनोशेल्पादीनामङ्गीणेः रुहिरेणः हेनोनामात्र
पानोपाषाणेष्ठवर्षणेकेरनेलारः केकारमुष्ठडोन्माहजननारा नारवरवारिणादिग्नजाय

इतिश्रीवानिनरोत्तमयानतमः सर्गः प्रोपकंटे समीमैस्तुलर्दिंत्वसहारिभिः प्रव्हन्नेदाहरणे
यद्दंविलरेणाञ्चवर्णेने प्ररसोपकंटेसमीपेसैयामैरसिभिः सह रणेपुद्धंप्रह्वन्ने १ प्रजाना
जलेमहाव्याजलेयत्र २ शरजालैर्महाभ्रमैस्तुकत्रेनार्केणविलसन्नमोयत्र ३ पनपया
णीनिशुह्यनयार्णकाननानियत्र लोलैरलानलदिभिः शलिलेयत्र ४ द्दिगुणजलनानि

इतिमोलोपायलिलीः प्रग्निदेशादेहलाभेनवमः सर्गः २५ वसिष्ठः प्रोपकंट
संमोमैस्तुन दैंकेसहारिभिः पनर्संनेरत्नत्रमहन्नेदारुणेरणे १ त्वहिनग्रमन
गरंप्रजाजलमहाजले प्रग्निदाहम्नलरेहेश्रप्राभ्रपस्लक्षन्ने २ पारजालमहा
ध्रमक्रत्रार्कविलसन्नमः दिग्रहहरविदिग्रमरहरविमंडले ३ प्रग्निदाहमहा
नापप्रनयनर्णकानने लोलालानलनाम्नलमहसोपलप्रणेत्वे ४ प्रलिलप्र
निविलोवैर्दिगुणज्ञलमाप्नुवे रणभग्नमहाप्नरप्रामैर्दवनिनाहये ५ दरामवा
णरावैरणलेपटहर्षदे प्रश्रुडीमंडलप्रासहृलनामरवर्षदे ६ भहकोलाह
लोलासहङ्गमनपामर रजःपरलप्रप्राभ्रकृतप्रुपयवारणे ७

द्दिगुणदीप्तानिप्राप्नुधानियत्र रणभग्नैर्महाप्नरैः प्रामाईदवनिनाप्रप्नरसःस्वधावय ५ र
णलेपटानोरणेनाकानोप्नराणंहर्षदे ६ महानोलोकाहलोल्लासप्रवणमात्रेणहंदे
गान्मृनाः पामराकानरायत्रप्रुपप्रवारणेप्रनरदमार्गनिरोधः ७

श्री·
वा·ति
ऽ·टी·
२६९

इति श्रीबालमित्रश्रीहरिनारायणनमः सर्गः २६ अहमेव विवतः क्रमाद्भुनेदहृस्यपावकान् रामस्त्र
नयिदेहं हरीकृष्णमन्यानमुदीर्घले देवैः तां कोनिनमस्त्रभृत्रैल्लेनेयस्यनमासिभवतीनिलभोभुः
सर्गलोकायस्यनत्याविपेत्यासर्वेमनयस्न १ बायदे्हेनिमामकलेपविद्यायेसकलेनिर्णानमि
नयेः अयाण्णमपिपायानोमामदानमेदानोविषयोन २ मण्ण्यः हानमानादेनास्नेहाःप्र

इति श्रीमन्निषधविद्याप्याने श्रविषहैपरिपार्श्वि अंसेश्रभवर्णेनेनामसर्गः वसिष्ठः
पनास्मित्रनेसर्वेमेत्रिलोनृपमायपुः मुनयोवामवापिमहेन्याक्रोनमयोभुवे १ मेत्रे
ण्हत्तुः देवानिर्णीनमस्मामिर्यान्नद्रालिनयोपपः अयाण्णमपुपायानोदेऽस्तेषुविशीय
तो २ प्रणयेनमबेशेवानकदाचनयः कृतः प्रभुनालेषुमेदेवकृपोन्नेषुकथेवका ३
पापान्नेकाधनाहागुनानादेयणः कुमेहनः बहुमाथारेआस्नुमामादेनोमदंद्वैषः ४ न
न्मसाहसमेवेदंवजेयेनाम्रलेङ्क्रिया नान्यानेस्तिप्रोनुमेवानोवरेणाप्रोगोविषयोयतो ५ वी
राणांदीपनामन्त्रास्रजोनामिहदेवताः आहूयनोवसामनाहूयमारण्यमनुभिः ६ सत्रस
नामशेषेणानिर्गडेन्मरणेभवाः क्रियेनोकालकन्यापत्रमेऽरामानिलादिशः ७

नुप्रवेशः स्वपत्नीयाणमेवकेषांविकृत्पणगनकृत्वेनकाकोलकन्यायेननन्हृपायानः प्रवेशः ने
षुशास्त्रषुनेषुनारंभोद्यशाहेरसपायेषुकर्तव्यकथैवका २ किंवविद्याशाहेषुप्रनन्वोषुसामदानो
पायप्रस्ताम्निएनेमननारंशाऽइत्याह पापाइतिस्त्रकाप्रत्यनदेशामास्मिनः लब्धरे आत्मानास्मकिऽः
भयः सत्रसेनोननोरणोनिर्गडेन्नादेशः शत्रोऽजयराभिः कालवर्णः कन्यापैतेवरानिनाः क्रिय

७
त्रि

२७९

मन्मथमकरध्वजाकारैः ध्वजैः सहितः उदधि स्फुटकल्लोलाकुलतुरंगाः सैन्यप्रसरामेदाग्नु ५४
उग्रेंद्रकारैः सायंजेणकारैः ५५ स्वामिनानन्यामं नेने ईश्वरा स्पर्धितः ५६ नेमिघाविनारमुद्रे
शत्रुछिद्रैः संगतः समदः सन्मार्गकामिनदीपवनेन सर्वे इहानन्यरः सयाग्रावे दिने प्रभुतः परेय
कनेकांतर्देको जातानि नाहाभिमन्यथैः ५७ ५८ संभ्राताः सेविश्लेषामृपापोयोधाः नियोगिनोराजनि

समस्तमकरसृष्टाः सवक्राचैर्नेह्वयः उद्योतिसैन्यसंचैः कल्लोलाजलपेरिव ५४
परस्परपराभवणकोघाग्रुपपन्नयः कोपादिवोग्रहंकारैर्नेलेनिवरितेलिव ५५ इति
कनेमहेदेवविनमिस्वामिनेविनः नस्थान्मङ्गलसौधानगुस्माग्रुधायगलना ५६ नम
हेदेवगकामिशाङ्गाङ्गशरसंगतः मधोहावेदिनेसर्वदेवोनानन्यनः परं ५७ वसि
ष्ठः इन्दुक्काचमृणामवसहृतानारयायपो कनागुलागुलारावेद्यानेवोविविवा
कुपे ५८ संभ्रान्तमंजेभूपयाधनियोगिनागनावेरयाङ्गुपरेवानिकनागरौवे राजो
गृहेस्वमवेतालिनदेनिसार्धेवेश्वनिलाकुलमसवनकल्पमासीत् ५९

योगानुधानारः नागागजानाथैरथाः प्रस्त्राः परैवर्याकारैरेणोनागरैवापस्सित्रस्वमपेननेनो
लिनः उद्यताः द्वैनयोपैलयाविधाः सार्धाजेनमचायप्रश्वलिहनेनिसार्धमिनिपावेप्रलयस्वं
हनाउपगानापत्रिसार्धाउनेसमूहायस्सिलयाविपराजोगृहेवेशकुलानिलेनमहावेनेनन्स्थ
नुमनाहेप्रतेपनस्थाकुलमासीदिनपथैः ५९ श्रीमन्नेमनाथजिनाय नमः ॥

श्री
ना.नि.
उ.टी.
८०

[illegible] स्त्याः आसन्नः सुर्यवनीरे [illegible] समुद्रांते दिग्विजयोगम्यते १६ दिव्य: मसव:
[illegible] भेकानीरटनकालेगललतोप्रोगेमसिद्धान्त [illegible] केयमाः १७ दिगंते [illegible]
[illegible] काचनादिभू [illegible] लोकालानो [illegible] १८ [illegible]
[illegible] निगमासनस [illegible] समाधि [illegible] लयाउदे: [illegible] नानामिघापे

केशवद्धरिनाथन्दै: [illegible] पवः [illegible] वनौरेषुनापलिकेरव्रमसवः १९
[illegible] मकोपेलाभेकमलागनागेवासवः [illegible] नाहयानरजलाव
ला १७ [illegible] वलीलया
[illegible] पदेलानम [illegible] कानपोलया [illegible]
[illegible] १९ [illegible] निगरेतुवेने: [illegible] यायाव
यवजिते २० [illegible] रहोनी [illegible] प्रानपालेयम
रभासते २१ [illegible] माजेते [illegible] वलवेनोश [illegible]
ण: २२ [illegible] जय: [illegible] लायाम्सेदेवायजयदापि

कारिण्या [illegible] निलस्यानि १९ [illegible] नापविनपयु [illegible]
कादिनिलयानि [illegible] निगरेतुवेहाले २० [illegible] वनवजिने:
ममसे [illegible] निया [illegible] कामेवेय: [illegible] नमयाशि [illegible]
विष्णानपालेयानि [illegible] कमागन [illegible] न्यय: [illegible] विष्णाने [illegible]
वेघनिभविन [illegible] पलालालादि [illegible] २२ [illegible] निस्निन्सनौनि

पत्रम् १५

गुणपंक्तयो मोक्षीगुणायः खेमं रलैरवेमं कुलमरशैल पनुभिः ८ चनेगर्जितेनसिंहनादोयथो
नयाविधाः स्वरवामिदाः नाराचलहणाः जलधाराः गुवेनिकवेनिकोदंडकला निर्घोषो ९ सवि
धानेनगरग्गसिंहहरवनादि १० प्रावृषिनवोद्यानमिवललणोन्नानः महादेभोपोन्नवेनाव
पुष्कान्यम्न्यानिकार्योपोन्नक्षे निगम्यते ११ विनयामासवदम्यानणायनिम्नयः १२ सनुहिन

ग्रस्नाल्पानोयनष्टुप्रैः कृणेनगुणपंक्तयः भर्घनजलदप्रणामाः कंकभःखेदमंडलैः
स्फुरन्त्याविद्युतः स्फूर्वाहिदावनराजिताः नाराचधारामुचेनकचक्रोदंडकेरलाः ९
राजोवाच गम्यतासंगरायागु सर्वेविधानविधीयतो स्वात्राहूरजयेनाग्निर्निगकाः
निरणाजिरे १० इत्युक्तानृपतिः स्नातोमहादेवोपिसमुल्लणन प्रावृषीवनवोद्यानंगगण
जलधरैर्वृतैः ११ ग्रहप्रविष्टायाहर्हस्जायितांहुलाशने भादेशयथाशास्त्रेविनयो
मासमूर्पिपः १२ तेनमाधुरनायासविलासोपिभवष्ठिया स्वस्थायादन्नमभयमासमु
हिने १३ साक्रान्तवक्त्रपाणीनाःपादपीठेकृतांहृयः लनाफलभेदेणोवनमिताः ककुभो
दश १४ प्रजाविन्नेरविवेष्टुलिखितेनधवलयशः मनामातोपितनकोतिलनाद्गुपयगामि

शासनभुजासमहिने १३ दशापिककुभोदिशाःकरादिफलभेदेनलनाःस्वयंनिमताः १४ प्रजाविन्न
लवणोष्ठेरविवेष्टुलिखितेनवेन्यसाहरेनामिनियावधशसः कलाप्यामनुक्तेकीर्तिलक्षणत्रिप
थगामिनोगगात्रिपथगामिनोतिनित्रूपाणाकीर्तिलनायाऊर्ध्वदेलीकयायपिजग्धासनानचापि
गम्यते १५

यथाश्रुतमिति इदमेतल्लक्षणत्रयं ननु हेतुवदाभासंत इति व्युत्पत्त्या हेत्वाभा
सपदस्य दुष्टहेतुपरत्वात् दुष्टहेतुनिरूपणस्यैव प्रतिज्ञातत्वाल्लक्षणमप्या
कांक्षितमतस्तदनुक्तौ मूलस्य न्यूनता अन्यविधव्युत्पत्त्या हेत्वाभासपदस्य हे
तुदोषपरत्वसंभवेपि नचेत्यादिना दुष्टहेतूनां दुष्टहेतूनामेव विभजनात् दुष्ट
हेतुनिरूपणस्याप्रतिज्ञातत्वेन तदसंगतिः एवं दुष्टहेतुनिरूपणस्याप्रक
तत्वे दुष्टहेतूनां विभागानर्हतया शंकारणविभागवाक्यापातशंकापाऋनवता।
णात् उपाध्येयसंकोचेपीत्यादिग्रंथस्य उपाध्यसंकोचेन विभागोपपादनपरत्वा
सं संगतिरित्यत आह तद्वैवेति तादृशदोषवत्त्वं चेत्यर्थः दुष्टहेतूनां लक्षणाभि
स्यकथनस्यतेस्फुटमिति शेषः तथाच दुष्टहेतुनिरूपणस्य प्रक्रान्तत्वेपि।

हेत्वाभासाहेत्वाभासः २

विभागग्रंथस्य

यद्वेत्यनेन वह्निमान् ह्रदः प्रमेयत्वादित्यत्र ह्रदो वह्न्यनुमितिप्रतिबंधकबाधाभावविशिष्टह्रद स्वर्वत्तादोषत्वमादिनाव्याप्त्यादिसाधनेऽप्यत्रातिप्रसंगः २

दोषलक्षणोक्तेर्दुष्टहेतुलक्षणस्यास्फुटतया लाभेन दोषलक्षणाभिधानस्य ।
तत्रतात्पर्यात् नोक्तानुपपत्तिरिति भावः तदभिज्ञापेतोवेति अनुमितिपद
स्यानुमितिसामान्यपरत्वेऽसंभवात् यत्किंचिदनुमितिपरत्वे चातिप्रसं ।
गात् प्रकृतपक्षसाध्यहेतुकानुमितिपरत्वमावश्यकं तस्याश्च व्यभिचा
रादावव्याप्तिः वह्निर्धूमव्यभिचारीति ज्ञानाभावस्य पर्वतो धूमवा[illegible]नि
त्यानुमित्यजनकत्वात् नन्वेवं तस्यैतादृशानुमितिकारणज्ञान
मात्रपरत्वेनाव्याप्तिः बाधादिज्ञानस्य परामर्शाविरोधित्वादतो
ऽनुमितिपदमजहत्स्वार्थलक्षणया तदुभयपरमित्यभिप्रायेणाह तत्रेति ता
दृशलक्षणताकत्वमर्थः लक्षणपञ्चकं तावदिदमुभयसाधारणमन्ता

ग.
हे
३

2
पृ २ होत्तलव णाभिज्ञापे तोवेत्यर्थः २
८४
१५
३

कृत्य: सचेतस: नवार्णं चंडिकामंत्रं जपेद्युश्चायुतं पृथक् पृथक्संपुटीकरण

न्यानां दशकं शुभं द्विवर्षाद्या द्वादशाब्दांता: कुमारी: परिपूजयेत् एकाब्दाया: प्रीत्यभा

ल्याणी ३ रोहिणी ४ कालिका ५ चंडिका ६ शांभवी ७ दुर्गा ८ सुभद्रा ९ एतें

कुरूपा केकरा रोमयुग्देहा दासीजा रोगिण्य: इत्येवमाद्या वर्ज्या: विप्रां सर्वेष्टसं

ति गंध पुष्प धूप दीप भक्ष्य भोज्यैर्यथाशक्ति वस्त्राभरणैश्च पूजा वेद्यां वि

तदग्रे कन्यकाश्चापि पूजयेद्ब्राह्मणानपि उपचारैस्तु विविधैर्नवार्णावर

भद्रायत: आग्नेयादिचतुर्दिक्षु पूज्यं देवीचतुष्टयं जयाच विजयाचैं

उमयाशिवोवायव्ये षट्कोणचक्रमध्यस्थमध्यबीजे महालक्ष्मी: म

द्जा रक्तदंतिका शाकंभरी दुर्गा भीमा भ्रामर्य: सबिंदुनामाद्य

ष्णवी वाराही नारसिंही ऐंद्री चामुंडा उक्तरीत्यानाममंत्रै: पू

विष्णुमा[illegible]या: क्वचित्तु एवं विष्णुमाया १ चेतना २ बुद्धि

१३ कांतिः १[illegible] [illegible]र्म्माः १५ धृतिः १६ ह्रत्तिः १७ स्मृतिः १८ दया[illegible]
शादिचतुष्टयं आधारः कूर्मशेषौचचतुर्थीपृथिवीनृप गृहका[illegible]
तत्र प्रथमोन्हएकावृत्तिः द्वितीयेद्वेतृतीयेतिस्रः चतुर्थेचतुरः घृत[illegible]
नारिकेलैः पुरःस्थितैः जातिफलैराम्रफलैरन्यैर्मधुरवस्तुभिःशि सप्त[illegible]
धरणंदेवानां होमंतन्नाममंत्रतः कृत्वापूर्णाहुतिंसम्यक्देवताग्नीविसृ[illegible]
णांदिशेत् भोजयेच्चशतंविप्रान्भक्ष्यभोज्यैः पृथग्विधैः तेभ्योपिदक्षिणांदत्त्वा[illegible]
णंचंडीसाहस्रकेविधिं विधावतः सदाचारान्ब्राह्मणान्वृणुयाच्छतं प्र[illegible]क
पूर्वोक्ताः कन्यकाः पूज्याः पूर्वमंत्रैः शतंशुभाः वेदाहमेवंसंपाद्य होमंकुर्युः प्रयत्न
द्रव्यसंचयैः होतृभ्योदक्षिणांदत्त्वापूर्वोक्तान्भोजयेद्विजान् सहस्रसंमितान्साधू[illegible]
ह्यल्पभीप्सितंसर्वंदुःखौघश्चविनश्यति मारीदुर्भिक्षरोगाद्यानश्यंतिव्यसनोच्चया
मुक्ताकृतांजलिः दद्याद्धोमिथुनान्यष्टावाचार्यायसुभक्तिमान् चतुर्विंशतिसंख्य[illegible]

तमनलसमतंद्रितंय

दत्यमरः उपदाभि

मनोज्ञानिपदानियासुसरसानामितिवा एवंवि

विज्ञापितवान् ॥ ११ ॥ ताएवदर्शयति यस्य

ननुअन्यएवतन्नियोगादागत्यमांकुतोनदृष्टवान

सोप्यतंद्रितमभीरुपदाभिःप्राप्यतंतद

॥ ११ ॥ यस्यनैवसदृशोभुविबोद्धादृश

गात् ॥ १२ ॥ राजिताभ्रवसनैर्विलसंत

वितथाभिः॥१३॥सोयमाजिजितसर्वम

दतुराजा ॥ १४ ॥

व्यावृत्तिः ॥ १२ ॥ अथराज्ञःप्रार्थितप्रदानपात्र

तःशोभंतःपूजिताः पूजांप्राप्ताः अवितथाभिःव्य

सदसिसभायांवसंतःसंतीत्यर्थः अभ्रंमेघेचगगनेधा

स्तूयमानौचरणौयस्यातएवकुलस्यदीपोदीपव

र्थनायांलोट् ॥ १४ ॥

तत्रानीतासूपदासुमुख्यमेकंगजंदर्शयाति ए
भूतमपिनृपगृहंतवचरणरजसापरितआसमंता
साह इत्येवंप्रकारेणोदीर्योक्त्वापरिसाधितंदूतकृत्य
क्रमेणवचनमुवाच ॥ ताद्विशिनष्टि अत्युदारमतए
दनमजिनंमृगचर्मविधानंकर्तव्यंनियमेनरुक्षमेवक्र

एषसिंधुरपरोमदपूर्णोदोषगंधरहितःप्र
त्युदीर्यपरिसाधितदौत्यंप्रत्युदीरितसदु
॥ १६ ॥ भैक्ष्यमन्नमजिनंपरिधानंक्
पटूनां ॥ १७॥ कर्मनैजमपहायकुश
कृत्कथयेत्थं ॥ १८ ॥

यिनांवेदानांशास्त्रोपटूनांकुशलानांबटूनांब्रह्मचारि
दायीतिकर्मणोवाविशेषणं ॥ १७ ॥ तथाचै
ओगैःकिंकुर्महे हेतिभ्र
तंतथागच्छयतइत्य

॥ इति भाषाटीकायुते श्रीमद्भागवते द्वितीयस्क

विघादमुष्य...

त्युत्कृष्टस्यश्रीशंकरस्यससविधंसमीपंस्वयमाप ॥

कवरैर्बालकश्रेष्ठैःपरिवीतंपरितोव्याप्तं भासुरैर्दै

प्रत्युताक्षितिभृताखिलवर्णावृत्त्युपा

या: ॥ १९ ॥ इत्यमुष्यवचनादकल

सविधंस्वयमाप ॥ २० ॥ भूसुरार्भकवरै

च्छविंनगमिवद्रुमवंतं ॥ २१ ॥ चर्मकृष्ण

तनारिसहजंतुलयंतं ॥ २२ ॥ जातरूप

लब्धंपाकपीतलतिकापरिरब्धं ॥ २३ ॥

सुतागंगातयाविलसंतंद्रुमवंतंनगंहिमालयमिवसुच्छा

मंबरमस्यास्तीतितथातंपूतनायाःकंसप्रेषितायाअ

चिरिवरुचिर्यस्यतस्यमुंजिसंज्ञकस्यतृणविशेषस्य

कृतंतयालब्धंपाकेनपरिणत्यापीतायालतिकाःसु

स्मितेन मंदहासितेन सहितं मुनिवरस्य शिवगुरोः कुमा
ध:॥२४॥ तेन श्रीशंकरेण पृष्टं कुशलं यस्मै स शात्रवस्य
स्वेन रचितं अपूर्वं नाटकानां त्रयमवोचत् ॥ २५ ॥ न
त्साद्भुतसंज्ञौ चेत्यष्टौ नाट्ये रसाः स्मृता इत्युक्तै रसैरार्द्र
प्रसादाख्यास्त्रयस्तेन पुनर्दश ॥ आल्हादकत्वं माधुर्यं
र रसस्थितिः ॥ बीभत्सरौद्ररसयोस्तस्याधिक्यं क्रमेण

सस्मितं मुनिवरस्य कुमारं विस्मितो नरपति
तेन पृष्टकुशलः क्षितिपालः स्वेन सृष्टमथ शा
सार्द्रगुणरीतिविशिष्टं भद्रसंधिरुचिरं सुक

तिरित्युक्तैर्गुणैः रीतिर्नाम गुणाश्लिष्टावर्णसंघट्ट
केन प्रयोजनेनान्वितानां कथांशानामवांतरप्रयो
मुत्पत्तिनां ना...

सां विघ्नकेसे न कथासु य: ॥ नोत्पाद्यये ह्यदि रे
ऽ ॥ ३ ॥ दत्रामे वृक्षवाक्यं ॥ ज्ञानेनतयासमुद्‌पा
सन्मुखरितां भवदीयवार्तां ॥ स्थाने स्थिता:
नो भिर्येव प्रायशो जितजितोप्यसितेस्त्रि
न कैवाक्यं ॥ नात्यंतिकं विगणयंत्यपिते
नयं नुवउन्नयेस्ते येंगत्वदंघ्रिशरणा नव
ीर्यं यशास: कुशलारसज्ञा: ॥ ५ ॥ प्रथमेस

मूल एव सर्वोप्यनर्थः। सच श्रीकृष्णकथाश्रवणेनैव निवर्त्तते इत्यभि प्रेत्याह ३

ण्यात् कीर्त्तयेन्नित्यं सकृतार्थो न सं

त्किरन्नावल्यां तृतीये विरचनं ।। ।।२।।

:प्रथमे विरचनं ।। ।।प्रथमे सूतः शौनकं

यां कृष्णः श्रुतिप्रवणकीर्त्तनः ।।कृ यं तस्यो

नैमुकुन्दस्ततां ।।१।। द्वितीये श्रीशुकवाक्यं ।। पिबं

मनः सतां कथामृतं श्रवणपुटेषु संभृतं । धुनं हे २

नाशयं। व्रजंति तच्चरणसरोरुहांतिकं ।।२।।

सा॰ चि॰ १

पोवत्का व्यः॥ सह सोपादो यस्य स सह
॥ व्याघ्रस्य पादा विव पादो यस्य स व्या
दः॥ द्विपदा॥ टाडु क्ताः॥ समासे सति
हि मावस्य सा चिं त्यम हि मः॥ नो वा
स्वरे च॥ वा ग्रह ण कचि न्न भवति॥
॥ सायाह्नः॥ कवीनां राजा कविरा
॥ वाक्च मन न वाङ्मनसे दत्तिण स्या
॥ अहश्च रात्रिश्चाहोरात्रं॥ पंचषाः राम
५२

स्यपत्र ॥ इंद्वादिभ्यः ॥ परस्य सम्बन्धं तस्य

चेत् गुः भुवने कीर्त्तिर्यस्य स भुवनकी

र्त्तिः पाणौ यस्य स चक्रपाणिः ॥ पूजायां च

॥ सुधर्मा रूपवती भार्या यस्य स रूपव

र्त्तमानस्य पुंस्त्रीभवति ॥ पुंवद्वा ॥ समा

स पुंवद्भावो भवति ॥ पुंवद्भावादीनो निवृत्तिः

भवति ॥ गोः गोरादेस्या न्याप्येवर्त्तमान

स्यस्य सः चित्रगुः ॥ पंचगावो यस्य सः ॥

५

(1)

स्फुरण
के
निरव

42 पृ०

URGENT

PRESS

SERVICE

H [illegible]/-

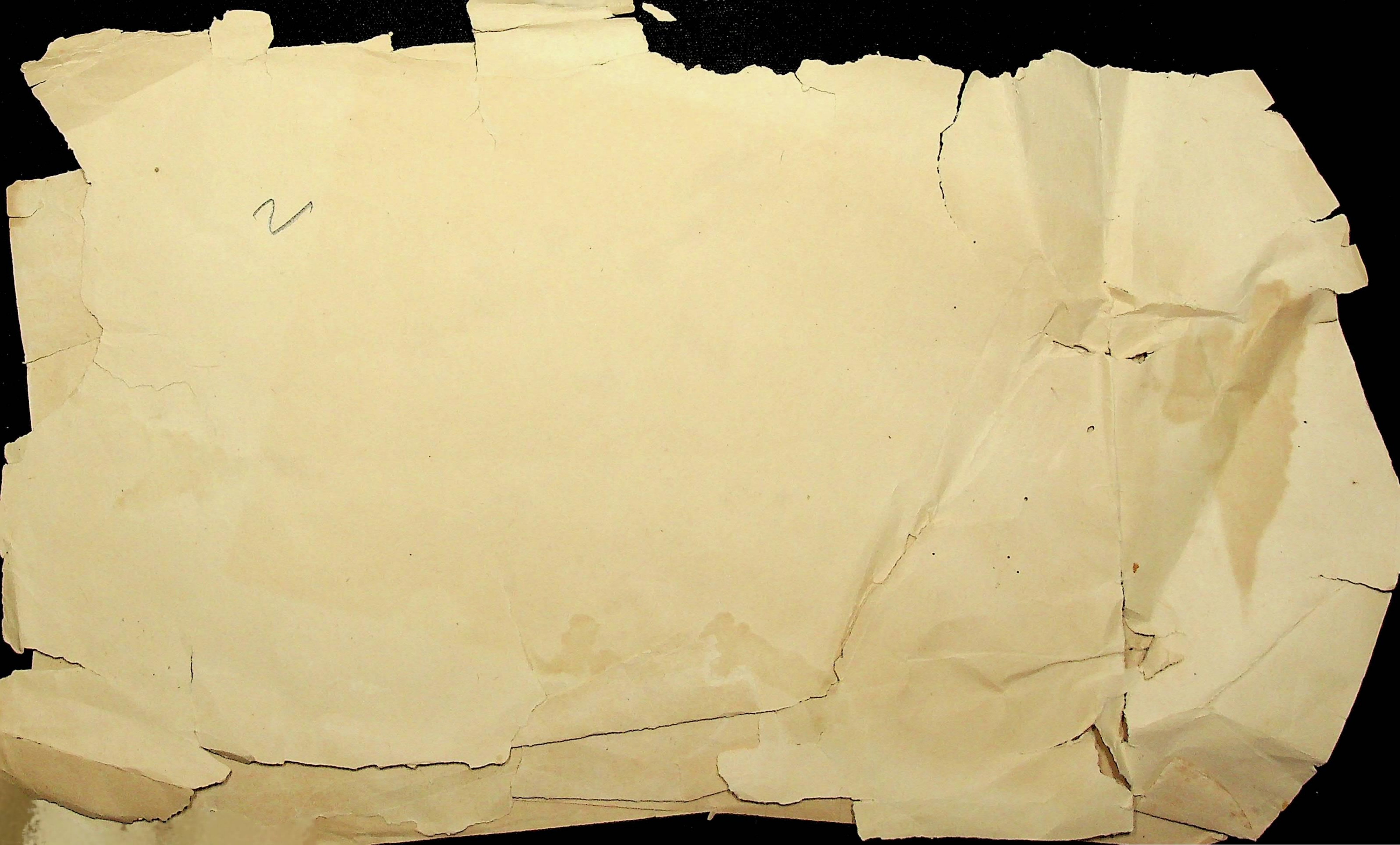
The Editor,
Gurukul Patrika,
Gurukul Kangri Vishav Vidyalaya,
HARDWAR. (U.P).

Harbans Dayal
Section Officer

PRESS INFORMATION BUREAU,
GOVERNMENT OF INDIA
NEW DELHI-2

P.I.O. 289.
P B S H . Delhi-No. 11,115/57 5,75,000

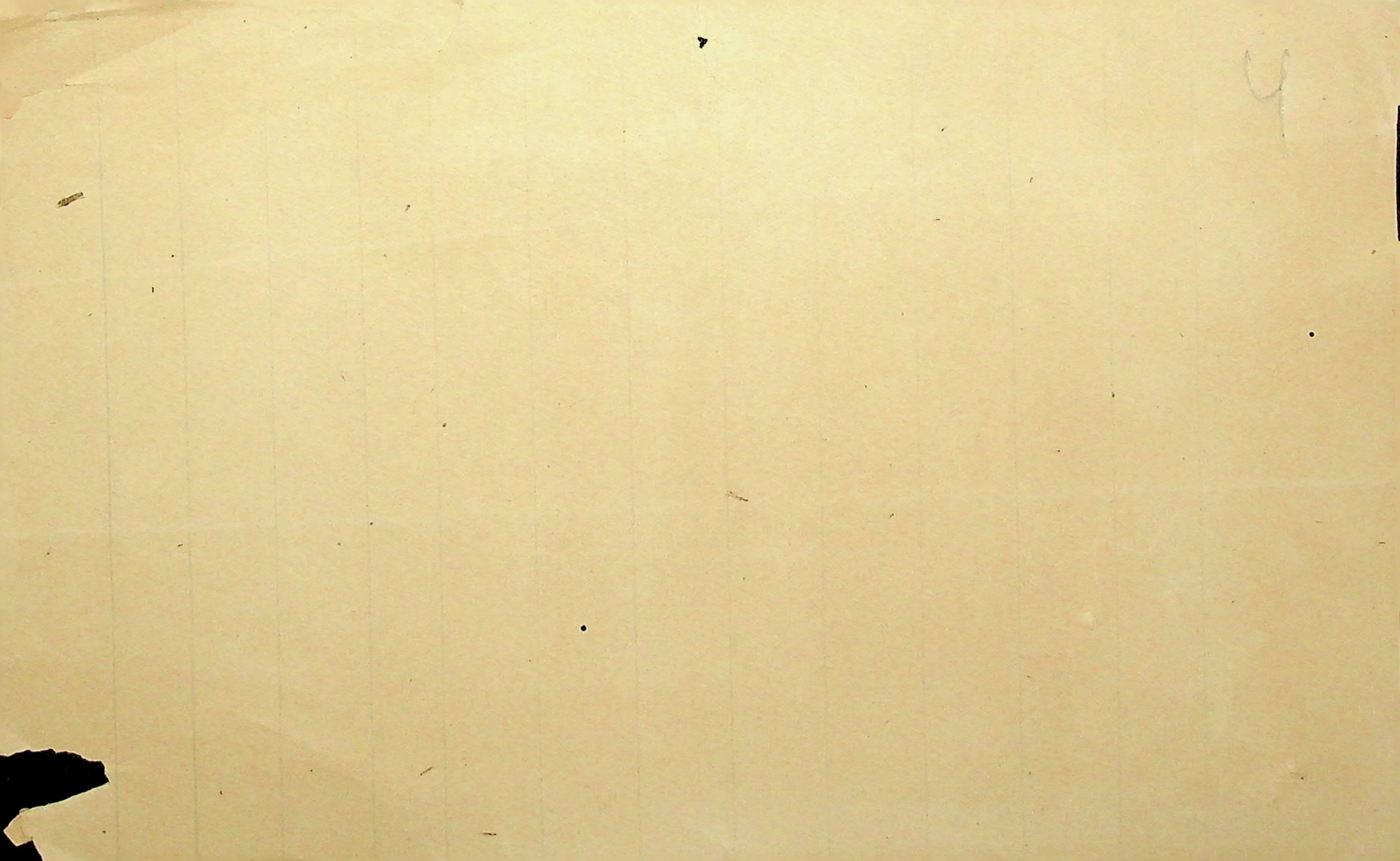
3

4

1

246°

PER BOOK POST

"धर्मचक्र"

DHARMACHAKRA.

(The Wheel of The Moral Law)

संपादक, गुरुकुल पत्रिका

गुरुकुल कांगड़ी विश्व विद्यालय

कांगड़ी (हरिद्वार)

(उत्तर प्रदेश)

Karyalaya

R...

Plot No. 46...

BOMBAY-21.

2

S

सू ५ ६ २
बु ६ ३ १२ २
७ मं १० श ११ चं
८ ९ बृ

सं २ बुध शु श केतु

ल म श
८।१९।२३।५७।।
श
१९।५५।१२।७७।।

रा
२।१६।३६
शु
३३
७।१९।२२।२६

ग्र	सू	चं	मं	बु	बृ	शु	श	रा
[illegible]	३० ००	२२ ३०	१५ ००	३० ००	१५ ००	७ ३०	१५ ००	हो
[illegible]	५ १७	१९ १७	१६ ००	१९ ३८	२ ३८	७ २२	१९ २८	हो
[illegible]	११ १५	७ ३०	७ ३०	११ १५	७ ३०	७ ३०	१५ ००	का
दे	७ ३०	१० ००	८ ३०	५ ३०	५ ००	५ ००	१० ००	का
श	५ ४५	५ ००	३ ४५	५ ००	३ ४५	३ ३०	५ ००	ता
के								२
								वल

शु
६
२३।३३।२६

श	तु	के	बु	शु	चं	कु	रा	जी	ग्रहाः
९ २२	९ २१	०० २१	२ ००	०० १८	९ ००	०० २१	९ २६	१ १८	मा. दि.
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	सं व नू
६ २० ३३ २६	८ १८ ३३ २६	९ ०२ ३३ २६	११ ०२ ३३ २६	११ २० ३३ २६	०० २० ३३ २६	९ ११ ३३ २६	३ ०५ ३३ २६	४ २३ ३३ २६	रा. अं. कं. वि.

२ ब
आ १
के ३ त
चं
१२ के
बृ
ध ११
मं
जौ
ए
स ४ स
ध ५ म
शु
श १०, श

ध
व
शु स
रा के
आ
सू
चं कं
बु ध
मं जो ए
स श
शु
रि

सू	चं	मं	बु	बृ	शु	श	[illegible]	हो:
मं श	मं श	चं शु	बृ	बु	श मं	चं शु	मि	जा ति
बु बृ	बु बृ	बृ	चं शु	चं शु बु मं श	बु बृ	बृ	स	मा:
शु चं	[illegible] शु	रा बु	मं श	०० ००	सू चं	मं बु	श ०	द्रे ०

मो	गमन	राज्य ३	[illegible] ४	मरणा	मोजन	गमन	राज्य	[illegible]	मरणा
१ क्ष	२ इ	३ उ	४ र	५ ज्ञो	१ क्ष	५ ज्ञो	४ र	३ उ	२ इ
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	२ इ	१ क्ष	५ ज्ञो	४ र	३ उ
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	३ उ	२ इ	१ क्ष	५ ज्ञो	४ र
३ उ	४ र	५ ज्ञो	१ क्ष	२ इ	४ र	३ उ	२ इ	१ क्ष	५ ज्ञो
२ इ	३ उ	४ र	५ ज्ञो	१ क्ष	५ ज्ञो	४ र	३ उ	२ इ	१ क्ष

ता० ७ दिनमान ... दिन तिथि ...

मो जन	गमन	रा ज्य	नि द्रा	मरणा	मो०	ग०	रा०	द्वि०	म०
२ इ	३ उ	४ र	५ ज्ञो	१ क्ष	२ इ	१ क्ष	५ ज्ञो	४ र	३ उ
१ क्ष	२ इ	३ उ	४ र	५ ज्ञो	३ उ	२ इ	१ क्ष	५ ज्ञो	४ र
५ ज्ञो	१ क्ष	२ इ	३ उ	४ र	४ र	३ उ	२ इ	१ क्ष	५ ज्ञो
४ र	५ ज्ञो	१ क्ष	२ इ	३ उ	५ ज्ञो	४ र	३ उ	२ इ	१ क्ष
३ उ	४ र	५ ज्ञो	१ क्ष	२ इ	१ क्ष	५ ज्ञो	४ र	३ उ	२ इ

८० दिना षा रवा मं

२ दिना तिथिवा मं।।

४ कु० दिना वा रवा मं

५ दिना तिथि वा मं।

मो	ज	रा	नि	मरन	मो	कोज	राजन	राजेन्द्र	मरन

३

र्यसिद्धिः ४२ भोत्वयाकार्ये विषमं दृश्यते तथेमणिवत् यथा सर्पहस्तामणिप्राप्तिस्तथाकार्यारंभेविघ्नमो
विघ्नयः उद्यमोपि न सिद्ध्यति ४३ भोत्वयाकार्यं यच्चिंतितं तद्विप्रमेव भविष्यति विपुलमेव सर्वत्र जयः स्व
त्पायासेन कार्यसिद्धिः गर्भेपुत्रसंभवः किंचिद्धैर्यमालंब्य कार्यं कुरु ततः सिद्धिः ४४ भो त्वत्कार्येषु
महत्त्वं प्राप्नोषि अन्नहस्तगतं वस्तु मवाप्स्यसि जयः आलस्यं त्यज तव कार्यं भविष्यति न संदेहः कर्त्त
व्यः ५१ भो यत्कार्यं वांछसि तत्सर्वं सिद्धिं प्राप्नोति गमनागमने सिद्धिः गर्भेपुत्रसंभवः विवादेजयः
क्रयविक्रयेलाभः ५२ भोत्वया इदं कार्यं न कस्यापि कथनीयं गोप्यं कर्त्तव्यं किंचित्कालं धैर्यमालंब
साहसकरणात्स्थैर्यभव। ५३ भोत्वदीयभाग्योदयप्रगटीभूतो त्वया धैर्यमवलंब्य साहसं कर्त्तव्यं
त्वदीयकार्यसिद्धिः ५४ भोत्वयाकार्यं न करणीयं कार्ये विघ्नानि दृश्यन्ते तानि परित्यज धैर्येण
कार्यसिद्धिः ५५ भोत्वयाकार्ये साहसं कर्त्तव्यः गर्भेपुत्रसंभवः कृषिवाणिज्येलाभः ग्रामांतरे
मनोरथप्राप्तिः विवादेजयः इति लक्ष्मणाख्यो सारमेतत् दृष्ट्वा सकलशकुनसारोत्तानसारं
विवेकी फलधनसहितायः पृच्छते निर्विकल्पं सफलं भवति कार्यं नान्यथा याति सत्यं इति श
कुनसारः संपूर्णम्॥

१	२	३	४	५
१०	२०	३०	४०	५०

लग्न	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	५	६	[illegible]	[illegible]	९	१०	११	१२
[illegible]	[illegible]	५४	५५	५२	५६	५५	५४	५३	५२	५५	५३	५२
वृ ल	४८	५१	५४	५८	५७	५७	५५	५३	५०	४६	४७	४७
मि ल	४४	४७	५२	५७	५९	६३	६३	६१	५६	५१	४९	४४
क ल	४८	४९	५३	६०	६४	७१	७७	७७	७२	६६	६२	५२
सिं ल	६४	५८	५९	६४	७१	७८	८६	८४	९३	८४	८१	७२
कं ल	६६	६९	६५	६५	६६	६६	८८	५७	१०२	१००	९७	८६
तु ल	८४	७४	६६	६२	६२	५४	७५	८५	९७	९७	९७	९२
वृ ल	७८	७१	६३	५७	५४	४५	४७	६४	७२	७८	८३	८१
ध ल	६६	६३	५७	५२	४८	४७	४२	४०	५३	५९	६३	६६
म ल	५८	५८	५६	५३	५०	५२	४६	४६	[illegible]	५४	५४	५६
कुं ल	५३	५६	५५	५४	५३	५२	५१	४९	५०	५१	५२	५३
मी ल	५५	५३	५५	५६	५५	५५	५४	५६	५३	५३	५४	५४

अमावास्याः घटीः सप्ताढ्यं प्रोक्त दिनमानं संयोज्य सूर्यरा
द्रुघटी माभ्रे चधिका तदा दृष्ट नेत्र शशी ।।१।। लिप्ता सम्हृ
द्वजनैक रसाब्धोमाभ्र नागैः प्रविभज्य लब्धं फलं विदुः पंच नव
व शेषे दृष्टश्च पतिः स्यात् प्रणमत्तु सूर्यात् गम्याप्त हारा ८०० द्व
लिप्ताद्दिनि प्नान्नि जायु सा १२० खाभ्र गजैर्विभक्ताद्र ल
ब्धं दशा दुर्ग्रहवर्षनिघ्नं खार्कैर्यदाप्तं तु दशा ग्रहाणाम्।।

समुद्रस्य यथा गंगा यमुना तनुमध्यमे यारस्य राधिकेन सुप्रियेण सौव भूवतुः २२ चोलदेव्या सम
नत्र चिह्न देवी समन्विताः सप्तद्वीपवती पृथ्वी भुंजे मंगलोत्सवः २३ व्रतस्यास्य प्रभावेन व
द्धकः सोपि नूतनः समस्तं मंगलं भूप सामंत्री तव यथा गुरुः २४ मुक्ता यस्य कलानो गात्मंगलो
भूरनंतावरः स पुनः स्वर्गमित्या मूलतस्तत्र विष्णुदेवतं २५ एतत्ते कथितं भूप व्रतानामुत्तमं व्रत
यत्कथा श्रवणेनापि सम्मते वांछितं फलं २६ प्रयाग इव तीर्थेषु देवेषु भवानिव नदीषु च यथा
गंगा व्रतेष्वेतत् तथा नृप धर्मं चार्थं च कामं च मोक्षं च यदिच्छसि तदेतत् व्रतं प्राकुरु श्रद्धा
समन्वितः २७ व्रतमिदं सम्यक् कृतं नारदेनोपदिष्टं सुरपतिरपि तस्मात् वांछितार्थं स लेभे तमपि
कृतपैव धर्मसूनोर्यथास्या दृष्टमनतफलसिद्धिः पुत्रपौत्रादिवृद्धिः २८ नमस्तेस्तु सर्वदेवानां वर
दासि हरिप्रिये या गतिस्त्वत्प्रपन्नानां सा मे भूयात्वदर्चनात् ३० इति श्रीभविष्योत्तरपुराणे श्रीकृष्ण
युधिष्ठिरसंवादे महालक्ष्मीव्रतकथा समाप्ता रामकेशेन कर्षितात्मा वरुणशोरमु वर्षमिनेति

2

युधिष्ठिर उवाच॥ ॥उद्यापनविधिं ब्रूहि अनन्तस्यास्य केशव॥ उद्यापनं विना यस्मात्तद्व्रतं निष्फ

अ. लं भवेत्॥ १॥ तस्माद्यथावत्कुर्याद्वित्तशाठ्यं विवर्जयेत् कृष्ण० मासि भाद्रपदे शुक्ले परिपूर्णे व्र

उ. तेन ततः २ शुक्लायां च चतुर्दश्यां ब्रह्मचारी व्रती ततः एकभक्तेन नियमं कृत्वा भक्तिसमन्वितः

११ ३ स्नात्वा नद्यां देवखाते तीर्थे प्रस्रवणे तथा सर्वौषधीः सर्वगंधैस्तिलकल्कैश्च आमलैः वेदो

क्तविधिना सम्यक्तर्पयित्वा देवताः ततो गृहं समागत्य वेदिं कृत्वा सुशोभनां ५ तत्र लिखेन्म

ण्डलकं पंचवर्णैः सुशोभनैः नवनाभं सुसंपूर्णं सर्वतोभद्रमेव च तस्योपरि न्यसेत्कुम्भमव्रणं धा

८ तुमयं ताम्रपात्रं समायुक्तं पंचरत्नसमन्वितं माषैकेन सुवर्णस्य तदर्द्धार्द्धेन वापि पार्थिव कार्ये

या शक्ति साथात्तथा त्वनंतं विश्वरूपिणं कृत्वानंतं प्रयत्नेन ताम्रपात्रोपरि न्यसेत् पात्रं सुवि

स्तारं कृत्वा तत्रानंतं न्यसेद्व्रती ६ तस्याग्रे पूजितव्यानु देवं मुसलेन हलेन च आचार्यं पूजयि

त्वा च वस्त्रैराभरणैस्तथा कलशांगुलीपवित्रश्च भक्तिश्रद्धासमन्वितः ततस्तु पूजयेद्देवमनं

तं सर्वकामदं ७ वस्त्रयुग्मसमाच्छन्नं पीतयज्ञोपवीतिनं चंदनेन सुगंधेन कर्पूरागुरुमि

कपिलायस्वाहा ॐ [illegible]य· संवत्सराय· इदुवत्सरा· परिवत्सराय· अहोरात्रा· अर्धमासा·
मासा· ऋतुभ्यः॰ ततो ब्राह्मणाय· सर्वपापप्रशान्त्यै विप्रकुम्भमति कुर्यात् ततो लोकपालपाला
स्वगृहान्समुपपाकर्मे गीतवादित्रनिनदैर्दीनानाथप्रीणितुतिं व्रती पुराणश्रवणेनच रात्रिंक्षपयेत्
माचरेत् ततः प्रभातसमये स्नात्वा शुद्धः कृताह्निकः पूर्वोक्तेन विधानेन पुनर्वेदिं स्वरूपिणीं पूज
यित्वा हरिदैवमाचार्यंपूजयेत्ततः परिधाय सपत्नीकं वस्त्रालंकारभूषणैः मंत्रैः संपूज्य विधि
वद्धेनुं दद्यात्तथयत्नतः सुरभिर्वैष्णवी माता नित्यं विष्णुपदे स्थिता मातरक्षणमया दत्तं गामा
तत्वानुस्मृति गावोऽग्रतः मंत्रेण ते पूजयन्ति वेदयेत् गोदानं साधुपुत्र्योर्थं ददेय· तस्मिन्यथा
विधि ततः स्नामंत्रेणानिविप्रान्सर्वे पुष्पवस्तुर्दृष्ट्वा ब्रह्मोपवीतैः संपूज्य भोजयेद्वा विस्तरैः ततस्तु
दक्षिणे दद्याद्दवायाँपत्नमाप्यचेत् मंत्रहीनं· स्वेनेन संसारेइत्यनेतेविसृज्य ब्राह्मणान्श्रत्रयेव च दी
नांधकृपणेभ्यश्च दद्याद्वेवेधनेन यथा ततः ऋषैः समस्तैश्च पुत्रसंबंधिबांधवैः पपोपपन्नमानोये
दत्वा सानसमव्यये गोवामस्य वस्तुविनिर्मला चिंतयाविक्षिप्य तद्दिने एवं कृते न पश्येण कर्मणा च·
नेनादेनः सनेत नृपो मगवानर्तिो भवति सर्वदा व्रतस्य फलमाप्नोति स्वर्गलोके महीपते इति

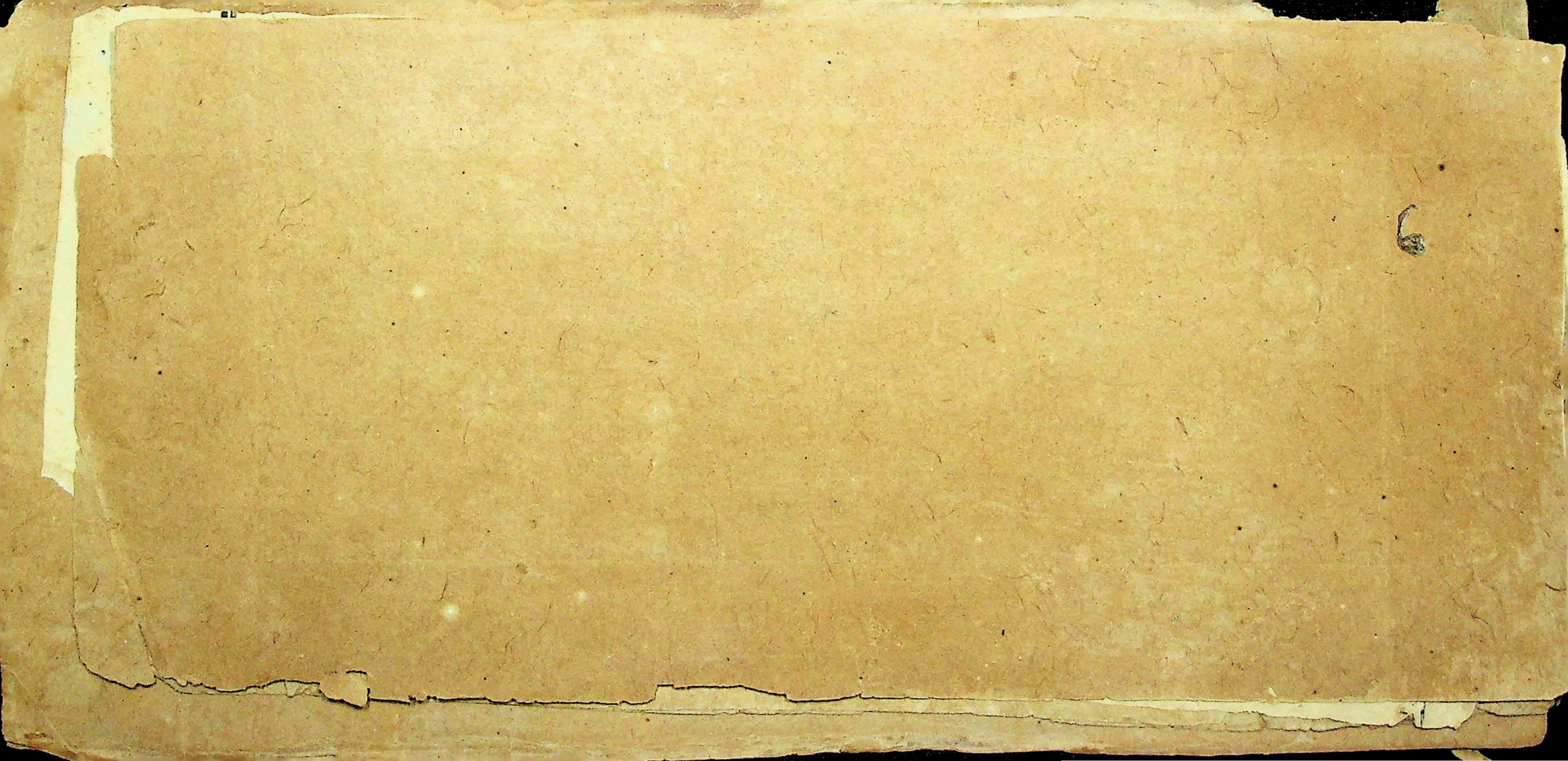
शिरसि १२ लेपये हंतवांगीं लिप्तीयतां मधुसूदन ततः पुष्पाणि संगृह्य पूजयेन्नामभिः पृथक् १६
ॐ अनंताय नमः पादौ गुल्फौ संकर्षणाय च कालात्मने जानुनी च जंघे वै विश्वरूपिणे कटिं वै
विश्वरूपाय मे द्वे वै विश्वरूपिणे नाभ्यां च पद्मनाभाय हृदयं परमात्मने १५ कंठं श्रीकंठनाथा
य बाहू सर्वास्त्रधारिणे वाचस्पतये नमस्तुभ्यं मुखं संपूजयेद्धरेः ललाटं केशवायेति शिरः स
र्वात्मने नमः लोकान्सर्वान्मृताशानि मेघस्तु द्वौ लयः जन्ममृत्युजराव्याधिसंसारभयनाश
नः वनस्पतिरिति धूपः ॥ त्वं ज्योतिरिति दीपः ॐ अनंत नैवेद्यमिति नैवेद्यं पूगीफलेति तांबू
लं वस्त्रयुग्मं त्रिविधशुक्लाद्यासदेवस्य वल्लभं अनंतः श्रीयतां तेन पीतवस्त्राणि सर्वदा वस्त्रं एवं पू
जां ततः कृत्वा गच्छत्कुंडलसमाश्रय स्वाह होमविधानेन कृत्वा मेः स्थापनं ततः प्रारभेत्तु नवो
हो मम स्वस्य सान्निध्ये तिलैः व्रीहिभिश्चाज्य वै मूलवपतेन तु विधानतः पुरुषसूक्तेनेन षडुपायुतेनाव
तिवै पुनः इदं विष्णुर्विचक्रमे त्रेधा निदधे तिच इदं विष्णुस्तु चैनं वा नरूपाहि सूतेन परः प्रात
मष्टोत्तरं चैव प्रत्येकं जुहुयात्ततः सर्वैर्हुत्वा विधानेन मंत्रैरेतैर्विचक्षणः ॐ अनंताय स्वाहा

ॐ ॥ १॥

ॐनमःपरमात्मने ॐनारायणंनमस्कृत्यनरंचैवनरोत्तमं देवींसरस्वतींव्यासंततोजयमुदीरये
त् १ सूतउवाच कदाचिदर्ज्जुनःश्रीमान्विष्णुभक्तिपरायणः भक्तिंजिज्ञासयापृच्छद्वासुदे
वंमहामतिः २ अर्ज्जुनउवाच उपवासस्यनक्तस्यएकभक्तस्यमेप्रभो किंपुण्यंकिंफलंचैववद्
हिसर्वंजनार्दनः ३ श्रीकृष्णउवाच हेमंतेचैवसंप्राप्तेमासिमार्गेचशोभने कृष्णपक्षेचया
पार्थद्वादशीतामुपोषयेत् ४ दशम्यांचैकभक्तंतुशुद्धचित्तोदृढव्रतः नक्तंवापितथाकृत्वा
दशम्यांनियतःसदा ५ क्रियतेचाससर्गेणनक्तमेकादशीदिने नक्तेचापिविधिःप्रोक्तःफला
हारेतथैवच ६ दिवसस्याष्टमेभागेमंदीभूतेदिवाकरे नक्तंतच्चविजानीयान्नक्तंचनिशिभोज
ने७ नक्षत्रदर्शनान्नक्तंगृहस्थेनविधीयते दिवसस्याष्टमेभागेरात्रौतस्यनिषेधतः ८ ततः
प्रभातेसमयेकृत्वातुनियमंव्रती मध्याह्नेतुतथाप्राप्तेशुचिःस्नानंसमाचरेत् ९ अधमंकू
पकेस्नानेवापिस्नानंतुमध्यमध्यमं गृहेतुवर्जयेत्स्नानंउत्तमंतुनदीजले १० पीड्यंतेजंतवोने

5

राम ॥ १॥

विशेषविधायत्वादितिभावः ॥ तथाचं घोरसालस्फुटदात्रश्वाघश्चृतोरसालोपेद्रसमरः स्फुटत्वंचदेलाघसाहितसहनादितिभावः ॥ त
थामातस्त्वमसिनिजननीरूपेरजनिविभावरीतमस्विन्यौरजनीसमरः मात्वत्वैवंविधवस्त्रकायगोपकत्वादितिभावः ॥ तथापितत्ति
मिरजनकरूपांधकारेपित्वंचरजनीसंयोगित्वात्तनतत्क्रियमाणमदपराक्षगोपनसाहाय्यसंपादकत्वाच्चयत्वंनाथतयेयंरज्जम्यमिताद
शक्तार्यगोपनसमर्थेतिभावः अत्रभ्राताहिशाह्राः समंवंखिकतपास्वपराः प्रसीदेतिप्रत्येकमन्वेतितावतांकिमित्सतआह नीरधरा
तिरामः सजलदकांतिमनोहारीदामोदरः कृष्णः नीरधराभिरामइत्येनेनरजमा

सीतिव्यज्यते स्मर्तासां चित्तेनानमस्तासां रणाविवेकित्वं व्यज्यते । एवं वानागमनहेत्वभावेप्यनागमनं चिंतातिशयं व्यंजयतीत्यत्र स्मरकामका
रणाचिंतयतीतिशेषः । कापि अनिर्वचनीयज्ञ रागानवोढनीरजस्मरवीजं दृष्ट्वा तत्पन्नीरजे कमलेन तद्रूपस्य स्वरूपस्यानवात्ततरुणी चासौ गुढनीरज
स्मरवीचेति विग्रहः नवेतिपदेन मदनवनतया चिंतायोग्यत्वं व्यज्यते गूढपदेन स्थानस्याह त्वं तेन च क्लिष्टत्वं द्योत्यते । नीरजपदं स्मरकुमारता
मावेदयति मिगूढनवोढा चासौ नीरजस्मरवीचेतिविग्रह इति तन्मध्यास्थानकपपतेः पंचनवोढं तरुणापन्नीरजमिति व्याख्यानेनतनचिंताक्लि
ष्टस्वेनूननकमलसाम्योरूपपस्यागूढपदानर्थकं तथा चापव्याख्यानमेवं वक्तव्यं तरुणनवोढतत्कालाहृतमित्यर्थः ४ एवं चाव्यवहुल्येन व्य
ते स्त्रस्तोगः नेत्रयोः कर्णिकावर्णकेन करजः पातोपघातकुलातकरीयोः श्रोत्रयोः प्रेमभृतकर्णिकेन कपद्मपोरवतत्तोकृतपोर्यकृत्त ०
स्वयः पातः पतनं तेनोपघातः पीडातन्निशातरजः पंस्तक्ष्मतासावशी घनी ः सारणायोग्यता धनयतिपातपदं मन्दृद्विपर्वकतां गमयतिवा
भ्यादकंमुंचतिलटाविरतत्वं व्यज्यते एवं चक्षुलेन दुःस्वतज्ञा स्मरगोपनेनलज्जा वृत्त्वेस खीप्रेषणादिनाचमदनवत्तेन च मध्यत्वं व्यज्यते प्रेषित
सखीपराहृतेः प्रागेवाचिंतावत्ताउत्कालमवगम्यते अत्रापह्नुतिरलंकारः ६० प्रौढा स्मरत्वात्स्मराहरनिभ्यानर्निकुंजेतिभोभ्यानः निकुंज
भ्यानत्वेचसर्वमनीषितसंपादकत्वादिति भावः तथा भोसखियद्यपि पुष्पलतेम खीत्वेचउद्दीपनविभावतया प्रियतमस्य त्वत्स्मिन्नासक्ति

॥श्री॰स॰॥
॥१॥

श्री॥ गो॥श॥ पनमः॥ श्रीदेव्युवाच॥ सममाधु
परतं कांतमेकदा विजने मुदा॥ परमानंद
संदोहकुंदिलं प्राह पार्वती॥१॥ श्रीमन्ना
थ भगवानंदकारणं ब्रूहि शंकर॥ योगीं
द्रोपास्य देवेश प्रेमहर्षीद्यानिधे॥२॥ ह

॥शिव॥
॥१॥

10

पूजार्थं पुष्पाणि प्रतिगृह्यतां पुष्पाणि पत्पुरुषं । वनस्पतिरसोद्भवो गंधाढ्यो गंधः उत्तमः
आघ्रेयः सर्वदेवानां धूपोयं प्रतिगृह्यतां धूपः । साज्यं च वर्तिसमायुक्तं वह्निनायो-
जितं मया दीपं गृहाण देवेश त्रैलोक्यतिमिरापहं दीपं । नैवेद्यं गृह्यतां देव भक्तिं मे प्रतिगृह्यतां
ईप्सितं मे वरं देहि परत्र च परां गतिं नाम्याद्याः । प्राचमनीयं । गंधकर्पूरसंयुक्तं कस्तूर्यादि
मिश्रितं करोद्वर्तनकं देव गृहाण परमेश्वर उद्वर्तनकं । इदं फलं मया देव स्थापितं पुरतस्त-
व तेन मे सफलावाप्तिर्भवेज्जन्मनि जन्मनि फलं । नाम्याचमनीयं । पूगीफलसमायुक्तं
नागवल्लीदलैर्युतं कर्पूरसमनोहरं [illegible] ताम्बूलं प्रतिगृह्यतां ताम्बूलं । [illegible] हिरण्यगर्भ
गर्भस्थं हेमबीजं विभावसोः । अनंतपुण्यफलदं अतः शांतिं प्रयच्छ मे दक्षिणा । नमस्कारः । अनं-
तगुणरत्नाय विश्वरूपधराय च सर्वमंगलमांगल्याय अनंतायनमोनमः । इति नीरा-
जनं [illegible] निधाय [illegible] देवता [illegible] नमस्कार इति न-
त्वा अनंताय नमः इति [illegible] निधाय [illegible] इति पुष्पाञ्जलिं हस्ते [illegible]
धान [illegible] इति क्रमः । नमस्ते देवदेवेश नमस्ते [illegible] सर्वमंगलमांगल्या

ॐ अनंतव्रतविधिः ॥ ततस्तन्मूलमंत्रेण नमस्कृत्य चतुर्भुजं । नवाम्रपल्लवाभासं पिंगभ्रू-
श्मश्रुलोचनं । पीतांबरधरं देवं शंखचक्रगदाधरं । प्रसन्नवदनं विष्णुं विश्वरूपं विचिंतये

ध्यानं ॥ आगच्छानंत देवेश तेजोराशे जगत्पते । क्रियमाणां मया पूजां गृहाण पुरुषोत्तम
आवाहनं ॥ पुरुषएवेदं ॥ नानारत्नसमायुक्तं कार्तस्वरविभूषितं । आसनं देवदेवेश गृहाण
पुरुषोत्तम ॥ आसनं ॥ गंगादिसर्वतीर्थेभ्यो मया प्रार्थनयाहृतं । तोयमेतत्सुखस्पर्शं पाद्या-
र्थं प्रतिगृह्यतां ॥ एतावानस्येति पाद्यं ॥ अनंतानंत देवेश अनंतफलदायक । अनंतानंतरू-
पोसि गृहाणार्घ्यं नमोस्तु ते ॥ त्रिपादूर्ध्व इत्यर्घ्यं ॥ गंगाजलं समानीतं सुवर्णकलशस्थितं
आचम्यतां हृषीकेश त्रैलोक्यव्याधिनाशन ॥ आचमनीयं ॥ यत्पुरुषेण ॥ अनंतगुणरत्ना-
य विश्वरूपधराय च । नमो माहात्म्यदेवाय अनंताय नमो नमः ॥ [illegible] नारायणु
न्नाय विश्वरूपधराय च [illegible] वस्त्रयुग्मं तु [illegible] तस्मा
यं देव सर्वकामार्थसिद्धये मया निवेदितं भक्त्या गृहाण परमेश्वर ॥ [illegible] हाण परमेश्वर ॥ य
ज्ञात् ॥ दामोदर नमस्तेस्तु त्राहि मां भवसागरात् । ब्रह्मसूत्रं सोत्तरीयं गृहाण परमेश्वर ॥ य
ज्ञोपवीतं ॥ तस्मादश्वा अजायंत ॥ मालत्यादीनि सुगंधीनि मालत्यादीनि वै प्रभो मयाहृतानि

पूर्वोत्तरवर्णानां संधानं सन्धिः ननु इयं त्वर इत्यनेन यत्वे कृते दध्य् आनय इत्यत्र संयोगांतस्य लोपः कस्मा
न्न भवति अत्रोच्यते असिद्धं बहिरंगमंतरंगे अन्तरंगे कार्ये कर्तव्ये बहिरंगमसिद्धं स्यात् अंतरंगमिति
किं अल्पापेक्षामंतरंगं बह्वपेक्षा बहिरंगं संयोगांतस्य लोपः इदमेकं पदमपेक्ष्य प्रवर्तते इति कृत्वा अंत
रंगं इयं स्वरे इदं पदद्वयमपेक्ष्य प्रवर्तते इति कृत्वा बहिरंगं अतो बहिरंगाप्राधान्यात् यलोपो न भवति नाभ
वतु नहि दधिशब्दस्य नपुंसकत्वात् नामिनः स्वरे इत्यनेन नुमागमो भविष्यत्येव अत्रोच्यते न भविष्य
ति कथं विभक्तिस्वरपरत्वाभावात् सत्यं नहि यस्य लोप इत्यनेन इकारस्य लोपः प्राप्नोत्येव अत्रोच्यते स
माना धेर्लोपो धातोरिति निर्देशाद् यस्य लोपः इत्यस्य सूत्रस्य तद्धित स्त्रीप्रत्यय समास विषयत्वत्तस्मादिका
रलोपो न भवति तेन दध्यानयेति सिद्धं।१ हे सूरे वद टकः शरवापस्तु पत्नेः दारिद्र्य विच्छेदकृत्तु श्रीमान्
कीदृशः पत्नि निर्भयपदं क श्रीमुखांभोरुहे कौभाति। प्रथमे सत्तमं स्तमनुजे वद दोग्ध्ये कोदर्पी
ने कौ वा भूपति वृंद वंदितपदः हम्मीरो महाभूपतिः॥ २॥ श्रीसंशारचंद्र:॥

ॐस्वस्तिश्रीगणेशायनमः हरः शिवो जयतीत्यध्याहार्यं यत्तच्छब्दावप्यध्याहार्यौ यः प्रियतमां पार्
अंगे दधानः सन् निम्नोन्नतायां भुवि नीचोच्चप्रदेशे पुरतोऽग्रतः आत्मीयं स्वीयं चरणं दधाति प्रियायाम् उ
त्तरचरणाक्रमणयोर्व्यथा न स्यादिति भावः पुनः तस्याः श्रमाशंकया तरोः पुष्पं स्वीयेनैव करेण कर्षति
आकृष्यानयति नोत्तिष्ठतस्याः श्रमो मा भवेदिति भावः पुष्पमिति जात्येकवचनं पंकारादिषु वितर्के च
चेति किंच अग्रमस्यपि मृगत्वचा विरचिते तल्पे शय्यायां निजैर्भागैः एकदेशैः निद्राति स्वपिति

आत्मीयं चरणं दधाति पुरतो निम्नोन्नतायां भुवि स्वीयेनैव करेण कर्षति तरोः पुष्पं श्रमाशंकया तल्पे
किं च मृगत्वचा विरचिते निद्राति भागैः निजैरंतः प्रेमभरालसां प्रियतमामंगे दधानो हरः १ विद्वत्कु
लोभृंगरसासंगहेतवे एषा प्रकाश्यते श्रीमद्भानुना रसमञ्जरी ॥२॥ ॥ ॥ ॥ ॥।

कठोरचर्मस्पर्शेनातिमृदुप्रियांगलतिकायाः पीडनं भवेदिति भीत्येति भावः कथंभूतां प्रियतमां अंतः
प्रेमभरालसां अंतर्हृदये यत्प्रेम तस्य भरः आधिक्यं तेन अलसां निर्व्यापारां अतः स्वयमेव कृतवानिति भा
र्थः निम्नं गभीरं गंभीरं स्यादुच्चः पुरतोऽग्रतः स्मृतः शार्दूलविक्रीडितावृत्तं सूर्याश्वैर्यदि मः सजौ सततगाः शार्दूल
विक्रीडितं विद्वदिति श्रीमद्भानुनाकविना एषा रसमंजरी रसः शृंगारादिस्तस्य मंजरी वल्लरी प्रका
श्यते प्रगटीक्रियते इत्यर्थः किमर्थं विद्वत्कुलस्य पंडितसमूहस्य यन्मनस्तदेव भृंगः तस्य यो रसस्या

संयोगरसः शृंगारादिरसस्यालंबनस्यास्वाद्यत्वं तेन व्याप्तिः स एव हेतुस्तत्सर्वं स्वनुष्टुप्छंदः तत्रेति तत्र तस्यां
समंजसीभूतरसेषु हास्यादिषु शृंगारस्यैव प्राधान्याद्धितत्वेन प्राधान्येन तदालंबनत्वेन शृंगारस्यालंबनविभावत्वेन ना
यकानायिकयोर्मध्ये नायिकैव निरूप्यते यथा लोके प्रथमं तस्यालंबनविभावः स्वस्य इयं स्वीया परस्य इयं परकी
या सामान्येव सामान्या तत्रेति तत्र स्वामिन्येव यस्या येन अनुरक्ता अनुरागिणी स्वकीया परगामिनी या उढा
ऽनूढा वा परगामिनी सा अत्रेति अत्र प्रसिद्धं तल्लक्षणं पतिव्रताया एव लक्षणत्वात् तान्यस्याः इत

तत्र सेषु शृंगारस्य प्राधान्यात् हितत्वेन तदालंबनविभावत्वेन नायकाभावान्निरूप्यते सा च त्रिविधा स्वीया प
रकीया सामान्या वनिता चेति तत्र स्वामिन्येवानुरक्ता स्वीया न च परिणीतायां परगामिनित्वस्याव्याप्तिः
अत्र पतिव्रताया एव लक्षणत्वात् तस्याश्च परगामिनित्वात् परकीयत्वमपि समायाति अस्याश्चेष्टा भर्तुः शुश्रूषा शीलसंरक्षणं
मार्जवमित्यादि भर्तुः पत्युः शुश्रूषा परिचर्या शीलस्य सद्वृत्तस्य संरक्षणं आर्जवमृजोर्भावः शरलत्वं शीलं स्वभावस
द्वृत्तिरिति विश्वः यथेति तामेव चेष्टामुदाहरति गतागतमिति कुतूहलं तदपूर्वं यस्मात् ताचारं त्वं शः कुलमिति स्वमि
धीयते तत्तेन अपूर्वं वीर्यास्य कुलनन्दभूः शाठ्येना गपतिव्रताया गम्यते तासां तपन योर्गतागतकुतूहलं गतं प्रेर
णं आगमाकुंचनं तद्विषयं कुतूहलं कौतुकं अपांगावधि अपांगौ नेत्रयोरंतौ तदवधि तस्य रि छिन्नं मु
पांगौ नेत्रयोरंतावित्यमरः पुनः स्मितमीषत्

हास्यं अधर एव विश्राम्यति । न तु दंतप्रकाशनं यातीत्यर्थः । ईषद्विकसितगंडैः कथं हे सौष्ठवान्वितैः अलक्षितद्विजदार
मुक्तमानां स्मितं स्मृतं इति । पुनः वचो वचनं प्रियतमस्य श्रुतेरेव एकस्य कर्णस्येव न द्वयोरतिथिर्गोचरः नान्यस्ये
त्यर्थः । पुनश्च यदि कदाचित् कालविशेषेण कोपक्रमः कोपारंभः तदा केवलं मनसि मज्जति लीनो भवति
न बहिर्यातीत्यर्थः । स्वभावोक्तिरलंकारः । स्वभावोक्तिस्तु डिंभादेः स्वक्रियारूपवर्णनमिति । नवेति ना
त्वित्यर्थः । अंकुरः संजातोऽस्येत्यंकुरितं तादृशं यौवनं तारुण्यं यस्याः सा मुग्धा । तां रूपेणाभिभजते ।

गतागतकुतूहलं नयनयोरपांगावधि स्मितं कुलनतभ्रुवामधर एव विश्राम्यति । वचः प्रियतमश्रुतेर
तिथिरेव कोपक्रमः कदाचिदपि चेत्तदा मनसि केवलं मज्जति ॥ ३ ॥ स्वकीयापि तु त्रिविधा मुग्धा
मध्या प्रगल्भा च तत्रांकुरितयौवना मुग्धा । सा चाज्ञातयौवना च । सैव च क्रमेण लज्जाभयपराधी
नज्ञातयौवना नवोढा । अस्याश्चेष्टा क्रियामनोहरा कोपे मार्दवं न च विभूषणेषु समीहा ॥ ॥ ॥

सा चेति । अज्ञातं सखीजनेनात्मना च स्वयं यौवनं यस्याः सा । एवं ज्ञातयौवना अंकुरितं तु स्फुटास्फुटोभयभावेन
विभज्यते इति इत्यर्थः । तामेव पुनर्विशेषयन्नाह । सैव चेति । अज्ञातयौवना ज्ञातयौवना मुग्धा एव क्रमशः यथा
क्रमं अज्ञातयौवना ज्ञातयौवना च । लज्जा अधार्ष्ट्यं भयं सुरतस्यापरिचयेनाशंका । ताभ्यां पराधीना
स्वाधीनेति यावत् रतिः संभोगक्रीडा यस्याः सैव नवोढेत्यपदिश्यते । नवसंभोगं प्राप्तापि सेत्यर्थः ॥ २

स्यः साध्यवति नैवास्ति स विरुद्ध उदाहृतः ॥ आश्रयासिद्धिराद्यास्यात् स्वरूपासिद्धिरप्यथ ॥ व्याप्यत्वासिद्धिरपरास्यादसिद्धिर
तस्त्रिधा ॥ पक्षासिद्धिर्यत्र पक्षो भवेन्मणिमयो गिरिः ॥ ह्रदो द्रव्यं धूमवत्त्वादत्रासिद्धिरथापरा ॥ व्याप्यत्वासिद्धिरपरा नीलधू
मादिका भवेत् ॥ विरुद्धयोः परामर्शे हेत्वोः सत्प्रतिपक्षता ॥ साध्याभावो यत्र पक्षस्त्वसौ बाध उदाहृतः ॥ उत्पत्तिकालीनघटे ग
न्धादिर्यत्र साध्यते ॥ ग्रामीणस्य प्रथमतः पश्यतो गवयादिकम् ॥ सादृश्यधीर्गवादीनां यास्यात्सा
करणं मतम् ॥ वाक्यार्थस्यातिदेशस्य स्मृतिर्व्यापार उच्यते ॥ गवयादिपदानां तु शक्तिधीरुपमाफलम् ॥ पदज्ञानं तु
करणं द्वारं तत्र पदार्थधीः ॥ शाब्दबोधः फलं तत्र शक्तिधीः सहकारिणी ॥ लक्षणा शक्यसंबन्धस्तात्पर्यानुप
पत्तितः ॥ आसत्तिर्योग्यताकांक्षा तात्पर्यज्ञानमिष्यते ॥ कारणं सन्निधानं तु पदस्यासत्तिरुच्यते ॥ पदार्थे तत्र तद्वत्ता
योग्यता परिकीर्त्तिता ॥ यत्पदेन विनान्वयस्याननुभावकता भवेत् ॥ आकांक्षा वक्तुरिच्छा तु तात्पर्यं परिकीर्त्तितम् ॥
साक्षात्कारे सुखादीनां करणं मन उच्यते ॥ अयौगपद्याज्ज्ञानानां तस्याणुत्वमिहोच्यते ॥ अथ द्रव्याश्रिता ज्ञेया निर्गुणा
निष्क्रिया गुणाः ॥ रूपं रसः स्पर्शगंधौ परत्वमपरत्वकम् ॥ द्रवत्वं स्नेहवेगा स्युर्मूर्त्तामूर्त्तगुणा अमी ॥ धर्माधर्मौ
भावना च शब्दो बुद्ध्यादयोपि च ॥ एतेमूर्त्तगुणाः सर्वे विद्वद्भिः परिकीर्त्तिताः ॥ संख्यादिरविभागान्त उभयेषां गुणो

समवायतः॥ तद्वृत्तीनां समवेतसमवायेन तु ग्रहः॥ विशेषणतया तद्वदभावानां ग्रहो भवेत्॥ यदि स्यादुपलभ्येतेत्येवं यत्र प्रसज्य
ते॥ प्रत्यक्षं समवायस्य विशेषणतया भवेत्। अलौकिकस्तु व्यापारस्त्रिविधः परिकीर्तितः॥ सामान्यलक्षणो ज्ञानलक्षणो॰
योगजस्तथा॥ आसत्तिराश्रयाणां तु सामान्यज्ञानमिष्यते॥ तदिंद्रियजतद्धर्मबोधसामग्र्यपेक्षिता॥ विषयी यस्य तस्यै
व व्यापारो ज्ञानलक्षणः॥ योगजो द्विविधः प्रोक्तो युक्तयुंजानभेदतः॥ युक्तस्य सर्वदा भानं चिंतासहकृतोऽपरः॥ व्यापा
रस्तु परामर्शः करणं व्याप्तिधीर्भवेत्॥ अनुमायां ज्ञानं लिङ्गन्तु करणं लिङ्गन्तु करणं नहि॥ अनागतादिलिङ्गेन न स्यादनु
मितिस्तदा॥ व्याप्यस्य पक्षधर्मत्वधीः परामर्श उच्यते॥ व्याप्तिः साध्यवदन्यस्मिन्नसंबंध उदाहृतः॥ अथवा हेतुमन्नि
ष्ठविरहाप्रतियोगिना॥ साध्येन हेतोरैकाधिकरण्यं व्याप्तिरुच्यते॥ सिषाधयिषया शून्या सिद्धिर्यत्र न तिष्ठति॥ स पक्ष
स्तत्र वृत्तित्वज्ञानादनुमितिर्भवेत्। अनैकान्तो विरुद्धश्चाप्यसिद्धः प्रतिपक्षितः॥ कालात्ययापदिष्टश्च हेत्वाभासा
स्तु पञ्चधा॥ आद्यः साधारणस्तु स्यादसाधारणकोऽपरः॥ तथैवानुपसंहारी त्रिधानैकान्तिको मतः॥ यः सपक्षे विप
क्षे च भवेत्साधारणस्तु सः॥ यस्तूभयस्माद्व्यावृत्तः स त्वसाधारणो मतः॥ तथैवानुपसंहारी केवलान्वयिपक्षकः॥

श्रीः
भा॰प॰
॥४॥

क्रियांजातिंयोग्यवृत्तिःसमवायश्चतादृशः॥ग्रह्णातिचक्षुःसंबंधादालोकोद्भूतरूपयोः॥

3

तिःस्मृतिश्चस्यादनुभूतिश्चतुर्विधा॥५०॥प्रत्यक्षमप्यनुमितिस्तथोपमितिशब्दजे॥घ्राणजादिप्रभेदेनप्रत्यक्षंष
ड्विधम्मतम्॥५१॥घ्राणस्यगोचरोगन्धोगन्धत्वादिरपिस्मृतिः॥तथारसोरसज्ञायास्तथाशब्दोपिचश्रुतेः॥५२॥उद्भू
तरूपंनयनस्यगोचरोद्रव्याणितद्वन्तिपृथक्त्वसंख्ये॥विभागसंयोगपरापरत्वेस्नेहद्रवत्वंपरिमाणयुक्तम्॥५३॥
उद्भूतस्पर्शवद्द्रव्यंगोचरस्सोपिचत्वचः॥रूपान्यच्चक्षुषोयोग्यंरूपमत्रापिकारणम्॥५५॥द्रव्याध्यक्षेत्वचोयोगो
मनसाज्ञानकारणम्॥मनोग्राह्यंसुखंदुःखमिच्छाद्वेषोमतिःकृतिः॥५६॥ज्ञानंयन्निर्विकल्पाख्यंतदतीन्द्रिय
मिष्यते॥महत्त्वंषड्विधेहेतुरिन्द्रियंकरणंमतम्॥५७॥विषयेन्द्रियसंबंधोव्यापारस्सोपिषड्विधः॥द्रव्य
ग्रहस्तुसंयोगात्संयुक्तसमवायतः॥५८॥द्रव्येषुसमवेतानांतथातत्समवायतः॥तत्रापिसमवेतानांशब्दस्य

॥४॥

प्रवृत्त्याद्यनुमेयोयं रथगत्येव सारथिः॥ अहंकारस्याश्रयोयं मनोमात्रस्य गोचरः ७

वन्हिस्त्वक्स्पर्शादिर्विषयोमतः॥ अपाकजोनुष्णाशीतस्पर्शस्तु पवनेमतः॥४१॥ तिर्य्यग्गमनवानेषज्ञेयस्पर्शादिलिङ्गकः
पूर्ववन्नित्यताद्युक्तं देहव्यापीत्वगिन्द्रियम्॥४२॥ प्राणादिस्तुमहावायुपर्य्यन्तोविषयोमतः॥ आकाशस्यतु विज्ञेय
श्शब्दोवैशेषिकोगुणः॥४३॥ इन्द्रियन्तुभवेच्छ्रोत्रमेकस्सन्नप्युपाधितः॥ जन्यानांजनकःकालोजगतामाश्रयोम
तः॥४४॥ परापरत्वधीहेतुःक्षणादिःस्यादुपाधितः॥ दूरान्तिकादिधीहेतुरेकानित्यादिगुच्यते॥४५॥ उपाधिभे
दादेकापिप्राच्यादिव्यपदेशभाक्॥ आत्मेन्द्रियाद्यधिष्ठाताकरणंहिसकर्त्तृकम्॥४६॥ शरीरस्यनचैतन्यंम
तेषुव्यभिचारतः॥ तथात्वंचेदिन्द्रियाणामुपघातेकथंस्मृतिः॥४७॥ मनोपिनतथाज्ञानाद्यनाध्यक्षंतदाभवे
त्॥ धर्म्माधर्म्माश्रयोध्यक्षोविशेषगुणयोगतः॥४८॥ विभुर्बुद्ध्यादिगुणवान्बुद्धिस्तुद्विविधामता॥ अनुभू

4

संख्यादिपञ्चकं कालदिशोः शब्दश्च ते च खे ॥३३॥ संख्यादियः पञ्च बुद्धिरिच्छा यत्नोपि चेश्वरे ॥ परापरत्वे संख्यादिपञ्च वेगश्च मानसे ॥३५॥ तत्र क्षितिर्गन्धहेतुर्नानारूपवती मता ॥ षड्विधस्तु रसस्तत्र गन्धस्तु द्विविधो मतः ॥३६॥ स्पर्शस्तस्यास्तु विज्ञेयो ह्यनुष्णाशीतपाकजः ॥ नित्यानित्या च सा द्वेधा नित्या स्यादणुलक्षणा ॥३७॥ अनित्या तु तदन्या स्यात्सैवावयवयोगिनी ॥ सा च त्रेधा भवेद्देहमिन्द्रियं विषयस्तथा ॥ योनिजादि भवेद्देहमिन्द्रियं घ्राणलक्षणम् ॥ विषयो द्व्यणुकादिस्तु ब्रह्माण्डान्त उदाहृतम् ॥३८॥ वर्णः शुक्लो रसस्पर्शौ जले मधुरशीतलौ ॥ स्नेहस्तत्र द्रवत्वं तु सांसिद्धिकमुदाहृतम् ॥३९॥ नित्यतादि प्रथमवत्किन्तु देहमयोनिजम् ॥ इन्द्रियं रसनं सिन्धुहिमादिर्विषयो मतः ॥ स्पर्श उष्णस्तेजसस्तु स्याद्रूपं शुक्लभास्वरम् ॥ नैमित्तिकं द्रवत्वं तु नित्यतादि च पूर्ववत् ॥४०॥ इन्द्रियं नयनं

तेजः पवनो मन एव च ॥ परापरत्वमूर्त्तत्वक्रियावेगाश्रया अमी ॥२४॥ द्रव्यारम्भश्चतुर्षु स्यादथाकाशशरीरिणाम्
अव्याप्यवृत्तिः क्षणिको विशेषगुण इष्यते ॥२५॥ रूपद्रवत्वप्रत्यक्षयोगिनः प्रथमास्त्रयः ॥ गुरुणी द्वे रसवती द्व
योर्नैमित्तिको द्रवः ॥२६॥ आत्मानो भूतवर्गाश्च विशेषगुणयोगिनः ॥ यदुक्तं यस्य साधर्म्यं वैधर्म्यमितरस्य तत्
॥२७॥ वायोर्नवैकादश तेजसो गुणा जलक्षितिप्राणभृतां चतुर्द्दश ॥ दिक्कालयोः पञ्च षडेव चाम्बरे महेश्वरेऽष्टौ म
नसस्तथैव च ॥२८॥ स्पर्शादयोऽष्टौ वेगाख्यसंस्कारो मरुतो गुणाः ॥ स्पर्शाद्यष्टौ रूपवेगौ द्रवत्वं तेजसो गुणाः ॥२९॥
स्पर्शादयोऽष्टौ वेगश्च द्रवत्वञ्च गुरुत्वकम् ॥ रूपं रसस्तथा स्नेहो वारिण्येते चतुर्द्दश ॥३०॥ स्नेहहीना गन्धयुताः
क्षितावेते चतुर्द्दश ॥ बुद्ध्यादिषट्कं संख्यादिपञ्चकं भावना तथा ॥३१॥ धर्म्माधर्म्मौ गुणा एते आत्मनः स्युश्चतुर्द्दश

भा॰
स॰मु

११२॥

यमुक्तं निमित्तहेतुत्वम्॥ यत्समवेतं कार्य्यं भवति ज्ञेयं समवायिजनकं तत्॥ तत्रासन्नं द्वितीयं जनकमाभ्यां परन्तृतीयं स्यात्॥१७॥ येन सह पूर्वभावः कारणमादाय वा यस्य॥ अन्यं प्रति पूर्वभावे ज्ञाते यत्पूर्वभावविज्ञानम्॥१८॥ जनकं प्रति पूर्ववर्तितामपरिज्ञाय न यस्य गृह्यते॥ अतिरिक्तमथापि यद्भवेन्नियतावश्यकपूर्वभाविनः॥ एते पञ्चान्यथासिद्धा दण्डत्वादिकमादिमम्॥ घटादौ दण्डरूपादि द्वितीयमपि दर्शितम्॥२०॥ तृतीयन्तु भवेद्व्योम कुलालजनकोऽपरः॥ पञ्चमो रासभादिः स्यात् कुलालजनकोऽदेतेष्वावश्यकस्त्वसौ॥२१॥ समवायिकारणत्वं द्रव्यस्यैवेति विज्ञेयम्॥ गुणकर्ममात्रवृत्ति ज्ञेयमथाप्यसमवायिहेतुत्वम्॥२२॥ अन्यत्र नित्यद्रव्येभ्य आश्रितत्वमिहोच्यते॥ क्षित्यादीनान्नवानान्तु द्रव्यत्वं गुणयोगिता॥२३॥ क्षितिर्जलं तथा॥

१९॥

२

पि च ।। अन्यो नित्यद्रव्यवृत्तिर्विशेषः परिकीर्त्तितः ।। ९ ।। घटादीनां कपालादौ द्रव्येषु गुणकर्मणोः ।।
तेषु जातेश्च संबंधस्समवायः प्रकीर्त्तितः ।। १० ।। अभावस्तु द्विधा प्रोक्तस्संसर्गान्योन्याभावभेदतः ।। प्राग
भावस्तथा ध्वंसोऽप्यत्यन्ताभाव एव च ।। ११ ।। एवं त्रैविध्यमापन्नस्संसर्गाभाव इष्यते ।। सप्तानामपि साध
र्म्यं ज्ञेयत्वादिकमुच्यते ।। १२ ।। द्रव्यादयः पञ्च भावा अनेके समवायिनः ।। सत्तावन्तस्त्रयस्त्वाद्या गुणा
दिर्निर्गुणक्रियः ।। १३ ।। सामान्यपरिहीनास्तु सर्वे जात्यादयो मताः ।। पारिमाण्डल्यभिन्नानां कारणत्व
मुदाहृतम् ।। १४ ।। अन्यथासिद्धिशून्यस्य कारणत्वमुदाहृ नियतापूर्ववर्त्तिता ।। कारणत्वं भवेत्तस्य त्रैवि
ध्यं परिकीर्त्तितम् ।। १५ ।। समवायिकारणत्वं ज्ञेयमथाप्यसमवायिहेतुत्वम् ।। एवं न्यायनयज्ञैस्तृती

नमः

श्रीगौरीशंकराभ्यां नमः ॥ नूतनजलधररुचये गोपवधूटीदुकूलचौराय ॥ तस्मै नमः कृष्णाय संसारमहीरुहस्य बी-
जाय ॥१॥ द्रव्यं गुणस्तथा कर्म्म सामान्यं सविशेषकम् ॥ समवायस्तथाभावः पदार्थाः सप्त कीर्त्तिताः ॥१॥ क्षि-
त्यप्तेजोमरुद्व्योमकालदिग्देहिनो मनः ॥ द्रव्याण्यथ गुणा रूपं रसो गन्धस्ततः परम् ॥२॥ स्पर्शः संख्या परिमि-
तिः पृथक्त्वं च ततः परम् ॥ संयोगश्च विभागश्च परत्वं चापरत्वकम् ॥३॥ बुद्धिः सुखं दुःखमिच्छा द्वेषो यत्नो
गुरुत्वकम् ॥ द्रवत्वं स्नेहसंस्कारावदृष्टं शब्द एव च ॥४॥ उत्क्षेपणं ततोऽवक्षेपणमाकुञ्चनं ततः ॥ प्रसारणञ्च ग-
मनं कर्म्माण्येतानि पञ्चैव ॥५॥ भ्रमणं रेचनं स्पन्दनोर्द्ध्वज्वलनमेव च ॥ तिर्य्यग्गमनमप्यत्र गमनादेव लभ्यते ॥६॥
सामान्यं द्विविधं प्रोक्तं परञ्चापरमेव च ॥ द्रव्यादित्रिकवृत्तिस्तु सत्ता परतयोच्यते ॥७॥ परभिन्ना तु या जा-
तिः सैवापरतयोच्यते ॥ द्रव्यत्वादिकजातिस्तु परापरतयोच्यते ॥८॥ व्यापकत्वात्परापि स्याद्व्याप्यत्वादपरा

प्रतीत्यते...: इति पाठांतर ३

1

डरमंतु मंखरं यकरिणां केशरिणं खगेन्नगं वा सकृदाप्लुतमेव देवनद्या लहरीकं नहरी च रीकरोति १
ज्ञात्वा गुणान्न रपतिर्न करोति मानं यस्याश्रितस्य कुलशील गुणानुरूपं यश्चोदरंभरतयान्नपतीभजंते मानं विहाय कि
लतावति सत्कबुद्धौ १ अंधोपि गेहमतवर्त्म न चलु वेत्ता तेनापि तेन ससताला ममता विलासात् हास्यास्पदं भ- वसि
मध्यधियां तवेदं धिग्जन्मजीवनराशिं तनुमेव वेत्सि १ नीतं किल नवनीतं किं यदि तिष्ठमायशोदयाकृष्ट: इयदि तिगु
रजनमध्ये करधृतपयोधरपायात् १ कल्याणानां निधानं कलिमलमथनं पावनं पावनानां पाथेयं यन्मुमुक्षो
सपदि परपदप्राप्तये प्रस्थितस्य विश्रामस्थानमेकं कविवरवचसां जीवनं सज्जनानां बीजं धर्मद्रुमस्य प्रव
तु भवतां भूतये रामनाम: शैवालवत्याहृचिरेतदिव्या स्तीरे भवान्यादरलेशशून्या इत्यादि मान्या भुवनेश्वरान्या
त्यायातु धन्या गिरिराजकन्या १ संप्रसाधनजनानुकूलने दक्षकन्यामितनैन्ययोषितां धर्मबोधनधनार्ज
नेनृणां नान्यथात्र गृहधर्मधारिणी १ किंभिहरुसन्निभरद्धजनाहूं ददुरबाहं समयेनु प्रतीक्ष्यामीघ तायो
आलसीयथा १

२॥

अनंतपुजा

अनंतरूपि विनयोजयस्व॥ अनंतरूपा नमोनमस्ते जअनंतरूपाय
नारायणाय त्रिवीतं सिद्धं संपूर्णं शुभमस्तु ये वानंदिये ता॥ संव
१८ श्री भाद्रपद गत अनंतव्रत दीपका पुस्तक लीयीतं उपाध्याय
रघुनाथसमीपे

2

मपु 3

युक्तंतावुत्तप्रतिग्रहंतोरयंतौवुत्तमगवत्तेनंत्तायनमः ॥ [illegible]य
वीर्ष्णि[illegible]गपुजा ॥ कुत्तद्युम[illegible]र्धेजैद्दुल्ति[illegible]एहेहघे[illegible]
[illegible]नंत्तेंउप्रसटेकरणेनाथप्रयुयेयुये ॥ ॐ विधीयनमः १ ॐ
४ स [illegible]त्तौनमः ॥२॥ ॐ सनवेनमः ॥३॥ ॐ कुमारायनमः ४ नरयाय ॥४॥
[illegible]: ५ ॐ नवेनमः ६ [illegible]नमः ७ कपित्तायनमः ८ ॐ व्यासा
यनमः ९ ॐ जज्ञायनमः १० ॐ धन्वंतरयनमः ११ ॐ पृथवे
नमः १२ ॐ नारायणयनमः १३ ॐ वस्कंधायनमः १४ इती
चतुर्दसनामानिग्रहित्वपुष्प[illegible]निसमर्पयेत् ॐ +

शुक्र भुवरत्न ॐ पसे मस र्दंसतं मध्यिनास्या मसर्दसातं भुजि वे मस र्दसतं
शंस्तणया मसदसतं पवृञा मस र्द सतं मदीनस्य मसर्द भुय च सदस
तं ॥ ॐ पस्य मसर्दसंतं ॥ २ ति सिं क्रूपकरणं ॥ पुनरुस्नानं ॥ अथ वस्त्र
मंत्र ॥ ॐ पित वस्त्र द्वयं यस्मात् अनन्तत्तव लव ॥ तेनानंत पुरुषाय ॥
अनन्तायनमोनमः ॥ २ इदं वस्त्रं ॥ भगवननेअनंतयनमोनमः ॥ अथ यज्
ञोपवितं ॥ नोमकांकर्पासजं च वापि तथासोवर्णं वे वच ॥ ब्रह्मसूत्रं सो
तरियं गृहण परमेओनंतमः ॥ अथ चंदन मंत्र ॥ कुंकुमागरकर्पूर मृग
नाभिसमन्वित ॥ श्रीमउपंदनं विष्णो प्रीत्यार्थं प्रति गृह्यतां ॥ अथाक्षत

॥३॥

॥ अनन्ता पुजा

ॐ अनंताधवलां देवगरुणायपरस्योमे ॥ सर्वर्तुमासंहितं अनंतांकुरसंभवं फलं
इदं अक्षतं भगवते अनंताय नमः ॥ अथ पुष्पं ॥ ॐ मल्लिकामालती जातिकेतकी
चंपकस्य च गरुणार्हं मयादत्तं सदानंत नमस्तु ते ॥ इदं पुष्पं भगवते अनंताय
नमः ॥ अथ दुर्वा मंत्र ॥ ॐ दुर्वेसि सत्तपत्राणि समुले सत्तांकुरे ॥ सततह
तिपापानि सततमायुप्रवर्धन ॥ इदं दुर्वायलं भगवते अनंताय नमः ॥ अथ
तुलसि ॥ ॐ तुलसि अमृतजन्मासि सदा त्वं केसवप्रीय करोमिसं
अनंतपुजात्वं वरदाभव सोभने ॥ इदं तुलसियत्रं भगवते अनंत
एनमः ॥ अथ पुंगीफलं ॥ इदं फलं मया देवस्थापितं तव पुरस्तव ॥

ये
अनंतायेनमः॥ तेनपेसपतंत्वानिभगवतेजनमानिनन्मनी॥ २ यंपुष्पी
फलं भगवते अनंतायेनमो नमः॥ अथ धूप मंत्र॥ वनस्पतिरसो
द्भिवो गंधाढ्यः सुमनोहरः आघ्राणः सर्व देवानां धूपोयं प्रतिगृ
ह्यतां ये धूप भगवते अनंतायेनमः॥ ॐ अनंतज्योति रूपसजग
तामधुसुयनः रवि३ दुसरव प्राज्ञो दीपोयं प्रतिगृह्यतां यव
दीप भगवते अनंतायेनमः॥ पक्वान्न नैवेद्य॥ ॐ चुर्णा तांजे तुल्लानं
नावशोधु मानाम प्यापिवापकेनससार्पि वापवानि नैवेद्य प्रतिगृ
ह्यतां ३ यं नैवेद्यं भगवते अनंतायेनमोनमः॥ अथ तांबुल॥ कर
पुरेण पेकपर्णी सममचान्नपुगचुर्णा समन्वितं वदीरादीसमा

6

७

व्रह्मणेनमः पायो १ ॐ मत्स्यरयनमः जंघयो २ ॐ रोघायेनमः
जक्रो ३ ॐ ओमव्यापिनेनमः २ सुर्वो ४ ॐ ३ सायनमः ५ ॐ विसक
पायनमः ३ नाभौ ६ ॐ महाकालायनमः ३ सुदरे ७ ॐ वासुदेवायनमः
३ति वक्षसि ८ ॐ अनंतायनमः स्कंधयो ९ ३ति वासुदेवायनमः
३ति वक्रे १० ॐ विष्णवेनमः ३ति नासीकाया १२ ॐ केसवायनमः ३ति
नेत्रयो १३ ॐ नरसिंहायनमः ३ तिललाटे १४ ॐ पद्मनाभायनमः ३
ति मूर्ध्नि ३ सांगपूजा॥ अथ नामपूजा॥ चोया पत्रियाच ७ णमस्ता ॐ
मोहनीसहितायअनंतायनमः १ ॐ श्रीसहिताय-अनघायनमः २ ॐ
पद्मासहिता यंकु पुणि सहितायनमः ३ महाधनसहिताया॥
कांताय

५

मरूड धुजायनमः ४ ॐलक्ष्मपासहित्ताय: रू षकुकुभीयनमः ५॥

ॐमंगलासहित्ताय: पृथ्वीधरायनमः ६ ॐवरदासहित्तायेनमः

नरसिंहायनमः ७ ॐसुभासहीताय उपेन्द्रायनमः ८ ॐसिवदु

तिसहित्ताय: यमयग्यायनमः ९ ॐदुर्गासहित्ताय: रघुनन्दना

१० ॐत्रस्माहित्तायक्कष्णायनमः ११ ॐनिद्रमंगलासहित्तायवो

धरूपयनमः १२ ॐरेवतिसहित्ताकल्कीनेनमः १३ ॐहरिसिद्धा

सहित्तायमधुसूदनायनमः १४ सेषतोयेयजु॥ सेसंबेमपाणीदे

णादीकाम्रुजपुलयूम पाइजानु नुस्नाईस्नुघंधेणाएहेमंत्रप८

शाषासषतो घसमयायसपु ष्पफलवं यनजानुष्पामवनि

स

8

कृत्वा तदग तनंतत राज्य नाइ स्थितं मेव वरं देहि पुत्रार्थं जयवांछितं ॥ संतुष्टो देहि
मे कामं सर्वे यं प्रतिगृह्णातु ॥ इत्यर्घ मंत्र ॥ अथ पत्र र्ति ॥ अनंत संसार महासमु
द्रे मग्नं समभ्युधर वासुदेव ॥ तुलसि ॥ ॐ श्री सहित यज्ञ अनन्ताय नमः ॥ विल्व ॥
ॐ यज्ञनिसहिताय सुरूकमणि कान्ताय नमः ॥ करविर ॥ ॐ मंगलासहि
ताय पृथिधराय नमः ॥ मरुवा ॥ ॐ वरदसहिताय नरसिंहाय नमः ॥
भंगरा ॥ ॐ सुभासहिताय उपेन्द्राय नमः ॥ मल्लि ॥ ॐ श्री व द्युतिसहिताय यज्ञ
पतये नमः ॥ अपामार्ग ॥ ॐ सीतासहिताय रघुनंदनाय नमः ॥ सनसोणि ॥ ॐ
राधासहितयः श्रीकृष्णाय नमः ॥ तगर ॥ ॐ रेवतिसहितायः कालिनन्द
नः गकंच ॥ ॐ हरसिधासहिताय प्रद्युम्नयनमः ॥ सिरताज ॥ ॐ त

२धि॥

द्वि सहिताय नरायणाय नमः ॥ सरयरा ॥ ॐ कमलासहिताय गोपालाय नमः

कृष्णाय स्तुति कीता ॥ ॐ अनंतसंसार महासमुद्रे मग्नं समभ्युधर वासुदेवः

अनंत रूपि विनजोय सअनंत रूपाय नमोनमस्ते भगवान गरुडारू

ढ संख चक्र गदा धरः ॥ पितांबर धरा देव तुष्टो भव जिनार्दन ॥ ॐ

नमस्त्वनंताय सहस्रमूर्तये सहस्रपादाक्षि शिरोरुवाहवे सहस्रना

मे पुरुषाय सास्वते सहस्र कोटि जुग धारणे नमः प्रदक्षिणा

नमः स्कार ॥ नमस्कार ति ॥ प्रदक्षिणा ॥ प उवत्त प्राणायम ॥ सअंभवतु

10

प्रतीत्यतेनो: इतिपाठांतरं

८३
रघु०

र्निवेशं ममन्यंत विश्वासं सममनुजोर्विवनः ३१ स पुरं पुरुहूतश्रीः कल्पद्रुमनिभध्वजं क्रममाणश्चकार
द्यां नागेनैरावतौजसा ३२ तस्यैकस्योच्छ्रितं छत्रं मूर्ध्नि तेनामलत्विषा पूर्वराजवियोगोष्मं कृत्स्नस्य जग
तो हृतं ३३ धूमादग्नेः शिखाः पश्चादुदयादंशवो रवेः सोऽतीत्य तेजसां वृत्तिं सममेवोत्थितो गुणैः ३४ तं प्रीति
विशदैर्नेत्रैरन्वयुः पौरयोषितः शरत्प्रसन्नैर्ज्योतिर्भिर्विभावर्य इव ध्रुवं ३५ अयोध्यादेवताश्चैनं प्रशस्ता
यतनार्चिताः अनुदध्युरनुध्येयं सान्निध्यैः प्रतिमागतैः ३६ यावन्नाश्यायते वेदिरभिषेकजलप्लुता
तावदेवास्य वेलांतं प्रतापः प्राप दुःसहः ३७ वसिष्ठस्य गुरोर्मंत्राः सायकास्तस्य धन्विनः किं तत्साध्यं
यदुभये साधयेयुर्न संगताः ३८ स धर्मस्थसखः शश्वदर्थिप्रत्यर्थिनां स्वयं ददर्श संशयच्छेद्यान्व्यवहा
राननंतद्रितः ३९ ततः परमभिव्यक्तसौमनस्यनिवेदितैः युयोज पाकाभिमुखैर्भृत्यान्विज्ञापनाफलैः ४० प्रजास्तद्गु
रुणा नद्यो नभसेव विवर्द्धिताः तस्मिंस्तु भूयसीं वृद्धिं नभस्ये ता इवाययुः ४१ यदुवाच न तन्मिथ्या यद्ददौ न जहार
तत् सोऽभूद्भग्नव्रतः शत्रूनुद्धृत्य प्रतिरोपयन् ४२ वयोरूपविभूतीनामेकैकं मदकारणं तानि तस्मिन्समस्ता

जं२

८३

शुकादयः लब्धमाहात्म्यास्तदादेशाद्यथेष्टगतयोऽभवन् २० ततः कक्षांतरन्यस्तं गजदंतासनं शुचि

सोत्तरच्छदमध्यास्त नेपथ्यग्रहणाय सः २१ तं धूपाश्यानकेशांतं तोयनिर्णिक्तपाणयः आकल्प

साधनैस्तैस्तैरुपसेदुः प्रसाधकाः २२ तेऽस्य मुक्तागुणोन्नद्धं मौलिमभ्यंतरस्रजं प्रत्यूपुः पद्मरागेण

प्रभासंहितशोभिनो २३ चंदनेनांगरागं च मृगनाभिसुगंधिना समापय्य ततश्चक्रुः पत्रं विन्य

स्तरोचनं २४ आमुक्ताभरणः स्रग्वी हंसचिह्नदुकूलवान् आसीदतिशयप्रेक्ष्यः स राज्यश्रीवधूवरः

२५ नेपथ्यदर्शिनश्छाया तस्यादर्शे हिरण्मये विरराजोदिते सूर्ये मेरौ कल्पतरोरिव २६ स राजक

कुदव्यग्रपाणिभिः पार्श्ववर्तिभिः ययावुदीरितालोकः सुधर्मानवमां सभां २७ वितानसहितं तत्र

भेजे पैतृकमासनं चूडामणिभिरुद्घृष्टपादपीठं महीक्षितां २८ बभौ भूयः कुमारत्वादधिराज्य

मवाप्य सः लेखामात्रादुपारूढः सामग्र्यमिव चंद्रमाः २९ शुशुभे तेन चाक्रांतं मंगलायतनं मह

त् श्रीवत्सलक्षणं वक्षः कौस्तुभेनेव केशवं ३० प्रसन्नमुखरागं तं स्मितपूर्वाभिभाषिणं मू

प्र.प्र.
चं.रै.
॥३॥

(1)

लाभप्रश्नो॥ धने राश्युक्ते सुगुरुक्ते धने शोभातिलाभ कृतं
लाभे ११ वा लाभेशसंदृष्टे लाभे शुक्रेगुरौ विधौ॥८४॥ लाभो
भवति भाग्येवा धने खा चंद्रयोगतः॥ कार्यप्रश्न लग्नगत स्य
पश्येत् लग्ने श्वरः सिद्धिमुपैति कार्यं॥८५॥ पश्येद्दि लग्नं य
दि केंद्रनाथः कार्याधिपं कार्यगृहं प्रपश्येत् कार्ये श्वराने दृ
ति कार्यगे हं लग्नं च कार्यविनाशमादिशेत्॥८७॥ अथ कार्यतं

॥२॥

पितः॥९॥ लग्नलाभपयो दृष्टिः लग्ने लाभकरा मता लाभः सर्वख
गैर्दृष्टो लाभः पूर्णो भवेत्तदा॥१०॥ लग्नयोर्यदि धर्मेशः शुभदृ
ष्ट्या युतोपि वा लग्नयोः कान्ति कोण स्थः॥११॥ एवं प्रयोगे हि मकारकः॥१२॥
चरदृष्टं विज्ञानीयात्स्थिरे लाभः स्वमंदिरे दिस्वभावे वदेल्लाभो
ग्रहसंयोगवशाद्भवेत्॥१३॥ एवं प्रश्नपतिर्वापि धनं प स्यागतो य
दि तदा सिद्धन लाभः स्याद्विपरीतो हि लाभकृत्॥१४॥ अथ

प्र ॥ २ ॥ वं

3

सुमध्यमं तमसानिवफलं कार्यं शारदाववनं यथा ॥७॥ शी
तोष्णुलग्ने परस्परं वितनोपाः परस्परं संयुतवीक्षिताश्च द्य
नविष्ठ कोणोदयगाः ॥८॥ यदा स्युस्तदापि लाभं प्रवदेन्नराणां ॥९
लाभैलाभपतिर्लग्नेलाभे वा लग्नलाभपौ लग्नलाभाधि
यो वापि लाभे लग्नाधियो भवेत् ॥१०॥ केचिदित्यवदायोगस्तदा
लाभस्तु निश्चितमात्वं द्रयोगे विशेषेण लाभस्वामीस्वरू

२

न वमुत्रिस्तयै वचनमागमेवयाचायां शीघ्रंगमननमेवच ॥३॥
पुङ्गंसंघ्निरवुद्दंतंदुर्गमंगस्त्थैवच विवासंपुत्र[illegible] ड्डेयः॥ रस
शुभमम पायामुमं॥ भाव [illegible] वांपंवपरवे शंभगयाभोजनमेवचर।
विमध्यं चंदुवर्त्तमैत्रपद्यस्तपैवच ॥५॥ अथ सत्वर जनमादिनि
र्णयः॥ यामाङ्गिवं [illegible] सपुत्रेति पिवारसमंन्वितंत्रिभिश्चैवदद
रेङ्गंसोषं सत्वरजनस्मः ॥६॥ सत्तेशी घ्रपक्ष लंवाच्यरजोवेला

ज्ञेयचा नुचंदकथितश्री दर गोविंदपुरे संमत १८८८५ महीने माघशि

रभुपरमायुप्रमाणेन गुणयेत् गतनाडिकाः नक्षत्रस्याहरे

द्भागं नव त्यक्त्वा शोधयेत ॥२॥ अश्विन्यादि गत ऋक्षे तिथ्यादि

॥६॥ गतनाडिकाः तस्मिन्युता दिनस्थान वा स्पष्टो लवादिकाः ॥

ज्ञार्केंदुभूजाश्चिद् दशं त्रिकोणे चतुरष्टमे च न पांवशापश्यं

ति सूर्यो षष्ठम सप्तमं च त्रिखं त्रिकोणे च गुरुः क्रमेण ॥१॥ रामाय नमः ॥

प्र मतामत्रे

वत्रिशा:

पदा

वहिविच
काप:की।
लिखिकुप
वुतरत
क्तितिवेमे
सिदधवतेन
जनैवेन:।।
तद्दितेश्र
लि।वेरघ
चाश्चाश्चा
।क्तपात्नाद
=पसजीदृद
।कामाम्रेकृ
वाधप्रसि।

6

वडि।नबशा:।
क।पाप:पी।
येपामान
।पायात्ततरस्त्रा
कीर्तिनांतेले।
हपुरोस्त्री।प्र
धनसि।पेच
:।लेधाध्यार्थ
सहिता।याम्रा
काश्रकापापी।
सुश्राउद्धा।ठ
।नुयरलप्यातरतो।
दिच्छि।दीर्घाउत्रसिचा।
हरि।च।प्रकृत्पा

दृशावापश्यन्न यौशैर ध्रुकोनकैष्वेत तेजोसरेत्कायेपादेशालीश्वि
तोषिवासौमृणऊभुभोतपद॥अथकंबूलमाह॥कायेलग्नेशयो
रित्यशालोत्रैत्थित्यशयलतः कंबूलंप्रेषमप्यादिभेदैर्नानाविधं।
स्मृतं॥अथगौर कंबूलमाह॥यद्यन्यर्दैप्रविश्यैषः स्वर्देश्व स्वोय
शालवानगौर कंबूलमेतत्तुपदोनेनाप्रभंस्मृतम॥अथपरवल्लाशरमा
सा॥यन्त्येघनीकुरुमयो नेत्यशालोनवाफतिः पलवल्लासरोप्रु

८

मुद्यः॥ केंद्रफलताश न॥ अथ परद्माह॥ छ्रस्तानी वरिव अतीनमाढुबेली
मुयशिलोकरोति छेतने पुमेषनवि मुर्कुतोंम सोतोम अबेष्टिनसका
पंघाकः ६ केंद्रस्य अस्ति मेगं पुनत्ति मत्त्वा विंतोन स्यतिकार्यमे
ततस्मात् पोत्ति मस्यो यदि केंद्र यातं विनशयपूर्व भवती स्य पश्चात्॥ ६८
अथ पुरः फालिकं॥ मंदः स्वभोच्चादिप दस्थितक्षेत्र पदोनशीघ्रेण कृते
स्यशालः तत्रापि कार्यं भवतीति वाअंवकोदिनिर्वीयपदेनवेत्स्या

वहिविचतिरस्यतिपृच्छतिमस्जतीनां ङिति च। लिट्यभ्यासस्योभयेषाम्। स्वपिस्यमिव्येञां यङि। न वशः।

स्वापः कौ। स्वापः सनि निष्ठायाम्। स्व्‌पूर्वस्य। ध्रुवमूर्ति स्पर्धायाः प्रपूर्वस्य। विभाषाभ्यवपूर्वस्य। श्रृतं पाके। प्यायः पी।

लिङ्यङोश्च। विभाषाश्वेः। लोपश्च [illegible]। [illegible] सम्प्रसारणम्। ष्यङः सम्प्रसारणम्। बहुलं छन्दसि। चायः की। ग्रहिज्याव[illegible]

चुरादनुरुच्यचुवेतिस्य। आत्ता श्रितमाक्षीराश्चीर्तः। न सम्प्रसारणे सम्प्रसारणम्। लिटि वयो यः। वश्चास्यान्यतरस्याम्।

किति वेञः। ल्यपि च। ज्यश्च। व्यश्च। विभाषा परेः। आदेच उपदेशेऽशिति। न व्यो लिटि। स्फुरतिस्फुलत्योर्घञि। क्रीङ्जीनां णौ।

सिध्यतेरपारलौकिके। मीनातिमिनोतिदीङां ल्यपि च। विभाषा लीयतेः। खिदेश्छन्दसि। अपगुरो णमुलि। चिस्फुरोर्णौ। प्र

जनेर्वेतेः। विभ्रतेर्हिंसायाम्। तुमयेनिस्यंस्मेपेतः। [illegible] ल्यपमकिति। गेटुदन्तेस्याच [illegible] नतरस्याम्। रुग्णेपुरसि। पेच

तद्धिते। अचि विभाषा। [illegible] समूहस्य [illegible] नकतुदन्तस्य [illegible] न्यतरस्याम्। [illegible] नसि। पेच

लि। वेरश्च। हल्याधोर्दीर्घस्य [illegible] हलि। [illegible] [illegible] न्तेतिभुधात्वादेः। [illegible] लोनः। लोपो व्योर्वलि।

चा। गोडाडोश्च। दीधीनाम्। यदागोः। इको यणचि। एचोऽयवायावः। वान्तो यि प्रत्यये। धातोस्तन्निमित्तस्यैव। क्षय्यजय्यौ शक्यार्थे।

क्रय्यस्तदर्थे। भय्यप्रवय्ये च छन्दसि। एकः पूर्वपरयोः। अन्तादिवच्च। षत्वतुकोरसिद्धः। आद्गुणः। वृद्धिरेचि। एत्येधत्यूठ्सु। आटश्च। उ

= पसर्गादृति धातौ। वा सुप्यापिशलेः। ओतोऽम्शसोः। एङि पररूपम्। ओमाङोश्च। उस्यपदान्तात्। अतो गुणे। अव्यक्तानुकरणस्यात इतौ।

। नामाम्रेडितस्यान्त्यस्य तु वा। [illegible] नित्यमाम्रेडिते डाचि। अकः सवर्णे दीर्घः। प्रथमयोः पूर्वसवर्णः। तस्माच्छसो नः पुंसि। नादिचि। दीर्घाज्जसि च।

वाधन्दसि। प्रमिपूर्वः। सम्प्रसारणाच्च। एङः पदान्तादति। [illegible] ऋत उत्। ख्यत्यात्परस्य। अतो रोरप्लुतादप्लुते। हशि च। प्रकृत्या

[illegible]

[illegible]

पा०
२८

नः पादमव्यय॑॥ अव्याद्रवपादवन्नः पुरस्तात् [illegible] वपुरः॥ पञ्चपुरः॥ आपोऽन्नवालो [illegible] वर्षि [illegible] अन्वालः॥ अधिके [illegible]॥
अङ्कुः इत्यादौ च॥ अनुदात्ते च कुधुपरे॥ अवपथ्यासि [illegible] सर्वविभाषा गोः॥ अवङ् स्फोटायनस्य॥ इन्द्रे च नित्यं च॥ प्लुतप्रगृह्या अचि नि
त्यं॥ आङो नुनासिकश्छन्दसि॥ इकोऽसवर्णे शाकल्यस्य ह्रस्वश्च॥ ऋत्यकः॥ अप्लुतवदुपस्थिते॥ ईचाक्रवर्मणस्य॥ दिवउत्॥ एत ईद्बहुवचने॥
कः एतनस्समाहेहलि॥ स्यश्छन्दसि बहुलम्॥ सोऽचि लोपे चेत्पादपूरणम्॥ [illegible]॥ [illegible] वः॥ अत्र [illegible] विधि॥ एवं [illegible] कतोमपरे
सकारस्य उपात्॥ तिपति [illegible] कं [illegible]॥ किरतौ लवने॥ हिंसायां प्रतेश्च॥ अपाच्चतुष्पाच्छकुनिष्वालेखने॥ कुस्तुम्बुरूणि
जातिः॥ अपरस्पराः क्रियासातत्ये॥ गोष्पदं सेवितासेवितप्रमाणेषु॥ आस्पदं प्रतिष्ठायाम्॥ आश्चर्यमनित्ये॥ वर्चस्केऽवस्करः॥ अपस्करो र
थाङ्गम्॥ विष्किरः शकुनिर्विकिरो वा॥ ह्रस्वाच्चन्द्रोत्तरपदे मन्त्रे॥ प्रतिष्कशश्च कशेः॥ प्रस्कण्वहरिश्चन्द्रावृषी॥ मस्करमस्करिणौ वेणुपरिव्राजकयोः॥
कास्तीराजस्तुन्दे नगरे॥ कारस्करो वृक्षः॥ पारस्करप्रभृतीनि च संज्ञायाम्॥ [illegible] कर्मणि॥ [illegible]॥ उदः
[illegible] स्थास्तम्भोः॥ [illegible]॥ [illegible]॥ [illegible]॥ [illegible]॥ उपान्मन्त्रकरणे॥
तेरस्या [illegible]॥ [illegible] सर्वनाम [illegible]॥ [illegible]॥
॥ [illegible]॥ [illegible]॥ [illegible]॥ [illegible]॥ [illegible]॥ [illegible]॥
[illegible]॥ [illegible]॥ [illegible]॥ [illegible]॥ [illegible]॥
[illegible]॥ [illegible]॥ [illegible]॥ सर्वस्य [illegible]॥ [illegible]॥
च॥ [illegible] सर्वनामस्थाने॥ [illegible]॥ [illegible]॥ [illegible]॥ [illegible]॥ [illegible]॥ [illegible]॥ [illegible]॥

१९

॥किरात०॥ देह

क्रियासमाप्तिषु अनुजीव्यधीनाः सामदानभेददंड

किताकारमुपैति शंकितः॥ क्रियापवर्गेष्वनुजीविसात्कृताः कृतज्ञतामस्य वदंति संपदः॥१४॥ अनारतं तेन

॥२॥

ऋ॰प॰
१

श्रीगणेशाय नमः॥ ऋषिपंचमीपूजा॥ आचम्य प्राणायाम देशकालौ स्मृत्वा मम प्र
थम ऋतुदर्शनादारभ्य शरीरत्वसानपर्यंतं ज्ञाताज्ञात सांसर्गिक सकलरजो
दोषजनिताशेषकल्मषविनाशार्थं श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं यथाशक्त्या यथामी
लितोपचारैः ऋषिपंचमीव्रतमहं करिष्ये॥ इति संकल्प्य शुचौ देशे जलपू
र्णकुंभं पंचरत्नैर्हिरण्येन च युक्तं स्थापयित्वा॥ तस्योपरि ताम्रमयं वेणमयपात्रं न्य
हेमास्वष्टसु प्रतिमासु प्रज्वालितासु तदस्तकमिश्राग्रहावे प्रतिष्ठा०॥ इति कश्य
पादीन् अरुंधतीसहितान् प्रतिष्ठाप्य॥ कश्यपोत्री०॥ ततः पूजां कुर्यात्॥ कश्य
पोत्रि०॥ इति ध्यानं॥ आगच्छंतु महाभागाश्चतुर्वेदस्वरूपिणः॥ यावद्व्रतम
हं कुर्वे हरंपया भवतां द्विजाः॥ आवाहनं॥ ऋग्यजुः॥ सामवेदानां स्वरूपे

हेरंब
१

(1)

॥वेरान०॥ देह कितोकार सुधे
प्रापितार पदेष्वलंभिता
॥२॥ पदः॥१५॥सरवे
यत्तस्मिन्कुरव
छदगंधिर्रा
रहया॥स्वयं
२ एकीभूतान ताधनभूतैः सं
कर्त्तव्यताः महीभृतां स
तीय तेषांतुं
ज्ञायते

2

॥किरा॰प॰॥ देह

प्रापितार

॥२॥

किताकारसुपेतिशंकितः॥ क्रियापवर्गेष्वनुजीविसात्कृताः कृतज्ञतामस्य वदंति संपदः॥१४॥ अनारतं तेन
पदेषु लंभिता विभज्य सम्यग्विनियोगसत्क्रियां॥ फलंत्युपायाः परिबृंहितायतीरुपेत्य संघर्षमिवार्थसं
पदः॥१५॥ सुखेन लभ्या दधतः कृषीवलैरकृष्टपच्या इव सस्यसंपदः॥ वितन्वति क्षेममदेवमातृकाश्चिरा
य तस्मिन्कुरवश्चकासति॥१६॥ अनेकराजन्यरथाश्वसंकुलं तदीयमास्थाननिकेतनाजिरं॥ नयत्ययुग्म
च्छदगंधिरार्द्रतां भृशं नृपोपायनदंतिनां मदः॥१७॥ उदारकीर्तेरुदयं दयावतः प्रशांतबाधं दिशतोऽभि
रक्षया॥ स्वयं प्रदुग्धेऽस्य गुणैरुपस्नुता वसूपमानस्य वसूनि मेदिनी॥१८॥ महौजसो मानधना धनार्चि

२ एकीभूतान

ता धनुर्भृतः संयति लब्धकीर्तयः॥ न संहतास्तस्य न भेदवृत्तयः प्रियाणि वांछंत्यसुभिः समीहितुं॥१९॥

कर्त्तव्यताः

महीभृतां सच्चरितैश्चरैः क्रियाः स वेद निःशेषमशेषितक्रियः॥ महोदयैस्तस्य हितानुबंधिभिः प्र
तीयते धातुरिवेहितं फलैः॥२०॥ न तेन सज्यं क्वचिदुद्यतं धनुः कृतं न वा कोपविजिह्ममाननं॥

वक्रः वंचकः इत्यर्थः २ कामक्रोधलोभमोहमानमदाः ३

यवन्यविधित्सवः ॥६॥ विशंकमानो भवतः पराभवं नृपासनस्थोऽपि वनाधिवासिनः ॥ दुरोदरछद्मजितां समीहते नयेन जेतुं जगतीं सुयोधनः ॥७॥ तथापि जिह्मः स भवज्जिगीषया तनोति शुभ्रं गुणसंपदा यशः ॥ समुन्नयन् भूतिमनार्यसंगमाद्वरं विरोधोऽपि समं महात्मभिः ॥८॥ कृतारिषड्वर्गजयेन मानवीमगम्यरूपां पदवीं प्रपित्सुना ॥ विभज्य नक्तंदिवमस्ततन्द्रिणा वितन्यते तेन नयेन पौरुषं ॥९॥ सखीनिव प्रीतियुजोऽनुजीविनः समानमानान्सुहृदश्च बंधुभिः ॥ स संततं दर्शयते गतस्मयः कृताधिपत्यामिव साधु बंधुतां ॥१०॥ असक्तमाराधयतो यथायथं विभज्य भक्त्या समपक्षपातया ॥ गुणानुरागादिव सख्यमीयिवान्न बाधतेऽस्य त्रिगणः परस्परं ॥११॥ निरत्ययं साम न दानवर्जितं न भूरि दानं विरहय्य सत्क्रियां ॥ प्रवर्तते तस्य विशेषशालिनी गुणानुरोधेन विना न सत्क्रिया ॥१२॥ वसूनि वांछन्न वशी न मन्युना स्वधर्म इत्येव निवृत्तकारणः ॥ गुरूपदिष्टेन रिपौ सुतेऽपि वा निहंति दंडेन स धर्मविप्लवं ॥१३॥ विधाय रक्षान्परितः परेतरानशं

जितेंद्रियत्वर्थः १ सामसांत्वकर्मेसमदृत्यमरः ३ धर्मच्युतिकर्मनिवारयति २ रक्षकान् १

वशीकर्तुं

उत्कर्षमापादयन् २

धर्मार्थकामः ३

अधिकता २

आप्तवान् ४

अपरान् १

1

2

विश्वानि देव सवितुर्दुरितानि परासुव यद्भद्रं तन्न आसुव ॥४॥ इमा रुद्रा
य तवसे कपर्दिने क्षयद्वीराय प्रभरामहे मतीः यथा शमसद्द्विपदे चतुष्पदे
विश्वम्पुष्टं ग्रामे अस्मिन्ननातुरम् ॥ एतं ते देव सवितर्यज्ञं प्राहुर्बृहस्पत
ये ब्रह्मणे तेन यज्ञसविते नयज्ञपतिं तेन मामव मनोजूतिर्जुषतामाज्यस्य
बृहस्पतिर्यज्ञमिमं तनोत्वरिष्टं यज्ञं ७ समिमं दधातु विश्वेदेवास इह
मादयन्तामों प्रतिष्ठ ॥ एषवै प्रतिष्ठानाम यज्ञो यत्तेन यज्ञेन यजन्ते सर्व
मेव प्रतिष्ठितं ॥ मव तु । भु म म ॥ १ ॥ मन्तु ॥ जविप्रपादोदक कर्द
मानि नवेद तीर्थ ध्वनि गर्जितानि स्वाहा स्वधाकार विवर्जितानि श्मशान
तुल्यानि गृहाणि तानि ॥ २ ॥ अहेरिव गणाद्भीतः सौहित्यान्नरकादिव
कुणपादिव च स्त्रीभ्यः स विद्यामधिगच्छति ॥

ॐश्रीगणेशायनमः॥ॐशिवायनमः॥ सीतामाताजीसत्त॥पार्वतीमाताजीसत्त राम
नौमीऊत्तेम्रवपुषे तडिद्दंभ्रा राया गंजायतंसयरियिघ्र लस नमुखाय वन्य
सजे कवल वेत्रविसाण वेणु लदनमश्रियेम्रदुपदेय पशुपांगजाय

१।

ॐ स्वस्ति श्री गणेशाय नमः ॐ स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः
स्वस्ति नस्तार्क्ष्यो अरिष्टनेमिः स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु ॐ पयः पृथिव्यां
पय ओषधीषु पयो दिव्यन्तरिक्षे पयो धाः पय[illegible]स्वतीः प्रदिशः सन्तु मह्यमवि
ष्णो रराटमसि विष्णोः श्नप्त्रे स्थो विष्णोः स्यूरसि विष्णोर्ध्रुवोसि वैष्णवमसि वि
ष्णवे त्वा अग्निर्देवता वातो देवता सूर्यो देवता चन्द्रमा देवता वसवो
देवता रुद्रा देवतादित्या देवता मरुतो देवता विश्वेदेवा देवता बृहस्प
तिर्देवतेन्द्रो देवता वरुणो देवता ॐ द्यौः शांतिरन्तरिक्षं शान्तिः पृथिवी
शान्तिरापः शांतिरोषधयः शान्तिः वनस्पतयः शान्तिर्विश्वेदेवाः शान्तिर्ब्रह्म
शान्तिः सर्वं शान्तिः शान्तिरेव शान्तिः सा मा शान्तिरेधि सुशान्तिर्भवतु

5

१ स्याम:

अनुभूतिस्वरूपाचार्यो वदति किं वदति अहं अनुभूतिस्वरूपाचार्यः शारस्वतीं प्रक्रियां
ऋजुं कुर्वे ॥ किं कृत्वा परमात्मानं प्रणम्य कस्मै बालधीवृद्धिसिद्धये कथंभूतां शारस्व
तीं प्रक्रियां नातिविस्तरां ॥ नातिविस्तारो यस्याः सा नातिविस्तरा तां नातिविस्तरां ॥ यत्र
कुत्र स्थितानां सूत्राणां मेलनेन प्रयोगानुकूलसूत्रक्रमां कुर्वे कुर्वे इत्यत्र कुर्वे क
थं न स्यात् कुरुदुरोर्न दीर्घः परमात्मानं इत्यत्र परमात्मने कथं न स्यात् उपपद

पु माता।पत्रो ...ना।दकः।स्वडव
१२३ उकूनजंघा।चर ... विवाह।वि
कन्यादूषकः।ब
हीपी॥वहुधाव
येते।दारका।चा
पहारी।च्यो॥
भिगा।भिद्रिद्र।ज
जामी।मे।हुके।न
तरेखे।चे।वृगो।या
मपा।इवं।धो।ति
।मु।रेवा।प
यासम्प।कुरुते।मिय
स्त्रीमा।त्रिनाग
पुरामे।स्वा।दे।वि
श्वित।विवेक।म

:।कमयो।म।द्यन।दिरा:
नमा:
पर।आपदा
म।त्रलकी
वेद।वि।यी
दे।नाहव
सर्पेस्नेत
दः।सवर्गा
हैमेगे
नि।सं
नरो।जन
॥सर्व
स्थिता।वि
यशासता।र॥
वीकंटपर
दापप्रा।रव।

पु मातापत्रे ... काः कुः स्वडकारइ नि॥ ... औ ... ॥ ... :कमयोम ह्यन्दिरा:

उकुनजंद्याचरणः ... :

१३ । कन्यादृषकः बकु ...

हापी॥ वृद्धयावकोज ...

येतोदारकाचायेमि ...

पहारीचया॥ अन ...

भिगा। मिहरिद्रू जलहे ...

गामी मे दु कोनच्छा ...

तरेखे चे धुरणी या। नि ...

मपादिवंतो तिमाचक ...

... तुरेवापयन्नः ...

यासम्यकुरुते भियते। ह्रिय ...

स्त्रीमा। त्रिनागुर्जरेरसा॥ ...

पुरामे स्वादिविवि चा ...

श्चित्त विवेक स्वतुप्रा ...

... आपदा ... ह्लकी ... विकेयी ... त्व ... रिस्नेता ... सवर्गा ... तेगे। ... स्सं ... ।जन ... जा ... गनि ... ।तार॥ ... उपर ... ःरवा ... १२

2

पु मत्तापत्रे॥ ...आ रोकिः स्वडकार इति॥ ब्रह्मगोतमः॥ अनन्तबाकुबन्धतः स्वभ्वलोमुकुम्बिकुः संलयवावा॥ जलजरोदरसागी कूटस्तावा स्त्रीपदा आपदा ...ः कमयोम ध्वन द्विराः

उक्कुनजंघाचराः॥ विवाह विघ्नकेन्नो छिन्नोछः॥ अव गोरगो बृ भेहस्ते॥ मातृ घोघः॥ रतु षागामिवनन्छषणी चतुष्पथे वि एमूत्रविसर्जने मूत्रकेकुी

१२३ कन्यादूषकः पं कुः॥ ईर्ष्या लोभ शकः॥ पित्रा विवदमाने उपस्मारी॥ ...मापहारय्येवपस्यापपतार्यंतदरिद्रः॥ विद्या विक्रमी पुरुषमजा॥ वेदविक्रयी

हीपा॥ वृद्धपावकोजलपूगः॥ अयाज्ययाजकोवरातः॥ अनमोत्र मोलीवायसः॥ रुष्टो कोमोजीवानेरा यतस्ततसोउ भूमाजीरिः॥ कचोव नदत नातव

येते दारकाचार्येमिस्त्र विहंद्गिः॥ पदुषि स्त्रीजीक्षमिरदत्तादायीवलीवर्दीकसरी भ्रामराउ म्युसार मडलकुटी॥ शूद्राचार्यस्य पाकोगेहतीसपेस्नेता

पहारी च्युया॥ अन्नायतायैहीरागी॥ ज्ञानापता मूकस्तंडालीपु सीगमनेडुडारः पुवजितागमनेमसपिशाचः॥ मूद्रोगमनेदार्यकीटः॥ सवर्गा

भिगा मिद्दरिद्र जलहेरा मत्स्या चौरहारीवले कोलाहषिकाउ हीनाडावक्रयविक्रयी जरः राजमहिषीगामी नपुंसको राजाज्ञो एको नहि भेगे

गामी मेद्ब कौनच्चा ये छायं मस्त गालः॥ परद्रव्यापहारे परपुष्य मस्य व धेगर्भपाती सेते उन्नर्द्ध गमना इति॥ एवमन्यान्यपि वचनानि स्मृत्यं

तरेषु चे पुराणे या नि॥ पापीनोसम्यवप्रायश्चित्तोचरणेपापद्वयसंयुक्त भविताऽहं शंखाः॥ पापात्मानस्तु पापेभ्यः हेतु संतारेता नराः॥ जन

मयादि वधो तिनाद्र कार्या विचारणेति॥ वृद्धः प्रायश्चित्तैः शंखलिखितावपि॥ वीर्यप्रायश्चित्तप्रशस्तमयावारो जायते न तवेल दशाः॥ सर्वे

...मनुष्योपयंन्तः॥ स्वंहारहः॥ ज्ञानवारय रासयुतोजायते मकुलोचितः॥ सपुरुषप्रमाहितकोधः ससवाहाजितेंद्रियः॥ प्रायश्चित्तानि

यास्मपुरुते मियते इन्द्रियः॥ परदानिपुणं धर्ममुअभ्यामनुभाषितमिति॥ इप्रायश्चित्तप्रोच नानिमहारा जाधिराजस्य मदनेन्द्रस्य शासतार॥

श्रीमा त्रिनागकुरिता॥ महपुज्ञातमतेनच॥ महश्चाविश्वनायेनकाशीतीर्थनिवासिना॥ सर्वपाप क्षयकं प्रायश्चित्तं प्रकाशितं॥ इति श्रीकट्ठपर

पुरामेसादिविविचनिरुदावलीविराजमानमानो मतमहाराजाधिराज श्रीशाक्तसिंहात्मज श्रीमदनसिंहदेवविरचिते मदनरत्नप्रदीपे प्रा:स्व:

श्चित्तविवेक स्मृतुप्रायश्चित्तोद्योतः समाप्तः

१२

प्रा

[?]द्युनद्विराः

णां तिर्यग्योनयो भवंति॥ अतिपातकीनां पर्यायेण सर्वस्थावरयोनयः॥ महापातकिनां कृमियोनयः॥ अनुपा[...]
उपपातकिनां जलयोनयः॥ कृतजातिभ्रंशकरकर्मणां जलचरयोनयः॥ कृतसंकरीकरणकर्मणां मृगयोनयः॥ मतापात्रीकरणकर्म
णां पशुयोनयः तद्वत् मलिनीकरणकर्मणां मनुष्येष्वस्पृश्ययोनयः प्रकीर्णके प्रकीर्णा हिंस्राः क्रव्यादा भवंतीति॥ यमः॥ तिर्यग्योनि
समुत्तीर्णा दुःखिता क्रोधनाः कृशाः॥ दरिद्रकुलसंभूता जायते पुरुषाधमा इति विहृतः॥ अथ नरकाननुभूतदुःखानां तिर्यक्त्वमनु
[...]गीनां मानुष्ये लक्षणानि भवंति॥ कुष्ठी अतिपातकी॥ ब्रह्महा क्षयी॥ सुरापः श्यावदंतः॥ स्वर्णापहारी कुनखी॥ गुरुतल्पगो
श्चर्मा॥ पूतिनासः पिशुनः॥ सूचकः पूतिवक्त्रः॥ धान्यचौरोंगहीनः॥ मिश्रचौरोतिरिक्तांगः॥ तथा॥ देवब्राह्मणाक्रोशको मूकः॥ लोडुजिको
गरदः॥ गुरोः प्रतिकूलोपस्मारी॥ गोघ्नः स्तब्धः॥ दीपापहारी काणः॥ दीपनिर्वापकोंधः॥ त्रपुचामरसीसविक्रयी रजकः॥ एकशफावक्रयी
मजव्याधः॥ कुंडाशी भगंदः॥ घांटिकतैलिको वा चुंबिको भ्रामरी॥ मिष्टारूपको वातगुल्मी॥ समभेत्ता खल्वाटः॥ स्त्रीपद्यवक्रीरणी
परवृत्तिघ्नो दरिद्रः॥ परपीडाकरो दीर्घरोगी॥ एवं कर्मविशेषेण जायते लक्षणान्विताः॥ रोगान्वितास्तथा धा[?] कुब्जखंजैकलोचनाः
वामना बधिरा मूका दुर्बलास्तथापरे॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन प्रायश्चित्तं तु कारयेदिति॥ मिश्रचौरः॥ अथ द्रव्याणि [?] यो नरः [?]मपहरति॥
याज्ञवल्क्यः॥ ब्रह्महा क्षयरोगी स्यात्सुरापः श्यावदंतकः॥ हेमहारी तु कुनखी दुश्चर्मा गुरुतल्पगः॥ यो येन संवसत्येषां स तल्लिंगोभिजायते॥
अन्नहर्ता मयावी स्यान्मूको वागपहारकः॥ धान्यमिश्रोतिरिक्तांगः पिशुनः पूतिनासिकः॥ तैलहृत्तैलपायी स्यात्पूतिवक्त्रस्तु सूचक इति॥
तैलपायी कीटविशेषः॥ शंखः॥ ब्रह्महा कुष्ठी॥ तेजसापहारी मंडली॥ देवब्राह्मणाक्रोशकः खलतिः॥ गरदाग्निदश्चोन्मत्तः॥ गुरुप्रतिहंतापस्मारी
गोघ्नश्चांधो॥ धर्मपत्नीं मुक्त्वा अन्यत्रप्रवृत्तः॥ शब्दवेधी प्राणिविशेषः॥ कुंडाशी भगभक्षो॥ देवब्राह्मणस्वापहारी पांडुरोगी॥ श्यामा
पहारी बकारागः॥ स्त्रीपरणेपायतवाषंडः॥ कौमारदारगामी दुर्भगेतामिषेकाशी वातगुल्मी॥ अभक्ष्यभक्षको गंडमाली ब्रह्मस्वामी निर्बीजी॥
क्रूरकर्मा वामनो॥ वस्त्रापहारी पतंगः॥ शय्यापहारी दयेरकः॥ शंखमुक्तापहारी कपाली॥ रूप्यापहारी कौशिकः॥ मित्रध्रुक् चय॥

2

श्रा
प्रा
१२२

त्पागुल्मलतानां चक्रव्यादां दंष्ट्रिणामपि ॥ क्रूरकर्मकृतां चैव शरभ शैगुरुतल्पगः ॥ हिंस्रो भवति क्रव्यादः कृमयोभक्ष्यभक्षिणः
परस्परादिनः स्तेनाः प्रेत्यन्त्यस्त्रीनिषेविणः ॥ संयोगं पतितै गत्वा परस्यैव तु योषितं ॥ अपहृत्य च विप्रस्वं भवति ब्रह्मराक्षसः
मणिमुक्ताप्रवालानि हृत्वा लोभेन मानवाः ॥ विविधानि च रत्नानि जायते हेमकर्तृ शब्दः पक्षिविशेषवचनं ॥ धान्यं हृ
त्वा भवत्याखुः कांस्यं हंसो जलं प्लवः ॥ मधु दंशः पयः काको रसं श्वा नकुलो घृतं ॥ मांसं गृध्रो वपां मद्गुस्तैलं तैलपगः खगः ॥ चीरी
वाकस्तु लवणं बलाकाः शकुनिर्दधि मद्गुर्जलकाकः ॥ तैलपगास्तैलपायिका ॥ चीरीवाको भिल्लिका ॥ कार्प्पासं हृत्वा क्रौ
चो गोधा गां वाग्गुदो गुडं ॥ छुछुंदरिः शुभान्गंधान्पत्रशाकं तु बर्हिणः ॥ श्वावित्कृतान्नं विविधमकृतान्नं तु शल्यकः
श्वावित्सेधा शल्यकः शल्यकं वपुः ॥ बको भवति हृत्वाग्निं गृहकारी ह्युपस्करं ॥ रक्तानि हृत्वा वासांसि जायते जीवजीवकः
गृहकारी वरटाख्यः कीटविशेषः ॥ कोकमृगेभं व्याघ्रोश्वं फलमूलं तु मर्कटः ॥ स्त्रीमृक्षः स्तोकको वापि यानान्युष्ट्रः पशूनजः
स्तोकका चातकः ॥ यद्वा तद्वा परद्रव्यमपहृत्य बलान्नरः ॥ अवश्यं याति तिर्यक्त्वं जग्ध्वा चैवाहुतं हविः ॥ स्त्रियोप्येतेन कल्पेन हृत्वा दोषमवाप्नुयुः
एतेषामेव जंतूनां भार्यात्वमुपयाति ताः इतिस्प्यासरव ॥ शरीरजैः कर्मदोषैर्याति स्थावरतां नरः ॥ वाचिकैः पक्षिमृगतां मानसै
रंत्यजातितां भ्रमेत् ॥ सपास्तरवः ॥ स्वेभ्यः स्वेभ्यः स्वकर्मभ्यः श्च्युता वर्णा ह्यनापदि ॥ पापान्संसृत्य संसारान् प्रेष्यतां यांति
रस्तुकु ॥ वांताश्युल्कामुखः प्रेतो विप्रो भवति विच्युतः ॥ अमेध्यकुणपाशी ॥ तु क्षत्रियः कटपूतनः ॥ मैत्राक्षज्योतिकः प्रेतो वै
श्यो भवति पूयभुक् ॥ चैलाशकस्तु भवति शूद्रो धर्मात्स्वकाच्च्युत इति ॥ मैत्राक्षज्योतिः षड् इति प्रेतनाम मैत्रं गुदस्य नेत्रं
यस्य स मैत्राक्षः याज्ञवल्क्यः ॥ परस्य योषितं हृत्वा ब्रह्मस्वमपहृत्य च ॥ अरण्ये निर्जले देशे भवति ब्रह्मराक्षसः ॥ हीनजातौ प्रजा
येत परत्नापहारकः ॥ तथा मधुदंशः फलं गृध्रो गां गोधाग्निं बकस्तथा ॥ श्वित्री वस्त्रं श्वा रसं तु चीरी लवणहारकः ॥ प्रदर्शनार्थ
मेतत्तु मयोक्तं स्तेयकर्मणि ॥ द्रव्यप्रकारा हि यथा तथैव प्राणिजातय इति ॥ विज्ञानं ॥ अथ पापात्मनां नरके नुभूतदुःखा

सेते छन्नकृतप्रायश्चित्ताश्चोपपातकिनः पर्यायेण कथ्यंयच्यते ॥ महापातकिनो मन्वंतरमुपपातकिनश्चतुर्युगं कृतसंकर
करणाश्च संवत्सरसहस्रं कृतजाति भ्रंशकाः शरणश्चाकृतमलिनीकरणा अप्रकीर्णपातकिनश्च ब्रहुन्व पीयुग- कृतपातकी
नः पापाः प्राणत्यागादनंतरं ॥ याम्यं पंथानमासाद्य दुःखमत्यंतदारुणं ॥ यमस्य पुरुषैर्घोरैः कृष्यमाणास्ततस्ततः
सुछ्छ नांबयकरणानीयमाना अत्र तप्तपथाश्चभिः सृगालैः त्व्याद्यैः काकंकवकादिभिः ॥ अग्निनादह्यमाना अ
तुद्यमाना अत्र कंटकैः ॥ कवचैः पीड्यमाना अपीड्यमाना अस्ततः कीयाः ॥ चू धयावाध्यमानश्च घोरैर्व्याघ्रगणैस्त
था ॥ पूयशोणितगंधेन मूर्छमानाः पदे पदे ॥ परान्नपानलिप्संतस्ताड्यमानाश्च किंकरैः ॥ कथ्यंते तेक्वचित्तैलेताडने
मुसलैस्ताड्यंते मुसलैस्तथा ॥ आयसीषु चपच्यंते शिलासु चतथा क्वचित् ॥ क्वचिद्वांतंतथा स्त्रंति क्वचित्पूयमसृक् क्व
चित् ॥ क्वचिद्विष्ठां क्वचिन्मांसपूयगंधिसुदारुणं ॥ अंधकारेषु तिष्ठंति दारुणेषु तथा क्वचित् ॥ कृमिभिर्भक्ष्यमाणाश्च
तिष्ठंति सुदारुणे ॥ क्वचिच्छीतेन वा ध्वान्चेक्वचिच्चामेध्यगाः ॥ परस्परमथाश्नंति क्वचित्प्रेताः सुदारुणाः ॥ क्वचिद्गुमेनयास्यंते ताल
वमानास्ततो यांति चत ॥ क्वचित्क्षिप्यंति वारुणा घोरे क्वसंतोतथा क्वचित् ॥ कंठेषुदत्तयाशाश्चभुजगाभमणेविष्ठतोः पीड्यमानास्त
थायंत्रैः कृष्यमाणाश्चजानुभिः ॥ भग्नपृष्ठकटिग्रीवंसुचैककंठाः सदारुणाः ॥ कूटागारप्रमाणैश्चशरीरैर्यातनाचमाः ॥
एवं पातकिनः यापेमनुभूयमदुःखिनाः ॥ तिर्यग्योनिं प्रपद्यंते दुःखानि विविधानि वेतिः ॥ मनुः वदुन्वंषं मरणान्द्योरान्नरन
रकान्प्राप्यपततक्रयातर ॥ संसारान्प्रतिपद्यंतेमहापातकिनस्त्विमान ॥ श्वसूकरखरोष्ट्राणां गोजाविमृगपक्षिणां ॥ चां
डालपुल्कसानांतु ब्रह्महायोनिमृच्छति ॥ कृमिकीटपतंगानां विट्भुजां चैव पक्षिणां हिंस्राणां ॥ चैव सत्वानां सुरापो ब्राह्मणो व्रजेत
लूताहि सरटानां च तिरश्चां चांबुचारिणां ॥ हिंस्राणां च पिशाचानां स्तेनो विप्रः सहस्रशः ॥ लूतोरगाभिः ॥ सरटः ह्रेकलासः

भवेदिति ॥ तद्दूपरदारे इति गौतमोक्तं वर्षद्वयकृच्छ्रव्रतेन सपापाभिविषयं ॥ तथा त्रैमासिकादिविषयभूते पातकाभ्यासविषयं च
॥ पातकशब्देनात्र चांडालीगमनस्य बुद्धिपूर्वके द्विरभ्यासे च ज्ञातव्यं ॥ तत्र सकृद्गमने ज्ञानकृताब्दमुद्दिष्टं अज्ञानादेर्वर्षद्वयमिति कृ
च्छ्रस्य विधानाद् द्विरभ्यासे षष्टिकृच्छ्रविधानं युक्तमेवेत्याहुर्विज्ञानेश्वराचार्याः ॥ स्मृत्यर्थसारे तु ॥ उपपातकमारभ्यार्वाचीनेषु पा
पेषु अन्यप्रभृत्यभ्यासतः हते षिदं षष्टिसंख्याकप्राजापत्यविधानं व्रताचरणे शक्तौ तावत्ता धेन्वादिप्रत्याम्नायं वा कुर्या
दित्युक्तं ॥ अज्ञानाज्ज्ञानतोऽभ्यासे द्विगुणं मतिपूर्वके त्रिगुणं मत्याभ्यासे चतुर्गुणमित्यादि पूर्वोक्तमुक्तं ॥ यत्तु सुमंतुवचनं ॥ यद्य
प्यसकृदभ्यस्तं बुद्धिपूर्वमघं महत् ॥ तच्छुद्धं कृच्छ्रगमहतः पातकघ्न इति तत्त्रैमासिकादि [illegible] विषयोपपातकाभ्यास
विषयं ॥ अज्ञानादेर्वर्षद्वयमिति यमोक्तं चांद्रायणद्वयविषयपातकाद्यन्यविषये च प्रकीर्णके क्षुद्रे पापेषु च ॥ ज्ञानपूर्व
कृतेषु विशेष उक्तः स्मृत्यर्थसारे ॥ प्रकीर्णके क्षुद्रेषु पापेषु चैव ब्रह्मज्ञानकृतेषु प्रतिनिमित्तं नैमित्तिकाशः सर्वप्रायश्चित्तं
कृत्वा तिलैर्होमं पराकं कुर्यात् ॥ तस्य बहुकालाभ्यासे च षड्गुणमिति ॥ इति सर्वप्रायश्चित्तं ॥ अथ प्रायश्चित्तप्ररोचनार्थं
पापिनां प्रायश्चित्ताकरणे पापफलनरकादिभोगप्रतिपादकानि वचनान्युदाह्रियते ॥ तत्र याज्ञवल्क्यः ॥ प्रायश्चित्तमकु
र्वाणाः पापेषु निरता नराः ॥ अपश्चात्तापिनः कष्टान्नरकान्यांति दारुणान् ॥ तामिस्रं लोहशंकुं च महारौरवशाल्मली ॥
रौरवं कुड्मलं पूतिमृत्तिकं कालसूत्रकं ॥ संघातं लोहितोदं च सविषं संप्रतापनं ॥ महानरककाकोलं ॥ संजीवनं महापथं ॥ अवी
चिमंधतामिस्रं कुंभीपाकं तथैव च ॥ असिपत्रवनं चैव तापनं चैकविंशकं ॥ महापातकजैर्घोरैरुपपातकजैस्तथा ॥ अन्विता यांत्य
चरितप्रायश्चित्ता नराधमा इति विष्णुः ॥ अथ नरकाः ॥ तामिस्रमंधतामिस्रो रौरवः ॥ कालसूत्रं महानरकः ॥ संजीवनमवीचीतपना
संप्रतापनः संघातः काकोलः पूतिमृत्तिकालोहशंकुर्ऋजीषं विषमपंथाः कूटशाल्मलिः पूयनदी असिपत्रवनं लोहकारकं इ

सेतुबंधस्नानमसीतंतच्छ्रकृच्छ्रं समं ॥ विध्यदेशीयानां सेतुरामेश्वरे जान्हव्यामपि द्विगुणं फलं ॥ तथैव जान्हवीकेदारयोरपि ॥ दक्षिण
देशीयानां जान्हव्यां द्विगुणं गंगादेशीयानां सेतुरामेश्वरे बहुगुणं त्रिंशद्योजनगतस्य केदारदर्शनं ॥ केदारकृच्छ्रसमं ॥ सर्वत्र भाषामे देपर्व
तादि निर्विघ्नधानेमागस्यदुर्ग [illegible] येजनसंख्यातो योजनसंख्याह्रासेनाधिके कृच्छ्रादिफलं निकल्प्यं स्वपुपासादिका रात ॥ श्रीरंग
पद्मनाभपुरुषोत्तमचक्रकोटमहालक्ष्मीदर्शनस्यापि त्रिंशद्योजनगतस्य त्रिंशत्कृच्छ्रसमं विदारेश्च गुणं ॥ सर्वैवै सेवमाहेश्वरसो
रशाद्वैयपीठेषु पंचदशयोजनगतस्य दर्शनं पंचदशयोजन कृच्छ्रफलं ॥ पुरव्यातेषु द्विगुणं ॥ तीर्थतीरप्राप्यस्य तस्यापियाजनपरिमिततत्प्र
देशादागमनविनापि पूर्वपूर्वस्नानं तरं सुखेषु शरीरतेषु धौतवस्त्रपरिधानपूर्वके विधिवदुत्तरोत्तरस्नानमित्येवं द्वादशभिः स्नानैरेक
कृच्छ्रो भवति परोऽर्थतीर्थं गत्वा षोडशांशफलं लभते ॥ पुंसः गतो ह्यागमने ऽर्धफलं ॥ अनुषंगेण गतौ तीर्थं पुण्यस्नानेन कृते स्नानफलमेव लभेत
न यात्राफलं पितरमहप्रतितरमहपितृव्यभ्रातृमातामहमातुलश्वश्रुरते षकेर्थं द्गुर्वाचार्योपाध्यायधर्तेषां च पत्न्यर्थं मातृष्वसपि
तृष्वसृ [illegible] स्वयमष्टमांशं लभते ॥ साधारण [illegible] द्वादशांशं लभते ॥ दंपती च सपत्न्य स्नानमतेदेमिथ्यः फलं ॥ इतिश्री
कादवयर [illegible] रामेश्वर [illegible] यादिविविधविरुदावलीविराजमान श्रीशीतसिंहात्मजमहाराजाधिराजश्रीमदनसिंहदेवविरचिते मदनरत्नप्रदीपे प्राय
श्चित्तोद्योते कृच्छ्रादि [illegible] सयानिः [illegible] ॥ अथ सर्वप्रायश्चित्तं ॥ तत्रोक्तं चतुर्विंशतिमते ॥ जन्मप्रभृतिपापानि बहूनि विविधानि च ॥
[illegible] षडब्दं कृच्छ्रमायेगवादेयं [illegible] तिथिनियाशतं ॥ तथा षडदशलक्षाशियायाश्वावाजेयद्भ्रयइति ॥ महापातकादर्वी
[illegible] निपापानि जन्मप्रभृतिबहूनि नानाविधानि चक्रतो प्रतिज्ञामित्तैर्नैमित्तिककृच्छ्रमराकुर्वत ॥ षडब्दं कृच्छ्रं अशीत्यधिकशतं प्राजापत्या
नां कुर्यात् ॥ अत्राप्यशक्तौ तत्संख्याकाधेनुदानादि प्रत्याम्नायां कुर्यादित्यर्थः ॥ स्पर्शसारेत इदमबुद्धिपूर्वकविषयं ॥ अज्ञानतो
भ्यासदिगणं ॥ बुद्धिपूर्वके त्रिगुणं ॥ बुद्धिपूर्वकाभ्यासे चतुर्गुणं ॥ असंतत्याभ्यासे चिरेतराभ्यासे पंचगुणं ॥ सप्ताबहुकालाभ्यासे दशगुणं कृ
[illegible] यस्तु वहस्यति वचनं ॥ जन्मप्रभृति यत्किंचिद्भ्यासकं वा पापानर्कं ॥ तावदावर्तयेत्कृच्छ्रं यावत्सार्धं गुणं ॥

प्र

१२०

भीमेश्वरे त्रिगुणं ॥ कृष्णातर्प्यां तु वैशाखे गंगायां ...योजनागतस्य द्वादशकृच्छ्रसमं ॥ गोदावर्यां तु ... त्रिगुणं ॥ पूर्णानद्यां योज
नचतुष्टयादागतस्य स्नाने कृच्छ्रचतुष्टयसमं ॥ पूर्णायां तद्वत् ॥ कृष्णवेण्यां योजनसंख्यया कृच्छ्रसंख्या तथा ॥ तुंगभद्रायामपि ॥
...पयत्रसंगमे द्विगुणं भीमरथ्यामपि योजनसंख्या याकृसंख्या ॥ कृष्णवेणीसंगमे दशयोजनागतस्य स्नाने पंचदशकृच्छ्रसमं
गोदावर्यां पात्रायां योजनत्रयपादकृच्छ्रवृद्धिः ॥ सिंहस्थे गुरौ गोदावरी सर्वत्र जाह्नवी जाह्नवीसमा ॥ कन्यास्थे गुरौ कृष्णवेण्यां
सर्वत्र ... योजनत्रयपादकृच्छ्रवृद्धिः ॥ सिंहस्थे गुरौ गोदावर्यां तुलास्थे रवौ कर्कस्थे च तुंगभद्रायां गंगा
कृष्णवेण्यां मलापहारिणीसंगमे त्रिरात्रयोजनागतस्य स्नाने त्रिरात्रकृच्छ्रं ॥ भीमरथीसंगमे द्विगुणं ॥ तुंगभद्रा
संगमे त्रिगुणं निवृत्तिसंगमे चतुर्गुणं ॥ वृषस्थे रवौ पंचगुणं ॥ मल्लिकार्जुनसमीपे पातालगंगायां षड्गुणं ॥ कावेर्यां
महानद्यां दशयोजनागतस्य स्नाने पंचदशकृच्छ्रसमं ॥ ताम्रपर्ण्यां कृतमालायां वैरस्थिनीषु द्वादशयोजनागतस्य स्नाने द्वादशकृच्छ्र
समं ॥ सह्यपादोद्भूतनद्यः खंडेध्यानुसारेण कृच्छ्रफलप्रदाः विंध्यशैलोद्भवाः द्विगुणफलप्रदाः ॥ हिमाचलोद्भूताः
त्रिगुणफलप्रदाः कुल्याः सर्वाः योजनागतस्य त्रिरात्रफलप्रदाः स्मृतिपुराणादिषु यथा कथंचिदुक्तं तत्कुल्यात्रिरात्रफल
प्रदाः ॥ अल्पनद्यः कृच्छ्रफलप्रदाः ॥ नद्यो द्विकृच्छ्रफलदाः ॥ महानद्यः कृच्छ्रत्रयफलदाः ॥ एकयोजनादिषद्योजनगताः स्त
वंतो हासतुल्याः ॥ ततो द्वादशगंता अल्पनद्यः ॥ चतुर्विंशतियोजनगता नद्यः ॥ चतुर्विंशतियोजनाधिका महानद्यः ॥
समुद्रगा अमहानद्याय च महानदीनिषपदेशो ॥ स्तत्र अमहानद्या उपवासः सहितं महानदीस्नाने योजनादर्वाग् ॥ प
कृच्छ्रसमं कुत्सितनामानः ॥ पापनद्यश्च वर्ज्याः समुद्रस्नाने सर्वत्रैदर्शिकायं ॥ देवतासमीपे सरो नदीसंगमेषु च सर्वदा कार्यं ॥ पंचदशयो
नागतस्य समुद्रस्नाने पंचदशकृच्छ्रसमं ॥ प्रासाददेवतासमीपे द्विगुणं ॥ तत्र स्नात्वा तद्देवतादर्शने त्रिगुणं ॥ सेतुगमने त्रिंशद्यो
जनकृष्णानां त्रिंशत्कृच्छ्रसमं ॥ त्रिंशद्योजनागतस्य रामेश्वरदर्शने

त्रासु विद्वन् गंगादिसंगमास्ते कास्संज्ञासु सत्सु गंगासु बद्धियोजनागतस्य स्नानं षडब्दकोटिसमं गंगाद्वारे प्रयागे वाराणस्यां
गंगासागरसंगमे ॥ चैव द्विगुणं ॥ यमुनायां विंशतियोजनागतस्य स्नानं पंचाब्दकोटिसमं मथुरायां द्विगुणं ॥ सरस्वत्यां चत्वारिं
शद्योजनागतस्य स्नानं चतुरब्दकोटिसमं ॥ प्रभासे द्विगुणं ॥ यमुनासरस्वत्योर्योगे योजनन्दोपादकोटि [illegible] हासे पद्मावती
साकल्याद्दृषद्वती शतद्रू विपाशा ॥ वितस्ता शरावती मरुद्वृधा मधुमती पयस्विनी घृतवती सा देवनदीषु पंचदशयोजनं ॥ समस्ना
नं त्रिंशत्कोटिसमं ॥ चन्द्रभागा वेत्रवती शरयू गोमती देविका कौशिकी सिन्धुर्जला मंदाकिनी सहस्रवक्त्रो पोनः पुण्या पूर्णा पुण्या वा
हृदवासरा गंडकी ॥ देवनदीषु पंचदशयोजनागतस्य स्नानं षोडशाब्दकोटिसमं कौशिकी ॥ सिन्धुर्जला मंदाकिनी महस्रवक्त्रे चतुर्दशस्वप्याज
नागतस्य षोडशाब्दकोटिसममित्युक्तं ॥ एतासु महानदीषु परस्परसंगमे योजनागतस्य स्नानं कोटिद्वयसमं ॥ अन्यासु महानदीषु सहस्र
वैष्णवे देवनदीनां संगमे योजनागतस्य स्नानं कोटिद्वयकुसमं ॥ अन्येषु स्थलेषु यात्रायोजनसंख्या ज्ञातव्या ॥ महानदेषु मोहन घट्टे फलं ॥
शोणे गंगासंगमे [illegible] फलं ॥ नदेषु नद्यां [illegible] फलं ॥ वेणी च नदेषु [illegible] फलं ॥ पुष्करे तीर्थेषु संनिस्सया च प्रयोगसमं ॥ महामहा
नदे सिंधुभूमे स्वरे स्वारं गंप फल्गुनाभिपुरे [illegible] मिश्रवंदद्वीपे [illegible] पुरे [illegible] श्रीशैलमहालये केदारे रुद्रकोटि
पुष्करे नैमिषे आम्रातके मंदारके कुब्जाम्रे प्रभासे कोकामुखे विजये गौरीश्वरे चनद गोकर्णे मथुरा मयोध्या द्वारावती गयां कावीशा
लया मशे भूमग्राम मित्यादिसु क्षेत्रेषु नागस्य संगमे गंगासंगफलं ॥ वाराणसी सर्वेभ्यो धिका ॥ नर्मदायां चत्वारिं शतियो
जनागतस्य स्नाने चतुर्विंशति कोटिफलं ॥ कुब्जिकासंगमे द्विगुणं गोदा [illegible] स्नाने लोती [illegible] गुरुगीता
प्रमया योजनागतस्य स्नाने कोटिसमं ॥ तथा पयोष्ण्यामपि नुभयसंगमे द्विगुणं गोदावर्यां पंचविंशतियोजनागतस्य स्नाने [illegible]
कोटिसमं ॥ तत्रैकादश सुतेषु [illegible] योजनागतस्य प्रतिलोमानुलोमस्नाने षष्टिकोटिसमं वंजरासंगमेच द्विगुणं ॥ सप्त गोदावरे

म .०५

(७)

म ०५

2

शुक्रेज्ये त्रिकोणोच्चगे वा चौरं समस्यात्सौम्यमित्रस्ववर्गे सौम्ये भेज्ये शोभने दृष्टतारा शशांकाने
यातौ र पात्रादिकृत्ये ३२ अन्नमन्याशनिकायाः सूनोश्चौलादिना चरे नज्येष्ठापत्यास्य
नज्येष्ठेके चिन्मार्गेपि नेष्यन्ते ३३ दंतचौरनखक्रियात्र विहिता चौलादिने वारभे पातं
ग्याररवीन्विहाय नवमं च संच संध्यानया रिक्तां पर्वनिशां निरासनरणग्रामप्रयाणोद्य
नः स्नानाभ्यक्तकृताशनैर्न हि पुनः कार्या हितप्रेप्सुभिः ३४ अन्नप्राशनपौरुषनिवंध
मौक्षणे तुरकर्म च द्विजन्मनां तथा चरेत् पावपाहनीर्थे सिंधुमज्जनं तु रमा चरेच्च
स्वल्पगर्भिणीपतिः ३५ नृपानां हि नेत्तौरभे षष्ठमशुकर्मदिने पंचमे पंचमे स्योदये वा षड
भिस्त्रिमैत्रोष्टकः पंचपित्र्योर्वृतो व्ययं मा चौरकन्यस्तमेति अथात्तरारंभः गणेशावि
स्त्रवाग्रमाः प्रपूज्य पंचमाष्टके तिथौ शिवार्कदिग्द्विषट शर त्रिकोत्वावुदक लय
वो निलांत्यभादिनी षानत मित्रभे चरोन स्तनौ विशाोलिंपिग्रहः समंादिने ३७ अथ विद्या

शुभावहः स्यात् २५ अथ चौलं गीर्वाणाम्बुप्रतिष्ठापरिणयदहनाधानगेहप्रवेशाश्चौलं
राजाभिषेको व्रतमपि शुभदं नैव याम्यायने स्यात् नो वा बाल्यास्तवार्द्धे सुरगुरुसितयो
र्नैव केतूदये स्यात् पक्षं वार्द्धे च केचिज्जहति न मपरे यावदीक्षां न दृग्ग्रे २६ गुरुः पश्चा
द्बालो विंशत्त्रिदशाहं च वार्द्धके पक्षं पंचदिनं नेह गुरोः पक्षमदाहृते २७ नेदशाहं
योः प्रोक्ते केचित्सप्तदिने परे त्र्यहं त्वात्ययिके प्यन्ये रद्धाहं चेत्र्यहं वियोः २८ चूडाव
र्षात्तृतीयात्प्रभवति विषमे ष्टार्कविक्तारिषष्ठीपर्वोनाहे विचैत्रोदगयनसमये ज्ञेंदु
शुक्रेज्यकानां वारे लग्नांशयोश्चास्वभनिधनतनौ नैधने शुद्धियुक्ते शाक्रोपेतैर्विमै
त्रैर्मृदुचरलघुभैरायषट्त्रिस्थपापैः २९ क्षीणचंद्रकुजसौरिभास्करैर्मृत्युशस्त्रमृति
पंगुताज्वरास्युः क्रमेण बुधजीवभार्गवैः केंद्रगैश्च शुभमिष्टतारया ३० पंचमासाधि
के मातुर्गर्भे चौलं शिशोर्न सत् पंचवर्षाधिकस्येष्टं गर्भिण्यामपि मातरि ३१ नारादो

तस्थोग्रहस्तुभदस्तोवीत्यमाङ्गपपरे ६ पापान्तःपापगुग्मूने पापाश्चंद्रः शुभो ‒ मन
ण्ं शुभांपोचापिमित्रापोगुरुदृष्टोशुभोपिमन ७ सितासितादौमदृष्टेचंद्रेपद्मौशुभाव
मौ अन्यासेचशुभौप्रोक्तौसंकटेवबलंत्विदम् ८ वज्रं शुक्रेज्वेमुक्ताप्रवालंभौमे
गौगोमेदमार्कौस्तुनीलम् किंतोवैदूर्यंगुरौपुष्पकंद्रे तयाचिः प्राग्माणिकामर्के
तमध्ये ९ माणिक्यमुक्ताफलविद्रुमाणिगारुत्मतंपुष्पकवज्रनीलम् गोमेदवैदूर्य
कमर्कतः स्यूरत्नान्यथोतस्यमदेसवर्णम् १० धार्यंलाजावर्नकेराहुकेत्वोरुपांश्च
क्रेन्द्वोश्चमुक्ताशुरौस्तुलोमंदम्पारनान्दोप्रवालेनाभाजन्मतांत्रिराहूतिनिः स्यात् ११
जन्मात्यसंपद्विपदः लेमप्रत्यरिसाधकाः वधमैत्रातिमैत्राख्याः [illegible]ताराणांनामसह
काला १२ मध्योस्वर्णांत्रिलात्रिपथपिगुरुंशार्कं त्रिजन्मस्वयो दयाभ्रम्यरितास्विका
स्तलवर्णांसवोविपत्प्रत्यरिः मन्कुश्चादिमपर्य्यपनशुभद्रेयेषांद्वितीयेपाका नादिप्रां
त्यन्तृतीयकाश्चपशुभाः सर्वेन्नृनीयेमस्तनाः १३ षष्ठित्रंगगनभंभुक्तयदीयुक्तं युगाहतम्

पाराव्धिहल्लव्यनोर्के पोषेवाघाः क्रियाद्विहमैः १४ प्रवासनाशौमरणंज यश्चहास्यार
निःक्षीरिनस्त्रप्रभ्रकाञ्ज्वराव्यकंपस्थिरनाञ्चवस्त्यामेषक्रमान्नाममस्तरुकालाः स्युः
१५ नागाऽधक्ष्यवलाटयंगुघ्नाभिसिथायेनिर्शाहारुभिः पुंखवालोधपुतैर्जलैर्निरादि
स्नानंप्रन्वोहोमपाचयहत्व धेनुकवहुणोवृषस्वकनकंपीनाम्बरंपोटकः स्वेनागो
रसिनामहास्तिरजकस्येनारवेर्दत्तिणाः १६ सूर्यात्रसौम्यास्फुजितोत्तनागसमादिच
स्नान्विधरग्निनाउीनमोयमेज्याक्तिरसामासागंनव्यराशेः फलदाः पुरस्तात् १७ उ
ष्टोयोगेहेमनत्वद्वेचपांवंधान्यंनिषघेतिथौनेंडुलांश्च वारेरत्नेभेचगांहेमनाम्नांदे
वासिनस्त्यंचनारामराजा १८ राष्णादिगौरविक्रजोफलदौसिनेज्योमध्येसदाप्स
पिसुनश्चरमेज्ञमैदो अधान्नवह्निभयतन्मनिवस्त्तसौख्यदुःखानिमासिजनिभेर
विवासरादौ १९ इतिश्रीदैवज्ञानंतसुतरामविरचितेमुहूर्तचिंतामणौगोचरप्र
करणम् अथसंस्कारप्रकरणं स्नांशजः शुभंमाघमार्गेवायेषफाल्गुने ज्येष्ठश्राव

णयोः शुक्ले सदारे सननौ दिवा १ श्रुतित्रयमृदुक्षिप्रं ध्रुवस्वातौ सितांबरे मध्यं चमन्वादितिं
भे पित्र्यमिश्रे परेष्वसत् २ भद्रानिद्रासंक्रमे दर्शरिक्तासंध्याषष्टीद्वादशीवैधृतेनेषुरोमेष्टम्यां च गो
ङ्गसूर्योपरागे पाने चार्थनोरजोवंदर्शनेसत् ३ अथ रजोदर्शनस्नानम् हस्तानिलाश्विमैत्रवसु
ध्रुवारयैः सक्रान्तिनैः शुभतिथौ शुभवासरे च स्नायाद्दयान्वितीमृगपोष्णाहृन्यवा शुहस्ता
श्विपान्त्यभिरवलभते वराभं ४ अथ गर्भाधानं गंडान्ते त्रिविधं त्यजेन्निधनजन्मर्क्षे च मूलांतकं
दास्त्रं पौष्णमथोपरागदिवसं पातं तथा वैधृतिं पित्रोः श्राद्धदिनं दिवा च परिघाद्यं च स्वपत्नी
गमे भान्यमूनिहतानि मृत्युभवनं जन्मर्क्षतः पापभं ५ भद्राषष्टीपर्वरिक्ताच संध्याभौमा
र्कार्कीनाद्यरात्रीश्चतस्रः गर्भाधाने चोत्तरेहर्कमैत्रब्राह्मस्वातीविष्णुवस्वम्बुपे सत् ६ केन्द्र
त्रिकोणेषु शुभैश्च पापैस्त्र्यायारिगैः पुंग्रहदृष्टलग्ने ओजांशभोजेपि च युग्मरात्रौ चित्रादि
तीज्याश्विषु मध्यमं तत् ७ अथ सी[illegible]पुंसवनविष्णुपूजा जीवार्कारदिने मृगेज्यनिऋति
निश्रोत्रादितिब्रध्नभे रिक्तामार्कदशाष्टवर्ज्यतिथिभिर्मासाधिपे पीवरे सीमंतोष्टमषष्ठमासि

मासि शुभदैः केंद्रत्रिकोणेखलैर्लाभारित्रिषुवाप्युवान्यमदहेलग्ने चशुभांशके
८ मासेश्वराः सितगुरुजेज्यरवीन्दुसौरि चंद्रात्मजास्तनुपचंद्रदिवाकराःस्युः ॥
स्त्रीणांविधेयंवलमप्यंतिविवाहगर्भसंस्कारयोरिनरकर्मसुभर्तुरेव ॥ ९ ॥ इतिसी
मंतः पूर्वोदितैः शुभवनंविधेयंमासेन्नप्राशनीयेल्लप्यविल्लपूजा मासेष्टमेविष्ण
विधानजीवैर्लग्ने शुभेमस्यगृहेचशुद्धे ॥ १ ॥ अथजातकर्मनामकर्मंच तज्जातक
र्मादिशिशोर्विधेयं पर्वाख्यरिक्तोननिथौशुभेह्नि एकादशेद्वादशकेपिच ॥
मूलेरुधयुवतिप्रचरोडुशुभस्थाने ॥ २ ॥ अथसूतीस्नानं पौष्णध्रुवेंदुकरवानहरीषुसू
तीस्नानंसमित्रभरवीज्यकुजेषुशस्तं नार्द्रात्रयश्रुतिमघांतकमिश्रमूलत्वाष्ट्र
तमेविवसुषड्रविरिक्ततिथ्यां ॥ ३ ॥ अथप्रथममासेषुदंतजन्मफलं मासेचेत्प्र
थमेभवेत्सदशनोवालोविनश्येत्स्वयं हन्यात्सक्रमतोनुजातभगिनीमात्रग्र
जान्बादिके षष्ठाद्येषुभवेन्तिभोगमतुलं [illegible] तोषंपुष्टिं[illegible] तृप्तिसौख्यमयो

तानीचपितहकुं ऊर्ध्वीचान्नलेशावातव्याधिमान्भोगभागिति २२ अथ भूम्युपवेशनं
पृथ्वीं वराहमपि पूज्य कुजे विशुद्धे रिक्ते तिथौ व्रजति पंचममासि बाले वधात्सुभेहिकटि
सूत्रमयधुवेद्‌ज्येष्टतमैत्रलघुभैरुपवेशयेत्तं २३ तस्मिन्काले स्थापयेत्तत्पुरस्ताद्वस्त्रं
शस्त्रं पुस्तकं लेखनीं च स्वर्णं रूप्यं यश्च गृह्णाति बालस्तैराजीवैस्तस्य वृत्तिः प्रतिष्ठा अथ नौ
वृलभलणं वारे भौमार्कि हीने ध्रुवमृदुलघुभैर्विस्तमूलादिनीड्रस्थानी वस्त्रभूपे
नेमिंप्यनमरगवष्टुर्ज्ञभमसोमौ जन्मलग्ने सौम्यैः केंद्रत्रिकोणे रवसुभगरानगैः पातुला
भत्रिसंस्थैस्तां वृतं सार्द्धमासद्वयमितसमये प्रोक्तमत्राशनं वा २३ अथ कर्णवेधः
हित्वैतांश्चैत्रपौषावमहरिशयनं जन्ममासं च रिक्तां युग्माब्दं जन्मतारामृतुमुनिवसुभिः
संमिते मास्यथो वा जन्माहात्सूर्यभूपैः परिमितदिवसे तेज्यशुक्रेंदुवारे थोजाब्दे वि
ष्णुयुग्मादितिमृदुलघुभैः कर्णवेधः प्रशस्तः २४ संशुद्धे मृतिभवने त्रिकोणकेंद्रत्र्या
यस्थैः शुभखचरैः कवीज्यलग्ने पापाख्यैररिसहजायगेहसंस्थैर्लग्नस्थे त्रिदशगुरौ

7

जनोमृदुध्रुवानत्रोर्हस्तपित्र्यादिद्वा ।१३ अथदोलानिष्क्रमणे दोलारोहोर्कभांसंचषमपं
चषुसमभैः नैरुज्यमरणंकार्यंस्यापिसौरसंक्रमादिषु ।१४ दंतार्कभूपपक्षतिदिग्मि
नवासरेष्वाहारेशुभेमृदुलघुध्रुवभैः शिशूनां दोलापिन्नष्ठिरपनिष्क्रमणंचतुर्थमा
सेगमोकस्समयेर्कमितेद्विवास्यान् अथजलपूजा कवीज्यास्तचैत्राधिमासेनयो
षेजलंप्रपूजयेत्सूतिकामासपूर्तौ वुधेंद्विज्यवारेतिथौहिस्तनीज्यादितींद्वर्कनैत्रपुष्य
मैत्रैः ।१५ अथान्नप्राशने रिक्तानंदाष्टदर्शांहरिदिवसमयोसौरिभौमार्कवाराल्लग्नेज
न्मर्त्तेलग्नाष्टमस्तवगमीनमेषालिकंच हित्वाषष्टात्समेमास्यथचमृगदृशंपंचमा
दोजमासेनक्षत्रैः स्यात्स्थिराख्यैर्मृदुलघुचरैर्बालकान्नाशनंसत् केंद्रत्रिकोण
सहजेषुशुभैः ।१६ शुद्धेलग्नेविलाभरिपुगैश्चवदंतिपापैः लग्नाष्टषष्ठरहितेनशशिनं
प्रशस्तंमैत्रांववापानिलजन्मभमस्तवकेविन्न ।१७ क्षीणेंदुपूर्णचंद्रेज्यसत्तभौमार्कीर्कि
भार्गवैः त्रिकोणव्ययकेंद्राष्टस्थितैरुक्तंफलग्रहैः ।१८ नित्तारोर्यतकृद्दीर्घजीवी

रंभः स्यात्मृगात्कराच्छ्रुतेस्त्रयेश्विमूलपूर्विकात्रये गुरुद्वयेर्कजीववित्सितेह्निषट्शरत्रिके

शिवार्कदिग्द्विकेतिथौध्रुवांत्यमैत्रभेपरैः शुभैरधीतिरुत्तमात्रिकोणकेंद्रगैःस्मृता ३८

अथव्रतबंधः विप्राणांव्रतबंधनंनिगदितंगर्भाज्जनेर्वाष्टमेवर्षेवाप्यथपंचमेक्षितिभु

जांषष्टेजथैकादशे वैश्यानांपुनरष्टमेप्यथपुनःस्याद्द्वादशेवत्सरेकालेप्यद्विगुणेग

तेनिगदितेगौणंतदाहुर्बुधाः क्षिप्रध्रुवाहिचरमूलमृदुत्रिपूर्वारौद्रेर्कविद्गुरुसिते

दुदिनेव्रतंसत् द्वित्रीषुरुद्ररविदिग्मितेतिथौचकृष्णादिमत्रिलवकेपिनचापरा

ह्णे ४० कवीज्यचंद्रलग्नपारिपौमृतौव्रतेधमा व्ययेज्जभार्गवौतथातनौमृतौसुते

खलाः व्रतबंधेष्टषट्रिस्फवर्जिताः शोभनाः शुभाः त्रिषडायेखलाः कर्कगोस्थः

पूर्णोविधुस्तनौ ४१ विप्राधीशौभार्गवेज्यौकुजार्कौराजन्यानामोषधीशोविशांच शू

द्राणांज्ञश्चांत्यजानांशनिःस्याच्छाखेशाःस्युर्जीवशुक्रारसौम्याः ४२ शाखेशवारतनुवी

र्यमतीवशस्तंशाखेशसूर्यशशिजीवबलेव्रतंसत् जीवेभृगौरिपुगृहेविजितेचनीचेस्या

9

द्वेदशास्त्रविपिनारद्मिनोव्रतीच ४ जन्मर्तंमासलग्नादौव्रनेवियाथियोव्रती स्वायग
गर्भेपिविप्राणांतत्रादीनामनादिमे ४५ स्वोव्रस्वभेस्वमैत्रेवास्वांशेक्वोंनमेगुरुः रि
ष्काण्टनपंथ गोपी

ऊर्ध्वः शकुनौ सकौलवेनेष्टः समः श्रेष्ठः हार्घवर्धणे ३ सिंहव्याघ्रवराहरासभगजावाह
हिषसकोटकाश्वाजोगोश्वरणायुधस्थ ववनोवाहाखेः संक्रमे वस्त्राण्येन तथापीनहावि
नकपांशुरक्तकालाग्नितं चित्रकंकवलदिग्धनाभमयपात्रं स्यात्भुशुंडीगदा ४ खङ्गोदंड
शरासनोमरमयोऽङ्कुशपाशोंकुशोलावाणस्त्वयमत्थमत्त्रपरमान्नभेत्यपक्वान्नकं
दुग्धंदध्यपिचित्रिनान्नगुरुमथ्याज्यंततैलाशर्करायोलेपोमृगनाभिकुंकुममयोपादीरम
ह्मोवनं यावमूत्रमदानिशांजनमयोकालागुरुश्चंद्रकाजातिवनभ्भूनसर्यंविहगाः प
क्षेणविप्राः ततः तत्रावैश्यसंचपकश्शूद्रसंकरभवाः पुष्पंचपुन्नागकंजातीवाबुकेनकाति
नयाबिल्वार्कदूर्वाम्बुजम् ६ स्यान्मल्लिकापाटलिकाजपाचसंक्रान्तिवस्त्रायानवाह
ना... नाशमथनहृस्तुपजीविनांच स्थितोपविष्टस्वपतोंचनाशः ७ संक्रान्तिधिसायर
पिश्चनस्थितिभेस्वभेनिरुद्धंगमनं ततोऽङ्गभेसर्वविचित्रिभेपीडनंसंगमेशुकेत्रिभेपर्यहा
नीरसमभेपनागमः ८ नृपेक्षणोसर्वकृतिग्नसंगरः पार्थ्वविवाहोगमदीक्षणोववेःवी
र्योंघनागवलनः ज्ञभोविधिर्विधोर्दलेकुडाद्यः ९ स्पष्टार्कसंक्रांतिविहीनडक्नोमा

मु॰
११

साधिमासः क्षयमासकस्तु द्विसंक्रमान्नत्रविभागयोः स्तः क्षये द्विमासो प्रथमान्त्यसंज्ञो॥

११ × न॰ इति श्रीदैवज्ञानंतसुतरामविरचिते मुहूर्तचिंतामणौ संक्रांतिप्रकरणं तृतीयम्

॥ अथ गोचरप्रकरणम्॥ सूर्योऽरसान्त्येखगुणे त्रिनंदे शिवास्तयोर्भौमशनीतमश्च॥ र

साङ्कयोर्लाभशरेगुणे ना॥ चंद्रोवराब्धौ गुणनन्दयोश्च लाभाष्टमे चाद्यशरे रसोन्त्ये ना

गद्वयेत्तो॥ द्विशरेन्त्यरामे रसाङ्कयोनागवियौत्वनागे लाभव्ययदेवगुरुः शराब्धौ द्व्ये

नवाविद्विगुणे शिवाहो भृगुः कुनाडे गे द्विनगे ग्निरूपे वेदाम्बरपवनिषौगजेषोन

न्देशायोभान्तरसशिवाग्नौ क्रमाद्वभौविधयद्वहग्रहस्थानस्थितः सतत्स्थानन्नवेधमाङ्क

द्दष्टोपिवेधो विपरीतवेधाच्छुभो हि कोणे॥ शुभदः सितेज्ञः॥४ स्वजन्मराशेरिह वेधमा

द्वरन्यग्रहाधिष्ठितराशिशांतः स्युर्द्विमाद्विविध्वांतरपववेधो न सर्वे दशोध्धितिकाश्य

योक्तिः॥५ जन्मर्क्षनिधनं ग्रहे जनिचंभतोघानः शांतिः श्रीव्यथावित्तनाशो स्वकलत्रदो॥

षमृत्युः स्युर्भीतिनाशाः स्वार्थं लाभोपाय इति क्रमात्तदशुभध्वस्त्यैजपस्वर्णगोदानंशा

12

2

ॐ पूर्वोक्त गोत्राय ... नमः ॥ इति श्री मार्कंडिये पुराणे सावर्णि के मन्वंतरे देवीमाहात्म्ये ... अध्यायः

मन्यवे नमो वः पितरो पितरो नमो वा गृहान्नः पितरो दत्त सतो वः पितरो देष्म एतद्वः पित

रो वासः ॥ इति [illegible] पिंडेषु सूत्र नमस्कृत्य ॥ ॐ अद्यामुक गोत्र पितर अमुक शर्म न पार्वण श्राद्ध

पिंड एतत्ते गंधः स्वधा ॥ एवमेव प्रपर पिंड पंच के बुतना मानाव तो गंध पुष्प धूप दीप नै

जनमैरमेरुद्रमवर्णी पादे [illegible] पंचन दारजतं सुवर्णं च ॥ [illegible] प्रदक्षिणा

मय

चेतोहरायुवितयासुहृदियोणकूलासतवाँधवाऽगणतिगास्तुपराश्चभृत्या
गर्ज्जंतिदंतिनावहलास्तुरंगासंम्मीलननेनोनहिकिन्सदस्ति॥ चीराण
किम्पार्थिवानिशंगनिदिशंतिनैघ्रपारवृत्तोपदितोपिशुकएरुद्धागुहावि
मजंतोवननतोपसैन्यानकस्मात्मजन्निकवियाधनडुरमधोदान॥५॥

प्रथमे च द्वितीये च पञ्चमी
...
नां यांति
...
विप्रास
...
के नाम
नामरा
ना: २

(1)

कोम्यां नमः करन्यासः ॐ मामृतात
म्यां नमः ॐ मृत्योर्मुक्षीय [illegible]
करतलकरपृष्ठाभ्यां नमः इति ॐ त्र्यंबकं हृदयाय नमः ॐ यजामहे
शिरसे स्वाहा ॐ सुगंधिं पुष्टिवर्धनं शिखायै वषट् ॐ उर्वारुक
मिव बंधनात् कवचाय हुं ॐ मृत्योर्मुक्षीय नेत्रत्रयाय वौषट् ॐ
मामृतात् अस्त्राय फट् इति हृदयादिन्यासः ॐ भूर्भुवः स्वाः [illegible] त्र्यंबकं
ॐ श्री शाम्भवाय नमः ध्यानं
ग्वंघनं वंदे रुद्र समा यति सुरगुरुं वंदे जगत्कारणं वंदे पन्नगभूषणं
गधरं वंदे पशूनां पतिं वंदे सूर्यशशांकवह्निनयनं वंदे मुकुंदप्रियं वंदेभ
क्त जनाश्रयं च वरदं वंदे शिवं शंकरं इति ध्यानं ॥ अथ मंत्रः ॐ भूर्भुवः स्वः
त्र्यंबकं यजामहे सुगंधिं पुष्टिवर्धनं उर्वारुकमिव बंधनात् मृत्योर्मुक्षी
य मामृतात् इति मंत्रः च यावत् जपं कुर्यात गुह्याति गुह्य गोप्ता त्वं
ग्रहाणास्मत्कृतं जपं सिद्धिर्भवतु मे देव त्वत्प्रसादात् महेश्वर २ ॥ ॐ नमः
[illegible] गोत्रस्य [illegible] ग्रामे [illegible] वस्थाने [illegible] जनं [illegible] कल्पय
स्व मम आयुः [illegible] नमः ॐ श्री शिवाय नमः ॐ श्री पार्वती माताजी [illegible]

ष्ठाभ्यां नमः ॐ मृत्योर्मुक्षीय कनिष्ठि काभ्यां नमः करन्यासः ॐ मामृतात
करतलकरपृष्ठाभ्यां नमः इति ॐ त्र्यंबकं हृदयाय नमः ॐ यजामहे
शिरसे स्वाहा ॐ सुगंधिं पुष्टिवर्धनं शिखायै वषट् ॐ उर्वारुक
मिव बंधनात् कवचाय हुं ॐ मृत्योर्मुक्षीय नेत्रत्रयाय वौषट् ॐ
मामृतात् अस्त्राय फट् इति हृदादिन्यासः ॐ भूर्भुवः स्वाः [illegible] वदि

ॐ श्री राम चंद्र नमः काशीनाथ [illegible]

ग्वंधनं वंदे रुद्रमुमापतिं सुरगुरुं वंदे जगत्कारणं वंदे पन्नगभूषणं मृ
गधरं वंदे पशूनां पतिं वंदे सूर्यशशांकवह्निनयनं वंदे मुकुंदप्रियं वंदे भ
क्तजनाश्रयं च वरदं वंदे शिवं शंकरं इति ध्यानं ॥ अथ मंत्रः ॐ भूर्भुवः स्वः
त्र्यंबकं यजामहे सुगंधिं पुष्टिवर्धनं उर्वारुकमिव बंधनात् मृत्योर्मुक्षी
य मामृतात् इति मंत्रः यथाशक्ति जपं कुर्यात् गुह्यातिगुह्यगोप्ता त्वं
गृहाणास्मत्कृतं जपं सिद्धिर्भवतु मे देव त्वत्प्रसादान्महेश्वर ॥ ॐ नमः
नद्य गोतमे शुक्ले क्षेत्रे ग्रामे सुन मेरे सु वत्सरे नाम जनं शर्म्मा कल्मष
[illegible] गोत्र नाम जन्मः ॐ श्री शिवाय नमः ॐ श्री पारवती माता ॐ [illegible]

ॐश्री गुणेशाय नमः पूर्वं स्नानादिनित्यं षिध्याय संध्यांत पंण्यादि कंच
चित्र कंबलश्रासनेसमु पविश्य ॥ ॐश्रासनस्य मेरुपृष्ठ ऋषिः सुतल
छंद कूं कूर्मासनाय नमः ॐ अनंतासना सनाय नमः ॐ ग्रां ग्राधा
रशक्ति कमलासनाय नमः ॐ पृथ्वी वीत पाद्य, ता[illegible] का देवी त्वं विष्णु
नाद्य, ता त्वं च धारय मां नित्यं पवित्रीं कुरु चासनं ॥ थ प्राणाच मनं प्राण
यामं ॐकारेण ॥ ध ॥ षोडश वारं पूरकं ॐ ॥ ध ॥ चतुर्षष्ठिवारं पूरकं कुं
भकं शघावं शघारं ॥ ॐकारेण रेचकं ॥ ततः ॐ त्र्यस्य ॐ श्रीत्र्यंबक मंत्रस्य
वसिष्ठ ऋषिः अनुष्टुप्छंदः रुद्रो देवता ॐ बीजं भूर्भुवः स्वः इति शक्तिस्त्र्यं
बकमंत्र जपे विनियोगः ॐ वसिष्ठ ऋषये नमः शिरसि अनुष्टुप्छंद
से नमः मुखे रुद्रो देवताय नमः हृदये ॐ बीजाय नमः नाभौ भूर्भुवः
स्वः शक्तये नमः पादयोः त्र्यंबकाय नमः सर्वांगे इति ऋष्यादिन्यासः
ॐ त्र्यंबकं अंगुष्ठाभ्यां नमः ॐ यजामहे तर्जनीभ्यां नमः ॐ सुगंधिं
पुष्टिवर्धनं मध्यमाभ्यां नमः ॐ उर्वारुकमिव वंधनात् अनामिका

8

शुभं प्रथमे च द्वितीये च प्रवासी लाभसंयुतः ६४ तृतीये च चतुर्थे च प्रवासी कष्टतां व्रजेत् पंचमेऽस्य मृत्युः स्याद्दीर्घरो
गश्च सप्तमे ६५ सप्तमे च भवेन्मृत्युः शास्त्राणां वचनं यथा यात्रा येष्टाने चैत्राद्याश्चतुरो मासाः शुक्लपक्षतिमानवः एकमे
कं द्वितीयं च पंचमं सप्तमं तथा ६६ प्रश्ने शुभाशुभस्थानानि स्मरणाद्रामानुजादिस्मरैः सिद्धिः प्रजापते देवगे
हे नदीकूले दिव्यस्थाने शुभमवेत् ६७ छिन्नभिन्नकमिरवानकंटके [illegible] क्लिष्टकुष्ठिलेनसंकुजैः क्रूरप
त्रयुतलिंग्यनामिभिः शुष्कशीर्णवृक्षलोचर्मलि ६८ दुर्दुपाषंडधूर्तेषु रिक्तहस्तोपहासकैः प्रश्ने न सिद्धि
र्नो यान्ति यदि शंभुः स्वयं वदेत् अथ षष्ठादशमा भावाः लग्नाद्भावाः तनुर्वित्तं भ्रातृमातृसुतारयः स्त्री मृत्युधर्मपित्रा
द्यव्ययाभावाः प्रकीर्तिताः ७० दशमे तृतीये पंच पंचमे नवमे दश दशपंचाष्टमे तुर्ये विंशतिः सप्तमे तथा ७१
विद्यास्तु गृहदृष्टीनां व्ययेषु स्थाने निरूपिता ग्रायेव्यये धने लग्ने षष्ठे लग्ने हृद्व्ययः ७२ विवाहे सर्व मं
गल्ये यात्रादौ ग्रहगोचरे जन्मराशेः प्रधानत्वं नामराशिं न चिंतयेत् देशे ग्रामे गृहे युद्धे सेवायां व्यवहार
के नामराशेः प्रधानत्वं जन्मराशिं न चिंतयेत् ७४ काकन्यावर्गशुद्धौ च वादे द्यूते स्वरोदये कंठे पुनर्भूराशौ
नामराशेः प्रधानता ७५ शीर्षस्योरः क्रोडः कटिर्वस्तिगुदोरवः जानुजंघाहृदो [illegible] मेषाद्याराशयः स्मृ
ताः ७६ इति सारदाकृत प्रश्नचंडेश्वरः समाप्तः रामकृष्णेन कर्षितं मंगलाख्ये संवत् १९५३ ओं म

५

गांसितेपक्षे चंद्रोवाप्युदयेगते जलनाशिस्तथैवदेहर्षे ॥१४८॥ अथ परिवेषः रविशशिनि परिवेषो पूर्वयामे च पीडा रविश
शिपरिवेषोचातिवृष्टिर्द्वितीये रविशशिपरिवेशे धान्यलाभस्तृतीये रविशशिपरिवेषो रक्तपंकश्चतुर्थे ॥१४९॥ बुध
शौक्रौ सजलाकुरुतेमही नयोर्नगाद्भौमानोसमुद्रमपिशोषयेत ॥१५०॥ दोलनमहोत्सवसंहितामेत्रयोपूर्ति
नवाधिपंचत्वारोगान्यनाशाय पंचपूर्तिजगत्क्षये ॥१५१॥ पौषेपंचशानि विद्यान्माघेपंचरविस्तथा फाल्गुने
पंचमोमासश्च महानाशाय केवलं ॥१५२॥ गुरुगेहेयदामंदोमंदगेहेयदागुरुः तदागुरुभयंलोकेजनदुःख
दुःखायतः ॥१५३॥ मीनेमेषवृषकन्यकातुलावृश्चिकेषुरविर्ज्ञेयेदानदो यांतिमृषिषतवोपमालपंदेन
याद्यपरिपीडिताजनाः ॥१५४॥ राहुर्मंदोमहीजोरविशशिभृगुजोगुरुर्दोवाकरोति श्चद्रयुक्तः पद्येवमेकरा
शिंगतहगणासहितोयस्यकस्यप्रकाले ॥१५५॥ हाहामृत्युसमस्तपुरनराश्च पंचत्वमागतप्राणाप्रालयं
भूमिकंपमनुजदेयकरं सर्वसंहारमेकं ॥१५६॥ दीप्तस्तुगगतः खगोनिजगृहे स्वस्थोहिते हर्षितः शांतिसौम्या
मनवर्गगश्च खचरः शक्तः स्फुरद्रश्मिभाक् लुप्तस्यात्कालः खनीचगृहगोदीनः खलःपापयुक्खेटोपि
परिपीडश्च खचरैः खपिंड्यतेपीडितः ॥१५७॥ अथ पमर्गाया अथ नागनखेदुमेचविकृतिंवधंधनेशोषमे षोडशाध्यवि
समसमंचलगणासवीर्यस्सूर्यभाक् ॥१५८॥ सवीर्यौकुजज्ञौ त्वपारवेटसिद्धिर्यदावीर्यहीनाविमोस्तः जलाख्ये
त्समोदूसबीर्यैगृहर्दैजलाख्येनगाख्येनगाखेटमाहुः अथ भोजनविंता लग्नाधिपेभोज्यदानासुखेप्रो
भोज्यमीरितं बुनुदामयदः कर्मपतिर्भौमेकेतिविंतयेत् अथ चंद्रबलं मेषेवृषेसिंहगतेरकोदेहस्त्रियां
मीनधनेचपीतः तुलालिकर्कमृचपग्रकुजावर्ष्णिमगाश्वितेसिंहगतेच कुम्भः ॥१६०॥ रक्तेचंद्रेभवेद्युद्धं श्वेतेचं
द्वार्थनाथनेपीतचंद्रेभवेत्सिद्धिः कृष्णचंद्रेमृतिर्भवेत ॥१६१॥ अथ दूरस्थानवार्ताप्रश्नः वारस्तुतिथियोग
स्तुघटिकापरिकीर्तिताः चैत्राद्यागतयोमासाः सप्रवासीनामसंयुता ॥१६२॥ सप्तभिश्चहरेद्भागं शेषं चैत्रमुखा

धि मा ५

स्याद्दर्पिके जयकृद्भवेत् १३१ अथ गुप्तप्रश्नः विवादे शत्रुहनने रणेग रकदेनया क्रूरे मूर्त्तौ जयो वाच्यः क्रूरदृष्ट्या
जयः १३२ अथ चतुर्भिंगः प्रश्नः पापैः सत्वचतुष्टयोम्ब ए तात्तैः परयत् प्रवेष्टुं लये नन रे प्सेरण स्वपरचनस्पतावि रे
तुमिन्दुकरि पूर्णो म पविन्दुलाभन १३३ लग्ने स्वजनस्ये दशमे च जीवे सौम्यमूर्त्तौ परिस्त राज्ञ विगत्य नेदर्ग
हापगमस्य परा ऽङ्गमुरवेन द्भवति हानिम १३४ अथ संधि प्रश्नः नरराशिसंस्था उदये शुभाः स्युर्यायस्थाः प्रव
म भवंति तदास्पसिद्धिं प्रवदेत् नराणां पापैर्हि देहो पगतैर्विरोधं १३५ संधिं कुर्यात् हदयेप्ले लग्ने स्याज्जनयोर्मि
थः पृच्छायां लग्नपे क्रूरे संधियीना विनश्यति १३६ कर्कतौलि वृषास्ते इयुक्ता शुभनिरीक्षिताः पृच्छाकाले
लग्नगां कन्यालाभो भवेद्ध्रुवं १३७ पापक्षितास्थिताशेषाः पश्यति स्त्रीनवांशकं लग्नस्थः स्यात्तदा लाभः (
स्त्रियः पुंसोपि तादृशाः १३८ अथ पुत्रप्रश्नः कालांशुधानं गुणितं मुनीन्द्रैः तिथ्यायुतं नागहृतं च शेषे समे
च कन्याविषमे च पुत्रोतिशून्ये च भागो मरणं प्रदत्तन १३९ पुनः प्रकारांतरेण प्रश्नः तिथिवारं च नक्षत्रं गुर्वाणी
नामसंयुतं सप्तभिस्तु हरेद्भागं शेषं च फलमादिशेत् १४० रवौ गुरौ प मंगलाद्ध सौरि पुत्र शुक्रे द्त्त ४
सोमरवुपदे च कन्या विज्ञाय संकं प्रवदेत् तु निश्चितं सनोपहास्य प्रजनतीह लोके १४१ लग्नस्य विज्ञाने रंशे गता
स्ता सानिरूपिताः ओजस्या शे भोजयमासा गर्भस्य कलयेद्दिन १४२ समे लग्ने समांशे च शुभैः कन्या प्रदो भ
वेत् १४३ पुनः प्रकारांतरेण पुत्रप्रश्नः पञ्चत्या पित्समेदरे पितरहामिस्वाहूतं योषितः पन्यस्थापि नदीयम
दिरगतं गुर्व्या सयात्तरं १४४ अथ रम्यदिन व्यवस्थित तिथौ वेलुवा मुनी श्र ध्रुवानं भागवद्धि द्विकके न
तेनयो हीमयो रसुतो खेनः रवं १४५ अन्य प्रसूतप्रश्नः सुतप स्वामी लग्न स्वामी च संस्थिते नरनाशे तदा
पुत्रः स्त्रीराशौ कन्यको च्यते अथ वा ... सत्या मिथ्या वा वार्तयोग योगस्याति ... पोवेदयुक्तया ४ त्रिभिः
सत्यं तथैकेन मिथ्या द्वाभ्यां त्रिभिर्जगेत् १४७ अथ वृष्टिः प्रश्नः सौम्या जलराशिगः तृतीये धनं ९ रकेंद्र

तीयेवा२ विलग्नाद्दुश्चिक्यवास्सवा नश्रौ सौम्याः कुर्वंति निस्सिंचागमं च प्रवासिनः ११४ मार्गस्थं पापकं ब्रूते षूने७ चंद्रेस्य च स्थि
तेः मार्गा न्नाष्ट वेति पृथिका गमनं तदा ११५ लाभेशा कर्माधिपः एनः७ पेच कार्यः शुभं सिध्यति पृच्छकस्य तृतीय
गो३ लव मे९ धने च२ कर्मौ स्वका र्यं स्वपुरं प्रयाति ११६ शीतांशुलग्ने स्वरविन्नपा ना केंद्रस्थिता नां शुभ खेचराणां
शुभं गृहे संयुत वीक्षिता नां कुसुम फलं ग्यक्त तत्र मूहागं ११७ अथ दिन संख्या ग्रहः सर्वोत्तम बली लग्नायस्मिनस्थे
स्थितः मासैस्तत्तु स्वसंख्याकै र्निवृत्तिर्यातुरादिशेत् ११८ चंद्रे दिनानि वाच्यानि भानौ मासावधिं वदेत् जीवे लग्नाग
ते चैव वर्षावधि ... ११९ ग्रहमासावधि लौमा भौमे लग्ने समादिशेत् ... मासावधिको लाभो राहौ लग्ने
समादिशेत् १२० विलग्नचंद्रांतरभागानि धुवाग्रा विलग्नं स्वगुणैर्विभक्तं ३ लब्धा याति ... लब्धमासैः
दिनैर्घटीभिस्स यथा प्रदेशं १२१ ग्रहो विलग्ना ... तावद्दिनान्यागमनस्य विं
द्यान्निवर्तनं वक्रगते ग्रहेस्य १२२ अथ प्रोषितागमनप्रश्नः तिथिप्रहरसंयुक्ता तारका वारमिश्रिता सप्तमिस्स
७ हरे ... शुभं १२३ प्रथमे संस्थितिस्थाने द्वाभ्यां मार्गागतं वदेत् तृतीये३ चार्द्धमार्गस्य चतुर्थे४ याति मा
दिशेत् १२४ पंचमे पुनरावृत्तिः षष्ठे व्याधिं समादिशेत् शून्ये मृत्युं विजानीयात् ... १२५ ति
थिवारं च नक्षत्रं पापनामाक्षरं तथा एकीकृत्य ... ज्ञातव्य चागमो विधिः १२६ स्थानमेकेन खाद्यो
हि च स्थितो ... द्वितीय के२ नाम३ ... मार्गं पंचमे ... १२७ षष्ठे रोगं भवेत् किंचित् शून्ये मृत्युं विनि
र्दिशेत् रविर्वा रकोत्कृष्टे मार्गं ... १२८ बुधः ... शनि राहु स्थिरं वदेत् विचार्य सुधिया
३ कं किं पुनः कथने ने तु १२९ अथ युद्ध प्रश्नः युद्ध भाविनि चेत्तस्मिन् लग्नेशास्तप्रमाधिपे शत्रुस्थाना तदा युद्ध
भविष्यति न चान्यथा १३० अथ युद्धे जय प्रश्नः अयोत्रिगुणनाम३ तत्काल तिथिनाधि युक्त वेदेहृ३ हृत यत्र शे

यु
ल
नवौ
म
५

कंपा नौ लोहांतहौचास्तिक मौक्तिकं ॥ अथ प्रकारांतरेण प्रश्नः ॥ मेषो रक्तो वृषः श्वेतो हरितं मिथुनमेव च पाटलः कर्कटो
राशिः धूम्रवर्णश्च केसरी १० विचित्रवर्णा कन्या च कृष्णवर्णो तुलाधरः अलिः पिंगवर्णश्च पिंगलश्च धनुर्धरः ११
मृगः कर्वुरवर्णश्च कुंभश्च बभ्रुवर्णकः मीनस्तु मलिनः कान्त्या राशिवर्णा उदाहृताः १२ अथ ग्रहाणां वर्णमा
ह गौरः शशी चंपकसन्निभं जीवो पिमानुस्तु विशांगवर्णः आपाटलो भश्च महीसुतः स्यात् ज्ञो लाभसौम्यो पि च गो
रवर्णः १३ मंगः शनिः काचहरिद्लपवेव कृष्णश्वराहुश्च वटूतिवर्णः विज्ञाय वर्णान् प्रवदेत् न निश्चितं सत्तोपहास्य
व्रजंतीह लोके १४ अथ गमागमप्रश्नः त्रिकोणे ५ पकुज्ञात्सौरिश्च केंद्रे जीवाय दृष्टे कोपि वा नो गमो को शीघ्रगा
बलीयांस्तम धोनयायी ग्रहः स्यात्स्वकीयां दिशां प्रत्युतासौ न मेच्च १५ चरोदये शीतकरो चरस्थे पापग्रहे संयुत
वीक्षिता यात्रा भवेत्सौख्यजयाय सिद्ध्यै कल्याणदात्री निरूपद्रवा च १६ स्थिरोदये शीतकरे स्थिरस्थे पापग्र
हैः संयुतवीक्षिते च प्रष्टुः प्रवासो न भवेत्तथा त्रिः तिथिप्रदक्षिणाशुभसिद्धयः स्युः १७ द्विगोदये द्विगगते हिमांशौ
पापग्रहैर्दृष्टियुते न सौम्यैः पुण्यनिवृत्तिः परदेशयानाल्लोके पार्थिनार्थो रिपुनाशनं च १८ क्रूरे कलत्रे व्रजतेय
दर्थं तत्कार्यनाशो गमनं च न स्यात् पापग्रहैः कर्मगतैर्न यात्रा स्याज्जन्मेवं धान्यपते निषिध्यात् पापग्रहे उत्ता
म ११ वस्त्रो ध्वगते श्ववाये: प्रष्टुः प्रयाणाद्विपुंसत्वयः स्यात् माणिनिवृत्तिश्च रसातलस्थैः न सौम्यशुभैः केंद्रग
तैरसिद्धिः १९ लग्नेशकार्याधिपतिश्च लग्ने केंद्रायगो श्चेष्टफलं प्रयाणात् धनस्थिते भूरिधनस्य लाभः १
सुखे च यातुः सुखसंपदः स्युः १११ लग्ने शुभे देहसुखं शुभो ज्ये सौख्यार्थलाभः शुभकार्यसिद्धिः स ११४ स्थिर
ने सौख्यं जयार्थलाभाः स्युः कार्यसिद्धिर्विभवस्य प्राप्तिः ११२ शुभे सुगेय व्रजयाति गं नातन्त्रास्तिरमाधनवा
हनाप्तिः धन२स्थिते सौख्यजयार्थलाभः मनोरथं स्याच्छुभकार्यसिद्धिः ११३ अथागमनप्रश्नः द्वितीये वा२ त्रि

प्र
४

स्यात्स्त्रीणां भवेच्चंद्रस्तत्र द्वारे वधिपोडनं तो दृश्यते चंद्रमात्र स्मेनद्रानं चलभ्यते २३ षष्ठे यदि भवेच्छने तदा पूर्वग
तो भवेत् दशमे स्थानगे चंद्रे तदा विनं च दक्षिणे २४ सप्तमे च भवेच्चंद्र [illegible] तदा विनं च पश्चिमे चतुर्थे च भवेच्चं
द्रः तदा सोत्तरे नगच्छते २५ लग्नाच्चंद्रे भवेद्युवन चौर समहं वदेत् [illegible] त्रियो वधूपः [illegible] वालके
नोगता २६ भ्राता पुत्र [illegible] स्नुषा स्यान्मध्यकोणमं मेषादिषु क्रमाच्चौरं नानेभाराशि नेल्यकद्व
नोगता २७ [illegible] पूर्वमप्रवाताननुक्रमात् २८ [illegible] लभते
[illegible] धर्मे दक्षिणां मध्यलोचनं च मलोचनं [illegible] दृष्टि नलभ्यते ३० व [illegible] योगैः त्रिपुत्रः पंच
पुत्री प्रकाश चैव वदेत्तत्र यं विप देच मासिमे केस्यात्तद्दि [illegible] नलभ्यते ३१ तृतीये नारे चैव ३ चतुर्थे स्थानसन्निधौ पंचमेन ५
हत नथा एकेन १ स्वगृहे तृतीयं द्वितीये वहिदेवच ३१ तृतीये नारे [illegible] प्रकारान्तरेण प्रश्नः वदेद्दूरविज्ञानीयाल्लिये दे [illegible] वदेत् द्विस्वभावे
विनोदेन हतं तेनैव बुध्यतो ३२ प्रकारान्तरेण प्रश्नः [illegible] पूर्वादिषु त्रिकं त्रि
वदेद्वासिलग्ने त्रिविधमादिशेत् ३३ अथ प्रकारान्तरेण प्रश्नः [illegible] मंडलं त्रिकं त्रिकं मध्य
के यस्यां चंद्रस्य नक्षत्रं तस्यां नष्टं धनं वदेत् ३४ चंद्रमादृष्टिपर्यन्तं गणनीयं [illegible] नातरैः सप्तमे [illegible]
तः स्यादृष्टिमे सा [illegible] उच्यते अथ द्रव्यलाभप्रश्नः [illegible] शनिः
द्वारां [illegible] समेन्यथा ३६ अथ पल्ली [illegible] कुमारिका [illegible] प्रश्नः चंद्रे
सर्वगा प्रसूतास्त्री [illegible] स्यात्सुरु [illegible] ३८ अथ [illegible] नि
लं चंद्रमेमा [illegible] दीर्घ प्रकीर्तितं [illegible] ३९ कुजेर
लियः चंद्रे लग्ने भवेद्राष्ट्रं बुधे [illegible]

दि

६

४

मानुषं योऽङ्ग त्रिमिश्रं ज्ञेयं तथा बुधैः ६८ एकेन लग्ने शान्तेऽथवा द्वाभ्यां कार्यस्य संभवः त्रिभिश्च सर्वैर्योगो वा ... प्रश्ने ... यादि
लग्नतः ६९ तिथौ प्रतिपदादिस्यात् वारादौ तु दिवाकरः अश्विन्यादि च नक्षत्रे योगा विष्कुम्भकादयः सर्वतस्तथाः
प्रश्नवाक्ये तु ... निश्चितं ७० अथ मूकप्रश्नः एकमेकं द्विगुणान्ते ... संयुतं त्रिभिश्च हरेद्भागं शेषं
च फलमादिशेत् ७१ विषमे केजीवचिंता समे धातु प्रकीर्त्तितः शून्ये मूलं विजानीयात् पाराशरवचनं यथा
था ७२ ओजमध्ये भवेज्जीवो मूलं समस्थावलोकने समानि लोकने धातुः स्थिरे केवल दृष्टितः ७३ पूर्वस्यां
धातुचिंता च जीवे दक्षिणे तथा उत्तरस्यां ... मूले पश्चिमे मिश्रितं ... ७४ शिरस्पर्शे वदेद्धातुः मूलपादे
स्पर्शे ... बाहु वक्त्र शिरस्पर्शात् जीवचिंता सुखावहा ७५ हृदोदरस्य संस्पर्शाद्धातुचिंता च मध्यमा गुह्यावधा
णांस्पर्शात् अधमं मूलचिंतितं ७६ मानुषे ... करस्पर्शात् जीवचिंता सुखावहा करस्पर्शे च मध्ये च ...
वनयथा ७७ अथ ... प्रश्नः ... समन्वितं ... संयुतं ... भोगः
मानुषेन ७८ ... नास्ति ... लाभं ... कीर्तिं नाशनं ... फल विजानीयात् पाराशरवचन
यथा अथ ... मान प्रश्नः ... ७९ ... जीवचिंता समे
धातुप्रकीर्त्तितः शून्ये मूलं विजानीयात् पाराशरवचनं यथा ७२ ओजमध्ये ... एकेनाऽस्यमानं ...
मानाधिकं भवेत् अथ — — — प्राप्ति प्रश्नः ... गुणा कार्या वस्तु ... रूपयुक् ... शेषं ...
यातस्य ... प्राप्ति ... यथा ८० अथ धन ... प्रश्नः ... त्रि ... धन ... लाभः ... ८१
गे ... सौम्य ... लाभवर्जैः पापैर्भवे ... धनस्य लाभः ८२ केन्द्रत्रिकोणाय
विते संस्थैः पापाहे ... शुभ वीक्षिते ... सौम्यै ... खलु ... नाशो भवेदन्य धनस्य वापि ८३ य

द्विभेदैर्नानाविधं स्मृतं । अथ गैरिकं कूलं यथा न्यहं शनिर्दृश्यते यः स्वर्हे ज्ञस्य शुभशालवान् गैरकं कूलमेतन्न
एव्हो नेनाशुभं स्मृतं । अथ खंज्ञासमाह । अन्ये पन्वीदृशः यो नेष्टशालान्वायुतिः ५१ खंजासरो
नशुभदः केवलफलनाशनः । अथ रद्दमाह । अस्तनीचरिवक्री हीनमादुर्बलो मुथशिलं करोति चेत् ने
नुमेषनविनर्यनो महौ नो मुद्रे पि नसकार्यधाकः ५२ केंद्रस्थपापो क्लिमांयुनक्ति मन्तादिनो नश्यतिः
कार्यमेतत् । अपापो क्लिमस्थो यदि केंद्रयातं विनश्य पूर्वमुवती द्यस्रा ५३ अथ दुःफालिकं मंदः समोच्च
द्विपदस्थितसस्त्वदो नशी घ्रेण कुते स्पशालः तत्रापि कार्यं भवतीति वाच्यं वक्रादिनि वीर्यपदे न चेत्स्यात् ५४
अथ दुःफकुथस्ततवीरः वीर्यनिनो कार्यविलग्ननाथोस्य यो दृग् नान्यतिरो पुनक्ति । अन्योपदाह्यौ वलिनो
नदान्यसहाय्यतः कार्यं भु शुंतिसंतः अथ तंवीरमाह वलो राश्यंतगो न्य [illegible] ग्रामाटी प्राणके मेहः दनैः
न्यस्ते कार्यकरस्तं वीर्योकार्य लग्नयोः अथ दरफाः लग्नान्वकु [illegible] त्ये मन्नतुरः रिस्हगो नीचगो व
क्रगामी क्रूरैर्युक्तो नस्तगो वा यदि चमुथशिलो क्रूरनीचादिभस्थः तन्न [illegible] क्रूर [illegible] ५८ रिपुदृष्टिनिगो
ट रिपुथशाले विधत्तेः दुर्वलो वा निवलो यस्त्वरद्धे नगभजो राहुपुच्छाम्य वच्छी ५७ इति श्रीम [illegible] चंद्रे [illegible] षोडश
योगाः समाप्ताः ५६ मनसि [illegible] तं कार्यं भविष्यं न वेति प्रश्नः लग्नेशकार्येशी तक रोपके द्रम्भे [illegible] शाले शुभवी दि
तेच केंद्रान्यरौ शुभवे स्वकार्यमापोक्लिमस्थ लशुभे सशाले ६० अशुभं च कार्यमति [illegible] तिनवा शुभः
लग्नाधिनाथान निशाधिनाथो शुभे स्थशाले च शुभे च तत्वये न कार्यं कतु वृज्ञ लग्नपे द्रे पापेस्थशाले व
जने नात्र ह्वि यात ६१ अस्मिन् वर्षे कीदृशं फलमिति प्रश्ने तिथिवारर्ह योगाश्च संवत्सरयुतिस्तथा प्रश्नो

त्रिविरिव्रेषु चंद्रमाः ४४ कुजस्तंत्रिशुक्रः पश्यतां स्तौ चान्यत्र चिंतयेत् भावानपीत्थं शशसूनुः स्पष्टां [illegible] रिषवो
ग्रहाः ४५ चिन्हं मयाकरवमजो [illegible] नागवद्वीतगः सत्सु समधातुं च पवनो राहुमंदयो ४६ अथ प्राच्या
दयः ईशाः प्राच्यादीशाः रविसितकुजराहुयमेंदुसौम्यवाक्पतयः दीप्ताद्यर्कसमाः पापाः स्तैः सेथुसार्यो
म्याः अथ षोडशयोगनामानि प्रागिक्कवालोऽथ परं इंदुवारस्तथेत्थशालो परई सराफ नक्तं ततः स्याद्यमयास्या
मणऊ कंबूलततो गैरिकंबूलमुक्तं ४८ खल्लासरं रद्दमथो दुफालिकुत्थं च दुत्थोत्थदिवीरनामा तं
बीरकुत्थोदुरफास्य योगाः स्युः षोडशैषां कथयामि लक्ष्म ४९ चेत्कंटकेपणफरे च खगाः समस्ताः स्या
दिक्कवाल इति राज्यसुखाप्तिहेतुः पाको क्लिमेषु यदि खेचराः सकलेंदुवाशेनस्याच्छुभः कुचलनतानक
शास्त्रगीतः अथो इत्थशालमाह दृष्टौ सत्यां शीघ्रगो मंदगामी [illegible] पृष्ठतोग्रे यदा स्यः अंशैरूनः
स्यः किंचिदूनसंदेत्थशालदीप्तांशमानैः अथेसराफः शीघ्रो यदा मंदगतेर्नैकभागं शमत्येति तदा यो
गो मंदयशालं सराफं कार्यं तयो मुसरिफे खल्लोपि सौम्ये न हित्वा जमनेन चिंत्य ५२ अथ नक्तमाह लग्ने
शाकार्याधिपयोर्न दृष्टिर्मिथो यत्र मध्यगतो [illegible] शीघ्रः आदाय तेजो यदि दृष्टिसंस्थेन्यस्मै ददात्यन्न तद्धि
नक्तमेतत् अथ यमयामाह [illegible] स्थितौ मंदगति [illegible] नीत्वामहो यच्छति तं
हगाय कार्यस्य सिद्धोयमयायोग इष्टः ५४ अथ मणऊ [illegible] शीघ्रखेटान्मन्दस्तु [illegible]
[illegible] एकलग्नपतिर्मुकार्येशा वा [illegible] नके [illegible] कार्य [illegible] स्थितौ वि
वा सौम्यहृतस्मुमैनि ५६ अथ कंबूलमाह कार्यलग्नेशयोरित्थशालो [illegible] कंबूलं [illegible] मध्या

मानसुखोमृते ज्ञातिः जातिः शीलं च मतिमानुकूलनाम सर्वं विचिंतयेत् १८ सुवर्णादि [illegible] निधानदृष्टं सरव
धने विक्रमे मान[illegible] मृत्या स्थापितं सुवर्णनमाहस १९ वारिकास्वलके [illegible] महो [illegible] निधीनिह विवाहादिप्रवेशे
च पृष्ट्वा नाल[illegible] बुधः २० गर्भोपत्यविनयानां मंत्रसाधन [illegible] विद्यावृद्धिप्रबंधानां [illegible]
निर्णयः २१ महिषीपुंसां [illegible] क्रूरकर्माणि मानलाभैक [illegible] स्थानाद्धि निर्णयः २२
कलि [illegible] व्यवहारं च विवादं च परिग्रहः गमागमकलित्रा [illegible] २३ [illegible]
नष्टं च विस्मृतं मार्गस्वरूपं सर्वं च [illegible] २४ [illegible]
[illegible] व्याधौ [illegible] २५ वापीकूपतडाग [illegible] हानि [illegible]
[illegible] सप्तमे [illegible] स्थानाद्धि निर्णयः २७ [illegible]
[illegible] विद्यार्थ [illegible] २८ [illegible]
[illegible] कर्माणि व्ययः स्थानेषु सर्वेषु विहि [illegible] २९ [illegible] काल निर्णयः [illegible]
[illegible] बुधाः [illegible] विविधिषु [illegible]
नः [illegible] प्रथम [illegible] कालं [illegible]
[illegible] निर्णयः पूर्णं [illegible] त्रिकोण [illegible]
[illegible] बुध [illegible] पंचमे [illegible]
[illegible] साधनकरी [illegible] कार्यस्य [illegible]
[illegible] ३२ [illegible]

२

मस्तकाभिभावा स्मृता ॥ अन्योन्यसप्तम॰ मेलत्येकांशभवने प्रत्यक्षवैराविलाद्दः दृष्टद्दृष्टिनयं न्तता सूय
मिदंकार्यस्यविध्वंसकं तं संमामाहिकलिपुंदद्दशाद्गुमाः सुदीक्षणांशतानरे ३३ रवीन्दुभौमसगुरवोस
शुक्रस्थानिराहवः स्वामिमित्त्राणि चत्वारि व्यर्थं स्मिमात्रवः शत्रुतः ॥ ३४ अथ तात्कालिकमैत्री माह
यस्य न मित्रं दृष्ट्वा सह दृष्टि पूर्णा शत्रुः सम मस्तन्यथा नित्यं स्वका १२ [illegible] गाक ३ [illegible] बलः खेचराः
मस्थायीहि संख्या शकाः चक्रे वाम दृग्गत्यन्ते नक्षत्रतीमध्या यथा वेस्मानि त्यकर्दे विदूच्यते ऽर्थ जन
नीत्यवेकेविद्ः स्वरयः ३५ अथ स्वक्षेत्रकन्यमाह गतेस्यद्दिवसा येन गतिनिर्घृ खरखरद्दः हनालकं
मन्त्राद्विकंशोध्यं यो न्यं स्वक्षेत्रमवेदृहः अथ चन्द्रस्वक्षेत्रमाह खरखरद्दृश्यं भपात्रमभोगोहतेनतु खनकं
दुः पूर्यितमेषवृषकर्केद्विनि पूर्वका धुंस्तहनीभागपूर्वस्यमुक्तिः खरखा भ्रामक्षेदाः ४२ ... भमोगेनभु
नः १० अथ स्वक्षेत्राधिपाः मेषवृश्चिकयोर्भौमः शुक्रो वृषतुलाख्ययोः बुधः कन्यामिथुनयोः प्रोक्तः
कर्कस्य चन्द्रमाः भवेत् स्यान्मीनधनुषोर्जीवः शनिर्मकरकुम्भयोः सिंहस्याधिपतिः सूर्यः कथितो गण
कोत्तमैः ८ अथ ग्रहचक्रस्वरूपं भार्गवेद जलचरो ज्जीवो ग्रामचारिणौ राहुद्वितिनभदाकी
नवतरगणेचारिणः प्रभातमिदं नगुरूमध्याह्ने रविभूमिजौ अपराह्ने भार्गवेन्दू सन्ध्यामंदभुजंग
मौ ५२ अथोच्चनीचानि मेषे रविर्वृषे चन्द्रो मकरे च महीसुतः कन्यायां रोहिणीपुत्रः गुरुः कर्के झषे
सितः तुलायां सौरिरुच्चः स्यान्मिथुने सिंहिकासुतः उच्चात्सप्तमगानीचाराशयो वा यदि हिताशके ५३ ॥
यमहाणां बलमाह लग्ने १ कर्मा १० स्तं ७ सुखपंचम ४ ५ ११ सुनापकेषु बलीग्रहः यथाहिमविशेषेणस

२

गश्चिन्याधिनस्लाणीबहिः ग्रामनगनाडिकाः

नश्चिन्युकादिः ग्रानवा ग्रा लोलवादिका ॥ [illegible] बषांसौ वे स्वा

जातैद्दस्र कालिंद्रशांत्रिकोणंवनाराणमं ग्रनं

पत्यंतिनपौ हनबत्र मंवत्रि त्वत्रिकोणंगुरुः के मेता ॥

[illegible]

ॐ गणपतये नमः ॥ प्रणम्य चंद्रेश्वरो मिधीयते गंडस्थली गलितमंदमंदप्रवाहैर्माघनहिरेफमधुरस्वरदत्तकर्णैः
हर्षादिवालसमसमीलितनेत्रयुग्मो विघ्नच्छिदे भवतु भूतिपतिर्गणेशः ॥ १ ॥ सत्वं रजस्तमश्चैव लाभश्च समलाभ एव च
कार्यकृत्ताम विच्छिन्नं मूकं कार्यमेव वा ॥ २ ॥ मूकप्रश्नो लोकप्रश्नो नष्टमुष्टिस्तथैव च गमागमो च यात्राख्यो शी
घ्रागमनमेव च ॥ ३ ॥ युद्धं संधिश्च [illegible] हंते दुर्गभंगस्तथैव च विवाहपुत्रप्रसूतैः शुभमशुभं ॥ ४ ॥ वृष्टिश्चार्घं च पु
रिवेषं [illegible] जन्म मेव च रविमध्ये चंद्रवर्णे मे [illegible] स्तथैव च ॥ पृथक्त्वारजस्तमादिनिर्णयः ॥ [illegible]
चंद्रः संयुक्तं [illegible] समन्वितं [illegible] सत्वरजस्तमः ॥ ६ ॥ सत्वे शीघ्रं फलं वाच्यं रजो वेला
समध्यमं तमसा निष्फलं कार्यं शास्त्राणां वचनं यथा ॥ ७ ॥ शीर्षोदये लग्ने [illegible] परस्परं संयुतं वीक्ष
[illegible] धनेश्वरः [illegible] ॥ ९ ॥ [illegible] लाभं प्रवदेत् [illegible] ॥ ८ ॥ लग्नलाभपति [illegible] लाभे वा लग्न
लाभयो [illegible] लाभे ॥ ११ ॥ लग्नाधिपो भवेत् ॥ १२ ॥ एकोपि [illegible] यदा योगस्तदा लाभमसुनिश्चितं
[illegible] लाभस्वामी [illegible] ॥ १३ ॥ लग्नलाभपयोर्दृष्टिः [illegible] लाभकरा मता ॥ लाभः सर्व [illegible]
[illegible] लाभः पूर्णो भवेत्तदा ॥ १४ ॥ लग्नपो यदि [illegible] शुभः [illegible] लग्नपो वा त्रिकोणस्थः ॥ १५ ॥ चंद्रा
[illegible] कारकः ॥ १६ ॥ [illegible] विजानीयात् [illegible] लाभः [illegible] भावव [illegible] योगवशाद्भवे
त् ॥ १७ ॥ चंद्रो लग्नपतिर्वापि धनस्थाने [illegible] यदि तदा धनलाभः स्यात् [illegible] लाभकृत् ॥ १८ ॥ अथ
लाभप्रश्ने धने [illegible] लाभकृत् लाभे ॥ ११ ॥ लाभे [illegible] लाभे [illegible] गुरौ वि [illegible]
॥ १९ ॥ लाभो [illegible] भवति [illegible] धने वा चंद्रयोगतः ॥ कार्यं [illegible] लग्नगे [illegible] लग्ने [illegible] सिद्धिर्भवे
त्कार्यं ॥ २० ॥ [illegible] लग्नं यदि [illegible] नाथः कार्याधिपं [illegible] कार्यं [illegible] तिकार्यं
[illegible] कार्यविनाशमादिशेत् ॥ २१ ॥ अथ कार्ये [illegible] शरीर [illegible]

2

भ्यः स्वर्केभ्यः ॐ उदुत्तमं वरुण पाशमस्मदवाधमं वि मध्यमं श्रथाय अथा वयमादित्य व्रते तवानागसो
अदितये स्याम स्वाहा इदं वरुणाय ततः स्थालीपाकस्य ॐ अग्नये स्विष्टकृते स्वाहा इदमग्नये स्वि
ष्टकृते ततः प्रायश्चित्त ॐ प्रजापतये स्वाहा इदं प्रजापतये इति मनसा संस्रव प्राशनाचमन कुशत्रयतिल
जलान्यादाय ॐ अद्य कृतैतत्स्वष्टकरणीजलाशयोत्सर्गांगभूतहोमकर्मणि कृताकृतवेक्षणरूपब्रह्मक
र्मप्रतिष्ठार्थं इदं पूर्णपात्रं प्रजापतिदैवतं अमुकगोत्राय अमुकशर्मणे ब्राह्मणाय दक्षिणां तुभ्यमहं संप्रददे
ॐ स्वस्तीति प्रतिवचनं ततः प्रणीताजले पवित्रे गृहीत्वा ॐ सुमित्रिया न आप ओषधयः सन्तु इति शि
रसि जलं क्षिपेत् ॐ दुर्मित्रियास्तस्मै सन्तु योऽस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः इत्यैशान्यां प्रणीतापात्रं न्युब्जीकरणं
ततः स्तरणक्रमेण बर्हिरुत्थाप्य आज्येनाभिघार्य ॐ देवा गातुविदो गातुं वित्वा गातुमित मनसस्पत इमं

णाय ओं भवतन्नः समनसौ सचेतसावरेपसौ मा यज्ञं हिंसिष्टं मा यज्ञपतिं जातवेदसौ शिवौ भवतमद्य नः
५ स्वाहा इदं वरुणाय ओं उरुं हि राजा वरुणश्चकार सूर्याय पन्थामन्वेतवा उ अपदे पादा प्रतिधातवे
करुतापवक्ता हृदयाविधश्चित् नमो वरुणायाभिष्ठितो वरुणस्य पाशः स्वाहा इदं वरुणाय ओं वरुणस्योत्तम्भ
नमसि वरुणस्य स्कम्भसर्जनी स्थो वरुणस्य ऋतसदन्यसि वरुणस्य ऋतसदनमसि वरुणस्य ऋतसदनमासीद स्वाहा
इदं वरुणाय ततः स्थालीपाकेन जुहुयात् ओं उग्राय स्वाहा इदमुग्राय ओं भीमाय स्वाहा इदं
भीमाय ओं व्युष्टो स्वाहा इदं व्युष्टो ओं शतक्रतवे स्वाहा इदं शतक्रतवे ततो व्याहृत्यास्त्र्याः
संस्रवं जुहुयात् ओं भूः स्वाहा इदं भूः ओं भुवः स्वाहा इदं भुवः ओं स्वः स्वाहा इदं स्वः ओं त्वन्नो अग्ने
वरुणस्य विद्वान् देवस्य हेडो ऽवयासिसीष्ठाः यजिष्ठो वह्नितमः शोशुचानो विश्वा द्वेषांसि
प्रमुमुग्ध्यस्मत् स्वाहा इदमग्नीवरुणाभ्यां ओं स त्वन्नो अग्ने ऽवमो भवोती नेदिष्ठो अस्या उषसो
व्युष्टौ अवयक्ष्व नो वरुणं रराणो वीहि मृडीकं सुहवो न एधि स्वाहा इदमग्नीवरुणाभ्यां
ओं अयाश्चाग्ने ऽस्यनभिशस्तिपाश्च सत्यमित्त्वमया असि अया नो यज्ञं वहास्यया नो धेहि भेष
जं स्वाहा इदमग्नये ओं ये ते शतं वरुण ये सहस्रं यज्ञियाः पाशा वितता महान्तः तेभिर्नो अद्य सवि
तोत विष्णुर्विश्वे मुञ्चन्तु मरुतः स्वर्काः स्वाहा इदं वरुणाय सवित्रे विष्णवे विश्वेभ्यो देवेभ्यो मरु
५

ॐ प्रजापतये स्वाहा इदं प्रजापतये इति मनसा ॐ इन्द्राय स्वाहा इदमिन्द्राय इत्याघारौ ॐ अग्नये स्वाहा
इदमग्नये सोमाय स्वाहा इदं सोमाय इत्याज्यभागौ ॐ भूः स्वाहा इदं भूः ॐ भुवः स्वाहा इदं भुवः ॐ
स्वः स्वाहा इदं स्वः ततोग्निं पूजयेत् आमे चाग्नेय दग्धान् ततोन्वारब्धं सर्वं विना ॐ त्वन्नो अग्ने
वरुणस्य विद्वान्देवस्य हेडो अव यासिसीष्ठाः यजिष्ठो वह्नितमः शोशुचानो विश्वा द्वेषांसि
प्र मुमुग्ध्यस्मत्स्वाहा इदं वरुणाय ॐ स त्वन्नो अग्नेवमो भवोती नेदिष्ठो अस्या उषसो
व्युष्टौ अव यक्ष्व नो वरुणं रराणो वीहि मृडीकं सुहवो न एधि स्वाहा इदमग्नीवरुणा
भ्यां ॐ अयाश्चाग्नेस्यनभिशस्तिपाश्च सत्यमित्त्वमया असि अया नो यज्ञं वहास्यया नो
धेहि भेषजं स्वाहा इदमग्नये ॐ इमं मे वरुण श्रुधी हवमद्या च मृडय त्वामवस्युराचके
स्वाहा इदं वरुणाय ॐ तत्त्वा यामि ब्रह्मणा वन्दमानस्तदाशास्ते यजमानो हविर्भिः अहेडमा
नो वरुणेह बोध्युरुशंस मा न आयुः प्रमोषीः स्वाहा इदं वरुणाय ॐ ये ते शतं वरुण ये स
हस्रं यज्ञियाः पाशा वितता महान्तः तेभिर्नो अद्य सवितोत विष्णुर्विश्वे मुञ्चन्तु मरुतः स्वर्काः
स्वाहा इदं वरुणाय सवित्रे विष्णवे विश्वेभ्यो देवेभ्यो मरुद्भ्यः स्वर्केभ्यः ॐ उदुत्तमं वरुण पाश
मस्मदवाधमं वि मध्यमं श्रथाय अथा वयमादित्य व्रते तवानागसो अदितये स्याम स्वाहा इदं वरु

४ यजमानेनाधियथासाधारणावसानदेयं ततः पवित्रच्छेदनकुशैः पवित्रे छित्वा सपवित्रकरेण प्रणी-
तोदकं त्रिः प्रोक्षणीपात्रे निधाय अनामिकांगुष्ठाभ्यामुत्तराग्रे पवित्रे गृहीत्वा त्रिरुत्पवनं ततः प्रोक्ष-
णीपात्रं वामहस्ते कृत्वा अनामिकांगुष्ठाभ्यां गृहीतपवित्राभ्यां त्रिरुदिंगनं प्रणीतोदकेन प्रोक्षणीप्रो-
क्षणं प्रोक्षणीजलेन यथासादितवस्तुसेचनं ततोऽग्निप्रणीतयोर्मध्ये प्रोक्षणीपात्रं निधाय ततः
आज्यस्य स्थाल्यामाज्यं चरुस्थाल्यां यथाविधि कीर्य प्रणीताजलेन त्रिः प्रक्षाल्य दक्षिणहस्तेनाज्यं
वामहस्तेन चरुं गृहीत्वा वह्नौ निदध्यात् ततः स्रुते चरौ तृणं प्रज्वाल्य प्रदक्षिणं चरोपरि भ्रा-
मयित्वा वह्नौ क्षिपेत् ततः स्रुवप्रतपनं कृत्वा संमार्जनकुशानामग्रैरंतरतो मूलैर्बाह्यतः
स्रुवं संमृज्य प्रणीतोदकेनाभ्युक्ष्य पुनः प्रतप्य दक्षिणतो निदध्यात् आज्यं चरुं चावतार्य आज्ये
प्रोक्षण्युत्पवनं स्रुवे ह्यवसन्नपद्रव्येत निरसनं पुनः प्रोक्षण्युत्पवनं उपयमनकुशान् वामह-
स्ते कृत्वा प्रजापतिं मनसा ध्यात्वा उत्तिष्ठन् तूष्णीमग्नौ घृताक्ताः समिधः प्रक्षिपेत् ततः उपवि-
श्य सपवित्रप्रोक्षण्युदकेन प्रदक्षिणक्रमेणाग्निं पर्युक्ष्य पवित्रं प्रणीतापात्रे निधाय पाति-
तदक्षिणजानुर्ब्रह्मणान्वारब्धः समिद्धतमे वाग्नौ स्रुवेणाज्याहुतीर्जुहुयात् तत्राघारा-
दारभ्य द्वादशाहुतिषु तत्तदाहुत्यनंतरं स्रुवावस्थितहुतशेषघृतस्य प्रोक्षणीपात्रे प्रक्षेपः

श्चराय कृशरान्नबलिर्नमः ७ राहवे छागमांसबलिर्नमः ८ केतवे चित्रौदनबलिर्नमः ॐ अधिदेव
ताप्रत्यधिदेवताभ्यो घृतपायसबलिर्नमः तत एतानि मंत्राणि मंत्रैर्दत्त्वा ग्रहाणां साधिदेवतस्य प्रत्यधिदेवत
विनायकादिपंचकेभ्यो नवग्रहेभ्यो नमः इति पिनकादिमंत्रैर्मद्ग्रहाणां दद्यात् ततो महावेद्यां रक्तवरुण प्रति
मायां वरुणमावाह्य स्थापयं चोपचारवस्त्रैः प्रपूजयेत् ततः कुशं देशान्यां दध्यक्षतविमलं तज्जलपूर्णं कुंभ
मार्गणं पंचपल्लवसं छन्नमुखं ततः लिप्तपंचरत्नं स्तनानामपरि शान्ति प्रकलशं मन्त्रान्तावि शति
देवः पुनः रक्षौनिनिवर्त्यस्व सानसहस्वधुलोकधारापयस्वती पुनर्माविशतात् रयिः अनेन कलशं संस्थाप्य
ॐ वरुणस्योत्तंभनमसि वरुणस्य स्कंभसर्जनी स्थो वरुणस्य ऋतसदन्यसि वरुणस्य ऋतसदनमसि वरुण
स्य ऋतसदनमासीद इति वरुणं न्यसेत् ॐ गंगाद्याः सरितः सर्वाः समुद्राश्च सरांसि च सर्वे समुद्राः सरितः स
रांसि जलदा नदाः आयांतु यजमानस्य दुरितक्षयकारिका इति गंगादितीर्थानि विन्यसेत् ततः सप्तम
त्तिका सर्वौषधी अक्षतं क्षिपेत् ततः ततो वह्निं पश्चात् नागमाद्यायाग्नेयादीशानांते ब्रह्मासनं स्तिपर्य
ते नैऋत्यादि वायव्यांते अग्निं प्रणीतापर्यंतं परिस्तरणं कुर्यात् ततो मन्त्रेरत्नत्र ततः पश्चिमदिशि पवित्र
छेदनार्थं कुशत्रयं पवित्रकरणार्थं साग्रमनंतर्गर्भकुशपत्रद्वयं प्रोक्षणीपात्रं आज्यस्थाली चरुस्था
ली चर्वर्थं यवाः संमार्जनकुशाः माभिधस्त्रितः स्रुवः आज्यं षट्पंचाशदुत्तरार्धमुष्टिशतं द्वयाव
च्छिन्नामंत्रं जलपूर्णपात्रं एतानि पवित्रच्छेदनकुशानां पूर्वदिशि क्रमेणासादनीयानि अन्यदपि

६

दंडकमंडलुहस्तं शुक्रं ध्यात्वा ॐ भूर्भुवः स्वः शुक्र इहा० पश्चिमायां किरीटिनं कृष्णवर्णं कृष्णमाल्यां
बरं च चतुर्भुजं वरत्रिशूलधनुर्बाणपाणिं गृध्रवाहनं शनैश्चरं ध्यात्वा ॐ भूर्भुवः स्वः शनैश्चर इहाग०
नैरृत्यां किरीटिनं कृष्णवर्णं कृष्णमाल्याम्बरं करालवदनं चतुर्भुजं वरखड्गत्रिशूलहस्तं सिंह
स्थं राहुं ध्यात्वा ॐ भूर्भुवः स्वः राहु इ० किरीटिनो धूम्रवर्णान् द्विभुजान् वरगदाहस्तान् विकृ
तमुखान् गृध्रवाहनान् केतून् विलिख्य ध्यात्वा ॐ भूर्भुवः स्वः केतव इहा० सूर्यदक्षे ईश्वरं सोमद
उमां कुजद० स्कंदं बुधद० विष्णुं बृहस्पतिद० ब्रह्माणं शुक्रद० इंद्रं शनिद० यमं राहुद० का
लं केतुद० चित्रगुप्तं सूर्यवामे अग्निं सोमवामे जलं कुजवामे धरां बुधवामे विष्णुं बृहस्प
तिवामे ब्राह्मणं तथा मंडपदक्षिणे गणेशं पश्चिमे दुर्गां वायव्ये वायुं उत्तरस्यां आकाशं प्रा
च्यां अश्विनौ प्रत्येकमेतानां वा तत्तस्यां पूजयेत् तत्क्रमः अर्घपात्रमादाय एषोऽर्घो नमो वन
सूर्याय नमः इदमनुलेपनं इदमक्षतं इदं पुष्पं एतानि गंधपुष्पधूपदीपनैवेद्यानि सूर्याय
नमः इत्थं वस्त्रं एवमेव देवान् पूजयेत् ततो बलिदाने तत्क्रमः सूर्याय गुडौदनबलि
र्नमः सोमाय घृतपायसबलिर्नमः कुजाय यावकसंयावान्नबलिर्नमः ॐ बुधाय क्षीरोदन
बलिर्नमः ४ बृहस्पतिदध्योदनबलिर्नमः ५ ॐ शुक्राय घृतोदनबलिर्नमः ६ ॐ शनै

२

दक्षिणोत्तानीयोपवेशयेत् ततः प्रणीतापात्रं पुरतः कृत्वा वारिणा परिपूर्य कुशैराच्छाद्य ब्रह्मणो मुख
मवलोकयन्नग्नेरुत्तरतः कुशोपरि निदध्यात् ततो ग्रहवेदिकां लिखित्वा अष्टदलमध्ये वर्तुलं रक्तं
सूर्यं आग्नेय्यां श्वेतमर्द्धचन्द्राकृतिं सोमं दक्षिणे रक्तं त्रिकोणं कुजं ईशान्यां धनुषाकृतिं पीतं बुधं उत्तर
स्यां पीतं पद्माकृतिं गुरुं प्राच्यां सितं चतुष्कोणं भृगुं प्रतीच्यां श्यामं दण्डाकारं शनिं नैऋ
त्यां मकराकारं राहुं वायव्यां धूम्रान् खड्गाकारान् केतून् विलिख्यावाहयेत् पूजयेच्च
तत्र क्रमः किरीटिनं पद्माकारहस्तद्वयं पद्मलोहितवर्णं रक्ताम्बरं सप्ताश्वरथस्थं सूर्यं
ध्यात्वा ओं भूर्भुवः स्वः सूर्य इहागच्छ इह तिष्ठ इत्यावाह्य स्थापयेत् आग्नेय्यां किरीटिनं द्वि
भुजं गदाहस्तं श्वेतवर्णं श्वेतदशाश्वरथस्थं सोमं ध्यात्वा ओं भूर्भुवः स्वः सोम इहागच्छ इह ति
स्व॰ ष्ठ दक्षिणस्यां किरीटिनं रक्तवर्णं रक्तमाल्याम्बरं चतुर्भुजं वरशक्तिशूलगदाशालिनं मेष
स्थं कुजं ध्यात्वा ओं भूर्भुवः कुज इहागच्छ इह तिष्ठ ईशान्यां किरीटिनं पीतमाल्याम्बरधरं
चतुर्भुजं वरचर्मगदाखड्गहस्तं बुधं ध्यात्वा ओं भूर्भुवः स्व इहागच्छ इ॰ उत्तरस्यां किरीटिनं पी
तवर्णं पीतमाल्याम्बरं चतुर्भुजं वराक्षसूत्रदण्डकमण्डलुहस्तं बृहस्पतिं ध्यात्वा ओं भूर्भुवः स्वः
बृहस्पते इहागच्छ इ॰ पूर्वस्यां किरीटिनं श्वेतवर्णं श्वेतमाल्याम्बरधरं चतुर्भुजं वराक्षसूत्र

ओंमातारुद्राणांदुहितावसूनांस्वसादित्यानाममृतस्यनाभिः प्रणुवोचंचिकितुषेजनायमागामनागामदितिं
वधिष्टममचामुकशर्मणोयजमानस्यपापमाहत इति तृणंछिद्यात् ततोगुरुर्गोयद्यागोमूत्रेणधाराभि
त्रिगोमयं ओंपयः पृथिव्यांपयओषधीषुपयोदिव्यन्तरिक्षेपयोधाःपयस्वतीप्रदिशःसंतुमह्यं इतिदुग्धं
ओंदधिक्राव्णोअकारिषंजिष्णोरश्वस्यवाजिनःसुरभिनोमुखाकरत्प्रणआयूंषितारिषत् इतिद
धि ओंतेजोसिशुक्रमस्यमृतमसिधामनामासिप्रियंदेवानामनाधृष्टंदेवयजनमसि इतिघृ
तं देवस्यत्वेतिकुशोदकंपञ्चकृत्वःकृत्वाअभिमंत्र्यसर्वमेकीकृत्यतेनमंडपमभिषिंचेत् ततःकुशंडिकामा
रभेत् ततःकुंडेतत्रक्रमः कुशैर्हस्तमात्रपरिमितंचतुरस्रंभूमिंकुशैःपरिसमूह्यतानैशान्यांनिःक्षि
प्य गोमयोदकेनोपलिप्यस्रुवमूलेनत्रिरुल्लिख्यउल्लेखनक्रमेणानामिकाङ्गुष्ठाभ्यांमृदमुद्धृत्यजले
नाभ्युक्ष्यकांस्यपात्रेणात्तमग्निंनिदध्यात् ततोब्रह्मवरणंसंकल्पमादाय ओंअद्यकर्त्तव्यपुष्ट
रत्नीन्द्रेणालाभायास्सर्गियज्ञान्तमन्त्रहोमकर्मणिकृताकृतावेक्षणरूपब्रह्मकर्मकर्तुममुकगोत्रममुकश
र्माणंब्राह्मणमेभिःपुष्पचंदनताम्बूलवासोभिर्ब्रह्मत्वेनत्वामहंवृणे इतिब्रह्माणंवृणुया
त् ओंवृतोस्मीतिप्रतिवचनं यथाविहितंकर्मकुरुकरवाणीतिप्रतिवचनं ततोदारुमयब्रह्मास
नेकुशोपरि ओंअस्मिन्होमकर्मणिकृताकृतावेक्षणरूपत्वंमेब्रह्माभवेत्यभिधायाग्नेःप्रद

पृथ्यानिति अक्षतानादिकं शिरसि दत्वा ॐ समुद्रं वः प्रहिणोमि स्वां योनिमभिगच्छत अरिष्टास्माकं वीरा मा
परासेच मत्पयः इत्येव प्राग्न्यां ग्रीवायां त्रिर्निवेदयेत् ततस्त्वाचमनीमाचमनीय मा चमनीयामित्यन्येनोक्ते
ॐ आचमनीयं प्रतिगृह्यतामिति यजमानेनोक्ते ॐ आचमनीयं प्रतिगृह्णामीत्यभिधाय गुरुर्गृहीत्वा
ॐ आमागन् यशसा संसृज वर्चसा तं मा कुरु प्रियं प्रजानामधिपतिं पशूनामरिष्टिं तनूनामि
ति सकृदाचम्य द्विरुक्ता ततो मधुपर्कं मधुपर्को मधुपर्क इत्यन्येनोक्ते ॐ मधुपर्कं प्रतिगृह्यतामिति व
देत् ॐ मधुपर्कं प्रतिगृह्णामीत्यभिधाय गुरुः ॐ मित्रस्य त्वा चक्षुषा प्रतीक्षे इति यजमानकरस्थ
मवलोक्य ॐ देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां प्रतिगृह्णामीति गुरुः गृहीत्वा
वामहस्ते कृत्वा ॐ नमः श्यावास्यायान्नशने यत्त आविद्धं तत्ते निष्कृन्तामीति अनामिकया त्रिः प्रदक्षिण
मालोड्य किंचिद्भूमौ निक्षिपेत् ॐ यन्मधुनो मधव्यं परमं रूपमन्नाद्यं तेनाहं मधुनो मधव्येन
परमेण रूपेणान्नाद्येन परमो मधव्योऽन्नादोऽसानि इति त्रिः प्राश्नाति उच्छिष्टमुत्तरतोऽसंचरदेशे धा
रयेत् ततस्त्वाचम्य ॐ वाङ्म आस्येऽस्तु ॐ नसोर्मे प्राणोऽस्तु ॐ अक्ष्णोर्मे चक्षुरस्तु ॐ अरि
ष्टानि मेऽङ्गानि तनूस्तन्वा मे सह संतु इति प्रत्येकं सर्वगात्राण्यालभ्य ततो गौर्गौरिति वदेत्

२ कुंडलगंधाभरणयज्ञोपवीतकैः पूजां कृत्वा गुरुं यजमानः ... वासोभिः गुरुत्वेन त्वामहं वृणे इति
ब्रूयात् ॐ वृतोऽस्मीति प्रतिवचनं यथाविहितं कर्म कुर्विति यजमानो वदेत् ॐ करवाणीति प्रतिवचनं
ततोऽर्घादिना गुरुमर्चयेत् तत्र क्रमः प्राङ्मुख ऊर्ध्वस्थितो यजमानः ऊर्ध्वस्थितं प्राङ्मुखं गुरुं संबोध्य
ॐ साधु भवानास्तामर्चयिष्यामो भवंतमिति ब्रूयात् ॐ अर्चयेति प्रतिवचनं ततो विष्टरमादाय गुरुः
ॐ विष्टरो विष्टरो विष्टर इत्यन्येनोक्ते ॐ विष्टरं प्रतिगृह्णामीति वदेत् यजमान पुनरपि गुरुः
विष्टरं प्रतिगृह्णामीत्यभिधाय विष्टरं गृहीत्वा ॐ वर्ष्मोऽस्मि समानानामुद्यतामिव सूर्य इमं तम
भितिष्ठामि यो मा कश्चाभिदासतीति इत्यनेन दारुमयासने उत्तराग्रं विष्टरं दत्त्वा ॐ पाद्यं पाद्यं पा
द्यमित्यन्येनोक्ते ॐ पाद्यं प्रतिगृह्णामीति वदेत् यजमानः ॐ पाद्यं प्रतिगृह्णामीति गुरुः ॐ
विराजो दोहोऽसि विराजो दोहमशीय मयि पाद्यायै विराजो दोह इति मंत्रेण दक्षिणपादं प्रक्षाल
येत् ततः पूर्वं वहिर्गतं तत् गृहीत्वा ॐ वर्ष्मोऽस्मीति मंत्रेण उत्तरासनविष्टरं पादयोरधस्तात्कुर्यात्
ततो दूर्वाक्षतादिसहितमर्घपात्रं गृहीत्वा ॐ अर्घोऽर्घोऽर्घ इत्यन्येनोक्ते ॐ अर्घः प्रतिगृह्यतामिति
यजमानोक्ते ॐ अर्घं प्रतिगृह्णामीत्यभिधायार्घं गृहीत्वा ॐ आपः स्थ युष्माभिः सर्वान्कामानवा
ततएवमेव निवेदयेत् एवमेव गृहीत्वा अनेनैव मंत्रेण वामचरणं प्रक्षालयेत् २

ॐ गणपतये नमः कर्कभाष्यादिकं दृष्ट्वा श्रीमन्नारायणशर्मणा तडागादिविधिः प्रयच्यते रत्नसंमतः अत्र
देवज्ञकथिते शुभेऽह्नि नेल नियजमानः कुशत्रयतिलजलान्यादाय ॐ अद्यामुकमासीयामुकपक्षीयामुकतिथौ
चतुरंत चतुर्योन्नवमहीदानजन्यपुण्यप्राप्तिनित्यकामः समन्वितत्वात्मकतटकविष्णुग्रामामोऽक्षगामस्व विष्णु
लोकगमनकामः पुष्करणीजलाशयोत्सर्गमहं स्वेनाहं यक्ष्ये इति संकल्पं कृत्वा ततो मातृपूजाभ्युदयिकं विधाय
द्विशाणवस्त्रतांबूलैः स्वस्तिवाचकब्राह्मणान्संपरिलोच्य ३ कराभिमुखान्तानुपवेश्य ॐ पुण्याहं भवंतु
ते ब्रुवंतिति त्रिर्यजमानस्तिस्रानस्त्रावयेत् ते च समहर्षं ॐ पुण्याहं इति त्रिः ब्रूयुः ॐ पुण्याहं ३ पुनंतु
मां देवजनाः पुनंतु मनसा धियः पुनंतु विश्वा भूतानि जातवेदः पुनीहि मा स्वस्ति भवंतो ब्रुवंतिं इति त्रि
श्रावयेत् ॐ स्वस्तीति स्वस्ति तं स्वस्ति नः इंद्रो वृद्धश्रवाः स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः स्वस्ति नस्तार्क्ष्यो अरिष्ट
नेमि स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु ॐ स्वद्धिं भवंतो इति त्रिश्रावयेत् ॐ ऋध्यतां ३ ऋतं च मे मम स्तं च मे त्राय
च मे यज्ञेन कल्पतां स्वीकृदकर्तृकनि शंकार प्रतिवचनविशेषः ततो वस्त्रकुडलकेयूरदिन प्रथम
ङ्रुमलकृत्य ॐ अद्यामुकमेपुष्करणीजलाशयोत्सर्गमस्वेनाहं यक्ष्ये तन्मल्वं मे गुरुक कर्म कर्तुं भवितिभवे
ति यजमानमतनुद्धिरुपवदेत् ॐ भवानीति गुरुः ततो वरुणं समग्रीमादाय ॐ अद्य पुष्करणीजला
शयोत्सर्गमस्वकर्मणि एकाग्निविधिना सकलगुरुकर्मकर्तुं ममस्तु कगोत्रं ममुकशर्माणं त्वमेभिः दे म

यजमान

कुला
वेत
वेल
घन
नुरो
र्यु
वंज
र्ति
स्व
घ
त्स्य
मुद्द
ध्याने
नाश्रु
नने

2

ग्आर्द्रकं भृंगकोरंडं वासाश्राप्तासी वचा तथा वल्ला चूर्णं समांशेन पलैकं वारिरि
पिवेत् माघमासे चतुर्दश्यां कृष्णपक्षे द्विसप्तकं गंधर्वसहस्रेणानं कोकिला
नास्वरो यथा निर्गुंडी मूल चूर्णं तु तिल तैलेन योलिहेत् कंठशुद्धिर्भवेत
स्य किन्नरैः सह गीयते ग्अथ चाक्षुष्यं वर्षाकाले काकमाची समूला तैल
पाचिता खादेत्त्रमासतश्च दृग्गृध्रदृष्टिसमं भवेत् स्वेतपुनर्नवामूलं घृत
घृष्टं सदांजयेत् जलस्रावं निहंत्याशु तन्मूलं च निशायुतं ग्अंजयेच्च हरो
गाणि न भवंति कदाचनः द्विनिशासैंधवं चूर्णं बीजं करंजजं समं भृंगद्रवैर्यु
ता वर्त्तिस्तिमिरं पटलं हरेत् शंबुकं नवरत्नं वा दग्धचूर्णं विचूर्णयेत् ग्अंज
येन्नवनीतेन हंति पुष्पं चिरंतनं ग्अंजाम्रवेराम्र धात्री मूलं पिष्ट्वा तु वर्त्ति
कं नवनीतेन संयुक्तं हंति पुष्पं चिरंतनं ग्अंजनानाशयेत्पुष्पं क्षौद्रैर्वास्व
र्णमाक्षिकं मरीचं मस्तुना वक्रे वर्त्तिराज्यंध तां हरे जयंती वा जया चाथ घ
ष्ठास्तन्ये निर्घृष्टं चांजितं शोणितं चर्मकोपं च मांसवृद्धिं च नाशयेत् ग्अजस्य
कृत्स्नमांसं तु पिप्पली मिरिचं क्षिपेत् सीवयित्वा घृते पाच्या घटकां तेस मुद्ध
रेत् मध्वाज्यं स्तन्य संपिष्टं राज्यंधहरमंजनं ग्अंजपित्तगतं व्योषं धूमस्थाने
विशोषयेत् चिरं विल्वरसे घृष्टं राज्यंधहरमंजनात् घृतेन पुष्पं मधुना ग्
पातं तैलेन कंडू तिमिरं जलेन राज्यंधकं कांजकया विमिश्रं निहंति पीनने

५०

2.

3

मुशलीकंदचूर्णं तु महिषीनवनीततः लोडयेद्दशये भांडे धान्यराशौ निवेशयेत्
सप्ताहादुद्धृतं लेप्यं कर्णपाली विवर्द्धते गुंजामूलकृतं चूर्णं महिषीक्षीरसंयुतं
पक्तं दधि ततः कुर्यान्नवनीतं ततो दृढं कर्णयोर्लेपतो नित्यं वर्द्धयेन्नात्र संशयः
अश्वगंधा वचा कुष्ठं गजपिप्पलिका समं महिषीनवनीतेन लेपात्कर्णौ विवर्द्ध-
ते वाराहोद्भवेन तैलेन लेपात्कर्णौ विवर्द्धते चर्मचटकस्य रक्तेन लेपात्कर्णौ विवर्द्ध-
ते ॥ अथ दंतदृढीकरणं ॥ जैव चिंचा जया पुंखा मूलं वाह [illegible] रजं चलदंता दृढा यां-
ते घृष्टे केंदंतधारणात् ताम्रपात्रे दशांशं पाच्यमभया चूर्णकं मधु कठिना गुटि-
का कार्या दंतधार्या कृमिं जयेत् दंते धार्यं स्नुहीमूलं कृमिनाशं करोत्यलं काशी-
संघृतसंपक्वं धार्यं दंते भयापहं विशाला[illegible]याः फलं चूर्णं तत्र लोहोपरि क्षिपेत्
तद्धूमस्य च दंतानां कीटपातो भवत्यलं जालीकोरंडपत्रं च चर्वयेन्मात्र रुधितः
स्थिराः स्युश्चलिता दंतास्तत्काले दंतधावनात् गुंजामूलं च कर्णाभ्यां वर्द्धं दंतह-
र्मिं घ्रस्तु त्रिस्तते रौप्यमेकं तु जंबीरं समर्दितं जंबीरफलमध्यस्थं वस्त्रेण बध्वा त्र-
यं पचेत् क्षीरमध्ये समुद्धृत्य गुटिकास्ततः पुनः भावितं भानुदुग्धेन तालकं स-
म्यपेषितं तन्मध्ये गुटिकां क्षिप्त्वा वस्त्रे बध्वा दिनत्रयं मधुभांडगतां पश्चाद्दुग्धस-
वास्य धारिता वर्षाणां चलिता नृदंतानां सद्योहाकुरुते दृढं तालकं भानुदुग्धेन
[illegible]दिनमेकं विमर्दयेत् तद्गर्भे रसहेमाभ्यां पिष्टकां तारसंयुतां जंबीरफलमध्य- ५१
स्थां दोलायंत्रे त्र्यहं पचेत् तैलक्षौद्रयुते भांडे

वमेवमूलं अत्र श्वेतपुनर्नवा ग्राह्या हरीतकी वचा कुष्ठं पिप्पली मरिचानि
च विभीतकस्य मज्जा च शंखनाभि मनःशिला सर्वमेतत्समं कृत्वा छागी क्षी
२ रा रैः पेषयेत् नाशयेत्तिमिरं कंडूं पटलान्यर्बुदानि च अधिकानि च मांसानि
यश्च रोगोऽनपश्यति अपि द्विवार्षिकं पुष्पं मासेनैकेन नाशयेत् वर्तिश्चंद्रोद
यानाम नराणां दृष्टिप्रसादिनी छायायां शुष्कवटीं कुर्यात् एषा चंद्रोदये च या यस्ते
फलं चूर्णमपथ्यवर्जी सायं समश्नाति हि विमर्दकं भ्यां समुच्यते नेत्रगतैर्विका
रैर्मर्त्यः स्थैर्य यादीरापनो मनुष्यः ६० इति चाक्षुष्यं अथ कर्णस्य वाधिर्य्यकमनि
८ द्रा वारणे क्षीरविरक्षारजलेन तैलं तनकल्केन साधितं तिलजं अपहरति कर्णी
नादं वाधिर्यं चापि पूरणतः दशमूली कषायेन तैलप्रस्थं विपाचयेत् एतत्कल्कं
वं का प्रदायैव कर्णे वाधिर्य्यनाशनं नीलचुंन्हार रसस्तैलं सिंधु कांजक संयुतं कटुस्तं पू
रणात्कर्णे निःशेषं कृमिनाशनं दंतेन चर्वयेन्मूलं नद्यावर्तपलाशयोः तद्रसेनै
व पूर्ते कर्णे ध्रुवं गोमाक्षिका व्रजेत् तां व्रूत्लभ शिरां कृत्वा तत्र संधारयेद् वुधः कर्णे
स्थितास्तु कृमयो नाशमायांति निश्चितं मुशली वाकुची चूर्णं खादेद्वाधिर्य्यना
शनं मनःशिला पामार्गौस्यं मूलं चूर्णं मधुप्लुतं भक्षयेत्कर्णमात्रं तु वधिरत्व प्रशां
तये लशुनामलकं ताल्लं पिष्ट्वा तैले च तु गुणं क्षीरं पाचां तैलावशेषकं तत्तैलं
निक्षेपेत्कर्णे वाधिर्यं च विनश्यति सिद्धार्थं वहती चैव लघु पामार्गैः समं समं छाग
क्षीरैः प्रलेपोऽयं कर्णपाली विवर्द्धनः

दिव्ययोगंच तस्मान्मंत्री सुखी भवेत् ॐ ह्रीं पद्मिनी स्वाहा २४ ॥
इति श्री जिनदत्ताचार्यविरचिते कामरत्ने यक्षिणी साधनं नाम
पंचदशोपदेशः १५ शुभमस्तु लेखकपाठयो संवत्
१८८० तिथौ सप्तम्यां चंद्रदिने ज्येष्ठे कृष्णपक्षे लिपीकृतं
यादृशं पुस्तकं दृष्ट्वा तादृशं लिखितं मया यदि शुद्धमशुद्धं वा
मम दोषो न दीयते ॐ भवानी शंकराभ्यां नमः ॐ नमो नमः
अथ त्रिलोकप्रमाणं स्वर्गपातालं ...

६५

मज्ञोमयैस्त्रिवेद्भूमिं कुशांस्तत्र समास्तरेत् पंचोपचारैर्नैवेद्यैर्देवि देवीं प्रपूजयेत्
अष्टोत्तरं शतं करे धृत्वा पूर्वमेवायुतं जपेत् अर्द्धरात्रिगते देवी दिवे वक्ति शुभाशुभं
ॐ ह्रीं आगच्छ चामुंडे स्वाहा रोचनाकुंकुमाशीरैः पद्मं चाष्टदलं लिखेत् नीरं
ध्रे मूर्यपत्रे च माया बीजं दले दले लिखित्वा धारयन्मूर्ध्नि इमं मंत्रं ततो जपेत्
पूर्वमेव तु सहस्रमेवं कुर्यात्सूर्यन्ततः अतीतानागतं सर्वं स्वप्ने वदति देव
ता ॐ ह्रीं चिं चि नि पिशाच नि स्वाहा १५ अश्वत्थमूल्लिकां गृह्य अभिमंत्रितां य
त्नात् कृत्स्नवेश्मावेष्टयेत् मूर्ध्नि वद्धे कृते शुभे वदत्येवं शुभाशुभं ॐ नमो
भगवते रुद्राय कर्णपिशाचाय स्वाहा लक्षमेकं जपेन्मंत्रं वटवृक्षतले शु
चिः वंधूककुसुमैः पद्माज्यक्षीर मिश्रितैः कुंडे त्र्यस्रे दशांशेन जुहु
यात्स्वर्णयान्वितं ततः सिद्धा भवेद्देवी विचित्रा वांछितप्रदा ॐ ऐं विचित्रे
विचित्ररूपे सिद्धिं कुरु कुरु स्वाहा जपहोमयोरयमेव मंत्रः प्रवेशनगरस्याते
लक्षसंख्यं जपेच्छुचि पद्मपत्रैर्घृताप्लुतैः कृते होमे दशांशतः पूर्यसंजने
हंसीयेन यक्षपतिर्भूनिधिं सुखेन तत्त्वगन्हाति नविघ्नैः परिमूयते ॐ ह्रौं हंसि
हंसयाने क्लीं स्वाहा नमो हंसिनि हंसगते यां स्वाहा इतिवालक्षसंख्यं जपे
न्मंत्रं राजद्वारे शुचिः स्थिरः सज्जीरै मालतीपुष्पैः कृते होमे दशांशतः म
दनायक्षिणी सि[illegible]द्धा गुटिकां संप्रयच्छति १

7

स

विडंबनि

नयानुरवस्थयादृश्यश्चिरस्थायीभवेन्नरः ॐ ऐं मदने मदनविद्रौं वशिग्प्रालिं
गयरसंगमंदेहि२ श्रींस्वाहा १८ लक्षसंख्यं जपेन्मंत्रं पलाशतरुजैर्धनैः मधु
नाक्तैर्हुते होमे कालकर्णी प्रसीदति सेव्य धारस्वर्वज्रामोमति स्तंभकरी भवे
त् सततं तांस्मरेन्मंत्री विविधैश्वर्यकारिणी ॐ क्लां क्लीं कालकर्णिके ठः ठः
स्वाहा स्वगृहे संस्थितो रक्तैः करवीरप्रसूनकैः लक्षमावर्तयेन्मंत्रं स्वाहांतं जा
प्यदशांशतः होमे कृते भवेत्सिद्धा लक्ष्मीनामास्ययक्षिणी रसं रसायनं दिव्यं
निधानं च प्रयच्छति ॐ ऐं श्रीं लक्ष्मी कमलधारिणी हंसः स्वाहा २१ रक्तमास्यंप्रव
६५ रोमंत्री चतुर्दशदिनं जपेत् ततः सिद्धा भवेद्देवी शोभनाभोगदायिनी ॐ अशो
कदलभोभने श्रीं दंः स्वाहा २२ पुष्पाशोकतलं गत्वा चंदनेन सुमंडलं कृत्वा दे
वी समभ्यर्च्य धूपं दत्वा सहस्रकं मंत्रमावर्तयेन्मासं नक्ताभोजी भवेन्नरः रा
त्रौ पूजां शुभांकृत्वा जपेन्मंत्रं तदग्रतः नटी देवी समागत्य निधानं रसमंजनं
ददाति मंत्रिरोमंत्रं दिव्ययोगं सुनिश्चितं ॐ ह्रीं नटी महानटी स्वरूपवती स्वा
हा २३ स्वकुसुगंधिगृहस्याने चंदनेन सुमंडलं कृत्वा हस्तप्रमाणेन पूजां
तत्र पद्मिनी धूपं सुगुग्गुलं दत्वा जपेन्मंत्रं सहस्रकं मासमेकं ततः पूजां
कृत्वा रात्रौ जपं जपेत् अर्द्धरात्रे गते देवी समागत्य प्रयच्छति निधानं

धा

प्रतिपच्चिथिमारभ्य पूजां कृत्वा जपेन्मनुं त्रिसंध्यं त्रिसहस्रं तु मासांते प्रज
येत्रिशि संजपन्नर्द्धरात्रे तु समागत्य प्रयच्छति दीनारशतसहस्रैकं प्र
त्यहं परितोषिता ॐ ह्रीं ग्रूं नुरागरिणि मे पुन प्रिये जों स्वाहा ध्यात्वा ज
पेन्मनुं रात्रौ सागरस्य तटे शुचिः लक्षजाप्ये कृते सिद्धा दत्ते सागरचे
टकः रत्नत्रयं तदा मौल्यं यस्मात्कांत्री सुखी भवेत् ॐ भगवन्समुद्र देहि
रत्नानि जलवासो ह्रीं नमोस्तुते स्वाहा त्रिपथे तु वटस्याने रात्रौ मंत्रीज

मनुं पेल्लक्षयं लक्षत्रयं ततः सिद्धा देवी स्याद्वटयक्षिणी वस्त्रालंकारकं दिव्यं
रसं सिद्धं रसायनं दिव्यांजनं तु सा तुष्टा साधकेभ्यः प्रयच्छति ॐ ह्रीं वट
६प्रस्तते वासिनि यक्षकुलप्रसूता के वटवायक्षिणी एह्येहि स्वाहा वटवृक्षं समारुह्य
लक्षमेकं जपेन्मनुं ततः सत्राभिमंत्रेण कांजिकैः क्षालयेन्मुखं यामत्रयं
जपेद्रात्रौ वरं यच्छति यक्षिणी रसं रसायनं दिव्यं तु इक्कर्म मनेकधा सि मौएए
ध्यति सर्वकार्याणि नान्यथा शंकयेद्भवीत् ॐ नमश्चंद्रधाराकरी का
रिरो स्वाहा ॐ नमो भगवते रुद्राय चंडवेगिनि स्वाहा मंत्रद्वयस्यैकेवसि
द्धिः चिंचावृक्षतले लक्षमंत्रमावर्तयेच्छुचिः शतपत्रोद्भवैः पुष्पैः सघृ
तैर्होममाचरेत् ततः सिद्धा भवेद्देवि शालाकांशगामिनी ददाति मंत्रिणो
तुष्टा रसं दिव्यं रसायनं ।

ॐ ऐं विषाणस्ते ह्रां ह्रीं क्लीं ह्रीं स्वाहा नरास्थिनिर्मिता मुद्रा गले पारोच कर्णके
धारयन् जपमालां च ताहृशीं तु श्मशानतः तत्समेकं जपेन्मंत्रं साधको नि
र्भयः शुचिः ततो महाभयासिद्धा प्रयच्छति रसायनं तस्य भक्षणमात्रेणापर्व
तानपि चालयेत् वलीपलितनिर्मुक्तश्चिरंजीवी भवेन्नरः ॐ ह्रीं ह्रीं महाभये
क्लीं स्वाहा ९ भुक्त्वा पलेन वसेत्तावद्यावत्संदृश्यते विधुः प्रतिपत्सर्वपर्वणि तं
नवलक्षमिदं जपेत् गृह्णन्ति चंद्रिकादत्तं पीत्वायदमरो भवेत् ॐ ह्रीं चंद्रिके
हंसः ह्रीं क्लीं स्वाहा १० जप्त्वा मासत्रयं रक्तकंबलासु प्रसीदति मंत्रकोस्याप
नं कुर्यात्स्मृतिमाचालनं तथा ॐ ह्रीं रक्तकंबलमहादेव मृतकमुत्थापय प्रति
मां चालय पर्वतान्कंपय रलीलयरविलसरनाशय हुं हुं ११ अष्टोत्तर शतं
जप्त्वा यत्किंचित्स्वात्मभोजनं तद्बलिं दीयते तस्यैव दाधो मासमेकं तता ततो
देवी समागत्य हस्तात् हृन्तानि भोजनं तत्रैव सा वरं दत्वा नित्यं सा निष्कारकं
अतीतानागतं कर्मस्वस्यास्यस्यं तद् ब्रूवीत् प्रतिमां पर्वतान् सर्वान् चाल
यत्येव तच्छ्वरणात् ॐकारमुखे विधुजिह्वे ॐ हूं खैं टं केजयरति स्वाहा १२ प्र
र्वमेवायुतं जप्त्वा कृष्णकंन्याभिमंत्रितं हस्तपादप्रलेपेन सुप्रेरच प्रभुभाभ्रु
मं त्रैलोक्यया दृशी वार्त्ता ताहृशी कथ्यते स्वतः ॐ ह्रीं सः नमो भगवति कर्ण
पिशाचनि चंडवेगिनि वद वद स्वाहा १३

10

गवांपयः पीत्वाचोग्रगरंहन्यान्नानाकृत्रिमयोगजं शर्वीपुष्करमूलंचपाठ्यंपान
रताविषंतत्पिवेच्छीतलेपाच्चौ स्वासत्त्रमाज्वरापहं क्षीरमुद्गयुतंपथ्यंशाल्य
न्नंपरमंहितं गृहधूमंजलैःपिष्टातंडुलीमूलतुल्यकं कल्काच्चतुर्गुणंचाज्यंसि
ताक्षीरंचचतुर्गुणं घृतशेषंपचेत्सर्वंपिवेत्सर्वगरापहं समूलपत्रासर्पाक्षी
जलेनक्वाथितंपिवेत् नरस्त्वैकवापिष्टंपिवेत्सर्वगरापहं एलातिलश
पत्राणिशूषणंजीरकंसमं चूर्णंद्विधासितायोज्याभुक्तंगरहरंभवेत् प
यसारजनीकुष्टंमध्वाज्यंगरहृ धूमकं तंडुलीमूलसंयुक्तं कर्षंकृत्तंगरह
रंलिहेत् इतिकृत्रिमविषनिवारणं तिलकर्पूरजंवीरसंयोगाद्योगजंवि
षं मधुचंतुंचिकामूलंयोगजंविषमेवतत् पुत्रजीवंजलेनैवरजनीसार
नालकैः देवदालीनृमूत्रैर्वासर्पाक्षीचेंद्रवारुणी गिरिकर्णीयमूलंवापृथ
कंविषजिद्भवेत् मध्वाज्यंकाकमाच्यास्तुद्रवैःपीत्वाविषंहरेत् गिरिकर्णी
नागपुष्पीमुंडीपानाद्विषंहरेत् इतियोगजविषनिवारणं अथभल्लातविष
निवारणं भल्लाततैलसंपर्कात्स्फोटःसंजायतेनृणां नवनीतंतिलंपिष्टात
द्रोपेनविषंजयेत् निंवपत्रप्रलेपाद्वातंजयेतत्पदेनवा भल्लातकविषस्यापि
मृत्तकाभिःप्रलेपनात् तत्संजातविकाराणिनाशयत्येवनिश्चितं इतिश्रीनि

त्थनाथविरचिते कामरत्ने विघ्ननिवारणं नाम चतुर्दशोपदेशः ॥ अथ यक्षिणीसा
२र्वा धनमाह ॥ सर्वासां यक्षिणीनां तु ध्यानं कुर्यात्समाहितः ॥ भगिनी मातृ पुत्री स्त्री
रूपं तु स्वयथेप्सितं ॥ भोज्यं निरामिषं चान्नं वर्ज्यं ताम्बूलभक्षणं ॥ उपविश्य प्राजि
४ नकं नादौ च प्रातः स्नात्वा नैवं स्पृशेत् ॥ नित्यकृत्यं ततः कृत्वा स्थाने विजनके जपेत्
यावत्प्रत्यक्षतां याति यक्षिणी वांछितप्रदा ॥ जपेल्लक्षद्वयं मंत्रं श्मशाने निर्भयो
मुनिः ॥ दशांशं गुग्गुलैर्होमं कृत्वा तुष्यति विभ्रमा ॥ पंचाशन्मानुषाणां च ददाति
भोजनं सदा ॥ ॐ विभ्रमे विभ्रमरूपे एह्येहि भगवति स्वाहा ॥ ॐ ह्रीं विभ्रमरूपे
विभ्रमं कुरु एह्येहि रम भगवति स्वाहा ॥ शंखलिप्तपटे देवीं गौरवर्णां ध्यात्वा त्वां
सर्वालंकारिणीं दिव्यां समालिख्य तमर्चयेत् ॥ जातीपुष्पैः सोपचारैः सहस्रैकं
ततो जपेत् ॥ त्रिसंध्यं सप्तवारं तु ततो रात्रिषु त्रिर्जपेत् ॥ अर्द्धरात्रे गते देवी समाग
त्य प्रयच्छति ॥ पंचविंशतिदीनारान् प्रत्यहं तोषिता सती ॥ ॐ ह्रीं कनकावति मैथुन
प्रिये स्वाहा ॥ ॐ ह्रीं रतिप्रिये स्वाहा ॥ एकलिंगं महादेवं त्रिसंध्यं पूजयेत्सदा ॥ धूपं द
त्वा जपेन्मंत्रं त्रिसंध्यं त्रिसहस्रकं ॥ मासमेकं ततो याति यक्षिणी सुरसुंदरी ॥ दत्वा
र्घं प्रणमेन्मंत्री ब्रूते सा त्वं किमिच्छसि ॥ देवि दारिद्र्यदग्धोऽस्मि तन्मे नाशकरी भव
ततो ददाति सा तुष्टा वित्तमायुः चिरजीविते ॥ ॐ ह्रीं आगच्छ सुरसुंदरि स्वाहा ॥ कुंक
मेन समालिख्य भूर्ये देवीं सुलक्षणां ।

वाध्यते सर्पवृश्चिकमूषानांमुखस्तंभः प्रजायते ॐ सर्वरीकार्त्तयरसं जारसं
जारस्वाहा अनेनमंत्रेणहस्तेवंधयेत् पातालगरुडीमूलंलंवमानंगृहे
स्थितं दृष्ट्वागछंतिते दूरंसर्पाद्याविषकीटकाः ॐ पक्षुः सर्पकुकौलायस्वाहा
अनेनसप्ताभिमंत्रितो मृत्तिकागृहमध्येक्षिपेत्सर्पाःपलायंते इतिसर्पवि
षनिवारणं अथवृश्चिकविषनिवारणं शिरीषबीजंगोमांसंदाडिम
स्यतुमूलकं अर्कक्षीरयुतंहंतिधूपोवृश्चिकजंविषं मयूरपारावतकु
क्कुटानांगृहपुरीषंसहमानुमूत्रैः धूपोनिहंत्याशुविषंसमस्तं चतुर्विधं
वृश्चिकसर्पजातं रजनीचूर्णधूपेनविषंवृश्चिकजंहरेत् वस्त्रेणाछाद
येत्स्थानंधूपधूमंविभावयेत् दंशंचधूपयेत्स्थानंसर्वधूपेष्वयंविधिः तोये
वीनागरेनिंबपिवेद्वासैंधवंघृतं अर्कधत्तूरमूलंवाजललेपाद्विषापहं पुत्र
जीवफलान्मज्जांपलाशोत्थंकरंजजं मज्जांतोयैःप्रलेपोयंहंतिवृश्चिकजं
विषं हिंगुवाजललेपेनवृश्चिकोत्थंविषंहरेत् तिलमात्रंविषंखादेद्वृश्चिको

र्क

वानाशयेद्विषं घृतार्द्धदुग्धतैलेनयस्मात्धूपितेनवाबीजपूरमूलस्यले
पेद्वाप्यहरांतकी लेपोराजीगुंजाभ्यांवाहरिद्रालेपेनेनवा वृश्चिकस्यविषं
हंतिप्रत्येकंनैवसंशयः मातुलुंगस्यमूलंतुरविवारेसमुद्धरेत् उत्तराभि
मुखेवनैवकुंमंत्रोच्चारणात्स्पृशेत् वामांगेदक्षिणोदष्टेवामेदष्टेचदक्षिणे
सप्तधामार्जनेनैवविषंवृश्चिकजंहरेत् अथगंधीयमूलंचमूलंस्वेतपु

नर्मैचे रविवारे समुद्धृत्य हस्ताभ्यां वृश्चिकदंशाङ्गं मार्जनेन विषं हन्यात्सदंशा
दूषपूत्यपं कर्षासमूलं छित्वानुविषज्जिह्वकर्णे फूत्कृते गृहं हे सपदीमूलं
प्रातरादित्यवासरे मुखस्थ फूत्कृते कर्णे विषं वृश्चिकजं हरेत् ॐ ह्रः फट्
स्वाहा अनेनैवमेवेण निर्विषो भवति इति वृश्चिकविषनिवारणं गुडं तै
लार्कदुग्धं च लेपनात्तत्स्वविषं हरेत् पिष्ट्वा यामार्गमूलं च कर्षैकं म
धुना लिहेत् श्वानदंशविषं हंति लेपात्कुक्कुटविष्टया उन्मत्तश्वान
दंष्ट्राणां कुमारीदलसैंधवं सुधो स्नं बंधयेत्पिंडं त्रिदिनांते सुखावहं
इति कुक्कुटविषनिवारणं शिलातालकुष्ठानि भाव्यानि गुंडिका
दृ विषानं मूषकदंष्ट्राणां दत्ते दत्ते तीव्रविषं हरेत् गृहगोधां समादा
य पिष्ट्वा तंडुलवारिणा लेपादाखुविषं हंति पिबेद्वा क्षीरपाचितं सर्प
पंकं कमंतकं समभागयुतं पिबेत् विषं मूषकदंष्ट्राणां नाशमाप्नोति
तच्चूर्णात्तु चिंचाफलसमायुक्तं गृहधूमं पलार्धकं पुराणाज्येन सप्ता
हं लिहेदाखुविषं हरेत् इति मूषकविषनिवारणं शिरीषफलस्नुक
क्षीरं पिबेद्भेकविषापहं रूपमाज्यमेघनादो भेकमत्स्यविषापहं भृंगी

वर्द
६०

समंगा...

मुस्तगन्ध
...लिंलि...
...कलेनकर्स...
कवलेनं...
...या: प्रलीने...
...के...ह्रति...
...नागरं चैवति प...
...ति मध्ये...
हरफरे व श्रीति...शोमांसंचे...
...मुस्तानि पयः...
...नु: मुस्त...

पत्रं तं सरस्वभिः सह प्रसन्नोऽस्मि मया प्रोक्तं वरं ब्रूहि वरानने पार्वत्युवाच॥ यदि देव प्रसन्नोऽसि
मतोऽयं वतुमेतश्वरः नैष स्तुकाचुतां देवि कैलासपुनरागतः ततः प्रभाते संप्राप्ते नेधांसर्वं विस
जितं धैसांतुहते तत्र स स्व्यासार्द्धं तो पाशुभं हिमवान पितं देश माजगाम वनं धनं चतुराशा
निरीक्षीस्तुविकालेः पतिभिः पुनः दृष्ट्वं तत्र नदीतीरे प्रसुसं कोपकादूपं उशाप्योऽसंगमारे प्यारोद
नेलनेवानरतिः स्मिंहव्याघ्राहि भल्लूके वने दुष्टे कुंतः स्थिता पार्वत्युवाच शृणु तात मया ज्ञा
तंत्वं दास्यसीश्वराय मो तदस्य पाहृतं तात ते नाहं वनमागता इहासि तात यदि मामीश्वराय
ततागतं हं श्रीगामिष्यामि नैवं चेदिह स्यास्यामि निश्चितं नचैस्तुको हिमवत्ता नीता सितं गहं
ति पश्चाद् तात्वमस्याकं हे वाचैवाहि कीकिया ते नव्रं नप्रभावेनसौ भाग्यं साधितं सया गौ
नोकिवराजस्तु नकस्यापितिवेहितः नामास्यव्रतराजस्य शृणु देवि विषयामवन श्रीविद्धिं
तोयस्मात् सारीस्तालिका पार्वत्युवाच नामेदं कथितं तत्स्य विधिं
ईश्वर उवाच शृणु देवि विविधिं

वौहं महीं तले केन न कर्म विपाके वर्द्धदशं लेभ्यते फलं अथ याचार्थ ब्रांहारुदेवः दोचु विप्राप

ससोमे शोक... दैन्यनाशाय सार्धिवे क दाबितं वदारिवन्नैधैः महेशाय दानं वंतावूलं

लोभे ...स्तस्मिन्सोमस्य सरोवरे वद्ध ब्राम्हणः सुरूपेण केलंजवीरं बीजपूर्वकं खर्जुरी

...सोमशर्मा द्विजोत्तमः किमर्थं क्रियते दुःखं च पापाः भानि च कं दोचप्रभावेण

...दरिद्र नीर शं फलं न स्यात् दत्वेने ...याचा ब्राम्हण... द मन्त्र के रोस वर्ष दानेच न स्वपुण्य

पूर्वं तदर्शनीर शं फलं न स्यात्तं ...सप्तिदायकं सोमशर्मा उवाच ते नत्र ब्राह्मणप्रयात्

मेकं वदामि ते तेनादि...तेन ...लक्ष्मीवृद्धिः प्रजायते कस्मिन्मासे च कर्त्तव्यं

लव्रतेन दरमे प्रभो यस्यानुष्ठानमात्रेण ...कस्य देवस्य पूजनं केन रूपेणः प्रकर्त्तव्या प्रभो वा

दानं कस्य भोजनं धनलाभाय कर्त्तव्यं कस्मिन्देवस्य पूजनं केन ...पाम तत्सर्वं ब्रूहि मे प्रभो

सतरा प्रभो नैवेद्यं कीदृशं देयं ...फलं भवेत् यदि तुष्टोसि ...तर्पितं सर्वसिद्धिप्रदायकं

सत उवाच साधु पृष्टं त्वया विप्र व्रतं वृद्धिप्रदायकं विधानेन स्पष्ट ...व्यासेन ... कं सा धेमासन्न

श्रावणे च सिते पक्षे प्रथमे सोमवासरे प्रकर्त्तव्यं व्रतं विप्र शुभं निपुरा ...तं कं सा धेमासन्न

पंविप्र कर्त्तव्यं विधिपूर्वकं विल्वदलैस्तु कर्त्तव्यं चतुर्दश पत्नु काञ्चिनेपत्त सं मे तु कर्तव्या

3 ५

पत्नं संसखिभिः सह प्रसन्नोस्मि मया प्रोक्तं वरं ब्रूहि वरानने पार्वत्युवाच॥ यदि देव प्रसन्नोसि
भर्ता भवतु मे ईश्वरः तथेत्युक्त्वा तु तां देवि कैलासे पुनरागतः ततः प्रभाते संप्राप्ते नद्यासर्वांविस
र्जितं सखीसानुरते तत्र सख्या सार्द्धं चापाशुभं हिमवान पितं देशमाजगाम वनं घनं चतुराशा
निरीक्षीस्तु विकलैः परितैः पुनः दृष्टं तत्र नदी तीरे प्रसुसंभ्य कादंबं उत्साप्योत्संगमारोप्यरोद
नैस्तत्र वानरीरिः सिंहव्याघ्राहि भल्लूकं वने दुष्टे कुतः स्थिता पार्वत्युवाच शृणु त्वं तमयाज्ञा
तं वं दास्यसो श्वराय मां तदन्यथाहं तं त्वा त्वत्ते नाहं वनमागता इहासि त्वात्तयदि मामीश्वराय
तदागतं आगमिष्यामि नैवं चेदिह स्थास्यामि निश्चितं तथेत्युक्तो हिमवत्ताभ्यो तासिलं गृहं
ति पश्चाद् दत्ता त्वमस्माकं रत्नावैवाहिकी क्रियां तेन व्रतप्रभावेन सौभाग्यं साधितं त्वया प्र
पाति व्रतराजस्तु न कस्यापि निवेदितः नामास्य व्रतराजस्य शृणु देवि यथा भवत्त आलिभिर्हरि
तायस्मात् तस्माद्धरितालिका पार्वत्युवाच नामेदं कथितं तस्य विधिं वद मम प्रभो किंपुण्यं कि
र्णं वास्य केन च क्रियते व्रतं ईश्वर उवाच शृणु देवि वि [illegible] व्रतमीदृशं केन प्यसि
प्रवर्तेन [illegible] त्रयमितिथि तोरणादि प्रकर्तव्यं [illegible] त आघापयपदेव त्वैस्त

नु
के
। तं
जत्तं
वर्णी
पूज
पते

सांगं करिष्येहं सखित्रिये पार्वत्या वचनं श्रुत्वा सखी वै भेरीमृदंगे [illegible] वार पिता यत्र न जानाति गमिष्या
मोहित्व वनं ईत्येवं संमतं ते त्वानीतास्मि त्वं महद्वनं पिता निरीक्षयामास हिमवांस्तु गृहे गृहे केन नी
तासि मे पुत्रि देवदानवकिन्नरैः नारदाय प्रदत्तेस सा किं दास्य गरुडध्वजे इत्येवं चिंतया विध्या मूर्छि
तो निपपात ह हाहाकृत्वा प्रधावंति लोकास्ते गिरिपुंगवं उचुर्गिरिवरं सर्वे मूर्छाहेतुं गिरेर्वद
गिरिरुवाच दुःखस्य हेतुं शृणुत तत्कन्यारत्नं हृतं मम दष्टा वा कालसर्पेण सिंहव्याघ्रेण वा हता
नजाने क्व गता पुत्री केन दुष्टेन वा हृता चकंपे शोकसंतप्तो वातेनेव महातरुः गिरिर्वनाद्वनं पा
यात तदालोकेन कारणात् सिंहव्याघ्रैश्च भल्लूकैरहिंभिः सहितं वनं त्वं चापि विपिने घोरे व्रजंती
सखिभिः सह तत्र दृष्ट्वा नदीरम्यां तत्तीरे च महागुहा तां प्रविश्य सखीसार्द्धं मन्नभोगविवर्जि
ता संस्थाप्य वालुकालिंगं पार्वत्या सहितं मम पातृतीया भाद्रपदे हस्तनक्षत्रसंयुता तत्रैव पूज
जनं कार्यं फलपुष्पैश्च चंदनैः नैवेद्यं कल्पिवात्तु नमस्त्व समहेश्वरे वरापात्रत्रयं कृत्वा पक्कान्नेन
च पूरित्वा वस्त्रेनच समायुक्तं ससधान्यसमन्वितं एवं विप्राय दातव्यं दक्षिणाभिः समं ततः त
तच्च वादित्रगीतेन रात्रौ जागरणं कृतं तेन व्रतप्रभावेन आसनं चलितं मम संप्राप्तोहं तदा तत्र

कु॰
टी
१६८

५७ श्लोक कुसुमोत्कचितान्वलीभृतश्चलयन्भृंगरुचस्तवालकान् कर।
भोरु करोति [illegible] मारुतस्त्वदुपावर्तनशंकि मे मनः ५८ टीका हे करभोरु करभव
त ऊरू यस्याः सा करभोरूः तस्याः संबोधने हे करभोरु मारुतो वायुः मम।
ममममनः त्वदुपावर्तनशंकिं करोति त्वदुपावर्तनं त्वत्प्रत्यावर्तनं तस्याशंकि पं।
कायुक्तं करोति किं कुर्वन्मारुतः अलकान् केशान् चलयन् किंविशिष्टा।
न् कुसुमोत्कचितान् कुसुमैः पुष्पैः उत्कचितान् उत्कोचेनीतान् किंवि॰
अलकान्वलीभृतः वलिमतः वक्रानित्यर्थः पुनः किंवि॰ अलकान्भृंग
रुचः भ्रमरवत् श्यामारुचो येषां ते तान् ५८ श्लोक नदचोहितमई हसिप्रियेण
निबोधेन विहारसमाश्रमे ज्वलितेन गुहागतं तमस्तुहिनाद्रेरिव नक्तमोषधिः ५९
टीका ततस्मात्कारणात् मेमेम आत्मप्रतिं प्रियेविहारे प्रतिबोधेन अपो।
हितं गमयितं ग्रहे सियोग्यामवसि हष्टांतमाह इवयथा हिमाद्रेः हिमाचलस्य
गुहागतं तमः नक्तं रात्रौ ओषधिः ज्वलितेन अपोहितं ग्रहे सि ५९ श्लोक

टी४

164–169

त्मलः यत यस्मात अमिलंकामनाए क्ष्य अस त्विहृतयेपरलोकं गता अशांति
कृतिः अधुनयाह तिमलस्थे ५४ श्लोक दयितांयदितावर्हत्व माद्दि निहतं किमिदं
त्वया विना महमीहतजीवितें मम यावत्तामात्मकृतोनुवेदनो ५५ टीका इदं
ममजीवितंयदिदयितोभार्यां अन्तरगात न हि तथा इदं मन्या विना किं वितिष्ठ।
तं पश्चादागतं अथ यदि आगतंतर्हि तु निश्चितं हतं मम जीवितं आत्मकृताश्रु
मसंभृतोमवे प्रियते स्वेदलवोद्गमोपि ते अथवाकृतमितानत्वमात्मनाघिगिमां
देहभृतामसंथता ५६ टीका हे देवि त्वया सुवन श्रमसंभृतः स्वेदलवोद्गमोपि
मले प्रियते अथवा त्वमात्मनाथ हतमितानतदापि कु देहभृताघ्रापाभृतामस्मा
हतो ५६ श्लोक मनसापि नविप्रियं मयाकृतपूर्वं नन्व किं जहासि मां ननु।
पाहृपतिः क्षितेर्रहं त्वयि मे भाव निबंधनं मनः ५७ टीका हे देवि मया तव
मनसापि विप्रियं न कृतपूर्वं अतत्वं मां किं जहासि कथं त्यजसि यतो मम निश्चितं
अहं क्षितेः पार्हमात्रपतिः परभावनिबंधनारतिः मे ममत्वया स्क्तिरत्युक्तिः

५५ श्लोक ५

र
टी
१८२

सहत्वात् ६१ श्लोक इयमप्रतिबोधशायिनीं रशनात्वां प्रथमा रहःसखी गति
विभ्रमसादनीरवा न शुचा नानुमृतेव लक्ष्यते ६२ टीका हे इंदुमति प्रथमा रहःसखी।
छलात्वां अथ न नवपल्लात् शुचा शोकेन न अनुमृता इव लक्ष्यते अपितु अनुमृता इव ल
क्ष्यते किं वि॰ त्वां अप्रतिबोधशायिनी किं वि॰ रशना प्रथमा रहःसखी एकांते।
विनोदहास्यादिकारणात् प्रथमा सखी पुनः किं वि॰ गतीति गतिविभ्रमस्य
सादे अभावे नीरवा निःशब्दा ६३ श्लोक कलमन्यभृतासु भाषितं कलहंसी
षु गतं मनोहरं हरिणीषु विलोलमीहितं पवनाहूतलतासु विभ्रमाः ६४ टी
का हे इंदुमति त्वया एतेषु स्थानेषु स्थानेषु स्थापिताः क एते गुणास्तानाह अन्य।
भृतासु कोकिलासु कलं भाषितं निहितं स्थापितं कलहंसीषु राजहंसीषु म।
दालसगतं मनोहरं हरिणीषु मृगीषु विलोलमीहितं पवनाहूतलतासु वायुप्रे
रितवल्लीषु विभ्रमाः स्थापिताः ६४ श्लोक त्रिदिवोत्सुकयाप्यवेक्ष्य मां निहिताः
सत्यममी गुणास्त्वया विरहे तव मे गुरुव्यथं हृदयं न त्ववलंबितुं क्षमाः ६५

र

इदमुछसितालकं मुखं तव विश्रान्तकथं दुनोति मां निशिसुप्तमिवैकपंकजं
विरताभ्यंतरषट्पदस्वनं ६० टीका हे इंदुमति तव मुखं विश्रान्तकथं विरतवचनं
विश्रान्ता कथास्मिन्तत् वचनरहितं दुनोति माह इत्यर्थः यथा एकपंकजं निशिसुप्ताज्ञो
मुद्रं भवति किंवि· एकपंकजं विरतेति विरत: अभ्यंतरे मध्ये षट्पदानां भ्रमराणां
स्वन: शब्दो यत्र तत् ६० श्लोक शशिनं पुनरेति शर्वरी दयिता द्वन्द्वचरं पतत्रिणं
इति तौ विरहान्तरक्षमौ कथमत्यन्तगता न मां दहे: ६१ टीका शर्वरी रात्रि: विधुंता।
विधुन: शशिनं चंद्रमसं पुनः प्राप्नोति दयिता चक्रवाकी द्वन्द्वचरं चक्रवाकं पत।
त्रिणं पक्षिणं पुनरेति इति कारणात् तौ चंद्रचक्रवाकौ विरहान्तरक्षमौ विरहाच
धिप्रतिपालकौ त्वं अत्यंतगता मां कथं न दहे: ६१ श्लोक नवपल्लवसंस्तरेपि ते
मृदु दूयेत यदंगमर्पितं तदिदं विसहिष्यते कथं नववामोरु चिताधिरोहणं ६२
टीका हे इंदुमति तव यदंगं नवपल्लवसंस्तरेपि अर्पितं मृदु मन्द दूयेत तदिदं हे
वामोरु चिताधिरोहणं ६२ टीकान्ते वद चिताधिरोहणं कथं सहिष्यते पितस्यइ:

र
टी.
१८६

संस्कारोयस्याम किं वि॰ कुसुमं अलकाभरणं ६७ श्लोक स्मरसैव समाहृतनूपु
रं चरणान्तरहमन्यत लेभे अमुना कुसुमास्त्रवर्षिणापांगेन सुगात्रि प्रो॰
च्यसे ६८ टीका हे सुगात्रि सुष्ठु शोभनं गात्रं यस्याः सा सुगात्री तस्याः संबोध
ने हे सुगात्रि अमुना अपांगेन त्वं प्रोच्यसे किं वि॰ अपांगेन कुसुमास्त्रवर्षि
णा कुसुमान्येवास्त्राणि वर्षितुं शीलं येन इत्यनेनोच्यते चरणान्तरहं स्मरता
चिंतयता किं वि॰ चरणान्तरहं समाहृतनूपुरं समाहृतौ हृयमानौ नूपुरे यस्मिन्
मते पुनः किं वि॰ अनन्यतुल्यलेभं न अन्यतुल्यं लेभाते ६९ श्लोक नवनिःश्वसि
तान्तकान्तिभिः बकुलैरहं चितांसममया असमाप्य विलासमेखलां किमिदं
कितवकं विसृज्यते ७० टीका हे कितवकं हे कितवका किमिदं
त्वा विलासमेखलामसमाप्य अपूर्वे किं वि॰ विलासमेखलां मयासमं बकु
लैः बकुलपुष्पैः अहं चिता समहं प्रोता किं वि॰ पुष्पैः बकुलैः नवनिःश्वसि
तान्तकान्तिभिः ७० श्लोक समदुःखसुखैः सखीजनैः प्रतिपन्नेहृतिभिः

टीका किं कुर्वन्त्या त्वया विलिखितो नृकया विलिखितायस्तगौ योन्मूकया किं कृत्वा
मासवेत्याह हे इंदु मौनं तत्काथितं वलि रहेयतोगुणाः मम हृदयेश्रवलं विनेमा।
प्यामयितं मनुमाः किं विह्वल हृदयं गृह व्ययं गृह्णी अवायायस्मिन्नतत् ६५ सुन्दं
श्लोक मिथुनं परिकल्पितं त्वया सहकारः फलिनी च नन्विमौ अविधाय वि
वाहसत्क्रियामनयोर्गम्यत इत्यसांप्रतं ६६ टीका हे इंदुमति ननु निश्चितं
सहकारः आम्रः फलिनी च प्रियङ्गुस्तावुभौ त्वया मिथुनं परिकल्पितं इमि हे
लोः अनयोः विवाहसत्क्रियामविधाय अकृत्वा त्वया गम्यत इति असांप्रतमयु
क्तं ६६ श्लोक कुसुमं कृतदोहदस्त्वया यदशोकोयमुदीरयिष्यति अलका
भरणं कथं नु तत्तव नेष्यामि निवापमाल्यतां ६७ टीका हे इंदुमति अयं अशो
कः कुसुमुदीरयिष्यति ननु कुसुमं तत्तु निवापमाल्यतां कथं नेष्यामि निवा
पस्य पितृतर्पणस्य माल्यतां किं विशिष्टः अशोक त्वया कृतदोहदः पा
दाहतः प्रमदया विकसत्यशोक इति वचनात् कृतदोहदस्तु रागयानतृपः।

र
टी॰
१६०

थांहृतो १३ श्लोक मद्भियाविमदाननार्पितं मधु पीत्वा मम त्वं कथं त्वमे ग्र
नुयास्यसि वाच्छहृषितं परलोकोपगतं जलांजलिं १४ टीका हे मद्द्रियाद्धितं त्व
मेमम मजलांजलिं कथं नुयास्यसि किं कृत्वा मधु पीत्वा किं विशिष्टं मदा
ननार्पितं मम आननेन मदाननं तेन अर्पितं पुनः किं विशिष्टं मधुरसवत् किं
विशिष्टं जलांजलिं मेमम वाच्छहृषितं पुनः किं विशिष्टं जलांजलिं परलोप
गतं परलोकाय उपगतं नावलाये न मधुविन मधुपीतेनेन परलोकार्थं उपगतं तं ज
लांजलिं कथं यास्यसि १५ श्लोक विभवेपि सतित्वया विनास्त्विमे तावद ज
स्मागत्वतो अहृतस्य विलोमतां नवैमम सर्वे विषयास्त्वदाश्रयाः १५ टीका
हे इंदुमति विभवेपि सतित्वया विना अजस्य पता वनादेव सुखं गताः एवतो म
म विषयाः सर्वेपि त्वदाश्रिताः न वाधीनाः किं विशिष्टस्य मम विलोमतां
नवैः अहृतस्य अवाधितस्य अयमर्थः विभवे राज्ये सत्यपि त्वया सह पूर्वं
भुक्तं परं अतः परं पर्याप्तं कृतः यतः सर्वेपि मम विषयास्त्वदाश्रयास्त्वत्पीनाः

३
१६०

यमात्मजः अहमेकरसस्तथापिते व्यवसायः प्रतिपत्तिनिष्ठुरः ॥ टीका हेइं
दुमति अयं सर्वोजनः समदुःखसुखोवर्त्तते पुनः अयं आत्मजः पुत्रः प्रतिपद्वे
र्लभोगालोवर्त्तते अहं एकरसोवर्त्तते तथापि तेतव व्यवसायः मरणे प्रतिः प्र
तिपत्तिनिष्ठुरः अंगीकारकठोरोवर्त्तते ॥ श्लोक धृतिरस्तमिता रतिश्च्युता
विरतंगेयमृतुर्निरुत्सवः गतमाभरणप्रयोजनंपरिशून्यंशयनीयमद्यमे ॥
टीका हेइंदुमति अद्यमेमम धृतिः अस्तमिता रतिः च्युता गेयगानंविरतं ऋ
तुः निरुत्सवः आभरणप्रयोजनंगतं शयनीयंपरिशून्यं वर्त्ततेइतिशेषः ॥
श्लोक गृहिणीसचिवः सखीमिथः प्रियशिष्याललितेकलाविधौ करु
णाविमुखेनमृत्युनाहरतात्वांवदकिंनमेहृतं ॥ टीका हेइंदुमतिकरु
णाविमुखेन निर्दयेनमृत्युनायमेनत्वांहरता त्वंवद मेममकिंनहृतं अ
पितुसर्वंहृतं तन्निरूपयति गृहिणीसचिवोहृतः गृहिणीएवसचिवः का
र्यकृत्सचिवः पुनः मिथएकांते सखीहृता ललितेकलाविधौप्रियशिष्या

र
टी
१६१

हस्तिवाच्यदर्शनात् इति लोकापवादभयात् प्राचीरमालिकाङ्कुरमासात् नवका
र पर्यन्तजीविताप्रायाजीवितवांछया दीर्घिकि कुमतिः प्रमदामनुसंस्थितः
स वंशचापाङ्केनमतः ॥७॥ श्लोक ... रहिताजनेन ह॥
ग्राहतःपरे विष्णावविषयःसमापिताः पुण्ये ... महर्द्धयः ॥९॥ टीका ते
न रहिताविद्यावासनेन दक्षिणोहतः दक्षिणाहदिनात् विषयःसमापिताः कृतस्
त्याह पुरोनगरस्योपवनेसमीपवने किं विशिष्टा विषयः महर्द्धयः महतीऋद्धिः
संपत्तिर्येषु किंकृत्वा विषयः कृतावस्याह प्रियां दिवंगतानामवदिप्रप अग्नयेनेतदृष्ट्वा
हतः परेद्युः ... मेदिनीमितिपाठान्तरं ॥१०॥ श्लोक सविवेशपुरीत
याविनाक्षणदापायशशाङ्कदर्शनः परिवाहमिवावलोकयन्स्वशुचः पौरवधू
मुखाश्रुषु ॥११॥ टीका स सम्राजः नगरान् कुमतयाविनापुरीनगरीं विवेश किं वि
ह क्षणदेति क्षणदायाः रात्रेः अपायेविनाशेशशाङ्कवत् चंद्रवदर्शनैयस्य
किं कुर्वन् राजापुरीप्रविष्टः इत्याह पौरवधूमुखाश्रुषु स्वशुचः परिवाहमिवा॥

१६१

श्लोक विलपन्निति कोसलाधिपः करुणार्थग्रथितं प्रियां प्रति अकरोत्पृथिवी
रुहानपि स्रुतशाखारसबाष्पदूषितान् ७० टीका कोसलाधिपः अजः पृथि
वीरुहानपि वृक्षानपि स्रुतशाखारसबाष्पदूषितान् अकरोत् स्रुतः क्षरितः यः
शाखानां रसो निर्यासः स एव बाष्पस्तेन दूषितान् मलिनान् किं कुर्वन् अजः प्रियां
प्रति करुणार्थग्रथितं इति पूर्वोक्तप्रकारेण विलपन् ७० श्लोक अथ तस्य क
थंचिदंकतः स्वजनस्तामपनीय सुंदरीं विससर्ज तदंत्यमंडनामनलायागुरुचंदनैं
धसे ७१ टीका अथानंतरं स्वजनः सुंदरीं इंदुमतीं अनलाय अग्नये विससर्ज किं
कृत्वा तस्याजस्य अंकत उत्संगात् कथंचित् कष्टेन महता तां इंदुमतीं अपनीय दूरीकृ
त्य किं विशिष्टां सुंदरीं तदंत्यमंडनां तदेव अगुरुचंदनमेव अंत्यमंडनं यस्याः सा तां किं
वि॰ अनलाय अगुरुचंदनैधसे अगुरुचंदनान्येव एधांसि इंधनानि यस्मिंस्त
स्मै ७१ श्लोक प्रमदामनु संस्थितः शुचा नृपतिः सन्निति वाच्यदर्शनात्
न चकार शरीरमग्निसात्सह देव्या न तु जीविताशया ७२ टीका नृपतिः हे व्यास

सुमयितस्समरस्वतीवर्तते किंवि· समस्वती लघुमंदेषाय दालक्षुकिमेदेष्टायदानिय।
स्थाः स्मा हे विष्णुतासल्लसारे विष्णुतो विख्यातो सत्वमात्रे पुरुष लक्ष्य मंकोयनं चपु
नः तां सरस्वतीत्वं हरिरुपधानमर्हति ८८ श्लोक अथगुरु वर्णितमाह पुरुष
स्यपदेष्टुजन्मनः समनीतं च भवेत्तु भाविनि शुद्धि तिः शतिष्ठेन चदक्षाश्रितयं श्र
नमयं न पश्यति ८९ टीका हिनिश्चितं मक्षि शिष्यो गुरुः अजन्मनः पुरुषस्य श्राद्धु।
स्यस्यपदेषु विष्णुभुवने पुत्तानमये न चदक्षाश्रितयं पश्यति किं तत्रयमित्याह य
त् समनीतं पूर्वेहतिकांते च पुनः यत् भवेत् जायमाने च पुनः यत् भाविशयं तत्र अ
ग्रेभविष्यति किं वि· वक्षा तिः शतिष्ठेन अप्रतिस्खलितेन त्रिकालवेदी गुरु हरिश्च
यः अथ गुरुस्त्रिकालवेदी न भिन्नमत्याः पूर्वभावं आह ९० श्लोक ततः किल
हस्त्युरुंमय त्वरणा विंदो पविं षाकि तः पुरा अनिवाश्चमस्माधि मे हि हरिरस्ये हरि
रिदितुरांगतो ९१ टीका हरिर्गुरुः अस्मे मनस्ये हरि ऐ हरि ऐ तामन्नो मस रांगतो
प्रतिष्ठाय प्राहितोन पूर्वं कि वि· हरिः त्वणाविंदो मुनेः सकाशात पंचित्रितः

वलोकयत् स्वगुव: स्वपौकस्य प्रतिज्ञाहं समोद्रारमिवपद्यत ८० श्लोक अथैनं
सवनायटीहित: प्रणिधानात् गुरुराश्रमस्थित: अभिषंगजडं विनिहितानितिष्ठा।
ध्याणा किलात्मबोधयत् ८१ टीका अथानन्तरं गुरुर्वसिष्ठ: समजं प्रणिधान ध्या
नविशेषात् अभिषंगजडं स्नेहजडं विनिहितवान् ज्ञातवान् किं वि॰ गुरु: सवनाय
यागाय टीहित: पुन: किं वि॰ गुरु: आश्रमस्थित: सन्गुरु: किलेतिसत्ये अजाधि
ध्याणा अत्मबोधयत् ८१ श्लोक असमाप्तविधिर्यतो मुनिस्तवविद्वानपि प्रोक्त।
कारणं न भवं न समुपस्थित: स्वयं प्रकृतो स्थापयितं कृतस्थिति: ८२ टीका यसि
कृपतिहित: शिष्य: किं वृत्तिस्य अन्याहं मुनि: वसिष्ठ: तव प्रोक्तकारणं विद्वानपि
यत: असमाप्तविधि: तत: स्वयं भवतं नोपस्थित: किं मर्थं प्रकृतो स्थापयितं
पुन: किं विशेषो मुनि: कृतस्थिति: कृता [illegible] स्थिति: एक
मात्रस्थितिर्येन स: ८२ श्लोक [illegible] श्लोक।
विष्कृतं [illegible] ८३ टीका [illegible]

लोस्याद्यासूर्दार्यस्तुमारिषः अत्तिकाभगनीज्येष्ठानिष्ठानिर्वहणेसमे हंडेहंजेहले हूलाहूनीचां

चेटींसखींप्रति १६ अंगहारोंगविक्षेपौव्यंजकाभिनयौसमौ निर्वृत्तेत्वंगसत्वाभ्यांद्वे त्रिष्वांगिकसात्विके १७

शृंगारवीरकरुणाद्भुतहास्यभयानकाः बीभत्सरौद्रौचरसाःशृंगारःशुचिरुज्वलो १८ उत्साहवर्द्धनो

वीरःकारुण्यंकरुणाघृणाकृपादयानुकंपास्यादनुक्रोशोप्यथोहसः १९ हासोहास्यंचबीभत्संवि

कृतंत्रिष्विदंद्वयंविस्मयोद्भुतमाश्चर्यंचित्रमप्यथभैरवं २० दारुणंभीषणंभीष्मंघोरंभीमंभया

नकं भयंकरंप्रतिभयंरौद्रंतूग्रममीत्रिषु २१ चतुर्दशदरस्त्रासोभीतिर्भीःसाध्वसंभयं विकारो

मानसोभावोनुभावोभावबोधकः २२ गर्वोभिमानोहंकारोमानश्चित्तसमुन्नतिः अनादरः

परिभवःपरीभावस्तिरस्क्रिया २३ रीढावमाननावज्ञावहेलनमसूर्क्षणं मंदाक्षंह्रीस्त्रपाव्री

अ॰ को॰

१२

दाम नाम १ — पत्त्रस्य धने छायारके नामानि — दूपरास्तु दयास हिंस्र मायाप्रयदा नाद्दिषु दं स कृत्वा गुणेषु दोषारोपणस्य — रीसनाम १

स्यसारदेड्रालस्नोसा पत्रपात्रान्वितः २४ दानिर्लितिद्राम घ्योतु परस्वे विषये स्पृहा अक्षान्तिरीर्ष्यासूया तु दोषारो

वैरनाम २ पोगुणेष्वपि २५ वैरं विरोधो विद्वेषो मन्युशोकौ तु शुक् स्त्रियां पश्चात्तापोऽनुतापश्च विप्रतीसार इत्यपि अ २

क्रोधनाम ३ २६ कोपक्रोधामर्षरोषाः प्रतिघा रुट्क्रुधौ स्त्रियौ शुचौ तु चरित्रे शीलमुन्मादश्चित्तविभ्रमः २७ प्रेमा कमलेनाम २

ई ४ नाप्रियता हार्दं प्रेम स्नेहोऽथ दोहदं इच्छा कांक्षा स्पृहेहा तृड् वाञ्छा लिप्सा मनोरथः २८ कामोऽभिला

वशीकरणनाम ५ षस्तर्षश्च ... लीलेसा द्वयोः उपाधिर्ना धर्मचिन्ता पुंस्याधिर्मानसी व्यथा स्याच्चिन्ता स्मृतिराध्यानमु चिन्तानाम ५

उत्कं ... उत्कलिके समे उत्साहोऽध्यवसायः स्यात्स वीर्यमतिशक्तिभाक् कपटोऽस्त्री व्याजदम्भोपधयश्छद्म के ... तो ...

अ ६ ... कैतवे कुसृतिर्निकृतिः शाठ्यं प्रमादोऽनवधानता ३१ कौतूहलं कौतुकं च कुतुकं च कुतूहल कौतुकनाम ४

नमासानाम १ ... स्त्रीणां विलासविब्बोकविभ्रमा ललितं तथा ३२ हेला लीलेत्यमी हावाः क्रियाः शृङ्गारभावजाः स्त्रीविलासनाम १

राम

विलासनानाम १ ... मानसीपीडा ४ ... प्रमादनवधानता २

शाठता २

१२

...संकोच मुसलीत्यत्र इत्यके मुशलीति तालव्यमध्योपपाठः हलिनो २४ मदनद्
...गतिः कोसला २५ यून नगोजादिः संवरोरत्यादि रत्नस्यमध्यः शंबरस्तालव्यादिरपि शंबरस्तालव्यादिर
र्तस्येके पुष्पधन्वाको पुष्पधनुरित्यपि पुष्पधनुष इति दर्शनात् २६ ब्रह्मेति चत्वार्यनिरुद्धस्य विश्वकेतुरिति
ः पाठः ऋष्यकेतुरिश्यकेतुश्च जादिरे फादी ऋषिपाठभेदात् ऋष्यकेतुरितिपाठं मन्यमाना आद्यं नाम द्वयं कामस्येव

जलशायी विश्वरूपो मुकुंदो मुरमर्द्दनः व... वसुदेवोस्य जनकः स एवानकदुंदुभिः २३ बलभद्रः प्रलंबघ्नो बल
देवोच्युताग्रजः रेवतीरमणो रामः कामपालो हलायुधः २४ नीलांबरो रौहिणेयस्तालांको मुसली हली
संकर्षणः सीरपाणिः कालिंदीभेदनो बलः २५ मदनो मन्मथो मारः प्रद्युम्नो मीनकेतनः कंदर्पो
दर्प्पको नंगः कामः पंचशरः स्मरः २६ शंबरारिर्मनसिजः कुसुमेषुरनन्यजः पुष्पधन्वा रतिपति
र्मकरध्वज आत्मभूः २७ ब्रह्मसूर्विश्वकेतुः स्यादनिरुद्ध उषापतिः लक्ष्मीः पद्मालया पद्मा कमला
श्रीर्हरिप्रिया इंदिरा लोकमाता मा क्षीराब्धितनया रमा शंखो लक्ष्मीपतेः पांचजन्यश्चक्रं
सुदर्शनः कौमोदकी गदा खड्गो नंदकः कौस्तुभो मणिः २९ गरुत्मान् गरुडस्तार्क्ष्यो वैनतेयः खगेश्व
रः नागांतको विष्णुरथः सुपर्णः पन्नगाशनः ३० शंभुरीशः पशुपतिः शिवः शू...महेश्वरः

...ः द्वयमनिरुद्धस्य उषा कृस्वादिः ऊषेति दीर्घादिरपि लक्ष्मीरिति षट् लक्ष्म्याः श्रीलक्ष्म्यो ङीष्वंतेगपि लु
...श्री २३ क्वचिदिंदिरा लोकमाता मा क्षीराब्धितनया रमा इतिपठंति एतान्यपि षट् लक्ष्म्याः शंख इति लक्ष्मीपतेः
...च चक्र गदा खड्ग मणीनामेकैकं सुदर्शनः सुदर्शनमिति पाठभेदात् पुन्नपुंसकयोः कौमोद... पव

न४

यवादिनो शास्तारो धातवत्यित्वञ्चारूपं सशाक्येति सप्तशाक्यवंशस्य मुनेः १४ तत्पदत्रयं सप्तानामपि पर्यायतां ज्ञापयति [illegible] १५
[illegible]नति विंशतिर्ब्रह्मणः ब्रह्मणो परमेष्ठिनो १६ धातारो विरिंचिरिकारन्तत्वयवान् विरिंचिर्मध्याकारवानपि विरंचो योय
पिद्रुहिनः द्रुघणो इत्यपि अब्जयोनिर्द्रुहिणादिः स्रष्टारो वेधसो विधातारो विश्वसृजो विश्वसृड्विधिः विश्वसाज्विधिरिति
गोयाग्मे वात् १७ विष्णुरिति एकोनचत्वारिंशद्भिः केचिद्गोवादायुहयेषु जाच्चुमाकिन्नी वा धीन्दसानि श्रीयाः

षडभिज्ञो दशबलोऽद्वयवादी विनायकः मुनीन्द्रः श्रीघनः शास्ता मुनिः शाक्यमुनिस्तु यः १४ स शाक्यसिंहः सर्वार्थसिद्धः
शौद्धोदनिश्च सः गौतमश्चार्कबन्धुश्च मायादेवीसुतश्च सः १५ ब्रह्मात्मभूः सुरज्येष्ठः परमेष्ठी पितामहः हिरण्यगर्भो लो-
केशः स्वयम्भूश्चतुराननः १६ धाताब्जयोनिर्द्रुहिणो विरिंचिः कमलासनः स्रष्टा प्रजापतिर्वेधा विधाता विश्वसृड्विधिः
१७ विष्णुर्नारायणः कृष्णो वैकुंठो विष्टरश्रवाः दामोदरो हृषीकेशः केशवो माधवः स्वभूः १८ दैत्यारिः पुंडरी-
काक्षो गोविन्दो गरुडध्वजः पीताम्बरोऽच्युतः शार्ङ्गी विष्वक्सेनो जनार्दनः १९ उपेन्द्र इन्द्रावरजश्चक्रपाणिश्चतुर्भु-
जः पद्मनाभो मधुरिपुर्वासुदेवस्त्रिविक्रमः २० देवकीनन्दनः शौरिः श्रीपतिः पुरुषोत्तमः वनमाली बलिध्वंसी
कंसारातिरधोक्षजः २१ विश्वम्भरः कैटभजिद्विधुः श्रीवत्सलाञ्छनः वपुराणपुरुषो यज्ञपुरुषो नरकान्तकः २२

[illegible]च गे विग यचये इत्युक्तप्रकारे रादि कृष्णादीनं ४ केषांचिच्चतुर्भुजानां शंखादिविन्यासभेदेन एकैकस्य च कल्पि
[illegible]द विवज्ञायां पर्यायत्वं नरायणो कृष्णादिरपि विष्टरश्रवसो स्वभुवो १८ शार्ङ्गिणो विष्वक्सेनो मूर्धन्यमध्यः वि
[illegible]सेनेः तालव्यमध्योपि पद्मनाभिरपि देवकीनन्दनोपि शौरिः तालव्यादिः सौरिर्दन्त्यादिरपि वनमालिनो ब
[illegible]सिनो २१ कैटभजितो श्रीवत्स इत्यपि कृष्णपितुः अस्य कृष्णस्य सुत एव वसुदेव एव अत एव कारे साभेयी
[illegible]भिरिति [illegible] भिमतः यद्वा एव कारो स्यात्यस्यानन्तरं इष्टव्याः अस्येव कृष्णस्येव पितुः नतुरा
[illegible] २२ बलेति सनन्दशावलभद्रस्य रेवतीरमणाः अनन्तस्याविकारे २३

ताल्वंककवोलास्थंचरमुखेभागद्वतिन्दु

धरिकाथा:

गौत्रिरेरवांसांवदूर्घाटाहुरूपाटिकौ॥ वक्त्रांस्यंवदनं तुंडं मांननं लपनं मुखं॥ स्त्री

ताभ्यांकपोलाभ्यांमदमुदेवमागद्गतिन्

श्रम । घोत्रिरेखासावदुघाटाकृष्णाटिका ॥ वक्त्रास्यवदनंतुंडंमाननंलपनंमुखं ॥ क्ली

॥ ओष्ठधरौतन वदनकुदौदशनवा

धापानवा = १

आदेचितिखाना = ३

श्रम
३२

गौत्रिरेखासावटुर्घाटाकृकाटिका॥ वक्त्रास्ये वदनं तुंडमाननं लपनं मुखं॥ क्ली
बे घ्राणं गंधवहा घोणा नासा च नासिका॥ ओष्ठाधरौ तु रदनछदौ दशनवा
ससी॥ अधस्ताच्चिबुकं गंडौ कपोलौ तत्परो हनुः॥ रदना दशना दंता रदास्ताल
तु काकुदं॥ रसज्ञा रसना जिह्वा प्रांतावोष्ठस्य सृक्किणी॥ ललाटमलिकं गो
धि॥ ऊर्द्ध्वे दृग्भ्यां भ्रुवौ स्त्रियौ॥ कूर्चमस्त्री भ्रुवोर्मध्यं तारकाक्ष्णः कनीनिका॥
लोचनं नयनं नेत्रमीक्षणं चक्षुरक्षिणी॥ दृग्दृष्टी चास्रु नेत्रांबु रोदनं चा
स्रमश्रु च॥ अपांगौ नेत्रयोरंतौ कटाक्षोपांगदर्शने॥ कर्णशब्दग्रहौ
श्रोत्रं श्रुतिः स्त्री स्रवणं श्रवः॥ उत्तमांगं शिरः शीर्षं मूर्द्धा ना मस्तकोस्त्रियां॥
चिकुरः कुंतलो वालः काकपक्षः शिखंडकः॥ कवरी केशवेशोथ धम्मिल्लः
कचः केशः शिरोरुहः॥ तद्वृंदे कैशिकं कैश्यमलकाश्चूर्णकुंतलाः॥ ते ललाटे भ्रमरकाः॥ ४१

ण्डः स्यात्प्रकोष्ठस्तस्य चाप्यधः॥ मणिबंधादाकनिष्ठं करस्य करभो बहिः॥ पंचशा
खः शयः पाणिः॥ तर्जनी स्यात्प्रदेशिनी॥ अंगुल्यः करशाखाः स्युः॥ पुंस्यंगुष्ठः प्रदेशि
नी॥ मध्यमानामिका चापि कनिष्ठा चेति ताः क्रमात्॥ पुनर्भवः कररुहो नखोऽस्त्री
नखरोऽस्त्रियां॥ प्रादेशतालगोकर्णास्तर्जन्यादियुते तते॥ अंगुष्ठे सकनिष्ठे स्याद्वित
स्तिर्द्वादशांगुलः॥ पाणिश्चपेटः प्रतलः प्रहस्तो विस्तृतांगुलौ॥ द्वौ संहतौ संह
तलप्रतलौ वामदक्षिणौ॥ पाणिर्निकुब्जः प्रसृतिस्तौ युतावंजलिः पुमान्॥ प्र
कोष्ठे विस्तृतकरे हस्तो मुष्ट्या तु बद्धया॥ स रत्निः स्यादरत्निस्तु निःकनिष्ठेन
मुष्टिना॥ व्यामो बाह्वोः सकरयोस्ततयोस्तिर्यगंतरं॥ ऊर्द्ध्वविस्तृतदोःपा
णिनृमाने पौरुषं त्रिषु॥ कंठो गलोऽथ ग्रीवायां शिरोधिः कंधरेत्यपि॥ कंबुग्री

समौ नक्तककर्पटौ ॥ वस्त्रमाछादनं वासश्चैलं वसनमंशुकं ॥ सुचेलकः पटोस्त्री
स्याद्वराशिः स्थूलशाटकः ॥ निचोलः प्रच्छदपटः ॥ समौ रल्लककंबलौ ॥ अन्तरीयोप
संव्यानपरिधानान्यधोंशुके ॥ द्वौ प्रावारोत्तरासंगौ समौ बृहतिका तथा ॥ सं
व्यानमुत्तरीयं च चोलः कूर्पासकोस्त्रियां ॥ नीशारः स्यात्प्रावरणे हिमानिल
निवारणे ॥ अर्द्धोरुकं वरस्त्रीणां स्याच्चंडातकमंशुकं ॥ स्यात्त्रिष्वाप्रपदीनं त
त्प्राप्नोत्याप्रपदं हि यत् ॥ अस्त्री वितानमुल्लोचो दूष्याद्यं वस्त्रवेश्मनि ॥ प्र
तिसीरा जवनिका स्यात्तिरस्करिणी च सा ॥ परिकर्मांगसंस्कारः स्यान्मार्ष्टि
र्मार्जना मृजा ॥ उद्वर्तनोत्सादने द्वे क्लीबे ॥ [illegible] आप्लाव आप्लवः स्नानं चर्चा तु
चार्चिक्यं स्थासकोथ प्रबोधनं अनुबोधः ॥ पत्रलेखा पत्रांगुलिरिमे त्रयो ॥

[illegible] = ४

वरस्त्रीणां [illegible] वस्त्र[illegible] = ५

[illegible] वस्त्रस्य = ४

[illegible] = ३

[illegible] = ४

[illegible] वस्त्रादेः = ५

[illegible] कुटी [illegible] = ४

[illegible] = ३

[illegible] = १

चंदनादिना देहवि लेपविशेषस्य = २

[illegible] = १

कुसुमादिना शरीरशोभाधा नरूपं संस्कारस्य [illegible] = २

10

अम.
२४

तमालपत्रतिलकचित्रकाणिविशेषकं॥ द्वितीयंचतुरीयंचनस्त्रियामथकुंकुमं
काश्मीरजन्माग्निशिखंवरंबाह्लीकपीतनं रक्तंसंकोचपिशुनंधीरंलोहितचं
दनं॥ लाक्षाराक्षाजतुक्लीबेयावोलक्तकोद्रुमामयः लवंगंदेवकुसुमंश्रीसंज्ञमथ
जायकं कालीयकंचकालानुसार्यंचाथसमार्थकं वंशिकागुरुराजार्हंलोहं
कृमिजजोंगकं॥ कालागुर्वगरुस्यात्तुमंगल्यामल्लिगंधियत्॥ यक्षधूपःसर्जरसो
रालसर्वरसावपिबहुरूपोप्यथवृकधूपकृत्रिमधूपकौ॥ तुरुष्कःपिंडकःसिह्लो
यावनोप्यथपायसः श्रीवासोवृकधूपोपिश्रीवेष्टसरलद्रवौ॥ मृगनाभिर्मृ
गमदःकस्तूरीचाथकोलकं कक्कोलकंकोशफलमथकर्पूरमस्त्रियां
तैलपर्णिकगोशीर्षेहरिचंदनमस्त्रियां॥ तिलपर्णीतुपत्रांगंरंजनंरक्तचंदनं
घनसारश्चंद्रसंज्ञःसिताभ्रोहिमवालुका॥ गंधसारोमलयजोभद्रश्रीश्चंदनोस्त्रियां॥

२४

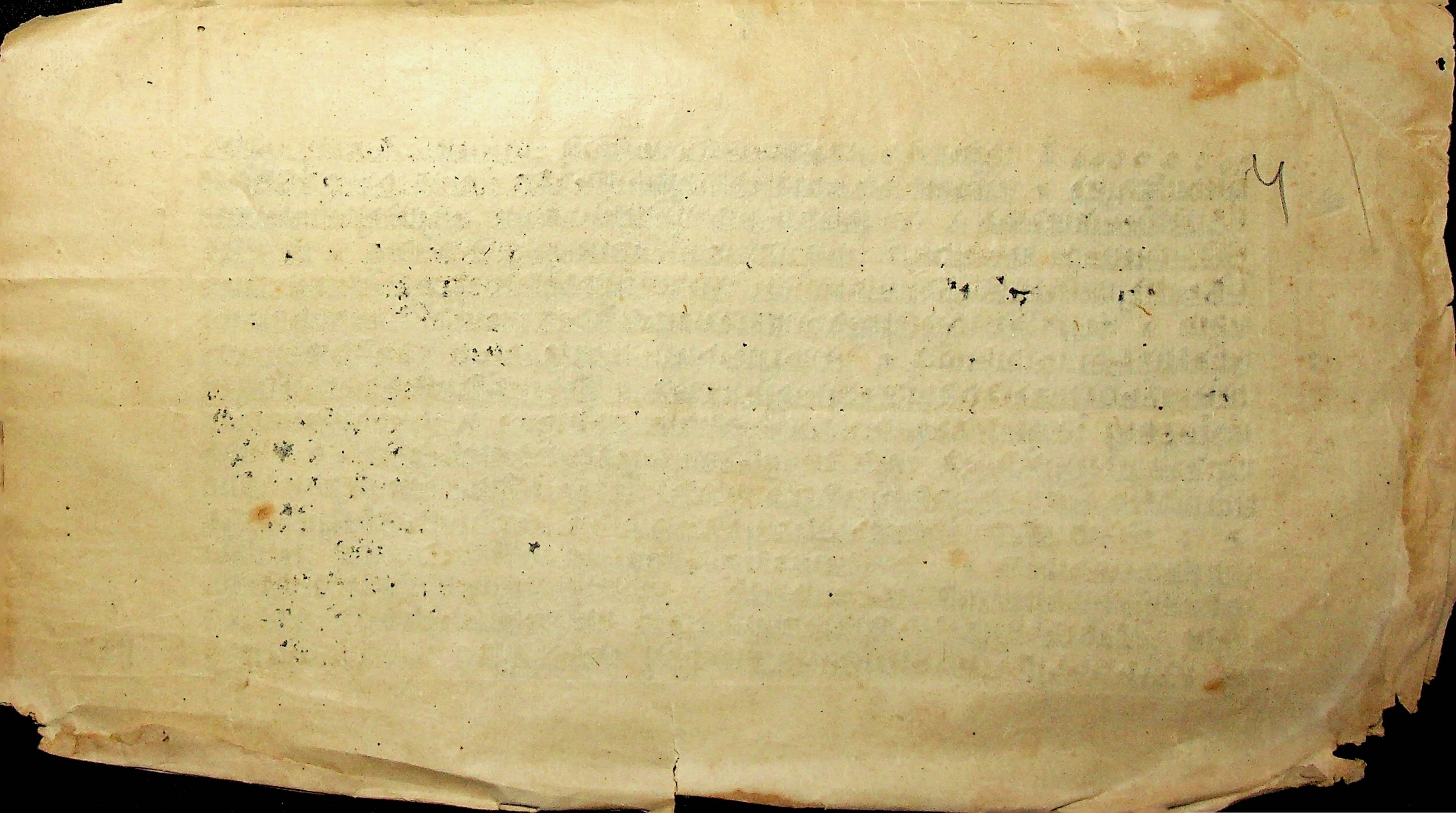
श्रुतन्द्वात्तदा ॥ लक्षणेनेनषड्विधा ॥ आद्यभेदाभ्यांसह. साचव्यंग्येनरहितारूढौस
हितातुप्रयोजने ॥ प्रयोजनंहिव्यंजनव्यापारगम्यमेव ॥ तच्चगूढमगूढंवा ॥ त
त्रेतिव्यंग्यम्. तत्रगूढंयथा ॥ मुखंविकसितस्मितंवशितवक्रिमप्रेक्षितंसमुच्छ
लितविभ्रमागतिरपास्तसंस्थामतिः उरोमुकुलितस्तनंजघनमंसबंधोद्धुरंबते
न्दुवदनातनौतरुणिमोद्गमोमोदते ॥ अगूढंयथा ॥ श्रीपरिचयाज्जडाअपिभवन्त्य
भिज्ञाविदग्धचरितानाम् उपदिशतिकामिनीनांयौवनमदएवललितानि ॥ अ
त्रोपदिशतीति ॥ तदेषांकथिताविधा ॥ अव्यंग्यागूढागूढव्यंग्याच ॥ ए[illegible]लांदाए
कः शाब्दइतिसंबध्यते ॥ उद्भूतदाश्रयः ॥ तत्रव्यापारोव्यंजनात्मकः ॥ उक्त[illegible]इत्यादि ॥
यस्यप्रतीतिमाधातुंलक्षणासमुपास्यते. फलेशब्दैकगम्येऽत्रव्यंजनान्नापराक्रिया ॥
प्रयोजनप्रतिपिपादयिषयायत्रलक्षणप्रयोगः तत्रनान्यतस्तत्प्रतीतिरपितु

स्मादेवग्राह्यात् नचात्र व्यंजनादृतेन्यो व्यापारः तथाहि ॥ नाभिधासमयाभावात् ॥ गं
गायां घोषइत्यादौ ये पावनत्वादयो धर्मास्तटादौ प्रतीयंते न तत्र गंगादिशब्दाः संकेति
ताः ॥ हेत्वभावान्नलक्षणा ॥ मुख्यार्थबाधादित्रयं हेतुः तथाच ॥ लक्ष्यं न मुख्यं नाप्य
त्र बाधो योगः फलेन नो। न प्रयोजनमेतस्मिन्न च शब्दः स्खलद्गतिः ॥ यथा गंगाश
ब्दः स्रोतसि सबाध इति तटं लक्षयति। तद्वद्यदि तटेपि सबाधः स्यात् तत्प्रयोजनं
लक्षयेत् न च तटं मुख्योर्थो नाप्यत्र बाधा। न च गंगाशब्दार्थस्य तटस्य स्रोतोगतैः पा
वनत्वाद्यैर्लक्षणीयैः संबंधः। नापि [illegible] प्रयोजने लक्ष्ये किंचित्प्रयोजनम्। ना
पि गंगाशब्दस्तटमिव प्रयोजनं प्रतिपादयितुमसमर्थः ॥ एवमप्यनवस्था स्या
द्या मूलक्षतिकारिणी ॥ एवमपीति प्रयोजनं चेल्लक्ष्यते। तत्प्रयोजनांतरेण तदपि

ॐ श्रीगणेशाय नमः ॐ श्रीदेव्यै नमः ॐ प्रीतिं भक्तजनस्य यो जनयते विघ्नं विनिघ्नन् स्मृतस्तं
वृंदारकवृंदवंदितपदं नत्वा मतंगाननं पाटीं सद्गणितस्य वच्मि चतुरप्रीतिप्रदां प्रस्फुटां संक्षि
प्ताक्षरकोमलामलपदैर्लालित्यलीलावतीं १ वराटकानां दशकद्वयं यत्सा काकिणी ताश्च प
णश्चतस्रः ते षोडश द्रम्म इहावगम्यो द्रम्मैस्तथा षोडशभिश्च निष्कः २ तुल्या यवाभ्यां कथिता
त्र गुंजा वल्लस्त्रिगुंजो धरणं च तेऽष्टौ गद्याणकस्तद्द्वयमिंद्रतुल्यैर्वल्लैस्तथैको घटकः प्रदिष्टः ३ द
शार्द्धगुंजं प्रवदंति माषं माषाह्वयैः षोडशभिश्च कर्षं कर्षैश्चतुर्भिश्च पलं तुलाज्ञाः कर्षं सुवर्णस्य सु
वर्णसंज्ञं ४ यवोदरैरंगुलमष्टसंख्यैर्हस्तोऽंगुलैः षड्गुणितैश्चतुर्भिः हस्तैश्चतुर्भिर्भवतीह दंडः क्रो
शः सहस्रद्वितयेन तेषां ५ स्याद्योजनं क्रोशचतुष्टयेन तथा कराणां दशकेन वंशः निवर्तनं विंश
तिवंशसंख्यैः क्षेत्रं चतुर्भिश्च भुजैर्निबद्धं ६ हस्तोन्मितैर्विस्तृतिदैर्घ्यपिंडैर्यद्द्वादशास्रं घनहस्तसंज्ञं
धान्यादिके यद्घनहस्तमानं शास्त्रोदिता मागधखारिका सा ७ द्रोणस्तु खार्याः खलु षोडशांशः
स्यादाढको द्रोणचतुर्थभागः प्रस्थश्चतुर्थांश इहाढकस्य प्रस्थांघ्रिराद्यैः कुडवः प्रदिष्टः ८ पादो
नगद्याणकतुल्यटंकैर्द्विसप्ततुल्यैः कथितोऽत्र सेरः मणाभिधानः खयुगैश्च सेरैर्धान्यादितौल्येषु तु
रुष्कसंज्ञा ९ शेषाः कालादिपरिभाषा लोकप्रसिद्धाः ज्ञेयाः इति परिभाषा लीलागललुलल्लो
लकालव्यालविलासिने गणेशाय नमो नीलकमलामलकांतये १ एकदशशतसहस्रायुत
लक्षप्रयुतकोटयः क्रमशः अर्बुदमब्जं खर्वनिखर्वमहापद्मशंकवस्तस्मात् २ जलधिश्चांत्यं मध्यं
परार्द्धमिति दशगुणोत्तराः संज्ञाः संख्यायाः स्थानानां व्यवहारार्थं कृताः पूर्वैः ३ १००००००००

2

3

सुखसों बालकजन्मैसोइ। सकल शूलकीबाधाखोइ ४१॥
अथ रुधिरारुकगर्भिणीसूतिकोउपाय ॥ तोटकछन्द ॥ भल्लात उशीर अतीस धरै। मोथा हीबेर धमासपरै॥ स्यउना अरु पर्पट गुर्च लहेउ। सितचन्दन लै यह क्वाथ कहेउ ॥ त्रिय गर्भिणि और प्रसूति कही। रुधिरामै वन्द विकारसही॥ गर्भिणि ज्वर पद्रव कोप मिटै। रक्ता अतिसार को मूल कटै॥ सब ग्रन्थन महँ यह देखि लिखा। यामैंनहिंभाषों बयन मृखा४२॥ दोहा॥मोथा और अतीसलै ककरासिंगी पाइ। चूरण करि यह छौद्र सों नित उठिकै जो खाइ ४३ त्रियाबानि अरु कासज्वर नाशनको सरदार ॥ अथवा छौद्र अतीसभुज गुणपूरबानिरधार ४४॥अथ बालकचिकित्सा॥
चौपाई ॥ लेहुमजीठ धवाकेफूल। लोधसारिवा लीजैतूल॥ सह तडारिकै क्वाथ पिआवै। बालकु अतीसार मुरझावै॥ धवालोधमोथालैलीजै। बेलमजीठबेरहीदीजै॥क्वाथछौद्र युतदेय बनाय। बालक अतीसार न रहाय ।अथवायाको चूरणकरै। सहतसहित अतिसारैहरै ४५ ॥दोहा॥ ककरासिंगी पीपरीमोथा और अतीस॥ चूरणसमकरिकैधरैमहामिही अतिपीस४६छौद्रसहित चातुर्भुजी चाटै बालकको इ॥ कास श्वास अतिसार ज्वर निश्चय नाशै सोइ ४७॥

इति श्रीक्षत्रीवंशावतंसशंकरप्रसादेनवैद्यजीवनभाषाकृते कासश्वासादिप्रतीकारोनामतृतीयोविलासः ॥ ३ ॥

दोहा॥ मदन कदन सुतके चरण बंदनकरौं बहोर ॥ ह्वैप्रसन्न पुरवौ सकल मंजु मनोरथमोर १॥ अथ यक्ष्माउपाय ॥
दोहा॥ वैद्यराज लोलिम्बनृप बानीअमृतसोहाय। तृप्त होत हियमोरनहिं पुनि वरणौं चितलाय २ क्षयीरोमउ-

त्पत्तिको नाशकहौं जगहेत ॥ सिंहको सेवनकीजिये नाशै मूलसमेत ३ बहुऔषध वर्णन किये मनविश्वास न होइ॥ कमलनयनि यातें कह्यों वैद्यकसार निचोइ ४ ॥ चौपाई ॥ हे सुन्दरिशुभ आनन सोहे। सुन्दर नेत्र देखिमनमोहे ॥ नैनाखण्ड सहत युतलीजै। प्रातहि लेहको सेवनकीजै ॥ उडुगणपति समक्षयी सँहारै। जो उपाय यह करैबिचारै५ अथव्रणउपाय ॥ कोमल कुन्तल अवली सोहै । छादतिकुच मल्लीयुत मोहे ॥ त्रिफला क्काथ में गूगुर डारै। पियत महाव्रण मूल सँहारै ६ ॥ अथ मेदारोगउपाय ॥ नाम लिये तौ मदन सतावै । रजकै ले यह बड़ो प्रभावै ॥ सहत घोरि जल प्रातहि पीवै ।मेदरोग नाशै नरजीवै ॥ जो गणनाथ बदर समभारै । मेदशोष शुभ बदन सँभारै ७ ॥ अथ क्रिमि उपाय ॥ दोहा ॥ त्रिफला त्रिकुटा इन्द्रजव निम्बा त्रवदु मँगाय ॥ खयरउग्र गन्धा सहित इनको क्काथ बनाय ८ छेरीमूत्रको क्षेपकै पानकरै नरकोइ ॥ महाजाय क्रिमिरोग हरि निश्चय जानौसोइ९ ॥अथमुखरोगउपाय॥चौपाई॥ पातीदल त्रिफला लैआवै । निशादारु धो फूल मिलावै ॥ गुर्चमुनक्का पुनियेलीजै। क्काथबनाय सहतसों दीजै ॥ बारबार कुल्ला फिरिकरै । आननरोग पाकमुखहरै १० ॥ अथअमलपित्तउपाय ॥ तोटकछन्द ॥ भूनिम्ब पटोल छतावरिलै। बासा त्रिफला पिचु मंदहिदै ॥ भंगरा अरु टेनव आनिधरै। यहक्काथ बनायकै छौद्रपरै ॥ आमिलै अरु पित्तको मूल नशै। गनिकाज्यों बिलासमें चित्तबसै ११ ॥ अथप्रमेहउपाय ॥ चौपाई ॥ सुन्दर कुसुम दाम अनमोलै। लंबित बदनकुच नपरडोलै ॥ पर्मप्रकाश विभूषण सोहै। असकहु कवमम

देखतमोहै ॥ धात्रीफलको क्राथबनावै। हरदीरज मधु छेपकरावै ॥ जोप्रमेह नाशन मति आवै। यह विचारकै क्राथपियावै १२ ॥ दोहा ॥ मधुऔ छिन्नास्वरस भजु नाना जायप्रमेह॥ सईइंदु आननसुनहु करैत्रिथनसों नेह १३॥ अथवातरक्तउपाय ॥ दोहा ॥ रतिकी केलि कलानि में तोसम चतुर न कोइ॥ परवतसम उन्नतउरज कंकणकरमें सोइ १४ अमृता क्राथ बनायकै रंडीतैल मिलाय ॥ वातरक्तनाशन महा जोयहकरैउपाय १५॥चौपाई॥ मौरेठीमंजीठकोलीजे। दारुसारिवा क्राथकरीजे ॥पुनिरंडीका तेलमिलाय। वात रक्त नाशन यहआय ॥ वासागुर्च क्राथकरिलीजे। रंडी तैलको छेपकरीजे ॥ वातरक्त नाशन जो चहै। यहउपाय करिकै सुखलहै १६ ॥ अथविसूचिकाउपाय ॥ सोरठा ॥ लहसुन जीरा आनि सेंधो गंधक हींग लै ॥ त्रिकुटा लीजे जानि चूरणसम करिकैधरै १७निंबूरसमेंखाय हरैविसूचीसकल विधि ॥ भाष्यो चित्तलगाय हैरतिकेलि विचक्षणी १८॥ अथतृषारोगउपाय ॥ दोहा ॥ कूट औ लाई धानकी बटकेरोह मँगाउ ॥ मौरेठीअम्बुजगरी मधुसों बटीबनाउ १९ गुटिका मुख अंतरधरै तनक तनक रसखाय ॥ महातृषा नाशन कह्यो लघु उपाय दरशाय २० ॥ अथवातउपाय ॥चौपाई ॥ एलालघु लौंगै धरिदीजे। लयप्रियंगु पीपरि युतकीजे ॥ मोथाचन्दन पुनिलै आवै। केसरिनाग तहां मिलवावै ॥ बेरगरी लाई लै धरै। मिहीपीसिचूरण समकरै ॥ खांड़ सहत युत लेह चढ़ावै। वातपित्त कफवात नशावै २१ ॥ अथदाहउपाय ॥ चौपाई ॥ रमणी राय देखितव शोभा। चतुर बयनिसुनु मनअतिलोभा ॥ सुन्दर चिबुक अधर रत-

नारे। अद्भुत हार अमोल निहारे॥ पदकर कमल अरुण समसोहै। रतिमें कुशल कलाअतिमोहै। हे बाले पर्यंक मँगावै। तापर कदली पत्र बिछावै॥ तेहिपर सुखदर्शन नरकरै। दाह और आतप श्रमहरै २२॥ अथखाजुउपायभुजंग प्रयातछन्द॥ पारदै युग्म जीरा निशाद्वैधरै। मिर्च सिंदूर लै गन्धकै जो परै॥ मनसिलै डारिकै ताहि मैदाकरै। घीवमेलै सबै खूबघोंटै खरै॥ देहलेपैत्रिधाखाजु बाधा हरै। ग्रन्थ भाषै यथा सत्य जानोनरै २३॥ अथबेवाईउपाय छप्पै॥ शोधौ सहतको आनि रार गूगुर बुध आनहु। गेरूगुर अरुमोम घीव तामें समजानहु॥ मलहम लेइ बनाय चरण में ताहि लगावै। सकल बेवाई जाइफाटि टूटी जुरि आवै २४॥ दोहा॥ होदश चिक्कन कमल सम सुन्दर वरण सोहाय॥ अद्भुतग्रंथनमें लिख्यो सोमैं कहेउँ उपाय २५॥ अथअर्शउपाय॥ दोहा॥ पथ्यातिल भिलातलै तीनौसम पिसवाइ॥ दूनेगुड़से सानिकै मोदकलेहु बनाइ २६ हरैअर्श कालीनअति कुष्ठ पांडु ज्वर जाइ॥ कास श्वासप्लीहाहरण नाशनको यहआइ २७॥ अथ गंडमाला उपाय॥चौपाई॥भिलावाकसीस मँगवावै। दंतिमूलगुड़चीत मिलावै॥ अर्कदुग्ध महँलेप बनाय। पुनिवह तत लेइ कखाय॥लेपत गंडमाल दुखधोवै॥ ज्योंसमीर घनमालहि खोवै २८॥ अथकंठरोगउपाय॥ दोहा॥ इन्द्रज कुटकी आनिकै पाढ़ाबासालेहु॥देवदारु मोथासहितक्काथ छौद्रसोंदेहु २९ अथवा सुरभी मूत्रसों सेवनकरै जोकोइ। कंठरोग नाशै सकल वाणीनिर्मलहोइ ३०॥ चौपाई॥ पाठारस उतहरदी जोइ। जवाखारपीपरिलै सोइ॥ तेजबाला सुरदारु मि·

लावै। समकरि चूरण मिहीं पिसावै॥ ताकी छौद्रसों गुटिकाकरै। सो गुटिका मुख पंकजधरै॥ कंठरोगकोटिन मिटिजाय। सो यह तोसोंकह्यों उपाय ३१॥ अथअग्निमन्दप्रतीकारोपाय॥ हरिगीतिका छन्द॥ निंबुवा सुरस में आद सैंधव पीसि चटनी कीजिये। भोजन प्रथमहीं चाटिकै ये सकलगुण सुनि लीजिये॥ हिक्का औ कंठरोध नाशै हरै रोगनि कासही। बहुशोथ संग्रहणी हरण कफ कास श्वास विनाशही॥ कटुउष्ण लघुरुचिकर क्षुधाकर धातु पुष्टि बखानही। अतिस्वाद करहि अबन्ध नाशै अन्न अधिक पचावही॥ सोप्राणप्यारी कहेउँ तोसों महारुचि तव देखिकै। पुनि जक्तहेत उपाय वरणों सुनहु चित्तलगाइकै ३२॥ अथबृहत्निम्बादिचूर्ण॥ भुजंगप्रयातछन्द॥ हिंगुवा छार सिंधु सौवर्चलै। कंजगूदीमिलै पापरी मूललै॥ चावचीते याचामिर्च जीरामरै। चेतकी सोंठि हीबेरमोदा धरै॥ सटी पीपरी धान्यलैपुष्करै। अम्लवेतै विडंगैसमै लैधरै॥ चूर्णसेवै जयाशक्ति भाषेगुनै। अश्मरी अर्शप्लीहासदालैहनै॥ आमबन्धैविबन्धै औशूलैहरै। पांडूगुल्मै हृदयरोग सोई जरै॥ त्रिसंता आननै अग्निमन्दै महा। कासश्वासै सहिक्काविनाशैकहा ३३॥ दोहा॥ भोजनप्रथमैघीवसों सेवनकरै जोकोइ। कंतगुल्महाक्षुधाकरिहिंग्वाष्टकहै सोइ ३४॥ अथहिंग्वाष्टकचूर्ण॥ दोहा॥ हिंगत्रिकुट अजमोदलै पुनिजीरा युगलेइ॥ सेंधौलोनमिलायकै चूरणसमकरु सोइ ३५॥ अथरुचित्रयादिचूर्ण॥ चौपाई॥ सोंचर सैंधवचित्रक लीजै। त्रिकुटचैलभारंगीदीजै॥ शिवाऔर युगजीराआनै। वायविडंग जवाइनि जानै॥ अजमोदा

युत चूरण करै। मातुलुंग अमलीरस परै॥ तामें गुटि-
का लेय बनाय। अग्निमन्द अतिदेइ नशाय॥ सकल
बदन की शूल नशावै। पचैअन्न अतिक्षुधाबढ़ावै ३६॥
अथ शुंठ्यादिचूर्ण॥ तोटकछन्द॥ शुण्ठी युग तीनिसो भागधरै।
पिपरीपुनितामहँ चारिपरै॥ अजमोदजवाइनिभागपटै।
युगभाग सो सेंधो आनि ठटै॥ सबचूरणके समडारिशि-
वा। शुंठ्यादि प्रसिद्ध सोनाम भवा॥ लोलिंबसोराज
बिचारि कहै। मलताप प्रलाप को वेगि दहै॥ उदरै पुनि
शूलअनेकटरै। बवबात व्यथा अरु आंव हरै॥ निशि
बासरभोजन चित्तबसै। नानाविधि भोजनदोषनशै ३७॥
अथबड़वानलचूर्ण॥ दोहा॥ शुंठी पीपरि चीतलै पूतविडंग
मिलाइ॥ कंजकीगूदीहर्रई समशर्करा मिलाइ ३८ अ-
ग्निमन्दावै क्षुधाकर वातगुल्म जब जांय॥ बड़वानल
चूरण कह्यो ग्रन्थन को मतपाय ३९॥ अथविद्रधिउपाय॥
चौपाई॥ सहिजन और जवायनिलीजै॥ वारुणवृक्ष
निशाधैदीजै॥ चलतर तरयुत क्काथबनाइ। चपलाचू-
रण लेइमिलाइ॥ विद्रधिरोगसमूलैहरै। यामेंनहिंसंश
य कछुकरै ४०॥ अथहृदयरोगउपाय॥ दोहा॥ कमल
कलीसम उरजतव तापरसोहतहार॥ मनमोहित हिय
अंगने सुनीवचन यहिबार ४१ अर्जुनक्काथबनायकै अ-
र्जुनरुत्ररस मिलाय॥ पुनितामें घृतछेपकै हृदयरोग
मिटिजाय ४२॥ अथ दन्तरोगउपाय॥ चौपाई॥ सुनहुप्रिये
ममवचन विशेखै। गन्धित बकुल वृक्ष यह देखै॥
सुन्दरबदन बंधुसमसोहै। चलतिदन्तकी औषधिसोहै॥
ताकी त्वचाको चूरणकरै। कछुककाल दन्तन में धरै॥

हालेदशन वज्रसमकरै। सकलदशनकी बाधाहरै ४३॥ हरिगीतिछन्द॥ समजाति पत्र पुनर्नवा गजकरण रंड छलावरै। निशिदारु बच औ कूट शुंठी चूर्ण कै मुखमें धरै॥ क्रिमिजात नाशक कफकटै दुरगंधि आननकीहरै। मुखरोग सकल विनाशिकै औ दंतवज्रमहाकरै ४४॥ अथ रक्तपित्तउपाय॥ चौपाई॥ दाखशिवा वृषक्काथबनाय। खंडसहतपुनि लेइमिलाय॥ रक्तपित्तके मूलविनाशै। हरैश्वास अरुभंजैकाशै ४५॥ दोहा॥ कुंजर मस्तक कोहनै वचननवो दाजोइ॥ तर संबोधनसमुझिकै वद मृगनयनीसोइ ४६ रक्तपित्तनिश्चयहरै मुनिजनकह्योबिचारि॥ मृगनयनी तोसोंकह्यों यातेगुप्तनिकारि ४७॥ अथ हिक्काप्रतीकार॥ चौपाई॥ बिस्वाकणा आंवरेलीजै। मिसिरीसहतसोंलेपकरीजै॥ प्रातकाल जोनरयहखाय। हिक्कादोष सकल मिटिजाय॥ जो गुड़सानिकै शुंठी खाय। तबहिक्का अधिकार नशाय ४८॥ अथ भ्रमप्रतीकारः॥ दोहा॥ लेहुजयास क्काथकरि घृतप्रक्षेपकराइ॥ नाशैभ्रम गोविन्द ज्यों भक्तनको दुखजाइ ४९॥ अथ शोकभंजनउपाय॥ चौपाई॥ ऐरलकले सुन्दर वसुसोहै। हंसीसुगति चालु मनमोहै॥ गर्भितमदननेत्रअनिआरे। सुनहु बैन मम परम पियारे॥ वैद्यराज मणिवद सुनु सोई। जो अतिशोक सो व्याकुल होई॥ ताको मदिरा पानकरावे। नाना शोककी मूलनशावै ५०॥ अथ ऊरुस्तम्भनउपाय॥ दोहा॥ पुनर्नवा शुंठी गुरच देवदारुपुनिलेइ॥ शिवा मिलावा मूलदश क्काथजो करिकै देइ ५१ बँधैमूत्रकीधार अति उरअस्तम्भनजोइ॥ अथवा सुरभीमूत्रमें गुग्गुल पीवे कोइ ५२॥ मूत्रकृच्छ्रपथरीकोउपाय॥ चौपाई॥ कुश औ कास

मूललेलीजै । गुखुरू शिवा जवासादीजै ॥ अमिलतासस‍ों भेदपखान । क्वाथक्षौद्रसोंकीजेपान । महाअश्मरी दुस्तर हरै । मनकेसिद्धिमनोरथकरै ५३ ॥ सोरठा ॥ एलाभेदपषाण शिलाजीत पीपरिसहित ॥ गुड़जलमेंकरुपान अथवातं-दुलवारिमें ५४ महाअश्मरीजाय मूत्रकृच्छ्रनिश्चयहरै ॥ याते पुष्टउपाय जोचूरणसेवनकरै ५५ ॥ चौपाई ॥ बासारेणा कुचयलाजोइ । भेदपषाण इलाचीसोइ ॥ तालमखाना रण्डापरै । मौरेठी युतक्वाथैकरै ॥ शिलाजीतप्रक्षेपकराय । पुनःखण्डको लेइमिलाय ॥ मूत्रकृच्छ्र अश्मरीबिलाय । कछुसंशययामेंनहिंआय ५६ ॥ दोहा ॥ भेदपषाणहरीत-की गुखुरूलेहुमिलाय ॥ आरगबधै जवासलै इनकोक्वाथ बनाय ५७ मधुयुतजोसेवनकरै कृच्छ्रदाहमिटिजाय ॥ मूत्रब न्धखोलैमहाधातुपुष्टअतिआय ५८ ॥ अथमुहरसाझांईको उपाय ॥ तोमरछंद ॥ बटरोहुकुष्टालोधु । मंजीठप्रियंगु जो शोधु । मसुरीअतीसजोलेइ । रातोसिखण्डसुजोइ ॥ पयस-न्सुखैमैलाय । मुहरसाझांईजाय ५९ ॥ दोहा ॥ मसुरी चूरणदूधघृत करुउबटनमुखसोइ ॥ सप्तदिवस झांईहरै शशिसमआननहोइ ६० इंगुअफालगुदीमिलै वदरीगूदी लेइ ॥ जलसोंलेपनकीजिये महाकांतिमुखहोइ ६१ ॥ चौपाई ॥ लोधबचाधनियालैधरै । इनकोउबटनमुखमेंकरै ॥ सकल मुहरसा जायँ नशाय । पिड़िकारोग महामिटि जाय ६२ ॥ अथआननरोगउपाय ॥ दोहा ॥ खरीपुरानी तिलकी सुरभीमूत्रसनाइ ॥ यहउबटनमुखमेंकरै रक्तफटिकमिटि जाइ ६३ ॥ चौपाई ॥ मुर्गाविष्टाल्यावैकोइ । तामेंसुर-भीमूत्रमिलोइ ॥ यहउबटन जोमुखमेंकरै । रक्तविकारके

[illegible]

[illegible]

1

ੴ ੮

ਸਰਬਤ੍ਰਪਰਮੇਸਰਪੈਤ੍ਰਨ

ਕਾਸਕਿਦਨਸਾਹਿਬਸ

ਸਕਾਰਵਾਚਸ੍ਰੀਸੁਦਸ

ਂਤੂਸਾਥੇਸੂਲਧਾਰੂਨ

ਪੋਥੀਸਖਿਲਿਸਗੀਰੇ

ਗੋਨਹੁਰਸਾਹੂਰੈਬਲ

ਗੀ॥ਲੈਂਬੁਰਸਭਿਲੈ

ਸਿੰਧਵਸੈਂਦੂ

१) मानकानन्द्र नैवा बत (सुद्ध जीकु रा १ ॥

११) ॐ श्याल सिंह सर्वद (निवीर वास्नी कोलीप ॥

लाडी द्रा १३ दे दितौरा (निहालौचन्द उम्रड ॥

निहालौचन्द उमड ॥

मंगल +२) नूना केरी माम दीन मेला निहालौमूरा =॥

२) माम दीन [illegible] देदिते सर्वसुख माम कारता द ॥ दोक १-॥=॥

चौ

१ [illegible] ॥

(=॥ [illegible] नि =॥) करा करार्दि वार निहालो १)

नि =॥) निहालौचन्द्र अनोक १)

[illegible]

२

१॥) ऊ हर्ईस्तु दि सनि गरत ऊ वो है ५
२) कलो प्रवैश बुध वारते तमाघ दारो
३) वूनेत्र
१) ल रते दुनापाम
१) के मापनीन
॥) रू ऊ हार्ई वड प्राच्न
=) किडी न
।) मामा ले की
२) ऊ मनीयान घनहार
१) सार्वा नाद के रोक
=) राज रोक
॥) कृशाल सिंह रोक
१) नृतीन रोक सादी
२) रोक
॥) धेऊ सादीन
।) संचीलका
२) दुनैमा घम गापासे १ ग॥
१) कृशाल सिन्ह रोक शुकबार
=) कृशाल सिंह घाऊ दुदिन
१) कृशाल सिंह रोक

बीवार इ ट च मक्ष
२) रा प्रामा मदील
लिपेन पासो १ ग॥
ट ए दोऊ ट मे

ममका रविवार ८
सोमवार ममका ६
मंगलबार मसका ८
बुधवार ममका ६
बीरबार ममका
शुकबार ममका
शनिवार २
रविवार २
चंद्रवार २
मंगलबार नागा
बुधवार ५
बीरबार २
शुकबार ४
शनिवार ३
रविवार २

संवत १९८२ साल महीने ... नौ ...
लेखा ... बीऊ कनाम दि

१ शनिवार ... राज ...
२ रविवार राज साढे तिन कृशाल सिंह
२॥ चंद्रवार राज साढे तिन कृशाल सिंह
२॥ मंगलबार राज साढे तिन ...
२॥ बुधवार राज साढे तिन
२॥ बीरबार राज साढे तिन
२॥ शुकबार राज साढे तिन।
२ शनिवार राज कृशाल सिंह ...
१॥ रविवार राज कृशाल सिंह
चंद्रवार नागा ...
मंगलबार नागा ... २॥
२॥ बुधवार कृशाल सिंह
१ बीरबार ... नागा
१॥ शुकबार राज कृशाल सिंह ...
२॥ शनिवार राज
२॥ रविवार राज
२॥ चंद्रवार राज
१॥ मंगल राज
१॥ बुध राज
१॥ बीर राज
१॥ शुक राज

५८२८५८
८५५८
२८६२५५८५

[illegible]

मजूरी का लेखा

कुशाल सिंह

[illegible]

मंगलवार २

बुधवार २

[illegible] वार २

शुक्रवार २

शनिवार २

रविवार

[illegible]

कुशाल सिंह [illegible]

[illegible]

कुशाल सिंह शुक्रवार

[illegible]

सोमवार [illegible]

[illegible]

कुशाल सिंह [illegible]

[illegible]

मंगल सिंह [illegible]

[illegible]

३३) नैणसी नल रूपैया सउ गै लेणो नल २८
मूल पंजी रूपैया ब्याज
म हीने ३ रो सिधु ।=॥)
तकसार सर्व दिसे संवत
१८३३ महीने प्रासाढ
दिन जै प्रात ते रा १२
दिते नैणसी द मिश्र

संवत १८३३ महा
ने प्रासाढ दिन जैप्रा
द रा १ रूपैया २०) दि
ते ब्याज मूल २ न का
द ब्याज ।) वंजणा नैल रै

संवत १८३३ महीने हाडला क ३) मैं

मैजा कर णा कपीरे नाल ३)
मैजा हीने त थी कण क ६)
३) मैजा क ण कस वा पख्वी, प्रा
म ण ा क ण क बि चे क कमा ११ ॥)
नंपना नत कनै पासे ७॥=)

॥) बाकी शिवू
॥=) प्रतिल फेर दिते

२॥=) २ शिवू नले
३) शिवू सोजी रूपैया

रूपैया संवत १८३३ पहली रूपैया
बाकी ५॥=) मैजे पासे
करणक बाकी ४॥) मैजा
३) गलाम न बृजी नावत संवत १८३३
१) गला न न न सीन
४) मा सम न घाल
६) रूपैया द मैजा री क
१) मैजा प्रा षाढ दिन १८
३) मैजा म हीने फगुण
॥) दा म ते सौदा मैजे न प्रा
३) चा कुल रे पी न दिते

॥) प्रा म त मैजा कौ मस र
३) कण क मैजा संवत १८३३
म हीने प्रासाढ
११) पीरे कपीत म मैदे
संवत १८३४ महीने नाड
म क कण प ३)

संवत् १९ ३३ महीने आवण वदि न
गे आर लेखाउ लेई पाहा डा आमसाती
त्रा खाते

१।।। दोकु सखी आ घर वास्ते
।।।= दित देसाले पासो
आमा दिइइ के ठेवास्ते
४) वील दी फाड वाल आप दिले
हवी वासे दे खा दी गली नाल

।।) चमार फाड
—) मिटी
—।।) चुकाई

[illegible]

ला—।।) जोड हवी दा १३—।।

५ लेखा हवेली दा खर्च
४) फाडु लेई
—।।) चुकाई
।।) चमार ई तमारा
—।) मिटी चूडा लाग
। लकडी ओदी वाहर बणाई
≡) मजूर दा खे
=।) मिटी फेर वार १८
१) मामदीन राज सोम वार
१) मामदीन राज वीर वार
=।।) आमा चूडा वीर वार
।)।। लाग चूडा (?) का वार
१) तमारा किसना देना सिंह
[illegible] ना वा काम किर वाले ६
।।) देवी दित चूडा मजूर
=) मासकी १६
।।।=) दित देसाले पासो वाले ५
।।। देवा दित चूडा दसाली आप ५
=।।) हमा मजूर
=।।) बुडा चूडा मजूर कामवा वास्ते
≡) वाले देति नमाले
—।) दरों केले
=।।) सलतान मामसकी २
१) मामदीन राम

श्री कवार तेसनै लेख्य

१) श्री समीलता माम नस

=॥) माम दीन जातीश्री कवार

=) नथा सिह दूत सीता माई

४) कुसाल सिह तेथ्का कवा दिते पिछ [illegible] दिता सर्व [illegible]

५) दूत मंगल सिह पासे

मादीसाजे देता ऊं सर्व

६) माम दीन उऊ वार

१) उनी दील [illegible] वार नाकली

॥) माम दीन धराइ [illegible]

[illegible]

१) मानस्मान बुनेवा बत

११) कुसाल सिह सर्वद

लाडी [illegible] पढु दे दितीया

मंगल +२) नूना कुही माम दीन मेला निको लेसूरा =॥)

२) माम दीन [illegible] दिते सर्व मोमकारता

=॥) [illegible] कवार निहालो १)

लि =॥) निमालोचउ आनोके १)

[illegible] जीकुरा

[illegible] वीरवार नीकालो १

निहालोचउ [illegible]

निहालोचउ [illegible] ॥

[illegible] =॥) [illegible]

२

संवत १९३३ साल [illegible]

मासहीन
सर्वदिन
गाउँको
सबैनू
तेसैनू
=) दिवालीनू

१।।।=।।) [illegible]वार ताइ पैठो
=।।) चुजाडिदीमुडा [illegible]
।।। [illegible]को बारसमैरिय
=) निहालचुडाको [illegible]
[illegible] वारसा
।। शनि चुडा [illegible]

२) ढुङ्गा [illegible]एसना
सनाले नागेजरे
नहीलेनाले [illegible]

मासहीन सात छड्डे [illegible] १४।)
[illegible]हसाते लैले ३)
मास हीन दल [illegible] ०००
तैना फली ।।=) [illegible] ।।)
निहलोचूरव १।।) [illegible]
शनिबार ताई नैवर दिते
[illegible] २।।।=)

मास हीन देसर्व १४) [illegible]
[illegible] ४—)
[illegible] ५।)
[illegible]।—।।)

मासहीन परसा नाम

मसुरादाल [illegible]
वसक [illegible] सीनाल
।।।) [illegible]

६=) तैना काली मासन
गदीमे [illegible] मैलावी
—) [illegible] मैलेदी काली
२५ सरुा

५।) मंगल नैपाली [illegible]
रैयो बेटा [illegible]

४।।=) मास [illegible] तैनवारा
१) [illegible] पासोडुग ६००
१०) कहू बंदेलको [illegible]तरान
१) गरी [illegible] काडी [illegible]तराने

१ [illegible]
२ [illegible]
२ रविनू

—) [illegible] काटे
—) [illegible]
।। [illegible]
[illegible]
[illegible]
—) [illegible]साजे
[illegible]मागे ३५ [illegible]
।। [illegible] ६
।। [illegible]
।। [illegible]
।। [illegible]
। रवि [illegible]
।। [illegible]

[illegible] १८।=।।) मासहीन सर्व
५।) [illegible] सर्व
४—) [illegible] सर्व
।—।।) [illegible]
४।।) [illegible]

।।=) तैनाकाली [illegible] ।।=)
[illegible] ५=)
[illegible] १)
[illegible]

8

[illegible] महीने पोह
तलादीव [illegible]

६) पूरणु हलवाई ४।५॥ +
[illegible] बीचा तेली ६॥ +
७) नेपा तेली ५। +
५) गुलाब तेली ३॥ +
॥) [illegible] १५
४) [illegible] तेली ३+
३) हीरा तेली १॥ +
८॥) गुलाब तेली ६।५ +
१) [illegible] ॥ +
११) रामजी सलवाण [illegible] +
१५) लछमण हलवाई ११। +
३) वजीरा तेली १॥ +
३) सानु तेली + ३।

जोड [illegible]
तेली ५६ [illegible]

३) सिबू सोडी तेली ३॥ +
४) शिबू सो डी तेली ५ +
ऊ पाल लछमणपाल २ +
माद्दो लछमणपाल ३ [illegible]
नंधु [illegible] तेली ३। ६ +
चंना [illegible] तेली ३॥ [illegible]
३) शिबू सोडी तेली

१) गुलाब +
६) सानु तेली
तेली [illegible] १॥

३) [illegible] १॥४ [illegible]
३) पूरन तेली १॥ ४ [illegible]
६।) शिबू सोडी ५ +
३) कांशी [illegible] ३। ६ ३) [illegible]
३) [illegible] १॥ ४ +
१।) [illegible] १) [illegible]
१४॥) तेली शिबू
[illegible]
३) शिबू तेली १॥ ४
[illegible] तेली शिबू [illegible]
तेली २०॥ [illegible]
[illegible]

जोड [illegible]
रुपे [illegible] ११७।

४) शिबू सोडी [illegible]
३) शिबू [illegible]
३) शिबू [illegible]

[illegible]
[illegible] शिबू बाकी २॥
[illegible] बाकी [illegible]
[illegible] बाकी [illegible]
[illegible] प्रेमदास
६) सानु तेली बाकी [illegible]
तेली [illegible] ५ सेर १) शिबू सोडी [illegible]
[illegible] रुपे [illegible] ११७
३॥) [illegible] सोडी [illegible]
[illegible]

गणेशा ?)
सलामत
खर्चा ड फा ३१)

संवत १९३३
महीने श्रावण
दिने गैगा छुट ६
१) रुपै श्रादिता इक
चौमिगउरुपमन्
माजु पाज श्राम्बौ

सलात १-) साकली १९३१
ऊबरा २॥) खर्चा ?)
सोना सिह ३)
सर्व २।=)

सलामत १६) ताडी संवत १९३३
ऊवरा ३॥) खर्चा २)
सर्व २।=)
जोड़ ६०२)

३१
३१
सविजोड ५२॥=)
गणेशे तेले १२=)
बाबत कै ५
लागत नाकीऊ नीत्रा
१३) वसूल किजो २॥-)
श्रागु ।=) बाकी

१॥) अड्या झ्रता विचो
१) मिला सर्व झवड श्रवल
२) मेला न्हू नी वसी
१॥) जगन नाशरी
।=) रामचल नूप स्वै
१=) प स्वैवा तीना
१) श्रवध्रान कारू
श्रवध्रान जगना
शा कारी

९

नित्य सनातन सुन्दर शिव सबके स्वामी।
अविकारी अविनाशी अज अन्तर्यामी॥ हर २ महादेव
आदि अनन्त अनामय अकल कलाधारी॥
अमल अरूप अगोचर अविचल अघहारी॥ हर २ महादेव
ब्रह्मा विष्णु महेश्वर तुम त्रिमूर्ति धारी।
कर्ता भर्ता धर्ता तुम ही संहारी॥ हर २
रक्षक भक्षक प्रेरक प्रिय औढरदानी।
साक्षी परम अकर्ता कर्ता अभिमानी॥ हर २
मणिमय भवन निवासी अति भोगी रागी
सदा मसान विहारी योगी वैरागी॥ हर २
छाल कपाल गरल गल मुण्डमाल व्याली।
चिता भस्म तन त्रिनयन अयन महाकाली॥ हर २
[illegible] सुसेवित पीत जट धारी

[illegible] विकट रूप धर रुद्र प्रलयकारी। हर २

शुभ्र सौम्य सुरसरि धर शशि धर सुखकारी।

अति कमनीय शान्तिकर शिव मुनी मन हारी। हर २

निर्गुण सगुण निरञ्जन जगमय नित्य प्रभो॥

काल रूप केवल हर कालातीत विभो॥ हर २

सत चित आनन्द रसमय करुणामय धाता

प्रेम सुधा निधि प्रियतम अखिल विश्व त्राता॥ हर २

हम अति दीन दयामय चरण शरण दीजै

सब विधि निर्मल मति कर अपना कर लीजै हर २ महादेव

ध्यात्वा देवीं सरस्वतीं ॥ सर्व पाप विनिर्मुक्तः
सुभगौ लोक विश्रुता ॥ वाञ्छितं फलमाप्नोति ३
षट्मासैर्नात्र संशयः ॥ श्री ब्रह्मोवाच ॥
इमं मन्त्रं रहस्यं च शृणु पुत्र वदामि ते ॥
सर्व पाप विनिर्मुक्तः सरस्वत्या प्रसादत ॥
नारायणो वरं प्राप्तः सुगोप्यं लोक दुर्लभ मार
गुह्याति गुह्य गोप्त्रि त्वं गृह्यारा ॥ स्मा कृतं
जपं सिद्धि भवेतु मे देवित्वत प्रसादान्महे-
श्वरि ॥ सरस्वती
इति श्री सिद्धि सरस्वती स्तोत्रं समाप्तम् ॥

ॐ नमः शम्भवाय च, मयोभवाय च, नमः

शङ्कराय च, मयस्कराय च, नमः

नमः शिवाय च, शिवतराय च

ॐ नमः शिवाय गुरवे सच्चिदानन्द मूर्तये

ॐ त्रिदलं त्रिगुणाकारं त्रिनेत्रं च त्रयायुधम् १८२५

त्रिजन्मपाप संहारं एक बिल्वं शिवार्पणम् ॥

सि मुखं कयाचाद्भू पाद्ये समय ...

कुल वम॥ शास्त्रे वादे कवित्वे प्रसरतु मम धीर्मी

लु कुण्ठा कथा चित ॥ ओं ध्रीं ध्रूं ध्रौं धारण

स्वे धृति मति नुतिगिर्नाम लिंङः कीर्त्तनीये॥ नित्ये

नित्ये निमित्ते मुनि गण नमिते नूतने वै पुराणे

पुण्ये पुण्ये प्रवाहे हरि हर नमिते वर्णतत्वे सुवर्णे

मात्रे मन्त्रार्थ तत्वे मति मति मतिये माधवि ॥

वीं प्रपद्ये हसैतैः भौकमुरवे प्रति दिन मुष

सि स्तौति यो भक्ति नम्रः॥ वाण्या वच स्य

रेखा विदित विभवो वाकपटुर्बिर मूढः

...दिं वाणी हां भी सुतयिव स ततं पतितं

...दृष्ट्वा सौभाग्य तस्य लोके प्रभवति नाव...
विघ्न मस्तं प्रयाति ॥ निर्विघ्नं तस्य विद्या
प्रभवति सततं चाश्रुतग्रन्थबोधः ॥ कीर्ति स्त्रै
लोक्य मध्ये निवसति वदने शारदा तस्य
साक्षात ॥ दीर्घायु लोके पूज्य सकल गुण निधिः
सन्तत राजमान्यः वाग्देव्या संप्रसादात
त्रिजगति विजय जायते स सभासु ॥ 6
ब्रह्मचारी व्रती मौनयो त्रयोदश्यां निरामिषः ॥
सरसवती स्तोत्र पाठात स्यादिष्टार्थ लाभवा
१५॥ पक्ष द्वैत्रयो दशयामेकः बिंशति
संख्यया ॥ अविच्छिन्न पठेद्धीमा...
...दृ पदं पु...

मूनि स रूपे ॥ रूपा रूपत्र काशो सकल गुणाय

मौन गुणो नि र्विकारे ॥ न स्थले नैव सूक्ष्मे

पवि दित्त वि भवे नास्ति विज्ञानंत वे ।

विश्वे वि श्वानतरा ले सकल गुण मये निष्कले

नित्य शुद्धे ॥ ओं ह्रीं ह्रीं ह्रीं आप्यतु देहि सर्व

मस्तीच मुकरे वलूनी अग्रहस्ते । मातमति

ददं दद जडत तां देहि बुद्धि प्रभास्वाम ॥ वि वे

वेदान्त गीते श्रुति पारि पठिते मोक्षदे मुक्ति

मार्गे मार्गा तीत स्व रूपे ॥ भव भव वरदा

सार दे शु भ हारे ॥ ओं सौं सौं सौं सु स्वरूपे

दद दद दुरितं पुस्तकं व्यग्र हस्ते संतु

कार चित्ते स्मित मुखि सुभगे जृम्भणि स्तम्भवि
मोहे मुग्ध प्रबोधे मम कुरु कुमति ध्वान्त वि-
ध्वंस मीड्ये गी र्गौ र्वाग भारती त्वं कवि वर रसने
सिद्धिदे सिद्धि साध्ये ॥ ओं ह्रीं ह्रीं ह्रीं हृद्य बीजे
शशि रुचि कमले कल्प विस्पष्ट शोभे ॥ भव्य भ-
व्यानु कूले कुमति वन दवे विश्व वन्द्या ङ्घ्रिपद्मे
पद्मे पद्मो पविष्टे प्रणत जन मनो मोद सम्पाद
यित्रि प्रोत्फुल्ल ज्ञान कूटे हरि निज दयिते देवि
संसार सारे ॥ ओं श्रीं श्रीं श्रीं स्तौमि देवी
वस मम हृदये सर्वदा चित्त जैया ॥ सा मे बुद्धि
विशुद्धा भवतु न च मनोदैन्यमा पातु पापम

औं ह्रीं ह्लीं ह्लौं शिरसाय वषट् ॥ ओं सौं सौं
सौं कवचाय हुम ॥ ओं ध्रीं ध्रीं ध्रीं नेत्रत्रयाय
वौषट् ॥ ओं भ्रीं भ्रीं भ्रीं अस्त्रायफट ॥ इति
षडङ्ग न्यासः ॥ अथ ध्यानम ॥ ओ शुक्लां ब्रह्म
विचार सारपरमा माद्यां जगद व्यापिनीम वीणा
पुस्त धारिणी मभयदां जाड्यान्धकारापहाम ।
हस्ते स्फटिकमालिकां विदधतीं पद्मासने
संस्थिताम् वन्देतां परमेश्वरीं भगवतीं बुद्धि
प्रदां शारदाम ॥ दोर्भि युक्ता चतुर्भि स्फटिक
मणि मयी मक्षमालां दधाना ॥ हस्तेनैकेन
पद्मं सितमपि च शुकं चापरेण ॥ पाशं

खण्डे मुकुन्द (पासा कुंदे दुष्टांरव) स्फटिकमणि
निभा भास मानना समाना साम्बेबाग यैबते ये 10
निवसतु वदने सर्वदा सुप्रसन्ना या कुन्देन्दुतुषार-
हारधवला या शुभ्रवस्त्रा ऽऽवृत्ता, या वीणा
वरदण्डित करा या श्वेत पद्मासना, या ब्रह्माच्युत
शंकर प्रभृतिभि देवै सदा वन्दिता सा मां
पातु सरस्वती भगवती नीःशेष जडयपहा।
अथ मन्त्र जाप ओं ऐं क्लीं सौं ह्रीं श्रीं ध्रीं वदवद
वाग्वादिन्यै स्वाहा ॥ ओं ऐं क्लीं सौं सरस्वत्यै नमः
अष्टोत्तरशतं जपेत समर्पयेच्च ॥ इदं स्तोत्र पठेत
ओं ऐं ऐं ऐं इष्ट मन्त्र कमल भव मुखाम्भोज

श्री विघ्नहर्त्रे नमः ॥ अथ [illegible] श्वेतहंसे भ्रमति

च गगने दक्षिणे चाक्षसूत्रं वामे हस्ते च

दिव्यं वरकनकमयं पुस्तकं ज्ञानगम्या

सा वीणां वादयन्ति निजकरकमलैः शास्त्र

विज्ञानशब्दैः क्रीडन्ति दिव्यरूपा वरकमलधरा

भारती सुप्रसन्ना ॥ श्वेतपद्मासना देवी

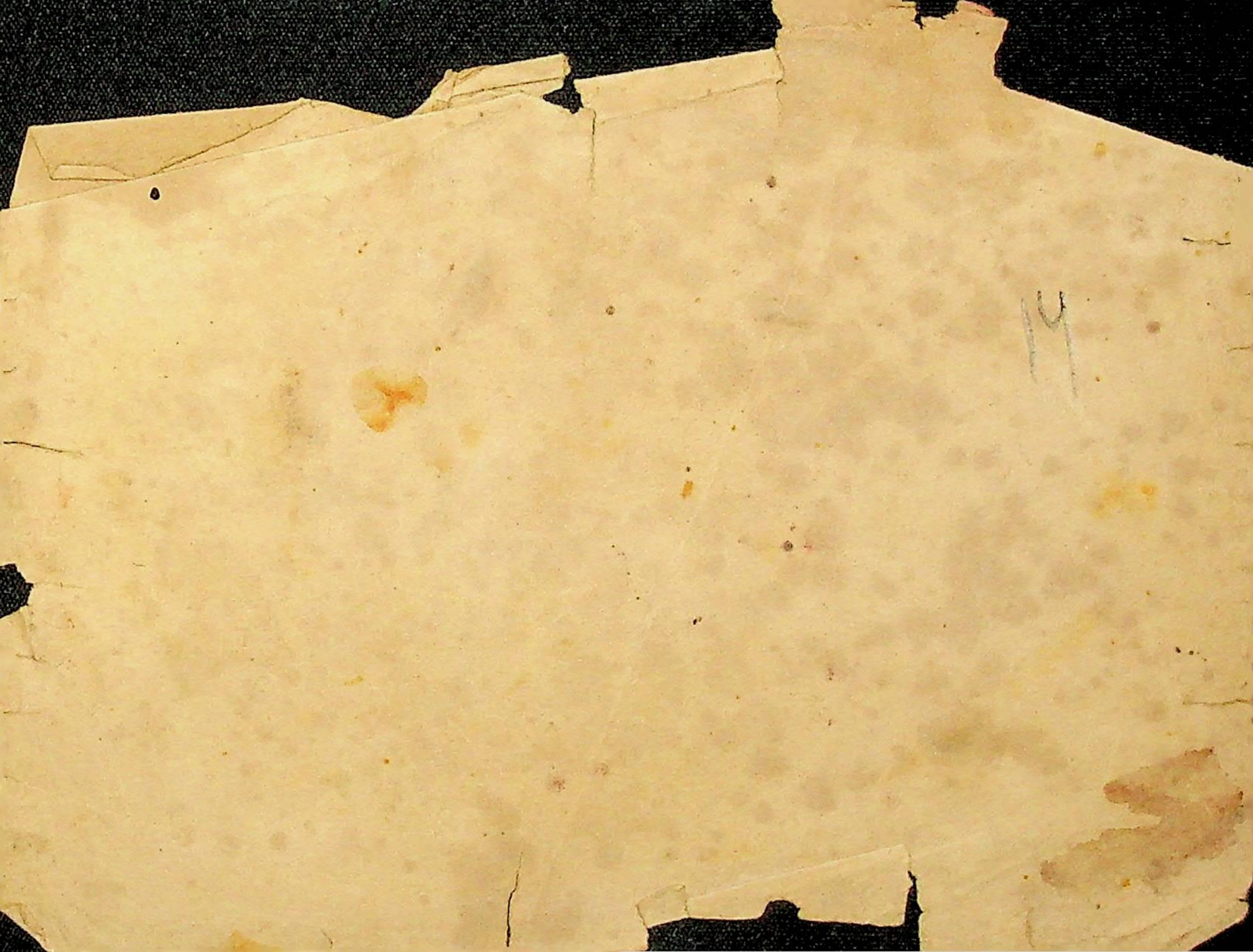
श्वेतगंधानुलेपिता । अर्चिता मुनिभिः सर्वै-

र्ऋषिभिः स्तूयते सदा एवं ध्यात्वा सदा देवी

वांछितं लभते नरः ॥३॥ इति ध्यानम्

[illegible] श्री [illegible] सरस्वती स्तोत्र [illegible]

सनत्कुमार ऋषि भगवान ऋषि अनुष्टुप छन्दः श्री
सिद्ध सरस्वति देवता ऐं बीजं वद वदेति
शक्ति स्वं हृति कीलकं श्री सिद्धि सरस्वती प्रीत्यर्थे
जपे विनियोग॥ अथ कर न्यासः॥ ओं ह्रीं ह्रीं ह्रीं
अंगुष्ठाभ्यां नमः॥ ओं ऐं ऐं ऐं तर्जनीभ्यां नमः
ओं क्लीं क्लीं क्लीं मध्यमाभ्यां नमः॥ ओं सौं सौं सौं
अनामिकाभ्यां नमः॥ ओं ध्रीं ध्रीं ध्रीं कनिष्ठिका
भ्यां नमः॥ ओं श्रीं श्रीं श्रीं करतल कर पृष्ठाभ्यां
नमः॥ इति कर न्यासः॥ अथ षडङ्ग न्यासः॥
ओं ह्रीं ह्रीं ह्रीं हृदयाय नमः॥ ओं ऐं ऐं ऐं शिरसे
स्वाहा॥

14

ਸਾਨਿਰਣਾਨਿਕਾਲੋਂਗੇਮਹਾਨੀਜਾਏਬਦਲਮਿਹਰੀਜੀਓਆਰਾਧ
ਨਸਕਾਲੋਂਆਖੋਵੇਖੋਕੁਦਿਖਾਨੋਂਜੈਸੇਵੂਧਰੇਜੋਰੈਤੇਛਾਏਹਿ
ਫੁਰਿਭੁਰਿਪੀਜੀਓ॥੪੦॥ਅੰਗਰੇਦਰਬਾਰਸਾਥਿੰਤੁ॥ਸੀਤਾ
ਜਬਹਰੀਬੁਰਕਿਨੋਤਿਹੱਥਰੀਐਸੀਰਚਹੂਨਮਾਹੂਕਰੀਜੇਮੈ
ਕਰਿਸੋਈਗੋਤਾਂਪਰਨਸਭਤਾਐਰਸੂਨੋਉਤਪਾਤਰਨੂਆਨ
ਆਖੋਦਾਰਿਸਮੁਝਾਇਏਰੋਇੰਗੋਹੋਕੋਰੈਉਪਾਇਦਾਸੋਰੋਲੈ
ਕਰਣਇਤਾਰਿਦੇਹੁਰਿਖਗਾਇਦੁਖਕਾਲੁਜਾਇਓਇਗੋਦੇ
ਚੋਹਾਇਹਾਇਤਾਂਕਿਨੇਸੀਪਤਿਜਾਇਭਾਈਰਾਮਨਮਾਦੀਪ

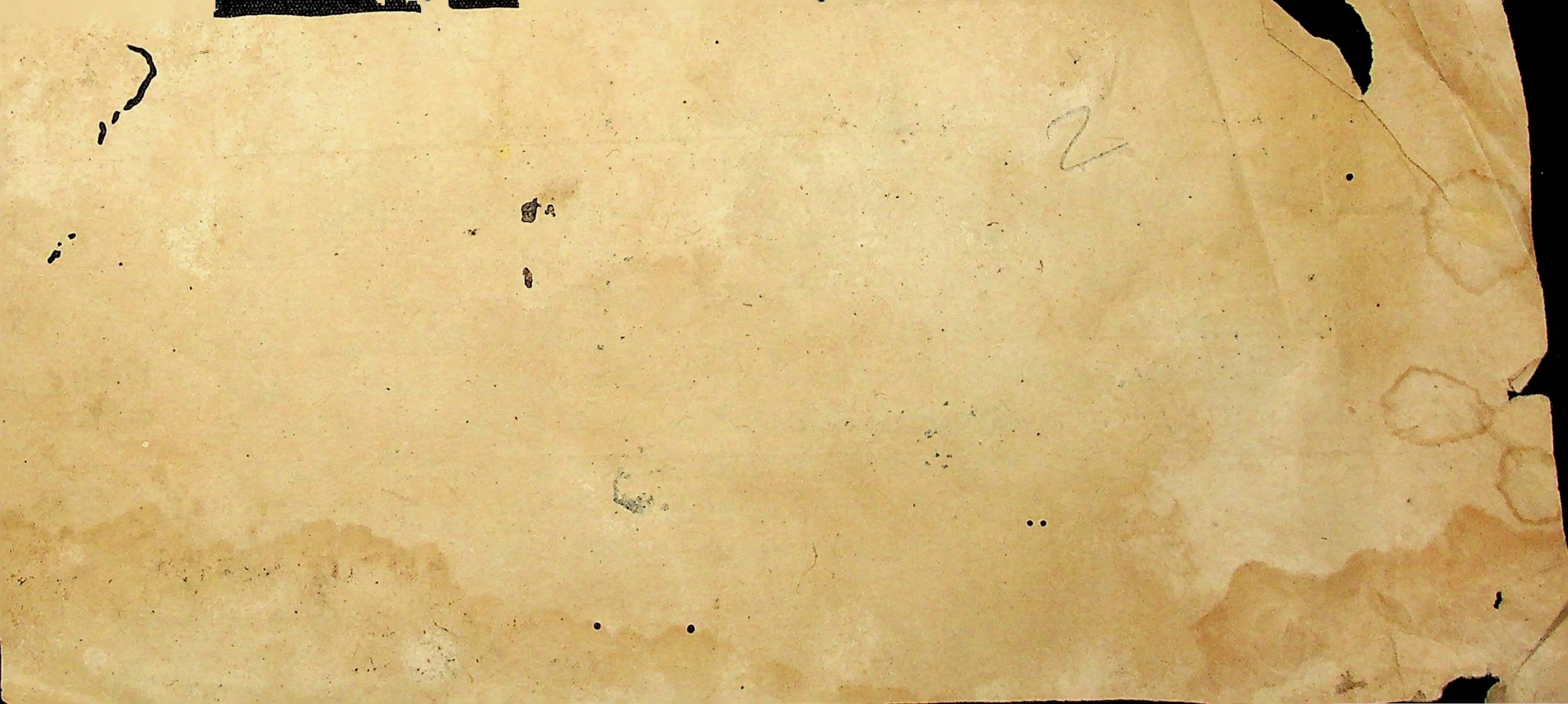
ਕੀਪਲਿਕਸਗਾਢਬਾਹੁਰੈਂਪਠਾਯੋਹੈਹਾਸਕਿਧੌਂਮੈਰਲੇਗਜਾਇਚ ੧੧੬
ਦੂਤਰਰੋਸਤੋਹੈਤਤੈਂਦੂੰਪਾਇਪਰਵਾਨਗੀਹੈਆਯੋਹੈਹਾਦੇਖੋ
ਇਨਢੀਠਰੀਠਵੀਰਸੋਂਦਿਖਾਯੋਤਬਆਪਤੇਨਜਰਕੋਮੈਰਨ
ਗਹੁਜਾਰਯੋਹੈਹਾਕਹਾਂਜੋਵੈਲਿਲੇਹੁਆਇਗਯੋਕਧੋਕੌਰੇਸਠ
ਦੂਸੋਰੇਉਪਾਇਆਰਥੋਰੈਗਾਢਲਜਾਯੋਹੈਹਾਭੂਦੀ ਕਬਿਤੁ
ਅੰਗਦੁਪਠਾਯੋਰਾਂਮਜਾਂਤੇਡਰਯੋਲਿਕਸਰਾਂਮਜਾਂਕੇਨਆਸੁਰਨਮੈਪਰਬ
ਮੈਸੁਨਿਜੀਓਨਮੀਂਡੁਧੀਰਹਹਾਰੋਪਢੀਰਰਨਧੀਰਬੀਰਮਾਰੇਜਾਂਕੇ
ਮਗੀਏਤੋਜਿਆਏਜਾਂਕੇਜੀਜੀਏਹਨੂਜਾਂਕੇਰੈਮਸਾਨੀਬਰੇਅਤਿ

ॐ
१

ॐ श्रीरामाय नमः ॥ श्रीरामायणे वाल्मीकीये सुंदरकांडे ॥ परं ब्रह्म परं तत्त्वं परं ज्ञानं परं त
पः ॥ परं बीजं परं क्षेत्रं परं कारणकारणं ॥ १ ॥ बृहन्नाटके ॥ एकोंमृतात्मा हि भूतादिसर्गे
स्थितिध्वंसहेतुर्मतो विश्वरासे रामस्तु तज्ज्ञो न यादोऽवजातः परं कारणं कार्यमेवे
परात्मा २ ॥ पुनः श्रुतिः ॥ यस्यांशेनैव ब्रह्माविष्णुमहेश्वरा अपि जाता महाविष्णु
र्यस्य दिव्यगुणाश्च स एव कार्यकारणयोः परः परमपुरुषो रामो दाशरथीर्बभूव ३
वसिष्ठसंहितायां ॥ रामस्य नाम रूपं च लीलाधाम परात्परं ॥ एतच्चतुष्टयं नित्यं स
च्चिदानंदविग्रहं ४ वाल्मीकीये ॥ मित्रभावेन संप्राप्तं न त्यजेयं कथंचन ॥ दोषो यद्य
पि तस्य स्यात्सतामेतदगर्हितं ५ सकृदेव प्रपन्नाय तवास्मीति च याचते ॥ अभयं
सर्वभूतेभ्यो ददाम्येतद्व्रतं मम ६ महारामायणे शिववाक्यं ॥ परमेश्वरनामानि
संत्यनेकानि पार्वति ॥ परं तु रामनामेदं सर्वेषामुत्तमोत्तमं ॥ नारायणादिनामा
नि कीर्तितानि बहून्यपि ॥ आत्मानस्तेषां च सर्वेषां रामनामप्रकाशकः ॥ ७ ॥ म

रा° ९

प्रथयनीति
उत्तरार्धं =

२

मंत्रे रामस्य किं कुर्वंति नान्यथा १९ नैमिषे निपुणाणो रामनामपरं स्वाद्भेदस्त्वार
या तो नाम स्मरन्नेत्याद्भुमेन यत्न तत्त्वदर्शिनः १९ अगस्त्यसंहितायां श्रीरामेति
न्तस्वभावमामेनसंशयं नन्नवि याश्विनोनितरं मंत्रचित्रखात्मनि २० हृन्
मत्र्योरके मन्तिसोकर्णी पूरोमानि हृदयवयः पदनतीतीरभ्रमी संसारणा
क्तियोः कलिकल्मषहमलास सोमार्कविंबो उन्मीलन्मुख पंकजं स मलिलितद
ले लोचने च भूतीनो कामं रामेति वर्णो शांति हकतोयं ततो संततं सउन्मा
नां २१ मनन्स्मृतो यत्नाम संस्मर्गवशाद्दिवर्णो नवसरोमृमी गतो स्वरा
णा तन्नामपादो हृदये निधाय देको कथंनोर्ध्वगतिं प्रयाति २२ महारामाय
णोच्चरंति ये मामजीवन्मुक्ता भवंति ते तेषां न जायते भक्तिर्नच रामसमी
पकाः २३ जिह्वयाग्रे नरेणैव रामनामजपंति ये तेच प्रेम परा भक्त्या नित्यं
६ सर्ग=२ रामसमीपकाः २४ श्रीरामायणे उत्तरकांडे अगस्त्य वाक्ये श्री राममति
भवाद्नारायणोदेव अनंतवोर्हुः सनातनः रात्नसान्कृत्य मत्रत्राय जय्य--गुर

२

हाशंभुसंहितायां मत्राणं केचिदाहुर्वैवीजं श्रेष्ठंतथापरे नतु धर्मेत्रिवर्गाभ्यां सिहि
मामोतिसंमतं ७ अनन्तरामो ममकोटिमहामंत्राश्चित्तविभ्रमकारकाः एकए
वपरोमंत्रो राम इत्याक्षरद्वयं १० हिरण्यगर्भसंहितायां श्रीरामेतिपरंमंत्रंतदे
वपरमंपदं तदेवतारकं विद्धि जन्ममृत्युभयापहं ११ हा॰ तस्तनोत्तमर्थेव्या
ये श्रीरामाय नमो ह्येतत्तारकं ब्रह्मनामकं नाम्नांविष्णोः सहस्राणां तुल्यमे
व महामनुः १२ अनेनाभगवन्मंत्रानानेनतु समाहृता श्रेयार्थमणसामर्थ्यात
सौन्दर्यगुणसागरात् १३ श्रीरामरत्निनाममंदं तस्य विष्णोः प्रकीर्तितं रमणात्त्रिज
गतांत्वाद्रामरत्नमिथोयते १४ एतदेव परं मंत्रं ब्रह्मरुद्रादिदेवता ऋष
यश्च महात्मानो मुक्ता जन्माभवाम्बुधौ १५ एतन्मंत्रमगस्त्यजस्वाहद्रदमा
मयान् ब्रह्मसंकाशा महात्मा कौशिकस्तु मरेशतां १६ कार्तिकेयामनुश्चैवरुद्रा
कगीतिनारदः बालखिल्यादितत्रेतयादेवतांत्वंप्रपेदिरे १७ इममेव जपन्मं
त्रं हरक्रश्चित्रिपुरहारकः अयोध्येरनुङ्काशवान्स सर्वेषां मुक्तमोविंतां अनेनैव

॥१४८॥ ह्रस्वव्रीहिकालयोः ॥१४९॥ पुस्त्वः समभिव्याहारे च ॥१५०॥ आशिषि च ॥१५१॥ इति सूत्रपाठे तृतीयाध्यायस्य प्रथमः पादः

श्रीमते रामानुजाय नमः ब्रह्मानंदं प्रवक्ष्यामि ज्ञाते तस्मिन्न शो
च्यतः ऐहिकामुष्मिकानर्थव्रातं हि त्यक्त्वा सुखमाप्यते १ ब्रह्मवित्प
रमाप्नोति शोकं तरति चात्मवित् रसो ब्रह्मरसं लब्ध्वाऽऽनंदीभवति
नान्यथा २ प्रतिष्ठां विंदते स्वात्मन्यदा स्यादथ सोऽभयः कुरु
ते स्मिन्नंतरं चेदथ तस्य भयं भवेत् ३ वायुः सूर्यो वह्निरिंद्रो मृ
त्युर्जन्मांतरेंतराम कृत्वा धर्मं विजानतो ऽस्माद्भीत्या चरंति ४
आनंदं ब्रह्मणो विद्वान्न बिभेति कुतश्चन एतमेव तपेन्नैषा ५

राम
१

पेवाति व्याप्तिवारणासंभवाच्च नच साध्यवन्निष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकप्रतियोगित्वा ताक
पेक्षयातादृशविशेषणस्यनलघुशरीरत्वेनोचितत्वम् व्यापकतावच्छेदकताघटकाभावप्रति
योगितायां स्वरूपसंबंधावच्छिन्नत्वस्याधिकस्यानिवेशनीयतया एतन्मते तदनिवेशेनला
घवात् तन्मते तदनिवेशे सर्वासामेव प्रतियोगितानां साध्यवन्निष्ठो यो विषयितादिसंबंधे व
न स्वावच्छिन्नस्याभावस्तत्प्रतियोगितावच्छेदकतया व्यापकतावच्छेदकप्रतियोगितापा
एवाप्रसिध्यापत्तेः भेदप्रतियोगितावच्छेदकतायां व्यापकताघटकसंबंधावच्छिन्नत्व
स्येव मन्मते निवेशवत् भवन्मतेप्यभावप्रतियोगितायां तन्निवेशस्यावश्यकतया त
दंशे साम्यादिति तदसत् यतोऽनवच्छेदकप्रतियोगिकत्वमनवच्छेदकानिष्ठप्रतियोगि
तानिरूपकत्वं प्रतियोगितायां तन्निष्ठत्वं च स्वरूपसंबंधेन वाच्यं अन्यथा वह्निमा
न्धूमादित्यादावपि विषयितासंबंधेन साध्यव्यापके प्रमेयाभित्याकारकाविश्वविषय १५

वच्छेदकता
त्वंताभाववृत्तित्वा
पकताकादिमते ४

तत्स्यादिप्रतियोगि
त्वावच्छिन्नस्यता
नस्याभावः ५

त्वंताभाववादि
नतेपिकालिकसंबं
धेनघटविशिष्टः
पर्वतःन हि तत्र घ
टाभावप्रतियोगि
त्वेनघटाभावःव्या
पकताघटकः ७

कालिकसंबंधेन
द्रव्यत्वाविशिष्टग
त्वेनपर्वतःइति ६

राम

वन्हीततोभ
याभावः १

छित्वावच्छिन्नाभावप्रतियोगितया तादृशाभावाप्रतियोगिनोऽप्रसिद्धिरित्यतोऽवच्छेदकगर्भता ता
दृशप्रतियोगितानवच्छेदकत्वं च तादृशप्रतियोगितायां स्वसमानाधिकरणं सत् यद्यदवच्छे
दकं तदन्यत्वं अन्यथाप्रतियोगितामात्रस्यैव व्यधिकरणधर्मतया साध्यवन्निष्ठाभावप्रतियोगि

या

तावच्छेदकता विरुद्धघटत्वपटत्वोभयधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकप्रमेयसामान्याभावस्यैव
लक्षणघटकत्वेन व्यभिचारिण्यपि व्याप्तिप्रसंगापातात् परन्तु साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नसाध्य
वन्निष्ठभेदप्रतियोगितानवच्छेदकप्रतियोगिताकत्वरूपसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नव्यापकप्र
तियोगिकत्वनिवेशनैव सर्वसामंजस्ये निरुक्तव्यापकतावच्छेदकप्रतियोगिकत्वनिवेशन
मफलम् वह्निमान् धूमादित्यादौ घटत्वादिना वह्न्याद्यभावप्रतियोगिनां वह्न्यादीनां चालनी
न्यायेन साध्यवन्निष्ठभेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वेपि घटत्वादिनाद्रव्यत्वाद्यभावमादाये
वलक्षणसमन्वयसंभवात् व्यभिचारिणि व्यभिचारनिरूपकाधिकरणभेदाभावमादा

विरुद्धघटत्व
पटत्वाभ्यां प्रमे
यसामान्याभावी
यप्रतियोगित्वे
न तु हि घटाघ
भावो भवति सा
मान्यरूपेण
भावासंभवात्
प्रतत्त्वज्ञावः
लक्षणघटकः
४

...ते दीर्घात संख्याभिधायीयः ह्रस्वस्येत्यर्थः एतेन तदो विहितं इति व्याख्यानेन परम
...मेघ इति त्यादौ सुलोपो न स्यात् एतेन तदो वा इति व्याख्याने तु न संभवति एत
ति पदे ऽप्यभावात् एतेन तदो रूपवत् इति तु न संभवति वतोः प्रत्ययत्वात् स्यात् तदर्थे रूपक
य एवाश्रितः न तस्य वले लिंग तु अनर्थक त्मात् इति वाच्यम् एतेन तदोः किं पाद दाति अ
कि मिति साकांक्षे ... व्यक्तं त्वादि इसंगत इति मतम्: एष क इति अकोरि ति प्रति षेध ए
...प्य ... हलि न ग स्यात इति परिभाषां तावत्तीति भावः. सोचि लोपे अचीति वि
...र्थ ... मिति वृत्तौ ... तम सस इति तच्छब्दस्य प्रथमैकवचनं तस्यानुकरणं लप्रथ...
...त्याह सइ त्यस्येति बहुलं ग्रहणेति अत एव लोपं विना पादपूरणे ... विद्वन्ति
...र मिति अ... बदंति पतु सोहं माजन्मप... मित्यादि ... मर्थम पाद...
...वपूर्वे ... तिसावधारणं व्याचक्षते ... अरमित्यादौ सुलोपानापत्तिः अ
...सैमि... दौ बहुलग्रहणानुवृत्त्या न ... पाद इने तु सोहं माजन्मेत्यादौ वृत्तं।
...मवधारणं नेति इति स्वादिसन्धिः ॥ ॥ ॥ ॥ । । । । । ।।।।।।। राम

… नामतेन हि … दपि भवति यथाभिधकीत्यत्र पर

… श्रीत पुनः प्रसंग विज्ञानानां सिद्धमिति व्यक्तोनुप पादनं … क्ति वि

… पो … च रितार्थत्वात् संभवात् तव्यतव्यानीयरामिव प्रत्यये … नो निय

… दस्य … प्राप्ति विधेय परमेव स्यात् ननु पूर्वमिति एतत् … त्वणो … भावे … पूर्वे स्यानार्थो

… तेन यथा च … कृत्वा … मित्यत्र परत्वात् … कृते स्थानिवद्भावेन … त्यय इति धित्वं न भव

… ञ्जनेस … तो विप्रतिषेधे यद्बाधितं तद्बाधितमेवेति … स्थान … व्यवस्था … मेन …

… त्तो विधिय … लोपे च … इति … सिद्धमिति … परमेव कार्यं स्यादि

… कारो … व्योवृत्तौ … सिद्धासिद्धयोरतुल्यबलत्वेन विप्रतिषेधे परमित्य

… नि … नित्यत्वात् … मेव भवतीत्यर्थः … पूर्वत्रासिद्धे नास्ति विप्रतिषे

… भावात् … स्येति एतेन विभक्तिकार्यं प्राक् … इति … माणं ग्रंथो

… तः एतद्दोः … मेव … न कृतं … प्रकृति … करणमिति

… ति देशान् वा एवं च … द्विरिति प्रयोगः साधुः … स्थानेनरमेवे

… तं संहिताधिकारोपजीवनादित्याद्युः सूत्रे … कमित्याह

नृपापि नतसमागमः। असंभवोर्थनिष्पत्तेरसंभाव्यत्ववर्णनम् को वेद गोपशिशुकः
शैलमुत्पाटयेदिति यथा वा अयं वारामेको निलय इति रत्नाकर इति श्रितोस्माभि
स्तृष्णातरलितमनोभिर्जलनिधिः क एवं जानीते निजकरपुटीकोटरगतं क्षणा
देनं ताम्यत्तिमिमकरमापास्यति मुनिः। विरुद्धं भिन्नदेशत्वं कार्यहेत्वोरसंगतिः
विषं जलधरैः पीतं मूर्छिताः पथिकांगनाः। ययोः कार्यहेत्वोर्भिन्नदेशत्वं विरुद्ध
म् तयोस्तु निबध्यमानमसंगत्यलंकारः यथा विषपानमूर्छनयोर्भिन्नदेशत्व
म् यथा वा अहो खलभुजंगस्य विपरीतो वधक्रमः। अन्यस्य दशति श्रोत्रमन्यः
प्राणैर्वियुज्यते क्वचिदसंगत्यपसमाधाननिबंधनेन चारुत्ताशयः यथा वा अज
स्रमारोहसि दूरदीर्घमसंकल्प्यसोपानततिं तदिपाम प्रवासात्सर्वैर्षत्वपि कं पुनर्व्य
ध्यानात्तव त्वमपतामवाप्य विरुद्धमिति विशेषणं यत्र कार्यहेतो भिन्नदेश।

त्वं न विरुद्धत्वम् तत्र नासंगतिः यथा भ्रूचापवल्लीं सुमुखी यावन्नयति वक्रताम्
तावत्कटाक्षविशिखैर्भिद्यते हृदयं मम अन्यत्र करणीयस्य ततोऽन्यत्र कृतिश्च
सा अन्यत्कर्तुं प्रवृत्तस्य तद्विरुद्धकृतिस्तथा अपारिजातां वसुधां चिकीर्षन्द्यां
तथाकृथाः गोत्रोद्धारप्रवृत्तोऽपि गोत्रोद्वेगं पुराकरोः अत्र कश्चित्प्रतिशंकस्योपालं
भवचने भुवि चिकीर्षितं तत्प्रागन्यत्र करणीयमपारिजातत्वं दिवि कृतमित्येका संग
तिः पुरा गोत्राया उद्धारे प्रवृत्तेन वराहरूपिणा तद्विरुद्धं गोत्राणां भेदनं वज्रकुद्दनैः
कृतमिति द्वितीया विश्लेषोऽस्याः पिता यथा वा त्वत्खड्गखंडितसपत्नविलासिनीनां
त्रै भूषा भवंत्यभिनवा भुवनेकवीरे नेत्रेषु कंकणमथो हृदि पत्रवल्ली चोलेंद्र सिंह तिल
कं करपल्लवेषु मोहं जगत्त्रयभुवामपनेतुमेतदादाय रूपमखिलेश्वरदेहभाजां
तिः सीमकांतिरसनीरधिनामुनैव मोहं प्रवर्धयसि मुग्धविलासिनीनाम् अत्राद्ये

৪

3

त्यद्भुतवत् अवस्थितं एनमात्मानं कश्चिदेव तत्त्वज्ञानी पश्यति तथा आश्चर्यवत् ए
नमन्यः कश्चिदेव वदति आश्चर्यवत् एनमन्यः कश्चित् शृणोति च कश्चि
देनमात्मानं श्रुत्वापि च न वेद न जानात्येव ॥२९॥ सर्वस्य देवमनुष्यादेः देहे
वर्तमानो यं देही आत्मा नित्यं सर्वदा अवध्यः वध्यानर्हः तस्मात् हे भारत सर्वा
णि भूतानि प्रतिशोचितुं नार्हसि ॥३०॥ किंच स्वधर्मं क्षत्रियधर्मं अवेक्ष्यापि
विकंपितुं नार्हसि हि यस्मात् कारणात् क्षत्रियस्य धर्मात् न्यायतः प्रवृत्ता
त् युद्धात् अन्यत् श्रेयो न विद्यते ॥३१॥ किंच हे पार्थ यदृच्छया स्वयमेव उप

हंतसक्रंतशरंदरस्यास्यलक्षुंदाबिहारावतारे चप्पभंगुरमेवक्ष्यामि केऽकार्यम् ॥ पनः॥ त्वज्येष्ठ
प्रेर्यहर्षाश्रितरपघृताभिमन्मंडलस्याच्युतास्येसत्मार्गेपतत्वातोमतपराणीरजैंकुल श्र
मेतज्जवेनकल्लोलेहल्लसद्भिः प्रचलजलनिधेः त्तालयन्त्यर्लीदणीप्रैर्ववोड्डूंडी
रवंडछलकुसुमकुलैर्मंडयत्यंडजेंद्रः ॥२८॥ पुनरभिध्यायन् ॥ पद्मोत्तापेर्परत्नांकील
पुलकमतांयावतांदेवतानांसेवासंमर्दकाले गीर्गिफतणिगणाद्भिभ्यतामभ्यतानीत् श्र
सोपंगांगेयपप्थीपरवराशीवेच्छापदापादवापःछिंदन्वृंदंदीपूर्णाकलयतुकुश
लंछांदसोनरशकुंतः ॥२९॥ पुनरस्साविस्मयम् ॥ नगहपमुपैतिपुक्तमंगीकृत
शास्त्रोपिसुपर्णडुन्नःतोपिनतैकविधेयएषाचित्रांस्पीरमामोदमगान्मधोर्विप
त्तात् ॥३०॥ अपसर्दतःप्रीतिनीत्यसम्भापमणांजालिवंधौ ॥ श्रीवल्लभदासेभ्यः च
श्रीरंगदत्तेत्रनित्यवासिभ्यः त्रुटितभवत्रातेभ्यो नमोस्तुकृताशीष्यधीविकासेभ्यः राम

स्तोमधुसूदनप्रणयिनि प्राज्यसरोजकूटामुष्टामुष्टि विचक्षणो शुभगुणे दृष्टीर्नमस्कुर्म
हे ॥ अष्टाभिः किल दक्षिभिश्चतिसृभिर्जुष्टाः सहस्रेण वा देवा द्वादशाभिरप्यपद्विषप
तामेवार्पयंते क्षणम् ॥२४॥ इत्यन्यतो वीक्ष्यमानंदं ॥ उग्रास्तानि ग्रहदादिग्रहदिवौ
कोक्षकक्रूरतशाक्रमदविक्रमनिहंतामोदास्तमेत इह पूर्णाः प्राप्ते पति पाप्ते पातिर
द्विपु गलेमे ॥२५॥ कृशानुः ॥ किं वर्णयामि सुपर्णमनुमतिमप्यदम् ॥ तप्याहि ॥ अ
धिगतनिगमांगो द्विजराजोप्यच्युतं दधानोपि निजगारकपंकारं निशशंकं भिल्ल
पाल्लिकां गरुडः ॥२६॥ विश्वावसुः ॥ पाप्तीराजस्य हि भिल्लपल्लिनिगरेण साधुजना
नुग्रहसाधुजननिग्रहसामर्थ्यं सदसद्विवेचनचातुर्यमपि व्यंजीतमिति तत्कर्पभूषण
मेव दूषयामि ॥ स्वरम् ॥ गरुडो गिलन्किमपि कील्विषावितं वेलभिल्लजालमुषि
तं तदंतरे निरजीर्गलान्निजगलादिला सुरं निरयातप्रपन्नमिव पन्नगेश्वरः ॥२७॥

मादाम्

ऐ

विश्वावसुः॥ विहस्य॥ सत्यं जटापरप्राकारसंवृत्तस्यास्य श्लेषनैपुण्येनैव रंगसाधर्म्यं समर्थनीयं धी
निपुणं विभाव्य॥ श्लो॰॥ निंदत्कंदर्पदर्पक्षपणनिपुणदृग्वह्निसंपन्नभालारूढ्यः फणाग्रग
एषप्रकारमपतया भीषणोर्भूषणोर्यः कांतस्स्वांतः परः सन्कवलितगरलो राजते राजतेंद्रौ म
हासस्वात्मजाग्रे विहरति स चिरं शंकरो शंवरो चिः॥ कृशानुः॥ सखे नात्र स्यात व्यम्॥ य
दि हा विश्वविलक्षणरीतिरालक्ष्यते॥ पश्य॥ येनोपैर्नादेये रमिषिक्ता ते हि तापमुद्वांति
प्रत्युत जहाति तापं कावेरी शंकराभिषेकेण॥ ३७॥ विश्वावसुः॥ कुत एवं॥ कृशानुः॥
शृणु तावत् गंगानुषंगा यमुनासदृशी त्यसंख्यतापावतसरकन्या गंगापरोद्वेरभिषि
च्यमानेनोपेः स्वयं तापमीयं जहाति॥ ३८॥ विश्वावसुः॥ ईदृशं हि दूषणं गुणग्राहि
णामभिमतमेव॥ इत्यन्यतो विमानं प्रस्थाप्य सानंदम्॥ अमी खलु॥ श्लो॰॥

३१॥ कृशानुः॥ सवीनेतत्पुरवात्तव्यान्मास्मभवान्मैस्माभवत्॥ पतः॥ निविरीसकृतस्तोमैर्हृ
ीदामैरलंकृते अदभ्रशष्लाः कतिपये पदॄणेष्मिन्प्रतिष्ठिताः॥ ३२॥ निहृप्यसविस्मयं॥
शक्राघर्पं हविरपहरं शौरिणात्वादितं मत्तदत्तं वितत्य हृणचपलाः केपिविक्रीणीते न
त् धामश्रीमयादिमपुजितादीपतेत्वीपमेते नतत्स्पंतेपनकणत्रषात्तच्चविक्रीतुम
त्ताः॥ ३३॥ विश्वावसुः॥ संदमतेमामैवं किंकिन्नजीर्यति मुकुंदपदारविंदद्वंद्वाभिवं
दनकृत्तामिहदेहभाजाम् अत्यद्भुतौषधाविशेषानिषेवणानामापातपेत किमनर्पम
त पथ्यसेवा॥ ३४॥ समंततः प्रीत्याईतिदृपसम्लापम॥ रंगादन्यदनंगारेः कंसारेर्वीस्यलेश
पि किं नु दृष्टं किमपि हे त्वं सममभ्राकारवेष्टितम॥ ३५॥ कृशानुः॥ वयस्यमैवं वोचः॥ अ
भ्यर्णे स्य पुरस्यैतदपि सत्याद्रिजाततटम् शोवदतेत्रमवेत्स्यप्यासस्रग्राकारवेष्टितं॥ ३६

श्रु॰ प्र ४१

त्रौत्रो र्यामषोडशी वाजपेयाः श्रौढापत्राः प्रौंडरीकादयो वा चोलेष्वेते चित्रमौपासनं ति ॥४४
॥किंच॥ गृहे गृहे पश्य स्वताग्नि होत्रां शर्मत्रिषु चोल्ला महदोविदोषाः पत्योत्तराः पंडित
पुंडरीकां पुनंति वैदैकपनाजगंति ॥४५॥ कृशानुः ॥ एतद्विषविषय श्लाघाशाखानुशावंन
कर्तव्या पत एतद्देशे वसतां सतामप्यनेकप्रकारा दुराचारा एव लभ्यंते ॥ श्लो॰ ॥ स्नांति प्रा
व तरधिस्त्रवंति विधिर्त्तं ध्यादिकर्माचरं त्यस्त्रीनादयते मद्यौविदयते शास्त्रात्त्रीवाधीयते र
अभ्यर्च्यंति सुरामरार्ध्यकुसुमैरंचंति किंचातिथीनन्नैः किंतु पुरातनैस्तत्तमसीप्रष्यंति
दुष्यंत्यतः ॥४६॥ पुनर्निहृष्य साविस्मयम् ॥ कष्टमेतद्देशवासिनां नित्यमेव लज्जाव्युत्स
त्तिराहित्यम् ॥ तथा हि ॥ अपि हंत चोल वासस्थे युवतीनां चिरयपयुवतीनां अपकंचु
लिकावंधौ कुचकुंभाविति विहृद्धमुपलब्धम् ॥४७॥ किंच ॥ अगूढगाढस्तनकुंभि
कुंभमंभोजदंभोदयजैत्रनेत्रम् । विनेत्तिधत्ते वत चोलदेशस्त्रीणां प्रवीणेति कांत

राम
४१

आगच्छते सवितृमंडलमाश्रिताय नाथाय भक्तितरवाननवोपहारा २५

श्रु॰ प्र

6

व्यालाधिपेशपशमस्थलभावितैलाः खेलाशनापतनसांद्रतरांतरालाः चोलादिभांति
पवमानविहारवेलाडोलायमाननसहकारनवप्रवालाः ॥ ३९ ॥ निपुणं विभाव्य सोत्कंठम
नागवल्लीमतल्लीभिः स्तुमुखी भीरिवादरात परीरब्धाः प्रमोदं ते क्रमुकाः कामुका इव ॥
४० ॥ इत स्वभवानवेत्तताम् अभ्रंलिहाननहरूपशपमरु स्फुधाघायाः रोधोरुहां स्फुफलानि न
हनारिकेलानं ४१ ॥ कृशानुः ॥ मम त्वेवं मतिः ॥ लोलदीर्घदलाव्रहन्तरफलावातोल्ल
न लंध्रलिभिम्बुं न्नाः प्रांशुतमांसुरं तिघ्ररतो येनारिकेलद्रुमाः धूमास्वादनपात्रधारि
ण इमेइांघिवृचं वज्जटाभस्माध्दूलितमूर्तयो दिवसनाः पाखंडिभेदा इव ॥ ४२ ॥ विश्वाव
सुः ॥ सहासमनन्यतोनिर्दिश्य पाश्चन्याकर्षीचितगंधप्रसवान् प्रपश्यपुन्नागान् अत
नुग्राश्रुगकलनात् संप्राप्तमानाधिकरेण संपर्कम ॥ ४३ ॥ पार्श्वतो वीक्ष्य ॥ अहो मल्ल हे
ताजनपदानाममीषामभिजाततता ॥ पतः ॥ ४४ ॥ ज्योतिष्टोमस्तोम उकथ्यातिरा

कुहरवर्तीदेवतायत्तवर्तीदालितदुरितवाणेदृश्यतेकुंभकोणे॥५२॥ अंतर्नगरीकीं
जनतामवेक्ष्यसाधीरः कंपम्॥ स्नात्वातस्यजलेततश्चविधिमाभक्त्वाजपादिक्रमे
र्ं त्वाम्नोचहविःकृतेतरगीरंकृत्वाचपारायणंनत्वाशार्ङ्गपरंभवाभयहरंस्तुत्वाच
तंभक्तितः श्रेष्ठाःकालमपीहनिपंतिवहवः श्रीकुंभकोणेद्विजाः॥५३॥ इतश्च॥
कुटीपुगोपीरुचिरास्तुयोर्कभूतटेषुगोपालइतिश्रुतोचरत अकंपकाहयमुपेत्य
मोदतेसचंपकारण्यमगण्यवैभवः॥५४॥ अत्राकिलराजगोपालपादकमल
मुपाश्रयतः साधुजनस्येष्टमनुसंधानम्॥ कोपाटोपदशादिलास्पुरुषालापा
दिरूपाशुभव्यापारग्लापितार्थीलोकहृदयैर्भूपालपाशोरलं तापाविष्टसकृत
प्रपन्नजनमुक्त्यापादनेदीक्षितं पापानामपनोदनायकुहनागोपालमेवाश्रये
५५॥ कृशानुः॥ अत्रापिमेविरोपइतिप्रतिभाति॥ पतनः॥ न्यस्तपादस्तुमनसांशी

व

8

वाणम्॥४८॥अपिच॥नवार्तम्महोत्सवेननुसहस्वशास्त्रसंगतायसाधहिरण्यकिंतंगदित
कामगाप्याशाताः अरूर्यकठिनस्तनप्रकटनाघनादैर्घुतामुनेरपिघनांधृतिंचुलक
पंतिचोलांगनाः॥४९॥विप्रवावसुः वपस्यमास्यमतिंदचोलमंडलवासिनोजनान्॥पा
मिस्सर्वपदार्थशुद्धिहृदितातास्वचीदेवार्चनंनितिमंतिशीरतितंशुचिहविर्भस्वेत
त चेत्कासातिंत्याज्यंशास्त्रानिषेधस्तादितिचेत्साज्यंसतैलंचचेतभोज्यंपर्युषितंस्मरंति
पदतोपोज्यंनतद्दूषणे:॥५०॥किंच॥पातिव्रत्यमुपेत्यानित्यमनपाचारावदातात्मना
चोलीनांयदिकंचुकीनकुचयोर्मालीमसीकाततः नारीणांसुरतोपयोग्यवपवस
सीकृतिर्दीघरत्युक्तंचेदधरापिधानमपिकिंनस्यात्सदावासस॥५१॥पार्श्ववर्तीव
लोक्यसप्नापम्॥ अस्य देशस्यभाग्यवत्तारवाल्वियत्तापरिव्यक्ता॥पतीत्र॥स्लोन॥
मालीमयपरीतस्थेमाल्लिकापुंजकलेशामितजगदभङ्गांसंस्रयन्योगनिद्रांदहर

४९

आघ्रातावतपत्पपौवनकचानोकर्मसंध्यादिकं येरभ्यस्तनम्रदसभ्यवचनं नत्वेव वेदान्त
रम् अंध स्त्रौर्य पर्रैर्दुरन्वयमवैः स्फुरैरमीभिः कृतान्यन्नादीनि निवेदितानि भगवानं गी
करोत्येषा किं ॥९०॥ विभृश्य ॥ अहो कालीमाहात्म्यादखिलजनानामानिवार्या विवेकाविप
र्ययः ॥पृथ्य॥ सदयस्वादरतोर्पितानि हरये सत्वोत्तरैर्मूर्तु रैरन्नान्यत्र न मानयन्ति विधिवत्सि
स्थानिवृद्धा अपि देवस्यायतने त्वदंतीविमयं ब्रात्यैः कृतानोदनान् स्फष्टान्दुष्टजनेन कस्मिन
त्विलैर्दृष्टानशीघ्रहृतान् ॥९१॥ विश्वावसुः ॥ माहृशोभ्योहि दीयते त्र माहात्म्यवेदिभ्यो
भवदीयमत्र दूषणं न रोचते ॥ यतः ॥ श्लो० ॥ उषस्येवस्नानादुचितशुचिताशालिवपुषो
विनीताः स्वे शास्त्रे विगतवृजिनाः पूजकजनाः परित्रातुं लोकान्विधिवदवतं ज्ञाविद
यते पवित्रैरन्नाद्यैः परमपुरुषाराधनममी ॥९२॥ आकर्ण्यतामिदमपियदभ्युपग
म्याप्यमिधास्यामि ॥ विधिवदविधिवद्वाभक्तितो भक्तितो वानन्नु शुचिरशुचिर्वीना

राम
४९

षेषु मधुहार्य होमुरारीति द्विरेफोपि चंपकारण्यमाश्रितः ॥५६॥ विश्वावसुः ॥ वि
रुद्धानामपि सहावस्थितिसंपादके देवे वासुदेवेकानाम विरोधकथा ॥ श्लो॰ ॥ यस्मिन्वि
लोचनतया सह पुष्पवंतौ पर्यंकवाहनतया फणिपक्षिराजौ तेजास्विनो प्रमुदितौ
स्थितिमाश्रयेते तस्मिन्न होभगवति क्वाविरोधगंधः ॥५७॥ किंबहुना ॥ परिगतसह
कारैः प्रांशुभिर्नारिकेलैर्दिनकरकरपातादुष्णवेशांतरेभ्यः चुलकितजुरितेभ्य श्चोल
देशास्थितेभ्यो नमरदमाविलेभ्यो नाप्यादि व्यस्यलेभ्यः ॥५८॥ कृशानुः ॥ सकृद्भ्वत
एतेषु नमस्कर्तृतामममतु देवलकादिदेवालयोपजीविदुराचारान्वलोकयतोन
भवति मनाश्चिकीर्षा ॥ तथाहि ॥ श्लो॰ ॥ वारस्त्रीकुचमर्दिभिर्विरचयत्यप्पीदिदा
नं करैस्तत्पीठीरसवासितैश्च वदनैर्जल्पंति मंत्रानमी दुष्टं देवलकाहरंत्यच
किता देवस्यतत्र जीतास्वेतासु प्रतिमासु हंतभविता किं देवतासंनिधिः ॥५९

रकज्ञानस्य हेतुतायाः स्वारसिकलक्षणाग्रहस्थलानुरोधेनावश्यकल्पनीयतया राजपुरुषइत्यादौ राज्ञा
दिपदस्यं तत्तीतीयं तत्त्वभ्रमदशायां राजसंबंधिपुरुषान्वयबोधापत्त्यसंभवात् तृतीयादिविभक्त्या
व्यवधानाद्दधिपश्यपतीत्यादौ दधिपदाव्यवहितोत्तरत्वप्रकारकधातुपदज्ञानस्य हेतुतायाश्चाक्लृप्तत्वात्
पश्यपति दधि पश्यपति चैत्रो दधीत्यादावपि दधिकर्मकदर्शनान्वयबोधापत्त्या दृशाहेतुतायाः अशक्यकल्प
नत्वाच्चेति तंडुलं पचतीत्यादौ तंडुलादिपदस्यैव तंडुलादिकर्मकेलक्षणाविभक्तिस्तु साधुत्वार्थैम् एवं राज्ञः
पुरुषइत्यादावपि राजादिपदस्य संबंध्यादौ लक्षणा विभक्तिः साधुत्वार्थं तत्तद्विभक्त्यंतसमभिव्याहारस्य तत्त
ल्लाक्षणिकार्थबोधनियामकत्वान्नातिप्रसंगः विभक्तेरेव प्रकृत्यर्थविशेषितस्वार्थे लक्षणेति तु न सं
भवति विभक्तेः कुत्रापि शक्तेरक्लृप्ततया शक्यसंबंधरूपलक्षणायाअसंभवात् तंडुलः प्रमेय इत्यादौ वि
भक्त्यर्थातिरिक्तस्यैव प्रकृत्यर्थस्य भानात् प्रकृतिशक्तेः स्वार्थे क्लृप्ततया तत्र लक्षणासंभवादिति तु चिं
त्यम् राजादिपदस्य राजसंबंध्यादौ शक्तत्वाद्भ्रमदशायामिव तत्र लक्षणाग्रहदशायामपि राजसंबंधिनः

कारे गौरवाभावात् न च स्वारसिकलक्षणया नहस्थले तादृशान्वयबोधस्योभयवादिसिद्धत्वेपि निरूढलक्षणानतो
सर्वेषि तात्पर्य्यस्यानादित्वकल्पनागौरवम् अनादितात्पर्य्यविषयीभूतार्थनिष्ठलक्षणाया एव निरूढत्व
लक्षणत्वादितिवाच्यम् राजपुरुष इत्यादिवाक्यजन्यबोधवदीयात्सूर्वनियमतो लुप्तविभक्तिस्मरणकल्पना
पेक्षया तात्पर्य्यानादित्वकल्पनायां गौरवविरहादिति न चैवं दधिपश्यतीत्यादावपि दध्यादिपदस्य दधि
कर्मकादौ लक्षणां स्वीकृत्य तात्पर्येण समं तस्याः सहान्वयबोधोपपादनसंभवात् तत्रापि लुप्तविभक्तिस्मरणा
कल्पनमनुचितमितिवाच्यम् दध्यादिपदस्य दधिकर्मकादौ लक्षणाग्रहदशायामपि तस्य द्वितीयेत
रविभक्त्यंतत्वाभावदशायां दधिकर्मकः पश्यति दधिकर्मकेन पश्यतीत्यादाविवोक्तस्थलेपि दधिकर्मक
दर्शनान्वयबोधानुदयात् भवन्मते दधिकर्तृकः पश्यतीत्यत्र दधिपश्यतीत्यादिस्थलीयदधिपदोत्तरपश्यति
पदस्याकांक्षादिघटितसामग्रीसत्त्वाद्धिकर्मकदर्शनान्वयबोधहितीयांत दध्यादिपदत्वावच्छिन्नधर्मिकताद्या
त्वादिसमभिव्याहारज्ञानस्य तादृशान्वयबोधहेतुतायाः आवश्यकत्वात् दधिपश्यतीत्यादेर्नुमतद्वितीयानु
संधानस्यावश्यकत्वात् राजसंबंधिपुरुषोपन्वयबोधे च राजादिपदाव्यवहितोत्तरप्रकृत्यादिपदत्वज्ञाना

पुरुष इत्यादाविव राजसंबंधिसंबंधी पुरुष इत्याद्यन्वयबोधस्य सर्वजनानुभवसिद्धत्वात् पचति चैत्र इत्यादा
वपि कृतिसंबंधेन पाकादेश्चैत्रादौ विशेषणत्वोपगमेन पचतीत्याद्यन्वयबोधानुपपत्तिर्दूषणा(
कृतिसंबंधस्यापि वृत्त्यनियामकतया तत्संबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावाप्रसिद्ध्या तद्बोधकताऽसंभ
वात् अथैवमपि चैत्रो जानातीत्यादौ चैत्रादौ ज्ञानादेराश्रयतासंबंधेनान्वयबोधोपगमेऽपि न क्षतिविरहः
आश्रयतासंबंधस्याभावप्रतियोगितावच्छेदकतया न जानाति चैत्र इत्यादौ आश्रयतासंबंधा(
वच्छिन्नप्रतियोगिताकज्ञानाद्यभावस्यैव भानसंभवात् तस्याश्च तत्राख्यातस्याश्रयत्वार्थकत्वम्(
निर्युक्तिकं न च धात्वर्थज्ञानादेराश्रयतासंबंधेन चैत्रादिरूपप्रातिपदिकार्थे साक्षात्प्रकारत्वोपगमे त्रा
नं चैत्र इत्यादावपि तथान्वयबोधापत्तिरिति वाच्यम् तादृशान्वयबोधे आख्यातधातुसमभिव्याहार
ज्ञानस्य हेतुत्वात् भवतोप्याश्रयत्वप्रकारकबोधे तादृशसमभिव्याहारज्ञानस्य हेतुता आवश्यकत्वा
त् यत्तु पचति चैत्र इत्यादौ पाककृतिमांश्चैत्र इत्याकारकाख्यातार्थप्रकारकशाब्दबोधोत्पत्त्या तत्रा

13

७ करेण गुरुदा
॥७४॥विश्वा
गां गानि वा
नेतो छिं
स्वतं
॥

ध्याभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वस्यापि व्यभिचारात् अवच्छेदकत्वं चेत् तत्पक्षीयाधिकरणत्वं
वन्ह्यभावस्य हृदत्ववन्निष्ठाभावत्वावच्छिन्नाभावस्य च प्रतियोगितावच्छेदकत्वेपि वन्हित्वस्य

15

म

७

16

॥

दन

त्यांत्र दे

गीतभराल

गल्भंसंसारं.

रं श्रैवतिम्राचप

७ करेणगुरुदारविटेनमौलौव्रस्मोत्तमांगाभिदुरस्यसहास्यितिस्त्वत्यातोलयोजरनिधौकिलगांगवासं
॥७४॥विश्वावसुः॥शांतंपापं॥मंदमतेकिंमुकुंदपादारविंदनिष्पादिनीधुनीमपिविनिंदसि॥परस्य॥
गांगानिवारिगरुडध्वजपादपद्मादाविर्बभूवुरथनन्सुनरींदुमौलिंनिन्युर्विचित्रममृतंसगरान्वयंच
नेतोधिकंभुविपवित्रतमंतमंवा॥७५॥सामर्वत्तोगुरखवतीतटनीसरागांमूर्तिर्विधेर्विवविभातिसर
स्वतीचमेदोत्विपाञ्चलामिदस्त्वारणारविंदादायावभूवचरमाकिलनाभिपद्मात॥७६॥अपिच
॥भागीरथींप्राप्यबुधाःपितृभ्योजलांजलीन्सादरमर्पयंतिपापानिसर्वाणिततःपितृणांभवंत्यहे
दत्तजलांजलीति॥७७॥अन्यच्च॥भागीरथींयःपटुधीरुपास्तेयथाक्रतुन्यायतएषधन्यःदेवत्वमे
त्यत्र दिवेसुधायांभागीरथीतिव्यपदेशमेति॥७८॥किंच॥सरस्वत्यास्त्रीष्टासवितृतनयालिं
गीतमरास्फुरत्फुल्लस्वच्छाप्रवृत्तिरिवभातित्रिगुणाभाक्तपाप्येषादोषापनयनपटुत्वाकलनयाश
गत्वंसंसारंप्रशमयतिकंसारिपदभूः॥७९॥किंच॥गांभीर्येणगदाधरस्यहृदयंमाधुर्यतस्तद्गि
रंश्रैवेतिम्नाचयशस्तदीयमनघंशौर्तत्सतस्तद्रूपांनैर्मल्यातिशयेनतस्यधिषणांनित्यप्रसादेनत

७ राम

ल

मित्यमनुसंधत्ते ॥ ध्यायामि राममभिराममागीरामरंदधारामदघ्नौमि तैं राममरोर्वैरामं ॥ आराममद्भुततन
रामं सुजुणानां घोरामपघ्नमहुरामरवंदितांघ्रिं ॥ ६८ ॥ दयासमुदयालये मुदाधिकाननैकान
ने पलाशनपलायनप्रणयिकार्मुके धार्मिके समीरजसमीडिते प्रविश चित्त मे सत्तमे वलीकृ
तवलीमुखे मनुजधर्मिणि ब्रह्मणि ॥ ६९ ॥ अस्त्रामासत्वणां प्रियादुहितृणामासस्मरारेर्धनुः
दारामासमुनेश्शिलापि नृवरामासत्वपंपाद्युका कुल्यामासमहालीवापि कपयोपायोऽब्धांवधू
वृत्तयापौलस्त्योमपशाकां वभूव भगवन् त्वंमानुषामासया ॥ ७० ॥ आशीलाप्राणदपदेरवरा
चरमुक्तिदैः असुवंभूताभपदैरशार्वधनुरर्दनैः ॥ ७१ ॥ अब्रह्मास्त्रीकृततत्तलोरत्नलीकृतराव
णैरलंकांतरदैवैस्तैरलंकापुरसाधकैः ॥ ७२ ॥ इति विमानं दातीणतः प्रस्थाप्य कृशानुमुद्दिश्य ॥
श्लो॰ ॥ शिथिलितभवखेदाश्लिष्टवैकुंठपादा कृतविपदपनोदाल्कीमचित्तप्रसादा विमलत
रतरंगा विश्रुतांभोधिसंगा विहितदुरितभंगा वीक्ष्यतामत्र गंगा ॥ ७३ ॥ कृशानुः ॥ उपेत्य तीर्थयानि
भागिरथ्याः पीपानिपानीयानि किमिति वीत्य तीर्थयानि ॥ येषां जनिस्थावरणतस्तु हिरण्यप्रहर्तुर्दोषा

पकत्वरूपलक्ष्यतावच्छेदकाक्रान्तत्वमभिप्रेतत्वादे
र् तन्नास्तीति तद्दोषतादवस्थ्यमिति वाच्यं प्रतियोग्य
वृत्तिभेदमात्रावृत्तिभेदत्वावच्छिन्नानुमापकत्व
स्यैव व्यावर्तकपदार्थत्वात् प्रकृते तादृशान्य
तरत्वस्य स्वतादृशाभेदान्यत्वरूपत्वाभावेनाभिधे
यत्वादेर्निरुक्तलक्ष्यतावच्छेदकानाक्रान्ततया
नोक्तदोषप्रसक्तिः नन्वेवमपि जलादिप्रतियोगि
कभेदरूपव्यावृत्तेरपि जलत्वावच्छिन्नप्रतियो
गिताकत्वस्य निरुक्तभेदत्वात्मकत्वात् तत्तदव
च्छिन्नानुमापकत्वेन लक्ष्यतावच्छेदकाक्रान्तत्वेन
तत्रातिव्याप्त्यभिधानासंगतिः न चैवं सिद्धसाधन
प्रसक्तिः साध्यहेत्वोरैक्यादिति वाच्यम् साध्यहे
त्वोरैक्येऽपि जलादिप्रतियोगिकभेदानां समु
दायत्वस्यैव हेतुतावच्छेदकतया जलभेदत्वस्य
साध्यतावच्छेदकतया च हेतुतावच्छेदकसाध्य
तावच्छेदकयोर्भेदान्नासिद्धसाधनप्रसक्तिरिति
चेन्न हेतुघटकप्रतियोगिप्रतियोगिकावृत्तित्वे
न तादृशभेदत्वस्य विशेषणीयत्वात् प्रकृते जल
भेदत्वस्य तादृशस्य जलादिभेदसमुदाया[illegible]क
व्यावृत्तिघटकजलादिभेदप्रतियोगिजलादि
प्रतियोगिकभेदवृत्तित्वाद्व्यावृत्ततावत्यतिव्याप्त्य
भिधानासंगतिः यत्र हेतुघटकावृत्तित्वेनैतादृश
भेदत्वविशेषणीयं लाघवात् व्यावृत्ततावत्यतिव्याप्त्य
भिधानसंगतिश्चेति तन्न तथासति जल[illegible]नि
ष्ठतद्घटितत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकभेदत्वस्या
पि निरुक्तभेदत्वात्मकत्वात् हेतुघटकावृत्तित्वाव
व्यावृत्तेस्तदवच्छिन्नानुमापकत्वरूपलक्ष्यतावच्छे
दकाक्रान्ततया तत्रातिव्याप्त्यभिधानासंगतेर्दुर्वा
रत्वात् न च प्रतियोग्यवृत्तिभेदमात्रवृत्तिहेतुघट
कप्रतियोगिप्रतियोगिकावृत्तिभेदत्वावच्छिन्नानु
मापकत्वमेव व्यावर्तकत्वमिति फलितं एवं च न क
श्चिद्दोष इत्याहुः ॥ वस्तुतस्तु व्यावर्तकत्वमत्र तद्घ
टितत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकभेदत्वावच्छिन्ननिरूपि
तव्याप्यत्वमेव गंधादेर्जलादिनिष्ठतद्घटितत्वावच्छि
न्नप्रतियोगिताकभेदत्वावच्छिन्ननिरूपितव्याप्तिम
त्वाल्लक्ष्यत्वोपपत्तिः अभिप्रेतत्वादेः किंचिद्वि
तादृशभेदत्वेन व्यापकतावच्छेदकमिति पा[illegible]
तादृशभेदत्वावच्छिन्ननिरूपितव्याप्यत्वाभावात्

इदं दे पकं हारस्तारस्तरुण्या निधुवन कलहे मौक्तिकानां विशीर्णो भूमौ पातस्त्रिभागश्शयनत
लगतः पंचमांशोऽस्य दृष्टः षष्ठांशः सुकेश्या ज्ञाता दशमः संगृहीतः प्रियेण दृष्टं षट्
कं च सूत्रे एक कतिपये मौक्तिकैर्वद्हारः २५ न्यासः १/३ | १/५ | १/६ | १/१० दृश्यं ६ अत्रेष्टं पंच
त्रिंशं प्रकल्प्य प्राग्वज्जातो राशिः ३० अथ शेषजातेरुदाहरणम् ॥ स्वार्द्धं प्रादात्प्र
यागे नवलवयुगलं योऽवशेषस्य काश्यां शेषाङ्घ्रिं शुल्कहेतोः पथि दशमलवान्
षट् च शेषाद्गयायां शेषा निष्का स्त्रिषष्टिर्निजगृहमनया तीर्थपांथः प्रयातस्तस्य
द्रव्यप्रमाणं वद यदि भवता शेषजातिः श्रुतास्ति २६ न्यासः | १/२/२ | १/२ | ३/[illegible] | [illegible] | [illegible] दृश्यं
६३ अत्र रूपं राशिं प्रकल्प्य भागानशेषान्शेषादपास्य ॥ अभिन्नो [illegible]
स्थिति जात २ अनेन [illegible] गुणितेन जातिनिष्कसंख्या [illegible] लोमविधि
सूत्रेण [illegible] करणम् [illegible] ॥ [illegible]

अधिकम् २

स्येयदिति ३७।२। विचित्रंतत्रयत्नस्थेदिति मालिनयितुंखलवदनमिति ३७।१ अधिकं प्रथुलापोराद्धाधेयेत्ति० युगांतकालप्रतिसंहृतात्मनइति ३७।१ पृथ्व्याधेयादिति अहोविशालंभूपालइति ३७।२ अल्पंतुसूक्ष्माद्धा अधिकम् धेयादिति यन्मध्यदेशादपितेसूक्ष्ममिति ३७।२ अन्योन्यंनामयत्रस्यादिति यथोर्ध्वाक्षः पिबत्यंबिति ३७।२ अन्योन्यम् २ विशेषः विशेषःख्यातमाधारमिति कमलमनंभसीति दिवमप्युपयातानामिति ३८।१ विशेषांतरः विशेषःसोपियपेकमिति हृदयान्नापयातोसीति ३८।१ विशेषः किंचिदारंभतइति स्फुरदद्भुतरूपमिति ३८।१ आघातः स्याद्याघातोन्यथाकारीति दृशादग्धंमनसिजमिति ३८।१ सौकर्य्येणनिबद्धापीति भुवनेनविसृजस्पर्द्धीमिति ३८।२ गुंफः गुंफःकारणमालास्यादिति भवंतिनरकाःपापात् ३८।२ आघातः ३ एकावली गृहीतमुक्तरीत्येति दोसंभोजातुपर्य्यंतेमिति दिक्कालात्मसमेवेति ३८।२ मालादीपकम् दीपकैकावलीयोगादिति संग्रामांगणमागतेनभवेति ३९।१ सारः उत्तरोत्तरउत्कर्षइति अंतर्विष्णोस्त्रिलोकीति तृणाल्लघुतरस्तूलइति गिरिर्महानिति ३९।१ यथासंख्यम् यथासंख्यंक्रमेणैवेति शरणंकिंप्रपन्नानीति ३९।१ पर्य्यायः पर्य्यायोयदीति श्रोणीबंधस्त्यजतीति नन्वाश्रयस्थितीरियमिति प्रायश्चित्तमिवेति विंबोष्ठएवरागस्तेइति

३।२।२ पर्य्यायः एकस्मिन्नप्यनेकमिति तथाभूदस्माकमिति ३।२।२ परिवृत्तिः परिवर्त्तिर्विनिमयइति तस्यचप्र
वयसोजरणप्रभइति ३।२।२ परिसंख्या परिसंख्यानिषेधेकमिति विलंघपतिश्रुतिर्वर्त्मयस्यामिति ५।०।१ विक
ल्पालंकारः विरोधेतुल्यबलयोरिति पतत्यविरतंवारीति ५।१।१ समुच्चयः बहूनांयुगपद्भावभाजामिति वि
भाणहृदयेति ५। समुच्चयः अहंप्रथमिकाभाजामिति प्रदानंप्रवलमिति ५।११ कारकदीपकम् क्रमि
कैकगतानांत्विति निद्रातिस्नातिभुंक्तेइति ५।१२ समाधिः समाधिःकार्य्यसौकर्य्यमिति मानमस्यानिराक
र्तुमिति ५।१२ प्रत्यनीकम् प्रत्यनीकंबलवतइति ममकीर्तिरूपमहरद्रुवीति मधुव्रतौघःकुपितइति
५।१।१ काव्यार्थापत्तिः कैमुत्येनार्थसंसिद्धिरिति अधरोयमधीराक्ष्याइति लोकीयहृदयंपातित्वेति ५।१।१
काव्यलिंगम् समर्थनीयस्यार्थस्येति भस्मोद्धूलनभद्रमस्त्विति चिकुरप्रकरजयंतितेइति वपुःप्रादुर्भा
वादनुमितमिदमिति असोढानन्तकालोऽत्र सदसहभावस्येति जीयादंबुधितनयेति हेगोदावरीति ५।२।२
अर्थान्तरन्यासः उक्तिरर्थान्तरन्यासस्यादिति गुणवद्वस्तुसंसर्गादिति ५।७।१ यदुच्यतेपार्वतिपापवृत्तयेइति दा
नंददत्यपिजलैरिति

२८ अन्यस्यापर्य्यायोक्तम् पर्य्यायोक्तंतदप्याहुरिति देहिमत्कंदुकंराधेइति २९।१ व्याजस्तुतिः साधुदूतिपुनरिति
कस्तेशौर्य्यमदोयोद्धुमिति अर्हदानववैरीणेति कस्त्वंवानरराम राजभवनेइति यद्वक्त्रंमुहुरीक्षसेनधनिना
मिति धन्याःस्थलवनेवानाइति शिखिरिणिक्वनुनाम कियच्चिरमिति ३०।१ व्याजनिंदा० निंदायानिंदयाव्यक्ति
रिति विधिरेवविशेषगर्हणीयइति लावण्यद्रविणव्ययोनगणितइति ३१।२ आक्षेपः आक्षेपःस्वयमुक्तस्येति०
साहित्यपाथोनिधिमंथनोत्थमिति शृण्वंतुसर्वेयदिवेति ३१।२ निषेधाभासम् निषेधाभासमाक्षेपमिति नरेंदुमौ भास ५
लेनवयमिति ३२।१ अन्योयमाक्षेपः आक्षेपोऽन्योविधाविति नाचिरंममतापायेति ३२।१ विरोधाभासः
आभासत्वेविरोधस्येति प्रतीपभूपैरिवेति ३२।१ विभावना विभावनाविनापिस्यादिति वरतनुकवरीवि
धायिनेति अपीतिक्षीवकादंबमिति ३२।२ द्वितीयाविभावना हेतूनामसमग्रत्वेइति उद्यानमारुतो
द्धूतचूतचंपकरेणवइति ३२।२ तृतीयाविभावना कार्य्योत्पत्तिस्तृतीयादिति चित्रंतपतिराजेंदुइति ३३।१
चतुर्थीविभावना अकारणात्कार्य्यजन्मइति तिलपुष्पात्समायातीति विभावना विरुद्धात्कार्य्यसंपत्तिरि
ति उदितेकुमारस्तूर्य्यइति अविवेकिकुचद्वंद्वमिति ।३३।१ विभावनाकार्य्यात्कारणजन्मापीति जाता

३३।२ विशेषोक्तिः कार्य्याजनिर्विशेषोक्तिरिति अनुरागवती संध्येति ३३।२ असंभवः असंभवोर्थनिष्पत्ते
रिति अयंवारामेकइति ३३।२ असंगतिः विरुद्धंभिन्नदेशत्वमिति अहोखलभुजंगस्येति अजस्रमारो
हसिदूरदीर्घामिति भ्रूचापवल्लीसुभुवोति ३३।२ अपरा असंगतिः अन्यत्रकरणीयस्येति अपारिजातां
वसुधामिति त्वत्खड्गखंडितसपत्नविलासिनीनामिति मोहंजगत्त्रयभुवामपनेतुमिति ३४।१ विषमः २
विषमंवर्ण्यतेयत्रेति अभिलषसि यदिंदोवक्त्रलक्ष्मीमिति ३४।१ अपरं विषमम् विरूपकार्यस्योत्पत्ति
रिति अतिघस्यापप्यवाप्तिश्चेति गोपालइतिकृपालुत्वमिति दिविभ्रितवतश्चंद्रमिति दिधत्तन्माहतेर्वलमि
ति पद्मातपत्रास्तिके सरसी हहस्येति विलोसिमंचवेलमिति लोकेकलेकमहात्मपमिति शापोप्य
दृष्टतनयेति तं प्रतिप्रे षिता दूतीति नपुंसकमिति ज्ञात्वेति भानुर्निशामनुभवदंभिमपूर्वशोभा त्वद्धक्रं
तिमयमंबुजेति वल्लालक्षोणिपालइति ३६।१ समम् समंस्याद्दूर्णनमिति कौमुदीवतुहिनांशुमंडलमि
ति चित्रं चित्रंवतवतमहदिति द्वितीयंसम सारूप्यमपिकार्यस्येति दवदहनादुत्पन्नइति आदोहाला
हलहुतभुजा दत्तहस्तावलंबइति ३६।२ विनानिष्टेचतत्तसिद्धिरिति शस्त्रंनरवलकर्तव्यमिति सत्यंतपःसुगः

देवानीति उत्कंठयति मेघानामिति श्यामयति जलधरधारेति वदनेन निर्जितं तवेति १५।१। प्रतिवस्तूपमा०
वाक्ययोरेकसामान्ये इति तवामृतस्यंदिनि पादपंकजे इति स्थिरा शैलीगुणवतामिति वैधर्म्येण प्रतिवस्तू
पमा विद्वानेव हि जानातीति यदि संति गुणाः पुंसामिति १५।२। दृष्टांतः चेद्बिंबप्रतिबिंबत्वमिति कामं नृपाः संती
ति देवीं वाचमुपासते हीति वैधर्म्येण दृष्टांतः कृतं च गर्वाभिमुखमिति १६।१। वाक्यार्थयोः सदृशयोरिति अरण्ये निदर्शना प
रुदितं कृतमिति पदार्थवृत्तिनिदर्शना पदार्थवृत्तिमप्येके इति वियोगे गौडनारीणामिति त्वयि सति शिवदात
रीति दोर्भ्यां तितीर्षुरिति राजसेवा मनुष्याणामिति [१७।१।] अंघ्रिदंडो हरेरूर्ध्वमिति [१७।१] ज्योत्स्नाभस्मच्छुरणधवलेति०
१७।२। अपरा निदर्शना अपरां बोधनं प्राहुरिति उदयन्नेव सवितेति उन्नतं पदमवाप्येति [१८।१] चूडामणिपदे धत्ते यो
देवमिति १८।२। व्यतिरेकः व्यतिरेको विशेषश्चेदिति पल्लवतः कल्पतरोरिति रक्तस्त्वं नवपल्लवैरिति दृढ
तरनिबद्धमुष्टेरिति १८।२ सहोक्तिः सहोक्तिः सहभावश्चेदिति छायासंश्रयते तले विटपिनामिति १९।१ विनो
क्तिः विनोक्तिश्चेद्विना किंचिदिति यश्च रामं न पश्येत्विति द्वितीया विनोक्तिः तच्चेत्किंचिद्विना रम्यमिति आ
विर्भूते शशिनि तमसेति १९।१। समासोक्तिः समासोक्तिः परिस्फूर्तिरिति व्यावल्गत्कुचभारेति पुरायत्रः स्रोत इति

दे २०।१। निरीक्ष्य विद्युन्नयनैः पयोमुखमिति २१।१ परीकरः अलंकारः परिकर इति तवप्रसादात्कुसुमायुधोपीति स
वक्तिविनिधानस्येति व्यास्यं नैकतया स्थितमिति अति यजेत निजामिति २२।१। परीकरांकुरः साभिप्राये विशेष्योवि
ति फणीन्द्रस्तेगुणान्वक्तुमिति २२।२। श्लेषः नानार्थसंश्रयः श्लेष इति अत्रैनत्वन्मुखेमिति ज्ञातः काकोदरो येने
ति नीतानामाकुलीभावमिति असावुदयमारूढ इति [२३।१] अयं मतिजरठाइति [२३।१] मंदमानिमधुरध्वनिर्मोपलेति [२३।१] कुम्भाद्इ
ति प्राप्तवतीति २३।२ अप्रस्तुतप्रशंसा अप्रस्तुतप्रशंस्यादिति [२४।१] आवद्धकृत्रिमसटेति अंतश्छिद्राणि भूयांसीति
विधायवैरं सामर्षेनरइति सौहार्द्दस्वर्णरेखेति [२४।२] अंकोपि रोपितम्मगइति [२४।२] हृतसारमिवेंदुमंडलमिति [२५।१] आक्रिस्तपनू
नमस्तद्युतयइति [२५।२] नायं त्वदं प्रिनावधावनतोयलग्नाइति [२५।२] अस्याश्चेद्गतिसौकुमार्य्यमधुनेति [२५।२] लज्जातिरश्चांपदी
ति [२६।१] नोपेत्रयोधिपरस्येति [२६।१] कोलिन्दिन्द्रहिकुंभोद्भवजलधिरिति २६।१ प्रस्तुतांकुरः प्रस्तुतेन प्रस्तुतेनेति [२६।२] कैस्त्वंभो
कथयामि दैवहतकमिति अन्यासु तावदुपमर्दसहासु इति [२६।२] कोशेहं दुमियं दधातीति २७।१। रात्रिः शिवाकाचनेति।
वहंती सिंदूरमिति [२७।१] अंगासंगिमृणालकांडमयतेइति [२७।२] परिम्लानं पीनस्तनजघनसंगादिति २७।२ पर्यायोक्तिः।
पर्यायोक्तं गम्यस्येति [२८।१] लोकं पश्यतियस्यांघ्रिरिति [२८।२] निवेद्य तां हेतुसमापयंताविति [२८।१] देवं वंदे जलधिशरधिमिति।

शुद्धा

शंकुचयोरिति ७।१। भ्रांतिमदलंकारः स्यात्स्मृतिभ्रांतिसंदेहैरिति अपंगमजनमधुपइति दिव्यानामपि कृ

प विस्मयोत्फुल्लादिति पलाशकुसुमभ्रांत्येति ७।२। शुद्धापह्नुतिरन्यारोपार्थोधर्मनिह्नवइति अंके

केपिशशंकिरइति ७।२। हेत्वपह्नुतिः सएवयुक्तिपूर्वश्चेदिति मेघानभूमिधरेति ८।१। पर्यस्तापह्नु

तिः अन्यत्रतस्यारोपार्थइति हालाहलंनैवविषंरमेति ८।१। भ्रांतापह्नुतिः भ्रांतापह्नुतिरन्यस्यशंका

यांभ्रांतिवारणइति नागरिकसमोस्त्रिपिकोन्न्वतिरिति कल्पितभ्रांतिपूर्विका भ्रांतापह्नुति जटा।

नेयंवेणीति ८।२। तत्वाख्यानोपमानपद्मंमुखमेवेदमिति ८।२। छेकापह्नुति छेकापह्नुतिरन्यस्य

शंकातस्तथ्यनिह्नवेइति सीत्कारंशिक्षयतीति पद्मेत्वन्नयनेस्मरामीति वदंतीजारवृत्तांतमिति ८।१।

कैतवापह्नुति कैतवापह्नुतिर्व्यक्तौव्याजाद्यैरिति निकेषुवारिकपयेति ९।१। उत्प्रेक्षा संभावना

स्यादिति धूमस्तोममिति रक्तंत्वदंघ्रियुगलमिति मध्यः किंकुचयोर्भृत्यादिति १०।१। उत्प्रेक्षोदाह

रणांतराणि बालेंदुवक्राण्यविकाशभावादिति पिनष्टीवतरंगाग्रैरिति १०।२। विवक्षवतानापिचतेवे

ति पूरं विधुर्वर्द्धयितुमिति स्याप्यितानांपरिवर्तनायेति गम्योत्प्रेक्षा त्वत्कीर्तिर्भ्रमणश्रांतेति रामः

राम
२

8

११।१। रूपकातिशयोक्तिः रूपकातिशयोक्तिः स्यादिति वापीकापि स्फुरति गगने तत्परमिति ११।२। रूपकातिश०
समावद्धयासे रूपवनचकोरै रत्रुसत इति ११।२। सापन्हवारूपकातिशयोक्तिः यद्यपन्हुतिगर्भत्वमिति मुक्ता
विद्रुममंतरेति गता सुतीरं तिमिघट्टनेनेति १२।१। जानेतिरागादिदमेव विंवमिति रवितनोगजः पद्मानिति
१२।१। भेदकातिशयोक्तिः स्यादिति अन्येयं रूपसंपत्तिरिति १२।१। संवंधातिशयोक्तिः स्यादिति कतिपय
दिवसैरिति १२।२। योगोप्ययोगोऽसंवंधातिशयोक्तिरिति अनयोरववद्योगिरिति १२। अक्रमातिशयोक्तिः०
अक्रमातिशयोक्तिरिति मुंचति मुंचति कोपमिति १२। चपलातिशयोक्तिः चपलातिशयोक्तिः स्यादिति
आदातुं सकृदीक्षितेपीति १३।१। अत्यंतातिशयोक्तिः० अत्यंतातिशयोक्तिस्तदिति कवींद्राणामास
न्निति १३।१। तुल्ययोगिता वर्ण्यानामितरेषामिति त्वदंगमार्दवे दृष्टे इति संजातपत्रप्रकरान्वितानीति १३।२।
अपरा तुल्ययोगिता हिताहितेवृत्तितौल्यमिति यश्च निंवं परशुनेति १३।२। अन्या तुल्ययोगिता गुणोत्कृष्टैः
समीकृत्येति १४।१। संगतान्यमृगादृशामिति १४।१। दीपकम् वदंति वर्ण्यावर्ण्यानां धर्मैक्यमिति मणिःशा
णोल्लीढ इति सुवर्णपुष्पां पृथिवीमिति १४।१। आवृत्तिदीपकम् त्रिविधं दीपकावृत्ताविति उन्मीलंतिक

राम
२

८

यइति वाच्यं अनंतसंस्कारतन्नाशकल्पनापत्याच। मम स्मरणस्यैव संस्कारनाशत्वकल्पनेन व्यभिचारसंश
याभावात्॥ ❁ इदानीं क्रमप्राप्तं मनो निरूपयति साक्षात्कारे सुखादीनां करणं मन उच्यते इति एते
न मनसि प्रमाणं दर्शितं तथाहि सुखसाक्षात्कारः सकरणको जन्यसाक्षात्कारत्वात् चाक्षुषवत् इ
सः त्यनुमानेन करणत्वेन मनसः सिद्धेः नचैवं दुःखादिसाक्षात्काराणामपि करणांतराणि स्युरिति वा
च्यं लाघवादेकस्यैव तादृशसकलसाक्षात्कारकरणतया सिद्धेः एवं दुःखादीनामसमवायिका
रणसंयोगाश्रयतया मनःसिद्धिर्बोध्या मनसोऽणुत्वे प्रमाणमाह अयौगपद्याज्ज्ञानानां तस्याणुत्व
मिहेष्यते इति ज्ञानानां चाक्षुषरासनादीनां यौगपद्यं एककालोत्पत्तिर्नास्तीत्यनुभवसिद्धं तत्र नानेंद्रि
याणां सत्यपि विषयसान्निकर्षे यत्संबंधादेकेंद्रियेण ज्ञानमुत्पद्यते तदसम्बन्धादपि त्वगादिभिः परै
र्ज्ञानं नोत्पद्यते तन्मते विभुत्वे च असान्निधानं न संभवतीति नाविभु मनः नच तदानीमदृष्टविशे

ण्म
६

पूर्वमनुभवस्मरणाभेदात् बुद्धेर्विषयत्वं तत्रानुभवप्रकारा दर्शिताः सुगमत्वात्स्मरणं न दर्शितं तत्राहि
पूर्वानुभवः कारणं अत्र केचित् अनुभवत्वेन न कारणत्वं किंतु ज्ञानत्वेन अन्यथा स्मरणानंतरं स्मर
णं न स्यात् समानप्रकारकस्मरणेन पूर्वसंस्कारस्य विनष्टत्वात् मन्मते तु तेन स्मरणेन संस्कारांतरद्वारा
स्मरणांतरं जन्यते इत्याहुः नन्वत्र समूहालंबनोत्तरं घटपटादीनां क्रमेण स्मरणमजनिष्ट सकलविष
यस्मरणोत्तरमाभूत् तत्र फलस्य संस्कारनाशकत्वाभावात् कालस्य रोगस्य चरमफलस्य वा संस्कारना
शकत्वं वाच्यं तथा च न क्रमिकस्मरणानुपपत्तिः न च पुनः पुनः स्मरणात् दृढतरसंस्कारानुपपत्तिः
उटितु द्बोधकसमवधानस्य दार्ढ्यपदार्थत्वात् न चाविनिगमनाविरहादेव ज्ञानत्वेनापि जनकत्वं स्या
दिति वाच्यं विशेषधर्मेण व्यभिचारात् ज्ञाने सामान्यधर्मेणान्यथासिद्धत्वात् कथमन्यथा दण्डस्य भ्र
मिद्वारा द्रव्यत्वेन रूपेण कारणत्वं न चानंतरालिकस्मरणानां संस्कारनाशकत्वे संशयात् व्यभिचारसंश

त्व

10

नारदउवः कंबलपादुकायांकारीस्थी
तोगापतिमदकानि तंत्राक्षणिप्र
च्छतिपुत्रकामाराजन् हमादांलव
णस्यकोऽर्घः १ विचित्रा देहसंपत्ति
रीश्वरापनि वेदितुं पूर्वमेवकृ
ता ब्रह्मन् हस्तपादादिसंयु
ता २ कलौ कृतयुगं तस्य कालिस्तस्य कृते युगे यस्य
चेतसि गोविंदो हृदये यस्य नाच्युतः ३ जीवनं कृष्णभक्त
स्य वांपंच। नदिनानि च पनतु कस्य स हस्राणि भक्ति हि
नस्य केशवे ४ प्रीतिर्भोज्यानि चान्नानि पापद्भोज्यानि वा
पुनः नावयोः प्रीतिरभवन्न वैचापकृतावयम् ५

श्रीमते रामानुजाय नमः त्रिमणिधारणानंतरं एवंप्रकारेण संध्यानुष्ठानं कुर्य्यीत
पश्चादुत्तरवाक्येनाचमनत्रयं कृत्वा भगवदाज्ञया भगवत्कैंकर्य्यीयं प्रप
त्तिसंध्यामहंकरिष्ये मंत्ररत्नेनैव पुनर्मार्जनं नववारं कृत्वा पश्चादेकमर्घ्यं
दत्वा पश्चान्मंत्ररत्नेनैवार्घ्यत्रयं दत्वाऽऽचम्य पश्चात्केशवादितर्पणं
कुर्य्यात् केशवं तर्पयामि नारायणं तर्पयामि माधवं तर्पयामि विष्णुं तर्प०
गोविंदं तर्प० मधुसूदनं तर्प० त्रिविक्रमं तर्प० वामनं तर्प० श्रीधरं तर्प० हृ
षीकेशं तर्पया० पद्मनाभं तर्प० दामोदरं तर्प० वासुदेवं तर्पया० पश्चादासनं
श्रीमते रामतेरामानुजानमः श्रीरिति प्रोच्य तत्रोपाविश्य प्रु ञाचमनं कृत्वा प

१.

नसत्तासमवायित्वपि गुणादौ विशिष्टसत्तात्वावच्छिन्नस्य समवायेना
सत्त्ववत् घटत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वसंबंधेन घटत्वावच्
छिन्नवतोऽपि घटाभावस्य न तादृशसंबंधेन प्रमेयत्वावच्छिन्नव
त्त्वमतः प्रमेयं नास्तीत्यादौ घटत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वसंबंधे
नैव प्रमेयत्वावच्छिन्नस्यैवाभावो भ्रमत्वमित्यपि प्रत्युक्तम् घटत्वादे
रन्वयितावच्छेदकतया तदवच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वसंबंधेन प्रमेयत्व
विशिष्टस्यान्वये निराकांक्षत्वात्तादृशाभावस्यासंभवादिति ध्येयम् नीलघ
टो नास्तीत्यादौ नीलघटत्वस्यान्वयितावच्छेदकत्वे तादृशधर्मावच्छिन्न
प्रतियोगिताकत्वमेव संसर्गो ननु नीलत्वादिप्रत्येकं धर्मावच्छिन्नप्रति
योगित्वं नीलघटस्य पीतघटस्य चाविकले तादृशप्रयोगानापत्तेः नी

(३)

राम
१.

कंबुग्रीवादिमान्नास्तीत्यादिशाब्दबोधानां संसर्गकोटावेव प्रतियो
गितायां प्रमेयत्वावच्छिन्नत्वावगाहितया भ्रमत्वम् संसर्गप्रका
रताधारताविशेषणताविशेष्यभावस्यैव घटकत्वात् अन्यथास्व
रूपसंबंधेन प्रमेयत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्यालीकतया त्व
ऽवच्छिन्नत्वसंबंधेन प्रमेयत्वाभाववैशिष्ट्यधर्मिण्यपत्वयासंभवेन भ्रमत्वा
नुपपत्तेः स्वदुपरागेणाप्यसतः संसर्गमर्यादया भानस्याप्यनंगी
कारात् लक्षणेन घटत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वसंबंधेन वा
भावे प्रमेयस्य सत्वेन भ्रमत्वस्य वक्तुमशक्यत्वात् अन्यथा घटवत्य
पि घटो नास्तीत्यादेः प्रमाणत्वापत्तेः तद्घटत्वावच्छिन्नप्रतियोगिता
कत्वसंबंधेन घटाविशिष्टस्य घटविशेष्याभावस्य तत्र सत्वात् एते

तो·
१·

पाकौऽयं विधेयम् एवं विनियोजनादिकमपि तथाच प्राजापत्येषु कस्माच्चित्प्रयोगा
रभ्य एकं सर्वत्रानुष्ठाय द्वितीयादिः पदार्थस्तेनैव क्रमेणानुष्ठेयः सम्प्रवृत्तिक्रमः सो
यं श्रुत्यादिभ्यो दुर्बलः तदेवं संक्षेपात्तो निरूपितः षड्विधक्रमनिरूपणेन प्रयोग
विधिः कर्मजन्यफलस्वाम्यबोधको विधिरधिकारविधिः कर्मजलस्वाम्यं क
र्मजन्यफलभोक्तृत्वम् स च यजेत स्वर्गकाम इत्यादिरूपः स्वर्गमुद्दिश्य यागं वि
दधते तेन स्वर्गकामस्य यागजन्यफलभोक्तृत्वं प्रतिपाद्यते यस्याहिताग्नेरग्नि
र्गृहान्दहेत्सोऽग्नये क्षामवते अष्टाकपालं निर्वपेदित्यादिना निदाहादौ निमि
त्ते कर्मविदधता निमित्तवतः कर्मजन्यपापक्षयरूपफलस्वाम्यं प्रतिपाद्यते ए
वमहरहः सन्ध्यामुपासीत इत्यादिना शुचिविहितजीविनः सन्ध्योपासनजन्यप्रत्य

ऽ

रम
१·

क्रमः प्रवृत्तिक्रमाद्बलवान् प्रवृत्तिक्रमे हि बहूनामंगानां प्रधानविप्रकर्षात्त
मुख्यक्रमे तु सन्निकर्षात्त सहप्रयुज्यमानेषु प्रधानेषु सन्निपतितानामंगाना।
मावृत्त्यानुष्ठाने कर्तव्ये हि द्वितीयादिपदार्थानां प्रथमानुष्ठितपर्वापर्यक्रमायः
क्रमः स प्रतिपत्तिक्रमः यथा प्राजापत्यपश्वंगेषु प्राजापत्या हि वैश्वदेवीं कृ
त्वा प्राजापत्यैश्चरंतीति वाक्येन तृतीयानिर्देशात्सेतिकर्तव्यताका एकका।
लतत्त्वेन विहिता अतस्तेषां तदंगानां चोपाकरणनियोजनप्रभृतीनां सा हि
त्यं संप्राप्यं तत्र प्राजापत्यपशूनां संप्रतिपन्नदेवताकत्वेन युगपदनुष्ठाना।
दुपपद्यते तदंगानां चोपाकरणादीनां युगपदनुष्ठानमशक्यम् अतस्तेषां।
साहित्यमव्यवहितानुष्ठानात्संपाद्यम् तत्रैकस्योपाकरणं विधायापरस्यो।

वापपरिहारेण फलस्वाम्यं बोध्यते न च फलस्वाम्यं तत्प्रयोगोपकारविशिष्टः
अधिकारश्च स एव यद्धि विधिवाक्ये पुरुषविशेषणत्वेन श्रूयते यथा काम्येष्टिकः [illegible]ति
फलकामना नैमित्तिके कर्मणि निमित्तनिश्चयः नित्ये संध्योपासनादौ शुचिविहि
कालजीवित्वं च अत एव राजा राजसूयेन स्वाराज्यकामो यजेतेत्यनेन विधि
वाक्येन स्वाराज्यफलमुद्दिश्य विदधतापि न स्वाराज्यकाममात्रस्य तत्फलभोक्तृत्वं
प्रतिपाद्यते किंतु राज्ञः स्वतः स्वाराज्यकामस्यैव राजत्वस्याप्यधिकारिविशे
षणत्वेन श्रवणात् क्वचित्पुरुषविशेषणत्वेनाश्रुतमप्यधिकारिविशेषणम्
यथा अध्ययनविधिसिद्धा विद्या क्रतुविधीनामर्थज्ञानापेक्षत्वेनाध्ययनविधिसि
द्धार्थज्ञानवत्त्वं प्रत्येव प्रवर्तते । एवमग्निसाध्यकर्मस्वाधानसिद्धाग्निमत्ता अ
ग्निसाध्यकर्मणामग्न्यपेक्षत्वेन तद्विधीनामाधानसिद्धाग्निमत्त्वं प्रत्येव प्रवर्तते ।

श्री॰ तो॰ ६

७

व्यक्तेरव्याप्यवृत्तेर्वा साध्यस्याभाववद्वृत्तित्वेनापि नाव्याप्तिः तत्र
वृत्तित्वाभावस्तु तत्तत्साध्याभाववद्वृत्तित्वव्यापकं व्याप्त
त्ववृत्तिधर्मेनवच्छिन्नप्रतियोगिताको बोध्यः तेन साध्याभाव
व व्यक्तिविशेषवृत्तित्वस्य पार्थिवत्वादि विशेषितस्यापि
त्वावच्छिन्नस्य वा साध्याभाववद्वृत्तित्वस्याभावमादा
य नातिप्रसंगः अत्र हेतुतावच्छेदकसंबंधेन साध्याभाववद्वृत्ति
त्वं बोध्यम् तेन वन्ह्यभानवति स्थावपवे धूमस्य वृत्ताव
पि न दोषः इत्थं च साध्याभावोपि हेतुतावच्छेदकसंबंधे
न कस्यचिदप्यधिकरणे वर्तमानो ग्राह्यः तेन जातिमान्स

९

सितत्वं वा व्याप्तिरितिनयुक्तम् सर्वसाध्याभाववद्वैपक्ष्यी
त्तु यत्तु साध्याभाववद्वृत्तिपद्वत्नौ प्रकृतानुमितिविरोधित्वं ना
सितत्वं व्याप्तिरिति तन्न अनुमित्यविरोधित्वज्ञानस्यानुमि
तिहेतुत्वेसाध्याभाववद्वृत्तित्वज्ञानस्यानुमित्यविरोधित्वपा
व्यभिचारिण्यतिप्रसंगात् केचित्तु यावन्तः साध्याभावाः प्रत्येकंत
त्तत्समानाधिकरणतदधिकरणवृत्तित्वाभाववत्त्वं तत्त्वम् सिनात्वंच
समानासमानाधिकरणधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वान्यतररूपेणसा
ध्याभावस्यपूर्वोक्तद्वितीयपरीत्यात्प्रत्येतव्यो व्याप्यवृत्तिश्च
योगितावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिव्यधिकरणो वा तेनतत्तत्साध्य

निचारः । द्रव्यविषयकप्रत्यक्षत्वस्य सामान्यतोपि विषयतयोत्पत्त्यात्तत्र च भिन्नावच्छेदकतापर्याप्तत्वे द
कप्रत्यक्षे द्रव्यवृत्तित्वस्य विशेषणतयावच्छेदकत्वेका पर्याप्तावच्छेदककोटौ द्रव्यविषयकत्वेन निवेशनी
यं प्रयोजनाभावात् किंचिद्देशे लौकिकस्यापि प्रत्यक्षस्योपनीतरूपप्रत्यक्षे विषयतयोत्पत्तेस्तत्र च
भिन्नावच्छेदकतया लौकिकविषयतायाः प्रत्यक्षवृत्तित्वावच्छेदकत्वेका पर्याप्तावच्छेदककोटौ लौकिकत्वम
पि न निवेशनीयं प्रयोजनं प्रत्यक्षत्वनिवेशनमफलं प्रत्यक्षे तस्य लौकिकविषयतासंबंधेनान्(
त्पत्तेर्व्यभिचारानवकाशात् तथापि नित्यानित्यधर्मस्य x वृत्ति x कार्यतावच्छेदकत्वस्य सिद्धान्ते हे
तुतया ज्ञानादिसाधारणानामनतिप्रसक्तस्य कार्यतावच्छेदकत्वासंभवात् प्रत्यक्षत्वनिवेशः । न च
प्रत्यक्षत्वमपि एवं साधारणमतः [illegible] जन्यतावच्छेदकमिति वाच्यम् । ईश्वरप्रत्यक्षत्वाव[illegible] तज्जन्य
प्रत्यक्षवृत्तिजातिविशेषस्यैव कार्यतावच्छेदकत्वात् ईश्वरज्ञाने प्रत्यक्षत्वव्यवहारस्य कार्यमात्रे
उपादानलौकिकप्रत्यक्षस्य हेतुतया [illegible] लौकिकविषयतानिबंधनत्वेन प्रत्य
क्षत्वजातेस्तत्साधारण्ये मानाभावात् न च मानसान्यप्रत्यक्षं प्रतिरूपस्य हेतुत्वे तत्प्रत्यक्षाः स्पार्शन
प्रत्यक्षानुपपत्तिरिति वाच्यम् वायोः [illegible] तज्ज्ञानस्य स्पार्शादिलिंगकानुमितिरूपतयोप
पत्तेः [illegible] तीतो वायुरित्याकारोपि मानस एवेति [illegible] नवीनाः [illegible] पवनत्वादुपगत्वा

श्रीभाष्यंद्रविडाग
मप्रवचनं श्रीस्थ
लेष्वन्वयं कैंकर्य
पदुशैलनिलयवस
तिः सार्वभौमो ...
रं यद्भाष्यगतामि
मानवसतिः श्रेय
स्तताम्भिमतं श्री
व्याख्याहयतीश्वर
रोपरमगादिश्लोः
पदं साश्वतं ॥ १
... वीविश्लोकीला
धीर्गुरुषु नमति
वैष्णवे जाति बुद्धि
र्विष्णोर्वा वैष्णवा
नां कलिमलम
थने पादतीर्थेंबु
बुद्धिः स्तिद्धेतन्नाम
मंत्रे कलिकलुषहरे
शब्दसामान्यबुद्धि
र्विष्णौ वर्षेश्वरे शेत
दितरसमधीर्यस्य वा
नारकी सः २ गुर
हरीश्वनसमये मा
...मनोधि
...
...शानुरगोति ३
नीतं पादिनवनी
तं नीतं नीतं कि मेते
न ... तपतापीत
४ ...
माधाव ...
कौतुकमेकं नंदानिके
तांगणे ... ३ प
निष्कदा ... स्पार्थी ...
मतिवेदांतसिद्धा ...

५० ।

इंद्रियजन्यत्वव्यभिचारित्वात अन्यथा तथमते मन
तदिंद्रियत्वेन ...मित्यादावपि मनोरूपेंद्रियजन्यत्वात

...

येतोपि मनसा दूरतां ननिराबाधमेव अतएव इंद्रिये

...तदिंद्रियत्वेन ...मित्यादावपि मनोरूपेंद्रियजन्यत्वात्

येनापि मनसा दूरतांजानाति एवाधमेव अत एव इंद्रिये
भ्यः परासर्वी सर्वेभ्यश्च परं मन इति। इंद्रियान्तरतो
भिन्नत्वेन प्रतिपादकभगवद्गीतावचनमपि स्वरसतः पा
समर्थितं स्यात् ननु मनस इंद्रियत्वाल्लौकिकसुखादिज्ञान
स्य प्रत्यक्षत्वं न स्यादिंद्रियार्थसन्निकर्षजन्यं ज्ञानमि
ति प्रत्यक्षलक्षणस्य सर्वसंमतत्वादिति चेन्न प्रत्यक्षत्वस्य
इंद्रियजन्यत्वव्यभिचारित्वात् अन्यथा तव मते मन
स इंद्रियत्वेन [illegible]मित्यादावपि मनोरूपेंद्रियजन्यत्वात्

तस्यापि ज्ञानत्वाविशेषात् किंचोभयतेश्वरस्येंद्रियरहि
तस्वीकारेस्य न नि क पा सकलविषयविषयकं ज्ञानं तस्य
प्रत्यक्षत्वं नस्यादित्यपि स्यादिति वेदांतमते प्रत्यक्षत्वप्र
योजकं किमिति चेत् किं ज्ञानगतस्य प्रत्यक्षत्वस्य प्रयोज
कं पृच्छसि किं विषयगतस्य प्रत्यक्षत्वस्य प्रयोजकमिति
आद्ये प्रमाणचैतन्यविषयावच्छिन्नचैतन्याभेद इति ब्रूमः
तत्र त्रिविधं चैतन्यं विषयचैतन्यं प्रमातृचैतन्यं प्रमा
णचैतन्यं चेति तत्र घटावच्छिन्नचैतन्यं विषयचै

16

राम

ति एवंच जीवन्मुक्तौ व्यभिचारः स्त्वन्मा विद्यालक्ष्मयेन दृष्पालक्ष्मयोन
ज्ञायते ततो दृष्पालक्ष्मयविशिष्टा विद्यालक्ष्मयः ज्ञापकः अवि
द्यालक्ष्मयविशिष्टदृष्पालक्ष्मयो ज्ञाप्यः एवंचाविद्यालक्ष्मयवान्
तत्वज्ञानाधिकरणत्वः दृष्पालक्ष्मयवान् मुक्तिपूर्ववर्त्तित्वात् अत्र
मुक्तिपूर्वत्वमस्तु दृष्पालक्ष्मयो मास्तु इत्यप्रयोजकत्वेतिवारणार्थं का
मनुकूलतर्कः दृष्पालक्ष्मयो यन स्यात् तर्हि मुक्तिपूर्वत्वमपि न
स्यात् इति सच मुक्ति ज्ञानमंततानसंभवती तिमुक्तिपदार्थं नि
र्वक्ति अग्रधवेति

द्वैतभंगप्रसंगस्यादितिचेन्न तत्वज्ञानस्यापि अविद्यान्तर्गत
तोनष्टत्वेनाद्वैतभंगमिथ्याविद्यात्मप्रपंचस्यात्यंताभावस्वी
कारात् एवंचात्यंताभावस्य नित्यत्वेन तत्वज्ञानकार्यता
नस्यादितिचेन्न अविद्यायास्त्रैकालिकनिषेधप्रतियोगित्व
रूपमिथ्यात्वस्वीकारात् रज्जुज्ञानेन सर्पनिवृत्तिवत् तत्वज्ञा
नेनाविद्यानिवृत्तिस्वीकारात् एवंच तत्वज्ञानेनाविद्यानाशे
नच द्वैतनाश इति अविद्यानाशद्वैतनाशयो ज्ञाप्यज्ञापक
भावः ज्ञाप्यज्ञापकभावोभावो व्याप्यव्यापकभावं विना
नसंभवति व्याप्यव्यापकभावश्चात्रमानं विनानसंभवति

18

अं
२ ऽधीगोचरत्वाधिकरणे एव मोक्षप्राप्तिमत्त्वविधानेस्यादितिर्वच्याम्
अखंडधीगोचरत्वाधिकरणोत्तरक्षणस्य अविद्यातत्कार्यरूपविशि
ष्टकालपूर्वत्वाभावनियमस्य भंगापत्तेः तथा हि यदि चरमधीरू
पतत्त्वज्ञानाधिकरणोत्तरक्षणे ऽविद्यानाशस्तदा तत्त्वज्ञानस्यापि अ
विद्याकार्यत्वेन तद्विशिष्टकालपूर्वत्वमेव तदव्यवहितपूर्वक्षणस्य न
नाविद्योत्पत्तिक्षणस्य स्यात् ननु विद्योत्तरक्षणे ऽविद्यानाशस्वीका
रे ऽविद्यानाशस्यापि स्वरूपांतर्गतत्वेन तद्विशिष्टकालपूर्वत्वमेव
विद्यावत्क्षणस्यस्यादितिचेन्न अविद्यानाशेतररूपविशिष्टका
लपूर्वत्वाभावनियमस्वीकारात् नन्वविद्यानाशस्य ध्वंसरूपत्वे
नतत्राशंकाभावात् तन्नाशस्य सर्वदासत्त्वेन।

19

अखंडधीगोचरसंसर्गाविषयकमनोवृत्तिविशेषविषयः निरुक्तवृ
त्तिविशेषस्य हेत्वाभावो फलव्याप्तिं बलहत्याकारकः अनन्तोद्देश्यो वि
षयत्वेनोद्देश्यं प्रति नोद्देश्यतावच्छेदकत्वसंभवः उत्पत्तिकालीनो घटो
गंधवान् इतिवाक्यस्य प्रामाण्यापत्तिवारणाय उद्देश्यतावच्छेदककाला
वच्छिन्नत्वस्य विधेयगतत्वेन विधेयतासंबंधेनोद्देश्यविधेयभावाव
गाहिशाब्दबोधं प्रति उद्देश्यतावच्छेदककालावच्छिन्नत्वप्रकारकोवि
धेयधर्मिकज्ञानं कारणमित्याकारकव्युत्पत्तिसिद्धस्य प्रकृतेनो
त्पाद्यसिद्धरूपविधेये नैवं अखंडधीगोचरत्वकालावच्छिन्नत्वस्य
बाधात् न च समानकालवृत्तित्वेनापि कारणत्वं स्वीकृत्य अखं

ननु

सिद्धांतलक्षणघटकीभूताभावे ऽत्यंतपदानुपादाने वह्निमान्धूमादि
त्यादावव्याप्तिः हेतुसमानाधिकरणीभूतो वह्निप्रतियोगिकपर्व
तानुयोगिकोभेदस्तत्प्रतियोगित्वात्साध्यस्येति चेन्न लक्षणघट
कीभूताभावे प्रतियोगिव्यधिकरणत्वविवक्षणात् नच प्रतियो
गिव्यधिकरणहेतुसमानाधिकरणाभावस्य घटाद्यभावस्य त्वा
त्मकपटाभावभेदप्रतियोगिपटाभावसमानाधिकरणत्वात्
अव्याप्तिरिति वाच्यम् प्रतियोगिव्यधिकरणत्वस्य साध्यता
वच्छेदकसंबंधेन प्रतियोग्यधिकरणावृत्तित्वात् एवमप्यभावसा
ध्यकस्थले ऽव्याप्तिरित्यपि न प्रतियोगिव्यधिकरणेत्यत्र प्रति
योगिनो ऽत्यंताभावानिरूपकत्वेनाभिमतत्वात् ऽनन्वेव न

त्व

21

22

ता१ घ१

८ संबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकतादृशाभावप्रतियोगित्वादतिव्याप्तेः तेषं
प्रमेया दित्यादौ प्रमेयत्वादेः तादृशप्रतियोगितानवच्छेदकत्वाद भाव
व्यादेः प्रमेयत्वव्याधिकरणप्रतियोगित्वस्याप्रसिद्धेः यद्रूपावत्त
स्तादृशाः साध्याभावाः प्रत्येकं तत्प्रतियोगितावच्छेदकेन धर्मेण य
द्रूपावच्छिन्नं प्रति व्यापकत्वं तदवच्छिन्नं तद्रूप वत्त्वम् इत्याहुः
परे तु वृत्तिमद्वृत्तयो यावन्तस्साध्याभाव वद्वृत्तित्वाभाववत्त
द्वृत्त्वं व्याप्तिः येन संबंधेन हेतुता वृत्तिमद्वृत्तयः इत्यत्रापि वृत्ति
मत्त्वं तेनैव संबंधेन बोध्यम् तेन व्याधिकरणधर्मावच्छिन्नवन्ह्यभाववति संयोगेन पार्वृत्ति त्तदभाववज्जात्यादौ व
र्त्तमानस्य धूमादावसत्त्वेपि न क्षतिः साध्याभावश्च पूर्ववद्बोध्यः तद्वद्वृत्तित्वाभावोपि स्वव्यापकतत्तत्साध्या दान

(1)

८

त्वादित्यादौ हेतुतावच्छेदकसंबंधेन साध्याभाववद्वृत्तित्वस्याप्रति
ष्ठावापिन्नहोतिः यद्वा यावंतस्तादृशाः साध्याभावाः प्रसि कंतेषां
सजातीयस्य व्यापकीभूतस्य साध्यवृत्तेरभावस्य प्रतियोगि
तावच्छेदकधर्मेण यद्रूपावच्छिन्नं प्रति व्यापकत्वमवच्छिद्यते
तद्रूपवत्त्वं तत्र मं[illegible]: साधनस्य तादृशाभावप्रतियोगित्वं तद
वच्छेदकत्वं वा साधनतावच्छेदकस्येति हेतुनवाच्यम द्रव्यं सत्त्वा
दित्वादौ सत्त्वादेः साध्याभावव्यापकगुणकर्मान्यत्वविशिष्ट

~~[illegible]~~स्याधिमानाभावात् तस्याश्च सा
ध्यवच्छिन्नवृत्तिगगनाभाववति धूमादेः सत्त्वादतिव्याप्तिः स्यादतः
पद[illegible]त्याहु लक्षणं द गुणो गगनाद्यभावे गुणत्वादिसामानाधिकरण्यं
नतु द्रव्ये गगनाद्यभावे तथात्वमित्यादिप्रतीत्या गगनाद्यभावस्यापि
गुणत्वसामानाधिकरण्यतदभावयोर्विरुद्धधर्मयोः संभवादिति
क नच घटत्वघटाकाशसंयोगान्यतरत्वावच्छिन्नाभाववद्गगन
त्वात् इत्यत्राव्याप्तिः साध्यवच्छिन्ने घटे वर्तमानस्य गगनसंयोगात्म
कस्य साध्याभावस्याधिकरणे गगनत्वहेतोः सत्त्वादिति वाच्यम्
ऽभावाभावस्यातिरिक्तत्वामत एवैतल्लक्षणाकरणादिति भावः
यद्यपि धूमहेतौ वह्निसाध्यकेऽव्याभिचारापवृत्तित्वं हेतुतावच्छे

जा॰
४

पत्रं

दकसंबंधेनैव निवेशपंतथाच सत्तावान् जातेरित्यत्राव्याप्तिः ।
साध्याभाववद्वृत्तित्वे नसंबंधेन वृत्तेरप्रसिद्धेः तथापि हेतुताव
च्छेदकसंबंधावच्छिन्नवृत्तित्वीयस्वरूपसंबंधावच्छिन्नप्रति
योगिताकवृत्तित्वाभावविवक्षणान्नानुपपत्तिरिति संक्षेपः ।
भिन्नत्वे इति द्रव्यनिष्ठसंयोगाभाववतो भिन्नत्वे इत्यर्थः माना ।
भावादिति तथा चात्राप्यव्याप्यवृत्तिसाध्यकसद्धेतावव्याप्ति
रिति अव्याप्तेरिति नच साध्यवत्प्रतियोगिताकान्योन्याभाव
स्यकेवलान्वयित्वादसंभव एव तत्कुत्र चित्तो नाव्याप्तिरिति वा

१४

।श्री।
२

विषये साध्याभावादौ सद्धेतुत्वादिनिरुक्तेनातिप्रसंगः अवच्छेदकत्वं चेहानतिरि-
क्तवृत्तित्वं तेन विशिष्टस्यासत्त्वेपि न मात्रप्रतिबंधेपि न क्षतिः विशेषणीभूत
तादृशविशिष्टांतराघटितत्वेन तेन प्रमेयत्वादिनिरुक्तव्यभिचारादौ नातिप्रसं-
गः एवं च पक्षतावच्छेदकादिविरहविशिष्टः पक्षः पक्षनिष्ठतद्विरहो वा सा-
ध्याभाववद्वृत्तिसाधनं साधनवद्वृत्तिः साध्याभावो वा हेतुदोषो येन केन सं-
बंधेन तद्धीप्रतिबंधकतो हेतुर्दुष्टः यादृशे धर्मिणि यादृशधर्मवत्ताज्ञानमनुमिति-
प्रतिबंधकं तस्य धर्मिणः तादृशधर्मजत्वम् हेतुदोष इत्यपि कश्चित् अथ
पर्वतत्वेन पक्षत्वे वह्नित्वेन साध्यत्वे विशिष्टधूमत्वेन हेतुत्वे पर्वतादेः कां-
चनमयत्वादिविरहो ह्रदस्य वह्निशून्यत्वं पर्वतस्य महानसीयवह्निभू-
मविरहत्वं प्रमेयत्वस्य केवलधूमस्य वह्निव्यभिचारो विशिष्टधूम।

5
2
ताम
२

निर्वह्निर्धूमो वह्नेर्भिचेयत्वं वा प्रमेयत्वस्य व्यभिचारितिभ्रमादस्यानुमि(
तिप्रतिबंधादाह यद्वार्पीति नन्वप्रतिबंधकज्ञानविषयव्यभिचारादिघटक
साध्यादेरपि प्रत्येकं हेत्वाभासत्वापत्तिः अथ विशिष्टविषयकं ज्ञानं प्रतिबं
धकं तद्घटकं च न विशिष्टमिति चेत्तर्हि यद्वार्पीति व्यर्थं भ्रमविषयविशिष्ट
स्याभासिद्धत्वात् इत्यत आह यदीति केचित्तु दुष्टत्वमेव हेतूनामेतानि
दूषणानि तत्र तत्तीयमिव प्रत्यक्षमनुमित्तापमानव्यभिचारादेः प्रतिबंधक
त्वमभ्युपेत्य यादृशाभावप्रतियोगिनो व्यभिचारादयः तत्प्रकारकयथा
र्थज्ञानविषयत्वमप्र आनैत्यमित्यस्यतद्घत्वं प[illegible]र्थः अयमेव वादु
ष्टहेतुलक्षणत्वमिति प्राहुः लिंगानविवक्षितं यद्विषयकत्वेन यादृशा
विशिष्टविषयकत्वेन तेनानुमितिप्रतिबंधकपत्त विशेष्यकज्ञानवि

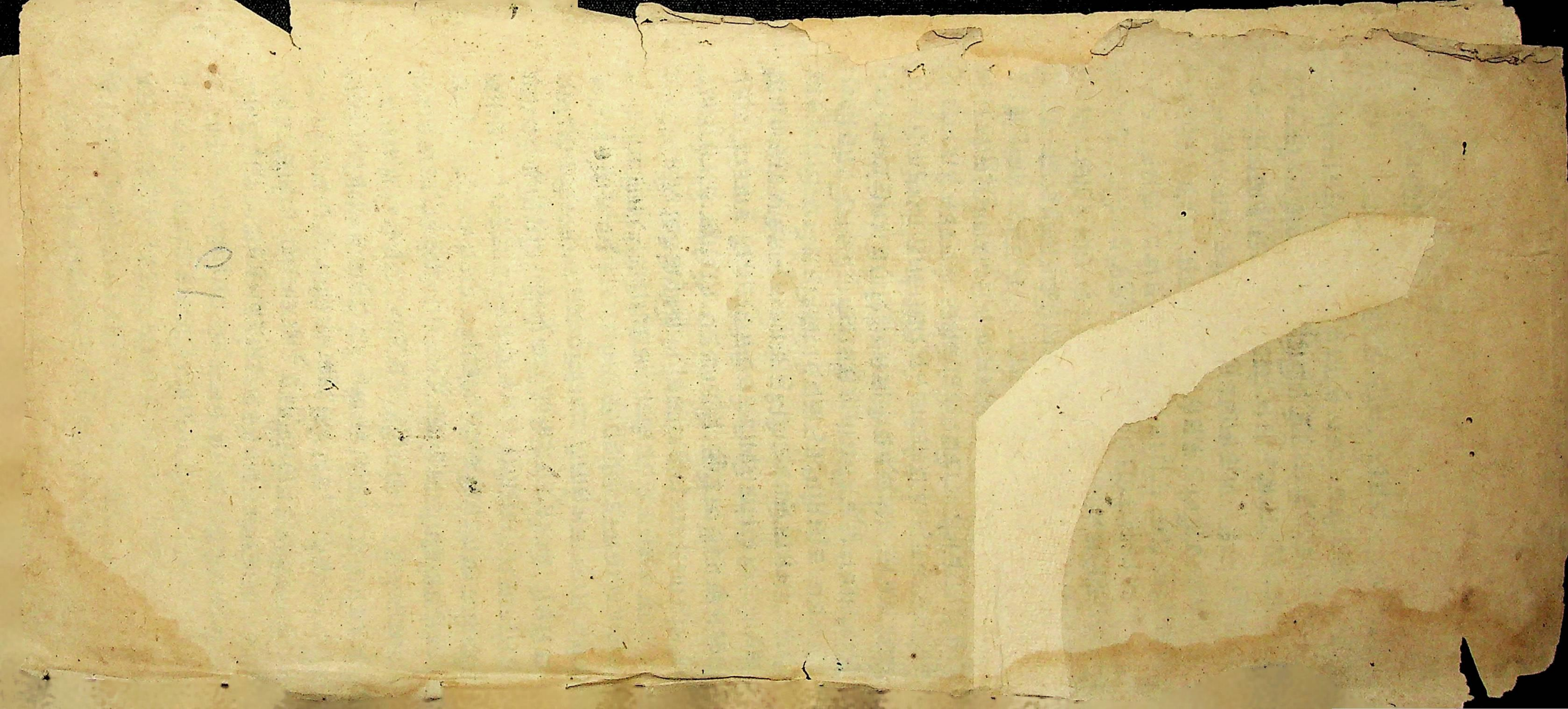
गि

२ अथ यद्रूपावच्छिन्नविषयितासमानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदकं यद्रूपावच्छिन्नविषयितात्वं तद्रू
पावच्छिन्नविषयिताशून्यत्वनिवेशेऽभावत्वेन रूपत्वावगाह्यभाववान् वन्ह्यभाववान् इति ज्ञान
वारणमशक्यम् अभावत्वावच्छिन्नविषयतात्वस्य वन्ह्यभाववद्ध्रदविषयकत्वसमानाधि
करणाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वात् यद्रूपपदेनाभावत्वस्य धर्तुमशक्यत्वात् वन्ह्यभा
ववद्ध्रदभावत्वस्य धर्तुंशक्यत्वेपि तद्रूपावच्छिन्नविषयताशून्यत्वस्य तादृशभ्रमे सत्वात्
नच यद्रूपावच्छिन्नविषयतानिरूपितयद्रूपावच्छिन्नविषयतात्वं तादृशविशिष्टविष
यकत्वसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदकं तद्रूपावच्छिन्नविषयतानिरूपितत
द्रूपावच्छिन्नविषयताशून्यत्वं निवेश्यं अभावत्वावच्छिन्नविषयतानिरूपितवन्ह्य
भाववद्ध्रदत्वावच्छिन्नविषयतात्वं तयोतिन तादृशविषयताशून्यत्वं तस्येति वा
च्यम् अभावत्वावच्छिन्नविषयतानिरूपितवन्ह्यभाववद्ध्रदत्वावच्छिन्नविषय

राम

8

ॐ स्वेतोव्यावृत्तत्वमिति स्वाश्रयलिंगजन्यज्ञानेतरभेदानुमित्यावि-
षयपदार्थावृत्तित्वं घटेतरेभ्यो भिद्यते पक्षहेतुत्वात् उक्तस्वानुमा-
नजन्यानुमितिविषयत्वादित्यत आह स्वेतोव्यावृत्तत्वमिति ननु विशे-
षघटेतरेभ्यो विधेयकेन सामान्यत्वेऽपि सामान्यभिन्नत्वे हेतौ समवेतत्वा-
दनुमानजन्यानुमितिविषयत्वात् संभवः न च स्वसजातीयेतरभेदानु-
मितिविषयत्वाभावात् संभवत्विति वाच्यं प्रमेयत्वेन भावत्वेन च सर्वस्या-
विशेषसजातीयत्वादित्यत आह साजात्यं चेति पदार्थविभाजकोपाधि-
रूपेणेति तथाच स्वभिन्नलिंगजन्यस्वविशेष्यक स्वसमानपदार्थवि-
भाजकोपाधिमन्निष्ठव्यापकता धर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकभेदवि-
धेयकानुमितिविषयो यत्तद्भिन्नत्वमित्यर्थः उक्तविवक्षायाफ-
लमाह घटेतरेभ्यो भिद्यते इत्यत्र हेतुत्वादित्यनुमितिविषयत्वरूपस्य
साध्यस्य तत्त्वस्य घटादावतिव्याप्तिर्बोध्या घटे वह्नाध्यानातिव्याप्ति-
रित्यत आह घटादेस्तादात्म्येन व्यापकत्वेऽपि तिनत्वनेरित्यत मेया-
संबध्याते स्वभिन्नलिंगेऽजन्यत्वनकौ विशेषघटेतरेभ्यो भिद्यते पक्ष-
हेतुत्वदिशेषादित्यनुमानजन्यानुमितिविषयत्वेनासंभवः स्यात् स्वविशे-
ष्यकेत्युक्तौ जन्यद्रव्यविशेषभिन्नं स्वावयवत्वादित्यानुमानजन्यानुमि-
तौ विशेष्यस्येतरभेदांशे विशेषणतयाविषयत्वेनासंभवः स्यात् इत-
रभेदेत्युक्तौ विशेषप्रमेयोऽभिधेयत्वादित्यनुमानजन्यानुमितिवि-
षयत्वेनासंभवः स्यादिति परव्यावृत्तिः स्फुटैव यस्य स्वसजाती-
यव्यावृत्तिमाह विशेषस्येति विषयत्वे घोतनेनाद्येति विशेषो द्रव्यो-
ऽगुणत्वादित्यनुमानजन्यानुमितिविषयत्वेनासंभवः स्यादि-
स्वसजातीयेतरभेदानुमितिविषयत्वमनुमितिमात्रं एवमनुमि-
त्यनुमितिप्रमेयत्वेन रूपेण विशेषसजातीयेतरद्रव्यभेदानुमिते-
र्नासंभवः तेन रूपेण विशेषसजातीयद्रव्यभेद स्तरत्वस्यापि
साद्द द्रव्याद्रेरयोनिनत्वानिरित्यनेनाविनं यथाश्रुतव्याख्यावतिव्या-
प्तिः उत्पत्त्यासंभवश्चार्थः विशेषोऽविशेषघटोऽन्यभिन्नः विशेषघटा-
न्यतरत्वात् इत्यनुमानजन्यव्याप्यवृत्तिधर्मावच्छिन्न विशेष-
प्रतियोगिताकभेदानुमितिविषयत्वं संभववारणाय प्रतियोगि-
ताव्याप्यवृत्तिधर्मावच्छिन्नेति विशेषणं स्वपदस्य विशेषपरत्वे स्व-
भिन्नलिंग स्वविशेष्यक स्ववृत्तिपदार्थकोपाधिमन्निष्ठप्रतियोगि-
ताकभेदानुमितेरप्रसिद्ध्यासंभवः स्वपदं विशेषान्यपरं यत्किंचि-
ज्ज्ञानशानुमितिविषयभेदस्य प्रतियोगितावच्छेदकत्वाद्यवारणा-
य भेदकूटनिवेशनं घटविशेषोऽविशेषघटभिन्नो घटत्वाभावात्
विशेषत्वाभावात् इति सम्बन्धात्वं नाम स्वभिन्नलिंगकस्वसंसर्गजन्य
जन्य स्वविशेष्यक स्वसजातीयेतरभेदानुमितिविषयत्वादसं-
इतिचेत् स्वभिन्नलिंगजन्य स्वविशेष्यक इत्यत्र निरूपित स्ववृत्ति-
पदार्थविभाजकोपाधिमन्निष्ठव्याप्यवृत्तिधर्मावच्छिन्नप्रतियो-
गिताकभेदनिष्ठविधेयताकानुमितिविषयभेदकूटवत्वमि-
तिविवक्षितत्वात् राम

ष प्रचुरे ष्वमुष्मिन् ग्रंथे मद्दीपे करुणानुबंधात् प्रमादवंतो न कृशानुवंतु परं तु विश्वावसु
वंतु संतः ॥ ६० ॥ इति पंचमतभंजननिबंधनविख्याततातयज्वभागिनेयवाजिपेयसर्वप्र
ष्ठोत्प्तोर्यामादिपञ्चात्रेयवंशमौक्तिकभगवदप्पलाचार्यतनुभवश्लेषयमकचक्रवर्तिरघुना
थाचार्यदीक्षिततनयस्य श्रीनिवासकृपातिशयविदिततनयस्य सीतांबागर्भसंभूतस्य श्री
मत्कांचीनगरवास्तव्यस्य वेंकटाचार्यस्य यज्वनः कृतिषु विश्वगुणादर्शसंपूर्णः ॥ ॥
श्रीमते रामानुजाय नमः ॥ ॥ श्रीरामाय नमः ॥ ॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥ ॥ ॥

अथ विश्वगुणादर्शस्य सूचिपत्रं ॥ प्रकारो मंगलाचरणं ॥ काव्यकर्तुः प्रशंसा ॥ काव्यप्रशंसा ॥ नायकप्रशंसा ॥ सूर्यभूषणं ॥ निंदा ॥ पुनर्भूषणं ॥
सूर्यमंडलमध्यस्थविष्णुभूषणं ॥ निंदा ॥ पुनः समाधानं ॥ भूलोकभूषणं ॥ निंदा ॥ पुनः समाधानं ॥ पुनर्निंदा ॥ पुनः समाधानं ॥ वेदबीकाश्रमभू
षणं ॥ निंदा ॥ पुनः समाधानं ॥ अयोध्याभूषणं ॥ श्रीरामभूषणं ॥ निंदा ॥ पुनः समाधानं ॥ गंगाभूषणं ॥ निंदा ॥ पुनः समाधानं ॥ काशीभूषणं ॥ निंदा ॥
पुनः समाधानं ॥ काशीदेशभूषणं ॥ निंदा ॥ पुनः समाधानं ३१ विश्वावसुनाकृतकलिनिंदा ३२ कार्तयुगब्राह्मणभूषणं ३३ समुद्रभूषणं ॥ ३४ निंदा ३५ पु
पुनः समाधानं ॥ ३६ ॥ जगन्नाथभूषणं ॥ ३७ घूर्जरदेशभूषणं ॥ ३८ ॥ निंदा ॥ ३९ ॥ पुनः समाधानं ॥ ४० ॥ यमुनाभूषणं ॥ कृष्णभूषणं ॥ ४२ ॥ निंदा ॥ ४३ ॥ पुनः स
पुनः समाधानं ॥ ३६ ॥ ४४ सकलदेशानवलोक्य ईश्वरप्रार्थना ॥ ४५ महाराष्ट्रभूषणं ॥ ४६ निंदा ॥ पुनः समाधानं ॥ पुनर्निंदा ॥ पुनः समाधानं ॥ वैराग्यभूषणं ॥
माधानं ॥ ४७ सकलदेशानवलोक्य ईश्वरप्रार्थना ॥
निंदा ॥ पुनः समाधानं ॥ आंध्रदेशभूषणं ॥ निंदा ॥ पुनः समाधानं ॥ यवनतुरुष्कादिनिंदा ॥ पुनः समाधानं ॥ कर्णाटदेशभूषणं ॥ निंदा ॥ पुनः
समाधानं ॥ यादवगिरिभूषणं ॥ ३३ घिभूषणं ॥ माध्वनिंदा ॥ पुनः समाधानं ॥ किरातदेशवर्णनं ॥ निंदा ॥ शेषशैलभूषणं ॥ अपहास्यं ॥ समाधानं ॥ ॥

राम

५४

सर्वार्थेष्वप्रभर्त्संगेव्रइति किं सयो लग्नाद्दशमस्थाने स्थितः स उदयलग्नमभि-
लषति लग्नाभिमुखो भवति यस्तु षष्ठे स्थितः सोऽस्ताभिमुखो भवति यस्मात्तु
ह्यागणं शास्त्रोक्तगतिः उक्तं च आग्नानेयस्त्वस्तमवाग्रहास्तु सर्वे स्वमंडलगा इति
तेन दशमो वाभिमुखं व्रजन्ति लग्नाद्धितीयस्थस्य तृतीयाभिमुखो समभवति तथाष्टमस्थ-
स्यास्ताभिमुखम् तेनैतदुक्तं लग्नाद्दशमषष्ठाश्रितैः पापैर्यस्य जन्मसत्रि-
यते इति भगवता गार्गिणा सर्वात्ते वक्तास्थामतान्याभिमुखानीति तथा च तत्र
कं च दिक्ष्वथयतेनैः पापैर्धरिवाधनमृत्युगैः लग्नेवापापमध्यस्थे हृने मृत्युमवा-
प्नुयादिति ॥ अथ योगान्तरमनुष्टुभाह ॥ पापाद्दृष्टा लग्नतो क्रूरेणाष्टमतच्चषा-
ष्टी दृष्टस्त्वशुभैर्नैयदा मृत्युस्तु भवेदचिरात् ॥ एकः पापउदयलग्ने स्थितः
अन्योस्ते सप्तमे गतः शशी वृश्चिकमाध्यमतन्त्रस्थः क्रूरेणापापेन युक्तो भवति स च
शुभैः सौम्यैर्ग्रहैर्नदृष्टः तदा जातस्य मृत्युस्त्वचिराच्छीघ्रमेव भवेत् ॥ अथा-
न्यो योगान्तरमनुष्टुभाह ॥ शीर्णस्यापहृतो ही मध्ये पापैर्दृष्टयाष्टमगः केन्द्रेष्वशुभास्तु

नचेत्तिथौ निधनं प्रवदेत् ॥ हिमगौ चन्द्रे क्षीणे व्ययगेहास्तस्थे तथा पापैः क्रूरग्रहै
रुदयास्तमगैर्लग्नस्थैरष्टमगैश्च केन्द्रेषु कारकेषु यदि शुभा न भवन्ति तदा जा
तस्य क्षिप्रं मृत्युर्वा निधनं मरणं प्रवदेद्ब्रूयात् अत्र केचित्पापैरुदयाष्टमगैर्लग्नाष्टम
गैरित्यकीर्तित तदयुक्तं यस्मादुक्ताचार्यैः क्षीणे चन्द्रे व्ययगते पापैरष्टमल
ग्नगैः केन्द्रवाह्यैः स्थितैः सौम्यैर्जातस्य निधनं वदेत् ॥ अथारिष्टान्तरं मालिन्याह
क्रूरसंयुतः शशी स्मरान्त्यमृत्युलग्नगः कण्टकाद्बहिः शुभैरवीक्षितश्च मृत्युदः ५
शशी चन्द्रः क्रूरेण पापग्रहेण संयुक्तः तथाभूतः स्मरान्त्यमृत्युलग्नगः सप्तमद्वाद
शाष्टमलग्नगानामन्यतमस्थः शुभैः सौम्यग्रहैः कण्टकवाह्यस्थैः केन्द्रवर्जितस्था
नस्थैः अवीक्षितः अदृष्टो यदा भवति तदा जातस्य मृत्युदो मरणदो भवति अथादौ सौ
म्यग्रहैः केन्द्रगतैररिष्टाभावः तथा च सारावल्याम् व्ययाष्टमप्रोदयगे शशाङ्के पा
पैः समेते शुभदृष्टिहीने केन्द्रेषु सौम्यग्रहवर्जितेषु जातस्य सद्यः कुरुते प्रणाशम्
इति ॥ अथारिष्टान्तराणि पृथ्व्याह ॥ शशिन्यरिविनाशगे निधनमाशु पापेक्षिते शुभै

१

अलंकारः परिकार इति यथा तव प्रसा
दादिति यथा सर्वाशुचिनिधानस्येति
यथा व्यर्थं [illegible] नेति यथा अतिप
जेतेति साभिप्राये विशेष्ये चेति यथा फ
णीन्द्रस्ते गुणानिति नानार्थसंश्रयः तेत्या
दिश्लोकद्वयेन श्लेषः ॥ यथा अतः का
कोदरो येनेति यथा नीतानामाकुली
ति यथा असावुदयमारूढ इति यथा
अयमम्बर [illegible] टा इति यथा मंदमग्निमधु
रीति यथा रम्या इति प्राप्नवतीति यथा
एतास्मिन्नपि कपय इति अप्रस्तुतप्र
शंसा स्यादिति अस्याः पंचप्रकाराः यदा
हुः कार्ये निमित्ते सामान्ये इति यथा आ
व जरूतमस्तका इति यथा अन्तश्छि
द्राणि भूयांसीति इमौ सारूप्यनिबंध
नाप्रस्तुतप्रशंसायां ॥ सामान्यनिबंध
ना यथा विपाय वैरमिति यथा सोत्रा
दक्षगिरे क्षणमिति विशेषनिबंध
ना यथा अंकायिरोपितेति कारणनि
बंधना यथा हृतसारमिवेन्दुमंडलमि
ति यथा वा आश्लिष्य नूजनमहेति
कार्यनिबंधना यथा नापत्यवद्दीन
वेति यथा वा अस्याः श्लोके तीति अत्र
नायिकांगनिरीक्षणक्रिये मालतीगत
कठोरत्वप्रकारबुद्धिः ॥ तिनि [illegible] एका
ये कुवलयदृश मन आहु लज्जाति [illegible]
मिति संबंधांतरे पि अप्रस्तुतप्रशंसा
दृष्टा यथा तापत्रयो वयीति यथा
कालिंदीकूलेति [illegible] प्रस्तुतेन प्रस्तु
तस्येति यथा कस्त्वं भो कथयामीति
यथा वा अन्यासु तावदुपमर्द इति यथा
कोशद्वंद्वमियं दधातीति यथा रात्रिः
शीवा काचनेति यथा वा वहंति सिंदू
रमिति यथा वा अंगासंगि [illegible] णाल
कांडमिति यथा विपरीतला नामिति
यथा योक्तुं गम्यस्येति यथा वा लोकं
यश्यति यस्यां छिरिति यथा निवे
यतां हंतेति यथा वा देवं वंदे जलधि
ति यथा चक्राभिघातप्रसभाज्ञयैवेति
यद्वोक्तं तदप्याहुरिति यथा देहिम
त्वं दुकोमिति उक्तिर्व्याजस्तुतिर्नि [illegible]
देत्यादिश्लोकद्वयेन व्याजस्तुतिः ॥
यथा वा कस्ते शौर्यमदो योद्धुमिति
यथा वा अर्थं दानववैरिणेति यथा
कस्त्वं वानरेति यथा कंमुकुर इति
यथा यन्याः खलु वन इति द्विक
तं प्रस्तुतप्रशंसालक्षणमाह अप्रस्तु
तप्रशंसा स्यादयकांडे चेति प्रस्तुतेन
प्रस्तुतद्योतनं यथा शौविरिणोति
निंदायां निंदया स्तुतिरिति यथा वि
धेरेव विशेषेति यथा लावण्यद्रवण
वयेनेति आक्षेपः स्वयमुक्तस्येति
यथा साहित्यपाथोनिधिमंथनोत्थमिति
यथा [illegible] तुर्वेषदीति निषेधाभास
मिति यथा नरेंद्रमौलेनवयामीति आ
क्षेपो न्योविध्याविति यथा वा न चिरं मम
तापायेति ॥ आभासत्वे विरोधस्येति

यश्चेदं प्रतियोगिकरजतप्रतियोगिकतादात्म्ययोर्भिन्नयोराकारयो
रुत्पत्तिरावश्यकी किंचेदं रजतमित्यादिस्थले रजततादात्म्यविष
यत्वमिदंविषयत्वेनावच्छिन्नमिदंतादात्म्यविषयत्वं रजतविषय
त्वेनावच्छिन्नमित्याकाररूपं प्रतीयत इत्युक्तं तन्नोपपद्यते रजत
तादात्म्यविषयतायामिदं विषयतावच्छेदकत्वे रजतादिविषयता
इदं विषयतावच्छेदकत्वे रजतादिविषयतायामपीदं विषयताव
च्छेदकविशेषणत्वादिदं विषयतायामवच्छेदकत्वासंभवात् नच
रजतमिदं जानामीत्यादिप्रत्यये रजतादिविषयतावच्छिन्नत्वमि
दं विषयताविशिष्टे तादात्म्यविषयत्वेन भाति किंतु केवलमिति
वाच्यम् तथा सति विशेषणविषयत्वे विशेष्यविषयतावच्छि
न्नत्वानिश्चयापातात् नहि तदनुभवः पृथगस्ति नन्वेतत्तदतिरि
मेव सर्वानुभवसिद्धत्वात् नन्वाहत्यामिदमादिविषयत्वरजता
दिविषयत्वयोः परस्परावच्छिन्नत्वमितिचेन्न प्रतिज्ञावच्छेद
कस्य मूलादेरनवच्छिन्नसंयोगाद्यवच्छिन्नत्वानुभवेन वि

मिथ्यात्वानिश्चयेन मिथ्यात्वेन निश्चीयमानतादा…पहितज्ञा

येन मिथ्यात्वनिश्चयो रजतादितादात्म्योल्लेखरूपतोपि सतीदमा

यवच्छेदेन रजतादिकं तत्तादात्म्यं रजतत्वादेः संसर्गश्च रजतायवच्छेदे

नेदमारोप्य तादात्म्यमिदंत्वादेः संसर्गश्च प्रतीतिर्ज्ञायते भ्रमस्थले भ्र

मकाले वाप्यस्योत्पत्तिरलीकारजतस्यमातीति कथ्चिनभ्रमरूपमवि

षमानत्वात् नन्वेकेन तादात्म्येनेदं रजतयोरेकाररूपे परस्परं प्रति ।

विशेषणतया भानसंभवात् तादात्म्यरूपोत्पत्तौ मानाभाव इति चेन्न

आकारभेदानुपपत्तेः आकारो हि ज्ञानानां मिथो वैलक्षण्यं तच्च वि

भिन्नविषयरूपं ननु विषयिता विशेषमात्रं तथा सति वहि विषय

मात्रलोपापत्त्या साकारवादापत्तेः तदुक्तमाचार्यादिभिः अर्थेने

व विशेषो हि निराकारतया धियां अर्थेन ज्ञानादत्यंतभिन्नेन घ

टादिरूपेण विषयेणाभिन्नोपि धियां विशेषः निराकारतया ज्ञानधर्म

रूपाकारेण घटादिना विषयितास्थानीयेन हीनतया तथा च घटा

दिकं विषयितास्थानीयो ज्ञानधर्मज्ञानाद्भिन्नाभिन्नतया वोद्धेयं दु

च्यते तथा न किंतु ज्ञानादत्यंतभिन्नः तथैवानुभवादिति भावः त

2

स्यत्विपर्यंभवत्सुप्तः स्वप्नज्ञानमित्यर्थः निर्वेदमनहेतुभ्यो विबोधश्चेतनागमः कोपएवास्थीततेहामर्षः
तिकथ्यते अवहित्थंतुलज्जाद्यैर्हर्षाद्याकारगोपनं आधिक्षेपापमानादेश्चेतश्चंडत्वमुग्रता शास्त्रोपदेश
मंत्राद्यैरर्थनिर्धारणंमतिः विरहादेर्मनस्तापो आधिर्दुःस्थांगतादिरुग सान्निपातग्रहादिभ्य उन्मादश्चि
त्तविभ्रमः रोगादिभिः स्यादवस्था मरणाभिमुखीभवेत मृत्युर्मरणस्वभावत्वायोगात वस्तुतस्तु मूर्छावि
शेषएवमरणं अन्यथा लंबनोच्छेदे भावत्वानुपपत्तेः औत्पातिकैर्मनःक्षेपस्त्रासः कंपादिकारकः॥
पूर्वापरविचारोत्थं भयं त्रासात्स्थूलकं भवेत तर्कोविचारः संदेहाद्भ्रूशिरोंगुलिनर्तकः विचारोवि
मर्षः॥ अनुभावोद्विविधः आंगिकः सात्विकश्चेति तत्रांगेन निर्वृत्त आंगिको भ्रूविक्षेपादिः॥ स
न त्वैश्चित्तवृत्त्या निर्वृत्तः स्तंभः स्वेदोऽथ रोमांचः स्वरभंगोऽथवेपथुः वैवर्ण्यमश्रु प्रलय इत्यष्टौ सा
त्विकारगणा इति परिगणितः सात्विकः॥

स्मरणं ... ऊर्जा
तथाचतथैवतदातस्या उपयोगइतिभावः आभिमानिकानस्त्वया...

रतिर्मनोनुकूलेर्थे मनसः प्रवणायितं वागादिवैकृताच्चेतो विकाशो हास उच्यते १ इष्टनाशादिभिश्चेतो वैक्लव्यं शोकउ-
च्यते प्रतिकूलेषु तैक्ष्ण्यस्य प्रबोधः क्रोध उच्यते २ कार्यारंभेषु संरंभ उत्साहः प्रकीर्तितः॥ संरंभस्त्वरतेरौद्रशक्त्यानुजनितं
वैक्लव्यं मनसो भयम् ३ दोषेक्षणादिभिर्गर्हा जुगुप्सेति निगद्यते विविधेषु पदार्थेषु लोकसीमातिवर्तिषु वित्तारश्चेतसो
यस्तु स विस्मय उदाहृतः ८॥ तत्त्वज्ञानापदीर्ष्यादेर्निर्वेदः स्वावमाननम् बलस्यापचयो ग्लानिराध्याधिसमुद्भवः॥
९ चिंतावैक्लव्यजननिकाशंकानिष्टमुन्नयः अनागतेरतो एतांस्मृ... यथा आनीतैव मयासीता किंनानीतं ९ हृद्विषः
सर्वेदायाति लंकायां न जाने किं भवेदतः १ यथा कर्थाचमा सर्पाशंकोपहसितादिकृत संमोहानंदसंभेदो मदो मद्यो-
पयोगजः श्रमः खेदोध्वगत्यादेर्निद्राश्वासादिकृन्मतः श्रमादिजनितालस्यं पुरुषार्थेष्वनादरः दौर्गत्यादेरनौजस्यं
दैन्यं मलिनतादिकृत ध्यानं चिंता हितानाप्ते [illegible] र्नैः संतापादिकी मता मोहो विचित्तताभीतिदुःखवे-
गानुचिंतनैः स्मृतिः पूर्वानुभूतार्थविषयं ज्ञानमुच्यते अभीष्टार्थस्य संप्राप्तौ स्पृहापर्याप्तता धृतिः संकोचश्चेत-
सो व्रीडा वैवर्ण्याधोमुखत्वकृत वाक्पारुष्यकारीचित्त स्यावस्थाचौपलंभनम् वाक्पारुष्यकरीसुपल-
तर्णं वधबंधनयोः अवस्था अविमृश्यकारिता मनः प्रसादो हर्षः स्यादिष्टवाप्तिस्तवादिभिः अनर्थातिशयाप-
द्वेतस्यावेगः संभ्रमो मतः क्रियास्वपाटवं जाड्यं चिंतोत्कंठाभयादिभिः निंदादितः परावज्ञा गर्वो हृत्पादिकृत
वेत सत्वभ्रंसो विषादः स्यात्सहायान्वेषणादिकृत औत्सुक्यं वांछितप्राप्तौ कालक्षेपासहिष्णुता निद्रावा-
पारवैमुख्ये मिंद्रियाणां श्रमादिभिः मनःक्षेपस्त्वपस्मारो ग्रहाद्यावेशादिसंभवः व्याधित्वेनास्य प्राप्तावपि
उनहपादानं बीभत्सभयानकयोः संभवनियमाय व्याधेंतरस्याविप्रलंभादावपि संभवात् सुप्तं निद्रामुपेत

...पस्मारयोरा पयोः सर्वथः पूर्वगृहीतासपारके ...नस्यापस्मारकत्वा
त्ययाच्चत्पैव तदा तस्या उपयोग इतिभावः आभिमानिकनिरूपाय

विधमेवपदं गत्वं तदभावे धीत्वर्थः प्रथमस्यापि शाब्दस्यैवकारसमानार्थत्वा
यथपीत्यस्य पूर्वसत्वात्तस्याधीत्वर्थ्याहार्यं एकेनैवैतत्प्यापीत्यनेनार्थद्वय वा
बोधो ऽगत्वपदस्य पूर्वशंकितं गत्वमित्यर्थः मुदधानीय तथा विचारसाध्या
भावप्रतियोगितया विचारेणामं [illegible] विचारप्रवृत्त्युपयुक्तसंशयाभावरूपफ
लस्त्रां [illegible]
[illegible] न
[illegible] नाद्विचारप्रवृत्तिरित्येवं रीत्या विचारे विप्र
वा तिपत्ति[illegible]कोपयोग इति भावः [illegible]वादिनोः स्वस्वकोटिनिश्चयकाले तत
संशयोत्पादानुपपत्तिरत आह तामूलेति विचारांगेत्यर्थः स्वरूपयोग्य
त्वात् कारणत्वात् प्राचीनमतेपि विप्रतिपत्तिवाक्यस्य शाब्दधीरूपसंश
योत्पादकत्वस्वीकारेण मत्पक्षस्येव संशयत्वमितिमतेतु कारणीभूतको
[illegible]द्वयोपाश्यवेति हेतुपदघटितत्वात् इत्यर्थः तथा च वादिनो निश्चयकाले
[illegible]शयानुपपत्तावपि संशयकारणत्वादिरूपेण ज्ञाता विप्रतिपत्तिः संश
[illegible]स्मारयति यथोः संबंधः पूर्वगृहीतत्त्वयोरेकज्ञानस्यापरस्मारकत्वा
[illegible] तथा च तस्यैव तदा तस्या उपयोग इति भावः आभिमानिकनिश्चयाप

पकमिति निश्चयवानस्मीतितावपर्यंतौ विवदेते इत्यर्थके तस्याश्च जा
दनो निश्चयवत्वकाले सभापत्यादीनां संशयाभावमुद्दिश्य क्रियाप्रवृत्तिरिति
गवः नतु विशेषदर्शनस्य विषयिभूतहेतुप्यमतौ नोक्तरीत्या विप्रतिपत्त्य
पत्त इतिचेत्तत्सम तथापि स्वस्य परस्य वा संशयाभाववत्त्वेन निश्चिते त
ग्रसि इत्यदर्शनानाबुद्देशेन न प्रवृत्तिः ततः संशयवत्त्वमपीरपेक्षितं तत एव नतु वा
दिनोरन्ये यांच मध्यस्थानां निश्चये वा द्विग्ना निश्चिते संशयाभावमुद्दिश्य न
क्रियारेतयोः प्रवृत्तिः किंतु विजयादिकमुद्दिश्य तत्र च विप्रतिपत्तिर्नोपयु
ज्यते ऽतस्माहतस्मादिति स्वकर्तव्येति उक्तस्थले नातत्कालिके संशयाभा
वेनिश्चिते पि निश्चयजन्यसंस्कारस्य कालांतरे उद्बोधशंकया संशयोत्प
त्तिसंभवज्ञानेन तदापि संशयाभावो नुवर्ततामितीच्छायासंभवान्न विज
यादिकमात्रमुद्दिश्य प्रवृत्तिः किंच यथासमयबंध एतन्मतमालंब्येव
युवाभ्यां विचारणीयमित्याकारेण मध्यस्थेन क्रियते अन्यथा वादिनोर्म
तांते प्रवेशाद्वचनस्यापत्तेर्यथावा वादिनोपीत्युच्यते अन्यथा त्रयस्यापि म
च्चरे मध्यस्थस्यैव हास्यत्वापत्तेस्तथा विप्रतिपत्तिरपि मध्यस्थेन कार्येति
अन्यथा प्रासंगिकविषयमादाय वादिनोरेकस्य जयपत्रिकापत्त्या प्रक
तेविषये तयोर्जयपराजयव्यवस्थापनस्य मध्यस्थकर्तव्यस्या

त्यप

2

म

तन

3

प्रतिपन्नोपाधावित्यादि स्वसंबंधितया ज्ञाते सर्वपर्याप्तिः त्रैकालिकस्य
सर्वदा विद्यमानस्य निषेधस्यात्यन्ताभावस्य प्रतियोगिनवच्छेदेन संबंधे
न पदद्रवविशिष्टसंबंधेन पापपदं ज्ञातं तत्संबंधत्वरूपावच्छिन्नतन्नि
ष्ठाभावस्य प्रतियोगित्वे निवेशप्रमत्या संबंधांतररूपांतरावच्छिन्नमुक्तं
प्रतियोगित्वमादाय प्रसिद्धसाध्यतापत्तेः स्वपदं च रजतत्वादिविशिष्टपरं
न व्यमते स्वत्वस्याननुगतत्वात् तद्वृत्तिपरत्वे व्यक्तिभेदेनाभिव्याप्त्यापत्तेः
तथा च रजतत्वा[illegible]न ज्ञापकानुपपत्त्युक्त्यादिकं न निष्ठाभावीयपदरज
तत्वान्यसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगित्वं तस्य प्रतीतिकद्वव्यावहारिकोपि
रजते सत्त्वात् तत्र प्रसिद्धसाधनवारणाय सर्वत्रेत्युक्तं कालिकव्याप्यवृत्तिमत्वं
तदभावमादायान्यतरापत्तेः त्रैकालिके त्युक्तं भेदस्य तु तादात्म्येनात्यं
तदभावस्यैव प्रतियोगितावच्छिद्यते ननु भेदस्य तादृशतादात्म्यस्य भेदविरोधा
त्वात् भेदस्य सहितस्तु तादात्म्येनाभाव[illegible] वैलक्षण्यं ताभेदे तादात्म्यादिसंबंधां सं
र्भावात् तथापि प्रकृतानुमानानां तदवच्छिन्नभेदप्रतियोगितासिद्धिमादापा
र्यानां स्यादतोऽत्यंताभावेत्युक्तं संसर्गाभावो विवक्षितः तादृशाभावप्रति
योगितावच्छेदकं रजतत्वादिमत्त्वेन साध्ये कृते साध्याप्रसिद्धिः तत्तादृशप्रति
योगित्वमेव साध्यं कृतं तस्यापि युक्तिरूपोदाबासिद्धिः रजतसंबंधितया प्रतीय
तव्यावहारिकरजतत्वादिनिष्ठात्यन्ताभावप्रतियोगित्वस्य तादृशावच्छिन्न

रजौंपदं रजतावयवपरम्
ते

ला त त्व

त्रे पा त्वस्य द यद्यपि वे राम

[illegible] ति प्रतिपत्तौ कृततायां तु समाहेैवेन लक्षणेन तादृशजयकोटिमपल
न प्रासंगिक विपर्यासं नन्वा[illegible]मिप्रामवलोक्य विजयः स्वीकर्तुं शक्यते तस्मा
त्सार्वकालिक संशयाभावप्रयोजक संकोच[illegible] जयस्यैव कल्पकस्यापि तस्य च
[illegible] कर्तव्य स्यात् नैहापि मध्यस्थेन विक्रान्ति न्यायेति भावः (वादकालावच्छि
न्नासह कथा जल्पो विजिगीषुणोरिति [illegible] पक्षस्यापि हीना कथ
पंचावयवपरिकरोपेतं वाक्यं सिसाधयिषेत्यादि सिसाधयिषाभावस्य
मानाधिकरणस्य साध्यनिश्चयस्याभावरूपाया इत्यर्थः संशयस्यैव
संशयहेतुत्वस्वीकारस्य अतिप्रसंजकत्वात् आहार्यसंशयादिहेतुत्वा
पादकत्वात् पक्षप्रतिपक्षपरिग्रहेति पक्षो धर्मी तत्प्रतिनियतपक्षप
रिग्रहेत्यर्थः वादिनोर्भिन्नाभावान्यतरकोटिकधर्मितत्प्रयोग इति या
वत् तथा च अनुमित्यनंगत्वेपीति अनुमितिं प्रति तस्याभिप्रायमेवपदं गत्वं तद
भावेपीत्यर्थः प्रथमस्यापि शब्दस्यैवकार समानार्थत्वात् यद्यपीत्यस्य
पूर्वमुक्तत्वात् तथापीत्यन्यदप्याहार्यम् एकेनैव वा तथापीत्यनेनार्थद्वयबो
धः अंगत्वपदस्य पूर्वशंकितांगत्वमित्यर्थः कुदसमीयतया विचारस्ता
त्पर्याभावप्रतिपादितया विचारांगत्वं विचारप्रवृत्त्युपयुक्तस्य)

म एव

२ प्राप्तो कापि निशिचरौ राघवत्वे मुरारेः पारे वाचां जयति करुणापक्षपातसर्वस्व ॥२१॥ तदेवं दे
वपरिवृढे तस्मिन्दयापात्रयोधावप्युपन्यस्तं नेदं एवं तत्तावदनेऽप्येवं फलं वुद्धेः पिशुन
यति ॥ शृणुताव तत्र ॥ जीवानां दयादाक्षिण्यवत्त्वमिष्यतां स्वर्गापवर्गौ वहन्देहं दत्तवति श्रीपतिः प्री
यतमे नैवोपकारः स्मृतिः दुःखे जातु चिदागते स्वकालितांह्रोदु कर्मणः प्राक्तिमान्नाथे हंत तानि
रागासिद्ध्यसनिभिनैर्दं एवमारोप्यते ॥२२॥ हंत जंतवः पामरास्स्वापराधं परमेककाहरणिके परास्मि
न्ब्रह्म एवेवाध्यस्यंति ॥ तथाहि ॥ क्लेशत्यागकृते पितेनकरणं ब्रूहे न देहे न च स्थानयं वत्त
जंतुरत्र जयति चेन्मंतुर्लिपितुः कुतः शास्त्रे शत्रुजयायपनेजगृहणादत्ते यते नैवं स्तुत्रोहं तितिक्ष्यं
जं वपुः कण्पपुरे तत्रापराधीतुकः ॥२३॥ किं वहुना ॥ शास्त्रं भूतितिजस्वरूपमतये स्वाराप
नाय वपुः स्वध्यानाय मनः स्व शुद्धिमनघां लब्धुं चतीर्थादिकं तत्वान्यप्युपदेष्टुमुत्तमगुरू
न्दत्वानुगृह्णाति यः संसारे तदपि भ्रमेत यदि किं कुर्वीत सर्वेश्वरः ॥२४॥ इति परिकामन्
किंचिदंतरं मुपसृत्याधस्तादवलोक्य च सविस्मयं सकलपुरुषार्थसाधनानुष्ठानस्यानभ्रतं

उरित्वरत्वरः

स्तान्यात पति कुधा सन तु किं नाराय सोनिर्दीरणः॥१६॥ विश्वावसुः॥ अहो तव नतिरतिस्पृहाय
तः परमेकाम्रलीकं भगवंतं पंकजवासिनीप्रालना परमपि स्पृशति तव वोपालंभः॥ आकर्णय दं॥ ये
विदाय संस्त्वदधोसमज्ञानं नमज्ञानं मज्ञानं द्रव्य धोत्तजः दयापयोधिः परिग्रह दुर्लभं नि
जं पदं प्रापयति स्वयं प्रभुः॥१७ किंच॥ लीलालोलतमां रमामगणयन् लीलामना लोकयन्नु
चत्किंच महीमहिप्रवरमयं मंचे हठाद्धंचयन् आकर्ष्य द्विजराजमप्यतिजवाद्धाहेत लोकांत
रात्मोमुंशौरिहृदीरंतं चरं उदैच्छाह ग्रहान्गजं॥१८॥ अपि च॥ वैकुंठो महता हता विलसमहा रं
भं मदे नोच्चकैश्चंड खेंडु पितुर्हिरण्यकाशिपुं वैतंड मुत्कंठपा सैन्यं वे समशेष भीषणम होग्र
न्वरागोरवात्मलक्ष्मादक्ष सना माहिष्णु हठात्दाकंठ कंठीरवः॥१९॥ अन्यच्च॥ अवेमन्या राक
लनमतुरीस्पर्शमचिरादनुमीलत्तं तु प्रकार घटनापास मस्कृत विषीदत्या चालीविपद
पनयेकप्रणयिनः पद्मानां निर्माणं पृतग पतिकेतो रवतु नः॥२०॥ अपरं च॥ काकः शोकं
व्रजस्य जदामितं बद्धग्र प्रोप्यनेकाल्लोकाल्ल भेकुशलमगमन्नि र्विषादं निषादः रात्मं

२

हरि

पा

कसंततेः कृपाविष्टोकलोलायकुंदसज्योतिषेनमः ॥७॥ कृशानुः ॥ सर्वैकपथंसकलभुवनसंशोष
णंकारिणं तपनमपिनमनकर्मीकरोषि ॥ पश्य ॥ पांथान्दीनानहहवत्सुमानातपांधान्विधत्ते शु
ष्कांरथ्यांश्चपतिततरांशोषयत्यौषधीश्चकाष्ठाराणां हरतिविभवं ज्ञातिशांतिप्रदानोकृरस्यैवं
गुणलवकथाकास्वतोभास्वतोस्य ॥८॥ विश्वावसुः ॥ किमरेभगवंतमरविंदबांधवमपि विविं
दसि श्रृणुप्रतेभागिन ॥ श्लो० ॥ वृष्टिं पृष्ठिं मिरारचय्यजगतस्तुष्टिंसरीसृष्टिपःपुष्टिं ज्ञातविशीष्टि
दृष्टिषुन्नणं ध्वांतंपिनष्टिष्टिरम्प्रज्ञानामपवर्गमार्गदमधुंपदमप्रसटहोल्लासितं कोनस्तौतिस
मस्तलोकसुहृदंद्योमृषणोपृषणम् ॥९॥ किंच ॥ पश्यानपश्यंतितमोविमर्दिनं रविंजनस्तत्कृप
पंतिदुर्दिनं ॥ धुनोत्यसौदेहमृतांसरोगतां धिनोतियांभोजततिंसरोगताम् ॥१०॥ अपिच ॥ आशा
पालेषुपाशायुधपवनबलभिन्माहतेशादिकेषु प्रायोभूपस्तुजाग्रत्स्वपिच श्रुचितपाभास्वराभ्
द्याः तुराप्याः पश्यैकालत्रयेपि प्रतिदिवसममीकुर्वते ध्यंप्रदानं सेयात्र्यमेवविद्यातपतिरविमयीस
वैलोकान्मुनानां ॥११॥ किंच ॥ कृतत्रिदशपोषणं कृतरथांगसंतोषणं पिशाचकुलभीषणं

२ पृस्तुतमस्त्वष्टापेक्षणं विनम्रगद्गदशोभणं विहितं जोन्मेषणं नमस्कृहृतभूषणं नतुनभस्यलीभूष ५
णं ॥१२॥ इत्थं विश्वावसुर्विभीतुमभीष्टुवन्नांजलिः कृशानुना सह द्वादशात्मानं समयागमया
मासविमानमामममन्त्र तार्ध्ववमध्यधामानमतिमानमहिमानं परमात्मानं ॥ प्रशस्तगुणसिंधवे प्र
पदनस्पृशांबांधवे स्वतोपहृतपाप्मने सकलदेहिनामात्मने नमः कमलवासिनीनयनसौख्य
दा संधायिने तमःशमविधायिने तरणिमंडलस्थायिने ॥१३॥ पुनस्सभ तत्पुन्मेषं ॥ भानुभानुद
८ब्र लपंक्तिलोचनं भक्तसक्तभवपाशमोचनं धामतामरसवासिनीसखं हैमवर्णमिह सौति मे सु
खं ॥१४॥ कृशानुः ॥ किमपे केवलं निर्धृणोपि नारायणो विवेकलाभवतां भवतां स्तवनभाजिनी
क्रियते ॥ तथाहि ॥ त्वैनादौ निखिलं जगद्विरचितं त्वैनेव संरक्षितं भीं दन्हृतमु कुंदएष विहितानं ५
दोहितिं दोचितः उत्पाद्य त्वपमुत्तमान्फलतरु तुल्लास्पचाहृद कैरुन्मत्तोपि किमुच्छिनत्ति
जगति क्षितौ त्वापि किं नंदति ॥१५॥ किंच ॥ त्वानुज्ञामनवाप्य दर्पभरतः स्वाज्ञां विलंघेत यस्त
स्यैव हतनीतिलोकिकन्नृपस्वंडोपि दंडं हृषा अंतर्यामिपपयेप्रवर्त्य भुविनोहं तत्स्वयं नारकेय

घपाऽयं घट इत्यादि विशेषणविशेष्यसंबंधानवगाहिप्रत्यक्षं निर्विकल्पकम्

णादिकाः तदुक्तं सूत्रकृता प्रत्यक्षानुमानोपमानशब्दाः प्रमाणानीति प्र
क्षप्रमाकरणं प्रत्यक्षं तच्चेंद्रियात्मकं इंद्रियार्थसंनिकर्षोत्पन्नं ज्ञानं
प्रत्यक्षं तत् द्विविधम् सविकल्पकं निर्विकल्पकभेदात् विशेष
णविशेष्यसंबंधानवगाहिप्रत्यक्षं निर्विकल्पकम् तच्च घटघटत्वे
इत्याकारकमतींद्रियं न च तत्र मानाभावः तदसत्त्वे सुप्तोत्थितस्यायं घट
इति विशिष्टज्ञानं न स्यात् विशेषणीभूतस्य घटत्वस्याज्ञानात् विशे
षणज्ञानं विना विशिष्टज्ञानानुदयेन तस्य तद्धेतुत्वात् प्रत्यक्षं पुनरपि
द्विविधम् लौकिकालौकिकभेदात् तत्र लौकिकप्रत्यक्षहेतुः सन्नि
कर्षः षड्विधः संयोगः संयुक्तसमवायः संयुक्तसमवेतसमवायः सम वा

१

त॰ कौ॰

वायः समवेतसमवायो: विशेष्यविशेषणता चेति तत्र संयोगेन द्रव्यग्रहः

इह घटोऽस्तीति चक्षुरादेर्घटादिना संयोगसत्त्वात् एवमनसात्मसंयोगेना

त्मग्रहः अहमस्मीति संयुक्तसमवायेन गुणकर्मद्रव्यत्वजातिग्रहः इ

ह घटे रूपं चलनं द्रव्यत्वादिकमस्ति चक्षुरादिसंयुक्ते घटे रूपादीनां

समवायात् संयुक्तसमवेतसमवायेन गुणकर्मजातिग्रहः घटग

तरूपे रूपत्वादिकमस्ति घटगतचलने कर्मत्वादिकमस्तीति चक्षु

रादिसंयुक्ते घटे समवेतं रूपादि चलनञ्च तत्र रूपत्वादेस्सम

वायात् समवायेन शब्दग्रहः इह वीणाशब्दोऽस्तीति कर्णशष्कु

ल्यवच्छिन्नं नभः श्रोत्रं तत्र शब्दस्य समवायात् समवेतसमवा

2

कर्णः

नैपातातिरिक्त नामपदप्रयोगस्य विशेष्यानिरूपितनिपातार्थ
तिरिक्त नामपदस्य पो न प्रकारतानिवच्छेदकाभेदसंबंधा
वच्छिन्नत्वम्

प्रधर्म्मावच्छिन्नबोधकप्रकृतिकाविभक्त्युपस्थाप्यविषय
प्रतियोगितावत्धर्म्मावच्छिन्नत्वविशिष्टतद्धर्म्मावच्छि
न्नानिरूपितापेयत्वसंबंधेनैवान्वयः ननु तद्धर्म्मावच्छि
यानिरूपितापेयत्वसंबंधेनैत्यत्र प्रयुत्यत्तौ प्रमाणं
नाहि संभवति नीलो घटो घटो दन्यः इति प्रकारि
तासंबंधेनावच्छिन्नत्वावच्छिन्नप्रतियोगितानामा
ववच्छेदानं तानिरूपितप्रकारत्वंलाप
तदभावे गौरवम् प्रकारताविशेष्यतयोभाव
तेषः पदाद्युपास्थित एव इति नियमः॥ तत्तत्पदार्थाभावेन प्र
पास्थित स्यादिति॥ अभाव स्तानेबाधिक्तवैशिष्ट्यावगा
हि नप्प्यांदानाप्रतियोगिते

तिपदार्थस्य स्वाश्रिशिष्टउपोगिकाभावो प्रामाणिकः॥ =
यं शेऽन्यप्रकारकत्वं नाम पक्षतावच्छेदकानिष्ठविशेष्यतानिष्ठाविरूपित
कतानिरूपकान्यत्वम् स्वव्यकरण प्रकाराविच्छिन्ना
किं
पापप्रताताद्दशाविवत्वानिरूपकत्वम् सर्वांशे प्रामा
एयम्

अनादितात्पर्य्यविषयार्थवोधिकालक्षणानि
रूढालक्षणा तात्पर्य्यऽनादित्वंच स्वसजाती
यध्वंसव्याप्यप्रागभावप्रतियोगित्वम्
स्वपदेनोत्पन्नस्यमानपुत्रतात्पर्य्यं तस्य सजा
तीयं तात्पर्य्यं पितृतात्पर्य्यं तन्मूलं तस्य ध्वंसः
तद्व्याप्यप्रागभावप्रतियोगित्वम् साजात्यंच
स्वसमानविषयकतात्पर्य्यत्वेन ॥ स्वप्र
कृतिपदोपस्थाप्यतावच्छेदकावच्छिन्नाभे
दसंबंधावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितवि
शेष्यताशालिज्ञानानुकूलो व्यापारः स्त्री
प्रत्ययार्थः चूडामणिकृतविधुरित्य
त्र ॥ स्वपदेन स्त्रीप्रत्ययः

गौर्तें नकीं

[illegible] ज्ञेकपा १ प्रयांत्वैज्ञो

अंतानांलादकोमता:

पश्वमृगौधावतीश्त्र त्र धावतान्तरे
तकृतिविशीषमृगाविषवकदश
ग्रमत्वं मृगात्रिन्लेकें र्तके ध
चक्राप्रिन्लेककर्तकदर्शनाविपा
श्च्युगर्जितिमेघ:

४

ट्ट १

१२ ७ ग

रान २०

रान ५०

मु॰

१॰

षो ह्नोपाविलंवादेवत ज्ञानविलम्ब इति वाच्यं तथासति चक्षुरादीनामपि कल्पनापत्तेः न च दीर्घशष्कुलीभ
त्तणादौ नानावधानभाजां क्वचिकथमेकत्वादिनानेंद्रियज्ञानामिति वाच्यं मनसोऽतिलाघवात् त्वरयाना
नेंद्रियसंबन्धात् नानाज्ञानोत्पत्तेः उत्पलशतपत्रादिभेदवत् यौगपद्यप्रत्ययस्य तु भ्रांतत्वात् न च मनसः
संकोचविकाशशालित्वात् युगपदुपपत्तिरस्त्विति वाच्यं नानावयवतन्नाशादिकल्पने गौरवात् लाघवात्
निरवयवस्यैव मनसः कल्पनादिति संक्षेपः॥ इति श्रीसिद्धांतमुक्तावल्यां द्रव्यपदार्थव्याख्या समाप्ता॥
श्रीमते रामानुजाय नमः॥ ॥ ॥

2

3

२

कु.

२९

महत्त्वातिशयप्रकटनाय संतापवन्नात्कार्श्यातिमणालमालिन्यादीनि अपिवर्त्तनी[illegible]
इति तत्कृत्वेन संतापो वाच्यः यत्र कार्श्यमुखेन कारणस्यापि गतिरपि निबद्धा न तत्रायमलंक[illegible]
अनुमानमेव यथा वा परिम्लानं पीनस्तनजघनसंगादुभयतस्तनोर्मध्यस्यान्तः परिमि[illegible]न्यदसरस
प्यहरित्तम इदं व्यस्तन्यासं प्रशिथिलभुजाक्षेपचलनैः कृशांग्याः संतापं वदति न लि[illegible]मिपं
पनम नतु प्रस्तुतकार्श्याभिमुखेन कारणस्य गम्यत्वे अपि प्रस्तुतांकुर विषयश्चेत् किं पर्या[illegible]
तु
नित्याकांक्षापामाह पर्यायोक्तं गम्यस्य वचो भंग्यंतराश्रयं नमस्तस्मै कृतो येन मुधा राहुवधूकु
चौ यदेव गम्यं विवक्षितं तस्यैव भंग्यंतरेण विवादितरूपादपि चाहतरस्य रूपेण केनचि[illegible]रेणा
भिधानं पर्यायोक्तम् उत्तरार्द्धमुदाहरणम् अत्र भगवान् वासुदेवः स्वासाधारणरूपेण गम्यः राहुव
धूकुचवैयर्थ्यकारकत्वेन रूपांतरेणास एवाभिहितः यथा वा लोकं यश्च पति यस्यां श्रीः सपस्यां
श्रीं न पश्यपति ताभ्यामप्यपतिक्षेपाविधाविघ्न गुरोस्तव अत्र गौतमः पतंजलिश्च स्वासाधारण
रूपाभ्यां गम्यो रूपांतरेणाभिहितो यथा वा निवेद्यतां हंत समापयंतो शिरीषकोषम्रदिमाभिधानम् पादौ कि
यदूरमिमौ प्रयासे निधित्सतो तुच्छदयं मनस्ते अत्र किंयद्दूरं गमिसेति गम्य एवार्थो रूपांतरेणा
पयावा भिहितः देवं वंदे जलधिपुत्रार्थं देवत्तासार्वभौमं व्याप्तप्रच्छाभुवनविदिताप्रस्पृष्टाहाय्यिवाहाः भू

ग

राम

२७

श्री

मीमांसायाम् तृतीयोदाहरणस्यत्वलंकारत्वे कस्यापि नाविवादः अंगांदिध्वनिकृता शब्दार्थशक्त्या तिरो(
पि बंधयोर्थः कविनापुनः यदाविः क्रियते स्वोक्त्या सान्यैवालंकृतिर्ध्वनेरिति एतानि सारूप्यनिबंधनान्
दाहरणानि सर्वेषांतरनिबंधनान्यपि कथ्यंते चित्रवाच्यव्यंग्ययोः प्रस्तुतत्वलंभनेनोदाहरणीयानीति दि
श्रावणमुद्राहृयते एभिः शिवाकांचनसन्निधत्ते विलोचने जाग्रतम प्रमत्ते समानधर्मीयुवयोः
सकाशे सखाभविष्यत्यचिरात्कथंचित् अत्रशिवसारूप्यनिवृत्तदेकदेशतया तद्वाष्पं भालनेचन(
मपिशिवरात्रिमाहात्म्यप्रयुक्तेन लक्षणीयमितितत्मुत्वेन कात्स्न्ये शिवसारूप्यगम्यम् यथावा वहंती
सिंदूरं प्रबलकबरीभारतिमिरत्विषांवृंदैर्बंदीकृतमिव नवीनार्ककिरणम् तनोतुक्षेमंनस्तव वदन
सौंदर्यलहरीपरीवाहस्रोतःसरणिरिवसीमंतसरणिः अत्रवर्णनीयत्वेन प्रस्तुतायाः सीमंतस
रणेः वदनसौंदर्यलहरीपरीवाहत्वोत्प्रेक्षणेन परिपूर्णतटाकवत्परीवाहकारणीभूता रचस्याने
आमंतीवदनसौंदर्यशालित्वं प्रतीयते सा विवर्णनीयत्वेन प्रस्तुतैव यथावा अंगाहंगिमरणालकं
दृश्यते भंगा विशेषांतरचिंतां नासामो किंक पिंड नीलसरसीश्वासानिलाकृष्टहृते दंतपंक्तिमवालकापि
कुचयोर्धृते दातांदीपताम् तत्रायः पतितं कुर्वत करतेलेधारांवुसंलीयते अनयापिकापाविर(

कपसहर्षसांजालिबंधं च॥पातुं पातालकिनो जनानशरणान् तत्तैं ततस्सागरं पातुं पातुपुरीँ रण नदीन्
मुखेजे तुं दशास्यादिकान् नेतुं भूतनयां मुदं विरहिणीमे तुं यशः शाश्वतं दातुं शर्म चरापवे
णरावितं सेतुं नमस्कुर्महे॥६७॥हंतकाठिनानामप्यनुबंधिजने प्रीतिरतीवमहती॥
यतः॥लंकापुरेपं क्तिमुखेन रुद्धां भूमीसुतां भूमिभृतोनुबंधात् पातिं पुनः प्रापापि तुंप
योधौ सेतुर्भवंतस्त्वयमाप्लवंतः॥६८॥निहृप्य॥पयोधिमध्येप्लवमानमूर्तयपत्तरंगवे
गार्पितकेनाचिन्हिताः हसंतिकिंमंदरमंतरर्णवे तिमग्नमेते नलसेतुभूधराः॥६९
॥पुनर्विमृश्य॥ लंकापुरीवासिररूप्रहारीसंपर्कपापादिँव सिंधुराजः सपत्नभूभृत्कलि व
विशांतरोपि विपत्नभूभृद्भिरबंधि कष्टम्॥७०॥शङ्का स्वांश्रितधर्मसेतव इमे सोढो
ग्रवर्षातपास्पीत्वा सिंधुजले सदादीतिभक्तो घोरं तपं कुर्वते॥नत्यंती ईहानीत्यमे
वलुलिता स्तीर्त्वा रतन्वाशुगैर्लीवलयं दधतीः कदापिन चलंत्यालोकयवीचीरमूः॥ राम

यमर्चान्वितहृत्यः अनुदिनमुपयाते र्च्यमानास्सदेवैरहार्चिरजितमूर्तिच्छ्वात्तिकस्यात्ती
कस्य ॥ ६३ ॥ इदं चावधेयं ॥ कोपि चिच्च क्रोधरापराधचाकिताः क्ष्मापालभीताः परे स्रुद्वातः
कतिचित्पचंत्यवहिता शण्ड्स्फारश्चादिमंहहाविः अग्रेन्यस्त्वामिदंमुदेवभगवानालोकनैः
स्वीकरोत्यं हृस्संहरणस्पृणायतादिदं प्राशूंति भाग्योत्तराः ॥ ६४ ॥ पश्यतावत ॥ स्वानुभ
वास्तिस्त्रौ प्रकर्षनिकर्षौ भगवद्दापतनतदितरस्थलपरीकालितयोरन्वयोः ॥ श्लो० ॥ उ
पस्कारैः पारैरुपचितरसामोदभारमप्यवेत्यन्नं गेहेकृतमनातिभोग्यं बुधजनः अ
मूपस्संस्कारीणपापिहृविषि देवालयमवेत्यनल्पंभोग्यत्वं पुनरपहरत्वं चमनुते ॥ ६५
इदं चवोद्धव्यम् ॥ देवागारानिवेशिणः किलजना दुष्यं तु तुष्यं तु वा तेमी स्वामिपरिग्रहे
णानीयतं मान्याममनीषानुषाम् प्रायेण श्रयगोरवेणलभन्ते हीनौं मानाहृतां कुक्कुल्की पि
वमूल्वो जनोपि भजते पूजां हि राजाश्रयात् ॥ ६६ ॥ इत्यंतः परीक्षामन्वयतो वलो
म

७

वं निषिद्धास्य इति तत्र न स्वरूपेण ब्रह्मणि सर्वं निषेद्धुं शक्यं नाना शब्दा
न्वयविरोधात् नहीदं सर्ववस्तुगतं वास्तवपारस्यवैलक्षण्यमपरं किंचि
न्नेत्यनेनैव मानान्तरावगत तत्तदसाधारण वैलक्षण्यविशिष्टबोधकेन
तत्स्वाभावात् अप्रतियोगि विशेषणतयैव तत्प्रतिपादकं । तदितिभेद
एवात्र निषिध्यत इतिचेत् नैतद्युक्तम् यजमानप्रस्तराभेदस्येव ।
सर्ववस्तूनां परस्परभेदस्यापि मानान्तरविरोधेन श्रुत्यापि दुर्बोधत्वात्
तर्हि मानान्तराविरुद्धो ब्रह्मणः सर्वाभेदस्तद्वेन श्रुत्या विध्यतामितिचेत् तम
किमेवं सर्वाभेदो ब्रह्मणः प्रतिपाद्यते ब्रह्मणस्तर्हि जडत्वानित्यत्वोपाये घा ७

समपंक्रमाकृप्रवृत्तिनिमित्ततया वस्पादर्शितोपः प्रातिस्विकतत्तद्वा
कपशतावगाहित्तास्वाभाविकत्वपातत एवावच्छत्ताः स्रार्वत्वादपोनप
न्होतं शक्या सिद्धैतिकीपद्धतिः अत्राद्वैतवादिनः प्रत्यवतिष्ठंते सत्य
मेवमाक्षिप्यंते रूपं ते च गुणा निषिध्यंते च सामान्यतो विशेषत(
तश्च नेह नानास्ति किंचन एकरूपै वात द्रष्टव्यम् एकमेवाद्वितीयं सा
क्षी चेता केवलो निर्गुणश्चेत्यादिभिः इह ब्रह्मणि नाना अन्योन्यवि
लक्षणत्वेन प्रमाणानां एवागतम् किंचन किमपि वस्तु नास्तीति(
ब्रह्मगतत्वेन सर्वं निषिध्यते गुणाश्च सर्वं तावता इति तेपि तत्वे

त्वातिप्रसङ्गाच्छब्दे भेर्याकाशसंयोगस्य शब्दं प्रत्यसमवायिकारणत्वमावश्यकमिति भावः यद्यपि
भेरीदण्डसंयोगस्य शब्दे निमित्तत्वं न तु तत्र तस्यासमवायिकारणत्वं भेर्याकाशसंयोगस्या
समवायिकारणत्वं न तु तत्र तस्य निमित्तत्वमित्येकव्यक्तेर्द्विविधहेतुत्वं तथापि संयोगजातौ त
स्य द्विविधहेतुत्वमस्तीति भावः एवमग्रेऽपि अथ प्रादेशिक इत्यादिकमूले संयोगादिद्वय
विभु विशेषगुणानामव्याप्यवृत्तित्वं साधर्म्यं प्रदर्शनीयम् तत्रापि यद्यपि श्रुते कर्तव्यावृत्तिव्या
प्तेरिति स्वरूपज्ञानाद्यावृत्तये व्याप्यव्याप्यवृत्ति गुणत्वव्याप्य जातिमत्त्वं बोध्यमित्यर्थः मूले संयो
गादि द्वयेत्येतत्पदानन्तरं द्विपृथक्त्वाद्यपरत्व द्वित्वादि द्विपृथक्त्वादिके पुनरिति पाठः क्वचित्
पुस्तके प्रमादादपातः परत्वादिनामकारणत्वेन द्विविधकारणत्वस्य तत्राभावात् न च परत्वादि
नामपि स्वध्वंसप्रत्यक्षं प्रतिहेतुत्वात् कथमकारणत्वमिति वाच्यम् ध्वंसप्रत्यक्षातिरिक्तं प्र
त्यकारणत्वस्योक्तत्वात् विस्तरस्त्वन्यत्रानुसंधेयः मुक्तावल्याम् अव्याप्यवृत्तिरित्यस्य देशिके

कजत्व विशेषणस्य प्रयोजनमाह मुक्तावल्यां पाकजरूपादीनामिति कारणगुणपू
र्वकत्वाभावात्कार्यादिष्वगुणपूर्वकत्वव्यवहाराभावात् यत्र पाकजरूपरसगंधस्प
र्शपाकजद्रवत्वद्वित्वादिद्विपृथक्त्वादिसंयोगविभागपरत्वापरत्वादीनां न कारण
गुणपूर्वकत्वं नवा कारणगुणपूर्वकत्वं साधयिष्यामीति ध्येयम् एवमन्यत्रापि मूले
एकपृथक्त्वस्नेहशब्दक इत्यत्रैकत्वमेकपृथक्त्वं चेत्यर्थो बोध्यः वैशेषिके गुण इत्य
त्रात्मन इत्यस्यान्वयः मुक्तावल्यामुष्णस्पर्श इति अवयवगतउष्णस्पर्श इत्यर्थः उ
ष्णस्पर्शस्यावयवविगलितोष्णस्पर्शस्य एवमग्रेपि कारणैकार्थप्रत्यासत्त्या कार्यैका
र्थप्रत्यासत्त्या च गुरुत्वस्यासमवायिकारणत्वमिति प्रदर्शनाय गुरुत्वपतनयोरि
त्युभयमतमम् एवमग्रेपि संग्रहे तत्कादिसंयोगविशेषेणेर्याकाशसंयोगोऽसम
वायीति प्रथमोक्तसंयोगपदघटितः अर्थः भावकार्यस्यासमवायिकारणत्वस्य

ज

लोपलक्षितस्य घटत्वमात्रस्यान्वयितावच्छेदकत्वे तु घटत्वावच्छिन्नप्रति
योगित्वमेव तथा च संयोगेन घटो नास्तीत्यादौ तृतीयाविभक्तेर्नावच्छिन्न
त्वमर्थः संसर्गभूतप्रतियोगितायां तदन्वयासंभवात् किं त्ववच्छिन्नप्र
तियोगिताकत्वं प्रतियोगित्वमात्रं वा अवच्छिन्नत्वं संसर्गे संयोगादेरु
क्तान्वयादेव विशिष्टलाभसंभवात् न च संयोगेन घटाभाववत्येव समवा
येन घटविशिष्टद्रव्यत्वाभाववत्तया समवायेन कपाले घटो नास्तीति प्र
त्ययापत्तिः तृतीयांतसमभिव्याहारस्थले तदुपस्थाप्यप्रतियोगित्व
स्यैव संसर्गतयाभ्युपगन्तव्यत्वात् समवायावच्छिन्नघटप्रतियोगिताकाभा
वस्य च कपाले विरहात् [illegible] अन्यथा घटत्वावच्छिन्नस्यैव संयोगादिसं
बंधावच्छिन्नत्वस्यापि प्रतियोगितांशे संसर्गमर्यादया भाने तृतीयां
तसमभिव्याहारस्य नियामकत्वायोगात् इति प्रसंगः यत्र च कारणे

प्र

क

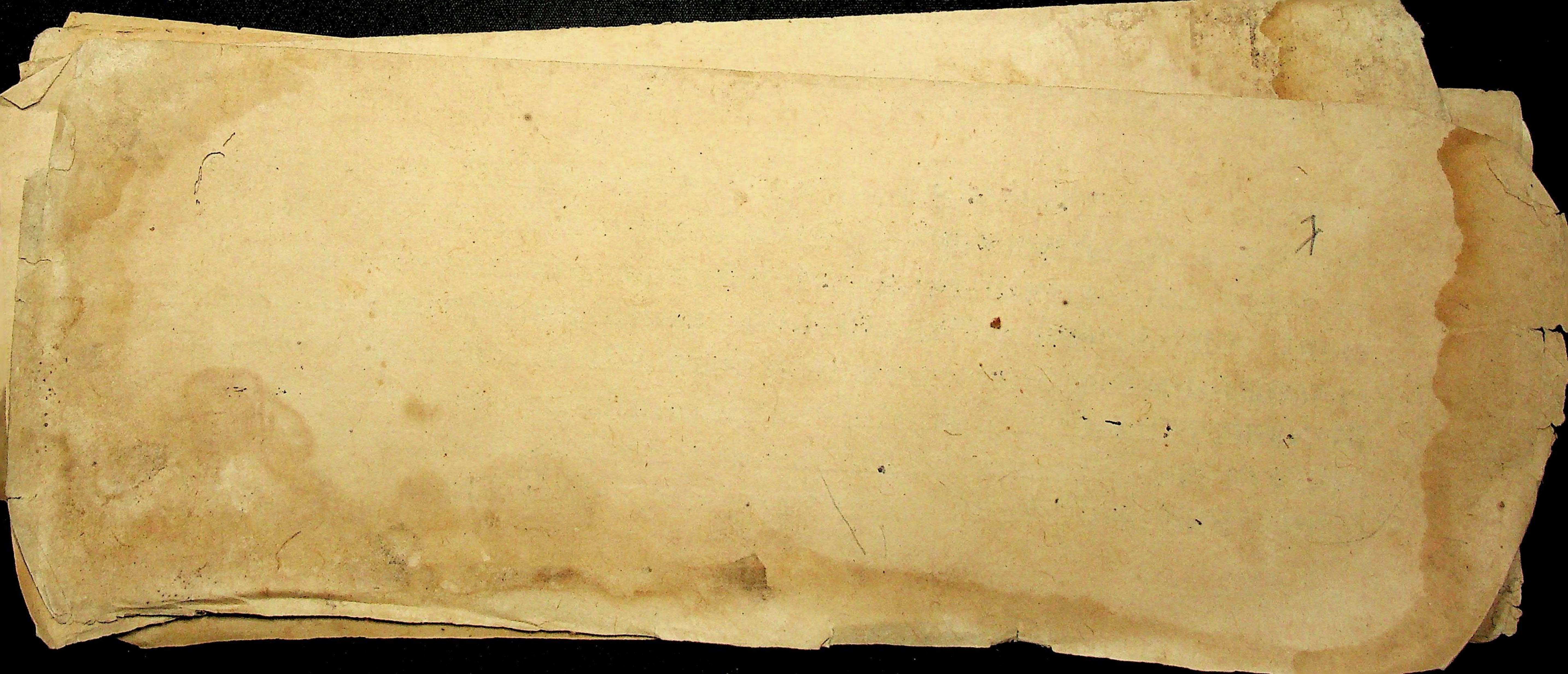
उपमा यत्र सादृश्यलक्ष्मीरुल्लसति द्वयोः हंसीव कृष्ण ते कीर्तिः स्वर्गं
गामवगाहते गुणदोषौ बुधो गृह्णन्निंदुक्ष्वेडाविवेश्वरः शिरसा श्ला
घते पूर्वं परं कंठे नियच्छति सारसवता विगता नवका विलसंति चरति
को कंकः सरसीव कीर्तिशेषं गतवति भुवि विक्रमादित्ये

भूतलमित्यत्र लक्षणयाऽधिकरणपदमेव घटाधिकरणपर्यकंघ
टपदं तु तात्पर्यग्राहकम् अन्यथानधिकरणपदेन अधिकरणतामा
न्यभिन्नाचोक्तो भूतले तस्य वृत्तित्वानुपपत्तेः नच घटावित्तस्यैर्वापि
करणस्य भेदलतत्र नजाबोधनीयः समाहांतात्तिनजाभितएवदाप्यमित्रा
न्वपित्वबुत्पत्तेः अन्यथा नीलो घटो। पट इत्यादौ नीलपटान्यस्य घट
त्वं नीला प्रमेयः पट इत्यादौ च नीलप्रमेयान्यस्य पटत्वं प्रतीयेत वक्तृत्तः

प्रातःस्मरामिरघुनाथमुखारविंदंमंदस्मितंमधुरभाषिविशालभालम्‌ कर्णावलं
बिचलकुंडलशोभिगंडंकर्णांतदीर्घनयनंनयनाभिरामम्‌। प्रातर्भजामिरघुनाथ
करारविंदंरक्षोगणायभयदंवरदंनिजेभ्यः यद्राज संसदिविभज्यमहेशचापं
सीताकरग्रहणमंगलमापसद्यः २ प्रातर्नमामिरघुनाथपदारविंदंवज्रांकुशा
दिशुभरेखिसुखावहंमे योगींद्रमानसमधुव्रतसेव्यमानंशापापहंसपदिगौ
तमधर्मपत्न्याः ३ प्रातःश्रयेश्रुतिनुतांरघुनाथमूर्तिंनीलांबुजोत्पलसितेत
ररत्ननीलाम्‌ आमुक्तमौक्तिकविशेषविभूषणाढ्यांध्येयांसमस्तमुनि
भिर्निजभृत्यमुक्त्यै ४ प्रातर्वदामिवचसारघुनाथनामवाग्दोषहारिसक
प्रा लंशमलंनिहंति यत्पार्वतीस्वपतिनासहभोक्तुकामाप्रीत्यासहस्रहरिनाम
समंजजाप ५ यःश्लोकपंचकमिदंमनुजःपठेत्तन्नित्यंप्रभातसमयेनियतः

क

प्रभुस्मश्रीरामकिंकरजनेषु सरणमात्यो भूत्वा प्रयाति हरिलोकमनन्तलभ्यम् ६
ध्येयं सदापरिभवघ्नमभीष्टदोहं तीर्थास्पदं शिवविरिंचिनुतं शरण्यं भृत्यार्तिहं प्र
णतपाल भवाब्धिपोतं वंदे महापुरुष ते चरणारविंदम् १ त्यक्त्वा सुदुस्त्यजसु
रेप्सितराज्यलक्ष्मीं धर्मिष्ठ आर्यवचसा यदगादरण्यं मायामृगं दयितयेप्सि
तमन्वधावद्वंदे महापुरुष ते चरणारविंदम् २ येये हता चक्रधरेण दैत्यास्त्रैलो
क्यनाथेन जनार्दनेन ते ते गता विष्णुपुरीं नरेंद्राः कोपोपि देवस्य वरेण तुल्यः

ऽप्रपशाब्दो निरूप्यते नन्वशाब्दप्रमितिकरणं शाब्दः शाब्दत्वं च शाब्दान्यत्वे सत्यनुभवसिद्धो जा-
ति विशेषः जन्यपदधीजन्यत्वव्यभिचार्यनुभवत्वाव्यापकजातिशून्यत्वे सति पदविषयक-
त्वाव्यभिचारिजातिशून्यधीत्वं वा सत्यन्तं प्रत्यक्षानुमितिस्मृतीवारणाय तादृशीनां प्रत्य-
क्षत्वादीनां जातीनां सत्त्वात् जातिशून्यत्वमनुभवत्वाव्यापकशून्यं जातिशून्यं चासंभवि अनु-
भवत्वादीनां तदव्यापकशाब्दत्वस्य च सत्त्वात् जन्यपदधीजन्यत्वव्यभिचारिजातिशून्यत्वम-
पि तथा तादृगनुभवत्वादीनां सत्त्वात्पदधीजन्यत्वव्यभिचारिण्यनुभवत्वाव्यापकजातिशून्यत्वं वा
नुमितेरपि ऽनुमितित्वस्य भागवत्पदधीजन्यत्वाव्यभिचारित्वादतस्तदुभिन्नमुपात्तम् उप-
मितावतिव्याप्तिवारणाय शून्यान्तम् ज्ञान्यादावतिव्याप्तिवारणाय धीपदम्॥

9

श्रीमते रामानुजाय नमः नियतिकृतनियमरहितां ह्लादैकमयीमनन्यतंत्रां नवरसरुचि पर
रां निर्मितिमादधती भारती कवेर्जयति १ काव्यं यशसेऽर्थकृते व्यवैविदे शिवेतरक्षतये हार
सद्यः परनिर्वृतये कांतासंमिततयोपदेशयुजे २ शक्तिर्निपुणता लोकशास्त्रकाव्याद्यवे
क्षणात् काव्यज्ञशिक्षयाभ्यास इति हेतुस्तदुद्भवे ३ तददोषौ शब्दार्थौ सगुणावनलंकृती
पुनः क्वापि इदमुत्तममतिशयिनि व्यंग्ये वाच्याद् ध्वनिर्बुधैः कथितः ४ अतादृशि गुणीभू
तव्यंग्यं व्यंग्ये तु मध्यमं शब्दचित्रं वाच्यचित्रमव्यंग्यं त्ववरं स्मृतम् ५ प्रथमोल्लासस्स
माप्तः १ स्याद्वाचको लाक्षणिकः शब्दोत्र व्यंजकस्त्रिधा वाच्यादयस्तदर्थाः स्युस्तात्पर्या
र्थोपि केषु चित् १ सर्वेषां प्रायशोर्थानां व्यंजकत्वमपीष्यते साक्षात्संकेतितं यो

२

राक्रिया नाभिधा समयाभावाद्धेत्वभावान्न लक्षणा ९ लक्ष्यं न मुख्यं नाप्यत्र बाधो योगः
फलेन नो न प्रयोजनमेतस्मिन्न च शब्दः स्खलद्गतिः १० एवमप्यनवस्था स्याद्या मूलक्षयका
रिणी प्रयोजनेन सहितं लक्षणीयं न युज्यते ११ ज्ञानस्य विषयो ह्यन्यः फलमन्यदुदाहृतं वि
शिष्टे लक्षणा नैवं विशेषाः स्युस्तु लक्षिते १२ ऽनेकार्थस्य शब्दस्य वाचकत्वे नियन्त्रिते
संयोगाद्यैरवाच्यार्थधीकृद्व्यापृतिरञ्जनम् १३ ऽर्थाः प्रोक्ताः पुरा तेषामर्थव्यञ्जकतो
च्यते वक्तृबोद्धव्यकाकूनां वाक्यवाच्यान्यसन्निधेः १४ प्रस्तावदेशकालादेर्वैशिष्ट्यात्प्र
तिभाजुषां योऽर्थस्यान्यार्थधीहेतुर्व्यापारो व्यक्तिरेव सा १५ ऽविवक्षितवाच्यो यस्तत्र वा
च्यं भवेद्ध्वनौ ऽर्थान्तरे संक्रमितमत्यन्तं वा तिरस्कृतम् १६ कोऽप्यलक्ष्यक्रमव्यङ्ग्यो

राम
२

12

र्थमभिधत्ते स वाचकः ॥२॥ सं॰के॰तितश्चतुर्भेदो जात्यादिर्जातिरेव वा ॥ स मुख्योर्थस्तत्र मुख्यो व्या
पारोस्याभिधोच्यते ॥३॥ मुख्यार्थबाधे तद्योगे रूढितोथ प्रयोजनात् अन्योर्थो लक्ष्यते यत्सा लक्ष
को॰ ४ णारोपिता क्रिया ॥४॥ स्वसिद्धये पराक्षेपः परार्थं स्वसमर्पणम् उपादानं लक्षणं चेत्यु
क्ता शुद्धैव सा द्विधा ॥५॥ सारोपान्या तु यत्रोक्तौ विषयी विषयस्तथा विषय्यन्तःकृतेन्यस्मि
न्सा स्यात्साध्यवसानिका ॥६॥ भेदाविमौ च सादृश्यात्संबंधांतरतस्तथा गौणौ
शुद्धौ च विज्ञेयौ लक्षणा तेन षड्विधा ॥७॥ व्यंग्येन रहिता रूढौ सहिता तु प्रयोजने तच्च गू
ढमगूढं वा तेन द्विधा कथिता त्रिधा ॥८॥ तद्भूर्लाक्षणिकस्तत्र व्यापारो व्यंजनात्मकः ।
यस्य प्रतीतिमाधातुं लक्षणा समुपास्यते ॥९॥ फले शब्दैकगम्येत्र व्यंजनान्नाप

ननु केयं शक्तिः अभिधानामकं पदार्थान्तरं संकेतग्राह्यमिति मीमांसकाः सिद्धान्त
न्तु घटपदात् घटो बोद्धव्य इति ईश्वरेच्छारूपः संकेतः शक्तिः सा च पूर्वोक्त
रीत्या वृद्धव्यवहारात् ग्राह्या वृद्धानां तद्बुद्धेश्च इति स्वच्छन्दादीश्वरात् तद्ग्रहः इ
ति आधुनिकपुत्रादिषु संकेतितदेवदत्तादिपदे च पित्रादिसंकेतात् ग्राह्या द्वा
दशेदिवि पिता नाम कुर्यादिति शास्त्रसिद्धत्वात् तत्रापि सा ह्येवेति दिक् एवं शाब्दा
च्छाब्दबोधे तात्पर्यज्ञानमपि हेतुः अन्यथा सैन्धवमानयेत्यत्र भोजनप्रक
रणे लवणतात्पर्यग्रहे सति अश्वबोधप्रसंगात् न च शुकबालादीनां ता
त्पर्याभावेन तत्रोच्चरित शब्दाद्बोधो न स्यादिति वाच्यं तत्रापीश्वरतात्पर्यस
त्वात् तद्वत्तात्पर्यं वेदेऽपि मीमांसान्यायपगम्यं निपते लोके तु वक्तुरिच्छाधीनमिति

प.दी.
२९

यत्र मतं एकस्मादेव शब्दात् श्लेषादिवाक्ये ध्वनेकार्थबोधः यथा श्वेतो धावतीत्या
दौ तन्न नैवमपि गङ्गायां घोष इति वेत्का तयथा नुः संतु तेषां वा ममापि जन्म तत्रैव मम पापघ्नत्रग
तौ भवानि त्यत्रात्व दूमने मतिवियोगात्मे प्राणहानिरिति प्रतीतिकथमिति चेत्
मत्यं व्यंजनाख्यवृत्त्यंतरात्तद्बोध इत्यलंकारिकाः एवं गतो ९ मम कं इत्युदासी
नवाक्ये पि नानाविधास्तत्र न्यूनत्वीय बोधा एवमेव संगच्छंत इति दार्शनिकास्तु त्रा
त्रमिति रूपा लक्षणया शब्दाद्वा तेबोधाः संभवंतीति व्यंजनाख्यवृत्त्यंतरकल्पना
न सहंते नन्वेवमपि भाषाशब्देभ्यः कथमर्थबोधः तत्र शक्तिलक्षणयोरभावादि
ति चेन्न तेषां संस्कृतस्मरणं ततो बोध इत्युपगमात् इति केचित् संस्कृतकथा
मप्यविदुषां बोधान्नैवम् किंतु तेष्वेव शक्तिभ्रमाद्बोध इति नव्याः संस्कृतवत्स

2

घा शब्दा वाचका एवेति वैयाकरणमतं तु वैयाकरणभूषणेऽस्माभिः प्रपंचितं एवं
च भाषाव्यावर्त्तितं वृत्तिमत्त्वमेव साधुत्वमिति मीमांसकादिमतं अर्थविशेषे व्या
करणव्युत्पाद्यत्वं तदिति तु नैयायिकाः साधुनैव प्रयुंजीतेतिवचनसिद्धं पुन्यज
नकत्वं तदिति वैयाकरणा इत्यलं पल्लवेन नन्वेवमपि पदज्ञानमेव तेषां चोत्पन्न
भवति वर्णसमूहरूपं पदं वर्णश्च क्रमिका विलक्षणाश्च तथा चाद्धितिप वर्णोच्चार
णसमये पूर्वो न इति कथं समुदायपदज्ञानं प्रनुप्रत्येकं तत्तद्वर्णानुभवोत्तरसंने
समूहालंबनेरूपसकलवर्णस्मरणमेव पदज्ञानमिति तन्न एवं सति नत्रक
मामावतसरोरसः जरांज नदीदीनेत्यादावविशेषप्रसंगादिति चेत् उच्यते प्रथ

ए

प.दी.
३.

मेघकारज्ञानेसतितदुत्तरमकारज्ञानेजायमानेस्वऽव्यवहितोत्तरसंबंधेन पूर्ववर्णो वि
शेष्यतयाभासते ततश्चकारे घकारविशेषोऽकारोविशेषणंसोऽपिपूर्वरूपविशिष्टः।
स्वोत्तरस्मिन्निति भवति पदज्ञानं तस्मात्पदार्थोपस्थितिस्ततउक्तप्रकारेणपुनः
पदांतरज्ञानं ततस्तदर्थोपस्थितौ तयोः परस्परं अन्वयबोधः पुनः पदांतरज्ञाने
ततःपदार्थोपस्थितौ तस्याप्यन्वयबोध इत्येवं क्रमेण अवांतरवाक्यार्थज्ञान
पूर्वको महावाक्यार्थबोध इति एजपुरप्रवेशन्यायेन केचनाहुः तदुक्तं पद्य
दाकांक्षितं योग्यं सन्निधानं प्रपद्यते तेन तेनान्वितः स्वार्थपदैरेवावधार्यत
इति अन्येतु सर्वेषां पदानां प्रत्येकंप्रत्यज्ञानात्सर्वपदानां समूहालंबन
स्मरणेन ततस्तदर्थानामपि समूहालंबनरूपोपस्थितौ सत्यां पुनः प्रथममेव

५

महावाक्यार्थबोधः खलु लौकिकवाक्यानेत्याहुः सोयं शाब्दबोधस्तु त्रिविधः विशे।
ष्यविशेषणयोर्नत्र विशेषणान्तरमित्येकः एको दंडवानिति यथा । एकरूपैर्दंडः तत्र
रूपं विशेषणं विशिष्टस्य वैशिष्ट्यावगाहन्यः एको दंडवानित्यत्रैवरक्तोत्व ।
विशिष्टदंडस्य वैशिष्ट्यबोधः एकत्र द्वयमिति न्यायेनान्यः दंडी कुंडली देवदत्तः
इति यथा एकविशेषणविशिष्टे विशेषणान्तरवैशिष्ट्यमात्रावगाहन्यपरः खण्डी शूरः इति यथेति
विस्तरस्तु ग्रन्थान्तरादवधेयः अर्थापत्तिर्यामीत्यनुभवसिद्धजनाति विशेषवत्यर्थाप
त्तिस्तत्करणमर्थापत्तिप्रमाणं तच्चानुपपद्यज्ञानं तथाहि देवदत्ते पीनत्वं दिवाभो
जनाभावे च जानतो रात्रिभोजनज्ञानं जायते न तत्प्रत्यक्षात् सति कर्षाद्यभावेना
नुपलंभात् नानुमानात् तस्यासंभवात् अयं रात्रिभोजी पीनत्वादित्यस्य दिवा

प.दी.
३१

6

त्रावभुंजानेपिव्यभिचारित्वात् दिवाऽभुंजानत्वे सतिपीनत्वादित्यत्र दृष्टांताभावेन ॥
व्याप्त्यग्रहादनुमित्ययोगात् तस्माद्दिवाऽभुंजानस्यपीनत्वान्यथानुपपत्त्या रात्रि
भोजनज्ञानंजायते सेयमर्थापत्तिरिति प्राभाकराः देवदत्तो रात्रिभोजी दिवाऽभुंजान
त्वे सतिपीनत्वात् यत्ररात्रिभोजनाभावस्तत्रदिवाभुंजानत्वेसतिपीनत्वाभाव इति
व्यतिरेकिणैवानिर्वाहान्नपृथगर्थापत्तिः प्रमाणमिति वैशेषिकनैयायिकादयः अ
नुपलब्ध्याजानामीत्यनुभवसिद्धजातिविशेषवत्यनुपलब्धिः तत्करणमनुपल
ब्धिः प्रमाणं सा चोपलब्ध्येर्निर्णयात्मकज्ञानस्याभावः तथाहि वस्तुतो घटाभाववति
घटोस्तीति भ्रमस्तत्रघटाभावेन इंद्रियसन्निकर्षसत्वेपि तज्ज्ञानं नोत्पद्यते अत
स्तत्रघटानुपलब्धिकरणं तदभावान्नतत्रज्ञानं चक्षुरादिकं चाधिकरणादिग्रह

एतर्थमनुपलब्धेर्योग्यतासंपादनार्थं चोपयुज्यते योग्यता च यद्यत्र घटः स्यात्तर्हि उपल
भ्येतेति तर्कसंपन्नैरेवेति भावः एतादृश्यानुपलब्धिः प्रत्यक्षसहकारिण्येवातो नानुप
लब्धिः प्रमाणं पृथक् प्रमाणांतरकल्पने गौरवादिति नैयायिकादयः वस्तुतो घटवति
घटाभावनिर्णये सति घटचक्षुःसंयोगे सत्यपि घटसत्तानानुपपद्येताभावानुपलब्धेरपि भावव
त्प्रदेशेनुनापत्तिर्न चेष्टापत्तिः अपसिद्धांतात् प्रमाणाभावाच्च विवेचितं चैतदन्यत्र तस्मान्ना
नुपलब्धिः सहकारिणी न वा प्रमाणांतरमिति तत्त्वे संभावनपज्ञानमीति प्रतीतिति प्रतिह
जानामीति संभावी तत्कारणसंभवः यथा वृक्षत्वादिति श्रुते विघाणाः शतमित्युक्ते शते द
शादिसंख्यायाः प्रतीतेः अज्ञातकर्तृकं प्रसिद्धवाक्यमैतिह्यं गंगेयं मधुरे पंवे द्रोणमितित्ता
नमैतिह्यादेव अन्यस्य प्रमाणादिति पौराणिकाः ईहालेविद्याभविष्यंतीति चोक्त

7

ज्ञानेन विषये ज्ञानता जन्यते ज्ञातो घट इत्यनुभवात् धात्वर्थक्रियाजन्यफलशालित्वे
न घटं जानामीत्यादौ कर्मत्वमप्येवमेव संगच्छते तथा च तया ज्ञाततया ज्ञानमनुमीयते । वा
घटो ज्ञानविषयो ज्ञाततावत्त्वादिति एवं चातीन्द्रियं ज्ञानमित्याहुः एवं स्वप्रकाशावि
त षयज्ञानैर्यो ज्ञानेन गृह्यमाणे न कृतं याथार्थ्यरूपप्रमात्वमपि गृह्यते ज्ञानग्राहक
सामग्री ग्राह्यत्वरूपस्वतस्त्वस्य तत्राभ्युपगमादिति मीमांसकाः नैयायिकास्तु एवं
सति ज्ञातं मे ज्ञानं प्रमा न वेति संशयानुपपत्तेर्न संप्रत्तं किंतु मनसा ज्ञानं गृह्यते पुनर्वि
षयफलाभीज इदं ज्ञातं ज्ञानं प्रमा फलवत्प्रवृत्तिजनकत्वादित्यनुमानाद्गृह्यः मीमांस
कानामर्थविसंवादप्रयुक्ताऽप्रामाण्यग्रहवत् अन्यथा तस्यापि स्वतो ग्राह्यत्वापत्तिश्च
इति ज्ञानग्राहकविशेषग्राह्यत्वरूपं परतः प्रमात्वमाहुः भवन्ति अत्रद्वयोऽपि बुद्धिभेदाः त

तस्मात्प्रमात्वेन ज्ञानं भक्तिः वेदबोधितफलावश्यंभावनिर्णयः श्रद्धेत्यन्यत्र विस्तरः सुख
त्वजातिमद्धर्ममात्रजन्यतावच्छेदकजातिमद्वा निरुपाधिप्रेमास्पदं वा सुखं तच्चतुर्विधम्
वैषयिकं मानोरथिकं माभ्यासिकमाभिमानिकं च विषयसाक्षात्कारजमाद्यं विष
यध्यानजं मानोरथिकं सूर्य्यनमस्काराभ्यासाज्जायमानं प्राणलाघवादिरूपं तृ
तीयं द्रव्यपांडित्यगर्वजमंत्यमिति एवं दुःखविषयेऽप्यूह्यम् दुःखत्वजातिमन्निरुपाधि
द्वेषास्पदं वा दुःखम् इच्छामीत्यनुभवसिद्धेच्छात्वजातिमतीच्छा सा च सुखमोक्षयोः
सुखदुःखाभावत्वप्रकारकज्ञानादुत्पद्यते तत्साधने सुखदुःखाभावसाधनताज्ञा
नादेव स्त्रीपुत्रादौ संन्यासादौ च यथा द्वेष्मीत्यनुभवसिद्धजातिमान् क्रोधापर राम
पर्य्यायको द्वेषः यत इत्यनुभवसिद्ध यत्नत्वजातिमान् यत्नः स त्रिधा जीवनयो त

प.
५८

त्तात्सर्वहुतोऽऋचः सामानिजज्ञिरे इति श्रुतेर्वेदः सकर्तृकः वाक्यत्वात् भारतादिवदित्य
नुमानाच्च वेदस्य सकर्तृकत्वावगमात् स्मर्तारः इति स्मृतिः सहस्रापए यथास्वप्रमानविष
यवाक्यप्रणेता तस्माद्वेदः कल्पान्तरीयानुपूर्वीसदृशानुपूर्वीवान् इत्यस्यान्यत्र निर्णीतत्वा
त् इत्यलं विस्तरैः तस्यचेश्वरस्योपासना श्रुतिस्मृत्याद्यनुसारेणानेकधा मद्गुरुभ्योऽवग
न्तव्येति पल्लवेनालम् बालबुद्धिप्रकाशार्थं पदार्थानां प्रदीपिका रंगोजिभट्टपुत्रेण कौं
डभट्टेन निर्मिता इति श्रीमत्पदवाक्यपारावारीण रंगोजिभट्टात्मजकौंडभट्टकृता पदार्थदी
पिका समाप्ता ॥

राम
५८

ाभावमादायहेतुतावच्छेदकसंबंधव्याप्तिप्रदर्शनविरोधाच्चानुपादे
योगितावच्छेदकसंबंधेन प्रतियोगिसामानाधिकरण्यनिवेशान्न प्रागु
क्तंच व्यापकताघटितेनैव संबंधेन वाच्या अतो वह्निमान्धूमादित्यादौ
न व्यापकतावच्छेदकप्रतियोगिताकस्य समवायादिसंबंधावच्छे
कवह्न्याद्यभावस्य हेत्वधिकरणे समवायादिना प्रतियोगिसामाना
हेयिनवृत्तिः तादृशाभावानां साध्यतावच्छेदकसंबंधघटितसाध्यनि
रूपितस्वप्रतियोगितावच्छेदकसंबंधघटितव्यापकतावच्छेदकप्रा
त्वाभावेन निरुक्तयावदभावानंतःपातित्वात् नचैवं व्यधिकरणे
न्नाभावस्य संबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वे मानाभावेन तादृशाभ
णघटकत्वानुपपत्तिरिति वाच्यम् संयोगेन घटत्वेन घटो नास्तीत्य

2

ग·व
२६

भावात्मकप्रतियोगिसामानाधिकरण्येसत्वादतिव्याप्तिस्तन्मतेद्वारैव नच
नभावरूपप्रतियोगिसामानाधिकरण्यस्य विवक्षणीयतया नायं दोष इति वा
सत्यभावसाध्यकसद्धेतौ निरुक्तयावदभावांतर्गतस्यभावरूपसाध्याभावस्य
प्रतियोग्यप्रसिद्ध्याभावरूपप्रतियोगिसामानाधिकरण्यासंभवादव्याप्तिः अ
भावभिन्नाभावपरत्वे कपिसंयोगाभावसाध्यकस्थले कपिसंयोगात्मकाप्रसि
विशिष्ट प्रदव्याप्तेरिति कल्पनस्यासंगत्यापत्तेः एवं साध्यतावच्छेदकसंबंधासत्वे
दिनिवेशे सर्वत्रेत्यादिनादूषणवान्वह्निरित्यादौ वाच्यत्वाद्यभावमादायाव्याप्त्यवि
नस्यासंगत्यापत्तेश्चेति यत्तु दैशिकविशेषणताविशेषेण व्यापकतात्वं येन
तियोगिसामानाधिकरण्यं सर्वत्र साध्यवत्त्वप्रकारकप्रमाविषयत्वात् प्रतियोगि
चणसंगमनप्रतिव्याप्तिवारणं चेति तदपि तुच्छं अतिव्याप्तेरात्मत्वा

घटत्वाद्यभाववान्न
मेयत्वादित्यादौ १

ग.व्या.
२६

3

प्रतियोगिताकाभाववत्त्वावगाहिज्ञानत्वेनैव प्रतिबंधकताया वक्तव्यतया समानाधिकरणधर्मा व्या
वच्छिन्नप्रतियोगितायां संबंधस्यावच्छेदकतासिद्धिरिति चेत्तर्हि घटत्वविशिष्टघटत्वावगा
हिज्ञानं घटत्वादिना घटाद्यभावज्ञानयोरपि प्रतिबध्यप्रतिबंधकभावसत्त्वात् तादृशप्र ति
तिबध्यप्रतिबंधकभावस्य संबंधाविशेषानियंत्रितत्वानुरोधेन व्यधिकरणधर्मावच्छिन्न
प्रतियोगिताया अपि संबंधावच्छिन्नत्वावश्यकत्वात् व्यधिकरणधर्मावच्छिन्नाभाव
ज्ञानस्य प्रतिबंधकत्वे वा धर्म्यंशे लाघवोपनीतकांचनमयत्वादिना वन्ह्याद्यनुमि
तिविरोधितया कांचनमयत्वाद्यवच्छिन्नप्रतियोगिताकवन्ह्याद्यभावस्य हेत्वाभासत्वो
क्तेरसंगत्यापत्तेरित्यलमप्रस्तुतविचारणेति तदपि न साधीयः निखिलाभावस्य किं
चिद्विशिष्टस्वाभावनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकीभूतदैशिकविशेषणतासंबंधेन
तादृशप्रतियोगिताया नाधिकरणसत्त्वेन व्यभिचारित्वमिति व्याप्तेः यावत्प्रतियोगि राम

२६

लान्तादृशाभावप्रतियोगितायां अपि संबंधस्यावच्छेदकत्वात् अनुभवानादरे समा
नाधिकरणधर्मावच्छिन्नाभावप्रतियोगितायां अपि संबंधस्यावच्छेदकत्वासिद्धेः अ
यं वा यद्बुद्धिप्रतिबंधकतायां संबंधविशेषनियंत्रितत्वानुरोधेन समानाधिकर
णधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावस्य संबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वमावश्य
कम् अन्यथा एकविधघटाद्यभावज्ञानस्य संयोगेन समवायादिरूपनिखिल
संसर्गावगाहिज्ञानप्रतिबंधकत्वप्रसंगात् न च संयोगादिसंबंधावच्छिन्नघटा
दिप्रकारकबुद्धिप्रतिबंधकतया संयोगादिसंबंधेन घटादिमत्ताविरोधी योऽभाव
स्तज्ज्ञानस्य प्रतिबंधकत्वान्नोक्तातिप्रसंग इति वाच्यम् वास्तवतादृशाभावज्ञा
नत्वादिना प्रतिबंधकत्वे घटाभावत्वेन पदार्थांतरावगाहिज्ञानस्य घटादिमत्ता
ज्ञानाविरोधित्वप्रसंगात् तस्मात्तत्संसर्गकविशिष्टबुद्धौ तत्तत्संसर्गावच्छिन्न

नियमितत्वानु
रोधेन २

५

वच्छेदेन तद्वृत्ते रक्तत्वावच्छिन्नाभावस्यैव तदानीं धर्म्यंतरघटितसंनिकर्षात् तत्तादृशप्रत्य
क्षापत्तेः विशेष्यघटितसंनिकर्षत्वेन सन्निकर्षस्य हेतुत्वात् रक्तत्वप्रकारप्रतिबंधकदोषादिस
त्वे च तादृशप्रत्यक्षस्येष्टत्वात् नान्त्यः रूपत्वावच्छिन्नाभावव्याप्यवत्ताज्ञानादिसत्वेऽनुमानि
कतथाविधप्रत्ययस्येष्टत्वात् न च तादृशप्रत्ययस्य प्रमात्वापत्तिः भवन्मते तथाविधात्यं
ताभावस्य तत्र सत्त्वात् तादृशप्रत्ययस्य प्रमात्वे नेष्टापत्ते यदा च तत्र रक्तरूपं तत्कालावगा
हि न इदानीमत्र रक्तं रूपं नास्तीति प्रत्ययस्य प्रमात्वं पुनरशक्यापादनं तादृशप्रत्ययेन रक्तत्वा
वच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वे रक्तरूपकालावच्छिन्नत्वावगाहनात् यदा च तत्र न रक्तं रूपं तत्का
लावच्छेदेनैव ध्वंसप्रागभावयो रक्तत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्व स्वीकारेण तादृशविषयवा
धात् तदुभयोपलक्षिताभावांशे तत्कालावच्छिन्नावगाहिप्रत्ययस्य प्रमात्वं पुनरिष्टमेव ॥

शानंतरं रक्तांतरमुत्पद्यते तत्र मध्यरक्तदशायां रक्तं रूपं नास्तीति प्रतीत्यापत्तेरित्यर्थः तत्रापि रक्तरू
पध्वंसप्रागभावयोः सत्वादिति भावः एतेन भवन्मते रक्तत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकात्यंताभाववत्ता
दशाध्वंसप्रागभावावेव तादृशप्रतीतिविषयावांतरारक्तसमानकालीनौ पूर्वापररक्तध्वंसप्राग
भावौ च न तथाविधाविति नातिप्रसंग इति निरस्तम् तादृशध्वंसप्रागभावयोरेव रूपांतरदशायां
तादृशप्रतीतिनियामकतया तयोरपि तथात्वस्वीकारस्यावश्यकत्वात् तत्र मध्यरक्तध्वंसप्रागभा
वयोस्तथात्वस्वीकारे पूर्वापररक्तदशायां तादृशप्रत्ययापत्तेः ननु रक्तत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताक
ध्वंसप्रागभावावेव तादृशप्रतीतिविषयौ इत्थं च रक्तरूपदशायां लौकिकप्रत्यक्षात्मकस्तादृश
प्रत्ययः आपाद्यते ऽनुमित्यात्मको वा आद्ये रक्तरूपलौकिकप्रत्यक्षसामग्र्या रक्तत्वावच्छिन्नप्र
तियोगिताकत्वेन तदभावप्रत्यक्षं प्रति प्रतिबंधकत्वान्नापत्तिः अन्त्ये चा भवन्मतेपि रूपांतरकाल

ऽधिकरणे तत्समनियतध्वंसांतरस्य तत्समानाधिकरणैकत्वादेरेव नातादृशाकालावच्छेदेन तत्कल्प
नमाद्यपद्यविनिगमनाविरहप्रसंगश्चेति ध्वंसप्रागभावयोरधिकरणेऽत्यंताभावकल्पनमेवेत्या
वश्यम् अथैतादृशापुत्पारक्तध्वंसादिमति तदत्यंताभावासिद्धावपि रूपध्वंसादिमत्यांप्ठाधिकं
रूपत्वावच्छिन्नाभावो निर्युक्तिक एवेति चेन्न रूपोत्पत्तिद्वितीयक्षणे पुनस्तदधिकरणे सामा
न्यसामग्रीबलात् रूपांतरोत्पत्तिवारणाय रूपं प्रतिरूपत्वावच्छिन्नाभावस्य हेतुत्वं कल्पनी
यम् एवं चोत्पत्तिकाले पाकाद्रूपनाशोत्पत्तिक्षणे च रूपत्वावच्छिन्नाभावास्वीकारे तदुत्तरं रूपा
नुत्पादप्रसंगः रूपोत्पादानंतरं रूपसामान्यस्य पुनरुत्पादः प्रागभावहेतुतया दुर्वारः रूपवत्यप
ऽपि पाकजभाविरूपप्रागभावसत्वान्न रूपात्यंताभावो भवतास्वीक्रियते तत्कालावच्छेदेन रूप
प्रागभावे रूपत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वस्वीकारेणैवोपपत्तिरिति वाच्यम् तदुत्तरत्वात् दंतव
च्छेदेन उक्तयुक्त्या उत्पत्तिकालावच्छेदेन पयादो रूपत्वावच्छिन्नाभावासिद्धावपि प्रलयकालावच्छे दाम

त्र नचैवमपि प्र
त्यंतरूपात्यं
ताभावो निर्युक्ति
कः तत्कालाव
च्छेदेनत ३

नच तद्धर्मिनिष्ठध्वंसादौ तत्कालावच्छेदेन रक्तत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वं कल्प्यते किंवा तत्काला
वच्छेदेन तद्धर्मिण्यपि वरक्तत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकात्यंताभावः कल्प्यत इत्यत्र विनिगमनावि
रहात् ध्वंसाद्यधिकरणेऽत्यंताभावसिद्धिर्निष्प्रत्यूहैवेति वाच्यम् ध्वंसप्रागभावाद्यधिकरणेऽत्यं
ताभावकल्पने ध्वंसादेरतिरिक्तात्यंताभावाकल्पनेन लाघवाद्रक्तरूपात्यंताभावस्यैव तन्नातेर
रक्तरूपध्वंसात्यंताभावस्यैव तन्मते रक्तरूपध्वंसात्यंताभावसमनियततया तस्यैव ध्वंसात्यं
ताभाववत्वात् तत्तद्धर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वस्याव्याप्यवृत्तित्वोपगमे विशेषाभावा
नामेवाधिकरणविशेषावच्छेदेन सामान्यधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वसंभवात् अ
तिरिक्तसामान्याभावासिद्धिप्रसंगः एवमेकस्यैवाभावस्याधिकरणविशेषावच्छेदेन घटत्व

वृत्तित्वा

पटत्वादिरूपनानाधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वसंभवेनाभावभेदविलोपप्रसंगः एवं र
क्तानधिकरणकालावच्छेदेन रक्तध्वंसादेरक्तत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वोपगमे तत्समाना

8

तत्सामानाधिकरण्यं प्रतियोगिसामानाधिकरण्यम् । स्वाविशिष्टेति । स्वं यत्राभावे प्रतियोगिसा
मानाधिकरण्यं ग्राह्यं स एव हेत्वधिकरणावच्छेदेनेति हेतुतावच्छेदकसंबंधेन यद्धेतुतावच्छे
दकावच्छिन्नाधिकरणं तत्सामान्यांतर्भावेनेत्यर्थः तेन वन्ह्याद्यभावस्य धूमावयवाद्यवच्छेदे
न द्रव्यं विशिष्टसत्वादित्यादौ द्रव्यत्वाद्यभावस्य गुणाद्यवच्छेदेन प्रतियोगिसामानाधिकरण्यवि
रहेपि न क्षतिः पर्वतादेः कालोपाधित्वानभ्युपगमे धूमवत्वप्रकारकप्रमाविषयताभावस्य
कालिकस्यापि प्रतियोगिसामानाधिकरण्यस्योपपादयितुमशक्यतया धूमवान्वन्हेरित्या
दावतिव्याप्त्यप्रसक्तेर्दर्शितविवक्षायाः स्थलांतरे प्रयोजनमाह तेन गोत्वेति । तद्वति
गवादिमति कालिकसंबंधेन गोत्वादिना गवादौ साध्ये प्रलयांतर्भावेन व्यभिचारिणि गोत्वा
दिहेतौ लक्षणघटकानां गोत्वाद्यवच्छिन्नाभावानां गवादिमति एतत्काले गवाद्यनधिक रण

9

दा

देनपरमाणौतत्सत्वेमानाभावात् एवंरूपंप्रतिरूपत्वावछिन्नाभावहेतुत्वमेवनकल्प
ते स्पर्शोत्पत्त्यनुरोधेनावश्यंकल्पनीयस्पर्शसामान्याभावस्यहेतुतयैवरूपवतिरूपांतरा
पत्तेः शक्यवारणत्वात् वायौस्पर्शोत्पत्त्यनंतरं स्पर्शोत्पत्तिवारणाय स्पर्शप्रतिरूपाभाव
स्य हेतुतायावत्तु शक्यत्वात् तत्रस्पर्शाभावहेतुतायाः आवश्यकत्वात् नचरूपंप्रति
स्पर्शाभावहेतुत्वेपत्रपाकाद्रूपसत्वेस्पर्शनाशस्तत्रस्पर्शांतरोत्पत्तिकालेरूपांतरोत्पा
दप्रसंगइतिवाच्यम् एकजातीयस्यैवाग्निसंयोगस्यरूपरसगंधस्पर्शनाशकतयास्पर्श
नाशकालेरूपनाशस्यावश्यकत्वात् एवंध्वंसप्रागभावाधिकरणेसामयिकात्यंताभावा
नभ्युपगंतृमतेतादृशात्यंताभावेनतदधिकरणेषु कल्पतेऽनंताधिकरणेषु तादृशाभाव
कल्पनाभयेदपलापवादेकेकेषुतद्धर्मावछिन्नवद्भेदेषुतद्धर्मावछिन्नप्रतियोगिताकत्व

ग॰ व्या॰
३२

तद्रूपावच्छिन्नसाध्यकस्थलेऽव्याप्तिमाह । यत्र कालत्वमित्यादिना अपेतादृशविवक्षाये
त्तया लाघवात्प्रतियोगिसामानाधिकरण्यघटकाभावीयवृत्तौ दैशिकविशेषणताविशेषसं
बंधावच्छिन्नत्वमेव विवेश्यते तथा सति दैशिकविशेषसंबंधेन प्रलयान्यत्वादेरभावस्य प्रति
योगिसामानाधिकरण्यविरहेणातिव्याप्ति उद्धारस्य शक्यत्वात् न चैवं वह्निमान् धूमादित्यादौ
कालिकविशेषणताविशेषसंबंधेन हेत्वधिकरणवृत्ते द्रव्यत्वत्वादिना द्रव्यत्वादेरभावस्य
दैशिकविशेषणतया द्रव्यवृत्तित्वाभावादव्याप्तिरिति वाच्यम् हेतुसामानाधिकरण्यशरीरे
पि अभावीयवृत्तौ दैशिकविशेषणतासंबंधावच्छिन्नत्वस्यानिवेशनीयत्वात् तावतापि ला
घवानपायात् न च दैशिकविशेषणताविशेषेण प्रतियोगिसामानाधिकरण्यनिवेशेपि
उक्तस्थलेऽतिव्याप्तिस्तदवस्थैव प्रलयान्यत्वाभावस्य प्रलयमात्रवृत्तेरभावमात्रा
धिकरणकत्तया प्रलयात्मकाधिकरणस्वरूपत्वात्तस्य प्रलयान्यत्वस्वरूपप्रतियोग्य

॥

विशेषण
ता ३

ताम

प्रति

रकणदेशावच्छेदेन महाकाले च प्रलयावच्छेदेन वर्तमानतया प्रतियोगिसामानाधिकरण्यमक्ष
तमेव एवं दैशिकविशेषणताविशेषेण गवादिव्यापकप्रलयान्यत्वादेरभावोपि तेन संबंधेन प्र
लयान्यत्वादिमत्ता काले कालिकसंबंधेन वर्तमानतया प्रतियोगिसमानाधिकरण एव प्रतियो
गिसामानाधिकरण्यघटकीभूताभावीयवृत्तौ संबंधविशेषाऽनिवेशादित्यतिव्याप्तिः स्या
न्निरुक्तविवक्षणे च स्वविशिष्टयावद्वृत्त्यधिकरणांतर्गतप्रलयांतर्भावेन तादृशाभावा
नां न प्रतियोगिसामानाधिकरण्यं प्रलये तत्प्रतियोगिनोऽवृत्तेरिति समुदायार्थः गवादि
व्यापकस्य चरमध्वंसादेरभावस्य योऽभावश्चरमध्वंसादिस्तस्य गवादिमति खंडकालेन
प्रतियोगिसामानाधिकरण्यं तत्र तस्यावृत्तेरतो महाकालेऽवेत्युक्तम् महाकाले च का
लिकसंबंधेन वर्तितस्यात्वमक्षतमेव गोसाध्यकस्थले साध्यव्यापकतावच्छेदकजन्यद्र
व्यत्वप्रलयावृत्तित्वाद्यवच्छिन्नाभावमादायातिव्याप्तिवारणं न संभवतीति स्फुटीकरणाय

प्रलयादिमात्रवृत्तेरभावस्य प्रलयानात्मकत्वेपि दर्शितस्य लेषु उक्तविवक्षामंतरेणातिव्या(
प्तिवारणमशक्यम् प्रलयान्यत्वादेरभावस्यापि स्वप्रतियोगिनि छव्यापकतापटकत्वस्य
विशेषसंबंधेन प्रलयानात्मकनानाध्वंसांतर्गतयत्किंचित्ध्वंसवृत्तौ विशिष्टस्वाभावस्य त्व
प्रतियोगिनोऽधिकरणे ध्वंसांतरे स्वस्य स्वप्रतियोगिसमानाधिकरणत्वात् यत्किंचित्
ध्वंसान्यत्वाभावस्य यत्किंचित्ध्वंसमात्रवृत्तेस्तत्ध्वंसवृत्तित्वविशिष्टस्वाभावाधि
करणे ध्वंसांतरेऽसत्त्वेपि कालिकसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्वाभावस्य स्वानाधिकर
णध्वंसावच्छेदेन स्वाधिकरणेपि सत्त्वेन तत्रैव तत्प्रतियोगिसमानाधिकरणत्वात् प्रलयान्य
त्वविषयकोपलादीतप्रमायाविषयतासंबंधेन केवलान्वयितया तादृशसंबंधावच्छि
न्नतादृशप्रमाभावाप्रसिद्धेः प्रलयान्यत्वविषयकत्वविशिष्टप्रमाभावस्य प्रलये प्र
सिद्धावपि प्रलयतदन्यविषयकप्रमारूपप्रतियोगिसमानाधिकरणत्वात् प्रलयावि

धिकरणे परमाण्वादौ वृत्तेरिति वाच्यम् एवमपि प्रलयान्यकालत्वप्रकारकप्रमाविशेष्यत्वा
देरभावस्य प्रलयातिरिक्तगगनादावपि वर्त्तमानस्य प्रलयानात्मकतया प्रतियोगिसामा
नाधिकरण्यदुरुपपादतयातिव्याप्त्यनवकाशात् मैवम् दैशिकविशेषणतया प्रतियोगि
सामानाधिकरण्यनिवेशेपि दैशिकविशेषणतासंबंधेन प्रलयावृत्तिसाध्यके कालत्वादि
हेतावतिव्याप्तिर्दुर्वारैव तत्र प्रलयमात्रस्य व्यभिचारनिरूपकाधिकरणोपासाध्यताव त
च्छेदकसंबंधेन साध्यं प्रति व्यापकतावच्छेदिकापदभावीयप्रतियोगिताव्यापकताघट
कसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्य तस्य प्रलयमात्रवृत्तितया प्रलयात्मकत्वात् नि
रुक्तरीत्यैव प्रतियोगिसामानाधिकरण्यात् इतरसंबंधावच्छिन्नाभावस्यैव प्रलयानात्म
कत्वेपि प्रलयान्यवृत्तितया सुतरामेव प्रतियोगिसमानाधिकरणत्वादिति निरुक्तविव
क्षणमावश्यकम् एतदभिप्रेत्यैव प्रलयावृत्तिसाध्यकानुसरणं ग्रंथकृत इति वक्तुं तत्

नाव्याप्तिरिति नित्यगुणादेः स्वविशिष्टत्वाभावात् तदंतर्भावेनातयात्वेपि स्वविशिष्टहेत्वधि
करणांतर्भावेनतथात्वस्याऽदातव्यात् अत्र व्यापकताघटकाभावे उक्तयुक्त्या प्रतियोगि
वैयधिकरण्यस्यनिवेशनीयतया साध्यवत्त्वयकिंचिद्व्यक्त्यसंबद्ध स्वविशिष्टसामान्यक
भिन्नत्वरूपव्यापकतावच्छेदकत्वस्यनिवेशनीयतया वाकपिसंयोगाभावादिनिष्ठप्रति
योगितायाअपि व्यापकतावच्छेदकतानिर्वाहः इत्याभिप्रेत्यकपिसंयोगात्मकाभावमादा
यव्याप्तिराशंकिताऽन्यथापुनःसत्तावान्जातेरित्यादौकालेकालिकसंबंधेनहेतुसमाना
धिकरणानां सत्तात्वाद्यवच्छिन्नाभावानां हेत्वधिकरणसामान्यांतर्गतगगनाद्यंतर्भावेन
प्रतियोगिसामानाधिकरण्यविरहात् प्रसक्ताव्याप्तेर्वारणाय स्वविशिष्टेतिविशेषणमा
वश्यकमिति आदिपदग्राह्यमपि तादृशस्थलमेवेत्यपि बोध्यम् अत्रतु साध्यतावच्छेद
कावच्छिन्नव्यापकतावच्छेदकप्रतियोगिताकायावंतोऽभावाःप्रत्येकं हेतुतावच्छेदकविशि

15

या

तम
३५

यापकसमाभावस्य च तन्न्यसमाभावप्रतियोगितावत्पाकालिकाव्याप्यवृत्तित्वेन प्रतियोगिमत्य
पि तत्स्वरूपान्यकालावच्छेदेन वृत्तेस्तादृशाभावमादाय व्याप्तिवारणासंभवात् उक्तविवक्षणेन तु
प्रलये प्रलयाविव्यापकसमाभावस्याविषयतया प्रतियोगिसामानाधिकरण्याविरहादिति व्या
प्तिवारणसंभवः एवमुक्तरीत्या पटत्वाभाववान् घटो पटत्वादित्यादावपि व्याप्तिविरोधिना हेतु
मतिप्रलय इति हेतुमत्सामान्यान्तर्गतप्रलयान्तर्भावेनेत्यर्थः तत्सामानाधिकरण्या
भावात् गवादिरूपप्रतियोगिसामानाधिकरण्याभावात् अत्र गवादेरभावस्येत्यनुपपत्त्य
ते हेतुमति स्वविशिष्टनिवेशनमफलमाह स्वविशिष्टेनेति सांप्रदायिकैर्द्रव्ये संयोग
सामान्याभावानभ्युपगमात् सद्धेतुत्वार्थं क्वापि संयोगाभावोऽनुधावनम् सकलहेत्वपायेता
धिकरणवृत्तित्वेपीति नित्यगुणादौ केनापि संबंधेन क्वापि संयोगसत्त्वादिति भावः एते
न हेत्वधिकरणसामान्यान्तर्भावेन प्रतियोगिसामानाधिकरण्यं नास्तीति सूचितम्

ग.व्या.
३५

भिन्निष्ठव्यापकताघटकयावत्संबंधांतर्गतसंयोगसंबंधेन प्रतियोगिसामानाधिकरण्यविरहा
त्कथमतिव्याप्तिशंकेति वाच्यम् जलवद्वृत्तित्वाविशिष्टगोत्वाभावद्रव्यान्यतराभावस्याप्युक्तरीत्या
धूमाभावस्वरूपतासंभवात् संयोगसंबंधेन द्रव्यात्मकप्रतियोगितैवसामानाधिकर
ण्यसत्वात् न चैवं जलवद्वृत्तिद्रव्यमेव तत्प्रतियोगितस्येव प्रतियोगितावच्छेदकं जलवद्वृत्तित्व
वैशिष्ट्यांशांतत्वात् तस्य च धूमाभावविशिष्टसकलवह्निमतिवृत्तेऽमानाभावान्नाति
व्याप्तिप्रसक्तिः यदि च जलवद्वृत्तित्ववैशिष्ट्यमन्यतरत्वघटकीभूतभेदप्रतियोगिनि गोत्वा
भाववत्वावच्छिन्ने एव विशेषणं न त्वन्यतरत्वावच्छिन्ने विशेषणं तथा प्रतियोगितावच्छेदकमि
ति जलवद्वृत्तिद्रव्यस्यापि न तत्प्रतियोगित्वमित्युच्यते तदा तादृशाभावस्य विशिष्टाभावाना
त्मकतयाऽन्यतरत्वरूपप्रतियोगितावच्छेदकविशिष्टगोत्वाभावाधिकरणे धूमाभावा
धिकरणकत्वानुपपत्तिरिति वाच्यम् जलवद्वृत्तिद्रव्यं धूमाभावविशिष्टयादृशांत्वमि राम

ष्ठाधिकरणसामान्यं तर्भावेन यत्र कुत्रचित्प्रतियोगिसामानाधिकरण्यं साध्यतावच्छेदकावच्छि
न्नव्यापकतावच्छेदकप्रतियोगिताकाभावं तोऽभावाप्रद्रूप विशिष्टाधिकरणत्वव्यापकता
वच्छेदकप्रतियोगिताकास्तद्रूपवत्वमित्यादिकं तादृशाभावे हेतुसामानाधिकरण्यविशे
षणघटितं हेत्वधिकरणे स्वविशिष्टत्वविशेषणघटितं च व्याधिकरणधर्मावच्छिन्नाभाव
घटितं लघुलक्षणं संभवतीति बोध्यम् ननु धूमवान्वह्नेरित्यादौ व्याप्तिः धूमाभा
वादेरपि अयोगोलकादौ गोत्वाद्यभावरूपप्रतियोगिसमानाधिकरणत्वात् गोत्वाद्यभाव
स्य तत्प्रतियोगित्वं च धूमाभावे जलवृत्तित्वविशिष्टगोत्वाभावो नास्तीति प्रतीतिनिया
मकाभावस्याभावाधिकरणकाभावप्रतियोगिताकाभावतयाऽधिकरणीभूतधूमाभा
वस्य स्वरूपत्वात् जलवृत्तित्वविशिष्टगोत्वाभावाभावस्यैव धूमाभावातिरिक्तत्वे धूमाभावस्व
रूपतां प्रदर्शयन् तत्स्वरूपतां प्रतिक्षिपति जलेत्यादिना न च धूमाभावस्य स्वप्रतियो

वादेरपि दूर्वत्तणवृत्तित्वविशिष्टत्वाभावस्वरूपप्रतियोगिसामानाधिकरण्यसंभवात् नचैवं धूमा
भावस्य गोत्वाभावाप्रतियोगित्वेपि दूर्वंदतणवृत्तित्वविशिष्टत्वाभावस्वरूपप्रतियोगिसामाना
धिकरण्यसत्वात् अतिव्याप्तितादवस्थ्यमिति वाच्यं तादृशप्रतियोगिनः स्वप्रतियोगितिष्ठव्याप
कतापटकयावत्संबंधांतर्गतसंयोगादिना सामानाधिकरण्यविरहात् घटत्वाभाववान्मेय
त्वादित्यादावपि घटत्वाभावादिप्रकारकप्रमाभावस्य यावत्व्यापकतापटकसंबंधांतर्गतवि
शेष्यतासंबंधेनप्रतियोगिसामानाधिकरण्याविरहेणातिव्याप्त्यनवकाशात् नचैवं जलत्वाति.
त्वविशिष्टगोत्वाभाववद्भ्रमान्यतराभावस्य धूमाभावस्वरूपतया संयोगेनप्रतियोगिसामाना
धिकरण्यसंभवेपि धूमादिप्रकारकप्रमाभावस्य यावद्व्यापकतापटकसंबंधांतर्गतविशेष्य
तासंबंधेनप्रतियोगिसामानाधिकरण्याभावात् धूमवान्वन्हेरित्यादावतिव्याप्त्यप्रसक्त्यानाद्द राम

करणे नियमतो वर्त्तते तादृशव्यभिचारिहेतुकस्थले एव धूमाभावात्मकानिरूपितविशिष्टाभा
वप्रतियोगिद्रव्यसामानाधिकरण्यमादायातिव्याप्तिमाशंक्य जलादिवृत्तित्वेत्यादिग्रंथस्याव
तारणीयत्वात् न चैवं तादृशान्यतराभावस्यैव धूमस्वरूपताप्रतिक्षेप उचित इति विशिष्टगो
त्वाभावस्याभाव इति ग्रंथासंगतिर्दुर्वारैवेति वाच्यम् एतादृशग्रंथस्यापि गोत्वाभावप्रतियो
गिकाभावत्वेन रूपेण जलवृत्तित्वविशिष्टतादृशान्यतरत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावप
रत्वात् न चैवमप्ययोगोलकभेदाभावस्यायोगोलकत्वादिरूपभावात्मकस्य स्वविशिष्टजल
वृत्तित्वविशिष्टगोत्वाभावाभावस्वरूपताविरहात्तस्य प्रतियोगिसामानाधिकरण्यं न घटते
इत्यतिव्याप्त्यप्रसक्तिः साध्यतावच्छेदकसंबंधेन व्यापकताया लक्षणघटकत्वं प्रागेव दूषित
मतो नायोगोलकभेदाद्यभावस्य लक्षणघटकत्वसंभव इति वाच्यम् अयोगोलकभेदाभा

ग.व्या.
३०

तादृशप्रतियोगिताकोहेतुसमानाधिकरणाभावो ग्राह्यः एवञ्च संयोगेपि निष्ठप्रतियोगिता च तद्यावि
षधूमत्वावच्छिन्नैव तादृशधर्मावच्छिन्ना च धूमादिमात्रप्रतियोगितैव तदभावसामानाधिक
रण्यंच नायोगोलकायं तद्भावेनेति मन्यते तथापि धूमाभावस्य वह्निधूमोभयत्वावच्छिन्नाभा
वसमनियततया तदवच्छिन्नत्वेन वह्न्यारोपितदभावप्रतियोगितयाऽयोगोलकान्यत्वाभावस्या
योगोलकान्यवृत्तित्वविशिष्टाकाशाभावाभावसमनियततया तदवच्छिन्नत्वेनाकाशाभा
वस्यापि तत्प्रतियोगितया धूमत्व त्वप्रकारकप्रमाभावस्य धूमवान्वह्निमद्विशेष्यकत्वविशि
ष्टद्रव्यत्वादिप्रकारकप्रमाभावसमनियततया द्रव्यत्वादिप्रकारकप्रमाभावस्यापि तत्प्रतियोगि
त्वेन धूमभेदस्य धूमत्व उभयत्वावच्छिन्नाभावसमनियतत्वेन सन्मात्रस्यैव तत्
प्रतियोगितया

21

राम
३०

शाभावस्य धूमाभावस्वरूपतामतिदेशे येन प्रयुक्त इति वाच्यम् तादृशाभावस्य तत्स्वरूपत्वे तुल्ययुक्त्या
धूमादिप्रकारकप्रमाभाववन्निष्ठस्य जलादिवृत्तित्वविशिष्टगोत्वाभाववत् द्रव्यत्वप्रकारकप्रमा
न्यतराभावस्य तत्स्वरूपतया द्रव्यत्वप्रकारकप्रमाया अपि तत्प्रतियोगित्वेन तथैव समं विशेष्य
तासंबंधेन तादृशाभावस्य सामानाधिकरण्य सत्वादतिव्याप्तिप्रसक्तेरिति नन्वेवमपि धूमवा
न्वह्नेरित्यादावतिव्याप्तिर्दुर्वारा उक्ताभावस्य जलत्वाद्यभाव स्वरूपत्वे तुल्ययुक्त्या धूमवद्वृ
त्तित्वविशिष्ट तादृशाभावस्य धूमाभावस्वरूपत्वेन द्रव्यसामान्यस्य तत्प्रतियोगित्वानपायात् एवं
धूमाद्यभावस्य धूमत्वादिना प्रमेयसामान्याभावसमनियतत्वेन तदभिन्नत्वोपगमात् प्रमेय
मात्रस्यैव तत्प्रतियोगित्वात् यदि च धूमत्वादिना प्रमेयं नास्तीत्यादिप्रतीतौ सामानाधिक
रण्य शरीरे न्यूनवृत्तित्वसमानाधिकरणधर्मेणावच्छिन्नप्रतियोगिताभिवेशनीया एवं च

धूमत्वे प्रमेयत्वे प्रतियोगित्वम् नतु प्र तोत्तर स्य प्रतियोगि

(2)

पुस्तक = मालतीमाधवम्

लेखक =

पत्रसंख्या = 1

आकार = 31x13

आरम्भ = श्रीमतेरामानुजायनमः मालतीमाधवम् प्रथमांकः।

अन्त = भद्रं वितरभगवभूपकमंगलाय ॥

मा॰ मा॰ ना॰
१

श्रीमते रामानुजाय नमः मालतीमाधवम् प्रथमोंकः नांदी सानंदं नंदिहस्ताह
तमुरजरवाहूतकौमारवर्हि त्रासान्नासाग्ररंध्रं विशति फणिपतौ भोगसंकोचभाजि
गंडोड्डीनालिमालामुखरितककुभस्तांडवे शूलपाणेर्वैनायक्यश्चिरं वो वदनविधुतयः पां
तु चीत्कारवत्यः अपिच चूडापीडकपालसंकुलगलन्मंदाकिनीवारयो विद्युत्प्राय
ललाटलोचनपुटज्योतिर्विमिश्रत्विषः पांतु त्वामकठोरकेतकशिखासंदिग्धमु
ग्धेंदवो भूतेशस्य भुजंगवल्लिवलयस्रङ्नद्धजूडा जटाः अपिच पद्मालीपिंगालि
सः कणदृवत्तडित्तो यस्य कृत्तः समूलो मामिन्द्रसांद्रमीव छिपदितमुकुले काल
भज्वाजुहाव अर्चिर्निबद्धचूडाशशिगलितसुधासारशंकारिकोणे तार्त्तीयीकं पुरारे
स्तदवतुमदनप्लोषणं लोचनं वः नांद्यंते सूत्रधारः अलमतिविस्तरेण पुरतोऽवलो
क्य अभ्युदितभूयिष्ठ एषभगवाननशेषभुवनद्वीपदीपकस्तपनस्तमुपतिष्ठे तै प्रणामक
कल्पाणानां त्वमसि महसां भाजनं विश्वमूर्ते धुर्य्यालक्ष्मीमथमयि भृशं धेहि देवप्र
सीद पद्यत्पापं प्रतिजहि जगन्नाथ नम्रस्य तन्मे भद्रं भद्रं वितरभगवन्भूयसे मंगलाय

कू

१

हे शौनकादिक ऋषियो! वह साधु वैश्य यात्राके पहिले मंगल कृत्य करके और ब्राह्मणोंको धन देके अपने रत्नपुरनाम नगरको चला ॥ १ ॥ उस बनियेंके थोड़ी दूर गये पीछे प्रभु सत्यनारायण संन्यासीका भेष धरके उससे पूछने लगे कि, हे साधो! यह तुह्मारी नौकामें क्या है?॥२॥ तब धनके मदसे उन्मत्त भये वे दोनों वैश्य उसका ठठ्ठा कर हंसके बोले कि, हे संन्यासी! तूं

कियद्दूरेगतेसाधौसत्यनारायणःप्रभुः ॥ जिज्ञासांकृतवान्साधोकिमस्तितवनौस्थितं ॥ २ ॥ ततोमहाजनौमत्तौहेलयाचप्रहस्यवै ॥ कथंपृच्छसिभोदंडिन्मुद्रांनेतुंकिमिच्छसि ॥ ३ ॥ लतापत्रादिकंचैववर्ततेतरणौमम ॥ निष्ठुरंचवचःश्रुत्वासत्यंभवतुतेवचः ॥ ४ ॥ एवमुक्त्वागतःशीघ्रंदंडीतस्यसमीपतः ॥ कियद्दूरेततोगत्वास्थितःसिंधुसमीपतः ॥ ५ ॥

क्यौं पूछता है? क्या द्रव्य चुराना चाहता है?॥ ३ ॥ हमारी इस नौकामें तौ लतापत्रादिक हैं· इस प्रकारका उनका निठुर वचन सुनके प्रभुनें कहा कि, तुह्माराही वचन सत्य हो अर्थात् तुमारी नौकामें लतापत्रही हो जाय ॥ ४ ॥ऐसा उस साधु वैश्यसे कहके वह संन्यासी तहांसे

निकल गये और कुछ दूर जाके समुद्रके किनार पर ठहरे ॥ ५ ॥ इस प्रकार उस संन्यासीके गये पीछे वह वैश्य अपना नित्यकर्म किये पीछे उस नौकाको पानीमें उपरको उठी भई देखके आश्चर्य करने लगा ॥ ६ ॥ और नौकामें सब लतापत्रादिक देखके धनके मोहसें मूर्छित होके

गतेदंडिनिसाधुश्चकृतनित्यक्रियस्तदा ॥ उत्थितस्तरणींदृष्ट्वाविस्मयंपरमंययौ ॥ ६ ॥ दृष्ट्वालतादिकंचैवमूर्छितोन्यपतद्भुवि ॥ लब्धसंज्ञोवणिक्पुत्रस्ततश्चिंतान्वितोभवत् ॥ ७ ॥ तदातुदुहितुःकांतोवचनंचेदमब्रवीत् ॥ किमर्थंक्रियतेशोकःशापोदत्तश्चदंडिना ॥ ८ ॥ शक्यतेऽनेनसर्वंहिकर्तुंचात्रनसंशयः ॥ अतस्तच्छरणंयामोवांछितार्थोभविष्यति ॥ ९ ॥

पृथ्वीपर गिर पड़ा और कितनीही देर पीछे सावधान होके चिंता करने लगा ॥ ७ ॥ तब जमाई कहने लगा कि शोक क्यौं करते हो? आपको उस संन्यासीनें शाप दिया है ॥ ८ ॥ तौ वह दंडी सब कुछ करनेमें समर्थ है इसमें संशय नहीं, इस लिये उसकेही शरण चलैं तौ

उससे अपना मनोरथ सिद्ध होयगा ॥ ९ ॥ ऐसा जमाईका वचन सुनके वह साधु वैश्य उस संन्यासीके पास गया और उससे भक्तिपूर्वक नमस्कार करके आदरसहित बोलने लगा ॥१०॥ कि मैंनें जो आपके आगे झूठ कहा उस अपराधको क्षमा कीजिये. ऐसा वारंवार कहके और नमस्कार करके वह साधु वैश्य शोकसे अति व्याकुल होके विलाप करने लगा ॥ ११ ॥ उस

जामातुर्वचनंश्रुत्वातत्सकाशंगतस्तदा ॥ दृष्ट्वाचदंडिनंभक्त्यानत्वाप्रोवाचसादरं ॥ १० ॥ क्षमस्वचापराधंमेयदुक्तंतवसन्निधौ ॥ एवंपुनःपुनर्नत्वामहाशोकाकुलोभवत् ॥ ११ ॥ प्रोवाचवचनंदंडीविलपंतंविलोक्यच ॥ मारोदीःशृणुमद्वाक्यंममपूजाबहिर्मुखः ॥ १२ ॥ ममाज्ञयाचदुर्बुद्धेलब्धंदुःखंमुहुर्मुहुः ॥ तच्छ्रुत्वाभगवद्वाक्यंस्तुतिंकर्तुंसमुद्यतः ॥ १३ ॥

वैश्यको अत्यंत विलाप करते भये देखके उससे वह दंडीवेषधारी सत्यनारायण कहने लगे कि, हे साधु वैश्य! रोवै मत, मेरा वचन सुन, तू मेरी पूजा करना भूल गया है ॥ १२ ॥ इसलिये हे बुद्धिहीन! मेरीही आज्ञासे तुझको वारंवार दुःख भया है. ऐसा भगवानका वचन सुनके

स्तुति करने लगा ॥ १३ ॥ और बोला कि, हे प्रभो! आपकी मायासें ब्रह्मादिक सब देवताभी मोहित हुए हैं, इस लिये वेभी आपके आश्चर्यकारक स्वरूप और गुणोंको नहीं जानते ॥ १४ ॥ और मैं तो मूर्ख होके आपकी मायासे मोहित हुआ हूं, इस लिये मैं आपको कैसे

॥ साधुरुवाच ॥ त्वन्मायामोहिताःसर्वेब्रह्माद्यास्त्रिदिवौकसः ॥ नजानंतिगुणानूरूपंतवाश्चर्यमिदंप्रभो ॥ १४ ॥ मूढोहंत्वांकथंजानेमोहितस्तवमायया ॥ प्रसीदपूजयिष्यामियथाविभवविस्तरैः ॥ १५ ॥ पुरावित्तंचतत्सर्वंत्राहिमांशरणागतम् ॥ श्रुत्वाभक्तियुतंवाक्यंपरितुष्टोजनार्दनः ॥ १६ ॥ वरंचवांछितंदत्वातत्रैवांतर्दधेहरिः ॥ ततोनावंसमारुह्यदृष्ट्वावित्तप्रपूरितां ॥ १७ ॥

जानूं? अब मेरे अपराधकी क्षमा कीजिये. मैं आपका अपने ऐश्वर्यके अनुसार पूजन करूंगा ॥ १५ ॥ मैं आपकी शरण आया हूं, इस लिये मेरा पहिला द्रव्य मुझको देके मेरी रक्षा करो. ऐसा उस साधु वैश्यका भक्तियुक्त वचन सुनके सत्यनारायण प्रसन्न भये ॥ १६ ॥ और तेरा

॥१८॥

भोगकरके युक्तअतिरूपवान्सुखी औ दीर्घायुकरकेयुक्त होते हैं औ परस्पर बड़ी प्रीति रखतेहैं कभी बिरोधनहींकरते पर्वत समुद्र आदिमें निवास करतेहैं घरनहींबनाते शोक सेरहित बड़े पराक्रमी सदा प्रसन्न औ पुण्यपापसे रहित होतेहैं औ उनकेलिये रसोल्लासहोताहै अर्थात् उनकी इच्छा सेही वह रस उत्पन्न होजाते हैं। त्रेतायुग में रसोल्लास जातारहताहै औ मेघ जल बर्षते हैं जिनकेबर्षनेसे पृथ्वी पर वृक्ष उत्पन्नहोतेहैं वहीउसयुगमें प्रजाकेघरबनजाते हैं औ वृक्षों के फलोंसेही उनका निर्बाह होताहै इसी भांति कुछ काल ब्यतीतहोनेपर प्रजामें अकस्मात्राग औ लोभ उत्पन्न होनेसे सब वृक्ष नष्टहोजावेंगे तब वे भ्रांत होकर सत्यसे फिर उससिद्धिका ध्यानकरैंगे तबफिर वेवृक्षउत्पन्न होंगे जिनमेंवस्त्र भूषण औ भांति भांतिके फल औ पत्ते २ में मधु अर्थात् शहत उत्पन्नहोगा सबका निर्बाह उसीसे होगा कि जिससे सब प्रजा हृष्ट पुष्ट रहेगी। फिरकुछकाल बीतने पर प्रजामें लोभ उत्पन्नहोगा औ वृक्षोंसे बलकरके मधुआदि हरण करेंगे तब वे वृक्ष फिर नष्ट होजांयगे औ द्वंद अर्थात् शीत उष्ण बर्षा आतप अर्थात् धूप होनेसेप्रजा बहुत पीड़ित होगी। तब वस्त्र और घर बनावेंगे औवृत्तिका उपाय चिन्तन करैंगे। फिर बिवादसे ब्याकुलहोजबक्षुधा तृषासे पीड़ित हुयेतब वृष्टि होती है औ नदी बहने लगतीहैं औ जोजलबिंदुभूमिपरगिरे उनसे औषधीउत्पन्नभईं। औ बिनाबोये ग्रामऔवनमें चौदहभांतिके वृक्षगुल्म उत्पन्न भये औ उनसेही प्रजाका निर्बाह होनेलगा फिरकुछकाल

के अनन्तर प्रजामें राग औ लोभ उत्पन्न भया नदी तथा क्षेत्रको ग्रहणकरनेलगे औ वृक्ष गुल्म ओषधी आदि बलात्कारसे लेनेलगे। तब सब ओषधी नष्ट होगईं तब ब्रह्माजीने पृथुराजाका रूप धार पृथ्वीका दोहन किया तबसे पृथ्वी में हलके बाहनेसे कृषि अर्थात् खेती होनेलगी औ सब प्रजा त्रेतायुग के अंत में कृषि करके अपना निर्बाह करनेलगे औ जहां इच्छा करतेवहांही जल उत्पन्न होता भूमिखोदनेकीकुछअपेक्षानहीं। जब प्रजा आपसमेंपुत्रस्त्री धन आदिको बलसे हरने लगे तब सबकी रक्षा के लिये ब्रह्माजीने क्षत्रिय उत्पन्न किये औ बर्णाश्रमों का बिभाग किया औ यज्ञ प्रवृत्त किये परंतु पशु यज्ञ कोई कोई नहीं करते थे औ अहिंसक अर्थात् हिंसा न करनेवालेकी प्रशंसा भी होती थी औ विष्णुजीनेभी यज्ञ किया। द्वापरयुग में प्रजाको मन बचन कर्म करके बुद्धिमें भेद उत्पन्न भया खेती भी परिश्रम से होने लगी तब काय क्लेश होने से प्रजामें लोभ भृति अर्थात् नौकरी बाणिज्य में विवाद औ सबबातोंमें संदेहहोनेलगा। वेदके बिभागभये औ जुदी २ शाखारचीगईं। धर्मोंका शंकर औ बर्णाश्रमोंकानाश हुआ तब द्वापर युग में राग लोभ औ मद उत्पन्न होता है औ एक बेदके चार भाग होतेहैं औ ऋषि पुत्र ऋक् यजु औ साम वेदकी संहिता को मंत्र ब्राह्मणआदिकरके औ स्वर बर्ण आदिके भेदसे अनेक प्रकार करतेहैं कोई २ ब्राह्मण कल्प सूत्र आदि रचते हैं। कालके भेदसे इतिहासपुराण आदिकों मेंभी भेद होताहै। ब्रह्म, पुराण, पद्म, शिव, बिष्णु

भागवत,भविष्य, नारदीय,मार्कंडेय, आग्नेय, ब्रह्मवैवर्त्त, लिङ्ग,बाराह,वामन,कूर्म,मत्स्य, गरुड़, स्कंद, औ ब्रह्मांड पुराणयेअठारहपुराणहैं। इनमेंग्यारहवां लिंगपुराणहै औ मनु,अत्रि,बिष्णु,हारीत,याज्ञवल्क्य,उशना,अंगिरा, यम, आपस्तंब,संवर्त्त,कात्यायन,वृहस्पति,पराशर,ब्यास,शंख लिखितदक्ष,गौतम,शातातप, औवशिष्ठ आदिमुनि पुराण औवेदका बिभागकरने हारेहैं। अवृष्टिमरण औ रोगप्रजा में उत्पन्नहोताहै तब मनवच औ कर्मसे उपजे दुःखोंकरके निर्वेद उत्पन्न होता है औ दुःख दूर होने के उपाय का बिचारहोता है। बिचारसे बैराग्यहोताहै औ वैराग्यसेसब वस्तुओंके दोषदीखते हैं तब ज्ञानहोता है औ ज्ञानसेमुक्ति मिलतीहै यहरजऔ तम करके युक्तद्वापरकी वृत्ति कहीहै। कृतयुग में धर्महोता है त्रेतामें धर्मकी प्रवृत्ति द्वापरमेंधर्म आकुल औ कलिमें धर्मनष्ट होजाता है।

४० चालीसवां अध्याय॥

इन्द्रकहतेहैं कि हेशिलादमुनि कलियुगमेंमाया असूया अर्थात् दूसरेके गुणोंमें भी दोषलगा देना तपस्वियों को मारदेनायहसबबातेंतमोगुणकरकेव्याकुलहुयेमनुष्यकरेंगे औप्रमाद रोग क्षुधाकाभय अनावृष्टिदेशोंका बिपर्ययहोगा वेदका प्रमाण न माना जायगा मनुष्य अधर्म का सेवन करेंगे अनाचार अतिक्रोधी औ अल्पचित्तहोंगे। सदाअस-त्य भाषण करेंगे ब्राह्मणों के दुष्टयज्ञ दुष्टपठन दुष्टआचार औ दुष्टशास्त्रसे प्रजाको भयहोगा वेदकाअध्ययन औयज्ञ

कोई न करेगा शूद्रों को मंत्रोपदेश औ उनके साथ शयन आसन भोजन आदिका सम्बन्धब्राह्मणकरेंगेराजाभीप्रायः शूद्रहोजांयगे औ ब्राह्मणोंको दुःखदेंगे प्रजामें गर्भहत्या औ वीरहत्या अर्थात् प्रधान पुरुषको मारदेना हुआकरेगा शूद्रोंका आचरण ब्राह्मण औ ब्राह्मणों का आचरण शूद्र किया करेंगे। चोरतो राजा औराजा चोरकेतुल्य होजांयगे। पतिव्रता कोई न रहेगी सब कुलटा होजांयगी। वर्ण आश्रम का सबव्यवहार जातारहेगा। पृथ्वी में भी कहीं बहुत फल औ कहीं फलोंका अभावहोगा। राजाप्रजाको लूटेंगे औ उनकी रक्षानकरेंगे। शूद्रज्ञानी होंगे औ ब्राह्मण उनको प्रणामकरेंगे क्षत्रियराजा न होंगे ब्राह्मण शूद्रों से अपनी जीविका करेंगे। शूद्र ब्राह्मणको देख आसनपर से न उठेंगे शूद्र ब्राह्मणको ताड़न करेंगे औब्राह्मण हाथजोड़ बड़ी नम्रतासे शूद्रके आगेप्रार्थना करेंगे। ब्राह्मणोंकेबीच ऊंचे आसन पर बैठे हुये शूद्र को देखकर भी राजा कुछ दण्डनदेंगे। सुन्दर सुगंधयुक्त पुष्पमालाआदि करकेशूद्रों की पूजाकरेंगे। बाहनके ऊपर चढ़ेहुयेशूद्रोंके पीछेब्राह्मण सेवाके लिये दौड़ेंगे। औ शूद्रों की स्तुति करेंगे ब्राह्मण तप औ यज्ञ के फलको बेचेंगे। संन्यासी बहुतहोंगे। स्त्री अधिकऔपुरुषथोड़ेहोंगे। ब्राह्मणहीवेदविद्याऔश्रुतिस्मृतिमेंकहेहुये कर्मोंकी निंदाकरेंगे। ऐसेघोर कलिमें भीधर्म की रक्षा के हेतु छिन्न भिन्न लिङ्ग रूप से श्रीमहादेव जी प्रकटहोंयगे। जोब्राह्मणजिसकिसीरीतिसे भीउनकापूजन करेंगे वे कलियुग के दोषों को जीत परमपदको जांयगे।

गौओंका क्षयहोगा औ व्याघ्रादिदुष्ट जीववढ़ जांयगेसाधु
लोग कहीं न देखपड़ैंगे । थोड़ेही दानसे बहुत फल चाहेंगे
राजा सब अपनी रक्षामें तत्पररहेंगे प्रजासे केवल दंडलेंगे
सबदेश अट्टशूल अर्थात अन्न बेचनेवाले सब ब्राह्मण शिव
शूल अर्थात् वेद विक्रेता औ सबस्त्रियां केशशूलिनी अर्थात्
भग बेचनेवाली कलियुग में होंगी । मेघभीचित्रवर्षी अर्थात्
कहीं वर्षैंगे औकहीं न बर्षैंगे । सबबर्ण वणिक् वृत्ति करैंगे
सब पाषंडी कुशील औ नीच होंगे । ब्राह्मण ग्राम याचक
होजांयगे कोईभी मीठा बोलनेवाला सरल स्वभाव ईर्षा
रहित औ प्रत्युपकारी नहोगा । निंदकऔ पतितबहुतहोंगे
यहीयुगके अंतका लक्षण है । भूमि राजाओं करकेशून्यहो
जायगी धनधान्य कहींनरहेगा । देशशून्यहोंगे जलऔफ-
लपृथ्वीमें बहुत न्यूनदेख पड़ैंगे । सबमनुष्य परस्त्रीगमन
परधन हरण औ दुष्टकर्मों में प्रवृत्तहोंगे । युग के अंत में
सोलह वर्षका परम आयुष्होगा मनुष्य रोगीकामी, निर्ल-
ज्ज औबुद्धिहीन होंगे । शूद्र काषाय वस्त्र रुद्राक्ष मृगचर्म
आदिधारे धर्मका आचरण करैंगे । आपस में शस्यअर्थात्
खेतीकी चोरी करैंगे । चोर चोरों काभी धन हरेंगे मूषक
सर्प वृश्चिकआदि दुष्ट जीव प्रजाको पीड़ा देंगे । सुभिक्ष
क्षेम आरोग्य सामर्थ्य ये सबबातें दुर्लभ होजांयगी क्षुधा
से पीड़ित मनुष्य कौशिकी नदीके तट पर बसैं गे । वेद
कहीं न देखपड़ैंगे यज्ञ सब नष्ट होजांयगे । संन्यासी मूर्ख
होंगे कापालिक बहुत होजांयगे वेद बेंचने वाले औ वर्ण
आश्रमके शत्रु बहुत उत्पन्नहोंगे । शूद्रवेद पढ़ैंगे शूद्रराजा

अश्वमेधकरेंगे सबप्रजास्त्रीबालक औ गौका बध करेंगे औ आपस में अनेक उपद्रव करेंगे थोड़ाआयुष औ बहुतदुःख होगाब्रह्महत्याकरेंगे थोड़ेहीकालमें सिद्धिहोजायगी। ऐसे दुस्तर समयमेंजोब्राह्मण धर्मका आचरणकरेंगे वेहीधन्य होंगे त्रेतामें जो सिद्धि एक बर्षमें होतीहै वही द्वापरमेंएक महीने में औ कलियुग में एक दिन रात करके होगी यह कलियुग की व्यवस्था कही अब संध्यांश की कहते हैं युग युग में एक २ चरण धर्म न्यून होजाताहै। संध्यामेंभीउस युगका धर्महीरहताहै कलियुग के दुष्टजीवों को शासन करनेकेलिये स्वायंभुव मन्वंतरमें सोमशर्म्मा ब्राह्मणकेघर प्रमितिनामक पुत्र मनुपुत्रका अंश उत्पन्नहोगा। वह बड़ी भारीसेना हाथीघोड़े रथ आदि करकेयुक्त साथलेकर औ शस्त्रधारण किये ब्राह्मणों को साथलेकर बीस बर्ष पर्यंत पृथ्वीपर म्लेच्छोंका संहार कर्त्ताहुआ बिचरेगा। वहीसब शूद्रराजा पाषंडी अधर्मी औ दुःष्टोंका संहार करेगा। वह तो मनुपुत्र के अंशसे औ मनुपुत्र बिष्णु के अंशसे उत्पन्न होगाउससेयहबिष्णुकाहीअवतारहोगा इसभांतिबीसबर्ष पर्यंत सब पृथ्वीका उपद्रव शांत करके बीजमात्र मनुष्य अवशेषरखकर गंगा यमुनाके बीच अपनी स्थितिकरेगा। उस कलियुगके संध्यांशमेंकहीं २ थोड़ी २ प्रजा शेषरहेगी वेभीअति लोभसे परस्पर हिंसाकरेंगे। राजाकोईनरहेगा सबप्रजा आपसके भयसे पुत्र स्त्री धन आदिको छोड़ २ अपने प्राणोंकी रक्षाकरेंगे श्रौतस्मार्त धर्म नष्ट होजाने पर सबमर्य्यादा त्यागदेंगे छोटे २ शरीर औ जिनकापरम

(1)

4 7 EWS →

53/ 61/

आर - 27 x 12 x 1

मजा - 60

स्तृप्यतां २७ वनस्पतयस्तृप्यतां २८ ऋतग्रामचतु
र्विधस्तृप्यतां २९ मरीचिस्तृप्यतां ३० अत्रिस्तृप्य
तां ३१ अंगिरास्तृप्यतां ३२ पुलस्तृप्यतां ३३ पुलहस्तृ
प्यतां ३४ क्रतुस्तृप्यतां ३५ प्रचेतास्तृप्यतां ३६ वसि
ष्ठस्तृप्यतां ३७ भृगुस्तृप्यतां ३८ नारदस्तृप्य
तां ३९ कंठीकृत्वा उत्तराभिमुखः जवतर्पणः सनक
स्तृप्यतां ४० सनंदनस्तृप्यतां ४१ सनातनस्तृप्य
तां ४२ कपिलस्तृप्यतां ४३ पंचशिखस्तृप्यतां ४४
ततोऽपसव्यं दक्षिणाभिमुखः पातितवामजानुः ॥
अथ तिलतर्पणः कव्यवाडनलादयस्तृप्यतां इदं जलं
तस्मै स्वधा नमः ३ अर्यमास्तृप्यतां इदं जलं तस्मै स्व
धा नमः ३ अग्निष्वात्तास्तृप्यतां इदं जलं तस्मै स्वधा
नमः ३ सोमपास्तृप्यतां इदं जलं तस्मै स्वधा नमः ३। एम

१

ॐ श्री गणेशाय नमः अथ संकल्पः ॐ अद्यतत्र
सत्देवर्षीमानवपितृपूर्वकतर्पणमहं करिष्ये
सव्येन पूर्वाभिमुखः अक्षतैस्तर्पणं ॐ ब्रह्मा तृप्य
तां ॐ विष्णुस्तृप्यतां २ रुद्रस्तृप्यतां ३ प्राजापतिस्तृ
प्यतां ४ देवास्तृप्यतां ५ छंदांसितृप्यतां ६ वेदास्तृप्य
तां ७ ऋषयस्तृप्यतां ८ पुराणाचार्यास्तृप्यतां ९ गं
धर्वास्तृप्यतां १० इतराचार्यास्तृप्यतां ११ संवत्सरा
सावयवस्तृप्यतां १२ देव्यस्तृप्यतां १३ अप्सरसस्तृप्य
तां १४ देवानागास्तृप्यतां १५ नागास्तृप्यतां १६ सा
गरास्तृप्यतां १७ पर्वतास्तृप्यतां १८ सरितस्तृप्यतां
१९ मनुष्यास्तृप्यतां २० यक्षास्तृप्यतां २१ रक्षांसि
तृप्यतां २२ पिशाचास्तृप्यतां २३ सुपर्णास्तृतां २४
भूतानि तृप्यतां २५ पशवस्तृप्यतां २६ औषधय

अतन्नापज्ञातं:सजानि(ज्ञानि त्वंवभजते
कपालीपालेभ्याःसकलनगादेकाङ्ति मह्नस्वंवत्तर्नामप
कः अह्नकांकांशांकांनवतरातीविज्ञामधु
पृति १

बहुशो

पांगेंद्रष्टस्य शसि [illegible] वेपथु मंती रहस्या ख्या यीव स्वनसिम्ट दुकरंगीतिकच्चरः करीव्या

वत्याः पिव सिर सि सर्वस्म स घरं वयंतत्वात्वेपान्म धु कर हता स्व खलु क्रीति ॥१॥

कमपि किमपि मंदं मंद मास क्ति यो गा द विर लितकपो लं जल्पतीर क्रमी रग ॥

रशिथिलपरिरं भव्यापूते के कदोर्पगार विदितगतयामा रात्रि रिवच्चरं सीत ॥२॥

...धिकरणकालस्मृतिजन...
निर्णयविनयनो नकत्वादित्य...
त्वीयं तत्र व्यापो निरूढं तत...
नकत्वादित्यत्र व्युत्पत्त्यर्थः तत्वा...
ज्ञानविषयत्वं पंचम्यर्थो ज्ञानजन्या...
तत्र ज्ञानं च हेत्वाभासनिश्चयत्वनिर्णय...
कज्ञानविषयत्वामित्याकारकं तिज्ञासादेना...
भासःइत्याकारिका तत्राकामेशद्वार्थः हेत्वाभास
त्वावांतरधर्मप्रकारक[...]ज्ञानविषयार्थः
ति तस्य च स्वसमवायिवृत्तहेत्वाभासपदार्थः
भेदसंबंधेनान्वयः तथाच हेत्वाभासत्वावांतरधर्म
प्रकारकज्ञानविषयकेच्छाविषयामिन्नो हेत्वाभा
सइति शाब्दबोधः [...] मये षष्ठ्यन्तार्थः तृतीयार्थः
कृतिः लत्त्णस्वरूपप्रमाणप्रकारकज्ञानानु
कूलो व्यापारो निरूपकत्वपाल्वर्थः लङुत्तरं वा
तमानसमीप्यवर्तमानवद्वा इतिसूत्रेण लटुर्थ
उत्तरकालः आख्यातज्ञानान्यार्थः कर्मत्वं वकु
वचनार्थो बहुत्वं अपशब्दार्थो धात्वर्थैकत्वप्रसं
वेधनान्वेति षष्ठ्यर्थो येयत्वेप्रकृत्यर्थे प्रमानि इति
तत्संबंधेनान्वयः षष्ठ्यर्थ्य स्वच स्वरूपसंबंधेनपं
चमीप्रकृत्यर्थैःन्वयः पंचमीप्रकृत्यर्थस्तु विषय
तासंबंधेन पंचम्यर्थे कदेशे ज्ञानेऽन्वेति ज्ञानस्य
निज्ञासाप्रयोजकत्वेन ज्ञानेत्वैतिरूपणेन्वेति
कृतौ प्रकृत्यर्थस्य समवेतत्वसंबंधेनान्वयः
कृतेश्चसाध्यतासंबंधेन धात्वर्थेन्वयः तत्रैवो
त्तरकालस्य कालिकसंबंधावच्छिन्नाधेयत्वसंबंधे
नान्वयः विशेषेविशेष्यत्वमाद्विन्नत्पदया
उत्तरकालस्य कृत्ताव्यन्वयः धात्वर्थैकत्व
व्याख्याता विषयत्वस्वरूपकर्मीभूते निरू
पितत्वसंबंधेनान्वयः तस्य च कर्मत्वार्थबहु
त्वस्य च आश्रयतासंबंधेन प्रथमांतार्थेन्व
यः॥ तथाच मङ्तनिरूपणप्रकारताकज्ञानका
रत्वति हेत्वाभासनिरूतलचनिर्णयविनयजनकज्ञा
नविषयत्वेहेतान्तर्माणिज्ञासाम्भोत्स्यगोपगम
वेतोत्तरकालीनकृतिसाध्योत्तरकालीनलक्षण
स्वरूपप्रमाणप्रकारकज्ञानानुकूलव्यापारानि
रूपितविषयतावेतो बहवो हेत्वाभासाःइतिशा
ब्दबोधः॥

एतावता प्रबंधेनेत्य त्र एतावच्छब्दोत्तरं विशेषणविभक्तिः पदत्वापुत्वार्थः प्रबंधश
ब्दोत्तरं प्रकृत्यादिभ्य उपसंख्यानमिति वार्त्तिकानुशिष्टा पाटतीयायाः खंडशः
भेदोऽभावश्चार्थः तपरीकारहेतुमित्यत्र द्वितीयार्थोविषयत्वं विषयत्वं वा
र्थः निपूर्वककृधातोः प्रतिपत्त्यनुकूलो व्यापारः ध्वंसाधिकरणकालवृत्तित्वं
त्ववर्थः तत्र संगादित्यत्र तच्छब्दः परामृष्टसङ्केतज्ञानजन्यज्ञानविषय उ
पोद्घातादिपंचकाभिन्नत्वे सति अनंतराभिधानप्रयोजकजिज्ञासाजनन
कज्ञानविषयत्वे सति देशादिवृत्तावच्छेदकत्वे सति स्मृतिविषयत्वाव
च्छेदकत्वरूपप्रसंगः प्रकृत्यर्थः ज्ञानजन्यजिज्ञासाधीनत्वं पंचम्यर्थः ६
तत्र्वानिरूपणादिरूपतत्कार्यकारित्वादित्यत्र तत्त्वानिरूपणादित्वं पंचम्यर्थः तच्छब्द
परामृष्टसङ्केतुप्रयोज्यकार्यजनकजातीयकार्यजनकज्ञानविषयत्वप्र
कृत्यर्थः ज्ञानजन्यजिज्ञासाधीनत्वं पंचम्यर्थः तदाभातत्वं तद्व
भासत्वमिति तदाभासात्तेषां निरूपणं तदाभासानिरूपणमिति षष्ठीतत्पुरु
षः द्वितीयार्थोविशेष्यत्वं विशेष्यितत्वं वा प्रतिकूर्वकज्ञाधातोरुत्तर
कालीनकृतिसाध्यत्वप्रकारकज्ञानानुकूलो व्यापारोऽर्थः आख्या
तार्थः कृतिरेकत्वं च अपेतीत्यत्र अपपदयोरितरव्याख्यामिति
शब्दार्थः अथशब्दस्य तात्पर्यग्राहकः एतावच्छब्दार्थोऽभेदेन प्रबंधा
र्थेऽन्वेति तदर्थः स्वत्वरूपधर्मीवच्छिन्नप्रतियोगिताकसंबंधेन
तत्तीयार्थे भेदे स च तेनैव संबंधेनापरतृतीयार्थाभावेऽन्वे
ति स च आपेक्षत्वेनानिरूपितत्वेन वा तपरीकारहेतुघात्वा
र्थान्वितद्वितीयार्थोऽन्वेति ज्ञानानुकूलव्यापारे स्वरूपेणान्वे
ति स च लत्वर्थैकदेशे ध्वंसेऽनुयोगिविशेषसंबंधेनान्वेति
तद्घटितत्ववर्यश्च तदाभासनिरूपणे स्वरूपसंबंधेनान्वेति तत्रै
वचादिकाधितयानिरूपणप्रकृत्यर्थान्वितज्ञानघटितपंचम्य
र्थः स्वरूपसंबंधेनान्वेति तत्रैव चाविभावितपादितीयप्रकृत्य
र्थान्वितज्ञानघटितपंचम्यर्थः स्वरूपेण तत्र आशेयतपाल
[illegible] रूपितत्वेन वा द्वितीयार्थविशेष्यत्वे विशेषितत्वे वा
ऽन्वेति स च निरूपकत्वेन स्वरूपेण वा धात्वर्थैकदेशे ज्ञाने
ऽन्वेति तद्घटितधात्वर्थे इति शब्दार्थेऽभेदसंबंधेनान्वेति
धात्वर्थश्च आख्यातार्थकृतौ जनकत्वसंबंधेन तत्रैव च
वर्तमानकालोऽवच्छेद्यत्वेन स [illegible] एकत्वं चेतदुभयमप्याहृतम
पमंतार्थे आश्रयत्वसंबंधेनान्वेतीति तथा च एतत्प्रबंधाभिन्न ब
तपरीकारहेतुविषयकप्रतिपत्त्यनुकूलव्यापारः [illegible] का
लीनसङ्केतुनिरूपितप्रसंगतं [illegible] गतिज्ञानजन्यजिज्ञासा
प्रयोज्यसङ्केतुप्रयोज्यकार्यजातीयकार्यजनकज्ञान
विषयत्वविषयकज्ञानजन्यजिज्ञासाप्रयोज्यतदा
भासनिरूपणविषयक अपेत्यादि त्र धात्वभिन्नोत्तरका
लीनकृतिसाध्यत्वप्रकारकज्ञानानुकूलव्यापारानुकू
ल वर्तमानकालावच्छिन्नकृतिमानेकोऽग्निकार इति
बोधशिवबोध्यार्थः ॥ ८ ॥

...न्यो भावात्प्रतीयमानाकं दि

त्तित्वाविशिष्टपदूपावच्छिन्न

त्वापकः प्रकृतानुमित्यप्र

त्वपदत्यधर्मी... तान समान

न्नोभयाभावतद्रूपवाच्छि

त्वाभावत्वं पदूपावच्छिन्न

नानाधिकारणत्वेनाभावप्रति

वच्छेदकं ... वाच्छिन्नावि

तद्रूपाव ...

व्यापक ...

न्नावि ...

दकं ...

त्वे ...

य अपश ... ममायन

निधो ...

पं ...

श्री

अखिलभुवनजन्मस्थेमभंगादिलीले विनि
त विविधभूतव्रातरक्षैकदीक्षे श्रुतिशिर
सि विदीप्ते ब्रह्मणि श्रीनिवासे भवतु मम पर
स्मिन् शेमुषी भक्तिरूपा १ नमस्तस्मै प्रह
पलीलयो द्वा तेंमही खुरमध्येगतोयस्य मेरुखे
लाखनायते २

ऽ(ःःः)त्मनो प्रामाण्यसाधनानां कं दि
वृत्ति त्वविशिष्टपदूपावच्छिन्न
त्वव्यापकः प्रकृतानुमित्यप्र
त्वपदधर्मी तानान तस्मा
न्नभोमपाभावत्वादूपवाच्छि
त्वाभावत्वं पदूपावच्छिन्नेवा
मानाधिकारण्यतानाभावप्रति
वच्छेदकं … वच्छिन्नावि
तदूपाव … य … पश …
व्यापक … नप

...नानाकिंचि...
...तित्वविशिष्टपद्रूपावच्छिन्न...
त्वव्यापकः प्रकृतानुमित्यप्र...
...धर्मी ... तल...
...भावतद्रूपवा...
...त्वं तद्रूपावच्छिन्न...
...नाधिकरणत्वेताभावप्रति...
...वच्छेदकं ... वच्छिन्नाविछि...
तद्रूपाव...
व्यापक...
...दकं...
...

श्री

...त्राभावो प्रमात्पसानानात्कंदि

वृत्तित्वविशिष्टयद्रूपावच्छिन्न

त्वव्यापकः प्रकृतानुमित्यप्र

त्वयद्धर्मोऽत्तासानत्समान

नत्त्रोभयाभावत्तद्रूपावच्छि

त्वाभावत्वं यद्रूपावच्छिन्नेत्वाँ

मानाधिकरण्यत्तेताभावप्रति

वच्छेदकं ...वच्छिन्नावि

तद्रूपाव ... य ...पश... मात्यन

व्यापक ... न

न्नावि ... निधा ... श्री

दकं ... पंत

तदे

...नान्तकं दि
त्तित्वविशिष्टपद्रूपावच्छिन्न
त्वव्यापकः प्रकृतानुमितय प्र
त्वपदधर्मी तानल समा
न्नोभयाभावस्तद्रूपवा...
त्वाभासत्वं पद्रूपावच्छिन्ने ता
मानाधिकरण्यं तदभाव प्रति
वच्छेदकं पद्रूपावच्छिन्नविषय
तद्रूपावच्छिन्नविषयपशु ...त्वं
व्यापकविषयतास्...
...विषयकप्रती...
...पत ...ग...मि
...पित

अबाध ...
य ...

श्री
निधाय हृदि विघ्ने(शं)
गत

१४२ फ २५१२६

जराजरसौ जरे जरसः जराः १
जरसं जरां जरसौ जरे जरसः जराः २
जरसा जरया जराभ्यां जराभिः ३
जरसे जरायै जराभ्यां जराभ्यः ४
जरसः जरायाः जराभ्यां जराभ्यः ५
जरसः जरायाः जरसोः जरयोः जरसां जराणाम् ६ जरसि जरायाम्
जरसोः जरयोः जरासु ७
हे जरे हे जरसौ हे जरे हे जरसः हे जराः

लघुर्जनः सज्जनसंगसंगात्करोति दुःसाध्यमलं सुसाध्यं पुष्पाश्रयाशंभुशिरोधिरूढा पिपीलिकाचुंबति चंद्रविंबम् ॥ १ ॥ श्री

ਗਉੜੀਕਰਤਰਾਣੁ ਤ੍ਰਿਕਵਿਰੈ
ਰਾਮਕੇਪਾਇਨਿਕਰਬਹੁਪਾਇ
ਸੈਦੇਸੁਲਓਗਾਅਉਰੁਗਮਕੇਪ
ਪਾਗਿਲਲੇਕਹਿਰਤੁਭੁਓ
ਪੁਨੀਤਪਈਦਿਤਰੈਪਾਸਿ
ਗਤਿਪਈਸਬਹੂਨਕਾਕੁ
ਸਾਜਨਾਪਿਲਓ॥੧੪੦॥

ਦਾਰਕਹੋਤੇਤੇਸਜਾਏਰੋ॥੧੭॥ ਸਲੋਕੁ

ਪਾਲਿਭਲਤੇਊਠਿਗਏਬਰਖਨਆ

ਤੇਰੈਂਧਨਨਹੋਇ॥ਜਰਮੂਰਖੀਂਧ

ਗੋਬਸਿਹੋਇਆਨਿਦਾਸਹੋਇ॥

ਵਿਕੈਨੁਸਕੈਦੁਨਿਕਿਰੁਸਖੈਨਰ

ਆਨਿਮਿਲਏਤਬਦੀਨਾਸਿੰ

ਨਿਕਟਹੋਇ॥੧੮॥ ਸਲੋਕੁ

ਊਨਿਨਰਮਲਰਖਿਫਿਰ

ਰੇਚਰਵਾਹੇਮੇਰਨਿਹੁਰੰਗਾਸਿਧਾਸੋ

ਸੀਆਸੋਧਧੂਏਹੁਪਧੀਪਤੀਰਰੇ

ਭਤਨਲਜਾਤਨਤਨਿਰਗਾਤਲਾਗੇਬਾ

ਸੀ ਤਨਨਿਰਗੇਲੋਚਨਧੁਰਾਤਨਾਹੀ

ਮਹੀਅੰਗਨਾਬਿਹੀਨੇਏਸੇਅੰ

ਵੈਰਾਗਧਾਮਿਲਾਈਲਗ

ਏ॥ ਭਏ ੧ ਸੀਅਨਕੈਆਭਵੀ

ਹੈ ... ਵੈਭਦ

3

ਉਭ

ਹੋਸੀਅੰਤਰਕੋਇ ॥੬॥ ... ਬਿਨੁ ...
ਰੋਗਨਿਸਹਾਗਰੇਉ੍ਰਲੋਚਨਮੁਹਿਗਕੋਹਾਕੇ
ਸੋਰੇਲਾਸੁਪੇਖਨਅਰਚਾਲਗਤਰਾਮੀ
... ਮੇਰਾਹਾਏਕਰਲੀਏ
ਆਤੁਰਕਰਿਤਨਮੋਰਾ
ਕੋਆਨਿਗਹਿਸਪਾਇਨੇਛਿਆਹਿਮੇਰੇਪ ...
ਕਹੈਰਥੁਰਾਈਛਿਆ ... ਨਕੀਤੁ
ਕੋਆਰਿਭਾਈਤਿਰੋਈ ... ਟੋ
... ਈ ... ਰੇ ...

ਮਨੁਨੈਨਦਟਏਸਤਰਾਆਖਿਰਹੇਪਛੁਤਾ

ਪਰਟੀਯਗਸੈਹਰਏਰਾ ॥੧॥ ਸਲੋਕੁ

ਸੀਕੀਲਿਉਤੇਕੇਰਯਾਰਾਈਕਾਰਿਬੀਰਗਹਿਸੁਨ

ਪਨੁਅੰਤਕੀਰਾਯਆਖਿਊਤਦਰਸੁਬਸਾ

ਜੀਬੋਲਿਕੈਉਰਗਜਲੈਗਏਬਸੰਤ

ਦੁ ॥ ਕੇਪਰੇਕੇਸਰਪਸੁਕਾਂਥੀਕਿਰੇਆਂਹੇ:

ਸਾਸਰ[illegible]ਤਰੀਆਚੇਪਜਤੀਕਿ

ਕੀਰੇਰੰਪਏਬੀਓਰੇਪੀਬੋਲੇ

ਹਥਿਪਿਸੀਅਰਵਿਨਰਥੀਲੰਮਹਤੋ
ਸਬਾਤ੍ਰਸੁਖੀਆਤਿਇਕਦੁਖੀਰਖਾ
ੜਸੋਰਗਾਫੇਸਾ[illegible]ਤਸਥੁੰਸੇਖਿਆ
ਮਲੁਗਾਜੋਗਕਨਰਸੁਤਾਨਹਿਤੇ
ਲੇਨਲਉਤ੍ਰੀ॥੬॥ ਸਵੈਯਾ ॥ ਦੁ
ਰੰਮਹਿਰਿਥਨਤੇਪਰਮੈਸੀ ਉ੯ਲੁ
ਵਨਆਨਿਕ੍ਰਤ੍ਰਗਿਰਕੀਉਰਧਾ
ਅਰੇਗੀਗਏਆਸਿਕੀਉ

ਬਿਰਥਛਨਮਾਕਿਸਨਦਸਤਨਰੂਲਧਕਸ

ਦੀਪਕਰੰਛਨਾ॰ਧੁਪਤਿਰਲਿਤ੍ਰਤਿਨ

ਥਆਤਿਪਗਟਕੋਸਭੁਲਭਾਨਗਾਇਆ॥

ਭਗਤਿਦਾਨਹਿਰਦੈਕਰਦਾਸਨੇਰਧਾਪਕੁ

ਬਿਸਮਾਦੀ॥੧੪॥

ਸਪੂਰਨ

॥ਇਤਿਸ੍ਰੀਹਨੂਮਾਨ

ਨਾਟਕਿਸ੍ਰੀਗੁਰੂਜੀ

ਪਧੀਲਿਖਿ

ਗੁਰੂਰਾਜੀਗਾਥੇਹੋ ਦੋਤਗਾਈਸੂਟ
ਨਗਰੀਖੁਰਾਸੁਸਾਣਾਤ੍ਰਿਤਨਮਿਤ
ਪੋਥੀਲਖੀਪੂਤਲਗਾਈ ॥ ੧

...ताणको प्रामात्पलानानात्वं हि
दृतित्वविशिष्टयद्रूपावच्छिन्न...
त्वव्यापकः प्रकृतानुमित्यप्र...
त्यपदधर्मितावत्तान समान...
नत्वोभयाभावत्वद्रूपवाच्छि...
त्वाभावत्वं यद्रूपावच्छिन्न...
मानाधिकरण्यं ताभावप्रति...
वच्छेदकं यद्रूपावच्छिन्नाविषय...
तद्रूपावच्छिन्नविषयश्च यत्वं ...
व्यापकविषयताश्च यत्तम् सावच्छि
न्नाविषयकप्रतीतिविषयतावच्छे
दकं यत् अनुमितिप्रतिबंधकता
वच्छेदकविषयितानिरूपकतावच्छे
दकं तदवच्छिन्नाविषयकप्रतीतिवि
षयतावच्छेदकं यत्त्वं तद्रूपावच्छिन्न
विषयकत्वं विशिष्टं तद्घटितत्वं
विषय, कत्व
यद्रूपावच्छिन्नविशिष्टनिष्ठयविशिष्ट
यद्रूपावच्छिन्नविषयकत्वविशिष्ट
निष्ठयत्वं अनुमितिप्रतिबंधकतान
तिरिक्तवृत्ति तद्रूपावच्छिन्नतद्रूपाव
च्छिन्नेतत्वच्छिन्नावच्छिन्नाविषयताश्र
त्वं विशिष्टद्वयाघटितत्वम्

1

द्विषयकत्वेन ज्ञानस्यानुमितिबंधकत्व
तत्वमित्यत्रयद्विषयकत्वशब्दो न तत्
तीयायाश्चवछेदकत्वमवछिन्नत्वं
वार्थः ज्ञानशब्दो तत्वेछानिष्ठत्व
मर्थः तत्रज्ञानशब्दार्थलक्ष्यार्थे
निरूपितत्वसंबंधेनान्वयः तस्यस्वरू
पसंबंधेनतृतीयाप्रकृत्यर्थे अनुमि
तिप्रतिबंधकताशब्दार्थैतृतीयार्थे ए
निरूपितत्वसंबंधेन तस्य च प्रकृत्य
र्थे स्वरूपसंबंधेन तथाच ज्ञानंनि
ष्ठयद्विषयकत्वंप्रकृतानुमितिबं
धकतावछेदकंतत्वमितिस्थितंकि

ज्ञानाकारणकं ज्ञानं प्रत्यक्षमित्यस्यानिदिध्यासनजन्य
तत्त्वसाक्षात्कारेऽव्याप्तिवारणाय ज्ञानत्वघटितधर्मा
वच्छिन्नकारणकत्वाभावः ॥ स्ववाच्यरेफद्वयघटितप
दवाच्यत्वलक्षितलक्षणं

अत्रैव मात्रे इति धर्मावच्छिन्नपर्याप्तिकत्वं व्यासज्यवृत्तिधर्मत्वम् ॥
प्रतियोगिसमानाधिकरणयद्रूपावच्छिन्नसमानाधिकरणात्यन्ताभावप्रतियोगितावच्छेदकतापर्या
प्त्यनुयोगितावच्छेदकं यद्रूपं तद्रूपावच्छिन्नानुयोगिताकपर्याप्तिकाव्याप्तिविषयतानादृशवि
षयताशून्यप्रतीतिविषयं यद्रूपं तद्रूपावच्छिन्नसामानाधिकरण्यं व्याप्तिरिति नव्यमते व्याप्तिपदो
पस्थिता गुरुमते तस्य दपेक्षया [illegible] लाघवमित्यत आह द्वितीयपक्षेत्यादिना करुद्देशेन योति
साध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नत्वं साध्यतावच्छेदकसंबंधतापर्याप्त्यनुयोगितावच्छे
दकधर्मविशिष्टावच्छिन्नत्वं एवं साध्यतावच्छेदकधर्मावच्छिन्नत्वमपि

प्रकृतानुमितिपेयतावच्छेदकमाश्रयद्रूपावच्छिन्नात्तद्रूपावच्छि
न्नानुयोगिताक हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकता
त्वावच्छिन्नपर्याप्तिसंबंधावच्छिन्नावच्छेदकताकप्रति
योगिताकोऽन्योन्याभाववत्साध्यतावच्छेदकावच्छिन्न
सामानाधिकरण्यं व्याप्तिः

यद्रूपावच्छिन्नप्रतियोगितायां हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगि
ताभेदनिवेशे धूमवान्वह्नेरित्यत्रैवातिव्याप्तिसंभवे सम
वायेन घटवान् घटादित्यपर्यंतानुधावनं व्यर्थं कालि
कसंबंधावच्छिन्नधूमत्वावच्छिन्नप्रतियोगितायां हेतु
मन्निष्ठाभावीयसंयोगसंबंधावच्छिन्नधूमत्वावच्छिन्नप्र
तियोगिताया भेदसत्त्वात् कालिकसंबंधावच्छिन्नधूम
त्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावस्य प्रतियोगिवैयधि
करण्याभावेन तदीयप्रतियोगिताभेदस्याभावस्याकिंचि
त्करत्वात् नच केवलसमवायस्य कालोपाधित्वानंगीकार
पक्षे कालिकसंबंधावच्छिन्नधूमत्वावच्छिन्नप्रतियो
गिताकाभावस्यापि प्रतियोग्यधिकरणत्वेन तदीय
प्रतियोगिताभेदस्य सत्त्वान्नातिव्याप्तिरिति वाच्यं स्वरूप
[illegible]बंधावच्छिन्नधूमत्वावच्छिन्नप्रतियोगितायां निरुक्ताभा
[illegible]तियोगिताभेदस्यासत्त्वात् इति चेन्न व्यधिकरण
[illegible]वच्छिन्नत्वस्यापि यद्रूपावच्छिन्नप्रतियोगितायां
[illegible]त्वात्
[illegible]धिकरणात्यन्ताभावप्रतियोगिसाध्य
[illegible]कारण्यं व्याप्तिरिति पूर्वलक्षणं ॥
[illegible]वप्रतियोगितानवच्छेदकवह्नित्वादिति ध
[illegible]न्नाधिकरणकानीति परामर्शात् वाक्यमा
[illegible]ति: हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितानवच्
[illegible]शितवह्नित्वव्याप्ति
[illegible]

...नयतितावैश्य... ...
...लिंग वाक्य प्रकरण स्थान समाख्या
...मानकेन ज्ञानि संति

वर्त्ति
...नेष्व्याव्यावर्तमानत्वात् ब्रह्मसत् अनुमानत्वात्
...पनेकत्वं सर्वशब्दार्थः उद्देश्यतावच्छेदकस्यव्यापिकाविधेयस्य
...व्याप्तिज्ञानादशायां व्याप्ति प्रतियोगि धर्मवत्त्वं अशेषत्वं उद्देश्य
...कसमानाधिकरणभेदप्रतियोगित्वं अनेकत्वं सर्वे घटाः रूपवंतः
...योगो भवति साधुः न सर्वे आकाशाः शब्दवंतः इति धर्मपदेन घटादिगतत्व
...यत्व

पक्षधर्मावच्छिन्नाविशेष्यकहेतुमान्निष्ठाभावप्रतियोगितान
वच्छेदकत्वप्रकारकं ज्ञानं तद्धर्मावच्छिन्नावच्छेदकता
काविधेयताकानुमितिं प्रति कारणं

ध्येय

स्वप्रतियोगिवृत्तित्व स्वसामानाधिकरण्योभयसंबंधेन भेद
विशिष्टघटत्तदन्यत्वं एकव्यक्तित्वं आकाशत्वं न जातिः
पदेनाकाशभेदः

वृत्ति
तज्जातिपदवच्छिन्नप्रतियोगिताकान्योन्याभावसमानाधिकरणत्वे सति तज्जाति
समानाधिकरणत्यंताभावप्रतियोगित्वे सति तत्समानाधिकरणत्वम् संकरः
जाति

आशीर्भवतीत्यत्र प्रथमपुरुषः
...धातुर्भवतीत्यत्र लट्
प्रकृति विशिष्टः प्रथमपुरुषः
...बोधः

...समानाधिकरणत्वे सति ...
...तत्वद्भिन्नत्वं समानप
...नेन रामेनामहर्षेनरवा
...दीननत्वम्

पचतिभवतीत्यत्र विक्लित्त्यनुकूलैकाश्रयवृत्तिभावनाश्रयैकाश्रयिकभावनानुकूलाभावनेति
बोधः

विशेष्यसंबंधत्वे सति व्यावर्तकत्वं उपलक्षणत्वं

तिबंत स्वत्वाकारि भ्रमाद्धे...
यद्विषयकत्वेनानुमि...
ह्रदो वन्हिमानित्याकारकानुमि[illegible]धूम
हेतुकस्थले वन्ह्यभावविशिष्टह्रदे बाधः
ह्रदो वन्ह्यभाववान् इत्याकारकबाधज्ञाने
निष्ठं यद्विषयकत्वं वन्ह्यभावविशिष्टह्रद
विषयकत्वं प्रकृतानुमितिप्रतिबंधकता
नतिरिक्तवृत्ति भवति कथं प्रकृतानुमितिस्तु
ह्रदो वन्हिमानित्याकारिकानुमितिस्तस्याः प्रति
बंधकतावच्छेदकप्रतिबंधकतानिरूपितायाः प्र
तिबंधकता ह्रदो वन्ह्यभाववान् इत्याकारकबा
धज्ञाननिष्ठा तदतिरिक्तं यत् ज्ञानं घटः पटः इ
त्याकारकं उदासीनज्ञानं तत्र वन्ह्यभावविशि
ष्टह्रदविषयकत्वस्यावर्तित्वात् बाधज्ञानानि
ष्ठं निष्ठं यद्विषयकत्वं प्रकृतानुमितिप्रतिबं
धकतानतिरिक्तवृत्तिर्भवतीति लक्षणसमन्व
यः ॥ अत्र यद्विषयकत्वेनेत्यस्य यादृशविशिष्टवि
षयकत्वेनेत्यर्थः कर्तव्यः अन्यथा शुद्धह्रदादि
विषयकज्ञानमादाय असंभवः कथं ह्रदो व
न्हिमानित्यनुमितौ वन्ह्यभाववान् इत्याकारक
ज्ञाननिष्ठं यद्वन्ह्यभाववद्ह्रदविषयकत्वं
तस्य विशिष्टशुद्धसाधारण्यात् इति न्या
येन प्रकृतानुमितिप्रतिबंधकतातिरिक्त
शुद्धह्रदादिविषयकज्ञानेऽसत्वेन प्रकृता
नुमितिप्रतिबंधकतानतिरिक्तवृत्तिर्न भव
तीत्यसंभवः ॥ स्वरूपसंबंधावच्छेदकत्व
स्वीकारे एकदेशेऽतिव्याप्तिः कथं ह्रदो वन्ह्य
भाववान् इत्याकारकज्ञाननिष्ठं वन्ह्यभाव
विशिष्टविषयकत्वमपि प्रकृतानुमितिप्र
तिबंधकतावच्छेदकं भवत्येव तस्य कथं
प्रकृतानुमितिप्रतिबंधकतावच्छेदकत्वमित्य
तो प्रकृतानुमितिप्रतिबंधकतावच्छेदक
कोटिप्रविष्टानामपि प्रकृतानुमितिप्रतिबं
धकतावच्छेदकत्वमिति नियमात् वन्ह्यभा
वविषयकत्वस्यापि प्रकृतानुमितिप्रति
बंधकतावच्छेदककोटिप्रविष्टत्वेन तस्या
पि प्रकृतानुमितिप्रतिबंधकतावच्छेदक
त्वमस्त्येव तथा च तथा च ज्ञाननिष्ठं
वन्ह्यभावविषयकत्वमपि प्रकृतानुमि
तिप्रतिबंधकतावच्छेदकं भवत्येव न त...
वन्ह्यभावरूपैकदेशे व्याप्तिरित्यति...
व्याप्तिनिवेशात् एवं यद्वा तत...
तः यद्विषय...त्वेनेत्यस्य यादृ...

विशिष्टविषयकत्वं च यद्रूपाव...
विषयकत्वं एवमेवतत्त्वमित्य...
तद्रूपावच्छिन्नत्वमित्यर्थः तथा च...
ननिष्ठयद्रूपावच्छिन्नविषयकत्वंप्र...
तानुमितिप्रतिबंधकतावच्छेदकानतिरि
क्तवृत्ति तद्रूपावच्छिन्नत्वमेव तत्त्वमित्यर्थः
इदानीं नञ्पूर्वोक्तदोषावकाशः कथमित्य
हृदोवन्हिमानित्याकारकज्ञानीयपा
धावन्हित्वावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितपक्ष
भावत्वावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितहृदत्वा
वच्छिन्नविशेष्यताप्रत्येकविलक्षणविष
यता तादृशविषयतानिरूपकत्वस्य प्रकृ
तानुमितिप्रतिबंधकतातिरिक्त शुद्धहृदादि
विषयकज्ञाने सत्त्वेन प्रकृतानुमितिप्रति
बंधकतातिरिक्तवृत्तित्वाभावात् तथा च
निर्धूमहृदोवन्हिमानित्याकारक
ज्ञाननिष्ठवन्हिमान्विशिष्टहृदविषय
कत्वं प्रकृतानुमितिप्रतिबंधकतान
तिरिक्तवृत्त्येवमस्तीति न दोषः

...पचाति
...व तनीपार्थः अवच्छेदकत्वं
सम्बन्धभिन्नस्य निष्ठत्वस्य यद्विषयकत्वेन रू
पसंबंधेनान्वयः यद्विषयकत्वस्यावच्छेदक
तायां आधेयतासंबंधेनान्वयः अवच्छेदक
ताया तादृशप्रतिबंधकतायां निरूपितत्व
संबंधेनान्वयः तथा च ज्ञाननिष्ठयद्वि
षयकत्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितप्रकृता
नुमितिप्रतिबंधकतात्वमित्यर्थः अवा
वच्छेदकत्वं चानतिरिक्तवृत्तित्वम्
इत्यनवयवानं आपार्थं तावत्

गृहमविधेणपापामापवंवदनामिला
पिणीनयनेपंजरचेंऋमभामां... वें
जनामिपुनंतिस्कुरुतः १
वृटवदोमहानत्रेमार्गमावत्यतिव
ति अत्रसंबोधनंवकुमवापिश्रेस
णोवध: २ तार्किकाघटपटेतिरटैवुःशा
द्विकाःवेकंकंठेतिपठेवुःमादृशोस्तुतत
तंभजनीयोरामचंद्रचरणौकमनीयो॥३॥
उपकृतवहुतत्रकिमुच्यतांसुजनतांप्रथिता
भवतापरं विदधदीदृशमेवसदासखे सुखि
तमास्वचिरंशरदांशतम् ४ उपकारपरस्य
अपकारेलक्षणा अपकारिणि त्वयिमया
कटुवचनंप्रयुज्यतेममएतादृशंताधुत्वं
इति पालिता ध्वनितम्

७

उत्पद्यते तदारंभकसंयो
गे आरंभकसंयोगप्रतिद्वंद्वि
भूता क्रिया तत आरंभकसं
द्वंद्वि विभागो घटस्य तेन आरंभ
नाशात्ततो घटनाशात्ततो घटस्य
शः तत्र आरंभकसंयोगप्रतिद्वंद्वि वि
भागघटौ एकस्मिन्क्षणे ततो द्विती
यक्षणे रूपोत्पत्त्यारंभकसंयोगनाशो
ततो घटनाशस्तत्र तृतीयक्षणे रूपध्वं
से प्रयोगि रूपं भवति ॥ = पूर्वपूर्वरूप
स्य तिविरमक नवमिन ध्वंसज्ञानप्रतिः
वकनावम[illegible]मात्रपदार्थोपस्थितिं व्यापा

10

ही गाहले आव

निरूपितेत्यादि विशेष

मानोधूमादावप्या

त नाप्यं गिभूतः निरू

मात्रोक्तोऽपुक्षापकुति

धूतीत्यादि निविषय

प्रतिपत्ति निरूपितां

कारणरूपनिधेय

साम्यायपन्हयोपक्र

चैतदुदाहरणमाव

ना साध्येन हेतोरैकाधिकरण्यं व्याप्तिरुच्यते सिसाधयिषया
शून्या सिद्धिर्यत्र न तिष्ठति स पक्षस्तत्र वृत्तित्वज्ञानादनुमिति
र्भवेत अनेकांतो विरुद्धश्चासिद्धः प्रतिपक्षितः कालात्यया
पदिष्टश्च हेत्वाभासश्च पंचधा आद्यः साधारणस्तु स्याद(
साधारणकोपरः तथैवानुपसंहारी त्रिधानैकांतिको भवेत
यः सपक्षे विपक्षे च भवेत्साधारणस्तु सः यस्तूभयस्माद्व्या
वृत्तः स त्वसाधारणो मतः तथैवानुपसंहारी केवलान्वयि
पक्षकः यः साध्यवति नैवास्ति स विरुद्ध उदाहृतः आश्र
यासिद्धिराद्या स्यात्स्वरूपासिद्धिरप्यथ व्याप्यत्वासिद्धि
रपरा स्यादसिद्धिरतस्त्रिधा पक्षासिद्धिर्यत्र पक्षो भवेन्म
णिमयो गिरिः हृदो द्रव्यं धूमवत्त्वादत्रासिद्धिरथापरा व्या

12

प्यत्वासिद्धिरपरा नीलधूमादिकं भवेत् विरुद्धयोः परामर्शो
हेत्वोः सत्प्रतिपक्षता साध्यशून्यो यत्र पक्षस्त्वसौ बाध उ
दाहृतः इत्यनुमानपरिच्छेदः ग्रामीणस्य प्रथमतः पश्य
तो गवयादिकं सादृश्यधीर्गवादीनां या स्यात्सा करणं मत
वाक्यार्थस्यातिदेशस्य स्मृतिर्व्यापार उच्यते गवयादिप
दानां तु शक्तिधीरुपमाफलम् इत्युपमानपरिच्छेदः (
पदज्ञानं तु करणं द्वारं तत्र पदार्थधीः शाब्दबोधः फलं त
त्र शक्तिधीः सहकारिणी लक्षणा शक्यसंबंधस्तात्प
र्यानुपपत्तितः

राम
७

श्री· गाहनी श्राव

निरूपितेत्यादि विशेष
मानो घृतएवप्रा
त नाप्रत्यभिभूतः निरू
मात्रो कोष्णु घ्नापन्कुति
श्रुतीत्यादि निविपप
प्रतिपत्ति निरूपितां
वारणा रूपनिषेधप
साम्यायपन्हेचोप
वैतदुदाहरणाभ्या

४ का

तोमतम् विषयेंद्रियसंबंधो व्यापारः सोपिषड्विधः द्रव्यग्रहस्तु सं
योगात्संयुक्तसमवायतः द्रव्येषुसमवेतानांमं तथातत्समवा
यतः तत्रापिसमवेतानां शब्दस्यसमवायतः तद्वृत्तीनांस
मवेतसमवायेनतुग्रहः विशेषणतयातद्वदभावानांग्रहोभ
वेत् यदिस्यादुपलभ्येतेत्येवंयत्रप्रसज्यते प्रत्यक्षंसमवाय
स्य विशेषणतयाभवेत् अलौकिकस्तुव्यापारस्त्रिविधःपरि
कीर्तितः सामान्यलक्षणोज्ञानलक्षणोयोगजस्तथेति आ
सत्तिराश्रयाणांतुसामान्यज्ञानमिष्यते विषयीयस्यतस्यै
वव्यापारोज्ञानलक्षणः योगजोद्विविधःप्रोक्तोयुक्तयुंजान
भेदतः युक्तस्यसर्वदाभानंचिंतासहकृतोपरः इतिप्रत्यक्षम्
व्यापारस्तुपरामर्शःकरणंव्याप्तिधीर्भवेत् अनुमायांज्ञाय
मानंलिंगंतुकरणंनहि अनागतादिलिंगेननस्यादनुमितिस्त
दा व्याप्यस्यपक्षवृत्तित्वधीःपरामर्शउच्यते व्याप्तिःसाध्यवदन्य
स्मिन्नसंबंधउदाहृतः अथवाहेतुमन्निष्ठविरहाप्रतियोगिना

13

राम
४

री· गाहले

निरूपितेत्यादिविशे
मानाघूतएवप्रा
त नाप्यंगिभूत:
मात्रोक्तोश्रुद्वापन्
श्रुतित्यादिनिषे
प्रतिपत्तिनिरूपि
वारणरूपनिषे
साम्यायापन्नहवे
वैतदुदाहरणाव

प्रवृत्त्यायनुमेयोयंरथ्यात्तेवलाराधि: अहंकारस्याश्रयोयंमनो
मात्रस्यगोचर: विभुर्बुध्यादिगुणवान्बुद्धिस्तु द्विविधामता ।
अनुभूतिस्मृतिश्चस्यादनुभूतिश्चतुर्विधा प्रत्यक्षमप्यनु
मितिस्तथोपमितिशाब्दजे घ्राणजादिप्रभेदेनप्रत्यक्षंषड
विधंमतम् घ्राणस्यगोचरोगंधोगंधत्वादिरपिस्मृत: तथा
रसोरसज्ञायास्तथाशब्दोपिचश्रुते: उद्भूतरूपंनयनस्यगो
चरोद्रव्याणितद्वंति पृथक्त्वसंख्ये विभागसंयोगपरापरत्वेस्ने
हद्रवत्वंपरिमाणयुक्तम् क्रियाजातियोग्यवृत्ति: समवायश्च
तादृशा: गृह्णातिचक्षु: संबंधादालोकोद्भूतरूपयो: उद्भूत
स्पर्शवित्तद्वंगोचर: सोपित्वच: रूपान्यच्चक्षुषोयोग्यंरू
पमत्रापिकारणम् द्रव्याध्यक्षेत्वचोयोगोमनसाज्ञानकार
णम् मनोग्राह्यंसुखंदु:खमिच्छाद्वेषोमति:कृति: ज्ञानंयन्निर्वि
कल्पाख्यंतदतींद्रियमिष्यते महत्त्वंषड्विधेहेतुरिंद्रियंकर ।

१४

नि

.. दी. गाहते आव

निरूपितेत्यादि विशेष
मानो घृतएव माहुः
त नाप्यंशभूतः निरू
मात्रो क्षोभ
श्रुतीत्यादि निषेध
प्रतिपत्ति निरूपितं
कारणरूपनिषेध
साम्यापन्नश्चोपक्र
चैतदुदाहरणमाप

३

अपाकजोऽनुष्णाशीतस्पर्शस्तु पवने मतः तिर्य्यग्गम
नवानेषः ज्ञेयः स्पर्शादिलिंगकः पूर्ववन्नित्यताद्युक्तं
देहव्यापित्वगिंद्रियम् आकाशस्य तु विज्ञेयः शब्दो वै
शेषिको गुणः इंद्रियंतु भवेच्छ्रोत्रमेकः सन्नप्युपाधि
तः जन्यानां जनकः कालो जगतामाश्रयो मतः प
रापरत्वधीहेतुः क्षणादिः स्यादुपाधितः दूरांतिकादि
धीहेतुरेका [illegible] नित्या दिगुच्यते [illegible]पाधिभेदादेकापि प्रा
च्यादिव्यपदेशभाक् दूरत्वमंतिकत्वंच दैशिकपरत्व
मपरत्वंचोच्यते आत्मेंद्रियाद्यधिष्ठाता करणं हि सक
र्तृकं शरीरस्य न चैतन्यं मृतेषु व्यभिचारतः तथात्वंचे
दिंद्रियाणामुपघाते कथं स्मृतिः मनोपि न तथा ज्ञानाद्य
नध्यक्षं तदा भवेत् धर्माधर्माश्रयोऽध्यक्षो विशेषगुण

तत्र क्षितिर्गंधहेतुर्नानारूपवती मता षड्विधस्तु रसस्त
त्र गंधस्तु द्विविधो मतः स्पर्शस्तस्यास्तु विज्ञेयो ह्यनु
ष्णाशीतपाकजः सा नित्यानित्या च सा द्विधा नि
त्या स्यादणुलक्षणा अनित्या तु तदन्या स्यात् सैवा
वयवयोगिनी सा च त्रिधा भवेद्देहमिंद्रियविषयस्त
था योनिजादि भवेद्देहमिंद्रियं घ्राणलक्षणं विषयो
द्व्यणुकादिस्तु ब्रह्मांडांत उदाहृतः वर्णः शुक्लो रसस्पर्शौ
जले मधुरशीतलौ स्नेहस्तत्र द्रवत्वं तु सांसिद्धिकमुदा
हृतम् नित्यतादि प्रथमवत् किंतु देहमयोनिजम् इंद्रि
यं रसनं सिंधुहिमादिर्विषयो मतः उष्णस्पर्शस्तेजसस्तु
स्याद्रूपं शुक्लभास्वरं इंद्रियं नयनं वह्निस्वर्णादिर्विष

16

तिपर

टी.
१२

गनिरूपितेत्यादिविशेषणमुपात्तम् तत्र हि पुरुषं प्रवृत्तं कितवं प्रति युद्धे द्यूतत्वाभावो निर्ज्ञातोपि कीर्त्य
मानो द्यूतमेवमालंबनं न तु युद्धे इत्युपहासार्थं न तु प्रकृताभेदप्रत्ययांगं तस्यास्तदुपन्यासं विनापि सिद्धत्वा
त् नाप्ययं निभृतः निर्ज्ञातत्वे तदुपायानपेक्षणात् इति तद्वारणम् अभेदप्रतिपत्तिप्रतिभंगनिरूपितांगत्व
मात्रोक्तौ शुद्धापह्नुतिहेत्वपह्नुतिपर्यस्तापह्नुतिकैतवापह्नुतिष्वव्याप्तिः तत्र सर्वत्र नायं सुधां
शुरित्यादौ निषेधस्य व्योमगंगासरोरुहाभेदप्रतिपत्त्यर्थत्वेन तदंगतयांगित्वाभावात् अभेद
प्रतिपत्तिनिरूपितांगत्वमात्रोक्तौ च भ्रांतापह्नुतिछेकापह्नुत्योरव्याप्तिः तयोर्भ्रांतिशंकानि
वारणरूपनिषेधस्य प्राधान्येनाभेदप्रतीत्यंगत्वाभावात् अतस्तदन्यतरत्वनिवेशः तदाहुः
साम्यादपह्नवो यत्र सा विज्ञेयापह्नुतिः अपह्नवीयसादृश्यं यस्मिन्नेषापह्नुतिरिति सर्वे
वैतदुदाहरणव्याख्यानावसरे व्यक्तीभविष्यतीति न प्रपंचितम्

राम

17

रूपसादृश्यात्भ्रांतिः भ्रांतिमान्भ्रमः सोपि शुकोपि भ्रांतिनिबंधनरक्ति भ्रांतिप्रयुक्त इत्यर्थः जीव
नेति जीवनं जलं प्राणसंयोगश्च जीवनमपि वा जीव्यतेऽनेनेति जीवनं धनं तन्नाम्ना अपोमुखो विनीता
श्च उन्नता उर्ध्वमुखो उन्नताश्च घटीयंत्रमेकरज्जुसंबद्धघटमालारूपं भाषायां रहट इति प्रसिद्धः अ
प्रसिद्धेरीति घटीयंत्रसंबंधिनो ८ स्पष्टकानि च त्वमेः घट्यो रप्रसिद्धेरिति भावः इतिस्मृतिभ्रांति(
संदेहप्रकरणम् अथापन्हुतिः तन्नतावदभेदप्रतिपत्ति निरूपितांगीत्वान्यत(बाल्लि घेध्रो
पन्हुतिरित्यपन्हुतिसामान्यलक्षणम् निषेधश्चात्र तत्तादृशत्वे वाच्यः क्वचित्तु तदभावात्कैतवा
दिपदैः परमतत्त्वोपन्यासादिभिश्च गम्यः तथा च क्वचिदभेदप्रतिपत्तिसमानाधिकरः क्वचित्वपि
करणादिति विवेकः एवमभेदः क्वचिदारोप्यमाणः क्वचित्तु स्वाभाविक एव तत्प्रतिपत्तिरपि क्वचिद्वं
पा प्रापस्तत्तु वाच्यवृत्तिर्वेति वोध्यम् निषेधोऽपन्हुतिरित्येतावदुक्तो न घूत्तमे ततक्तिवक्री...
विषिते :शारेः रीति प्रसिद्धनिषेधानुवादे रूपप्रतिषेधालंकारेऽतिव्याप्तिः अतोभेदप्रतिपत्ति

टी·

गाहते आकलयति स्मरतीति यावत् सादृश्यातिशयमानेरिति चमत्कारित्वोपलक्षकम् त्वे तस्याति
स्वातंत्र्येणप्रवेशः सादृश्यमूलकानामपि स्मृत्यादीनां चमत्कारित्वेऽलंकारत्वापत्तिवार्यत्वात् चम
त्कारैकजीवातुत्वात्तस्याः अचमत्कारित्वे तेनैव वारणमिति चेत् सादृश्यहेतुकत्वविशेषणं न चैतदेवो(
पादीयतां ननु चमत्कारित्वविशेषणमिति वाच्यम् उदाहृतेषु सादृश्यमूलकस्मृत्यादिष्वतिप्रसंगवार
णायावश्यकत्वादिति संक्षेपः दिव्यानामिति प्राचीनजलक्रीडोल्लासावेशलावेशप्रमिदम् प्रोरिः श्रीकृ वर्णन
ष्णः जलादुत्तरंती निर्गच्छंती श्रियमिव श्रियमसदृशीकां चित्पुरस्तादग्रे उदधिरूपजलनिधिमंथनस्यात्म
वीति स्मृतवान् आपीतार्थं कार्मणिकी किंभूतां दिवि भवादिव्यास्तां देवानामपि सौंदर्यातिशा
येनाकृत विस्मयाम् स्फुरन्नारविंदेन कमलेन चारुः एतेनैव होहस्तोपस्यास्तत्याभूतां तस्या चैवं(
विधरूपिका सदृशलक्ष्मी स्मरणात् तत्संबंधि जलनिधिमंथनस्य स्मरणमिति भावः अत्र प्रि
यमिवैतदुपमायाः स्मरणांगत्वान्नत योरंगांगित्वलक्षणशंकरः पतंगोति वक्रिमलौहित्यादि(

राम

१९

वयिकरणानेकत्वप्रयुक्तः यथा: प्रतिमहीभृतां हुतवहोसितत्वी वृत्तं सत्त्वं खलु यपि पिष्टे धनप(
ति धनं कीर्त्तिं एणं गृहं शरणं मिवृत्तं कलिक्ष्माकोटिभिनिर्तित्वमेक इह भूतले बहुविधो विधात्रा
कृतः इत्यादौ संबंधिभेदप्रयुक्तश्चोल्लेखो द्रष्टव्यः इत्युल्लेखप्रकरणम् अथ ज्ञानप्राधान्यसा
म्यात्स्मृत्यादीनलंकारान्लक्षयति स्यादिति स्मृतिभ्रांतिसंदेहैरेव वदत्वेन तया हेतुभूते सात
संज्ञा संहित मित्यर्थः अलंकृतित्रयं व्यवहारविषयः स्यादिति योजना एवं च स्मृतिभ्रांतित्व
संदेहत्वानि त्रीणि लक्षणानि तत्र स्मृतित्वं तावत् स्मरामीत्यनुभवसाक्षिको जातिविशे
षः भ्रांतित्वं विशेष्यावृत्तिप्रकारकज्ञानत्वं संदेहत्वं निश्चयभिन्नत्वे सति संभावनाभि
न्नज्ञानत्वं पारिभाषिकस्मृतिभ्रांत्यादिवारणाय सत्यंतं उत्प्रेक्षावारणाय संभावनाभिन्न(
त्वेति चमत्कारित्वं पुनरखिलालंकारसाधारणं लक्षणत्रये निवेशनीयम् तेन सपटरति(
स्मृतो ऽहं रजतमिति भ्रांतावयं स्यात् पुरुषो वेति संशये चनातिप्रसंग इति प्रयम ॥०॥

स॰
१

अव्ययंसमर्थेनसह समस्यते सोऽव्ययीभावः प्रथमानिर्दिष्टंसमासउसर्जनम् स
मासशास्त्रेप्रथमानिर्दिष्टमुपसर्जनसंज्ञंस्यात् उपसर्जनंपूर्वम् समासेउ
पसर्जनंप्राक्प्रयोज्यम् एकविभक्तिचापूर्वनिपाते विग्रहेयन्नियतविभ।
क्तिकंतदुपर्जनंस्यात् नतुतस्यपूर्वनिपातः गोस्त्रियोरुपसर्जनस्य उपसर्ज
नंयोगोशब्दस्त्रीप्रत्ययांतंचतदंतस्यप्रातिपदिकस्यह्रस्वःस्यात् अव्ययी
भावश्चेदव्ययत्वम् नाव्ययीभावादतोम्त्वपंचम्याः अदंतादव्ययीभावात्
सुपोनलुक् तस्यपंचमीविनाअमादेशः दिशोर्मध्यमदिशम् अपदिशेन।
अपिदिशे

1

समर्थः पदविधिः परस्तंनंधीयो विधिः स समर्थाश्रितो वोध्यः प्राक्कडारात्समासः
कडाराः कर्मधारये इत्यतः प्राक् समास इत्यधिक्रियते सह सुपा सहेति योविभज्य
ते सुवंतं समर्थेन सह समस्यते योगविभागस्येष्टसिद्ध्यर्थत्वात्कतिपयं तिङंतोत्तर
पदोयं समासः सचक्रंदस्येव पर्य्यभूषत् अनुव्यचलत् सुपा। सुप्सुपा सहस्यते
समासत्वात्प्रातिपदिकत्वं सुपो धातुप्रातिपदिकयोः एतयोरवयवस्य सुपो लु
क्स्यात् भूतपूर्वं चरट् इति निर्देशात् भूतशब्दस्य पूर्वनिपातः पूर्वं भूतो भूतपूर्वः
इवेन समासो विभक्त्यलोपश्च जीमूतस्येव अव्ययीभावः अधिकारोयम् अ
व्ययं विभक्तिसमीपसमृद्धिव्यृद्ध्यर्थाभावात्ययासंप्रतिशब्दप्रादुर्भावपश्चाद्यथानु
पूर्व्ययौगपद्यसादृश्यसंपत्तिसाकल्यांतवचनेषु अव्ययमिति योगो विभज्यते।

2

वेतुलग्रहणात् सुमद्रमुन्मत्तगंगमित्यादौ सप्तम्या नित्यमम्भावं विभक्तीत्यादे
रयमर्थः विभक्त्यर्थादिषु वर्तमानमव्ययं सुबंतेन सह समस्यते सोऽव्ययीभा
वः विभक्तौ तावत् हरौ इत्यधिहरि सप्तम्यर्थेऽस्यैवात्र द्योतकोऽधि हरी इ· अ
धि इत्यलौकिक विग्रहवाक्यम् अत्र निपातेनाप्यभिहितेऽधिकरणे वचनसा
मर्थ्यात्सप्तमी अव्ययीभावश्च अपं नपुंसकं स्यात् ह्रस्वो नपुंसके प्रातिप
दिस्य गोपापतीति गोपाः गाः पापतीति गोपाः तास्मिन्नित्यधिगोपम् समी
पे कृष्णस्य समीपमुपकृष्णम् समया ग्रामं निकषा ग्रामम् आ ताहूनादि
त्यत्रतु नाव्ययीभावः अभितः परितः अन्यारादितिद्वितीया पंचम्योर्विधा
न सामर्थ्यात् मद्राणां समृद्धिः सुमद्रम् यवनानां व्यृद्धिर्दुर्यवनम् विगतश्र

3

स. २

द्धिः व्यृद्धिः मक्षिकाणामभावो निर्मक्षिकं हिमस्यात्ययोऽतिहिमम् अत्ययो ध्वंसः
निद्रा संप्रति न युज्यत इत्यतिनिद्रम् हरिशब्दस्य प्रकाश इति इहरि विष्णोः पश्चादनुवि
ष्णु पश्चादर्थस्यानुना समासः ततः पश्चात्तं स्यपत इति भाष्यप्रयोगात् योग्य
तावीप्सा पदार्थानतिवृत्तिसादृश्यानि यथार्थाः अनुरूपं रूपस्य योग्य मित्य
र्थः अर्थमर्थं प्रति प्रत्यर्थं प्रतिशब्दस्य वीप्सायां कर्मप्रवचनीयसंज्ञाविधा
नसामर्थ्यात् न यो गे द्वितीया गर्भवासमनवि शक्तिमनतिक्रम्य करोतीति यथाश
क्ति हरेः सादृश्यं सहरि वक्ष्यमाणेन सहस्य सः ज्येष्ठस्यानुपूर्व्येणेत्यनुज्ये
ष्ठम् चक्रेण युगपदिति विग्रहे अव्ययीभावे चाकाले सहस्य सः स्यादव्ययीभा
वे न तु काले सचक्रम् कालेतु सहपूर्वाह्नम् सदृशः सख्या ससखि यथार्थत्वेन
सिद्धे पुनः सादृश्यग्रहणम् गुणभूतेपि सादृश्ये यथा स्यादित्येवमर्थम् क्षत्राणां

एम २

संपतिः सद्दत्रम ऋद्धेराधिक्यं समृद्धिः अनुरूप्यः आत्मआत्मभावः संपत्तिरि
ति भेदात् तृणमप्यपरित्यज्य सतृणमत्ति शाकल्पेनेत्यर्थः नत्वत्र तृणभक्षणे
तात्पर्य्यम् अंते अग्निग्रंथपर्य्यंतमधीते साग्नि यथासादृश्ये असादृश्येऽ
वयथाशब्दः समस्यते तेनेह न यथाहरिस्तथा हरः हरेरुपमानत्वम् यथा
शब्दो द्योतयति तेन सादृश्य इति यथा पदतिवाप्राप्तम् निषिध्यते यावदवधा
रणे यावंतोऽमूलोकास्तावंतोऽच्युतः प्रणामाः यावच्छ्लोकम् सुप्प्रतिनामात्रा
र्थे शाकस्य लेशः शाकप्रति मात्रार्थे किम् वृक्षंप्रति विद्योतते विद्युत् अक्ष
शलाकासंख्याः परिणा द्यूतव्यवहारे पराजये एवायं समासः अक्षेण विपरी
तं वृत्तम् अक्षपरि शलाकापरि एकपरि विभाषा अधिकारोऽयम् एतत्सामर्थ्या
देवप्राचीनानां नित्यसमासत्वम् सुप्सुपेति तु न नित्यसमासः अव्ययमित्यादि
समासविधानाज्ज्ञापकात् अपपरिवहिरंचवः पंचम्या अपविष्णुसंसारः

स·
२

6

अपविष्णोः परिविष्णु परिपरि विष्णोः वहिर्वनं वहिर्वनात् प्राग्वनं प्राग्वनात् आङ्
मर्य्यादाभिविध्योः एतयोराङ् पंचम्यंतेन वा समस्यते सोऽव्ययीभावः आमुक्तिसं
सारः आमुक्तेः आबालंहरिभक्ति आबालेभ्यः लक्षणेनाभिप्रती आभिमुख्ये आ
भिमुख्यद्योतकावभिप्रती चिन्हवाचिनासह वा प्राग्वत् अभ्यग्निशलभाः पतंति
अग्निमभि प्रत्यग्नि अग्निंप्रति अनुर्यत्समया यंपदार्थं समया तेन लक्षणा
भूतेनानुः समस्यते सोऽव्ययीभावः अनुवनमशनिर्गतः वनस्य समीपंग
तइत्यर्थः यस्यचायामः यस्यदैर्घ्यमनुना द्योत्यते तेन लक्षणभूतेनानुः
समस्यते अनुगंगं वाराणसी गंगायाअनु गंगादैर्घ्यसदृशदैर्घ्योपल
क्षितेत्यर्थः तिष्ठद्गुप्रभृतीनि च एतानि निपात्यंते तिष्ठंति गावो यस्मि
न्काले सति तिष्ठद्गु दोहनकालः आयतीगवम् इहशत्रादेशः पुंवद्भाव विर
हः समासांतश्च निपात्यते इत्यादि पारेमध्येषष्ठ्या वा पारमध्यशब्दौ ष

राम
२

चानमो

त्वं तेन सह वा समस्यते एदंतत्वं निपात्यते पक्षे षष्ठीतत्पुरुषः पारेगंगाद
दानय गंगापारात् मध्येगंगात् गंगामध्यात् महाविभाषया वाक्यमपि गंगा
याः पारात् गंगाया मध्यात् संख्यावंशेन वंश्यो द्विधा विद्यया जन्मना च
तत्र भवो वंश्यः तद्वाचिना सह संख्या वा समस्यते द्वौ मुनी वंश्यौ द्विमुनि (
व्याकरणस्य त्रिमुनि विद्यातद्वतामभेदविवक्षायां त्रिमुनिव्याकरणम् ए
कविंशतिभारद्वाजम् नदीभिश्च नदीभिः संख्या प्राग्वत् समाहारे चायमि
ष्यते सप्तगंगम् द्वियमुनम् अन्यपदार्थे च संज्ञायाम् अन्यपदार्थे वर्त
मानं सुबंतं नदीभिर्नित्यं समस्यते संज्ञायाम् विभाषाधिकारेपि संज्ञायाम्
वाक्येन संज्ञानवगमादिह नित्यसमासः उन्मत्तगंगं नाम देशः लोहित
गंगम् समासांताधिकारस्य अव्ययीभावे शरत्प्रभृतिभ्यः शरदादि

स
७

मप्रवक्ष्यात समासांतोः अव्ययीभावे शरदः समीपमुपशरदम प्रतिविपाश
म शरद्विपाशम अनस मनस उपानह दिव हिमवत अनडुह दिश दृश
विश चेतस चतुर त्यद तद यद कियत जराया जरस्च उपजरसम प्रतिप
रसमनुभ्योक्ष्णः अक्ष्णेति प्रत्यक्षम अक्ष्णः परमिति विग्रहे समासांत विधा
नसामर्थ्यादव्ययीभावः परोक्षे लिडिति निपातनात परस्योकारादेशः परो
क्षम परोक्षा क्रियेत्यादिस्त्वर्श आद्यचि समक्षम अन्वक्षम अनश्च अनं
तादव्ययीभावाट्टच्स्यात नस्तद्धिते नांतस्य भस्य टेर्लोपः स्यात्तद्धिते उप
जनम अध्यात्मम नपुंसकादन्यतरस्याम अन्नंतं यत क्लीवं तदंता दव्य
यीभावाट्टज्वास्यात उपचर्मम उपचर्म नदीपौर्णमास्याग्रहायणीभ्यः
वा टच उपनदम उपनदि उपपौर्णमासम उपपौर्णमासि उपाग्रहायणम

राम
८

उपाग्न्यहापरि त यः कजंतादव्ययीभावाद्वृत्त्वास्यात् उपसमिधमजपत
मित गिरेश्च सेनकस्य गिरिर्नदीत्यादव्ययीभावाद्वृत्त्वा सेनकग्रहणं पूजार्थम्
उपगिरम् उपगिरि इत्यव्ययीभावः तत्पुरुषः आधिकारोयम् प्राग्बहुव्री
हेः द्वितीया द्वितीयापितत्पुरुषसंज्ञः स्यात् इदं सूत्रमेकुंशकम् संख्यापू
र्वो द्विगुश्चेति पठित्वा चकारबलेन संज्ञाद्वयसमावेशार्थः सुपप्चत्वात् स
मासांतः प्रयोजनम् पंचराजम् द्वितीयाश्रितातीतपतितगतात्यस्तप्राप्ता
पन्नैः द्वितीयांतं श्रितादिप्रकृतिकैः सुबंतैः सह वा समस्यते स तत्पुरुषः कृ
ष्णंश्रितः कृष्णश्रितः दुःखमतीतः दुःखातीतः गम्यादीनामुपसंख्यानम्
ग्रामं गमी ग्रामगामी अन्नं बुभुक्षुः अन्नबुभुक्षुः स्वयं क्तेन द्वितीयेति संब न
ध्यते स्वयंकृतस्यापत्यं स्वायंकृतिः खट्वा क्षेपे खट्वा प्रति के द्वितीयांतं क्ता

त॰
५

10

तत्प्रकृतिकेन ध्रुवं तेन समस्यते निंदायां खट्वारूढो जाल्मः नित्यसमासोय
म् न हि वाक्येन निंदा गम्यते सामि सामिकृतम् कालाः क्तांतेनेत्येव अत्यं
तसंयोगार्थं वचनम् मासप्रमितः प्रतिपच्चंद्रः मासं परिछेत्तुमारब्धवान्
अत्यंतसंयोगे च कालाः इत्येव अक्तांतार्थं वचनम् मुहूर्तसुखम् तृती
या तत्कृतार्थेन गुणवचनेन तत्कृतेति लुप्ततृतीयाकं पदम् तृतीयांतं त

ता
तीयार्थकृतगुणवचनेनार्थशब्देन सह समस्यते शंकुलया खंडः शंकुला
खंडः धान्येनार्थो धान्यार्थः तत्कृतेति किम् अक्ष्णा काणः पूर्वसदृश
समोनार्थकलहनिपुणमिश्रश्लक्ष्णैः तृतीयांतमेतैः समस्यते मासपू
र्वः मातृसदृशः पितृसमः ऊनार्थ माषोनं कार्षापणम् माषविकलम्

तम
५

श्री: स्पिरताम्रुपैतिभुवने ३: की
किमी बालपदं पर्मादीनिनि कारयंनि
पाथिके श्रांतस्पर्यांपस्पच कासं बुधि
रि६ श्रियोंधनमसो कोजाल कोश्रादि
तो गच्छंतं पवनं किमारुपवन: संगालि
ला धीमुरु: ॥ गाविरौंदरं कुजोमेरवी
१ कांतेवसंतं समपे वयक्तिं तस्सां
किं दीपते विरहिणोमुरग: किमेति
किं कुर्वते मधुलीहो मधुपानमत्त:
कीदृग्वनं मृगगण: पीतस्पतं
तिंद वविकलं ॥ २ गछंति कान
वन्हो निजरुग लवनै: कामिन
ति स्वकूलं किं स्पानयोज्यं विकलो
कुफब निभनखै: किंन्तसिंहेन
भिन्नं कीदृक्दैत्यमस्तृति: किम
निलक्षामनं कान्तपै: पालनी
पा कोवंच: कः प्रमाल्ते त्रिभुवन
कालिहं स्वधुनीजारिपूरः: ३
रवे: कवे: किं समरस्पसारं
५ कपेर्भयंकिं किसंतिभंगा:
खलांऊपं विष्णुपदं च केबो
भागीरथीतीरसमाश्रितानां ४
प तिरतीवधनीसुमगोपुका परविला
शावतीषु परा अनुरवः श्रीधुरलंकु
रुते भवनं सकातदपि सामुदनीरुद
तीकुत: ५ ॥ = भादी ति: रसंग:
वाणी: स्वच क्रंपरचो कं वाघालमा:
मृषाका: शुका: अतिव छिरनाव
ष्टि: समैता: ईतप: स्ता ता: ६ चित्रं
नतं नमंवरो श्रीविरणो शीतांशु
विवे तम: संचारं जलजं कपोतलि
नदं का भिगम प्राकिपां मीनो विधु
तिंतारका विहरणं ज्योत्स्ना विकोशां
बुजं कुर्कीते कुरुते करोति कुरुत:
कुर्वंत्यलं कुर्वते ८ श्रुति पितुर्वरु
लो न समागमात । विंगसना नमजवे
रसुनागता: त्रिपुरमर्दकसत्त्रु मदाले
किमु नमुंचाभिमानभरं प्रिये ७ से

श्रीपविरहमसहमानावाला निंदति
दिवानिशं शंभुं रागुचराम चंद्र रामा
नुजेमं विपन्नगा राति ८ काचित्कां
तारमरणवसतिं प्रेषयंती करं हंसा
त्तरूले सपं मिलित्वर आलमस्यो
पूरीक्षात गौरीकांतं पवनतनयं चेव
कं चास्यभावं प्रच्छन्त्यौ पंचमी प्रति पदम
सोमाल्लिनाथः कवीन्द्रः ९
कपिरपि च कापि शापें मंदमत्तो
व्यक्षि केन संदष्टः अपि च पिशा
चग्रस्तः किं कूमोवे ; कुतिंतस्य १
स्नान मंडलमासाद्य नदे समवरेषा
क्षितां कपोंकर्णपतेगा नंरमषा
सहरंगरा ८ ११ काचित्कान्तो
वानि मौत्तानि दाघेगं गांसमा
मैत्यपुधासुवर्णामादाप
ततौ काशेंविलोकयंतीनप
पौकिमेतन्न १२

३

पागम्य याज्ञिरे पृथिवीतले ३१ भार्गवेन प्रदत्तां तु मही सागरमेखला दत्ता महर्षि
भिः पूर्वं रघूणां तु महात्मनां ३२ वैवस्वतो मनोः पुत्रो राज्ञः श्रेष्ठो महाबलः
इक्ष्वाकुरिति विख्यातः सर्वधर्मविदां वरः ३३ तदन्वये महातेजा राजा दश
रथो बली अजस्य नृपतेः पुत्रः सत्यवाक् शीलवान् सुधीः ३४ स राजा
पृथिवीं सर्वां पालयामास वीर्यतः राज्ये कुस्थापयामास सर्वान् पार्थिव
सत्तमान् ३५ कोशलस्य नृपस्याथ पुत्री सर्वांगशोभना कौशल्या नाम
तां कन्यामुपयेमे स पार्थिवः ३६ मागधस्य नृपस्याथ तनया च शुचिस्मिता
सुमित्रा नाम नाम्ना च द्वितीया तस्य भामिनी ३७ तृतीया केकयस्याथ नृ
पतेर्दुहिता तथा भार्याभूत्पद्मपत्राक्षी केकयी नाम नामतः ३८ ताभिः स
राजा भार्याभिस्तिसृभिर्धर्मसंयुतः रमयामास काकुत्स्थः पृथिवीं चानु

ष्टस्मै प्रहृष्टेनांतरात्मना २२ वरं वृणीष्वमे वत्स यत्ते मनसि वर्तते ततः प्रोवाच दुष्टात्मा
देवदानवदारुणं २३ अवध्यत्वंप्रदेहीति सर्वलोकजिगीषया ततोहं दत्तवानस्त
स्मै राक्षसायदुरात्मने २४ देवदानवयक्षाणामवध्यत्वं वरानने राक्षसोसौ
महावीर्यो वरदानानुगर्वितः २५ त्रिलोकान्पीडयामास देवदानवमानवान्
तेन संबाध्यमानाश्च देवा ब्रह्मपुरोगमाः २६ भयार्त्ताः शरणं जग्मुरीश्व
रं कमलापतिं ज्ञात्वापवेदनां तेषामभयाय सनातनः २७ उवाच त्रिद
शान्सर्वान्ब्रह्मरुद्रपुरोगमान् रावणोदशरथस्याहमुत्पत्स्यामि राघवः कुले २८
वधिष्यामि दुरात्मानं रावणं सह बांधवं मानुषं रूपमास्थाय हान्मि दैवत
कंटकं २९ ब्रह्मशापाद्भवंतोपि वानरत्वं मुपागताः कुरुध्वं मम साहाय्यं
गंधर्वाप्सरसोत्तमाः ३० इत्युक्ता देवता देवि देवदेवेन विष्णुना वानरत्वमु

पुलस्त्यस्य सुतो विप्रो विश्रवा नाम धार्मिकः तस्य पत्नी विशाला ती राक्षसेंद्र
सुतानघे १५ सुकेशीतनया सास्यात्सुमालेर्दीनवस्य च कैकसी नाम क-
न्यासीत्तस्य भार्या दृढव्रता १६ कामोद्रिक्तात्तसा देवी संध्याकाले महा-
मुनिं रमयामास तत्तस्यां यथेष्टं शुभदर्शना १७ कामात्संध्यायां महाघ्र-
त्वात्तस्यां जातो महाबलो रावणः कुंभकर्णश्च राक्षसो लोकविश्रुतो॰
१८ कन्या सूर्पणखा नाम जाता विकृताननाः कस्यचित्त्वथ काल-
स्य तस्यां जातो विभीषणः १९ सुशीलो भगवद्भक्तः सत्यवाग्धर्मवा-
न्शुचिः रावणः कुंभकर्णश्च हिमवत्पर्वतोत्तमे २० महोग्रतप-
सा भावैः पूजयामासतुर्महेशम् रावणस्तपयडुष्प्राप्नास्वाशिरः क-
मलैः शुभैः २१ पूजयामास समां देवि दारुणेन च कर्मणा नतस्तस्म भुवं

वांतर्दध्ये हरिः अस्यामत्र प्रथमं जन्म मनोः स्वायंभुवस्य च ॥ रघू
णामन्वये पूर्वं राजा दशरथो ह्यभूत् द्वितीयो वसुदेवो भूद्वृष्णी
नामान्वये विभुः ९ कालादिव्यसहस्राब्द प्रमाणास्यां तपादयोः
श्रीमल्लग्नानकं प्राप्य ब्राह्मणः संजनिष्यति १० कौशल्या समं
भूत्पत्नी राज्ञो दशरथस्य हि यदोर्वंशस्य सेवार्थं देवकी नाम वि
श्रुता ११ हरिश्चन्द्रस्य विप्रस्य भार्या देवप्रभा पुनः एवं मातृत्वमाप
।श्रीरी न्नौ सप्तजन्मानि शार्ङ्गिणः १२ पूर्वं रामस्य चरितं वक्ष्यामि तव सुव्रते
यस्य स्मरणमात्रेण विमुक्तिः पापिनामपि १३ हिरण्यकहिरण्या
क्षौ द्वितीयं जन्म संस्थितौ कुंभकर्णदशग्रीवाव जायेतां महाबलौ
१४

4

१ ॥ श्रीमतेरामानुजायनमः ॥ हंसउवाच ॥ स्वायंभुवोमनुःपूर्वं द्वादशार्णं महामनुः
जजापगोमतीतीरे नैमिषेविमलेशुभे ॥१॥ तेनवर्षसहस्रेण पूजितः कमला
पतिः मत्तोवरं वृणीष्वेति तं प्राह भगवान्हरिः ॥२॥ ततः प्रोवाच हर्षेण मनुः
स्वायंभुवोहरिम् पुत्रत्वं भज देवेश त्रीणि जन्मानि चाच्युत ॥३॥ त्वां पुत्रला
लसत्वेन भजामि पुरुषोत्तम इत्युक्तस्तेन लक्ष्मीशः प्रोवाच स्वमहागिरा ॥४॥
भविष्यति तव पुत्रोहं पत्नेमनानिकादितम् ममैव वचम हत्प्रीतिः तवबु
त्वचहितवे ॥५॥ स्थितिप्रयोजने काले तत्र तत्र नरोत्तम त्वयि जाते त्वहम
पि जातोस्मि तव सुव्रत ॥६॥ परित्राणाय साधूनां विनाशाय च दुष्कृतां ध
र्मसंस्थापनार्थाय संभवामि ~~युगेयुगे~~ ॥७॥ तवानघ ॥७॥ एवं दत्वा वरं तस्मै
तत्रै

व

तत्स्वपृथिवीभेदरूपप्रतियोगिसामानाधिकरण्याभावेनातिव्याप्तेरनवकाशात परंतु उत्पत्ति
कालावच्छेदेन रूपसामान्याभावस्य पृथिव्यांसत्वेन पृथिव्यामत्यन्ताभावस्य न रूपसामान्या
भावव्यापकतावच्छेदकप्रतियोगिताकत्वमित्यभिसंधिपूर्विकां प्राचीनप्रवादमात्रेणास
द्धेतुत्वाभिमानिनां तत्तद्व्याप्तीनां पक्षोक्तलक्षणेऽतिव्याप्तिशंकां निराकरोति रूपादीति सद्धेतु
रेवेति पाकद्वारा रीत्या पृथिव्यामत्यन्ताभावस्य लक्षणघटकत्वोपपत्तिः तादृशरीत्या साध्य
वति हेतुमत्ताप्राक्कालावस्थानात यासद्धेतुरेवेत्यर्थ इति व्याख्यानं तदनुपादेयमेव तादृशा
शंकिनुः पृथिव्यां रूपसामान्याभावे सत्वे विप्रतिपत्तावेवातिव्याप्तिशंकासंभवेनाऽत्र
पृथिव्यां रूपसामान्याभावस्य व्यवस्थापनोपपिकाकांक्षानुत्पत्त्या तदसंगत्यापत्तेः प्र
लये महाप्रलये परमाणूनां नित्यतया तत्रोत्पत्तिकालावच्छेदेन रूपसामान्याभा
कासंभव इति भावः पक्षापि पाकाद्रूपनाशोत्पत्तिकाले पूर्वरूपात्मकप्रतियोगिनं प्रकाश

इत्यभिप्रायपूर्विकां इ

(1)

राम

2

वा.ना.

तावच्छेदकसंबंधेन प्रतियोगिसामानाधिकरण्यनिवेशेच निखिलव्याधिकरणधर्मावच्छि
न्नाभावीयमते निखिलसंबंधानामेवैकैकतादृशाभाव प्रतियोगितावच्छेदकतापा
कस्यचिदपि हेत्वधिकरणे संयोगविषयितादिरूपसकलसंबंधेन प्रतियोगिनोऽवृत्तेरसंभवा
पत्तेः प्रकारांतरानुसरणे च गौरवात् पा वत्वमनुपादाय साध्यतावच्छेदकव्यापकप्रति
योगिताकस्य साध्यतावच्छेदकव्यापकप्रतियोगिताकस्य वाभावस्य निवेशेऽभावत्वाव
च्छिन्नसाध्यकव्याप्तिर्वाक्षिप्यति व्याप्तिरुक्ता ननु रूपसामान्याभावादिसाध्यके प्राचां म
ते विलक्षणे पृथिवीत्वादिहेतौ व्याप्तिस्तत्र किंबीजं तथा सति तत्रापि रूपसामान्याभावाभाव
स्य रूपस्य ध्वंसप्रागभावादिरूपप्रतियोगिसामानाधिकरण्यसंभवादति व्याप्तिरित्या
शंकायां निराकरणाय तस्य ध्वंसत्वेनापि प्रायेण लक्ष्यत्वमेवोपपादयति रूपादीति पद्योतल
दलोऽतिव्याप्तिशंकया तु तदुपावतारः तत्र पृथिवीत्वाद्यभावस्यापि पावदंतर्गततया त्य

नै

ग. ख.

२८

७ पटः १

घटोत्पत्तिक्षणे तद्द्वितीयादिक्षणे च तत्र स्पन्दासंभवेन तत्रैऽकृतित्वेन रूपात्यंताभाव प्रत्यक्षस्य सु
तरामसंभवात् द्वितीयादिक्षणावच्छेदेन रूपस्यैव तत्रोत्पत्त्या तद्दशायां विशेषणतापात्र
सत्त्वेन तत्तीयदशायां दशायामपि तादृशप्रत्यक्षासंभवात् अनुभवविप्रतिपन्नस्य तादृशप्रत्यक्ष
प्रमाणमनुद्भाव्य निराकर्तुमशक्यत्वाच्च अनुमानं चाप्रयोजकमिति ध्वंसप्रागभाव
योरत्यंताभावविरोधित्वमप्रामाणिकमित्यत आह अतएवेति ध्वंसप्रागभावयोरत्यंताभा
वविरोधित्वादेवानंतरं श्यामे घटे वीयारक्ततादशायां श्यामघटः रक्तरूपं नास्तीति प्रत्यय इति
ध्वंसप्रागभावयोरत्यंताभावविरोधित्वेन तत्र पूर्वरक्तध्वंसभाविरक्तप्रागभावयोः सत्त्वेना
त्यंताभावावगाहिन्याः प्रमात्मकतादृशप्रतीतेरनुपपत्तेरिति भावः एवं रक्तरूपं नास्तीति प्र
त्ययः ध्वंसादित्यादिना प्रागभावपरिग्रहः पूर्वोपरेति यत्र घटादौ पाकादेकरक्तनाशा
नंतरं रूपांतरमनुत्पन्नं तन्नाशानंतरं च रक्तांतरं न तत्तन्नाशानंतरं चोत्पन्नरूपांतरमना
न्न

रूपताभावपर २

उत्पत्तिकालावच्छिन्नो घटो रूपवान् नाभावकाले रूपानधिकरणत्वात् पले वतनेपया पटः ४

२

राम

२८

रूप

त्वेन रूपांतरानुत्पादेन इदानीमपि परमाणौ रूपसामान्याभावसंभवः न चाप्यविनश्यदव
स्थरूपस्य रूपप्रतिबंधकत्वे पूर्वनाशोत्पत्तिक्षण एव पाकजरूपोत्पत्तिसंभव इत्यभिप्रा
येणोत्पत्तिपर्यंतानुधावनम् उत्पत्तिकालइति अवयविद्रव्यस्य जन्यतया प्रलये ऽस
त्वात्तदवछेदेन तत्राभावासंभव इति भावः तत्सत्वात् रूपादिसामान्याभावसत्वात् ननु
सामान्यधर्मावछिन्नप्रतियोगिताकाभावस्या ऽत्यंताभावात्मकतया रूपप्रागभाववदु
त्पत्तिकालावछिन्नावयविनि रूपध्वंसवति प्रलयावछिन्नपरमाणौ कथं रूपसामान्याभा
वसंभवः ध्वंसप्रागभावयोरत्यंताभावविरोधित्वादित्याशंकां निरस्यति न चेति प्रतियो
गिवदिति यथा प्रतियोगिनः एककालावछिन्न एकदेशावृत्तित्वरूपस्वात्यंताभावविरो
धिता तथा स्वध्वंसस्वप्रागभावयोरत्यंताभावविरोधितेति नेत्यर्थः मानाभावादिति
ननु रूपध्वंसप्रागभावावछिन्नाधिकरणे तदत्यंताभावस्य वृत्तौ प्रमाणाभावः यदा

अवांतरसमये १ रूपादिसामान्याभावस्य १

सर्वस्त्वपंम अकृदिति निदीर्घः आङ्गुणस्य परादिवद्भावेन आरंभत्वेपि याडित्यपति
निनकत्वं नास्तीति भावः ओयदिति वेज एव कर्मतिलङ् यणादिप्रागवत्त आङ्
जादीनाम आटश्चेति वृद्धिः द्रप्समिति चात्कृत्याः द्रोयमिति अर्हवृत्यतच्चश्चे
ति प्रकृत्यप्यापिति प्रकृत्यर्थोद्भवविनिमयः लोपः शाकल्यस्य अवर्णपूर्वयोः किं
दध्यत्रापवत्र अपिपतन्त इति एतत्सोमंगो इति सूत्रादनुवर्तते अपिताद्वक्तव्क
होति गन्नलोपोमाभूत नचात्रहिलोपस्यस्थानिवद्भावेन निर्वाहः पूर्वत्रासिद्धेन
स्य निवत्तरत्वभृग्वाणामात नचैवमपि हलिसर्वेषामिति नित्यलोपः स्यादिति शंक्य
तन्न शीत्यनुवर्त्य अशाहलोविशेषणात लोपोव्यवच्छीति लोपस्य न शंकनीयत्वात्
वस्थानिवत्त्वान्नेति न पदांतेति सूत्रे एवोक्तत्वात हरएहीति ओमाङोश्चेति पर

त·बो·
१८

रस्यप्राप्तं तान्निषेधादिति नचास्यानिवत्वनिषेधेप्यसिद्धं बहिरंगमित्यन्तोपस्थापि
थेत्ताय यणादेशोत्तएवेतिवाच्यम् पदद्वयाश्रयत्वेनतमोरेबहिरंगत्वान्नाजानंतर्य
तिनिषेधात्तु उरणनपरः अनुवादेसष्ठीस्थाने योगोत्तिपरिभाषयात्वानुपस्थितत्वा
पिस्थानग्रहणंततोऽनुवर्ततीत्याशंक्याह तस्यानेयोऽलीति स्थानेतरतमइत्यतो
पिस्थानेग्रहणमिहानुवर्ततेतेनप्रसंगादस्यायामेवरूपरपोभवति तदेतत्प्राच
ष्टेस्यार सन्नेवमवर्ततइति रः किम् ईपतिर्गयमइयम् अण: किंिऊडिनां प्रत्वंमाभू
त रीङ् ऋतः मात्रीयति रिङ् क्रियते आंतरतम्यादितिरेफ शिरस्कस्य ऋतिस्पर
फद्वाएकारस्यामसामध्यादित्यर्थः पत्वेद्वित्वमिति अपेर्धस्येतिभावः फ
तेफएति हलोयमांयमीत्यतो हलइत्यनुवर्तते नदाहहलःपरस्येति हलः किंप्रनं

६

एन
१८

ऊठ इति किं पार्ङ्क् ऊठ इति किं सिपपंक्ता अल्लोपोत्र पूर्वत्रासिद्धे स्यादिति वन्न भवतीति वकार

स्यप्रकारे पोलोपः स्यात् सवर्ण इति किं तस्मै सर्वणग्रहणसामर्थ्याद्यथासंख्यमत्र न भ

वति तेन शि एचीत्यन उस्य विकल्पेन लोपः सिध्यतीति दिक् लोपो वेति ऊयो हरति सूत्रा

दन्यतरस्यामित्यनुवर्त्तते असिन्लोपइति छित्वाभाव इत्यनुषज्यते छित्वलोपयोरसत्ते

रित्यर्थः त्रिविधमिति पणीमयइतिलक्षणं तेषां पुन छित्वे चन्द्रेति पिवोध्यम वृद्धिरेचि

पूर्वस्मादित्यनुवर्तते तदाह आदेचीति कृष्णैकत्वमिति कृष्णेति संबोधने पृथकपदम् एव

देवेत्यादि इत्थंचात्र षष्ठीसमासत्वमभ्युपेत्य पूरणगुणेति निषेधमाशंक्य संज्ञाप्रमाणत्वादित्या

दि परिहरेण गुणेन निषेधो नित्यइति केषांचिद्व्याख्यानं नातत्तावश्यकमिति वोध्यम एत्येध

त्यूठ्सु अत्र एचीत्यनुवर्तते तच्च एत्येधत्योर्विशेषणम् नतूठः असंभवात् आद्गुणः इत्य

त.बो.
१२

तस्मादित्यनुवर्त्तत एवातो व्याचष्टे अवर्णादिजाद्योरिति प्रष्ठोह इति प्रवहतीति प्रष्ठवाट्
वहश्चश्वेति ण्विः ततः शशिवाह ऊठ् गुणापवादत्वादनेन वृद्धिः प्रेष्येदिति प्रपूर्वस्य एध
धते एषेर्यतस्य च रूपं न माङ्योग इति आडागमाभावः प्रसङ्गादिति प्राप्तादपवादादनंत
रस्यैवं धत्ते नोत्तराणीति नित्यायेनेत्यर्थः अक्षादिति आदित्यनुवर्त्तते अन्वीतिच तेन पू
र्वपरयोर्विण्योरेकभजतीति एवमन्यात्राप्यूसम अक्षौहिणीति ऊहः समूहः सत्यस्यासौ
हिनी अक्षाणामूहिनीति विग्रहः परिमाणविशेषविशिष्टा सेना अक्षौहिणी पूर्वप
दात्संज्ञायामिति णत्वम् अक्षाणामित्यस्य ऊहशब्देन समासे ततः इनौ तु अक्षौहिणीत्येव
भवति ननु तत्र वृद्धिः आन्तरंगत्वेन गुणेन वाधात् अपवादसूत्रापायात् अपि च ऊहिनी
शब्देन विग्रहे चाविवक्षितार्थत्वात् यथोक्तं प्राक् यथापवादोन्यत्र चरितार्थस्तर्हि परांत

राम
१२

रंगाभ्यां वा प्यइति स्वाहीरीत्यो: ईईईहिएयोरितिकाविकोपेपाठ: स्वेरीति एपंतस्य आलि(
यांवृअभावप्रसंगात इतिन्यहणस्यफलमाह स्वैनईरितमिति यदानुईरिणमीरइति यजंतेन
स्वशब्दस्यसमासेस्वादिरितिवकौकता यांमत्वर्थीयइति: मत्वर्थीयेतिमत्पयांतेनईरिणदे
नस्वेणब्दस्यसमास:(स्वैरिणीति। तदापितदेकदेशईरशब्दोत्पिव पृथक्ईनिग्रहणं व्यर्थस्या
दितिभाव: स्वैरीति सुप्यजातावितिणिनिहुपपदसमास: स्वैरिणीति णिप: प्राभागमीरिन
शब्दमादायवृद्धि: केचित्तुलिंगविशिष्टपरिभाषयावृद्धिरित्याहु: तन्निष्फलं नानर्थकस्ये
तिउपस्थितस्यार्थस्यशब्दं प्रतिविशेषणत्वसंभवेत्यागायोगादितिभाव: प्रेष्यति एवमा
इत्याप्र्यादेष्योपि अनअपनेवाटहलते तेनएवंतादिषे:कोलोपि पररूपमेवनतुवृद्धि: प्रे
यागत: लघूपधगुणमाशंक्य तयोर्द्धिपिपत्वादिति प्रवत्सतरेति इहकेचिद्वत्सशब्दं

५

वत्सतरशब्दं च मदिर्यंतितद्भ्याद्यावलढहत्वादुपेत्यम् वत्सतराणि मितितकारसकारयोर्द्वित्वविकल्पा
च्चत्वारि रूपाणि रेफात्परस्य तु अचोरहाभ्यामितितिपणोमपदुतिवच मंतरेण पुनर्द्वित्वे एकर्णं द्विणं 10
त्रिणं इतिद्वदप्रात्त्वयः परत्वं नेतिशंक्यम् पूर्वत्रासिद्धीयद्विर्वचने इत्युक्तेः णरइति वार्त्तिकस्य वाक्षरः अप
रइत्युदाहरणम् भाष्ये दंतनचववदेः सप्रत्यये परनः तत्वे कृते नस्यासिद्धत्वात्सस्यालयः परत्वनेतिपं
क्यम् पूर्वत्रासिद्धीयद्वित्वे इत्युक्तेः अतएव मन्त्रोरमाचावटत्संतद्रुत्यत्र टकारात्परस्य सस्य द्वित्वस्वीकृ
तमितिदिक् उपसर्गादृतीति उपसर्गात्किं दवद्धछति अत्तीतिकिं उपेतः नपरकरणमुत्तरार्थ
मिहदीर्घअकारादेधातोरसंभवेन व्यावर्त्यभावात् धातोःकिं उपकारः नन्वत्र उपेत्युपसर्ग एवनभ
वति क्रियायोगएवोपसर्गत्वात् उपगतः अकारइतिविग्रहे क्रियायोगत्वसंपादनेपियत्रक्रि
यायुक्तास्प्रादयस्तंप्रत्येवगत्युपसर्गसंज्ञाइति अकारंप्रति अनुपसर्ग एवतथाकृतेपिधानुग्रहणे

राम
२.

ऋकारादिधातावेव वृद्धिर्न विध्यत्युपसर्गेण धातोराते पाल्लन्त्वमेति चेत् सत्यम् अत एव योगवि
भागेन पुनर्विधानार्थमित्युनुपदं वक्ष्यतीति न काप्यनुपपत्तिः अंतादिवच्च इह एकः पूर्वपरयोरि
त्यनुवर्त्तते यथासंख्यं चात्रोपतेइत्यभिप्रेत्याह पूर्वस्यांतवदिति स्थानिवदिति सूत्रेणैव गता
र्थमिदं न चाल्विध्यर्थमिदमस्त्विति शंक्यम् अस्याप्यल्विधावलिहतात् अन्यथा अपजेद्
न्द्रमित्यत्र सवर्णेदीर्घापत्तेः नविसर्ग इति एतत्त्वस्तु नातिमिथ्यादाकपिवोध्यम् सुब्धातावि
ति सुबंतावयवकेत्यर्थः सुबंतस्य धातोरसंभवात् यद्यपि अजगतानित्यादीनां क्विपि धातु
त्वं सुबंतत्वं च संभवति तथापि न नात्रैशोपुतपरत्वव्यावर्त्त्यं प्रसिद्धम् नामधातुष्वेव तत्संभव
तीति अत एवेह गग्रनत्नतिभावः प्रार्थभीवतीति शारोचीतिवत्समासेन द्वित्वनिषेधः एङि
पररूपमिति एओ३।१।९४ अचिवसिद्धिपरेग्रहणमुत्तरार्थम् स्तूपग्रहणं तु स्पष्टार्थं अमिपूर्वः वदेङि

परे इत्येव सिद्धेः भ्रेजते इति एजृ दीप्तौ कंपनार्थस्तु परस्मैपदी भ्रेजति नियोगोऽवधारणमिति निर्द्धार
णमित्यर्थः तदुक्तम् अनवाप्तेर्योपदाहृः पदद्वयस्य गोचरः एवमस्तु विषयेऽवद्धे नियमेऽपंचदाम
घेत इति अस्यार्थः अनिश्चये पदाएवद्वंद्वः समपाहृवस्य विग्रहः पक्षे तु नियमेन धारणे पदा
द्वयः सव द्विविषय इति येन नियोगेत्व येनावच्छे तिन्नुमाचो ग्रंथे स्थितस्योदाहरणस्यानुगुण
तयेनियोजनं नियोगो व्यापार इति व्याचक्षते तेषां पदानि वपूर्वं ज्वलनं शरीरं मम मैव जन्मांतरस्या
नकानामिति लौकिकप्रयोगः नवसत्वपः कर्मकस्यैव लङ् शाकटायनस्यैव इत्यादिसौत्रप्र
योगाश्चानत्तिद्वेषुः उदाहृतवृत्तिश्लोकविरोधश्चस्यात् अवधारणमिति व्याकुर्वते तत्र
सर्वेष्वपि सिद्धिः अचोंऽत्यादि टि अच इति निर्द्धारणे षष्ठी जातावेकवचनं तदाह अचां मध्ये इ
ति शकंध्वादिष्विति शकंध्वादिविषयेऽन्त्यस्य अनुगुणं परस्पं वाच्यमित्यर्थः अत एवाह

13

नखेटो रिति पदित्वे आदित्य घिकादकारस्यैवैष्येते तो हि मनीषा पतञ्जलि रिति तिनसिध्येत् केचित्तु मनीषावत्तश
दयोः पृषोदरादित्वादंत्यलोपे शकारस्य पररूपमाहुः शकानां देशविशेषाणां मधुः कूप शकंधुः कर्क
णोरा त्राम धुः कर्कंधुः अटतीत्यटा पचाद्यचि टाप् कुलस्याटा कुलटा पदित्वे कुलमटतीति विग्रहे तेन
ताकर्म ण्यणि कुलटीति स्यात् ईषं उञ्छे ईष गत्यादिषु आभ्यां गुरोश्च हलः इत्यप्रत्यये ईषा मन
स ईषा मनीषा हलस्य ईषा हलीषा लांगलीषा लांगलीदंडः पतंतः अंजलयो यस्मिन्न मस्कार्यत्वादिति पतंज
लिः मार्तंड इति पररूपेणाने मृतंड इति सिद्धेः तन आद्योदिवृद्धिः परता मार्तंड मास्यत पुन मार्तंड
मभवदिति दीर्घेच्छां दस इति भावः केचिदकसवर्णो दीर्घमेवाहुः पूर्वोक्त वैदिक प्रयोग प्रयोगास्तेषाम
नुकूलाः ओत्वोष्ठयोरिति अकारस्य ओत्वोष्ठयोश्च एक न समासे स्थितो ह्यामिदं प्रवर्तते तेनेह
न रेषल्लसुतोत्र ललनल्लड् इति शिवेहीति ननु शिव आ अत्र सवर्णदीर्घे कृते पश्चादाङ् लोपे च लिङ्गमिष्टं
न त्विमाङूहलोनसत्वम पूर्वं धातुल य सर्गेण युज्यत इति दर्शने धातूपसर्गयोः कार्यमंतरंगमि

प्र

तिपूर्वेणगुणेवृद्धिःस्यात् तस्मान्नाम्रेडितादुदाहरणम् अव्यक्तानुकरणस्यातइतौयद्यपिअतोगुणे
इतिसूत्रादनतइत्यनुवृत्त्याऽतोग्रहणमिहव्यर्थकंशक्यमतएवापिपूर्वसूत्रे अतइतिनपरकरणे
ऽप्रत्याकारस्याग्रहणमितिनुशब्दाधिकारपक्षेऽव्याप्यनात् अनच्छब्दस्याग्रहणमितिव्याख्यानेक्लेशः
स्यादितिपुनरत्रातोग्रहणंकृतम् अव्यक्तशब्दंव्याचष्टेध्वनेरिति अनुकरणस्येतिपरिस्फुरा
कारादिवर्णस्येतिभावः तस्यवानुकरणत्वंकिंचित्साम्येनबोध्यम् पटत्वस्यानित्यत्वेऽपिसं
हितामविवक्षितायांतदभावादाह पटदितीतिनाम्रेडितादित्यादि अयंभावः यद्येवमेदे
वाक्यभेदात्संभवत्याम्रेडवाक्यतापात्तदभावादाह नदर्योगातुल्यास्यमित्यस्यनाम्रेडिता
वितस्यत्वएकवाक्यत्वलाभापाम्रेडितत्वमिन्नंतुल्यास्यप्रयत्नंसवर्णमित्यर्थोऽभ्युपेपते अ
म्रेडितमिन्नेत्यत्रपरस्परानिरूपिततुल्यात्वविशिष्टास्यप्रयत्नत्वंडुमयंमिथः सवर्णमव
नितव्याचिनहलान्तुल्यास्यप्रयत्नंकंपदंहलन्तद्भयंमिथः सवर्णपक्षेदीर्घप्लुतात्मको

वर्णो येन येन तुल्यास्यप्रयत्नस्तदुभयमपि मिथः सवर्णमित्यर्थः फलितः ततश्चानेन सूत्रेद्व
येन सवर्णसंज्ञायां सिद्धायामणुदित्सवर्णस्येति ग्रहणे प्राप्तं प्रवर्त्तते न तु नन्नः प्रागतो ना
ज्झलावित्यनेनाकारसमाम्नायकानामेव सावर्ण्यं व्युदस्यते न तु सर्वेषां तेनात्र दीर्घहाकारयोः
सावर्ण्यमस्त्येवेति तद्वारणाय अकः सवर्णे इत्यत्राचीत्यनुवर्त्ततं युक्तमिति यदानूष्मणामीषद्वि
वृतत्वं परिकल्प्य नाज्झलाविति सूत्रं प्रत्याख्यायते तदेह सवर्णसूत्रे अचीति नानुवर्त्तनीयम् हे
पित इ सह त्वादौ गौरी रन तद इति आकारस्य प्लुते कृते नन्नः कस्य ततः सस्य इ एः परत्वेन बहुत्वे बाधत्वे स्यात्
नाज्झलावित्यत्राकारप्रश्लेषे दीर्घहकारयोः सावर्ण्याभावे विप्लुताकारस्य हकारसवर्ण
त्वेन हलत्वादित्याशंक्य तन्समानार्थमात्र आञ्चेति ध्वंकृत्वा सवर्णदीर्घेण दीर्घ इत्यत्र प्लुतो
पि न प्लिष्यते इति ज्झिलिष्टास्याख्यानमपि नाश्रयणीयं विश्वपाभिरित्यादौ दत्वारप्रसक्तेः
स्थानामूष्मणां च प्रयत्नभेदेन सावर्ण्याभावादिति सुगमो ग्रन्थः अकोकीत्येवेति दीर्घ इत्येव

15

५

त·बो·
२२

अकोकिदीर्घइत्येवेत्यर्थः सुवमितियथासंख्येसंबंधेन दध्यैत्रेत्यादावतिप्रसंगाभावात् अइति त्रिःप्रातःसंते
त्युक्तत्वात् होतल्लकार इत्यत्र अकारस्य अरकार परत्वमस्त्येवेत्यस्याप्रसंगाभावादीकारपाकारयोः साव
र्ण्येसत्यपि चीत्यनुवर्तनेन विनैवसमीहितसिद्धेरभ्येतिभावः ऋतिसमाल्लृत्तिलृ वा इति कादि
कं सूत्रद्वयेन सवर्णपदे नऋ लृत्याय ठतिऋ इति सवर्णे इत्यादि न त्वेवमकः सवर्णे इति सवर्णे
पदाकरणे वार्तिकयोः सवर्णग्रहणं कर्तव्यं सूत्रे त्वकीतिकर्तव्यमतिविपरीतगौरवात् कथ
मकोकीत्येवमस्तु वचनमित्युक्तमिति चेदत्राहुः भाष्यकारैरेतद्वार्तिकद्वयस्य प्रत्याख्या
नात्कास्य वचौरवमिति तत्रत्यात्क्व्यानेन तू पपतिल्लकारांतेषु विचारयिष्यते वर्णद्वयं
द्विमात्रमिति एते न दीर्घप्राप्ते हृस्व ऋकार हृस्व ल्लकार अ विधीयते इति प्राचो व्या
नमाकारविरुद्धमिति ध्वनितम् एङःपदांतात् अपं चोरमरुदः इ·सिः·सो भ्येत्यस्यारंभाद
स्यपदान्तविषयत्वेलकोऽतराश्चापदांतादिति स्य ष्ठ प्रतिपत्तये इहैव कृतमिति मनोरमा

16

राम
२३

कु.टी.

संबंधिनो रूपलक्षणेन अत एव लक्षणेगृहीतत्वविषयादीत्यादिपदेन तत्संग्रहः कृतः तत्र विषय
सप्तमी निर्दिष्टो विषय इत्यवगते अधिकरणे सप्तमी निर्दिष्टत्वात् अयः षष्ठ्या निर्दिष्टं संबंधीति
विवेकः गुरुरित्यस्यार्थकथनं महानिति गुरुधर्मे इति वाच्यवदिति विश्वः पटुरितित्तु नात्र
पर्यवसितार्थत्वं पटुर्दक्ष इत्यादीत्यादिना। कीर्तिविषये ऽर्जुनो धवल इतिवत्पार्थ इत्यर्थं इति एव
यत्र विजये भीषण इतिवत् गांगेय इत्यर्थं इति एव च संग्रहः भीष्मस्तु भीषणे रुद्रे गांगेये च निषा
चर इति विश्वः कौडीकारणेन एकवृत्तगतफलद्वयेन या येन संग्रहणात् आकर्षामिति
कपालिनो हरस्य भागधेयम् भाग्यं तत्त्वेनाध्यवसितम् पार्वतीस्वरूपे चित्ते आविरभूत्प्रक
टीभवत्विति संबंधः किंभूतं कुचयोः कुचविषये कर्पूरस्थूलमेवमग्रेऽपि विलग्नो मध्यः वि
लग्नो मध्यलग्नयोरिति विश्वः विपुलमायतनम् अधरे अधरोष्ठे अरुणमारक्तम् अरु
णाधरमिति पाठः क्रमभोगाद्युक्तः स्थित इति करणमाधालीत्यत्रापि मध्यमणिन्यायेन सं
ध्यते तथा रागात्तापसत्वात्ते नामनेद्युतापिनः रागेनात्माऽऽकाशात्रो मर्यादुर्मम भूतये इत्यादा

१७

राम

१८

वं

नैकत्वोपादानस्यावश्यकत्वात् ।तिंजानेर्मंजरीति लालनकलयमुग्धं चुंबितं चंचरीके स्तन्यावालो
ल्लासलीला किशलयमनसा पायाम: कीरदृष्टा: तल्लोपापालयेप: पिकनिनदमिमा ताडिता:
काकलीके रिस्पं चौलें ड्रसिहत्वदतिस्रगोदृष्टां नाप्यर एवंप्राराराम २ इत्यनेकगतत्वां तिपरंपरा
यामतिप्रसंगावारणार्थ मेकस्येत्युक्तमिति संक्षेप: पद्मतेमिति लीभि: कामतोल्लेखेनास्ते ह
चिरनुराग: प्रयोजक: आर्थाभि: कल्पतरुत्वोल्लेखेतेषां लिप्सा प्रयोजिका शास्त्रमियमित्वो
ल्लेखेतेषां भयं प्रयोजक मित्येवं यथायोग्य मित्यर्थ: उदाहरणांतरमाह पद्मावेति श्रीकृष्णस्य
मथुराप्रवेशावर्णनं शौरि: श्रीकृष्ण: वक्षसि जगन्मातेति वस्तुत्पापन्नवय: सकौतुकं सोत्कंठमिति
क्रियाविशेषणं सर्वत्र संवध्यते पूलोकंम्याननेपरति तथा महाग्राहग्रहणेन प्रवृत्तिसमूहे सारु
णिसमूहे: पूर्वमिति उदाहृतमिति शेष: उल्लेख इत्यन्नप्रजाते आरोपरूपकसंकीर्ति इति पाठे
आरोपरूपं यद्रूपकं तत्संकीर्तिरित्यर्थ: आरोपरूपके इति पाठस्तु स्पष्टार्थ एव उल्लेखप्रभेदो
नरमाह एकेनेति व्याचक्षते हीतहति विषयभेदादित्यनंतरं मेकस्येति शेष: विषयपदमाश्रय ।

18

वं

कु.टी

नेकत्वप्रयुक्तमेकस्योल्लिख्यमानानेकप्रकारकत्वमुल्लेखः इति लक्षणं बोध्यम् सौंदर्य्यस्यत्तां गिणी
त्वादिमालारूपकवारणाय ग्रहीतं विशेषणं तत्र गृहीतभेदप्रयुक्तं नानेकप्रकारकत्वमिति नातिव्या
प्तिः वक्ष्यमाणोल्लेखप्रभेदसाधारणपायान्यतमत्वप्रवेशः तद्विवेचनं तत्काव्याख्यानावसरे करी
ष्यते अन्यतमानेकत्वप्रयुक्तमेकस्योल्लिख्यमानत्वमेतावदुक्तौ विद्याविक्रमसौंदर्य्यतपसां
तिथिमागतम् पश्यंति विबुधाः स्त्रियो वक्षाच्छकौतुकात् इत्यत्रातिव्याप्तिरतोनेकप्रकारत्व
मुक्तम् नचोल्लिख्यमानप्रकारत्वमित्येवास्तु उक्तोदाहरणे प्रकारस्यैकस्याप्यनुल्लेखादेवानाति
प्रसंगादितिवाच्यम् एवमपि नत्त्यक्षाजिराजि प्रखरभूरपुटप्रोद्धतैर्धूलिजालैरालोकालोकभूमी
धरमतुलनिरालोकलभावंप्रयाते विश्रांतिकामयंते रजनिरितिधिया भूतले सर्वलोकाः काकाः
कंदनिशोकलत विकलधियाकिंचनंदंत्युलूकाः इत्यत्र धूलिजालानरूपस्य एकस्य वस्तुनोऽने
कैर्लोककाकोलूकैर्गृहीतमितनैकेन रजनीत्वेन प्रकारेणोल्लेखनादतिव्याप्तिवारणाय प्रकार

19

राम

२१

सोऽप्रक्रांतो रामः भूतेशस्य भुजंगमौलिमालानुरूपाममरनदीं तीर्त्वा तस्मै नाविकाय गृहसंतापतिथ्या
दपत्तये सौमित्रेर्लक्ष्मणस्य मैत्री रूपमात्रं तरणमूल्यमुपकृतवान् उपकाररूपतया दत्तवान्
अथो नंतरं चित्रकूटं पर्वतस्थे प्राप्तवान् कीदृशः व्याभेनतिर्यक्प्रसारितभुजरूपांतरालेन।
ग्राहो नावत्परीणोहो मतो यासां तथाभूताभिः श्रावणानां व्याधानां युवतिभिः कौतुकेन उदं च।
तिश्रद्धानीयनक्रियाणां तथा कुलातं लोकेशादत्त एव दानमन्वीयमानः अनुगम्यमान इत्यर्थः इ
तिपरिणामप्रकरणम् अथोल्लेखालंकारं लक्षयति बहुभिरिति एकस्य बहुधोल्लेखादित्यन्व।
यः उल्लेखनं विषयीकरणम् उल्लेखः हेतौ पंचमी तथा चैवं विधोल्लेखो हेतोरुल्लेख इष्यते
उल्लेख इति व्यवह्रियते इत्यर्थः व्यवहारप्रवृत्तिलक्षणस्य प्रयोजकत्वात् स्त्रीभिरिति स्वर्द्रुः स्व
र्गसंबंधी द्रुमः कल्पतरुः कालोपमः सः प्रकृतो राजा ऐक्षि लोकं व्याचष्टे पंचेति नानाविधेति सौं
दर्य्यदानत्वशूरत्वादिरूपेत्यर्थः तत्तद्धर्मेति रूपस्पर्धित्वभयादिरूपेत्यर्थः एतच्च स्वरूपकथ
नं न तु लक्षणान्तर्भूतम् ननु रूपांगृहीतरूपां निमित्तरूप[illegible]शात्तत्प्रकाररूपोल्लेखेऽव्याप्तिरत
आह अनेकेत्यादि तथा च लक्षणे बहुपदमनेकपरमिति भावः एवं च गृहीतविषयाद्यन्यतमा

कुं. टी. क गिरं विधेरनवधि प्रावीण्यसात्क्रियावाण: पंचशिलीमुखस्य ललनाचूडामणि: सा श्रि

या इत्यत्र च मालारूपकं निरवयवं बोध्यम् एवमलौकिकमहालौकिकप्रकाशितजगत्त्रय: स्व

यते देवसहस्रांशुकारत्नेन के भवान् इत्यत्र वेण कुवलयो: श्लिष्टेन वंशपदे तत्कुले वेणत्वारो

प पूर्वक एन राशिसुकारलत्वारोप इति श्लिष्टवाचकं केवलं परंपरितरूपकं विद्यमान

सेत्यादावेतदेव मालारूपं चतुर्दशपालिकं दइत्यत्रापि श्लिष्टवाचकम् केवलं परंपरितम्

पर्य्यंको राजलक्ष्म्या इत्यादावालानं जयकुंजरस्येत्यादौ चाश्लिष्टवाचकं मालापरंपरितं

चन्द्रपक्ष्यम् विस्तरभयान्नेह प्रपंच्यते इति रूपकप्रकरणम् परिणामं लक्षयति परिणा

मइति विषयिनिष्ठायाप्रकृतकार्ये पयोगितायाअवच्छेदिका विषयात्मता परिणति: परि

णति: परिणाम: सा च विषयतादात्म्याध्यवसायविषयता एवं च विषयाभेदस्यैव वि

षयिणि विवक्षणात् दृगभिन्नेनाब्जेनेति स्वारसिक एव बोध: न तु रूपकवत् दृगभिन्नाभे

प्रतियोगिनाब्जेनेति अनुयोगित्वमयुक्तमिति रूपकाद्भेदो बोध्य: असमासेप्युदाहरति

तीर्वेति अपारि नाटकगतपद्यमेतत् आत्मनास्तृतीयोऽर्थ: सीतालक्ष्मणसहिता: आ

कदेशवर्त्ति च केवलं माला च श्लिष्टवाच्यकमश्लिष्टवाच्यकं चेति श्लिष्टाश्लिष्टभेदयोः केवलमा
लारूपत्वाभ्यां प्रत्येकं चतुर्विधमित्यष्टौ भेदाः तत्र ज्योत्स्नाभस्म कुरितेपवला(?) विभ्रती तारकास्थी
न्यंतर्द्धानव्यसनरसिका रात्रिकापालिकीयं द्वीपाद्द्वीपं भ्रमति दधती चंद्रमुद्राकपाले न्यस्तं
सिद्धांजनपरिमलं लांछनं स्थलेनेति पद्यं रात्रौ कापालिकीत्वारोपस्य प्रधानतयावयविनोऽ
वयवरूपाति ज्योत्स्नाभस्मेत्यादीनि रूपकाणीति सावयवत्वं समस्तवस्तुन [illegible] स्वारोप्यमा
णस्य शब्दविषयत्वं च द्वयं प्रौढमौक्तिकरुचः पयोरुचां विंदवः कुटजपुष्पबंधवः वि
धुतां नभसि नाट्यमंडले कुर्वते स्म कुसुमांजलिश्रियम् इत्यत्र प्रधानस्य नभसि नाट्यमंडलत्वा
रोपस्यावयवभूतं विधुतां नर्तकीत्वरूपणमार्थनशब्द(?) मित्येकदेशे विशेषेणाशब्दत्तत्या
वर्त्तमानात् एकदेशविवर्त्तित्वं कुरंगीवांगानि स्तिमितयति गीतध्वनिषु यत्सखीं कांतोदंतं श्रु
तमपि पुनः प्रश्नयति तत् अनिद्रं यच्चांतः स्वपिति तदहो वेद्म्यभिनवां प्रवृत्तोस्या सकुंदं(?) हृदि म
नसिजः प्रेमलतिकामित्यत्र प्रेमलतिकामिति समाला रूपं निरवयवं स्यात् सौंदर्यस्य तरंगि
णी तरुणिमोत्कर्षस्य हर्षोद्गमः कांतेः कार्मणकर्म नर्मरहसामुल्लासनावासभूः विद्याव

॰टी युक्तः सामान्ययोगव्यवच्छेदः चतुर्वदनत्वाद्येकगुणव्यतिरेकस्य प्रमाणं तस्मिन्नस्य पुनर्वचनम्
विशेषणभावपरिसंख्यार्थं पर्यवस्यतीति भावः अत्र रूपकप्रभेदत्वेन चमत्कारपरिपा
तो नालंकारान्तरत्वं न्यूनवर्णनस्य युक्तं सामग्रीकालीनकार्याभावस्य त्वलंकारान्तरत्वमि
ल्यस्य तद्रूपमारोपयुक्तमित्यस्य स्वरसो मतमित्यनेन सूचितः किमसूत्रमिति जडेति मूर्खवि
त्वमपसाधारणं चेद्दृढं बोधनम् ग्लापितेनचैत्तैरभिनिमित्तभूते भीमसुता पादमपयस्या मनो
मपि निमज्जन्तु लीयतामिति मन्यसे किमिति सोपहासः काकुस्लेनैवमस्याद्यत्यर्थः अ
त्रहेतुमाह किल निश्चितं मम विबुधः पंडितः स्मरः तदार्थिकोऽसः प्राणनिर्गमकालीन
मनः प्रवेशाभ्यर्थी हि यस्या स्तां भ्रान्तिं नलभ्रुवं दृष्ट्वा मनः प्रवेशाधिकरणत्वेन नलभ्रुवं
द्वितीयस्यवननीतीमाहेति अयं कलंकिन इत्युदाहरणे दोषश्रुत्यन्यप्रयुक्तं शाब्दमाधिक्यमित्यु
ण विशेषणप्रयुक्तं गम्यमानं तद्रिति सावयवत्वनिरवयवत्वादीति आदिना समस्तवस्तुवि
षयत्वादिरूपे तत्प्रभेदानां परिग्रहः तत्त्वरूपभेदानां तस्य च परिग्रहः तथाहि सावयवं निरव
यवं चैति परंपरितं चेति त्रिविधं रूपकम् प्रत्येकं क्रमेण द्विविधम् समस्तवस्तुविषयमेक

23

राम

न

२५

अपिहेत्येवेति पर्य्यवसानात् तदुक्तं भवतां वयेति पर्य्यवसानम् एवमग्निमवाक्यपोऽपि रुपोम

कः केतनं चिन्हमस्य तयाम् तस्य सम्बद्धस्य कामस्य च आलोकमालोकः प्रकाशः प्रतन्मात्र

नः अनतंनेति दर्भीभिमानतत्रं भक्तिहेतुः स्याद्वेद पुरुमेतत यतः इह वक्रेंदो विंबाधरे तदप्य

हस्येवेति समुच्चित पदाध्याहारेणायोजनीयम् यद्यद्वस्योनैगततत्वेन तच्चादेपमस्वाल्लतदुपा

नेपि न्यूनपदत्वदोषः काव्येकारित्व मात्रेत्यनेनाभेदस्यावतिः अस्यामुखेंदुनेत्यत्र किमिंदुने

तिपुनरुपानमात्रं भेदविवक्षानापक मिहतु अपघ्राद्वस्यापि उपादानमिति विशेषः अव

तुर्वेदनाभृति बादरायणो व्यासः भालेलोचनं यस्येति व्यधिकरणत्वेनामत्वाद्वहुव्रीहिः नतुह

रावपर इति विशेषणेन तदं एवतावृप्य रूपकं स्यादित्ताएशत्वभेदरूपकमेवेति शंकायामा

ह अत्रेति त्रिष्वपीति एकत्रानेकारोपरूपायां रूपकमालायामवैरूप्यापतात्पर्य्यग्राह

कस्यैकत्रास्थितस्यापिसाधारणमेको चित्तमितिभाव अयमेवच साध्वीत्यादिपूर्वोदा

हरणाद्विशेषः न्यूनरूपकस्य च मत्कारित्वं पूर्वमुक्तम तद्वसंमत्यादृष्टपति इदमितियत

हेत्यनेत्तरं सहशेषः एकगुणहानौ अभिहितायामितिविशेषः गुणसाम्यदार्व्ये विशेषगुणप्र

मे चंद्रपदं शारदपूर्णचंद्रपरतया नापुरुषार्थकम् पुष्पमालेत्यत्र पुष्पपदमपि बोत्कृष्टपुष्पपरत्वेति
टी· बोध्यम् वाद्ययोगपत्ता सूचनाय पूर्णोपिइत्युक्तम् अयं ही त्युदाहरणे ऽभेदारोपहेतुभूतपुरदाहक
त्वरूपैविधाह्रपमुक्तम् अमंबलवदनिष्टानन्तवेधिमुखेसाधनत्वम्प्रमं सर्वेषां प्रमाणो
वेधसा निर्माणेपि प्राधान्यविवक्षया इत्यमभिधानम् अयमात्तेइत्युदाहरणे शंभुसाहरूपं
गम्यमानमिहत्वनाशाभिरूपं तदुपात्तमितिभेदः त्वय्यागतइति राजानंप्रतिकवेरुक्तिः
सेतुश्च मंथश्चेति द्वंद्वः x साधर्म्यमुक्तौ पात्तमिहतु जगदुत्तकत्वादिकं तद्गम्यमानमिति
भेदः वेधाद्वयेति कांताधर्मिकत्वकनकधर्मिकत्वरूपx मथनं मेयं। अमत्तमेयनं द्वी
पांतरे पीत्यादिना सुतरामेतत्तद्वीपेनास्तीति सूच्यते अथ राजभावावस्थायां शंभुर्विप्रवमि
त्यत्र विप्रवसंपत्तकत्वसाहृप्यमुपात्तमिहतु नेतिभेदः किंपद्मस्येति दयितांप्रतिनायकस्यो
क्तिः तवक्त्ररूपेइंदुकाभ्यधिकारितिसति अयमपरः प्रतिद्वंद्वः शीतांशुर्यश्चंद्रः यद्गुजंभतेउदि
तोभवति तस्मात्तवक्त्रेंदुः पद्मस्यहृष्टिं कांतिं ननिहंति प्रयोजनमन्तद्विरूपनमं दोपिप्रवर्तते
इतिन्यायात प्रयोजनमस्यान्यतःसंभवे तद्गुजंभणस्याऽसंगतेरिति किंनलतीतिकात्रपि

प्रकाश

पीतादिकमभेदतादूप्येच तथान्यदीयधर्मेणान्यस्यतद्धर्मसंपादनत्वसाम्यादि हरणेणावृत्यारंजनशब्द
प्रयोगइतिभावः तदेवेति रंजनंचेत्यर्थः प्रसिद्धेति कविसंप्रदायप्रसिद्धोपमानाभेदेनलब्धात्मकमित्यर्थः
रूपपदस्याभेदतादूप्योभयसाधारणत्वादितिभावः अभेदेनरूपेणचेतिपाठेतुतथैवेत्यत्रचशब्दोहेत्व
र्थः तेनपूर्वोक्तस्यैवसमर्थनमितिनयोरुक्तं तावद्विधांतरोक्तिःप्राक् उद्देशक्रमप्राप्तिस्तोम्येनेति उ
द्देशक्रमवैपरीत्येनेत्यर्थः एतदेवविशदयति येनेत्यादि हेतोरुत्तरीयापुदराद्य त्वविशेषणहेतुकपि
वाभेदानुरंजनादित्यर्थः नन्वूनत्ववर्णनेभेदापकर्षयोःप्रतीतेः कथंचमत्कारितेत्यतआह अभेद
दार्ढ्यापादकत्वादि विशेषणनिषेधस्यविशेषाभ्युन्नत्याफलकत्वात् निषिद्धव्यतिरेकशोकलगुणापेक्षा
लितप्रतीतावेकदेशविकृतमनन्यवद्भवतीतिन्यायेनाभेदनिश्चयसंपादकत्वादित्यर्थः विभावना
तप्रकाशनात् चंद्रज्योत्स्नेति राजानंप्रतिकस्यचिदुक्तिः भगवन्चंद्रज्योत्स्नावद्धिप्रादेशवेतंपुलिनं
यस्यतस्यामृतेस्मिन्सरय्वाः सरयूनामकनद्याः सैकतेसिकतामयप्रदेशेकपोलस्थितिसिद्धतरुणयोष्ठि
रतरमितिचिरकालेवादरूपंभूतभूतकीदृक्तन्नाह एकः सिद्धाश्रयुवाकेटभंप्रथमनिहितंवक्ति अन्यः
कंसंप्रथमनिहितंवक्ति कंसकैटभयोर्निहंतात्वंतत्रतयोर्मध्येपूर्वकोहतइतितत्त्वंतत्रतयोर्मध्येपूर्वको
हतइतितत्त्वंकथयेत्यन्वयः यद्यपिमुनिप्रवक्तावेवभगान्वित्यामंत्रणमुचितंनराजादौतथापिराज्ञोभ
गवतादात्म्यवर्णनादनौचित्यंपरिहरणीयम् क्वचित्तुभवानितिपाठः अत्रज्योत्स्नापदेनैवचंद्रिकाला

26

णत्वासंगत्यापत्तेः अत्रैराजभावावस्थायां समदृष्टितां समंत्वेलोचनतां एकरूपालोचनतांच मुखेंदु(
नेति अत्रेंदुपदं मिंदुकार्यकारिपरम् किं मिंदुनेतिप्रसिद्धचंद्रभेदविवक्षणात् अतश्चंद्रत्वाद्रूप्यरूपक(
मिदम् नचात्रोत्तरपदार्थप्राधान्यादिंदुकार्यकारित्वेमुखेऽभेदरूपकं स्यात् ननुचंद्रत्वाद्रूप्यरूपेमि क
तिवाच्यम् मुख्यतिवैचित्र्येणमुखस्यस्वनिष्ठभेदप्रतियोगितासंसर्गेणान्वयाभ्युपगमात् विशे
षणानुयोगिकस्यापि विशेषणसंबंधतायाः स्वामित्वस्य षष्ठ्यर्थत्ववादिभिः प्राचीनैश्चैत्रस्यधन
मित्यादावंगीकारात् एवंच मुखनिष्ठभेदप्रतियोगिचंद्रः तत्कार्यकारीवेतिबोधात् ननुमुखा
प भेदरूपकापत्तिः मुखं वेतियोगिकाभेदस्याभानादिति एवमन्यत्राप्यूह्यम् अमुधेति अमुधासा
गरोदितात् उत्पन्नात् प्रसिद्धात् लक्ष्मीरियं तु न तथेति न्यूनत्वोक्तिः अतिरिच्यतइति निःकलंकत्वाधिको
भवतीत्यर्थः लक्षणश्लोकं व्याचष्टे विषय्युपमानेति विषयिणोऽभेदेन रूपेणचेति पाठः रूपेण
ल्हादकत्वादिना ताद्रूप्येण कचित्ताद्रूप्येणाचैवेति पाठः परमार्थतस्तु प्राचीनानां केषुपुस्तकेषु वि
षयिणो रूपेण विषयस्य रंजनमिति युक्ततरः पाठः तेन तत्वेसादेनपोनहम मितिध्येयम्(
हीडादि ... दिरंजनेप्रयुक्तस्य रंजनशब्दस्येह प्रवृत्तौ बीजमाह अन्यरूपेणेति रूपंरक्त राम

स्पे

व० दी० 28

तु चंद्रिका॰ एतत्त्वरूपं तादूप्यमिति तत्राखिलहालेसेवाति: न च तस्य मुखे सत्वात्कथमारोप इति वाच्य

म् चंद्रिकायां सजातीयकारित्वस्यैव मुखे सत्वात् इति यद्यपि लामार्थयो भेदान्वयानुरोधादिहापि चं

द्रपदलक्षितस्य तत्कार्यकारित्वे ऽभेदसंसर्गो तेन मुखे ऽन्वयादभेदरूपकमेव तथाप्युपमानतावच्

छेदकरूपेणाभेदभाने एवाभेदरूपकत्वम् तत्कार्यकारित्वादिरूपेणाभेदभाने तु तादूप्यरूपक

मिति तात्पर्यम् अत्र कमलम् नं भाति कमले कुवलयमेतानि कनककलतिकायामित्याद्यतिशयोक्ति

वारणायोपात्तेति विषयविशेषणमारोप्यनिष्ठानेगकत्वेन विशेषणीयः तेनापह्नुतौ नातिव्या

प्तिः भ्रांतिवारणाय प्राहायेति त्वत्पादनखरत्नानां यदलक्तकमार्जनम् इदं श्रीखंडलेपेन पवलीक

रणं विधोरिति निदर्शनावारणाय विंबाविशिष्टेति संशयोऽसंदेहो निरासायाहिति अयेत्रूपकमिति

संक्षेपः आधिक्येत्यादि आधिक्यमुपमानस्य स्वाभाविकीमवस्थामपेक्ष्योपमेयतादात्म्यावस्था

यां बोध्यम् एवं न्यूनत्वमपि अनुभयाधिक्यन्यूनत्वोभयरहितं सममेदतादूप्यान्यतमोऽत्रम् अयंहि

त्यादि अयं वर्ण्यमानो राजा येन हेतुना पुरःनामर्थः त्रिवस्यापि त्रिपुरदाहात् स एव शम्भुरिति भावः

तार्तीयीकमिति तृतीयमेव तार्तीयीकम् तीयादीकक्स्वार्थे वाच्य इति वार्त्तिकानुशासनात् विलोचनं

विनेत्यन्वयः शंभुरिति अत्राप्युपमितिस्यनुषंजनीयम् अन्यथातिशयोक्तापत्त्या रूपकोदाहर

न्या० दी०
२७

श्याम: मित्रातनयत्वा[illegible]र पूर्वोत्पन्नवद् यत्र शाकपाकजत्वमुपाधिः
स्त्र व्यापि मनुष्यत्वावच्छिन्न यत्र यत्र श्यामत्वं तत्र तत्र शा
कपाकजत्वं मनुष्यत्वावच्छिन्न यत्र यत्र मित्रातनयत्वं तत्र तत्र
शाकपाकजत्वं नास्तीति मच
ति लक्षण समन्वयः एवं वायुप्रत्यक्ष
सः प्रमेयत्वादि

29

केहम:
२७

नासिद्धविरुद्धसंदेऽधातव्यवसितानाध्यवपदेशत्वमुक्तं भवतीति यदि भागासिद्धत्वारोपात्तत्रासिद्धः चेत्धर्मासि

द्धोऽन्यतरासिद्धः स्वरूपासिद्धोऽनुमेयासिद्धश्च शब्दः नित्यः सावयवत्वादित्यादयः कार्यत्वादिति हेतिपा । पक्षेहे

त्वभावस्तृतीयः शब्दो नित्यश्चाक्षुषत्वात् वाच्येनचतुर्थः विरुद्धः प्रागुक्त एव साधारणानैकांतिकः साध्यतरभाव

सहचारेण भयसंदेहजनकत्वात्संदिग्धः शब्दो नित्यः शब्दत्वादित्यव्यवसितः साधारणधर्मदर्शनविप्रतिपत्त्या

द्वसंशयजनकत्वेनाप्यप्रायोग्येनां तन्मौवादित्याद्युः हेत्वाभासानामेकतानेन्यस्वात्त्वाने ऽनुमानदूषणसंभ

वात्सर्वेपिस्वातंत्र्येणदूषणानितेन केचिदनुक्तवितसम्भवत्वेनेपिनैकनापरतन्त्रव्यासिद्धिपंक्त्याव्यभिचारोन्ना

पकत्वेनपरंपरोपरोगान्तहेत्वाभासान्तरदुपाधिः यद्धर्मविशिष्टसाध्यव्यापकत्वं तद्धर्मविशिष्टसाधनाव्या

पकत्वं चतल्लक्षणमित्तीदं ऽ्समभयान्वह्नेरिंधनत्रोऽद्रेन्धनेभवतिहि द्रव्यत्वविशिष्टो यत्र धूमस्तत्र

तत्रार्द्रेन्धनं द्रव्यत्वविशिष्टो यत्र यत्र वह्निः तत्र तत्रनास्तीति द्रव्यत्वविशिष्टसा

ध्यव्यापकं तद्विशिष्ट साधनाव्यापकं च एवं गर्भस्थो मित्रातनयः

30

व्याप्नोतीति चेन्न सविकारेऽस्तत्रैव योपि पशुयागः सापस्कृत्चोदकप्राप्तास्तेषां च तत्र
साहित्यं श्रुतं सह पशुनालभतेइतित्यत्र साहित्यं सवनीयदेशे तस्य प्रधानप्रत्यासत्तेः
स्थानातिक्रमसाम्याच्च सवनीयदेशे सत्त्वनुष्ठाने ग्नीषोमीयस्य तन्त्रयोः स्वस्वस्थानाति
क्रमः अग्नीषोमीयदेशे त्वाश्विनदेशे वाऽनुष्ठानेऽत्र याणामपि स्वस्वस्थानातिक्रमः
तथा च प्रकृतावाश्विनग्रहं कृत्वा त्रिवृता यूपं परिवीय सवनीयं पशुमुपाकरोतीत्या
श्विनग्रहणानन्तरं सवनीयो विहित इति सापस्कृत्या आश्विनग्रहग्रहणे कृते सवनीय
एवोपस्थितो भवतीति श्रुतक्रमः तस्य स्थानात्प्रथमतमनुष्ठानमित्यपोह्य पश्वादिक्रम
प्रधानक्रमेणाङ्गानां क्रमः समाख्याक्रमः । येन हि क्रमेण प्रधानानि क्रियन्ते तेनैव क्र
मेण तेषामङ्गान्यनुष्ठीयन्ते तदा सर्वेषामङ्गानां स्वैः स्वैः प्रधानैस्तुल्यं व्यवधानं भव
ति व्युत्क्रमेणानुष्ठाने केषांचिदङ्गानां स्वैः प्रधानैरल्पं तत्र व्यवधानं केषांचिदल्पं तं

बलवत्प्रधानं स्यात् तथा श्रुतक्रमप्रयोगविप्रकर्षात् साहित्यबाधापत्तेः अतः प्रधानक्र
मोऽङ्गक्रमे हेतुः अत एव प्रधानशेषेष्वादावाग्नेयहविषोऽभिघारणं पश्चादैन्द्रस्य
दध्नः आग्नेयैन्द्रयागयोः पौर्वापर्यमिति एवं च हविषोरभिघारणयोः स्वस्वप्रधानेन तुल्य
मेकांतरितत्वं अव्यवधानं उत्क्रमेणाभिघारणे त्वाग्नेयहविरभिघारणाग्नेययागयोर
त्यंतमव्यवधानम् ऐन्द्रयागदध्नोहविरभिघारणयोरत्यंतं व्यवधानं स्यात् तच्च यु
क्तमितियुक्तमेव सर्वत्र स्वक्रमः पाठक्रमाद्दुर्बलः मुख्यक्रमो हि प्रमाणांतरसापेक्षः
प्रधानक्रमप्रतिपत्तिसापेक्षत्वात् विलंबितप्रतिपत्तिकः पाठक्रमस्तु निरपेक्षत्वादध्या
यपाठक्रममात्रसापेक्षत्वात् [illegible]प्येतिबलवान् अत एवाग्नेयोपांशुयागाग्नीषो
मीयानां क्रमेणानुष्ठीयमानानामप्युपांशुयागस्य निर्वापो मुख्यक्रमान्न पूर्वमनुष्ठी
यते तस्य दुर्बलत्वात् पाठक्रमात्तु पश्चादनुष्ठीयते तस्य प्रबलत्वादिति सञ्चापमावे

कृतिः यथा सौर्यादिः तत्र कतिपयांगानामतिदेशेनाप्राप्तत्वात् अनारभ्यविधिः ।
सामान्यविधिः तदिदं वाक्यं प्रकरणादिभ्यो बलवत् अत एवेन्द्राग्नी इदं हविरित्यादेरेकवा
क्यत्वाद्दर्शांगत्वम् ननु प्रकरणाद्दर्शपौर्णमासांगत्वम् उभयाकांक्षा प्रकरणम् यथा
प्रयाजादिषु समिधो यजतीत्यादिवाक्ये फलविशेषस्यानिर्देशात्तत्सन्निधियोगेन भाव
येदिति बोधानन्तरं किमित्यस्योपकार्याकांक्षा दर्शपौर्णमासवाक्येपि दर्शपौर्णमासा
ति भ्यां स्वर्गं भावयेदिति बोधानन्तरं कथमित्यस्योपकारकाकांक्षा इत्थं चोभयाकांक्षया प्र
याजादीनां दर्शपौर्णमासांगत्वम् तच्च प्रकरणं द्विविधम् महाप्रकरणम् अवान्तरप्रक
रणं चेति तत्र मुख्यभावनासंबंधि प्रकरणं महाप्रकरणम् तेन प्रयाजादीनां दर्शपू
र्णमासांगत्वम् एतच्च प्रकृतावेव उभयाकांक्षायाः संभवात् न तु विकृतौ तत्र प्रकृति
वद्विकृतिः कर्तव्या इत्यतिदेशेन कथंभावाकांक्षाया उपशमेनापूर्वांगानामपि उभ
याकांक्षया इति योगासंभवात् तस्मादपूर्वांगानां स्थानादेव विकृत्यर्थत्वमिति ।
अंगभावनासंबंधि प्रकरणम् अवान्तरप्रकरणं तेन चाभिक्रमणादीनां प्रयाजाद्यंगत्वम्

लो. ६

तच्च संदंशेन ज्ञायते तदभावे चाविशेषात्सर्वेषां फलभावनाकथंभावेन ग्रहणप्रसंगेन
प्रधानांगत्वापत्तेः एकांगानुवादेन विधीयमानयोरप्यंगयोरंतराले विहितत्वं संदंशः य
थाभिक्रमणं तत्र हि समानीयते उपभृत्तेजो वा इत्यादिना प्रयाजानुवादेन किंचिदंगं (
विधाय विधीयते तदनंतरमपि प्रयाजानुवादेन प्रयाजत्वं यस्यैवं विदुषः प्रयाजा इ
ज्यंते प्रेभ्यो लोकेभ्यो भ्रातृव्यान्नुदते अभिक्रमं जुहोत्यभिजित्यै इति अनंतरं यो वै प्रया
जानां मिथुनं वेद इत्यादिना किंचिदंगं विधीयते अतः प्रयाजांगमध्ये विहितमभिक्र
मणम् तदंगं प्रयाजैः पूर्वं कृत्वा यागोपकारं भावयेदिति ज्ञाते कथमभिपूर्वं कि
र्तव्यमिति कथंभावाकांक्षायाः सत्वात् संदंशपतितेनाभिक्रमणादिभिः शा
म्यति नचांगभावनायां कथंभावाकांक्षाभावः भावनासाम्येन तत्रापि तत्संभवा
त् तदिदं प्रकरणं क्रियाया एव साक्षाद्विनियोजकम् द्रव्यगुणयोस्तु द्वारा तथाहि
यजेत स्वर्गकाम इत्यत्र फलभावनायां कथंभावाकांक्षायां सन्निधि पठितमग्रूपमाण
फलकम् क्रियाजातमुपकार्याकांक्षयेतिकर्तव्यतान्वेति क्रियाया एव लोके

दि

क्रमनिर्णयः स चार्थक्रमः यथाग्निहोत्रं जुहोति यवागूं पचतीत्यत्र होत्रयवागूपाक
योः अत्रैयवागूहोमार्थत्वेन तत्पाकः प्रयोजनवशेन पूर्वमेवानुष्ठीयते सचायं पाठ
क्रमाद्बलवान् यथापाठं त्वनुष्ठाने क्रमप्रयोजनबाधे दृष्टार्थत्वं स्यात् न हि होमानंतरं
क्रियमाणस्य पाकस्य किंचिद्दृष्टं प्रयोजनमस्ति पदार्थबोधकवाक्यानां यः क्रमः स पा
ठक्रमः तस्माच्च पदार्थानां क्रमः आश्रीयते येन हि क्रमेण वाक्यानि पठितानि तेनैव क्र
मेणाधीतान्यर्थं प्रत्याययं जनयंति यथाप्रत्ययं च पदार्थानामनुष्ठानं सचपाठो द्विविधो
मंत्रपाठो ब्राह्मणपाठश्चेति तत्राग्नेयाग्नीषोमीययो[illegible]स्तत्तद्याज्यानुवाक्यानां पाठक्र
माद्यः क्रम आश्रीयते स मंत्रपाठात् स चायं मंत्रपाठो ब्राह्मणपाठाद्बलीयान् अनुष्ठा
ने ब्राह्मणवाक्यापेक्षया मंत्रपाठस्यांतरंगत्वात् ब्राह्मणवाक्यं हि प्रयोगाद्बहिर्वेदं क
र्तव्यमिति अवबोध्य कृतार्थं मंत्राः पुनः प्रयोगकाले व्याप्रियंते अनुष्ठानक्रमस्य स्म

लो॰
२

36

रणक्रमाधीनत्वात्तत्क्रमस्य च मंत्राधीनत्वाद्दंतरंगो मंत्रपाठ इति प्रयाजानां समिधो य
जति तनूनपातं यजति इत्येवं विधिवाक्यक्रमाय: क्रमः सब्राह्मणपाठक्रमात् यद्यपि
ब्राह्मणवाक्यान्यपूर्वविधायकत्वेनाम्नानि तथापि प्रयाजानां क्रमस्मारकं मंत्रस्य भा
वात्तस्यैव क्रमस्मारकत्वेन स्वीयेन स्थानेनाभ्युपस्थितिः यस्य हि देशे यो ऽनुष्ठीय
ते तत्पूर्वतनेपदार्थेकृते तत एव प्रथममुपस्थितो भवतीति युक्तम् तस्य प्रथमतनुष्ठा
नं म अतएव साद्यस्क्रो ऽग्नीषोमीय सवनीयानुबंध्यानां सवनीयदेशे सहानुष्ठा
नेकर्तव्ये आदौ सवनीयपशोरनुष्ठानमितरयोः पश्चात्तस्मिन्देशे आश्विनग्रहणा
नंतरं सवनीयस्यैव प्रथममुपस्थितेः तथाहि ज्योतिष्टोमे त्रयः पशुयागाः अग्नि
षोमीयः सवनीयः अनुबंध्यश्चेति ते च भिन्नदेशाः अग्नीषोमीय औपवसथ्येऽन्हि
सवनीयः सुत्याकाले अनुबंध्यस्त्ववते साद्यस्क्रो नाम सोमयागविशेषः स चाप्यत्त

राम

नि द्विविधानि सिद्धरूपाणि क्रियारूपाणि चेति तत्र सिद्धरूपाणि जातिद्रव्यसंख्यादीनि तानि च
दृष्टार्थान्येव क्रियारूपाणि च द्विविधानि गुणकर्माणि प्रधानकर्माणि च एतान्येव सन्नि
पत्योपकारकाणि आरादुपकारकाणीति चोच्यंते कर्मांगद्रव्याद्युद्देशेन विधीयमानं कर्म
सन्निपत्योपकारकम् यथावघातप्रोक्षणादि तच्च दृष्टार्थमदृष्टार्थं दृष्टादृष्टार्थं चेति दृ
ष्टार्थमवघातादि अदृष्टार्थं प्रोक्षणादि दृष्टादृष्टार्थं पशुपुरोडाशादि तत्र हि द्रव्यत्यागांशो
नादृष्टं देवतोद्देशेन देवतास्मरणांशो दृष्टं करोति द्रव्याद्यनुद्देशेन केवलं विधीयमानं कर्मत्वा
रादुपकारकम् यथा प्रयाजादि आरादुपकारकं च परमापूर्वोत्पत्तावेवोपयुज्यते सन्नि
पत्योपकारकं तु द्रव्यदेवतासंस्कारद्वारा यागस्वरूप एवोपयुज्यते इदमेव चाश्रयिकर्मे
त्युच्यते तदेवं निरूपितः संक्षेपतो नियोगविधिः प्रयोगप्राशुभावबोधको विधिः प्रयो
गविधिः स चांगवाक्यैकवाक्यतापन्नः प्रधानविधिरेव स हि सांगप्रधानमनुष्ठापय
न्विलंबे प्रमाणाभावादविलंबापरपर्यायं प्रयोगप्राशुभावं विधत्ते न च तदविलंबे
पि प्रमाणाभाव इति वाच्यम् विलंबेंगप्रधानविध्येकवाक्यतावगततत्साहित्यानु

पपत्तेः विलंबेन क्रियमाणयोः पदार्थयोः इदमनेन सह कृतं मिलितं साहित्यं व्यवहाराभा
वात् स च विलंबो नियतक्रम आश्रीयमाणो भवति अन्यथा हि किमेतत् तेन तत्र मेतत्
त्कर्तव्यमेतदनेन सहैवेति प्रयोगविशेषापत्तेः अतः प्रयोगविधिरेव तद्विधेयप्रयो
गप्रमाशुभावसिध्यर्थं नियतं क्रममपि पदार्थविशेषणतया विधत्ते अत एवांगानां
क्रमबोधको विधिः प्रयोगविधिरित्यपि लक्षणं तत्र क्रमो नाम विततिविशेषः पौर्वा
पर्यरूपो वा तत्र षट् प्रमाणानि श्रुत्यर्थपठनस्थानानि मुख्यप्रवृत्त्याख्यानि तत्र
क्रमपरं वचनं श्रुतिः तच्च द्विविधम् केवलक्रमपरं तद्विशिष्टपदार्थपरं चेति तत्र वेदं कृ
त्वा वेदिं करोतीति केवलक्रमपरम् वेदीकरणादेर्वचनांतरप्राप्तत्वात् वषट्कर्तुः प्रथ
मभक्षः इति तु क्रमविशिष्टपदार्थपरम् एकप्रसक्त्या भंगाभयेन भक्षानुवादेन क्रममात्र
स्य विधातुमशक्यत्वात् सेयं श्रुतिरितरप्रमाणापेक्षया बलवती तेषां वचनकल्पनद्वा
राक्रमप्रमाणत्वात् अत एवाश्विनग्रहस्य पाठक्रमात् तृतीयस्थाने ग्रहणप्रसक्तौ र
वाश्विनो दशमो गृह्यत इति वचनात् दशमस्थाने ग्रहणमित्युक्तम् यत्र प्रयोजनवशेन

त

यमस्यननुपुरुः रंरंसंमन भांतिपुर्वकायां भानापरुनानुराहरलं केस्मिन भांतिपुर्वेकायथाज दानेयंवे लोह्मानेकवकलापोनग
रलं गलेकत्मरीयंशिरस्मिराशिरेवान कुसमंकूयमानि नागेषि यविरहजेन्ना धवलिमा पुराई मंग्याकुसमधारकिंमपुरहरस्यिव
त्रकस्यिन भांतिजेंयानेयमिन्याहि निखेघ मात्रेला नेमः पवेवनपुरमा माघान देडो लचनलायख नायमेत्यु पनाम रवेने यदा
ह नयघमुरवमेव ह न मंमोचरल छोत्रु मेरंनिवि श्वाट साह स्या नलारव्या नो प माम नोनि ठकापहु नेरन्व स्यपाकान लस्थवे
वे प्रजल्यन्मायटेलगन कान्नाकेनहिनपरः केस्याचितिं विम्प्रनि रह स्यो न्कावन्यनं श्रनापामङ्गेलान्व ध्यानरवलि
नेननस्यनिरूवेकेपकापहूनिः यथानापिकयानमे सर्वों पुनिजं ल्यनृमनटे लगनपूनि स्वना यकेमूत्रानेवेपमानो
नहाव एपकानः किमिनि घों किनवनीमन्यापमिनहिनपर हनिनि हूवः यपावाशी न्तारं ने लयनि वलयंन्मयरंनना
निरो माचं नागरिकः किं मिलिनोनेहे नहिनरिवे हे मनः पवबः हरमर्चयोजनयानष्यावि हूवे गदाहरलं पाहयो
जेनयायथा पव्येत्वनयनेस्मयमिसननं मावामवकुनले नीलेभननि किंकरोमि मरिहैनेः कौनोस्लिन वविममे ऊ
म्युन्म प्रश्रयो निशमा मरवाने भेन्से मेयर्धपा लक हनामे वनन ववरि रानको डावि टपानव सवेमरं विषयानर

निर्लिनो

ताति

तत्र

५०

गौवृत्तेनैवाकलसुप्तिम्यां चंद्रबदस्यैत्तायदूषोवड्वानललातोयार्थः यथा वा मंथानभूमिधरमूलशिलासहस्रसंयट्टन
घूर्णितः स्फारितो दुग्धमध्ये काचपानगः शशाङ्कशङ्खनिर्यातो यत्रोक्तिः सैषा कथं चिह्रर्पितनहि प्रसक्तिः अत्र चंद्रमध्येमयतकालिक
मंथरशिला संघट्टनघूर्णितः सैव कथ्यते नत्र संभवो नास्तीति ... कार्या सैषप्रहव: यावरवबन्धोपन्यासेनाविष्कृतः घ
अन्यत्र न स्यात्तोयार्थः यथा सा यदूनिहतस्तानां पंस्यु धाम्नुः किंतर्हि सधाम्नुप्रेयसीमुखं पन्नग विहृत्तनिन्नदीयपञ्जनिदू
वः अन्यत्र वर्णनीये वललितस्य धर्मस्यारोपार्थः साधर्म्यलायदूनिः यथा चंद्रे चंद्रत्वविशेषः वर्णनीयवस्तुनि ...
पसीमुखे नतारोपार्थः यथा वा हालाहलेनैव विषं विषं रमाजनोपरं स्वान्यय मत्र मेव ननेनियो यजातानि हरवेनचंदरि
वः स्पशन्निमां मुस्तानिनिदूयाहरिः ... पर्वोयाहरणेहनूर्नात्यत्र नसात्तिन्निमेटः ननस्वरूपायदूनिवटः लि
वाषि हूविपर्ययद्वत्समिति भांतायदूनिरत्यस्यशंकायां भांतिवारणोन्नायकेरोनिसोत्कंसंज्वरः किं सरिवनस्वरः अत्र ना
स पंकरोतीनिरं ... वन्नाने कथितेन स्वज्वरसाधारणा हनुमहन्यासत्याज्वरः किंमिति पदेन सखिवसरवूनिनतोना
भांतिवारणे हन्नं यथा वानागरिकसमन्धिको नतिरिहमद्विवः कोयमुभयतः पठः नदिननहिकरिकलतमायस्मुडाटडे

।

१

थयाचेतिपुरुषे कं हि विधेयत्वं घस्योपस्थितानां धर्माणां मध्ये त्यादिना क्रमेणोदाहरणानि रजतो मुखे सर्वत्र विसदृशस्तन तसे
नेत्यदृष्टिप्रतिरोध कलादि धर्म संबंधेन गम्यमाने नानिमित्ते न स्तः । पृथग्विधरं न सर्वदेशात्प्रि जेकोकांग नांदृय
गतप्रत्नुलिख्यद्भिरहानलं धर्म स्तोमता दाम्यं संभावना हारूपोप्यतानमसोविष यत्वापादाना नउक्त विषया नमो
आपनस्ता नमः प्रभवत्यत्र सर्वधान सकलवलसां दृ मल नीकरणे न निमित्ते न नमः ऊर्ध्वं लेपन ना दास्यो स्मे बान
मः कर्मकाजनत्र धर्मणे ना दास्यो स्मे बाधा नक्षे विषया स्वरूपोप्यत्वात्रमधवापि विषयम्नतस्य नमो व्यापनस्या नुपा
दाना दृष्टत्वे विषया न न च म मतो व्यापने न निमित्ते न अं न न बधं णाकर्मना दास्यो स्मे सचित्ति सेनाहूयम
त्व विषयमेवा सं मेवं तिं पमीव येती न्या ख्यान यो. कर्त्वाबक तेपि भावप्रधान मा ख्यान मिति तस्य ते र्थात्
र्थे क्रियाया रूप प्राधान्येन न नदू पसर्जन त्वे नाहित स्य कर्तृत्वे त्रणो यत याम च्छा न्वया संभवात् अन र व हे तो
तस्मो पमाया मुपमानत या न्वयो दृष्टे ना निरा हतः कर्तृ यद्युपमानं स्या न्नाभ. नो मो क्रियापदे स क्रियाबाधने
अत्ये नाल मन्यर पे ति त्यमिति केचित्तु नमो न भ मेर्विषयो ना ल ल्य कर्तृ पन चर्व त्रा स्वरूपधर्मो स्मे त्याहुः न

२ ५१

२

येजनेद्र दाहरणं विषये कोपि प्रवस्थामे हेन येजनेप या वहंतो ज्ञारखुजानंपमोप नो सहिलखिया पतिं वृद्धा ह खिव
ननः प्रवृद्धा लौकिपूरयत्न् वैनना पहूमोर्थज्ञो आज्ञाये निहृ ते: पटे: निर्यां नि स्मरनायचाः जंज्ञा हृकपातिवृत्ते बल २१
स्त्रा सम त्वाभिधायिना वेजवपरे न नैमे कांज्ञाकदार्थाः किंनस्मरनायचाः रुत्य पहृ घः प्रनीपतेयप्याकरिज्ञे षुवारे
न
कथयविपिनो हरे वुमध्याहूजं भिन्न महानयज्ञायनपृाः संबंधो सिमट वाग्निनिरोरवाकुलेन जिहुं प्रस्ता र्थन्त स्वेज
लमर्थयेत्रे संभावना स्याद्रस्योत्तावलरेहु फलाम ना ज्ञोन ज्ञा स्वराधे विसिद्धासिद्धा स्वरे परे २२ धूमलो मेननमः
शांके वाकोविरहमु अरण लिंयतोव नमोंमानि वधेतो वाजनेनमः २२ रङ्गनवाग्पुपुमले मुविहे पणा र्युवं त्वन्य खा
मेकयान्यूत पयेवेंययनेशशी २२ मध्यः कि कुर्ययोर्ध स्येवहुः कनकदामभिः प्रायोवजं त्वन्यदेने कं प्रापुतेमे ननप्सि
१५ श्रून्यधमें तेवेध निमित्ते नान्यस्या न्यज्ञा दान्या संभावननुसे ज्ञा सावलरेहु फलान्नमो चरत्वे नविधाश्रवंव तनः व
स्यचिहूस्तेनरज्ञा दान्म संभावनापुष्पमा स्वरूपेस्ये ज्ञारम्युष्यते स्नेहेनोर्हि नुभवे वा फलस्य फलतानोमे ताहेनस्ये ज्ञाप
लोन्ते तम्पुष्यते श्रुवर्णा स्वरूपोन्मे ताउन्न विषयान्न विषयांचेति हूयापरेहेन फलो लहे सिद्धविषयोसिहू [illegible] वि

लो॰
७

पाठात् यथा मन्त्रहोमानां तेषां हि केवलार्थ्यकानां तासां परं न किंचित्स्य पूर्वमेव भाव्यत्वेन सं
बध्यते उपस्थितत्वात् स्वतन्त्रफलकल्पने विकृति संनिधिपाठानर्थक्यापत्तेः पशुधर्मा
णामानीषोमीयार्थत्वं मन्त्रकाण्डादेशपाठात् नोपपद्यते हि अग्नीषोमीयः पशुरु
बीयते नास्मिन्नेवाद् नेते धर्माः पठ्यंते अतस्तेषां केवलार्थ्यकानां [illegible] पापानकेपत्वेनो
पास्थितं यथा पूर्वमेव भाव्यत्वेन संबध्यते तद्धि स्थानं समाख्यातः प्रबलम् अत एव
शुंधनमंत्रः सान्नाय्यपात्राणां पाठसादेश्यात् ननु यौगिकमिति समाख्यया पौ
रोडाशपात्राणाम् समाख्या यौगिकः शब्दः सा च द्विधा वैदिकी लौकिकी च तत्र होतु
श्चमसभक्षणांगत्वम् होतृनामसमृति वैदिक्या समाख्यया अध्वर्य्योलिंगत्वं पदा(
र्थांगत्वम् लौकिक्या आध्वर्य्यवमिति समाख्ययेति संक्षेपः तदेवं निरूपितानि सं
देहतः श्रुत्यादीनि षट्प्रमाणानि एतान्येकैकेन विनियोगविधिना समिदा
दिभिरुपकृत्य दर्शपूर्णमासाभ्यां यजेतेत्येवंरूपेण यानि विनियोज्यंते तान्यंगा

राम
७

कथंभावाकांक्षायामन्वयदर्शनात् नहि कुतोऽत्र किंप्रयादित्यनकथंभावाकांक्षायामन्वयोऽप्य
मात्तो विहस्तोन्वेति किन्तु हस्तेनोपस्थापितेनात्येति उपमन निपातेन एवहस्तश्चतत् द्वारैवान्वे
तीति सार्वजनीनमेतत् इदं च स्थानादिभ्यो बलवत् अत एवाग्नेयेध्वत्ति राजन्यपि विदेवना
दयोधर्मा अभिषेचनीयसन्निधोपठिता अपि स्थानात्तदङ्गा किंतु प्रकरणाद्राजसूया
गमिति देशसामान्यं स्थानं तत्स्थानं द्विविधम् पाठसादेश्यं मन्त्रकानसादेश्यं चेति स्था
नं क्रमश्चेत्यनर्थान्तरं पाठसादेश्यमपि द्विविधम् यथासंख्यपाठः सन्निधिपाठश्चेति त
त्रैन्द्राग्नमेकादशकपालं निर्वपेद्वैश्वानरं द्वादशकपालं निर्वपेदित्येवं क्रमविहितेष्विं
द्राग्नी रोचनादिव इत्यादीनां याज्यानुवाक्यमन्त्राणां यथासंख्यं प्रथमस्य प्रथमं द्विती
यस्य द्वितीयमित्येवंरूपो विनियोगो यथासंख्यपाठात् प्रथमपठितमन्त्रस्य हि कैम
र्थ्याकांक्षायां प्रथमतो विहितं कर्मैव प्रथममुपतिष्ठते समानदेशत्वात् एवं द्वितीयमन्त्र
स्यापि वैकृतांगानां प्रकृतौ मात्रवादेन विहितानां संदंशपतितानां विकृत्यर्थत्वं सन्निधि

।

त्रं भसितं प्रणवेन तु मतेनं चादरेणैव गायत्री रुद्रदैवतां केवलं प्रणवं वापि वेदमातरमुत्त॰
मां शृणु संप्रोक्ष्य तेन स्त्राहूयाणि प्रणवेन तु प्रोक्षणीपात्रसंस्थेन ईशानाद्यैश्च पंचभिः पा
क्षितो देवदेवस्य नंदीशेन समर्चयेत् दीप्ताग्नुज्वालानलप्रख्यं त्रिनेत्रं त्रिदशेश्वरं बालेंदुमुकुटं
चैव हरिवक्त्रं चतुर्भुजं शुभ्रमालाधरं सोमं सर्वाभरणभूषितं उत्तरे चाश्रमे नेशणपाभार्या हि
मवतः सुतां स्वयमपां सुव्रतां चापि पादमर्दनतत्परां एवं संपूज्य प्रविश्यांतर्भवनं परमेष्ठिनः
दत्वा पुष्पांजलिं भक्त्या पंच मूर्द्धस्थ पंचभिः गंधैः पुष्पैस्तथा धूपैर्विविधैः स्कन्दशंकरं॰
स्कंदं विनायकं देवीं लिंगशुद्धिं च कारयेत् जप्त्वा सर्वाणि मंत्राणि प्रणवादिनमोंतकं का॰
लयेदासनं पश्चात् पद्माख्यं प्रणवेन तु तस्य पूर्वदलं साक्षादणिमामयमक्षरं लघि
मा दक्षिणं चैव महिमा पश्चिमं तथा प्राप्तिश्चैवोत्तरं पत्रं प्राकाम्यं पावकस्य तु ईशित्वं नै॰
र्ऋतं पत्रं वशित्वं वायुगोचरे सर्वज्ञत्वं तथैशान्यां कर्णिका सोम उच्यते सोमस्याधस्तथा
सूर्यस्तस्याधः पावकस्तथा धर्मादयो विदिक्षु तिन्वनंतं कल्पयेत् क्रमात् अव्यक्तादिचतुर्दि
क्षु सोमस्यांते गुणत्रयं आत्मत्रयं ततस्तस्योर्ध्वं तस्यांते शिवपीठिकां सद्योजातं प्रपद्यामीत्यावा
ह्य परमेश्वरं वामदेवेन मंत्रेण स्थापयेदासनोपरि सान्निध्यं रुद्रगायत्र्या आवारेणानिरुद्ध्य
च ईशानः सर्वविद्यानामिति मंत्रेण पूजयेत् पाद्यमाचमनीयं च विभोश्चार्घ्यं च दापयेत्॰

शैलादिरुवाच वक्ष्यामि शृणु संक्षेपाल्लिंगार्चनविधिक्रमं वक्तुं वर्षशतेनापि न शक्यं विस्तरे
ण तु एवं स्नात्वा यथान्यायं पूजास्थानं प्रविश्य च प्राणायामत्रयं कृत्वा ध्यायेद्देवं च त्र्यंबकं पं
चवक्त्रं दशभुजं शुद्धस्फटिकसंनिभं सर्वाभरणसंयुक्तं चित्रांबरविभूषितं तस्य सारूप्यमाश्रि
त्य दहनप्लवनादिभिः शैवीं तनुं समास्थाय पूजयेत्परमेश्वरं देहशुद्धिं तु कृत्वैवं मूलमंत्रा
न्न्यसेत्क्रमात् सर्वत्र प्रणवेनैव ब्रह्माणि च यथाक्रमं सूत्रेण नमः शिवायेति वेदासि परमे शुभे
मंत्रेण स्वस्वरूपेण संस्थितानि यतस्ततः न्यग्रोधबीजे न्यग्रोधं यथा सूक्ष्मे स्थितं शोभने महतो
पि महद्ब्रह्म संस्थितं सूक्ष्मतः स्वयं सेचयेदर्चनास्थानं गंधचंदनवारिणा द्रव्याणि शोधये
त्प्रक्षालनप्रोक्षणादिभिः क्षालनं प्रोक्षणं चैव प्रणवेन विधीयते प्रोक्षणीं चार्घ्यपात्रं च
पाद्यपात्रमनुक्रमात् तथा ह्याचमनीयार्थं कल्पितं पात्रमेव च स्थापयेद्विधिना धीमान्
नवकुंभं यथाविधि दर्भैराच्छाद्य तेनैव संस्थाप्याभ्युक्ष्य वारिणा तेषु तेषु च सर्वेषु क्षिपेत्तो
यं सुशीतलं प्रणवेन क्षिपेत्तेषु द्रव्याण्यालोक्य बुद्धिमान् उशीरं चंदनं चैव पाद्ये तु परिक
ल्पयेत् जातीकक्कोलकर्पूरबहुमूलतमालकं चूर्णयित्वा यथान्यायं क्षिपेदाचमनीयके
एवं सर्वेषु पात्रेषु दापयेच्चंदनं तथा कुशाग्राण्यक्षतांश्चैव यवव्रीहितिलानपि आज्यसिद्धा
र्थपुष्पाणि भसितं चार्घ्यपात्रके कुशपुष्पयवव्रीहिबहुमूलतमालकं दापयेत्प्रोक्षणीपा

स० ३८

सत्यमेवनसंशयः ईप्सितंचफलंभुक्त्वाचांतेसत्यपुरंव्रजेत् ॥ १२
इतिवःकथितंविप्राःसत्यनारायणव्रतं यत्कृत्वासर्वदुःखेभ्योमुक्तो
भवतिमानवः ॥ १३ ॥ विशेषतःकलियुगेसत्यपूजाफलप्रदा केचि
त्कालंवदिष्यंतिसत्यमीशंतमेवच ॥ १४ ॥ सत्यनाराय केचित्सत्यदे
वंतथापरे नानारूपधरोभूत्वासर्वेषामीप्सितप्रदः ॥ १५ ॥ भविष्य
तिकलौसत्यव्रतरूपीसनातनः यइदंपठतेनित्यंशृणोतिमुनिसत्त
माः ॥ १६ ॥ सत्यंनश्यंतिपापानिसत्यदेवप्रसादतः ॥ १७ ॥ इति
श्रीस्कंदपुराणेरेवाखंडेश्रीसत्यनारायणव्रतकथायांपंचमोऽध्यायः

क०

तस्यपुत्रशतंनष्टंधनधान्यादिकंचयत् सत्यदेवेनतत्सर्वंनाशितंमम निश्चितं ॥ ६ ॥ अतस्तत्रैवगच्छामियत्रदेवस्यपूजनं मनसातुविनिश्चित्ययया़ैगोपालसन्निधौ ॥ ७ ॥ ततोऽसौसत्यदेवस्यपूजांगोपगणैःसह भक्तिश्रद्धान्वितोभूत्वाचकारविधिनानृपः ॥ ८ ॥ सत्यदेवप्रसादेनधनपुत्रान्वितोऽभवत् इहलोकेसुखंभुक्त्वाचांतेसत्यपुरंययौ ॥ ९ ॥ यइदंकुरुतेसत्यव्रतंपरमदुर्लभं शृणोतिचकथांपुण्यांभक्तियुक्तःफलप्रदां ॥ १० ॥ धनधान्यादिकंतस्यभवेत्सत्यप्रसादतः दरिद्रोलभतेवित्तंबद्धोमुच्यतेबंधनात् ॥ ११ ॥ भीतोभयात्प्रमुच्येत

नातिगुणारूपंतवाश्चर्य्यमिदंप्रभो ॥ १४ ॥ मूढोऽहंत्वांकथंजाने मोहितस्तवमायया प्रसीदपूजयिष्यामियथाविभवविस्तरैः ॥१५ पुराविस्तंचतत्सर्व्वंत्राहिमांशरणागतं श्रुत्वाभक्तियुतंवाक्यंपरितुष्टोजनार्द्दनः ॥ १६ ॥ वरंचवांछितंदत्वातत्रैवांतर्दधेहरिः ततोनावं समारुह्यदृष्ट्वावित्तप्रपूरितां ॥ १७ ॥ कृपयासत्यदेवस्यसफलंवांछितंमम इत्युक्त्वास्वजनैःसार्द्धंपूजांकृत्वायथाविधिः ॥ २८ ॥ हर्षेणचाभवत्पूर्णःसत्यदेवप्रसादतः नावंसंयोज्ययत्नेनस्वदेशगमनंकृतं ॥ १९ ॥ साधुर्जामातरंप्राहपश्यरत्नपुरींमम दूतंचप्रेषयामा

स० | सानिजवित्तस्यरक्षकं ॥ २० ॥ दूतोऽसौनगरंगत्वासाधुभार्य्यांवि | क०
३२ | लोक्यच प्रोवाचवांछितंवाक्यंनत्वाबद्धांजलिस्तदा॥२१॥ निकटे
नगरस्यैवजामात्रासहितोवणिक् आगतोबंधुवर्गैश्चवित्तैश्चवहुभि
र्युतः श्रुत्वादूतमुखाद्वाक्यंमहाहर्षवतीसती सत्यपूजांततःकृत्वाप्रो
वाचतनुजांप्रति ॥ २३ ॥ व्रजामिशीघ्रमागच्छसाधुसंदर्शनायच।
इतिमातृवचःश्रुत्वाव्रतंकृत्वासमाप्यच ॥ २४ ॥ प्रसादंचपरित्य
ज्यगतासापिपतिंप्रति तेनरुष्टःसत्यदेवोभर्त्तारंतरणींतथा ॥ २५
संहृत्यचधनैःसार्द्धंजलेतस्यावमज्जयत् ततः कलावतीकन्यानवि

श्रीगणेशायनमः ॥ आकृष्णेनरजसावर्त्तमानोनिवेशयन्नमृतं मर्त्यंच । हिरण्ययेनसवितारथेनदेवोयातिभुवनानिपश्यन् ॥ १ सूर्य्यायनमः ॥ आवाहयामि गंधाक्षतपुष्पंसमर्पयामि एवंसर्वं त्र ॥ इमंदेवाअसपत्नꣳसुवध्वंमहतेक्षत्रायमहतेज्यैष्ठ्याय महते ज्यानराज्यायेंद्रस्येंद्रियाय । इममनुष्यपुत्रममुष्यैपुत्रमस्यैविशएष वोमीराजासोमोऽस्माकंब्राह्मणानाꣳराजा ॥ २ ॥ चंद्रायनमः ॥ अग्निर्मूर्द्धादिवः ककुत्पतिःपृथिव्याअयं ॥ अपाꣳरेताꣳसिजिन्व ति ३ ॥ भौमायन० ॥ उद्बुध्यस्वाग्नेप्रतिजागृहित्वमिष्टापूर्त्तेसꣳ

स० २

सृजेथामयंच । अस्मिन्सधस्थेअध्युत्तरस्मिन्विश्वेदेवायजमानश्च सीदत ॥ ४ ॥ बुधायनमः ॥ बृहस्पतेअतियदर्य्योअर्हाद्युमद्विभातिक्रतुमज्जनेषु । यद्दीदयच्छवसऋतप्रजाततदस्मासुद्रविणंधेहि चित्रं ॥ ५ ॥ बृहस्पतयेन०॥ अन्नात्परिस्रुतोरसंब्रह्मणाव्यपिबत्क्षत्रंपयःसोमंप्रजापतिः । ऋतेनसत्यमिंद्रियंविपानꣳशुक्रमंधस इंद्रस्येंद्रियमिदंपयोमृतंमधु ॥ ६ ॥ शुक्रायन० ॥ शन्नोदेवीरभिष्टयआपोभवंतुपीतये । शंयोरभिस्रवंतुनः ॥ ७ ॥ शनैश्चराय० कयानश्चित्रआभवदूतीसदावृधःसखा । कयाशचिष्ठयावृता ॥ ८ ॥

पृ० ६

੫੮
ਰਾ ਬ
ਗੀ

ਤਜਯਾਤਿਜਗਜੈਤਾਪ੍ਰਪਤਿਯਅਤਿਦੂਸਨਦੂੰਸੁਰਦਲਦੂਰੰਨੋ॥੨੦॥ਅਸਤੁਤਿਕਰਤਸਰਬਤਪਤਿ ਸੁ
ਪਸੁਪਤਿਆਦਿਅਮਰਅਨੁਰਾਗੋ॥ਪਰਮਾਨੰਦਕੰਦਰਸਰਬਗ੍ਹਿਪਨੰਦਪ੍ਰੇਮਪਯਪਾਗੋ॥ਗਹ੍ਹਸਰਾਜਅਜੇ
ਜੈਕਰਿਰਿਪੁਰਾਜਸੁਰਾਜਸੁਰਾਜੋ॥ਕਿਤਸੁਰਪਤਿਵਿਝਾਸਿਤਪ੍ਰੇਜੋਸੋਪ੍ਰਿਝਾਗਿਬਿਰਾਜੇ॥ ॥ਭ੍ਰਾਤਵਿਭੀ
ਖਨਪਾਤਵਿਭੀਖਨਦਰਸਿਵਿਭੀਖਨਪਾਜੋ॥ਕਰਨਵਿਲਾਪਕਲਾਪਨਰਗੋਜੇਸੀਤਾਪਅਨਾਪਅਤਾਸੋ॥
ਭ੍ਰਾਤਸਨੇਹਵਿਹਉਰਕੀਨੋਦੇਹਰੋਗਵਿਸਰਾਏ॥ਰੋਵਤਪੇਵਤਅਤਿਖੇਵਤਪਤਿਰਘੁਪਤਿਧੀਰਧਰਾਏ॥

ਕਿਯੋਵਿਸੋਕਾਵਿਸੋਕਬਚਨਕਹਿਤਬਸਸੋਕਸਭਰਾਨੀ॥ਸੁਨਿਪਤਿਮਰਨਕਭੂਲਸਸਾਨੀਆਈ
ਅਤਿਅਕੁਲਾਨੀ॥ਸੋਕਸਨੇਹਸਨੇਸੁਪਨੇਝਭਭੂਲੇਭੂਨੇਲਹਿਜਾਂਨੀ॥ਗਿਰਗਿਰਿਪਰਤਿਪੁਕਾਰਤਿਆਰਤ
ਢਾਰਤਿਦ੍ਰਿਗਨਮਹਾਨੀ॥ ॥ਪਤਿਤਨੁਘਾਤਤਪ੍ਰਹਰਿਪਰਖਰਖਤਧਰਖਿਤਭਈਅਤਿਭਾਰੀ॥ਗ
ਹੀਲਿਪਟਛੂਟਲਿਪਟਨਿਲਜੰਪ੍ਰਿਵਿਕਟਾਵਿਯੋਗਾਬਿਦਾਰੀ॥ਵਿਲਪਤਿਕਲਪਤਿਬਹੁਬਿਧਜਲਪ
ਤਿਪਲਚਰਪਤਿਗੁਨਗਾਥਾ॥ਹੇਸੰਤਆਗਿਅਨੁਰਾਗਭਾਗਤੁਮਗਏਭਾਗਕਿਤਨਾਥਾ॥ਮੰਦੋਦਰੀਖਰੀ

ਰਤੁਤੇਣੁਬਰਮਬੀਰਾ॥ਝੂਮਅਮੰਣੁਸੰਗ੍ਰਿਤਕਰਿਸਰਦ੍ਵਰਪਕਿਓਪਨੁਨਿਖਿਪੁਰਪੀਰਾ॥ ॥ਪੂਰਬਜੇ
ਵ੍ਰਿਰੀਰਿਰਿਰਤਿਸੇਰਅਤਿਖਰਸੁਰਦ੍ਵਰਗਹਿਤਕੀਨੋ॥ਜੋਅਗੱਸਤਮੁਨਿਵ੍ਵਰਪ੍ਰਸੱਸਤਰਧ੍ਵਸੱਸਤ
ਧੱਸਤਦੈਦੀਨੋ॥ਸੋਣ੍ਰਿਲੋਕਬਿਜਈਸੁਰਖਰਤਰਰਪ੍ਰਵ੍ਰਰਅਰਿਉਰਮਾਰਿਓ॥ਲਗਤਸਾਗਹਿਯ
ਫਾਰਿਸੁਰਾਰਿਅਨੁਨਲੋਧਾਰਪਧਾਰਿਓ॥ ॥ਬਾਰਿਜਓਗਿਰਿਓਤਾਸੁਤਨਭੂਰਨਪੈਧਰਧੂਰਗਨਿ
ਪੂਰਨਾਇਵ੍ਰਿਆਸਿੰਤ੍ਰਿਤੁੰਅਜਨੈਬੱਜਬਿਰਿੰਦਕੀਓਚਕਚੂਰਨਾਰਾਵ੍ਰਨਧਾਵ੍ਰਨਪਰਖਿਪਰਾਵ੍ਰਨ
ਭੁਏਜੁਰਾਵ੍ਰਨਸਾਬੀ॥ਕਹੂਨਪਾਏਵ੍ਰਸਦ੍ਵਰਾਇਰਬਪਦਰਖਹਜਗਾਬੀ॥ ॥ਹਰਿਹਰਖਾਨੇਸੁਰ
ਸੁਖਮਾਨੇਸੁਨਿਮਨਮੋਦਮਹਾਨੇ॥ਕਰੇਹੁਲਾਸਜਨਗਨਗੁਨਗਾਨੇਸਿਯਵ੍ਰਰਸਮਰਸੁਹਾਨੇ॥ ॥ਵਿਵਿਧ
ਬਿਤ੍ਰਧਬਾਜੇਦਰਬਾਜੇਗਗਨਭੁਖਭ੍ਰਾਜੇ॥ਸੁਮਨਸਗਨਸੁਮਨਸਗਨਬਰਸਤਸੁਮਨਸਿਸਸੁ
ਗਗਨ
ਖਸੁਰਜੇ॥ ॥ਸੀਤਸੁਰੇਧਮੰਦਆਰੁਤਵ੍ਹਹਿਹਰਤਮੰਦਦੁਖਫੰਦਾ॥ਅਮਲਅਵ੍ਰਨਿਆਕਾਸ
ਆਸਦਸਅਵ੍ਰਲੋਕਿਤਆਨੰਦਾ॥ਭੁਏਸੁਗੀਵ੍ਵਿਤੀਖਣਦਸਬਬਾਦਵਿਖਾਦਵਿਹੀਨੋ॥ਕਹ

ਦਬਾਦਿਬੇਬਿਖਬ੍ਰਨਬਾਨੈਆਏਭੂਪਜੇਸਮ ॥ ਅਤਿਘੋਰਘੋਰਦੁਹੂਓਰਿਜੋਰਮਦਮਾਤੇ ॥ ਲਰੇਬਹੁ

ਤਲਾਰਿਐਰੇਬਹੁਤਅਰਬਰੇਬਹੁਤਤਮਤਾਤੇ ॥ ੧੯ ॥ ਜੋਰਬਹੂੰਅਬਲੈਰਨਆਂਨਨਆਰਿਆਰਿ

ਆਂਨਨਜੀਤੇ ॥ ਜੋਰਜਤਨਬਹੁਤਦਆਪਿਜਨਾਏਜਦਾਪਿਭਗੈਬੈਭੀਤੇ ॥ ਤਬਰਾਵਨਕਾਹੇਭੁਏਪ

ਰਾਵਨਬਾਹੁਨਬੰਧਨਨਪਾਯੋ ॥ ਬਿਖਿਪੇਗਹਿਗਯੋਗਾਯਸੁਨਬੈਕੈਕਾਹਿਕਾਹੂਸਮਝਾਯੋ ॥ ਤਬਨਿਜਨਆਸੁ

ਨਯਾਬਿਜਯਕੇਬਹੁਬਜਾਏਬਰਬਾਜਯਗਗਾ ॥ ਰਗਜਿਕਰਿਲਰਜਸਬਾਨਿਗਹਿਗਾਅਨੇਰਗਛਸਰਾਜਾ

ਜਾਤਜਾਤਨਵ੍ਹੇਜੇਬਨਜੁਵਤੀਜਹਾਂਜਹਾਂਜੇਜਾਚੀ ॥ ਰੀਜਗਤਕੀਜਿਤੀਜੋਰਸੇਜੇਨਿਮਲੀਮੁਹਜ

ਰੀ ॥ ੨੧ ॥ ਨਗਸੁਰਆਸੁਰਮੁਨੀਸਖੇਸਕਰਬੀਸਬਿਸੇਸਬਨਾ ॥

ਕੋਵਤਿਤੇਂਆਗਨਦੀਨੀ ॥ ਤਿਨਕੇਸੁਅਸਹੂਤਾਸਰਾਸਤੇਂਭੁਯੋਭਾਉਇਵਜਾਨਾ ॥ ਨੈਨਨੀਰਪ੍ਰਗਨਪੂਰੋਨਾਨੀ

ਜਨੋਂਚੂਰਨਜਲਜਾਨਾ ॥ ੨੨ ॥ ਬਿਬਿਧਬਿਲਾਪਕਲਾਪਕਰਤਸੰਤਾਪਅਨਪਨਭੋਈ ॥ ਗਾਰਿਹਜਾਰ

ਦੇਤਦੁਖਭਾਰਭਰੀਸੁਗਾਰਿਪਤਿਤੇਈ ॥ ਬਹੁਰੋਸਨਮ ॥ ਸੁਨਿਸੁਤਿਜਾਨਿਕੋਜਿਯਜਾਨਦਯਾਕਛੁਆਈ ॥ ਲੇਗ

ਜੋਲੋਕਕਲੋਕਾਵਿਕਲਕਲੁਕਲਿਕਲੋਕਲਗਾਈ॥ ੨੩॥ ਜੀਆਲਿਪਤਿਦੇਵਨਕਾਰਿਪਰਦੇਵਨਸਾਯਸੁ
ਗਯਾਹਿਦੀਨਾਤੀਜਾਨਿਮੱਤਤੇਂਤੂੰਅਪਾਰ੍ਰਿੰਅਲਹੈਂਗੋਮਿਤ੍ਰਮਲੀਨਾ॥ਸੁਨਿਪਤਿਦੇਵਿਨਕੇਬਰਦੇਵ
ਨਾਦਿਵਦੇਵਭੀਬਜਾਂਈਂ॥ਦੁੰਦਭਬਾਦੇਸੁਬਜਾਇਫੂਲਕੈਂਫੂਲਬਿੰਸਬਰਸਾਂਈ॥ ੨੪॥ ॥ਤਬਪੁਰਲੋਕ
ਲੋਕਪਾਤਿਪਾਵਿਸਮੈਬੋਕਬੋਕਬਾਰਿਕਰਨੀ॥ਦੇਖਿਤਾਸੁਭਾਗਿਨੀਦੁਖਭਾਗਿਨੀਪਰੀਗੋਇਗਾਰਿਧ
ਰਨੀ॥ਗਫ਼ਸਰਾਇਉਠਾਇਧਾਇਤਿਹਭੂਮਿਵਿਧਾਵਿਆਰੀ॥ਬੋਲੀਦੁੰਦਭਤਤੈਂਕੀਨੋਮੋਰਪਾਤਅ
ਤਿਭਾਰੀ॥ ੨੫॥ ॥ਅਸੁਰਜਾਲਜੇਕਾਲਕੋਇਪਤਾਲਮਾਂਝਤੈਆਰੇ॥ਤਿਨਸੋਅਸੁਪਤਿਖੰਡਿਹੈਂਕਰੀ
ਰੇਹਤਹਾਰੋ॥ਸੁਨਿਰਾਵਨਬੋਲੋਸੁਨਿਭਾਵਨਿਆਰਿਧਾਵਨਕੀਨੋ॥ਰਣਗਸਮੱਤਭਯੋਉਨਮੱਤਨੀਂ
ਤੂਬਨਿਜਪਰਚੀਨੋ॥ ੨੬ ॥ਕਹਾਂਤੁਜੋਜੁਗਾਜੋਸਾਰਿਭੁਰਤਾਮੋਤਵਪਾਲਨਕਰਤਾ॥ਖਰਤਵਕ੍ਰਤਸ
ਉਸੀਂਜਾਤਸੁਪਤਿਵਿਧਾਤਦੂਖਹਰਤਾ॥ਦੇਤਕ[illegible]ਰਾਜਦੇਂਉਤੁਹਿਸਾਜਸਮਾਜਸਮੇਤਾ॥ਖਰਦੂ
ਖਨਾਤ੍ਰਿਸਗਾਤਿਅਗਾਤੁਹਗਹਿਹੈਂਤੂਹਿਸੁਖਦੇਤਾ॥ ੨੭॥ ॥ਜੌਂਬਹਿਨਹਿਬਾਹਿਲਾਇਧਾਇਪਾਨਿਜਾਇ

दाद्वेरः लोलः चोलः लेलः सृघस्यदः क्मरः सृमरः घस्मरः अद्मरः भंजभासमिदोघुरः भंगुरः
भासुरः मेदुरः विदिभिदिच्छिदेः कुरः विदुरम् भिदुरम् छिदुरम् इण्नशजिसर्तिभ्यः क्वरप्
इत्वरः इत्वरी नश्वरः जित्वरः सृत्वरः गमेर्गौ पक्ष गत्वरः जागर्त्तेरूकः जागरूकः यजजपदशां यङः

2

लि:

3

गत्विदाशानदेवासुरस्मरघुनासीरस्सुभटः सन्नृस्वराज्यं स्वर्गरां

श्रीरामायनमः ब्रह्मादीविभाक्ष्मायेत्वापत्तायत्याह त्वयेति ब्रह्मात्वपाद

द्मः त्वपाविषयीकृतेनानिजपदे ब्रह्मस्थानेविद्यमानांतु भजंति प्राज्ञोति

मृडानिपरिदृढाः रुद्रः अष्टमूर्त्तिविहर्ति पृथ्वीअपतेजोवायुआकास

चंद्रसूर्ययजमानाम्नशरीरभेदान् बहूनाविरहितेनएन क्रीरित्वांहिमेह

पुंस्त्वपादपस्तुहिंभजंतिपरमेष्ठीनिजपदं
बहून्मूर्तीरष्टौविरहतिमृडानिपरिदृढः
विभर्तिस्वाराज्यंवृषशिखरिशृंगारकरुणे

तिविभूतिः त्वपादप इति अत्रैवोत्तरनात्वानुवर्त्तितेनाद्विषयीकारादेवत

स्याभिसाविभूतिर्जायंते त्यर्थः सुनासीरः इंद्रदेवासुरस्मरनासीरसुभटः

नासीरः अग्रोपाधिसुभटशब्देनकेवलं। परोपाधीत्वशत्रुनहत्वानानि

वर्त्तितः ॥ इतिदर्शितंदेवासुरस्मरेषुनासीरसुभटः सन् स्वराज्यंस्वर्गरा

लिं·
ग·७
७

क्षेत्र वद

लं
र
स्त्र
ां इ
त्म
कः
सा
धू
ला
ीय
वि·
न
हे
नमा: त्र

८ गु. लिं:

ॐ श्री हनुमंताय नमः ॐ नमो वीर वीर महा
लोहेका गदा वज्र का सोटा तेल सेंदुर का पुजा
कार पवन पुत्र राम दुत वेग वेग चले प्रा वे
मेरा जा राम चंद्र का कार्य सारते सो का दूं
मेरा सारे चं चं चक्र कील हस्त कील मस्त
कील बावन बिर चोसट योगिनी कील भूत कील
प्रेत कील दैत्य दानो कील राक्षसी कील चंडी
मुंडला कील दुष्ट मुष्ट कील सर्व रोगा विडंम
चवहडा नाडी बहतर कोठा कील ताप कील
तेजारी कील प्रातर चोथे वा कील बारह
जाती बाघ कील नो कोटी नागा कील चोर च
पटा कील चलंति प्रथ्वी कील जादु टोना कि
ल टंक टाड कि मेडै प्रमारा कील पीर वैम्ब
किल नारक चेटक कील राजा प्रजा कील प्रा
तेरा कील परतंत्र की परमंत्र किल कील वी
र श्री हनुमंत विर मेरा कीला कील पिंड उपर
मेरे घाउ लगे घात वाड पर पडे पिंड पिंड
हनु मंतावि करे ॐ हुं हुं फट स्वा

स्थानेष्वेतेषु तेष्वेव ससर्ज च चराचरं सृष्टुं तदा मतिं चक्रे ब्रह्मा यत्नाद्विदां वरः अंभसाच्छाद्यतां तां
तां समादाय सनातनः पूर्ववत्स्थापयामास तदा पृथ्वीं समास्थितः नदीनदसमुद्रांश्च पूर्वव
च्चाकरोत्प्रभुः कृत्वा चसंमयत्नेन निम्नोन्नतविवर्जितां धरायां सोऽचिनोत्सर्वान्गिरीन्दग्धान्पुरा
ग्निना भूराद्यांश्चतुरो लोकान्कल्पयामास पूर्ववत् सृष्टिं च पूर्ववच्चक्रे तदा स्रष्टुं च निर्मितां इ
ति श्रीलिंगे महापुराणे सप्ततितमोऽध्यायः सूत उवाच यदा सृष्टुं मतिं चक्रे मोहश्चासीन्महात्म
नः विद्याबुद्धिपूर्वं तु ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः तमो मोहो महामोहस्तामिस्रश्चान्धसंज्ञकः
अविद्या पंचपर्वैषा प्रादुर्भूता स्वयंभुवः अविद्यया कृते शैलाः सर्गो मुख्य इति स्मृतः असा
धक इति ख्यातस्तमोमुख्यः प्रतिष्ठितः अन्यमन्यमनोऽस्य वै नृणां तिर्यक्स्रोतोद्भवाः स्मृताः त्रिधा
कंठोमुखे तस्य ध्यायतो वै व्यवर्तत ऊर्ध्वस्रोतः परस्तस्य सात्विकः सर्ग इति स्मृतः अर्वाक्स्रो
तोऽनुग्रहस्तु तथा भूतादिकः परः ब्रह्मणो महतस्त्वाद्यो द्वितीयो भौतिकस्तथा सर्गस्तृतीय
ऐन्द्रियकस्तथा वै मुख्यसर्गस्तु निर्यग्योन्यः पंचमो वै षष्ठो वै देवतः स्मृतः सप्तमो मानुषो वि
प्रा अष्टमोऽनुग्रहः स्मृतः नवमश्चैव कौमारः प्राकृता वैकृतास्त्विमे पुरस्तादसृजद्देवः सनं
दं सनकं तथा सनातनं मुनिश्रेष्ठा नैष्कर्म्येण गताः परं मरीचिभृग्वंगिरसं पुलस्त्यं पुलहं
क्रतुं दक्षमत्रिं वसिष्ठं च सोऽसृजद्योगविद्यया नवैते ब्रह्मणः पुत्रा ब्रह्मज्ञा ब्राह्मणोत्तमाः ब्र

कः कालः कालात्मनः प्रभोः भवेदन्तरस्यैव भवोद्भवः कृतस्तु परः कृतर्वाद्विद्वापराहः
स्याविनः सृष्ट एव च ऊर्ध्विकः क्रिमिकस्यैव गोधारोमनिसत्तमाः स्नृष भगवन् तथा त्वद्वेमजा
लीयस्तु स्वयम्भुवः वैराजो वै निबोद सब्रह्मेशो भयवाहनः पंचमश्चित्रकस्यैव स्मृति
हीन एव च भवः स्मृत दीर्घ हस्व तथा वैष्णवः लोहितः रक्तश्च पीतवासाश्च असितः सर्वरू
पकः एवं कल्पास्तु संख्याता ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः कोटिकोटिसहस्राणि कल्पानां मुनिस
त्तमाः गतानि तावन्ति शेषाश्च भूतानि वै प्रभोः प्रसादे वै विकारांस्तु विकारं यान्ति निश्चितः
अविकारस्य देवस्य प्रिवसेवेव शेन तु संहृते तु विकारे तु प्रधाने चात्मनि स्थिते साधर्म्येण अ
वतिष्ठेते प्रधानपुरुषावुभौ गुणानां वैषम्ये विषमं चास्तु विप्राः सृष्टिरिति स्मृता साम्येन या गुणा
नां तु नयोर्हेतु महेश्वरः लीलया देवदेवेन सर्गास्तीदृग्विधाः कृताः असंख्याता तु संक्षेपा
त् प्रधानायन्ते पि हिताः असंख्यानाश्च कल्पाख्या असंख्याः पितामहाः हरयश्चाप्यसंख्या
ता एक एव महेश्वरः अध्यात्मादि प्रवृत्तानि लीलया प्राकृतानि तु गुणात्मिकानि तन्हृत्तिस्तस्य
देवस्य वै त्रिधा अप्राकृतस्य तस्यादिमध्यान्तं नास्ति चात्मनः पितामहस्याप्यपरः परार्धद्वय
संमतः दिवा सृष्टं तु यत्सर्वं नश्यते निशिचास्तत भूर्भुवः स्वर्महस्तत्र नश्यते वोर्ध्वतो न
च रात्रौ चैकार्णवे ब्रह्मन् नष्टे स्थावरजंगमे सुष्वाप यो भासे यत्तस्मान्नारायणः इति स्मृतः सर्व

एवं यद्विधिस्थापनमेव च लिंगानां चैव भेदं च कृतं नववस्त्रादिह महादिरत्नपर्यंतैर्दिव्यैः
कृत्वा शिवालयं यत्फलं लभते मर्त्यस्तत्फलं वक्तुमर्हसि सूत उवाच यश्च भक्तोपि मृद्दारि
पिष्टलोकैश्च नदारुमृत्तादिभिः वाप्येतत्ताम्रकांस्येन च नगृहे कृतं तथापि भक्त्या परमे
श्वरस्य कृते तु पिष्टलोष्टेपि कृद्दलोकं प्रयाति दिव्यं हि विमानमक्षयं स्वर्देदपयोद्भव वा हि तस्य
वाल्मानुलोष्टेन शिवं हि कृत्वा मृच्छिलाबालं शार्दिदेवं गृहं च ताम्रमयं स्पर्शभोः संप्रज
रुद्रत्वमवाप्नुयात्सः तस्मात्सर्वप्रयत्नेन धर्मकामार्थसिद्धये केसरं नगरं वापि ग्रामं दिक्वा ततः प
रं कृत्वा रुद्रगृहं भक्त्या शिवलोके महीयते कैलासाख्यं तथा यः कुर्याद्गृहं दिव्यं परमेष्ठिनः कैला
सशिखराकारे विमाने मोदते सदा (मंदरं वा प्रकुर्वीत शिवाय परमेष्ठिनः कैलासशिखराका
रे विमाने मोदते सदा) (कैलासाख्यं तथा यः कुर्याद्गृहं दिव्यं परमेष्ठिनः) मंदरं वा प्रकुर्वीत शिवाय शि
वपूर्वकं भक्त्या वित्तानुसारेण उत्तमाधममध्यमं मंदरादिप्रतीकाशे विमाने सर्वतोमुखे
अप्सरोगणसंकीर्णे दिव्यदानवगुल्मकैः गत्वा शिवपुरं दिव्यं भुक्त्वा भोगान्यथेप्सितान् ज्ञानयोगं स
मासाद्य गाणपत्यमवाप्नुयात् यः कुर्यात्कृतनामानं गृहं देवस्य शूलिनः स यत्फलमवाप्नोति
न तत्सर्वैर्महामखैः सर्वयज्ञतपोदानतीर्थवेदेषु यत्फलं तत्फलं सकलं लब्ध्वा शिववन्मो
दते चिरं त्रिपथं नाम यः कुर्यात्प्रासादं भक्तितः सुधीः शिवलोकमनुप्राप्य शिववन्मोदते चिरं

हीयते ॥ तिष्ठन्त्येव पिनाकी भस्मपाण्डुरनग्नरूपधृग् वामेन तु प्रविन्यस्य वामेनालिंग्य चाद्रिजां शै
लात्मजा चेयं परिष्वज्य पाणिना किंकिणीकृतं नवपत्रांग सव्ये हस्ते तु पद्मं पार्श्वे कृतांजलिपुटं सदा रूपं कृत्वा
यथान्यायं शिवलोकमवाप्नुयात् यः कुर्याद्देवदेवेशं त्रिपुरान्तकमीश्वरं धनुर्बाणसमा
युक्तं सोमं सोमार्द्धभूषणं रथस्थं तं संस्थितं देवं चतुराननसारथिं नदीकारो यथा सोऽपि गा
ता शिवपुरं स्वयं क्रीडते नानलं देहो हि दीपयत्येव शंकरः नृत्यमुक्त्वा महाभोगान्यावदिन्द्रा
दिजोऽन्नमाः स्थानं निवासितं रुद्रं आलये देवस्य विमुच्यते गंगाधरं स्वरूपं त्वासीनं चन्द्रशेखरमेव च
डमयामसहितं चैव लोकोत्सगान् विकाशितं विनायकं तथा स्कन्दं ज्येष्ठां दुर्गां स्वशोभना मा
तृकं चैव तथा सोमं कौवेरीं च महेश्वरीं कौमारीं वैष्णवीं देवीं वाराहीं चैव दत्तां तथा इन्द्राणीं चैव चा
मुण्डां वीरभद्रसमन्वितं विघ्नेशेन च यः कुर्याच्छिवसायुज्यमाप्नुयात् लिंगमूर्तिं महा
ज्वालामालासंवृतमव्ययं लिंगस्य मध्ये देवं तु चन्द्रशेखरकं तनुं योऽर्चितं कुर्यात्तथा लिं
गं ब्रह्माणं सिंहरूपिणं विष्णुं वराहरूपेण लिंगस्याधस्तात्प्रमुखं ब्रह्माणं दक्षिणे तस्य कृता
ञ्जलिपुटं तथा वामे विष्णुं महाबाहुं कृताञ्जलिपुटे स्थितं मध्ये लिंगं महालिंगं महाभ
क्तिसंस्थितं कृत्वा भक्त्या प्रतिष्ठाप्य शिवसायुज्यमाप्नुयात् कृत्वा भक्त्या यथान्यायं शिवलोके म
हीयते इत्यादि महापुराणे लैंगे मूर्त्तिनवप्रतिष्ठाविधिर्पंचसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥ लिंगप्रतिष्ठा ॥

अर्द्धनारीश्वरं देवं चतुर्भुजमनुत्तमं वरदाभयहस्तं च शूलपद्मधरं प्रभुं स्त्रीपुंभावेन संस्थानं
सर्वाभरणभूषितं कृत्वा भक्त्या प्रतिष्ठाप्य शिवलोकं स गच्छति तत्र भुक्त्वा महाभोगानणिमा
दिगुणैर्युतः आचंद्रतारकं ज्ञानं यत्नो लब्ध्वा विमुच्यते यः कुर्याद्देवदेवेशं सर्वज्ञं तं चकुली
श्वरं कृतं शिष्यैः प्रवृतं भिक्षां व्याख्यानोद्यतपाणिनं कृत्वा भक्त्या प्रतिष्ठाप्य शिवलोकं स गच्छति
तत्र भुक्त्वा सुविपुलान् भोगान् युगशतं ततः भुक्त्वा तु विपुलान्भोगान् पुनर्युगसहस्रशः ज्ञा
नयोगं समासाद्य तत्रैव विमुच्यते सर्वदेवप्रणाम च स्थितं सकमलैर्लसितैः विराजितान
मुद्ध्सा चिताभस्मानुलेपिनः त्रिपुंड्रधारिणा क्तेनाशिरोमालाधरस्य च ब्रह्मणः केशजं
नैकमुपवीतं च विभ्रतः विभ्रतो वामहस्तेन कपालं ब्रह्मणो वरं विष्णोः कलेवरं केव विभ्र
तः परमात्मनः कृत्वा भक्त्या प्रतिष्ठाप्य शिवसायुज्यमाप्नुयात् कालकूटं करालं च विषाया
सीनमासने कृत्वा भक्त्या प्रतिष्ठाप्य मुच्यते भवबंधनात् ॐ नमो नीलकंठाय इति प्रणाद
राष्टकं मंत्रमेनं समुच्चार्य तापानकैः सप्रमुच्यते मंत्रेणानेन गंधाद्यैर्भक्त्या विज्ञानुसारतः
संपूज्य देवदेवेशं शिवलोके महीयते जालंधरांतकं देवं सुदर्शनधरं प्रभुं कृत्वा भक्त्या प्र
तिष्ठाप्य द्विधाभूतं जलंधरं प्रयाति शिवसायुज्यं नात्र कार्या विचारणा सुदर्शनप्रदं देवं सा
तास्सर्वांकलदणां अर्च्यमानेन देवेन वर्चितं नेत्रपूजया कृत्वा भक्त्या प्रतिष्ठाप्य विष्णुलोके म

षसंयुतैः अप्सरोगणसंकीर्णैर्दिव्यानन्दतूर्यभैः नूनं तं देवदेवेशं शैलजासहितं प्रभुं सह
स्रबाहुं सर्वज्ञं चन्द्रबाहुमथापि वा भृङ्गारैर्भूतसंघैस्तु संवृतं परमेश्वरं ब्रह्मेन्द्रविष्णुसोमाद्यैः
कृतांजलिपुटैर्गणैः नूनमद्भिः रुद्रैः स्कन्दैः सर्वतः स्तवैः स्तोभितैः गत्वा शिवपुरं दिव्यगण
पत्यमवाप्नुयात् नूनं तं देवदेवेशं शैलजासहितं प्रभुं सहस्रबाहुं सर्वज्ञं चन्द्रबाहुमथापि
वा भृङ्गारैर्भूतसंघैस्तु संवृतं परमेश्वरं शैलजासहितं सानन्दं वृषभध्वजमीश्वरं ब्रह्मेन्द्रवि-
ष्णुसोमाद्यैः कृतांजलिपुटैर्गणैः मातृभिर्मुनिभिश्चैव संवृतं परमेश्वरं कृत्वा भक्त्या प्रतिष्ठा
प्य यत्फलं तन्न हृदाम्यहं सर्वयज्ञतपोदानतीर्थवेदेषु यत्फलं तत्फलं शतजं पालभ्यानततो
याति शिवं पदं तत्र भुक्त्वा महाभोगान्यावदाभूतसंप्लवं स्वस्थानेऽर्चनः प्राप्नोति मानवं पद
माप्नुयात् इमं द्वादशकं चैव मांच सिद्धार्थसंयुतं स्वधूम्रवर्णरक्ताद्यं त्रिनेत्रं चंद्रशेखरं
वक्त्रश्चापधरं मूर्ध्नानागदंष्ट्रं धनुर्हरं सिंहचर्माम्बरीयं च मृगचर्मोत्तरीयकं तीक्ष्णदंष्ट्रं भुजंग
दाहस्तं पालादृशोन्तयाणिनं हुंहुंकारमहाशब्दं शाहितागखिलदिङ्मुखं पुंडरीकाक्षितेनदाम्भा
नि भंतं कंठकंयथा हस्ततत्स्वनदं तत्स्थपिवंतं कृतसहि[illegible]रं नूनं तं भूतसंघैस्तु संवृतं सगणं प्र
णु कृत्वा भक्त्या प्रतिष्ठाप्य यथाविभवविस्तरं सर्वान्विघ्नान्विनिर्जित्य शिवलोके महीयते
तत्र भुक्त्वा महाभोगान्यावदाचंद्रतारकं ज्ञानं शिवात्मकं लब्ध्वा रुद्रेभ्यः स मुच्यते तेन

क्षोनित्यंजपपरायणः ऋष्यादिरयकतेमंत्रं त्रितिप्रोक्तं तमोदृति विनियोगंप्रवक्ष्यामि
हमंत्रप्रयोजनं शेषंईस्वंवा तिमवक्ष्ये विनियोगमज्ञानतः यस्ययेन विद्युंजीतकार्ये
णतद्विशेषतः विनियोगः सर्वेषांयपृहिकामुष्मिकंफलं विनियोगजमायुष्यमारो
ग्यमनुनिमग्ना गंडोपर्यंत विस्तानृन्सर्वीतोसोलमेयत्र ओदनापाश्रमिषेकंवावायुमर्ष॰
णमेवच स्नानेचसंध्यायांसेवकुर्वीदेकादशेतवे ऋषिपर्वतमाहस्यजपेल्लक्षमतंद्रितः
महानद्यांहितलक्षंमदीर्घमायुरवाप्नुयात् हर्षातुरामिलावापि गुड्डचीउरिकापिवा॰
तेषांतुदशसाहस्रहोमंप्रकाशकुर्वयेत अध्वत्थस्पर्शमाश्रित्यजपेल्लक्षंतुसर्वपीः॰
जपेद्दशसहस्रान्तहोमंमृत्युर्हरोभवेत् आदित्यानिमुखोभूत्वाजपेल्लक्षंमनन्यधीः॰
अर्केवपशतनितज्ज्जुहुयाद्येवर्धते एकादशानगुजीयादन्नंवेवाभिमंत्रितं भक्षयेच्च
ध्यानसाधायविषस्यस्मृतंभवेत् जपेल्लक्षंतुपर्वीकृत्वाथाहदशानेनवैसूर्यनिमग्नु
पस्थाससम्यगालिंगमाप्नुयात् नदीतोयेनसंपूर्णोघटंतोयेनशोभनं जप्त्वायुतंहरदतो
रोगाणांभेषजंभवेत् अष्टाविंशतिजप्ताब्बमश्नीयादन्नहरोदवः ऊक्त्वावक्तावसालास्य
रेखावारोगप्रमज्ञाते चंद्रसूर्यग्रहेचैवमुक्तोप्यविधिनाशुचिः यावद्ग्रहणमोक्षंतुतावज्ज॰
ष्टासमाहितः जपेत्समुद्रगामिन्यांविमोक्षेग्रहणस्यतु अष्टोत्तरसहस्रेणापिवेतब्राह्मी

णो वा पितस्याज्ञां शिरसा वहेत् । श्रेयार्थी यस्तु गुर्वाज्ञां मनसापि न लंघयेत् । गुर्वाज्ञापाल-
कः सम्यक्कृत्वा न संपत्तिमश्नुते । गच्छन्नपि स्थितः शयन् भुंजन् यद्यत्क्रियां समाचरेत् । समस्त
यदि तत्सर्वं कर्तव्यं गुरवे गुरुणा । गुरोर्देवस्तु मन्त्रस्य श्रेयान् वा संनिभो भवेत् । गुरुर्देवो यतः सा-
दानरूपं हरदेवमंदिरं । पापिनां च यथा नो गात्रतापैः पुनर्नृप भवेत् । तद्वदाचार्यसंगेन तद्धर्म-
फलभाग्भवेत् । यथैव वह्निसंतप्तो नाशमायाति कांचनं । तथैव गुरुसंपर्कान्मलमजति
मानवः । यथा वह्निसमीपस्थं घृतकुंभो विलीयते । तथा पापा विलीयंते आचार्यस्य समीप-
तः । यथा प्रज्वलितो वह्निः शुष्कमार्द्रं च निर्दहेत् । गुरुस्तुष्टो दहत्येवं पापं तत्क्षणजन्मना-
ब्रह्मा हरिश्च रुद्रो देवाश्च मुनयस्तथा । कुर्वंति न त्वनुग्रहं गुरौ रुष्टे न संशयः । कर्म-
णा मनसा वाचा गुरोः कोपं न कारयेत् । तस्य कोपेन दह्यंते ह्यायुः श्रीज्ञानसत्क्रियाः ।
ततः कोपं ये करिष्यंति ते सोपद्रवा भवन्ति निष्फलाः । यमाश्च नियमाश्चैव नाशं कार्याणि विश्वरणा
गुरोर्निन्दां च यः कुर्यान्न वदेत्स्वयं ततः । कदाचिद् महापापी रौरवं नरकं व्रजेत् । विनैव
चिन्तेन ततः यथा वा चाचसंस्तब्धता निष्फलं न कारयेद् विक्रियया च गुरोः सदा निर्गुणस्या-
पि तेन तस्य नैव शुश्रूषा प्रशस्तं भाग्यं भवेत् । गुरोर्हितं प्रियं कुर्यात् न चैव परिवर्तनं । तस्मात्सर्वदा
पादौ वंदनीयश्च सर्वदा । समीपस्थोऽपि नत्वा प्रणम्य वंदनीयस्तु सदा । एवमाचारमन्म-

यत्नेन धर्मकामार्थमुक्तये प्रयतस्तु नरः कर्तुं प्रासादं परमेष्ठिनः समार्जलेपनैः सोपि स-
र्वान्कामानवाप्नुयात् संमार्जनं च यः कुर्यात् मार्जन्या मृदुसत्तया चांद्रायणसहस्रस्य
फलं मासेन वै भवेत् यः कुर्यादहस्तस्तेन गंधगोमयवारिणा आलेपनं यथान्यायं चंद्रवत्रा
णं लभेत् अर्द्धक्रोशं शिवक्षेत्रं शिवलिंगात्समंततः यस्मात्क्षेत्रं तु तज्ज्ञानप्रमाणान्तु शिव
लोकमवाप्नुयात् स्वयंभूतस्य मानानि तथा बाणस्य सत्तमाः स्वयंभूतस्य अर्द्धं स्यादा
र्षे च तदर्धकं मानुषस्य तदर्द्धं स्यात् क्षेत्रमानं द्विजोत्तमाः एवं यतीनामावासे क्षेत्रं द्वि
जोत्तमाः रुद्रावतारे चार्धं यच्छिष्यैर्वै प्रशीष्यके नरावतारे शिष्यैश्च तच्छिष्यैश्च प्रशीष्य
के श्रीपर्वते महापुण्ये तस्य प्रांतेपि चाहिजाः तस्मिन्हि यत्क्षेत्रमाणात्त्रिवसायुज्यमाप्नुया
त् वाराणस्यां तथा चैव अविमुक्ते त्रिविष्टपे केदारे च महादेवे प्रयागे च विशेषतः कुरु
क्षेत्रे च यः प्राणान्संत्यजेद्याति निर्वृतिं प्रभासे पुष्करे चैव अमरेश्वरे सातंके वाम
जेत्प्राणांस्तथा वै जंबुकेश्वरे भृगुकेम्बकर्णे भास्करे शैलयाहेश्वरे नयप्या हिरण्यगर्भेन
दीशे मृतो याति परां गतिं नियमैः शोषयेद्देहं त्यजेन्न देवे शिवसन्निधौ तयाति शिवतां
योगी मानुषे दैविकेपि वा आर्षे वापि मुनिश्रेष्ठास्तथा स्वायंभुवेपि वा स्वयंभुनेथवा बाणे
नात्र कार्या विचारणा आद्याधिशिवदेवेशं पूज्य परमेश्वरं स्वदेहपिंडं जुहुयात् यः स

कुर्यात्तदायः शुभं विप्राः हिमशैलसमुन्नतं । हिमशैलोपमैर्यानैर्गत्वा शिवपुरं शिवं ज्ञानयो
गं समासाद्य गाणपत्यं समवाप्नुयात् । तत्तादृशीं स्त्रियां वा यः प्रासादं यः स्वशोभनं कृत्वा वि
ज्ञानुसारेण भक्त्या रुद्राय प्रापयेत् । यत्फलं लभते मर्त्यस्तत्फलं प्रवदाम्यहं । हिमशैलेन कृते
भक्त्यायुक्तफलं प्राकृ प्रचोदितं । तत्फलं सकलं लब्ध्वा सर्वदेवनमस्कृतः । रुद्रलोकमनु
प्राप्य रुद्रैः सार्द्धं प्रमोदते । महेन्द्रगिरिणा मानप्रासादं रुद्रसमन्वितं । दत्वा यत्फलमाप्नोति तन्न
फलं शृणुत द्विजाः । महेन्द्रपर्वताकारैर्विमानैर्वृषसंयुतैः । गत्वा शिवपुरं दिव्यं भुक्त्वा भोगा
न्यथेप्सितान् । ज्ञानं विचारितं रुद्रैर्विमानैर्वृषसंयुतैः । गता शिवपुरं दिव्यं भुक्त्वा भोगान्यथे
ज्ञानं विचारितं रुद्रैः संप्राप्य मुनिपुंगवाः । स्थित्वा यावत्स्वकां शिवलोकमवाप्नुयात् । हेमाय
स्तंभकुड्यीनप्रासादं रत्नशोभितं । द्राविडं नागरं वापि केसरं वापि यान्ततः । कृत्वं वा मण्डपं वा
पि समं वा दीर्घमेव च । तत्सम्प्रशक्त्या तेषु कुण्डं पंचशतयुगं वसेत् । जीर्णं वापतितं वापि स्फुटितं संस्कृ
तं तथा । पूर्ववत्कारयेद्यस्तु द्वारादेः सम्भवेद्यथा । प्रासादं मण्डपं वापि प्राकारं गोपुरं तथा
कृत्वा रत्नाधिकं पुण्यं लभेत नात्र संशयः । तृणसर्पवा पक्वमीन रुद्रदेवेन रक्तम्यः । कर्मयाति
स नवै देहो रुद्रलोके महीयते । पश्चात्सभोगसिद्ध्यर्थं नरो रुद्रालये महान् । कर्मकर्मयीय
दिव्यक्रीसोपि भोगान्समश्नुते । तस्मादायतनं भक्त्या यः कुर्यान्मुनिसत्तमाः । कारयेत्सर्व

च मृतः स्वयं द्विजश्रेष्ठ रुद्रं च समवाप्नुवान् यः प्रातर्देवदेवेशं लिंगं चाशिवरूपिणं पश्येत्स
याति सर्वोत्म्यां रधिकां गतिमेव च मध्याह्ने च महादेवं दृष्ट्वा यज्ञफलं लभेत् सायाह्ने स
र्वयज्ञानां फलं प्राप्य विमुच्यते अर्द्धमासकृतं पापं दृष्ट्वा पर्वणि मुच्यते अष्टम्यां चाष्टदिवसैः
कृतं सर्वं त्यजेन्नरः प्रदोषे शंकरं दृष्ट्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते मानसैर्वाचिकैः पापैः कायिकैः
सुमहत्तरैः तथोपपातकैश्चैव पापैश्चैवानुपातकैः सकामेह्येशमीशानं दृष्ट्वा लिंगगतं प्र
भुं मानसं यत्कृतं पापं तस्मान्मुच्यति गाणेशता अयने चाद्विषुवे चैव द्विलिप्तेषु नरे तथा विषुव
चैव संपूज्य स याति परमां गतिं प्रदक्षिणत्रयं कुर्यात्प्रसन्नेन मनसा नरः सर्वपापसमन्यात्वं
नमूड्ड गमाप्नोति नरः पदे पदेऽश्वमेधस्य यज्ञस्य फलमाप्नुयात् वाचावेद्यः शिवं नित्यं
संरोति परमेश्वरं सोऽपि याति शिवस्थानं प्राप्यार्कं प्रभदे वर्णे लिमानं मंडपं देवं गंध
गोमयवारिणा मुक्ताफलमयैश्चूर्णैरिंद्रनीलमयैः शुभैः पद्मरागमयैश्चैव स्फाटि
कैश्च हेमशोभनैः तथा मारकतैश्चैव सौवर्णैः राजतैस्तथा नद्यैर्लौकिकैर्वापि चूर्णै-
श्चूर्णैर्विवर्जितैः आलिख्य कमलं भद्रं दशहस्तप्रमाणतः सकर्णिकं महाभागा म
हादेवसमीपतः तत्रावाह्य महादेवं नवशक्तिसमन्वितं पंचभिस्तु तथा षड्भिरष्टभिश्च
दृष्टं फलं पुनरष्टभिरीशानं दशाष्टदशभिस्तथा पुनर्वा सेवदशभिः संपूज्य प्रणिप-

५७

याति शिवं पदं यावन्नावन्निशाह्नाशे भूत्वा शाणान्न विसृजेत् शिवक्षेत्रे मुनिः श्रेष्ठः शिवसा-
सायुज्यमाप्नुयात् तिलप्रदद्दयं वापि शिवक्षेत्रेव सेवयेत् स याति शिवसायुज्यं नात्र का-
र्याविचारणा क्षेत्रस्य दर्शने पुण्यं प्रवेशस्तस्याधिकः तस्माच्छतगुणं लिंगदेशस्पर्श
प्रदक्षिणं तस्माच्छतगुणं ज्ञानलस्नानेन ततः परं क्षीरस्नानेन तथा तो विंशः शताधि
कमनुत्तमं दध्ना सहस्रमाख्यातं मधुना तच्छताधिकं घृतस्नानेन तो विंशः पंचपंचशा-
ताधिकं तस्मात्कोटिगुणं पुण्यं पंचामृतार्चनं शिवालये नियमैः संत्यजेद्यस्तु देहं तस्य शा-
ताधिकं देहं तस्य शताधिकं शिवक्षेत्रसमीपस्था नदी वाप्यावगास्यव त्यजेद्देहं महायशः
शिवलोके महीयते शिवक्षेत्रसमीपस्था नदा नद्यो हि ज्ञोत्तमाः वापीकूपतडागाश्च शिव
तीर्थमिति स्मृताः स्नात्वा तेषु च नरो भक्त्या तीर्थेषु मुनिसत्तमाः ब्रह्महत्यादिभिः पापैः मु-
च्यते नियतात्मवान् प्रातः स्नात्वा द्विजश्रेष्ठः शिवतीर्थेषु मानवः अश्वमेधफलं प्राप्य ब्र-
ह्मलोकं स गच्छति मध्याह्ने शिवतीर्थेषु भक्त्या स्नाति सकृन्नयः गंगास्नानसमं पुण्यं लभ-
तेनात्र संशयः अस्तंगते तथा सूर्ये स्नात्वा गच्छेच्छिवं पदं पापकंचुकमुत्सृज्य शिवतीर्थेषु
मानवः द्विजास्त्रिषवणं स्नात्वा शिवतीर्थे सकृन्नरः शिवस्य गणतां याति नात्र कार्याविचा-
चारणा पुरा तत्सूकरः कश्चिद्ध्यानेन दष्टुभयात्सधि वाराणप्रसंगात्तस्याः शिवतीर्थे विगाह्य

सार्द्धं महेश्वरं पश्यति विमलेद्धरौ रुद्रैः पञ्चायतनक्रमात् प्रणवादिनमोंतं हि सर्ववर्णानि
स्वरान्ताः संपूज्यैवं सुनिश्छिद्रां गंधपुष्पादिभिः क्रमात् ब्राह्मणान्भोजयेत्तत्र पंचाशद्विधिपू-
र्वकं भक्तमाल्योपवीतं च कुंडलं च कमंडलुं आसनं चैव तद्दंडं वर्तुलीयं वहन्मेव च दद्यात्तेषां
द्विजेंद्राणां देवदेवाय शंभवे महाचरुं निवेद्यैव वह्निकं सोपि पुनं तथा स्त्रं तेव देवदेवाय दद्या
पयेद्वर्णमंडले योगेश्वरो गङ्गाणिपीठाय निवेदयेत् ॐकाराद्यं जपेद्धीमान् प्रीत
वर्णमनुक्रमात् एवं मालिख्य यो भक्त्या वर्णमंडलमुत्तमम् यत्फलं लभते मर्त्यस्तत्तद्दा-
मि समासतः सांगान्वेदान्यथान्यायमधीत्य विधिपूर्वकं इष्ट्वा यज्ञैर्यथायज्ञं ज्योतिष्टोमा
दिभिः क्रमात् ततो विश्वजिदंतैश्च यज्ञानुत्साद्य यत्नतः वानप्रस्थाश्रमं गत्वा सदारः साग्निरेव
च चांद्रायणादिकाः सर्वाः कृत्वा कृत्वा तपः क्रिया द्विजाः ब्रह्मविद्यामधीत्यैव ज्ञानमासाद्य यत्नतः
ज्ञानेन ज्ञेयमालोक्य योगी यत्फलमाप्नुयात् तत्फलं लभते सर्वं वर्णमंडलदर्शनात् येन केनापि
वा मंत्रैः प्रलिख्य यत्नतो यतः उत्तरेद्दक्षिणे वापि एवं पूतो वा द्विजोत्तमाः ततः कोणे पि वा पूर्वे
ऽलंकृत्य समं ततः पुष्पाद्यैर्ध्वजादिभिः एवं सर्वपापैः प्रमुच्यते यस्तु गर्भगृहं भक्त्या सकृदा-
लिप्य सुव्रताः चंदनाद्यैः सकर्पूरैर्गंधद्रव्यैः समंततः विकीर्य गंधपुष्पैश्च धूपैर्दीपैश्च त
द्विधैः प्रार्थयेद्देवमीशानं शिवलोकं स गच्छति तत्र भुक्त्वा महाभोगान् कल्पकोटिशतं नरः

सव नैवेद्यं देवदेवाय दत्त्विति सानुफलं लभेत् । शालिपिष्टादिभिश्चैव पद्ममालिख्य निर्द्धनः । स
र्वौक्क मशिवलं प्राप्नुवल भेन्नात्र संशयः । द्वादशारेन थालिख्य मंडले पद्ममुत्तमं । रत्नचूर्णा
दिभिश्चैव तथाष्टादशभिः स्मृतौः । मंडलस्य च मध्ये वै भास्करस्याथ्य पूजयेत् । ग्रहैश्च सप्त
तं याति सूर्यसायुज्यमुत्तमं । एवं प्रतिमपर्यायषडंगं परिकल्प्य च । मध्ये देशे च देवेशीं प्रकृतिं
ब्रह्मरूपिणीं । दक्षिणे सत्त्वमूर्तिं च वामतस्तु रजोगुणं । अग्रतस्तु तमोमूर्तिं मध्ये देवीं महांबिकां
पंचभूतानि तन्मात्र पंचकं चैव दक्षिणे । कर्मेंद्रियाणि पंचैव तथा बुद्धींद्रियाणि च । उत्तरे विन्यस्
य परस्मैचैव पूजयेत् । आत्मानं चोत्तरात्मानं परमात्मानमेव च । अहंकारं च मनसा सर्वयत्न
फलं लभेत् । एवं वः कथितं सर्वं प्रकृतं मंडलं परं । यतो वक्ष्याम्यविदिसंज्ञाः सर्वकामार्थसाध
कं । गोचर्ममात्रमालिख्य मंडलं गोमयेन तु । चतुरस्रं विधानेन वाह्ये रेखाद्वयसमन्वितम् । अ
लंकृतं विधानाद्यैर्ध्वजैश्चापि मनोरमैः । दुहिदैरर्द्धचंद्रैश्च हेमैरप्सूपटकैः । सितैर्वि
काशितैः पद्मै रक्तैर्नीलोत्पलैरपि । मुक्तादामैर्विमानैश्च लंवितैर्वितनैर्ध्वजैः । सिताभ्रपटकै
श्चैव स्तव्रणैः स्वर्णकुंभकैः । फलपल्लवमालाभिर्वैजयन्तीभिरंशुकैः । पंचाशद्दीपमाला
भिर्धूपैः पचविधैस्तथा । पंचाशद्दलसंयुक्तमालिखेत्पद्ममुत्तमं । तत्र वर्णैस्तथा चूर्णैः
श्वेतरक्तचूर्णैरथापि वा । एकहस्तप्रमाणेन क्रमात्पद्मविधानतः । कर्णिकायां न्यसेद्देवदेवा

संस्नपनं च विशेषतः त्रैलोक्यमखिलं दत्वा यत्फलं परिकीर्तितं शिवार्थं सर्वदा कार्यो उत्तणा हिं
साद्द्विजोत्तमाः यज्ञार्थं पशुहिंसा च दत्ता त्रियैर्द्विजश्वासने विहिता विहितं नास्ति योगिनो ब्रह्मवा
दिनो यस्मात्तस्माद्ब्रह्म हंतव्या ब्रह्मसज्जलसंभवा ब्रह्महत्यासमं पापं मात्रेयो विनिहत्य च त्रि
यः सर्वान्न हंतव्याः पापकर्मरतान्यपि न यज्ञार्थं स्त्रियो मर्त्याः सर्वे सर्वत्र पूजयेत् सर्ववर्णे
षु विप्रेंद्राः पापकर्मरतान्यपि मलिनान्रूपवंतश्च विरूपान्मलिनान्वराः न हंतव्याः सदा मर्त्ये
शिववाक्यकया तथा वेदबाह्यव्रताचाराः श्रौतस्मार्तबहिः कृताः पाखंडिन इति ख्याता न
संभाष्या द्विजातिभिः न स्प्रष्टव्या न द्रष्टव्या दृष्ट्वा भानुं समीक्षते तथापि ते न वध्याश्च मर्त्ये
रन्यैश्च जंतुभिः सुसंवृक्षाणि या मर्त्याः सतां न तु द्विजोत्तमाः रुद्रलोकमवाप्नोति समभ्यर्च्य
महेश्वरं भवंति निर्दयाः सर्वे निर्दयाश्च निसत्तमाः भक्तिहीना नराः सर्वे भवे परमकार
णे ये भक्ता देवदेवस्य शिवस्य परमेष्ठिनः आप्नुवंतो विमुक्तिं ते भुक्त्वा भोगान्निवर्तते पुत्र
दारेषु गृहेषु नृणां सक्ता तथा ये तु महादेव शास्त्रकृत्य समाप्य ते तापसानां तेषां
न हरं पमेशलोकः इत्यादि लैंगे ~ सूत उवाच कथं पूज्यो महादेवो मंत्रैर्मंत्रैर्महामते आ
त्मवीर्यं स्तस्य पूज्यैश्च सत्यं सह प्रजापतिः संवत्सरसहस्राणि तपसा प्राप्य शंकरं तपश्चरंति
सुराश्चापि कथं देवं यजामि तं सूत उवाच कथितं तथ्यमेवात्र पूजा अभिमुनिपुंगवाः तथापि

15

45

सदेहः गंधर्वैः सह मैः सर्वयोषिद्भिर्वृतं मंदिरं क्रमात् प्राप्य यथैव मालायां गंधर्वैः सह प्रशंसितः क्रमा-
दागत्य लोकेस्मिन् राजा भवति वीर्यवान् इत्यादिमहापुराणे लैंगे षट्सप्ततितमोध्यायः ७६
सूत उवाच वस्त्रपूतेन तोयेन कार्यं चैवोपलेपनं शिवक्षेत्रे मुनिश्रेष्ठा नान्यथा सिद्धिरि-
ष्यते आपः पूता भवंत्येता वस्त्रपूताः समुद्धृताः अपूता नाम निःशार्दूला नादेयाश्च विशेष-
तः तस्मादेव सर्वकार्याणि देविकानि द्विजोत्तमाः अद्भिः कार्याणि पूताभिः सर्वकार्यार्थ-
सिद्धये वस्त्रभिर्मिश्रितानां प्राणिनां बहुधा भुक्ता ब्रह्मवत् यस्यापि सकलं वारि पूताभि-
ष्वसंलभेत् संमार्जनं तथा नृणां मार्जने च विशेषतः अग्निकुंडेन केसेव वस्त्रपूर्णानि तो-
यसंग्रहे हिंसा सदा गृहस्थानां तस्माद्धिंसां विवर्जयेत् अहिंसैव परो धर्मः सर्वेषां प्रा-
णिनां द्विजाः तस्मात्सर्वप्रयत्नेन वस्त्रपूतं समाचरेत् तद्दानमभयं प्रोक्तं सर्वदानोत्तमो-
त्तमं तस्मात्परिहरेद्विद्वान् हिंसादेः सर्वदा नृणां मनसा कर्मणा वाचा सर्वदा हिंसकं नरं व-
र्जयित्वा जंतवः सर्वे हिंसयंति पुरुषं तिच त्रैलोक्यमखिलं दत्त्वा यत्फलं वेदपारगे तत्फलं
कोटिगुणितं लभतेऽहिंसको नरः मनसा कर्मणा वाचा सर्वभूतहिते रताः दयादर्शिन-
ः ये यान्ति रुद्रलोकं व्रजंति ते तस्मात्सर्वप्रयत्नेन वस्त्रपूतेन वारिणा कार्यमभ्युक्षणानि

सगिरिंमहात्मा मरुत्प्रभेगोपुरमाविदेवः ततोघनारीगजवाजिसंकुलं रथैरनेकैरमरारिसूदनः ग
णेर्गणेशस्यगिरींद्रसंभवंमहापुरंद्वारहरिस्त्रदेविकं अथजांबूनदमयैर्भवनैर्मणिभूषितैः
विमानैर्विविधाकारैःप्राकारैश्चसमावृतं दृष्ट्वाशंभोःपुरोवासंदेवैःसब्रह्मकैर्हरिः प्रहृष्टवद
नोभूत्वाप्रविवेशततःपुरं हर्म्यप्रासादसंबद्धंमहालयसमन्वितं द्वितीयंदेवदेवस्यचतुर्द्वारंसु
शोभनं वज्रवैडूर्यमाणिक्यमणिजालैःसमन्वितं दोलावितेपसंयुक्तंचंद्रचामरभूषितं मृ
दंगमुरजैर्दुंदुभिवीणावेणुनिनादितं नृत्यद्भिरप्सरःसंघैर्भूतसंघैश्चसंवृतं देवेंद्रभवनाकारैर्भव
नैर्दृष्टिमोहनैः प्रासादशृंगेषुगतापौरनार्यःसहस्रशः पुष्पांजलयःहस्तार्थाः स्थिताःकरैस्तस्यहरेः
समंतात्प्रक्षिपतिपुष्पवृष्टिंयथाभवस्य दृष्ट्वानार्यस्तदाविष्णुंमदाघूर्णितलोचनाः विशालनयना
यत्तानन्तुर्नृमुजंगुः काश्चिद्दृष्ट्वाहरिंनार्यःकिंचित्प्रहसिताननाः काश्चिद्विस्रस्तहस्ताश्च
स्रस्तकांचीगुणाजगुः चतुर्थंपंचमंचैवषष्ठंचैवसप्तमंतथा अष्टमंनवमंचैवदशमंचपुरोत्तमं
अतीत्यासाद्यदेवस्यपुरंशंभोःसुशोभनं सुहसंख्यतरांशुभ्रंकैलासशिखरोपमे सूर्यमंडलसंका
शैर्विमानैश्चविभूषितं स्फाटिकैर्मंडपैःशुद्धैर्जांबूनदमयैस्तथा नानारत्नमयैश्चैवदारगवरि
त्रविभूषितं गोपुरैर्गोपितंशंभोर्नानाभूषणभूषितैः अनेकैःसर्वतोभद्रैःसर्वरत्नमयैस्तथा

यथान्यायं पंचभिः प्रणवेन च सयाति ब्रह्मसायुज्यमेवं संपूज्य पणोकरे इत्यादिमहापुराणे लैंगे
शिवार्चनविधौ ७८ ऋषय ऊचुः कथं पशुपतिं दृष्ट्वा पशुपाशविमोक्षणं पशुत्वं तत्यजुर्देवास्तन्
नो वक्तुमिहार्हसि सूत उवाच पुरा कैलासशिखरे भोगाख्ये स्वपुरे स्थितं समेत्य देवाः सर्वज्ञं तनय
जुस्तत्प्रसादतः हिताय सर्वदेवानां ब्रह्मणा च जनार्दनः गरुडस्य तथा स्कंधमारुह्य पुरुषोत्त
मः जगाम देवताभिर्वै देवदेवांतिकं हरिः सर्वेषामाप्य देवेशं साद्रं गिरिवराश्रमं सेंद्राः ससाध्या
सयमाः प्रणेमुर्गिरिमुत्तमं भगवान्वासुदेवोसौ गरुडाद्गरुडध्वजः अवतीर्य गिरिं मेरुमारु
रोह सुरोत्तमैः सकलदुरितहीनैः सर्वदं भोगसौख्यं मकुरमुदितहंसं नादितं नागहृंदैः मधु
मधुकरगीतमारकालेयकाद्यैः पटरचितवनांतं कांतवातं सुतोये भवनशतसहस्रैर्जुष्टमा
दित्यकल्पैर्गिरिजगतिविदग्धैर्हंसहंदैश्चाभिन्नं यवरवदिरपलाशैश्चंदनाद्यैश्च वृक्षैर्द्विजव
रहरिवृंदैः कोकिलाद्यैर्हि रेफैः क्वचिदशोकवकुलद्रुमसंकुलं कुरवकैः प्रियकैश्च वकेतकया बहु
वदलनशाःशानपल्लवं गिरिवरं शुशुभे विविधैस्तथा गिरेः पुष्पे पुरं शार्वं कल्पितं विश्वकर्मणा
क्रीडार्थं देवदेवस्य भवस्य परमेष्ठिनः अपश्यंस्तत्पुरं देवाः सेंद्रोपेंद्राः समाहिताः प्रणेमुर्दूर
तश्चैव प्रभावाद्देवशूलिनः सहस्रसूर्यप्रतिमं महांतं सहस्रशः सर्वगुणैश्च भिन्नं जगाम कैला

मध्ये पुरुहूतमुखाः भवस्य बालार्कसहस्रवर्णं विमानं सार्थं परमेश्वरस्य अथ तस्य विमानस्य द्वारसंस्थो
गणेश्वरः भोभो देवा महाभागाः सर्वे निर्धूतकल्मषाः संप्राप्ताः सर्वलोकेशावन्तु महेश्वस्तुव्रताः नमा
हुर्देवदेवस्य वानरेंद्रमुखं प्रभुं पशुपाशविमोक्षार्थं दर्शयामास तं महेश्वरं पुरा पुरत्रयं दग्धुं पशुत्वं परि
भाषितं अथ द्वादशवर्षं वा मासं द्वादशकं तु वा दिनं द्वादशकं वापि कृत्वा यज्ञं तमुत्तमं मुच्यंते प
शवः सर्वे पशुपाशैर्भवस्य तु दर्शयामास तं देवा नारायणपुरोगमान् नंदी शिलादतनयः सर्वभूता
धिपो गुणीः तं दृष्ट्वा देवमीशानं सांबं सगणमव्ययं प्रणेमुस्तुष्टुवुश्चैव प्रतिकंठ कृताह्निजाः विज्ञा
प्यामितिकंठाय पशुपाशविमोक्षणं तस्य तदा प्रतः शंभोः प्रणिपत्य पुनः पुनः संप्रेक्ष्य तान् सुरान्
सर्वान् देवदेवो वृषध्वजः विज्ञाप्य तेषां देवानां पशुत्वं परमेश्वरः व्रतं पाशुपतं चैव स्वयं देवो महेश्वरः
उपदिश्य मुनीनां च सहास्ते चांबया सह तदा प्रभृति ते देवाः सर्वे पाशुपताः स्मृताः पशूनां च पतिर्य
स्मात्छिवः साक्षाद्द्विजोत्तमाः तस्मात्पशुपतिः प्रोक्तो व्रतं चोक्तं सुरेश्वराः तदा द्वादशवर्षांते मुक्ता
पाशाः सुरोत्तमाः ययुर्यथागतं सर्वे ब्रह्मणा विष्णुना सह एतद्वः कथितं सर्वं पितामहमुखाच्छ्रुतं
पुरा सनत्कुमारेण तथा व्यासेन धीमता यः श्रावयेच्छुचिर्भूत्वा विप्रान्देवान् द्विजोत्तमाः स देह
भेदमासाद्य पशुपाशविमोक्षणं षडंगसहितान् वेदानधीत्वा तेन निर्मितं सर्वदानोत्तमं पुण्यम
श्वमेधायुतात्मकं सर्वतीर्थाभिषेकाणां सर्वशत्रुविनाशनं संसारार्णवमग्नानां जंतूनाममितिमोक्षणं

प्राकारैर्विविधाकारैरष्टाविंशतिभिर्वृतं उपहारैर्महाहारैर्दिव्याविविधैर्वृतैः तडागैर्दीर्घिकाभि
श्च हेमसोपानपंक्तिभिः स्त्रीगणैर्गतिजिनैर्हंसैः सेविताभिः समंततः मयूरैश्चैव कारण्डैः कोकि
लैः कलवालकैः शोभिताभिश्च वापीभिर्दिव्याम्बुनजलैस्तथा संलापालापकुशलैः सर्वा
भरणभूषितैः स्तनभारावनम्रैश्च मदाघूर्णितलोचनैः गेयनादरतैर्दिव्यै रुद्रकन्यासमन्वितैः
नृत्यद्भिरप्सरःसंघैरमरैरपिडलीभिः प्रफुल्लाम्बुजहृदाद्यैरातोद्यिपवरैरपि रुद्रस्त्रीगणसं
कीर्णैर्जलक्रीडारतैस्तथा रत्नोत्तवरतैश्चापि विल्लितैश्च पदेपदे ग्रामीरागानुरक्तैश्च पद्मरागसम
प्रभैः स्त्रीसंघैर्देवदेवस्य भवस्य परमात्मनः दृष्ट्वा विस्मयमापन्नास्तस्थुर्देवाः समंततः तत्रैव ददृशुर्दे
वा हृदे रुद्रगणस्य च गणेश्वराणां वीराणामपि हृदे सहस्रशः सुवर्णाद्वनसोपानान्वज्रवैडूर्यभूषि
तान् स्फाटिकान्देवदेवस्य ददृशुस्ते विमानिकान् तेषां सृंगेषु दृष्ट्वा च नार्यः कमललोचनाः
विशालवक्षोजघना गंधर्वाप्सरसस्तथा किन्नर्यः किन्नराश्चैव भुजंगासिद्धकन्यकाः नानावेषधरा
श्चान्या नानाभूषणभूषिताः नानाप्रभावसंयुक्ता नानाभोगरतिप्रियाः नीलोत्पलदलप्रख्याः
पद्मपत्रायतेक्षणाः पद्मकिंजल्कसंकाशैरंशुकैरतिशोभनाः वलयैर्नूपुरैर्हारैरङ्गदैश्चित्रा
म्शुकैस्तथा भूषणैर्भूषिताश्चान्या मंडिता मडनप्रियाः दृष्ट्वा प्रहृदे सुरसुंदरीणां गणेश्वराणां सुर
सुंदराणां जगत्सुगेणपस्य पुरं सुरेंद्राः सुराधिपः शक्रपुरोगमाश्च दृष्ट्वा च तस्थुः सुरसिद्धसंघाः पुरस्य

लिं°
ग°पु°
८२

नैवतानामास्ताप विशुद्धये सर्वतीर्थफलं तस्य सर्वपापहरं शुभं संध्योपासनविहीने जपेद्दशश
तेन रः विदुराहे स्वचांडालैर्द्विजैः कृत्वैनायि स्पृष्टमन्नं न भुंजीत गृह्णाताहशतं जपेत् ब्र
ह्महत्याविशुद्ध्यर्थं जपेल्लक्षाष्टकं जपं [illegible] दं स्यात् [illegible] त्पातकं
शानां तदर्द्धं परिकीर्तितं [illegible] जपेन्नैव महत्सकं आत्मबोधपरं शुंभीवा
बोधप्रबोधकं शिवस्यात्मा जपेन्नं चतुर्वल द मनाकुल: पंचायुतं जपेद्दृष्टे प्राप्नोतिम
नुजः स्तुते जपेत्तु पंचलक्षं तु नियूहीमे द्विजः शुचिः पंचोयुतं जपेद्वेष्ट्रं प्राप्नोतिमा
नुजः स्तुते द्विपाणां विचित्रं भविष्यति वशवने आनंदकोजपेत् लक्षं पंच लक्ष मनाकुल:
त्रिपयाणं पंचानां स्वर्गं प्राप्नोति मानवः चतुर्लक्षं तस्यस्य जोजपेद्भक्तिसंयुतः भूता
नामिह पंचानां विजये मनुजो भवेत् चतुर्लक्षं जपेद्यस्तु मनः संयम्य यत्नतः सम्या
ग्विजयमाप्नोति करणानां वरानने पंचविंशतिलक्षाणां विजयं मनुजो भवेत् चतुर्ल
क्षं जपेद्यस्तु मनः संयम्य यत्नतः सम्यग्विजयमाप्नोति करणानां वरानने पंचविंशति
लक्षाणां विजयं मनुजो लभेत् मध्यरात्रेति निर्दीते जपेदं तमादरात् ब्रह्मसिद्धिमवा
प्नोति व तेनानेन संशयः जपेल्लक्षमनालस्यो निर्दीते च नवर्जिते मध्यरात्रे शिवस्यात्ता
पश्यते नात्र संशयः अंधकारे विनाशदीपश्चैव प्रकाशते स्वदयानर्वहिरोपि भविष्यति सम°

वसहिजः येहिकांत्र भते केपां सर्व शास्त्र भवं शुभं तारमती भवेद्दे वी लक्ष्मणा वाणीति मा
नुषी यह नक्षत्र पीडा स्तज येद्बला शुभं तनरः कुमा वा शुभकर स्तं तथा र पीड व्ययो स्रुति
डः स्वप्नदर्शने त्वा ताज येहे वा शुभं नरः स्नेना हशात ह त्वा स्तुः शांति भविष्यति च
ड्र स्त्र्य यग्र हे लिंग स्र तन्मार्गे या या विधिः यत्किंचित्स्मार्गे महे हेविजय दश तस्मादशत् सं
निमोतन स्पदेव स्तसुचिः संयुतजात्मैः सर्वोक्ता ब्रवा श्वोति पर योना च संशयः गजाणां
तु स्माणानु योगिनी नां कुते यत्नः आप्याप मे सुर विध्र्न ता नुकृ यान्मृत्ति पाहुति मात्स
न स्पर्शीवि धिना सुतं भक्ति समन्वितः तेषां मनेह सुशांति स्त्रुत्र भविष्यति नसंशयः
उत्पत्तिः शत्रुबाधाया स्तकृवाद सुतं सुचिः पालाश ह्नाभि ये देवि नराः शांति भविष्यति
आभिचारिक बाधा या मैनेदे वस्मा वचनात् सर्व स्वस्ति तनसुतं किः शत्रोः पीडा भविष्यति
विहेव याणार्थं नुकृ याद्दे भीन स्तभि पाद्दे कं वदं वधाति तो मेन साई पूणां हस्ते सुरणावा विष
णा रुधिरा भक्तां विहेवणा कंत्र नृणां प्रायश्चित्तं प्रवक्ष्यामि सर्व पाप विशुद्धये पापशुद्धि
ध्या सम्यक् कर्तव्यं यत्नो सिनः पापशुद्धिर्यतः सम्यग्ज्ञान स्तप सिद्धिवत् पापशुद्धि
नैवेत्तंसः क्रियाः सर्वास्तु निष्फलाः ज्ञानेवदीयते तस्मात्कर्तव्यं पापशोधनं विद्यालक्ष्मी
विशुद्ध्यर्थं मां ध्यातां जलिनासु मे ऽशिवनेकादशे नाद्दिर्व भिर्षिचेत्समं ततः श्रेष्ठो नरशांते

तिष्ठः सदा नृणाः योऽसावज्ञानदोषेण नानाज्ञानेन स्थितः तस्मादेतत्सर्वं बाधुर्कायमीय
मैनसंशयः श्रम त्रिकोहेन तथैपि शास्त्रं न बुद्ध्यमाणस्तनौ अहिंमन्यादयोस्त्र संसारो
विडंबा द्विजाः तस्मादेतानुमविकंहृष्णमित्सुमयात्मके संस्पेन्सर्वेयत्नेन विरक्तः
सोभिधीयते शास्त्रमिरुच्यते भोगस्तु तेः कर्मस्वत द्विजाः मूर्हीसोऽज्ञानतः सारक्तः
बीणांकर्मणः फलं तत्स्वभावः सर्वेषां कानोऽहुष्ठेनचाम्ब्या प्रवर्तिकाः तेषामंत
कर्माण्यनहिंदः निवृत्तिलक्षणो धर्मः समर्थानामिहोच्यते तस्मादज्ञानमूलं हि संसा
रः सर्वदेहिनां कालेसंस्थेभमायाति कर्मणात्स्वभावतः सकलेह्निवियोनीनज्ञाः
नहीनस्त्वविद्यया नारकीयाथकुत्स्वर्गीअएषहृत्स्याणगोरवात् यातिक्रमेणावेजीवः
चनुर्धासंव्यवस्थिताः उद्भिजः स्वेदजश्चैवाण्डजोवैजरायुजः एवंव्यवस्थितोदेही
कर्मणाशोस्यनिर्वृतः प्रजयाकर्मणामुक्तिर्धनेनचसतांनहि त्यागेनैवंनमुक्तिः स्या
त वेदभावाद्भमतस्तौ एवमज्ञानदोषेणनानाकर्मवशेनच बाह्योषिकस्समुद्भूतेभजतेषक
लेवरं गर्भेदुःखंजन्मनेकालियोनिमार्गेचभूतले कौमारेयौवने चैववार्धके मरणेपिवावि
चारतः मतोदुःखंस्त्रीणांसर्गादिभिर्द्विजाः दुःखेनैकेनवेदुःखंप्रशामंतीहदुःखितः
नजातुकामः कामानामुपभोगेनशाम्यति हविषाकृष्णवर्त्मेव भूय एवाभिवर्धते त

श्रुतिः

नतेशाय: सर्वसंपत्समृद्ध्यै जपेद्रत्नमालवान् शिवादिसंपत्संमंत्रं शतलक्षं जपेत्सु-
धिः मत्स्याद्युज्यमवाप्नोति भक्तिमान् कं मतः परं इति ते सर्वमाख्यातं पंचाक्षरविधिक्रमं
यः पठेच्छृणुयाद्वापि स याति परमां गतिं यः श्रावयेद्द्विजान्विद्वान् पंचाक्षरविधिक्रमं
दैवे कर्मणि पित्र्ये वा शिवलोके महीयते इत्यादिमहापुराणे लैंगे पंचाक्षरमाहात्म्यं ८८
ऋषय ऊचुः जपेच्छेतमंत्रं शान्तं ब्राह्मणा दयकिल्बिषाः विरक्तानां मुमुक्षूणां ध्यानयु-
क्तं हशोभनम् तस्माद्दद्य भूतानां ध्यानमद्य न शोचनः विरक्तास्तत्सर्वं यत्नेन विरक्ता-
नां महात्मनां तेषां तद्वचनं श्रुत्वा मुनीनां दीर्घसत्रिणां हृदे स्ताकार्थितं शाकुं गुहाशया
महात्मना संरसंकालकूटाख्यं विषं वै विश्वकर्मणा सूत उवाच शृणुध्वं ...स्त्वा-
सीनं भवान्या सह शंकरं मुनयः संशितात्मानः शृण्वंतु गुह्याशयं ... ततः
सर्वे नीलकण्ठमुमापतिं भक्तं संकालकूटाख्यं संस्मृतं भगवंस्त्वया श्रमः प्रतिष्ठितं
सर्वं त्वया देव वृषध्वज: तेषां तद्वचनं श्रुत्वा भगवान्नीललोहितः अहसच्चाह विश्वात्मा
सनंदनसुरोगमान् किमनेन द्विजश्रेष्ठा विषं वदोस्त्वदाहणं संसारोहिविषः श्रेष्ठः
ससमर्थोऽस्य नेत्र किं न विषं कालकूटाख्यं संसारो विषमुच्यते तस्मात्सर्वप्रयत्नेन सं-
हरेत्तत्स्वदाहणं संसारोहिविषः श्रेष्ठकातार्थिकारानुरूपतः ऊं मासमूढचित्तानामस्य

लिं॰
ग॰पु॰
१५४

त्वमेवात्र नरकाणां निषेवणात्‌ विहिताकरणाद्वैव वर्णानां [illegible] यस्मात्‌ गोमूत्र
भयस्य भीतात्‌ उद्विग्नचा [illegible] निद्रा एवं [illegible] योगेन [illegible] ते नलभे
तनिद्रं [illegible] जातिनां [illegible]
वै मातिकानाम [illegible] ज्ञा:
देवानां वै देवानामा [illegible] जैगीषव्यः दुःखमेवं तु पापानां [illegible]
माघमास्य [illegible] वर्णानां [illegible] तया उग्रेस्त
योगिभिर्विविधैर्दीनैर्नानाविधे [illegible] तस्मात्सर्व
श्रयत्वेन च वेत्ता [illegible] पंचार्थज्ञानसंपन्नः
शिवतत्त्वसमाहितः कैवल्यकरणं योगविधिकर्माद्विद्वुपः पंचार्थयोगसंपन्नो ड: त्वा
लेब्रजतेस्थी: परविद्याविद्याद्यं विदन्यपपरस्यानाहि द्वे विद्ये वेदितव्ये हि परा चैवापरा
तथा अपरा तत्र ऋग्वेदो यजुर्वेदो हि सत्तमाः सामवेदस्तथाथर्ववेदः सर्वार्थसाध
कः शिक्षा कल्पो व्याकरणं निरुक्तं छन्द एव च ज्योतिषं चापरा विद्या परापरमिति स्थितं
तदद्रेश्यं तदग्राह्यमगोत्रं तदवर्णकं तदचक्षुस्तदश्रोत्रं तदपाणिस्यपादकं तदजातमभ
तं च तदशब्दं हि जोत्तमाः अस्पर्शं तदरूपं च रसगंधविवर्जितं अव्ययं चाप्रतिष्ठं च तन्नि

25

तस्माद्धि चारणो नास्ति संयोगाद् दिवि वै नृणां स्पर्धीना सर्वते येव पालने ब्रह्ययेतथा गंधर्वे
वतथा वांदे होभ्यलोके द्विजोत्तमाः आज्ञापमेन तथा शास्येण ह्ने तेयोर्हवेतथा स्वलातिशा-
याये त्व दुःखं ईर्[?]त्वानिस्त सत्तमाः तादि भोगस्य द्रव्यानि संम्भे च धनानि च तस्माद् दुःखगुणं
भोगं तथा चोर्ध्व थास्यतं वतु विंशप्रकारेण संक्षिने चापि सत्तमाः द्वाविंशद्दे मनुष्या-
स्ताविंशद्गुणागुनः तस्माद्वचनाविंशस्तु षट्पंचाशत्प्रकारतः वतुःषष्ठिर्वि पंचेवा-
षद्कमेव विवेकिनः पार्थिवं च तथाप्यं तैजसंच विचारतः वायव्यं च तथा व्योम समानस
वयथाक्रमं भूमिमालकमप्येवं वोढ्व्याकलमेव च दुःखमेवं न संदेहो योगिनां ब्रह्मला
दिनां गोणाणा गणेश्वराणां च दुःखमेव विचारतः आदौ मध्ये तथा वांते सर्वलोकेषु सर्वदा
वर्तमानानि दुःखानि तथा स्थानि यथा तथे दोषबहु हेतुदोषेषु दुःखानि विविधानि च
तद्यायेः पूरितार्थं न स्वल्पायनमुच्यते य चैतरे वारोगारणमोषयं न स्वल्पायततः-
शीतोलसमतिवर्षीयेस्तत्तत्कालेषु देहिनां दुःखमेवं न संदेहो न जानंति नपुंडिताः स्व
गप्येवं मुनिश्रेष्ठास्याविभ्रुद्धि त्वयादिभिः रोगैर्नानाविधैर्ग्लानारागद्वेषभयादिभिः क्लि
न्नस्त्वलत्तरुपंद द्रवलः पतति द्विजो पुण्यक्षयात्मर्त्यपतंति दिवोकसः दुःखा
भिलाषनिष्ठानां दुःखं भोगादिसंपदं स्वल्पानुपततां दुःखं एकस्वर्गे दिवौकसां नरकेदुः

नाति यदा स्यात्मनि संस्थिता: सत्त्वसेकत्र गोहो नेत्रवीय: परिणीयते एवं तुरीयातीतो भोपि
ब: परमकारण: जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तिश्च तुरीयं चाधिभौतिकं आध्यात्मिकं च विज्ञेयं आधि
दैवतमेव च तत्सर्वं महेश्वरं वेति वेदितव्यं विजानत: अधीतिया गिरिजे ज्ञात्वा पाक मेदिया
तिश्च मनोबुद्धिरहंकारश्चित्तं चेतिपञ्चधा आध्यात्मकं हृदयादिसं च तु प्रवि यक्ता दृष्ट
यथैव श्रोत्रं त्वंज्ञातं चक्षुरादिकं शक्तिमयं च निवृत्ता: स्पर्शितव्यं च मेव च मनन्द्रवेदेवो
हृदयमहंकर्तव्यमेव च तथा चैतत्पितत्सर्वं वक्तव्यं शृणु निर्वृता: आकाशमंबरं गं तत्त्वं विज्ञेयं
तत्त्वमेव च शब्दस्तन्मात्रमेतेऽपि भूतमनु क्रमात् शब्दिनोप दिशश्चैव पृथिवी च रुद्रा
त्मना वायुश्च रूपं तत्स्पर्शो रुद्रो देवत एव च वह्निर्विष्णुर्विष्णुर्विशेषोदेव: प्रजापति:
अधिदैविकमेव हि चतुर्दश विधक्रमात् नाडीस्तु दशोनाश्चैव राजना सोम्याय यथाक्रमं भ्र
दान्तर्मी मनस्तु समानम् पश्यनाव दिनोत्तमा: नाडीनां पिङ्गला चैव सुषुम्णास्यकान्तिका भास्व
ती नाडु यस्विनास्तु चतुर्दश नितंबना: वायवो नाडिमध्यस्था वाह्यकाश्च चतुर्दश प्राणोपा
नो व्यानश्चोदानश्च समानक: वैरंभश्च तथा नुवोहतयीमश्च धनंजय: कृकलश्च तथा
श्येन: श्वेतकृष्णस्यान्तक: नाग इत्येव कथिता वायवश्च चतुर्दश: यत्तस्व रूपं च हृष्टये
तथा दिसेव सुवृता: नाड्यो ग्राह्यास्त्वविज्ञानेतानं देवं यथाक्रमं सुधाकाशेयपतस्मिन

संमर्दगं विभुं अजात्मा मनस्कं चनदद्विगय मनोहितं अथ मेयं नदस्थालमदर्पं नदनु
त्वगां अहत्वं नदधारं च नयनं दंवनदस्तु नः अनयावृत्त मढ्ढे नं नदनृतमगो वृ रं अम्
ह तेनदात्मैवं परविज्ञानचाम्या यदृष्टे तिकार्थिनं नेवाहं कृतार्थिनः अहमेवजा
गत्सर्वं मय्येव सकलं जगत् मत्त उत्पद्यते तिष्ठत्याश्रममयोनुलीयते मनोनृत्यादि ति
दृश्ये मनोयाव्याप्तापादकः सर्वमात्मेति संपश्येत सर्वात्मैव समाहितः सर्वमात्मेति
संपश्य त्रवासेरु रुमेमनः अभोदयाविनसंप्राप्नुवाश्यानुपरितिष्ठति इदयंनति
स्मानीयाहि सायजन्मदूनं सहस्र सात्म यो नतुण्डरीकाम्लवासितं अर्भकं दस
गुरुनेत्रानन्तरं संक्षोभनं पेन्कामा हदलं स्रोतपरवे रागपकर्णिकं हिज्ञाता चरणेन
गृह्यप्राणप्याप्तप्रतिष्ठिताः प्राणाये येवपश्येत्प्रपुष्पेतिवन्नृपाकमान् प्राणवारा
हिजात्सुपसे कन्नलिङ्गमः हासम्ब निसहस्रागिनाडयः परिकीर्तिताः नेत्रस्ये
जागृतं विद्यात्कंठे स्वप्नं समाविशेत् सुषुप्तं हृदयस्थन्तु तुरीयं मूर्ध्नि संस्थितं अन्यजा
गरितेविस्तु सर्वेवयथाक्रमम् ईश्वरस्तु सुषुप्ते तु तुरीये च महेश्वरः वटंसर्वं तथा
सेपिसन्नलकलहौः उमात् चतेमातलनरान्सजायदिस माभिधीयते मनोवृद्धिरहं
कारश्चित्तंचे तिचतुष्टयम् यदा यत्र स्थितं तत्ते स्वप्नस्तमभिधीयते नरनानिर्विलो

गुरुसंपर्कजं भवं रागद्वेषानृतक्रोधा कामतृष्णादिभिः सदा अप्रमत्तप्रमना वित्तेयं मुक्तिदं
मिदं अज्ञानमूलपूर्वत्वात् पुरुषो मलिनः स्मृतः तस्माद्याहि भवेन्मुक्तिर्नान्यथा कोटिजन्म
भिः ज्ञानमेकं विना नास्ति पुण्यपापपरिक्षयः ज्ञानयोगाभ्यासेन ज्ञानात्कार्यं ब्रह्मवित्तमाः ज्ञा
नाभ्यासाद्धि वै पुंसां बुद्धिर्भवति निर्मला नज्ञानात्सदाभ्यसेज्ज्ञानं नित्यं मुक्तिपरायणः ज्ञानेनै
केन तत्त्वमुक्तसंगस्य योगिनः कर्तव्यं नास्ति विप्रेन्द्रास्ति चेन्न स तत्त्ववित् इहलोके परे
चैव कर्तव्यं नास्ति तस्य वै जीवन्मुक्तो यतस्तस्माद्ब्रह्मवित्परमार्थतः ज्ञानाभ्यासरतो ज्ञानी ज्ञा
नं तत्त्वार्थवित्स्वयं कर्तव्याभावमुत्सृज्य ज्ञानमेवाधिगच्छति वर्णाश्रमाभिमानी यस्त्यक्त्वा
ज्ञानं द्विजोत्तमाः अन्यत्र रमते मूढः सोऽज्ञानी नात्र संशयः संसारहेतुरज्ञानं संसारस्तत्तु सं
ग्रहः मानहेतुस्तथा ज्ञानं तस्मात्तन्नावस्थितः अज्ञाने सति विप्रेन्द्राः क्रोधाद्या नात्र सं
शयः क्रोधो हर्षस्तथा लोभो मोहो दम्भो द्विजोत्तमाः धर्माधर्मौ च तेषां हि तद्वशाद्देवसंग्र
हः शरीरे सति वै क्लेशस्तस्मात्तांस्त्यजेत्ततः अविद्यां विद्यया नीत्वा स्थिते विद्ये ह योगिनः
क्रोधाद्या नाशमायाति धर्माधर्मौ च वै द्विजाः तत्क्षयाच्च शरीरेण न यतः संप्रयुज्यते सएव
मुक्तः संसाराद्दुःखत्रयविवर्जितः एवं ज्ञानं विना नास्ति ध्यानं ध्यातुर्द्विजर्षभाः ज्ञाने
गुरोः संपर्कात्त्वया चापरमार्थतः यत्नेन हम विज्ञाता ध्याता ध्यानं समभ्यसेत् सहजाग

देहिनं तत्रस्थितः आत्मा स एव स्मृतस्तं नमुपासीत मां प्रभुं भजतं तमनंतं चाशोकममरं अवे च
तद्दशविधं चैवं सर्वदा स एक एव सः लीयंते तानि तत्रैव तदस्माद्विशेयाद्द्विजाः एष एव हि सा
क्षेत्रः सर्वशास्त्रेश एव हि एष सर्वाधिको देवस्तत्रयामी महायतिः उपासमानः सर्वस्य
सर्वसौख्यैः सनातनः उपास्यते नवै देह सर्वसौख्यं हि जो नमः उपास्यते स वेदेषु शास्त्रेषु
नाविधेरपि नवैष वेदशास्त्राणि सर्वतोपासति प्रभुः यस्यैवान्नमिदं सर्वं नु सोन्नं भजति स्वयं
स्वात्मनार्चितं स्वापादन्नं भक्तं न कश्चवित् सर्वेषां प्राणिनामन्नं शरीराणां श्रयि प्रस्मह प्रशा
त्मा नयनस्त्वेव पंचात्मा चतुर्विभागशः अन्नमयो ह्यं भूतात्मा बाह्यस्सोऽयमुच्यते प्राणमया
मेन्द्रियात्मा संकल्पात्मा मनोमयः कालात्मा सोम एवासौ विज्ञानमय उच्यते सदानंदमा
यो ह्यात्मा लयात्मा परमेश्वरः सोऽहमेव जगत्सर्वं मय्येव सकलं द्विजाः परतंत्रे स्वतंत्रे
पि भेदाभावाद्विचारतः एकत्वमपि नास्त्येव द्वैतं तत्र कुतः प्रभो एवं नास्त्येव मत्सत्त्वं चक्रतप
वमस्मोद्भवः नान्तःप्रज्ञो बहिःप्रज्ञो न चैवोभयतस्तथा न प्रज्ञानघनं तद्वै न प्रज्ञो प्राज्ञ एवा
सः विदितो नाखिलैवेद्यं च निर्वाणं परमार्थतः निर्वाणं चैव कैवल्यं नितः श्रेयसममनोपमं अ
मृतं चाक्षरं ब्रह्म परमात्मा परात्परं निर्विकल्पं निराभासं ज्ञानं यथार्थवाचकं अतत्रं च य
देकाग्रं तत्तु ज्ञानमिति स्मृतं अज्ञानमितरं सर्वं नात्र कार्या विचारणा इत्थं प्रसमं यतत्त्वानं

30

ड्लेस्थितः ईशानः सोमबिंबे च महादेव इति स्मृतः पुंसां पशुपतिर्देवस्त्वाहयाहं यवस्थितः का
ठिन्मयजमानो सर्वं पार्थिवं परिधीयते आपंद्रव मितिज्ञेयं कंदरास्त्यावरहि ह्यस्यते यत्संचरतितत्
हाघुः स्थिरं यद्विजोत्तमाः तदाकाशं च विज्ञानं शब्दजं यो न संतिष्ठं तथैव विश्वाविज्ञानं स्पा
र्शात्वं वायुसंभवं रूपं वाह्नेयमित्युक्तं मानुषं स्वमयो द्विजाः गंधाख्यं पार्थिवं भयसिंतनेत्र
स्कंदरक्रमात् नके चंद्रदितिशेखामे सोमं दादि विष्णुद्विजाः त्वपृथिवीतलम् भानमेवादिम
इलं आकेशं वाह्नि तनं स्यात्तच्लाशंत द्विजोत्तमाः वायवं चललात्तस्य ब्योमाख्यं वायु विद्या
हे हस्मान्त्वं च नोताव्रह्माद्यो मयोर्धं ततः स्वयं सोमाख्यं नमप स्थो ह्यायं शाश्वतकः स्वयं
नजीवः महातिः सुतस्वजस्थाय नमः पुनः सूहालयाभिमानं च तन्मात्राणी इन्द्रियाणि च सो
मादीनि च भूतानि नैवेह परमात्मनः आप्यस्ति हयनेतिविश्वं स्थावरं चरितमिथी यते उदेति
भीमस्त्वयंस्तु वनं तेनानलवच शोततेचंद्रमाव ह्रिस्वं लसायो वहतिव दधातिम् मिताकाश
मवकाशं ददाति च तदाज्ञया ततं सर्वं तन्मात्रं चिंतयेत्तदा तेनैव वर्धिनं सर्वं सर्वमेव द्विजोत्त
माः सर्वरूपः स्मृतः शर्वः इति मत्वा स्मरेद्भवं संसारं विषतज्ज्ञानाज्ञानं ध्यानान्मृते तन वै
मनोहारः समाख्यातो नान्यथा मुक्तिर्द्विजाः ज्ञानं धर्मोद्भवं ज्ञानाज्ञानाद्वैराग्यसंभवः वै
राग्यात्परमं ज्ञानं परमार्थप्रकाशकं ज्ञानवैराग्ययुक्तस्य योगसिद्धिर्द्विजोत्तमाः योगसि

31

त्वकं देवमस्थिमज्जागतं तथा तावाग्निर्दहेत्क्षिप्रं शुष्केंधनमिवानलः ज्ञानात्परतरं नास्ति
सर्वपापविनाशनम् अभ्यसेत्तत्सदात्मानं सर्वसंगविवर्जितः ज्ञानिनः सर्वपापानि जीर्यंते
नात्र संशयः क्रीडन्नपि न लिप्येत पापैर्नानाविधैरपि ज्ञानं यथा तथा ध्यानं तस्माद्ध्यानं स
मभ्यसेत् ध्यानं निर्विषयं प्रोक्तं मनो ध्येयं विषयं पुनः षट्प्रकारं समभ्यस्य मनुष्या द्वादशा
भिर्द्विजाः तरध्यानं दृष्टधात्रैव तु नः षोडशधारणमात्रं द्विमासाभ्यासेन योगीन्द्रो शुद्ध्यते ना
त्र संशयः शुद्धजांबूनदाकारं विधूमांगारसंनिभं सितं रक्तं पीतवर्णं विद्युत्कोटिसमप्रभं
अथवा ब्रह्मरूपं चिंतयेत्स्वात्मसमाहितः नासितं ज्वलितं पीतं तन्मध्ये ब्रह्मविद्भवेत् अहिंस
कः सत्यवादी ह्यस्तेयी सर्वयत्नतः परिग्रहविनिर्मुक्तो ब्रह्मचारी दृढव्रतः संतुष्टः शौ
चसंपन्नः स्वाध्यायनिरतः शुचिः मद्भक्तश्चाभ्यसेज्ज्ञानं गुरुसंपर्कजं ध्रुवं नव ध्यानेप
दा ध्यानात्स्वात्मध्यावितं द्विजोत्तमाः नचाभिमन्यते योगी न पश्यति गतिं ततः न जिघ्रति न शृणो
ति च लीनः स्वात्मनि यः स्वयं न च स्पर्शं विजानाति सर्वैः समरसः स्मृतः पार्थिवे पटले च
ह्यात्मानं चिंतयेद्धरिः स्वयं वह्निरूपे कालरुद्रो व्योम्नि वायुतत्त्वे महेश्वरः हृत्पिंडे स शिवः साक्षा
त्समादेवं विचिंतयेत् क्षितौ शर्वः स्मृतो देवोऽप्सु भव इति स्मृतः उग्रः पशुपतिर्देवश्चाष्ट
धाहं व्यवस्थितः रुद्र एव स्मृतो वह्नौ उग्रो वायौ व्यवस्थितः व्योम्नि भीमः महर्षिरे भास्करे म

लिं·
ग·७·
९०

33

भवन्मामहेश्वर स्त्रीपुंसे विविधैर्भेदैः कथं व्यक्तमिहार्हसि सूत उवाच एवमुक्तः महर्षेश्च:
पिनाकी नीललोहितः आहृतानि विकाभेदप्रतिपत्स्थितानाहितमान् श्रीशिव उवाच वे
थमोहौ तयोर्वेद ममस्ते त्वापशरीरिणः अकर्ता च पशुर्जीवो विश्वमोऽन्तरात्मकं उमान् मायी च
मायया बद्धः कर्मभिर्गुरुपतेनत्सः ज्ञानं ध्यानं च वंधं च मोक्षो नाम्नान्न नो विज्ञाः यएवसंविपि
ज्ञानस्तस्मापिन हि सार्थता एवा विद्यास्तं वेद्यः मतो याच श्रुतिः स्मृतिः श्रुतिर्वामयानिश्चा
तान कामिक्रियानया. इच्छाख्या च तथा साक्षाद्विविधं च न संशयः नसेवाप्रकृतिर्जीवो विल
तिल्ल विचारतः विकारो नैव मायैषा सदसद्व्यक्तिवर्जिता अतस्माच्छालहकान्तमुत्तमास
तानन्नी पंचवक्त्रा महाभागा जगतामभयप्रदा नामातां संप्रविश्याहं विचार्य जगतां हितं
मन्त्रविंशकारेण तामाशां देवेनव्यास्थितः महाप्रभृतिर्देवोऽहं प्रकृतिर्हि जगन्मवाः एवमु
ज्ञातदापश्यन्नवानी परमेश्वरः भवानी च तमालोक्य मायायामहरदव्यया तेमायामलः
निर्मुक्तामनयः पेत्स्पार्वती शीलावमृतगर्भकाच्चतस्माद्गृणात राक्रमन् उमाशंकरयोर्भे
दोनास्त्येव परमार्थतः द्विधासौ रूपमास्थाय स्थित एव न संशयः यदा विधातुर्गर्भस्थत्वा
तयापरमेश्वरः तदामुक्तिः स्वरूपदेवमायया कोटिकर्मभिः क्रमो विवर्तितो भूतविशुद्धः
परमेष्ठिनः प्रसादात्तत्क्षणान्मुक्तिः प्रतिष्ठेव न संशयः गर्भस्थो जायमानो वा बालो वात

ध्याद्विमुक्तिः स्यात्तत्र निष्ठस्य नान्यथा तमोविद्यापरश्छित्वा चिंतयेत्परमव्ययं सत्वशांतिं स-
मास्थाय शिवमभ्यसयेत्तद्विजाः यः सत्त्वनिष्ठो मद्भक्तो मद्दर्शनपरायणः सर्वतोपि निष्ठ
मुमुक्षुर्दोत्साही समाहितः सर्वद्वंद्वसहो धीरः सर्वभूतहिते रतः ऋजुस्वभावः सततं स्वस्थ-
चित्तो मृदुः सदा अमानी बुद्धिमान्शांतस्त्यक्तस्पर्धो द्विजोत्तमाः सदामुमुक्षुर्धर्मज्ञः स्वात्म-
न्यलक्षेणलक्षणः ऋणत्रयविनिर्मुक्तः पूर्वजन्मनि पुण्यकृत् नराधमोपि हि जो भूत्वा
मनुष्यात्पुरुषः क्रमात् सत्कर्मणा च पितृलोकान्नाकादि मेव वर्जितः स्वर्गलोकमनुप्रा-
प्य भुक्त्वा भोगाननुक्रमात् आयुष्यभारतं वर्षं ब्रह्मचारी जायते द्विजाः संपर्कात्तत्र मासा-
द्य ज्ञानं वा न्यायगविद्भवेत् क्रमेण मलशक्तिस्पर्शो गम्याशोऽपि हि मोतमाः तस्मादनेन मार्गेण
मत्कर्मयोगं च प्रवृत्तः संसारकालकूटाख्यान्मुच्यते मुनिसत्तमाः एवं संक्षेपतः प्रोक्तं म-
या पाशुपाकमव्ययं ज्ञानं सवैराग्यमाहात्म्यं प्रसंगादिहशोभनं एवं पाशुपतं योगं कापि
तेलोक्षरेणानतत् न देयं यस्य कस्यापि शिवोक्तं मुनिपुंगवाः दातव्यं योगिने नित्यं भस्मनि
शयनः स्त्रिये यः पठेच्छृणुयाद्वापि संसारशमनं नरः सयाति ब्रह्मसायुज्यं मत्प्रसादान्न
संशयः इत्यादिमहापुराणे लिंगे ज्ञानवैराग्यमाहात्म्यं ८२ सूत उवाच निशम्यैतन्महा-
प्राज्ञा ऋषयो ब्राह्मणा पिनाकिनं ऊचुः प्रणम्य वैर्भूताः प्रसन्नं परमेश्वरं एवं चेदनघा देवाऽरे

८२

लिं॰
ग॰पु॰
९५

णिमादयो विघातानामप्याक्रमितोपि च॥ तत्राष्टगुणमैश्वर्य्यं योगिनां समुदाहृतं तत्स
र्वं क्रमयोगेन उच्यमानं निबोध मे॥ अणिमा लघिमा चैव महिमा प्राप्तिरेव च प्राकाम्यं चैव
सर्वत्र वशित्वञ्च सर्वतः॥ ईशित्वमपि सर्वत्र तथा कामावसायिता॥ तच्चापि त्रिविधं ज्ञेयं
मैश्वर्यं सार्वकामिकं सावद्यं निरवद्यं च सूक्ष्मं चैव प्रवर्त्तते सावद्यं नाम यत्तत्र पंचभूता
त्मकं स्मृतं इन्द्रियाणि मनश्चैवाहंकारश्चैव वै स्मृतः॥ तत्र सूक्ष्मप्रवृत्तिश्च पंचभूतात्म
कं पुनः इन्द्रियाणि मनश्चैव बुद्ध्यहंकारसंस्थितं तथा सर्वमयं चैव आत्मस्था ख्यातिरेव
च संयोग एवं त्रिविधः सूक्ष्मेष्वेव विधीयते तस्य रूपं प्रवक्ष्यामि यथाह भगवान्प्रभुः॥
त्रैलोक्ये सर्वभूतेषु यथा स्यान्नियमः स्मृतः॥ अणिमा च तथा व्यक्तं सर्वत्रैव प्रतिष्ठितं त्रै
लोक्ये सर्वभूतानां दुःप्राप्यं समुदाहृतं तत्तस्य भवति प्राप्यं प्रथमं योगिनां बलं लङ्घनं
प्लवनं लोके रूपमस्य सदा भवेत् शीघ्रत्वं सर्वभूतेषु द्वितीयं तु पदं स्मृतं त्रैलोक्ये सर्वभू
तानां हितायत्वं वदन्ति तं महित्वं चापि योगेश्वरं तृतीयो योग उच्यते त्रैलोक्ये सर्वदेवेभ्यो
दुःसाध्यं तस्मात्तं प्राकामान्विषयान्भुंक्ते न च प्रतिहन्यते क्वचित् त्रैलोक्ये सर्वभूतेषु य
त्सुखदुःखं प्रवर्त्तते ईशो भवति सर्वत्र प्रविभागेन योगवित् वश्यानि चास्य भूतानि त्रैलोक्ये
सचराचरे इच्छया तस्य रूपाणि भवन्ति न भवन्ति च यत्र कामावसायित्वं त्रैलोक्ये सचराचरे

35

हत्यापि वा दुष्टो वा मुच्यते जंतुः प्रसादात्परमेष्ठिनः ॥ अंत्यजो वा द्विजो वापि स्त्री दत्तो वापि मुच्यते
प्रसादाद्देवदेवस्य नात्र कार्या विचारणा ॥ एष देवो जगन्नाथो भूतानां करः शिवः ॥ भूर्भुवः स्व
र्महः सैव जनः सात्तान्तपः स्वयं ब्रह्मलोकस्तथा अंडमाणकोटिकोटिशतानि च ॥ विष्णुर्देवं दे
वस्य तथा ब्रह्मा एवं सप्तद्वीपेषु सर्वेषु पर्वतेषु वनेषु च ॥ समुद्रेषु च सर्वेषु वायुस्कंधे
षु देवताः ॥ तथा मेषु च लोकेषु च स्थाने सम्यक्सरः ॥ सर्वे भवं शान्तं तु जानाति ह्येवं समपव
हि ॥ सर्वे ह्यानमस्तस्मै तु हत्वाय महात्मने ॥ यस्य त्रिलोकस्थानां सर्वाश्च प्रसादास्तेन यान्त्यया त
दा ति ष्ठंति सायुज्यं शाश्वतं तेषु सर्वशः ॥ सत्यादिमध्यान्तरालं लिंगे शिवशक्तिभेदानि
पुं ८५ अथ पंचवक्त्रः केन योगेन वेत्त्वं गुणशालिः ॥ समाधिः ह अनिमादि गुणोपेता भा
वं मे ते हि योगिनः ॥ तत्सर्वं विस्तराद् ब्रूहि वक्त्रं महेश सिंसाम्प्रतं ॥ स्कन्द उवाच ॥ शृणु वक्ष्ये यथा त्वा
त्मियोगं परमदुर्लभं ॥ पंचधा संस्मरेदादौ ध्यायच्चिन्तेऽसनातने । कल्पयेदासनं पद्मं सोमसू
र्याग्निसंयुतं ॥ षट्त्रिंशच्छक्तिसंयुक्तमष्टधा चाहिजोत्तमाः ॥ ततः षोडशधा चैव पुनर्द्वादशा
धा हि जाः ॥ स्मरेच्च नव धा मध्ये देवदेवमुमापतिं ॥ अष्टशक्तिसमायुक्तमष्टमूर्तिमुजं विभुं
तानि मिश्राष्टविधा रुद्रास्तु ततः षष्टि विधा पुनः ॥ शक्तयस्तु तथा सर्वा गुणैः सकलसमन्विताः ॥
एवं स्मरेत्क्रमेणैव लब्ध्वा ज्ञानमनुत्तमं ॥ एवं पाशुपतं योगं मोक्षदं सिद्धिमदायकं ॥ तस्मा

एकथितं पारंपर्यक्रमागतं शुके गते परं धाम दृष्ट्वा रुद्रं त्रियंबकं गतः शोकं महाभागो व्यासः
परमऋषिः प्रभुं स्कंदः सनत्कुमारं कलाख्येनायाश्च महात्मनेन त्रियंबकस्य माहात्म्यं
तस्य च विशेषतः कथितं तव हृष्टेन कृतं पापनाशनं तत्सर्वं समस्तं सावित्र्यादि
देवतस्यैव देवं संपूज्य विधिना जपेन्मंत्रं त्रियंबकं मुच्यते सर्वपापैस्तु सर्वं जप्यते
रपि संग्रामे विजयं लभते भोगमतुलं लभेत लक्षहोमेन तु सम्यक् राजा लक्ष्मीवान्
स्त्री भवेत् पुत्रार्थी पुत्रमाप्नोति जपेन नित्यशो नर धनार्थी लभते धनं जप्त्वा न संशयः
यत्नपापादिभिः सर्वैः संप्रोक्ष्य मंडले कौंडे तु पुत्रं पौत्रैश्च मुक्तः सर्वपातकैः स्यात्
त्रेणानेन सहशो लोके वेदे च श्रुतः तस्मात्तत्पूर्वके देवं मंत्रेणानेन पूजयेत् अग्नि
होमस्य यज्ञस्य फलमष्टगुणं भवेत् तथा पापिनामपि लोकानां गणानामपि च प्रभुः देवा
नामपि वेदानां ब्रह्मतत्त्वविशारदः अकारोकारमकारात्मा मंत्राणां च त्रियंबकं तथा स्तु
धरस्य सोमस्य वह्नेः रुद्रस्य यस्मात् अंबा उमा महादेवी ह्येकस्तु त्रियंबकः सर्वेषां तस्य भूता
नां यथा गंधः सुशोभनः वाति हरस्तथा तस्य गंधः शंभोर्महात्मनः तस्मात्सुगंधो भगवा
न् गंधं धारयति शंकरः गंधाख्यो महादेवो देवानामपि लीलया सुगंधस्तस्य लोके स्मिन् वायुर्वा
ति नभस्तले तस्मात्सुगंधिं देवं सुगंधिं पुष्टिवर्धनं यस्य रेतः पुरा शंभोः हरेर्योनौ प्रति
ष्ठितं तस्य वीर्यादभूदंडं हिरण्मयमजोद्भवं चंद्रादित्यौ सनक्षत्रौ भूर्भुवः स्वर्जनस्तपः स

37

मनागमः कांतिमेधूकङ्वेणासाविजाह्यपुनत्रयं जयादिप्रभृतीन्सर्वान्स्त्रिणांतपूर्वव-
न्मतं एवंसंतेपनःप्रोक्तोदिनियोगः विधिः शुभः जपितकेवलोविधासे एजपविधि
नातनः सर्वसिद्धिमवाप्नोतिनात्रकार्याविचारणाः इत्यादिगायत्रीमाहात्म्य ॥५॥ ऋषय
ऊचुः मृत्युंजयविधिंसूतत्वत्सकाशाद्विधानमपि वक्तुमर्हसिलोकानांसर्वज्ञोसिमहामते॥
१सूतउवाच मृत्युंजयविधिंवक्ष्ये संक्षेपेणद्विजोत्तमाः कृत्वाध्यायेनविधिनाघृतेननियुतं
क्रमात् २ मधुनेनतिलेनैवकमलेनचयत्नतः दूर्वयाघृतमोदीरमिश्रयामधुनात
था ३ चरुणाचघृतेनैवकेवलंपयसापिवा जुहुयात्कालमृत्युर्वीप्रतीकारः प्रकीर्तितः
इत्यादिमृत्युंजयविधौ ॥५॥ सूतउवाच त्र्यंबकेनमंत्रेणदेवदेवंत्रियंबकं एजयेद्वाण
लिंगेवास्वयंभूतेयवापुनः आर्षेवादैविकेवापियथावदनुपूर्वशः ब्रह्मोतनमहहेणा
यथानीलोत्पलेनच मंत्रमपायमहतासचनचोदनपुनः मुद्गान्नमधुत्रयपुक्तेनभ-
ताणिश्चरमीणिच ग्रहेह्यमध्ये[illegible]पुलोयथावदनुपूर्वशः एवंतेरपिशुष्यैः[illegible]हणा
चविशेषतः जपेद्देनियुतंमस्यक्समाप्यचयथाक्रमं ब्राह्मणानांसहस्रंचभोजयेद्दे
सदात्रिणां गवांसहस्रंदद्याचहिरण्यमपिदापयेत् एतद्वःकथितंसर्वरहस्यंतत्समाहि
तः शिवेनदेवदेवेनशर्वेणत्रिपुरशूलिना कथितंमेहाशिवेस्कंदायामितजसे तेन
स्कंदेनदेवेनब्रह्मपुत्रेणधीमता सनत्कुमारेणसर्वलोकहितैषिणा पाराशर्या

५

38

लिं·
पु·
२८०

स्वयंकुर्यात्प्रेतस्थानेष्ववस्थितः श्मशानस्थाने पि वा विद्वान् वेदवेदांगपारगः केवलं मंत्र
सिद्धो वा ब्राह्मणाग्निविभावितः कुर्याद्विधिमिमं विद्वानात्मनोर्थे नृपस्य वा मूले मूलाष्ट
कयासे पूर्वाद्यैः स्वामिकार्त्तिकं प्रतिष्ठलेतनीयेन बालादिशाभिलामतः अघोरवि
ग्रहो भूत्वा सकलीकृतविग्रहः सर्वन्यासकरं ध्यात्वा सर्वकर्माणि कारयेत् कोट्याग्नि
कोटिसदृशं स्वकमपि तावत्पयेत् मूलं कपालं पाशं च दंडं चैव शरासनं खांडम
रुकं खड्गं महाप्रणमनुक्रमात् अष्टहस्तमृवदंष्ट्रो नीलकुंचितमूर्द्धजः पंचतत्त्वासमा
रूपो स्वर्धचंद्रधरः प्रभुः दंष्ट्राकरालवदनो रौद्रदृष्टिर्भयंकरः हुंहुंकारमहाशब्द
शब्दिताखिलदिङ्मुखः त्रिनेत्रो नागपाशेन सन्नद्धमुकुटः स्वयं सर्वाभरणसंपन्नः
प्रेतभस्मावगुंठितः भूतैः प्रेतैः पिशाचैश्च डाकिनीभिश्च राक्षसैः संवृतो गजचर्मणा
चितं वै सर्पभूषितं वृश्चिकाभरणं देवं नीलनीरदनिस्वनं नीलांजनाद्रिसंकाशं सिं
हचर्माम्बरीयकं ध्यायेद्देवमघोरेशं घोरघोरतरेश्वरं षट्त्रिंशद्भिर्मात्राभिः प्राणाया
मेन संयुतः महामुद्रासमायुक्तः सर्वकर्माणि कारयेत् सिद्धमंत्रप्रिनाशो वा प्रेतस्था
ने यथाविधि स्थापयेन्मध्यदेशं तु पंक्तीयामथवा कुर्यात् कौबेर्यां विधिवत्कुर्यात् होमम
कुंडानि शास्त्रतः आचार्यो मध्यकुंडे तु साधकाश्च दशास्वपि परिस्तीर्य विलोमेन एवं

पिनोनंत्वं वक्तुमर्हसि सुव्रत न त्वया चाविदितं नास्ति लोके वैदिकं तथा श्रौतस्मार्त्तं
महाभाग रोमहर्षण सुव्रत सूत उवाच शृणु भूसुर नेमोक्तं हेरण्यादाय सुव्रता नि
ग्रहो वो यसिद्धे न शुक्रेणात्तपनेजसा तसंप्रमादात्तदेवैद्योहिरण्यान्: प्रतापवान्
त्रैलोक्यमखिलं जित्वा सदेवासुरमानवं इमाष्ठश्रेगणपर्वाथ कं चाहाविक्रमस राज
लोके दैवेन वृराहेणाभिसूदितः स्वीवाधावाल्लवाधावन्नगवान्नपिविशेषतः कुर्वंतं ना
स्तिवैदेमा मार्गेणानेन सुव्रताः पापिनां तेन यद्दैवीपगमीनावस्नाननैल नैनाको यस्ता दे
वानिक्षत्लोविग्रहेषुतः संवत्सरवासदृगतेनैवाग्रहेणादिपातितः तस्माद्योर
स्तिश्च यं दिजवाधानकावरपेन स्त्रीणामपि विशेषेण नमालानांगवामपि गृह्याद्द्वस्तन
मगोप्यमतिगृह्यंवदामिवः ध्याननापिनमृद्वेपकर्त्तव्यं द्विजसत्तमाः ब्राह्मणोप्यनन
कर्तव्यं स्वराष्ट्रेण स्ववाघुनः मनीवडजेयेषांत्रे सर्वे तेमेनिसूदिते प्रथमेष्वेह संप्रा
प्तेक्रियाहिपि मन्नृपः प्रसृणोनैवकर्त्तव्यः सत्तृणेनननकारयेत् हृनमाज्ञेण सदेहो
निग्रहः संप्राप्ते लक्ष्मात्रेण मानत्रासहस्री संघोरस्पिणा दंशाशंविविध्वदुता
निलेनाहिंसमन्नवाः संप्रजूपलत्तपश्येणात्तितेन विधिपूर्वकं वाणलिंगेध्यवावहो
दत्तिणामूर्तिमाश्रितः सिद्धमंत्रोनप्याननास्ति हष्टाप्तिसिद्धोदयः प्रमान् सिद्धमंत्रः

40

लिं॰
मा॰ पु॰
१८४

स्यंविश्वरांतकमीश्वरं विरूढं गिरिराणाद्वै सर्वदेवनमस्कृतं मध्यमेश्वरमित्युक्तं
त्रिषुलोकेषु विश्रुतं अमरेश्वरं च वरदं देवैः सर्वैः प्रतिष्ठितं गोकर्णेश्वरमीशानं त
थैंदेश्वरमद्भुतं कर्मेश्वरं चाविमुक्तं काशीर्थं ब्रह्मणा कृतं श्रीमहेश्वरं चैव सदा॰
वासेन मायया ये अजेन निर्मितं दिव्यं साक्षात् जाविलं शुभे तत्रैव पातकान्सर्वान्मुः
च्यते च विलेश्वरे तत्र शृंगाटकाकारं मृगारोहेण निर्मितं चलमुच्यते शृंगाटके
श्वरं नाम पादेश्वरं प्रतिष्ठितं मल्लिकार्जुनकं चैव समचास्मिन्शुभे रत्नेश्वरं च
पर्यायेरजतास्य प्रतिष्ठितं गजेश्वरं च वै श्यातं कपोतेश्वरमव्ययं कोटीश्वरं महाती
र्थं रुद्रकोटिगणैः श्रासेवितं देवि पश्रणायं सर्वस्मादपि कं शुभं हि देवकुलसंतं च
ब्रह्मणा दक्षितां शुभे उन्मत्तेश्वरं नानैव स्थापितं मत्स्य शैलजे महाश्मशानलिंगं च॰
मयापूर्वं प्रतिष्ठितं पश्चिमे पार्वती पश्य ब्रह्मेशं ते भजेश्वरं अजेनयाकृतं अस्म
न्पुरस्तान्मुनिभिः सह रमस्थाने हि तिस्मृतं तत्रापि तीर्थं
तीर्थं गंधर्वपमेकंद स्कंदेनैव प्रतिष्ठितं गोमंडलेश्वरं
चैव नंदाद्यैः प्रतिष्ठितं देवैः सर्वैस्तुशक्राद्यैः स्थापितानि वरानने श्रीमहेवरू
दर्शते स्थानानि मानि पश्य वै अथ ह तवहारे विपातिने त्वया हितायज

५१

१८

चतुष्पाश्वभी हेमवंडेश्वरं नाम महेशं शशिभूषणं । स्थाने ग्रवंतपैकायांकालेश्वरमजे
श्वरं भैरवेश्वरमीशानं नन्द्योंकारकसंज्ञितं । अमरेशं महाकालं ज्योतिर्धाम स्वगात्रकं
यानि चान्यानि पुण्यानि स्थानानि मम भूतले । अहं वाहेम मान्यानि दृष्टान्यपानि कृ
त्स्नशः । तानि सर्वाण्यशेषाणि मैत्रावरुणस्थापि विशेषतः । सर्वपर्वस्वहंक्षेत्रश सर्वे तडा
हत्र तेनेहल भते जन्तुर्नोदिव्यामृतं परं । स्थाने नापि च गंगायां दृष्टून् तस्मयाश्रूमे
सर्वयज्ञफलं लब्धं लभेत् शान्तस्य स्वशः । सर्वपर्वाणि सात्रोति किं ततः परमाद्भुतं म
दायतनमुख्यानि देवि भूमौ गिरिश्रुपि । यत्तत्पर तवं देवि विशुध्य स्वमयोदितं प्रविश
हेनपापस्य देवेदोमः । कथ्यते हि जैतेन मुक्तं मयाजुहू मविमुक्तमतोच्यते इत्युक्त्वा
भगवान् रुद्रः सर्वलोकमहेश्वरः । स्वदेहं तत्र देवेशी प्रविमुक्तं गृहं मम इत्युक्त्वा
भगवान्देवस्तथा साद्धं उमापतिः । दर्शयामास भगवान् श्रीपर्वतमनुत्तमं । अविमुक्ते
श्वरीनित्यमेव सत्यमहांवया सर्वगतात्स्वमन्वल्पात्सर्वात्मा सदसन्मयः । श्रीपर्वत
मनुप्राप्य देव्या साद्धं महेश्वरः । स्थानानि दर्शयामास सर्वभूतपतिर्भवः । शुक्लसदं
वपरमं दिव्यं देवेश्वरणेश्वरं । श्राकाशलिंगं देवेशं तीर्थं यज्ञावलेश्वरं रामेश्वरं वप
रमं विमलनाथस्य तिष्ठितं । दक्षिणद्वारपार्श्वे तु कुंडलीश्वरमीश्वरं । पर्वद्वारसमीप।

स्राणि कालः कलियुगस्य तु एवं चतुर्युगः कालः ऋते संध्यांशकात्स्मृतः नियुतान्येव षट्
त्रिंशन्निरंशानि तु तानि वै चत्वारिंशत्तथाशीतिर्नियुतानीह संख्यया विंशतिश्च सहस्राणि
संध्यांशश्च विभाव्यते एवं चतुर्युगाख्यानां साधिका ह्येकसप्ततिः कृतत्रेतादियुक्तानां मनो
रंतरमुच्यते मन्वंतरस्य संख्या च वर्षाग्रेण द्विजोत्तमाः त्रिंशत्कोट्यस्तु वर्षाणां मानुषेण द्वि
जोत्तमाः सप्तषष्टिस्तथान्यानि नियुतान्यधिकानि तु विंशतिश्च सहस्राणि कालोयं साधिकं
विना मन्वंतरस्य संख्यैषा त्रिंशत्कोटी त्रिनाहिताः चतुर्युगस्य तु तथा च संख्या प्रको
र्तिता चतुर्युगसहस्रं वै कल्पमेकं तु वाद्विजोत्तमाः निशांते सृजते लोकान्न सृजंते निशि
गं तवः तत्र वैमानिकानां तु अष्टाविंशतिकोटयः मन्वंतरेषु संख्याताः सप्तरेषु यथा
तथा त्रीणि कोटिशतान्यासन्कोट्यो द्विनवतिस्तथा कल्पेनीने च वैविंशः सहस्राणां तु स
प्तति पुनस्तथाष्टसाहस्रं सर्वं चैव समासतः कल्पावसानिकाल्लक्षाः प्रलये समुपस्थि
ते महर्लोकात्प्रयांत्येते जनलोकं जनास्ततः कोटीनां द्वे सहस्रे तु अष्टौ कोटिशतानि च
त्रिषष्टिश्च तथा कोट्यो नियुतानि च सप्ततिः कल्पार्द्धसंख्या दिव्या वै कल्पमेवं तु कल्पयेत्
कल्पानां वै सहस्रं तु वर्षमेकमजस्य तु वर्षाणामष्टसाहस्रं ब्राह्मं वै ब्रह्मणो युगं सवनं तु
गसाहस्रं सर्वदेवोद्भवस्य तु सवनानां सहस्रं तु त्रिगुणं त्रिविधं तथा ब्रह्मणस्तु तथा प्रो

२२

त्तरायनं रात्रिः स्याहद्दक्षिणायनं एते रात्र्यहनी दिव्ये प्रसंख्याते विशेषतः त्रिंशद्यानि वर्षा
णि दिव्यो मासस्तु स स्मृतः मानुषं तु शतं विद्धि दिव्या मासास्त्रयस्तु ते दश चैव तथाहानि दि
व्यो ह्येष विधिः स्मृतः त्रीणि वर्षशतान्येव षष्टिर्वर्षाणि यानि तु दिव्यः संवत्सरो ह्येष मानुषे
ण प्रकीर्तितः त्रीणि वर्षसहस्राणि मानुषाणि प्रमाणतः त्रिंशदन्यानि वर्षाणि मतः सप्त
र्षिवत्सरः नव यानि सहस्राणि वर्षाणां मानुषाणि तु अन्यानि नवतिश्चैव ध्रौवः संवत्सरस्तु
सः षट्त्रिंशत्तु सहस्राणि वर्षाणां मानुषाणि तु षष्ठानि नवतिश्चैव पौलकमेतन्महर्षि
भिः वर्षाणां तु शतं ज्ञेयं दिव्यो ह्येष विधिः स्मृतः त्रीण्येव नियुतान्याहुर्वर्षाणां मानुषा
णि च षष्टिश्चैव सहस्राणि संख्यातानीह संख्यया दिव्यं वर्षसहस्रं तु प्राहुः संख्याविदो
जनाः दिव्येनैव प्रमाणेन युगसंख्याप्रकल्पनं पूर्वं कृतयुगं नाम ततस्त्रेताभिधीय
ते द्वापरश्च कलिश्चैव युगान्येतानि सर्वतः अत्र संवत्सराद्दष्ट मानुषाणां प्रमाणतः कृ
तस्याद्यस्य विंशं ज्ञं दिव्यमानेन कीर्तितं सहस्राणां शतान्यासं चतुर्दश च संख्यया चत्वारि
शत्सहस्राणि तथान्यानि कृतं युगं तथा दश सहस्राणां वर्षाणां शतसंख्यया अशीतिश्च
सहस्राणि कालस्त्रेतायुगस्य सः सप्तैव नियुतान्याहुर्वर्षाणां मानुषाणि वै विंशतिश्च
सहस्राणि कालः स द्वापरस्य तु तथा शतसहस्राणि वर्षाणां त्रीणि संख्यया षष्टिश्चैव सह

लिं· ग·७· १६· ४·

लाग्रकेशान्निर्हृता: स्नानवस्त्रवक्षोरकं । भोकरं मनुष्याणाम मन्त्रं लस्येषरि सूजा प्रा
नरवरेष्ठाणां माझे नीतिस्वेपणकाः । स्नस्त्रपेषदि नस्नाम्नाद्धिर्यं हृति हरेरपि मानोप
दिगृहेयस्य होथं मज्जन्समेनरः । भोजयेकस्य त्रिपुट्टामाजीर मं निपोयद्वा मच्छाञलमनं
दृयंनाञ्चकापाविचारन्ता हिस्त्यन: पूर्ववानोयान: यानिमुक्तानि तः । छत्रकृतानिर
वंस नेतस्त्रह्या: ९ रुपसोत २ स्तोत्रकंश्वनीन शोभुक्तके पोजस्नावृत: । अपवित्रकरो
मुद: अल्पपृजयेन कदाचिन् कोपोदनस्यपानं स्नानि श्रीवनविजृंभणे । सनोचदृशीनं
निद्राप्रलापा हे जयद्वि म: । एतेषां मनु वाषिंकथान्नयादिदृशनं प्रावमवान पेच्छेद
कुत्वावाक्षाएसंयमः । स्त्रीषी भिक्षं नमा द्वेव यह नत्नचताञ्चाः । एते मोतीपिजेक्षानि·
विहाईश्रीर्ह्रालै: सह प्रमायेपादेनजपेत कुर्वासनमेव च आसनस्थः शय्यानो वा
रथ्यायां भूइ समंतियो निक्त्र मावलद्राथान जपेत्सापकस्तथा यासनस्योजपेत्सम्य
कूमेन्द्रार्थगतमानसः । कोपेयवाछचुमेवाधेस मैसमथा पिवा सर्वंतालपत्रं वा स्नाम
नं परिकल्पयेत् । त्रिसंध्यं च गुरोः पूजाः कर्तव्या हितमिच्छता यो गुरुः स शिवः प्रो
क्तो यः शिवः स गुरुः स्मृतः । यथा शिवस्तथा विद्या यथा विद्या तथा गुरुः । शिव विद्या·
गुरुस्तस्मान्नमस्कारमहर्शोभम सर्वदेवमयो देवि सर्वशक्तिमयो हि सः । सद्गुरोर्नि

45

२२

कुर्वन्नमस्तिय स्वरा परिहासमहत्स्यपां सर्वदा दोषकृतिरिति अभिहितापि नकुर्वीत वाचा च मन
सानदा भस्मत्रवा त पामात्रवा नेवेयं शारमेवच गणानं सम्मुयानं च राजा श्व च विवर्ज
येत् भस्मशुद्धो मतस्तु शुद्धिर्नि मृदा न जले न चै सततशुद्धो मवेत्सिद्धस्तु तोयं परिशोधयेत्
राजप्रतिग्रहे दुष्यान् ब्राह्मणान् ब्रह्मवादिनः विद्यामायमपिदीजानां शतनुर्जन्म न विद्यते
राजप्रतिग्रहो घोरो मध्वास्वादो विषोपमः अयोनयपरिहर्तव्याः स्वमांसं चैव वर्जयेत् प
स्नातो न तु भुञ्जीत न जपेज्जातिमीहं च परिशुद्धेन भुञ्जीयात् द्वारादीप विना तथा विना
भाडं च वृक्षणाथपाति नानाचरन्निधौ भूः शेषं न भुञ्जीयात्स्तहान्नाशीमुके राषि स्त्रिदान्न
स्त्रियथमस्त्रीयात्संस्कृतंचाभिमंत्रितं भोक्तारोपि तु इति व्यासो मौनी वैकाग्रमानसः श्रा
सेनु नपिवेत्तोयं तिष्ठन्नंजलिनापि वेत् नामहस्तेन शय्यायां न थैवास्य करेणवा विभी
तकार्के तां राजं स्नुहि वृक्षायां न वाभ्रुवेत् स्नानमदोषमनुष्याना मन्येषां शोणितां नतया
पकोनगच्छेद स्थानेवाक्रम्यानोमरेनदी नावरोहे न कूपादिनारोहेडत्सुपादपात्‌ सूर्या
ग्निजलदेवानां गुरूणां विमुखः स्मृतः नक्षत्रादिहकार्याणां जपकर्म स्नानेवा स्वमो
नतापयेत्मादौ हस्तैापज्ञानं स्नस्थयेत् अर्मेनीस्वयमासीत नाशो केचित्मलं मजेत्
नजलं ताडयेत्तस्थानं भस्मसंगलं तथा मलेभ्दालयेत्तीरे प्रदालस्नानमाचरेत्

वासवेदिकं सर्वरत्नमयं वापि तत्त्वाणिकं परिकल्पयेत् हैमांतिकं तदा देवं श्रीपर्णेनैव पूजयेत् सर्वमासेषु
कमलं हैममेकमथापि वा राजतं कमलं वापि कुर्याद्धेमसकर्णिकं रजतस्याप्यभावेन ताम्रलोहेन की
र्त्तयेत् शैलं वा दारुजं वापि विल्वपत्रैः समर्चयेत् सहस्रकमलालाभात दर्द्धेनापि पूजयेत् तदर्द्धा
र्द्धेन वा रुद्रमष्टोत्तरमथापि वा विल्वहस्तेऽस्थिता लक्ष्मीर्देवी लक्षणसंयुता नीलोत्पले चोत्पले
वा कमले च विशेषतः नीलोत्पले विकासाना उत्पलेषण्मुखः प्रभुः पद्माश्रितो महादेवः सर्वदेव
पतिः शिवः तस्मात्सर्वप्रयत्नेन त श्रीपत्यं यजेद्बुधः नीलोत्पलं चोत्पलं च कमलं च विशेषतः स
र्ववश्यकरं नीलं शिवे सर्वार्थसिद्धिदं कृष्णागुरुसमुद्भूतं सर्वपापनिकृंतनं गुग्गुलप्रभृतीनां तु धू
पानि विनिवेदयेत् सर्वरोगक्षयकरं चंदनं सर्वसिद्धिदं सौगंधिकं तथा धूपं सर्वकामार्थसाधकं
श्वेतागुरुभवं चैव तथा कृष्णागुरुद्भवं सौम्यसिता समुद्भूतं साक्षान्निर्वाणसिद्धिदं श्वेतार्ककुसुमे
साक्षाच्चतुर्वक्त्रः प्रजापतिः कर्णिकारस्य कुसुमे मेधा साक्षाद्व्यवस्थिता करवीरे गणाध्यक्षो वकुले नारा
यणः स्वयं सुगंधेषु सर्वेषु कुसुमेषु नगात्मजा तस्मादेतैर्यथालब्धैः पुष्पधूपादिभिः सह
पूजयेद्देवदेवेशं भक्त्या वित्तानुसारतः निवेदयेत्ततो भक्त्या पायसं च महाचरुं सघृतं सोपदंशाकं
सर्वद्रव्यसमन्वितं शुद्धान्नं सोपि मुद्गान्नमाढकं चार्द्धयामकं चामरं तालपर्णं वा तस्माद्भक्त्या
निवेदयेत् उपहार्याणि पुष्पाणि न्यायेनैवार्जितानि वा नानाविधानि द्रव्याणि प्राप्तिनान्यं भसा

सर्वव्याधिहरं चैव सर्वज्वरविनाशनं देवैरनुष्ठितं पूर्वं ब्रह्मणा विष्णुना तथा कृत्वा कनीयसं लिंगं स्नाप्य
चंदनवारिणा चैत्रमासादि विप्रेन्द्राः शिवलिंगव्रतं चरेत् कृत्वा हेममयं पद्मं कर्णिकाकेसरान्वितं नव
रत्नैश्चितं चैव चाष्टपत्रं यथाविधि कर्णिकायां न्यसेल्लिंगं स्फाटिकं पीठसंयुतं तत्र भक्त्या यथाशक्त्या
अर्चयेद्बिल्वपत्रकैः सितैः सहस्रकमलैरन्यैर्नीलोत्पलैरपि एतैरन्यैर्यथालाभं गायत्र्यांश
सस्तुव्रताः संपूज्यैवं च गंधाद्यैर्धूपैर्दीपैश्च मंगलैः नीराजनाद्यैः स्नान्यैश्च लिंगमूर्तिमिहेश्वरं अ
गुरुं दक्षिणोदयादघोरेण द्विजोत्तमाः पश्चिमे सद्यमंत्रेण लिख्यां चैव मनःशिलां उत्तरे वामदेवेन च चं
दनं चैव दापयेत् पुरुषाद्वै मुनिश्रेष्ठा हरितालं च पूर्वतः शिलागुरुं रुद्रं वै विप्राः श्लक्ष्णा कृष्णागुरुं मं
वं तथा गुग्गुलं धूपं च सौगंधिकमनुत्तमं सितयानाम धूपं च दद्याद्देवाय भक्तितः महाचरुं निवेद्यं
स्यादाढकानां तथापि वा एतद्वः कथितं सर्वं शिवलिंगमहाव्रतं सर्वमासेषु सामान्यं विशेषेणापि
कीर्त्यते चैत्रे वैशाखे वज्रं तु ज्येष्ठे मारकतं शुभं आषाढे मौक्तिकं लिंगं श्रावणे नीललोहितं मासे
भाद्रपदे लिंगं पुष्परागमयं शुभं आश्विने चैव विप्रेन्द्रा गोमेदकमयं शुभं प्रवालकं च कार्त्तिके तथा
वै मार्गशीर्षके वैडूर्यनिर्मितं लिंगं पौषे वै पुष्परागकं माघे च सूर्यकांतेन चंद्रकांतेन फाल्गुने सर्व
मासेषु कमलं हैममेकं विधीयते अलाभे रजतेनापि कमलं केवलं भवेत् रत्नानामप्यला
भे तु हेम्ना वा रजतेन वा रजतस्याप्यभावेन ताम्रलोहेन कीर्त्तयेत् उपलं वा दारुजं वापि मृन्मयं

दद्येत् कंबलं चापि शुद्धान्नमाढकं तंडुलं पचेत् कृत्वा प्रदक्षिणां मंत्रेण नमस्कृत्वा गुरुं शुचि:
स्नात्वा च देवमीशानं प्रणव: संपूज्य शंकरं ईशानं तत्पुरुषं चाघोरं वामदेवकौ सद्योजातं
जपेन्मंत्रान् पंचभि: पूजयेच्छिवं अनेन विधिना देव: प्रसीदति महेश्वर: हृत्पद्मादिष्ठा
पयेद्रूपमग्रं शिवार्चनं दृष्ट्वा रुद्रं देहे देवानं इष्टं स्वयं पशुपाशविमोक्षार्थं दर्शयाम्या
न्महेश्वर: प्रणवं त्र्यंबकं पशुत्वं परिभाषितं शंकरेण तत्पश्चात्तु पशुत्वं प्रति सुव्रता:
व्रतं पाशुपतं प्रोक्तं भवेन परिभाषितं सर्वं प्रयाति वै मर्त्यो ब्रह्मलोकं न संशय: श्रुत्वा तु
मोदयेद्वापि स याति परमां गतिं यो दद्यात् घृतदीपं च सकृल्लिंगस्य चाग्रत: स तां गतिमवा
प्नोति स्वाश्रमे ऽर्द्धं भास्थितो दीपवृक्षं पार्थिवं च दद्याद्वा शिवालये दत्वा कुलशतेन सार्धं
शिवलोके महीयते आयसं ताम्रजं वापि रौप्यं सौवर्णिकं तथा शिवाय दीपं यो दद्यात् विधि
ना वापि भक्तित: सूर्यायुतसमै: श्लक्ष्णैर्यानै: शिवपुरं व्रजेत् कार्त्तिके मासि यो दद्यात्
घृतदीपं शिवाग्रत: संपूज्यमानं वा पश्येद्विधिना परमेश्वरं स याति ब्रह्मणो लोकं श्रद्धया
मुनिसत्तमा: आवाहनं च सान्निध्यं स्थापनं पूजनं तथा संप्रोक्तं रुद्रगायत्र्या आसनं प्रण
वेन वै पंचभि: स्नपनं प्रोक्तं रुद्राध्यायेन विशेषत: एवं संपूजयेन्नित्यं देवदेवमुमापतिं
ब्रह्माणं दक्षिणे तस्य प्रणवेन समर्चयेत् उत्तरे देवदेवेशं परं विष्णुं सनातनं वह्नौ हुते

श्रद्धयार्चयेत्पूज्यः संभाव्यश्च वसः यः संगात्तापि संपूज्य भक्तिहीनैरपि द्विजैः भावानुरूपोप
ह्नो भगवान्निति कीर्तितः उच्छिष्टः पूजयन्यातिपिशाचत्वं द्विजाधमः संक्रुद्धो राक्षसत्वा
न्यात्यनुयान्मूढधीर्द्विजाः अभक्षभक्षः संपूज्य यातिश्वानो न संशोभनं गानशीलस्तु गांधर्व
नृत्यशीलस्तथैव च ख्यातिशीलस्तथा चाद्रि स्वीयो न संशो न संशयः तद्वर्थं पूजयेद्रुद्रं सोम
मस्थानमवाप्नुयात् गायत्र्या तत्र संपूज्य प्राजापत्यमवाप्नुयात् आत्मार्थहिमुणावेनैवरुद्रं सा
वंचाभिनंदयच्च श्रद्धयाच सकृद्देवं तत्र संपूज्य महेश्वरं रुद्रलोकमवाप्नोति तेन सार्द्धं सा
मोदते संशोध्य चक्षुर्भे लिंगमनवाद्य रवंदित शुद्धिः पूजैस्तथा पीठं देवमावाह्य भक्ति
तः दृष्ट्वा देवं यथायोग्यं अंगलिगुप्तं च शंकरं कल्पितेनासनेस्थाप्य पंचास्त्राननयेत्स्वभे वेरा
गेश्वर्यं संपन्नेसर्वलोकसमन्विते शंकारं पंचवक्त्रेयोत सोमसूर्याग्निसंभवे पाद्यमाचम
नं चार्घ्यं दत्ता रुद्राय शंभवे स्नापयेद्दिव्यतोयैश्च घृतेन पयसा तथा दध्ना च स्नापयेद्रुद्रं
शोधयेच्च यथाविधि ततः शुद्धांबुना स्नाप्य चंदनाद्यैश्च पूजयेत् रोचनाद्यैश्च संपूज्य दि
व्यैः पुष्पैश्च पूजयेत् बिल्वपत्रैरखंडैश्च पद्मैर्नानाविधैस्तथा नीलोत्पलैश्च राजीवैर्नं
द्यावर्तैश्च मल्लिकैः चंपकैर्जातिपुष्पैश्च बकुलैः करवीरजैः शमीपुष्पैर्बृहत्पुष्पैरुन्मत्ता
गस्त्यजैरपि अपामार्गकदंबैश्च भूषणैरपि शोभनैः दत्वा पंचविधं धूपं पायसं च निवे

वायव्यां मृगवाहिनी॥ उदीच्यां
चैव कौमारी ऐशान्यां शूलधा
रिणौ॥१६ ऊर्धं रक्षतु ब्रह्मा
णी अधस्ताद्वैष्णवी तथा
एवं दशदिशो रक्षे चामुंडा
शववाहिनी॥१७ जया मे
चाग्रतः स्थातु विजया स्था

श्री
वं॰
पा॰
2

तपस्तः श्रीजिताबमपार्श्व
तुद्विहेत्वपराजिताख्या
किरवामसद्योतिनीरक्षैतु
मामद्युतिवस्थिता॥म
लोधरैलला॥ यमुवै
रपैद्यप्रखतो॥क्षविवे

ञाव भुवे मिध्येप मध्यंयाव ऽ
नासिके शंख नीचस्मिध्ये
श्रोत्रयोर्ध्वार वासिनी कण्ठे
लौकोलङ्कार दोकणी मूलेव
शंकरी शर नास मध्यां सुगंधा
हैव उत्तरा हैनु चर्वके ॥ अथ
रेचामृतकंल जिह्वायां चस

रक्षतीयंताह्स्वेत्कौमारी
कंठमध्येचचंडिका २२
घंटिकांचित्रघंटाख्यमहामा
याचतालुकेकामाक्षीचिबु
कंरक्षेद्वाचंमेसर्वमंगला २३
ग्रीवायांभद्रकालीचपृष्ठ
वंशेधनुर्धरी ॥ नीलग्री

कंस्त्रि प्र जाय ते प्रेत
संस्था नु क्रा मं डा कर
हि सा हि का स ना॥ ८ ॥ दे
द्री ग त स मा र ट वै
स्प वै ग ह ट वि ना॥ स
हे स्तु गी व का र ट॥

२ कैमरीतिर्विवाहिना॥

कृहींहृतसमारठास

र्वद्यःसवृमानुरः॥स

वैंमरणशोभाड्यना

नरत्रैपनोतिनाशः

इपंतेरयमाहृदोर्वः

ेधससमाकुलोदादंलचकें
गेषुत्रीदलचमुशलायु
धे ११ खेटकेतोमरैर्बैबपव
मुंपामभेवचं: कुंतायुधंत
कलंचशार्ङ्गमायुवमुन्नमे
१॥ रैस्त्यानारेदजष्टायभ
न्यानामभया: पवोधार

ॐ चं (१७)

यंत्यायुधानित्थंदेवानांचहि
वै स्मस्वेलेमहाकाथेम
हेभयविनाशनी त्राहि
मांदेविदुष्प्रेक्षेशत्रुणांभयव
र्द्धिनी॥१५ प्राच्यांरक्षत्वा
राहिनैरृत्यांखड्गधारिणी
॥१६प्रतीच्यांवारुणीरक्षे

चावहिंकोठेनलिकोंमल
कूवरी।२४खडधारिणु
मौसकंथेवारमेवगधा
रिणा।२६सोमेरंठनीरहै
वौंवकाचांगुलीकुचः२५
नसाछलेमरीकुहौरहे
छलेमरी॥समौरहेमत

प्र. ३८

ॐ

पं०१

१०

देवीमनशोकविनाश
णीारद्धद्देयेललिता
देवीउदवेप्रुतवासि
नी नामिंडकामिनी
तपेमुखगुहेश्वरीनया
रंगामृतनायावमेडंच्या
देमाहै वा रै नी॥के

८

॥

ॐ भगवती रक्षेदूतं मे मेघवा
हिनी॥१॥ जेषेम सब लाई से
जोम्मूष्पे वनाय की॥२॥
गुरुवयानोर सिंहीचपाद
पहे तेम्र सीर६॥पादं
गुलाप्रीधरीरक्षेमाद
धे०स्पेलगासिनी

१२

॥ नेसंवानंपस्याकरोंचकैशोवेवो

८ र्थकेषिवायु१२॥गरोमल्लपेबु

कोमाचीयवचवागेश्वरीतया॥

रक्षेमज्ञावसामंसमयिग्रे

हरिपार्वती३१॥श्रीकाणि

कालराचीपिलेवमुक्तरेस

सीपद्मावतीपद्मकोकोकर्पे

७

विद्धानदृतिप्रते: नवेबकात्वें
ष्टैत्ता: स्पत्तीतिष्पनकाद्कोत्तिग्र
लितर्सिदादिसिर्पदायजननात्त
बैदक्रंनकुलालत्वादिजाति: बु
विसंकापयते: नोपापिरनिर्वे
त्र पाजनकत्विनपरहन्तुता प
रासातनसूतादात्मत्वमेवक
छा ष्पालोचनलू
बैनाकुलाल

कदि व्यामील्व
ं ावि न्यतानाऽस
चे कां धमात्रे को दणताव छेद
वयंबिनाव धामः तप्याचनन्यव
पवनुमानं मेचतत्र प्रनाणं घटाव
मलोप सताव छेदकावछेदेनस
देवमेवणावें चे रवरस्व सर्वेताला
वैपांचिन्न स्पत्वेनवेपांचेब
दणादितिनिकृ पितनस्मा सल

2

[illegible] १० मनुष्यादेव धनद [illegible] रः स्वयं च [illegible] धुतानि प्राप प्राप्तं वद्दति महानन्न भोगः व रपदा [illegible] मूर्भंग [illegible] प्रकृतिनयने
[illegible] कोमोधै: तस्याः रम्य [illegible] रवनितावो [illegible] पुरुष्यासिद्धाय ८ १ प्रसव्याख्या अमोघ यस्मात् तस्कायां मन्मथः [illegible] प्राप्यवा
[illegible] नपात्यधनुः न पात्यवध्नुः न वद [illegible] नमुखाकरोतिकिं नात्याद्यानन्दयति सरवमहादेवममत्याज्ञात्वा कपिभूतदेवं साक्षा
त्वं सत्त साक्षात्सकला वामेवश्रि [illegible] कपिभूतो [illegible] पवदत्पदाब्जं भ्रमरश्रीकेतस्य कामस्य कर्दर्पस्य आरंभः कार्यव्यापारः विभ्रमैः
विलासैः एवसिद्धः कार्यसिद्धिः न तु स्त्री [illegible] सव्यामचारेण का: श्रुतिचतुरवनिता: कामक्रीडाकुशल स्त्री: श्रुतिः कपिभूते चतुरवनि
ताविभ्रमैः सम्भूभंगभूमण [illegible] तो [illegible] तनयनैः कापिभूतैः वहितनयनैः कामलद्यो कमोघे: कामलद्दे वु सकले: इत्यन्वयः षड्
पदेतिमष्टै [illegible] नृत्या: प्रसव्याइति अन्यकामस्य तृष्णा: भ्रमरमयी चापवतं कुसमयमिति भावः वहितेति वहितानि
[illegible] नयनानि वेषुतेतैः वहितनयनैः कामाजिकामिनः एवं लक्ष्याणि वेध्यानि कामलक्ष्यानि तेष्वमोघैः कामलक्ष्येषु
[illegible] घाउरे ति चतुरवनितानां [illegible] कटाक्षावलोकनानितैः चतुरवनिताविभ्रमैः अजातेष्व [illegible] ९१ तेना
रेघनपतिप्रद्यादुत्तरेणास्वदीयेद्रुरालक्ष्ये सुरवति धनु: आरूणतोरणेन यस्योद्याने कुजका तेन य कोन्तयावक्रितो मे
न प्राप्यरूवकन मितो बालमन्दारवृक्षः ८२ प्रसव्याख्या अमोघ तन्तत्स्यांश्च लकायांधनपतिगृहात्उत्तरेणउत्तरस्या
दिशि अस्मदीयं अगारं [illegible] तिशय: यस्य सुरधनुः यस्य उद्याने वनेरवडे वालमन्दारवृक्षो [illegible] कपिभूतेनमना
रंदूरालक्ष्य दूरतः [illegible] तेन तोरणेन [illegible] तेन तोरणेनसुरपति धनुषा धारूणाइन्द्र धनु: रम्यो न कपिभूतो मेमंदारवृक्षः अस्म
मं [illegible] पालि पावद्धिता [illegible] पुन: कपिभूतो वालमंदारवृक्षः कांतया ना नय कांतयापुत्रः पुनः कपिभूतो वालमंदारवृक्षः
हस्त प्राप्य स्तवकनमतः हस्त प्राप्यैः पुष्पसंवेनेन ... इत्यन्वय हस्ते न हस्त प्राप्येः पुष्पसंवकैः नमितः हस्तप्राप्यस्तवकन
मितः स्वभावोज्जिरलंकारः ८२ वापीचास्मिन्मरकतशिलावद्धसोपानमार्गा हैमैः छन्नाविकचकमलैः स्निग्धवैदूर्यनाले
[illegible] ले: परं [illegible] यस्य तोयेकृतवसतयो मानसं सन्निकृष्टं नाध्यास्यन्ति व्यपगत शुचः त्वामपि प्रेक्ष्य हंसाः ८३ प्रसव्याख्या अमोघ
[illegible] घपुनः अस्मिन्नगारे [illegible] वापी तस्यां वाप्यां तोये कृतवसतयो हंसा: राजहंसाः सन्निकृष्टं अपि मानसं सरः नाध्यास्यन्ति मानसं सरो
मन्ते नाध्यास्यन्ति न चिन्तयिष्यन्ति कपिभूता वापी मरकतशिलावद्धसोपान [illegible] मार्गा नालमणिभिः रचितसोपानपङ्क्तिः पुनः
कपिभूता वापी विकचकमलैः विकसितकमलैः छन्नाआच्छादिता कपिभूतेविकाचकमलैः हैमैः सुवर्णमयैः पुनः कपिभूते
विकाचकमलैः स्निग्धवैदूर्यनालैः कपिभूताः हंसाः कृतवसतयः वाप्यां जले कृतनिवासाः पुनः कपिभूताः हंसाः व्यपगतशुच
गतशोकाः इत्यन्वयः मरकतमरकतशिलाभिः नीलमणिभिः वद्धः रचितः सोपानमार्गो यस्याः सा मरकतशिलावद्धसोपानमार्गा
विकचेति विकचानि कमलानि विकचकमलानि तैः विकचकमलैः स्निग्धेति स्निग्धानि वैदूर्याणि मणिमयानि नालानि येषां ता
[illegible] तैः स्निग्धवैदूर्यनालैः नोति [illegible] वापीजले [illegible] कृतावसतयः व्यपगतेति व्यपगता गमिता: शुचः शोको [illegible] यव

गमुखः राजहंसाः न द्विक्षी [illegible] मलिनजल दर्शनात् शोकः सात्त छायाः जले हि देवानुभावात् सदैव निर्मल पानीयत्वं वि
केसर कमलानि चेति भावः ॥ गतशोकः गूढोपमालंकारो ॥ ६ ॥ तस्यास्तीरे रचितशिखरः पेशलैरिंद्रनीलैः क्रीडाशैऽ
लः कनककदलीवेष्टनप्रेक्षणीयः मद्गेहिन्याः प्रिय इति सखे चेतसा कातरेण प्रेक्ष्योपांतस्फुरिततडितं त्वां तमेव स्मरामि
॥ ७ ॥ व्याख्या भो मेघ तस्याः वाप्याः तीरे समीपे क्रीडाशैलः क्रीडाशैल नामा पर्वतोस्ति कथंभूतः क्रीडाशैलः इंद्रनीलैः
इंद्रनीलमणिभिः रचितशिखरः कथंभूतैः इंद्रनीलैः पेशलैः मनोज्ञैः पुनः कथंभूतः क्रीडाशैलः कनककदलीवेष्टनप्रेक्षऽ
णीयः पुनः [illegible] कथंभूतः क्रीडाशैलः मद्गेहिन्याः प्रियः मम भार्यायाः वल्लभः भो मेघ भो सखे इति हेतोः मम कलत्रप्रियत्वात्
तिकामरणात् चेतसा चित्तेन तं क्रीडाशैलं एवाहं स्मरामि किं कृत्वा त्वां प्रेक्ष्य दृष्ट्वा कथंभूतं त्वां उपांतस्फुरिततडितं समीपे
देदीप्यमानविद्युतं कथंभूतेन चेतसा कातरेण उत्पन्नभयेन उपांते समीपे स्फुरिता उल्लसिता तडित् विद्युत् यस्य
सः तं उ[illegible]स्फुरिततडितं मम गेहिनी मद्गेहिनी तस्याः मद्गेहिन्याः गूढोपमालंकारो ॥ ७ ॥ रक्ताशोकश्चलकिसलयः केसरश्चात्र कांतः प्र
त्यासन्नौ कुरबकवृतेर्माधवीमंडपस्य एकः सख्यास्तव सह मया वामपादाभिलाषी कांक्षत्यन्यो वदनमदिरां दोहद
छद्मनास्याः ॥ व्याख्या भो मेघ अत्र वने रक्ताशोकवृक्षोस्ति च पुनः केसरः बकुलो नामा वृक्षोस्ति कथंभूतः रक्ताशोकः चलकि
सलयः चपलपल्लवः कथंभूतः केसरः कांतः मनोहरः कथंभूतौ द्वौ रक्ताशोककेसरौ कुरबकवृतेर्माधवीमंडपस्य प्रत्यासन्नौ
[illegible]कः रक्ताशोकः तव सख्याः मत्स्त्रियाः वामपादाभिलाषी वामचरणाघातकांक्षी सह मया पदेन सह साकुरुत्यन्यः केसरो
केसरः बकुल नामा वृक्षः अस्याः मत्स्त्रियः वदन[illegible]मदिरां मुखमद्यं कांक्षति वांछति दोहदच्छद्मना दोहदमिषेण
[illegible]पवनः चारित्रिति कुरबकवृक्षस्य वृत्तिः [illegible] सहोक्तिरलंकारो ॥ ८ ॥ तन्मध्ये च स्फटिकफलिका कां
चनी वासयष्टिः मूले बद्धा मणिभिरनतिप्रौढवंशप्रकाशैः तालैः शिंजद्वलयसुभगैर्नर्तितः कांतया मे यामध्यास्ते दिवसविगमे नी
लकंठः सुहृद्वः ॥ ९ ॥ व्याख्या भो मेघ पुनः तन्मध्ये रक्ताशोककेवलयोर्मध्ये कांचनी वासयष्टिः स्वर्णमयी लकुटिका अस्ति क
थंभूता कांचनी वासयष्टिः [illegible] स्फटिकफलिका पुनः कथंभूता कांचनी वासयष्टिः मणिभिः मणिरत्नैः मूले बद्धा कथं
भूतैः मणिभिः अनतिप्रौ[illegible]प्रकाशैः पक्ववंशवत् उद्योतैः नील [illegible] नीलकंठः मयूरः यां कांचनी वासयष्टिं अध्यास्ते ति
ष्ठति क्व दिवसविगमे सायंकाले कथंभूतो [illegible]लकंठः मम कांतया स्त्रिया नर्तितः कैः तालैः कथंभूतैः तालैः शिंजद्वलयसुभगैः पुनः क
थंभूतो नीलकंठः युष्माकं मेघानां सुहृत् [illegible] तयोः रक्ताशोकबकुलयोः मध्यं तन्मध्यं तस्मिन् तन्मध्ये स्फु
[illegible]स्फटिकस्य फलिका पाटिका यस्याः सा स्फटिकफलिका कांचनीति वा सार्थवसनार्थयष्टिः वासयष्टिः कांचना स्वर्णमयी यासा रा
[illegible]चनी वासयष्टिः अ[illegible]नतिप्रौ[illegible] अनतिप्रौढवंशानद्धप्रकाशः उद्योतो येषां तैः अ

१७ म

अथशंकरदिग्विजयानुक्रमः

(१)

वाक्लिन्नविष
वलिव

3

॥ इति श्रीशंकरविजयःसमाप्तः ॥

तेषां तद्वच्छिन्नमुख्यविशेष्यताशून्यत्वस्य तादृशज्ञानेऽभावात् वस्तुतस्तु यद्रूपावच्छिन्नविष
यताकत्वमित्यादौ घटादिविशेषणानामध्ये संसर्गघटितवैशिष्ट्येन सामान्यपदेनैव वारणात् न यत्र चातत्त्ववि
शेन वैयर्थ्यमिति ॥ ॥

सर्वैश्च दलैर्व्याप्तिनिश्चयस्यासैव न संभवत्युपाधाभावादित्यत आह व्याप्तौ इति। तथा त
ष्व्यानुमानप्रामाण्यपरीक्षाकारणोभूतं व्याप्तिग्रहोपायप्रतिपादननिदानं व्याप्ति
स्वरूपनिरूपणमारभते नन्वित्यादिना साध्याभाववदवृत्तित्वं साध्याभाववदवृत्ति
साध्यकसद्धेतावव्याप्तिमाशंक्याह साध्यवद्भिन्नेति साध्यवद्भिन्ने यस्साध्याभावस्तद्व
दवृत्तित्वमर्थः कपिसंयोगाद्यभावस्य भिन्नत्वेनाभावादाह साध्यवदिति
हेतौ साध्यवत्प्रतियोगिकान्योन्याभाववृत्तित्वेनाव्याप्तेराह सकलेति साकल्यं साध्याभा
ववृत्ति साध्ये न बोध्यम् साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावो यत्र साध्याप
तेन विषयत्वैकदेशनिष्ठाभावप्रतियोगितया व्यभिचारिणि नातिव्याप्तिः न वा नाना
व्यक्तिसाध्यकसद्धेतावव्याप्तिः अन्यसाध्यवृत्तिसाध्यकव्याप्यवृत्तिसद्धेतावव्याप्तेः व्यभि
चारिणि चाव्याप्यवृत्तिनाव्याप्तेर्वारणाय साध्याभावद्धेतुप्रतियोगिव्यधिकरणत्वं वो
ध्यम् हेत्वभावोऽपि प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिव्यधिकरणत्वं प्रतियो

गित्वं च हेतुतावच्छेदक[illegible]तेन द्रव्यत्वादौ साध्ये विशिष्टसत्त्वादौ च
नाव्याप्तिः न वा विशिष्ट[illegible]सत्त्वादिना हेत्वभाववत्प्रतियोगिनि
सत्त्वादावतिव्याप्तिः प्रमेयकव्यक्तिके साध्ये विपक्षाप्रसिद्ध्या तत्र नित्यत्वादिका
व्येतत्वेन साध्ये निर्वह्नित्वादौ चाव्याप्तिः तत्र हेत्वभावस्यैव प्रसादः प्र
त्येकं यावच्छिन्नावृत्तित्वात् अत आह साध्यवदिति अन्यान्यो
न्याभावस्य साध्यवत्त्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वं तु तत्त्वे
न हि संभवति नीलो घटान्यद्भूतिनापीति साध्यवत्समानाधिकरणं य
यस्य यदधिकरणेन निकरणं साध्यं तत्त्वं साध्यनिष्ठासामानाधि
करण्यप्रतियोगित्वम् साध्यनिष्ठाधेयत्वानिरूपकाधिकरण
वृत्तित्वमिति यावत् तदधिकरणाधिकरणत्वमित्यर्थः साध्यव
द्भिन्न[illegible] साध्यनिष्ठाधेयत्वानिरूपकत्वं तद्वृत्तीनातिप्रसंगः सा

गित्वं च हेतुतावच्छेदक[illegible]तो । [illegible] तेन द्रव्यत्वादौ साध्ये विशिष्टसत्त्वादौ

नाव्याप्तिः न वा विशिष्ट[illegible]सत्त्वादिना तादृशाभावप्रतियोगिति

सत्त्वादिकमिति व्याप्तिः [illegible]एकव्यक्तिकं साध्यं विपक्षो वा तत्र निधूमत्वादिका

धेतत्वेन साध्ये निर्वह्नित्वादौ चाव्याप्तिः तत्र हेत्वभावस्य वह्न्यादेः प्र

त्यैकं पावच्छिन्नावृत्तित्वात् अत आह साध्यवद्भिन्नेति अन्यान्यो

न्याभावस्य साध्यवत्तावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वं व्युत्पत्तिबलभ्यं

नहि संभवति नीलो घटो न घट इति नापीति साध्यसमानाधिकरणं प

यस्य यदधिकरणत्वेनाधिकरणं साध्यं तत्त्वं साध्यनिष्ठसामानाधि

करण्यप्रतियोगित्वम् साध्यनिष्ठाधेयत्वाख्यनिरूपकाधिकरण

वृत्तित्वमिति यावत् तदधिकरणानधिकरणत्वमित्यर्थः साध्यव

द्भिन्नत्वे साध्यनिष्ठाधेयत्वानिरूपकत्वं तद्वृत्तौ नातिप्रसंगः सा

कुं॰पि॰त॰ मितिकेमुत्तिकन्यायेनफलति यथा मधुव्रतौघः स्वकीयमधुप्रपासमनिमीलनेन विंबं
समाक्रम्यबलात्सुधांशोः कलंकमंकेभुवमातनोति कैमुत्येनार्थसिंसिद्धिः काव्या
र्थापत्तिरिष्यते साजितस्त्वन्मुखेनेंदुः का वार्ता सरसीरुहाम् अत्रसदृशेनेनयेन जिता
नीतिविवक्षितम् तथाच सोपियेनजित स्तानिपद्मानि जितानि किमुतवक्तव्यमिति
य दंडापूपिकान्यायेनपदार्थान्तरूपस्यार्थस्य संसिद्धिः काव्यार्थापत्तिः तां त्रिकाभिमतामर्था
पत्तिव्यावर्तनाय काव्यविशेषणं यथावा अधरोयमधीराक्ष्या बंधुजीवप्रभाहरः अ
न्यजीवप्रभां हंत हरतीति किमद्भुतम् स्वकीयहृदयं भित्त्वा निर्गतोतोयथोयथौ हृदय।
स्यान्यदीयस्यभेदनेका कृपालयोः समर्थनीयस्यार्थस्य काव्यलिंगं समर्थनात्।
जितोसि मंदकंदर्प मच्चित्तेस्ति त्रिलोचनः अत्रकंदर्पजयोपन्यासस्य दुष्करत्वविषय
त्वात्समर्थनसापेक्षस्य मच्चित्तेस्ति त्रिलोचन इति स्वांतं करतो शिवसान्नीधान प्रद

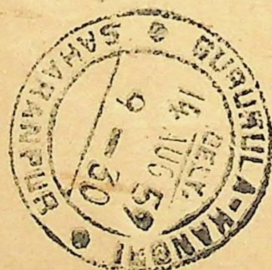
र्थैनेन दुष्करत्वरूपत्वात् व्याप्तिपक्षतादिसापेक्षत्वेनैयायिकलिंगव्यावर्त्तनाय काव्यवि
शेषणम् इदं वाक्यार्थहेतुकं काव्यलिंगं पदार्थहेतुकं यथा भस्मोद्धूलन भद्रमस्तु
भवते रुद्राक्षमाले शुभे हा सोपानपरंपरे गिरिसुताकांतालयालंकृते अद्याराधन
तोषितेन विभुना युष्मत्सपर्य्यासुखालोकोच्छेदिनि मोक्षनामनि महामोहे निधीया
महे अत्र मोक्षस्य महामोहत्वमप्रसिद्धमिति तत्समर्थने सुखालोकोच्छेदिनि इ
ति पदार्थो हेतुः क्वचित्पदार्थवाक्यार्थौ परस्परापेक्षौ हेतुभावं भजतः यथा चिकु
रप्रकरा जयंति ते विदुषी मूर्द्धनि सा बिभर्त्ति यान् पशुनाप्यपुरस्कृतेन तत्तुलनामि
ए च्छति चामरौकः अत्र चामरस्य दमयंतीकुंतलभारसाम्याभावे विदुषीमूर्द्धनि या
न् बिभर्त्ति सेति वाक्यार्थः पशुनाप्यपुरस्कृतेनेति पदार्थश्चेत्युभयम् मिलितं हे
तुः क्वचित्समर्थनीयार्थसमर्थनार्थौ वाक्यार्थपदार्थौ हेतुः यथा वपुः प्रादुर्भा

URGENT

PRESS MATTER

ON INDIA GOVERNMENT SERVICE

The Editor,
"Gurukul Patrika", (Monthly),
Gurukul Vishwa Vidyalaya,
HARIDWAR. (U.P.)

PRESS INFORMATION BUREAU
GOVERNMENT OF INDIA
BOMBAY

P.I.O. 289.
B B B H . Delhi-No. 11/115/57-D/30-10-57 16.75.000

AUG 59
9 15 AM

९।२७।१२५।जाताः क्रमेण घनाः॥७२९।१९५३१२५॥ अथ त्रिकेण राशिः॥
२७।अस्य खंडे।२०।७।आभ्यां हतास्त्रिघ्नः॥११३४०॥खंडघनैक्येन॥८३४३॥
युतो जातो घनः॥१९६८३॥राशिः।४।अस्य मूलं घनः॥८॥अथैवघ्नः॥६४॥
जातश्चतुर्णां घनः॥राशिः॥९॥अस्य खंडे।५।४।आभ्यां हतास्त्रिघ्नश्च।५४०॥घनै
क्येन॥१८९॥युतो घनः ७२९॥राशिः॥९॥अस्य मूलं ३ घनः २७ अस्य वर्गानां
घनः ७२९ एवं घनवर्गः॥ समत्रिकघातो घनः इत्यर्थः॥ इति घनः॥ घनमूले
करणसूत्रं वृत्तद्वयं॥ आद्यं घनस्थानमथाघने द्वे पुनस्तथांत्याद्घनतो वि
शोध्य॥ घनं पृथक्स्थं पदमस्य कृत्या त्रिघ्न्या तदाद्यं विभजेत्फलं तु॥ पंक्त्यां
न्यसेत्तत्कृतिमंत्यनिघ्नीं त्रिघ्नीं त्यजेत्तत्प्रथमात्फलस्य॥ घनं तदाद्याद्घनमू
लमेवं पंक्तिर्भवेदेवमतः पुनश्च॥२४॥ अत्रोद्देशकः॥ एवं घनानां

तुर्णां च तथा नवानां पूर्वकृतानां च सखे कृतीनां ॥ पृथक्पृथग्वर्गपदानि

विद्धि बुद्धेर्विवृद्धिर्यदि तेत्र जाता ॥ न्यासः ॥ ४।९।८१।१९६।८८२०९।१००।

१०००२५ ॥ लब्धानि क्रमेण मूलानि ॥ २।३।९।१४।२९७।१०००५ ॥ इति व

र्गमूलं ॥ घने करणसूत्रं वृत्तत्रयं ॥ समत्रिघातश्च घनः प्रदिष्टः स्थाप्यो घनों

त्यस्य ततोंत्यवर्गः ॥ आदित्रिनिघ्नस्तत आदिवर्गस्त्र्यंत्याहतोथादिघन

श्च सर्वे ॥ २४ ॥ स्थानांतरत्वेन युता घनः स्यात्प्रकल्प्य तत्खंडयुगं ततोंत्यं ॥

एवं मुहुर्वर्गघनप्रसिद्धावाद्यांकतो वा विधिरेष कार्यः ॥ २५ ॥ खंडाभ्यां

वाहतो राशिस्त्रिघ्नः खंडघनैक्ययुक् ॥ वर्गमूलघनः स्वघ्नो वर्गराशेर्घनो भ

वेत् ॥ २६ ॥ अथोद्देशकः ॥ नवघनं त्रिघनस्य घनं तथा कथय पंचघनस्य घनं

च मे ॥ घनपदं च ततोपि घनात्सखे यदि घनेस्ति घना भवतो मतिः ॥ २७ ॥ न्यासः ॥

ततोपि

१२

स्याद्यभावमात्रत्वेनास्तिकत्वेपि विभावाद्युपनयासंभवेप्यसति स्यादेतत् स्यात् विभावाद्युपनयेपि भावे सति त्वर्थ इति विघ्ने
नन्वत्र यदि निष्ठयोधनसते एतावता रसानास्वादत्वमित्यत्र कत्वेपु सामाकत्वर्थमेदस्यादित्यर्थः ननु फलस्य कथं यानमित्यत
रामनिति तत्र स्यादित्यादि स्यानीयाः रसांशभावाद्रमात्र नूपत्वे नेयानसंभव इत्यर्थः एवं तत्वेपि माधुर्यादिशयत्वाभावाद
नास्वाद्यत्वे फलस्यैवतत्राह एवमनंतरं वक्ष्यमाणमिति एवं तत्रोक्तः न स्पष्टवेगाति प्राप्तिसत्ता हितामिति तु परमार्थः का
स्यतत्फलस्यासत्वादित्वेनास्वादितत्वाद्रसनत्वं वक्ष्यते एतावता व्याप्तिमात्रा त्रैपक्षत्वमसत्तामिति रसवत्वम
तं रसत्वेपि माधुर्यादिशयस्वभावे न पेयत्वमिनीदं मानमिति नव्यानेत्तत्त्वं नत्वेवमुक्तं प्रसादनेपरत्वेमोक्षसाध
नान्नुत्तान रसेमव मोक्षानुपपत्तिरित्यत आह त्यालायमिति लयोमोक्षस्त मभिन्नस्यैत्यर्थः एतस्मानस्ये
वमोक्षहेतुत्वादनाद्यासेन मोक्षः स्यन्त्रत्वमतं वसंपुत्रमित्यत्र व्याख्यानं रातेनव्याख्यादि प्रति
वंधाभावो विद्यास्यात् जीवन्मुक्तोक्तस्त्वनुपपत्तेः ननु कस्य तत्फलं देवमोक्षकं धनस्यामिलक्ष्यतामत आह मुकमुखादि
किमालितामिति रसो इति गलमपलामोक्तिः मुकेनसतिनापरीतनेउपदिष्टानसूत्रितामितेन शोनकादिस्वः कर्थितेन
नोलोकेप्रवर्त्तमित्यर्थः निगमस्यहातनगस्यानीयोनिगमस्त्येतिनिगमोवादित्येषुर्मकदेवे देवतिकृपयेतिविस्मकोशा
तस्यपः कल्पतरुः सुरतरुस्तरुउत्तमवस्तु गमाद्रिस्तस्य फलं रसं पतितं पवनतया रसमपिषट्: एवमनकलेनवेनसंपु
तं भागवतं वेदार्थविशेषं सफलस्यमहीयते मोक्षयमुकस्यपदितोमुखात् उलिततादेवद्रायमपिसमासादितमाल
त्वसाहित्यविशेषवशादिक्रियाणांलयपर्यंतं कथितस्तुकतोपिवतित हृदितिगितमष्टकादिव्यंगउपमालंकारः
रसमाः इसंपतितस्यागालयमितिरसमालयमित्वकंवापदंनिगर्वस्तु हेरसिकाः भावकाः भागवतं मगवद्विष

स्ता ३

गोपनं स्वार्थेन तथावस्थानं तदपि न विमृतं दृष्टं किं तु स्वहृदि स्थितमिति कुतः इत्यपेक्षिते तदपि श्रवणेच्छामात्रेणैवेति किंपा
नतिशुश्रूषुभिः कृतिभिः पुण्यवद्भिर्भक्तैः सर्वथा न पश्चिमेव तथा च न दूरं मोक्षार्थं इत्यतस्तत्राह कृतिनः शुश्रूषवः रस
भावनाश्च नुतः तथा च नीरसानामश्रुतिनां तद्यादेयमिति नाम्येव पर्श्यमिति भावः अत्र च श्रुश्रूषुभिरिति तिरोयोगेन लोका
श्रयनिष्ठा विलक्षणेश्वराभिव्यादिनाभक्तीर्भक्तिर्येयान कर्मणितिदितोपायापा चेतन श्रुश्रूषुभिरिति वक्तव्ये पत्रेतिसप्तमी
यथा कथंचिद्धि श्रवणमात्रेणैवेदं फलमिति सूचयति हि तीयाप्रयोगेति कर्तुर्यीति न तमं कमेति चानि निस्मरणादीपितन
मत्वेमतिं चेत तत्फलमिति भ्रमः स्यात् एवं च धर्मः प्रोज्झितकैतव इत्यत्र क्रियापदानभिधाने सर्वप्रकारेणाप्येव धर्मस्यपवि
तानेस्तू चपितं एवं वेद्यं वास्तवमित्यत्र कर्तृपदानभिधानमविशेषेणैव सर्वाधिकारस्तु चनार्थमिति मन्तव्यं तान दोषः
एवंवास्मिन्नर्थे भगवान्भागवतं क्रिस्तुत्वा धर्मश्च भागवतधर्मस्तदनुष्ठातारश्च भागवताः प्रतिपाद्यन्ते इति ध्वनि
तं तथा च सर्वशास्त्रेभ्यः श्रेष्ठत्वादिदमेव सेव्यं दाभ्यां तव्यमिति भावः एवं तावत्प्रथमश्लोकेन शास्त्रस्य परमपुरुषार्थ
त्वमुक्तं द्वितीयश्लोकेन शास्त्रस्य परमपुरुषार्थं न पेत्तसाधनत्वं शास्त्रमेव परमः पुरुषार्थ इति तृतीयश्लोकेनाह नि

निगमकल्पतरोर्गलितं फलं शुकमुखादमृतद्रवसंयुतं पिबत भागवतं रसमालयं मुहुरहो रसिका भुवि भावुकाः ३

निगमो वेदः ४ स एव कल्पतरुः सर्वपुरुषार्थप्रदत्वात् तस्य फलं संसारमन्तेकार्यं भागवतं श्रुताधार एवेन्भागव
श्रुतिपाठकैः पुराणं पुनः पुनर्वेदमालोच्य रचितत्वाद्वेदफलत्वं तस्य सर्ववेदार्थसारसंग्रहमन्तमित्यर्थः तथा च वन्दयति म
गवान्ब्रह्मस्कन्दान्येनचिरान्वीक्ष्यमनीषया तदध्यवसितं कूटस्थो रतिरात्मन्यतो भवेदिति भगवत्कृतैः सर्ववेदार्थ
त्वात्तस्यतिपाठकमिदं सर्वतः सारभूतं पिबत संसारतापनृपाविपासोपशान्तये श्रवणपुटैः सर्वेरहस्त्यकृतः ते
श्रुताधारविरसमव्यवहतीरः पुनः कीदृशाः भावुकाः विभावानुभाव प्रयोपनयनवतरांभावुकाद्रुतिपाठ[illegible]

यं रसं भगवद्भक्ता रसयन्ति वितन्वा स्वादन्तेः आलयं मनोलयपर्यन्तं भगवद्भक्तिरसस्य मनोलयहेतुत्वात् तस्माद्रसमद्
लभ्यमाह फलमिति सर्वसुकृतकर्मफलमप्येतत् तथा च वक्ष्यति दानव्रततपोहोमजपाः स्वाध्यायसंयमैः श्रेयो
भिर्विविधैश्चान्यैः कृष्णे भक्तिर्हि साध्यते इति एतादृशस्यापि प्राप्तौ दृष्टोपायमाह निगमकल्पतरोः निगमो भा
गवतादयः वेदो वेदः स एव कल्पतरुः अनेकशाखायुक्तत्वात् तस्माद्गलितं भागवतात्मना स्वकालेन च्यु
तमित्यर्थः वृक्षस्थकेन विघूर्णितो वा रसपक्वत्वेन गलितमिति न दर्पं बहुत्वं विपानं शुकमुखादिति शुको
वाग्मिनीवं तस्मान्निगमकल्पतरोः शुकपरीक्षितं शुकसंप्रदायप्रवर्तितं नत्वेतत्र रसानुभवो
नस्यादित्यर्थः पुनः कीदृशं अमृतद्रवसंयुतं अमृतं द्रवो देवभोग्यो रसो माधुर्यं तस्यातिरेकः यतिनिकृष्टतामा
पादयतीति यथा भक्तिरसानुभवे स्वर्गमोक्षयोरपीच्छानुदयात् तथा च ध्रुवो वक्ष्यति यानिर्वृतिस्तनुभृतां तव पाद
पद्मध्यानाद्भवज्जनकथाश्रवणेन वा स्यात् सा ब्रह्मणि स्वमहिमन्यपि नाथ मा भूत् किं त्वन्तकासिलुलितात्पततां
विमानात् न नाकपृष्ठं न च सार्वभौमं न पारमेष्ठ्यं न रसाधिपत्यं न योगसिद्धीरपुनर्भवं वा वाञ्छन्ति यत्पादरजः
प्रपन्ना इति च नागपत्नी वचनं एतादृशः कथं स्यादित्यत्राह मुहुर्विगलितं ... इति भाग्यवन्तः
...: भक्तिरसानुभवो साधारण ... तेन भागवतस्य ... विवक्षया ...
तत्ताद्यात्म्येन भागवतात्मपुराणस्य विपरमः पुमर्थ इति ... ध्वनितं ... ।२।
स्कन्धाध्याय ... ग्रन्थस्य ... मधुसूदनो ... गायत्र्या ... अनेन श्लोकेन दर्शितः तथा हि सवितुः ...
... इति वाक्ये ... इति ...

गस्याथं

... तस्याः ...

6

१२ स्वेनधाम्ना स्वेन महसा निरस्तकुहकं मिति मयिः सकलदुरितमंगलं ज्योतीरूपं तत्पदार्थंब
रातिति । धियो योनः प्रचोदयादित्यस्य विवरणं तेनब्रह्म हृदा य आदिकवये इति यः सविताज
ती नः अस्माकं धियः बुद्धीः उपलक्षणमेतत् सर्वेन्द्रियाणि स्वस्वविषयं ज्ञानेऽरुहमस्त्वेनोपदिश्य
धनानि सर्वाणि करणानि प्रचोदयात् प्रचोदयति स्वात्मविषयेन यात्प्रेरयति तस्य सवितुः देवस्य श्रीकृ
ष्णस्य मैत्रेयानन्यार्धीनत्वात् तदरेण्यं सकलगुणाकरत्वात् परमं गलमर्गः ज्योतीरू
पं भरणगुणयोगात् सर्वं तेजो वपुः ज्ञानानंदगुणादिचितकरणं वरेण्यं तद्धीमहि ध्यायेम ध्या
नमेव तत्पातीति जनकनकर्मादिकं तस्मात्किंतने कर्तव्यमिसर्थः इति विजयध्वजतीर्थकृतौ टी
कायाम् ॥

स्वनामप्र
ण

प्रथमभागवतश्लोकटीका

४ अथ वर्गाः सार्धमन्तर्हराम्स्त्वित्यादि। अथ स्वार्थः। द्व्यंशोऽर्धः कुम्भनृपयोः समस्कन्धे भूपयक्ष्योः शषी द्वादशांशा स्वामिनस्तद्वर्गमानेऽस्य ... मानुषे ...

दि० २

यवनाः

तिथिः। यवनस्फुट स्पष्टवर्गेषु होरादेष्काणादिष्वं ... तत्पदांशत्त्रयं ... तद्वर्गाणां यत्र ... होरादिस्वामीस्वोच्चेषु ... तस्य ... आदि ... तदुपा ... स्वपरदृग्बलेन ... मानुषे ...

होरादिवर्गेषु प्रश्नो। एवं स्वप्नवर्गेऽपि स्वस्वामिस्वक्षेत्रोच्चमित्रेऽस्य ... स्वपरवर्गमानानि ... अथ ... ग्रहस्य ... एवं ... द्रेष्काणादिषु लिख्यन्ते ...

१२वि:२४ होरायां ... ०।१।२०।० ... ०।१।१० ... ०।१५।० ... होरायां ... एवं द्रेष्काणादिषु ... स्पष्टः

... तानि चतुर्थे ... ०।१५।०।१२।२० ... ०।२।२।२४ ...

... ग्रहस्थाने तत्रैव ... आदि ... होरादि ... आद्ये ... ०।१४।१।१० ... ०।१७।१० ...

अथ स्वार्थः

	र	चं	मं	बु	गु	शु	श
गृह	०।१२।३८	०।८।५४	०।२१।३४	०।२२।१८	०।२०।३२	०।११।१	०।८।१२
होरा	०।६।२०	०।४।२७	०।१०।४७	०।११।८	०।१०।१८	०।५।३०	०।४।६
द्रेष्का	०।६।२०	०।४।२७	०।१०।४७	०।११।८	०।१०।१८	०।५।३०	०।४।६
सप्तांश	०।६।२०	०।४।२७	०।१०।४७	०।११।८	०।१०।१८	०।५।३०	०।४।६
नवांश	०।६।२०	०।४।२७	०।१०।४७	०।११।८	०।१०।१८	०।५।३०	०।४।६
द्वादशांश	०।६।२०	०।४।२७	०।१०।४७	०।११।८	०।१०।१८	०।५।३०	०।४।६
त्रिंशांश	०।६।२०	०।४।२७	०।१०।४७	०।११।८	०।१०।१८	०।५।३०	०।४।६

अथ पुनर्वर्गाणां स्वस्वदेशां ... होरादि ...

	र	चं	मं	बु	गु	शु	श
गृह	०।४१।४१	०।५१।६	०।३८।२६	०।७।४४	०।३६।३२	०।४८।५८	०।५१।१८
होरा	०।२३।४०	०।२५।३३	०।१६।१३	०।३।५२	०।१६।४१	०।२४।२६	०।२५।५४
द्रे	०।२३।४०	०।२५।३३	०।१६।१३	०।३।५२	०।१६।४१	०।२४।२६	०।२५।५४
स	०।२३।४०	०।२५।३३	०।१६।१३	०।३।५२	०।१६।४१	०।२४।२६	०।२५।५४
न	०।२३।४०	०।२५।३३	०।१६।१३	०।३।५२	०।१६।४१	०।२४।२६	०।२५।५४
द्वा	०।२३।४०	०।२५।३३	०।१६।१३	०।३।५२	०।१६।४१	०।२४।२६	०।२५।५४
त्रि	०।२३।४०	०।२५।३३	०।१६।१३	०।३।५२	०।१६।४१	०।२४।२६	०।२५।५४

एवं ... होरादि ... आद्ये ...

	र	चं	मं	बु	गु	शु	श
गृह	०।८।१७	०।११।१७	०।३१।०	०।३३।३	०।२२।१४	०।१२।४१	०।११।७
होरा	०।५।२०	०।३।५४	०।८।६	०।८।२३	०।८।४१	०।४।३८	०।२।२६
द्रे	०।४।३६	०।३।१५	०।६।२४	०।६।५	०।१४।१०	०।४।२	०।५।३८
स	०।८।६	०।२।३८	०।१५।३०	०।६।३६	०।६।७	०।३।१६	०।३।१
न	०।८।६	०।३।५५	०।१४।५०	०।१६।४१	०।१४।१०	०।३।१६	०।५।३८
द्वा	०।८।४२	०।६।६	०।७।५५	०।१६।०	०।१४।१७	०।४।२	०।५।३८
त्रि	०।३।२८	०।६।७	०।१५।३०	०।१५।५८	०।१४।४८	०।३।०	०।२।१

	र	चं	मं	बु	गु	शु	श
गृह	३।३४।१२	२।३०।५६	१।३८।३६	०।१८।२७	२।१४।५	२।३२।१३	१।३३।५४
होरा	१।१४।४१	२।५०।३८	१।०।३८	०।१२।१२	२।३।७	१।१७।१६	१।२८।१३
द्रे	१।१७।२७	२।२०।३८	१।५।२७	०।१३।४१	०।५१।४०	०।१६।४७	१।७।५८
स	१।०।३७	१।२७।१	०।४८।१४	०।१२।३३	०।७।२	०।५८।५४	१।१४।३४
न	१।०।३७	१।२०।३८	०।५०।७	०।८।४३	०।५१।४०	०।५८।५४	१।७।४८
द्वा	१।२।७	१।४।१८	१।३।४५	०।८।५४	०।४८।३१	०।१८।५७	०।७।४८
त्रि	१।२१।४३	१।७।४	०।४८।१४	०।१०।८	०।५०।२८	०।१४।३२	१।१४।३४

रवेर्गृहादिवर्गाः ... चतुर्भिः ... होरादि ... आदि ...

रवेर्गृहादिवर्गपोगः ... लिखितानि चतुर्भिः ... होरादि ... आदि

... एवं च द्वादशांशपतिना ... अथ ... होरादिसप्तवर्गे ... स्वस्ववर्गे ... स्वोच्चमित्रादिषु ... रूपमित्यादि ... सप्तधा ... स्वस्ववर्गे ... उदाहरणं ... रविः ... तस्य ... ०।४४।३।४५ ... ०।४४।४ ... ०।८।१७ ... एवं ... १।५।५२।१४ ... ०।४७।१।८ ... ०।१२।३४ ... एवं ... आदि ... सप्त ... ०

अथ स्वार्थः। १२।३८।१२ होरादिपदे ... स्थाने

१८।३६ ... स्थाने ...

२

कौ वा श्चे त मा घं कोष्ठ कं वि का य ति र्य कं पं को स्व स्व सु को ष्ठ के षु र च्या दि ग्र हा लं ना मा प स्व दा लि प्ति दे ता उ र्ध्वा ध र पं क्ता व वि श्र्य म को ष्ठ [illegible] ति लि [illegible] नि का य ग
ह को दा दे ता य स्व रा लि प्ति दे ता ए चं सु ने को ष्ठ कं कं सु ने को ष्ठ का क र ष कं का र्या: [illegible] प ग्र को प दि स्थो वु ने च ति न हि दृ पं सु ने ग्र ह स्या ते त्र दृ ष्टां स्व वि को ले: स्व स्व ने वि को
वे न हि वि ह ए दा हि ने च सु न ने स्वा स्व [illegible] ने स्व दा [illegible] न दा ग्र पं ०। ३० ।। सु ने ने [illegible] प ष्ठ
ने ग्र थि वि म ग्र हे दा ति न्नु यो ष्ठ [illegible] ०। ११। १० द्य ष्ठ दृ वु लि। मि म ग्र हे स्व ति च दः सु ने ग्र हे ने
स्व स्व है स्व च दा यो। ग्र प को दा: सु ने। वे दि ग्र हे दा सु ग्र हे दृ वा दा: [illegible] दा दा:। ग्र ष्ठ दि ने पु
ग्र दि दा सु ग्र हे र दा दा: दा वि दा दे दा सु ने। नी चे नी च ग्र ग्र हे स्व ति [illegible] सु ने स्या ता। ग्र हे स्वो
[illegible] दि च ति पु ए ल पु ना स्य पं। ग्र मा प वि शे षा:। प मो वे नी चे वा स्व ने च ति त ग्र मि या दि

ल	चं	मं	उ	२	अ	रा	
०	४२/३६	६/१८	०	३/२	०	३३/[illegible]	स
३	०	३/४०	२७	२/४२	४४	०	चं
०	६/३४	०	३/२८	१३/४०	२/४०	६	मं
०	४/१६	३/१८	०	०	०	३/२८	उ
८/६	८/२८	१५/२८	२/४८	०	३/६	३/४४	२
०	४३/२१	२०/२८	०	०	०	४०	अ
४/३६	०	१५/१०	३/२७	१५/३१	२/४२	०	रा

	ल	५	व	स	उ	२	ना	म	ध	क	अ	रा
स	३/३६	१६	२८	३०	३०	१६	२	३५	०	०	०	०
चं	३३/२८	६/८	०	०	४२	२७/३७	१२/५२	१२/४१	२७/२८	४३/४४	३५/३३	०
मं	०	०	२८/४४	१२/४८	२/४४	२८/२६	०	१६/३५	२७	०	०	०
उ	३६/४८	१६/५६	१८/१८	१८/४८	२८/४८	१८/४८	८/४७	०	०	०	४/२४	१२/२८
२	६/१६	३५/२४	२८/२७	३०/२६	८/२०	२१	०	०	५१	५२/१६	२८/२७	३६/२७
अ	३/२८	२/४८	१/२७	३/२८	३/२७	३/२	३	०	०	०	२२	१/३६
रा	६/५२	१६/३	०	०	०	०	८/१७	८/३६	५/५२	२/३२	१२/१८	८/३६

ग्र	स	चं	मं	उ	२	अ	रा	ग्र	स	चं	मं	उ	२	अ	रा
ग्रह	०	३/४५	३/०	४५/०	३३/३०	३/३०	४/३०	ग्रह	१/०	५८/१५	३/०	२५/०	३३/३०	४५/३०	५८/३०
कोश	१५/०	३/४५	११/१५	११/१५	६/४५	४५	४५	कोश	१५/०	२६/१५	१८/४५	१८/४५	१८/४५	२८/३०	२८/३०
द्रेष्का	४५	३/४५	३/४५	३/४५	१५/०	१५/०	७/३०	द्रेष्का	२८/३०	२६/१५	२६/१५	२८/३०	१५/०	१५/०	११/३०
सप्तमांश	११/१५	१५/०	१५/०	४५	४५	४५	३/४५	सप्तमांश	१८/४५	१५/०	१५/०	२८/३०	१८/४५	१८/३०	२२/१५
नवांश	११/१५	३/४५	३/४५	१५/०	१५/०	४५	७/३०	नवांश	१८/४५	२६/१५	२६/१५	१५/०	१५/०	१५/०	२२/१५
द्वादशांश	११/१५	३/४५	७/३०	७/३०	३/४५	१५/०	७/३०	द्वादशांश	१८/४५	२६/१५	२२/३०	२२/३०	२२/१५	१५/०	२२/१५
त्रिंशांश	४५	३/५२	१५/०	७/३०	७/३०	३/४५	३/४५	त्रिंशांश	२८/३०	२८/३०	१५/०	२२/३०	२२/३०	२२/१५	२२/१५
योग	५०/३७	३/२७	२६/१५	२८/१५	३/३०	३/३०	३/०	योग	३/२१	३/३२	३/३३	२/५२	३/३०	३/२५	३/२२

सु ने न ग्र ह स्व ग्र ग्र के वि ता ग्र थि च र ता ष्ठ ग्र च ति ल प प्या सु ने च वि म्र ग्र हे वि ल ग्र उ द स्व ता के वे ने उ च ति न प ग्र पं सु ने ग्र हे स्या प्या ग्र हे दा: स्व ल को के को वे के स्व ग्र प मि का दि। न स्व च र्प गि च न्न ए च र्प वि ते। ग्र घा ग्र मि मा हा। च रु नु ने क सि नि। ते ग्र सु ने न उ नि ने दि ने ए ने रू प ग्र हे ग्र स्व ने ने प वि स्व सं। ग्र प ने दा दि चे सु स्व ग्र स्व दे चा र। ग्र

सु ने

स०

8

... मितिना ...।।

[illegible]

[illegible]

[illegible]

स्तस्याः केवलसाधनोपपत्तीभूकांतरानुसरणं यथा। न च प्रकार पौर्विकल्पद्वीनांचा।तुल्यार्थत्वात् रविभविवेऽकेंद्रस्य क्रांसनुपात्ता [illegible] स्थूलत्वेन तद्दुलत्तं वेद्या।८

एवं नाना लिखितैर्भांशैर्यानि लब्धपरत्वांशकानि ग्रहकलानि लिखितानि। इति वै च ग्रहकेंद्रोन्नतांशानां नक्षत्रयुता दलेहोकलो या हदं यो दर्शनकालविषुसाधन [illegible] धनायरंडा कर्के

त	ध	श	पू	उ	रे	ना	ज्ये	ध	रे	आ	प्र
१ ७ ३२	१ ४१ ३३	१ २६ ४	३ ० १०	१ ३ ११	० १९ ९	० ९ २६	० ११ ३	० ५ २७	० १४ २४	१ ४ ४८	१ ४३ ४५
५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५
त	ध	श	पू	पू	रे	ना	म	ध	रे	आ	क
७ १५ ००	६ ४७ १४	१० ३९ ००	७ ३६ १५	७ ४२ २४	७ ७ १	१० ६ ५८	७ ५१ १६	१० १५ ५३	७ ३८ ५।।	६ ५८ २७	७ ३८ ३१

[illegible] यथा केंद्रबृहत्कोर्या यावत्कत्वे तथो केंद्रे इति। ततोऽत्र दर्शनात्पूर्व [illegible] साधनदर्शितः। [illegible] साधनाशानि। स्पष्टाः। ततो केंद्र [illegible] इतःकत्वाः। ततः सांशं यदि विश्व [illegible] ग्रहयुता स्याः [illegible] साधना

[illegible] साधना

[illegible]

[illegible] साधनं तस्या [illegible] तुल्यमेव

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] ग्रहभगणमिति [illegible]

[illegible] साधनरविः।२।२३।२१। पश्चिमपुक्षोन्नतंश

[illegible] साधनकाल [illegible]

[illegible] ते।

[illegible]

[illegible]

लार्ववेरूढ्वस्तपः।७।८।४९ [illegible] साधनं रसमपा। [illegible] पाद।४९

३।०।उदूरस्पमपः।६।२२।४८ [illegible] साधनायैपुस्तांतरलिप्याः [illegible] लानि वैरोते।

श्र	र	म	पू	र	ज्ये	आ
३ १३ १५	१ ४५ ३	३ २० १२	४ ३३ ४२	३ ३५ ६	१ ४८ ३०	६ १२ ००
१	६	९	६ ४ ३०	६ १४ १२	१ १२ ९	१ १७ ४९

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] ।।२।।२।। [illegible]

[illegible]

सू	चं	मं	बु	बृ	शु	श
१	०	०	०	०	०	०
०	५१	७	२५	३४	४२	८
०	५५	८	४५	११	५१	३४

[illegible]

[illegible]

स्फुटाः

[illegible]

मं	बु	गु	शु	श
९	८	२	११	५
२९	११	२७	०	६
५५	३७	३३	१४	८
९	५३	२७	१३	१

सू	चं	मं	बु	गु	शु	श
०	०	०	०	०	०	०
३८	५७	३३	३६	३५	९	५७
३८	९	३३	[illegible]	५१	५५	५०

सू	चं	मं	बु	गु	शु	श
०	१	०	१	१	०	१
३६	११	३४	९	१६	३५	१
५६	३७	१४	[illegible]	३८	३१	१६

[illegible]

सू	चं	मं	बु	बृ	शु	श	ल	ग्रहा
० १ ५३ ३०	० ३० [illegible]	[illegible]	[illegible]	० २२ ३० ०	० ७ ३० ००	० १ ५३ ३०		उ
० ३० ०	० ७ ०	० २२ ३० ०	० २२ ३० ०	० २२ ३० ०	० १ ५३ ३०	० १५ ०		को
० १ ५३ ३०	० ७ ३० ००	० ७ ३० ००	० ३ ४५	० ३० ०	० ३० ०	० १५ ०		दृ
० २२ ३० ००	० ३० ०	० ३० ०	० २२ ५ ३०	० २२ ३० ००	० १ ५३ ३०	० ७ ३० ०		स
० २२ ३० ००	० ७ ३० ००	० ७ ३० ००	० ३० ० ०	० ३० ०	० १ ५२ ३०	० १५ ० ०		न
० २२ [illegible] ३०	० ७ ३० ००	० १५ ० ०	० १५ ० ०	० ७ ३० ००	० ३० ० ०	० १५ ० ०		द्रा
१ ४२ ३०	० ३० ४५	० ३० ० ०	० १५ ० ०	० ७ ३० ००	० ७ ३० ००	० ७ ३० ००		त्रिं
१ ४३ ७ ३०	१ ७ ३० ०	३ २२ ३० ००	२ १३ ७ ३०	२ २२ ३० ००	२ २२ ३७ ३०	१ २ ४५ ००		योग

[illegible]

सू	चं	मं	बु	बृ	शु	श
१ ० ०	१ ० ०	० १५ ०	१ ० ०	० [illegible] ०	१ ० ०	० [illegible] ०

[illegible]

सू	चं	मं	बु	बृ	शु	श
० १५ ०	० ० ०	० ० ०	० १५ ०	० ० ०	० १५ ०	० ० ०

[illegible]

सू	चं	मं	बु	बृ	शु	श
० ५८ ३८	० ५८ ४४	० [illegible] ४९	० १८ ३८	० ११ ४५	० ४ ३३	० ४५ २

[illegible]

सू	चं	मं	बु	बृ	शु	श	ग्रहा
० १ ३७	० ४३ ४८	० ४० २२	० ५८ ४५	० ५२ २२	० ३ १	० ३ ५८	उच्चबलं
१ ४२ ७॥	१ ७ ३०	३ २२ ३०	२ १३ ७॥	३ २२ ३०	१ ३० ३७॥	१ ३ ४५	सप्तवर्गज बलानि
० १५ ००	० ० ०	० ० ०	० १५ ०	० ० ०	० ३० ०	० ३० ०	युग्मायुग्म बलं
१ ० ०	१ ० ०	० १५ ०	१ ० ०	० ३० ०	१ ० ०	० ३० ०	केन्द्रादिबलं
० १५ ०	० ० ०	० ० ०	० १५ ०	० ० ०	० १५ ०	० ० ०	द्रेष्काणबलं
३ २४ ३५ ३०	३ १ २८ ००	३ १७ ५३	४ ४१ ५२ ३०	३ ४५ ५२ ००	३ ७ ३८ ३०	२ ६ ४३ ००	पंचानां कोटि स्थानबलं

बला॰

चतुर्थ

सू	चं	मं	बु	बृ	शु	श
०	०	०	१	०	०	०
५९	०	०	०	५९	५९	०
४०	२०	२०	०	४०	४०	५०

14

[illegible]

ताम्अर्ध १५१२६ वरेपव १६ दशिआवा

त	प	स्व	सु	पु	दि	मा	क्र	ध	क	मी	व
६ ५ ३९ ४ ००	७ ५ ४१ ४० ०१	८ ५ ३४ ४७ ००	९ ५ ५४ ५४ ००	१० ५ ४२ ५७ २०	११ ५ ४१ ४० ००	० ५ ३९ ४ ००	१ ५ ४१ ४० ००	२ ५ ४२ ४७ ००	३ ५ ५४ ५४ ००	४ ५ ४२ ५७ २०	५ ५ ४१ ४० ००
स्वं	स्वं	स्वं	स्वं	स्वं	स्वं	स्वं	स्वं	स्वं	स्वं	स्वं	स्वं
६ २० ४० २७ ००	७ २० ४१ ४८ ००	८ २० ४३ ५५ ४०	९ २० ४३ ५५ ४०	१० २० ४९ ५९ ००	११ २० ४९ २ २०	० २० ४० २ २०	१ २० ४१ ५९ ००	२ २० ४३ ५५ ४०	३ २० ४३ ५५ ४०	४ २० ४१ ५९ ००	५ २० ४० २ २०

ताम्र ११७।११ [illegible] ४९ [illegible]

कु	सु	दि	[illegible]	कु	[illegible]	[illegible]	[illegible]	पु	प्र	मी	अ
० १४ २३ २२ ००	१ ११ २७ ३ ००	२ ८ ३० २४ ००	३ ५ ३३ २५ ००	४ ८ ३० २४ ००	५ ११ २७ ३ ००	६ १४ २३ ४२	७ ११ ३२७	८ ८ ३० २४ ००	९ ५ ३३ ४५ ००	१० ८ ३० [illegible] ००	११ ११ २७ ३ ००
स्वं	स्वं	स्वं	स्वं	स्वं	स्वं	स्वं	स्वं	स्वं	स्वं	स्वं	स्वं
०० २७ ५५ २२ ३०	१ २४ ५८ ४३ ३०	२ २२ २ ४ ४०	३ २२ २ ४ ३०	४ २४ ५८ ४३ ३०	५ २७ ५५ २२ ३०	६ २७ ५५ २२ ३०	७ २४ ५८ ४३ ३०	८ २२ २ ४ ३०	९ २२ २ ४ ३०	१० २४ ५८ ४३ ३०	११ २७ ५५ २२ ३०

[illegible]

16

देःय नत्रितं प्रस्रात्तामिति। एते नत्रागानां संनिहितत्वान्तस्य देवते चामेन पिपर्दयो को। ननु प्रवृत्तितानां क्रतादीनां विनिमिदत्तं स्मवृत्तपार्थ केचु तदनुपप
नेष्ण। सप्तमां शायतिर्थ प्या। ग्रहत्नागामुनिप्राप्तिं रादुक्रासवं तिस्त्रां ता:। उरनेस्तु दाशिद्वं पृष्ठे सिंघानुसमन्नादितिानन सन्धूवर्गवस्यार्थ पूर्वपमतः स्या
त्तामित्तमिक्षादपो तेषां। तेवर समान के उक्तः। ह्य नं ह्स्ति तौ सम्बन्धाशि क्रामिन्या हि हो आदवे स्त्री हंत कृत्हि मेदपिन नक्तृ हृदो हो पाः समाः स्तोत्रोः। ज्ञी
वें ह्रणाक्रतः कृतस्य कुहृदो होरिः सिताकी सभो मि त्रे स्पष्टस्ति तौ वृ धस्याहि मगुः रतुः स सामृग्राप रे। स्ह दे तौ त्र हिताव दीर विस्तुतो न घो पुदे स्वस्य प्रहेन
स्यार्थी स्व हतो स शो कुतगुद न्युकस्य शेपारदी। कृक्को स्वहो स ऋः कुतगृहः सौ रस्य वाले र्यो घ प्राक्ता सुह्र द्विरो क्षे त्र नो चो मी मफा वी तिता
। तदनेन दं मधिमिन्नादयो नेषाः। ते वान्वयो स्य स्वधनसपाय स्यहत्रापार स्पुस्थितास्तका मसु हृदः स्वतुग तवनेयो के रपरल स्य या। छे का सुखेन
पान स्तु हृन्स मरि पुनरं विस वे स्वर्गि की तस्कालेन तु तु न स्तु ता नदि सुहृ क्रिया कि दिः कन्ययेत्रादृतिरहत्रात को त्रोः। क्रस्य फनिनो र्थः। धनाघुनस्य
ने पुष्टिय तो वे स्वर्गिकः सुहृदयिमि ते भवति। मध्यस्थो मित्रं। ननु मेक्षिस्थिः। क्रनु ते पुष्टियतो वि स्वर्ग सुहृत्व मध्यस्थो न भवति। मध्यस्थो तत्त्वः। तत्तु रपि
त नुर्भवति इति। तत्र लग्नादरवादयः ने पुष्ट्या ने पुष्टं लीतिं ज्ञानार्थं च पालग्नात्वना गः स्वाधि ताहत यास्य यो ह्रु द्वादयः ने पुष्टं लीतिं ज्ञानार्थं स्तु पी द्वा गः स्वा
त्याः। एवं चं प्राद्धि यो पितावा स्वाध्याः। हृत्त स्य हृ ह चर गुः। तत्र दशाफलानातव साधनंय सा। घस्य गृहस्य नानां त्वा धा सग्रहे त्वं पूर्व न्यस्त दि विरे नदविः। ज्ञातत्र
नुभूक पुत्रो स धोद पा पा। सम यो विल प्रज्ञाता। दूष्टारि दृ पृ क्षा नः साधः। तस्मात्तु नेहतामा नः तसं घघः। क्रघ व नास्याग्रह मात्र साध नाग्रह र वर्दविः। पूर्व तत्स्यः। तस्मात्तु रमा
यदावि दत्तं कार्य। ग्रहं रवि पूर्व नस्य नावि दृ लामिष्कालं च पूर्व नस्य यत्र त्वं को दघं लग्नस्थाधं स चतुर्थी नावो न वति। स्वप्रविष्टो दृ ताम ताच तवति। ग्रहः चुपमक्षा को भवति
ग्रहः सद्राधिकः स्वप्न मसा को म वति। छस्य नु स्य: प्राप्य तृप्ताव संधि साधनं। ततः ज्ञाग्र तस्से के साव कुंड लि काकार्धः। ततः स्वकुंडलि का भी तत्काले नवदशाप वं पुराक्रुत
स्वासेषु। ११।१४। ३।२।१२ मि त्रे स्थितायू तिमधिमित्रादयो नेषाः। तत्र मे विना प्रा वी मे स्थिति मसनी नेके औ सं घतिष्ठो धरादिनि रनु त्ताना गृह मावस्वी कर दशमुंको। किं च गृह
नानस्वीकारे हृद्धि साध न प्रविज्ञाने रे व कार्य। प्रधिनाग्नापादृशापालग्नात्मानः स्वं तीति ज्ञानफल गुणि तानिदशाक्रम व तानि स्युः। नतु मिद्धु दीक्षा स सार ग्रहनाम मा
दे व वि हु सिसा रशाक्रम व ल साधित मिति ग्रन्थ मा व स्वी कारे हृष्ट स्पष्टः। तत्र मि वि च का पनु ते ते पिपर स प्रवील नाल रन्नु का र ली कारे हृग्रहकालानामुक्त स्वे न स्वीकरणीय
नातान घावान्नग्रना वा तु ह्यं न ध्या स्य। एवं गृहं स्य सा तु स्पष्टं तु हुः स्पष्टा घ घाकूसमं पंचविदिता। रवि प्रमाने न न तान पुसा ध्यं रव में ततः प्रोक्त व दे न ज्ञा वाः। पत्राग्रहे स्य सत्तु स्य
के स्यो दिनार्ध मकीदि वसाप नी पं न ज्ञाद्धि कामि चु चरा द्धि न य्रं नु पं ने तो त्रा व विधिविं यपः। पुपो न त त्वस्य हृ रा क्रमः दोकें प्रादि गा न्या मरवो धनाय। तत्काले मैत्र्यादि पुका लस्य
रो पं चुर्थ यो तिन सं घ तत्वादिति। अंक का दि पदि ना प पाल पापो को पाल्य रुलनान ज्ञातयेति वदता सौ पतिता यं गीकृता एवग्रहस्ता वाः। प्रति दि पदि हृ मुं च ना त ना पि मने न ग्रहा स
ते त स्मा व व शा स्त्र सार्थ प्रतिः स्त्री ज्ञाराप ते: न च सा व य शे न च स्वार्थ तात्या वे कराशा दपि नाव से दास मित्र स्थान स्थिते पुच गृहे पु स्वर्वे पुस्व र्वे पां वक्रार्ध प्रातिः स्याद
न रा शि जा ना मि सत्र एकत्रा न गा ना विस र्ध स्थान रथे स्वरएव पूर्व संग इति नाधक मिति नाचां रा या पते:। न च स्वाप ते रा र पूर्व योग ति मि स वाच के पुयो गाना मृहू तिर्स्याने ला

स्त्री कू नाति। एवं र वि चं द्रा द यो र स्याघ र ता फो न यो: त्रा व स त्वा चन्द्रग्रापद रा ग्रह पिति न ह्रा व फ ल गु हि ता स्मे व गृ ह व त्वानि र प्रा भ व का र्

[illegible]

त्रिकोणफलं

सार्धलिप्तिसंयुक्तादिमेकपंचदशांशके। त्रिपदमध्ये तु नीचस्थस्याग्र्धकारवेदकु। हितुहैः स्वदत्तैः स्त्री नादरदर्शनोक्तु रघुवे। इसकायःना वेगुगताणं ६८ वः स्युतः। पश्चा
त्रारूपपदीश्वः फलतः स्वइराक्षिसा॥ इ. ५ प्रपंचेनुति संख्या। इति मालक वश्नुदानतु ऐ. इच्छिगाणि नोदानरणं। अथ वनगणि लोपहरणे। तत्र वदे पद्वित्
स्या ना। दिक्रे नाले कुनिदशे। ले स्थापइ रशेदस्त्वदः। तत्र स्थानाववे पेचधा। उक्तं। सूत्रवर्गनिदसात्रध इलेटकादि मातत्र धनुरावेदात्। दिनवमे रनुकारं
रानवल्लं चतुर्धा। दिनराशिवलं १५ पदुवलं दिवलराशिमाम्गे पुरले। स्वरचिन्हात्स्वदिन होरा वर्गलेविन्द्रस्य निसर्गमेरधा। वेष्टावन्ते द्विधा। स्थानवलं चे
ष्टानेत्रं श्रं चा। इत्य उ मेन पुनारं। एवंपदृरण पाग्नूरवले। तत्रादौ स्थानवलं मेदे पूर्वेवलं। सप्तवर्गजरं रुवाहानी वीनइति। नी वीनः उ नो दक्षितोग्रहोप
दिपड्धितः षट् तत्स्थाप्य तत्स्वारुत्र सिप्लानुद्वादवादाविन्वः सुतः। दोषः षड्भाल्पको यः प्रियाल्नित हवीनत नघुकादश्वा पदवाली वोनगृह स्य संस्कृतांः पष्
दावः तिवेति द्विषड्भीगेन संपूर्णं रूपं च लेनवति। पदावक्तान्याशदापड्भिर्भागे रूपस्थानेप्र स्यग्रात्। तत्राराघः संख्याः सुरुपा अपोमागापं द्विगुणीकृतावः
धस्त्वात्क्रमसुपर्धुपदिवुक्तं कृत्वा भवितुतितं त्रयो न्यउ परिवुतः षड्ढं कार्यं तद्भवलं स्यात्। दिनलायवत्पुरतेवनतन पूर्णारूः। तत्रग्रहाणामनुनीचादि
रहितात के उत्ता लिप्तास्तरपत्र म गांग नाकुलातन पवलि ओवर्दिवाकराद्विंगाः दशहिपिमनुयुक्त २८ तिथिः पांडे पक्षिवव रूर २७ विंशतिविकलतेसहनीचाः। उक्ता
परमोच्चाः। अत्र पालवर्ल ताद्वोदे नो तुलेनदशादि वाद्गुणा नर्षस्य पुष्यगां तु। अत्र पूर्वसुप वाहतः इतादयो नेचाः। तथा वक्रवतेनशः। स्व पंचवानागेद पावेतनीचेस्यो वस्य नी
चस्थाने पनने ते ध्रुवस्य विदोलपिस तकेचतुर्थस्य मा गेनिषिरु वन्ने। तो नस्य विदोषु तेतुनूनं विदोषस्य पालूर्वस्तनस्य चोच्चे। उदाहरणं। दवि: ३।५।२६।४२ वि ना
चे ३।९।०।०।० नीचोनो रविः ११।२१।२६।४४ त्र व पड्भाः ६ धिकोत्तो नगणा शोधितः ०।८।२०।१५ पडु लो नातं उच्च वलक पादं जोर्कस्य ०।१।२७ एवं नात्सानिरखादीनां मुच्च
वलानि रूपादीनि लिख्यंते। अथो चव न।र्धसृग्नाश्चापाद्योक्लिदस तेनी चौंनो तुवरः ६ षड्भधिकः। स्त्रधाद्वि शोधितः। अत्रादि द्विगुणीदि ध्वो उक्तस्पष्टसप्तमगे। आनुपदे

र	चं	मं	बु	गु	शु	श
०	०	०	०	०	०	०
९	५६	४०	५९	५९	६	१
२७	४८	२२	०५	२२	०	५९

उच्चवलानि

तौ द्वितांतर मुक्तो। नीचरवेदानंत पड्भाधिकेचे दंकेत स्वतेत्। तदेशीकृत मम्भा मेतदुच्चवनेनवेत्। इति। अथ पदवलवर्गनिवलो। उ
र्देद्वितिः। स्वर्दस्व गृहे श्रृं। ०।३०। चत्वे स्यात्। स्वगृहे समराशौ अवस्मतः ०।२।३०। स्वतनिमोसिंहचदृ पव लो ०।४५ दृ स्वपिने लानिर
कुजातके उत्तानि। विंशोरवपुत्रय मपद्धांगृ। त्रिकोण स्त्रिकोगृ मरनातिन यतिस्वधात्वति। स्वपूते पे वशी। स्तु पिंसारस्य। सर्वा। वि
गृहे सिद्धाराशौ अविधिर्मृरदः ०।१५। अपदीव मे गृह। गृहे अपदशोनाः ०।२२।३०। नैरिशेराबुदाशौ। अपदसलू पो दुरलोनः ०।३।४५ अपवतिनेऊ
पिनाद्रुधौ रदंतः ०।११।५२।३०। अर्धधानी निरु वहस्वे ति स्वर्क्ते धर्मविधिः। गृह ३८। —गृह०। गृहकृसिमवर्गस्तानिवृधानां सप्तवर्गाधिपेन्योयवाप्या नोलानि स्ववे
लादीनिसप्तगृहाणां वलानि कालपानि। तेषां मेष्यं सप्तवर्गजवचं स्यात्। १। दुक्तेमवति। गृहस्वामीस्वक्षेद्रपार्धगृहवेनवति। गृहस्वामी समक्षे दश्रांशाः ०।१।३
गृहवले मवति। गृहस्वामी मित्रे वेष्ट रदः ०।१५। ० अथ मित्रे पदरंगे। २। —२।३। गृहस्वामी राशुक्षेत पादांशः ०।३।४५ अधि पिद्धुक्ले द्वदंदाः ०।१।५२।३०। गृहवलं

संगनेपर्णवलः

पाः॥ तथा स्त्री तु राशि ने वांशा के शा ति कि लै दो पा व ला धाः क मा दि ति ल घु जा त क मा त के स्ता र व च ना द्न्यां दा पि न वां शा धो रे व प्र स्ये के व र ल व: स्यो कु ते ना उ त्र प त्रा पि च
द ल द वा यु से के व र्ल मा व स्र द ल धे वा व ल मि; प द सा पु ल वा त॥ स्यो दा कु द लं। सूर्य स्तु ना पं रि प म दा शि र शि ते न का दो व ये।०१२५।० कु कः स्व
पा दे व लो॥ प च च कु कः स म दा ले: न के स्न वं शे लि ते न पा दो स द्वे।०॥ वे ना ता लि स्व वे प्रां पु स्त्री दा शि व ना नि लि द सं ते॥ प कं को दि व ल सा: र ते स्तु ता त ना या म स्ति ते व

त	ध	स्व	स्व	तु	म	ना	म	ध	कु	मी	म
००	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११
२८	२५	२१	१२	२१	२५	२८	२५	२१	१२	२१	२५
५३	८	२४	४०	३४	८	५३	८	२४	४०	३४	८
५२	१६	४०	५	४६	१६	५२	१६	४०	५	४६	१६
००	२०	४०	००	००	२०	००	२०	४०	००	००	००

स्व	स्व	स्व	स्व	स्व	स्व	स्व	स्व	स्व	स्व	स्व	स्व
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	००
१२	१८	४	४	८	१२	१२	८	४	४	८	१२
१	१६	२२	३२	१६	१	१	३६	२२	३२	१६	१
३४	५८	२२	२२	५८	३४	३४	५८	२२	२२	५८	३४
३०	३०	५०	५०	३०	३०	३०	३०	५०	५०	३०	३०

३ — श १ चं — १२ — २ — ११ — मं ४ — राशा कुं — म — ५ — ७ — ध — रा बु ६ कु — ८ के

नै स्व मै त्र

सू	चं	मं	बु	बृ	शु	श	
चं मं बृ	सू बु	सू चं बृ	सू शु	सू मं चं	बु श	बु शु	मि
बु	मं बृ शु श	शु श	मं बृ श	श	मं बृ	बृ	स
शु श	०	बु	चं	बु शु	सू चं	सू चं मं	श

ता त्का लि क मै त्री च क्रं

सू	चं	मं	बु	बृ	शु	श	
मं बु	००	श	श	श चं	बु	००	अधि
बु	श	शु	मं शु	श	मं शु	शु	मि
चं	सू बु	चं बु शु	शु	मं बु शु	श	बु शु	श
००	मं सू शु	श	श	०	०	०	श
शु श	००	०	चं	०	सू चं	सू चं मं	अश

ल क द ता को कि म पु स्थि ता दे ना लि ता के द्वा वे पु के ड प
न प ध नि। त प धा के इ गा द प द ल क द ना क प्र ले क व रा धे व द ल
गा व के मि लि। के द्रु दि स्व द प कु ना ध द त के। वे
व नु व प व ना स प्र म व मु व नु र्थ दे वा वां। के द्रु त र प
ल के दं प र न कु स र्व ना पो क्ति मे स्थि ति वे के द्रु दि के व म
र त्र प्रा हे न व द रा शि र ना ना व म पा दि रा के के म ना

सू	चं	मं	बु	बृ	शु	श	ल	ग्र
सू ७ कु.श	मं १ श	मं ८ स	बु ६ स.अ	चं ४ अ.मि	बु ६ स.म	मं १ अ.श	तु ८	गृ
स्व ५	स्व ५ स.म	स्व ५ अ.मि	र ५ अ.मि	र ५ अ.श	र ५ अ.धि.श	चं ४ अ.श	चं ४	हो
सू ७ अ.श	स्व ५ स.म	चं ५ स.म	र ५ अ.मि	स्व १२	स्व २	बु ६ मि	र ५	द्रे
मं ८ अ.मि	स्व ४	स्व ८	श १० श.अ	चं ४ अ.मि	चं ४ अ.श	सू ७ मि.स	सू २	स.तां
मं ८ अ.मि	सू ५ स	बु १२ स	चं ४ अ.श	स्व १२	चं ४ अ.श	बु ६ मि	सू ७	नवांश
बु ६ अ.मि	बु ६ स	सू ७ मि	स्व ३	बु ३ श	[illegible]	बु १२ मि	तु ६	द्वादशांश
श अ.श	बु श	स्व	मं १	मं स.म	श स.म	सू स	तु	त्रिंशांश
स्व	अ.मि	मित्र	स.म	श.अ	अ.श	स्व.त्रिंशा		
१६	१२	८	४०	२	१	३४		

समन्तातके।

[illegible] ग्रहाणां [illegible] पञ्चाङ्गः [illegible]

ता.व.र्ष १६।१३ व ६५ व ८६ भौमभागाः

त	ध	स	लु	उ	रि	ना	म	प	क	ना	अ
७	९	१०	११	०	१	१	३	४	५	६	७
२९	१	४	७	४	१	२६	१	४	७	४	१
७	४६	२५	४	२५	४६	७	४६	२५	४	२५	४६
१६	१६	१४	१२	१४	१८	१८	१६	१४	१२	१४	१६
००	००	००	००	००	००	००	००	००	००	००	००
सं	सं	सं	सं	सं	सं	सं	सं	सं	सं	सं	सं
८	९	१०	११	०	१	२	३	४	५	६	७
१५	१८	२०	२०	१८	१५	१५	१८	२०	२०	१८	१५
३३	५	४४	४४	५	३३	३३	५	४४	४४	५	३३
४७	४५	४३	४३	४५	४७	४७	४५	४३	४३	४५	४७
००	००	००	००	००	००	००	००	००	००	००	००

ता.व.र्ष [illegible] व ६५ व ८० ता.व.र्ष १३४७ बुधभागाः

त	ध	स	लु	उ	रि	ना	म	प	क	ना	अ
५	६	७	८	९	१०	११	०	१	२	३	४
१८	१८	१८	१८	१८	१८	१८	१८	१८	१८	१८	१८
४४	४४	४४	४५	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४
२९	२९	५२	८	५१	३९	३२	३९	५२	८	५२	३९
००	००	४०	००	४०	३०	००	३०	४०	००	४०	२०
सं	सं	सं	सं	सं	सं	सं	सं	सं	सं	सं	सं
६	७	८	९	१०	११	००	१	२	३	४	५
३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३
४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४
३३	४२	५९	५९	४८	३३	३३	४६	५९	५९	४२	३३
४०	३०	२०	२०	२०	४०	४०	००	२०	२०	००	४०

ता.व.र्ष १३५४ व.र्ष ६२१६५ गुरुभागाः

त	ध	स	लु	उ	रि	ना	म	प	क	ना	अ
३	४	५	६	७	८	९	१०	११	००	१	२
२७	२७	२६	२५	२६	२७	२७	२७	२६	२५	२६	२७
५२	१२	३३	५३	३३	१२	५२	१२	३३	५३	३३	१२
१२	४३	१४	४५	१४	४३	१३	१२	३३	४४	३३	१२
००	४०	२०	००	२०	४०	००	४०	२०	००	२०	४०
सं	सं	सं	सं	सं	सं	सं	सं	सं	सं	सं	सं
४	५	६	७	८	९	१०	११	००	१	२	३
१२	११	११	११	११	१२	१२	११	११	११	११	१२
३२	५२	१३	१३	५२	३२	३२	५२	१३	१३	५२	३२
२८	५९	२९	२९	५९	२८	२८	५९	२९	२९	५९	५९
२०	००	४०	४०	००	२०	२०	००	४०	४०	००	२०

ता.व.र्ष १५।१३ शुक्रभागाः

त	ध	स	लु	उ	रि	ना	म	प	क	ना	अ
५	६	७	८	९	१०	११	०	१	२	३	४
२०	२०	२०	२०	२०	२०	२०	२०	२०	२०	२०	२०
५६	५७	५७	५८	५७	५७	५६	५७	५७	५८	५७	५७
१३	५	५७	५०	५७	५	१३	५	५७	५०	५७	५
००	२०	४०	०	४०	२०	००	२०	४०	००	४०	२०
सं	सं	सं	सं	सं	सं	सं	सं	सं	सं	सं	सं
६	७	८	९	१०	११	००	१	२	३	४	५
५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५
५८	५७	५८	५८	५७	५६	५८	५७	५८	५८	५७	५६
२९	३१	२२	२२	२३	२९	३८	३१	२३	२२	३१	३८
२०	३०	५०	५०	५०	१०	२०	३०	५०	५०	३०	१०

[illegible]

स्त्री॰

२०

न॰

ना॰

९८:

कुजाकुजानां भासः। अथ कुजाकुजयोः स्फुटीकरणे। रविर्भं द्व्यग्न्याद्रिघ्नो भीतम्नव भैरित्यत्रितिलब्धः दशगः। पश्यस्य कुजाकुजे साध्यते सदृत्वर्घः। तयोर्ईयोः खदलदोरोजयोः कुजे साधके
दध्नगुणितवद्धे स्वपो अकुजमदकाय नेत्तु नद्धगुणितवद्धे स्वयो धीतानः। एकेनापरदध्यरगुणनात। यस्य दयन्ध्रलवं। तेन चूर्णं। वर्गेस्व दकुजाकुजयोगगुणितानि कुजाकुजानि
कुणयेत। एवं स्वतिस्फुटं नवतः। अस्यो दाहरणं। रवि स्तुल्यायामदृतीति गहेदाः कुञः स्वरनवर्गो दाक्षस्ये धनगुणवलं ०।१६।१२ द वेः कुजसाधने दविरस्तलब्ध दशगः तस्मद्ध गुणि
तेपद्धलं ०।१४।६।१ क्रमनपोर्धीतः ०।२२।२ दग्धयेदद्वलकृत्लार्पं वादद्वपत्रक्षासावृत्तिते ०।१३।५८ अस्यपदं द्दद्वि।४१ अधिकजातं सद्स्थमद्वलं ०।१६।४१ अनेन दृर्इराकुज
योगगुणितमहेकुजं ०।२८।१३ गुणितंजातं स्फुटं महेकुजवलं ०।५५।४१ एवं होरादिवलान्यपि स्फुटानि कार्याणि। एवं कुजमवलान्यपि साध्यानि। तथा कृते उभयोः सा

अथ तस्यतिकृतेनातं कुजे								अकुजे							
	रा	अं	क	उ	२	कु	रा		रा	अं	क	उ	२	कु	रा
मं	० ५ ४१	० ५५ ५५	० २८ १३	–				मं							
बु	० ४ ६	० १६ २	० १३ २१					बु							
गु	० २ ५१	२ १६ २	० २८ ०					गु							
शु	० १३ ३१	० १७ ३४	० ५७ ३१					शु							
श	० १३ ३१	२ १६ २८	० ५७ ३१					श							
हा	० १७ २६	० १३ ५८	० ६ २२					हा							
	० १८	० १२	० २४ ५७					त्रि							

इतिदैवज्ञनारायणकृते केदारीयजातकपद्धतौ उदाहरणे द्वदश्चस्वरवर्गेजकुजाकुजवलसाधनं नामाष्टमं ॥
अथ ग्रहाणां कुजाकुजकवलस्य दशास्तु संभवाद्दशाज्ञानं चायुर्ज्ञानं विना न संभवति। अतः प्रधानत्वादायुर्दायाख्या
यते। अस्य दशने। सचायुर्दायो द्विविधः। ग्रहयोगजो गणितागतश्चात्र प्रथम अविभ्रविधः। निसर्गायुर्दायः। पदग्रायुर्दायः। अ
दितायुर्दायश्चेति। इतरो योगजायुर्दायश्चेत्स्याभितायुर्दायस्य एकग्रहगतदपाह। कंभीहीति। कर्कोलग्ने चेद्गुर्मा
उभयसितौ उभयकुजौ सद्वितौ पचक्रस्थौवा कें द्वेलग्नचतुर्थसप्तमदशमस्थानानि तत्रस्थानेषु चतःपदे रविचौ
मधे देः पदद्वस्थेः सकिते गो अनीतो रतीपेवछेकादशस्थितैः। द्वदश स्थिते ग्रेपेवनिति गणितजातकु विधिना
नीतिः। योगजो। योगजेदेतर। निपत्तायुर्दायपरमायुर्दायदः। अन्यत्रजातकतारा। विधिरितयथा। होरायुर्दा
यो। होरेश्वरेकें संस्थानक्षत्रे रानापिसौभ्यदृगहीने। कें द्रगते पापैः जातस्य विंशतेरतिर्भवति इत्यादिनानिय
तायुर्दायउक्तः। अनिश्चिपपरमेत्सादिना रहजातकेपरमायुर्दायउक्तः। अस्य तत्रोक्तव्यं तदितिपाठेः। अस्य त
नियतपरमायुरूपे योगजो। इत्यस्मिन्ग्रंथे नोक्तमितिदोषः। किंतु वक्ष्यमाणं जातव्यमित्यर्थः। योगजन्य
ठस्तु दशापीनन्नपादयुक्तइति प्रतिज्ञातिः। अत्र प्रथमजातकपद्धतौ उक्तिं गणितायुः प्रोच्यते। अथ त
इसपर्धःत चतुर्विधांशरगोद्रवं वै। दैवे स्वर्गिकी रश्मी दशाभिर्दितं ४ चेति। तत्रांशे राप्युः कर्मयोग्यं गणा
धीना। सच स्फुटगुणकाश्च पगुणरूपो धीते। कलनं स्फुटगुणकस्तु। उच्चे वेद्या गुणरूपोपांते। अं
अतः श्लेष्ठीपक्वेविना प्रथम कुच्चे वेद्या गुणको स्फुटगुणकंचाह। अस्या इति। चेत् यदि किरणाः
परस्त्रस्थाः पत्र पस्यनास्तदा सदृपक्षिरणप्यिः दपयुक्तकिरणानामेष्टि मतुर्यो होगत्सकं स्पष्टा
त्रयो स्याःदृपत्र याधिकाः किरणा सकिंि विप्रगो धं। एकदकिते किरणानां संधगण कस्यात्। एवं योचे

[illegible]

सू	चं	मं	बु	गु	शु	श
१	१	१	१	१	०	२
६	५१	१०	४३	२७	४४	३८
३६	१४	६	२२	३३	१२	००

सू	चं	मं	बु	गु	शु	श
०	२	२	२	२	०	०
३२	४१	१	५६	३७	३३	३४
१०	२४	६	१५	६	१	७

सू	चं	मं	बु	गु	शु	श
०	२	२	२	१	०	१
४५	५२	२२	१४	५०	३८	३३
१६	१५	८	५८	२२	३६	४२

[illegible]

ग	का	इ	स	न	[illegible]	[illegible]	के
६	१८	३	१४	१४	१४	३	७५

[illegible]

गा तेहि लग्ने तेषां क्रमात्फलोपनयः। पञ्चाप्राकटा जीवी द्वितस्मिन् सौरभ्यभाक् कृषिकरस्य।
लो व्ययेरुदपास्त संस्थिते विजं। एवइति तद्विपरीते मिश्रैः कमलं च्युते वा ची। क्रूरैः सुखकर्मसंस्थैः
गृहानंतरं संस्थिते योगः। एषु तेषु प्रकिंदडावज्रादीनां फलान्येषां। ६। लग्नादि कंटके प्यथास्तु
खभागमध्ये धनान्यतो ल्पसुखः। त्यागी हि स्त्रीधनवर्जितः पुमान प्रियपवि पुत्रकस्य। तदपत्सपृत्सये
नौ कूटश्चत्रकामुकानि स्युः। नावाद्युरप्येवं कंटकादिवहि स्थिते। समतो द्विशप्री। ७। एकांतरे विलग्ना
त्यद्भवना वास्थिते ग्रहे श्रंके। अपि चूत वदुदधिनौ अम तीनां फलानि स्सर्वेषां। ८। कीर्त्या पुत्रो धन
वान स्वजनहितः शूरः। प्रभु मगोधनीकः पः। द्वात्राकृतिजाविं प्रातिरात्मगुणे स्त्रेवुर्मदेति। ९। उग्रैः को
लगगेस्य केंद्रगस्थुभैः सर्वेधनाढ्यो। २। यमे सर्वे वै किं करकोष्ठस प्र। ८। निरविले ष्टपीड्युतां द्वौः
पा। ४ क्रूतः। सर्वैः खापगते विवृद्धिरनुत्तां ३। ५ कुर्व्ये। कृतिधुम खे। ६। १०। कर्णे रिक्तनेचक्रूमित्तिसौ
विप्रनष्टेमहान। ११। सर्वो हि स्वस्त्वधर्जैः स्यात वंधना ते धुगासदा। किं करे परि सेवा फलकि कर्योदि
लग्नको भवेत। १२। क्रूरो क्रूरे पुत्रो नित्यंग्लानिमुकपरसेवकः। कृते प्रास्त्रमतिधीदायुतो वध्यं च मित्रपु
का। १३। विद्वद्द्रो धनवृद्धिस्थ क्षीण धानां दाणं दाणं। कर्णकी र्तिपुतो भूपोवष्ठु स्त्रीसुतवं धुपक्। १४। कूर्मे
कार्येबुधीरः स्याद्द्युपोमध्ये च सप्तकः। महाकूर्मे लक्ष्मीसिद्धिर्नानास्त्री भोगवान सुखी। १५। लग्ना
दपानंतरि लचित्ते स्युः। १२। ३ सर्वेग्रहा स्तं मुशालं वदंति। अस्मिन्ग्रहारोप हत्त प्रसूते प्राग्जैर्विरूद्धस
हजेरधन्यां। १ ध कूशालः। तं मुद्गरं विद्धि जलात्मवृत्ते वी गदुष्प्रोकस्मम पीडतानां पापारव्यमस्तात

तिविलयंरयपयोगाभानुर्मौ यदि विलग्ने ।१२। कर्तारो नरपतीनां गगनसदो यद्धकोदितो मलिनः ।रूपे।
विबुधदेहा विधुं जनयंति योगस्य ।१३। परं नीचं गते चंद्रे दीप्तयोगो महीपतेः ।। नाप्राप्ता यदितु
जे वेदे बहृद्य तिलोमगः ।१४। तुलायां पद्मिनीबंधुर्लग्नेशो दशमे स्थितः ।हंति राज्यं यपालो य:
लमलग्नगुणसंचयं ।१५। जकस्वदशमे भागे स्थितः कमलबोधनः ।सहस्रं राजयोगानां मंदमेव करो
त्यसौ ।१६। स्वत्रिकोणगहं केचित्स्वोच्चपालाः स्वमंदिरं। आतनोति रविस्तेषु कोन तेषां फलसंभवः ।१७
तमेगे विलग्नस्थोडुः रवेः संप्राप्तापचे नरं कामानि मधनं वे पपाय दृदिदुने चेत्स्वये ।१८। एकेना
पि धराधां को गृहेषु के मकुमेव दिनहस्ता ।। विध्रुयति राजयोगं मलिनाचए: प्रसन्नः स्यात ।१९। मित्रमतति
आधेनी चर्क्षस्थेः सुदुःरवितोमलिनः ।। सकलमही भुक्भुजैः परिमितो जायते निःस्वः ।२०। अथ परिभवनं प्राप्तैः पं
चादिभिरस्तंगतैश्च गगनचरैः ।। ध्वंसं प्रयाति राजा यदि रविचंद्रौ न तुंगस्थौ ।२१। सचिवो दानवेंद्रस्य नी
चांशोपरमे स्थितः ।। संप्राप्तमतुलं राज्यं नरं च्यावयति ध्रुवं ।२२। राजयोगाः समाख्यातास्तेषां भंगाश्च दा
रुणाः ।। परीक्षयत्नतः प्राज्ञः फलं ब्रूयात बलाबलात ।२३। कमलगहनबंधुः कन्यकालिंगितं च स्त्रीलोनि
कुजसुरज्यौ चंद्रमा मेषसंस्थः ।। न च यदि परिवेदृष्टस्तेस्यात्सभूपः। प्रचलितगजमेघछादिताशांत
नोपि ।२४। इति श्रीजातकलासे राजयोगाध्यायः ।।
रभवनादिषु सर्वैराश्रयजा रज्जुमुसलनलयोगाः ।। अथ नाभसंयोगकतानिति रव्यंतो
यगेः पापैरितरैर्दलाख्यावहिः स्त्रमाला च ।सर्वेत्रिदुः । रवितानो मालाया जन्मदुःखितो च ।। लघुजातकोच
कं द्वस्थैर्यदि विलग्नास्तसंस्थिते ।। शकटानवचतुष्पेर्विहंगः शृंगाटकमुदयास्तुत नवगे ।।३।। केंद्र
रनंतर ।२। द्विरनंतर शृंगाटकमस्य

ज्यते विभवस्तस्य निस्वर्गैर्धिमनैः परैः ।४३। आरस्फुजितापौन्दुस्तितो यदि स्याधीकस्य कुजाधिपतिस्त
दासौ ।४३। यस्मादिकुर्खैः सहितः सभद्रः सर्वत्र राजा भारदाम धीति ।४४। यद ।इति पंचमहापुरु
षलक्षणं । विस्तरतो निर्दिष्टाः द्विति पतियोगा विचित्र संस्थाना ॥ अंगस्थ भवति तेषां च पातस्या
सेत्र वक्ष्यामि ।१। कुजार्कि जीवार्कि सितत्र नीचे द्वाभ्यां त्रिभिश्चैव कलत्रभे विलग्ने। निशाकरे वृश्चिककर्का
शिसंस्थे विशीर्यते राज्यकरो हि योगः ।२। सूर्यसौम्य मार्दिम्भागे गुरुपरेषु पादिषु [illegible] ः ।एकेनापि
नहसोग्रहे एभंगस्तदापि नृपते ।३। सर्वे क्रूराः केन्द्रे नीचारिगता न सौम्यकलत्रहस्ताः ।। शुभदा वा
यदि क्रूरं धृतदापि भोगो भवेन्नृपते ।४। लग्नं गतो नमो नेन रवे चरे [illegible] पतेस्तदा भंगः ।। भवति हि
नृपयोगानां दारिद्र्यायनो जातस्य ।५। घटे दयेनी चगतै [illegible] अर्धं हे [illegible] स्पतो सपीना नेऽत्र नीच
एकोऽपि नो [illegible] शुभे च स्वांशे तेन पंक्तिनाशं यत प्रोन यो भवाः ।६। केन्द्रे शुभस्ये शुभस्ये नवमा
वस्तंगते न च मम च प्रपाते ।। चतुर्ग्रहैर्वापि ग्रहैरि स्वांशे [illegible] स्वपते दशमाधिपतेस्त योगः ।७। स्वांशे रवे
शीतकरे [illegible] हीनो कृत्वापि राज्यं च भवते मनुष्यः पश्चात्सदुः स्वं लभते
हन्तापि ।। [illegible] किरणपाकु ते ग्रहं दरक्षः सहजरिपुभवस्था भानुभपुत्र मंदाः ।। शुभ वि रहितव
दुरस्त नैर्वापि सौम्ये नृपति न ननन योगो यातिनाशं दालेन ।८। यं च मि तिर्लिमलगे खेटैर यंपातेरपा
पिवा । प्रपांति विलयं योगाभनुः जांपे प्रकीर्त्तिताः ।९। उक्तायाः पतने चैव निधौ तस्याति पातयो
कृतोऽजदर्शने चैव याति नाशं नृपोद्भवाः ।११। अथैव क्रूरो स्थातो स्त्रियां कुतादायदोदयं याति । सर्वे ग्रहा

द्विजः॥ शीघ्रगतिः सद्गोपघ्रांठो ऽतिक्षरोनिभृतसंचारः॥ वनादिगर्वे पुनदीपुभक्तः॥ त्यो दर्पीना
तिलघुः सदिष्टः॥ ३० सिनानायो विलनिधिरत्नो दत्तरक्ष्या यिकिंचित्प्रातोर्वी देभवति निरतमं
वलः कोत्लनेत्रः॥ स्त्रीसंसक्तः परिजननगरे मातभक्तः स्तनं घोमध्वे कामो वहुविधमतीरं ध्रुवेदी
परेखां॥ ३१॥ पथिक प्रांरवप्रारपास्यमदं गमालादी ऐपमायदि करेचरणे चरेरवां॥ वर्षाणि सप्तति
सिकः॥ सुचरणेहंसः प्रसन्नेंद्रियो गौरः॥ पीनकपोल रक्तकर जो हंसाधुनमलेखलः॥ शंखाद्रांकु
शान्नापमत्स्यद्युगले निस्त्रिंशमाला घटे॥ छिद्रे पादकरांकितो मधुनिभे नेत्रे च वृत्तशिरः॥ ३६
ध्यापातीहदे शांभ्रस स्वर सेनानगांधारगंगापमुनांतरालातः॥ जीवेनवधूघ्नांदशवर्षसंख्यं पश्चाद्दनं
तं समुपैतिनाशं॥ ३७॥ हंसः॥ शार्दूलप्रतिमाननो द्विपगतिः पीनोरुवक्षस्थलो लंवापीनसुवृत्तवाहु
युगलस्तन्तुल्पमानो नृपः॥ कामी कोमललोलरोमसदनानि चयैः संहृष्टगंडस्थलः प्रांशुः पंकज
गर्भपाणिचरणः सत्वाधिको योगवित्॥ ४०॥ शंखासिकुंजरगदा कुसुमेषु केतु चक्राब्जलांगल वि
चिह्नितपाणिपादः॥ वात्रागुरुद्विपमदप्रथमांवुसिक्तः॥ कुंकुमप्रतिमगंधतनुः सुघोणः॥ ४१
प्रास्त्रां धिविधन पुत्रः सम संगतभूमिणापमोभवतिचा पिनिगूढगुह्यः॥ सत्कुक्षिधर्मनिरतः सुल
लाटशंखोधीरः स्थिरस्त्वसितकुंचितकेशभारः॥ ४२॥ स्वतंत्रः सर्वकार्येषु स्वजने प्रतिनम्रमः॥ भ

द्रेष्काणः कारणं मृत्यो द्विविधं प्रोक्तो हि विलग्नतः। तस्येक्षको म नाथो वा स्यच्चपे त्वमुगे ॥
मृत्तिं ।२१। वादरायणः। मेषाद्ये द्रेष्काणे लग्नस्थे क्रूरवीक्षिते मृत्युः। वृश्चिककर्कटके
सर्वे द्विपदाद्ये पित्तरोगैर्वा ।२२। अग्निनि काद्ये वा मृत्यु जलजे। द्वितीयद्रेष्काणे। एवं
तलीपभागे तडागवापीमपाताद्वा ।२३। वृषभाद्ये द्रेष्काणे तुरगखरोष्ट्रैर्दितिर्भव
ति। पुष्पं। पित्तादलाच्चौपादजा विनोवा द्वितीये त्र ।२४। यानादिकमप्यानान संग्रामे वा
मृत्तिर्हि बध्यते। मिथुनाद्ये द्रेष्काणे खलुरोगैः श्वासकासैः स्यात् ।२५। महि बद्धष
भयो मिथुनद्वितीयद्रेष्काणे कनिपाताद्वा। वा नी पेनिपाताच्चतुष्पदाघामदतिरस्यैष
२६। कर्कटकाद्ये मृत्युः कुष्ठरुजामांघतो पवासे वधानाद् द्रेष्काणे स्थपतो वा पुंसः स्त्रीरो
दरापणः प्राह ।२७। तत्रैव द्वितीयभागे मृत्यु रतिसोरतस्ताप्याजीर्णत। लौहवातगुल्मयो
गेः कूपस्थे हस्तिनि घाताद्वा ।२८। तत्रैवमध्यभागे दंष्ट्रिहतस्य मुष्टिघाताद्वा ३
पाक्लिष्टतोवा गीताज्ञापीमृत्यु र्विवादाद्वा ।२९। सिंहाद्ये द्रेष्काणे विषदोषाद् धृञ्चव
जलाद्वाप्यि। भवति मरणं नि मित्तैर्नानाकारैः स्तप्यारोगैः ।३०। जलजन्तुदपामयकृतो
मृत्युः स्यात्सिंहमध्यमे अंशे। तस्यांते गुदरोगैर्विषेण शस्त्रेण वा भवति ।३१। कन्याद्येहोरात
तपक्षिपिरत्तोधवाप्रिरोरोगात। कुष्ठहिदध्मिस्फरगेस्तबपाचिमृति। द्वितीये प्रो ।३२। सारा

३६ ३८

षूने मीने राषए जमेर वो।मेषेमु कैं गनाहेतु मरणं मंदिरे भवेत।१०।मूलो मे मं मति
भौमे सुखे केवा यमेंवरे।त्रिकोणप गतैः पापैः कुगावन्स क्रूरैः इमि:॥११॥सारावल्यां
रुधिरे सुखे पवार्के विपति पमेद्दीण चं इसंयुते।पापैस्त्रिकोण लग्ने मूलप्रोत
स्य निर्दिष्टो मरणं।१२।चतुर्थे केंवरे भौमे द्दीण चं दलमन्विते।मंद दृष्टे मृतिं याति
मंदः काष्ठेन ताडितः।१३ द्दीणेंदु मंदार्कि कुजैः सूरे धुलग्नो वुदवेट।१४।१ स्थे र्लकुदाह
तांगः।नैः कर्मलग्नात्म न धर्मिसंस्थे र्च्च मारिमस्तु गतिं कुटनां गतः।१४ सुखा स्त्र ख
१०।स्थे कुजस्सूर्यमंदे दिस्तु के हास्त्रा।नेलभप को पात।तप्या दातो रु मितो गपा दो
मे देठ भौमेर्धनवं धुरर।६।२ः खस्थेः।१५।सूर्ये चेरेसुखे द्दो ये मेद सुधीरनमपातनः
पंत्रो त्वीडनया पूने भौमे खे हे सह वंधु गे।।१६।बलाविलाट वीद्दिते क्रूरे विधौ मः
पानैः क्रुमिहृता ज्ञत्म पान्म तिम्य प्राखत्र दाहजा।१७।सप्तभौमे मा स्करे चूनेरंध्र
संस्थे पानैश्चरे।पाताल प्रीतगो द्दीलेम सुः पदहृतोम वेत।१८ लग्नधी मत्सुधर्मे
षु पा८७।सप्ते ये द कुजे इमि।मत्सुर्य वति हो लांग कुद्या शानि निपातनः।१९ त
नुलग्ने वनवमे प्राप्त कौमो ग्रहपीड्गे तदा रोगेणं। कष्टा त्व्यमन्यत।मरणे तु दि तांश
तुलाभोरे द्विवित्रि गुणं पष्य मी हासे व्ययदृष्या २०।ग्रच्चन्द्रेषा सकलं शातव्यं होराप्रदीपात।

५ ६ ७ ८

२स्वव्हस्ता२ त्रिज ष्टास्तुत:।४ द्विजपार्श्वादै ष्टम पातांको स्रांत कूप प्र पात त:।८।४६ मगुपाताद्गु
रोगा:।१।द्वि बाम लग्ण ताततपा ।११ चौ र प्रहरण्णाजै पे प्रस्तु: स्या ममति भावगे ।४८ ज्वरात्के
फ विकारैर्व्योरखूलण रोगा:३ द्विघुणेन च ४ । महाभपेन ५ । प्रियजन वियोगा:६ घदनाम घातैर्नेत्र
रोगा:८ द्वा पु रोगा:९ कुं धने१० जोदराम पातं ।११ पादवूरण १२ द्वुधेनत्त मृत्सु भावगते क्रमात
४९ नानारोगै: शूलरोगै:२ कलिरोगात्त घे वच ३ स्व जना ४ द्वि वृश्चिकातो पति स्ता रा त्रिज
प्र स्तुत:।७।५।१२ क्रकोपा ८ त्क्रूरगत:९ स्व कष्टाद् दूर्ध्वकोपत:।११ वृ कुंभलग्ण तोम्रतु १२ मी
विष्णा मृत्सुभावगे ५०।। तत्स पा। मुखरोगा:१ बृ २ दंत दोषा:३ त्रिदोषत:।४।वि वृश्च ५ वनसंव
न ६ भुजंगा ७ द्वि पल तेणात ८ लूतका विष कंठेन १० सुरतो स्व प्रकोपत:।१ वद्रुड्:स्वा
भवेन्मत्सु र्य स्तु भावगते सिते ५१। कुम्भ लपाले घुनेन २ तथा प्रा पोपवे प्राना त ।३ वेधुव
गाद रिकरा ५ तत्त्वपे ण ९ क्षुत द्रुत:।७।५४ पित्तके द्वि ण को पेन ९ हयपाकालि घातत:।।
९ स्लितः ११ स्वर तोम्र सुर्यद्दग्रे स्या म्रस्तु भावगे ।५५। ग्रह ष्टम पा तिभावफलं जन्मत्र दी
दी ।ग्र ष्टम पे लग्न गते वज्र वि घ्नोद्धि घिमलोन: निष्ठा वुवा द्दे दद निरतो त दुंगी लग्न ते नपाति
व चस्ता ५ ध्यान पतो घन ली नेत्य जी वितो वेर वा नोर ।म्सोर: क्रूरसौ ख्येतु मुथं किं तु दिति
पालतो मरणं ।ग्र ष्टमपनौत ती पेवं धु विरोधी स्तु हृद्विरोधी च ।व्यं गो दूर्बो लोल: सोदरोर

२६

वल्पं। करभक्षरशास्त्रतो वाद विषापात्स्त्रीकृतान्नपानाद्वा॰ अष्टं स्वंकन्या अंशेन्दुलोम्रत्यु॰ समा
दिष्टः॥३३॥ तुष्टाघेत्कुला न्ने लें गता चतुष्पदनिपातजो मृत्यु॰॥ जठरामयेमध्यपत्र अंशे स्वे वा ज
ले ततैप॰।३४। अनिल॰ प्रथम अंशे शास्त्र विषस्त्रीकृतान्नपानेः स्यात्। मध्येस्याद्भि
रेण श्रीक्षादि घातितो त्येम तिभवति॰३५। चापाघे प्राकृद दनितला मध्यमे अंशे॰ जठरामयैस्तु
तीये जलजेन वामृत्यु॰।३६। हरिशस्त्रकरादि राजभिरतो मकरादि दृक्कालेस्यात। मध्येजलजे
कष्टापादे स्वे शास्त्राग्निचौरघातेन ३७ कुंभाघे जलजस्त्री विषमांते यि दनगुरु रुजा मध्येऽपंत्ये
मत्युश्चतुष्पद मूरवंरोगैर्भवति दृक्कालो।३८ मीनाघे स्त्रीग्रहणात मध्ये ह ड्मेर पद्वितीये
प्रो।क्रूरेज्वररोगरोगद धिमूत्रो न्नवां स्य प्रो३९ जीनकोत्पमो।स्वो भ्रूरस्वो चेरवांषोव २ षष्ठे अवमे
इवनीचले ४ क्रूरखेक्रूर षड् गौ। मित्रषेस्तु हृदे षा के ४॰ वर्गोत्तमे॰ रिपे १॰ वं ष्टो॥ स्वर्क्षे १२ बाधपा
धाक्रमात।४१। निर्याणं गृह योगाचे॰ कथ्यते यवनोदितं। अग्निजाग्नि सर्वेषोन्नजेन हीतः २ प्र
मादत॰।२ पवनाग्नि ४ मंदकृत्स्य ५ दीपनेन ६ विषादनात।८।४२ वेधनी चै बलो हास्वरकाको
प १॰ तथैव च। यत्नेकासा॥ स्वापराधान्मृत्यु दृष्टगतेरचौवौ॰।४३। जलप्रवेशा १ स्तानिघा
तार् घातनिपाततत॰२।स्त्री रुस्तो पित्तकफतो ५ दोषत्रयप्रवामया ते।४४ जठराकुद रोगाबुद
पष्ठपादान्पि घाततः उदेरो गाच्छाघाता॥ शद्धपा १२ चुं दुष्टसमतिष्ठ४५। संग्रामा जो ग्रहफलः।

भगोर्दस्थापनानादियोगी तेजोन्वितः । नमी । मतिमान्नापते आग्ये गुरौ चंद्रहवीक्षिते गोलन्नि
तो विद्वान्वक्ता प्रस्तरः सुखी गुरौ । विनीतश्च भवेन्नाग्ये बुधयंदनिरीक्षिते । २० । २१ । भृस्पको
धनी जीवे आग्ये शुक्रार्कि वीक्षिते । पंचेंद्रियफलं जीवे आग्ये नाग्ये निरीक्षिते । २१ । स
मृदुः पार्थिवो जातस्तेजोमयगुणान्वितः । स्यात्समस्तस्य हेतुदृष्टेः आग्यस्थे सूर्यमंत्रि वि॥
२२ सर्वराज्यप्रदातृ पापआग्यदृष्टे स्याद्भयग्रहः ॥ धनस्थवर आप्या पुष्टिमंत्रो आग्यवृद्धि
दाः ॥ २३ ॥ मलिनः । वित्तं निःस्वपरं वृत्तिहीनं च मानवं । आग्ये नीचारिपापास्ते कुर्वंतिस्तु
भवीक्षिताः ॥ २४ स्वस्वराशिस्थिताः पापग्रहा आप्यवर्गलस्थिताः ॥ प्रसुर्ये दृष्टानरं कुर्युः प्र
सन्नगुणसुतमं २५ । सात्ववस्थां । सुपर्दुसंयुते आग्येव क्रार्की त्वप्रधानवीर्य च । प्रसत्रोवाप
समस्ते प्रधानमपलं भवो होपी २६ । स्वोच्चगः खेखरो आग्ये कुर्वीत विभवान्वितं । स
वेष्टु ये स्थितो भूपं कुर्वीत गविद्विषं । २७ आग्यदृष्टस्थे दिनेशं कुरुते ल्यापुत्रं नरं । नेत्ररो
गिणमाघं वसुपगं कलहप्रियं । २८ । सवक्रो भास्करो आग्ये दुः । वित्तं कलहप्रियं स्मरसंस्रतं
डं निपुणं कुर्वीत न च पवत्तलभं । २९ । सबुधो भास्करो आग्ये निपुणं च कविर्विद्विसं । दुःखाभ्यि
तं नरं कुर्यात्स्त्रीनारोगसमन्वितं ३० । सजीवो भास्करो आग्ये रोगिणं कुरुते नरं । प्रलंकरण
सद्गंधमाल्यप्रियं सदा ३१ । सरोगजनिकं नेत्ररोगिणं कलहप्रियं । निधनं कुरुते भास्कल
चार्की स्वल्पजीवितं ३२ । सदृग्दुः । सदृलोमातुरनिश्चो आग्यसंस्थिते । प्रापान्वे विकलांगः स्या

पवा॰ कांतो भोगीपरांगनांकेतनो भवेनधनभाग्यवेत॰५। धनीबुधेनसुक्रेलग्नोवा॰ रोत्पजी
त॰।६ष्ट॰ सौरेणमहिषखरस्याबारसेयुत:।६ ख्यातो नरपलप: प्राज्ञोबहुदारसमन्वि
त:।पितृमातृप्रियोजीवेसमंद्रौकेकुवीक्षिते।८। साहसीवाधनी ख्यातो धर्मरत्नरधना
न्वितः। बलीकुनीर्कसंदृष्टे जीवेभाग्यगृहस्थिते॰९ सुयशोललितः कांतोधनस्त्रीसु
बलान्वितः। जीवेबुधार्कसंदृष्टे भाग्ये काव्यकलाकृती। सामंतो नृपवल्लभो लोकोपरि
कानरवरान्वितः। साहसीकोगुरोभाग्येविधिचंद्रेकेक्षितेक्षिते।१०। निधीषु लग्नगृहो भा
नु॰ ख्यातोभाग्येगुरौगुणी॰ भवेदेवगुरुभक्तो लीनाम कोर्क्का कि वीक्षिते। सेनाचार्येगु
रौभाग्येचंद्रभौमनिरीक्षिते। सौख्यभाववसंयुगः स्फीतो मंत्रीवानायतेनरः।११। सप्त
हपावनाल्लादि योगीतेजोन्वितः दमी॰ मतिमान् जायते भाग्ये गुरौचंद्रद्वीक्षिते।१२।क
र्मोघकृत्सुसुतः सुरः॰ सप्रद्य॰ परिवारवान॰ चंद्रसुक्रेक्षिते जीवे भाग्यस्थे जायते नरः।१४
विवादशीलः॰ प्रियवाग्यपेसदृशानोगुरौ।चिरजीवी च रुक्मं को भाग्ये चंद्रार्कवीक्षिते।१५।ति
जस्वी सत्यवान्सेवारतो निपुणधीर्नरः।जायते बुध भौमाभ्यां दृष्टो भाग्ये स्थिते गुरौ।१६
धनी निपुणधीर्विद्वान् सात्विकस्त्रविदेशगः।भौमभार्गवसंदृष्टे भाग्यस्थे सुरमंत्रिणि।१७
नीचोविदेशगः प्रेष्यो पि सुनः सुमनोन्वितः।भाग्यराशिगते जीवे भौमसंदनिरीक्षिते।त्रि
त्यविघ्नभागोविद्वान कृतवेषस्य प्रीतवान।रहीत वचनो जीवे भाग्यस्थे दृशितेक्षिते।१८।सु

विपोगदुःखसंतप्तः प्राणैर्धनवर्जितः विकलो घोरचौरैर्घ्नेस्वल्पपरसोल्पजी
वितः।८१। व्याधिवैधनदुःखार्त्तस्तेजस्वी मतिमान्भवेत्। लग्नादष्टमभावस्थे यदि
विचोरजनीकरे८ र्द्रव्यकान्ति प्राप्नुरोगार्तिः कुदेहो नीचकर्मकृत शोकाकुलो महीपु
त्रे लग्नादष्टमभावगे ८१। चिरायुरागरहितो विख्यातः स्थिरसौहृदः। स्वपत्नल्पविशे
कः स्याद्बोधनेऽष्टमभावगे ८२। दीर्घायुर्मृतकोदासो मलिनः स्त्रीरतः खलः। गुरावष्टम
भावस्थे परवनेः सौम्यकः स्मृतः।८३ संततोबहुतसंपन्नो धनी नृपसमो भवेत्। चिरा
युरोगहीनः शुक्रे निधनभावगे ८४ कुष्ठादिव्याधिसंतप्तः सर्वारंभविवर्जितः विके
तवः स्वल्पजीवी च शनौ निधनभागे ८५ इत्यष्टमभावः। लग्नाद्विधोवलियुतो नवमं
हि भाग्यं स्वेषु वा वहश्च यदि हसद्वृष्ट्वा नृदृष्टः। सद्भाग्यकृत्खलयुते हितमयथालनत
दृष्टं गतनदीप्रावववष्टादि चिंत्यं। भाग्येस्वभोच्चगखगे शुभभागपदृष्टं स्वेवास्वशाहपु
त्रिनिजेफलदं परेन्यैः केंद्रस्य जीवतनुजन्मभये शुभभाग्यपंधिस्थे कलगागखगोपदिभा
ग्यदग्वाः राचंद्राधनाहरिपुजेः खचरैः शुभाग्यंद्धद्रस्वकेदृष्टलावगेह विजीवदृष्टे न
दमीपुतोनि स्थितस्यावसितेहितेषाः केन्द्रादिगेन्द्रेतनतो धनमध्यसंतः। इनीचारिणांशखरव
गखलाः शुभदृष्टिहीनाभाग्येस्थिता मलिनदुःखितजन्मकुधुः भाग्येखलाः स्वगृहगाः
शुभदृष्टिपुत्राः ख्यातंवरं विपुलसौख्यगुणैः समेतं।४ पूर्णेदृष्टे गुरो भाग्ये मंत्री नृपसमो

हितोभवस्यथवा॰५२ तनिधने भौमेस्तुविगते वित्तरिःपुं पिततो नवेत्ति लक्ष्मी॰ वित्तपुत्रयोषयुद्
चिंताचरोगान्वितोभवति॰५३ छिद्रपतौ तनयस्थे क्रूरेस्तु तविरहितः शुभेस्तुस्तुतः।जा
तोचिनैवजीवंतवकर्म्मरतः॥५४ छिद्रेशेरिपुसंगते दिकरेभस्मद्विरोधी उलस्त्वगतोव
ति हृद्विरोगकलितः शुक्रेसरोगीविधौ सौम्येध्यासहितोबुधोहिभयस्तंदार्त्तिभूतः
शान्तोकष्टराकुबुधोहितत्रशशाभतसौम्येछितोनैवकिं।५५ मरत्तुपतौ लघ्नमगेदुष्टः
कुस्त्रीप्रियोगुदव्याधिः। क्रूरेभार्यादेवीकलत्रदोषान्मानिलभते ५६ निधनपतौ निध
नगतेस्वबलायौ व्याधिवर्जितोनीरुक्। क्रिनवं कलाकलिततवपुः। कितवकुलेजायते
विदितः॰५७ मतिनाथेनवमस्थेनिःसंगीजीवघातकःपापी। निर्वंधुनिःस्नेहोहस्येवि
रवोमुरवेवोगः॰५८ कर्म्मगतेनिधनेशेनृपकर्म्मानीचकर्म्मनिरतश्च॰ आलसः क्रूरोन्य
थवस्त्वनयोवानजीवतिमाता।५९ तत्ता भस्थेवाहमपेयाल्पेदुः रवीसुखीभवतिपश्चा
त।दीर्घायुः सौम्यरवगेपापेत्वायुर्न्निरोभवति ६०। व्ययसंस्थितेष्टमेशोक्रूरेवानस्य
र स्याहोतिकृपणस्य। त्रान्मगनिर्व्योगवपुर्मतस्वकाकादिभिर्भक्ष्यः॰६१ हित्वाजयतेभावप
ले।छिद्रेशस्त्रियोमतिमितोम्हिमगः॰ षडष्टेनाशांकुजोविपदमदीपयो २२ व्ययसौम्यः मद
द्वकौ ६ धनलपंगुरिंदुराघेशासेगंसितोदशापकेस्वपराक्रमंच।६२ अ नवपतंहोरा प्रदीप।

न्यिल्ली वाचारं नरं प्रसूयंते। रवि जना नांदेष्ठ्यं ... का कुरवो

ऽरूव स्यसंभवो यस्या सभवत्सुत्तम कु ... विचं दुति

ताभाग्येस्त्री कलहानष्ट धनसौख्यं जपह विधे पम स्यं वुधगुरूप्यानवोनरं॥५१॥ स्त्वयेनि का

कर शौरी भाग्ये दुर्लक्ष्याः सदा नरं कुर्युः॥ प्रर कुर्वंति। मेधाविनं प्रकाशयं सुदृष्ठं॥५२॥ रविभौ

मवुधा नवमे कुर्वंति नरं प्रियालापं। मजनां। गुरुहस्यानरं प्रकुर्वंति। प्रचुरं त्यागं॥५३॥ रविकु

जनीवा भाग्ये जनयंति नरं सघोषकृत्तं। देवदित ॥ीजन्म नि भाग्य दृष्ठे मा मि... समं दृ॥५४॥ कु

तहरि विधंकुली नं कन्या त्यागां द्रव कंचपलं। दि ॥ौमगुरवो भाग्य ग्रहस्य दृष्ठं नरं कुर्युः॥५५

साहसकमति दुष्टं लोकद्वेष्य प्रियानतं क्रूरं। दिनी र हतंव ... मा पा चत ... रस ... ताभाग्ये

रविवुधगुरवो भाग्ये जननं भाग्य समे तं धनान्वितं सुभगं। नप ... शौरा ... वेष्टं जनयंति नरं सु

तवरं च॥५६॥ रविवुधसूक्रा भाग्ये जनयंति नरं प्रकाशितं शांतं। रिपुपक्षपरिक्षीणं नृपति

सम्मं त्वारवचनं च॥५७॥ पापं परदाररतं प्रवासशीलं च निपुणमतिं। मतकं मदनपरं रवि

वुधशौरा नरं भाग्ये॥५८॥ भाग्यगहे रविगुरुभार्गवपुत्रा मनुजे न पंडितकांत। बहुविषयं त्वं

तिवीरं जनपति सुमेधसं प्राहुः॥५९॥ रवि सुरगुरू रविपुत्रा भाग्ये पुरुषस्य यस्य जातस्य

सभवसु जनम पुरुषो राजा गुणवान धनसमृद्धः॥६०॥ कांतिविहीनं मतिनं भूपति परिदंडि

तं भवति हीनं। जनयंति नरं भाग्ये रवि सुक्र पाने स्वराम्हृर्वं।६१॥ धनकनकरवभाग्यं जनपति

35

४।

द्यूतानि सुलसंयुतो । विसृतो विकलांगः स्याद्वक्रुवा सुतायोजैः ।। धनः सूरः पंडितो भाग्ये
तत्र चैंद्रे प्रजायते ३४ सौभाग्यधनसंपन्नः सुखी धीरः प्रजायते ३ न मस्त्रत्तरो भाग्ये
सजीवे हिमरो विधि ३५ मातुसपत्नीं कुरुते व्याधितः कुलदापतिः ।। समदः पुरुषो भा
ग्ये स्यात्सभुक्रे विधोनरः नरो ति कृष्टकर्मा स्यात्तमंदे हिमसे विधिभाग्यस्थे जनन
नी वा स्यां जायते स्वकुलच्छुता ३८ प्रधानश्चास्त्रकुशालः सुभगो भोगसंयुतः निस्योद्वि
ग्नो नरो सत्रे भौमे प्रजायते । ३९ । सजीवे भृ भिजे भाग्ये पूज्यो धान्यधनान्वितः ।। आधि
ना गोनरः क्लिष्टो जायते व्रणवीक्षितः ४१ परदेशगतः क्रूरः प्रवेरः परदेशगः ।। चंद्रः
प्रधानस्त्री द्वेषी भाग्ये भौमे सभार्गवे । ४१ । नष्टसौरव्यधनः प... से...रा चारो न्यदारगः
सर्मदे भृ भिजे भाग्ये जायते स्वजनोज्झितः । प्रियः स्यान्नरः सु... रविपू... चंडितः ।। लमर्थोजा
...नीरं नं पूज्यं स
यते भाग्ये सभुक्रे सोमनंदने । ४३ । उन्मादः प्रियाभाग्ये ज सं स्यात् पूरुषं ...वेन मो नरः ।। द्वेष्यो
वप्पो भाग्ये समंदे जे प्रजायते । ४४ सजीवे भा... नरं कुर्युः । नीचाचारं दीनगोनयः । चिरजी
सुधियं । उत्पादयंति हृ...
वी सुवाक्यः स्यात् नानाविधसुखान्वितः ४५ ...स्योधनरत्नभा...
...रान हे शुभे भाग्ये । रविचंद्रजे स्याधितः शील
कज्यः स्वजनहीनश्च व्याधितः सुतघ्नोः प्रोषिताः कुर्वन्ति नरं सुपंडितं नित्यं । पापैः हृ संमत
संयुतः सप्तैरे भार्गवे भाग्ये वजामित्र ...भत्सुत बुधजीवा जन्मनि भाग्ये नरं प्रसूते चंद्रबुधाभ्या
वित कमात वर्जितं कुर्युः । रुद्रेच...हिस्त्रे

ण्मुखं प्राहुं नयसचिवं प्रकाशपंच। धनिनं विधेयमस्तं बुधगुरुप्रधानवोनरं भाग्येपु
कुजशुक्रसूर्यपुत्राः नवमस्थानेस्थिताः प्रकुर्वंति। मेधाविनं प्रकाशपं सुरुचिकासं
सुरवोपेतं।६९। त्रिदशगुरुशुक्रसौम्या भाग्यगृहस्थानरं प्रकुर्वंति। प्रचुरांतपानविभवं
सुस्थितसुभगं सुरूपं च।७०। रविचंद्रभौमशुक्रापि जाजन्मनि भाग्यपत्तैः माश्रिताः परस्परसं
लुञमकुरुवो विदेशगो नित्यसंप्रहृष्टः। सूर्यशौरिभौमगुरवो भाग्यगृहस्थानरं कुर्युः। ध
निनं विद्याकुशलं सुभगं नृपसंभवे चैव।७१। रविचंद्रभौमशुक्रामापाचतुरस्वदारसंतुष्टं
जनयंति नरं भाग्ये समस्तजनवल्लभं ख्यातं।७२। रविचंद्रभौमसौराः त्रिभुवनमापावितं
सुप्रीतं च। जनयंति सदा भाग्ये पुरुषं वकुनीचकर्माणं।७३। रविपूर्वाशिबुधसुरगुरवो ज
न्मनि भाग्यपदं समाश्रिताः कुर्युः। पुरुषं प्रधानमखिलनरेंद्रपूज्यं सदा हृष्टं।७४। रविचंद्र
सौम्यशुक्रा नरेश्वरं धार्मिकं रम्यदेहं च। जनपति भाग्यसंस्थाः पुरुषं प्रियवादिनं प्रांतं
तरलिपाश्चि सौम्यसौरा जन्मनि भाग्यस्थिता नरं कुर्युः। नीचाचारं दीनं परस्वहरणे स
दासक्तं।७५। रविचंद्रगुरुसिता जन्मनि भाग्येन नरं सुधियं। उत्पादयंति हृष्टं धर्मिष्ठं सात्विकं
सदाधीरं।७६। धर्मपरं सुरभक्तं विद्वांसं परगृहे सुभोक्तारं। रविचंद्रजीवसौरा भाग्य
त्रिंसं स्थिता नरं कुर्युः।७७। रविचंद्रभृगुक्रूरसौराः कुर्वंति नरं सुपंडितं नित्यं। रपपतिप्रियं
सुधीरं सुभगं कलहप्रियं सुतरां।७८। रविभौमसुतबुधजीवा जन्मनि भाग्येन नरं प्रकुर्वंति। देव

37

दा दां कृ कुधाः पुरुषं । प्रथमे वयसि सुतैर्हीनं भाग्ये गदे सविनाशेन ९२ चंद्रधरासुतगुरवः
कुर्वंति नरं त्रितेद्भिपं प्रातं । गुरुदेवसाधुनिरतं विद्याधरं भोगिनं सुभगं ९३ सबुध
गात्रमसरूपं प्रभातीलं स्त्रीत्रिपं प्रवर्तिवपुं । प्रवर्ति विनाशितसारं कुजभृगुनंदना
भाग्ये ९४ । मा प्लमात वंशं दुष्टे वात्ये निराकृतं मात्रा । शशिभृगुजरविपुत्राः जनपंतिं
राधिपं भाग्ये ९५ शशिबुधजीवा भाग्ये कुलवंशविवर्धनं कुर्युः । आचार्य पदिभव मित्रं नृप
तिवकुसधनो वेत्ते ९६ मातसपत्नी जनकं मुदितं मानान्वितं प्रचुरपित्तरं । कुर्वंति सौम्यधी
लं शशिबुधशुक्रा नरं भाग्ये ।९७। शशिबुधशुक्रानभंवमे लौकीवाचारसुविद्यालंमतिनं । तन
पतिकुत्सितधिपं संग्रामासं मुखवंशीनं ।९८। चंद्रबृहस्पतिशुक्रा भाग्ये जातस्य पुरुषस्य स
प्रवर्ति नरपतितुल्यो नृपतिकुंभपतिश्चैव ९९ । शशिगुरुसौरा भाग्ये कुर्वंति नरं प्रियपत्नी
पं । तत्परब्रतं सुशीलं विख्यातं सर्ववश्यं स्त्रकुसत्वं १० । शशिसुतकुजमा भाग्ये कुविज्ञातिको
निचो बणानुरतं । कुपुभिनुजमपापं प्रमरातिपि गुरुस्वजनभक्तं ०१ वकुवि बपपतिं ख्याते
नरं ह्सत्का रसत्कृतचौर्। कुजबुधशुक्रा भाग्ये कुर्वंति नरं सदा सत्यं ०२ परदं वनासुनि
पुलं तमोघिकं सर्ववश्यासन्नमतिवाद्यं । कुजसौपपमाभाग्ये कुर्युः परतर्कं कं गृहं ०३ बुधगुरु
शुक्रा भाग्ये जनपतिनरं सुरोपमं विवर्दं । विख्यातं नरनाथं विद्वांसं धर्मशीलं च ०४ । पुष्टं पुरु

विद्वान्नृपजयी भवेत् । मंत्री वाग्देवतेता वा धर्मभावगते गुरौ ॥ ३ ॥ गुरुदेवातिचित्ततः ।
सुदारे विभवान्वितः सुखी सज्जनसंपन्नो दाता धर्मस्थिते सिते ॥ ३ ॥ धर्महीनो
वधरतः सुहृत्स्वजनविवर्जितः । परोपतापी रविजे धर्मसंस्थे सुखोज्झितः ॥ ३ ॥ इति भा
ग्यचिंता । अथ दशमभावचिंता । लग्नाद्विधोर्विलग्नो दशमं च कोपि ...
सद्भावमप्यकृदृष्टं । तत्सौख्यवृत्ति दमपो खलखेटयुक्तं दृष्टं प्रयासैः ... करं
वदंति ॥ १ ॥ खस्थे खपेंग विभ्रत खवनां ... चूडामणौ ... केवल ... सुहृन्नृपः सु
नीचारिभागगृहगे ... पुत्रपदो सोपचारस्थ तिकात चरा ... ॥ २ ॥ खे वि
त्ते तावपदाधीचरखगोप्पजीव । ... पात्र तिभवा खिल कर्मसिद्धिः । कर्मपुण्य
स्वगेहगः कुजन्मकृत्सोम्यपि ... धन ... धनवान् सत्तः ॥ ३ ॥ अथ पाहिरंगविधुतो
दशमे कर्म ... तां विकारिहितवंधु कलत्र ... ॥ ... धनगौ ॥ १ ॥ १ ॥ २ खस्थे
हृत्पुष्पः स्वक्षारिगैर्वहुविधाः वलिभि ... ॥ ४ ॥ अथ कर्मभावे दिग्गृहयोगफलं । हो
राप्रदीपे । सुदेहो निर्जितारातिनिर्दिपो वलनायकः ॥ ३ ॥ शीलो राजसो लग्नात्स ...
कार्य संस्थ चो ॥ ५ ॥ भृतको विपत्तारंभः प्रधानन्नपसेवकः । नित्योद्विग्नश्च विकलः क
र्मण्यदित सभो भवो ॥ ६ ॥ गजाश्चपेण्विनीनां वा विख्यातो जायते नरः । कर्मणि नार्के वा खेन
नीचगृहसंस्थयो ॥ ७ ॥ त्रिधैकुलेपि संभृतो नृपः स्यादर्कजीवयो ॥ कर्मस्थयो विधयः सोत्म

39

४३

त्र कर्म्मरतिर्भवतिभूसुर कृ ॥ १८ ॥ सुकृतपदे सुखस्यैसुकृती गुरुदेवपूजनेनो निरतः । वपुषा
सुदरमूर्त्तिः सुकृतेसमयेनात्मभवंतिसुताः ॥ १९ ॥ धात्रक्षण्णेतिपरापमध्ये कलितं कता
विकलदेहः । दर्शनानिङ्गनिरतं सुसुकृतपतिः ष्ठङ्गः कुरुते ॥ २० ॥ नवमपतौ सहमगे
तत्पवती सुवचनासुरूपा च । पीनाक्षीपुतनुपिता सुकृतपुता जायते नियतं ॥ २० ॥ दु
ष्टो जंतुविघातीगरु बंधुविवर्जितः सुकृतनिरतः । नवमेष्टोम्यस्थुगते क्रूरः खंडस्त्व वि
भूपः ॥ २१ ॥ सुकृतपतिः सुकृतगतः सुबंधुभिः जीतमनुलितसमत्वं । दातारं देवगुरुंस्वजन
नकलत्रादि सुचसक्तं ॥ २२ ॥ रपकर्म्माणं नपलायं सुकर्म निरतं मातुर विघ्नं । धर्मेस्थातं कुरु
तिसुकृतपतिर्गगगहलीनः ॥ २३ ॥ द्वादशगे सुकृते शोनानादेशांतरी सुरूपस्थ । विघ्ना
वानसुष्टखेटे क्रूरे च भवेत कुमतिर्धूर्त्तः ॥ २५ ॥ फलं हि ल्लाजे । ती धं च धर्म कृदिनो नवमे
प चंद्रस्तीर्थं नरत्वेः सगिह वातमपंच चक्रे १४ । गोत्सार्ध । सं वृमानस्थिति [illegible] सुतेप्यजी
वास्तिप्यदकेष्वितमतिं चाहते तत्र लक्ष्मीः ॥ २६ ॥ प्रथमाभावफलं । सुहृद्भ्रनसु [illegible] जो द्विज
[illegible] वरतोरवौ । चित्तयो । चितद्विराधी स्या दरूलेधर्मभावगे २८ सौभाग्य [illegible] विचाषिधि
ष्णु सुखवेसंगतः । धर्मभावगते चंद्रे पुण्यं तत्र जायते २८ । धर्म [illegible] नि पापी स्यात
विध्यः प्राणिवधे रतः । भूम्यये धर्मभावस्थे भूमिजे नपसत्कृतः ॥ २७ ॥ [illegible] या चारीधनी
[illegible] मी निपुणो ज्ञानवानवुधो । धर्म्म शौ धर्मभावस्थे तपस्वी च प्रजायते ॥ ३ ॥ यज्ञादिकर्म्मनिरतो

दनाश्च जनयेत्ति। क्रूरस्याहसनिरतं परस्त्रापहारिणं चैव।५०। रवि
भास्करसुतनयगुरवे दशामस्या; क्रूरकर्मनिरतं च। उत्पादयति मनुजं निगडपापं दुराचारं
भसुतरविपुत्रादशा... विघ्नं सकलपसंयुतं सुभगं। उत्पादयंति पुरुषं धार्मिकं
ता।५१। रविकुचगुरवोदशायां विघ्नं ... धार्मिकं विगतरोषं। जनयंति
ललमं चैव ५२। रविशुक्रगुरुसुतपुत्रादशा... धार्मिकं विगतरोषं।
...चरिघ दसमद्भं ५३। रविबुधपानयोदशायां क्रूरं चपलं नरं विपरीतं च उत्पादयंति
...विपतं ... तांगचा।५४। रविसुतगुरुपुत्रादशायामस्यां पानानरं कुर्यात्
...विधा... ५५। रविसुतगुरुपुत्रादशाद्वे पुत्रौ
... विघा... कुर्दरति... निसां।५५। रविमार्गवभानु
नरं परकुर्वंति। ... लोकमान्या चौरित्रवलानलो... तो धीरान।५६। रविमार्गवभानु
...दशामस्या नो पानानरं कुर्युः; ... नयतिचपलं ... विप्रपुत्रं च।५७। भौ
...जसुरपूज्याधिपिशुनरवजुकटुवपरिवारान। जनयति दशायां सस्या वि... धनमज
...नान। ५८ ... कारांश्च। कुर्युः। कुज
... दशा मस्यां ... नो कुहीनानन।५९। भौम... पुत्रा जनयंति निरातं च ... हीनां।
श्च। ... मस्यां ... स्यां ... ६०। भौम...
दशामा ... नरं कुर्युः; ... देवद्विजजनानुरत्तिं।६१। ...
पुरुषं ... विकलं। कुजसुरगुरु रविपुत्रादशायां कुर्युर्नरं नीचं।६२। सोम...
... मलिनं। उत्पादयंति सततं वधविधं विवाद निरतं च।६३। बुध
...पुत्रादशायामस्यां नो ... नरं मलिनं।

स्त्रीः संपाप्यः सम्पद्भिः स्यात्सुभगो नपाव लतेभः। सम्भुजे भास्करे चंद्रात्कर्मगे स्वजनाश्रि
तः ॥३७॥ यतकः कृपणो दीनो बधबंधनस्याऽभवेत। प्रवासे चे रसुखेस्त्रु चंद्रा द्योप्युजि
मंदपो ॥३८॥ अनन्तारि हितामूरः शाणाकाज्ञो मलो व्यपो। भवे चन्द्रस्य कलादानः सजीवी
कर्मसंस्थापो। ३९। मित्रे भोलखविभवः स्यात्तदा स्त्रपत्नी विनः। बलने वा भवे चंद्राच्छो
मिभूलतनी वपो ॥४०॥ विदेशगो वणिज्वृत्या हे मपुत्रादि निनेरः। जीवतित्र्याश्रया
हिदोर्बे सुम्भिर्भस्त स्तभुक्रपो ॥४१॥ लाङ्गली जायते पुंसः कर्षयस्तो मलो हितः। चंद्रात्... य
को भौमसमंदपो जायते नरः ॥४१॥ धर्मि प्राणोनायकः स्यातो रसपञ्चपो धनान्वितः। ति वि वि
सुभास्सत्स्वत्प्रसंद्रा घ्नो मिरुपे स्प्यपो ॥४२॥ श्या मित्राधवनिता लोकपा वसुधीः। सचिवो
भवेत दिशाधीशाप वाचंद्रान्तरव म च्छे व धम्मुक्रपो ॥४३॥ यत्नपांडवे नरो लेखकात्रिविरूचु
प्रजापते विद्याचार्यो भवेत्स्यात चंद्रा द्योमि रुपंदपो ॥४४॥ रपाव स्योदुत्रपतिः सम्पत्तिः श्रो
कवर्जितः विद्याचार्यो भवेच्चंद्राच्छो मिदेवेस्प मुक्रपो ॥४५॥ परोपतापकृन्नीचः सिद्धार्थः
प्रजापते। प्रसिद्धं बद्धितम् चंद्राद्यामेजीवमंदपो ॥४६॥ तैलसुवर्णिकाञ्चनाघचित्रवन्
रोभवेत। गंधान्तो वका चंद्राद्यामेस्कमंदपो ॥४७॥ सारावल्यां। रविभौमचंद्रपुत्राश्चं
द्राद्धामे स्थितानरं धन्यं। जनयन्त्युत्तमपुरुषं नृपतिं जन सर्वजनपूज्यं ॥४८॥ रविभौमदे
वपूज्यादयाम स्थानो पगानरं स्वधर्मं। राजानं गुरुतं ... यंति समृद्धिसंपूज्यं ॥४९॥ चेन्द्राद्याये

४२

कर्मगे ॥८७॥ शुचिर्दानवकुलः प्रख्यो विख्यातो लग्नगो नरो भवेत् । चंद्रात्कर्मस्थिते सौम्ये बुधस्य कर्मगे स्था
ने ॥८८॥ धीरो धनसमृद्धिश्च कुमानव कुकुटं वधाकः । दृष्टो दशमगे सौम्ये भजी वसुधनैश्वरैः ॥८
मेधावी लोकदयितः शांतात्मा पुरुषो भवेत् । कर्मस्थे सर्वचिह्नोः सौम्यनी कर्माणि वधाकुजे
॥९॥ ये योगाः प्रचस्य ते सौम्यग्रहनिरीक्षिताः । उग्रभक्ताः प्रोक्ताः पापग्रहनिरीक्षणतः ॥
वेधाः पुरोहिताः प्राज्ञाणकावंचकानरः । जायते कर्मगे पापैः सौम्यग्रहनिरीक्षितैः ॥९४
म्भस्थानेचिका । तत्राद्विभेदलपुजो भ्रपना प्रानाधातखस्यग्रहात्व दशमस्य गणाश्रवृत्तिः
स्वर्णे बधोर्त्ति कतणादिभिरकर्मगे स्त्री कृष्यकृष्यजनने स्त्रहियांसुभागे । ९५ ॥ छिन्नाभि
धातुसमरैः क्षितिजोपि केच पिल्पादिका मगत्ति ते लिचितो बुधाये । धर्मदिना करस्स
रादिभिरी गुर्जे यैरो ष्पादिगोय बिस्थितैरतलधनेश्च ये ॥ ९ ॥ धारम्भमाद्य बधनीवक
पिलिकाचेमेदितलवेयवति वजिति हास्वदासात । हेमौबघादिभिः सर्वेके बियोम्भवे
विधौ । धात्वस्त्रसाहसे सौम्ये कलाकाममलेपनैः ॥ ९८ ॥ धधक्रिपादिभिर्जीवे यम्भुरत्नादि
भिसितैः । नीचप्रिल्पादिभिर्मंदके जिर्दैपादपास्तुचा ॥ ९ ॥ आरामपत्रहृपिभिर्वहिगज्जूतसे
वादिभंगी वे वम्भुरत्नादिभिश्चित्रे दृष्टामेजदर्षी ॥ १ ॥ मृषुकादि विकृमजलोत्थवक्षिकसले
रमतिष्वादिबंजधवले सिंपुनसवर्गैः । प्रास्त्राणिकनिपरिपो जलदां खमुजा विघाहि
कादिकृतिभिः खलकीटवर्गो ॥ ३ ॥ अन्नाहकाष्ठविदिनाद्रिः सुवर्णरौप्यकुप्ये दवतकबिके
धातुसमर्पिबसिंहे । गंधर्वप्रिल्पिकर्हिरंमपकर्मनो लैः कन्यागते सुमणिभिः त्राकटैर्नभ

गुरुभुक्तौ दशायां जनयंति सदेह सत्पुत्रं पुत्रं धं। धनि नयंति सौख्यं कंध। धर्मसंतं सात्विकं
धीरं ।६४ बुधदेवपूज्य दानयोः जनयंति नरं सदा दशामसंस्थाः। धनधर्मयुक्तं सात्विदप
चितं सत्यचित्तं च ।६५। बुधस्य सुतरविपुत्रा दशामस्थाने पगानरं कुर्युः। सचिवं च
नमपूज्यं धनधर्मसमन्वितं सुखं ।६६। सुरगुरुभार्गवपुत्रयो जनयंति नरं त्वनेककर्म
रतं। दशायां विज्ञानयुतं मल्लपरदधनिरतं च ।६७। वित्तताऽगानरं क्रूरो दानासकलकर्म
कृतं रविभौमसततदेवजैत्रं नादशायां गौर्भवेत ।६८ मालाकारो लेख्यचित्ररतः कर्मकरस्त्व
चा। चं[illegible]पापगौः सूर्यभौमचंद्रजाभार्गवे ।६९। चंद्रदशायां गौः सूर्यभौमचंद्रजात्मजा केवि
पत्ते पुत्रबान्धीचरतो धर्मसमन्वितः ।७०। कृषिकर्मधर्मलक्ष्मवस्त्रधान्यधनान्वितः। स
दोषधीयवे चंद्रनाशसूर्यादिरेखास्थिते बौः ।७१। परस्त्रीहरलोभ क्रूरकर्मरतो भवेत। भा
र्गरजीव शनि मिश्रं नादशायां संस्थिते ।७२। सत्काचरो प्रकाशपर्वचजापते निपुणो नरः
भारजी सूर्यभौमास्फुजिदिनात्मजैः ।७३। वाच[illegible]पधुरो मल्लवृत्तिः कर्षणकृन्नरः
चंद्रदशायां भौः सूर्य बुधेस्वरगुरु जैर्भवेत। परे जांव चनालकोपधादी क्रूरश्चेष्टितः। रवि
चंद्रदशगौः। मिश्रं नादशायां संस्थिते ।७५ कृषिभूषणानुरतं दत्तं वा भिन्नं कठिनं नरं। चंद्रदशा
भौमैर्व्यस्तरविजै मिश्रं नादशायां संस्थिते। भवालसको
भौः सूर्य बुधभार्गवभानुजैः ।७६ रविजौ वास्फुजिन्मंदे मिश्रं नादशायां संस्थिते। भवालसको
मन्त्रजो भवेद्विविधचेष्टितः ।७७। प्रधानः समरे शूरः पंडितो निजकुलोत्तमो भवेत। चंद्रदशायां कर्मस्थितेभौमे
बुधवाक्यतिभार्गवे ।७८ विरिता कठिनः शूरः प्रदोषकृत्सङ्ग संगरे। भूमिपुत्रदशायां देवेज्य शनि मिश्रं ग

५६

अप्रधमादिविकल्पैत कुर्वंतिविकृतंतदा।२४। इति द्विग्रहयोगाध्यायः। निर्धनोलज्जः पा
य रतो यंत्रज्ञः शास्त्रकारणः स्मरः। अथ ग्रहा क्रेयास्तु कुशलः सहस्थितैः सूर्यशशिभौ
मैः।।१। तेजस्वी निपुणमतिः शास्त्रकलासाधुगोष्ठिपातरतः। अथ। नत्यकरोवीरो
र विशारि प्राप्तिज्ञैस्तथैकस्थैः।।२। क्रूरो मायानिपुणः सेवाकुशलो विदेशगमनरतः
मेधावी चपलगतिः सहस्थितैरर्कशशिजीवैः।।३। रिपुगणनांदयिता नृपतिकुस
भगस्तथा विपुलतेजाः। रविशशिभृगुकैः सहगतैः भवति नरो दंतविकृतमध्यः।४। पर
धनहरणेनिरतः परदाररतश्च धातुवृत्तिश्च। रविचंद्रदैत्यपूज्यैरेकस्थे जायते
मनुजः।।५। धातुविवादेनिरतो मूर्खः परतर्ककोदरिद्रश्च। सूर्यनिशाकरसविजै
रेकस्थे जायते मनुजः।।६। भ। वति ख्यातो मल्लः साहसिकोतिशूरो विगतलज्जः। धनसु
तकलत्ररहितः सहस्थितैरर्ककुजसौम्यैः।।७। वचसि निपुणो महार्घः क्षितिपतिमंत्री
चमूपतिर्वापि। सत्यवचनः प्रचंडः सहितैर्भौमगुरुसूर्यैः।।८। चानयनातुरः कुलीनः
सुभगो वाक्सल्पसंयुक्तो मनुजः।। भृगुभौमदिवसनाथैः संयुक्तैः स्याद्धि भवयुतः।९। वि
कलंगो धनरहितो निस्वरो रोगार्दितः कलहप्रजः।। स्वजनरहितोतिमूर्खः क्षितिजार्कबु
नुभिः सहितैः।।१०। नित्यातुरोतिधनवान शास्त्रकलाकामगोष्ठिशिल्परतः। वाचस्पतिबु
ध सूर्यैरेकस्थैर्लिपिकरः पुरुषः।।११। अतिशास्त्रोतिवाचाटो मतिचंदेप्राणिरा हतोगु
रुभिः। स्त्रीहेतोः संतप्तः शास्त्रसुतरविर्भार्गवैः सहितैः।।१२। स्त्रीपापाचारो द्वेष्यः सर्वजितोवंधु

45

५६

५५

वृषपोरपि धनः पुरुषः परात्मजः स्यात् शुभाकृत्कविनियोगे ॥१२॥ स्त्रीदुर्भगोल्पवित्तः सुवर्णलो
हाश्मकारस्य पतिः। इष्टस्त्री विधनानां बुधकुजयोः सोऽथ क्रियेनिपुणः ॥१३॥ शिल्पस्मा
र्तिप्राज्ञो मेधावी वाग्मि शारदो मतिमान् प्रस्तुप्रियः प्रधानः सुरगुरुकुजयोः समा
गतयोः ॥१४॥ पूज्योगुणप्रधानो गणितज्ञः परपुर्वतिगो धूर्तः। घृतानपतप्रायोरेतोवि
टः सितेरुधिरसंप्रवृत्तो भवति ॥१५॥ धन्वीद्यूतालकुशलः प्रपंचकस्तेयकर्मनिरतश्च। कु
जसौरयो विधर्मी प्राप्ताविप्राप्तः कलिरुचिः स्यात् ॥१६॥ तत्वविधे विदितात्मा प्राकृतोपि वगेय
वाद्यविन्मनुजः। बुधगुरुयोगे धृतिमान् होरज्ञ पुत्रोजातपतेव पथ्यं ॥१७॥ श्रुतिशायध
नोनपरेशो वहुशिल्पी वेदवित्सुवाकास्थ। नीतिज्ञो हास्यरतो बुधसितयोगे पख्यात्यवस
चिः ॥१८॥ कुलवान्न दंभप्रायः प्रपंचकः कलिरुचिर्मनस्वी लः। निपुणः स्त्रीभनवान्काः प्रा
प्तिवुधयोगे पुमान्भवति ॥१९॥ जीवति विद्यावेदैर्विशिष्टधर्मस्थितिप्रमाणयुतः। जीवसि
तयोर्मनुष्यो विप्रिष्टधर्मस्थितिप्रमाणयुतः ॥२०॥ जीवसितयोर्मनुष्यो विख्यातदारोभ
वेधनवान् स्फुटेविज्ञसमग्रोनगराधिपतिर्भवेद्यपाःस्त्रीच। शनिजीवयोः प्रधानः श्रेणि
सभागनासंघातानां ॥२१॥ दारुविदारणदलस्त्वलनपचित्रादिकर्मकुशलश्च त्ली। सल्लोनटः
पशुपतिः शनिसितयोगे पुमानरव्यातः ॥२२॥ उक्तं फलं गगनगायचन्द्रोन्यगणस्थितेः ॥

46

५६

शि:विदां पुरुषाणां शाखिनाग व सौरि संयोगे । सु कवि: शोणीनाथ: स चुवति पति: परार्थ उफालो:
गांधर्व वेद कुशल: स्यात् बुध गुरु भसुते: सहिते: ।२७। सकुत्ती नो विकलो न स्वपलोध्रह स्व
जापते मनुज: । सुरवरे नित्योत्सा हि कुजभगु बुध नंदने: सहिते: ।२८। श्रेष्ठ: सामपनेत्र:
नवा सखी लो भवे चदन वेगी । रमते प्रसन्न हनशीले कुधा र्कि रुधिरे: सहे कत्रा ।२९। नृपतीहः
स सुतवान विला। सितो स्हलसाहव कुलो स्व:। सकल जनानंदकरे भार्गव गुरु भूमिजे:
सहितै: ।३०। रवसंमत: कृषां गोनी चाचारो विगर्हितो मंत्रै: ।भवति नरो विगतघृणो; सु
रेज्य कुज सौरि संयोगे । ३१ चरित्र विहीनापा: पुत्रोऽर्थ मोभवे तस्रत्र विहीन: ।। नित्यं प्रवास पुरी
ल: सपुत्रै: सौरि कुजपुत्रै: ।३२। सुतनु: सचिता सगणो नृपतिः सुत गरुधा प्रचुल कीर्त्ति:
बुध गुरु भृगुजै: सहितै भवति नर: सत्य वचन श्च ।३३। स्यात् धनेश्वर्ष पुत्रं प्र इंबु
योगिनं सुदाररतं । ध ति सौरभ पुत्रं सुधगं जनपति बुधा र्कजीवा ख्या: ।३४। सुरवरेध
योनिरतवाकु परस्प वति रत्तो भवे द्विषम शील: । बुध भृगु सूर्य तनयै: कलास्व मित्र:
स्वदेशरत: ।३५। नृप कुले पि जातो भवति नरो भूपति विपुल कीर्त्ति: गुरु भार्गव वि
न कुरजै रेकस्थे: शीलसंपन्न: ।३६। पापैर्गुरु चंद्रे मातुरभाव: सकीर्त्तित: प्राप: ।सर्वेर्वि
गुरुस्त च्या न्ये: शुभं भवेव देवि मिश्रितै र्मित्रं ।३७। प्राप: शुभा: समेता धन भूति प शोभितं
नृपतिचंद्रं । उत्पादयंति मनुजं भूमंडलमंडनं श्रेष्ठं ।३८। पापास्सुजो वि मिलिता: कुर्वंति
नरं सुदुर्बलं लोके । दारिद्र्य दु:खतप्तं गर्हितं रूपं विनग हीतं ३९। इति त्रिग्रह योगाध्याय:।। ति

भि: परित्यक्त:।।सोरादित्ये दुसुते रेकस्थे भीपतेपुत्रम।।१३ दुर्बलवस्तु: क्रूर: प्राज्ञो निस्वश्च भूप
ते: सचिव:।।परकार्यकरो निस्वं भार्गवगुरुभास्करै: सहिते।।१४।।प्रसह प्राकाय: पूज्य: स्व
जनविद्वेषश्च: सदार सुत मित्र:।।नृपतीष्टो विगतभयो नीकार्किजदिनकरै: सहिते।।१५।।
भ्रातृभयात्तो द्वेषी येन कलाकाव्यवर्जितो मनुज:।।कुत्सितनचरित: कुष्ठोलिताकीरविसुपु
त्रोभवति।।१६।।पापककराजापंते नीचाचारा: सुहृत्स्वजनहीना:।।ग्राम्ये विनष्टपुरुषा: प्राप्तं
कबुधमृतिजे: सहिते।।१७।।प्रशांतो गं स्त्री लोलस्वास्थोर: कोतश्च संमत: स्त्रीणां।।यो सप्राप्तं
कसुरेज्येरे कस्थे मर्केरा जन्म।।१८।।दु:शीलाया: पुत्र: पतिश्च तस्या: सदैव निर्दिष्ट:।।कुज
भगुप्राप्तिभि: सहिते:।।१९।।रुचि: पीतश्रीरुक्ष: बाल्ये मृतजननीक: दृढो विलमस्थलीक
विद्दिष्ट:।।जायेत नरो योगेभसुतयाप्तिभास्करपुत्राणां।।२०।।धनवान कल्यो वाग्मी तेज
स्वी ख्यातिमान विपुलकीर्ति:।।बहुमित्रश्चात सुतो बुध्ये दुसरसूर्यजिते धुतै:।।२१।।विद्या
संस्कृतमतिरपि नीचाचारो भवेत्सुमानजात:।।सेवाधन प्रलुब्धो बुधभार्गव चंद्रसंयोगे
२२ ग्रुप्तुस्तोविकल: प्रेम्णो[illegible]चस्तु पूजित: क्षितिपा:।।भवति नर: संयोगे सौरेंदुप्राप्तां
पुत्राणां २३ साध्वी तनय प्राप्त: कलासु निपुणो वक्तुकृत: साधु:।।भार्गवगुरु शशिकोणे जात: पु
रुषाभवेत्सुभग:।।२४।।शास्त्रे बुद्धिर्नियवान वृद्ध: स्त्रीसेगतो विगतरोग:।।शशिवाचस्पति भौ
मे रे कस्थे ग्रामहे दयते:।।२५।।लिपिकर पुस्तकवाचक: पुरोधसा भवति जन्मा सु कृतेप्सु[illegible]

सहिते ॥१२॥ योधः स्यात्स्त्रीदक्षो नीचाचारः कविः प्रधानमंत्री चन्द्रपतिर्वा बुधार्किकु
जसौरिसंयोगे ॥१३॥ सुभगः पूज्यो लोके धनवान्नृपसंमतो भवेत्ख्यातः ॥ रविभौ
मजीवभृगुकैरकेस्थै नीतिवान्सुरूपः ॥१४॥ लोकमान्यो गणमान्यः सिद्धार्थो विधुमित्र
सुकान्तः ॥ भानुकुजजीवसौरैः संयुक्तैः स्यान्नृपाभिमतः ॥१५॥ विकलो नीचाचारो
विषमाक्षो लोकबंधुविद्विष्टः ॥ सूर्यकुजशुक्रसौरैः पराभवं सर्वतो याति ॥ धन
वान्सुखी प्रधानः सिद्धार्थो बहुधनप्रकाशः ॥ भानुबुधजीवशुक्रैः भवति भव
तिपुरुषः सुरवरः सुभगः प्राज्ञो मृदुसौख्यसत्यशौचसंपन्नः धीरो मित्रसहा
यो रविभृगुबुधसौरिकुजसंयोगे ॥१८॥ लुब्धः कविः प्रधानः कारुकनायकोऽधिप
श्च नीचानां ॥ आदित्यार्किसितेज्यै राज्ञां ज्ञातोऽन्यवेदिनः ॥२०॥ शास्त्रकुशलो नरेंद्र
सुमहामात्रो धवा महाबुद्धिः ॥ शशिकुजसौम्यजीवै रेकस्थैः पुमान्भवति
कलहरुचिर्निर्मलनिर्लज्जो नीचः स्याद्बंधकीपतिः सुभगः ॥ बंधुद्विष्टो नमु
खो शशिकुजबुधभार्गवैः सहिते ॥२२॥ मूरो द्विमातृपितृकोऽत्युः कुलजो बहुकल
त्रमित्रसुतस्तुतः ॥ भवति सुकर्माभिरतः शशिकुजबुधसौरिसंयोगे ॥२३॥ विकलांगः सु
कलत्रः साहसिको वृत्तमानसंयुक्तः ॥ प्राज्ञो बहुमित्रस्तुतः शशिकुजबुधभार्गवैः सहिते ॥२४

पिका सस्कर मुख्यो खरो गी याचा प्रपंचकुशलश्च· बुधरविभौमशशांके रेक देस्थे:
पुमान्भवति। धनवानब्लितो नित्यं तेजस्वी मतिमान विगत शोक:। कर्म समर्थो
निपुणः शशि कुजगुरुभास्करैः सहितैः।२। नम्रभ्रु गत वाग्वृत्तिः सुखभागि निपुणो
विसंग्रहणशील:। विद्यासुतदारयुतः शशि कुजभगुभास्करैः सहितः।३। कृष्
वि जमाचारो ह्रस्वो धनरहितो याचिता प्राज्ञो मूर्खः। गर्द्धः सर्वस्य तथा रविशशिकु
जसौरि संयोगे।४। सौवर्णिकः कृतज्ञः शिल्पकरो वा महाधनो धीरः। जातः स्यात्ति
रुजततनुः शशिबुधगुरुभास्करैः सहितैः। विकलः सुभगो वाग्मी ह्रस्वो नयसंमतो
मनुजः। जातः स्यादेकस्थै रविशशिबुधभार्गवैः संततं।५। मातृपितृविप्रयुक्तो धो
नसेव्य विवर्जितो भ्रमणशीलः। मेधा प्राज्ञो नाम्न तकौरबेंदु सौम्यार्कि। भिर्विलग्नेत्र
सलिलमगारण्यानां स्वामी स्यात्सौरव्या भागनपतिप्रजस्यः। शुक्रार्कि गुरुशशांके रेक
देशगतैः पुमान्निपुणः। रसायने अतीदत्तोव कुसुत वित्तो वरांगना सुभगः। सूर्य
ज्यचंद्रसौरे रेकस्थैर्जायते मनुजः।६। वनिता सहशाचारः पुरः सरोस्यंत दुर्वलश
रीरः। भीरुः सर्वत्र भवेदर्केंदुसितासितैः सहितैः।१०। शूरोऽप्यसत्त्र कारणं केकरो
वा पित्रिधनदारः। दुःखाटनशीलः समंतरैरकजीवबुधभौमैः।११। परदा
ररतश्चौरो विषमाढ्यो दुर्जनो विगत सत्वः। भवतिप्रसवे पुरुषो रविसितभौमेंदुजैः

सितभौमदशाप्रवर्त्तते रव्याति मानमहोत्साही। पित्ताग्निचौरबाधां च ... पाटवे रीरं कुजगुरु सित्तसै
भौमदशायां स्थितिहीनरोगशोकसंतप्तः। ... नरः ताापित शरीरः
सिद्धुने भौमदशायां विदेशवासी कलाहविचित्तः। ... विरोधी च कुर्यात्
संतप्तः। ६४। भौमदशायां ... मित्रविजयानन्दसुखैः। ... विकलांगो
लोकेषु विकृष्टः। ६६। ... दशायां भौमस्य ... विख्यातः। बलवान् ...
रागार्त्तो वाग्मी संपन्नः। ६७। सितभौमदशायां ... महोत्साही। सुतदार वित्त हीनं
शास्त्र ... विवेचन देन। ६८। कन्या सितभौमदशायां ... लभते। ...
पुंसां विधनानां ... पुत्राणि ६९। ... भौमदशायां ... परिहीनः। पर
जन कलह ... ७०। ... भौमदशा प्रवर्त्तते सर्वसत्त्व ...
कृषि धान्य धनाप्तिः सुहृदां ... ७१। ... भौमदशायां ...
भवति दुःख ... ७२। भौमस्य चु दशायां ... संपन्नः
भूमि ... प्रधानजनवंधुमानयवति ७३ ... भौमस्य ...
तिः। ... संतप्तः ७४ कुंभे भौमदशायां ...
मार्गि स्यात् दारिद्र्य ... ७५ मीने भौमदशायां ...
... विदेशवासी विचर्चिका ... परितप्तः ७६। ...
शिवु भौमस्य लोकविख्यातः। ... संग्राम ... ७७। ...
भौमस्य ... ७८। ... भौमस्य ...
दशास ... विनाशमति। ... ७९। भौमस्य ...
दशायां ... विरोधान्मति विवादं च। जनपतिसदिवि ... महानिर्विधी ८०। ऊर्ध्वं स्वतुंग

चंद्रदशायां वा चेगजाश्चनाचो निवासवकृलादि:।४४।र्द्धवार्जितधनमानप्रोक्तास्त्रसरवीधनीभवति
मंकरे चंद्रदशायां बालोबादीनविग्रहवासी।४५।स्त्रियो दिनप्रवासी लोके कलवान चानि धनपुत्रः
कुंभाश्रितदशायां वकुंजेनेदी ... राघासे।४६।वेश्मणेभागीचपलः कुस्त्रीसक्तोगदोदरार्ज्जि: स्पात
वर्गोत्तमांशकदशायां ... बल विद्धि से धनानिश्चः।४७।दंतादिकमितीडास पुत्रदारैः परित्यक्तः
नैवं चंद्रदशायां जला ... सदास रोधी मान।४८।मोमदृश्यदारपुत्रैः सुभ चित्तो विगतप्रस्तुगदः
नीचे वर्गोत्तमदशायां ... निधिसंग्रहं सुखं लभते। कन्यादी ... मानापितरं वर्जितो दशायां वा त्योपं
वर्गोत्तमगता स्वदशायां ... सुखानि ... लाभकरः।स्वकुशाको ... निमान जलधर्मे घदे तानि
विद्यांकुः।५१।नं ... दशायां भवनैः सर्वोपापे धनागमं ... वीर्ये ... स्वपरकीर्तिना लंदारादां
पातिः।५२।स्वकुशमर्व चंद्रदशायां दीर्घ ... आदि ... मनुजः।स्त्री कृतदोष ... संग्रपदा
तिः।५३।नीचस्था ... दशायां मरणं आधादि ... ततः पापगृहे ... पो निविर्भ ... ५४
फलगते चहि मां ... दुःखं।पं ... शाभवति।५५।बलहृद्दशायां
सुनकसि ... स्वं वे धनाप ... पूर्वे धनागमो ... जनपति ... बलं ... दशागतेरा स्वा
मिं कमिगते ... प्रजा ... पत्तिः।एवं चंद्रदशाफल ... वादेहस्थे ... वबज्ञवं।५६।इति चंद्रदशाफलं
... आदित्य ... दशायां ... स्ते ... ।५७
वक्री ... स्वादा ... चक्रांत वक्री ... दशायां ... वक्रांत वक्रमा
लोका दशाफल ... तारा ... सर्वे ... चरणः।६०।भौम ... स्वाधिपफलानि
... विधेः ... धन ...
... बालस ... सदार ... गृहाणि ... पतितिर्विगतप्र
स्यात्स्यात्स्वदशायां फलाधिके जनये ना सुतदारधनप्राप्तिः साहसकारी ... रोगी मिं दांगदे

नरावयवधानरोगार्त्तो विद्वान् लोके च पूजितो भवति।स्वो विकलशरीरः कुजगुरुसितसौ
रिसंयोगे।३६।इति चतुर्ग्रहयोगाध्यायः।दुःखी रवौ वक्रे ग्रंथेचौ जायाविरहेण तापितशरीरः
भवति पुमानेकस्थे रवीदुकुजजीवसुचंद्रसुते।।१।।परकर्मकरोति नित्यं बंधुसुहृद्भिः क्र
त्तोन वक्रसत्वः।क्लीवैर्याति च सरवंर विकुजत्रंमु कसोमेश्रा।२।अल्पायुर्न च धनमा
न्दीनो भवतीह सर्वसुखहीनः विकन्नेसुतमित्रः शनिसूर्य बुधेंदुभूमिसुते।३।धा
त्वंधा वक्रदुखा मातचित्तभ्रंसहेवसंत्वकः।।भवति नरो गेयरुचिः कुजेंदुगुरुभार्गवा
र्केश्च।४।युद्धकुशलः समधः परवित्तहरः परोपतापी च।पिशुनः खलश्च पुरुषः श
शिकुजजीवदिवसेशे।५।धर्माधर्मविभवहीनो मलिनाचारः पराभिरतः।।पंचभिरेक
स्थेः स्याद्दिनेशशशिशुक्रस्थानियोमे।।६।यंत्रत्तो वक्रविभवो नृपसचिवो दंडनाय
कश्चापि।स्यात् शुभकीर्तियुतो बुधेंदुरविजीवशुक्रैश्च।७।भीरुः प्रियसंसक्तपक्षः
सोन्मादो बद्धवचनैः सुनिपुणश्चरूप्यः परान्नभोजी बुधेंदुगुरुसूर्यरविपुत्रैः।।८।दी
र्घो रोमशगात्रो मंदोत्साही सुतार्थसुखविहीनः स्यात्पंचभिरेकस्थैरविचंद्रबुधार्कि
भृगुपुत्रैः।९।कामी इंद्रजालनिरतः स्खलच्चित्तः स्त्रीपुत्रवल्लभो मतिमान्।वक्रशुक्रबुधे
गजभयोरवीदुगुरुभृगुक्रमात्सुते।।१०।कामी वक्रतुरगनरः स्फीतः सेनापतिर्विगतशो
कः।राज्ञां प्रियोऽतिशुभगो बुधाररविजीवशुक्रैः स्यात्।।११।निःस्वोद्विग्नो रोगी भि...

53

५२

विधिरोधनवान् शूरः सोन्मादो वाक्यदुः स्थितप्रकृतिः ॥ मतिमानुदारवित्ताभ्यो मेदःशनैश्च
रसुरेज्ये ॥ २५ ॥ कुलदीपतिः प्रगल्भः सर्पीचो निरुपमे वसो द्विग्न पुरुषो वपुषं द्यापिकु
जयमाभागवे भवति ॥ २६ ॥ विद्वान्द्धिमात पितृकः सक्रोधो धनयुतोऽतिसुभगश्च भव
तिनरो विगतारि कुधप्रापि गुरुभागवेः सहिते ॥ २७ ॥ कृतधर्मकीर्तिरत्तस्तेजस्वी विबु
धवल्लभो मतिमान् । नृपसचिवः प्रवरकविः प्राप्ति बुधजीवार्किभिः सहिते ॥ २८ ॥ परद
रगमनशीलेः विशीलभार्यो विपन्नबंधुश्च घातो लोकद्विष्टः स्यादिंदु बुधार्किभृगुपु
त्रैः ॥ २९ ॥ साचार्यसहितः सुभगस्त्वदोषी दुःखितोऽभ्रमरः शीलः वकुभाषी सत्परतः प्राप्ति
गुरुभृगुसौरिभिः सहिते ॥ ३० ॥ शूरो विद्वान् वाग्मी धनरहितः सत्पुत्रो चसंपन्नः ॥ भवति
पुमान्निरुजतनुर्बुधार्किगुरुभार्गवैः सहिते ॥ ३१ ॥ स्यान्मल्लः परिपुष्टः कठिनांगोपु
द्रदुर्मदः ख्यातः ॥ रमते प्रियसारमेये बुधारयम वादी द्वंद्वसहिष्णु मतिमान् सहितो
बुधरगुरुसौरेः ॥ ३१ ॥ स्त्रीकलहरुचिर्धनवान शूज्यो लोके च शीलसंपन्नः ॥ भवति पुमा
न्निरुजतनुर्बुधार्किगुरुभार्गवैः सहिते ॥ ३३ ॥ स्यान्मल्लः परिपुष्टः कठिनांगोपुद्रदुर्म
दः ख्यातः ॥ रमते प्रियसारमेये बुधारयमभार्गवैः सहिते ॥ ३३ ॥ तेजस्वी विजयपुत्रः स्त्रीलो
लः साहसः प्रियपक्षवलः ॥ ओमगुरुभृक्रसौरेः सहस्थिते जायते कितवः ॥ ३४ ॥ मेधावी शास्त्र
रतः कामासक्तो विधेयमत्यश्च ॥ बुधजीवभृगुक्रसौरेः सहस्थिते स्त्रीव्रसंयोग ॥ ३५ ॥ वादी

रन्ध्रे विलग्ने। रविसुरवनपखेस्तेष्वपापेरपि स्वे गिरिगहननिवासी तापसः स्यान्नरेन्द्रः॥
हपणफरगाः शुभसदा उदग्रहे पदि पापसंचपाः। स्वभूजहरिरिपुर्महीपतिः। सुरगुदत्त
त्पपत्तिः प्रकीर्तितः॥४५॥ विलग्ननाथः खजलास्तसंस्थः स्वहृज्जहे मित्रदशांशपीस्थितः। वी
रोतिनाथं पृथिवीतलस्य दुर्वारवैरीपरिनाशशीलं॥४६॥ संपूर्णमूर्तिर्भगवान्दशांशको प्रेक्षांश्राक
स्थो गुरुणावदृष्टः। नीचेनकश्चिन्नचवीक्षितोऽन्यैः शाहदितीशं यदुनाधिराजा॥४७॥ लग्नाद्दश्री
त्रिहिबुके अर्थस्थलेषु स्तुतादखंडितवपुः पृथिवीश्वरः स्यात्। दृष्टः सुरेन्द्रगुरुदानवपीडि
तोन्यैर्जन्माधिपादशमि ना स्मरगोषवास्यात॥४८॥ विश्वश्रेषु निकलंरालहलिय रिध्वि नंदनः सं
पालकः। तुंगांशे समवस्थिते सकले प्रोद्दीप्तिलाभे मगे। कुर्याद्भूमिपतिं सवस्य वलितारु
त्तखस्तैनेभमहद्ध्वाच्छन्नकर्णांकपंकपचप्रिस्माभारखिन्ना। श्वसनः सुधामण्डलोपमविश
श्राम्यः। शशीनवांशे नलिनीत्रियस्य यदिक्षितीशो वक्रुहस्ति प्रति। शुभास्वकेन्द्रे पुनपापदुस्ताः
नीचारिराशिरहितैर्विहगैस्त्रिमिश्र लंशांशकैर्वलयुतैः शुभदृष्टिदृष्टैः। गोक्षीरसांप्रधव
लोमरगणां त्रनंत्र स्याघयस्यच मनिसभ्रमिपतिर्जितारिः॥४९॥ कुमुदगहनबंधुः सर्वकर्मंशां
श चन्द्रोपदिवलसमवेतः। पश्यति व्योमचारी। उदयभवनसंस्थैः पापकोनैवनीचेय वलि
मनुजनाथः सार्वभौमः सुदेहः॥५०॥ जलचरराशिनवांशाकर्दौ तनुभवने शुभदेस्तकवर्गेष्व
शुभरवगैः खलकंटकहीने भवति नृपो वसुधाद्रणनाथः॥५१॥ वर्गोत्तमो हिमकरः सकलः स्वकेशे

कंटक:।३७। नीचगृहसंस्थितान च रिपोर्लग्नमथागता: स्वराशिमपवांशकं त्रपइ होरे द्रेष्काणपदि
कल्ला निरिहपरितेकुमुदखंडबोधप्रदेसुहन्निरिहवीक्षिता: क्षितिपतिं विदधुर्ग्रहा:।३८
योप:। हर्लं शिशिरकिरणं प्राह्नवर्गोत्तमांशं स्व: स्वहोरा द्रेष्काण नवमन:। यदपतिस्वोच्चसं
स्थ:। सद्यो लीलं जनयति सदा स्वां दशां प्राप्यसौम्य:। स्थानतीनोकेयदि बलयुता: कंटकस्था:
नपानां।३९। जन्मोदयलग्नपतीबलसहितौ केंद्रगौ हिनकसंस्थौ। दृद्रु जन्मलग्नगृहगस्त्वेत्रिको
ण गोवा महीपाल:।४०। स्वगृहे मित्रभागेषु स्वांशे वा मित्रराशिषु। कुर्वंति च नरं स्तौ सार्वभौमं
नराधिपं।४१। परमोच्चंगता: सर्वे स्वोच्चांशे यदि सोमज:। त्रैलोक्याधिपतिं कुर्युर्देवदानववंदि
तं।४२। यस्यो जरस्यां भगवान वाप्निसो द्वे बृहस्पति: भाग। परे च भार्गव:॥ ग्रहाक्षितामारवकुद
न्दि लग्नस्थां सरालसर्दो भगवान राधिप:॥४३। शशी पूर्ण:। स्वांशं स्वगृहमथवा स्वोच्चमंशं वाप्रप
तो दिव:। पात्तमं त्री दिति जगरूलग्ना वीक्षितः॥ केंद्रस्था:। रविर्लग्ने स्थो यदि बलयुत:। वचनस्या
त्सपत्य:। प्रथमगंयस्य मे प्रानुरूदाधियः। शल्लकीनामरणं ४४ कुमुदगहनबंधोवीक्षमा
णसमस्ते गगनगृहनिवासैर्द्दीधिनीवी विनाशय। फलममृतमसमृत्यंपद्मकेमदुमोत्यंभवति
जंते:॥ सप्तास्ति पृथ्वीवकुरत्नपूर्णा बृहस्पतिकटे टकेयदि स्यात।४६। तुंगे बुधद्विबुधमार्गी
वरा उवेता स्वदेमरत्नवनिकरे:। परिहृजितांग:॥ इत्यादपंतिकुलिशांकितपादपद्मं पृथ्वीपतिं
सगरवेणुपयातिन्स्त्वं।४७। सुभभवनसमेतैः सौम्यभागेकुसौम्यै:। स्फुटरुचिरकतोयेत्रस्थ

ध्र्ये विस्मृद्भुत॥नवा स्फुटरश्मिजाला॥मित्रैर्निरीक्षितबुधौ तापदिस्यति काले कुर्वंति देव
सदृशं नृपति महांतं॥७१॥तपोगृहं पल्लभवेत्तुंडुत्रेकगृहेण तेन चापयुतं निरीक्षितं ग्रहप
थे स्वोच्चगतं पदा भवेत्तदा कुर्वंति पतं महीपतिः॥७२॥शुभभवने प्राशि देवनं सखेभ
नपति मसमीक्षित देहे॥मगुतनये यदि मीन सुपे तेभवति नृपः खलु कुक्षितवंशो॥७३॥चं
द्र त्रिक्षकरस्थः स्वोच्चे च वसंपतिः सलक्ष्मीकं॥उत्पादयंति स्वामिन सुजनमनानंदमघभु
नः कुं देवो च मृषपेन सुरमंत्री दृपानगौ पदाम्युक्तः॥नूनं भवति सुरूपाः सच पृथिवीश्वरः॥[illegible]
तः॥७५॥स्व दृष्टिप्रापी विपुलरश्मि हि खचकलापाः॥शशी [illegible] तावुधवृहस्पति दानवेज्याः पात
लगादिनकरे लक्ष्मीदीक्षिताश्च संसूचयंति नृपतिं द्विजवंशजातं॥७६॥रविर्नभस्थः स्वत्रिको
णगो चिवा स्वराशिसंस्थाः सितजीवचंद्रजाः तनौ च पष्ठ आपगताश्च चंद्रतः कुर्वंति गोपा
लमिह क्षितिपं॥७७॥लक्ष्मभवने सौम्यामित्रांशगताः सुहृन्निरिक्षिताः॥उत्ते कुजो यदि नृपः
समस्तनृपपालकः स्यात्॥७८॥रविशशिबुध [illegible] मित्र [illegible] चरिपुभवनस्थे
[illegible] सततयसि [illegible] पतिः स्यात् [illegible] गजमदजलसेकैर्नीयते यस्य रेणुः॥७९
स्वोच्चे भानुः प्रकटितबलो व्योममध्ये [illegible] शुक्रो धर्मे यदि कुलकृत [illegible]॥लग्नेसं
गाः [illegible] राजपुत्रे [illegible] धवलितजगतस्याः [illegible]
नगतः सुपूर्णः सितेन दृष्टो [illegible] तेन कुधोपि पातालगतो यदि स्यात्तदान जातो भवति

57

॥ महीपतिमपूर्वयमो भिरामं पश्याम्यहं द्रष्टुरपात्तरजो भिज्ञतो भानुः प्रभातशशिनोनुक
ङ्कस्तवं ५१ सर्वग्रहकृते योगे चक्रवर्ती भवेन्नरः एकैकेन तथा जाता मंडलाना मध्यी
श्वराः ॥ ५३ एकोपि विहगः कुर्यात्पंचमांशगतो नृपं । समस्तवलले प ... चक्रवर्तिचमी
प ॥ पश्यपतिपदिचंद्रमसं विकुधगुरुकवर्म संस्थितं प्रणवं । प्रवर्तिपृथिवीमुदयांसुकु
रत्नाणिचोतितदिगंतां ॥४॥ कुजार्कगुरुगे त्रिकोण वास्वरःशिस्थोवितो ... यत्रग्रहस्त्र बाह
किरणं निषादमप्रिपार्थिवां ॥६२॥ स्वगृहे त्रितीयभागे शशी स्थितः पार्थिवं कुरुते परिपूर्ण
वलो मदा यदि प्रसन्नो महाराजं ॥६३॥ सौरो दिवाकरो यस्य चत्वे चं दाषाकरः ॥स
राजा गजदानो यशीकरो हितनु ... ॥६४॥ लग्नरविकुजसंयुते देवेज्य लग्नतेन वोदित
दृष्टे कुराजमंत्रिणां श्रीलो नृपतिर्भवेदिह ॥६५॥ उदये करमंत्रिव ... दृष्ट्वा प्रपंचप्रा
तः कुरुते नियतं संपदितुंगगतस्त्र बुधः ॥६६॥ ... रे दवो भजाम्ये कमास्थिताः
जीवदृष्टमात्र कः स्यात्तदा महीपतिः ॥६७॥ लग्नगाः शितप्रांशकजमो ... सवि ... नि ...
तिपन्नः ॥ तिग्मरश्मितनयेन वृद्दष्टो जायते ... पृथिवीपः ॥६८॥ वि बुधगुरुधिदिधौ
मनवांप्रसुधिरनिरीक्षितपूर्णवलश्च जनपतिकुलीनजन्ममहीपाजो यपरिसंस्थितक
निगतार्कः ॥६९॥ तृतीयगाः शुक्रशशीन्दु भास्कराः कुजोम्बरस्थो नवमे वृहस्पतिः ॥ गणेन्तम
लग्नगृहांशको जयोपदात्तदाहीनकुले महीपतिः ॥७०॥ जीवो बुधो भृगुसुतोषनिशाकरो वा

58

मध्यमे स्थिताः सौम्याः पापाः कर्मणि संस्थिताः। नृपतीमसं योगो भवेत्कलाप्रसंस्थितः।।५२।। पु
योग्रहो भातरस्तृतीयसं स्थितास्तनोन्न चौ द्वौ परिसंभवतो च। कलत्र लग्नं च गता चतुर्थे
नृपस्य योगः खलु पूर्णकुंभ।।५३।। सुविस्तरं नी चकुलोद्भवा मपा विचित्ररूपाः कथिताः वी
तीश्वरः।।अत्र परं पार्थिव वंशजन्म भवंति योगा मुनिभिः प्रकीर्तिताः।।५४।। सिंहोदयेपि
न करे मगलं छनो। जे कुंभस्थितो रविसुतः स्वगेहे सुरेज्यः।। स्वोच्चेपि भमितनवः पृथिवीश्वर
स्य जन्म प्रदः क कलतो क नमस्कृतस्य।।५५।। मूर्मे लग्नं प निव ल वनि नया धर्मराशिं क्रमेण
पु ये यदो मेल ग्न धनमप महेन्द्र पयद कर्मगे वा। महीमण्डल श्रीमानभवति निपतस्समा
तर्गसंघा। प्रपाले मे घाना स्मा तमदन लोभ्रुतिमुत्पादयंति।।इन्द्रजपतिर्मूर्ते वंधुस्थाने स्व
वेश्मगतोपदात् हित कर ए। लेहलांम्रस्तप। सम्मवस्थित। नितनुभवनं प्राप्ता। ग्रोबांग्रहो। प
दिभूपतिर्भवति धृति युक्तपरीत श्रीकस्सदा वरुवाहन।।५६।। स्वोच्चोदयेकृतपदः कुजस्य
वंधु जीवोधिगो वलि जदा नवप जितस्त्र। यो जामूम तस्यपृग लेयदि देव मार्गा चंद्रानुनिमित
यथा भवति क्षितीशः।।५७।। नञ्च ननापसहितः सवनितिभः स्यः सोरिविलत गतम वने हिबु के सुर
ज्यः।। देवारिपूज्य बुध भमिसुत। सला भे रष्यातो महीपतिरि हुस्वगुणैनिदः स्यात।।५८।। म
गराशिं परिसस्य स्थितो लग्ने बृहस्पतिः।। कुरो स्वव पंनरपतिं भवेमपरिवारितं।।६०।। लग्ने

59

९४

स्वोच्चस्थपाश्रितौ बलीरवींदुवा यस्य तिथिर्निशीदितः। भवेन्नरेंद्रो
द्वितीयः। चीरासमास्तृतः पृथ्वीपरिरत्नराद्दमः॥ ८२॥ जायते ग्रहगणेजितेस्तु भवकर्मा
यदि कुत्सितस्तदा भवेद्विप्रपृथ्वी नीचदेशाकुलजोपि नरो क्षितिराजयोग इति न व्यपदेशः
नृपतिर्भवति सोतुलकीर्तिः॥ नीचदेशाकुलजोपि नरस्साराधिपः सकुपदाग्रतिकृत्तिकापाः कीडसुक
८ गउंतविशविश्रिववर्वधनपानजानस्साराधिपः॥ तन्धिरोमिरिहावनीशः॥ ८४ कुंभोदये सम्म
काणफलकाहतचंडयोगप्रोन्स्यापितानितप्रिरो मिरिहावनीपः॥ विपत्तेभागिवनंदनेगृहे सप्तारिस्थर्धीम
गेवृहस्पतौ चंद्रेकुलीरे सखलपिजभाले। विपत्ततेभागिवनंदनेगृहे पार्यान्तरे वस्तुभेलग्ने
चुनो निराकुलः॥ ८५। एकांतरौ विहगौ बडिभ्र केलितीर्थंवरं कुर्यात्। यत्रे वस्तुभेलग्ने
सकलमहीपालको नृपतिः॥ ८६ अथ पंचवसमुद्रारख्यौ द्वौ लग्ने यदि संस्थितौ। वरौ तिम्हौ स
जानापसौम्यैः केंद्रेषु संस्थिते॥ ८७ निरंतरं यदि भवने चुबद्वग्रहाः स्थिताउदयग्रहात्स
मस्ताः सपंक्तिरिस्यवनीपतिं कुर्यात्प्रसिद्धरूपो दवन्नपमंत्रितंच॥ ८८॥ सुतसुखदुश्चिक्यगता
यदि कूर्मं कीर्तिर्यतिपक्नाद्यः॥ बंधुसुतारिगजाद्यौ वक्रेन स्योजायते दितिपः॥ ८९। कर्मासु म
लहारास्तुग्रहाः सर्वत्र तिष्ठिताः॥ कुर्वंति नगरं नामयः त्रस्याः पृथ्वीपतिं॥ ९०॥ मदनतनुसुरव
संस्थिता शुभाः समग्राः कुंजरविरविजाश्च धर्मलाभलाभसंस्थिताः॥ नृपतीनामसंयोगो भवे
त्कलमासंस्थितः। यदि भवति महीपतिः प्रख्यातमूर्तिर्विवनपतिक्रतोद्यपंमहीपयोगः॥ ९१॥ ल

ति: शशी लोचनः ॥१० कोपि कुरुते जातं नराधिपमरिंदमं ॥१३ केंद्रे विलग्नता पः स्वे स्ववलोमान
वाधिपं कुरुते। गोपालकुलेपि नरं किं पुनरवनीश्वरालये हि ॥१४॥ कर्कटसंस्थे केंद्रे बृहस्प
तिर्दिग्धामधामगतस्खलितः। चतुरुदधिमेखलापाः सोमी भूपो भवति जातः ॥१५ मेषे स
हस्रनेत्रधिपः सहधान्यिनां संस्थितः। करोति नृपं। केरलकर्णाटान्ध्र विडाना खोण कुलस्वाः
उच्चस्थस्त्रिदशगुरुः। केरवबनबंधुसंगमं प्राप्तः ॥१५ काश्मीरमंडलभवः करोति पुरुषाधिपम
वश्यं ॥१६ तुंगा यस्य ग्रहा दर्पं कंटकमे बुधस्य मुकंगुरुः। सो वश्यं भवति नरो राजो गतमस्तुन्नवो
नृपतिः ॥१२ संस्थानकालादिवलैः समेताः स्युर्भयग्रहाः केंद्रमुपागतास्त्र। कुर्वंति पार्थैरविभि
न्नचारास्त्र। कुर्वंति पार्थैरविभिन्नचाराः पृथ्वीपतिं त्रिभयरतिग्रहे हैमाः ॥१८ रवेर्द्धितीये बुधजीवभार्गवा
नृपाम्बुधौ दृष्टकृतानसूपिगाः ॥ स्फुरत्करौघस्फुरदंशपिंजरीकृतानरं मकुंधु त्रिसमुद्रपालकं ॥२०
कुंदकुंदकांतिधवलः परिपूर्णमूर्त्तिर्नेमाधिपेन बलिनाशुभदेन दृष्टः ॥ स्वीमानभंगतिपुण्य
देधं तं नृपायाः प्रख्यातकीर्त्तिसुनपं कुरुते नरेंद्रं ॥२१॥ देवमंत्री कुदेवस्यो भार्गवेण समन्वित
जनयेद्वसुधापालं निर्जितारातिमंडलं ॥२२॥ कारकयोगे जाता भवंति पृथिवीभुजो नराधेपं
गजतुरगपत्तिविदलितरजोवितानं भवेज्जगने ॥२३ कुजे विलग्नेतरणौसुनंदने रसातलेपु
कवृहस्पती द्युजे ॥ भृगोर्दनये मदनं वा शशांकस्थितेरसातले सो भवति दितीश्वरः ॥२४ स्वो ष्टुंग
तनुगतः स्वगृहे शशांकः स्युः कोदये परमसुचमितो सितस्थे। मेषे तथे वसविता भगवानु

योगो रविजसहितः स्तौ वृश्चिने, स्वमध्ये वा वास्ता मीदशमगृहगो भार्गवः सहानस्थः म्रापे
स्वैः स्थितिर किरणौवधुराधिप पन्नो प घेवस्या द्विलग्नप श्चासेजन्मभूपालकस्य ।१। भूने
पि कुम्भधवंशः स्वोच्चगतं पार्थिवं वरोतिनरं । किंपुनर्क्षै रस्वेऽस्मे ऽ लहिमकरध वलमकीर्ति
नदीशे ।२। लग्ने विहाय केन्द्रे सकलकलाप्रदितो निशानाथः । जिदधाति महीपालं विक्रम
धनवाहनो पेतं ।३। यदि वक्ष्यति दानवार्चितं वचसामधिपस्तदा भवेत् नृपतिर्धीं हुनायकैः
नतेश्वर मेरुद्रव प्रतापवान ।४। दिवो कसां प नेमैत्री कुर्यात् स्वस्य नक्षं वं नरं । यशोभि प्रास्यनंय
स्य धारयेति नृपाः सदाः पालनाधिपतिः, स्वोच्चेपपश्चापालं छनं नरंकुरुते । वहुगज
तुरगबलो पे: दयिततविपक्षं महाविभवं ।६। इन्दुः स्वोच्चेपष्टपनं करोति बुधभार्गवोनरं नृपति
प्रणतारिपदलम्बुच्छितपशसं सोभाग्पवंतं च ।७। अधिपमित्रां शगश्चंद्रो दृष्टो दानवमंत्रिणा
निशास्कुरुते लक्ष्मी धुजतत्रगमाकुलां ।८। स्वांशोऽधिमित्रभागे वा उडुराणे यदि दृश्यते । प्रा
प्तोमहीपतिं कुर्याद्दिवसे नात्रसंशयः ।१०। जन्माधिपतिः केन्द्रे वलपूर्णैः करोतिपा
रमद्रं । चालेण कुलेपिनृपतिं किंपुनरवनीप्रसंभूतं ।११। रविरप्यधिमित्रस्थो यदि चंद्रं समी
ति । [illegible]क्षाधिपतिं कुर्याद्भूमाधिलब्धितं नृपं ।१२। उच्चस्थः शाशितनयः कुम्भदाकरपंधनाचलं
सद्दिङ्गन । जनयति मगधाधिपतिं गजमदगंधेन वासितदिगंतं ।१३। प्रधान बलसंयुक्तः से स

ते रविर्विमलमूर्तिनेऽम्बरे धर्मगेहेऽथवास्थिते । दिवाकरे लाभगते सहेन्दुना चलस्वभावो नृपतिः प्रजा
पते ॥ ३४ ॥ शनैश्चरे लग्नगते सचंद्रे बृहस्पतौ लाभगते त्रिगे च । शुक्रेण दृष्टे शशिजे स्वतुंगे जा
यते पृथ्वीपतिरल्पबुध्यः ॥ ३५ ॥ पापा यो भवेत्सुरगुरौ हितदृष्टिमार्गे बोलमेरुसुरारिदयितः शशि
नि स्वराशौ । वापीतडागसुरवेश्मकरो नरो न जायेत मानवपति र्द्विजदेवभक्तः ॥ ३६ ॥ एकः खे
चरः शुभगगनगः संस्थितो निर्मलांशुः केन्द्रे भानुः प्रकटितकरः केवलः स्वोच्चवीर्यः ॥ दृष्टः कुर्यात्प्र
रगुरूप्यं वंशस्थेन जातं भूमौ नाथं युगजनपतिं सर्वभं धं स्वकान्ता ॥ ३७ ॥
ग तो च वा पि सिंहे दुराशिनि स्थितो शुभवर्गसंस्थः ॥ दृष्टः शुभैर्दिनकरे दुहीनदृष्टिः कुर्यान्नृपं नृ
जविनिर्जितशत्रुपक्षो ॥ ३८ ॥ बलहीनमः सहजगेह बृहस्पतिर्मदुपरि रश्मिर्विमलो व्योममध्ये बलिनि निरूपमश्री । खेचरा हे न
वेरी ॥ उदयतिलकवंशे मंडलेऽर्कालोपदि वृषभगृहस्थो भार्गवः स्यात्द्वितीयः ॥ ३९ ॥ शशि
बुधसुधियोगे । स्वोच्चकस्थे मित्रे चैवमयभवलग्नजस्थे नापि सर्वं प्रविष्टे ॥ तनुपभवन संस्थे
कमतो चंद्रपुत्रो भवति मनुजनाथः कीर्तिमुक्तो कृताशः ॥ ४० ॥ त्र्यधिमिनगृहे केन्द्र नाथिपनि ति
लग्नपति पुत्रः ॥ पक्षपतिबलपरिपूर्णो लग्नं स्यात पुष्कलो योग ॥ ४१ ॥ पुष्कलयोगे पुरुषो जाय
ते भूमिपालको नित्यं । सुचिरं भ्रमंति रिपुगजमदगंधेन वासितदिगंता ॥ ४२ ॥ राघपादोलग्नप
ति । करोति लग्ने नरेन्द्रचंडपति । मध्ये मंडलनाथः ग्रामपतिं वै बभवनांते ॥ ४३ ॥ यो लग्नपतुल्य
स्याम्बिनिमृ लेपुच्छे चभास्करः कुरुते । लग्नगतो नरनाथो जनपामात्रे केन्द्रे ॥ ४४ ॥ इति वा

भवेन्नृपतिः प्रजानां ॥२५॥ मेषे कुजे स्याद्वलितः शुचिस्तिमिपुगस्त्वोच्चे च शुक्रः। धूपाशीदृष्टस्तीव्रदिलोचनेनादि
नक्रन्ये खेपदासोन्नृप ॥ सेना पापहतलनेन रोपवल्लेपि स्यप्रनष्टे रवौ वस्त्रमौलिसयाकुलाकम
लिनीसंकोचमागच्छति ॥२६॥ क्रूरैर्नीचरिपुभवनगैः सप्तदुश्चिक्यगैर्वा सौम्यैः स्वोच्चपरस्वगतैर्निर्मलैः
केंद्रगैस्तु। आज्ञायाते शिशिरकिरणे कर्कटस्थे निशायां कष्टं त्रिंशन्मुनिमिदंथयस्त्र सप्तमान्तरेषु ॥२७॥
होरालेखामुपेतः स्फुटकरनिकरेः पूरितांगः सुरेशमन्त्रीन्दः मकरपदे हि भवनमवगतः स्वेनपुत्रेण
दृष्टः ॥ चंद्रादानुद्वितीये यदिभवतितदानेव दृष्टः कुजेन जातो जायेत भूमेपतिरुपतनुरगजैर्णर्थ
सहपीठः ॥२८॥ रविसुतशिकुजेमेषिलग्ने सिताकिं बुधे हि घेधनुर्विन्नवमेदेवे स्यैचरस्वभागमुपस्थि
ते। रविरपिपदि स्वोच्चे वर्गमधानतदोदये भवतिनृपतिः ॥ विख्याताज्ञाधिहतारिरिहोद्भव ॥२९॥
शिरपि सुतजीवे पंचसंस्थे नहीने रविरपिरिपुराशौ लोच्चगे मित्रक्षे। नृपतिसिचरविपुत्रे
जायते पार्थिवेन्द्रः प्रथितविमलकीर्तिदीनधर्मप्रतापे ॥३०॥ त्रिदशगुरुर्विहीन मकरः स्वसुत
स्यपदामगुतनपकुजश्चस्वलुदृष्टिगतश्च। पदा भवति विलग्नगो यदि च भौमकपरापि
रिहप्रथितयशा भवेत्दितिपतिः क्षपितारिगणः ॥३१॥ बुधः कन्यालग्ने सुरपतिगुरुः आपिति
मिगस्त्विन लोमित्रमः सप्तमभवने वीर्यसहितः। शनिः पुत्रस्थाने त्रिदशरिपुवंद्यश्च हिबुके
यदेवं स्यात्तत्सूतो स्वभुजविजयी भूपतिरिह ॥३२॥ वृषे विलग्ने मकरस्थिते क्षितेर्दिवाकरे घन
गते सिते च मेषे कुजे मृगे कर्कटगे निशाकरे भवेन्महीशो जगती महीनृप ॥३३॥ रंगोदयेभस्मितल

जदीपानदवाग्निकिंशुकजपापद्मालिकर्णिकारान्ः रक्ताब्रूरुखंडरुधिरोच्यतडित्समूहान्विताधिकोपि
गदितः खलु लक्षणैः ॥२५॥ श्रीमानसंश्लिष्टसंधिर्धृतिबलसहितः ॥ स्निग्धकांतिः सुदेहोग्र
हीसत्वोपपन्नोहतमुरुजघावानघोषः सहिष्णुः ॥ ओदोरक्तानेत्रोमधुररसरुचिर्वृद्धिवैर
कांतदृः तैशः स्याद्दत्तचित्तः सकलजनहितः पूजकोनेगुरूणां ॥२६॥ स्वप्ने तु पश्यति समुद्र
नदीसरांसि मुक्ताफलप्रवरहंससितातपत्रान् । नक्षत्रचक्रकुमुदेंदु तु पादपातान् स्ते
ष्माधिको मुनिवरैः कथितः क्रमेण ॥२७॥ वलरहितेंदुरविम्बांबुतोयोमाद्भिर्भृहेमिंसाः नभ
वतिभूमिपालात्यासु ते वां सुखापि पुत्राः ॥ रचनस्थलोशोनविकमचपलेतिरक्तांगसंधि
मध्येक्षामः प्राज्ञधरसरुचिर्हिंसिनाप्रः सः सुरंधः ॥ ॥ इंदीप्ताद्यः सत्वसिततरदोजातुदेशाग्रपा
णिर्मालधोपं विलसतितरयः सप्रतिं वत्सराणां ॥२९॥ वक्रांत्रपोदप्रामितानितयांगुलानि देर्घ्येण
करणौ विवराइदृशा विस्तरेण । मालव्यसंज्ञमनुजः समुनक्ति नूनं लाटान्समालवलसिंधु सपादिपा
त्रान् ॥३०॥ मालव्योदीर्घास्यः स्वच्छकीर्तिर्वृद्धरुधिरबलः साहसी वाहुकायपश्चाद्रूक्षनील केशः श्यम
करणरतोमंत्रविद्वीरनाथः ॥ रक्तश्यामोपितिप्तोरोरिपुबलमथनः कंबुकंठप्रधानः क्रूरारक्तोनराणां
धिजगुरुनिरतः क्षामसजानुजंघः ॥३१॥ खट्वांगपाशवृषकार्मुकवज्रवीणापर्यंकहस्तचरणः स्फुत
यांगुलिश्च । मंत्राभिचारकुशलश्च कलधासहस्तमध्यं च तस्य कथितंमुखदैर्घ्यतुल्यं ॥३२॥ विं
ध्याचलसह्यगिरीनम्भुत्कावतीचसप्रतिं मारकः ॥ रस्त्रानलकृत्तमतुः प्रयातिदेवालयं रुचकः ॥३३॥ तत्र

65

६५

रक्तप्रदाता सितो ऽप्यपतिरगधच्च ।।१४।। मूरः कृधार्तिश्चपलोऽतितीक्ष्णः जनः क्रूरो गौरतनुर्विरोधी वि
दंष्ट्रमानी न तु भद्रताश्च वह्निस्वभावः पुरुषोऽतिकायः ।।१५।। कर्पूरकस्तूरिसत्तपुष्पगंधो ऽनुमेनमिति
योगानस्थिरतलश्च सौख्यः सिंहाद्रिघोषः स्थिरविक्रमश्च महीस्वभावो भवति मनुजातः ।।१६।। स्फटि
कोत्पलसंकाशस्वच्छगगनोऽस्थिता अवेत्तच्छोपा । निधिरिव पुंसां धन्या त्रिवर्गफलसाधनी सुभ
गा ।।१७।। स्निग्धा सितजाश्वहरिता कांता मातेव सर्वसुखजननी । सौभाग्याभ्युदयप्रभा न करोति जलतसं
भवाख्या ।।१८।। असितजलदकांतिः वायगंधोऽतिरूक्षो मलिनपरुषवर्णः शोकसंतापतप्तः ।। संभ
वति वधदेशव्याधिनष्टो ऽहीनानविचरति पवनोत्थाप्यकांतिः ।।२०।। कमलदहनकांतिः
चंद्रदंतोऽतिधर्षः प्रतापसकलप्राज्ञैर्विक्रमाक्रांतभूमिः ।। भजति मणिसुवर्णं सर्वकार्यार्थसिद्धिः
प्रमाणितगदको बलवह्निमायं प्रभायां ... वसुधागुरुगंधतुल्यः स्निग्धसि
श्वेतदंतनरवरोमशरीरकेशः ।। धर्मार्थतुष्टिसुखभोजनसं ... पादं भजति ...
...।।२१।। दांतः स्वादति नातिलोहदयाति गांधर्ववेत्ता दानी पितृणां समुपार्जने तिनिपुणः स्वप्ने
च खगच्छति ।।२२।। अपरधतिहृदयमक्षकेशः कृतघ्नः स्फुटितचरणहस्तः क्रोधनो नष्टकांतिः ।। विल
पतिननिवक्त्रच्छिन्नसंहारकारी भवति पुरुष एवं मारुते कप्रधानः ।।२३।। दुर्गंधिलघुकोपनो विपुल
धीः स्थिरप्रसादः पुनः पीनोन्नतनखादियालिचरणो वृद्धाकृतिर्दीहवानः मेधावी पुष्टिनिर्भयो हिमरुचि
वृंतो विगच्छायराज्ञो भीते ।। मणियंत्रपाति व ... प्रियं ।।२४।। स्वप्नेऽपि पश्यति सुवर्णदिपा।

६२

कमंदमीवप्याप्यि जैरेतत्प्रोक्तं यथानुक्रमं मालव्यो रुचकः शशोथ कथितो हंसस्य भद्रस्तथा सर्वे
षा मतिविस्तरात्मुनिमतात्संकथ्यते लक्षणं ॥ १ ॥ महीसुतात्सत्वमुदारतां तेजः सुरत्वं प्रियदो
स्तानपानस्थितकेस्य । स्वरं सितात्सौहृदमिंदुतोंबु बलं बलाबलैः भूपतेर्निवेशं ॥ ३ ॥ कृतं दया
लुर्वकुदासभक्तः । स्थिरस्वभावः प्रियसत्यवादी सुरद्विजोपास्तिरतः सहिष्णुः अवेन्नरः सत्व
गुणप्रधानः ॥ ४ ॥ शूरः कलाकाव्यनिविष्टबुद्धिः स्त्रीसक्तचित्तः क्रतुयुक्तवीणः ॥ प्राडंवरीह
स्वरतः प्रगल्भो वेदार्थविज्ञानतिकः प्रदिष्टः ॥ ५ ॥ रव्यालिसो वेचचितानरेणां क्रोधी विरूक्षः
पिशुनः कृपालः प्राचारहीनो नसुविदांतो लुब्धः प्रमादी तमसाभिभूतः ॥ ६ ॥ भोगी भवतिन्
पाणां अपथ्यभूमुजंतां प्रसूनां । वेत्रां आरोप्यबहुः सकलमहीपालकास्तेस्युः ॥ ७ ॥ सम्माधुरैः सिंह
मृगेंद्रदंती नीरदौघमेरीवृषतोपदायिनं । समस्तमंडलरदानलमाभवंतिभूपाजित
शत्रवो नराः ॥ ८ ॥ स्निग्धैर्भवंति भूपा जिह्वात्वग्दंतनेत्रनखकेशैः । रूक्षैरेते निःस्वाः सारस्वतजा
तके कथिताः ॥ ९ ॥ स्निग्धस्तेनोपघ्नः मृद्रोवर्णः प्रकीर्तितो नृपते ॥ विपरीतः केशाद्यं जांसुता
धिकस्वभोगिनामधमः ॥ १० ॥ व्योमांबुवातान्निमही स्वभावाः स्वराश्च रेखा मर्त्य महीजसो ष्वे ॥ छायाप्रकृ
तिश्च सत्वबलाः स्वल्पाधिकास्तः विख्यावलिभिर्नराः स्युः ॥ ११ ॥ शास्त्रार्थविद्यास्वपटुः प्रगल्भो विज्ञान
युक्तो विधतार्थभोगः । छिद्रांगसंधिः कृपणः पाणिपादो मध्यप्रकृत्यापुरुषोतिदीर्घः ॥ १२ ॥ ज
लस्वभावो वक्रवारिपायी प्रियाभिभाषी द्रवभोजनश्च । चलस्वभावो बहुमित्रपक्षः दोषी प्रतिभाति
चिरं प्रगल्भः ॥ १३ ॥ सत्वेनवाचो पुरुषः कृशांगो दीर्घश्चको मस्यवप्रां प्रयाति । कृतैकबुद्धिर्भमणेन

नृसिंहे यदि नरराम दृष्टोप्यपि पुत्रे सुरपूज्ये । वनगगनविचारी कान्त्रिदेकोऽपि नीचे यदि स्यपति सगु
त्योजायते पार्थिवेंद्रः ॥ गौर्वे राहुहेनिगदिताः कुसुमफादयश्च केंद्रस्थितेर्यदि भवंति चतत्र
योगाः ॥ क्षितिपुंगव च सप्तति कुलेषु महत्सु जातो योगे पुनः कुसुमनुजेऽसदनो लभंते ॥ ८२ ॥ केंद्रगः सुर
गुरुः सप्तरंशको यस्य जन्मनि चयोगिद्रष्टाः ॥ भूपतिर्भवति सोतुलकीर्तिर्नीचगो यदि नक्राश्रितेदि
तिसुतात् ॥ ८३ ॥ उदयपि रवति संस्थोऽर्गवो यत्र न जन्म परविस्मृतदृष्टः । स्वांशकस्थोऽस्ति वीर्यः
जनपतिनरेनाथं वाक्यतोयं चमध्ये मूनबलहत्त सूनुः सर्वभौमं मजाश्य ॥ ८४ ॥ सिंहे कमलिनीम
नाकुलीरस्थो निशाकरः । दृष्टो यावत्पिजीवेन पार्थिवं कुरुते तदा ॥ ८५ ॥ बुधः कर्कटको स्कूनोवा
क्यतिश्च धनुर्धरे । सपोर्यस्तत्र दृष्टो च यदि स्फीतो महीपतिः ॥ ८६ ॥ शफलीरीपुगलं चंद्रः कर्कटे
च बृहस्पतिः । शुक्रः कुंभे यदा सततं स्याद्राजा यंवेदिहि ॥ ८७ ॥ सितदृष्टप्रानिः कूले पद्मिनीदपि
तोदये । चंद्रो जलचरराशौ यदि जातस्तदा भवेन्नृपः ॥ ८८ ॥ कुंभो लिगो यमेवेवा रविर्जीवनिरीक्षितः
दृश्येत । शुक्रः कुले दिक्षस्तच्छोपि पृथिवीपतिः ॥ ८९ ॥ अमलवरवक्रः केरवालं विकासिस्वक
गृहमप्यवां शस्थो चंद्रमंशं गतो वा । हितगगननिवासैः पंचभिर्दृश्यमानो जनपति जगतीशो नीच
मेनोपदिल्या नृपः ॥ ९० ॥ तामसे मंदो ऽङ्गुरुम्गुरुसुता वक्रमे शांशकांको वंधयवकौवध कुजनयो वर्गो
वित्सभूपः ॥ यत्सेनाथाः कृतजलकटिः । क्रौधपमकोमपौलोभूपः संतोसमाति सापयः जोमिता
तोकुराश्विः ॥ ९१ ॥ राजयोगः ॥ श्री देवकीर्तिराजः पंचमहापुरुष संज्ञितान्नृपतीन् कथयति पंस्तान
ह्यमपि कथ्यया मिनिराकुलीहृत्य ॥ १ ॥ स्वदैत्रेयपचतुष्टये चवति भिः स्वोच्चस्थितैर्वीयग्रहैः ॥ शुक्रांगार

सर्वं कुर्वंति च यांपरविं करा ण्यं जन्मातुर को ति तालुर॥ २५॥ वेदिः जामित्र [illegible] प्रथगाय
दिश्च ः सौम्या विलग्नादि नरे अनिष्ठा ः मिश्राधियोगे भवती ह राजा विभु रूपास्त्र सुमरो
गकुः ख्वः॥ २६॥ अथ योगः यो गाह मे आकृति जानि तत्कालगेंद्र आप्यं यवनैः पूरालेः ते
भु त्रस्तता ः सुखिन ः स्वभाग्ये ः सदद्रिभाजः पुरुषाभवंति ॥ २७॥ सर्वग्रहै अंबकेग्र हास्यौ
अंगालोत्र दुः खीम सितोदरिद्रः॥ नरोलसो मार्गतीर्थ विघामानो निनः स्यात्कुपरियह अभ्र
राश्याचपस्थेः खच रेपुंगादयो यो गोया वंघ सुतो घिहीनः॥ भवेत्स सूतः पुरुषो विधर्मामानो
नो लोक वहि कृतश्च ॥२८॥ सुलोध्न वेद्गत्रि तत्त्वस्थ खेटै रत्रिभ्रस्कृतो निधनोऽतिहिंस्त्रः॥ ती दाणल
सः स्यात्समर प्रचंडो वक्र कालः भ लरु गार्दितश्च ॥२९॥ केदार जो लग्न चतुष्क संस्थैः खेटै
नरस्तत्र कृषी वलः स्यात् वलस्वभाव ः सुवहूपयोग्यः सत्यः सुखी सत्सु हृद [illegible]
नः॥ पापैः खगैः पंचगृहस्थितैश्च जातो विषी लोव कुभागणश्च॥ त्रयं चकः कापि पटुः प्र
भतात्मत्यो भवेद्धनभाग मनुष्यः॥३०॥ स्याद्यामनी वे कगृहसंस्थ खेटैः दाता च तत्रापि वतु
दाद्यः धीरश्च सपग्रहो व्यय वृद्धि विज्ञः परोप कारी पुरुषो ऽविधान॥ सत्तर्क्ष संस्थे खचरैः
समस्तैर्वीणा न संगीत रुचि नरः स्यात्सुमित्रार्चितः प्रांठ स्सुपरः सुखीच सम्भृत सोनिपुण
गुणाढ्यः॥ ३१॥ द्वात्रिंश भावपूर्व योगा नाभिमे सपूत्र कीर्तिताः॥ संख्या स्ते वु प्रजायंते परभाग्योपजीवि
नः॥ ३२॥ नाभसाः स्फुरिमे योगाः फलेः सार्द्धमुदाहृताः॥ प्रयच्छंति समस्तास्तु नियतं फल मस्फुतो [illegible]
ति रत्न ह दैवज्ञ विरचिते जातक सारे नाभयोगाध्यायः॥ अथ सबल स्यातृ हज्जातके॥ एकस्थैश्च

(9)

62

दुःपकृतानां मे स्फुरणं दंकुपामीश्वरालं ॥१८॥ मुकुरयोगं कुर्या:। अनंतरं पंचगृहोपगेषु
र्वेबुधयोग:। यस्य जीवितलग्नात्: स्वचे शंकी निषूत्ति लभ्यमानो जातो भवेदत्र सुखी च नित्यं
१२। प्रायनी: तदचतुष्पादपि जां गताद्यो जन्मप्रद: स्यात्परकिं करालं। अस्तास्यपालिय
पली ति धूर्तदूतस्य पाध्वन्यप्रानं भस्तते ॥१३॥ लग्नलनिम्नयली। नमस्तालात्कुतर्मितिन
चंड त्रसत्ति कृतसूर्यक्त ते वपुंसा। चेमास्त वृत्ता स्फुरणो कजनाम मन्यप्रवृत्तो मलभेतसंख्या
२ कुरत:। अनंतरं बहुगृहे स्वचिंतांसर्वपदातं प्रवदंति पंक्तिं। लग्नात्प्रवृत्तोत्र नयप्रसक्ते केंद्र
ज्ञात्मसक्तो नयमं चक्रकरवं। २।। चंक्ति:। विहाय केंद्रे रितर प्रवृत्ते। स्यात्पदितियोगेन्दिच तुष्ट्य मा
र्य:। यथा पितला पंफलमुत्तमस्मिन विंद्यात्फलो पाप मलद्मा रूपं। २२। लग्नात्सप्तमे कूरस
ग:। प्रयास्तः स्यो सर्वे वरेटाद्रह वेदपापा:। तं पर्वतं विद्धि बलाधिकां तं महीपती नांप्रसा
वापयोग:। पैर्वत:। तत्रो वरस्य बहुविधविधेयेण योगो पदातं कलशं वदंति। सम्भूतधान्याक
रसं वयानां तमाकुरु भूतिकरं सततां च। कैतप्रा:। जलाश्रयः कूर्मवहस्तलग्ने वासकं
तां वरपाश्वियो:। दृष्टौ। ते पूर्णकुंभं कलशादिनानां स्वकर्मविख्यातं कृते प्रसक्ते: २४। कुंभ:
योगेफले कुंभविपर्ययेण स्यादृगसेरम्यदृविंत्रसक्ते लग्नता स्तो योग: स्वे दंधे कुंभवत
स्यान्तत्स्थ ततो वा पापम् मोनिरत्त: स्युकुं यविपर्ययो सर्वे चल लिगूता यदि स्वरूपो प्रसं
पर्कगतानहे बुध योगा तमाकुनिगरं नयोलं जनमान्त्र प्रदंदं भकलिनिन्द्रियाणां २८ नगर:। च
तुष्पर्ण च तत्तो पसेस्ये भ्रन्तुर्मिरम्ये सितु चतुष्पदस्यो: योग: सदो न्नोत्विभवप्रीतानां
मुत्पत्तिकृत्सदूरवंतो सुकाना २९ दोल: सबापलवोभवने विलग्नात् दृष्टा च चर्यामधिकृत

70

श्वकेंद्रे मतिर्मतद्विवर्षात् गुरुः कुजर्दृष्टमगास्त्रिवर्षात दष्टुक्र दृष्टः शशिपापदृष्टः लग्नेश्व
रा दृष्टमगः क्रूरेंदुदृष्टः स्त्रिवर्षादष्टमे विसौम्ये । सौम्यार्कि दृष्टः सहितो पि वेंदेनष्टः प्र
प्रीहंति चतुमिरब्दैः । सौम्येकुलीरे ऽरिपुमपस्थे व बेष्वलु मिर्मतिरिंदुदृष्टे । अदृष्टप
श्यागसौम्यपापै लग्ने च राहुर्यदि पंच वर्षैः । जार्केंदुराशौ मगउजः षडब्दाद्दृष्टः षडंत्वाष्ट
ग त्रष्टसौम्ये ; । लग्ने दृकाणे निगडाहि पक्षिपाशात्तिना स्वामिभिरप्यदृष्टाः । क्रूरा स्त्रिनाम
त्पुकराः प्रसूतो संवत्सरे , सप्तभिरेव सत्वं । त्रिपापलग्ने विवलस्मरस्थे चंद्रे मतिः सा
पृष्टगुर्व दृष्टे । दृष्टं विहापस्थिरलग्नसंस्थे यद्धः समदादृष्टमितिरुग्रदृष्टे । ४० । उग्रे ; सुखवी
रयवा मतिस्थे ; द्वौ सैंहकुलग्ने मतिरष्टवर्षैः । भौमे विलग्नेयदि वा प्राग्रां केस्ट वैस्मर
स्थमृतिरष्ट वर्षैः । ४१ । घूनरवार्व शपतः सराहुश्चंद्रेष्ट वर्षादष्टु भेदितेच । लग्नाधिपोर्कः
सप्तनिर्मतिस्थः मुक्रे क्षितो राशिमितादृमत्युः । ४२ । चंद्रांशके लग्नपतिस्तु पापभ्रंशाद्यपे
क्रूरदशानवाद्वात । पापोदितेकें दृगृते भुजंगे मतिर्दृशाद्वादुतवाउशाद्वात । राहुस्मरस्थो
रविचंद्रदृष्टः ; शुभैरदृष्टोंतकृद्दष्टवर्षाः ; दद्यात् क्रमादात्मसहोत्थवंधुपुत्रास्त्वधमापा
गदवमंत्री ४४ मूर्धौ : खवेदाः ; प्रकृतिः शतं च रवाद्धि ॥ षक्षिरवगुणाकृतीत्यः । एकांशकस्थौ
रविभूमिजौ चेतमात्रा पतिस्पजपतए एवजातः । सोमः स्मरेव क्रपमौ त्रिकोणे त्यक्तां वपाजीव
ति जीवदृष्टो म्रियतेपापे ; दृष्टेप्रणाप्तिति चिलपापिनि विलग्ने कुजेस्तगेत्यक्तः । लग्नात्खला

71

65

मो विलग्ने मृत्युः जन्मकेंद्रे प्रियेतत्वहेरांपुनरागत्ते ति॰ लग्नात्त्रिकोणेषु तु रेत्य केंद्रे ति ष्ठन विलग्ने
शनिः पापदृष्टस्य आ सा॰च॰ कुज॰ दृ॰ पाय॰ २३। त्रिकोणलग्नात्शमदवपस्थाश्लीलेंदुष
तो मरणाय पापाः॥ २४॥ पापेक्षितो हन्ति तु सोऽपि प्रणहात्तलग्नेऽधानिःपापदृष्टस्त्रमासात्तोस
तनमदन वा स्वलग्नतरंध्र लग्ने ध्रुवमृत्यु तो मरणाय प्रीतरश्मिः॥ मृत्यु सूतप्राप्ति कृत्र देवपू
ज्ये यदि वलिर्विनिद्युतो विलोकितो वा २५ विलग्नद्रेष्काणेन वा राना प्रानिधृसरि ह्यास्येपितरि
त्रो संस्थे॰ लग्नाधिपो द्रेष्क्र द्रेकाणनाथो मासेन वा ... दिने ... २६। केतु दयोल्कोशनि
पातवाते नृपपन्नु ... कलेण ... संते। मीनर्दित्रः सैंदुर विस्त तीये वा ... भोजीवति सा
रात्रं सवो त्रिकोणस्तपनः प्रश्नांकोवामेतदादाद ... जीवी॰ चंद्रे त्रिकोणे चतुरस्रगोवा
दुर्व्याधिना जीवति सत्रिरात्रं॰ चंद्रे चतुर्थे तपने च ... स व्याधि रक्षाद ... वासरांतः॥ होरा
मस्थे कुजमंदद ... सर्वे सरोगस्त विपद्यते वा॰ कूरास्त्रय॰ कूरग्रहे ... मस्थानिधृत्ति मासा
... मेव जातं॰ पश्चिन हि ... दितस्य केतुस्तस्मिन प्रसूतो ... मासात॰
... कुजमंदराशो निहंति स ... पापदृष्टः॰ कूरोदितः ... स्योहंसेव
मुक्ता त्रिपदगो कुलीरान॰ ... गाव ... पापदृष्टा हन्तुः ... दृष्टाः॥ होरा
त्रिः पापजितः ... मासेन तं मारयति प्रसूतं ... मसंस्थि
तो विलग्नद्रात॰ ... कूरैर्दृष्टः सोम्यैरदृष्टो ... मासम् २५ वक्री कुजदो ... निरार दृष्टः॰ ...

72

ति कुत्रसपुत्रा॰ कुचरित्रसौम्यांशे कामुकलागे यसंनुख्याता॥ कांशे भोगवती विदग्धदर्पिता
जगत्त्रियपरख्याता॰ पापपुत्रे वलहीने त्रिंशांशे नैव पुरुषफलं लभेत॥२॥ बुधभवने सौम्यांशे कन्या
जारस्त्रिया त्यपुत्रास्याता॰ मंदांशे क्लीवसमा मत्तप्रजावा ज्यभर्त्तपुतासाध्वी॥३॥ पतित्रियावा
जीकांशे देत्रगते तुंगगे नीचे॰ सौम्यांशे कुलाव्यापस्कुधनभोगान्विता गुरुकांशे॥४॥ शशिभवने
भौमांशे स्वच्छंदा कामिनी विनष्टसुता॰ मंदांशे पतिहीना कृच्छ्रेणोपजीवनं लभते॥५॥ भ्रमल
सुतानीचपुत्ता जीवांशे शिल्पिनी बुधस्यांशे॰ वेश्या मत्तप्रजावास्मुकांशे स्त्रीषु दुष्टतेमौ॥६॥ दावा
दारविभवने कुजभागे जारिणी विदग्धारता॰ कुपात्रो कन्या दरिद्रा मंदांशे जारवल्लभा ज्ञेया॥७॥ पु
रुषाकृति शीलयुता सौम्यांशे कार्यचौरिणी कुलटा कुपतिस्त्रि पाल्पसुतासुकांशे नित्यरो
गिणी भवति॥८॥ जीवर्क्षे भौमांशे कन्या परिचारिणी स्वविख्याता॰ सौरांशे तु दरिद्रा कन्याम
नीस्वतंत्रनिरतास्यात्॥९॥ जीवांशे तु धनाढ्या सौम्यांशे पूजिता ललना॥ पुत्रवती शुक्रांशे
सद्गुणयुक्ता पतिव्रतासाध्वी॰ मंदर्क्षे भौमांशे दासीकुलटा मत्तप्रजा कन्या॥ मंदर्क्षे मं
त वृत्ता धनकुलटा वृद्धमाता॥ सौम्यपत्न्यांशे ररहु कांशे भूशीला वंध्या चारित्रलोचना
नित्ता॥ त्रिंशांशफलमेवं तु वदेद्वविज्ञैरवलाया॥ २३॥ चंद्रार्कस्फुटयोगात्रिंशांशफलं नि
निर्दिश्येत्तस्यां लग्नेदोर्योगवशात् त्रिंशांशफलं विनिर्दिश्येदपवा॥२४॥ कुचस्ले दुर्बलयस्याः
यापत्र हतिरीदत्ते॥ सौम्यग्रहदृष्टाहीनभर्त्ता कापुरुषो भवेत्॥२५॥ बुधमंदयुतेस्ले चपतिः क्लीव

रुरादिभिर्विलग्नतैर्जातः पृथ्वीपतिः ; शशाङ्कजीवकविलग्नदृक्षु वरकान्निर्ग्रन्थवस्याप्नोति नाः ॥ माहि
पद्मगुरुदेपाकरसित भाभाकरीने ; क्रमात्तव वृज्या वलिभिः समायरिजिते स्ततस्यामे
भिः प्रसूतिः ॥ ३ ॥ रविलग्नकरेदीक्षितावलिभिस्तु जतम ताः योनराः ॥ अलिपाचितमात्रदीक्षि
मतानि हतेरन्यनिरीक्षितेरप्यि २ जन्मप्रोनेऽपि चद्दृक्षो कुपुत्रपदप्रपत्यार्कि जन्मए बांवलोनां
दीदांप्रा भ्रात्या किं दक्काणस्थं संस्थ भौमार्को प्रोसो रदृक्षे च चंद्रे ३ स्तुरगुरुप्रा प्रिहोरा त्वार्कि
दृक्षा सुधर्मगुरूरवनिपतानां योगजस्त्रीधकात्स्यात न वमभौमर्क्ष स्थे मंदगन्येरदृक्षे
भवति नरपकोगे दीक्षितः वार्धिवे ३ः ४ इति प्रवज्याध्यायः ॥ अथ स्त्रीजातकाध्यायः
स्त्रीपुरुषयोः समानं योग्यादि दशा च हर्वीतं । यद्यदयोग्यं स्त्रीणां तत्तत्सर्वं वदेत्तस्य
नाथे पुरुवत्स्य सौम्या शुभदा वलान्विता तेषाः ॥ क्रूरास्तु नेष्टफलदा भवेन शविच चितः
सदा चैतं पुरुषवद्दुपुरुषा मेल गेंदोः पापयुक्तपोजातः ॥ पुरुषा शीलयुता यथा दुरपे
ग्पालमंजसाकन्या ॥ समराप्ते सत्या गेलग्नेंदोः स्त्री गुणान्विता कन्या ॥ सौम्ययुते दृक्षे वा
सुभगा साध्वी सुविख्याता पलग्नेंदो पो वलवां स्तस्यात्रिंशांशके : फलं वाच्यं । त्रिंशांशे व
लवांस्तत्र प्रोक्तफलानि सम्यग्यान्ति ॥ ६ सौम्यर्क्षे भौमे [illegible] कन्या मत तस्य हि कामुलेहीनां
मंदांशे प्रेष्याद्रु ; शीलावद्रु विधानारी ॥ ६ पुत्रवती जीवांशे व दृग्यापानाधिपति व्रताकन्या । सौम्यां
शे वक्रमापास लिनाच्चा रात्यसूतिः स्यात् । ८ । कन्या जननी कन्या [illegible] जारभोगसंत
प्ता । भानोर् [illegible] वमेव [illegible] फलं समादेश्यं ९ । सितभवने भौमांशे दृक्षे रवलश्रिपार्च
तिचेष्टा । मंदांशे च पुनर्भूभवति तत्र जीवांशे सुतानित्यं १० । रूपान्विता [illegible] जीवांशे भौमे

क्रूरो यदि लग्नसंस्थो कुलाद्या वृषलवादिनी॥ शुक्रो यदि लग्नस्थे सौम्यस्थाने कुलाद्युता॥४३॥ चंद्रि
चेद्दूषिता लग्ने दुःखसौख्यगुणैर्युता॥ जीवो लग्ने तिसंपन्ना पुत्रवित्तसुखप्रदा॥४४॥ दैत्येज्यबुधसंस्थि
ता लग्ने सुभगा सौख्यभाग्जा॥ क्रूरे सप्तमे च विधवा पापा पदैश्च विधवा भवेत्॥४५॥ निधने शशांके
पते दिपत्यं निश्चितं भवेत्॥ सौम्येषु सप्तमस्थे कन्या पापात्कुप्रागेव समृतिः॥४६॥ पापसौम्ययुते तस्मि
न् समकाले पतत्वमेति॥ बलाबलं तत्र ज्ञात्वा पुरुषे सुविजानतः॥४७॥ आयस्थाने स्थिते सौम्ये
सपापेस्ते क्षमेपि वा॥ भर्तृपुत्रसुतैः सार्द्धं दीर्घकालं तु जीवति॥४८॥ चन्द्रः केंद्रे सप्तमे लग्ने भर्तृ
पुत्रादिदुःखिता सदा॥ सिंहालिवृषकन्यासु चंद्रे तिष्ठति वै चमे॥४९॥ अल्पापत्यं विजानीयात् सुरूपं
सुतथा वदेत्॥ लग्नात्सप्तमभागस्थैः पापैः दुःखफलान्विता॥५०॥ सौम्यग्रहैरसंमिश्रैः सर्वथा
लक्ष्मीप्राप्नुयात् क्रूरग्रहैः सुखगतैर्वृत्तप्रसवमादिशेत्॥५१॥ कन्याप्रदानकाले तु प्रोक्तमार्ग
विधं चिंतयेत्॥ साध्वी वल्पा शुक्रासितौ यदि परस्परभागसंस्थितौ यद्वा यद्दृष्टिपथगावु
दये घटीषि॥ स्त्रीणामतीव मदनाग्निमदप्रवृद्धः स्त्रीभिः समं च पुरुषाकृतिभिर्लभेते॥५२॥ सि
तौ कुंभे कुंभगेऽसौ रविजेन मध्ये प्रोक्तैर्बलेन सहिते विषमर्क्षलग्ने॥ गीताम्बरे सुरुचिरौ विपु
तिः सदैव पुंश्चलिस्थिता त्वचरति प्रपितश्च लोके॥५५॥ क्रूरे जामित्रगते नवने यदि खेचरो भवति क
नं॥ प्रवृत्त्या मासोलितदा नवमे ग्रहसंभवो नेवा॥ बलिमिर्गुरुबुधशुक्रैः शशांकसहितैर्विलग्नगेपा
पिये स्त्री वृषलवादिनी स्यात् अनेकधा सुखकुशला च॥५८॥ वराहसंहितायां मर्त्यजातकोक्तादि नक्
द्विधवा कुजक्षेत्रा कुविनष्टा तनपीरविजैर्द्विचक्रिगुक्रः॥ शशांकतनयक्षेत्रगुरुक्षेसाध्वी माप्स्यती च

75

64

समो भवेत्। वंध्या वा दुर्भगा वापि चिन्हे च गोस्ये प्रवासिनी १८ सप्तमे चरराशौ चलद्दीपे चरस्यांश
के। भर्त्ता प्रवासशीलः स्यात् स्थिरभे स्वगृहे च सतः १९ प्राप्तिगे केंद्रि मिश्रे मिश्रं फलं भवेत्तु
पं। सप्तमस्थे कुजे तद्वत् अल्पे से विधवा भवेत् २० भर्त्ता क्रोधपरो वापि अन्यो समुत्तिमा प्रा
तः। मंदे सप्तमराशिस्थे तथा प्राप्नुनिरीक्षिते २१ कन्यैव विधवा भर्त्तारा ज्ञानस धीग कृतिश्च
निम्नमीशुभे दृष्टे पुनर्भूः सा च विश्रुति २२ अस्तगा वारमंदो वै पापदृष्टे विधवा भवेत् सा
सिव वैधव्यवाही भागोर विगच्छति २३ बलहीने स्तगे पापे सौम्यग्रह निरीक्षिते। भर्ता विमुच्यते
नारी नीचारिस्थे च वै दृष्टि २४ अन्यो न्यमसितांशे च ज्ञार स्वकाम वै द्वयः। तद्दैवसप्तमे चंद्रे दु
श्चरा पतिना सह। २५। मंदारार्कवि लग्ने स्थो प्राप्तिमुक्तोयदा तदा। वंध्या भवित्री सा नारी पंचमे
पापदृग्युते। २६ अर्कराश्यंशे प्रागे भौमे सूर्य जे स्वांशके पिवा। सौरे कुजे क्रमाद् दृष्टे व्याधिपे
निष्ठ दुर्भगा २७ अस्तदे शुभदृष्टे च शुभस्थो प्राप्नुमे दिते धारको लिः। प्रियाभर्तुर्वल्ला
भा भवेद् ध्रुवं २८ अस्ते र्के स्वांशके स्वदे भर्त्तारतिपरो मृदुः। चंद्रेस्ते स्वांशके स्वदे मृदु
स्मरवशः पतिः ३० भौमेस्ते स्वांशके दत्ते स्त्रीलोलो निर्धनः पतिः। सौम्येस्ते स्वांशके दत्ते भर्ता
विद्वान् भवेत् सुखी ३१ जीवे सप्तस्वांशके दृष्टे गुणवान् विजितेन्द्रियः। शुक्रे स्ते स्वांशके दत्ते कांता सौ
भाग्यवान् सुखी ३२ मंदे स्ते स्वांशके दत्ते वृद्धो मूर्खो भवेत् पतिः। एवं सराशिस्थे ग्रहे दृष्टे स्वांशं वदेत्फ
लं। अस्तराशिफलं प्रोक्तं लग्नराशि फलं तथा। फलं भवति दंपत्यो बलात् बलाद्वदेत्
सौम्यदर्शनादपि च चंद्रे सार्धे भुक्ते णसा वधूः। स्याद्वै पिता पतिर्हूं ब्यां नित्यमप्यपरचारिणी। ३४

वक्रसुतांकुभगां च कुर्युः ॥६०॥ आयेऽर्कविधूत्सुता धनिनी प्राप्तांकः पुत्रान्विता मविधवां
विजो धनाढ्यां ॥ राज्ञकरोति विधवां भृगुजो ऽथ पुत्री मापुष्मती कुजयुतः प्रासिजो धना
ढ्या ॥ अतेभृगुर्धनवती दिलकद्दरिद्रां चेज्ञो धनव्ययकरी कुलटां च राहुः ॥ साध्वी गुरुः प्रासि
सुते वक्रपुत्रपौत्रामनन्यप्रसक्तहृदयां रविजः कुजश्च ॥६२॥ कुंडलिकास्पर्धते त्रिभुवन
चिंतापसाहिताव आठुक्त षट्के के मिष्टानास्तनगां गमने तिंपतिरता हव्रामभे सौख्यभाक
नाभोग्या त्रैषुभेषु भत्तसुखभाग्गुरौ सर्वदैसदा कामा त्तो हि भवे द्धध्रु च्चसततं स्त्री जात
को तंफलं ॥६१॥ पंचवनजातके ॥ मद्रान्ति षिष्टिदाश्व वाशतभिकृत्तिकातथा ॥ मंदारारविवारेषु व
बकन्या प्रजायते ॥ चादश्री वारुणं सर्प वैचि प्राप्तवा सप्तमी कुजः ॥ मंदाश्लेषा द्वितीयाच
विषकन्याप्रसूयते ॥ त्रैलोक्य संकाशे रिपुदे चास्थिते धौतुलग्ने वक्र मुर्भोमहो ॥ कूरश्चे
कस्तदा जाता भवेत्स्त्री विषकन्यका ॥६३॥ वोमजातके ॥ लग्ने सौरविः पुत्रे धर्मस्थो धरणी
सुतः ॥ आश्लेष्योगे तुजाता स्त्री सायं नेद्वि षकन्यका ॥६४॥ अपवादः ॥ लग्नात्द्वितीयोको यदि
जन्मकाले शुभग्रहो वा मदनाधिपश्च ॥ धनास्थितं हत्यनपत्यदोषं वैधव्यदोषं च विषांगं
नास्य ॥६५॥ रंध्रगे चंद्रसूर्ये चो द्विलग्नात्निजरा रोगो ॥ वंध्या पचं द्रमा सौमौ काकवंध्या
तदा भवेत् ॥६६॥ मतापत्याच मत्कुजे त्यो सारे गर्भस्रावणं भवेत् अपर्दृ [illegible] जातके ॥ वर्द्धेत्रजस्प
वनिता प्रगल्भा जाता च वैकृत पवरा प्रधाता ॥ पुत्रान्वितासत्पपराकुल्लेषासल्पगाश्चापति

कुरुते तनयानभिरामी। कुर्वंति भास्करशनैश्चरराहुभौमा दृष्ट्याढ्य: खमलिनीयतां दिनी
ये॰ वित्ते स्वरामविधवां गुरुशुक्रसौम्या भार्या नारी प्रसूतितनयां कुरुते शशांक:। पंचसर्वे दुभौमगु
रुशुक्रबुधात्तृतीये कुर्युः सतीं वरसुतां धनभागिनीं च। कन्यां करोति रविजो वसुवित्तपुत्रां
दुष्टां ददाति नियतं खलु सैंहिकेय:। ६ स्वल्पं पय: अवति सूर्यसुते चतुर्थे दौर्भाग्यपसुक्ष्म
किरण: कुरुते शशांक:। राहुस्तपत्नी सहिता द्विजिनाल्पवित्तं ददाति कवि:। सुरगुरुश्च बु
धश्च सौख्यं नश्यत्यमंगारविकुजौ च खलु पंचमस्थौ चंद्रात्मजो वसुसुतीश्च शुभा भार्गवोऽपि च। रा
दिवाकरराहुभौमाश्च पुत्रं तनवसुभगीन कुरुते शुभ स्त्रां। चंद्र: करोति विधवां मुदा
प्रसस्य ग्ररणं खलु सप्तमस्था:। वैधव्यं धनभयदायविज्ञतापं व्याधिं प्रवासम
तथैव राहु:। सूर्य: करोति विधवां शुभगो महीज: सूर्यात्मजो धनवती पतिवल्लभा च
धर्मास्पतौ कुजरविसुखवित्तहीनां जीव: स्वकर्मनिरतां प्राप्य निजोभृगुश्च। राहुश्च सर्व
वा करोति पापेरतिं दिनकरश्च शनैश्च भौमस्तथाल्पतनयां कुसटीं च चंद्र:। पापा ग्रहा

परस्माद्धनाढ्या।।२।। इति स्त्रीणां चंद्रराशिफलं। अथ लग्नफलं। मेषोदये सुक्रूरपरा नृशं-
सा नारी भवेत्क्रोधपरा सदैव। लोभाधिका निष्ठुरवाक्ययुक्ता सदा विरक्ता निजबंधु-
वर्गे।१। वृषोदये सत्परता मनोज्ञा। विनीतचेष्टा पतिवल्लभा च। नारी भवेत्सर्वकलासु दक्षा
स्थिरा गुरौ भक्ता द्विजदेवभक्ता।२। ततीयलग्नेऽतिकठोरवाक्या स्त्री कामसक्ता गुणवर्जिता च
सदा नृशंसा कफवातयुक्ता महाकाया क्रूरदृष्टि चेष्टिता च।३। लग्ने कुलीरे च भवेत्प्रसूता
नारी प्रमत्ता विनये समेता। वधूप्रिया साध्वसुशीलयुक्ता प्रजान्विता सर्वसुखे समेता।४।
सिंहस्य लग्ने वनिता नितांतं भवेत्कृपाला कलहप्रिया च। नानामयैः पुष्टपापिरगात्रा
परोपकारी निरता सुवृत्ता।५। कन्योदये स्त्री विनया विनीता सौभाग्यसौख्यैः सहिता च सा-
ध्वी। भवेत्स्ववर्गे बहुधर्मयुक्ता जितेंद्रिया सर्वकलासु दक्षा।६। तुलास्य लग्ने विकालवे-
षा भवेत्सुनंदा प्रणयेन हीना। सगर्विता कांतिविवर्जिता च कफाधिका स्यात्परगर्ववि-
र्जिता च।७। नारी भवेद्वृश्चिकलग्नजाता सलपगा ज्ञानप्रनाभिरामा सुखगणश्रीला च प-
तिव्रता च गुणाधिका सत्यरता सदैव।८। चापोदये चापवनिता सुजाता सा पुत्रपौत्रा पुरुषा-
नुकारी। प्राज्ञा सुसाध्वी विधवा कठोरा निःस्नेहवित्ता प्रणयेन हीना।९। मृगोदये स्त्री कुभगा
ससत्या तीर्थानुरक्ता हतशत्रुपक्षा। प्रधानकृत्या प्रचिता सुकेशा गुणान्विता पुत्रवती कु-
शीला।१०। कुंभस्य लग्ने प्रमदाभिजाता पतिप्रिया बांधवलोकमान्या। स्त्रीजन्मसंदोहहते म-
द्दिं ता धनि स्वगुणानां स विरुद्धचेष्टा।११। मीनोदये या प्रमदाभिजाता पतिप्रिया बांधवलोकमा-

वल्लभा च ॥ वृषस्थिते रोहिणीवल्लभे च विनीतवेषा च कुमारस्त्र दत्ता पतिव्रता वित्तादि
वेकयुक्ता नारी भवेत्कामकलाविदग्धा ॥२ युग्मस्थिते प्रीतकरे विनीता भवेत्सु
रूपा प्रियसद्मना च । नानाधिमाने । सहिता विदग्धा परोपकारानिरता सुनम्रा ॥३ क
कस्थिते प्रीतकरे तु जाता नारी भवेद्धि घृतमाचकेषु समा निनीवांधवलोकमान्या
कृता रिपक्ता द्विजदेवभक्ता ॥४ सिंहस्थिते चंद्रमसि प्रधाना नारी भवेच्छौर्यसमन्विता
चं । प्रियामिता कृपण परा सुवस्त्रा ॥ उदारचेष्टा सुभगा वपुंसा ॥५ कन्यास्थिते प्रीतक
रे च जाता नारी भवेद्धिनंचतुष्कदाया । आत्याहितं बंधुवर्गे पतिव्रता पुत्रवती मनो
ज्ञा ॥६ तुलाधरस्थे द्युतयमे योगा जातः स्त्री हितबंधुवर्गे पतिव्रता पुत्रवती मनोज्ञा
विवर्जिता क्रोधमनोभवाभ्यां ॥७ चंद्रे अलिस्थे दत्तगुरुश्च वेषा चलस्वभावा सुविलुप्तवे
षा हितपुष्कलं नियमे । सम्मेला प्रभूतके प्राविजिता रिपक्षा ॥८ धनुर्धरस्थे प्राप्तेनि
रूपाद्या नारी भवेद्धि तपरा सनागा ॥ गीतप्रिया प्राज्ञा स हिता कुकूला प्रियानना स्त्री ज
ननी विनीता ॥९ चंद्रे मृगस्थे विकरालदंष्ट्रा मातीन भवेच्छोधिपरा मनोज्ञा । विद्याविकासत्य
परानुरक्ता प्रभूतके प्राविगता लिमानाः ॥१० घटास्थिते प्रीतकरे सुजाता नारी भवेत्प्र
मसेनवक्रा सदा कुप्रीत्या सुकृतविनम्रा शुभानुरक्ता प्रचितानुकारी ॥११ मीनास्थिते
प्रीतकरे तु जाता नारी भवेद्धर्मपरा सुशीला । पते प्रिया सर्वकला सुदक्षा नवाभिरामा

ये फलस्य घटिका नाशो सा स्तो भूमिर्धूपं चनत्पोभवेत। मुखे समस्त ति त्रिश्रो: स्कंधे वेद
वला धिक:॥१८॥ कांद्रे रस घटी कार्यं घो त्सितस्त्रो हा सान्वि तो भवेत। हृदि खे दा मूल्यमं त्री
नामो दे कुल वि ज्ञ वेत। गुह्य देशो तिका स्यात जानुने: ब्रमे तमति:। पादयो: ब्र …
स्य त्व त्कवान कमला सन:। सहदेव:। मूर्ध्नि वक्त्रे तस्या वाकुं हन्त्रा भीकै वकटि घपं। गुह्ये
दो दपास्थाने क घा बकं क्रमात्फलं २०। मूर्ध्नि घाते मुखे मेत्री भ्रात मातुल यो करे। हृदये
सुभ सोरव्यं च श्रो नाभ्यां स्वामि वि घातक: २१। कर चपे मात हं तागु घे तस्कर एव हि। पादयो
दून हा नि: स्यान्मूल चक्र फलं धविदु:। सार्धफले: मूर्ध्नि पंच लु राज्याप्ति … खे सप्तम तिः। हृप
ने त्रे द्व जननी ना शो ग्रीवा यां स्त्री बु लंपट: २३ स्कंधे वेदा गुरो त्ता भो हस्ते षो चवली भवेत। हृ चे का
दश भि श्वात्म घाती संजायते नर:। त्री वा नना भौमश्री … दे नव तपोधन:। पादे पं चधनं
हे तिसा पादे तत्फलं क्रमात। रु … फलं पुष्पं दले पा खो त्व गल ता स्कंध एव च। सार्धपं
स्नो दशा दां शाद्वर विभ्या कुसा गरा:। नाडिका स्व ड्र वंवा लं फलं कु धा घपा क्रमं। श्री: श्रीराज
भपं हा नि मात वि त्रा त्म संलपं २५। मंग:। रवि पड्क्तौ पिवनी सोम्यादित्य हस्ता दि कत्रपं। मैत्री
यमडां कैं तं। पश्चे पूर्ण नंदपो: नाडि के द्वे स्या कुंडां तं कीद्दु पो स्व चे को: को दंडा दौ वृश्चिकां
रु बांते मेष स्या दो राशि रां डां तमेव: २८ चतु र्दली फल म घा स्विना चे श्रों डांतमं चे लफ …
देमे। श्रा घना घां तु जा तस्य पि ता मरणमाप्नुयात २९। द्वितीयापां तथा माता तृतीया पाम
त्वय:। चतुर्थ्या जाय मान स्कं हं ति भ्रा त्र लं स्त्रं थप:। ३० तृतीय दे जे डे चि त मा ता ना प्र तो तग न …
सं घो तनयस्य ना श:। सर्व पुनो जी वंति हंति वं प्रांजीव: पुन:। स्या द्धड वारण स्थ: ३१ विषोदर श्रा

८१

६६

स्यात्स्त्री जनमदनी द्युतिमर्दिता च सूने त्रके प्रासुर विजयन्त्या चि धार्मिता प्रीतिकरा गुरूणां॥२॥ इति
ज्येष्ठानक्षत्रे स्त्री लग्नफलं इति स्त्री जातकाध्याय। यदि कन्या रीक्षभवा स्कक न्या: पुत्राश्च ते सु:
पितुरंतकारा:॥३॥ पितृजन्मनि ये जाता स्त्री एनपुत्र तथा पितृस्त्र। मातृ जन्मनि ये जाता मातृहंता
स्यात्तका:॥ त्रिपा: पितृजन्मर्क्षे जातस्तद्दीप्तलग्नजो पि वा तेनैव पितृकार्यालि पितृश्रेष्ठो
भवेत्सुत: उग्र एकोद्दिष्ट तनदत्रे दत्त पुत्रो भवेद्ध्रुवं: ग्रहमुक्ते चन दत्रे जनना योग्यपीडित: ५
पापफलं। प्रथमादो जननी माता द्वितीये जननी पिता ततीये जननी भ्राता स्वयं माता चतुर्थके ५
आत्मानं पंचमे हंति षष्ठे गोत्रक्षयो भवेत: सप्तमे चोभयकुलं अष्टमे भ्रातारं नवमे: नवमे श्वशु
रं हंति सर्वं हंति दशमं शके। अथ मूलफलं। अत्रैवान्ते घटिकैका च मूलादौ घटिकात्रयं। अभुक्तमूल
लमित्याहु स्तत्र जातं परित्यजेत ८ बृहस्पति:। ज्येष्ठान्ते घटिकातथा। तयोरंतरनाडी वेअ
भुक्तं मूलमुच्यते ६ नारद:। अभुक्तमूल लग्ने जातं नाडिकानां चतुष्टयं मूलादौ तत्र चरणघटि
का द्वंद्वमेव च। तदा घपादके पिता विपद्यते जन्मनिश्च धनक्षयस्तृतीयके चतुर्थक: सुखाव
पादत: फलं तदेव सार्पिभे तदुक्तदोषपातपिता विधेयमत्र शान्तिकं॥ राजमार्तंडे: मूलस्तंभं
त्वचा शाखा पत्र पुष्पं फलं शिखा: तत्रागाछदरोरा कुर्यं वा स्यात्ति घटी फलं ११ मूलेस्तंभविना
शास्तंभे हानिस्त्वचे विसह जनाशा: जननाशः स्कंधे दलके लाभातु पार्श्वे पुष्पे सचिवा फले श्रीच्या
याम्स्य माम्नोति मूलपोप: बाल्ये सद्दिस्यतानां पिचवश्या स्यात प्रचनाडिकामाने॥ अथाग्नेयक

82

नाप्राप्येद चिरात्सुतं पितरं भास्करो ह न्यान्नात रं हि मदीचिति लग्नात्स प्राष्ट मगे, पापेरष्टिवीक्षि
तः सद्यो हजननं ॥ त्रिपते सुभ से दृष्टे सत्प स्थमता दूदे पाधि मवास्थि ते केंद्र धरजे च तुर्थे च
दे कू पोन प्रव ति लग्ना सगर्भा लग्न कुजे के स्थरते नि प्रो केंद्रा स्त्रे तमातौ त्रास हगर्भ मृत्यु ॥ धनस्थ
यस्थे रसुभे स्वतद्हा तक्रूरे दिने सौम्य दृष्टा विहीने ॥ ग्रहोर वीदृ तक्रूरा सपापौ कुजो ष्टमे मात
सुता त्यपा पा ॥१॥ जीवेत्स वित्री भ्रियते च सूनुः क्रूरेषु बद्धाद पागे शुभ तौ राहुर्व लिष्टो
नवपंचमस्थौ, क्रूर एदृष्टः पित हेति किंचित २ राहुश्चल ध्वकः पुत्रं नवमे पितरं त पाहू
स्यात केषु शुभ तद्वत् स्यात जाजदष्टे । देतत्र पेचं द्रेनयं त्वे अस्येहि क केचपा पे सुक्के स्मरस्था
कु लस्य हत्ता । सप्त लग्न व्ययगोष्टा प्तांके क्रूरेण्युजो मुदृष्टे पुत्रे सौम्ये वि हीने षु च कर्क केतु
कृतां तदक्षीतर गः प्रसूतः । पूर्वापरार्धे यदि पापखेटो स्याद्वनस्थ चेन्म प्रप ति कीट लग्ने
सुसौम्य वेला यदि चंद्र होरा पापा स्वरा ष्टपे तग ता विपस्ये । केंद्रेषु सर्वेषु च चंद्र पापे
सुके षु जातो यमलोक मेति । चनाष्ट लग्नां मुखे पापमध्ये मतिदु र्वलसौम्य मध्ये । दृष्टे १६
नी लोड लग्न मृति कंटक स्थे पापै र्विनाशाय शुभै रदृष्टेः पापो पि लग्न स्मरयो ः पष कुस्था वेकस्य
चंद्रे मृति स्त्र ग्रहदृष्टा ॥ चरिष्यो क्रूरे हो मृति लग्न संस्था पापा विनाशाय शुभै रदृष्टे लग्ना
ष्ट धर्मात्सपुतायुता प्राशाकिभौमार्कि मंदा गुरुणानदृष्टा ॥ ३ पापा स्त्रिकोणा ष्टमगारसौ
म्या केंद्रेतनो भास्यति वाल पापः ॥ २ पापे ष्टमे केंद्र गतोन जीवो ना प्राप्य लग्ने पतनेप्ननो मा
केंद्रः त्रिकोणे ष्वशुभे शुभे स्त्र प्राप्य रिष्यो मृति रार्कि लग्ने अद्रिष्टाख्या मित्र गता त्तिपा पो
लग्ने प्राशाकश्च निहं ति सद्यः प्रग्रहा समये पुरुष मोष्टमे वेन्मासं तु जी वेद्दिन सप्तकं ॥ २२ ॥ मो

83

६८

वर्षे कुलिके गस्पवे कृतं । पमर्धं टेफलं स्वा द्विजाख्यां खंडतामि जातकरू व्रतीपाते गहानिः स्यात्
रिघेमतिमादिशेत् । विधृतौ पितृहानिः स्याल्लक्षे दोवैधृतौ व्रजेत् मूलेसफलनाशः स्यात्
कुलनाशश्च वैधृते । विष्टिपरीतासप्रसूतोऽनुनाति नालेन । वेष्टितो नाके स्वस्वनिपतेऽध्रे वध्व स्याति
वर्विनाशकः । अघकोगे चहिने वसं ध्वस्ते रूप वो रवि । पर्व एव चित्र सूतो वसवीरिष्टमथ
त्रदः । तद्दन्ता दंत जातश्च पादजा तस्त चैव च । न स्याश्छोतिप कुर्वीत ग्रहा शांकूर वेतसां देव द्विज
जपेत्त त्रध्रां स्याध्रां तिर्भवि ब्बति । वि षांश्च कगति चंद्रे जातो जनमपुरं व्रजेत । आदित्यां शं पितुर्म
मुखं शं शोमातुरेव च । शोमां शोमातुलस्यैव सो संशो भ्रातुरेव च । प्रत्यां शे प्रविश संस्पृष्टे जातो जनमपु
रं व्रजेत । स्ववर्गे मित्रभे स्वो चे स्मुभस्त्रे मृत्रे मृत्ते लिने । गंडांतदोषमु नूतं तल घए व का वो हति । गर्गः ।
कृष्णपक्षे चतुर्दशां दिश्यां अस्तले । षड्विधं फलं । चतुर्दशी च षड्भागं कुर्यादादौ शुभं स्मृतं । द्वि
तीये पितरं हंति तृतीये मातरं तथा । चतुर्थे मातुलं हंति पंचमे वंश नाशनं । षष्ठे वै सर्वनाशः स्या
च्चतुर्दश्यः फलं क्रमात् । इति कृष्ण चतुर्दशी । अथ रिक्तानि चित्रोक्त्ति हुस्तपमत्रिपादे पितुस्त
पूर्वे जलपुष्यपोस्य । चाश्वादपो । स्यात्त्रिनमातनो पाशस्रंद्रोदये मातृ वधो धनाघे ॥ तातं विका विका
सोदरमातुलाश्च मातामहो मातृ समा वसन्तु । स्पष्टे दि रवि । क्रमशः । त्रविषा स्वित्रकोण गास्तोघ च
तालिहन्तु । रासौ रेक्षि रात्रौ तपनः पितव्य स्ततश्च यो गान्तु पितव्य नाशन । दिवसे माता पितृ
मु करवी श्च प्रसती निशायां च । मा मातृ भगिनी पितृव्यो विपर्ययान्त्री र्ति तोपवने । अथापग्रहपु कु
क्षे तां नाशयतिनि पमेन । सोमा श्वी कर्म सनुपमाव स्यो भ्रातृ भ्रातृ सू तालिहन्तु । द्वाद
शे वं प्रसूयें चक्षीणे चंद्र श्रस सम्मे । पितृमरण दः । सघः स्युभ दुश्चित्रि अष्ट केऽदपादे प्रथमे मंदे

नीविनश्यते॥५६॥ रिपुस्थानाष्टमे क्षेत्रे व्ययजन्मभसंस्थिताः पापाः पुनर्मातुलमृत्युदाः स्युः। यत्रस्थितस्
त्र पुनः समेत मूर्त्तौ शुभे विपत्ते रविभौममध्ये॥५७॥ नष्टे विलग्ने कर्कजार्कि दृष्टे चंद्रः पुनस्
त्र गतो निहंति। क्रूरैर्युतो राहुरवे द्वितीये चेद्दीलते दुमल्पैर्दिवसैस्तकं न पश्येत्॥५८॥ जामित्रगो भौ
मरवी शशांकान्नरोगोदयः। सप्तदिनं च जीवेत्। रवौ स्थिते चंद्रमसा त्रिकोणे बाधिंगते
विंशतिवासरेर्जातः॥५९॥ एकर्क्षगे भ्रंद कुजार्कि जीवे स्त एव जीवतीति मेंदु मंदेः। मेषा
दिभेषु क्रमशो ष नंदा द्वाविंशतिश्चा कीर्तिभूतचंद्राः ६० वेदास्त्र कोविंशधृतिर्नखाश्च
मृत्वादिपो मृत्युकराः स्वभागाः तत्रागसंस्थः प्रतिराशिचंद्रस्तत्संख्यवर्षैर्भरणान्
गते पापयुक्ते जन्मागते वा तनुमागते वा ६१ सम्यग्वीर्ये वक्रपापदृष्टे वर्षात्परं मृत्युरनुक्तो
तीये पापा यदि स्युः सहजप्रणाशः ६२ लग्नं चंद्रौ निरीक्षंते क्रूराः शुभविवर्जिताः पि
हानिरीक्षंते तेजातस्य मृतिस्तदा ६४ जन्मोदयेषु मृतिस्तदा व्ययस्थो मृतो वधो रा पि
संतिसंत चंद्रसप्ताचेद्दिननायकः ६६ हारे जन्मे स्थानवांस्थानाधाः क्रूरयोगाः केमद्रुम
मूरद्दै लग्नाद्विधो वानवकुद्विरा स्मिंयातेषमे क्रूरयुतेपितद्वत ६८ इतिलग्नचंद्रयोगा

85

॥ गयत्तयोर्वसुधासुतमंदयोरेव ॥४६॥ जीवार्किचंद्रतनिचयेपदिस्त्रः सुतोपि लग्नात्स्मरे एव जातः
लग्नेपमेनौ लग्नगर्भांशकेकुजार्कौ शुभैरदृष्टाश्च तदान्यजातः ॥४७॥ वक्रः शनिर्वा व्ययगो हिमांशो
वामं कुजो दक्षिणमत्रि लोचि ॥ व्यये रवौ दूष्यगयत्न यन्वाने त्रे हरेत्ताम् पसव्यसव्ये ॥४८॥ व
ट् त्रिकगाश्चाद्विहरंति पापाः सर्व्यरियो दक्षिणमपथमेव ॥ वक्रे धने त्रियथवे वदेदू वधष
ष्ठिव्ययेमंदगतिस्त्वदीध ॥४९॥ बधशष्ठमे दृष्टिहरः सपापश्चंद्रो पित वत्कफवातपित्तैः लो
ग्नाष्टमे सो रिपुतोपि चैवं दृष्टिं हरेत्स्लेष्मविकारयोगैः ॥५०॥ चंद्राग्रहाद्दक्षिणवामभागे
चिन्नानि दध्मद्व्रणमत्रपापाः ॥ त्रिलाभनत्रे बुधशुक्री सपापः कर्णापहः पापदृष्टाः
प घ ॥५१॥ क्रूरदृष्टितोपंचमस्थमिसंस्थौ पापौ विधनः श्रवणोपघातं ॥ सबलस्तर्दे नवमेपलक्षं
तिस्मिन्वो धर्मपापत्रयान्वितेपप ॥ शनिराहुकुजाधर्मेपकाल ग्नेस्मरेपदे ॥ सचंद्रावापद
कभाक्रो आवेषुम्नेभ्यतांव्रजेत ॥५४॥ इतिलग्नयोगास्त्रिसप्तति ॥ अथ वंद्यायोगाउच्यंतो क्रूर
तरेऽद्भः शुभदेरदृष्टो हन्याच्छ्रीवाजननी सगर्भा ॥ यत्रस्थितस्तत्रयमारदृष्टश्चंद्रः स्त्रि या
ति शुभैरदृष्ट ॥५३॥ नवास्मसंहान्यतमे प्रापाः कातसर्दपिवापाः सुतमातमत्स्यः ॥ चेनोत्सम
मात्रवा आपपाया ॥ सोमाद्रविर्वादशमे प्रापापः ॥५४॥ देहस्त्रिकोणे रवि ज नि शायांसुक्रातके
जो वाहनि पापदृष्टः मातुर्विघाताय कुजार्कि मध्येलग्ने शमीमा चेत्त हरोष्टमे वा ॥५५॥ जन्मा
ष्टषडद्वादशास पूर्णस्थै ॥ क्रूरैस्तस्मी श्रौतात्रिपतेसपुत्रा ॥ अमाष्टमधनगतेषुजीवेत्तस्तत्तज्जन्म

त्र गतिः सम्यार्थिचपराद पो वा पा गां । शौ रिष्टयोगास्तत्र· केंद्रत्रिकोणगतान पापाः क्रू
रे गुरौ केंद्रगते शताब्दः।।३।। स्पष्टः केंद्रगतश्च जीवः शि ब्दतप्रपाः परस्मा द्गुर त्रय ब्दृष्ट ये
कर्कटलग्नसंस्थो प्रा प्रा कजी वोगुरुभार्ग वोवा।।५।। पापानकेंद्रेषु पुनस्त्रिकोणे जातो न
रः स्याद स रोग मायुः। कुलीरगो पूर्णप्रायांक जी वो लग्ने चन्द्रे दशमे भवेनां वर्ग्रं क
स्थितोऽमृत कथो व राबाला भ त्रिंश द्वि स्थितं तदायुः।। मेषेवृषे कुलीरवारा कुलग्न
स्थापास्थितः। पद्मासौम्येभ वदृष्टौ रिष्टं भंगं सदा स्फुटं। लाभगत गंचिपी तां सुः कुली
राज वृषस्थितः लग्नात्केंद्रे पव्वालो प्यदि शौ रिष्टयोग वे त।। प्राप व ह्रतनी पे वा तुल
रुषघटास्थितः। पवि केतुर्भवेल्लग्नात्तदारिष्टं न जायते।। राकुस्त्रिवस्फला भेलग्ना
त्सौम्येर्निरीक्षितः सद्यः नाशयति सर्वदुरितं मारुतस्तु कूलसंघातं ।।२।। इति लग्नारिष्ट
भंगाद दशा। अथ चंद्रादिरिष्टभंगा उच्यंते। केंद्रे स्थितप्रमत्तम गुरौ वारिष्टं च चंद्रजंद्रे
न प्रवेत. एको वली जन्मपति र्निहंति दृष्टः शुभे स्थानं हालं व रिष्टं।। सर्वे ग्रहे है दृष्ट तन्न हि मो
सर्वरिष्टे शाध्विवस्तक सौम्यवा घे रवि सम्ब निहंसारिष्टं। पुना स्कहौ स्यै विनिहंत्यरिष्टं चंद्रमस्त्व
चित्रंपशगतातपे व· चुंदः शुभदायकाभागगो वा दृरे स्वदृष्टः शुभराशिगोवा· क्रूरदृगोवाननव
मे षु दृष्टो नाम्नो दितोहंति समस्त रिष्टं।।४।। जन्मातिथे सित्रस्थ मेदिता तोवा सर्वे दितो जन्मपति
स्तत्रोवा· होराध्यक्षोपच यपेशा शौ वारि ष्टं दूर्पव्धं कृत्नं निहंतिधा।। चे नाभ्यपेमृत्कुकथोव लभे

८

अथादित्यस्य योगाउच्यंते॰ क्रूरांतरेर्के स्थ अदेरदृष्टे कृत्वा तपाणी वा जननी स गर्भा। सूर्यो लग्ने
ओमपापोतभृतो सोम्यैरदृष्टो पितुरस्य घातः । धोमान्विदृष्टो हनि मध्यगो वानाव्यांपुतो
वास वितां पितृघ्नः ।क्रूरेण ५ तमस्थ रसोविनि ह्यातरविर्हंति विपक्षं कुशा सैः ७ पत्रस्थे
तस्तत्र यमार दृष्टे प्राग्जन्मनस्तात विनाशकोर्के ।६ लग्ने सुये मौमयमान्वितोर्के स्याद्वोपि
तातस्य पितोचनष्टः ७ ।। पापर्क्षगोसर्प विधक्षितोर्के पापो पितुर्वधं धन रोग दो तौ सुसा
षाद पापो गास माहा ।। सौम्येरदृष्टो रवि चंद्रपुत्रो दृष्टो हिनस्येपे वहिरु प्रवर्षे ८ अथ चंद्र
स्य योगाउच्यंते॰ अत्रैव चंद्रेन गतिहा पव ... केपाचो ... ष्टो म्रियते च गर्भाः ।शुक्राद्रविः पंच
मगः समे दोषंदेति तो वा मरणं पमात्रु ६३ चं सात्रि... राशोरविजो मातृवधं क्षिप
ति राशौ ... दिवसे को म मा पेन दृष्टः ... तिथु ... योगास्थ पं ।अथ चर्श्यानैम्भद
चार्गो॰ भातृसुतु दृष्टो निष्ठा वे वरस्थो मेदोदि दे प्रांग तएव तातः ।पानेम्भुर स्थोनिष्टि रत्नो
पुत्रो वजिव्यतीतं पितरं विदप्रो॰ ६५ ।अथ पानुतारिष्टफला उच्यंते । सूर्यादिकानाम यने मू
त्र सं दिनान्यत्व मासान्त दर्ध वर्षात॰ ल मा न यग्र ... त राश्रि सरव्या निघ्नं स्वकाले रचिवादिनै
प्रातः ६६ यावत्तमोरविवकरोविलग्नात्ता वत्स मा मा सदिनै मृतिर्वा॰ ३ त्यरिष्टाध्यायः अथ
तः ।अथारिष्टभंगाध्याय उच्यंते॰ लग्नेसुरंगुः प्रबलः स्वस्त्री निहंत्यरिष्टं सुरराजमंत्री
लग्नं सुभर्दोप्रबलेषु सौम्ये दृष्टस मदेवै वि बलेषु पापे १ निघ्नं त्यरिष्टं शुभवर्गसंस्था
पापाश्च तत्यम भसै स्कदृष्टः । सौम्येक्षितः षट् त्रिफलेषु राहुः कर्की वृषपत्रगविलग्नगो वा । पे

नं भवेदाल्लंसौख्यसंतानरत्नकं। कृदष्टा शोपदा नीचोलग्ने भवति चंद्रमाः। त्रयस्त्रमोमंगलश्चै
तस पातिपमभंदिरं।१४। सप्तमस्थे कमिपुत्रेतनुस्थः स्थानेतु चंद्रमाः। त्र्यात्म हंति पिता
हंति माताहं तिनसंशयः।१५। रविराहुभौमसौरि लग्नवा पंचमे पिता। पापाश्चेव नपश्य
ति जीवं वर्षप्रांतेनरः।१६ क्रूरदृष्टेत्रेपदालग्ने अस्तं या तोति लग्नपे। त्र्यकर्म एतदा जातो
दुष्टावर्षेनजीवति।१७। एको वा पा दिवाके केन्द्रे वाकचतिसोमजः। सर्वारिष्टानि नश्यंति तमः।
सूर्यः दिपे यथा।१८ लग्नमध्ये बुधो नास्ति नास्ति केंद्रे बृहस्पतिः। दशमो गारको नास्ति
सजातः किं करिष्यति।१९। लग्ने मध्ये बुधोयस्यय स्य केंद्रे बृहस्पतिः दशमो वंगारको यस्य
स जातः कुलदीपकः। होरामकरंदे। वं शोत्पादकरः। पापांकभगुनक्रूरैः खसहांबुगैः।
शिलीके दगतो कि एाबुधयुतस्त्रीप्रोननोवीक्षते। अंतेयदेवभीरोदिने स्वरसतस्यांशे वदा
सीसड़तेती चेः क्रमगयोः खरांशुप्राशीनाः सौरेण संदृष्टयोः।२१। जातकतिलके। चंद्रेलि
र्कके रांशस्थे सपापे गुरुचारुभवेत। हीनगौ बलिसिंगेमं देकमंगेष्टे कुजेस्तगेररमंदायुतदृष्टि
जे चापमध्यनवो शगे। मगमीनाजकर्केशो स्थिते कुब्जानभवेत।२३। क्रूरयुक्तेदितोलग्न
स्थं चमेनवमेपवा। गोकुलिम्मगाद्यत्रे दृष्टिः। स्यात कुब्जवानसडोतदा।२४ पात कौस्थाद्दि
लग्नस्थे गुरो घूनागतेप्यानो सोमादोलगते जी वे चूनस्थे मसुतेयवेतस्यापापैर्दृष्टो गो
जचापेलग्नेविकृतदंतवान। चापेगबन्धुभर्दो वारवल्लीरः। पापवीक्षिते ध्वजयपुत्रार्थसंधर्मस्थेः
पापैर्बंधनभाग्भवेत। धनवृषाजलग्नेतुवं धनंतद्रर ज्ञ २५ । छगमकन्यातुला कुंभे लग्नस्थे

पापाक्रूरखेटा मिचरिष्टनाम्नः, क्रूरमदिवाचेन्निशि सुलपदेदं तत्पाशीतं रिपुरंध्रगोपि·
स्याच्चेत्स्ववर्गेलग्नेदांच वर्गे सौम्येक्षितो लग्नेस्य नाशहं ।। शुभग्रहदृष्टः, सदाऽपि पूर्णापूर्वि·
शार्को हंति च सर्वविहिंसं पूर्णेन्दुरुरुग्रक्रूरपुनः। क्रूरैरदृष्टः, स्वगृहे स्वतनुगौसपंचमस्थो
विसुखापमातुः, पितृक्षत घातवलयास्करोपि· ८। दिवासितार्कौ निशि चंद्रमंदौ प्रागमेजसंस्थो
जननीच ताता।। सारंदातो मतपततस्तदन्यो पितममातत्त्वसुरदाकौतौ ९। क्रूरदृतो वापरिविक्षवे
दःशीर्षोदयस्था: सकलाग्रहाः वा· नयोम्युगः, सौम्यनिरीक्षितो वा योगत्रयं हंसखि+ष्टाद्वर्षेम
वेन्मृत्युरक्षिता यदि शंकरः।।१।। भौमक्षेत्रेयदाजीवो जीवक्षेत्रेक्षितेः, सुतः। द्वादशेवत्सरेमृ
त्युरक्षितायदि शंकरः।।२। षष्ठाष्टमे चमूर्तौ च जन्मकाले यदा बुधः। चतुर्थे वर्षे भवेन्मृत्यु र
क्षितायदि शंकरः।। ३। शुक्रक्षेत्रे यदाजीवो जीवक्षेत्रे च भार्गवः।। अष्टादशेभवेन्मृत्यु रक्षिता
यदि शंकरः।।४ शनिपुत्रे यदाजीवे केन्द्रे चाष्टमेततीयके। अष्टमेदशमेमृत्युरक्षितायदि शंकरः।
लग्नमूर्त्तेयदाभानुः, केन्द्रे भवति चंद्रमाः। सदा बालस्य वै मृत्युः, सद्यो जातो न संशयः, द्वादशमे
षष्ठेयदा राहुः, केन्द्रे च चाष्टमे शशी। दशमे द्वे भवेन्मृत्युः, सदाजातो न संशयः,६ सप्तमे च यदा राहु
मूर्त्तौ भवति चंद्रमाः।। वर्षे चतुर्थे मरणं जातस्य हि न संशयः।। दशमे स्थो यदा राहुर्जन्मका
लेयदा भवेत्। षोडशाब्दे भवेन्मृत्युर्जातकस्य न संशयः।।८। जन्मकाले यदा राहुः षष्ठाष्टमे च
चंद्रमाः।। अपस्मारी भवेद्बालः, सद्यो जातो न संशयः।।१०। षष्ठाष्टमे यदा काले भवेभवति चं
द्रमाः।। विकलांगविजानीयात द्वौ मना प्राभवेन्नरः।। षष्ठाष्टमे भवेत्तत्र द्वितीये बुध चंद्रमाः।।
दोषो त्थोभवेन्मृत्युरथवा सच दारयेत।।१२। जन्मकाले मुहूर्ते वा हेतौ रविर्यदा भवेत। स्थानही

र्द्धे चान्द्रौ विधुंतुदादिष्टौ तद्वत्क्रूरस्तनौ तनुपता वपुः आस्थिते च क्रूरौ रगपौ तरगतौ वदिवं दस्त
यौ. जातस्तदा धृतरात्रिपपोर्केनेसकवेजातश्च वक्रदित्तस्तु भवेत् तदाध ॥४ षड्भागादृष्ट
भौमराहु द्विलिन वमानि यं यथाके कर्के वृश्चिके धनुष पिंडके चक्रनगा धां प्रोध तौ यानदृष्टौ
वांशेऽष्टमभे त्वपोत्कृतिलवा द्वे दोषाके षोणभे कुंभेदिक्वधतिभत विंशालचक्रे चाधार
लें गो शाका ॥५॥ एतेषां चैव भागानां मध्ये चेद्रुदि वा करो लग्नस्थो यदि जायेत तौ नेत्रनाशस्तु प्र
स्मृतः ॥ लग्नषष्ठ यभूमिपं जे गुरु सितौ नो यपरूप तदप्वद विष्णायो परवेरषो क्रि चकुजोज्ञोक्रो
पि चिह्नदृष्टि । लग्ने षष्ठमभागे वेयदि स्थले दृष्टे श्म पातो नाप जोष्येकांशोकुज शीतगूपरि
तदा तत्र चिह्नमुक्तदृष्टि ॥६ नित्रनाश ॥ नेत्रचिह्नयोग । चंद्रो मेष वृषस्थ: शनिभौमाभ्यां यु
तस्तदा सगदकुष्ठी । मीनालककर्कटसंस्था पानि युक्ता कुजेंदुर्वा रुधिरकुष्ठी । च । क्रूराकुली
र रुष वृश्चिकरा प्रिसंस्था लग्नादिकेंद्रहि परिवर्जेन जात कुष्ठं । ब्रह्माधिपाय दिरुरु रिपुप:
सितो वा । क्रूरे द्वितस्तनुगलो वदनस्थअंशाफी । ब्राह्म प्राप्त्यो यदा जीवो गुरुरोगी यदा भवेत् ।
निरुरुभौमौ सौ रिपुसंस्थो बहस्थो वा तदा वली । सक्रूरो चंद्रयुक्तौ वा कर्क वृश्चिक मीनगो न्वित
कुष्ठी स्वलाद्यं दोकु शीसुख विवर्जित: ॥ कुष्ठी सोहयोग: । मेषालि कर्कट गतो शनी दुक्रूर
न्वितो भवति तत्र नरः सत्वरवंज: ॥ कर्कालि मीन मृगमेष विलग्न संस्थ गुवास्थप प्रानित शाप
वतीह स्वंज:१२ स्वजयोग: । लग्नशौनि कुध्यौ घन दृष्ट्वा वक्रयप्रपतित दामतिहीन: । वंध्यानुवि
चरे घदिभौमौ भौमोमौल त्री हरवलु कुद्धिविहीन: ॥१३ लग्नसंस्थ हि मजोदप्राप्तसंस्थे साधिकारर

निगडो भवं॰ कर्किलि हे न्नबुद्धगे क्रोधः स्याद्गृहे लिनि यः मंदा कारैः स्युः आद्दृष्टे कर्के स्थे भौम
कोभवेत॰ गृहे तो केन सस क्षो द्वाभ्यां च्योधमति स्मि॰ २ पंचमे नवमे पद्मतं ने सम्ते तो खित्तभा
स्करे। पुण्यस्थाना भवे ज्ञो धीतस्थे कोग विवर्जिता १ ३ दपस्य दुपे सकराः स्यात्सच्चिरा योग
भयो त्रिकोणयोः।३१। अथ योग्य पदो त्रगो स्यात्ता मध्यवात्तनवो प्रयो गो। वं द्वार्की चे न दा जातः चाप
राशी भवेन्नृपः।३२ चापयो मध्यगो चेदेर वो भरू र रा स्मि गो। स्वा सकल मत्यर्त्ता हि विद्वाधे खा
नीतितः।३३ अन्तरि वा च्याप समा हः॥ चित्रो दो ब कला श्रिम्यु नैह्निके तारि क्षा रव्यचो गैः अग्रं मंत्रिया
काल विपर्यासि रोर वि सप्यास्या व न चापेः। प्रम॰ हो य मारहू सं मत्तो तनु भवाः सिद्धाम्ब्व लो
ततो योगानरि शिज दा प न ति फ नान हो रा वि दो तु द्र ये। पापां तत्त्व पपाय दृष्टि दृष्टि नि
वा चित्रा रि धं भपारिस्थ दृगे ; शुभ वर्जि ते श्च तो वा भावगे वा भवेत॰ २ मंद दृष्टे दिन पे ल्लंश्च कगते
१ भगते नौ सौम्य दृष्टे लि यो मातुः श्चे कल वस्थितो कुज प्रानी वा के न्द्र ३ दोस्थ तो च॥ २ सनोस्था न
या॰ इति मातपितृरिष्टं। अथ ताजिकयुक्तमात्रु भयोगाः, कं के नो कलवे १ वृचे चे नवमे २ क्षा
हृदि दिग्ग्रा तस्य भाग स्थितौ कन्या लग्नगतो पुग्मा। तिष्ठति विं प्राप्तं भाग स्थितौ। ५॥ र कर्काटके वि धूनमी
त्ति भाग तो तनुगतो पंच धिं शास्त्र घे॰ कुंभा चे पुष्य प्रा कम्लो काद्भि गतं पञ्च ततपाति॰ प्राण
दृष्टिः; सम लाद्दीलं दुंच गुरु र्न प प्रपति प्रानिः; प सुपे द्युने के द्रवतो स्वस्वस्यात दुज्ञो चतो रव
गत दुं र्दुधी दृपक्ष पते लपा दि लि रवित भाबी मग म दे गो चा चे गे ल्य का मत्ता॰ क्व स्वे दा व ह प्रवे

नृपुत्रभागपभवने द्विरिपोलग्नपे पापे दृष्टे चतुरारवर्वि प्राप्ति वित्तं चायुः परं कीर्त्तितं ।सं दृष्टेनच
सानुकूलगतपपत्ते लग्नेशे मे [illegible] मे वि प्राप्ते [illegible] चलखिपु लग्ने स्थिरे त्रिंशांशे [illegible]
म्राचो [illegible] मस्य च वि धौतष्या चत नृपे पापे छिते नि दले [illegible] त्रिं प्राप्ति [illegible] ते दपे चखेलमध्य
स्वेरवौ प्रवद कांसं धापा पांसखलें गपे त्रि मगते केन्द्रे सिते त्यात्र पंचमद्वे लग्न कुजाञ्जके कुलि
वाके केन्द्रो [illegible] वर्जं प्रयुञ्जे सौम्यो नेनि धनतनौ निधपे दायुषे स्थिते वाघपंछिद्रं पोतनुपे गपे चमरत
पे [illegible] लाद्वंकं । पह लग्ने प्रोज्यसितेज्ञ केन्द्र हितेः पुत्रो यके : व [illegible] के लग्ने व्ययगे घ चावालिनेसौ
म्रेगे गुरुनो लसोद्व । सारगर्के पानी त्रिषष्ठ भागतो केन्द्रे शुभे प्रोमुगा [illegible] युगामाध्यसलूरर्द
गमुर्भे : सौरो व सन केन्द्रके । सौम्ये वीर्य गत्तो जमगते वे [illegible] वले लि मृपे दृष्टे [illegible] पारत्स वा
शुभ खलै मिधपं नद्र प्युते : । वेधा दक्षित पौव मध्यम पच दर्गो दपे स्थे प्रानो रिपु [illegible] खले
द्विपं चप्ता पार दस्त [illegible] दायुः स्मृतं । दर्क कील्ड जमक्षे रवौ च सखले स्वं दो विकेन्द्रे गुरौ
पे चापाष्ट्र [illegible] खलु खगे ।।४ चंद्रे व्ययो [illegible] के । एकदेगे गुरुभार्ग वौ तु खपारा : ५ [illegible]
प्रागेलग्नपे [illegible] प्राप्त विधौ व्यपा [illegible] रिपुगे [illegible] चा [illegible] पंचौ पृकं ६ लग्ने [illegible] व्यय पने धनारि
ग खला : [illegible] स ग्रहा : [illegible] लिगतप सन्न पो विपुतो वाद [illegible] गो वा क्षतिः । कें [illegible] दस्ये
गत्तो [illegible] रिपुस्थ [illegible] सपे : कुजा क्षि चितो लग्ने हीन व लोपु रो व्यपस्थ [illegible] तेचं [illegible] भवेत्तस प्राप्ति : ला
ग्ना [illegible] त्रिस्थ [illegible] । ४ चार्दमु [illegible] खर [illegible] विरामु : [illegible] घेष्टते : खरस [illegible] नवादि [illegible] खगे :
सर्वे [illegible] त्यं [illegible] तं । क्रूरा प्रास्य खगे [illegible] शेषगते [illegible] सीति वर्षं खलो कूर दें [illegible] मे स्थुर्मे [illegible]

93

पिचत पाजी वेद्दृपाहँ ह्रिम्पु ;।द्दक्षा।स्पलग्नग ताघ्र नेखलखगे ह्वीलें दुलग्नेम तिथा पोल्को
पगतागखिला चिवलिम ;बपम्रासत स्पान्मत्ति ; ह्वी खेंदु सखलंहि पं ह्वपतित्त मोस्तेलग्नप ;
स्पान्मलितिगिने घ्रकन गेनराकु। विज्ञे तेमस्पुक्षिने ; लाधि।एकोह्वीपगपाप चंद्र रखप ; केंज्ञे
मति।केंप्रोलग्ने ष्ठालखलेचसहगाप्ज्जिह्विद्रेखलेस्पाह्विपत। सर्पोकोनमुधंह्विते म्रोतके
भोवोपरागेजस्पा।नप्पावेखेलग्नेखलौबला।नत नुपमासत्र येनपपत्ति। मेरखोला घर्द्धलवे
।ना घर्द्दे लवेति। पोमत्तिरिहि ध्याका।कृतो ताकृतौ वं चे ह्रिहि जिने धतौ नखमिते स्वर्गे वदिकं
मितेचा।२२५२२।५।१।४।२४।।१।चा२।२।१।।।कें ह्रास्ने दुरखो। स्पष्ट गुरुभ जुमान्ता प्रन स्वेछिमुद्रे
द्र ; संधि चतु घ पेन खलपाद्गोनलोघ्पेमति ;।कें देघ मिस्तुतेगये र।प।चसक लेरिहं विनध्वे
द्वली कें मस्यग्रम्प मोक्ष मपारहि ते रिक्ष स्प सं ग स्वदा। ह्वर्दीस्प ; रखसुखोद्दलेखलरवेगो म्वाक्षं
तारि क्षह चं द्रे सखखो। त्ति ते धिचलनोरि ग्रस्य भेगेभ वेताजुत्तिरि स्पसंग ;। नम्मेपार्क पुते तनो व
सदृपादृष्टखले ; कें द्रगे प्रोला ल्पापुरखोपिकें द्रापम कौवि प्रादा रतनो। सर्पापरेतनुगे चखो। स
गपु रोघ्र धर्मात्मजे दौविपद्दिप्रोनी वलवेद्दपी दुरसगांडी त्रे दितस्वत्व कं। प्रापो ह्वि मस्य
कुर्मे ;ग्लानिपरितलघे चंद्रो ह्रामगेंर्भवे ह्विराचुबाक्षम दे विदुर्ग्रप धनाज्वस्त्रोखलो चेघादि। राह्नी द्रेम
पुतोच विरात्तिमित्तं सैज्य ; लिप्तौ तल्लग्नग ; पुत्रस्पारसनी वपुश्च वनवालल्पा पुरुम सदा लग्ने
केंद्रगवो वापेवगजचतुर्वि प्राप्परि दोस्तनो। षष्ठे द्रेप्रोच चतुरय चेत्र नसघुकोगृहोन्मोपदि। कम्पिह्नि
द्रगात ;प्राव क्षिप्रारद ग्रः जीलेमभे पौखलो ग्रस्य केंद्रग मस्तप्येच विवलें गेष्ठो धृते प्रानिते ; लग्न
पापक्षमवोल चेरखलम्पुते स ;सपूर्वि पातनो चुंभुंदे। त्तित जेपराकुरखलको। ह्विदे त्रेहद्वि को। छिद्रे पाः

95

रव्यातौ॰ जलधि जयोव्स्थितिकाले तत्तं चंद्रपापाधांकस्य॰ २४। आरोहि[illegible]णीति लं ज्ञायिपदीलाला वरोहि स्यो

रव्यातौ॰ होरावरौसम्यक त्रिविधा पुराजनै॰ कथिता। २५। आरोहत्रयपद्मस्त्ना चंद्रदशा सर्वकार्यकरी

आरोहदशाकठोम सौदः सर्वलोकवित्यातः। २६ अवरोहदशा माप्रे पुल बस्य पयपस्त्रियं याति। चंद्र

आत्वावदाल्पे प्राप्ति होरागतौ यदा। २७। अमृत[illegible]मान दवड्डूरवे रे वं शाखीयथा। चंद्रदशान्वितकाले मं

त्री नपसं मतो राजा नी स्यात॰ २८ देव द्विज मंत्र बोधन वान्‌ छेत्रयान्वितः कलागुणांगं धर्म कुरुते ल

क कुसु वं मे॰ फल वृद्धे वृद्धवान्‌ मिता धिः २९ रव्या ति मताय प्राप्ति वत्स दा लें[illegible] प्रजा न्वितो धीमान

दिवद्विजार्चिरतः॰ कोप कारी मदुसभाव॰ स्यात॰ ३॰ कृष्यादि कर्म कुशलः कफानिलात्मा जलादि क

मपरः। बलवान्‌ स्वजन विरोधी दिदालस्यस्वमा न्वितः कीर्ण। ३१। सामान्य मेतदुक्तं राशिप्रसेकमेंद को

न वस्ते। मेषा न्वित चंद्र दशा स्त्री सरव लाभं विदेश कर्म परं ३२ सी[illegible]ज विनाशं क्रौर्यं मलकृष्या पि विद्धो र

जं जनयेत। स्वेच्छागत स्वभूमि[illegible] वरकु डेर यस्य दशा प्रा प्तिः। ३३ आवकु रत्न सत लसम्पदः। त्रिया वलं [illegible]

मधुमांसा कुल त्रिकोण गे जे दशा चिता बी नरो विदेशमतः ३४ कृषि वि क्रयाधना प्तिः स्वजनदोषी व

फानिलार्तिः स्यात। वृषलाभध्य काले चंद्र दशा यां महास्र कोधन वान। ३५। द्विज देव मंत्र भावैः सपलै

पुवतिवल्लभो भवति। स्त्री वीर्यं संभृतो जननी मतृकरो निपापयुतः। ३६। पश्चाद द्वं दुःखमे पितुर्वि योगं पु

षीकुरुते। द्विजदेवाश्रित कार्ये मतिमान धनभोग वस्तु संपन्नः। ३७। मिथुने चंद्र दशायां स्थानात्स्थानां

तरं व्रजति॰ चंद्र दशायां लेखे जनमङ्कवि पद्मुधास्म वानर्थ वदित। ३८। कोति हीन कला[illegible]गुरुगा[illegible]

रुग्विरः। सिंहे चंद्र दशायां ज्ञाति धनाप्ति मनोरथं लभते ३९। स्वजन श्री[illegible] विकलांगो निपुत्र वा न

भवति॰ कन्यायां चंद्र दशायां विदेशगमनं जय स्त्रियो लाभं ४०। काम कलां स्वच ति निपुणां कुरुते स्वल्पार्थ का पि

सिद्धिकरं। चंद्र दशायां तुले स्त्रीकृत दोषाभ्यां नहानिः स्यात। ४१। लग्नो[illegible]ही वपलो दारिद्र्य वपाणां

मो कुः॰ वो॰ वीचदशायां नीचाप्तो व्याधिं वातगो[illegible]रनेक वंधं ४२। कुरुते दार वियोगं स्वबुद्धि परितापजं मनोदुःखं

वो॰ नीचा न्यूज चंद्र दशायां प्राप्तिनः मधिनो ल्पवितेष्टः ४३। क्रयविक्रया धनाप्ति मभिस्व नि रोग वानस्तपदं [illegible]

95

कुविषमसुतदारवर्जितं जनयेत। स्वक्षे चैव चतुरो गोवंध क्लेशाचितो निमानी स्यात ६ मिथुनदशा

यां नाम भोगशास्त्रकलाकाव्यगोष्ठिप्रीतिपर: ॥ कुविधन धान्यनाशे: [illegible] हानि [illegible] धना प्रीती

दिवसकरस्य दशायां चेंद्रगृहे [illegible] प्रियजन: ॥ स्त्री निर्जितो [illegible] मात्यपितृ वंधु विवर्जितो [illegible]

ती नृणां स्याद ७ दृष्टेत्र दशायां भानो रनेक वित्तानि [illegible] सुत दारै [illegible]

तिभासुरस्यात ॥ ११ ॥ कन्या [illegible] दशायां भानो: [illegible] धन [illegible] स्त्री जन

कोलोकस्य [illegible] ११ ॥ नीच दशायां भानो: कु[illegible] लभते विदेश गमनं [illegible]

[illegible]सा ध्वंसजं अपेत ॥ १२ ॥ [illegible] दशायां [illegible] धनं लभते: [illegible] दुःखं जनप

तिवरत्वं [illegible] ॥ १३ ॥ [illegible] भानुदशायां [illegible] पीड[illegible]

[illegible] ॥ १४ ॥ [illegible] भानुदशायां [illegible] धनाढ्य: [illegible]

[illegible] ॥ १५ ॥ मकरे भानुदशायां [illegible] धनदुःखं ॥ स्त्री दोष [illegible] दुःखं

[illegible] ॥ १६ ॥ कुंभस्थार्क दशायां [illegible] रोग [illegible]

जनवंधु वैरी स्यात [illegible] दशायां मीने [illegible] मान धन [illegible] पीडा स्यात [illegible]

[illegible]नरेंद्र जन: ॥ १८ ॥ अष्टमस्य दशायां भानो[illegible] वृद्धिकरी ॥ [illegible] दशायां [illegible] पीडा [illegible]

दोषवि वृद्धिकरी ॥ १९ ॥ पूर्व[illegible] दशायां यतो [illegible]

फलं पाति २० ॥ मातपितृदोषाभ्यां [illegible] दशाफलं [illegible]

लं चिंत्यं २१ ॥ यस्मा[illegible] दशा मातृपितृ [illegible] लग्न [illegible] चंद्र दशा [illegible] २२

होरासारे सूर्यदशाफलं ॥ इति होरासारे सूर्यदशाफलं ॥ [illegible] चंद्रदशा[illegible]

[illegible] संहिता [illegible] २३ [illegible]

गोत्रं गुरुदशायां रवौ चरति। सपत्नी सह स्वजनैर्हि रोगारिदुःखं तैलभक्तो। ग्रकटपतिराज
चेन्दशायां गुरुदशायां हि। [illegible] परोपतापी [illegible] धर्मकीर्तिधनः। भौमस्य मन्त्रेऽतलभतेजीवदशा
जेन्द्र रतिः ॥२८॥ व्याधि विना [illegible] सौर मित्रैः [illegible] संगतिं न [illegible]। मित्रो [illegible] जीवदशायां बुध
रोगचारि पुत्रधनविनाशः। [illegible] भक्तो [illegible] जीवदशायां मुक्ते प्रविशन्ति निःस्वं
पुरुषः ॥२९॥ विप्रभचपते [illegible] धनमहि [illegible]। सौरे जीवदशायां विल्लुपधर्मा [illegible] पुरुषः ॥३०॥
[illegible] दशा [illegible] द्विरो [illegible] दिनि [illegible] बन्धुवधादि [illegible]। [illegible] दशायां सूर्ये विचारति पुरुषे
भूपः ॥३१॥ [illegible] दशायां [illegible] यदा भवति। नरव [illegible] रोगी। सहभद्रलि च कामलो रोगः।
[illegible] रोगा [illegible] पनपति [illegible] दशायां [illegible] दोत्साहः पुमान् भवति।
[illegible] दशायां [illegible] बुधस्य [illegible] यदा भवति। तदा [illegible] भवति मनोरथाभिमतं ॥३४॥
[illegible] दशायां [illegible] संपत्ति। विदधति [illegible] धनरत्नमति [illegible] ॥३५॥
[illegible] पुरन [illegible] दशायां सौरिः करोति बन्धुमित्रसंयोगं ॥३६॥
[illegible] धनपुत्रदारबान्धवसम [illegible] संदधाति पुरुषस्य। रविपुत्र दशायां [illegible] दशायां [illegible] देहः।
[illegible] धनविनाश [illegible] कुरुते। [illegible] दशायां [illegible] विदधाति ॥३७॥
[illegible] दुःखानि करोति नेक [illegible] दशायां [illegible] विजयस्य [illegible] पदा ॥३८॥ [illegible] सौख्य
[illegible] धनलाभ [illegible] सौरि दशायां [illegible] विदधाति [illegible] ॥३९॥ [illegible] पदवी
[illegible] कलत्रसौख्यसंपन्नः। रविसुत [illegible] दशायां [illegible] सदा पुरुषः ॥४१॥ [illegible] मित्र
[illegible] कामसुखा [illegible]। सौरिदशायां [illegible] पत्नी [illegible] सौख्यलाभकरः ॥४२॥ [illegible]
[illegible] चुदिरि [illegible] मित्रबलाबलं। [illegible] दशायां [illegible] न [illegible] ॥४३॥

मलग्नेश पञ्चमस्य दशायां हि स्वभावप्रयातः नैर्धन्यं [illegible] योगात् स्त्रीपिदं चवापुनः ।४४। लग्नेजी
सुतलकृपफलः [illegible] कि गुरोः कर्मभाग्येदयिनां [illegible] सहिते [illegible] नैज नमस्कृतः । केंद्रे सौम्यानु
ग्रहगाय त्रयायाभिधानाद्यदेवस्या [illegible] वदन्ति अपने वित्तवां [illegible] ।४५। तुलस्य नदिशा [illegible]
स्यादशायां [illegible] विप्रचारी दशावधं कुरुते । [illegible] हिको गो स देवमहान
[illegible] निलनपस्य दशायां [illegible] बनिध दः [illegible] वीविनाम चिमरणं निः सं
पं कुर्यात् ।२। [illegible] नस्यगलामहि [illegible] कृत्या पुत्रीविमरलं कुर्यानिः सं
वंपुसः । [illegible] विवा । [illegible] नवकारिण दृष्टः स्वपाके र
दोगहः । [illegible] तस्याः [illegible] गमः । [illegible] कस्मान्मरणं सस्माचापि
[illegible] बले ।५। [illegible] रिःफे [illegible] वित्ते [illegible] सौम्याद्येभित्र वर्गे
[illegible] भवेन्नदा । [illegible] विवलस्य दशावदा । वलिनः स्यात्तदा भंगो नवांश नस्य
वां ।२। [illegible] चविजयीनलि [illegible] दशायां न भवेत्क [illegible] स्योच्चादिष्वपि चेत्स्यतः ।३। [illegible]
हो [illegible] दशाफलानि । [illegible] द्विजदेववह्निभयैः [illegible]
नप्राप्तिः ।१। मंत्राभिचारकुपालो वि चात कुपालो भयनि [illegible] । विख्यातः कर्मनिरतो धीमान विस्पष्ट
विषिष्ट ।२। [illegible] दारसुतस्थानवर्जितम्फलः । रूपवान पीनवचनो नेत्रोदरदन्तकर्ण
ह्यपात ।३। नृपतस्कराग्निपीडा [illegible] गोत्रनाशनार्थाः । सामान्यमेतदुक्तं [illegible] विशेषा चिन्तं फलं वक्ष्ये
[illegible] दशायां [illegible] स्तः । नृपजनितसंपल्लाभः पित्रार्जितवित्तदेशाकमो घः ।५३। [illegible]
[illegible] दशायां [illegible] सचजनविरोधं कुरुते [illegible] दायैर्यं समाप्नोति [illegible] दशा [illegible]

ग शनिवारे शुद्धे णापि शनिवारे वैः सकर्मबुधमित्रयोः भद्रस्य द्वादशमंस्कारा गुरुः वे
र इष्टेोपनयन महानाम्नीमहाव्रते विनाद्वादशभ्यन्द्राणीसंस्कारा गुरुनामंत्रेतनेइति नि
हे त्विलैरिति निविनेषुनर्भिर्वैणि रविसोमबुधगुरुशुक्रसोमेषु शुक्रपक्षगतसोम
र वासरेकार्यं कृष्णपक्षेसोमवासरेनिन्द्यः सौम्यान् अत्रनारदः शुक्लपक्षेतिथिषु
ह शुक्रेऽप्यन्तेऽपवासरे बृहस्पतिः सोमवारश्चिवपक्षेकृष्णपक्षेनिगर्हितः बुधवारः शुभःसो
क कः पापग्रहयुतेषुवे पापग्रहाणां वारासौविज्ञाणां शुभेषु वेः तथिपापाणांत्तमासूनोवि
३ शस्यद्वायेपात्रिंशुभयति ह्यानर्द्धाद्वादिनशकेर्द्वामिः वेन्याद्यैरवित्रिद्यान्येषुनाष्टिनो ह्या
न दिनेषुनर्वसपुष्यो शाकेन्द्रेष्ठा इतुंसरक्षेः पुनः केः हस्तिक्षितिभिः इनोहस्तः हरेः
श्रवणेः नामंत्रतिविभिः हस्ताच्चिभिः श्रवणाद्विभिरितियथः नथाचनारदः दस्तादि
ति तीन्यच द्वे मृगभातिशुभान्यतः चौलकर्मणिहस्तात्रीणि चविस्युभादिति पुनेकाग
म दिक्षुकाः अत्रचौलेमन्युराःस्युः स्तनेषसमेषत्रकोणारिक्षुकाः श्रोणीभोमःश
क वकेस्याप तमार्किः शनिः शुक्रः मसिद्धः पत्नेवनाः मन्युदायुति चन्द्रांशमामान्यफलम
स्फे वत्सिहेनात्रफलविशेषमनके जातिमेत्रमास्कात्रोतोगमन्यु स्पार्द्धूमिजेनया शुक्रेसो
द्वि

डीएी

११

यते श्रवणे वेधनि विद्धमाह अथ पादेवाले वे दोषन मपथमने श्वाविष्टहेः श्रुभायीति श्रेष्ठा
नेवेमात्र स्वामिभद्रः अनेन नोक्ता चोक्तामित्यर्थः । वनेमौंति उपमेयेनेविवाहे श्राविष्टहेः
शुद्धिपर्यन्तयतन्त्रयेत्रत्यात न्यजेत् नकुर्यादित्यर्थः नथ्याव मनुस्मृतौ उद्वाहव्रतहूलस्य
मानायदिरजस्वला नतानमंगलेकार्यं शुद्धोकार्यं शुभेच्छुभिरिति अन्यत्रहूनत्तलाभेकारि
कालिवंधेयंगालिकम्मके अलाभेसमूह नेभ्यावादोषन संस्कृते शिवमेस्वतन्त्रकर्यादृत्र
हन्याभयेकरी हेमीमाशांभि नांपमाश्रीस्वक्तालिपिनाचंयेत् अन्यत्रेपायसेहन्याभिषिच्य
शुभमावरेत् स्मृतिकोदकायोः शुद्धोमादयाद्गोमयुर्वकं मासेकमोपाश्रुद्धासप्तादितिर
श्रिमत्रशुध्यतीति उदकारजस्वला अथ वर्णादिशोधनमाहविशोधनयानवज्ञाणिलग्न
बलेचहृनेनैकेनाह कार्यंवर्णोनिनाशंकिं वानिनिरिक्तेनेवयेशुक्कसोमवर्गस्वज्ञादित्य
शाकेडामिनिनहविनन्तिभिभिमेचौलकर्मसूनेकांशकिं शुकानानेकविनिनिनिलामस्तुगा
मस्तुरामञ्जयाः नेतोन्व ११ रुद्गानयजगहशांशानौ ६ १५ गविमेधेचरिकाः ३ वर्गांश्चा
। लागादिभिः यथाक्रमेणरूनाशंकिंशानिशुचौलकर्मकार्यमित्यर्थः रनः सूर्यः श्रुरोभो
मः शुक्रिः शनिनेश्चित्यर्थः नरुङ्गं भवति विमेणागविवाहे वनियोगामौमवारे वेषीन

२

गत्वेत्यत्रो भ्रात्रो यं मलं ज्ञातं यो रिति अथ तन्मुद्वाहनिषेधमाह नैकस्मा इति एकस्यैव
गोपद्वहिन्द्वये एकोद्भवे कन्यकाद्वयं न दद्यात् सहजयोः एकोदरसंभवयो भ्रात्रोः ए
कोद्भवे कन्यके न दद्यात् न चापि मिथः परस्परं उद्वहनं वितनुयात् अथापि मैकदेशवर्ति
माह कुर्यादिति अत्रः नैकस्मै कन्याद्वयमकर्त्तव्य असमये पक्षिअन्तवधू वालाभ मन्तिकु
र्यात् न चाव नारदः मद्युद्वाहो नैवकार्यो नैकस्मै दुहितृद्वयं नैवैकजन्मयोः पुंसोरे
कन्यकेन कन्यके इति अथ पितृकुल निर्णयमाह नोद्वाहे सति निषेधपितृगडुः पि
त्रोः सपित्रोस्त्रियास्तनोर्भ्रातृवन्दिति अथ सकोनो पितृव्यस्य च अन्तेस्थान्यत्रा
त्यपेपितनको वा स्त्रीना न्यान्यये ःहा ११ ह्री ३ हें । स्लो न रेविद यते हिंदवना न्याकृ
वित १९ निषेधे पि सति तु यः उद्वाहे न जगद्धुः कस्यामन्यां पित्रोः अस्कोनो मन्त्या
मातावपितावृपितरौ तयोः अस्तं नो यागानो उल्को तिः उनकैमांतयांसन्त्यां इत्यर्थः
कथं भूतयोः पित्रोः सपित्राः पितरौ च पितरः मातः पितरौ पितृपितरौ इत्यर्थः नः
सहवर्तमानौ सपितरौ तयोः सपित्रोः पुनः कस्यामन्यां स्त्रियाः अस्कोनो मन्त्यां इदं
द्वितीयविवाहादौ ज्ञेयं एवं सतोः पुत्रस्य भ्रातुः सहजस्य अनूढिनस्ततः अपवितो

३

हिं नांतरितेकालेमंगलेकुर्वंत नयथोक्तं एकोदरयोर्भिन्नामेकस्मिन्वासरे पुनः रःनः
विवाहं नैव कुर्वीत मंडनोपरि मुंडनमिति अथवाप्येकोदरेपि नस्थानभेदेन पर्वतेन नद्योनदि
नेदशे मंगलविंनकृयात् ज्योतिर्विदाभरणे एकोदरयोर्वरयोरेकदिने नोद्वाहतो भवे
न्नाशः नयनं रएकदिने प्राहुः सकटेन शुभमिति सार्ङ्गःधरोपि नयनं तरेपि शुभदं
पृथुशैलरोधेऽति एकोदरभिन्ननाम्नयानतरे रत्नीदं ताव नस्याद्वर्षयोर्जयने तोयमयोर्नि
षिद्धमनयोरेकत्र कार्यं जगुः नैकस्मिंडुहितृद्वयस्य सहजयोर्नैकाद्ववेकन्यकोरद्वाड
हृहनेमिथोननत्रयात्कुर्यादृसंपयनः १८ अथवाप्येकोदरयोरपि जनाद्वयानतरे मंगल
क्रितन्नयात् मंडयोस्त्रीजनात्रयपवृत्यमरः उक्तं ज्योतिर्विवरणे नृपतिषिद्धं लग्नमेमा
सेसेकटेमहूर्ति एकोदरसंकायवयोरेकाद्वैमिन्नमंडपेकालशेति अथोवायएताएवति
रांयमाह उहेदमिति यद्यस्मिन्विवाहादिविधयेऽरेहमेदहूसन्नाधुक्ते बुधेस्तारनया
योरेसे सकलानुरूपयोज्यमित्यर्थः अथ यमलयोर्विशेषमाह नोयमयोरिति यम
योर्यमलयोः उद्दंनोलिखद्वे अनयोर्यमलयोर्मंगलं एकत्र एक वत्सरएकवासरेयक
मंडपेकार्यमितिमनयोजगुः उक्तं च यद्यस्मिन्वत्सरे वैवासरे मंडपेतथा कर्तव्यंमे

सेवासुश्रूषा मान्या पतिभक्ता हृदयवना गृहार्थं वरनालिन [illegible] भेम यमाजेवा ४ सुल
लिताधर्मरता नारी सर्वे महामती पतिप्रियासुता श्रावने हभेम यमाजेवा ५ कलश
दुःभेगाकशा स्वतपुत्रा लिलाजसा इच्छावृत परिभ्रष्टा रोद भेम यमाजेवा ६ पतिभक्ता
पुत्रवती वरसंतानमोहिनी जलावागात्र वकावाद्यादिति भेम यमाजेवा ७ पतिप्रिया
पुत्रवती नानाभेगवती शुभाः स्वकर्मनिरता दत्तातिथि भेम यमाजेवा ८ पापभर्त्स
नामेष्या कोपिनी निर्हृणालसा क्षमावापी सदुःपुत्राभी जेगेम यमाजेवा ९ निर्हे
ष्यायेगर्भे पुत्रा सर्वदारोगपलोलना पित्स्वेष्मरतामान्यापित्तभेम यमाजेवा १०
परकार्यरता दीना दुःपुत्राक्रेयभागिनी मलिनाककंपपकुहाभाग्यवर्तेम यमाजेवा
सज्जावती धर्मरता निर्वैरामित्रसज्जिना सतीमान्त्रगृहासक्ता अथमेहे रजस्वला ११
निर्हेष्यावृति विभवा पुत्राद्याभोगभागिनी सथान श्वानकुशलाहस्तेम यमाजे
वा १३ चित्रकर्माभोगिनी वकुशलाकृपविजये निर्कीर्णकामा ज्ञरताव्यानहृभेम
यमाजेवा १४ बहुचित्रवती नीककककसत्याशिल्पकर्मिणि पुत्रपात्रवती साध्वीवाग्
भेम यमाजेवा १५ नीचकर्मरता दुःशापानसक्ताघरप्रिया विपुत्रामलिनाकुहाहिंदे

या देवस्थानान्यपि समवेक्ष्यलयेमेति पश्चयोगयाह इत्येतस्मिन्वदे पिलिङ्गानि अन्यत् स्त्री
कोणेऽनन्तपदेवर्तुने नन्दमार्गः कथंकूपदेशोस्ति सन्तकुलसितो न भवति शक्तिमार्गे पिद
ष्टते सर्वजनसेवारोहेमे शाक्तमपिहि नसिद्धं सर्वं शाकोक्तं बहुभाषणान्त्यर्थं स्यात् एवं तदुक्ते
वहुभाषणेन नाधिकाधिकदोषविवर्जयोक्तमितिन सेवः वेलाफलमाह रात्रिमध्या
पराह्नाऽस्तमितौ: पोसिद्धाः मध्येहि अपराह्नस्तथा विभक्तस्याह्नस्तनीयाभागः एतेवस्त्रागः
कालानशुभाः अर्थादन्यासर्वाह्नमध्याह्नाशुभो उक्तोव पुत्रिणीस्तुभगापुरायाः सर्वाह्न
पारजस्वला मध्याह्नेन शुभमथाति: स्वैरिणीवा पराह्नके मध्यायाम भयोवे श्यानि श्याप्या
विषवानस्येति नक्षत्रफलमाह मिश्रोग्रामूलनीदरणमिति मिश्रकृत्तिकाविशाखे ३
ग्राणिसर्वाश्चपभरणीमघाः अमूलनीदरणानि मूलरहितानि तीदरणानि अश्लेषाद्रेषा
र्द्राः इत्येतम नक्षत्रदशके नस्तुभे अर्थादन्यानि शुभानि तदुक्तं नारदीयसंहितायां स्त्रीपु
ंसः सुभगापुत्रवती सौख्याल्विनाश्चिताः कलाधिका मानवती वाश्विन्याश्वयमानेवा
ः शीला मैत्रिणी स्वस्थमर्यापानननन्यराः परश्रेष्ठाकाकवेश्याभरण्यां यमानेत्वा २ अ
र्यांपुंश्चली वेश्या भर्यापानननन्यरा मेध्यामननयजावाधिवद्भिमपयमानेवा २ सर्वे

यदि विद्वेहवुधयगरुमशुक्रालेखांदि तोतस्मिन् स्फुटध्रुववपर्वतिमेनेत्तैः कलतेमशुक्र
यते स्पष्टयोगेमनन्तयोगे गुर्व्यानरपस्मिद्ध स्फुटतिकेंद्रादिभ्यागो शोधनानियाथत्र
स्फुटादिनानि स्फुटतिकेंद्रव्यापालि यस्मात्सम्फुटतिकेंद्रादिभ्यये तस्तन स्वगेवतस्मिन्भि
घकवैधः भेखजमावरेत् कुर्यात् शोध्येलग्नवलेमाग्वन् तथोपपदानमाह तदिति तदो
घयोरन्तानेतरोकेमदोद्दयात् कथंभूतेरहविष्फवेडनतयेमदोतने प्रयनतत्रवुधयवि
दरिते भ्रथरक्षमावणयोविशेषमाह भ्रमस्कमावादेकस्मातः श्रुगाः ह्वते भ्रनयोः क
मेरुयंकुजयोरहिविमेश्रावरेत् कयोः मनोः रहानयोः सूर्यकुजयोः केंद्रस्था
मनोः तथावाकं मंदारववर्जितेवारेवर्गतिमम्फडप्रुवेः सूर्यसौम्यैः केंद्रगतेभैषज्यो
न्यादनेहिते रुक्मावुकुनेकुजेकुर्यात् तद्देयथायामयापिवा कुजेकेंद्रेयवामदेर
वोवाविवेलेहमेवणक्रियाकुजेसूर्यकेंद्रगतेनहिनेहमेशुद्धेघहेचसक्रुरेववलग्न
युवस्तो भ्रथमसंगेनरोगादिवसानाहहन्तोद्दैन ॥ याम्यादित्रयवायुमूलजलया
मानोदहस्तोत्तुभेशोन्यानहिपयोन्लयोः ९९ नेव ९ दिनेरन्यत्रकन्यपाविलक्क भ्रादित्या
नानिलऋवोन्मपिन्लभेशुकेंडवारेगदस्यकृत्स्नानमनिहनिहमशुभेमादोवलात्स्थि
7

मे ॥३८॥ याम्ये भरण्यो अहिर्बुध्न्योत्तराभाद्रपदे वायुः स्वाती मूले निरृतिः जलपः शतभिषा
का उपांत्ये उभा इंद्रो ज्येष्ठा हव्यः प्रसिद्धः अनुराधा अश्विन्याद्यश्च गणे नक्षत्रेषोः स्वर्षेषोऽत्र
शीर्षादिभिः विरुद्धत्वात् अन्यत्र अन्येषु नक्षत्रेषु फलं न वर्षादिभिर्विरुद्धं भवति यत्तस्योति
षार्कादिभिर्यथा किंचिद्विरुद्धं कोष्ठादिभिर्यथोक्तं तत्रैषु नक्षत्रेषु ज्ञानेन स्थानस्यानुरूपं येषु
चक्रेषु वर्णादिभिर्दिनैर्ज्वरः फलं न कथनं फलमत्र ज्ञानस्य विरुद्धमित्युक्तं कश्चिदन्यथा फ
लं दर्शनात् तथा येषु येषु नक्षत्रेषु सप्त भिन्नेषु भिन्नेष्वेकादशादिभिर्दिनैर्ज्वरमोचनमुक्तं न
फलमत्र यथा च नवदिनैर्विरुद्धमित्युक्तं ग्रंथलाघवाय स्वल्पान्तरत्वात् तथा च ज्योति
षार्के सप्ताहाद्भवति नैरुज्यं हृदस्य स्तु नाडीभिः कृत्तिकासु नवरात्रं शोधयेत्साध्ये पञ्चदश
रात्रेर्मृत्युमाहि अथानन्तरं रोगमुक्तस्य स्नानमाह आदित्यपुनर्वसू अहिर्बुध्न्या श्र
विलः स्वाती अश्विन्यादीनि तृतीयानि श्रवणे रेवती पितृभं मघा अश्विन्युत्तरगणे शुक्रे इं
दुवारे स्नानं सोमवारे गदन्यक्तस्नानं रोगमुक्तः स्नानं च निषेधात् नंदिकं च कर्तव्यमि
त्यनेनाह अश्विन्यादेर्हस्तं पुष्यात् कस्मिन्नपि तुलायां कृत्स्न रविवारे सलिलः पाप
ग्रहः अस्तं यस्य न च यथा नक्षत्राणि स्थिराणि च नक्षत्राणि स्थिरं लग्नं सप्तमे पापे सत्यो नार्थः तथा

वाङ्के वैधृतौ व्यतीपाते च भद्रायां पितृसंक्रमे रोगमुक्तो नरः स्नायात्कुवारेपि तिथौ ष

षु शुभेतरयुते शीतांशौ शुभे च सम्भान्विते सौम्यकरपुनर्वस्वश्विरोगस्नाने रिमन्त्रयेति वेद

बलेमर्वबयोन्ते कुर्यादिति भरणीमघाद्रान्ते नवेदादिबलविशेषे मोहमाधुरित्यत्र वेदब

लेक्षुविते यतः श्रयावोगर्भाधानेमाहितादिभिरुक्तेनत्सर्वकर्मस्वग्रहेतेषे तथा चोक्तं साई

स्नायाद्रोगविमुक्तः स्वशुभयोगसंक्रान्तिनक्षत्रयोरिति अथ द्रव्यव्यवहारे वृद्धिमेकेनाह द्रव्यं

संव्यवहारतोलघुवेरैर्योर्ग्ये नरोगेषु भुपेयमी ४ ब्रा ८ स्मनगेः पुनस्यहणेहस्तो विकः

कुजः संक्रान्तिर्भरणी त्रिपुष्करयमो कुभान्ययोः संदमाहद्विशेति शुभाविद्धनरहपकु

योद्वाणनतस्थिर १४० द्रव्यस्तवर्णेणापिसंव्यवहारतः कुमीरव्यवहारेणालघुवेरैने

लवैः योग्यंरयमित्यर्थः कुवरोगेवरलग्ने कास्मिन्सति बुधेयमीहाप्यात्मजगेसति प

र्मानवमे शुभग्रहमस्थानमनः पंचमे षष्ठस्थानमस्थानगतेसतीत्यर्थः अत्यन्तसुवोक्ते

तेयं अथानन्तरं तत्सद्द्रव्यस्य हरणे पुनर्ग्रहणे तस्मिन्विषये हस्तो न तत्रे । रविः रवि

वारः सोवुधः कुजो भौमवारः संक्रान्तिः सूर्यसंक्रमणादिने भरणीप्रसिद्धा त्रिपुष्करयो

गः यमो यमलयोगः त्रिपुष्करयोगयमलयोगौ ग्रन्थान्तरप्रसिद्धौ रत्नमालायां विष

यवगणोपिहोभद्रा तिथि र्नीयते स्वग्रहप्रानि स्वा पुत्राणां कर्यं चन वासरे स्वनिमि
त्तः सोपेयोगाश्विपुष्करसंज्ञकजन्मादि कुंभांतियोस्युः मासः पलिहापंचके हरिहे हिया
गोपिस्वभः स्वस्वाद्रसोत्रस्वकोपद्भगृहेणशुभाः विहृते उस्वाद्येपहणकुर्यात् तत्रसिंहा
स्यात् तथाचोक्तं वरः त्रिपेश्वरे लेशे तु येषस्वता हमे अवहारात्स्वाद्यमयोगोस्वनिधिः
स्वतः भरणीपामग्रहेकुर्यात् पंचकेनैवि पुष्करे यमलेहि गणेयोकेरात्रिहस्यादिकेशुभे
स्वात्मेभिकुर्वीत नरेयं शुभवासरे कृत्तिकादेकुजेनकुर्यान्नवयं सोमनंदने हस्तेकेवारे
सेकांतोयदृणात्स्याच्छलशुनक हृद्दियोगेन यात्रेयस्माश्लेषदंतकारयेदिति अथ ती
क्ष्णादि पुनर्ह्रादिद्वयास्वाश्वमाशिमयाद्द्यानिलेपहस्ताद्देनाहं नीतोणायुगवमिस्ववायु
पुथनेनद्दादिकेनेतिकांडिआनेत्रि ३ल ० पोषयोनेगतमेतच्चांतुस्वशेविपेन विषा
गोहूवविष्टदेवतिसिमेः षष्ठीचामूलफवैस्कंदप्रोवत्सकांबुधेः स्वनल ४ ला १०
ब्रांगेतहू लगापयेत् त १४। नोनातोगायुफवमिस्वातिस्वेतोक्तानि वायुःस्वातिः प
पुनर्ह्यादिके पवनेन्द्रप्रमुक्तविनि चित्रादिकेस्ववर्णाहिद्वयानेतिगच्छति तथाकांतरो
हिणीनक्षत्रानभेदपूर्वनक्षेत्रच्छमेवतस्मेके समनि २१० पोषयोः गतनयति अथ

इदानीं लेपमाह चेत्यालुरैत्दोलितिपेन यन मिश्रन्तुषेयाः श्रेतेद्रादशो श्रेवृध्वनार्थे ग्रनयोः
शुद्धिः पापग्रहरादितं तस्यामन्यां विधेन लितिपेदित्यर्थः तथा चोक्तं मापारगेण्यनीतो
मुख्यान्यादृशेनलभ्यते इदं मयुक्तं निर्विमं चेत्याह तारदः इत्यादि अथ तन्त्र मिश्रादि मेत्र
विद्यासाधनसहूर्तं तथाह तत्रापि पापग्रहर्तं मन्त्रवाईतारह विद्यामिति विद्यामंत्रविद्या
योक्तवन्नवद विद्याक्रमादौ विद्यामौ स्वक्रमादौ इत्यायुक्तेः तथा स्वदेवतिथिमेवेष्टदेवति
थिनत्त्रत्रे साधयेत गुरुमुलोत पट्टीयात इत्यर्थः तत्रश्चाराधोक्तं मंत्रग्रहणेन त्वयाप
दोषो नास्ति मत्तस्वदेवतिथ्यनेनैवपरिहृतः तथा चोक्तं मडभवसवकविमेवाग
केषांमसक्रिया कार्या विद्याक्रमेदो वा स्वदेवतिथिमेषुव अथ तन्त्रलागपणमाह ह्री
शौविष्णावामूलंमश्विहं ऋवाणिर्धाक्तानि मह्वनिरक्षीकानि अश्विनीप्रसिद्धा इत्याः
पुष्यः करोहस्तः श्रेषुयः शतनारका अभिनेताः श्रेष्ठिपान् पादयान् रोपयेत क
स्मिन्स्थजलावाज्ञांगे संगग्रहः सज्ञांगं संगलग्नं तस्मिन्जलचरराशिस्थेदोवानतन् अ
ऽवोगमुच्यते जलेचावचजलावेशोभनेजलावेपश्यन्तत्स्थजलावे तच्चतन सज्ञांगव
स्थजलावाज्ञांगंतस्मिन शोभनेपापग्रहरहितेजलावेवव्यर्थे स्थामेयस्याज्ञांगस्य

नस्मिन्त्रिनयोः शेषंपूर्ववत् अथवापीकूपादीनांमाहूर्तमाह उत्तराहस्तेहरित्रयादितिह
येन्मृदैमूलसमगाश्चयोमैत्र्याक्रेसूलग्नौः सितेदशमगेसिध्यंतिमहामखे गजेबाणश्रवणत्रय
फवसुतिथैः सुकेन्द्रायगैः २ १ ५ ३ १० ११ सौम्यैः शान्तिकपौष्टिकेस्वच्छर्मेऽरनैः सूर्य
मोंटये १५२ उत्तराहस्तान्येकादशामेयात्रिदेवीकानि हरित्रयश्रवणे अदितिः पुनर्व
सु हयः अश्विनि ईज्यंपुष्यः पौष्णःगाहयोजलाशयाः सिध्यंति केः तेन्याक्रेसू
नगौः तोयपः ईज्योगुरुः अत्र चंद्रोजलराशिस्थ एतैस्तलग्नगैस्तैलग्नगतैः क महारे म
हरुवासरे इन्यर्थः नक्षत्राणि हस्तस्वातिपुनर्वसुमृगशिरोमूलाश्विनीरोहिणीह
स्तः पुष्यधनिष्ठकं शतभिषक मित्रोत्तरारेवती एतेषु श्रवणाख्येतेषु मकरेलग्नेव
कुंभेवृषेवावापीकूपजलाशयादिखननेशस्तमपाकेदिने अन्यचोक्तं सर्वतोयाश
यारंभः कर्तव्योविवलैःखगैः लग्नस्थे च तथाजीवेलग्नमध्यस्थितेखगैरिति अथोत्त
मायांनयानदर्शनं शान्तिकपौष्टिकेचाह गजेबाणश्रवणत्रयमृदुफवासुतिथैः नक्षत्रे
गजेचारागजदर्शेनकार्यं सुगमे पुनः केः सौम्यैर्दृष्टिहिबुकेन्द्र १ ४ ७ १० प ११ गैलग्नात
हिकेंद्रायगैः शुभग्रहैरित्यर्थः शेषंप्राग्वत् शान्तिकपौष्टिकेआह शान्तिकपौष्टिके

यत्नेरवनतत्रैः अवयवत्रयादिभिर्विधेये कथंभूतैः रेतैः मधुरभैः चरनतत्रमहितैः
कस्मिन्सुधर्मोदये शोभनः पापग्रहरहितः धर्मो नवमे ... सप्तमपरैः सकलसौदयस्य मनया
उदयो लग्नं तस्मिन्निति अर्थः शेषं स्पष्टं वत् अथ श्लोकेन द्वितीयमाह दिव्यं नैव मलिम्लुचे
विधुसिते नाले रवावष्टमे मेदा... खलोदये स्थिरतनौ कर्तव्ये दोन्यथा श्रीशैल
ग्रहणायने षुविषुवे संकीर्णजातावृथा कृतं तु स्वर्गं वक्ष्य वेशनगयागोरात्स्य नित्याविके
॥५२॥ मलिम्लुचे मलमासे विधुसिते नाले विधुः चन्द्रः सितः शुक्रः ईज्यो गुरुः तेषां अस्ते
वियोरस्तः कस्मात् भवति रवावष्टमे गोचरेण सूर्येऽष्टमे सति मेदा... शनिभौमादि
ने खलोदये पापराश्युदये यद्वा उदये खलः खलोदयः तस्मिन् स्थिरः तनौ स्थिर
लग्ने दिव्यं नैव कुर्यात अत्र दिव्ये कृते सति अदोदिव्ये अन्यथा विपरीतं स्यात अ...
वादिनो जयकारी इत्यर्थः अर्थात् अन्यत्र कर्तव्यमिति सिद्धं लग्नबलेऽप्यागवत् अथाग
रुक्तयोर्मोक्षदोषः कुवकुर्वे नास्तीति तस्मादिहवृत्तेनाह श्रीशैलेति श्रीशैलः प्रसिद्धः
यत्र मल्लिकार्जुननामधान लिंगमस्ति ग्रहणे चेन्दुसूर्ययोः अयने दीवाणोन्तरे संक्रा
नी विष्णुरस्य मेष तुलासंक्रमः संकीर्णजातिः हीनजातिः उपाकृतिरुपाकर्म उत्सर्ग...

स्यामन्नर्गः वधूप्रवेशनेप्यसिद्धं गयाप्यमिश्रा गोत्रागोत्रावधी नित्याधिकेमतिवर्षेक्रिय
तेयथानवरात्रे ईशानादिबलौ हरेः शयनपर्यावर्तने नैत्यकेयानेजीर्णेगृहे वरोहदम
नारोपपवित्रार्पणे बालभोज्यविधौ नजीवसितयोर्मूढत्वदोषाः षष्ठिकाम्नुमाहावरयायणे
गादितो गर्भादिसंस्कारेष्वपि १४४ ईशानादिबलिः ईशानबलिः श्रमिश्रा श्रुहिबलिः सर्प
बलिः हरेः शयनपर्यावर्तने विष्णोः शयनमाषाढशुक्लद्वादश्यांभवति पर्यावर्तने
भाद्रपदशुक्लद्वादश्यांभवति नैत्यकेयाने नित्ययानमे जीर्णेगृहेप्यसिद्धं गृहवरोहः दम
नारोपपैष्णी पवित्रारोपणोत्सवाद्यणे बालभोज्यविधौ बालभोज्यहूते शिष्टकोपवगार
पाल्लरनाम्नामासानोत्कृष्टादेषमाषिका माहिपोषमाघफाल्गुनानाकृष्णादिष्याउत्प
यः उत्सारः पुत्रोत्पन्नपादयः श्रेष्ठकथावरणेवस्तुपावणे गुरुजीवसितयोरस्तकुश्क्रयो
र्मूढत्वदोषो लतदोषो नगादितोनोक्तोत्यन्निमितिलिशेषः यथुपचक्रमोक्तेनतमूढत्व
दोषोनास्तीत्यर्थः न केवलमेषु गर्भादिसंस्कारेष्वपि गर्भाधानादिसंस्काराणांनोलिखुसंस्
संस्कारेषुमूढत्वदोषोनगादितः गर्भाधानादि ... केयथापिमागुक्तेनथा
पञ्चमसंगादके नयावदणां नियमानेन्द्र ... जीर्णेसा शानेपरिधानके वधूप्रवेशामांग

येनमेषो वृषकर्कयोः भृगुः उपालकमोन्मनेनेव पविवरमनाथिनो श्ववोरः सहेमेतः सभोल्ले
वलिरवृका ईश्वानेखञ्चलिर्विश्रोः श्रपनेपमिवर्तने कुर्याकुवस्थगवेमौञ्जीपीतिविनिश्च
यस्त धर्मपटीये गोचरवर्णागयायाव श्रीशैलग्रहणाद्ये अपनेविष्णुवेवैवचानमोस्यवते
पुव उत्सवेषु वसर्वेषु मासमेन कनकमेस्व सुगास्वेनृगणे श्रेवमोच्चदोषो नविघते कालेन
गोये नेहेपपुकेनयाजोवेसिरस्योवहृरस्यातो कार्यावेव स्वेत्यर्थो यत्नहे कलपमेनः स
स्पपुराणे मोवेपिवसकर्मत्याभिषजातिः क्रियाः शुभाः स्वेनपकार्योवलाः क्रियाश्चाला
न्कानवेति अथ जन्मर्क्षेयात्रानिषेध येनकर्मनिषेधव समापवादे हृन्नैकेनाह यर्वोरत्नमयः
पकत्तयजन्ममासेषु जन्मर्क्षे केनाम्र्वोभ्रमारोपेर शैनर्यात्रोरागयाभ्यासने पञ्चाघाटमहम
वस्थाशावेषु प्रत्यकमेन नेयहर्षोधिकलेविने भवतिनन्धोरागयानोन्यतः १५५ शुकेन्यपुः
लमयोत्र्यधिकः मासः स्वयमासः जन्ममासो जन्ममासः तेषु जन्मर्क्षे केजन्मनक्षत्रे यद्धे
यमेनोयामरर्शनानविभिनेन र्याच गच्छेत् कार्यात्मनेगोरागयाभ्यासने गोरागया
शेने सरेवकुर्यादि मर्थः येनकर्मनिर्धेपमाह यष्ठिति यशुगरूमकालादिश्राघाटमहस्यवि
गायनेश्वपियर्षादिकलेविने येनकर्मभवति नन्वेनेन गोरागयानोन्यतः गोरागयपोः

15

दैवकार्यं श्राद्धादस्य शुक्रदाद यथादिकार्त्तिक शुक्रदाद गीर्थयं नेविम्युगयने तथावोक्तं यत्नेवाय
त्वाहद्दे शुक्रे बाल्ये स्तंगते मलमासस्वैतालिवर्जयेदेवदर्शने व्यासः अधिमासे जन्ममासे नष्टयो
गुरुशुक्रयोः तीर्थयात्रा न कर्त्तव्या गयां गोदावरीं विना भृगुः मलमासे अनाहूत्य तीर्थस्नानं विव
र्जयेत् स्नानादि देवतादृष्टे शुचिः स्यात् नष्टे भार्गवे तीर्थविदे गुरुशुक्रास्तादिदोषः मोक्षोपस्ती
र्थयात्रायां अस्तं यातिनामे व तत्त्वैः सर्वं गामिनो पितृकेतु गुरुशुक्रास्तादिदोषः शुक्रास्त
मने चैव देवेज्ये न्यस्त यैवच एतत्कार्यं विडघेत न यथमेवतस्वैर्विना मोक्षपुः मलिने जन्म
मासे वा मौढ्ये वा गुरुशुक्रयोः तीर्थयात्रा न कर्त्तव्या गयां गोदावरीं विना मेधातिथिः अस्तेग
गुरौ शुक्रे पुष्याषालाधिमासके एतत्कार्यं न कुर्वन्तु गयां गोदावरीं विना एतत्संज्ञया एत
कार्याणि सर्वाणि न स्नानजपादिके वर्ज्यं शुक्रेस्य योरस्तेगयागोदावरीं विनेति इति श्री
मुहूर्त्तमार्त्तण्डटीकायां मिश्रप्रकरणं समाप्तं ॥ [illegible] विशाल [illegible]
कीर्त्तितः [illegible] तत्काले [illegible]
ले सर्वमारायणके [illegible] फले [illegible] दोषसंगात् [illegible]
[illegible] पर्वाणां [illegible] तिथि [illegible] पापाधवस्मेकमा

अथ मघोवृद्धिः १ अगस्त्येयमः १ गणेशः १ कौशिकोयमः २ शुक्लविरागतामाकौमुद्दपोदश १
१०।११।१२ पौषमाघेकृष्णनागश्रद्धा १४ विषहगंकाणगस्यः कीर्तिताः २।१४।०।३॥ १४६
पर्वस्वमासरात्रिमा किलनालपर्व श्रद्धादिषुक अग्रेमलिपत आदिशुक्लदशी नाम्यापु
कायुक्ते चतुर्दशीमलिद्धा इतितिथयः वतमतितथयः मध्यादिपतलक्षये मधुश्चैत्रः तदादि
मासेषुपक्षद्वयेषु शुक्लकृष्णयोरव्यतास्मिन् अनध्यायाः स्मृः कीर्तिताः कथिताबुधैरित्य
ध्याहारः अथायन्याह चरसंक्रमाः चरराशिसंक्रान्तयः मेषकर्कमकरतुलासंक्रान्तय
इत्यर्थः मधुश्चैत्रतस्मिन्वृद्धिः वृद्धिसंज्ञाकलितथिस्तृतीयेत्यर्थः शुक्लेमासेज्येष्ठेमा
सेपमः द्वितीया अत्रयकरणेशुक्लकृष्णपक्षयोनिर्देशोनदृष्यतेतत्रशुक्लपक्षतनलिपि
लेखः गणेशेषाश्विशुक्लतृतीयाशुक्लानपुनः अश्विनः कृष्णपक्षः द्वितीयाशुक्लविर
गाख्याकाः शुक्लविनायकः तस्यहर्क द्वितीया आषाढदशमी अर्कोद्वादशी त्रयोदश
पि आषाढशुक्लद्वितीयादशमीद्वादशीत्रयोदशीत्यर्थः अथमार्गमासेपौषेकृष्णन
गश्रेष्ठोकृष्णसप्तमीनवम्यो ईषद्गंकाश्रागस्यः २५: आश्विनः तस्यहर्क द्वितीया अको
नवमी आषाढदशमी अग्निस्तृतीया आश्विनकृष्णद्वितीयानवमीदशमीतृतीयेत्यर्थः

पौषेश ॥ स्वातिनाहगंकमनुयो २ ९ १ ने कुलमवेदादिह ९ १२ माघे कार्त्तिकहगदय
१२ ॥ ४ ॥ २ स्वातिनजावाहुकरएवीयरा: २ । ९ । ७ ऊर्जे कार्त्तिकप्रवरा: २ । ९ ॥ १ ॥ १२ अमितनाहवि
प्रवसूर्या २ ॥ १३ ॥ १ नभस्ये: श्रि: १ कुलहगदिति प्रवनवमीत्रयपमोन्य: प्रवरा ।४। १ पौषेश: पौ
षस्येशा: एकादशी शुक्ला नपुन: अमिता कुलनाहगंकमनय: द्वितीयानवमीसप्तम्य:
श्रेष्ठफाल्गुने कुलवेदादिहक वेदोनवमी अदि: सप्तमी हक द्वितीया पंचोसमाहरा:
वेदादिहक कुलबतक वेदादिहक बतपा कुलनवमीसप्तमेवद्वितीयाश्रन्वर्थ: माघे
कार्त्तिकहगदय: श्रेके द्वादशी अश्विनत्रयी हाद्वितीया अदि: सप्तमी एते शुक्ला: नपु
न: अमितजावाहुकरएवीयरा: अमितजा: कुलपतजा: वाहुकरएवीयरा: वाहुद्वि
तीया श्रेकोनवमी एवीयरा: अमितजा: कुलपतजा: वाहुकरएवीयरा: वाहुद्विती
या श्रेकोनवमी एवीयरा: सप्तमी ऊर्जे कार्त्तिकीहंकप्रवीप्रवरा: हाद्वितीया श्रेको
नवमी रविद्वादशी ईश्वरएकादशी एते शुक्ला: नपुन: अमितजा: कुलपतजा:
हविप्रवसूर्या: हक द्वितीया विश्वेत्रयोदशी नवमी पंचेषया पंचाक्षरात्री श्रन्य: शु
क्ला: श्रवा: श्रवणा: भाद्रपद शुक्लश्रवणारन्वर्थ: अथ षोनिर्णयं वहतैके नाह ॥ पौनया

यतिथिः सर्व्वदिवसेः स्नात्वाञ्च हुत्वाग्निं तोऽन्यस्मिन्वाद यतः चतुर्दश्यां तो ग्रहे हृनेवाध्य
येत् पर्व्वाग्रादिपुगह्मीतिवतिथिन्नैत्यकं वशात्स्वाध्यायतो वेदोगानि समभ्यसेद्वनिरिवलेषकं
पठेन्नैत्यकं ॥१८॥ यः कश्चित् अनध्यायतिथिः सर्व्वदिवसे स्नात्वा च हुत्वाग्निः स्थात्
श्वत्सूर्व्वदिवसेष्वलवेदं नोसंपठेत् वाऽन्यथा वाश्वन्यस्मिन्दिवसेपरह्नि वसेदात्तत्रयगतोभ
ति श्वस्मिन्दिवसेष्वल नो संपठेत् पर्व्वाग्रादिपुगह्मीपूर्व्ववक्ष्यदविभागः इतिवचनात्ति
थिस्वकाः पप्रुश्चनेतरोकेपुअनध्यायेषुप्रात्स्वाध्यायतो वेदोगानिसमभ्यसेत् स्वगमे नि
रिवलेषु सर्व्वअनध्यायेषु उक्त पठेन्नैत्यकंसपठेत् उक्तमितियथाश्रमावास्यायाश्चतनस्मन
येष्वाह तिसूर्व्विकागायत्रीम त्यागवास्मह्रिविवागतोद्योः पित्र्यमस्यानुरूपस्कमयतिय
सन्त्यानिवपवित्राणिति नैत्यकं संध्याहोमब्रह्मयज्ञादि तथाचमत्रा वेदोपाकरणेचैव
स्वाध्यायेचैव नैत्यके नानिरोधस्त्यनध्यायो होममंत्रेजपेषु चेति वेदोपाकरणानि श्रवणा नि
स्मतिरत्नावल्यां नित्येनुपेचनाङ्गेवञ्जनोपारायणेपिव नानध्यायोस्तिवेदानां ग्रहणेग्रा
हणे स्मृतः देवतार्चनमंत्राणां नानध्यायस्मृतः सदा नानध्यायेजपेद्वेदान् ह्रुताश्चैव
वेश्रोधनः पौरुषं पावमानं च गरहीतनियमाहृत इति स्मत्यर्थसारे चतुर्दश्यष्टमी पर्व्व

प्रतिपद्दिनेषु वेदाङ्गान्यायमीमांसाधर्मशास्त्राणिकाव्यसेविति पुराणे इतिहासदित्यं मा
ने ब्रह्मयज्ञेन कारयेत् नत्वजेदिति केमेंगमयज्ञाधोत्रं शाते स्मतिरप्यावल्या अल्पजपेदयथा
प्रपर्वाणि स्मृतं जपेत्त् इति अथ नैमित्तिकानध्यायान्तरुद्दिष्टेनाह अष्टोतेणाविराप्रश्नोत्तरिण
ना श्वोहान्य मृक्षेत्र नाना नानातरिने अहेरूवलगार्थेनं अवमन्यातिथे स्त्रियोस्थनदिने हरूल्म
वनिशीथ्यानैवमार्गेषु वध्यायायान्कदिष्य शाल्मलिमधुश्लेष्मानकादेः पठेत् १४४ अथ
नकुलः श्वानमार्जारः गोमहिषाणः खरः प्रसिद्धः अजः प्रसिद्धः अजामेषः श्वेतकं अ
हिसर्पः गजः प्रसिद्धः अश्वः प्रसिद्धः उष्ट्रः प्रसिद्धः श्वेतोन्यजातिः मूषकाप्रसिद्धः उष्ट्रो
मतः अनाशकदः यानेषोवकादि अभिरतरिने सतिमन्यातिथे अनध्यायः अथ मर्थः
दिवा अन्तेदिने सलिलं यात्रामनर्थमनध्यायः राजाडेन दिने सतिराविशेषपठनमनः
ध्यायः इत्यर्थः स्त्रियाः स्त्रवतदिने रुद्रः स्त्रीप्रसिद्धाः गोः प्रसिद्धाः अस्थिपातेणे अभि
रेन दिने अहर्दिने अष्टोरात्रे अनध्यायः उत्सवो महोत्सवो विवाहादिकः निशीथे मध्य
रात्रे आशौचं सत्तके मार्गे अध्यायं न पठेत् वपरेकदिष्य शाल्मलिमधुश्लेष्म नदादे
र्च्छायायां न पठेत् स्वगमे आदिशाखान्तविद्यारविशीनकेरंडादीनां ग्रहणं ग्रामेतः

कुणपे शवस्य निकटे ब्राह्मणानेवक्रुगेगोहलेसूशागते गरुलितिनिध निधानात्सुपोत्स
र्गेतः भूकंपाशनिपाततः पुरदहे दिग्दावलोकाश्च इह गर्जने नार्तवेके च इह समयजे सज्योति
रते सति ॥५०॥ ग्रामेतः कुणपे ग्राममध्ये कुणपे शवे सति न पठेत् श्वशूद्रनिकटे श्मा
नश्मशानसन्निधौ न पठेत् वक्रगोमायुगर्जनेतो श्वले सति न पठेत् ग्रहणोत्सकापातश्च
हे भूकंपाशनिपाततः अहे भूकंपः प्रसिद्धः अशनिपातो विद्युत्पातः ताभ्यां अहे
पुरदहे पुरदाहात्सव सति ग्रामदाहादिनिमित्तः अहे दिग्दावलोकात् गंधर्वनगरम
नादिदर्शनात् अहे न पठेत् गर्जनार्तवके अहे अकालभवः आर्तवः न आर्तवः अ
नार्तवः (अनार्तवत्व वज्रनार्तवकः तस्मिन् अकाल गर्जने जाते सति अहे न पठेत्
समये कृतने गर्जे सति सज्योतिः ... न पठेत् दिवा गर्जे सति सूर्यास्तप
र्यंतं रात्रौ गर्जे सति सूर्योदयपर्यंतं न पठेदित्यर्थः ततः श्रेते सत्य ... सम
न्योजाते सति सज्योतिर्न पठेत् अन्यद्याचोनरमाह वायौल्व...कवेमा
न्द्रोचवाते जलेनीहारे पतितामिषा ... निकटे तथा वज्ञनाम्नोकेने ग्रामांतेपि न्यका
लेने ... मनतानूनं ... दिवं ... न पठेत् ... च ॥५२॥

वाप्यादीनां रवे शब्दे श्रूयमाणे साम्नां च रवे श्रूयमाणे आतेवानस्य सर्वदा विद्यमानत्वात्
निर्वाते जले जलमध्ये नौकारोहे भूमिकम्पे उत्पाते पतितो जातिभ्रष्टः अभिशस्तो मिथ्याभिश
स्तो न तत्समीपे यावत्तेनालोकनं यावत्तन्मनुष्यालोकने ग्रामान्ते ग्रामसीमासमीपे चित्यका
नने श्मशाने न पठेत् सतारूनं त्रीणि दिवं स्वर्गे याति रतेयातेस्ते सति ग्रहणे न पठेत् नात्
नश्वेनामहते यागे येन येन कलिक्षामस्य हं न ततान्नूनं श्रीतस्मिन्काले सति ग्रहणे न पठेत
भक्ष्या यावदार्द्रपाणिस्तावन्न पठेत् ग्रन्थे ग्रन्थानध्याया मूलग्रन्थेनोक्ता गन्तव्याः अथ मदनो
नध्यायानाह ग्राय्ये मदनो ११ मनि १९ लघुतेषामेव वर्थायके माग्राचौ पठनेन पाक
रणेनो मासे तिथः माण्डले प्रोक्तानध्यायाः श्रीहराचित्रिपठने वर्ज्यं सदा संध्ययोश्चोपद
वयामके त्रिदिवसे दुर्भक्षयतिग्राह्ययो ५२ ग्राय्ये मदनसुयोद्दशी यस्मिन्दिने स्यात्
मनिसप्तमी राजेदले पुनतेयामे माङ्क्षुमहरे यहि दिने स्यात् बलयो आदिमे महरे यहि दिने स्या
त् अवरदिने माग्राश्चौ सर्वत्राश्चौ पठने वर्ज्यं प्रोक्तानध्यायः श्रीहरत्यचादिने रात्रिपठने म
मत्तरात्रिपठने वर्ज्यं त्रिदिवसे दुर्भक्षप्रतिग्राहयोः त्रिदिवसे दुर्हेमकोतिग्रहो दुर्भक्षप्रति
ग्रहैनयोः दुष्टभोजन दुष्टप्रतिग्रहयोः त्रिदिवसे पठने वर्ज्यं नध्यायवर्षोपर्यास्थितिवद

नानि अष्टम्योश्च चतुर्दश्योः पंचदश्योश्च सूतके श्राद्धेभोजने पक्षोर्यन्त्रभयेवैश्य महोत्सवे रोगपुढे
विवादे च सूते यक्षिणि शीघ्रके नाधीयिता शिष्यश्चापि कल्यानस्य नतेद्विजः उपाकर्म्मणि चोत्स
र्ग्गग्रहणे वेदसूर्ययोः त्रिरात्रं स्यादनध्यायो मन्वन्तरे युगादिषु फाल्गुन्यां पौर्णिमास्या तवैश्या
नथ्यहन्यूब्वले अनध्यायकल्पाश्चात्वारो श्रावण्यां कार्त्तिके तथा तथैव मार्गशीर्षस्य पौर्णिमास्यां
नमंचरेत् प्रशस्ताः पततेकुंभेभूमेर्हाहेपशस्त्व मृगसर्पश्च मार्जारकुलायश्चदेनितो अनराग
नेनोहूगणीवज्राहतेस्तते पताकानारणादर्शारश्चयानजलाग्निना सूकोलमतादिरसूणी
नरागमनेश्मरे नारीणामपिसर्वासांगवांचैवांनरात्मणे अहोरात्रमनध्यायो गर्जनेपत्रिसंध
भूगर्जनेववरात्रौवापरात्रेदिने स्मृते दिनेनह्रदयसंध्यायामध्यास्ताचोनरागमे पश्चिमेस्तक
गायास्तनराणीवानरागमे दिनेदिषस्सशेष स्यादाग्नेरात्र्यास्तनदोषेत अपरगालरकेन्द्र
णोस्रोत्रियागमनेश्चनि नन्कालिकोध्यनध्याय स्तांहूत्मयचभत्वाण श्राद्धेनिमंत्रितो
लक्षभक्तानाध्ययनंचरेत् कश्चिधोस्तनयाविमाः मांस्त्रिमासाणिविसर्जनात् पतेशोका
नध्यायावैदिकास्तो त्रिकास्त्वनः मवहेनेहमीहंहे श्रुनहे पपाश्च केवलेः विष्णुवहितनय
वमयतनह्विनयंनथा नपठेन्नावयेद्दीन्यान पुराणमपिसत्तमः अहम्यांचचतुर्दश्यां

स्तमिते रवौ दिनशेषमध्येऽनध्यायं वैदिकं परिकीर्तितं तथोदिते दिवारात्रौ तत्कालमपि
तयोः प्रतिपद्यां च संक्रान्तौ तत्कालमखिलाहश्च तथैव भस्मयोः कृत्समासयोस्तु दिने दिनः
अहोरात्रमधीयीत त्रयोदश्यां न चैव त्रयोः प्रदोषे त्रयोदश्यां यावत्स्यात् निशीथा तिथिर्भवेत प्र
तिपद्यां पराह्णे नापराह्णे नाधीयीत न तु दिनः अष्टम्यां च चतुर्दश्यां प्रतिपद्यां च वर्जयेत धर्मशास्त्र
पुराणानां च शास्त्रे तत्कालिकं बुधः विधिश्चिन्तासु कर्मे चैव सम्यक् स्मृत्यादि त्यजेत्ततः पुराणाभ्यासनं
नित्यं च वर्ण्यो स्तुवानवा नोतरागमनेदोषः पुराणादिषु विद्यते नक्षत्रे तत्तत्कालेऽपि
शापप्रत्यवायुधे नीयमाने शवे दृष्ट्वा महीस्कंदे वाह्निजोतमः अकालगर्जिते तादृशे वर्षे स्वाध्यायो
कारिषु अनध्यायाः कार्याः उपाकर्मादिके तु च मानध्याये वशादेष्या नाधीयीत कदा
चन स्मृत्यन्तरे प्रदोषे च त्रयोदश्यां नाध्येयं प्रतिपत्स्वपि प्रदोषलक्षणं षष्ठी च द्वादशी चैव
अर्धरात्रे न नाडिका प्रदोषेऽन्नं नाधीयीत तृतीयायां नवनाडिका प्रदोषे न नाधीयीत तृतीया
नवनाडिका अर्धरात्रे न नाडिका अर्धरात्रात् षडिका पाश्चात्ये पाने श्राद्धः अथ नैमित्तिक
प्रदोषमाह आपस्तंबः श्रावण्यां पौर्णमास्यां प्राग्वा भाद्रपाद्यां मध्याह्ने प्रदोषे नाधीयी
तेति प्रदोषपर्वरात्रः तथा च गौतमः अध्यायानामपाकर्म श्रावण्यां प्रोष्ठपद्यां वा यावन्मा

से सर्वं रात्रेः नाधीयीत कदाचनेति नारदः अयने विषुवे चैव शयने बोधने हरेः अनध्यायं
प्रकुर्वीत मन्वादिषु युगादिषु मन्वादयो मत्स्यपुराणेऽभिहिताः आश्वयुक्शुक्लनवमी का
र्त्तिकी द्वादशी तथा तृतीया चैत्रमासस्य तथा भाद्रपदस्य च फाल्गुनस्याप्यमावास्या पौष
स्यैकादशी तथा आषाढस्यापि दशमी माघमासस्य सप्तमी श्रावणस्याष्टमी कृष्णा तथाषाढ
स्य पूर्णिमा कार्त्तिकी फाल्गुनी चैत्री ज्यैष्ठी पञ्चदशी सिता मन्वन्तरादयश्चैता दत्तस्याक्षय
कारकाः युगादयो विष्णुपुराणे दर्शिताः वैशाखमासस्य च या तृतीया नवम्यसौ कार्त्ति
कशुक्लपक्षे नभस्यमासस्य च कृष्णपक्षे त्रयोदशी पञ्चदशी च माघे उपाकर्मणि चोत्सर्गे त्रि
रात्रं क्षपणं स्मृतं अष्टकासु त्वहोरात्रं ऋत्वन्तासु च रात्रिषु मार्गशीर्षे तथा पौषे माघमासे तथै
व तिस्रोऽष्टकाः समाख्याताः कृष्णपक्षे तु सूरिभिः स्मृतिरत्नावल्यां चतुर्दश्यां पञ्चदश्यां पर्व
णि गलग्रहे शयने रवेः अनध्यायं प्रकुर्वीत त्रयोदश्यां तथैव च विद्युत्स्तनितवर्षेषु स
ल्कानां च सम्प्लवे अकालिकमनध्यायमेतेषु मनुरब्रवीत् स्तनिते मेघगर्जिते अनध्याय
मारभ्य घोरं पाचेषु भास्करः यावत्पतति चेत्तावत्कालेऽनध्यायं विदुः कालेऽहोरात्रमकाल
काले च त्रिरात्रकं अतिमात्राश्रवादृष्टिर्नाधीयीत दिनत्रयं अकालवर्षणे जाते नलोका

मवर्जिते एकमात्रमनध्यायमिति कात्यायनोऽब्रवीत् मेघेषु हेमभेषेचैव नक्षत्राणामयात्स्वपतेनले
तरुर्ध्वं द्विपादे कुलपाभाद्यवने मस्ते न्नेहेनक्षत्रवनेनृणमवारः बौद्धरूपकृते यामामे संग्रामे
त्रिकालिने आकालिकमनध्यायविद्यादभ्यपाद्गुनेषु च मद्गुकेनेषु न ग्रहविवकल्पिलिनि
कने सन्ध्यानिःस्वानेनध्यायः शोषणे तथा दिवा मनुः निर्घाते भूमिचलने ज्योतिषां चोप
सर्जने एतानाकालिकान्विद्यादनध्यायानृतावपि निर्घातशब्दे नालिकोऽयमिति विशेषः ज्यो
तिषां चोपसर्जने चन्द्रसूर्ययोः परिवेषः आपस्तम्बः मानिरसहिजोदेरानेकोदिष्टकेतने
ऽहोरात्रे केतयेद्दलरात्रो हलरात्रोऽन्यत्र स्तनके केतनेऽभिमंत्रणे कर्मप्रसुप्तौ समानविधे
सृस्ते नयामवलखारिणी आचार्यसंस्थिते चापि त्रिरात्रं तपणं स्मृतं याज्ञवल्क्यः शरे
तेन च अनध्यायः शिष्यलिंगादृकं च पृष्ठ उपाकर्मणि चोत्सर्गे त्रिरात्रं क्षपणं त्रिरात्रमिति संध्या
गर्जितनिर्घातानाकृते धोल्कानिपातिते समाप्य वेदं द्युनिशमारण्यकमधीत्य च पशुम
ण्डूकनकुलश्वाहिमार्जारमूषकैः कृतेऽन्तरे त्वहोरात्रं शक्रपाते तथोच्छ्रये पराशरः सर्प
नकुलस्याश्वनमार्जारयोरन्तरा मूषकस्यान्तरा पृष्ठस्य मे रूकस्य चैव पक्षिणः पृष्ठमेव
कस्यापि स्मृतौ स्वस्यावस्थाय पश्यन्यो वितनते स्वेवं नरागमनेकृते त्रिरात्रमुपवासश्च

।वामांगेनेयं पुरुषस्य वामांगस्पन्दनेन स्त्रियाः दक्षांगेनेत्यर्थः अर्थाद्दक्षांगे वामेतरविभागा
येऽवस्तत्र पुरुषस्त्रीफलं ज्ञेयं अंगेन्द्रभयोः समानमेव फलं वामदक्षिणफलाविशेषात् स
वांगस्पन्दमेतदहीणपद्मीयन्फलमित्यर्थः पानेन सर्वस्य पातेन यथाविपरीतं फलमाहुः सर्वस्प
न्दे रोहणे पन्फलेन तस्य पाते विपरीतमाहुरित्यर्थः एके तु या एके आचार्याः तृषाफलमाहुः
सर्वस्य मेरोहणे एव फले पाते तृषाफलेन शुभेन वा शुभमित्यर्थः एके तु ऋषफलमाहुः प
स्पन्दे तने एव फले मेरोहणे ह्यपेलेपके माहुरित्यर्थः अथाङ्गविधिमाह वसमरितेस्थाना
रोक्तानि कमिति सर्वेले स्थानेष्कन्नाघंतनिकूपापस्थाने स्थावरेत न ग्यवनानिवेये पलीपी
षडांगफलेव सोयड्केन्ध लालाणुगा ब्रह्मस्थाने भवेद्दानं स्थाने लाभो ललाटके कर्णयोर्भू
षणावाप्तिर्नेत्रयोः प्रियदर्शनं नासिकायां सुगंधानि स्त्रोतेमिष्टान्नभोजनं कपोलयोर्भ
वेत्सौख्यं हन्वे देशान्तरद्वयं कुकयाविग्रहस्वेचकटेबाब्यसनागमः कन्तिके [illegible] स्कन्धपृष्ठा
दृले वामेगदादयः हस्तो [illegible] नियोनित्यं वामांशो शत्रुजं भयं हद्ग लाभो भुजेमध्ये कपरि
मणिबंधके हस्ते कारनले द्रव्यं नस्पृहस्सद्योभवेत् वामेभुजे कूर्परे कस्मणिबंधे धनव्ययः
वामे करतले हानिनंगुष्ठे वार्थनाशने हृदये राजसम्मानं सौभाग्यं दक्षिणस्तने दक्षपार्श्वे

त्रिरात्रमभिषेचने अथ यात्राकालिकाः त्वेगोह्मसहिते लूकसामुवाणेक्तनेःस्वने अमेध्यश
वृस्स्ह्रोन्तपमशानपतितं तं लिके देशेसत्ववावर्मनि यविध्यन्तानितसंध्ये भूकारेपाणिरे
मोक्षंयदृष्टं राज्ञेतमारुते पाशुवर्षेहि प्रांतोहिसंध्याहीनारंभीतिसुः धावतः स्खलितं येव शिवे
वन्हह मागते लोहितपतनस्य सत्यपवनो हतेर पयोहृते सतात्रिंशदनध्याया नेत्राकालिका
नित्याइतिति अथानध्यायापवादः मनुः वेदोपाकरणे चैव स्वाध्याये चैव नैत्यके नानिरोधो
स्त्यनध्याये होममंत्रजपेषु चेति इति श्रीलोकमुहूर्तमाले टीकायां अनध्यायप्रकरणं समाप्तं
अथ पल्लीसरटस्पर्शफलं हेतुकेनाह ॥ गृहगोधाभिपतनस्पतितनापल्लीवांगेह
मस्कान्तः शुभदाः स्त्रियाः फलाम्हिवामेतरव्यत्ययात् इत्याहुः सर्वशरीरगणाफलयाने
पृषेकेवृषापत्वागोहणार्के पिवसमहितेस्त्रानावरेक्षानिके ॥१०३ गृहगोधाभिपतनं
पतिता पल्लीनृणाहन्तेंत्यस्कावगोगेउतसंगेपतिता पल्लिनुः नरस्य शुभदास्यात् उत्तमां
गेहनेविनाम्सर्वत्र शुभमन्यथः अथ दन्यत्रनशुभा अस्यो गेषु पुरः पार्श्वपृष्ठेषु शुभदास्या
अथ स्त्रिया विशेषमाह स्त्रियाः ऊर्द्धफलं पुरुषोक्तफलं वामेतरव्यत्ययात् तेषु वामेवा
गे इत्यर्थः तयोर्व्यत्ययाद्वैपरीत्यं न स्यात पुरुषस्य दक्षांगे यत्फलमुक्तं तत् स्त्रि

वभोगासिक्तनेत्रामे यशोयने वामपार्श्वे भवेत्पीस्न्दुःख मकुलैः शिरोरुहा रक्तकुलैस्सुता
वामिरुदरे वर्णिश्रुतः वक्षामिर्दत्तकण्ठ्रो चवामकर्णाम्बुतत्पयः नाभेः भ्रमेनोरस्यावामिर्वैस्तो
गर्भच्युतिर्भवेत् गर्भेप्सनुर्गदेशेगोरस्तोरोपीतिवर्हेने वामोरोमस्नुतोऽङ्ः विरस्तनात्रेस्तवा
हने पश्चाद्हानिर्वामजानोर्दक्षिणेयनने स्वात्वे क्लेशः स्यात्हामजंधायांस्फिल्विरस्तेधैस्फुत्
स्फिजिवामेस्त्रीवियोगोरस्तेगोरस्तेपुस्फेश्रियागमः उपस्थेवामगुल्फेपादयोर्गमनेभ
ते शत्रुपयोपियामान्येनोभयोर्गमनफलस्फुरेतम्यापिदक्षिणपादेगमनाद्धाभोवक्रवः
मपादेगमनेहानिर्वक्रवः पृष्ठभागेबहुवांतानन्द्रवाणांवक्षस्तः वामेहानिर्धनेरस्तेपधि
गुमणोत्तितिः वामदक्षविभागेनयत्स्फलेकथितेमुणा विपर्यायानतनबीणांतेयशोव
योः समे स्पन्दस्याःप्रधानस्य फलेनरं विवक्षितेः यत्तदेवफलंविज्ञानस्मारस्पर्शरोहणे
ल्याःप्ररोहणेवयनेनेप्रारस्यन्ते तयोःफलस्वस्पन्दस्यामानहरदेवोहिजायते पल्यास्प्ररोहणे
मारस्पन्दयानतने नानिष्टफलंविज्ञाद्याधिमत्युरविपर्यये पतनानेत्रस्पर्शरोहणेपद्वि
यने यत्तनेफलंस्फुरेरोहणेस्फ्रलंभवेत् स्पन्दयोगकृतम्माहैविज्ञेयपानेवचेवृप्तनो वे
मेवमस्तकोरत्नगृहविष्टेपगजापते अंगरविणमारूपवामेनोन्नरनेस्फुटे नराहानिकवीते

30

...ध्यनेनततस्तेनिरा वरुणाद्यं गोभूयः सघोरेति शीर्षेण शान्तंमन्त्रेण ततः रत्नेयज्ञोसूतावि
...त्ततः विनिनाथ्यपिकेलाभस्थितानीनेनभाजेने पात्रेणगलीपुष्पैतापात् हानित्रमहत्तीभवेत्
...षाः समरयावोपिगुरुमम्रेरूपमयनेन रम्यन्योजायते मीतिनिरयभागेवियोगिना शीर्षस्या
...रिपतिनापुभायपत्नीस्त्रिनावपरित्नान्या सितत्रह्मणाथापर्षसर्वे ग्रहेषु शोभनानेयेति
...कल्लासः पनेयस्यसूक्ष्मितद्विजशान्तये सतमेनीवन विघ्नो नये... नमस्तकः पक्षीमर
...ः स्पर्शे सर्वे लेस्नानमावरेत् पेचगव्येनशापिनाकुर्यात् न्यावलोकने शाखेवाथवा
...लयरिकेवात्मनः सर्वे पुण्याहवाचनेकृत्वा शान्तिकर्मसमाचरेत् प्रतिरूपंसुवर्णे
...कुर्यात् हित्वाऽनुस्नातः रक्तवस्त्रेणसंवेष्ट्यगन्धपुष्पैः प्रपूजयेत् नदग्रस्तमपरम्यकल
...जलपूरिते वस्त्रमात्यैरलंकृत्य स्थापयेत् मण्डलोपरि पंचामृतं पंचगव्यं पंचरत्नानि श
...कितः पंचपल्लवं ...तानि निर्वित्य वाह्येत्ततः पूजयेद्गन्धपुष्पाद्यैर्लोकपालान् क्रमेण
व ग्रहसंस्थापनं कृत्वा होमकर्मसमारभेत् मन्त्रेण जपेत् मध्ये... : ...: पशुभिः
तिलैर्व्याहृतिभिर्होमं अष्टोत्तरशतं सहस्रकं अष्टोत्तरशतं वापि कुर्यात् हित्वानुस्नातः स्त्रीभि
षिके ततः कृत्वा ...वमान्यवहिते: पुण्यवारुणात् ...दोषशान्त्यै ...नमः पौनाव

गतोपृच्छनायप्रश्नलग्नेवृहस्पतिलग्नस्थेत ब्राह्मणोभोजयेद्देवं शान्तिकर्मंकरोतियः नश्याय।
र्विनयोलक्ष्मीः दैवेनिर्विघ्नैः शुभंभवेत शुभंभवेत् षष्ठीमारम्भयोः शान्तिः कथितोभगणान्
न शौनकायप्रश्नोत्पलोकानग्रहकारिणे ग्रहगुरुनेमाहेन्द्रलोकायोषष्ठीमारम्भक
रणे शुभयोगावश्यकरणे विवक्तलाभजन्मराशेः सकाशात कोग्रहः कस्मिनस्थाने शुभः
कस्मिन्नशुभम्भवति चंद्रस्यशुक्लपक्षेविशेषतस्ताराबलेवर्द्धनेकेनाह स्वर्ताचंद्रबलाम्बिक
र्द्धशुभाः ३।६।१०।११ मसातिगोस्मिः ३।६ पुनस्तापुत्रा १।२।३।४।५ स्त्रय ११ धर्म ९।। सप्तम ८
कविः स्वास्तत्रिकोणे २।३।५।।रुः सोमस्वंन्यसमे २।४।६।८।१०।। लिलाभव ।। गताः
केनवे ९ बु ५ ह्वि २ गस्त्रदोषानिनभान फलनंवदहनेत्स्त्र १ ह्वि २ शुषोधनसन् १५४
र्वोचंद्रबलाइति स्वर्ताजन्मराशेः सकाशातचंद्रबलाः त्रिषष्ठादिशुभाः स्युः ग्रि जनी
रवेःदशमे शनिःषष्ठे नेष्टचंद्रबलाः चंद्रः सप्तिद्गः १ बलाः पापग्रहाः रविभौमशनि
केतवः शुभाः शुभफलाभवंति पुनः ममायागः सप्तश्रेष्ठः शुभः स्यात् सौगमे स
गासप्तपर्वसमस्तशुककविः शुभः स्यात शुभ्रजन्मराशितः क्रमेणापंचराशिपर्यंतं ।

३।४।५ अथोद्धारशेषे धर्मे नवमे मृत्युरष्टमे पञ्चकविः शुक्रः शुभः स्यात् स्वास्तत्रिकोणे
कः शुभः स्यात् सोद्वितीये बलः सप्तमे त्रिकोणेनवपञ्चमे नवग्रहकेन्द्रस्थानिः शुभः स्यात्
ग्मोक्तेन सप्तमे शुभः स्यात् सोमोबुधः विगतमत्यः स्थानद्रोषे नवस्थसप्तमेवतस्थानानि
द्वादशस्थानवर्ज्यं सप्तमस्थाने द्वितीयपञ्चनवम्यादिके शुभः स्यादित्यर्थः अविलम्भवगताः
शुभाः स्युः सर्वे ग्रहाः एकादशस्थाने शुभाः स्युरिति शुक्रेनवेषु द्विगस्थः शुभः स्यात् शुभे
ष्टनलग्नपर्यन्ते सग्रहणेनवहस्तेसत् अद्दिशु शेषेत्रि सप्त शेषे पञ्च शेषेन शुभं अन्यच्छ
सूिन्यर्यालिङ्ग्हे नग्राचविशेषेसंग्रहव्यवहार मारेपे याहानिः प्रियव्याधिर्दैन्ये लाभ्येग
नैगदः पापेद्रः खेथनेहानिजन्मान्स्तुपेफलेक्रमात् १ वस्त्रहानिर्धनेरोगमोगविन्ने प्रियेव
सुः भयेस्वखेचने रोगकरोतीडः स्वजन्मभात् २ भयेहानिर्धनेवैरं डः खेलाभेभयेन्स्य
पापेलाभस्त्रखेतिनि श्रोतोमफलेक्रमात् ३ वेधेलाभभयेविन्नेशोकेलक्ष्मीस्त्वयेधने रो
गेभोगेस्त्रखेहानिंकरोतीवः स्वजन्मभात् ४ भयेविन्नेरुजेहानिलाभेशोकेस्त्रखेरुजः
मानेदैन्येधनेपीडांकरोतिजन्मभाद्गुरुः जयेविन्नेप सौख्यपुत्राप्त्यैरेस्वखेपर्मेन्द्रः खे

[illegible]न्केलाभेस्त्रक्रोमे[illegible]स्वरदानिषे ३ मर्यपेशाके धनेडुः विदानिः स्वहन्त्रयेमनि पापंभ्रमंयनेश
[illegible]ने शनेजन्मान्यासक्रमा २ राहुकेतोः फलं शनिवत् [illegible] येनाह
[illegible]ह्योन्येवल्लेव स्वनाभवने श्रीके रवेः आनि[illegible]केजन्मस्थने विके[illegible]तिभवेद्य[illegible]नेवि
[illegible]ः अर्केलाभस्थे[illegible]पत्नतयमाल्यकौ पत्रभानोव्यापो[illegible]पनेद्दावेकमस्त गेर्यकेभवाने
[illegible]दः १५४ [illegible]योः विकेनवस्थनेश्री शाह[illegible] केन्येकभवेभ्र[illegible]ः
[illegible]न्र्यर्के याने व्ययः विद्दो व्यस्थ फलो भवे द्दि[illegible]माद्द [illegible]व्ययविवरं
[illegible]गणपान्वयोमर्यजन्मभान १५६ [illegible]ब[illegible]यः परस्परेबेपः नह
न्यलजेस्वनायभयनेश्रीके श्रप
रवेर्वेपः स्यात् शुक्रोकन्यासय
वेव्यालयाने सप्तम्युयल विनेः
यदेर्वेदानेयाः नयश्या मह्योन्ये ६
११ विनले १०।४ स्वनायभवने ५
११ श्रीके ३।६ रवेःस्वर्यस्यायेव्यः

के ३।१९ नन्दस्ते ११।५ त्विके १०।४ स्वतिभवे ८।११ ११० ब्रह्मेन्द्र ९ ११ विपरीतयवेधः अर्के ३।११
भस्ते ११।५ सपत्नतपसो ९।१९ अर्काशुभानां अयोध्य विगतो अर्केपिमास्तेष्वर्काः नेवतेश्च
भास्वत्यर्काशुभाः रविरहितनपाप्याग्रामेत्यामयवेधः इत्यर्थः अपूये ८।११ पुत्रवने ५।१२ अष्ट
८।१० कमस्वजे १४।२ अर्थके ९।१९ भवांत्ये ११।१२ विटोबुधस्यायवेधः २।० छायेत्यष्टादि
योः ८।११ त्विके १०।४ नवस्ते ९।५ श्रीशो ३।११ अष्टपुत्रे ८।५ त्रिकल्ये ३।११ अर्थने ९।१२ अर्क
वे ९।११ भगोः शुक्रस्यायवेधः सरोवेधः संस्कारप्रकरणेकथितः सोत्रसिद्धान्तेयः अत्रवेध
वधानेत्र शशिनोः बुधवंद्रयोः शन्यर्कयोश्चपरस्परेणोन्यथः स्यात् परस्परंवेधोनास्ति ॥
द्वुष्टेभवति विंध्यहिमावलयोर्मध्ये जन्मराशेः सकाशात् अन्यतमग्रहाधिष्ठितराशि
पर्यंतेगणयित्वा तद्राशेः सकाशात् पश्चाद्वेधस्थानपर्यंतेगणयेत् तत्रयदिकश्चिद्ग्रहो
भवति तदा तामिन्नोग्रहोविद्धोभवति अन्यदेशेषु जन्मराशेः सकाशात् उभयत्रेऽपि तद्वे
धस्थानेवगणयेत् यदावेधस्थानेकश्चिद्ग्रहोभवति तदान्योग्रहोविद्धोभवति तथाचक
श्यपः तत्रसूर्यशन्योर्नास्तिवेधोनास्ति शशांकसूर्ययोर्वेधोनास्ति एवंचन्द्रस्यबुधवेधोनास्ति।
बुधस्यचंद्रवेधोऽप्यस्ति अथवेधमपयानमाह विद्धोत्यस्तफलोभवेदिहविदेति विद्धोग्र

कालसंक्रान्तौ नामकरे पुण्यकालविशेषमाह मकरे दश नाड्य इति मिथुनमकरेताः विंशद्घटिकाः
स्त्रिंशन्ताः दश पूर्वाः वनानि शान्ते ४० घटिकाः पूर्वापराश्चैव तथा वाक्यान्तरनिर्णये संक्रा
न्तिसमयः सूक्ष्मो दुर्लक्ष्यः पिशितेक्षणैः तद्योगादध ऊर्ध्वं च त्रिंशन्नाड्यः कीर्तिताः अर्वाक्
षोडश पराश्चापि नाड्यः षोडशः पुण्यकालोऽर्कसंक्रान्तेः स्नानदानादिकर्मसु त्रिंशत्कर्कट
संक्रान्तौ पूर्वतः पूर्वनाडिकाः मकरे तु पराः पुण्याः पञ्चाशत् नाडिकाः ४० स्थिरे विस
मे कर्कटे त्रिंशत्पुनरप्याहिताः स्नानेस्नानपुनर्योगे षडशीतिमुखे विषुवे पदे विषुवं मध्ये
पुण्ये दानाय पश्चात्तु यामद्वयं गत्याम्यवैषः पुण्यपश्चान्तरे … गर्भराचादिनेन हि ध्रुवविष्णुं
कार्मुकेत्वपरिन्यस्य स्रग्मे संक्रमते रविः प्रदोषे वार्धरात्रे वा तदा भोगः परेऽह्नि रविसंक्रम
णे पुण्ये येन स्नानी हि मानवः सप्तजन्मान्तरे रोगी दुःखभाक् निर्धनो भवेत् आदित्यपुराणे
ज्ञात्वा मित्रं तत्परे दाने उपरागे त्वनेनैके षडशीत्यां संक्रान्तौ विष्णुपदान्ते चैव विषुवे शतमा
हस्रकोटिगुणं तिलपाने पानकोटिगुणं पुण्यं जायते नराः यथा इति स्मृतौ … संक्रा
न्तौ मरणफलमाह कर्केति कर्कः प्रसिद्धः अजो मेषः अन्त्यो मीनः वृषः प्रसिद्धः येणोम
करः एतान् सूर्यबलने निशा रात्रौ समन्त्यात् शुभकरोऽस्मात् अन्यथा अतिसूर्यचरणेऽस्वर्प

शेषसत्फलः स्यात् मध्यमफलो कोटिले फले विपरीते भवतीत्यर्थः ग्रन्थमालायामपि
ग्रामवंशविपिनालयाभिमतास्वधामी शुभफलं दिशन्त्यलमिति अथ देशाकिवशेषेण वेधग
णनाविशेषमाह देहमाद्विविध्यात इति अस्यार्थः सर्वमेव व्याख्यातः इति मुहूर्तमार्तण्ड
टीकायां गोचरप्रकरणं अथ संक्रान्तिफलं विवृक्तल्याक्षराशिपरत्वेन पुण्यकाले काले
हन्ताईनाह ऊर्ध्वं [illegible] ग्नेर्क संक्रमणतः पूर्वं स्थितेरकर्कटे नाडिकानामयनः खराम ३
घटिकाः पुण्याः मकरे १० गुना कर्कोन्नयुक्षणस्य पंचलवे निश्यन्नाभ्यसदिवासपाग
र्के दिनेन्तोयमकरयोन्नपुमेडः खटे १८ ध्यात्मान्त्यातो हिन्स्वभावातायायः मिथुनक
न्यायनुमीनाः मगोमकरः [illegible] सहिवा सूर्यार्कि दिनेन्तो यमकरोयोन्नयमे
इखटे महारमृतंपून अर्कसंक्रमणतः सर्वसंक्रमणकालात्सकाशात् ऊर्ध्वमुपरि खरा
म १० घटिकाः पुण्याः स्युः स्थिरे वृषसिंहवृश्चिककुंभानामन्यतमे राशौ अर्कटे यसहैव
र्कसंक्रमणतः [illegible] संक्रमणकालात् सर्वेषपश्चमे खराम १० घटिकाः पुण्याः स्युः नक्षत्रो
भयतः नवकलन्नाः अयामेषः अनयो ...... मणात्मः मकाशात् अयनः खरामघटिकाः
पुण्याः स्युः सर्वेषां [illegible] शाऊर्ध्वं पंचदशेति विपान्त [illegible] टिकास्त्यर्थः यद्वेसर्वराशिसंक्रमण

संक्रमणे दिवासमर्थात् अर्थाद्धि परीतेन शोभने सूर्यस्तार्कोदिते रविभौमशनिदिने नत्तीय
करणे कौलवे षष्ठे किंस्तुघ्ने शकुनौ सर्वे संक्रमणादः शिवं स्यात् तथा चोक्तं स्मगक
कौव्र तैतिले गरे च संक्रान्तिर्निशि सोमवारा योषितु समन्वित दिवा अन्यथा दुःशुभं भवेत् संक्रान्तिर्नाय
नयत्र भास्करे भूपतेर्ग्रासनो तत्र मासि भवेद्घोरं दुर्भिक्षं नृपविग्रहो स्याद्दुर्भिक्षं किंस्तुघ्ने शकु
कौलवे रवे संक्रान्ति कौतिले नागे ममन्तन स्याच्च नृपाः निविष्टस्यागेन विष्णोर्वै वणिज बाल
दुर्भिक्षं रोगबाहुल्यं अर्थ संक्रमणे रविः स्वभः करोति कल्याणमपविग्रहः समं फलं मिति अ
संक्रान्तिमासे चैत्रमासात्तत्पमासक्ष्योले लग्नेन चकने व्याकर्ने वेवतपमासे जन्ममरणादौ मा
सानेष्टे नेकेनाह अस्नाधेहिनमण्डलोनउदिनत्रोदत्स्वमानेपरे मासे संक्रमणाद्धि संक्रम
कोले योपि को यातयः कर्माण्यन्यगानीनिनात्रनवृपायज्ञमम्नस्तवृपेनम्नासोति
वेद योऽत्र पञ्चवन्धेपि कोणानपवते १५८ अस्नाद्यैः सिद्धान्तकर्तृभिः इनमण्डलानः; वटो
चेद्रो मासउदिनः पञ्चाचार्यैः अमान्तश्चैद्रो मासः उदितः मलदकं भवति अमावास्यान्त
मासः मावास्यान्तो यावत्तावदमान्तो मासः अमावास्यान्ते सूर्यमण्डलयोगो भवति पर
तिमण्डलिकाभिर्वियोगो भवति तस्माद्धि योगादारभ्य वियोगो यावत्तावद्रविमण्डलान्तो मा

मध्यलाघैतत्पमासाधिमासनिर्णयपद्धतिषपैरङ्गीकृतः अपरैरमोनोमासोऽङ्गीकृतस्तत्स्पष्टः स्प
यपि स्पष्टग्रहणे मध्यग्रहणकालानन्तरं मोक्षस्थितिकालः घटिकाभ्योऽल्पो ˝ ˝ तथापि स्प
ष्टसिद्धिभिः पूर्वाचार्यैरस्मनाथोर्कमण्डलमितेऽर्के नक्षत्रयोगमध्यमप्रमाणं स्फुटकृतेन मासः
संक्रमणः संक्रान्तिरहितोऽधिको ज्ञेयः द्विसंक्रमणकः संक्रान्तिद्वययुक्तः क्षयो ज्ञेयः श्री
उदाहरणं यत्समनाथसारिणां श्रीभास्कराचार्येण सिद्धान्तशिरोमणौ दर्शितं असंक्रान्ति
मासोऽधिमासः स्फुटः स्याद्द्विसंक्रान्तिमासः क्षयाख्यः कदाचित् क्षयः कार्तिकादित्रये ना
न्यतः स्यात्तदा वर्षमध्येऽधिमासद्वयं च १ गतोऽब्ध्यद्रिनन्दैः ९७४ मिते शाककाले ति˝ ११५
भविष्यत्यथाङ्गाक्षसूर्यैः १२५६ गजाद्र्यग्निभूमि १३७८ स्तथा प्रायशोऽयं कुवेदेन्दुवर्षैः ११४१
क्वचिद्गोकुभिश्च १९ २ श्रीभास्कराचार्येणाब्ध्यद्रिनन्दैः ९७४ मितशाककालात्पूर्वं सिद्धा
न्तशिरोमणिर्विरचितः अतएवोक्तं गतोऽब्ध्यद्रिनन्दैर्मिते शाककाले तिथीशैर्भविष्यतीति
नवगजाद्र्यग्निभूमि १३७८ तुल्ये शाककाले रविमण्डलान्तमासप्रमाणेन तत्पमासाधिमासो
स्पर्शने आश्विनेऽमावास्या १० बुधवारस्थानाविशत् ४४ घटिका तस्मिन्नेव दिने समस्ति
घटिकाः २ ... तात्पुरतुलासंक्रमणमभूत् आश्विनशुक्लान्तसंक्रान्तिरभूत् अथ मसेका

५९

तनादयिकः कार्तिकः अयं यो मासो वृश्चिकसंक्रान्तियुक्तः तस्मादग्रे योऽयं कार्तिकः तस्यामा
वास्यायाः सौमसप्तचत्वारिंशत् ५० घटिकास्तस्मिन्नेव दिने एकोनषष्टि ५४ घटिकास्वतीतासु
धनुःसंक्रमणं मार्गशीर्षे जाते तस्याममावास्या १० सोमे .... घटिका तस्मि
न्नेव दिने एकोनत्रिंशत् ५९ घटिकास्वतीतासु मकरसंक्रान्तिरभूत् अयं मकरसंक्रान्तिर्यथ
पञ्चमानमतिक्रम्य जातानि यावित्रिंशद्दिनानि तस्मात् समाप्तेन स्फुटे मासे पवपतिता तस्मान्मे
क्रान्तिद्वययुक्तत्वात् मार्गपौषयुगलं तथा हूयं जाते मार्गश्रमा १० भौमे एकचत्वारिंशत् ४१
घटिका तस्मिन्नेव दिने षट्चत्वारिंशत् ४६ घटिकास्वतीतासु कुम्भसंक्रान्तिरभूत् अयमपि
संक्रान्तियपि मासमतिक्रम्य जातानां यापि मस्त्रान मासम्प्रमाणेन स्फुटे मासे सप्तव तस्मान्माघ
शुद्धः अन्ययामेऽस्मिन्मासनां गीकारे न तत्रापि मासः स्यान्माघो वै पारिकीर्तितः १मो
ऽस्मात् मनर्थकं स्यात् आर्थपदे न संदेहो नास्ति यतो मलपत्रनिर्णयः आर्थपत्ररि
न्नषु घटिकाधिकाः मलपत्रसंक्रान्तितः आर्थपत्रसंक्रान्तिस्त्रिघटिका ... तस्मात् आर्थपवेसं
क्षाभावः तथा च फाल्गुनीश्रमा १० गुरौ षट्घटिका तस्मिन्नेव दिने पञ्चत्रिंशत् २५ घटि
का .... न संक्रान्ति .... फाल्गुनः असंक्रान्तिनादयिकाः तयः कार्तिका

त्रयेनान्यतः स्यान्न्यूनाधिकमासयोर्मासद्वयं चेन्यन्यथोदाहृतो दर्शितौ येनैव सत्यपततपमाणे
मलनिर्णये श्रमाने मासगणनं तिते अस्मतेन विदिते ॥ लिख्यते ॥ स्फुटगत्यापदावंदो
विमंडलनेमिगः तदर्धं संक्रमोभावो मासः मसान्मलिम्लुचः कालनिर्णये संक्रमो यदि
वेदवेलतो मंडलाद्वाहि विनिर्गते विधौ अस्माते न हि च संक्रमो वुधैः स्वद्वमासः तो मलि
म्लुचः नन्द्यः पत्तपाशीयानि गामस्मिं मंडले हि वाकरः संक्रमणं करोत्यन्न विवाहय
तोत्सवनाशहेतु कत्तादधिमासः कथितः स्वयंभुवा रत्नमालायां सविलमंडलनेति
प्रदापाधीनत्वेन संक्रमणं कुरुते रविः पत्तमहोत्सवनाशकरस्तदाधिनिवदैः कथि
तोधिमासकः शार्ङ्गफलग्रंथे चंद्रार्कयोः कविवेकं सनियद्दर्शमेधिप्र नियनान्तडभ
पतोरस १ नाम्नार्कमंडले तन्मंडलाद्धणीगकेन ततः स्फुटसंक्रमः मासो सो मलिनः
शोकोनन्नद्धीनो ऽधिकः स्मृतः पितामहः यतिपद्दर्शसंधौ तु विवेकावंद्रसूर्ययोः जवान
गात्रषष्टि ६० घोनाडिकाश्रर्कमंडलेअत्रकमलामकविवग्रहणे ज्योतिःप्रकाशे
दर्शान्तयर्के कथितोत्रमासः परैः पहितोषर्विमंडलान्तः सवद्वयेवेददिसंक्रमः स्यात्सय
मलं स्यान्नवाप्(...)एव पितामहः अमाधिमासाः स्युर्निमेषोत्थेने फाल्गुनादयः सोम्यपाषा

हिकेकारेणुत्तिसा यत्वाविहायनन्दयान कुर्या अथोपायोनवसूत्वनामाह श्रीगो
पीपत्नीतिगोपोपत्नीगोपिराजः स्मेर मेगना यदेवत्तः ध्यानगोस्सौल गौदेवत्ताः पत
न्याविनोतिविद्भिः अथाम विधिज्ञयेपस्सा यतेफले निवद्धन दिहासिन स्वहक
रणविषयेस्तानात्साभिहं स्पलेसा यपेन नथावगोविराजः विसे वेकायगोभूहति
भयुनिफलेगोपिराजोम १० शोषान्तायेवेत्वाहिद्या २ १६ पुनमिहहनाहक २५
हन्याख्य २१ विश्वे १३ वाणाः ५ मिद्धा २४ हि १६ नागा ८ हु २० निवृत्ति १४ गिरिश ११
आ ३ हनी २४ ह १४ जे ६ नना २५ त्वेत्ते ७ रू ९ खा १ मेदे २० ना १२ णिव ४ विकृति
२२ दिना ७ पद्य ७ हूती २६ पूत्त १८ वाणा ५ इति अस्यार्थः गोपिराजः विस्व विम्बना
मानेशिष्यो माहेत्यन्वयः किमाह इति सोव्ये कायगोभू हति भयुजिम २० शोषान्त्य
हि ८ हनहक मन्यपादयः व्येकायस्त्र गोभूस्त्र वयोगहतिः गुणने व्येकायभगो
भूहतिश्च भवव्येकायगोभूहतिभेन योगैकयोगः तस्या भशोषमस्त विंशति दलेप्याहे
कादिषमस्तविंशतिपर्यन्तेषु अहिहनाअहहनाहक मकृत्यपादयः फलेतत्तफलेस्या
दित्यर्थः कथंभूतं फले साध्यं अथेनमहवर्नमानेसाध्ये इहायसहिन मित्यर्थः यतस्से

पनत्तत्रजेफलंभवति न्यासः वाश्त्य पत्रानन्मायेफलेदृष्टाहि इ २१९ ष्टापुते मन्ज
न्लेस्यात् द्रष्टस्याष्टिरक्तद्वोदष्टा यः तयोर्द्वीरविद्र्यायुतामिन्धः इदमपि स्वेष्टापन
तत्रजे फलं भवतीति श्लोकन्यासत्र व्याख्यानेन यामेगताय इैव नमस्त्वे इहभान्यो
१० घाते पश्चापल्केनोनिलेसकः त्रिहत्त ल्लाहृतागास्ति २० पुनेवेष्टायमे भवेदिति
श्लोकार्थः इहभान्याहियाते इष्टमेव अन्याहि अनयोर्याता मुणनेतस्मिन् यक ष्टापिते
पश्चापस्लेन ऊनिते सक पटिकेनोन भवति तत्राहोभिर्विष्यस्फरनीयः ऊनीतेष्टापः
त्रिहत लब्धाहतागास्त्रिपुनेल लब्धेन याहतास्तेश्चगास्ति नश्चैतैः पष्कष्टापिते
इहभान्याहियाते सति इष्टायमे तेत्रफलं भवेत् आपस्त्र भेव आयमेदृहेत्रायमेयोग्य
नतत्र्या अत्रयतिश्चिमिर्निः षोघाभागेनगच्छतितदानवता वदष्टोतेप्याः याव
त्रिभिर्भागोगच्छति तथायात्लगीदैवतस्यमस्त्रे येके पृद्देह्नाद्विवाणपाणिनो ५५१
न्यष्टा १० पुनात्येपिवष्टेष्टायहतेकनाग ८१ भक्तिनाः प्राप्नुष्ठेनामि २२९ ईना पे
षवेत्रफलं भवेदभिमतस्वेष्टापनं तत्रजेस्याहैष्ठेनरोमिहविकस्तिद्रूते दैत्योहतेविक
तिरिति स्पष्टार्थोयं श्लोकः इत्यादि विरूपदृष्टिकृता स्पलेसायपोदित्यर्थः ॥

धमादीनां फले क्रमादिति ॥ अथ द्वेषिप्रभवे दिक्षोभमाह । प्रमोग्रीति अथ वृद्धेहेषु मेषोधमापः प्रथा
नः श्रेन्यजस्य जनकः प्रथालः द्विणपस्य पश्चिमालस्य दुक्ताः प्रथालः अष्टपत्न्यावेषपाप्लेहेसरः व
गपः प्रथालः पत्रमापयरलेन दृष्टवृविमुक्तायुना शांशीपरलेनाह । मीनः स्नातालि सन्यवृश्चिक
कुलीराणां भवेनो दृष्टेन्दकोयांनगवोपमास्यमवला युग्मेणकाणांहि ते सौम्यास्य दृष्टमाघ
सिंहधन्वषामेव दृष्टकाष्ठानेनं हल्लाग्रान्यके कुवावाववदनेल्का पंमास्पेनमन् ॥ ९३ ॥ अमहृश्चि
क कुलीराणां मास्यविलदेहिनेषाहुः अन्यो मीनः वृश्चिकाः प्रसिद्धः कुलीरः कर्कटः एषामि
त्यर्थः नक्रोपांत्यगवोप्सवेनो ज्ञविपश्चिमास्याव नक्रस्तुला दुपान्त्यः कुंभः गौर्वृषः एषामित्यर्थः
अवला युग्मेणकानां पमासंपर्दालिमास्याव अवलाकन्या युग्मं मिथुनं एणो मकरः एषामित्य
र्थः आप्यमिन्द्रधनुषां सौम्यास्य अक्षोमेषः सिंहधनुषी प्रसिद्ध एषां सौम्यास्य उत्तरा शाखाविन्दुहेहिते
षाहुरायाः एवं वत्सर्यागवदमत्वमाभिपापेरानीतनिर्णयमाह अथेन्द्रकाष्ठानं नमिति पवदृशाव
वेषु शोभावकाशान्दृपदृष्टकाष्ठानं नेन्दहृदिस्पृविक्रुनानदूर्हग्राम्याक कुवावाववदनेका
आस्पाक्षुतास्तन्यकक्तुभ स्तनाग्रगवावायववदनानि पुस्पूनमया उर्वरितपवनवपधामदिक्ला
लाः कार्याद्रयर्थः नयावयवास्तभागे दृष्टांवनुवियं पोकेवास्त्वसं कोनिभावज्ञ कत्वावत्पनम
लिगवोवाचेयः पणाणिचेति एवं दृष्टवृविनिर्णयमस्कायुनाकोणादिविद्धमावसमदोषनदप
हेचाह आम्यमिति आस्पोहेस्प ज्ञावकोणत्वे मादिविद्धमावस्पदोषेनदपवादेचाह आम्यमि

स्थे गृहे स्वमूलत्रिकोणस्वक्षेत्राभिमित्रे नेष्टस्थान कोणाष्टायमकृपकेन्द्रमनकेन्द्रोत्तभवे वर्सितेम
ोच्चादिगुणाधिकानभवेत्वेयेनदोषः किलग्रहग्रहमूफलेभ १२ विहते शेषं गृहं तैभवेद्वतेमर्य ९
नेष्टयोगरहस्यमनस्वल्पाशुभविष्यत् १४ कोणेमित्रत्रिकोणः ग्रहाभावाः शुभोशुभमध्ये नरहकुलाल
कादि कृपः प्रसिद्धः कर्हमः स्थानादिनियतोनिरंतरस्थायीदाः ह्यागेनरे तभः प्रसिद्धः देवस्थावरः
मित्रविहं मूलत्रिनेष्टस्थानं रन्यर्पाः अथ स्थानबलमाह सप्तोच्चोति सप्तोच्चादिगुणाधिकानरजा
वेपकोणादिवेपेनदोषः अर्पोमूनेदोषः किलेन्यागमेनिश्चयेन नयावागमोनरेउक्ते सागत
कोणकृपकोणान्धमविहमशुभरहाते मध्येच्चाचदिग्गुणान्यक्रमभूमिनेदोषायेति काल्पायनगृहका
यामस्पक्के विहकृतकृष्णभयंशुपके: सदैवतेः नहारमशुभं योक्तेमनुष्वजीवमेवचेति अथगृह
नस्थानयनेव्ययानयनेवाह अथक्षेत्रेति गृहभूफलेगृहतेवफलेग्रहक्षेत्रे ग्रहगुणितेभविहते २२
सप्तविशनिहतेमति शेषे गृहं तैर्गृहनतत्वेभवेत् फलेसर्पं ८ हते ग्रहहतेमति शेषेक्षयोभवेत् ५
वमायव्ययाभिधायायपुनानन्फलेविशेषहाराह गृहमसलितिस्वल्पायभृतिव्ययेगृहेग्रमत ग्रह
भंस्यात् स्वल्पायशुभृतिव्ययशुनोनन्नथा अथांशहायान्यथयेशुभंनवत्रजाते राशिनिर्णयमाह मेषे
स्थितिनयंहरोत्रिपिलभेकुलत्रयंपन्विनिहृहे भेयरनोगृहे प्रावहितेमान्वनन्यास्थयापकादिद्विकोणे
गानस्मवस्थारस्त्वककाशुः कमास्थलापोक्तगुत्रके: कु १ गुरु भवमासाभ्यकामिमति स्फुरे १५ अस्मिनृत्रिनयंमेषे
पंत्रिपिलभमयावयंहरोमिहे मूलत्रयंपुनर्वीनेषु अथ गुणोशिपृहरेभेतेष नयानाग्नेः अस्मिन्यादित्रयंमेषेमि:

नस्वकः विभागेषु वलेरवाशा सकान स्वकालि याम्निर्नतथा यतस्तुल्ये भवति यथा प्रभा
ले शंकुं त्रिधा विभज्य प्राग्भागे वलरसे द्वितीयभागे मध्याह्ने तृतीयभागे तु न सर्वत्र शंकुर्यात
इति भावः तथा चोक्तं ग्रन्थान्तरे स्थाह्नतायि शवि शाभि द्वादशाङ्गुलकैः क्रमात् त्रिधा
दीनां शंकुमानेस्त्वाणिवस्मायलेकृते त्रिदिशान्तेन शालोक्षपुराणपश्चतरुइवं रक्षेवेद
तथाला शरक्षशालविशालतं तीयकारतकृतजं वेणवंन्द्रिलखह्वतनं शंकुं तथाविं
भज्याग्रेवलरस्तेततःपरं श्रमासवलनीयाशमनस्वस्तनमद्धं यो यवेलनताणसेपुक्तं
यत्किल्प्यमुभदिनश्तिं श्रयोत्रेवाकैरणमाह किमिति श्रघ्निजेनस्ववर्तिनशालणा
दिकः कादिस्पृष्टा प्र उवदश्लोरवयेत स्तवदिति आग्नेयादि गृहस्पर्शतांगकृर्यादि
त्यर्थः यतरङ्कं भवति श्रालनः कंशिरस्पृष्टनजेन्यावाकनाआग्नेयादिपोदितांग
स्वज्ञानुगतोगवाकुर्यात तथेवतत्रियावस्पष्टलेस्पृष्टारेखोकुर्यात् तथा वलसः
कनास्वज्ञनियातस्थमध्यांगत्वा यथास्वदेशिन्या श्रेगृहेनवामणिनाकवातरजनस्वन्ना
भः रेखांकुर्यादित्यादि तथा च भृगुः विप्रः शीर्षस्पर्शनलोवैश्यस्तनरूपस्पर्शतो स्पृष्ट
रेखोग्रहारंभे कुर्यादस्मै मदतितामिति अङ्गुरित्यरेखाः तथा च कारिकायां श्रेरस्य

केनदेशिन्यारेखोकुर्वः तस्मुत्रतः स्वर्णेन मणिना रूप्यमुक्तादीपिफलादिभिः कुसमैर्वा नश
वेणानलोहेन नभस्मना काष्ठादिभिर्नोयस्मर्णांनवक्रांदोषदर्शनात पाषाणशस्त्रमस्तुः
स्यादित्यादिस्मृत्यन्तरेणमिति नयाचष्ट इष्टकामयवे पाषाणशस्त्रमस्तु वैपालोहेनभ
स्मनाग्निभये तस्करभयं रणेन बेलिखिताकाष्ठेनराजभयं वक्राबपादलिखिताय
तुभयदास्के शशाविरूपाव चर्मांगादस्थिकृताटनेनवकर्त्ता पशुभोय वैरमपामस्थले
खिताभदतिणभेपदोविनिर्देश्यपति अथशिलान्यासमाह भित्ते: शिलाः अपिस्तत्र
वदावरेषु: आग्नेयादिमदतिणश्चापयेत्तुशिल्पेः तथाववनाह: दत्तिणपूर्वकोण
कृतासृजा शिलान्यसेत्प्रथमे पोषाः भदत्तिणेनलेभाश्चैवेयतिसाप्पा इति अथभि
त्तिप्रसंगेनद्वारमाह पूर्वादौ त्रि ३ ष ६ घे ५ पंचमलवेद्वाः सव्यतो को ९ इनेदे यं
द्य शमम्नक्तिनाविलवकेषतोभदित्तदिता सेभोगृदिशि सजिन: सुमयेश्यायः
शिरस्त्रभाविस्ताराष्टि १६ लवान्विते: हतकोरकल्पमहाद्वाविद्रः ११ देर्घ्यंर
हदैर्ध्यंचक्रामेनवभाजिते सतिपूर्वादौदिशिक्रमेणसव्यतो वामभागात्तिषु त्र्यंशपंच
मलवेद्वाः द्वारउक्तमेत्विभितिशेषः त्रयस्त्र षड् अर्धांश्च पंचत्र त्रिषट् र्यंपंच प

लिमियोमीनः मीनस्थे रवौ भानौ चैत्रे कर्त्तव्यं व्रतमिनमर्थः कृतः शुभं स्यादर्थितं वर्षबला
न् तदुक्तं मयूरे चैत्रेर्नौ विघ्नेनयस्तु वर्षे मासे शुभमेयदि । चैत्रे मीनगते भानौ नेष्यापनयनं
शुभं जन्मभारस्य योसिद्धनीवेवाशनुगेगुरौ मौञ्जिबन्धः शुभः श्रेष्ठो चैत्रे मीनगते रवौ श्र
शुभेष्वेतस्याः सर्वे शुभगोचरगाश्चापि प्रीतिभावाच्छुभेनैव यान्स्वह्नकालमनुवर्त्तति
अथयोगाकालफलमाह सोग्राहद्धं क्रमादिति सोराहस्य वर्षाद्धं क्रमान् आदि
गुणितनवशरः द्विगुणितनावामौरवद्विगुणितनवशरान् वर्षेनामर्यादीकृत्येतिनवशान्
साः अस्यक्रमेणनिव षोडशभवति सवशूर्ध्वद्विगुणितनवेवर्षपर्यन्तं अश्वक्रमेण नि
तद्यथा बालस्य अश्वमे वर्षे मुख्यं तद्विगुणितषोडशा अष्टवर्षान् ...
षोडशवर्षपर्यन्तं बालस्य एकादशवर्षान् द्वाविंशतिवर्षपर्यन्तं त्रिपञ्च द्वा
शवर्षान् चतुर्विंशतिवर्षपर्यन्तं वैश्यस्य अष्टक्रमेण उक्तानि बोद्धव्यं अथोत्तमऊर्ध्वमन
कालिकेभवेत् तदुक्तं मयूरे वर्षाद्धं नित्तौ चैत्रे १६।२२।२४।कालिकालस्ततः पर
निन्याय्यराजादेवानन्तो मात्रिपापूनमिति तथा च कात्यायनगृह्ये आषोडशाद्ब्राह्मण
स्यानातीतः कालो भवत्याद्वाविंशात्क्षत्रियस्याचतुर्विंशाद्वैश्यस्यात ऊर्ध्वं पतित

स्यां विंशिकाम्वेति । नैनाम्नूनमयैनो व्याप्यते पूर्वमावयेस्मृते चैथिर्यधन्द्वे पुः कालातिक्र
नियत्रवर्षेष्विष्टपुरुषेयन्ति तस्यां विंशिकासमये मेस्कायो नथ्यांनेने यो स्कारे चुब्रान्यस्तेषेने
कासमर्थो यो रव्यवहारार्थो भवेन्नो निवसनाविति अथ स्वाटाव्यापापि अथ पनोन्तक्या
उपनयनकालमाह पञ्चाष्टाकाष्टनोवेति पञ्चमाष्टमनववर्षेभ्यः सकाशात् पष्ठा
स्सत्र विप्राकमेण्यपूर्वनलक्षितः देशादिपदन्नस्याक्षुनेशस्त्रमष्टमेनपः उक्त
मेतत्र इलवर्वेसमूर्जेस्तविपापुः श्रीमेषः सहे विप्रादेरूपनीतमपवाहोकाह
फलमिति अथात्रगह्नबलाबलमाहश्चेनेन रोणोमष्ट ६ आद्य रविस्या १० गुरु
स्तु भद्रः एतपापाप्यापिपापोंस्तुस्याहको ११।४।८ नोपृदिनिजयरहगास्तुगगो
गपिशलः परकेन्यतेनः स्याषवि नष्टोलोलब्धपेषानिकासेनोत्रापीरद्विरर्थोग
मभवनगतः योमनस्याद्विरर्थः २४ राशो जन्मराशोः सकाशात् षड्ध्या यावस्तो
गुरुः ३ह्यास्मिन्ननलेषेस्तजपाप्यभरः स्यात् मध्वष्टे अथकृत्ती पेप्रायेजन्मराशिः
लिदशमेयपुनिष्टनिनित्रया नपापिदृजापापिभोन्यो द्वारशः श्रेष्ठु स्याचलबुधः अथ
मः बोस्तुभरःस्यात् एतपापाप्यस्तुभद्रः स्यादिन्यर्थः मयादिनिजगृहगः स्वगृहगः प

४८

२४

नेष्टोभवे तस्मात्स्वेभोगपरिष्कृतं पोतोऽपतल्वार्तिवत्वा आरयेद्यथावाव संवुधैरन्त्वादिनिति
हितिः गर्जरं दे शेके त्रिकालस्पर्शमव लोक्यतेन छन्याद्दिग्रामयमेक्तभयतिष्ठितोकुर्व
ोनरस्मन् यत्तस्वदवलोकने विवाहवेयोको गेकुसूत्राणां स्तंभानयेयेती तद्विषये न
व्येकादशीयं नवहस्तेमतं कालस्पर्शस्थापिता नतः सर्पत्रिकालस्पर्शोविज्ञायस्त्विंग
ोयेहिवित्त पश्चाद्गतिरत्नमवमध्यपुंक्तेविकं चिकं वैवाह वसंक्रमाः दैः ग्रहैः फलमयोनि
नेवरस्यमध्येकुमार्यास्वजनस्यपुंक्ते विधयमेकं किल स्तन्यादेशे विवाह वेयोनिवेने
कीलेमिति गृहस्तंभमतिष्ठापने बहुभिर्ग्रंथकारै राग्नेय्यामेवाभिहितं तथा वसिष्ठ
ः सुवर्णमितिषिलान्यासं स्तंभस्यारोपणं तथा एवं दक्षिणयोर्मध्येकुर्यादिन्यादकस्य
श्रुति तथाववशर्मङ्गधरः माणसादेषु वहस्तं पुनदक्षे पूर्वे पुरुषर्वदा आग्नेय्यामयमस्तंभ
ाणयेन्नद्विधाननः तथा वसराह्मिहराचार्यः दक्षिणपूर्वकोणे कन्या सदां शिला
ामेन्मयमे शेषाः सद्दक्षिणेन स्तंभास्तु वेशनिहाधारा इति कात्यायनस्य स्वकारिका
ामष्कु क्रंयकैकमक्षुचैन्द्रभमंडेरतेः शिलान्यासत् इतिगृहवराहमिहिरभाष्ये शालाय
निषुणेवमेवोक्तमित्युलमितिप्रसंगेन उक्तंनतजङ्मनुस्कोन्वाज्ञाह्यानरान्काशान्मव

मेघ्यासरकाः श्रियदर्थपेवमाः नेव नेलवाश्वनेषांसमाहारस्तस्मिन् एतद्भवेभव
महदेशेनवभागेकनाश्चैभिमूलेमदेक्षीयमालेवामभागात् अथाहयेन्नाकाल
यंशेड्डारेकर्तव्यं इतिगणाभिमूलेमहेनषेवाग्रापंचकेभ्यत्वाधनोहेशेड्डारेकर्तव्यंच
प्रथमाभिमूलेमहेनषेवाग्रावनवत्रेनयत्काग्रेवमाशेकार्यं उदक्मुखेयथिवमाग्रेयवद्वा
कर्तव्यं सर्वास्वदिक्षु अखिलवकेवनवर्षभागेद्वारादिना किलखाणाद्वा द्वाग्रामयाद्धि
द्विभागोद्घातयाचवराहः देर्घ्येनवांप्रायदमत्रसव्यात् द्वारेस्तंभमाक्षिवनवर्षभागे
नर्षषष्ठेदिशिदत्तिणस्यामथाद्घवः पंचमकेनयादिशिति तथाचबवनः मानावि
गनदिग्भागेद्वारनोवेश्चलेत्तपदंति अथानिमज्ञाखामिति मूलस्तंभमतिष्ठामाह स्तंभो
दिशिति अग्रेयाम्यसमयेपूर्वोक्तिस्तंभःस्याप्यः अत्रप्रकारकज अपनवर्षतेने किलव
स्तंभः स्थितः मोक्षेदनार्थिनाः पुनःकिलनाणःशिरस्तंभभाक शिरसिवत्रभज
रेवितया छत्रेनककाकाकादिपक्षमशनभयात् स्तंभोपरिस्त्रोपने तथाचबराहः छ
स्रवयपुनः कनद्यविलेयनः सम्मयाया स्तंभकषेवकार्योद्वारोव्याप्यः पपवेनेति
याबेनलः स्तंभोपरियद्वाहैककाकश्यादिपतिताः यालादयस्त्रातिहेलिनदाक

50

२

दीनां मन्दतनस्य हेमयामः प्रवेशस्थाने स्थिरैर्भैर्मृदुलक्षैः सपूर्वैः प्रवेशाउदितः सप्
तीनामयाज्ञावसानेषु क्रियते तथा च ज्योतिःप्रकाशे अथ गृहप्रवेशोत्सवारंभोपि स्या
द्विविधः कथ्यमानोथेति केचित् सपूर्वे स्थिरभैरेव प्रवेशे ऽतो न्याः श्रिमूलाश्विनारंभ
णे वसिष्ठः अपूर्वसंज्ञः प्रथमप्रवेशो यात्रावसाने तु सपूर्वसंज्ञः द्वन्द्वाह्वयं चाग्निभयादि
जातं गृहे प्रवेशं त्रिविधं वदंतीति अथ गृहप्रवेशे दिनरात्रिविशेषनिर्णयमाह
कृत्ये वेश्मप्रवेशमिति वेश्मप्रवेशे गृहप्रवेशे यत्किंचिद्विलक्षणं तन्नहि देववधिविहितं उक्तं न रात्रौ
कथितं दिवा गृहं नीभाकेमानि रात्रौ प्रवेशो विहितः नान्यत् तथा च वसिष्ठः दिवा प्रवेशः
शुभदः सपुत्रपुत्राभिहयोर्निशि भास्करेन्दोः बले मनस्य ध्रुवजन्मराशि त्रिविनास्
यंतिति निशिरात्रिमिति अथ कलशचक्रं गृहप्रवेशे ग्रहमाह सूर्यर्क्षादिति सूर्यनक्ष
त्रादिभ पंचकेन तत्पंचकेन यत्सूर्यर्क्षादिमनुमितान्यत्र वर्षं द्वाभिमितानि नक्षत्राणि हृत्कंप
वेशेन मतनुलशुभम्यात् अन्यानि षड्भानीन्यर्थानि हि अत्र पूर्वाकालोनानक्षत्राणां शुभा
शुभं तेज्ञातव्यं अधिमन्साम्बिवेदेषु मासे भेकोष्ठे भांशुमे प्रवेशे पंचवक्त्रत्रयं हृत्कंटशु
भंशुभा ॥ अथ प्रवेशे लग्नशुद्धिमाह तदग्रे चोक्तवत् स्थिरे लग्ने निर्दिष्टे आरंभवत्स्या।

तथा च च्यवनः स्वयम्भुह्यादित्ये गोगोष्ठहितैषकुलत्रयः मातापिकोनदिग्भागे द्वारे नी
चेन्नवत्त्वपदमिति अथ प्रवेशे मासविशेषमाह नारदमतान्माघोर्जस्तु ज्येष्ठमासेषु गृहं विशेत
माघः प्रसिद्धः ऊर्जः कार्त्तिकः शुक्रो ज्येष्ठः एषु गृहं प्रवेशे दिव्यर्थः आरम्भोदितमासित्व
नेनत्वेतत् गृहप्रवेशं मासेषु विहितत्वात् प्रवेशोऽपि सर्वमासेषु विहितः तथा च नारदः
प्रवेशो मध्यमो ज्ञेयः सौम्यकार्त्तिकमासयोः माघफाल्गुनवैशाखज्येष्ठमासेषु शोभन
मिति तथा च ज्योतिःप्रकाशे गृहारम्भोदितैर्मासैर्धिष्ण्यैर्वारैर्विशेद्गृहे इति तथा च ग्र
न्थान्तरे विशान्त्सौम्यायने हर्म्यं ... सर्वदेति तथा च व्यवहारसारतत्त्वे सौम्या
यने ज्ञानमार्गे ... जन्मलग्नप्रवेशोदयांशे ... वा संगते ... गृहं वास्तु ... गोक्त
नाविशेद्गृहमकृत्वा तद्वास्तुमिति इदानीं प्रवेशे तिथिप्रवेशमाह आरम्भोदितभैः प्रवेश
उदितोः पूर्वाः ... आश्विन ... आरम्भे ... कृत्ये ... प्रवे
शं दिवे विहितानि ... प्रवेशः ... पञ्चकं ५ ... मितादह प्रवेशोन
सन् १४ आरम्भोदितभैः गृहारम्भोदितनक्षत्रैः पूर्वैः प्रवेशः उदितः मुनीन्द्रैः इत्यथ
रहाः अत्र आरम्भोदितभैर्विनुपलक्षणं तेन आरम्भोदितैस्तिथिभादिकं सर्वं ग्राह्यं अथ

वेलग्नाः गेहस्थाफलपुष्पाणो गृहस्थैवेनोमासैः संयुक्तस्तेषां बद्विशभिः शक्कानष्ठभरेय
स्त्वेद्वितीयेशके ९१ बहुभयोरीक्षेत्नाबहुलेन स्यान्यमद्वितीय स्वकीयचनर्थपंचमष
ष्ठानि दशमेत्रयोदशोऽष्टमे स्त्रहूण्ष्टहाष्टहर्षैः ह्यागतः ग्रहेणोतेवेनावरं वन्माविश्रनतागो
यस्मिन्नन्तरा ग्रहेण्दशाष्टागतः एवं योऽर्धशाकस्थाः स्युः सदाः शुभोसोपूर्ववनिका
षोलिलयालयाश्यमरः अयोशाकमासापनमाह गेहस्थेति गेहस्थाफलपुष्पणः गृह
तेत्रफलयुक्तः सर्वोनीतोत्यथः गृहस्थैवेनोमासैतै संयुक्तः बद्विशभिस्त्रिभिलग्नः शोभि
तः सर्वशेषाकाः स्युः इत्येषमौराजेति नत्राष्ट्रालिग्रुधानतेऽरुक्तानि तत्रद्वितीयाभकं
पञ्चाष्टगृहनक्षभरं अयोत्स्यमस्त्रीयोशाके स्वभर्दृष्टिन्ययोः निशानेपक्ष्यमद्दनेभव
नागारमंदिरमित्यमरः अथग्रहाणां विचारणाविधिमाह ॥ यावद्भिर्गणैर्द्दरिस्फुर
नितन्मावद्विचार्यकौशुनेनेतिनृपादिशोगलभ्यविविधाविहायावा श्रीगोपीपति
मेगन्मान्नगिमस्तुविचायाम्नविच्छिन्नयेषुस्यदेफलानिबद्धमिद्दतन्नानास्थलेमाधये
त् ९० यावन्तर्येनैकोरहैले कृत्नामग्निगणैर्बहुगणैरष्टैरेटरेतिश्रुतेः करणैस्फुरतितन
न्नावद्विचार्येवेघरितैः केवलैः करैः बहुगणैर्नस्फुरति नदास्रेणपलमगोविश्रगला

रहस्तनक्षत्रस्वामिनोर्विभिन्नमाह रत्नेऽथेति रत्नेऽपमिद्धे ईशः स्वामी नयोर्वहिते याच्छ्वन
विवाहवनयोर्भे नक्षविशेषमाह नाग्न्यन्यथेति नाडीएकनाडीश्च न्यथा योन्यादिविवाह
वन नयोर्भेन्यर्थः एकत्रएकनाडीत्वमशास्त्रेति भावः नक्षत्रद्वन्द्वगाभ्यां अभुः पार्श्वगा
नामित्रं रेशं ग्रामं गृहपुरं एकग्रामोऽस्ति नभवं विरुद्धं वेधवर्जिते इति नक्षत्रान्यानिः
भागरे सेव्यसेवकयोश्चैव रहस्तनक्षत्रस्वामिनोरपि परस्परं मित्रयोश्च एकनाडीअभा
स्यन इति ग्रथेषां साधनार्थं रत्नानि नक्षत्रभान्तरसंख्यामाह एकादिति रहमुखो
त्मकाशात् क्रमान्मेषादिविगणोऽक्रमात् दिक्तवनरमुर्दिक्षु एकादशदिग्गुणेन्द्रारेकाः
मुः पत्रदुर्लभवति ॥ शर्मदिशिरुकं १ नक्षत्राहितोपरिशिरो २ नक्षत्रपदिशिवक्त्रा
१: वनर्धादिशिष्पोपवेभवतीत्यर्थः प्राल्गशाकपुंसिः प्राल्गादिगकपोगः कृप
कयकपुत्राम्नतीषुकम्नवातिष्कवादिकालि शास्त्रोदितानिरुक्तानि स्पष्टवंसेति सेभ
वेति नानियथा फलं वयन्त्रं जयनेन देवाकोलं मनोरमं सम्भवं ह सुखेन रसपले धन
देवत्वं श्राद्धे विपुले वैव विजयं वै निषेधऽपि नामान्तरसंख्याह आश्रहाहगाम
१२३४५६१० त्रयोदशामिस्वस्थाः पद्मवः वषहान्येवनात्रलंबलन्तहमुः षोडशी

त्रिनेषु गर्भेनेवाविशेदिः स्मार्त्ती १९ कार्यं यौगिनीना चौले च नामकरणे माघादिपे
न्नमासेषु श्रवणपुष्ये वैश्वदिनेषु गीतिलेरुके । तथा चौलेनारदे नमीयोरिपंचके चौलेहि
तातीर्णे विपुंसमापमिति हिरिविपक्षोनियते हितेनी पत्नी य पंच मे वर्षे त्वाचारात् स्वक
ल्पाचारतो वा । संस्कारा नामकरणे कृते सां वत्सरिक स्यष्ट नामकरणेऽन्नी पवमति हनेषोड
शवर्षे स्वकेशान्तो यथा सवेनवामवैशाखिमिति सांवत्सरिक स्य श्रुतिकान्ता हूमातिर रिह
मिश्रेणाख्याते तथा च वृद्धशिष्यः श्राद्धे कुर्वते केचिन्नं वर्मेत्तो द्वितीय केउपनीना
रहेवेति विकल्पाः कुलधर्मत इति मगर्भे विहि भवति जनन्या वतो कार्यमेतत श्रुत्रउ
पुवर्षेषु द्वितीय वाहके पुजनने कुमारस्य माता यदि सगर्भा भवति स्यात्तदा न चौलं तो
र्षं पंचमाच्चाब्दा न गर्भिण्यपि मातृषि कार्यमित्यर्थमिदं अथ नारदः सुतामाता
मिन्नेह नामकर्म न कारयेत् पंचाब्दात्प्रागथोर्ध्वं न गर्भिण्यामपि कारयेदिति उपनये
महकौ पमाणे न दोषः स्यात् साक्षपत्नी उपनीत्या कि पते रहन दार्थं विरोधो न हि स्यादि
। पंचउपनीत्या सामान्य उपनयने न हकौ पते न दारुह्यमिन चौलं श्रपम कौ निरोपस्व
समसालगर्भलतारो न हेव स्यात् न दृष्टं तेनैव । महैपनीत्या कुर्यात् तन्न दारोषो न वि

तन्यजेन अथ बालन्तहृहनमसाष्मसाह अथ यत्कमिलयोरिति गृह्यसितयोगंरुशक्र
बोल्यवार्षं बालन्तहृद्देनमसाहे समाहे समाहेबाल्यसमाहे वार्ष्यमिन्यर्थः बाल्यन्तहृद
वहृविषमाख्ति नत्रमध्यमः यत्तोत्रोगीक्रमः अथ शाले शास्मिलवत्रमाह अथ शाले
मोघेऽनि शाले शालेरयनि वेदसमाप्त्ललाप्तस्यमोघेश्रेस्वतमौनिवेयनिगमार्ं
वेदर्ं ममपिषार्थः श्रोत्रेनकृति नस्याक्षयनादिकृतेमतिबदोर्वविलसाह नवेवे
रेभमूर्विलचत्तवेदयतिनात् अतेमूर्विलकिमङ्के उच्यते यतवंयस्कवेदाध्ययना
क्रियते नस्मात्रापिमूर्विलचरते नथाव्यानवल्क्यः उपनीयगुरुः शिष्यमहाव्याह्
नपूर्वकं वेदमध्यापयेदनेशौचाचारांश्चशिक्षयेत् यतिवेदंवसतार्थेहाह शाखानिपव
शा ग्रहणोलिकमिन्येकेकेशांतश्रवणोत्तरोश यन्तोनोतयश्लोववश्नभानोचेवकर्मणां वे
ष्णवद्विनानीनोतिः अथ समकरः परइति नथाकात्यायनगृह्यसूत्रे वेदसमाप्याया
द्दावर्वषेब्राह्मणानारि प्राक्केशाद पाक्केशकरणान्तुतान्यादि अथ यवोलेमतिनांपदेन्नरवे
ाह बौलमामारिपंचसमयुष्गाहिर्नहिविपंचोन्मिनेहे [illegible] भवति न
त्यत्रनोकार्यमेतत मार्कण्डेयः पनीन्याक्रियतरहलदाग्नि [illegible]

ऽथ वर्तिर्मध्यकालं स्थाने शङ्कुसमांशे एकस्मादेतान चतुरं विसृजति दलेऽर्धकयेन तथ
तैरायामाभ्यन्यत्र तेन या ते भिन्नतसि श्रोणित्रयंभिनत्यविद्धं येन तस्मादेवान्तादि स्मृति
दले तेत्रस्य विन्यायर्धमितेऽर्धकयेन तौ श्रोकोकर्षकोणाभियोक्तः श्रोणित्रयोक्तः क
र्णात्यः विसृजति दले कृतौ कः कोणौत्यः एवं सूत्रमोटनमृत्क्कास्य लक्षणमाह पा
र्श्वावित्ति पार्श्वात्तेत्र विरामशङ्कुनिहितौ कृत्वा आयतेऽर्धके आकर्षये हित्यन्त्यः तेत्रस्य
विरामोऽर्धेतोऽतयो शङ्कु तयोर्निहितौ निति शङ्कू कृत्वा आयतेऽर्धके कर्णात्यं आकर्षयेत् प
तद्वक्रे भवति तेत्रस्य मध्यभागे स्थापितयोः एकत्रोपरि दृष्टे द्वे भित्तेऽसूत्रे समाप्यन्ते
तयोः शङ्कुनिखातयोः शङ्क्वोः मोचितसूत्रेण पार्श्वानिधायैकस्यां कोण्यां विद्धं कृत्वा प
कस्यां दिशि आकर्षयेत् पार्श्वयोः शङ्कुगतान्तः समानां कृतमास्थाने तथा आकर्षये
दित्यर्थः शङ्को शङ्कुरिति कोणे कोणे विद्धे यत्र कोणे विद्धा आगतेन तत्र स्थित शङ्कुनि
खातव्यः इत्यसूनाम कारणादतः शङ्कुर्निखेयः एतद्वक्रे भवति तदेव कर्ष
विद्धं अन्यस्यां दिशि आकृष्य कोणे शङ्कुर्निखेयः एवं कोणद्वयसाधनमभिधाय अन्य
कोणद्वयसाधनमाह विनिमयादिति रज्जुन्योर्विनिमयात्मथात् विपरीतधारणात्

58

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१
१६	१६८	१०४	४०	१९२	१२८	६४	२१६	१५२	८८	२४	१७६	११२	४८	२००	१३६	७२	८	१६०	९६	३२
२२	२३	२४	२५	२६	२७	भाग														
२२४	१८०	४४	५८	१५५	८०	क्षेत्रफले														

अथ स्थलसाधनाय सूत्रमोटनमाह । द्विज्याया
मर्मिते द्विपार्श्वे भुजसूत्रद्वैविध्यायां कर्पेत्र्याया
मोज्यमिते च विस्तृतिलदेतल्कर्णकोणमिथो पार्श्वे लेखविराम शङ्कुनिर्दिष्टो हस्ता
यमाकर्षयेत्कोणे शङ्कुर्दिनीनरो विनिमयाद्धत्वेन पार्श्वापरी ॥ ९८ ॥ भुजसूत्रे तु
ननसूत्रे विज्यायामपि ते द्विपार्श्वयं विधाय अतादेकस्मात्सूत्रान्तात्कर्षेद्धिज्याय:
द्विगुणस्य सो ज्यायामस्य द्विज्यायाम: ज्यायामोर्द्धेते नमिति द्विज्यायामार्द्धसमानमित्य
र्थ: द्विपार्श्वे द्वौ पार्श्वौ यस्मिन् न द्विपार्श्वे एवंविधे सूत्रे विधाय कृत्वा अतान्तस्मात्
कर्षेत् विद्भूयेन फलकं भवति सर्वकोणेन तेन स्यादेकस्मिन् सूत्रे द्विगुणं विधाय न
दैतयो: पार्श्वो चक्रता कर्षेत् कुत्र कुत्रा कर्षेदित्याह ज्यायामार्द्धमिते चयोर्विस्तृति
दलेकर्षेत् चयस्थतेज्यायामोर्द्धस्य तेन यामिति तस्मिन् फलकं भवति चेद्वै

विनाशेत्यादि रविरिति भास्करेण गंगा ग्रस्यते याग ग्र
स्याघ्रानेतस्मिन् विशेषः

म भाद्रे तो रंगरविने षोडके श्रवणे तो सर्व विनिक्वान्यादि रविस्ते चगोगाक्षग स्नापाने पित्रोर्वि
नेशेषमरणेन क्षिन् हि जन्मपक्षपाने श्राद्धम्यातायोग ग्रामानापावसर्व्याप्सर्वदातोरंद्रे
रोत तोरेनतत्रादिनियमोनाम्नीनयोः [illegible] भक्ष्याभक्ष नियमेनेत्यादि
नेमालाया श्राममानरमने हि जन्मनाइत्यादि बृहस्पतिः मानकार्येनियुक्तानोन
याताभूपसेविना [illegible] लोमनावत्र्ये देनाम्लिकालविशेषधने [illegible] राजपो
पत्युरेभी बमानापित्रो शुद्धो विना मेरनेमसवेनी येषु नक्रपाद्व विणिपति [illegible]
[illegible] स्नानेडु मध्ये दोवपनेमनवाहने विदेशगमने वेवनक्रपाद्व विणिपतिः तोरंनि
[illegible] निकेक्रयोनिषिध्ये मन्यापिफ्रवे विशेः येननियानेवनरोमक्तवविधिने गंगाया भास्क
[illegible] मानापित्रोर्मृत्वेहनि श्राधानेमोमपानेबषट्तोरं विधीयते श्रेनदंतानत्रा
[illegible] यांनी येंतोरनकारयेत येनवाहादिकंनेवनमोबपनाहनुः यंचापाहापनान्
तोरनैमित्तिकंविना नकुर्यान्नत्र अर्धन स्वच्छयावपनेचरेदिति [illegible]
[illegible] मित्रयकेनिमित्तारिभिनेतत्रे जन्मनः पंचमेवर्षे ब्रत्यान अनेवपानकस्य पत्राविधा
[illegible] कुकानेवसमाप्त तोरंग चरविधिः प्रथमातगार्भविधिः श्मास्मारिमाह्यारा:

मो ८

स्मन्मति सौम्यसंज्ञेषु पने अर्केसूतिकं यं भने सौम्यसंज्ञेषु पने अत्र दे नक्षिपने चलोपा

नन यास्मिन कुंभरविना उत्तरायणसंवत्सरः अत्र [illegible] एतल्लताणं कार्किस्मात् दिवदे

मा पने दक्षिणायनसौम्यके [illegible] मित्रमनसा या अर्कंद [illegible] अतिर्नि पुनर्वसः दैवोदे

अंतिमेरेवति हरिः श्रवणः नरगो [illegible] मेवच्या [illegible] नात्मागित्यने

[illegible] यानि विहितो यो यः [illegible] पंचमे वर्षे [illegible] वन्याति नयावोके

स्यानिना द्वितीयजन्मनः एवं मासमेला [illegible] ति लोमेदः यवरः सौम्याति

कामासे पंचमहायने उत्तरायणगे सूर्ये कुंभमासे विवर्जयेदिति अयवलनवविं

हिमगो [illegible] कालेश्चजनाद विमादगर्भतो [illegible] ८ शिव ११ रवि १२ मितेजा

[illegible] निमित्तविमयोका [illegible] स्पवार्यंति स्वल्पास्तंके

[illegible] १६ २२।२४ नियमश्च [illegible] ८ [illegible] ४ [illegible]

[illegible] मानवाहुः २२ गर्भतः गर्भाधानात् जन्मतो वा [illegible] विमिते

[illegible] वर्षेस्मात् [illegible] वर्षे [illegible] अनिद्दे अस्य [illegible] वतंकार्यं [illegible]

मयो [illegible] निमित्तविः [illegible] निमित्तविमयुः [illegible] निमित्तविमयुः नास्मिन् अ

त्रमीनगतस्य थः तेन गोचरे विचरतिस्थत्गुरुस्थानेषु वर्तमानः शोभनः स्यात् अस्य
ते गुरुः कर्कटः अर्थाद् कस्थाने [illegible] स्थानगः शुभदः स्यात् एवं कन्यगतेनः स्यात् क
न्यर्तेनः कन्याराशेः सका स्यात् एवं उक्तवत् शुभाशुभः स्यात् अतिचार [illegible] नो वक्रस्य ल
च्याये अतिकाले वा अतिशीघ्रगत्या [illegible] यो हसः द्विरर्व्यः स्वस्थाने [illegible]
ते या हसो का नव्यमाणे नो द्विरर्वः तेन द्विगुणार्ध्वेन शोभनः स्यात् एवं सामान्येना
ता ग्रहस्य स्वविशेषमाह ग्रहस्य भवनगतेः त्रिरर्व्यः तेन शोभनः स्यात् अत्र ग्रहस्य
तः स्वस्थानपतुली [illegible] शुभगोचरः अतिशीघ्रेन [illegible] बाहोपनया
रेषु अनेन त्रिकारिस्थानौ [illegible] नास्तकृत शुभोऽतिकालेन [illegible] स्या।
द्विगुणार्वं नात् उदाहरणं कन्यतो द्विस्वल्पकलापन्नवम [illegible] गुरुस्थाने [illegible]
न्यस्त्रेः त्रिकालस्थ [illegible] द्विरव्यः शुभः [illegible] त्रिपता [illegible]
[illegible] तेन निपने [illegible] त्रिरव्यः शुभः इति अथ [illegible]
समाह द्विशाणगा [illegible] ॥ [illegible] ॥
[illegible] शुभर [illegible] शुभ [illegible]

न्मार्कसंक्रोतने सततन्त्यकानध्या ॥१२॥८॥ ३॥ १० यदिकन्यानिधिरमुनि १ मदनोऽशे दमागेष
ऽर्थे ४४ हिबुकपागोकसंस्थो गुरुलग्ने वाशुभः स्यात् नराकन्यायाहिव्यमलनिपनश्यर्गः
न्ववैरेणो विद्धः स्यात् हौब्लिनोपे द्वसुः पंचमेस्यायगकादशस्थगाः सप्तमे शुक्रानवमे पन
मेस्थोगुरुः व्ययहारका नत्वेवमनयें निधनेस्थमे व्ययलग्नोपे शुभेदशमे पतन्नेषुः
रविवरेः ऽर्विनो विहोमवनिलदाशुभः स्यात् वेधितश्चेदशुभद्वन्यथः शनिहोषिवपजल
यनेपनप्रथमगोपिवामेविद्धः सन् हिबुकपागोकसंस्थोः लवे वैदिधिनः सविनिनथः इरा
केमन्नतवधेविवाहे वाशुभः स्यात् नोहमस्थः शुहमोपिवेधितोन शुभदः स्यात् न्यथः
तानितकालादेत्रिगुणांन्नादेव शुभदः स्यात् नपावहूरस्पतिः रजस्वलापद्यक
न्यागरुस्सुद्धिं नवितयेत् शुहमेमपिकन्यालिवाहस्त्रि व्यगार्ग्यनाद्दिति अथोपन
युपनेमासादिक्रमाह शुक्रेति शुक्लेपवे पाद्यादि येदुहमासशुभेहानेषु इनशुभ
पदिवसे रनःसूर्यः शुभाः वर्धमानेऽरुपगरुशुक्राः यथादिवसहास्मिन गुरुः पारद
ल्लेदिवसमशुभवार्ष्ण्ये अनेरुपनयनेमतन् शुभेस्यात् किंतन्ना अनध्यायानिविक्राति
गोऽपमनिमरनान वेदमागमदोषमन्का अनध्यायवस्पमाहाः विक्रातियपोवनवर्षी

२५

62

मृद्धोत्तरं गर्गो ग्राहस्मीमोतं भृगुः शातेयाज्ञवल्को वसिष्ठानुगवाद्धरिति एवं प्रस्था
नेष्वपि सर्वं प्रस्थानस्थितस्त्वहिनेगतेन तथा वस्यातिः प्रकाशे प्रस्थानेष्विकेनेन पाक्षा
होशान्विनेदिने गर्भयोगं विनाकालस्य प्रादौ वा स्मृतं तत्र येति रत्नमालायां वर्षे त्रैक
त्रैकत्र दशातिमी शोदिनान्तिनो मम च पंचक्लीकः यः प्रस्थलः सोपि न पंचरात्रं भेदेण
यात्रापरतः प्रयोज्यति एवं विशेषः प्रस्थानेष्विकोपलैरास्याचर्ने ये दिन्यर्थः गर्गः क्षौ
रस्योरं तथा वातैर्लाभं ग्रामप्रमोचनं सूतमासं गन्डैर्लेयानेम ये परिवर्जयेदिति रत्न
कोशे कालीयकं दीयुलकः कुङ्कुमं रक्तचंदनं यीतरक्तं च वसनं यात्रा नैष्टानितत
तत्प्रणादिति हद्ययात्रायां कदुतैलमुत्तवारपक्व मीमासशानं तथा भक्तापयायाति मोहे
नव्यापितः सैन्निवर्तितः इति लल्लः प्रमतेव्यापितो भीतिः क्षांतः शुद्धोत्तभक्तितः प्र
धानेनमपयेतस्त्रीवै सम्बन्धयेषु च रत्नावल्यां रक्तीपीतरक्तीयां पुरुषमेववा नाड
पीनानयोगक्षेननं तनस्य जीवितमिति भृगुः क्षिराद्वैवं संये स्त्रीरपंचाहद्रो क्लेशं तद
स्थावशेषाणि मम्मस्पृहं मेषु नेत्यजेदिति यात्रायागमनलद्यार्णिगोकितेयं मूहूर्तसमये
गमेहूसवाणि प्रिणावमेतत दैवज्ञा भम्यविप्राश्च युगोः स्वजनैर्हितः सर्वदाक्षिणामुपस्था

यायोनतायिकः द्वात्रिंशल्लक्षणगतायानुमाकलसमंत्रजेत ततो निर्गीतयोन्यमयकशंक
ह्याः शुभाशुभानं तयैवमदमस्थानं निमित्तानि वमयजेदिति २९ तेनी शाकुनानाह
लस्मालंकरणानि पूर्णकलशामोर्धध्वनिः मुत्रवान शोलाहशान्यपास्त्वदक्षिसभोस्वी
पुष्पधान्यादिच दोलादीपविप्रमवह्निसरसिद्ध्यानि मुखोद्भूतोवेश्यापञ्चरविनानवाम
कुमार्योमीनयोगोचने १० वस्त्राणि श्वेतवस्त्राणि धान्यान्यपशकुनमध्यपठितानि
अलंकरणानि स्वर्णनिर्मितानि पूर्णकलशः प्रसिद्धः तौर्यध्वनिः वाद्यध्वनिः छत्र
वानवर्द्धमानपुरुषः पात्रः प्रसिद्धः आदर्शोमकरः रूपोराजन्याः शङ्खः प्रसिद्धः
दन्तीहस्ती सरभोगैः सौभाग्यवती पुष्पाणिश्वेतानि धान्यान्यक्षतानि अक्षतानि
नयशकुनमध्यपठितानि आदिशब्देन स्वर्णादियानवः दोलाप्रसिद्धाः दीपःप्रसि
द्धः विप्रमवह्निः प्रसरनिनीर्णः सरसिद्ध्यानिस्त्रोपद्ध्यानि कपरवंदनादीनि
मुखोद्भवः श्वेतवृषभः वेश्याप्रसिद्धाः छत्रंप्रसिद्धं विनानेच मूनिर्मितंप्रसिद्धं चा
मरप्रसिद्धा मीनामत्स्याजलादुद्धृताः गोरोचनाप्रसिद्धा प्रथमंकोवेनाह यथन्या
ननिर्गतनोषकरणंकारुहृदेनोमयंस्वाभोर्यघटान्विताः सरचपासौत्रिकः हवदि

मेरयः पलाशमध्ये राजाणौ गृहं देववशिष्टो मैत्रमगावो देवदत्तस्य बं शिखा यंदुग्धादिव
[?] यथ इत्यत्रैतन्निर्णीतं तोषकारणं स्वीकृतेः कारणीतस्य निर्णीतं तेश्वतिसाधितं तोष
कारणमेतोषजनकेन तत् किं बहुनोक्तेन एवमेकोपनोक्ते दानी ये पुत्रेषोता यमेतोषाभा
वाः सर्वावार्थैः शकुनमध्येपठितमानि नान्याह कोरहलं गोमध्ये कोः पृथिव्याः उद्धतं गो
मध्ये महत्पृथिव्याः उद्धतामृत्तिका भूमौ यथपलाविनः सप्तहचरः उदकार्थं कुंभपूर्णो जनः
सहचरः सहचरतीति सहचरः जलार्थी गलकुंभपूर्णः पथिकेन सह व्रजेत निवर्तने यथा
ग्रणेः कृतार्थः पथिकस्य पोत्पूर्णकतत योगं बधे मोत्रकः सूतव स्वरजकः द्वीः प्रसि
र्भाः प्रसिद्धाः दूर्वाविश्वोम्बरोगोघ्रामिपूर्वे अपशकुनमध्ये पत्तूणोपदितं तदेनद्वातिरि
[?] रयः प्रसिद्धः पलेमीसे श्रुभेरक्रे मंदिरामध्ये वणिग्ब्रह्मत्याधीगृहः प्रसिद्धः देव
वस्त्योतिषी विप्रोद्वोद्यालाणौ पित्रं दृष्टः मृगः प्रसिद्धः यशोदनशवंबोदनरहितं
तं शिखाश्रीगोरसपूर्णः दुग्धादिदुग्धदध्यानं ननुयथमन्वानिनीतं तेषुकारणमि
[?] नेनदुग्धं ब्रह्मणानांसिद्धं पुनः किमुक्तेदुग्धेरति सत्यं दुग्धंभक्षणेन निषेधितं तनसेदे
निहत्य यं दुग्धपदेन क्षिप्रदोषः एवमेवान्यत्र विचारणीयं तथावदमतः दध्यानापर

विन्नपूर्णकुम्भसिद्धार्थसिद्धार्थकचन्दनानि आदर्शशोलोमिषमीनमत्स्यगोरोचनागोम
यमहतेगोर्णिकी भारद्वाजाः राजाविमीनवहेदृष्टपासपुत्राश्रीकुमारिकाः अभीरुपोन
स्वीवागजोवाजीवृषःस्थितः रत्नापुत्तान्यवर्णेगोमे सवत्साबलिशोषितः उद्गतेगोम
मीनेमतिकाक्रोहनानया रत्नकोषेनवमग्नवेषणानोषत्रिकधुनिः नवमंगल
स्वस्वशीतिपाहमधीपका दीपावाषजलहृष्टिः पूर्णकुम्भेल्पासवे मधमांसव
पिरंभक्ष्याणिविविधानिच इत्येवामपुष्पाङ्कुलेवस्त्रालंकारणानिच गोधनानुमणि
वर्णोद्भवेदर्पणमत्तनाः वितानेवामरंत्रनेदुर्वाहृदानेध्वजः दोलावाहरथोहृदः प
पोत्राधुयुकस्थविः वेदनानिस्वगीयानित यापुण्यानिवाचना नृत्तदीपपदः पदः
सिहमन्त्रेववः शुभाः देवतःस्तुतदेवशिनोस्वारकर्णानिच हृष्टानानिनगोपायान्स
र्वायेलिभनेनमस्त्रति कुर्वन्दनितःमदेनदिनरद्दामेपक्वर्वनहृजेड स्वास्त्रीपनवि
द्दूनखाषमलवणापानतृणायस्करः पिशापाकोषपक्कस्तपान्यरुदनेनजंसपूमा
नलः कार्पासारुणपुष्पचर्मवगड तैलापमीकर्हमः १२ एतत अनेनयेक्रमनत
दतिगतः दत्तभागेकुर्वन्मनश्तरन अशुभंवदमाणेवामेकुर्वन्सन्ध्रनेकोन अ

याञ्चममाह भस्मेति भस्मसमिद्धे शंखिम्यसिद्धाः इंधनेयमिद्धे विट्विशा नवेधान्याटी
दीनीनस्ककला गुयमापाखाणालवाणसामद्दिके उपानहौयमिद्धे लगणयमिद्धे श्रयः
स्कोलेहकाः तिपाकेमद्दिनेनिलाः श्रोषपंयमिद्धे कुलथान्यमाषादि हृदनादियमि
द्धे मनोवांसनुभातिनोनक खेलामुंडीजटीव्याधितः खंजनमंगदिनवासयतिवरिः काण
यिमकालको वोराभ्यक्तगलाविलाश्वपतितः पाशपाणीगर्विणीवेध्याक्तस्य हृषादि
भेकसमूहागोयावहाहः शपथः १२३ जाहान्महिषः खेरोहमहिषाहत्वश्वरिक्तोयरिशि
क्तामाणिशिरोगकंपपरवीवेधाः कुषागाहवौ पानोपानफलायनेस्वकलहः घटे
त्वतेगाखलहेयमतिमतिवेधकाः कुशकुनाखिकादिकामस्तुदाः १२४ मत्तउन्मत्तः
वोतःवमितः कुभ्रवितोरंकः श्वलकःपाणिहिंसहः खेलोदुर्जनः मुंडीमुंडितः जटी
जटिलः व्याधितोरोगीखंजः पादेनखंजः व्यंगोगहीनः दिगंबरोनग्नः पतिसन्या
सी ब्रवीर्वरी खंजः पादेनाखंजः दिगंबरोनग्नःपतिःसन्यासी ब्रवीर्वरी काणापिगौमि
करेजितवस्त्रः मल्कालकामक्कोकेशाः वोरःयमिद्धः अभ्यक्तस्तेलाभ्यक्तः मलाविमलो
मलिनः पतितोजातिभ्रष्टः पाशीपाणिवेधनार्थेपाशवान् गर्विणीसगर्भा वेध्यानि

67

यस्या क्रमेलकः क्रमेलन्दान अहिः सर्पः भेको मंडूकः पाठः प्रसिद्धः गोधा प्रसिद्धा व
नरः प्रसिद्ध २ श्वानः प्रसिद्धः मार्जारः मेंडली लोके मेंडली नीम प्रसिद्धः मार्जारको गात्र मेकोची
मेंडली वृषदंशः स्वतन्त्र विडालाख्यः ओतुर्मार्जारः गृहिषः प्रसिद्धः खेराह्मऽहि पाहन्नाः प
ष्टदः स्विकेवटः प्रसिद्धः विकाविन शाणिशिगकः स्याणिकनागोशवस्वाहीन्नेया
शिनाशिरोक्कृपने श्रंगनाटनेवा पदवीवेथोमार्गविर्वेयः उर्णनाभादिभिर्भाणवया
ते कुवाक कुत्सितवाक श्रवणे श्रातवः सेश्रामेविडालमहिषादीनां यानः पतने व
ह्मादीनां स्खलने यानमस्वादिन ध्वपलायने स्वकलहः स्वानाकलहः घंटनपुंसके
गोत्कन प्रसिद्धं नलहट्टमन्नलहृहदर्शने दैत्येनेः पन्नाकुनाः प्रतिबेधकाः कार्यमतेव
धकाः स्रुः त्रिकादिका अप शकुनाः स्वस्तुराः स्रुः नयोक्रमागमाने रे लणतेलारिका
र्याभेभस्यमतमाणधं सामन्दगडपकाहि मतेवानेवु भृतिनिमित्यादि अथ शकुना
नामाह भंगाल्यूहपठक्कर्काश्वनाविनः श्वेतसंतका सामसः कालीककलपुस्य याश्च
स्वसभीर्दते सनोभीहृदयः भारद्वाजपाविलविवाधिनकुलाहरसाजयने दृशोयानादहफला
स्कासभरवावामेपिदृष्टे परेदः १२५ संगोभ्रमरः अलिहेद्विकः उभूः प्रसिद्धः पदम्भु

कः शाङ्कुकर्णोराजचञ्चुः नीलिनः खञ्जनादयः श्रीमेताः चीत्कादयः एतेवामतः
मनोभीष्टदाः स्युः कालीमाहेषी कुक्कुटः प्रसिद्धः पिप्पयाः पुरुषसेत्तकाः काकादयः स
रमिर्गाः एतेदक्षेमनोभीष्टदाः स्युः भारद्वाजः प्रसिद्धः शिखिडीमयूरः चाषः प्रसिद्धः न
कुलोवभ्रुः हेमः प्रसिद्धः अजोवस्तः एतेभारद्वाजादयः दृष्टमात्राः सेनः दक्षफलाः श्रप
मर्षेः भारद्वाजादयोवामेवादक्षेवाग्रेवादृष्टमात्रादक्षफलाः अभीष्टफलप्रदाभवंतीत्यर्थः राम
भरद्वाजादयोमुनिः वामेपृष्ठेग्रपीश्रद्दर्शः अभीष्टार्थदोभवति श्रवामपुष्टेपुष्टेत्युविपरी
तशाकुनाः श्रभालाभादृ नपुनादक्षपश्चेवशामरमर ष्टेतेपुनपृष्ठेत्तात्याथोस्युः शुभदावि
लोमशकुनानाश्राम्हगयोरेभे श्रासेद्दुः शाकुनेविहन्यव श्वचिर्भुवाहृयासवायमेकृतेवा
ष्टपरोषि १९ वामपदेदनामवर्णान्जेन १८ नपुनावेनपुनरागि श्रपंल्पपाद्दीनो म
नशेग्रामाद्भिवेशः समरः संग्रामः पूर्तेप्रसिद्धं नहेतागिनहवक्तनः श्रवलोकं व्या
नोगोपचारो यमुविलोमशाकुनाविपरीतशाकुनाः शुभदाः स्युः नयाचवसनराजुः
श्ववेदिशयोयोरिस्पतिनायां सर्वोपिवामः शाकुनःप्रशस्तः स्पर्तिगलायांपरिस्पतिनाया
सर्वोपसव्यः शाकुनःप्रशस्तः संगरेलोकर्मीताचपवेशश्चकृगृहे नहीविलोकनेचव्या

ोसरिद्दुर्गवनादिकेषु शस्तः यथाप्रयाणे विपरीतभाव इति अन्यच्च नैकत्रारे भूपगृहे प्रवे
शने हर्षोत्सवे शाकुना व्यत्ययगाः शस्ता नृपालोके यथाप्रयाणवद् इति अथ प्रथमेऽपशाकु
ने जाते सति कर्तव्यमाह आद्य इति आद्ये प्रथमे तु शाकुने जाते सति विहृत्य विरज्य नेत्र
वातच्च षडवोटे घोड्रपविश्य शुचिः मत्स्यलितयाणिवादः आचान्तः कृताचमनः श्रुम
ः प्राणानेकादश प्राणायामः प्राणायामः श्वासप्रश्वासौ द्विप्राणायामं कृत्वा प्रयानं गच्छेत
द्वितीये द्वितीयेऽपशाकुनः स्यात् तदा विहृत्य शुचिर्भूत्वा षोडश प्राणायामं कृत्वा प्र
यान् अपरे त्वन्नीयद्ध:शाकुने जाते सति स्ववासं दिनादयात पर शकुन गमनवि
षये प्राणायामानन्तिकादीन्तावत्काले स्थित्वा व्रजेत् तथा च ज्योतिर्निबंधे विरुद्ध
शाकुने प्रथमे प्राणायामानेकादशेने द्वितीये द्विगुणान् कृत्वा तृतीये न व्रजेत् क्वचित्
इति तथा च वसिष्ठराजः जाते विरुद्धे शाकुने मुनीन्द्राः प्राहुः कृत्वा करपादशौच
माचम्य वीरस्तनो प्रयत्नात् विहृत्य प्रयेत् शकुनानुरागीति तथा च आचार्याः
यदाप शाकुनेत्र प्रयेद् विपरीतभपस्थितः महूर्तेकान्वनेदत्तानि विशेषकः स्वावृत्ते
दिति इति श्रीमुहूर्तमार्तण्डटीकायां यात्राप्रकरणं समाप्तम् अथ मिश्रप्रकरणं वि

त्स्तावद्दावद्यानाभिषेकेष्टकार्यं नाह ॥ जन्मांगतेष्ट शेषामष्टरुक्जैः सार्कैर्वविद्धे
कृत्तिमेद्यध्व वभैः स्थिरांहिन्त्वनेनाम्मारिह भूपश्चितिः स्वस्थैः सम्दुधूर्वलेचवभांति
त्वोः स्वस्थापनेमोत्तुमीयशुगेवनाथ्युगात्वेवारोहिष्ट पूर्वाह्नके ॥ जन्मांगतेष्टशेषादि
ह्मर्वलिष्टेत्वयाम्स्हारियेस्थिरांहिन्त्वनेनाम्मारिहभूपश्चितिः शाक्लास्यादिस्थाम्हारः
धुगंवकर्तेवश्रेगतेजन्मनिश्रेगतेजन्मांगतेजन्मलग्नजन्मराशीतिव दशाव जन्मांग
तेदशा दशावर्तमाना नाशांईशाः जन्मांगतेदशेषाः नेव सर्वेषु कुजेषु सत्वेवा
ष्टु तेनया नेवंलिष्टेः स्थानादिवलसम्पष्टैः मष्टुस्तिमेष्टफनभेः स्वहेस्थिरांहिन्तनेनो
कृहिंगता स्वतनुः कष्ठिनेनत्वः स्थिरासाधोकहिन्ननवश्रमानया तस्यां जन्मराशिज
न्मस्वग्रम्मांशियेपवर्येत्स्वयेत्रे आयाहि भोमराहितदिनेभूपश्चितिः राज्यमतिष्ठ
शुभास्यादित्यर्थः लग्नवलेयान्वत्वायस्थेदमित्याद्यविलोकनीय शुभयेत्रवत्काय
नस्तनराईनाह स्वस्वैतेरिति स्वस्वैर्येसरेवस्वपतिष्टकोयफेनस्वनतेः शोभम
षु लग्नवलेस्मवत श्रावणवर्णयियानेनस्यात्वानेऽदुगाभवितनफलं हेवर्णनाईनाह
गार्यंवस्वरिदीनपंचगरुभाषवान्यक्षतेतेन स्वल्पामिरास्त्वभवितनमम्स्वधिवि

[illegible]नवग्रहक्रमेणाष्टवर्गफलमाह [illegible] कुजरवीन्दवः
[illegible]गौरां वीरकोवरभूपतेत्रविधूयाः [illegible] नवहंसपंचके गृहभेगुदाः श्र
[illegible]ीनिः शास्यते ११ । वस्तुर्थनिशा श्रादितिः पुनर्वसुः [illegible] शुक्रवारे श्रव
[illegible]विनोस्त्रसुनि श्रुत्यरेवती फलानि सर्वोक्तानि यतेनेत्रयेः [illegible] बुधयनेगुरौता
[illegible]वसेथार्यनान्यत्र यलडुक्ते [illegible] लेकजला इंडुः [illegible] **[illegible]तालनमाह** [illegible]
नेबुधेयनेगुरौतालानेषु केसौ [illegible] शनौमलमति लग्नबलेमाग्वत् [illegible] कथंभूते [illegible] बुधरहिते
[illegible]सिन्नसुपार [illegible] नन [illegible] तालनीये [illegible] विदध्यात्तालनां
[illegible]कोव वस्तुहेमायलेकारधायुणेनके सुभादिभिः [illegible] सनिमांणेविदध्यात्तालनां [illegible] तथा
[illegible]स्काभिति यद्यपि [illegible] नेगादिन [illegible] सर्वसेवश्रेयभूतेकर्मा [illegible]
पतालनेबुधवर्जना [illegible] तालनेषु [illegible] बुधनिषेध [illegible] **[illegible]कोव** शनौसोमसु
[illegible] [illegible] तालने [illegible] **[illegible]**
[illegible]मतिनफलमाह **[illegible]** [illegible] त्रिभागे [illegible]
[illegible] फलेस्यात् [illegible] भवति [illegible] भागे [illegible] त्रिभागे [illegible]
[illegible] नेत्राग्नि [illegible] मध्यादि [illegible]

ज्येष्ठे नयावोक्तं हस्तयाते दर्पं वा मृगशिरसि वा गोमध्यमर्क्षे पौष्णे चैविंलिखेत पादरक्ष्मावे
कर्क्कसंक्रान्तौ समस्तशुभदं मध्यत्रिभागेषु रक्षामिति अथाश्विन्यादिनक्षत्रेषु वस्त्राभरणधारणाश्र
नक्षत्राणां कुजकुजवर्णाशास्त्यनडन्यर्हैनाह भीति सोमग्रहे केवस्त्रधारणे भद्रा शु
वर्षे भूषणे स्ववर्णादिभूषणानि विभूषयात् धारयेत् कथं भूतेश्वर आदित्यपुष्पभृवे विगतानि
पुष्याद्युवानाय यस्मात् ततः तयाश्विन् यत्नोश्विन्यादिकवस्त्रभूषणधारणे दोषो नष्टस्य
नेत्रयावोक्तं पुष्यादित्यक्षे वीर्ये हेतोः सौराष्ट्रे कावरादिके नवं नभूषणे धार्यं नार्या पादपित्रा
युक्तेश्रति लग्नबलेऽप्यवत् अथवारादीनां शल्यमाह स्थिरेवक्रनिरोधस्य फला
दिके ग्रहस्य दोहितः सोमवारे संनवस्त्रधार्यमिति भावः कुजरवीग्रहणहस्तयोः
प्रापयते शनिः हस्ते वस्त्रनिर्मीलीव स्वादिके शास्यते शनौ न धार्यमिति भावः तत्रेय
नमस्कं धार्यमिति पूर्वोक्तं अथ नवाभरणभूषणधारणे नवग्रहाणां नाह वस्त्राद्ये चाति
लहयाश्विभि योगेनुर्विभूषाहिताविभातोस्त्र वलभ्यैहदिनमनुक्तो पिहस्तद्वारणे
मेत्राकांनिलमूलवस्त्रहीरभे हीन्यान्नपादान्तरे पुण्यनोक्तय विकयाय पदपरांधीगे ३
६।।१० स्पष्टैतन्तः ११४ वस्त्राङ्कै भीदिभिर्व स्वादिनोल्पचोक्तैश्च गोष्ठि लग्नेन्दुः नाम

लेकृतिरलेकरणे हिते स्यात् किंलताशेः वक्रोक्तेः अनिलदयाभ्विभिः अनिलद्वंद्वा
रौद्रयुगे स्वातीविशाखेति अश्विनीमघमैत्रा विमलाश्चनिलाद्विज्ञेयेभ्यः लानितयातोय
न स्वातीविशाखामश्विनीरहिते : इत्यर्थः लग्नबलेनाप्यल अथ द्वितीयचरणेन विशेष
माह विभाजेति विभाजाद्यानक्षत्राः उत्सवविवाहादिकः लभिलाभः शुभमन्त्र
नक्षे विभावेयार्थं व स्वादिभारणे द्रष्टव्यं स्यात् तथा चोक्तं व्यासेन लग्नेदात्र मसारे
नाविशादेशात्करग्रहे मीनयात्रे चोत्सवेवत्सेपार्थे निषेधे विभादिके इति अथोत्तरार्धेन प
वनीत्कृपविकत्पावाह मेत्रेति मैत्रमन्दराधा शुभेत्सगमे चतुष्पदयोगे चरः कुंभः न
स्थात्नरमत्यतमेनच नतकृधांगेवकृध्यंगे उपच यलग्रेतस्मिन् कुंभलग्नेतिरिक्तोपयल
ग्रेणाप्याहरणीफलं त्वजेनादीनां कृपविकृयोनन्यविस्तारय कुर्वीत्यर्थः कर्णासन्ना
स्वेपनभावः तत्सन्द्धिः पापराहित्येन संस्थासन्त्रे शोभनभावत् तथा चोक्तं दशमेका
दशोलग्रे विकृकेन्द्रत्रिकोणगैः शुभैः पुष्यस्य कर्माके वर्जयित्वा दशोदयमिति अथ पद
नाईन पनिष्ठापंचके वर्ज्यमाह मेत्रव्यालनक्षत्रका विनोलिस्पतनेसलभोक्तव्यंयाम्य
दिग्यानेकाष्ठलणोवयपरिहरेन्केपंचवप्योविधौ मृवेशाध्युववाहणोत्यवस्तभेः ताये

१ ॥ रवौ वा कुजे मन्याः संस्थिरभे बलैर्गगनबले ग्रहो न्यगो भार्गवे ७० कुंभहयस्के
वियोः सति कुंभमीनयोः सूर्ये सति पौरहोन्नवे यानानीत् स्यात् अथ लग्नाद्वै वशेन सेवा
मार सेवेति क्रूरादिभिर्नलवैः सेवाश्च स्यात् शुभमे कश्चिन्नतिवाहनवौ सति वा
न्यथवा कुजे सति खेदप्राप्ते ७० पापयुकादशो ॥ अनयोरन्यतमे रविभौमयोरन्यतमे
सतीत्यर्थः यस्मिन्लग्ने सेवा क्रियते तस्माल्लग्नाद्दशमे एकादशे वा रवौ भौमे वा सति सेवा
इष्टाहितकयस्मादित्यर्थः शेषं स्पष्टं अथ बलवर्ग्गेन संन्यासमाह संन्यास इति।
स्थिरभे स्थिरनवांशे स्थिरलग्ने संन्यासः इष्टः स्यात् केः खलैर्गनबलैः पापग्रहे हीनव
लेत्यर्थः म नस्थैर्ल्नीयां कश्चिन्नति भार्गवे शुक्रे षष्ठे ६ त्य ॥ गेषति शेषं लग्नव
लेत्यर्थः अथैव त्रिषडेकादशे मारी शेषं स्पष्टं भार्गवः सबलेथ मेषजीवे केंद्रदीला
लेपानवन् अथैव त्रिषडेकादशे... वराहिपेंद्रलघुभन्नाहैः शुभस्था
विरक्तिकादिति अथ लग्नहयेन कार्त्तिकमाह उद्वाहवेवराहि पेंद्रलघुभन्नाहैः शुभस्या
स्थापितांकितावगाद्भिः पुनम्भवणोकन्याविलग्नेतिथ्यो वांकोनेसदिशि ॥ ४५ ७ ॥
२ ॥ ४५ ७० मणाम्यावगभूमृत्यान्नितिनाच्छादनः स्वातीपूह्फल्गं समक्समहेः सोमीयउ
सिद्धर्नयेन ८२ ॥ उद्वाहचाणिमर्वौक्ल्मनिम्नलांन्याकेंन्यादीनियकादशसंख्याकानि वरा

ोमसिद्धानि द्वियेविशाखा इंद्रोज्येष्ठा लग्नभानिममसिद्धानि त्वाष्ट्रं चित्रा तैः श्यार्किंकावव
गाह्न आर्किः पाक्षुनिः सोबुधः आरोभौमः विगता आर्किकावोयेभ्यस्तेनया नेवकेलेवगा
श्रुतेघोग्रहः दिनेतस्मिन् शनिबुधभौमरहितवारेत्यर्थः युग्मयप्रगोकन्यावलग्ने युग्मे
मिथुने मघामीनः गोर्वृषः कन्याभस्तिष्काः यञ्चमन्यतमविलग्ने तिथौव्यकौजे विगतः
ग्रकः नवमीयस्थान ग्रसौ ग्रंकः समामौजनश्च ओजोविषमः तस्मिन् नवमीव्यतिरि
क्तविषमतिथावित्यर्थः किंलक्षणायकौजेतिथौ सहिशि रिकदशमी नयासहवर्तमा
ने ११२।।५।।१।।११३।।५।।१० कृषिः शुभास्यात् तथाचोक्तं कंटे शुभे शुभतिथौ शुभवारयोगो
वारे गुरौ शशिजश्चक्रमाभक्तिवारे लग्ने वृषे मिथुनके सघकन्यकायो पास्तकपिश्कर
णोभवयोनियाने इति श्रन्यत्र दशम्येकादशी चैवतृतीयावत्रयोदशी सप्तमीपंचमीचै
वसतिपच्चसालावहा हंन्याष्टमी बलीवर्दान्नवमीसस्यघातिनी वतुर्थीकीटजननी
षतिरिक्तांवर्ष्टेशी लिहन्त्यलोचेदे शुभेकार्याद्विषायतः बुधार्किभौमिपुत्राश्चनभवं
तिफलमदाइति अथविधिमाह सितान्हानव्रतस्वरः षट्क्रुशालः कन्तावेग
भूष्वाव्यान्देवाद्यणास्य कृषारंभेश्चवोक्ताः सितायतः क्रीयते नवसृजितानलगमस्याान

ग्रहान् भूम्यम्भादीन्वहिर्हितोणपूर्वके शेणमध्यमनेत्रौ वाक्कागकर्णेशिर्नेम स्फुत्वा सर्वाणि
हृद्दहस्ले स्ववर्णेषु सिंनाग्रस्म स्फुस्त्वहृतैः मुक्काहृषाणांद्वैः स्वहृवर्तमानाः समस्काः
शोभभाः स्वघाः स्वहृघाः ग्रणावयवहूर्णाः निरोगाः समस्काशुनेत्रहृषाश्च नयानैः ह
नासौमोउनयाहिशमिनिविः वारनयेत हूलैनयद्धनिः क्रर्यादितिभावः उत्तरहिशेम
निवारनयनेनयंचरोवाउन्त्यथेते नवमा प्रथमगमनेनैका १ आवर्तनेद्वितीया पुन
रूलरोमनिरुतीयगमनेनपंचसौरोवाउन्त्यथेते अधिकानकार्योऽतिभावः सौमीयहूंस्य
नेपेहिस्रवउपद्दयदग्रहूणंश्चालिंडकजरोवाकरणार्थेन यावोक्के शास्ता स्वहृदनाराम्
शुचिः प्रज्ञे नवासमा स्नानागौ पुष्पैः पुष्पजयनाः नविशेषनः पृथिवीग्रहसंयुक्ता
मूजपिनाप्तनापति आमिश्रद विशोणिकृत्यदानक्ष्यावैवदत्तिणं कृष्णाहृषानियोक्ते
ध्यानवीनस्वपुत्रेनवा हेमयुद्धहलाग्रणाच्छित्रैरोवानकारयेत उत्तरामिमुखो धूना
तोरणोत्तंसमदापयेत विवलेच्छिन्नलागलेकपिंमहृषभन्यजेत हलमवाञ्छनेकार्यनी
हृगिर्मुंषकर्षकैः हलादिभिर्हृदैः द्रोणेकुहृदैनस्वभमवेत हृषमाघरिपुष्येतनस्य
विघ्नसदाभवेत नस्यमवंप्रकारेणनिर्विघ्नंकारयेनवा प्रकाजयकरीरेवाल्तीया

वार्षं हि दापंचमीच भवेदा । वा बहुसस्यफलप्रदा अनजर्थं न कर्तव्या महादोषस्तेनाभ
वेत् स्नर्तव्याव सवः ऋक्षः पुनामा सवेद्मा पराशरो हली चैव सर्वविघ्नोपशांतय
इति श्रवड निमित्तानि निखेचोक्तानि हलेभवाप्नमाणोत्तकर्मकं तुलपघरेयदि गहोहणा
म्पनेन स्नतनोग्र्भमथभवेत् ईषाभेगोयदा कृष्टः मेशायोजीविलस्पव स्नतनाशो
पुगेभग्रे ममाने मिपतेत्यिष्ठः योक्त्रच्छेदेन व्यासेगः ममहानिस्पजायते हलेभवा
समाने नयौ वकः प्रपतेयदि प्रपते मुक्तमात्रस्तांबंधनेचभयं पढ्वाति ज्वरातिसारयोगे
णकृषिभंगं विनिर्दिशेत् पवेद्युक्तमात्र स्तनदासस्येव नर्गतिरितिमिति अथ पञ्चाषि
विषयेलाङ्गलचक्रमाह वि ३ वि ३ श्री ३ धेन ५ ला ३ थे ५ गाम ३ हुतभुक ३ मेघकं भक्ता
दमनेभूपः कृषिभेर्विवारूणं हरीदं बीजवापः श्रभः ऋक्षेसी हित्वी पुनः ३ ४ ५ ६ ७
८ ९ १० ॥ निमतिल १४ १२ ११ २१ २२ २३ २४ २५ २६ श्रावाहवेभिः मन्फलः षोकेन्द्रः फणि
सत्तमादविभिते ॥ ११ लच्छेदनेवाप्येभेः ॥ १२२ अर्कभकान्त्र्पं भक्तं नततत्रान्यकाद्यानत्वि
अदिकेन्द्रानाषकाञ्चनेषु नततेषु श्रमनमन रूपेननफलहृयभूपः वारेवा रेवारे
ष्मान पतङ्क्ते भवति ऋषांकोननतत्रस्यस्य आदिमात्र नतान्यकाघ्यान त्रिषुश्रमत

79

दुष्टफलं स्यात् तदनंतरं त्रिषु ऋक्षेषु शुभं स्यात् ततस्त्रिषु ऋक्षेषु तथा ऽष्टसु पंचऋक्षेषु ततो
नलेषु त्रिषु ऋक्षेषु ततः श्रेष्ठं पंचऋक्षेषु ततो रामेषु त्रिषु ऋक्षेषु ततो हुतभुक्त्रिषु ऋ
क्षेषु स्यात् इत्यर्थः अथ बीजोप्तिमाह कृत्तिभेरिति कृत्तिभैः कृत्तिकानक्षत्रैः उदाहृतं चक्रद्वि
पेन्यादिभिर्बीजवापः शुभः श्लोकः किल वातैः कृत्तिकानक्षत्रैः त्रिवारुणहस्तैः वारुण
शततारका हस्तश्रवणाः रेवत्युत्तरा त्रिगताः वारुणहस्तोत्तरात्रयेभ्यः तानि तत्पानि शतता
रका श्रवणं ज्येष्ठा हस्तैरिति त्रिषु पंचकृत्तिभैः विष्णुफलं वाणं तस्मात् कृष्णे सर्वनिषिद्धवारादि
के तेषु तथा श्लोकः मघकाले भयं भौमे मंदे शलभकीटयोः नवषष्ठतिथौ रिक्ते हीनेषु
मेविशेषतः वृषलग्ने च सौम्ये कन्यायां मिथुने तथा वापयेत् सर्वसस्यानि यदि चैत्ये
वैसेपदस्यादि लग्नबलेन भवेत् अथ बीजवापविषये हि भेदं फणाचक्रमाह सूर्य
तोटिति सूर्यनक्षत्रादिनक्षत्रे तस्मात् त्रितयं निषेकोनविंशनक्षत्रात् अष्टादशभिः नक्ष
त्रैः सहितैः एकोनविंशात् दशभिर्नक्षत्रैः बीजवापः सत्फलः अथ द्वितीयभेदमाह ग्रन्थे
विति अन्यैराचार्यैः फणिसमसमादाहृतसमासात्सकाशात् रविभिसैः द्वादशभिर्नक्ष
त्रैः बीजवापः शुभः श्लोकः यतः जन्मभवति राहुर्यस्मिन्नक्षत्रे भवति तस्माद्यत्नः समस्थान

तत्रैतत्फलंसमस्तमन्यते नक्षत्रकाशाद्वादशभागिनिभिर्विनष्टैः राशेरकफलमितिना
मणेयानेनसिद्धं वराहमिहिराचार्येणलघुजातकपरिकल्पिताग्रंथानेनोक्ता अप्यादितः स्वल्प
तसंहितायां अस्मलाभाद्दविशेषाक्विल्लमपिविचारः किलास्तुरश्मिद्दे मोणेन्द्यापिन्यवृध्वेयग्रह
णांयानेवदंशके इन्द्रकर्मदलाह्लतिस्मेतत्ताविल्लनद्दरयनेयगाते अन्यत्रपर्वकाला
द्दरमदानात्कमलयोने मावपुष्पविमक्रांगभुजंगमाकारमुपदिशन्त्ये इति भुजंग
माकारकायनानत्फलागिल्यभिधानेनसिद्धं रत्नमालायामपि फणाभागोयोमिश्रका
लेसपुष्टमिति तथाचागमान्तरे राहुभोगमेयावत् वीजोसि परिवर्जयेदिति अथया
गच्छेदनमाह नच्छेदनेवाप्यमीति नेच्छायान्त्यानांछेदनेवाप्यभेवीजवापनंनतत्रैः यो
क्ते ननुयस्मान्नेयदहेनगिनेगतिनमेकुर्यादिति पुरैवोक्तंतत्फलंयपुनरुक्तंनछेदनेवा
प्यमेदिति सत्ये कृषिनत्रवाणांवीजवापनंनत्रवाणांकिंविरुद्धोस्ति इत्यतः कृषणा
नान् कैःकार्यमितिसंदेहनिवारणायनेनछेदनेवाप्यमेदित्युक्तं अथतिथ्यन्नेयानी
क्रमयानेमेषविशेषगणहलचराणेनाह मेषपिंडीयननेगफानरारहितेरुद्धारम्भेग्पपयेदन्न
याशनवद्धसेनयावदः योक्तंनवानंधुपेः मेषायान्यवसुनतेष्टवरुणाः मंदः शुभंनते

नेत्रयेनेगकृतोतिमेह्रिलुकगे: षोमेष्व मंगीनके ५२ मेपियिमिति ह्मोय नवे: वदसता
इमपियुक्तारसैलिवाहनत्ते मूलोन्याकेन्याह्रिभिगगोयविवलनयेन मेषिनोमवलेपान्प
मइंनायंहूषयंक्षियोननायेकाहूमायोपाते मे पयनेसंगाम्पनेहूषभायस्मिन् नितिमेपि:
पुंसिमेपि: पवलेदारून्पत्तेयनपस्ववेपने अपमर: किलनतोणिरुह्मारूभे: उफानरहिते:
उफाउत्तराफाल्गुनीश्रनु: श्रवणगाघा ताभ्यंरह्रिते: अथेव योहिणीरेवतीमूलेस्वातीहस्ता
स्रगास्वया श्रामाबेनररूतश्रुतयाभाद्रपदामता वंधनेसर्वंधोत्तानोतयाशालपवेश
ने ड: विदावनतेसैवानवयोत्रयफाल्गुनी बहस्पमत्रपर्णोश्वकेभारीशालस्मीनया
श्रेडंबरीत: गायाधोयाबान्याबोरवाहिनी श्रीनामोक्षयेके नित्यमेपि: कार्यापत्नय
देति अथयनवधान्यप्रमेगेनत्यवानकर्मह्निनीयवत्रणोनाह अन्नप्राशनभोरिति वसं
नशरदोन्नुनो: अनप्राशनभैन्नवत्नवान्नकर्मनुषं: षोके अन्नप्राशनभैरिन्तुलत्ताणे
ननस्मात्स्त्रनाशनोक्तं तिथिवारादिकमत्रग्राह्य मात्रिकस्पनवान्नकर्मस्याविनाश्री
स्यादीनोनवनवमिनानांधान्यानाभक्षणेदोषमसेयाद्दावषपकेकर्मैतत् नवधान्या
निमानि श्रीहयोयवगोधूममानिवारा: कंगवेणव: शालयोमहमाषाप्रवलनवनुया

ष्वानि क्रिति यद्यां सप्तस्थानि भवानि धान्यानि श्रीत्यागायणेन विनान भवत्पाणि याति
वसेन सेभ्वानि यवाग्रयणेन वीनाने भवत्पाणी याहिति नियमाहितं कमेशरद्वमेनयोः
क्रियत इति तत्र न मायानो हितै सिपिमाहिभिः मासेषु षेमेव नयके त्रैवानक
नेव्यामित्यर्थः अथो नक्षत्रेतस्य संगीतयोगारंभमाह मैत्रार्कान्यतिति मैत्राकान्यति
मैत्रमनुराधा अर्को हस्तः शुक्रो रेवती वसवो धनिष्ठा उत्तराषाढा इन्दुः इज्यः पुष्यः वरुणः
शततारक। इन्द्रो ज्येष्ठा तैर्नर्तनमारभेत संगीतकेचारभेत् कस्मिन्सति लग्नवर्ती
माने तेग्रहवीर्ये सति कैः हिबुकगैः सौम्यैः चतुर्थस्थानस्थितैः सौम्यैः शेषं पापव
त् अथ नानायपरलोकमेत्तेनैकेनाह श्रीशार्के द्वितीयत्वा सविशाखाश्च्यान्या।
ग्निपाशी इभैः सर्वैभिः शुभदा विसिद्ध भवनो नाना परत्नो क्रिया वारेषु कं वनर्षु
कानर हरीनाधेषु मासि क्रियोर ह्यान हितो दिनास्वभगभेन स्याद्दोषः किल २७
द्वीशो विशाखा अर्को हस्तः इन्दुर्मृगः अदितिः पुनर्वसुः इज्यः पुष्यः वसवो धनिष्ठा
शिवश्चार्द्रा अश्विनी यमसिद्धा अन्त्ये रेवती अग्निः कृत्तिका याम्यो भरणी शततारका इन्द्रो ज्ये
ष्ठा तैः सर्वैभिः निखिलैः विसिद्धभवनो विगतः सिद्धो येभ्यस्तानि विसिद्धानि तानि

83

सु॰
मा॰सी॰

एतदुक्तं भवति धूनेश्पाश्पद्दस्तिनादि नाथागमना स्थिति: तिलाग्रेति लोदर्ने पाश्पार्य
नर्दलिताम मनास्थिति: मन्स्यायाश्पश्च स्थनप्राप्ति मगमनास्थिति: तुर्यपाश्पर्नेरु
दशाम नास्थिति: स्पादिन्यर्थः श्रमतिमेभवश्चेभस्येन्द्रलिंगपमाह नयोरिति नयोर्भस्य
वाह्नपोध्यानाद्यानेस्थ्यानेभवति भुवेयहरिजमिति हरिजेलग्रे ब्रवेवस्थि कथं
नेतिष्यादिलेनताप्यिकति ष्यादिभ्योलस्वापिकेवलिष्पामित्यर्थः स्वतनिर्द्दिष्टदास
भानन्तरहान्यहेतिया भोदन्स्यतेगिषेषिपुंवलेज्ञनिवलन्यकेन यासोमते पात्राल:
गतेन्यनेदयरिपामीषोकेमुकोकुतोगाहुमेद शाश्रीकसोम्पगृवः केदेदिगीषेब्रजे:
॥ स्वतनिर्द्दिष्टपदादिकेयात्रालग्रगतेन्यज्येन स्वर्देस्तरापि: अनर्द्धि: स्वरापि: अनु
वयभवने चरःकुंभाः अक्षभेश्वस्यगतग्रहस्यरापि: अल्लग्रहेवक्रग्रहस्यरापि:
तानरिपोर्भतवेरिराशे: षष्ठे अल्पहोदये गोजास्थिककिंमिथुनाः स्वस्थानि
त्याप्हीरपाविमिथुनाः कथितास्त एवेति हीरोदये लग्नेज्ञानकातहेये स्वर्दोगेश
रिपुत्तेवर्श्वेर्वपवीगेस्वस्य तांगतहेश्यः स्वामितस्यारिपुः। तेवलः पष्ठिः नरी
वलन्यकं गन्मनिवलहीनेन्दहे नयासीमते पक्षतेवलमकं इत्युक्तं भवेपात्राल:

उदगमने पातेतदा याग्यागमनमपि निंदितं स्यात् अथ चरलकोपे दिनकररजनीकरयो
करादानुनराचपूर्वोव याया वकर्कटादौ याम्यामापश्चिमुनीचीव अथान्यदाह भौमेरवि
भौमे पाके पूर्वदिक्षिगमने गमने हितं स्यात् शनिचंद्रयोः अथार्कदक्षिणस्यां नग
बुधगुरौ पश्चात् पश्चिमायां भृगुवर्कौ क्षितिजरविदिने उदक उत्तरस्यां गमने हितं स्या
अथाडलविडलावाह अर्कभादिति सूर्यनक्षत्राशुभदिननक्षत्रं अगेः सप्तमिस्त्वष्टं
षितं सत् हि सप्तहो वा सप्तवा यदा भवेत्तदा डलः स्यात् त्रयः षष्ठा भवेत्तदा विडल
स्यात् अनयोराडलविडलयोर्गमने श्रीदेवलोकादेवर्षिवचनेन हितं न स्यात् अथ
वारमूलदोहदमाह आज्यंदुग्धगुडौ तिलौदधियवान् मांसानि तान्यापपनोमूले
यानमनिहमिदकक्तुभोज्यास्यति तिलान्नं तिमीन् दुग्धमापपवहस्नौ हयनैर्यानम
यानं तयोर्थान्नाद्धाभवति शुवेयहविजेतिश्चापहिलवादिके ॥ ॥ यागमं इनान्त्यवा
रान्त्यकाधान् आज्यादीनि मासपमापायिनामूले वारमूले यानेमपापाणीअनर्थहते
भवति अथ दिग्दोहदमाह आज्यमिति हनादिकेमापषयेआदिषु पूर्वादिषु हस्तादि
भिर्यानं स्वयाने भवति हस्ती अश्विढः अनः शाकटः हयो स्थः नराः शिबिकावाहकाः

विपर्ययमाह शुक्लविपर्ययात् आवश्यकेकृत्ये सति प्राणे सन्ध्यात् एतदुक्तं भवति शु
क्लपूर्वकपालगेसति पश्चिमां गच्छेत पश्चिमकपालगते सति पूर्वां गच्छेत तथा वज्यो
तिःप्रकाशे अनुस्मवेष्टुयावच्छाकपालस्थोप्युगर्भवेत तावत्याशिरिशं गच्छेत सा
नीप्रत्यकाशितनसघेति प्रथमयाणविधिमाह राजेति राजाद्रिदिवसैरेकाभिष
टक्रोशकान्व्रजेत एतदुक्तं भवति प्रथमदिने क्रोशं गच्छेत द्वितीये चतुःक्रोशान
तृतीये षट्क्रोशकान् अर्धयोजनंचतुर्थे गच्छेत कथंभूतः राजा तर्पितवह्निसु
हृत्सहृत वह्निरग्निः भूसुराब्राह्मणाः सुहृदोबान्धवाः तर्पितावह्निप्रमुखायेनसः तथो
क्तस्तथा अयमर्थः अभिहुतहुतिलादिनावह्निः तर्पयित्वा द्विजगणादिभिर्भूष
णैःस्तर्पयित्वा बन्धालेकरणाभिः सुहृदः कलत्रादीन् तर्पयित्वा व्रजेदिति किंकुर्व
न् स्वेरागमूर्तिन्यजनस्तन स्वेहनद्रुतिः पुनःस्वदागमने अयंभावः यात्रायां बहिर्ग
त्वा पुत्रादिस्नेह वशात् नहवलोकनार्थं गृहं नागच्छेदिति कथंभूतः वृक्षतिनोन
गच्छेदिति भावः पुनः किलक्षणः कार्यमानाः कार्यायउत्सेविलीनः कारणः तथा
वगलावस्थो स्तनिकेतोन्मूरभवनान्मयानाश्रयाद्गृहस्वदाहापि यायात्कृतान्निका

श्रवणपुष्यरेवतीष्वस्तमिति शुक्रदोषो नोक्तः नन्वयनाद्दिक्कृतमाने विषये भद्राविनाशमते दोषो

दृश्यते नवोदयास्तं वेधनमिति तथाभीयपराक्रमे स्वाभिमानीयमानायामपि शुक्रो

न विघ्नकृदिति तथा च गर्गः नवोदयास्तं वेधयेत् यदुक्तं सप्तविधयोगे तत्रवि

बुधैस्तैः केवले दिग्गमनमेष इति तथा च कश्यपः उभयत्र पुरपवेशे शान्तो विग्रहे तथो

द्वाहे नवोदयास्तगमनेऽपि शुक्रे विचारणा नास्ति तथा च मत्स्यपुराणे वत्सशालवव

ह्रीसमलिङ्गे सर्वलोके तनुघात नरयानान्नं तेनाभूदेवतत्रयमपि शुक्रजेति तथा च वसिष्ठः काश्य

पेषु वसिष्ठेषु भृग्वङ्गिरःसु भारद्वाजेषु वात्स्येषु पतिः शुक्रो न विघ्नकृत् इति अथाल्पं

वाचवादमाह वेदे स्वल्पमेषु गमनानि सितेऽस्तः स्यान्नरसलग्ने प्रयाने समस्तवर्षोः सितवि

पर्यासात्ममदायप्राक्के राजनर्षिन वह्निभूमस्वरस्वकस्यापवर्तिनर्त्यजेन त्सः कार्यम

नाथजेत्रिरिसवसेरेका १ सि धषट् ६ क्रोशकान् ११ वेदे स्वल्पमेषु गमनानि सितः शु

क्रः श्रेयः स्यात् तदानस्मिन् कालेसं मुहूर्तेयाने शुक्रमेषु लवसत् शुभं स्यात् तथा च

गर्गः द्वौ सौरिसवह्नि भाग्यगृहाणपावनि सनि वदमो नावदं यो भवेच्छुक्रः मेषे शोनिर्गमेषु

मेमिति अथावश्यके वक्तुमाह पश्चिमसर्वयोरिति पश्चिमसर्वयोः पश्चिमसर्वयोः सितम्।

स्कं॰
मा॰टी

पः ८॥ प्राची अग्निगिरीशा ३॥ आग्नेयी विश्वेश्वरः ६३।४ दक्षिणस्यां अर्कांभः
ष नैर्ऋत्यां षट्प्राज्ञा १४ पश्चिमायां तिथिपर्वता १५ १ वायव्यां दशाहशा १ २ उत्त
रस्यां अष्टौ कन्यामयश्च व्याख्यानं अथान्यन्नियममाह ऐन्द्रायाग्निमध्ये नमस्तम्भगणे वायव्याग्नि
काष्ठास्थितो नोल्लंघ्यः परिघस्तथा कुवेरभैः प्राच्येकदण्डं व्रजेत् सर्वाशास्त्ववीज्यमित्र
तरोगर्याया दृष्याविस्यके द्विजाः स्थूलमनिह्यमेयदि निजाप्रोह्यागलव्यविव्रजेत् ॥१८ ऐन्द्र
दिशुदित्त्वाग्निभान्नू कृत्तिकायाः सकाशात् सप्तसप्तभगणे एकदण्डं भवति सप्तशा
कचक्रे नियामपूर्वंगतास्तु सप्त सप्त रेखा स्वर्ड्यानन्तः कृत्तिकादीनि सप्तनक्षत्राणि न्यसे
त्तनुरस्थानि सप्त दक्षिणगत रेखा स्वन्यसेत् पश्चिमोत्तरं रेखास्वक्रमेण न्यसेत् तं
वायव्याग्नेयदिगन्तारेखीकुर्यात् अस्याः रेखायाः परिघ इति संज्ञा दिनचक्रे वायव्या
वाह्याग्निरिति वायुपश्चिमः अग्निः पश्चिमः अनयोः कोणदिशौ वायव्याग्नेय्यौ तत्र स्थि
तः परिघो नोल्लंघ्यः अथान्यन्नियमनमाह अपाकिति अपाक् दक्षिणस्यां वरुणभैः
मती यैर्नक्षत्रैर्व्रजेत् प्राच्यैर्नक्षत्रैः उदक् उत्तरस्यां न व्रजेत् न गच्छेत् सर्वाशास्तु सर्वा
त्वर्वीज्यमित्रतरो गैर्यायात् रविहस्ताः ईज्यः पुष्यः मित्रमनुराधा त्वरो गोस्विनी पभिर्न

87

शुभशुभं तदाह । रिक्तेति । रिक्ताश्चतुर्थी नवमी चतुर्दशी च । पर्वाणि पूर्णिमामावास्ये गृह्य
षष्ठी अष्टमी च प्रसिद्धा हरिदिनं द्वादशी सिता सुश्रुक्रमनियतत्वेषु पानं जनगुः बुधशुक्रसेन्दु
गमनेनकनेष्टमित्यर्थः । अथ मूलानाह । पाकवेदाः सितशुक्रभंवसुपराहीन्त्यवभेज
मघाकृपश्चात्कार्कसिनान्तदक्कुजबुधार्यमाश्च जेत्कलकान् त्रिशाही १०८ नवमूम
योग्निरिशा ४ १३ ११ विशेष्वेवो १३ ५ कांच्ययः १२ ५ षट्शक्रा ६ १४ सि पितृर्वेन
१५ ७ ८ दसादेशो ११ २ श्रेणीतिथीनीशानः १०७ प्राक्पूर्वस्यां दिशि चेन्द्रासितशक्रभेस्त्य
जेत वेदः सोमवारः असितशनिवारः शाक्रभं ज्येष्ठा एतत्र पूर्वा दिशि त्यजेदित्यर्थः
अथ दक्षिणस्यां वसुपरेडान् पनिहोलगदीन् पंचनक्षत्राणि ज्येष्ठाबृहस्पतिवारः ए
तान् दक्षिणस्यां त्यजेत् पश्चात्पश्चिमस्यां दिशि कार्कसिनान् त्यजेत् कः रोहिणी अर्क
शनिवारः सितः शुक्रवारः एतान् पश्चिमस्यां त्यजेदित्यर्थः । उदक् उत्तरस्यां दिशि
जबुधार्यमाणस्त्यजेत् कुजो मंगलवारः बुधः प्रसिद्धः अर्यमोत्तरा फाल्गुनी एतान् ह्य
कान् उत्तरस्यां दिशि त्यजेदित्यर्थः । शूलपदस्य पन्ये कंसेबंधः अथ योगिनीमाह । त्रिश
विति एतान् मध्येकपदमृज्ञान् तिथीन् त्यजेत् एते के त्रिशाही १०८ ईशान्यां नवभू

ऽमपाते । गर्कयात शुक्रे ज्याविश्लिष्टे कोतिपर्वस ह्युष्टहृदिक्वयोःदग्धोस्त्रियस्त्वम
त्वाद्युषौ अथपुत्रजन्मः सोमवारेभङ्गंनिषेधमाह पुत्रीति पुत्रवान्सोमदिनेनस्नायात्
उक्तंच पुत्रवान्स्वगृहेनित्यंनारीपाडुत्रवारस्तवेः सोमवारेनयाम्येगान्धर्वेयत्नंवयावुपे
तिति अथप्रसवेगतस्यसूतिकास्नानेनिषिद्धमाह मन्वति पञ्चाभव(?)पिनरोमया नाप्नं
विंशा इदानीं शिवकृत्तिकाविशाखे अनुपः स्नानतारका ज्याद्यामूले इत्यरभेदा
दो पक्षोऽसमाहारः तस्मिन् कुपुत्रहतिजे कुत्सितःपुत्रः कुपुत्रभावोयस्मात्तत्कुपुत्रंतं
तेनहतिंनेवतस्मिन् यस्माल्लग्नातपञ्चमस्थः पापग्रहोभवतितस्मिन्त्रिकोणः निधन
स्थानेस्थाने साधकानस्मिन्मुहूर्तेनस्नायात् योगेलग्नबलेमागवत उक्तंच
मघामूलविशाखार्द्राविशाखादिद्विपमहरे अश्लेषायांजलेहेनैवस्नायात्सूतिका
शुभग्रहयुतेलग्नेपञ्चमेपापवर्जिते परित्यज्यमघादोषान्सूतिकास्नानमाचरेत्
इति अथौषधनिषेवणमाह मंदाराग्न्यदिनेशुभवारतिथौलग्नेशुभयोगेभेष
जमाचरेत्स्मृति ॥ केदारिद्र्ययोगेभिषक् तदध्यादिह विभवेडतनयमयोगतनेरोगिणोः
कस्वावहणेकर्मसर्वयंकुजयोरहोरकेदस्ययाः ॥ २४ मंदःशनिः आरोभौमः तस्माम

लेनटस्मृति रवौपुष्यंगुरौहस्तंभौमवारेचस्वातिकां भार्गवेगोमयंतिलामलकैस्नानमा
चरेदिति अथानिषिद्धाभ्यंगेविशेषमाह निषिद्धंतिलमिति द्वितीयअभ्यंगेअपितिलेनले
पक्वादिकंअन्नसमन्तुभक्षयेत् उक्तंच तिलस्नानेवकर्णेद्युतिथिदोषानविद्यते इत्यादि
अथप्रसंगेनतिलमालकस्नानेनिषिद्धतिथीनाह ॥ दिक १० विश्वा १३ द्वि २ द्वा
गेक ९ दर्श ३० तिथिषुस्नानेनधात्रीफलैः स्त्रीकामोयंत्रुपौत्रपशुपित्रभार्याश्चनश्यतिङ्ग
ना पुत्रीसोमदिनेषष्ठ्यंसपित्रनाशंद्रमित्र्याद्रुपक्वाद्युदेश्वरभैषज्ञपञ्चहारिगेस्नाया
त्रिशास्वपिन २० दिकदशमी विश्वेत्रयोदशी अद्रिःसप्तमीदृक द्वितीया अकोनव
मी दर्शोऽमावास्या एतेषुतिथिषुस्त्रीकामः धात्रीफलैः आमलकीफलैः स्नानेनअ
भ्यंचरेत् तथाचोक्तं यःकरोतिदशम्यांवस्नानमामलकीफलैः पुत्रहानिर्भवेत्तस्य
त्रयोदश्यांधनक्षयः अर्थपुत्रक्षयस्तस्यद्वितीयायांनसंशयः अमायांचनवम्यांचस
प्तम्यांचकुलक्षयइति अथाशौचाद्यवस्थासुअभ्यंगनिषेधमाह शुक्लेत्युपवासः अत्रोप
तैश्रावतारकापिनभमयानेषुअभ्यंगःतस्मात् अंगनाशोयतिश्रीश्यात् उक्तंच स्नाने
कुर्वेतियानार्यश्चेदेशतभिषगाते सप्तजन्मभवेयलाविधवाऽभंगात्रुवमिति विवि

वोक्तं हृतादूईवणकलीनलणमज्ञादिमतणे अत्रमापानवहलंस्थानेमेषाग्रहोदये वोलो
हेतुकरकर्मादोमेषजेमेषवोहिते गर्भाधानोकृमसरवानोमेषुनेत्रविलोकयेन गृहारंभा
दिनेकालेहयशालाविधीयते शिलाविन्यासकालेचभूषणभूषणादिने वर्मकर्मादिकेकार्ये
नयोगेस्तुभाटये प्रवेशवेशोद्वाहादिकेकार्येसर्वोत्कृवाहनादिकमिति अथाभ्यंगनिषिद्धकाल
माह भद्रासंक्रमयातवैधृतिमितेस्याकरिघस्रादिकुश्राद्धाहेप्रतिपद्द्वयपरिहृत्यतद्विना
भ्यंजनं भोगमिच्छुविजयोत्सवाहवदनदीपावलीहितवोभ्यंगमपक्षथिनादिनेतैलमेनमत्रिंयदि
नित्यविलं १३६ भद्राम्मसिद्धा संक्रमः संक्रांतिः पातोव्यतीपातः वैधृतिःप्रसिद्धा सितः
शुक्रवारः ईज्योगुरुवारः अर्कोरविवारः आरोमंगलवारः घस्रादयः सर्वप्रसिद्धाः ता
स्तु ६।१३।८ ९।४।११।१४ १२ १४।१५।३० श्राद्धाहः श्राद्धदिनं प्रतिपद्द्वये प्रतिपद्द्वितीये
१२ तस्मिन्नेतत्कारणविनाभ्यंजनम् अभ्यंगपरिहृत्य त्यजेत् कारणेषुमलनिष्ठव शुभंचरे
दिनत्रयंमिद्धं तथाचोक्तं सप्तम्यानस्पर्शनेतेलेनवर्षायां प्रतिपन्निषेधे वक्ते दर्शयाम्याहसमा
वक्ष्येनैवविशेषितंइति ग्रंथांतरेपि वत्सदघृतमीवैवयोगंमासर्के संक्रमः तेलस्ना
नंनकुर्वीतसमनववंध्यपतवयइति तथावहूत्तमनुः दर्शस्नानेनकुर्वीतसमनवंधुय॰

91

न्तस्यइति तथाचवृहन्मनुः दर्शस्नानेनकुर्वीत मातापित्रोस्तुजीवतोः तवस्यांवनचेन्न
ग्रतिमित्तोन्तरस्संभवः मतिपद्यत्नपर्व्वः स्याहितीयायाम पत्निकः इत्यस्यामथन स्नाने सर्वं
हेतिञयोदशी रत्नमालायां॥ यदिस्यापेकांतिविलरतिश एशीभूमिततयोभृतितत्तस्नी
वादिः सरपतिगुरुविलङ्घणे विपत्तिर्देत्यानांगुरुरखिलभोगोतमवतेत्वणेनेलाभ्यं
गात्मपटिकुरुते हर्षेतनयः अथाभ्यंगहेतूनाह मांगल्यमिति मांगल्येविवाहादिवि
तयोत्सवः आश्विनस्कृष्णदशम्यांक्रियते अप्रकृतेसेवृष्मतिपत् दीपावलिः प्रसिद्धाः
एतेष्वभ्यंगस्यहेतवः कारणानि पञ्चनिषिद्धे तिथ्यादावपिअभ्यंगः कर्तव्यः तथाचोक्तंव्य
वहारसारे वत्सरादौवसंतादौ रोपसूतकांते महोत्सवे दीपोत्सवे वतहं दश्यामभ्यंगो नियमे
नचेति तथाचोक्तंस्कंदे रविजयाद्दशम्यां विषये निषिद्धमपिकर्तव्यं तेलाभ्यनमादरादि
ति अथाभ्यंगनिषेधापवादमाह कथिताद्रिति निषेद्धिकथितादितैलेऽप्यत्रमतं स्मृ
भेस्मात् आदित्यहस्तात्याधिपसग्गंधपुष्पवासितादितैलं नदुष्यते यदेकथितादितैलेनयं
दिनेपिपृथ्मिमिलघथः उक्तंच सार्षपगंधतेलंच यत्तैलं पुष्पवासितं द्रव्यंतरयुतंवापिन
दुष्यतिकदाचन सूर्यस्यकारवारेषु निषिद्धास्तिथिषु तिमांगल्यायदि वास्नानेपक्षैतै

९३

शः वतानिभानिविभिन्नभानि भिन्नरहितानामयः तेषांतत्त्वः लग्नेतस्मिन्नानापस्तलेक्रि
ति याशुभाउदिता पश्चत्तोक्रयविक्रयादिकेमेषउभदेप्योक्तमित्यर्थः अर्थोत्तरार्धेन वर्ज्यमाह
म अर्कचन्द्रबुधवारेषु रविवेदभौमसुपवारेषु कोनरेहीयेतोदेषु कः रोहिण्यौ उत्तरासिसः श्रा
म सोमसमाहारः कोनरे हरिश्रवणः स्वातिर्विशाखयोः अमाविक्रयोः अमाअमावास्या रि
ह क्ताश्चतुर्थी नवमी चतुर्दशीनामन्यतमानयोः अष्टमीप्रसिद्धा तस्यांनानापश्चत्तोक्रिया
म रहितानउदिता अपवादमाह स्वभगेभसति भदोषानत्त्वदोषः क्वचित्पउकर्मणिस्या
शु त् लग्नबलंप्राप्नोत् उक्तंच द्यादित्यादिवस्वहोत्स्याकेंद्रस्थेयोः क्रयादियोः दर्षाधनाष्ट
मु मी विज्ञाभ्रवकौणेगेमायसत्त सोमार्कवैधृते पातेलग्नेवालनेबुधे भद्रासंक्रान्तिरि
व क्तानुपउकर्मविवर्जयेत् शुभग्रहोदयेउद्वैयनेस्वतपातिषु रक्ताहद्विक्रियाश
म स्त्रापश्चत्तोम्युनिभिः स्मृतेति तथाचागमान्तरे सोमेभौमेबुधेगावोनवाल्पाक्रयगाः
शु भानाविति अन्यच्च पूर्वोत्तरयास्ततमसर्षहस्ता शनेषु शक्राग्निवाजिवस्वावारुणशाक्रेषु
शि ते बुधेमहिषिरेतिनरंगमादिनानामकारयस्वजातिगतिः मेषास्तेति अथपशुकर्म
ग तेनैकेनाह द्यादित्यादिवस्वास्थिरास्विभस्वइस्वान्यर्कभेतेत्रयार्कोत्तादृक्ष्यभूस्वदेये ।

ष्टकमष्टे २।४।३ स्थिरोक्तिपाश्चीहना तत्राप्यर्कभतः क्रमात्त्रिभिरिति ॥ ८ ॥ पश्चात्त्रिभिः सा
ति जिष्ठस्तापात्समानड्कभस्रावैः कार्या परेभिर्बुधैः ॥ ९ ॥ द्वादिवसेपुनर्वसुपुष्यौ द्विवस्
आपनिष्पाशननारके स्थिरांशाम्यसिद्धानि अश्विनीमसिद्धामेह निषसिद्धानि स्वातीशसि
द्धा अर्कोहस्तः नेः तत्रवाकोहि तत्रपे बुधपुष्यगुरुशुक्रः अर्क सूर्यः आरोभौमः षष्ठामरुः
दिने तस्मिन्नौज्यभृगृहये उदयेलग्ने ईज्यभृगौ इति ईज्यभृगृदयं तस्मिन् गुरुशुक्रयुतेल
ग्नेत्यर्थः द्विकमष्टेपुष्टरे द्वितीये केवलषष्ठे मदः सप्तमे षष्ठवेदे सनीत्यर्थः अचिक्रिया
क्रविक्रयादिविहिताशुभकेन्द्रस्थात् अथायुक्ष्कमाह तत्रापीति तत्रापिद्वादिना
दिषुनक्षत्रेषुतस्यापि अर्कभतः सूर्यनक्षत्रात्क्रमात्त्रिभिस्त्रिभिरिते [illegible] पश्चादुक्त
मतस्त्रिभिर्नक्षत्रैः साभिषिप्यात [illegible] स्थात् एवं सामान्यतो
युक्तमोक्तेदानीं विशेषमाह येति पञ्चाशद्वीक्रियान् समामन्त्रमह शासमानडत्कभ
स्रावैः कार्या तस्य [illegible] कार्येत्यर्थः परायान्स
मानभवति सायंभिः सामान्येर्द्वादिन्यादिभीषेः कार्येत्यर्थः लग्नबलेसाम्यवत् तथावता
रः विविसूवरमेतिमेमख्डभेदिभेषुव वाजिकर्माखिले सूर्यवारे विशेषतत्रन्यादि तथा

मलमासेऽप्येवं कुर्यात् तथा चोक्तं सूतकान्तिकं कुर्यात् त्रिंशे नैमित्तिकं तथेति एवमन्यान्य
पि विवाद्यं कुर्यात् गर्भाधानाद्यन्नप्राशनान्तकर्मस्य मलमासादौ निषेधो नास्ति इति संस्कार
प्रकरणे उक्तमस्ति गर्भाधानाद्यन्नप्राशनान्तेषु नग्रहमितमोघमित्यादि तथा च गार्ग्यः सुप्तप्रबोधे
प्रतिष्ठाव्रतबन्धदानव्रतानि च वेदव्रतवृषोत्सर्गचूडाकरणमेखला गमनं देवतीर्थानां विवा
हमभिषेचनं यानं चेत्यादि कर्माणि मलमासे विवर्जयेत् इति तथा च स्मृत्यन्तरे आवश्यकर्म
मासाद्ये मलमासस्थं तत्राद्यिकं तीर्थश्राद्धं नैमित्तिकं आद्यं मध्यानंतरगयायां नृक्रियां कुर्यात् तथा मिम्लुचे च
पुनर्मासेन्नचैत्यादिके तत्रस्यान्मासिके मलमासान्मद्वादशाहं यदि प्रेतक्रियासमाप्या तत्कुर्वीत
पूर्वं संवत्सरा एषा माका अष्टकाश्चाद्धे स्यात् तले भलोन्यथा श्रवणे च कामार्द्रभद्रेषु मार्गपर्वणि
वसुधाकृति ज्वालावोलमाल्या प्राधानाद्यापनक्रिया वेदव्रतमहादानाभिषेकान्वह
मान्कं इहेह विष्णुलोकान्नचान्यकृतो तत्संबंधमन्त्रकारस्य मासे विवर्जयेत्
मृतके पित्र कर्तव्यं स्नानार्थं गृहदर्शने इति पराशरस्मृतौ गर्भवत्तु षिके भवेत् प्रेतकर्माणि मा
सिके सपिण्डीकरणे नित्येनानि मासे विवर्जयेदिति स्मृतिरत्नावल्यां मृते तु मलमासान्या
द्यब्दकाद्यब्दमसमाप्ति आगते मलमासे पितृनं समाप्यं समं संपाद्यमिति अथ तत्पमासे तन्मादौ

घातयोनित्यंभवेन्नाधिकिनिश्चिते १ तयोर्वाप्यधिमासोवास्याद्वर्षे इति निश्चिते नतयोन्नापि
मासः स्यान्मायाथैवपरिकीर्तिताः २ पंचमासस्य कैवस्यावादधिमासाव्यवस्थिता भवेत्तिस्तूमि
वर्षभैर्वैर्वाकनिशाकरैः ८।।।।।१२।३ नवैवफाल्गुनश्चैत्रआश्विनः कार्त्तिकोधिमा यतेद्विरैः
१८।। शरगैर्वा ६० करविन्द्राक्षु १९ वत्सरैः ४ मार्गपौषोतयोस्थानाकदाचित्कार्त्तिका
भवेत अधिमासस्तदाज्येष्ठोभवेन्नित्यंतयोपरा ५ तथान्यागधिमासः स्यान्नित्यंभाद्रपद
ऽपे आश्विनोजेष्ठिदास्थानामाद्रौभाद्रपदः सकृत् ६ यस्मिन्वर्षेकार्तिकतयोभवतितस्मि
न्वर्षेज्येष्ठान्यायानित्यर्थः अथाधिमासक्षयमासयोः कार्याकार्याण्याह कर्माण्यनन्यगती
ननात्रनवयादिति अअन्यागतिर्येषांतानिअन्यगतीनितानिअधिपितयमासामयोर्नेनन्न
यात नविस्ता ... कुर्यादित्यर्थः अर्थात अनन्यगतीनिकर्माण्यत्रैवकर्तव्यानीति
प्रसिद्धे अन्यगतीनामनन्यगतीनामित्यंविचारः यानिकालानियो .... क्वानितान्य
नन्यगतीति यथाकृतोजायाम्युपयात् तत्रकृतस्याभाविकः स्रोतोणाग्निः षोडशस्मृता
इति सकृतोकृतनचप्राणस्मृकं तत्रषोडशयात्रीणांमध्येनियतदिनान्यपहायगच्छेत सकृत्वं
द्दिमलमासस्पृष्टमासाशोभ्यामोतितदायत्कृष्टमासोषरोदाघनहितेनगर्भोधानेकुर्यात अत्रभवे

96

अधिवदनेयत्रस्थले नारायणगृहं अलिंदादिकं अलिंदःप्रघाणः शालेतिलोकेप्रसिद्धं आ
दिशब्देननिर्यूहा दिगृहभूषणांगरक्षाते पक्षशालादिकेन ईसितेनोक्तं तथाचदेवनववसुभे
अलिंदनिर्यूहविनिर्गमा यदनादिशयेगृहभूषणाय आयादिकेनेषु नचिंतनीयं यतो
नतेवास्तुपरिग्रहेस्युरिति तथाचचिंतामणौ पत्रदैर्घ्यं गृहादीनां द्वात्रिंशद्धस्ततोधिकं
नतत्रचिंतयेद्धीमानायाननान्वयादिकानिति तथावृहज्जन्मार्णवे आयव्ययौमासशुद्धिं
चिंतयेज्जन्यणालयेइति तथावशिष्ठः एकादशशयवाहं यावद्द्वात्रिंशद्धस्तकं ताव
दायादिकेचिंत्यंनतदूर्ध्वंनैवचिंतयेदिति अथगृहप्रवेशेविशेषमाह नवगृहं सर्वशुभा
स्तमासेषुउदितं सर्वमासेषुकर्तव्यमित्यर्थः अथानित्यगृहेतत्रवेशमाह छेत्रमिति
आरंभोदितमासशास्त्रविन्यावेश्मगृहंविशेत् आरंभायउदिताः योक्ताःसुतेमासास्तु
तेषुप्रशस्तरीत्या शास्त्रोक्तविधिना गृहंप्रविशेत्स्वामीत्यर्थः कथंभूतंवेश्म छिन्नंकुड्येरा
च्छादितं पुनःकिंलक्षणं वद्धकपाटं वद्धाः अधीनेकपाटेयस्यतत्तथातत् वद्धमपिला
छितउद्घाटितेवातत्स्येवस्थिरंभवति पुनःकिंलक्षणं अर्चितनमेनोदयालेपलेह्यने तथाच
नारदः अकपाटमनाच्छिन्नमदत्तवलिभोजनं गृहंनप्रविशेदेव विपदामाकरंहितदिति॥

97

मंदिरे मतीच्यांभोजनागारे वायव्यां पशुमंदिरे भांडकोषं तु नैरृत्यां ईशान्यां देवमंदिरे इ
ति अथ जलस्थापनमाह ईशानेऽग्नौ शानस्यादिशि जले कार्यं नान्यत्र नैयाचलत्त्वः पाच्या
दिश्यसलिलेषु न हानिः शालिमयेरिपुभयं च सौकलहं सौदोषानेस्यविनाशनं विदुर्दि
शीति अथानयनमाह पशुमिति पशुश्रवणक्रपदार्थजाते वापीदिशि कार्यं अन्यानिमाह
न्यामितिलजलीकानान् अपाकदक्षिणास्यादिशि मृत्कं मृत्कुंभं मृत्कार्यं स्थलमेको
वेसतिपनघन्योक्तं नद्यां [illegible] स्थानेनाशनमेनयोच्यं अथ शक्तिभुवः
सकोवेसतिकर्तव्यमित्याह अन्ये इति शक्तिभुवो नाल्पसंनिपण्याह विकार्यं गेहस्य
दक्षिणे आचार्यो यवरादिके अविरे यवदः पिष्टयंत्रं अथ तु उदके उलूखलादिकं पश्चिमे न
याचोक्तं गृयानरे उलूखले पिष्टयंत्रमग्निस्थाने जलाश्रयं वैश्यनोदक्षिणापार्श्वे विपिन्द
ग्यायोक्तं शोधनमिति अथ केषु केषु गृहेषु आपादिके भाग्ये केषु न भाव्यमित्याह द्वा
त्रिंशादिकरहस्यमध्ये वदने [illegible] नालिदादिके नैषधादिकमीदिन सूत्रमाह सर्वेषु मासे
दिने कृतं च अपकयाबुमर्हिनतमं वेदपाक्षरोन्यादि विशेषाद भोदिन मासस्तनादद मतान्यायो
गेष्वेश्वर १२ द्वात्रिंशोऽध्यायः अधिकारस्तायस्मिन् वृहस्पमाणे तेन द्वात्रिंशाधिकारस्तो अ

त्वाद्विनाशः स्यात्तेन भाव्यं शनैः शनैरिति अत्र च तेषामपि सामान्येन मृष्टफलमुक्तं तद्
दि श्राद्धानां गणनामिश्रित्यायेनेति न दोषः गतकविनिलिलास्सुसुस्सुदाः सुः गतः क
विष्कोपेभ्यक्लेगतकवयः नेचनेनिहिलासुसुकरहिताः सर्वेस्सुगाः स्सुदाः सुः
श्रवहस्यातिः अप्रमस्थानगाः सर्वेनेष्टाः स्पुकविवर्जिताः श्रुक्लकनिपनेदोरे सर्व
सेपस्सरः शिघोरिति व्यत्ताः सेनोन्यदृसाः विगतः सत्रः चेर्दाष्येस्सलेप्यत्ताः एवंविधः
सेनः सद्दूसाः चंदरहिनः सद्दूसाः श्रेष्ठेहारशेदृसाः शोभनाः स्युः नारदः चौलाक्र्मा
शनेशास्ताः सोप्यारंभहयोपगाइति अन्यत्र नैपनेभिशितोशेषहाहान्यविवर्जिन
इतिनसेबबचने अन्यवलेपर्ववत् स्नजगुरुशिनोराविसेष्यवरिक्राः गहः षष्ठीश
शिसूरीणास्सहमन्यत् क्रूरवारेनिषाति क्रोंसेध्याक्वजन्माभे विवर्जयेदितिनारदवचना
त् अयमसंगात् चौगनिर्णयेस्मार्थहृनेनाह अत्रादेशमेप्यानाह भुक्ताभ्यक्तोपवा
सोपवासजनपुवतीमार्गवयस्काशुयोगीपात्राप्युहोम्मुलोपेक्षनदिनविपयासेवका
लनसेव्याः सोमनोर्धनपस्नुनेत्वकवल्लनदूरदर्शोप्रयाणेहुतस्छेदः सप्तदशस्वतिस्वत
हरणेस्याहनेवप्रकार्योत् ॥ ८ ॥ भुक्तः कृतभोजनः अभ्यक्तः कृताभ्यंगः उपवासी ई

वही

100

स्यरक्ष्णो राजसेवकः समर्थो वा पुत्रवती सीसोभाग्यवती मान्त्यपक्षः ४ पंचा पादहर्षे ५० पर्यु
नेर्व्ववयः योगी राजयोगी श्रीमान्दीर्घसिद्धः या अपुत्रोन्त्यार्त्तः पात्रांमध्याणपुत्रंयस्मिद्धे
नीमतिपेडन्त्यालोः पत्रान्त्यार्त्तः पुत्रोन्त्यालोऽस्त्यर्थः अस्मेवकोजीवन्नित्यतरकः कृतेति
नकर्मस्याहिके पत्रा सोकृतहिनकर्म एतेन संज्ञाः मंदवाद्दोनभवेति अवयपकार्याह
नरत्नपुत्ररस्त्राकोकृपरानुसंधेये यत्राव स्पष्टसंतनकरणे भवति न त्राव स्पष्टसंज्ञः अ
यतो हलिप्तपस्सेगानुविलोपते निषिद्धं सायवादमाह सीमंतोर्ध्वमिति सीमंतो
त्रयनादूर्ध्वयन्तुः कृतसीमन्तसंस्कारागताः यन्तुः भंतरव पपकार्याहते नवलकृचलवना
दिकेनस्थान नावकववेतनेनवकेशाछेदनेस्वस्त्यस्नानमे अवयपकार्याहतेनेनस्मा
दित्यनेन स्राव यपकेन दोषइत्यर्थः कृतान्याधानस्य कुंतलपलालीकार सेकुंतमाव
यपकं मांसमास्तुपामलिकस्यपवेयतेगिरिडांक्षिणाःइति अयोऽकेध्यानेषांदोषार्थेन
तत्रारिकमाह वारे वालोतरु भावेगदिनमवाराविदेवंगं गोधराम्याधानेपिशाचिना
शोहिजन्यपक्षयनेसर्वेदावारमिहे मिश्रकोदिनीत्रीणिमहरेनुरगः पंचमेवूवना
स्याकृविघारेभाकृकालेत्तरविपिरयेदेशोमामसेयनेके ११ वारोरुभादोर्वाला।

सीमंतोर्ध्वं

पुः
भास्वी

ग्रहीके ॥४॥ सर्वेषत्रमः गुरुनिर्जितेऽपि दिशि लग्नाद्दशमे स्थिते स्यादिति वक्रीकेंद्रगतस्त
दीयदि वक्रो लग्ने स्ववर्गो भवेद्राज्ञां नृपाधिकारः शुभोपि न वर्गोन स्वतेल ग्रेत्रिपुः दीर्घा
न्यावहृत भाग्यभानि गृहभे यो स्तो न केन्द्रे पंचमे जन्मनोणि रवेश्चस्व गतः खिर्दस्तने
हानिकृत ॥४॥ वक्रीग्रहः केंद्रगतः स्वर्यान गेनन कर्तनराधिकारः स्यात् तदीयदि
वक्रोपि वक्रग्रहः स्वादि वक्रोपि यान्नरधिकारः स्यात् लग्नेस्ववर्गोपि न्नापाकरः स्यात्
जन्मतेल ग्रेत्रिपुः शुभोपि नवग्रोयात् नीशाकरः स्यात् जन्मराशिजन्मलग्नयोः
ईशोनेयोः रिपुः शुभमर्यादिनो जन्मनक्षत्राधिपस्य दीर्घावि शास्त्राम्रर्थस्य अग्रि-
कृत्तिकावंरस्य श्रेत्रुसृगाभौमस्य शनः शुवोत्रुधस्य भाग्यभेमुफागुरोः मकः पुष्पस्य
कृस्य पौसमेरेवतीशनेः पाम्यभरणो राहोः सार्पमश्लेषाकेतोः यदीयभेयस्य ग्रहस्य
भं जन्मनक्षत्रं हतं त्रिविधोन्यानहेतुत्वे स्याद्दसौ दशा लग्ने क्षितो हानिकृत्स्यात् वेषिः
सोम्यपुत्रस्तत्रौ तत्र विधेसद्विधुनानगणशोजन्मानां पंचमस्थितो नाशंयति तनोः स्वर्तान्ह
भिन्नवेगा पायानभवति शोभनाल्प नगता जन्मेश्वरो केंद्रगोस्वाशान्यस्थितनौ शुभान
फलदो भिन्नाश्चि पायोप्यंदः ॥४॥ सूर्याद्दितीयो राशिः वेषिः सपोमायुतः स्वतश्चेगगो

त्यजेत् अथ दिक्पतिनाह दिशामिति दिशीशाः पूर्वादीनां ईशाः स्वामिनः अर्कशुक्राद्
यः पावक मान्त्यः केंद्र १।४।७।१० दिग्धीशे सति त्यजेत् गच्छेत् यस्मिन् केंद्रे ललाटगते
भवति तत्केंद्रं वर्जयित्वा अन्यकेंद्रे दिग्धीशे सति व्रजेत् २८ म अथ प्रसंगाल्लोकेवलस्याति अथ दिक
पतौ ललाटगे सति तिनाह दिशामन्त्रिना पूर्णं ललाटफलं त्यणे वाह दिक्पेन भवमेत्तल्लाट
गइनः प्राचीनतो भालगः स्यात्पश्चात्स्मदने ७ केन्द्रो ४ मन्त्रयः सौम्यो खेगो १० याक्कु
जः ऐशपीद्धि २ त्रि ३ गतो गुरुर्ज्वलनदि प्रयाय ११ क्षय १२ स्थोमृगुर्वायौ पौष्ट ६ स्तन
५ गो विधुर्निन्दिनि दिप्रपायो ८ कु ९ से स्तोनमः १० दिक्पेल्ललाटगे सतिन भवसे
न भवासेन कुर्यात् ललीलग्रेने भानः इनः सूर्यः प्राक् प्राची दिशि भालगः लल
टस्थितः स्यात् मदनेवर्ने मानौः कंजः शनिः पश्चात्प्रतीच्यायो ललाटः स्थितिः ख
न अंबुगे बुधश्चवश्चगतो बुधः सोम्या मुद्रम्यो ललाट स्थितः स्यात् खेदशमेतत्कुल
कुजो भौमः आपाक् दक्षिणस्यां ललाटः स्थितः स्यात् ऐश्वे गबुध पश्चात्तप्ते हि २ त्रि ३ ग
तो गुरुः ऐशान्यां ईशानी ललाट स्थितः स्यात् व्याय व्यय षष्ठो भृगु ज्वलनाट आग्नेय्यां
ललाटस्थितः स्यात् षष्ठ स्तन ६।५ गो विधुः चंद्रो वायौ वायव्यां ललाटः स्थितः स्यात्

मु॰
मा॰टी

ह्वे द्वग्रामे स्वनजः शनिः आग्नेयाम्बगता खलाः इत्यनेनैव सिद्धे पि विशेषउक्तफल
ज्ञानार्थं वेद्नजगमजक्तो जैसा ए ग १ ग्रहाः ४ ह्व ८ योगश्चेद्भ्रः भूयः पुनः समवेदः शुभवि
न्नः श्रीणावेदः कृष्णपक्षेचंद्रः अस्त १ लो १० बुध खल ५ गः अस्ते १ शुक्रः ईज्योगरू
त्तौ ८ नष्टौ॰ अस्तमिनबुधो वाशगतः ग्रहान्वितशशी येनकेनापिग्रहेणग्रहाभ्युदीग्र
हे वा युक्त खुंट माः एनेषु मेकः यानसें हाविस्फुराः स्युः नदाकदाचेपदिपुरोक्तेन्याज्यं
नस्यात् अथ मतिबुध शुक्राव्ये वानाह स्वग्रामेक पुरात्स्थ [illegible] नः शाले
केनद्वा हेवव धुमदेशान्तपभीडे भिन्न पीलसव नीची स्थानि निदेशाया गोमवस्मिश्चाङ्गि
रः काश्यपभारद्वाजवात्स्ययोर्हितकरं यानं स्मिन्तोन्मुवे ॥१॥ स्वग्रामः प्रसिद्धः एक
पुरं प्रसिद्धं ग्रामसमग्रामस्थं बन्धुंकेचेत्तर्मते चतः ग्रालकं प्रसिद्धं उद्वाहावि
वाह ग्रामस्मादयः विवाहाः तेषु वधूप्रवेशः नवबधूप्रवेशः नृपभीः राजभयं दुर्भि
क्षपीडाप्रसिद्धाः नाम तीर्थस्वामिनीदेशायोः तीर्थं तीर्थगमनं स्वामिनीदेशः स्वा॰
म्याज्ञा तयोः भृगुः वसिष्ठाङ्गिरः काश्यपेभ्यः आदिगोत्रसमूहे भारद्वाजवात्स्या
योर्गोत्रयोः एषु केषु स्मिन्तोन्मुवे शुक्रबुधसंमुखे याने गमने हितकरं स्यात ॥

लग्नगोऽतिशोभनः स्यात् जन्मेपि जन्मकाले सद्भिर्ग्रहैर्युता ये राशयस्तेन तु गतास्त्र
तिशोभनाः स्युः जन्माङ्गोपचयस्थिताः जन्माङ्गो जन्मचन्द्रः तस्मादुपचयानि त्रिषडे
कादशदशमानि तेषु स्थिता राशयस्तेन तु गता अतिशोभनाः ततोऽपि जन्मजगाद्दु
पचयस्थाल्लग्नगताश्च तिशोभनास्युः स्वर्क्षोच्च मित्रवर्गगाः जन्मनि येपि ते स्वर्क्षगा उच्चगामि
त्रवर्गगामित्र वर्गगास्ते ये पापाश्चपि तत्र गता अपि शोभनाः स्युः जन्मेशो जन्मराशिजन्म
लग्नस्वामिनौ केन्द्रगौ अतिशोभनौ स्यातां स्वराशिस्थः सर्वे रिवारे शुभः शुभग्रहः ततो
लग्ने वर्त्तमानो न फलदो भवति मित्रादिधायः ततो वर्त्तमानोः ध्वंदः स्यात् तथा च
वनः रत्नकावह्नेकाश्चेव येषु जन्मनि तायकाः तान्याधानपिनि शङ्कोयात्र स
ग्रनियानयेदिन्यादि अथ यात्रालग्ने ग्रहाः शुभा लोकेनैकनाह आयाथन्यगता ११२।४
५।८९। १२ स्वलाखे ९ इन्द्रजोङ्गोन्या १२ ... गोप्रभूयः सोपि वितोऽस्त । स्त्री
१ ... ४ स्मृत ५ नः ... ग्रहाल्विनप्राशीयातर्म
हा विभ्र दाग्रन्यस्थानगंताजयार्थस्वरदा स्थान्यं पुत्रेनं न चेत् ११६ आयाथन्यगता
ग्रहाः स्वलाः आयात्रवि ११९ अः अन्यानि १२५५ ८९। तत्रगताः स्वलाः पापग्रहा

ग्रं: मा स्वपरविम्बांद्विजान्नुभिन्नमिति तथा वक्रस्वोक्तिः देवत्तेस्तु जयसि बालविद्धसत्त्वश
क्तिः सदहितशर्मिसमानकृतान्निहेत्यायेद्दमायतिमिति तथा वक्रोक्तिः प्रकाश सेतोष्ठ
सांगतोविमानन्नस्वामतिरयादिके स्तुतिः स्तुत्कीवरोसीयोनतेहेसमनात्रजेतइवि
तथा कथयमः यात्रासमयेहृद्धान पतागेत्स्वैस्पसे गोभूहिरण्यवस्त्रे संपन्नस्त्वहृदय
वैदेवत्तमिति हृदयागामी स्नातोभुक्तान्नलिप्तश्च स्त्रवलिकाभूषितः शुक्लांबरधरः
मानप्रगःस्वस्तमेफलश्रति भूपालवल्लभे यात्रायामल्लावसम्प्लत कोपयेत्र निज्जागतो यात्रा
यात्रांकृत्वा गृहे नैव स्थितिका मोविशोहृदमिति तत्र: यात्रायां सम्प्लितोपस्त्रयाल्म
नवसन्याते नदेतेजोविनेनस्पन्तासैसमतिनिवर्ततइति हृदयागामी एकस्मे सप्ष्ठितोप
त्रांसभार्याभिनोभिनंदिति भार्यांवानाभिनंदेतनास्पथतिनिवर्ततमिति तथा वत्सलाव
लीकोपं तावयदिवाप्यहं मम गेहनिपास्यते द्वितीयपोत्तन्तुगन्तानिवसेन महीपति
लतीयेन नेसाहं वसेदाक्रमणहृदतः ततः परेपोहृदयापात्मागेमहीपाः इति श्लोकस्त
कस्यनियमात्वात्रह कोपवीरगतिस्त्रमामिषमुट्फनास्कुड्रचामवलाभ्यंगभयामिनु
वानमोसलेकटुकेम वीरनेत्रानिकमात्रिर श्राध्र ५ सम्मा० इयांगतिरिनेपोगेगध्याने

मु॰
मारी

केशिस्यनातिलकेमस्थानकेणीतिव ॥१४ क्रोधः प्रसिद्धः चौरंप्रसिद्धं रतिर्मैथुनं श्रमः खे
थाश्चिंमाले पङ्कः प्रसिद्धः सूनेशननमध्ये श्वश्रश्वश्रूमोचनाल दुग्धंप्रसिद्धं ग्रासेवोमघे व
स्तारयान्येप्राणि अभ्यासेलाभ्यागः भर्त्यशकारित्रिपुर्भंयमितिप्रश्चौः अमितीबरालि श्
भूवस्थालिनकैकस्मादीनि वमिवमने तैलंप्रसिद्धं कटुम्बीवादि ध्येनन्दमगमनेउजेनत्य
मूपउकेषुकिंकिलातिरिलेम्यचेरित्यादि शीवेति हीरलोगवनीः कमातत्रिउभार ५ समा
१ नजेत चौरंदुग्धंश्रवं चौरंकमार्णवारं गतिंससारेम्यजेदित्यर्थः परउवेवितेनहिनेम
णहिनेत्यजेत रोगंव्याधिंपावद्दायंत्यजेन ख्यातंवकेवीजदानपर्यन्तंत्यजेत सितान्य
लकेषेनथातिविकेतिलकेपीनवौकमारिकेनहिनेत्यजेत मस्थानकेपिरमतत्यजे
मस्थानकेनामसहन्नेसमयेकिंचिदभीष्टवस्तुवालने नदुकेलमापा छत्रापुणा
मनसस्याभिष्टंपवालयेदेनयिकेनपार्णीकियनन कार्यवशात क्रियते मस्थानेमेष्ट
णंफलेनाप्ति नथाबालकोपो कार्यवशात्स्वगमनेभूषणैः केचिदापीः छत्रापुरा
पायेभीष्टवैजयिकेनिर्गमंकुर्यादिति नथाबगर्गः स्वपारोरणयः कश्चित्रिगंछेकउदयपा
नितः नस्यपात्राफलंसर्वसंपूर्णंयथिसिध्यतीति नबालनावथिग्रंथोनगात रह

स्वशाखिहेम्य याणि जग्मुः कार्त्तिक्यादि तिथौ हि केषु कृगभेत्वार्के अथयात्राप्रकरणं व्या
ख्यायते तत्रादौ कस्मिन्काले यात्रा कर्तव्येत्याह लोकौ पञ्च यावद् ह स्य स्व द शाखिहेम्य या
णि जग्मुः कार्त्तिक्यादि तिथौ हि केषु कृगभेत्वार्के शुभो जन्मभे मार्यो द्योग्रिय माजयादीप
त्वा प्रयत्नात् शुभे विज्ञाय वर्गस्थाहमी ७।४।१।४।१।१५ ३ ६ ८ १२ इति सिता स्य कुजस्य के
न्द्रे ॥६ स्व द शाखि शिम न द शोन हं शादि द शोय द शास्त उपञ्च याव ह स्य स्व ह स्य वा
रे गोव राह क वर्गा दो शुभ फल ग्रह स्य वारे मवा याणि इहं शुभे जग्मु राचार्याः केषु कार्त्ति
क्यादि तिथि हि केषु कृगः श्रवणः अनुराधा अश्विनी पुनर्वसु धनिष्ठा हि का: श्रवण धनि
ष्ठे रेवति स्विनौ पुनर्वसु पुष्यो पुष्यो हस्तः पुनः केषु कृगभे त्वार्केषु कृगः मर्मिष्ठः
मैत्र मनुराधा अर्कोम नराधा अर्कोहस्तः तेषु पञ्चनवनक्षत्रेषु याणि शुभमित्यर्थः
तत्र विशेषमाह नो जन्मभ इति जन्मभे जन्मनक्षत्रे श्रवणोपान्य नमेपि याने शुभ
नो जग्मुः अथ याने शुभ शुभमेवान्याह मार्येति मार्यम श्लेषा आर्द्रा मिश्रा अग्निः कृ
त्तिका यमो भरणी अश्लेषा पानदृशा पितरो मघा तेषु नाक्षत्रे पोचित्रा प्रेच एषुन
वसु यानेषु शुभेजग्मुः अन्यानि नवनक्षत्राणि मध्यमानीत्यर्थः सिद्धे अथयात्रा तिथि

स्थि । ४ । ३ । ५ । ४ । ५ ... ५ । ८ । ८ । ६ गृहप्रवेश मेः सूर्ये वामगते स्वादिग्व
इन शुः शुः शुः ... २ शुः २ शु मेवे गृहप्रवेशः शुभः २
प्रे ८ गृहारंभे ... ७४ पंक्ति २ भवे ॥ अथ वाम
नगतः ॥ १ । २ । ३ । ४ । ५ सूर्ये पञ्चदशस्थानत्रयाद्वामसर्वेषामाननमास्ययेष्वविधानं स्याद्वामगो सौक्रमा
ने ॥ ५ उपवासस्थिरलग्ने जन्मर्क्षं जन्मलग्नाभ्यां उपचयावहस्थिरे लग्ने वेश्मप्रवेशः
शुभः स्यात् केन्द्रत्रिकोणैः सूर्याद्यैः पापैर्भवन्त्येशिस्थितैः गृहारंभे स्यात् एवं गृहप्रवेशने स्थि
तैः अथ वामसूर्यलक्षणमाह रन्ध्रस्थिते ये ८ शुभ पंक्ति २ भवे ॥ ४ः लग्नादित्रयमष्टप्रभृ
भृतीयैकादशेभ्यः सकाशात् वामस्थगतः वामयेयमगतः सूर्ये पंचदशस्थानत्रयाम्सर्वे
यानन्नमास्येषु सर्वाभिमुखं गृहप्रविधानो मन्त्रयात्रौ प्रवेशो सूर्याः क्रमाद्वामगः स्यात्
पतङ्गो भवति अष्टमाद्यं चतुर्वर्तमानोऽर्कः पूर्वामुखगृहप्रविशानो वामो भवति पंच
माद्येन चतुरगतो दक्षिणमुखे प्रविशानो वामो भवतीत्यर्थः द्वितीयाद्यं चतुरगतो पश्चिमे
प्रवेशो वामो भवतीत्यर्थः इति श्रीलक्ष्मणकृतौ रत्नमालायां टीकायां वास्तुप्रकरणं ॥ अथ यात्रा
प्रकरणं व्याख्यायते तत्रादौ कस्मिन्काले यात्राकर्तव्येत्याह ॥ दोषोपचयावहस्थ

(७०)

मासमलानमाह यत्राब्देति जन्म च मृत्युश्च जन्ममृत्यू यस्य जन्ममृत्यु यत्रास्मन्तुं ``
``` संभवतस्तन्मासोसौ मलिम्लुचः यो मासो नष्टो निये प्रथमे हि जन्म वा मृत्युर्वा भवति तत्र
प्रथममासः द्वितीये हि द्वितीयमासो ज्ञेयः तथा ``` ल्ललितो ये तिथ्यादि प्रथमे पूर्वो
द्वितीये हि तदुत्तराः मासाधिति विवृध्येतै यो तथ मासस्य प्रथयगीविति प्रथमलमासः कु
चकुचगण्यतइत्याह चयमा बेइति चयो गर्भाधानादेर्वृद्धिः गर्भस्य कललघनांकुरा
स्थिचर्मादि चयः इति मासे भवति धनादीनां दिनकल्याणवादि चयप्रसादादिके प्रेषा
भृत्येवेतनादानादौ अधिकोमासो गण्यते तथा चयमः गर्भेवार्धुषिके भृत्ये श्राद्धकर्म
णि मासके सपिण्डीकरणे नित्ये नाधिमासं विवर्जयेदिति पाठोत्र व्याख्या अपि पुर्नो
एवाधिमाः साकृत इति एकस्मिन्वर्षे अधिपयुगे अधिकद्वये सति पूर्वोधिमाः प्रथमो
धिमासकः साकृतः प्रकृतमासवत्ज्ञेयः अधिकवत्त्यात्तः अर्थात् उत्तरोधिकमा
सोमलमासः तद्वत्के मासद्वये हि मध्येव संक्रान्तिर्यदा भवेत् साकृतस्तत्र पूर्वः स्या
दुत्तरस्तु मलिम्लुच इति इति मुहूर्तमार्तण्डटीकायां संक्रान्तिप्रकरणं अथालंकार
माह श्रीमत्कौशिकपावनो हरिपदद्वन्द्वार्पितान्मा हरिस्तज्जो नन्दलालसुतो विततऽ
```

110

णोनारायणस्तस्मात् स्नानं देवगिरेः शिवालयमुदक्षस्नात्वा उदकगापरग्राममस्तत्र मतिर्भ
हृं भवने मानं तत्समाचकरोत् ॥१४॥ कौशिकस्य गोत्रापत्यानि कौशिकाः श्रीमतश्चतेकौ
शिकाश्चतेनया नान्यावयतीतितया हरिपदं दर्शितान्मा हरिर्वासुदेवः नमापदद्दे
हेवरणयुगले तस्मिन् स्थिताः श्रान्त्याश्चतः करणेयेनमतया श्रान्तादेहस्थितोनी
वेम्न्यभिधानात् एवंविधोयोहरिः तत्क्षः तस्मान्नानायोऽनेनन्यमा किलतणः इला
पुराविनगणः इलाहस्तीतस्मात्सुरादेवाः बालखणः तेउविनागणयस्यमनया
जितेन्द्रियोवेदनिधिः स्मतिनोहदबनोपलक्ष्ददत्रदातेन्याद्दिरणमेवपत्र्वत्नर्षः न
स्तनोनारायणः सुहृतंभुवनोन्मानंतेनाग्रे सुकरात् सुहृतोएवभुवनानिमहतंभ
वनानितेषामुपानकोमानंतदेवमानंदृष्टयानं श्चक्रुश्च देवगिरेः सकाशात् उद
कउत्तरस्यां दिशिपतत्वात् पुराणप्रसिद्धं शिवालयंहृदयेणापिशिवालयेऽतिप्रसिद्धे
नोऽतिलिंगस्थानमस्ति तस्मात् शिवालयात् उदक उत्तरस्यां दिशि दापरग्रामोऽस्ति
तत्रदापरग्रामेऽकरोत् तपस्याः किलसाक्षान्नारायणः ॥ वसति दापरग्रामे वसति
र्वाणोपस्पर्शनयोरिति अथास्यपदत्रेफलश्रुतिमाग्रेयेहृतसंख्यामहर्षिणामारु

२२

अपरौ कोणौ शंकुनिलिखेत् एतदुक्तं भवति रज्जौ विपरीतौ सूत्रमेवं कर्णाकर्षणे

कृत्वा कोणयोः शंकुनिलिखेत् एवं तेन समायतमत्स्यकामसूत्रन्यासमासात् आग्नेयादिहस्त

महत्त्रिकोणं तेन सूत्रेण समासात् येन मध्ये वामकपार्श्वस्थं पुरुषं तालमानेन [illegible] अग्रा

ङ्गु २१ ग्रामगोष्ठ ९ सम्मितलवान् पुच्छादि [illegible] भागो नाभिरितः [illegible] वामे

नेवामे प्रसार्य प्रसार्येत २४ आग्नेयादिहस्तं महत्त्रिकोणं तेन सूत्रेण समासात् येन मध्ये चैव

मध्ये वामकपार्श्वस्थं पुरुषं [illegible] तालमानं [illegible] कर्ण

भूते अग्रा [illegible] अग्रात् [illegible] प्रथमं [illegible]

लामरूपे [illegible] पुरुषं [illegible] विघातिथा कुर्यात् एवं अग्रा [illegible]

[illegible] पुच्छात् [illegible] सम्मितलवान् सप्तदशभागान् विहाय [illegible] अग्र

ग्रस्तरग्रगोभागेनाभिः इतो नाभेः [illegible] वामे वाम [illegible] लवमितेन [illegible]

नेनांशकमभिः प्रसार्येत तथा च ब्रह्मशम्भुः [illegible]

[illegible] एवं दक्षिणे [illegible] कुर्यादित्याह कश्यप इति नारदः [illegible]

[illegible] वामपार्श्व [illegible] दक्षिणमिति तथा च शिल्पशा

ते वास्तोः शिरसि पृष्ठे च पार्श्वे कुक्षौ च मुक्तानः आयुः कामः स्वेनैव वामक चौखनिः
ष्टभा वास्तोतेन गमनागेच कन्यादि त्रितये वामके कुक्षौ शालं विधायाद्योगावाणेष्ट
यन्ननइति तथा च ल्लः स्वगेह शाशिरोभागे स्वेष्टसमदशाशाकाः मध्येनाभिविजानी
यात तत्र शंकुमतो हृदयेन अथास्य शिरोवास्तोर्लक्षणमेवल्कावैः ऐशान्यां वा विलतिन
त्रकुत्राग्नेशिवसितौ १८ शकानिति अथाशंकुन्यासमाह नाकालेच विधेयउक्तन
क्षेत्रोक्तसिद्ध २४ विशा २० घ्र १६ हः क्षत १२ संख्यांगुलकृत्रिभागचक्रस्थाह्वाकान
सकः केवलसूक्ष्मसमयानयुगले स्वस्थविमादिकोस्त्वोस्थ उवस्तिलेन रवयेन्द्र
घटिकैः पिला १० उच्चक्षतिस्कूलेनानरः शंकुः कालेमुहूर्ते समये निधेयः मर्कियत्त
माणंइत्यपेक्षायामेतमानमाह अथ यात्रिपाशकाशात वर्णोपमत्नेन सिद्ध २४ विशा
२० घ्र १६ हः क्षत १२ संख्यांगुलकाः निधेयः मतिस्थापनीयः ततुक्तं भवति विश
ा सिद्धं संख्यांगुलकास्वर्ति विशांगुलो निधेयः तत्रिशेणविशांगुलः वेश्पेनस्तम्भा
१६ गुलः स्तोत्रशांगुलः पट्टे त्रयहः कन्सोख्यां गुलो द्वादशांगुलो निधेय इत्यर्थः किं
लक्षणः नाऽक्षनरमः शास्त्रोक्तरहितोऽवः पुनः किंलक्षणः त्रिभागचक्रस्थाह्वासका

सिद्धः अभिर्नक्षत्रे सर्वभागेषु गमने त्वाभित्यभावः अथाभिजिन्मुहूर्त्ताणां गमने फलमाह वै
श्वेति वैश्वस्यान्त्यपादः श्रुतेरादिपादः चतस्रो घटिकाः श्रवणस्य अभिजित्संज्ञा घटिकाः प
ञ्चदश पंचदश घटिकाः एतन्मध्यात् अभिजित् स्यात् सोऽभिजित् यामिरदक्षिणदिशि विनाऽ
र्थदत्वफलदः वारेषु अभिजित् मुहूर्त्तो यियासोर्विफलदः यात्काले अभिजित् फल
दानभवेदित्यर्थः अथान्यदाह एकार्केंदु यन्नानुकूलमपि यामेदे दिवारात्रयोर्भौमश्च
क्र शनि चंद्रयोर्गमनं यथाक्रमं स्यात् तत्पुत्रौ हिते भृगुबुधार्कात्मजौ गर्कभानुयुक्तमसौ १ स्त
हेंद्रि २ समा ३ इन्द्रो ४ ऋ ५ मा ६ भौविज्ञलोनयोर्गमनं श्रीदेवलोक्ताहितं ११ अर्क
स्पर्द इन्दु नयोरयने अर्केन्दयने एकत्वेन अर्केन्दयनेचत्तत्तया नस्यानुकूलगतेगमनं
अतिशोभितं स्यात् भेदसति दिवारात्रयोः क्रमेण शस्तं स्यात् अयमर्थः सूर्योदिनस्वा
मि चंद्रो रात्रिस्वामी द्वौ चेदुत्तरायणस्थौ स्यातां तदा दिवा निशोर्गमनं शस्तं द्वौ चेद्दक्षिणा
यने भवतस्तदा दिवा निशोर्दक्षिणगमने शस्ते भेदश्चेत् रविचंद्रयोरयनभेदसति दिवास
र्योयनदिशंप्रति गमनं शस्तं रात्रौ चंद्रायनदिशंप्रति गमनं शस्तं स्यात् अर्थादन्य
थात् शस्तं स्यात् अत्र प्राचीउत्तरसंबंधिनी प्रतीचीदक्षिणसंबंधिनी ज्ञेया तस्माद्यदा

तत्रै सर्वैरिति गमनं प्रशस्तमित्यर्थः अथावश्यकत्वेऽपि यायात्तदाह अथावश्यकेऽ
ति आवश्यके कृते सति निषेधः अतिदूरे यदि तथापि निषेधानितैः एवैके नक्षत्रेषु
सीदिपित दावजेत् तदा कदाचिदपि तत्र शोभागतः शिर्भवेत निनाशायोनिजगमनव
दिशायोस्त्रीगतश्चेत् स्थूलग्रन्थाभः स्यात् स्थूलग्रवन्त्यमालवसानां तथापोक्तेग
मासेपक्षे यदा स्यात्तदा गच्छेदित्यर्थः नापे स्त्र्यर्थेरिंदं किंकृत्वा मूलभे हिंनास्वीकेर
लेन तत्रेत्युक्त्वा मूलनक्षत्रे सति निजाशोभांगलक्षावविपिनगच्छेदित्यर्थः अथान्यदाह
मिश्राख्ये ध्रुवभे हिंनादिमलधेनीत्याहिंतीयतिभिस्तिस्रे नक्षत्रमध्यास्नमूलग्रचरभैर्यत्रिविभा
गेविधात् अन्यत्र केन्द्रत्रिकोणेषु पेन नियमोवे श्रीत्यपाहः श्रवसिपापाप्तमिवित्रिकर्मसफ
लदीयामीविनापिलाग्नः ।१४। दिवादिमल्लवे त्रिधाविभक्त स्यादिनस्याद्ये भागे मिश्राख्ये
साधारणेनैत्रैव ध्रुवभेषु न स्यात् न गच्छेत् द्वितीयेभागेतीक्ष्णोः ततिभेतृतीयेभा
गेतिभेन तत्रैनैष्ट्यात् अथरात्रिविभागेष्वक्रमशोऽस्नमूलग्रचरभेर्नेष्यात् रात्रः प्रथमे
भागेस्तु भिः द्वितीयेभागेध्रुवैः तृतीयेभागेचरभैर्नैष्यात् अत्रविशेषमाह अश्वि
ति अन्यत्र केन्द्रत्रिकोणेषु शुभेषु नियमोऽन अश्विनः श्रवणः अर्कोहस्तः इज्यः पुष्यः मृगः

गेतव्यानि तथा चवाक्यशाखे श्रीपर्णी रोहिणी शाकेक मर्णोस्त्वसरलाः स्तुभाः पलेगरो
श्र मालाख्यास्तालार्जुनकर्णशिपाः वेदनाशोकवदरीमभूकाश्चक्रस्वकाः मशस्ताश्च
शमीनिवविल्ववर्जस्य हर्षानिके नहेकांसुसमंश्रेष्ठमृगलिदे विघमेसुभमिति नारदः
सत्तोकुवरहृताख्यानिवस्कहिविभीतकः यथाकेटकिलोहृसावदारवस्यकपिथ्य
काः श्रगालिशिरनालाख्यानितिडिकाश्चनिंदिताः श्वन्येवगृहलिम्बोणेयोजनीयाः स्व
दाडिमाश्चेति तथाचवराहः पिलवनमार्गस्यशालयवस्तीकोयानतनायमाश्रमजा चै
न्यमतिन्यग्रमभवाश्वलटमिकृतोयाश्च कुंजानजातवल्लीनियीडिताचक्रमारुतोय
ता स्वपतितनष्टानिपीडितन्युकाग्निस्तहमधुलिलयाः तस्कावर्जनमपितव्याः शुभदाः
मियययकुत्समफलाः स्वरदारुचंदनममामधुकतलैः शुभाह्वितातीनां तत्र सा
शाश्च यस्वादिरविल्वाहृहिकराः वैश्यानांजीवलादिरकस्पिंदूकंसंदनाश्चशुभ
फलदा तिडकके सहसरलार्जुनोम्बशालाश्चशूद्राणां सर्वेषांवाश्च स्तासर्वेषुहता
नि दिनायेचैति व्यासोपि अरन्धवेरन्याग्नितदारुवेवान्यक्षिन्यग्राजयेत ततश्च
नेकर्तावमन्त्रपिनजीवति समदगणे रहे कालो हत्याबाणेम्यतिकाजीर्णमायमं

[illegible] नूतने नूतने कार्ये जीर्णे जीर्णे प्रश

[illegible] जीर्णे च नूतने कार्ये जीर्णे [illegible] इति [illegible]

[illegible] विधिवत् [illegible] अन्यच्च [illegible] कल्पयेत् [illegible]

[illegible] अथ [illegible] विस्तारैरिति विस्तार [illegible]

[illegible] षोडशाङ्गाः [illegible]

[illegible] तथाहारः [illegible] विस्तारः षोडशाङ्गाः [illegible] इति तथा

[illegible] इति अथ [illegible]

[illegible] दिक्षु कर्तव्यमित्याह स्नानाग्निस्थापनभोजनपशुद्रव्याणि [illegible] पूर्वादौ जल

[illegible]

[illegible] विधे १२ स्नानं प्रसिद्धं अग्निः प्रसिद्धः स्थापनं व

[illegible] प्रसिद्धानि भोजनं प्रसिद्धं पशवो गवादयः द्रव्याणि सुवर्णादयः [illegible] देवाः प

[illegible] स्थापनं पूर्वादिदिक्षु क्रमेण कार्यं तथाहारः नार

नारदः स्नानागारं दिशि प्राच्यामाग्नेय्यां पचनालयं याम्यायां शयनागारं नैरृत्यां शस्त्र

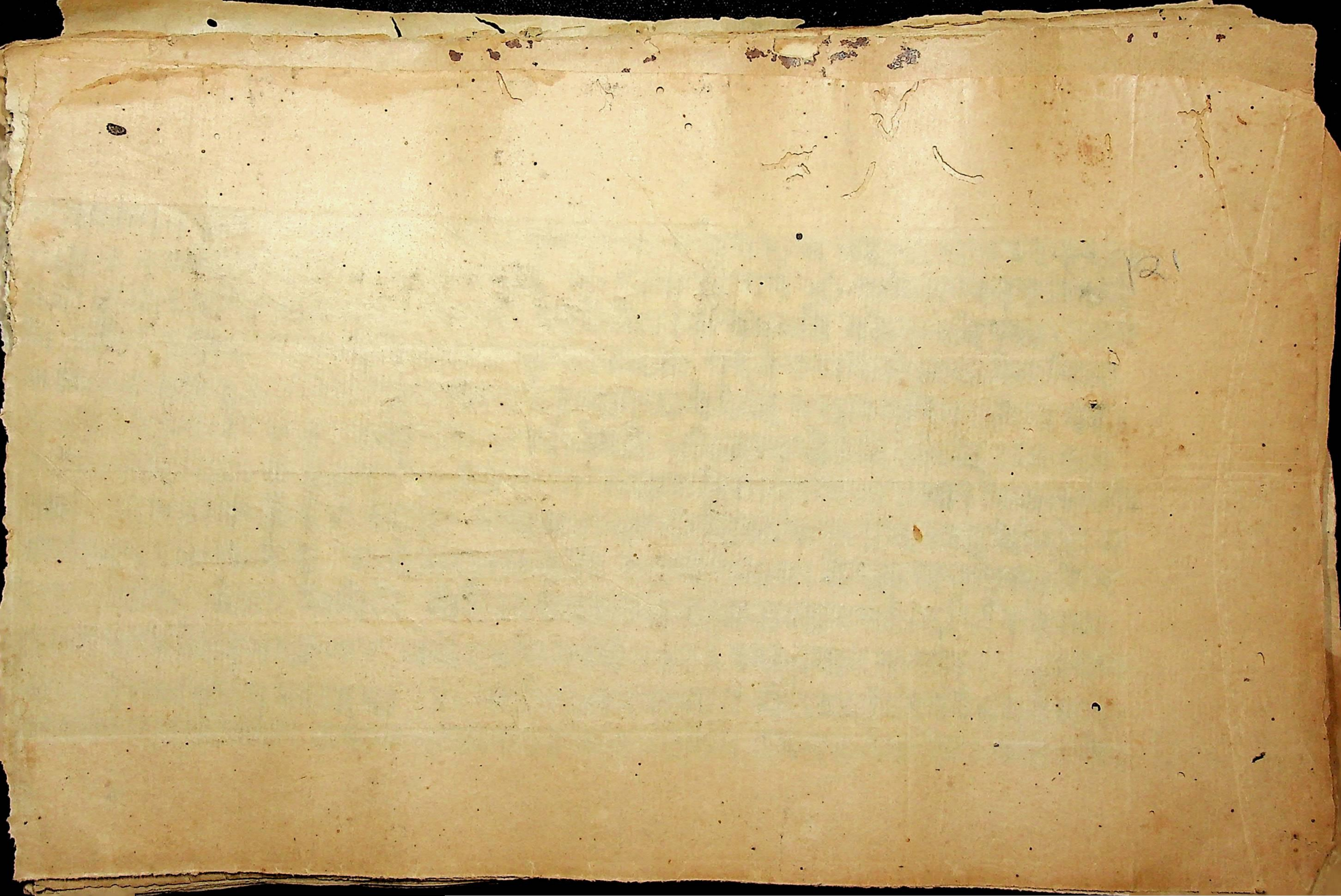
अथ स्तनकुंडली		अथ ग्रहकुंडली स्यमेव ग्रहपताकी॥								
सू उ·भा रे·अ के भरणी बु कृ·रो·मृग	शु हस्त चित्रा· स्वाती के विशाखा चं अनु·ज्येष्ठा·मूले	सू	मं	के	चं	उ	गु	बु	श	रा
		रो	आ	श्ले	उ	हा	ज्ये	उ	श	रे
मं आर्द्रा·पुन·पु बुके आश्लेषा गु म·पू·फा· उ·फा	रा पू·षा·उ· षा·श्र के श्रवण धनि शतभिषा·पू	रो	पु	म	ह	वि	मू	श्र	पू	अ
		मृ	पु	पू	चि	अ	पू	ध	उ	भ

अथ स्तनचक्रकथनं तत्र।
कार्यो विचारणा २३ ।
स्मानचक्रे यदा सर्वे ग्रहाः।
रोहिण्यादिस्थिते श्रवणे भ
सर्वे तस्मिन्वर्षे भवेन्मर

त्रुयेतिस्तनयुगले त्रुये वर्षसमद्भवे त्रुये चोत्तर्गते चैव मरणो वननसंशयः २४
यदैस्तनद्वये पापे ऋजुस्थो भवेद्यदि शालन्यायेन भवेत्सर्ववर्षे वै पापसंयु
ते २५ स्तनद्वये ऋज्ञे पापे चौते वक्रजे समभवे बोधितमरणांतरसर्ववर्षेण पापसं
युते २६ शुक्रस्तनद्वये चापि वर्षे वै पापसंयुते द्वितीयस्तवर्षे पोतो मरणान्तः।
विलिखिते २७ प्रथमे द्वितीयस्तनमेने चक्रचले द्विते वर्षःसर्वे पापोत्तमशुभ

इति मंगलराजवन्ध्यगतनामेश्वरत्नश्रमवाताबोलेत्तना ४४ अथ केतकीकुं
लो अकोंत्रुयः क्रत्तोलीवश्रकः सोमेकत्थेवव वाक्ष्यानैश्वरस्थापित्तानव्या॥
केतकीकुंडली ४५ अहयोकभयोर्मध्ये केतकस्थानवत्नहपे अतिर्हुंध्यादिकस्ता
नि···श्रीलिंगम्हेश्वव ४६ केतौलेकेकमर्देस्थायवनन्मर्तकंभवेत् तत्
माङ्गण्यतेवर्षमेकैकंकेतकीकुंडले ४७ तककोंरली अकोंभौमध्यकेतकस्था॥
वेहः सौम्योह्नस्थतिः सङ्कः वानैश्वरेताऊंपत्ताकीवगतोर्भवेत् ४८ श्रीलिं
श्रीलिंगवस्तालिंगवस्थ्यादिविनियोतनेयन् जन्मदोदिकमाह्नर्षमेकैकंक
मशोभवेत् ४९ पत्ताकीकुंरलीकेतोः कुंडलीचवहृस्यनेः सर्वत्रपापस॥
अक्षेसंशयोजायतेमहान् ५० अरोचयेद्गोहिश्रमंचश्रेतेक्रजवत्नहपं मध्ये
त्रुयत्रयेचैवगर्वीमध्येयवाकवि: ५१ पापक्षयेऽक्षयेवापिसंशक्षेदायनेपिच

पत्र महायमले मार्तण्डव्युत्पत्तौ उदयथा मेजयत्तम वीस्कृत्यैणात्क ३ अथैतद् योगीकराणा
ग्रंथमार्थेना पूर्वाचार्यैर्मितिश्रमे ॥ इति महद्धेमार्तण्डव्याख्या समाप्ता ॥ श्रीमत्काशम
ीर नाम नगरे श्रीकौशिकस्यान्वये: वेनावाजमनोपि एजवराणोमार्थ्यदिनीयाग्रणी कस्य
तेन्नवयः स्फातिस्फातिविद्यामग्रेसरे ज्योहरि स्वतनुजः स्फातिवित्तदास्य जवरो: नेत्याग्रहोदी
गरु: १ तत्सुत्रस्तदनुग्रहात्त्रपि षष्ठेनाराय पात्रेष्ठ प्रपश्या से शिष्य गतो लक्ष्या निजकृत ग्रंथ
मार्तीकोमुता वर्के स्पोकप पापरोपहृतये शेषे प्रोंद्रुक्रेषु येषां हृत स्याविलोकार्या हृंमयि
नेकुर्यातितो मज्जना: २ मूलमिपि पुरुषार्थेना १४ ४४ सम्माभि: समाभि: पाविमित
शकरकाले भानमाने टीका लिखितिपठति विप्र: सोत्रभूयाहुरि ग्योमूलविलिपिपुरुषा
र्थेना मावान्समावान ३ इति षकृतमहद्दमार्तण्डटीकामार्तण्डवल्लभा समाप्ता ॥
लिखितं पंडित दामोदर कौल काश्मीरी ॥ संवत् १८०६ ॥
शुभं दिनम समाप्तम् ॥

यः षष्ठ्यापुत स्थाने १९ ह्रस्वम् माहेन्द्रेपठितिनरः सविघ्नमुक्तः बह्वायुः सुखधनधान्यपुत्र
मित्रान् संप्राप्नोत्यविकलयोश्च तीर्थसिद्धिः १९ षष्ठ्यापुते स्थाने १९ तत्किंता निह्नस्थानितेन
बद्धः कृतोयं माहेन्द्रस्नमेन माहेन्द्रं येनानरः पठति विघ्नमुक्तो भवति न केवलं विघ्नमुक्तो भव
ति अपितु बह्वायुः सुखधनमित्रपुत्रधनधान्यं प्राप्नोति मुहूर्तदानात्साधितकार्यस्याविघ्न
मुक्तो भवतीति युक्तं तत्रानां यथार्थमुहूर्तदानात् कार्यसिद्धिलक्षणेन तिनपुण्येन बह्वा
युरादीनि संप्राप्नोति युक्तं तथाच अविकलयोर्भवति नु विकलयोर्वृद्धिर्यस्मात्तिलयात्र
मुहूर्तं माहेन्द्रं यत् गर्भाधानादिकं मुहूर्तं तत्रान्यबहुसंहिताग्रन्थानपठनाद्विकलयोर्भ
युक्तं अतएव तीर्थसिद्धिं प्राप्नोतीति तीर्थं प्राप्तेन तस्य सिद्धिः [illegible] अल्पग्रन्थेन बहूर्थसिद्धेः प
दातीर्थं गृहस्थस्य सिद्धिः शास्त्रोपदेशलक्षण महातीर्थयात्राः तेन कृता यात्राबाटिल
लक्षण सिद्धिः तां संप्राप्नोतीति तीर्थं प्राप्य [illegible] पितविघ्नः
प्रययग्रंथस्याशिषमनुष्टुभारू शाके दशमिते वर्षे १४९२ शालिवाहनजन्मतः कृतस्तप
सि माहेन्द्रे लोपमलेन यकृद्गमः १९१ शालिवाहनजन्मतः शाके दशमिते वर्षे न पर्व समा
माहेन्द्रे मुहूर्तं माहेन्द्रः कृतः नामैकदेशग्रहणेन नामग्रहणं अयं मुहूर्तमाहेन्द्रः अतिशयेन

123

1-4-18

श्रीमहागणपतये नमः ॥ ॐ श्रीवत्सम्पूर्णीत्येषति मार्कंडेयोवचनबाधेनः पादैर्ज्ञाप्तनमोहरः
नवकदननः सेव्योऽभीष्टदो विरूपलोचनः । अथ देहपवनीनत्र प्रसन्नपूर्वपते मार्कंडेः श्रीमयः नो
माकेव्यवंश्रुवनरत्तन किंनरगणमार्कंडेः सुरनवकदनकः सुरेनमंडलेवहोतनर्पूर्णमततया तथा
स्मतो सशोभकके रविमंडलेस्थितेकशेशपंकोनमनेनमश्रुतमित्यादि क्रकिरपि ययथः
तस्मिन्मंडले पुरुषः सोऽसावित्यादि पुनः किंलक्षणः पादैः किरणैः आप्तनमोहरः आस्थेपा
कशोकवानमोधकारः तद्धृतितयापुनः किंभूतः सेव्यः अभीष्टफलदातृत्वात् पुनः किंल
णः अभीष्टदः सेवितः सततमभीष्टं ददातीत्यर्थः पुनः कथंभूतः विरूपलोचनः विरूपलोचा
नेनेतिविरूपलोचनः लोकत्रयं गृह्णात्यादित्यहृदयेऽकत्वात् प्रकाशकत्वात् अथ
पते मार्कंडेमहत्तंमार्कंडेः नः वाचश्रुवन किंलक्षणः सुरनवकदनकः सुरानि ग्रहर्षि
शार्दूलविक्रीडितनानितैलिंवडाननपंस्मृतयापुनः कथंभूतः पादैर्ज्ञाप्तनमोहरः
नचरणैः ज्ञाप्तनमः किंतनस्वनमः तदृतोक्तया पुनः किंलक्षणः सेव्यः नि
रोपवनीयइत्यर्थः पुनः किंलक्षणः अभीष्टदः यथोक्तमहत्वेकरणात्सभीष्टार्थसिद्धि ।
ीत्यर्थः पुनः किंलक्षणः विरूपलोचनः समयप्रकाशकत्वात् । कृतेम्महत्तंमार्कंडे

सेवितंयो
ग्यः सेव्यः

कृत्य

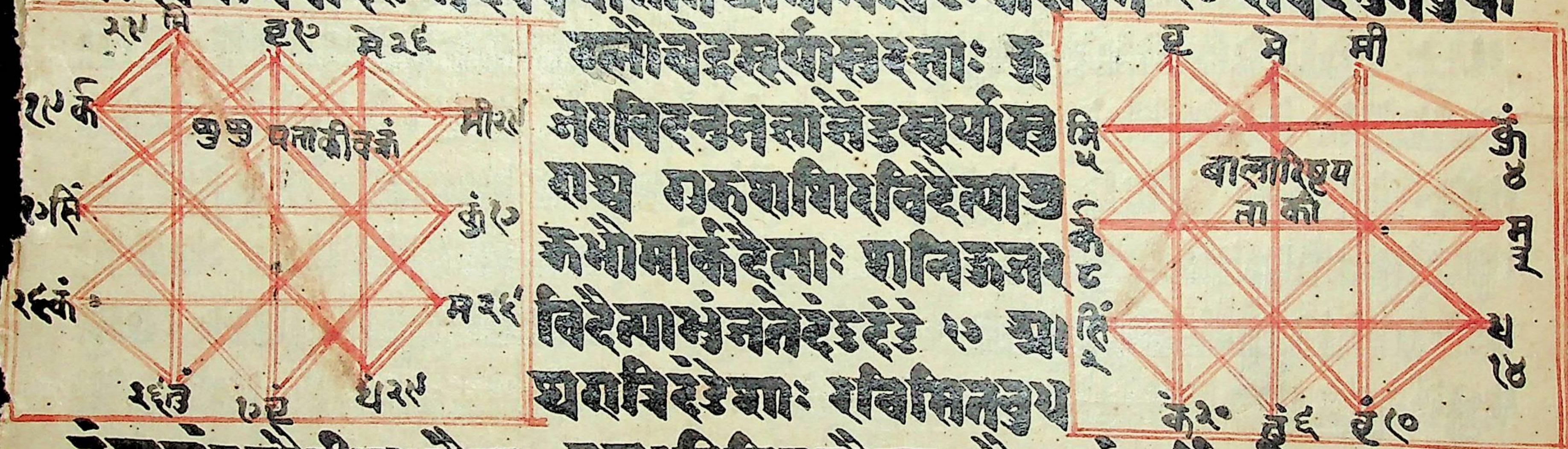
कोष्ठात्रैरवचनौ इत्यत्राकल्पमेतेन रीत्या हि शास्त्रेषु प्रथम ॥ १ इह शास्त्रे भिन्नानवत्संबंधाभिधे
यप्रयोजनान्युच्यन्ते शास्त्रकारैरिति निःश्रेयसं वेदांगमिति वेद्यः उक्तं च नारदसंहितायां संहिता
वेदस्य निर्मलं चक्षुर्ज्योतिःशास्त्रमनुत्तमं अस्य शास्त्रस्य संबंधो वेदांगमिति धातृभिः इति
गम्युक्तं एवं वाक्यार्थमाहात्म्यं ज्योतिःशास्त्रविज्ञानफलमिति न्यायेन लब्धानं ग्रहणगोचरगभोधा
रिमेलकारविवाहयात्राधानुवाक्यार्थाभिधानमध्यायपदैर्ग्रहयोगेसंक्रान्तिकथनम
प्रयं तथा च नारदः अभिधेयञ्च जगतः शुभाशुभनिरूपणमिति अस्य प्रयोजनं मुख्यं नं
कार्यसाधने असमर्थ कर्त्तारं नाम्नो तावाशिरिति वा किमत्र कैरित्यत्रोच्यते तत्र
अभिधेयप्रयोजनकथनादवाप्तप्रतिज्ञायते उक्तं च सिद्धिः श्रोतुं प्रवृत्तो बन्धकथना	सं
तः तस्मात्सर्वेषु शास्त्रेषु संबन्धः पूर्वमुच्यते किमेवान्नाभिधेयं स्यादिति पृष्टकं वि
षदिन श्रोतृणां सैफल्ये बुद्धिस्वभेन सर्वस्यैव हि शास्त्रस्य कर्मणो वापि कस्यचित
यावत्प्रयोजनं नोक्तं तावत्तत्केन गृह्यते इति इह शास्त्रे कस्याधिकार इति सोच्यते द्विजस्यैव
दाङ्गत्वात् यतः षडङ्गो वेदो हि द्विजैरेवाध्ययनीयोऽतस्तस्य तथा चोक्तं भास्करीय सिद्धान्तशि
रोमणौ तस्मात् द्विजैरध्ययनीयमेतत् पुण्यं रहस्यं परमं पवित्रं यो ज्योतिषं वेद नरः स सम्यग् धर्मा

तान्न भते य प्रा त्ये ति क्षिप्रा क्ता व क्ता स्वा रे भे मर्वो वे भाहि रो खेण प्रमे ना ति वि वा हन्ना इ ति प्रा
णं मर्वो रे भेष्ठेन वा य मा न्नै सन्यो य में ता ण ण भ पन्न दनी ति स्तुति सिद्धं प्रयो जन मा स्ताय स्व
नं रेवो हह स्ववा इ ति स्व नि लिं मा स्व ग्रं यस्या नि: मन्नूह परि स मा न यो मं ग ल मा व रे ति नस्मा
मा धं दि नी या र्वे ल ता ण न्नृ मा यु ता ना म य ता क्र या वा म म नि न्यो नि: शा स्व से हि ता स्कं यं वि
र्गु रे पो ष्म मन्त्र हो य था न ये अ भि म त दे व ता न म स्का र ल क्ष णा मं ग ल स र्वं कं ग्रं थ क र ण म
तो म र्ह षि ण्याह सिद्ध रो ण्डा सिन मि मं दे व क्र म नो श्री वि स्व ध्वि य ति न व रा न्ना क न्या ण म्प व
थविद्गु य ष्ट देल नु मह नं इं म न ग म म हे तनो मि सि द्धो १ सिद्ध रेण उत्त सिने शो भा य मा ने इ
स्वर्क्रगजा मने स्वेवा मस्र स्वतो श्री वि स्व प्रसिद्धे वि यति व रा न् प्रहान् ग ह वि ज ग ह न
न्मो प देहून माण म्पन म स्क न्ना: हं ना र्या णा म्नह नं मा र्तं इं ना म ष्टे था त नो मि वि स्ता र या
कि मर्थे मिद्धो का र्य मा य ना य पुन: कि म र्थे वि बु ध म्नहू पं डि त हर्षा य हं ष का र णा वि
षा णा ह्या रे णा ह किल ता णे म्न ह नं मा तं इं ल त्तं स्र ति स्र ये ना ल्प अ ल्प व ह त्थ भा व शा को
पे ष ण ह्या रा य रि ह रि ति पुन: कि ल ता णे व ह त्थ र्थ स्र र्थ व हु ल स्न ल्प गु पे व क र्थे हु वी य शा को
ह रे ति पुन: कि ल ता णां स्र गा म म न्न ता र्य मिति प्रयन्ना ना म्नह नां नि व त्त ता व न्न भे क

ॐ श्रीगणेशाय नमः ॐ इष्टदेवं नमस्कृत्य गोपालं कमलादेवतं श्रीप्रताप
सिंहासेन क्रियते ग्रंथसंग्रहः १ नवग्रहान्नमस्कृत्य मया देवीं सरस्वतीं प्रणि
पत्य गुरुं किंचिज्ज्योतिर्ग्रंथं वदाम्यहं २ सर्वेषजनानानेन परिहारः कृतो मया
ज्योतिश्चिंत्य वत्सैर्वै शुभाशुभविशेषतः ३ नवग्रहस्वरूपेण यत्किंचित्क्रि
यते मया ज्योतिर्विदः प्रयत्नेन ग्रहाणां शुभविचारकाः ४ पंचपर्वाभिधानं च
ग्रंथे नियतसंग्रहं किंचिद्देवगणस्य लक्षणं वक्ष्याभिशास्यते ५ ज्योतिर्विद्भिः
शुभः सर्वैः कृते निर्णयविस्तरे तत्त्वादिकपर्यंते राशाचक्रे प्रकाशिते ६ धर्म
कर्मसु सर्वेषु स्वे ह्युद्यादिकलनापवात् तेन बुध्यान्समतयोजनत्यपत्तिवृपाच्चु
या प्रयाणसमये जीवे विचार्यंते शुभाशुभं भविष्यंति यदा दैवात्कोपेन के रि
शुभाशुभे ८ बालस्य जन्ममात्रेण जन्म दिग्विचिंतयेत् तस्मात्सर्वप्रयत्नेन

मायुर्दायंवविचिंतयेत् ९ वृत्तार्कतानिवर्ग्गाणि यावद्भक्तेतिमव्ययतः नावहिष्टे
विघातव्यमायुर्दायंनिविचिंतयेत् १० उर्ध्वरेखाजयंरेखांत्यातिर्यग्रेखाजयंतथा वेधं
तिर्यक्रमार्देवंद्रम्भ्योद्राम्भोपरस्परं ११ षड्रेखाक्रमसमालेख्यापत्राकोवेधयनि।
रोधः रव्यादिग्रहवेधेनजन्माविहीविधीयते १२ नक्षत्रगोस्थितःखेटचितयेद्वेध।
निश्चयः ग्रहस्थानेविवादेनपूर्वमेषेहनिस्थिते १३ वेदादिषुकदानेषुमध्येमषे।
विनिर्दिशेत कलग्राहहृपर्यंतमेकोद्देयःहनिस्थिते वेदपत्र ७५ नर्हः दन्ना
वकृा हरसमयंःतथा १४ भवनेगुगलेःवैवद्याः देयंतथैवच लग्नवाम।
ग्रहवामेर्द्विणेग्रहस्तेयुते १५ दंडेरेखंयंवितालोति हिंदिनमासेचवहायने दंडा।
पिपानाद मेषादिनामविज्ञानिग्रहवक्रानिकारयेत् एकोरेखास्थितोखेटे
चितयेद्वेधनिश्चयः १६ ग्रंथांतरापेचाहः शुभ ...दिः तिह्र १७ वक्रि २

स्याशराः ४ कुलीरावेकशालेनवर्षशाशाह्रिकेभजेत ७ लग्नस्थदंडपतिना
यदिवेयोभवेदिह नैर्ऋवेयोलानयोनामावैः कदाचन ८ रविरन्ध्रनवुय।

ब्लौवेदस्वर्णास्वरस्ताः कु
नवविरन्ध्रनलाद्वेदस्वर्णाख
गाश्च शकगाभिर्विद्वेत्याउ
कभौमार्कद्वैत्याः शनिकुजय
विद्वेत्याभंनवेदंदंदे ९ श्रा
घशनिवेदेत्याः रविशितनवुय

वेदाश्वेदसौरीज्यभौमाः कुजरविशितसौम्याः सौम्यवेदार्किजीवाः गुरुकु।
नवविशुकाशुकसौमेदभेदाः शनिगुरुकुजस्वर्णादंडनाशाशजनयां १० लग्नस्थदं

नवमीचतुर्दश्यः सालिसप्तमी मदनत्रयोदशी यत्नात् चैत्र भाद्रे कर्कांशाः पायो
ग्राह्रिकं पूर्वे वनिगादिने सदोषो स्नानध्यानसकरणोत्कः नैम्यस्का श्रवणसंज्ञाभूयादि
शास्त्रोक्तो दोषा कालिकयिल्यरितेः सर्वेषमेभैजिवेधोवेदेशिन्देकलाद्येतुस्थितकुर्न।
विन् संज्ञकाबेदशाख्यः सर्वेषां शाखासोम्या श्रुतिपति रथिवेन वेदकोणस्थितास्य
वेणीवेदा शेवेनाप श्रुतरपनवानवसंदेनासेवी २१ सर्वे उक्तेव मघाचमराणीत्ये [illegible]
श्रुतिशाखा वेदकालिका नतत्रयं चकेसा तेनेग्राहोश्रुतवेयते इति कस्मिन्नतिवेदे
शावेदपतो तेनुयेवलाये सति स्यानादिवलसत्कृत्यत्ति नेकेवेदेषाः इत्यपेत्ताया
मा[illegible]ह गरुमिनकजविन् संज्ञकाः कृष्माहेदयाः स्युः गरुत्केवेदस्य स्मितः सुकोप
नवेदस्य कृष्णोभेमः सामवेदस्य विद्योपथर्ववेदस्य पतिर्गिरयचीः श्रवणप्रगोव
मार्‌ सर्वेषां शाखासोम्या इति सोम्यः सोवस्वभांशोवर्त्ते मानाः श्रुतिपतिरयिवेद
स्थितिरयिसोत्त्वस्वभांशवर्त्तमानस्य यदि केन्द्रकोणस्थितास्य कलादावपिवलत्वाशीवेदा
श्रुतिवेनास्यात् नकेवलं वेदार्थवेनास्यात् अपितु गृहयज्ञ पनवास्यात् अत्र केन्द्रत्रिको
नसेदयानामतिशुक्लसवीशुक्लजसेवकः स्यात् तस्मात् केन्द्रकोणस्थानिनेभावेनत्याः

न्द्रसंस्थे कैन्द्रस्थितैतैमिन्नाधैर्ल्पसैबीविटि त्रिपोपु सद्गुलित्र वेदाभ्यासीग्रस्त्रा कुलकर्त्ता
तिनसेवक्रोभवति लग्नमेगान्नार वेदकंनाविलग्नेपापिनि विशिनलंमृत्युः वर्ष ९ गेहे
नैवेत्नि ११ सर्वेषु ८ वर्षाः कंबलनुगाङ्गतः खेटछेतुरोके विद्यायोग्न्हककालेक्षि
वारहोनसूतनग्रालोद्रीनेमोन्नाकर्णगणेशंमिरमाणविधिवत्नजयिनाशमेन २३
वेदकंनाविलग्नेपापिनिनलमृत्युः षष्ठगेहे सितः शुक्रः शोकत्रामे सितोंपसप्ते
सर्वेयेयेंग्रहमेसप्ते घलेषुनैकंबद्धाः बहुमारकाभवंति कबकविदन्यलग्न
भावेलनुगः लग्नगाइनोपविग्रहः स्यात् उकेभौजिपरले शुभरोकवसबान्भान्नल
ग्रगोरशमस्तया सर्वेपापालोपियोपस्मान्सेवैषांग्रनवेधने सर्वेपापालोपियोभान्तः
केविस्तुमेहर्षयः तस्मादन्योनगभावेलग्रस्योकः मशास्तनरइति उग्रेदेके पके
मनयः उग्रेदुः उबलः वेदस्त्ननुगः ग्रहइतिवदंति तद्वाक्य वेदोदयेभिशास्तःस्या
तपयोगीसितेनरो सितेपवेश्मवेश्मनास्वभेतेगविशेषतः श्रस्यार्थः सितेनतेक्षय
ते वेदोदयेवेदपुक्कलग्नसतिबलोभिशास्तः स्यात् तपयोगीवस्यात् अभिशास्तो
नामभिथ्याभिशास्तः मिथ्याभिशंसीग्रनेनेदंपानकंकृतमितियेनोकामिथ्यावदे

तेन सर्वेषि शाकाः यवेविधाः स्यादित्यर्थः नयवेनीशादि निरूक्ष्यपदे लग्नस्यावेद्दफलमुक्तं
मनेनपदेभवेयस्तेन्यादिस्वहे अधश्लोकः पुनः संस्कारविशेषेव भूतिभाति पुनः क्रमपदे
शनवेपेलग्नस्यावेद्दफलमुक्तम् नयादिनाशसंभवात् पुनः संस्कारस्यनवकमालोपम
मात् गत्रावपि संस्कारोविहितोन्यथा शम्भ प्रनवेयः कसर्वेपकारे रिवैवमुक्तो हे।
हितोनगतौ पुनः कारलादिदवनेपुनः संस्कारविशेषेसतिभाति पुनःसंस्कार
तिमितालिये संस्थानपरिसहानिमाह शेवाक्ये लमालायां त्रिषट्दलेयोर्केश्वपना
नकमेनयुद्देशिष्याः शनिराहुभौमाः सर्वेबलाभेहिविकोणकेद्रगाः शुभाशुभा
सुर्वेनवेपकालस्यति अथलग्नीपस्यहं ये स्थाविगलतलग्नसंभवः नारदेनतलग्नस्य
स्पष्टोनिरिलयव तद्वाक्यमेव सोऽयमस्याभिधीनो भीलोपरिलग्नगः नेकोणे
निविष्टेनिः शेषमनलंलपरोतिनामिति अथलग्नवलसर्वेवन् अथविघायेभूतादै
नार विघोमोनुक्तकालेइति मोन्योऽर्थे मोऽनुक्तकालेविघामारभेत मोऽन्यार्थेमुक्तः
मोऽनुक्तः सचासोकालश्चतस्मिन् विद्यावेदश्चारभेत मोऽन्यूर्ध्वं स्यनेनमोऽन्याः याक्रम
धिकारः स्वचितः किंतना गणेशगिरमपि सरस्वतीमपि विधिवत् विपुलक्रमागेयेण

[illegible] कपंभूतेमौंन्युक्तकाले बिपरवरबिनयुगनपुत्र्यारीने बिपरवरहरिद्वेषिपर ।
बेलयु [illegible] समाहार: शूद्रबे [illegible] रोहिणी [illegible] मोञ्चपीनं
नाविनरहोता [illegible] यः [illegible] नामह्य गेलग्रे [illegible] बाकिः चरेश्रमर
तिश्रवणेन [illegible] जोविमोत्तलबहुनाईनाह [illegible] १४
[illegible] शरदीमाहुः [illegible] कालेमौंनीबिनोत्तरे [illegible] लोके मधीभिः
शूद्राणांमौंन्य भावानह दिनतिथि [illegible] मास्तुपयमविहितेन
[illegible] माहुः १८ [illegible] भवदीमाह [illegible] पाश्रा
[illegible] सर्वे [illegible] लोकः [illegible] मौंनोहिमोत्तमाहुः [illegible] नयो:
[illegible] मौंनीहिमोत्त [illegible] बलं [illegible] धीभिः [illegible] मौंन्यभा
[illegible] कावेपह नाईनाह शूद्राणांमिति शूद्राणांमौंन्या भावात नइ दिन तिथि
[illegible] मौं [illegible] ३ दिने [illegible] यारेवारे [illegible]
[illegible] लेबेनवमोपो [illegible] श्वजिनरत्नधः उपयमे विहिते
[illegible] विवाहोकमासे विवाहोपयमौ समाविन्यमरः [illegible] करिमदे [illegible] का

श्रीः

ध्येयं तु नमः। तथा संग्रहे शूद्राणां राजपुत्राणां मौंजीबन्धने सम्बन्धे। मौंजीबन्धोऽक्रान्तिणा
लोकाचारेण मन्त्रविवर्जिते। तथा वचनान्तरः चूडाकर्म पञ्चबर्षे [illegible] शिकार हात्
[illegible] मासेषु [illegible] जीवेषु केवभूषुत्रेवेद नामाबलाल्विते मौंजी
[illegible] नित्यशुक्रजवर्जिते [illegible] शुद्धे मे विधौ
[illegible] विवर्जिते पञ्चत्रिकोणकेन्द्रस्थैः शुभैस्त्र्यायारिगैः पापैः चूडाकार्ये पञ्चका
[illegible]

शोढ दृढ रोगैद शुभयोनि स्त्रीवर स्यात् कूटं वनाडीक स्यात् ग्रहमैत्र्यन्निता यथोन्नरमैत्री
कूटं १८ धे... ...शुभे वा ...मपि ... वरो ... वर्णान मः स्यात् शुभः २९ अतः परम
वग्रे येमर्वाणि शार्दूलविक्रीडितानि वरः गोत्रकुल्यादिभिः शुद्धो कांता कामिनीयां के
नाउढ्रा ... विवाहेन ...वरगोत्र ... भाव्यः गोत्र शुद्धिर्गोत्र ...जाता ... कु
लमपि सप्तमी पंचमी निर्मल ... ...जातान् ... अन्यचावलोकयेत् अ
थ योन्नरेवालिङ्गे ...कसमाह वर्णाइति वर्णाः १ वश्य २ भं ३ योनिः ४ ग्रहाः ५
गणाः ६ कूटं ७ नाडी ८ ...गुणान् ...रेवालिनः ...सु: ...ई ११ ...व
...दिके ... वरे ...वर्णं ...माह ...मीनस्काशपात विप्रमुत्रा
...पावर्णाः पुनः पुनर्गोत्र... ...मीनो... ...: मेष...त्रियः वृषो वै
...: मिथुनः शूद्रः पुनः कर्कोटा ...: सिंहः क्षत्रियः इत्यादि ...ङ्गान्तापि ...व
...नमो वरः शुभंस्यात् कन्यायै ...नमो वरः शुभः स्यात् ...ता ...ह अ
...नवर्ण ...ह ...ला ...जाव ...हर ...व ...विकैः ...हरे ...ली ने ...
...स्यात् ... ...भेग... ४ इत्नेमि यसु ३ ... ग्रहाः ५ ...नम

138

२५

सर्वाधिकारि भोगिनः सर्वकर्मसु शास्त्रेषु अक बोद्धारः ३ ॥ नर्मदा मेघ वर्षा वशे जलजाः
नलवर्णा भस्मा: नरसिंह विहारः सर्वेव रूपाः किंनरो हरिः सिंहो वेष्टनतया सिंह वाहिनाः
सर्वेव रूपाः कृष्णवर्णः हरेः सिंहस्वामि कौशाम्ब रूपाः कौर्म्यो ह्य स्थिकः विषनः कौष्ठो
सर्वेव रूपाः ... हरि ... येषां लेखितां सिंह वाहिनाः सर्वे ... रूपाः ... वर्णैः
कृष्णानं नरो कस्य हरेः शालिहस्त्रिकोन स्तुभः वैरीश्वर्यैः नुः मनुष्या मायाः अज्ञहरयो
देहाः स्युः अवबुद्धा जलजाः हरिः सिंहः यत्नेनेहाः मेलनं नकर्ते व्यभिन्नप्रवर्थैः अन्यस्त्रोना
त अन्यद्व रूपभस्मादिकं जनात नेष्टं नयया मनुष्याश्रुगोत्रं शोभति अज्ञयारस्य
मि वनेवदृ रूपतेन स्वादनयो मेले स्तुभं स्याम ३ हृ मेव स्वेच्छा जानीयव भूवरयो नैस्तुभं
स्वेच्छा नायोर्भ स्वामिन्यं वं लोकमथा रनोपि विचारणीयमित्वर्थः यासिस्वरूपं जातक
वशात् श्रवगतव्यं हृद्ज्ञानके मन्त्रो यद्दीस्वमि युनेस्वगाद्दस्व वीर्याचा यानतो
स्वजयैनो मकरोस्स्मास्माः वै लीलस्मस्म द्दूनास्स्व गावकन्या शोकाः स्वनामस्सह
ज्ञाः स्वचरा स्वमसर्वं अयमयोनी ह्यावपि हृदेनैकेनाह मे गाण्य इति सिद्धः परस्पर व
भूवरयोर्भनत तेगाण्य वक्षनतवानत वरनतज्ञाणव वरनतज्ञान वक्षनतते गाण्य ३

॥ मेत्रापिसंक ४ इत्येवं नभाजितेकायाँ योनेर्यगयाः त्रिपञ्चपंचभवेतिनवावसानं प्र
शस्तो नि माह अश्विभावि ति अश्विभान्यकायते भानोन्य स्त्याश्व स्त्रयावाद्यो योन
यो भवति अश्वोऽश्विन्याः इभो रेवतीभरण्याः अविमेषो कृत्तिकायाः अहिः सर्पो
रोहिण्योः मार्गसर्पौ स्वः श्वानश्चार्द्रा वकु स्वेद इभ नकोहृक भूक मार्जारः पुन
र्वस्वाः मेषः मघिष्ठः पुष्यस्य आखुर्भक मार्जारोऽश्लेषायाः इन्दु मैद्वोऽन्दरोमूषा पूर्वा
फाल्गुन्योः गोः काले पुष्यभक महिष्य पयस्य हिरण्याः गोः स्वाकाषिशौ विभूक
यो सिंह वानि हरिणो नागाः कमायो मयः गौरुत्तराफाल्गुन्याः कालोमहिषी स्वा
त्याभक व्याघ्रो विशाखायाः मरिकी स्वात्याः पश्च हरिण्याज्ञो विशाखायाः हो गौ
स्त्रभक व्याघ्रो चित्रायाः मरिकी ज्येष्ठायाः पश्च हिरण्याज्येष्ठा विशाखायाः होगौरत्र न
राभक मृगोर्हेयो रपि श्वामूलस्य कपिर्वानरः पूर्वाषाढायाः होवभूत्तराषाढा
नाभ्युज्जित्योहि योरपि श्वामूलस्य कपिर्वानरः श्रवणस्य सिंहो धनिष्ठायाः वाजिस्त्रीः श
भिनितो हयो वभूनकुलो नकुलीर्वानरः श्रवणस्य सिंहो धनिष्ठायाः वाजिस्त्रीः श
ततारकायाः हरिः सिंहः पूर्वाभाद्रपदायाः गोरुत्तराभाद्रपदायाः नागो हस्ती रे
वत्याः ॥ इतियोनि अभिधाय योनिवैरमाह सिंहेभमहिषाश्वमोतव वनकेश्वे नागेव
कीपारव गोव्याघ्रवें भुजगो निभी हवयोः मेषेशयोः स्वानाजे न ॥ १ ॥ सिंह स्तु दूभस्व

[illegible] हमे [illegible] हयाजे [illegible] श्रीनाथनन्दं [illegible] कौशावि यान
[illegible] फलानि [illegible] शनिर्बभौम [illegible] योः [illegible] मेषो शायोः मेष्वः
[illegible] सामोन [illegible] वर्जयेत [illegible]
[illegible] शनिर्मित्रौ शत्रू [illegible]
[illegible] रिपुः मित्रे [illegible] कुजस्य [illegible] हिनौ [illegible] हितौ विधुररिः
[illegible] मित्र [illegible] २४ मित्राण्यर्क कुजेन्द्वो [illegible] हितौ [illegible] शनेः कु
[illegible] याने ष्टाः मित्रो हितौ २५ [illegible] मीनाः मेषाः
[illegible] मेषस्य [illegible] रवेः [illegible] कुजे
[illegible] वौ मित्राणि ईज्यो गुरुः कुजो भौमः इन्दुश्चन्द्रः [illegible] शनिर्मित्रौ शत्रू श
[illegible] शत्रू वैरिणौ [illegible] मीनः विधोर्नैरिपुः विधोः
[illegible] रिपुर्नास्ति सूर्यबुधौ मित्रौ [illegible] कुजस्य भौमस्य [illegible] बुधोः रिः [illegible]
[illegible] मित्राणि [illegible] शुक्रः [illegible] मित्रो विधु [illegible]
[illegible] समा [illegible] शुक्र बुधौ [illegible]

ग्रन्थेसमाः ४

ता अर्कः कृत्ते देवः रविर्मोमहेन्द्राः मित्रादित्यौ अन्ये अयमः धृग भुवः अतोर्भवन्तोनिभृगभूः नक्ष

त्रगभवः अक्कस्थाविद्र स्वर्गधंवेरोगस्वैनीर्तीर्णा मंदसौगमनिष्ठुर्गोदिनौमिते अन्येमर्मः अथ

गणमाह पूर्वोदितनककोन्नरं नरिस्नरे कोन्यादिरीन्यानिरेड्ड मन्याभिवनिमित्रमन्यदस्य

र्दिस्वैनस्येणा स्यान्मतिः २३ सादृषासुरयोः कलिर्नृमरयोर्मध्यमस्वा मोहटदमित्यादि ए

गौलिषः आर्द्रा अनेनकेभरणी कौरोहिणी अन्यालिषः एतन्नक्षत्रैवकंनरेभवति नगणं

मित्रयोः अर्कोहस्तः अन्येरेवती अदितिः पुनर्वसु ईज्यः पुष्यः अनिलेस्वातिः इंदुर्मृगः

श्रुतिश्रवणाः अश्विनी मैत्रमनुराधा एतन्नक्षत्रनवकं स्वरेदेवेभवति देवगणाभिन्य

ः अन्यत्रु वैरितनक्षत्रनवकं चित्रा स्लेषाम्लमघाधनिष्ठाभेशाविशाखा शतताद

मकृत्तिका अस्रोगतेभवति राक्षसगणाभिन्नयोः दैत्यैर्नवोभ्यन्तिर्भवति देवासुरयोः

देवदैत्ययोः कलिः स्यात् नरयोर्देवयोर्मध्यम स्यात् नयोर्मृत्युर्मोहट स्यात् अथ

कूटमाह नैव द्विवाग १२ केषु ४ ८८ नविपन मेषुअमयांकके ५१२ गोषेधीवि

विधाष्टिभेकवगणाभिन्नरेराग देवकभेभिन्नाङ्कोकमभेनयोगेलवगोनानीन्वहं नेव

ध द्विपके द्विर्घाट पोनैन्ने निरसभावोनेक्षिनिर्धनतेस्यात् षट्प्रष्टविपनमर

णस्यात् वेधञ्चमर्क्षांकवेध्यर्क्षांक्के वेधमत वमेवेधुश्चंश्चन पत्न्या निस्यात् शेषेऊर्वीति
नक्षत्रैकादशे वनर्क्षेदशमे शुभयमतमे एकान्ते विविधायर्क्षः धनशुभयश्चात्प्रयः
स्युः कथंभूते शेषे विभेककरणे विगते भेकचरणे नक्षत्रैकचरणे यस्मात् स्मात् स्थित
नत्रैकचरणेकत्रे निष्फलं स्मृतम् एकराशौ शुभोद्वाह एकभांशे मलिमदइति एक
नक्षत्रनाभेदः एकराशिभिन्नर्क्षे एकर्क्षे भिन्नराशिके एकराशिनक्षत्रभिन्नचरणे ए
कराशिनक्षत्रचरणे चेति चत्वारो भेदास्तत्रैकराशिनक्षत्रचरणे निषिद्धे विभेकेचरणे
श्रेति श्रयस्य भेकत्वेपि किं न तं गशेषेकभे तत्र भिन्नांशेकभेय ते यांशं पर्यालोच गोनाडी
नहूरं वन श्रत्राकिमपि नाडलोकं भूभभिनक्षेः नहूरं वस्य मांशो भिन्नांशेकभमि
नत्रभवेदेतन्नहूरयमागतं भवति एकर्क्षे भिन्नराशिके श्रयं एकराशिनक्षत्रभिन्न
चरणे तस्मादेकराशिनक्षत्रचरणेन्यकाः विभुभेदेशुगाणाम्भकेन विनयेन नत्रग
णादिदोषैः सन्ति विश्रुभं स्यादिनार्थः उक्तं वहूरस्मृतिगा एकराशौ एकपिण्डे
एकराशौ नक्षत्रकभे गणनाडीनहूरं नवेद्यदैव नविनुर्येदिति कालनिर्णये देवज्ञा
देकनक्षत्रे भिन्नपादे शुभावहः देवन्योरेकपादे व वधो नेमरणं भ्रुवमिति श्रयगोः

बद्धायुर्के हि होरहशेषाद् बद्धाहेषसमेवेववश्यमोहिनेवेत्रुक्षेमवं स्यात्समेभुद्वि होरदशाके
द्वितीयसहितेषु ह्विविपापुंच्योतिः बद्धाहेषसमिलिससमेहु ब्धकर्केकन्यादिर्वेचरीदिवद्व
मद्दितेस्यात् नवांशोमवेस्योष्मांस्म्याहित्यर्थः नवस्था हुद्धः सम भवस्मात्तकाश्त
नुद्धहेनलापरेणसोहनेयरिभवलितहुन्तासेस्थादित्यर्थः नघस्था नस्नाभिनोर्मेजीभा
वान् समभंश्रहूमेनसहनयाहो यवमेवसमभेत्राताश्राल्लविलोकयेत् अपयाहे
द्विहोरशमार द्विहोरशेससमभेद्वितीयसहितेपूर्वाभवलितवाश्रहूशोभनेस्यात्
विपरीतमसत् नवांसिहेविशेषमाह स्थिपापुंच्योतिरिलिविवमोविसिहः स्थिपाक
नयापुक्तः श्रेष्ठः अथनाडीमाह मूलेवार्कभयापूर्वेभवकायमाशिस्वार्थमेशापिव
भर्गोमोहीस्पभस्विभायथवसभनाङ्गीद्विरिंगुधामे: २५ शुभेयेनोमुवरेकनाडिवृवके
स्यातोहिभेवेस्कतिर्गोदारवितिएतत: कोविन्नपमावेषाचैकनाडीह्निताः मेच्योद्विव
य २ ११ मर्थनेटे ५।१४ मघिसन घट्टकाष्टके ६।८ वपपनः षड्विः स्त्रीनगणावरोद्व
पगणः मन्कवमेश्रोस्वता २६ रक्षः स्त्रीनपुमान्यवावशाखे: बहुपुनेशोभन
मिति श्रवस्थोकेरत्नीयानेसिभिः पारैस्लिस्वोनाग्यः स्वविनाः मूलेयमिह्ने २ होस्वेषा

144

३१

अर्कभे हस्ताः पादशीर्षाश्लेषा ज्येष्ठा ज्येष्ठाकरमूलपूर्वाभाद्रपदा आर्द्रा पुनर्वसुः य
थेमा उत्तराफाल्गुनी रोहिण्यः आर्द्रा अश्विनी अश्विनी यदि वरवध्वोरेकनाडी भवति या
म्यभरणी रोहिणी कृत्तिकाः रेवत्यश्विन्यः मित्रमघाश्रवणा भाग्यपूर्वाफाल्गुनी वध्वोपनिष्टाः
नाडीविधा पुण्यपूर्वाषाढाः आर्द्रा अहिर्बुध्न्योत्तराभाद्रपदा यदि वरवध्वोरेकनाडी अन्ये
नक्षत्रैर्वरवध्वोरेकनाडी यदि विवाहो भवति इह विवाहविषये एकनाडीनवके
द्विभेदयावेश्वरयोर्भनक्षत्रेदैर्नाता नृत्यादि मैत्रोसम्यास्ताः अथ योनि स्यादावि
देवतविद्यादीनां नक्षत्रस्थाने अत्ये भवन्ति स्यात् गोदावरीतीरतः गोदावरीवरी
तस्याः दक्षिणतः दक्षिणे दृशोद्भवं गोत्रयस्य स्वे विद्यान्तिमाद्यादौ सर्वदेशायैकविद्या
कन्यकायाः अत्रापि मतिया पद्यैकनाडी हिमाद्रिभागस्था मध्यनाडी उज्जयिन्ते कोश
अग्रनाडी अधोगर्भनामध्यनाडी अधोदये पृष्ठनाडी अपरेकन्यायाः त्रिपदेनात्रसंशयः
समासेनैव अपेक्षायामेवं विवाहे विशेषेण न व्यापादयेत्सामान्येन वधूतस्वजातीयेति काल
गस्यविषये नवरेनिर्धनत्वेन गर्भमरणमेव च एकैकदोषभागस्यमासोऽतिलक्षाण्डायन्तेव
ये येन नविद्यादि विषये ज्योतिः प्रकाशे निपतेन्मध्यमनाड्यादयन्ते नैव पार्श्वयोनौ॥

ग्रोरिति अथ स्थावरस्थानेष्वोला कथ्यते स्वनामयोनिर्निषेधति पदचः नक्षत्रिया
दिवि षष्ठेगोत्रम्या यथ्यात्वत्त्वोति अथ पर्वौकाणो हिदोष्यादीनां शुभत्वमाह मे
षेति मेष्यागतश्च मेष्या हि वर्गोहि द्वादशे अर्थेनेदपंचमनवमे सत् शुभं स्यात् वषपारि
ष द्वाष्टकं शुभं स्यात् वषवभयोनिर्विवाहगणकनाडीभिः षट्ष्टकं शुभं स्यादित्यर्थः
अथ स्त्रीपत्यानगणकवशे स्वगणगोत्रदेवगणः स्यान्नदानत्वेलत्वनं स्यात्कूट मेष्योः सप्ताः
शुभं स्यात् अथ यवरावकः स्त्रीमतेगणाणी नृपुमान्नृगणः पुरुषः स्यान्नदावषाम
वेविः षड्विः वषपयोनिर्विवाहवकलत्वनाडीभिर्वैः षड्किंपुनेनत्वेलनेशुभं स्यात् अथ
त्रेत्वहूतौसायवाहमाह स्त्रीभाद्गानितत्वेत्वहूतम शुभत्वेदोहुमेष्याः शुभं स्यादेनाप्र
गतवर्णमद्दोषपुत्रेगोपुत्रमथ यांककेरागंकात्यमयेकनाडिस्त्रुतिगोलवर्णाहिदत्वो
वं द्वहेन ३ स्त्रीनवशत्राणाइत्तिल्वनवत्रपदिनिकटेसमीपेभयत्तिनदाल्हहस्यात्
कयप्रतलंन्नहूः अशुभंयशुभकलरर्द्वलदूरविदोइ मेष्याः शुभं स्यात् उदुमेत्रीन
तत्र मेत्रीयोनिमैत्रीति यावत् अथासमेकलेदुष्टकतहोदानमाह हकैति हकैहिहो
म दशोनामस्वर्गणोदनाडद्दहेन अथारिपुकेषद्दष्टकेगोपुत्रमो मिथुन अथांककके

पंचनवमे शैष्येकाय्योत्सवोद्वहेत अथैकनाड्यां वाचमाह एकनाडीयुजि मोक्षवर्णौदि
दत्वोद्वहेत् एकनाड्यां मोमोक्षवर्णौ जवस्त्राणिच दत्वोद्वहेदित्यर्थः तथाचराज
मार्तण्डे षडष्टमे योमित्रानेत्यान्याका स्पसैष्योनवपञ्चमेव नाड्यां स्वयोन्यत्र सवर्णाव
दुर्हिदारयोद्गालणनर्णत्वेति उद्वाहतत्वे नाडिशेषयनक्षोधवजनपुत्राम्यपार्के
पुषंगोरथाच्चषडष्टके द्विनभुजिमंत्रोवनाडीपुतावित्ति अथवगुणविचारेत्रिभिर्द्वैग
हि नत्रादेवगुणविचारः अथादौवर्णगुणमाह पत्वत्रामभवेद्वह्यमित्रयोः स्ववेद्वापन
केपरानिवर्णके धामद्दयोगत्रुग्रः भिन्नेतद्भकलेनवत्रानिमरच्छदोविंदा ४ रुग्यो २ मि
त्रयोरेकः १ सोद्विषतोः स्वभावगुणयोद्वौविमर्हैरिणोः वर्णकानवरोत्तमे पूरेको
गुणोत्तेयः वर्णयोरेकयसिन्नविनेतद्वर्णको वाः उत्तमोयस्मिन्ननवरोत्तमं वर्णे
कोचवरोत्तमेवउभयत्रापिवर्णकोन गुणास्त्यर्थः अथाद्वौवेवरेगुणभावः उक्तेस्याति
निवर्णे एकोगुणः सदृशवर्णेनयावर्णोनमेवरे द्वौनेवरेगुणाः शून्यकेष्याहुः सदृ
शोत्तमिति अथवश्यगुणविचारमाह वश्य[illegible]स्द्वैएकस्याद्वैगुणाः वश्यभस्यैपणा
मनुष्याणांजलनावशाः भक्ष्यव नत्रसर्पगुणोग्राहः एतन्नद्विजारोत्तेयं द्विजादपत्क

कदाचिच्छ्रेष्ठपादोनं जनीनत्वाभस्यकाभवेलिन सर्वेषां तस्मादुत्तरज्जातौ विचार्ययो
जनीये हीनजातौ नूनं यः स्वैराशानके स्थामितेव स्वाके उत्तमात्तन एवमेव सिंहस्य
सर्वेवश्याभक्ष्यत्वं भवति तत्र मनुष्याः वैरिणः भक्ष्यं हि वृश्चिकस्तु वैरी अन्येवश्याभक्ष्ये अ
यमित्रयोः परस्परं सहदोईयगणाः इयं विशेषे अत्र विचारः तत्र स्वजातौ मित्रत्वं एक
ते मनुष्याणां सहवासस्थोः सह मित्रत्वे तत्र हीनजातीयानां पशवो च वश्याभक्ष्ये तत्रा
हे गणाः अन्यत्र हये अयमपि वश्याकेयता एकोगणः अपि वश्याकेयया मनुष्याणां
मेवदृश्या [illegible] सह मित्रत्वे तत्र हीनजातीयानां [illegible] वश्याभक्ष्ये तत्राई गणाः अ
न्यत्र हये वृश्चिकः अपि सिंहस्य वृश्चिकयोर्नित्यवैरं वृश्चिकस्य सिंहो मरणं स्यात्
तिर्यतिलोके य सिंहः तस्मात्तत्र गणाभावः अयमेव स्वपरस्तातोत्र अन्यजनादिस्तु केन
स्यान्तबुद्धिमिर्विचार्यैव कर्तव्यं समाजव स्पविचारणे बुद्धिरेव स्फुरिता अत्र सम्यक्
तद्धेषः श्लोपनीयं तत्रैव स्वपरत्वाणैको नैव स्यात् स्वैरिणी वोके स्पाकयमनुन्के सिंह
स्यमनुष्या वैरीभक्ष्यमिति सत्यं तत्र श्लोके केलत्वाणं सर्वेषां मारत्य अतएवोक्तं यथा
श्रान्यज्जनादिनिसिंहस्य कनरगजादिमनापमारणे अन्यन्यकः अन्योपोमारणेउदा

२२

सीनः अमहृमपात्राम उक्तंच वैरमत्रेगणाभावोद्वयोः सवैरगणद्वये वशवैरगण
सुकोतवशमत्रेगणाकंकश्चिति अथनाडीगणविचारमाह सद्वयोकभयतः सन्नाडयोः
सेन्द्रोः अमृपमसयोगणः एतदुक्तं भवति भगणैकस[illegible]तनेन यकारेणाभयत्रोपि
परिसनाडीभवतस्तदा च योगणाद्रत्यर्थः विशेषतत्कुककं [illegible] मिति विशेषकतः शुभाता
रा एकनाडी अशुभानारा एवंविधिविशेषमतिनःकुलं तेषां त्रयाणां तत्कुलकले नक्षकले
नि ईकोगणाद्रत्यर्थः अन्यथागणाभावद्रत्यर्थस्तिद उक्तंच एकनाडीलम्पतेतारामुभा
वेवाशुभान्यतः नवासाद्वौगणस्तैकोनाराशुद्धौमिश्रमयः उभयोर्नशुभानाराननदा
मृत्युसमादिशेत इति अथयोनिगणविचारमाह अतिसुहृदोर्वैरासुनारोत्तगणः मि
त्रयोस्तयः हिसकोर्वैरिणोरेकः स्वभावगुणयोर्द्वौ सदृद्वैरिणोः वेसून्यगुणः स्यात् ए
वंपंचप्रकारेणयोनिगुणः अथविवेकः अश्वाविशानि नलवाणाश्वश्वादयः सर्वोद
यः सर्वोः चनदंशयोनयः नवसिंहेभ सांहिषाश्वभिन्यादिषुकोनन्यसहृद्वे नवाविमहृदे
रेमाहिषाश्ववानरमेषकं एतद्वयंउदासीन स्वभावगणाधयस्यरयाताभावात् अथैकयो
निष्वतिमित्रतंतेषं एकयोनिश्वपिगजयोः श्वानयोः मार्जारयोः व्याघ्रयोः सिंहयोः

143

३४

मु

एकयोनिर्निर्विभिन्नमित्रत्वे परस्परकलहकारणात् मलक्रमस्यैवकेवलभावत्वगुणे एत
त्क्रम्यपंचकं उत्तरं दैवस्कं अभिधानां त्रेवानां मैत्रैयत्र इत्यभिलापेन क्रम्यलक्षकेवलभावगु
णे याम्यक्रमस्यैव तत्कालेषु उदासीनः मित्रो पि च उदासीनः तथा पंचमो याम्यमित्रो अ
न्योन्यावैरिणो सर्वं मंत्रोपयोगैवं म्वमेवयोमैत्रे योमाहकोमैत्रः उदासीनयोवैरं एवंच
त्रिमित्रोदासीनानां विचार्य उक्तवत गुणानां तानन्यः मोदासीनस्वभावगुणावृत्तिग्रहणे
उदासीनानां गुणापूर्णत्वे लोकानां यावि स्वभावगुणमहिमा खमेवचाने वैरयोदासी
न्यैः भवति तस्मादेतेषु उदासीनेषु गुणवृत्तिलक्षणं अभिन्नत्वं न जायते उक्तं च मह्यावे
रवैरे बलस्वभावेषु प्राक्रमे मैत्रैवैचातिमैत्रचाले ० दु १ द्वि २ त्रि ३ चतु ४ पंचगुणा इति अ
थैवगुणविचारमाह एकैकस्य मयामित्रयो ४ पारस्मिता ४ मधैंदुसमायुतिके २ वनौः
४ ममित्रकेरिपुरिनेभूमि १ हेदासेत्रयः २ नादेवो मनुजा वसुरितिहसा ३ लवैष
रिकेषु एराः ४ वहु सामं ५ नपदैरलवकः स्वरवयूरचैक कोन्यत्र ले १४ एकः ३ यो
यस्मिन् नदेके यो उभयो मित्रे यस्मिन् नउभयमित्रे एकेयोवउभयामित्रं वएकेयोभय
मित्रे तयोः शत्रुमित्रायंचगणगुणाः उभयत्रापिपंचपंचगणगुणाः स्वरवधैः मुर्धसमा

३४

50

राशिके स्वपउल्लासीनः प्रीतिः शत्रुः एकोपासिन्नो लेनन्मा आरासिके नवपञ्चमे एक
स्थाद्दे गुणाः एवं समासिनके सनारो गुणाः स्युः विशुद्धिने शोभश्च हरिश्चके कः शुद्रा
मेत्रयः स्रोउदासोर्यारिन्न ननवयोगुणाः मनु[illegible]गुणाभावः उक्तं च नवकाधिपति
नेव मित्रनेवगुणापंचक चत्वारः समभिन्नेवेद्वयोः सामेत्रयोगुणाः मित्रवैरे गुणश्चे
कः समवैरे गुणाद्वके परस्परवैरे दैवे गुणत्र्यशून्योविनिर्दिष्टो रिति अथ गणगण
विचारमाह नाडेवशति पत्रनावरः देवः देवगणः वश्यमनुष्यगणः मनुष्यगणाम
वतिरहरमाः षड्गुणाग्राह्या ः नहोपरीन्ये नयोः वेपरीन्येनहैपरीन्येनसिन्यार
मिलाः पंचगुणाः ग्राह्या एतदुक्तं भवति पत्रवेषमनुष्यगणः वश्यहं वरगुणाश्च
पंचगुणग्राह्याहनर्थः षट्सामे सामनाहसाम्येषड्गुणाग्राह्याः पत्रयस्तपएरू
षः दैत्यगणः पुरुषः स्त्रविश्यदेवगणक्सी भवति अत्रैकः एको गुणोग्राह्यः अन्य
त्रउक्तादन्यत्र विपरन्येगुणोग्राह्यः अथ नक्षत्रगणविचारमाह उःहृदेयदियोनि
मे चास्त्रवत्राहृते नदोभोयथा ४ नोवेनवेत्त नयोर्थदे कामिह भूभौजौकाके विगुणाः
सन्कृदेवरहृवनाभोपुनाषट् ५ मित्राथपक्षभेपंचा ५ न्मध्यमकृतकेवगिरयोयो

151

नाडिभेदेनगन्नाः ॥ ४ ॥ अथकेन्द्रगणाभावः ॥ ड:शदेदिद्वादशसमदैवमनियदियोनिमैत्रं च
बलाढ्यं स्त्रीदूरं स्यान्नदोषोयमणानामेगणानाशाद्वाः ॥ नोचेद्यदियोनिमैत्र्यमबला
दूरंनस्यात् नदोषं वैरमप्युणाः अनयोर्योनिमैत्रस्त्रीदूरयोर्मध्येयत्रएकं स्यात्
रहभरेकोमहाः ओष्ठेकाकेनदैकवरगितेदरन्यरणाशाहाः ॥ अथसन्कूटेम
तियदिवरदूरं मयोर्वैरं योनिवैरं स्यान्नदासः ॥ बहुगणाशाहाः ॥ भिन्नराशिस्थ
एकभजाव अथपैवगणाशाहाः ॥ उर्द्धमिनेस्वकूटेमुनयः सम्बगणाशाहाः ॥ अ
यनाडीगणाविचारमाह अथोनाडीति नाडीभेदेअयोगणाशाहाः ॥ अथकेगणा
भावः इतिचटिते अथाश्विन्याविवाहकालमाह श्रीरामसहमनवर्धनमिथुन ॥ १९
ए न्त्रणितोशीघ्रनानानामपुनर्वसुचवरापमासयुगयोर्मार्गे विवाहः शुभः ज्येष्ठे
एवंजयोमन्थेद्विमन्दविदेनोनचैलान्यितेचमासादिजन्मभेचमासके गर्भेत्य
जेष्ठानजे ॥ ५ ॥ श्रीरामसहमध्यमेनः सकाशात् त्रिषुवर्षेषुविवाहः शुभःस्यात्
ग्रहनवमदशमेषुशुभःस्यात् इत्यर्थः नयावसंवर्तः ॥ अष्टवर्षाभवेद्गौरीनववर्
षांबरोहिणी दशवर्षाभवेत्कन्याद्वादशेवृषलीमता गौरीददनाग्गलोकंवैकुण्ठे
न्मा॰

152

३५

रोहिणीं ददत [illegible] ददाद्ब्रह्मलोकं रौरवं तु रजस्वलामिति । रजस्वलेति पूर्वोक्तो पर्यायः
नग्निकाविकायामुक्तं षडब्दमध्ये नोद्वाह्या कन्या वर्षद्वयं यतः सोमो भुङ्क्ते ततस्तद्व
द्गन्धर्वश्च तथानलः ब्रह्मवाक्यस्य सहायिनी स्कन्दिर्देशति दोषः एवमादिविरुद्ध
न्युपक्रमसमो मा हृदयङ्गमेयं पर्वोदयदृश्यते नन्वस्य विरोधः ब्रह्मपुराणोक्तमी
माहात्म्यभावनी पंचवर्णेनेविहितमित्यवेवादेहदृश्यते विष्णुरूपाय वर्षेषात्कन्यादूर्ध्वं
षाबद्वादशमात्सयः नावहिवाहः कन्यायाः पितुः कार्यः प्रयत्नतः इति सम्बन्ध प्रत्र
पुराणवाक्यं शूद्रादिविषयं ब्राह्मणादिब्रह्मपुराणादिविषयमित्यविरोधः सामान्यव
र्षविषमनात्रादरजादिभिः स्त्रीविवाहेनाङ्गीकृतं न स्मात्सर्ववर्णानामविरुद्धमेवोक्तं
स्त्रीणामष्टमवर्षेन विधिरिति कश्चित्कालादूर्ध्वं कदाचिद्वा रजोभिनिमित्ताद्दोषम
वर्षेषु द्वादशवर्षेषु गर्भाधानसंस्कारो विवाहोऽग्राह्यो नेरुक्तः कालनिर्णयदीपिकावि
वरणेऽस्य पंचवर्षे कालद्वयमुक्तं गौर्यादिकन्यायाः अष्टौ वर्षाणि यावत्तावत् स्यपंचवर्षकालः
शूद्रादिकन्यायास्तु पितृकन्यावर्षेत्र यावत्तावत् स्यपंचवर्षकालः शूद्रान्यकन्यायास्त्वेतन्नव वर्णानामा
धारणे कन्यामदत्त्वैव वोढाः पिता पितामहो भ्राता मातापि पुत्रदानतः कौमारवर्षेत्र

नां मु ज्ञ ग्र ८

154

याद्यर्धं कन्याकुर्यान्नतुपूर्वं रविमिति बौधायनोप्याह वर्षाणि त्रीण्युदृतुमती कांतेन
पित्र्यासने ननसुन्दर्थं वदेन्नालिंङ्गमह्यं यातिमिति अथ पुंसां विवाहमाह न्नतो
नीतेजन्मविसर्गात्पश्चात् युग्मे शुभं विषमवर्षे पुंविवाहः शुभः स्यात् सविशेषेऽ
न्वर्षेककन्येवाह्यन्याह अत्रवसिष्ठमासयुगयोः अत्रविषमवर्षे पुत्रयोषे स्यादेः मा
घः मासि इः अन्नसौम्यमेषु नक्षेमाघयुगमाघयुग्मे वैशाखज्येष्ठौ माघफाल्गुना
विन्यर्थः मार्गमार्गशीर्षौ विवाहः शुभः स्यात् यदेयं वन्मासावनुसंमताः यज्ज्ये
ष्ठे मासे सर्वजयोः मयाम्मज्ञानयोर्द्वयोः मजेत् अथाद्येकतनेज्येष्ठे सतिमन्त्येत् न
च्यावनारदः ज्येष्ठेनज्येष्ठयोः कार्यं कन्यायाः पाणिपीडनं तयोरेकतरे ज्येष्ठे ज्येष्ठमासे
पिकारयेदिति दोषांतरमाह हिमरुचिचिंद्र मसेत्त्र्यान्यदेशान्विंतनुयायुक्त्रहिता
न्यग्रहयुक्ते पापग्रहेणक्षाणमन्यनमयुक्तेनयोजेन अविहफलत्रवणात् उक्तं च वि
वाहवृन्दावने अशुभकृत्माला मालवन्नमन्नि विनि सर्वशुभकर्मस्या परोणोयंदोषः
अथ जन्मादिमकरणे मासायनातिसिं भवमिति यदुक्तं तस्यापवादमाह ॥
जन्मासादिजन्मभं जन्मप्रथमकेगर्भेन जेन्नानजे साहाय्ये अवनारदः ॥

अथ नारदः जन्ममासे जन्मर्क्षे जन्मदिवसेपि च आद्यगर्भस्य नस्या पडहितं वा कर
ग्रहः इति अथ विवाहनक्षत्राण्याह मूलानुकंमघाश्विरेवतिनिलपुकंमैत्रे विवाहेम्यु
भेष्वाप नक्षत्रमनिष्टभुक्तबालसुतंभोग्यं च विद्धं न भ विषेदोषे मनिमिश्रयोहिकभयोः पै
त्र्योत्तरयोमिश्रयोः स्वात्यंमतोः पुनर्वसुपोर्वक्षण भस्वात्यो कमाहस्तयोः ४२ मूलं मसि दं
श्रन्यरेवतीमृदुके हस्तः मघामक्षितः स्थिरादिपोहितपुनर्वा रेडकंगः अनिलः स्वा
ति धोभिः सहितं मैत्रे अनुराधा विवाहे शुभे शुभफलं स्मृतः अथैतेषु क्षेपुनिंघ
माह पापग्रहेणापयुक्ते ऽक्षे अनिष्टभुक्तवेधान्नकेनयुक्षे यत्तद्युक्तं भवति पापग्र
हयुक्तेन त्वंवेदभोगरहितेन शुभेस्यात् उक्तेसहितापदोषे राहुयुक्तेत्रिमिभोगैः
शुद्धिषड्भिर्ग्रहोयगं चतस्भिः रविभोगेन दूहेद्या भ्योक्तेन देति विलयुतं पापग्रह
युक्तं भोग्यविद्धं च न शुभेस्यात् अथ वेधमाह विषवेदोहीति उत्तराषाढाभ्यमयोः
पूर्वामित्रयोः भरण्यनुराधयोः हिकभयो कस्यामेषं च कृमेचहिकमेराशिपमिति
त्तोतयोः पैत्र्योत्तरयोः मघाश्रवणयोः मित्रः अन्योन्यमतोः हस्तसुतरफाल्गुन्योः
पुनः पुनर्वसु अमृपराद्वसः मूलाभिन्ययोः पुनर्वसुमूलयोरिपावत् वरुणभस्वात्योः

हेवतेः ४

गननारकास्त्यो: उभाद्रक्षयोः उभाउत्तराभाद्रपदा उत्तराभाद्रपदापूर्वस्त्वयोः मिथः प
रस्परंवेधः स्यात् इत्युक्त रत्नाकोन तेवेधः अथ कर्मविशेषे सप्तशलाकामाह बोधोपक
रणेउद्वेनिगदितो नान्येषु ते शुभकर्मेषु वेधः सप्तशलाकके शिलीमुखः कार्योनतायेषुते वे
धोन्त्यादिमयोर्द्विकात्रिमितयो र्भ्रमो मिथः सप्तशलाक अभिजितसंज्ञा त्रिसन्मतो बलवत्वदेगः सर्वेनि
र्दोषिकृतित ५२ अथ सप्तशलाकावेधः कार्यो इत्ये विवाहे पूर्वे सर्वनिर्णीतै गदितः नान्येषु अ
न्येषु कर्मसु अथ यदवेधो नोकास्यार्थः ते शु विवाहेद न्यकर्मणि सप्तशलाकके चक्रे स्मृतः
अथभूते सप्तशलाकके शिलामिशः ईशान्याः सकाशात् कार्योंन व्याधेपुंसे कृशा
नुरेदवलायसकार्यानवेक्षणित्रिकोनदायेपेषानाविनेधुने ईशान्यादिमद्दक्षिणाकृनि।
कादिनचत्रे पुंक्तिस्यार्थः विवाहादिते सर्वकर्मसु सप्तशलाकाचक्रे वेधोवलोकनी
यइति तथावल्लभः चक्रे सप्तशलाकाख्ये भवेधःसर्वकर्मसु न्यासपवविवाहे
वनश्वेवंपवरोत्तजे अथ यादवेधमाह वेधोन्त्यादिमयोरिति अन्त्यादिमयोः वन्त्यो
मध्यमयोः द्विकत्रिमितयोः द्वितीयतृतीययोः भ्रमोस्वरयोमिथःपरस्परंवेधःस्या
त् अथ पञ्चशलाकामाह सप्तशलाः भुभनदेः वेनतत्रे विद्वसनिवर्णासतजेत विद्वचर

अथैवमेवंगमाह लग्ने चेतरमेषगताष्टविनीयत

वैशुनाधः वेधसंयुत योरंध्रोरन्योन्यंदृष्टे तौ ययोः। क्रूरैरपिन्यजे
त्वांदेके चिद्रुचुर्मेहर्षयइति अत्रवेधमंगमाह लग्ने द्वेम्भवगेष वाक्यात्
त्रिसहूहे॥

ऽन्यतेविन्दवः स्वलाभगैः पापग्रहैर्विद्धमिति सर्वं न तद्वेधमेनत् तदाविन्नन्याय
विद्धकविदन्यमुहूर्तालाभेसतिअंशि विद्धवाणेन्यमेनत् अत्रोदयमाह श्वेन विद्धेसो
मग्रहैर्विद्धपादमात्रेपरित्यजेत् अत्रेकसकलैन्यायमितिवेधविलिखपदइति॥
वेधस्त्रभेवागगेहागयांवशुभस्यवाव्ययभयंनास्तीतिसूर्येजगुः भौमेमेष्या २ कवि
२२ घट् ६ मिना २४ हर २० नवमे २० इत्यग्रतोन्यत्र पादिहोकेर्क २२ मिने शशी
मृनि १ मिनेहयोनिसत्रकुभे ४४ लग्नस्वामिनिसवयोपकारशगेसतिवेधस्याटो
षोनास्तीत्यकोभंगः अथवाशाशिनिसहूहेसतीतिद्वितीयोभंगः अंगगेन्नोपः
शुभस्यहोरायां वेनिबलयोभंगः यथा मन्यन्तमेसतिव्ययभयंनास्तीतिसूर्येभ्रन
योनगराहुः तथाचवसिष्ठः लग्नेशुभः सौम्यगुरोदितिनोकालाभावेनायोभवग
लयावा कालाख्यहोराबयदाशुभस्य भवेधदोष स्यतदाहि भंगइति उद्धारहतंतेपि स
घुरहूलनुपेशुभेव्ययभयंनोवायतेलग्नपेहोरायांवशुभस्यवाशाशिनिसहूहेपिरुहेति
ति अथलग्नमाह भौमादिति भौमस्यकाशान्वेदोग्रहोराहूनः कमान् शाकल्याद
शंनत्वंत्रग्रतोलग्नयाहति नवभौमकल्पेयं बुधः श्राह्मतिद्वाविंशतिमे गुरुःस

हे शुक्रः जिनमित्रे बनान्तिंशो भवितव्यमे शहमेव विमिते विंशत्व नयाहेति शुक्रे
सूर्यो केमितृद्वादशो शशिपर्णो स्फुरमाशुलिखिते समये श्रमेलाज पाहेति नव
हते नतहतनचत्रमागथेमगथदशोनमतनशुभेस्यात् तथाबसन्तस्तरिः लग्नामा
गयकेदशेयातकी सलकेतगपा एकागंलनकापश्रीवैधंसेवेनवजेयेनदिति श्र
वरोधानतराण्याह मासमासेग्रहणेष्टुचंदतनगोविद्धंतंजन्म दकेन्याज्येजन्मभल
ग्रकेतनुगतेसूर्यात्मान् १४ कुम्भेन दत्त ३२ढो २ क ९ कृष्णो २ केलीपुरागजा ९९
मलकार्दलवाणेरवो १५। नारीसंक्रमणेन्यजेहिविसदोभायोरवेर्हीयिताः ५५ ए
एमासेघामासपर्यंतग्रहणोष्टुग्रहणनवत्रेचदतनुगोचद्गतलग्नगतबन्याज्यंचे
दभितियामिनिनेचदमसापुक्तेभवतिनचेदगतेदिननवत्रमितियावत् तन्त्रो
येषां श्रोमिन्यांग्रहणेजाते तत्रोशतबयोद शामागतरेमेमलग्रेऋतुश्चिवनिमेचल
ग्रष्यास्यात् एवं भरण्यादावपिग्रहणेष्टुस्यत्नेन ग्रन्थान्तुत्यालष्टहानिन्यान्यानि
विद्धेविद्धनवत्रेजन्मसंज्ञन्मनवत्रेयतेऽभेतनगेत्याज्येभवलग्रेचलग्रमे जन्म
निभलग्रगेजन्मभलग्रेतएवजन्मभलग्रके जन्मराशिनवत्रेतनुगतेन्याज्ये लग्नो

नगोलनन्तत्रनानार्थेस्तत्रे नवत्रनन्तुलेदामे सैकं स्यान्नागकेतनौ अर्कसौम्येनतत्रात
मन्दूरवनर्दधोनसवेन्द्रूपमेन अथ सूर्यादीनां राशिसंक्रमे त्याज्यघटिका आह त्यान्यैः
ति रवीडकुजयोस्यनाना संक्रमणे राशिसंक्रमणे संक्रमेण रद्दाकद्रूाद्यस्मान्याः तथ
था रविसंक्रमणे मन्त्राणोद्वात्रिंशद्घटिकावर्ज्या संक्रमणकालात्पुरतः षोडशघटि
काः परतो षोडशघटिकाः षडशीतित्रिंशद्घटिकाः त्याज्याः तथा चन्द्रसंक्रमणे द्वे नाड्यौ
भौमसंक्रमणे नवघटिका बुधसंक्रमणे द्वे घटिके त्याज्येऽत्र वर्षैः गुरोः संक्रमणे अष्टा
सप्तत्यशीति १८ घटिकाः शनेः संक्रमणे लिप्ताः १५० षोडशघटिके गतघटि
काः शुक्रस्य शशिनादिकान्याज्याः रवेस्तु मायपाः उक्तघटिका त्यान्यायत्र अथास
दोषमाह षट्षष्टि ६६ कन्यासंपातस्थितिपियुक्तसंयोदिनाद्योऽप्रह्नान्त्यादेर्दि
वसानन्ति १ वेद ४ षड् ६ भान् ८ भागर्द्धितान्सन्स्वयेन ३ न्यानेषु ग्रहस्वस्मेव
सिद्धिनाशकाः १५ सूर्यमानस्वलेविद्रुपान्येकृत ८ ह्रदयो २ वक्रेकस्मेनिरेकेषिह
६२ कन्यासंपातः वसन्तादिकन्यस्वहस्ते: षट्षष्टिः षट्त्रिंशिका षष्टिः षट्षष्टिः ६६ व
दीनां षट्षष्टीनां त्याज्येऽत्र वर्षैः कन्यासंक्रान्तिलमालाया मेषादिराशिद्वयभागभोग्या

द्यु

नक्षत्रे च स्पृः तिथियोगे तेन: श्रीमत्सुवर्णाल्पशास्त्रम्लनदृत्तश्चेष्टेन नामात्र कथितो ग्रहणः
तिथिमपुकसंयोगं तिथि न ग्रहणानां संयोगे दिनात्र्योदश कन्यायां अथ सर्वं
ग्रहणे जनिनां तोऽत्र वेस्तनकातितिनत्र ग्रहणस्तनकालम्बरणमाह ग्रहादिति ग्रहान
ग्रहणसकाशात् ३ प्रतिपत्तौ च सूत्रणे ग्रहणपादे त्रिः वेद ४ षडि ६ भान ८ दिव
सान्त्यजेत् एतदुक्तं भवति पादैकमात्रग्रहणे त्रीन् दिवसांस्त्यजेत् अर्धग्रहणे
चतुरो दिवसान् त्रिपादग्रहणे षड्दिवसान् सर्वग्रहणे अष्टदिवसांस्त्यजेत् भागद्वि
तान्संत्यजेत् भाकग्रहणानन्तरमतः अष्टौ त्रिपादादीन् दिवसांस्त्यजेत् एतदुक्तं
भवति पादग्रहणे पाणां सप्तार्द्धं तथा च पादग्रहणे ग्रहणमध्ये सार्द्धैकदिवस
सार्द्धग्रहणे चतुर्णां सार्द्धौ पादत्रयग्रहणे सप्तार्द्धं त्रीन् सर्वग्रहणे सार्द्धं च
तुरो दिवसान् ग्रहणानन्तरं त्यजेत् तथा चोक्तं शार्ङ्गधर विवाहपटले सर्वग्रासे दि
नानि षष्ठौ शुभकार्येषु वर्जयेत् त्रिभागोने षड् दिवसान् अर्धग्रासे चतुर्दिनं चतुर्था
शे त्रिनाडे न ग्रहणे ... सूर्यपीतिः अत्राप्येन कालेन पातो भेदः तथा चार्यभटः ग्रह
णात्रिदिने सर्वं परतो दिन सकलं मितिसर्वग्रहणे विषये ज्योति सकाशोपि खग्रास

160

ग्र

सर्व्वयात्रेन लिखिता लोकबाधकाः गत्वा शेषं त्रिभागमाक्रान्ते ध्रुवः सान्त्वकृतं ग्रहेरिति अथ
उत्पातेन वर्ज्यकालमाह उत्पाते त्र्यहमिति उत्पाते भूकम्पनिर्घातेन महोल्का शनिपातादिके
त्र्यहं त्र्यहं दिवसानां त्र्यहो सप्ताहाः त्र्यहं सप्ताहमित्यर्थः ग्रहेण उत्पाते जाते सति
सप्ताहं सर्व्वकर्म्माणि त्यजेदित्यर्थः दोषान्तरमाह उक्तमेव शिथिलत्वं केचित् उक्तमेतत्
त्यजेत यावत केतूदयं यावत्संगतेन तत्कुर्य्यात् इत्यर्थः नक्षत्रवारतिथिः परमतो
दृष्टमात्रे त्यजेत् केतूदयं शुभे भद्रालक्षणमाह शुक्लाष्टम्यां पूर्व्वदले विष्टिः स्यात् शुक्लपक्षे
दशम्यां अष्टम्यां सिद्धा अनयोस्तिथ्योः पूर्व्वदले विष्टिः स्यात् पौर्णमास्यां
रुद्रयोः कृत्स्नत्वर्थः रुद्रएकादश्यां अनयोः पूर्व्वदले विष्टिः स्यात् पञ्चमभद्रा चतुर्थ्यां
ये अवकुले पञ्चम्यां स्यात् कृष्णतिथिके त्रिह इह कृष्णपक्षतिथिषु तिथिके शुक्लपक्षतिथिषु
कृष्णपक्षे विष्टिः स्यात् भद्रावर्ज्याः सर्व्वे विवाहप्रवृत्तेषु कार्येषु कारणात् अत्र चेत्

ग्रः४

कः अथ गण्डान्तलक्षणमाह सार्पेन्द्रान्तिमभान्तरे विचरति केन्द्रान्तरे च षट्के ५ । ११
कीटान्त्यालिविरामतः कुम्भ त्रिके गण्डान्तमुग्रं त्यजेत् सार्पे अश्लेषा ह गण्डान्त्ययोगविरतो मेषतत्र
गण्डान्त्य ग्रहयोगादि तत्र मानादि चित्रे ए षष्ठ्यान्ते कार्य्याः सार्पे अश्लेषा इन्द्रो ज्येष्ठा अन्ते

रेवती ष्वाश्विनः नक्षत्रान्तानां पौष्णः सर्वोपरतः अथ घटिके गंडान्तके स्यात् अथ याम्य
तस्रो घटिका [illegible] घटिके नक्षत्रघटिकामित्यर्थः एतत्तुल्यं भवति उक्तं ततो
तान् पूर्वतो घटिकाद्वयं परतो घटिकाद्वयं एवं घटिकाचतुष्टयं नक्षत्रगंडान्ते अथ ति
थिगंडान्तमाह पूर्णानन्दाख्ययोर्धके पूर्णः पंचमी च [illegible] [illegible] ततः घटिकार्धके
पूर्णः पंचमी च [illegible] ततः घटिकार्धके [illegible] गंडान्ते [illegible] स्यात् अ
थ तिथिगंडान्तमाह पूर्णानन्दाख्ययोर्धके पूर्णः पंचमी च पंचमी दशमी पूर्णिमा [illegible] ततः
घटिकार्धं घटिके गंडान्ते पूर्वापरतः स्यात् अथ लग्नगंडान्तमाह कौलीरसिंहालिविरामतः
कुचटिके कौटः कर्कटः अन्त्यो मीनः अलिर्वृश्चिकः [illegible] स्यात् कुचटि
के एक घटिके प्रागर्द्धघटिका परतोर्धघटिका एकमेव घटिके लग्नगंडान्ते स्यात् अथ
वेज्ञापुष्पमाह [illegible] [illegible] योगः [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] गं
गेरः एतत्त्वयोगानां [illegible] [illegible] तस्मिन् [illegible] स्यात् [illegible]
रेमहत एवं विषमापुष्पं स्यात् [illegible] [illegible] [illegible] इत्यर्थः [illegible]
माह दुर्योगमिति [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

तुर्यांशः एषामन्यतमे स्थिते दिनमादिरिति नक्षत्रादिस्वामिनि दधुग्मे शुभि नित्या मह्यपु
मे विषमेनन्तत्रैयदाश्चर्कः सर्वोभवति नदायकाराणैः स्यात् एकाश्च गोला स्वभाव रोपि
गोपस्मिन्नित्येकारोनः शुभकलावदोपकश्चार्षः अथवारदोषमाह सूर्यायामदलेदि
वनिगमाद्युक्षीपुत्रागवित्रिद्रू ४।।१२।।८।।३।।६ संख्याकेकुलिकेदिवेद १४।२वि ११
हे ११ द्रुगा८ ने ६ वेद ४ ह्रिके २ हेकेतनि शिखोदयाशामयो लिप्पेशा १५ मुहूर्तेनितेः
कालेकेटकमेनि रवेलमनेरुत्पन्नास्तु निंद्याः ४८ सूर्यान्मका शाद्वारशुक्रमेणनिगमार्द्र
केपामदलेयामार्द्धमस्यैति त्यजेति शुनयडति पोषः शुगान्निनेदयो सत्तमिनेसामे श्र
पिवनोद्दोतन्मितेभोमे द्वधः पंचन्तन्मिते तुषे नागाश्चहोतन्मिते गुरो त्रिमिते शुक्रे श्र
मयः घट्तन्मिते शनौ इन्येनयामदले दिवैवउक्तति नरात्रो अथकुलिकादीनाह
रिनादौ सूर्यादौवारे दिवाइंद्रादिकेघोडशाशांकुलिकेउक्तभिति अथरात्रित्यंगांचदशा
शांकुलिकउक्तावि नविशतया त्रौव्यकेयकरहितं इंद्रादिकेषोडशाशाधेवरशांशवउ
केति नघया० रवौदिवाइंदमितेवबन्हेर्दशांतदाचौत्रयोदशमोमेदिवाहादशांतदाचौ०
कारशमित्यादि अथवै...वदूद्यादिभिर्मेहनैः अमेरत्पन्नास्तु निंद्याः सकाशात् कमा

163

क्रमाप्त्र॥

कालेकेन्द्रकेऽपि निवेन्द्रके रवस्थाः पञ्चेषु मानैर्निः पमः नस्यचेलोपमञ्चेहः रन्यर्थः नेड
केति पतङ्केभवति अमरेन्त्योगुरुत्तस्मान्नका पातवारेषु रिद्धादिभिर्मेहनैः कालउक्त
ति तातु बुधानत्नैरिदादिभिः केन्द्रके शास्त्रनितु शुक्रः नस्मान्नकापातनैरिद्यादि
भिर्मेहनैः येनिचेरे पमवेबुकेति अथाङ्गमेहनानाह अर्केन्दौ ज्यपमेषुगौ १ क
१ रवि १ १ भू । तस्यामहनोदिवाङ्गुणाः स्युः कुजनिष्ठगो २ यस्मनेवेभेन्यर्थेयामादिषु
मन्युः संमतिहाहिनर्येवरणे ४ शनिद्वितीये २ पमः स्वर्णायाश्चतुर्विश्वपाशियम
नेह्यर्केभेर्मन्युटाः ४४ शुक्रः मभिद्धः रेडसृदः रेन्योगुरुः स्वमः शनिः पशुरूमेता
णीकरविभूतत्यामहनोदिवाङ्गुणाः स्युः ड्रमेहनोऽन्यथेः कुजनिष्ठगः कुजनिशिग्र
गः सप्तमोमहनोऽडमेहनैः अथग्रहावतरेवेषूपमामोकेनवारेन किरणेणानसवल
उत्कवादिन्यादिवहयोमहनोऽङ्कः अत्रवलस्तत्याङ्काङ्कात्यानिष्ठानगमाह यस्मनरइति
यस्मनरइति येऽस्मनरेडमेहनो ग्रेथातवेपविनाक्रमेणैग्रहैः यामादिषुमेति अतोमया
अनोक्ताय तोऽर्हयामादीनान्यायेन तदपि न्यक्ताः स्युः किंप्रथविक्रमेरणोलिभावः एतत्त
सत्यानास्वेति पद्याश्वैवनर्हशोमहनोडमेहनेन तत्रकृतिकोपिवनर्दशास्त्रयोरेक

164

त्रमसज्ञावइत्यन्ये पिविचारगम्या नन्वेवैन नहि एवैवंवक्तार्यं पठितं मैवं नैतन्नापि
कायिकदोषविलक्षयोः कामितिनदोषः अथयानकर्मभवका
त्माह मेत्पाति संमतिसोमने हृद्धि नृपंवरणेनद्वियोगस्यवन्त यंचरणेनयाववलद्धि
यायेववलयोगस्माद्वितीयवरणेः अथमः कांतिपातः विलोकः अवसिद्धोवाधकस्यका
लानिलोका[illegible]यं: अथमन्तु सर्ववर्जयेदिति कृत्वा मन्तुयोगमाह अर्कायाइति
अर्कोयाः सूर्यादयः क्रमेणैश्रन्त्यादिभिर्नक्षत्रैः सहमृत्युदाः स्युः अनुराधा विश्वेडत्तरा
षाढा याम्या शततारका यमलोअश्वि[illegible] इंड्वंगः अहिर्बुध्न्या अर्कोभेहस्तः यतदर्को
भवति अर्कोन्त्रायया सहववनमानो मृत्युदः सोमश्चत्तराषाढायाः भौमश्च शततारकाया
बुधोअश्विन्या गुरुर्मंगेणे शुक्रोश्लेषयाशनिर्हस्तेन सह हितोमृत्युदः स्यात् इत्यर्थः
अथविषघटिकामाह पंचाश ५० जिन २४ लोक्रपं ३० स्वासक्रुना ४० आखेस्ला
१४ मूर्च्छना २१ त्रिंश ३० द्विंश २० रवाः ३२ त्रिंशम ३० नख २० रु १८ लोकास्त्रिंवी २१ विंशति:
२० शके १४ दृशा १० वासवा १४ रसशराः ५६ सिद्धा २४ नखा २० भूमा १० दिशा १० रु १८ न्याही
[illegible] जिन २४ लोग्रपो ३० स्त्रितस्मान्योग्रेभिनान्योविघ ५० अश्विनः अश्विन्याः सकाशात्

165

नक्षत्रेषु द्वमाभ्यः पंचाशत्त्रिंशत्तया द्विभ्यो घटिकादिभोग्ये परतो त्रिनाड्यः वक्रं नाडीपि
ति स्यात् नडक्रमभवति अश्विन्यां पंचाशद्घटिकाभ्यः अनन्तरं वक्र ४ नाडीषोडिके एवमन्यत्र अ
कोकन्यासप्तवक्यात्याने अथैषां स्याणीकरणमाह नक्षत्र स्थगते घ्य योगगुणितः स्वस्वधु
वः घटिहत स्याद्द्यात्दत्तध्रुवमथि च घटिकाः स्वस्वाश्वेवंकृताः चंद्रः सौम्य भगो घवाश्व
भस्वदृह णेयवास्वा श्रगोकोणस्ताश्व ४ ५ १ ४ १ स्वविश्ववाविषमपंचहतास्वासंयोगमः पा
नक्षत्रस्थगतेघ्य योगगुणितः स्वस्वध्रुवः पंचाशत्त्रिनाडिः घटिहताः ३६ स्वहः स्यात् अत्र
ध्रुवस्वहफलवानंतरं अश्विघटिकाश्च वनोद्याः एवमक्रमकारेणकृताः चंद्रः स्वसाः स्वः
स्तडक्रमभवति अवक्रवक्रनाडोपि नक्षत्रस्थगतेघ्य योगगुणिताः कार्याः घटिहता
ध्रुवकार्याः नाः स्वस्वाः स्वः स्वसा नेनरविघात्योत्तेषा इत्यर्थः अथासांविषघटिकानाम
श्वेवाहमाह चंद्रइति चंद्रः सौम्यभगाः स्वभध्रुव वायिगाः सन् विषमपंचइति अथवाश्व
भस्वदृहः स्वभस्वासौ स्वह् चेतनदृष्टः सन् तेनविघयति अथवा स्वासगः स्वनवांषो
वर्तमानः सन्विषमपंचहृति वाइत्ययवाकोणस्ताश्वत्वगायि चंद्रो विषमपंचहनीत्य
र्थः अत्रास्मिन्कोणदिस्थानेसंयोगस्तत्रगते वर्जमानेगणोलग्यो विषमपंचहृति एवंचं

व भेगाः संति नव समसमः ॥ म्लेछो विवाहे निंदितः क यम ग्रवं दोग रहीनः सन्ये इद्वेवाक्ये सर्व
कर्म साधारणा [illegible] तस्मान्निंदितस्थाने [illegible] विनान्यत्र ग्राह्याः तथा च बृहस्पतिः ॥ केंद्रो विष
यत्रो होरा च हंति केंद्र त्रिकोणगाः लग्नविनाशमेट सुः केंद्रवा लग्न येतया फलप्रदीपे वि
श्वनाथ ख्याति तेरा च हंति सौम्यसंयः शशी विवाह होम यवा यज्ञव गेष्या लग्न योपि चेति स्व
यं विवाहलग्ने त्यागनिह ग्रहानाह ॥ लग्ने वेद त्रिसारिपौ ६ शशिसितो मर्वे यने ७ ख
बुधे १० ज्ञोत्ये ११ गुः स्वावसे ४ द्रुमाः कुजशुभाः शुक्रकलनी यः स्नचे लाभे सर्व खगाः स
मास्त्रत्रिलगास्त्रासारिगास्तुः खला स्वेद स्त्रोबुधने शिपे शामहकेद स्या स्मत्पवे ह्याहिगः
५२ वेदस्त्रखला स्वनेवेद त्रिकराविलग्ने वर्तमानाः शुवेशोकायमवंति तथारिपो
घहेविधुसितौ वेद शुक्रो मर्वे यघुने मर्वेक्रूरसौम्याः समसे तथा स्वेर शामेबुधः तथा
श्रग्नस्तुवेलेग्नद्वादशे श्रमुः राहुः स्वावगः नविघते गाकः किरणाः यस्ते स्वयराहुः राहुः
लमोः गरमरश्वेति हहस्त्रातकराहुनामानि तथा श्रहमा कुजशुभाः कुज स्वभास्तुने
तथा शुक्रकलनीयमस्तहाये यले यत्ये कमक्रू स्थानगाः शुवेशोकायमवंति श्रयइहाना
रू लाभेय कारशामर्व खगाः तथाशुभाः सौम्यग्रहाः श्रविलगाः निंद्यविना सर्वस्थान

गः न थालिलाः केग्रहाविनाः स्वतीयाद्युबहुगाः नत्रग्रहमध्ये मोनिद्रिकः नेविनायाः
माग्रहमगाग्राला: वेद्दस्वोयुथनेस्वतीयवत्त यैंद्दितीयेवंदः एतेषामेकेषि ग्रहेलस्थेभ
वेतिश्रीकारकाश्वनर्थः एवंशुभाशुभग्रहाल्कान्तविशेषमाह ग्रेषोइति ग्रेषाभद्द
केद्द ग्रहाविगः सन ग्रन्थेवस्थान ग्रेषोनवाग्रः मेतत्र द्दकोद्दकालः भद्रकामोद्द स्वामी
लग्नस्वामीद्दकारकास्वामी एतेषमेकमपि ग्रहबलगाः स्वनुहैनवोभवतीत्यर्थः ग्रथक
निवद्दोषाकारकापवादमाह तत्रप्रथमंभस्य ग्रहस्थापवादमाह कन्यानोतिकशत्रुगेहग
भगः षद्दोपिनेभंगकुत्त स्वोमोस्वतुगतोपि शत्रुप्रापितोगैहस्थितोवार्कगः स्फुकैन्या
तिविधुः स्वर्गेहस्थितः स्वोजोयुजिन्नोतनो स्फुकेवाप्युमेद्दोय्यकेलकनिजोपुत्र्यांदितनः
सग्रहः ५१ कन्यासंस्थिता गुरुस्मन्नोवे नोत्निकोपनुईवः प्रातुगेहप्रैंधोक्ते भूपभुवः
मात्रवीद्दइति तत्रवेर्केद्दस्थितः इंदोर्गेद्द कर्कटकः प्रथोकन्यादीनामगेद्दगतोभ
यः षद्दोपिनोभंगकुत्स्यात लग्नभंगकरोनभवतीत्यर्थः तथाबल ५० एषः नीवयेन
वेरीयेवाशत्रुस्वेत्रगतोपिवो भग षद्दाद्दषोदोषान्न शिततवनस्मेप्राय इति ग्रथक्रमाद
मदोषापवादमाह भोमोस्वतुगतोपि ग्रहमगतोपि शत्रुप्राप्तितोगेहस्थितोपदिभव

तिवाशस्य यथा अर्कगः अत्रोगतोयदिभवतितदानोभंगकृत्स्यात् अस्यवायुर्दुपः कुज
श्च विहरितिनिशागन्ते नक्षत्रदेमिथुनः कन्याच राशिस्तदूर्ककर्कटः नहस्थनीचे मध्याम
यनमध्याः अत्रोगतोवाग्रहमध्योतिलग्नभंगकरोनभवतीत्यर्थः अस्तगतइतिपाठेस
ग्रवार्थः नथावक्ताग्रप ः अत्रानेनीचगेभौमशत्रुक्षेत्रगतेपिवा कुजाहमाङ्गोदोषा
कि चिरपिविधनइति अथहारशब्दार्थवादवादमाह शुक्रेति शुक्रेशुक्रपक्षेसंख्या
विधुः हारगः षष्ठोवाचेदः स्ववर्गेदृगितः वर्गाश्चदशशास्त्रवर्गेइरगः शोभनानोव
होइगः स्नः माश्रः स्ववर्गेदृगः इनः माशः शुभवर्गेशुभइत्सितियुक्तइत्यर्थः एवंविधोवि
धुः शुभदः स्यात् कस्मिन्नपि ईस्विग्रहोशुक्रेवातनीलग्नेसति कथंभूतेग्रहेस्वाजोशुभि
स्वतरोश्चाजः स्वाजः उक्तप्रबलेतेनपुनक्काले स्वोजोशुक तस्मिन्स्वोजोशुभिश्रतिद्व
लिहमतीत्यर्थः शुक्रस्यापोनतिष्ठिषोडशे यनड्क्तेभवति बलिष्ठेग्रहेशुक्रेवालग्रस्थे
मतिशुक्रपक्षेवंद्रमाः शुभवर्गेदृष्टिसहितोभवतितदाहारगायशोपिशुभदइतिभंगक
रोनस्यात् अन्यथान मुहूर्तदर्पणेकवीशगोवाबलिनिस्थितेनतो शुभेनदृष्टः शुभवर्ग
नः प्राप्तिः विवर्द्धमानः शुभकृच्चन्द्रोशुभंकरोतितिहअपिरिः फलहयोरिति अथन्य

169

170

वेद्दोषापवादमाह सग्रहः ग्रहेण ग्रहाभ्यां ग्रहैर्वा समेतो वर्तमानः सग्रहः बुधगुरुवर्जमन्य
ग्रहयुक्तश्चन्द्रः यतः पूर्वमुक्तं हिमकरचिते त्याज्यैव नित्यमिति एवं विधः सग्रहो विधुः
केन्द्रनिजगेवर्गे ज्योतिषिः सन्शुभदः स्यात् केन्द्रगे सिद्धे निजवर्गोत्तमे वा शुक्रेज्यवर्तिनो ईक्ष्यः
केन्द्रनिजवर्गस्थः तेन ईक्षितो वा लोकितः सग्रहश्चन्द्रमा शुभदः भंगकारो न स्यात् उक्तं च
गुरुः स्वकीयवर्गस्थो बलवान् केन्द्रसंस्थितः यस्य चन्द्रग्रहयोगोत्थं दोषं किल यत्नतो
हरेत् इति अथ सामान्यदोषापवादमाह दोषाणां शतमिन्दुजः शतयुगं शुक्रो गुरुर्लक्षं नये
त्केन्द्रे केन्द्रककोणगो गगनगो मित्रेन्द्रोजक्षियानादिकान् भंगादेविबलान्नतेन्द्रे समयाः संये
भागतल्पोफलः साज्ञावांशसमोग्रहो विलफलः संपूर्णभागः स्यात्ततः ५५ केन्द्रकोण
गाः केन्द्रत्रिकोणगः इंदुजो बुधो दोषाणां शतं घातयेत् तथा शुक्रो दोषाणां शतयुगं द्वि
शतमित्याघातयेत् तथा गुरुर्दोषाणां लक्षं घातयेत् अथ वारान्तरमाह अंगलग्ने र
विचंद्रोजसि शुभचंद्रयोः अन्योन्यमस्यास्तीति इन चंद्रोजसि पर्व विपलग्ने यानादिका
न्घातयेत उक्तं च वसिष्ठेन एकार्गलोपग्रहपातलत्ताजामित्रकर्त्तरी उदयास्तदोषा न
श्यति चंद्रार्कबलोपपन्ने लग्ने यथार्काभ्युदये तु कारा इति अथ दोषापवादभंगमाह भंगा

येइति येभेगाः दोषभेगाः विबलाः गतबला निर्बला स्तेन दोषभं भवति षष्ठेबलानमवं
ति दोषभेगसमर्थानभवंतित्यर्थः तस्माद्दोषभंगहतानलं विचार्यदोषभंगमादिशेत
इतिभावः नयाबोद्धमस्ति सामान्येनोदितादोषाभंगास्तेषानलद्दिदेः यदितेबल
हीनाः स्युः अथ सामान्योपयुः अथभावपुष्टिमाह संपूर्णशुभस्यापलइति संपूर्ण
तुल्यः संधिभागसमानोग्रहोअफलदः स्यात् सदसत्फलदोभवति भावोशुभस्याग्रहो
अखिलफलदः स्यात संपूर्णफलदानाभवति अर्थात्नुमानान्यपेफलेवेद्यं विशेष
माह संपूर्णगः स्यात्परइति संपूर्णगः संध्यधिकोग्रहः परः स्यात् परभावफलदोभ
वतीत्यर्थः संपूर्णशुभस्यइत्यायुक्ते नतिकेतेसप्तधःकेतेभावा इत्यपेक्षायांतस्माधन
विविक्तमूलंदृतेनैकेनाह ॥ भागास्तुनेननाडिकारसहनाकाहीनयुक्ताक्याइस्युः
लेरसतस्वकेकथितववृग्रेलघ्यक्षमदः व्यस्ताभ्रातिलवोयभूच्युतश्चमोभूयांगयाता
लयोः वेष्यौषट् ननुतः सक्षेपहइमेषक्रान्तिताः स्युः यरे ५५ ननताडिकारसहना
भागाः स्युः ननसाधनेजातकपद्धतायुक्तं राशेः शेषमितयुतंदिलहलेनाहृतंगतंशोधकं
विश्लेषणाबलमेवंपश्चिमनतं इति यनतःकोभवति सूर्यफलगम्यामिष्टकालेसाधयित्वा

171

तदिहकालभवेन तेन समापयितानदि सकालभवेन तेन षष्ठं संसन भागान्तुरित्यर्थः माकस्मा
द्भिमेन तेन क्रमेणानन्त्यन्नपुरुषस्य: लेदस्यामभाव: स्यात् तत्रैव सप्तमे षष्ठांशियुक्तमन्त्याव
स्थान वलर्थभाव: स्यात् इत्यर्थः कथितवतन्लग्नेतेय ततषष्ठ्यांशसहिते सप्त मद: स्या
न्नाद्यामभाव स्यात् एवभाववलस्य समापयितानर्भावसाधनमाह व्यत्नाभ्रत्रिलवश्चेति
विगत: सप्ल: सप्तभावो यस्मात् तद्यालेनवतन अधुनव्यवसायं सप्तमभावरहित
दशमभाव इत्यर्थः अस्मात्रिलवोस्य स्यादिकोणाख्या: अथ इदकस्तुन: द्वियतन: कार्य:
एतो ऽभोके वलात्रिलवदृक स्तुन त्रिलवोस्य यवस्य पक्कं १९२ ज्ञौसंतोएयक्ताय
कलग्नेश्वनियोज्यो अथमर्थ: कुत्रत्रिलवोलग्नेयोजित: सद्दिनीयभावोभवति द
ग्रायोजित: सनन्तनीयभावो भवति अथ इदकस्तुनत्रिलव: कुत्र: । अत्रुनिर्दिसापि
ते वतर्थभावेयोजित: सन पंचमभावोभवति तेन्नैव हृतो योजित: सन षष्ठभावोभव
ति तेन षष्ठ तेन तनरसापितभाव: सप्तषड्वर्गाशसहिता: कार्या: तेतत्सप्तमाद्येया:
लग्नसषष्ठं सदइतिवन तनुमदोलग्नादयोभावा: स्यु: अथ संधिसाधनमाह संधिरिति
योगोर्द्धकामिति द्वयोर्भावयो: योगार्द्धं संधि: स्यात् ईदृनिसाह अथ पीठान रस्योव्याख्या

172

ष्केति सप्तमभावरहितदशमभावस्य संधिलवः षड्राशयोराष्टपादिकः सहृद्यकभुक्तः
यकस्मान्यानितः इष्टोऽभीष्टयोर्वान्योर्वा गतयोः सप्तमचतुर्थभावयोः हेयष्ठोनतनः
लग्नान्तसंधयः संधिसहिताः षड्भावास्तु इमेभावाः षड्रान्विताः सन्तः परे संधयो भावाः
स्युः एवं भावसंधिसाधनेनाभिसंध्यगतस्यापि फलमिति योगक्रमेण फलं विचार्य अनेन न्यूना
ः भावसंध्यंतरे एकैसंधिविंशातगत्पन्ने इति जातकपद्धतेः तत्काललग्नभावानयने ष
मनजातकफलानिवक्तव्यो अथ कर्तरीयोगलक्षणमाश्रयवादमाह इंदोर्वा हीरेजाद्य
र स्वर गतयोः सौम्ययोः कर्तरीति कर्तव्य ११ क्रूरौ महनाशयगौ विदि फे २२ शुभेवानुलौ
लग्नेसौम्यखगेपिवाग्रहभूमनः केंद्रकोणेषुवा १४ ।१०।९।५ चेत्स्युः कर्तरीविकारकोऽपि
चैवरोनीचखिलोन्यानहि ५६ इंदुः चंद्रमकाशानवाशन्यधवाहृविजाह्यसका शा
न्यधयस्वगतौ हयष्टाष्टदशमे द्वितीये तडभयत्रगतयोः क्रूरयोः सतोः कर्तरीस्यात अ
गमहत्कर्तरीलक्षणमाह स्वेद्वितीयेस्थितः क्रूरो यदि वक्रीस्यात् अनेहाद्वादशस्थितः क्रू
रोयदिऋजुमार्गगामी तदा महत्कर्तरीस्यात् एवं कर्तरीलक्षणमुक्त्वा यत्नभंगमाह गुरौ
ः केमांत्ये द्वादशे सति सा कर्तरी न स्यात् दैवेन्ये कोभंगः वाइन्यधकाष्ठभेग्रहेवयगृहस्थकः

ग्मस्य लग्ने लग्ने सति मानं इति द्वितीयो भंगः लेढितीये चन्द्रे सति माने तिस्र तीयो भंगः वा
न्यथवा सौम्या लग्ने द्वितीये सति स्थाने तिष्ठ चतुर्थो भंगः वा इन्द्र यथा केन्द्र कोणे गुरु केन्द्र त्रिकोणे
गुरु भृगु विदी ज्येः भृगुः शुक्रः विदुयः ईज्योऽस्य स्याति ते सद्धिः कालै तै तिस्र मध्ये शैलस्तीया
साकर्तृ शीन स्थादेवे तिषु पंचमो भंगः वाइन्द्र यथा कर्तृ शीकारको कुरो रि विचरो नीच स्थिते
न्दास्यान दोसा न स्यादेवेति षष्ठो भंगः द्वित्रव यावणे अथ पंचकदोषे सायवादमाह ल
ग्नसेनतिथियुक्ते हे रिम ८ ३ २ वेद ४ नंदे ६ ५ । शेषके से नाम शीन हराय यास्य जकजंग
पंचके मोशोषुव अग्निभीमरुहयुगुषुगानि सेवेदु स्थिते नहा मोन्या रै निष्ठपर्वा विवाहलिनवि
पध्यापहरी नेनलो ५० ॥ लग्नेद्र हलग्नसेनतिथि इनायासोतिथियुक्त इनतिथिः गततिथिः
याहसवने माने सेन तिथिः ग्रहेहे नवभक्तकार्य द्रभहकवेद हभूषेषके: इत्यायशे
सौदे वेदाष्टनाव: कृतवः घट भूरेकः ग्रलक्षितैः शैषैः क्रमात्क मे एते रोगाग्नि नहरा
गः स्युः रोगमासिद्धः अग्निः अग्निः इत्योगाना राज्यधिपः यादि स्वामी नाथः पो १ कुः प्र
णः ईश्वरो विपरीतान समतें दरइने इशिति तिथने जयः दृर श्चोरः मन्त्रपो मृत्युः एते पंचकाख्य
निरायंः एतत्त्वे भवति लग्नमुक्तापति यदा दिगत तिथियुक्ते हानवधिर्दृत्यात्रहृपशोषे

रोगः द्विषष्ठेऽग्निः चन्द्रः षष्ठे राजा षट्षष्ठे चौरः एकषष्ठे मृत्युः अथैतेषु वर्ज्योऽन्त्या
द् रात्र्यर्कः मेजीषु कन्येत्र राज्ञोऽग्नौ श्वादिन्यवासे मेऽन्यत्र भौमस्य दृष्टषु
ऽन्यत्र भौमादेयः प्रसिद्धान्तेषु रूपान्निसेवतु भुरवे शुक्लावा शनिः शनिवासरः सेवा
श्वामिसेवने इंदुः सोमवासरः एषु इनेषाज्ञाने राजपत्र कन्यत्र ईन्योऽवनिवृद्धाग्नयते ईशो
गुरुवारः आरो भौमवारः शनिर्यानिर्याधैति यावत् आरुद्धोऽयन्येनयर्थः विवाहः सितवि
हेयात्र अथार्तवरितिमन्युधिन्यर्थः विवाहः प्रसिद्धः सितः शुक्रवारः विनष्टपक्षवारः
संध्याकालः आसुमन्तुरुयजेति अस्यापवादमाह कश्चिन्मति त्यैाहीनेहीनबलेमति
वलिहेल्लग्रमतिपद्यंकिमपिनन्याय इत्यर्थः तथा च ज्योतिः प्रकाशे योगयात्रोन्यज्ये च ज्ञौः
न्यादि तत्रापियद्वलेग्रहेहल्लाघनद्वानिः फलमिति वलेजातकात लेय लघुजातके अ
पियपुत्रोऽरहोवात्प्रयजीवनिरीक्षितमुपयोरपोगः सर्भव निःवलवान् यदाहराषुको
पिवापिपोषितेन्यादि अथ भवनाश्रयोः सहितस्यापवादमाह जन्मर्क्षोदयतोऽस्ते ८८
नरपियोनस्यस्थितस्ववेतनस्थ तंयोगगामनकृतवल्वनेचेत् तस्मामिमिशिकेतो शस्ता शोय
रयुग्मभीरुयनवर्षाविचारस्तभाशोन यावंदायुएयपुनोऽस्तिविनन्ततोदैन्यचरीचोन

मः ५८ जन्मवेलोदयतः जन्मराशिजन्मलग्नसकाशात् स्वीयेष्टमभवने यो वर्त्तत
यो तयोर्मृत्युभवनयोः स्वामिनौ येतन्द्वाः मृत्युभवनगताः स्युः तेषां मध्ये योनवांशः
क्षेत्रगतोलग्नगतः स्वपरेतयोर्मध्ये राशिः क्षेत्रगतलग्नगतेऽस्मिन्दा वर्त्तते स्वेयेन क्षेत्रकृत
मरणकृत्स्यात् नच कदाचिद्यदि तत्स्वामिमित्रैकतानस्यात् तयोर्जन्ममृत्युभवन
योः स्वामिनोः तत्स्वामिनोस्तयोः अयमाशयमर्थः तयोर्जन्ममृत्युभयोः स्वामिनोस्तत्स्वा
मिनोस्तयोर्यदि मित्रैकता न स्यात् मित्रैक्यक सुमित्रैकोऽमित्रैकयोर्भावो मित्रैकता
भावेन स्यात् शुभेन तस्य सर्वशोकृत्सतार्थकता भवति यदि तयोर्मित्रता स्यात् अथवा
एकता स्यात्तदा तयोर्दोषस्य शान्तिरर्थसिद्धं वाशिष्ठः यस्याष्टमलग्नेन दृष्टौ स्वेष्वाता योनदी
शेषविलग्नगेवा मरणं शुभमाशेलितदामनो जन्मनि भालोकवह्नि नेति अत्र ज
न्मवेजन्मलग्नाभ्यां जन्मेशाष्टमेशयो विलग्ने स्थितानेतौ तदा ग्रहपानुषिञ्च
जेत् इति तृतमणौ लग्नं वाशिष्ठवेत्याज्यम ष्टमसर्वकमेष तत्रापकेशानामवत
न्तत्रैवदोषकृत् तदोष्टमलग्नस्य यदि जन्मेशाष्टमयो स्वदृष्टैवत्तदाकार्यं मंगलं
मनयोविडरिति चतर्थद्वादशभवनस्योर्दोषो नावेक्षः यतस्तुतर्थद्वादशेलग्नेशास्तेय

५८

स्वगणेनैवांशीकृतं तनुदेक्काद्दृश्यति नवतनु

दृग्गणाद्बिनमिति सर्वाचार्यमतं इदि स्थूलसगणेनैवांशीकृतं किंविस्तरेणेति

पंचेष्टर्क्षेष्टोनितांश्चगमपञ्चहं वेदेदवर्गीनितमिति सगणेनैवांशीकारात् किंविस्तरेणेति

भावेन ग्रहास्त्वृदिमाह शास्तोशाइति यदपुष्पभीरुधनुर्मासश्चेषाः शालः स्यात् यत्रस्त्रलाघु

मिथुने भीरुः कन्याधनुः प्रसिद्धं यथा मेषोनवांशुः शालः प्रशालः स्यात् तत्रापिविशे

षमाह विगतः तोवुधीयेभ्यः नेविशाः तेवनेश्चकाश्चनेषांशोशाशिनवांशो स्तिविन

वृतः कुरुतः वक्रवश्योरिति योगः हीनोजशोनिर्वलस्याभांशो देव्यदीननोविनत्तुनः वि

शेषान्तरमाह नावगांनमतोलिनोतिमनलवदेशाश्चवेदंवंदे तोलेत्र गाङ्गेनवनवे

वेदेष्टांबेष्टोनितां मेषादिद्विजनक्षेतोलिकक्रतोगयानवांशाः कमादिहान्यवनवांशका

इ॥ हताश्चासालवायातनुः ५४ वर्गीनुमनः वर्गान्नमेनविनायेतिमलवेदेरमेनवा

शो नोदयात् यत्रग्रेमयवनवांशोवगीनुमे तथावर्द्धं वरलग्रेन्दवेवलेवरमे

नवांशोनोदयात् ५८ कस्मिन्नाति वेदेनोलिल्वगात्स्यगेनलाभकरोगेमति यत्र

त्रययोगेनोदयादित्यर्थः ग्रहवरवतुष्टयमध्ये वेदे तोलिल्वगात्सगोऽस्यवोक्तेनन्मे

षकर्कटयोर्विवाहनक्षत्राभावात् तथातन्वलग्नवेदेष्टांबेष्टोनितांनोदयात् यत्र

लग्नेपंचदद्वद्वादशनवमंतिनस्त्रिंशंकन्देशोभिनयोः अथोनवांशानाहशशाधनमाह नव
नावन्मेषादिषु आद्येशानाह मेषादिवृषि मेषादिषु नवकतौलिकुलीरायानवां
शाक्रमेणोक्ताः तथाथा मेषेमेषाद्यानवांशाः वृषेमकराद्याः मिथुनेतौलिकाद्या
ककुलाद्याः कर्कटीकुलीराद्या कर्कद्याः सिंहेमेषाद्याः कन्यायामकराद्याः
तुलायांतुलाद्याः वृश्चिकेकर्काद्याः धनुर्धन्विमेषाद्याः मकरेमकराद्याः कुंभेतुला
द्याः मीनेकर्काद्यानवांशाः क्रमात्स्युः दशांशाद्वादशांशकाः मतांशाः द्वश १० दना
दशाङ्गोदिताः आलाः त्रिंशः ईशाः लग्नाद्याभोगाद्यानन्तः लग्नेशान अथोदाहरणे
इष्टलग्नेमेषः तत्रमेषादिकाद्यंशाः सर्वत्रैते अंशाः कन्यासप्तांशामेवः एवमंशांकः
पंच ५ एतेदशाङ्गताः ५० आसाः लवादिलब्धं १९ ४० इष्टलग्नसहितं १९ ४० अथो
दयास्तशुद्धिमाह लग्नांशोल्लवयेत् शुनेल्लवदोयान्यांशान्यपाद्येविलोनाभ्यां सम
मकोन्तथैवपुवतेनौचेत्तयोस्त्वदो विश्लेकोनविलग्नेकेरविविश्लेतत्तैदार्किजीवास
जोदोरेषणयुयतेः लवलेह्यलवलत्वानेहा शुभेमध्यमा ६० लग्नांशोलग्नवांशोलव
हृगुनोलवस्थपतिनाहशोपुनोवासेनोत्स्मावदोवरस्पस्पलवदोस्फुतो उत्स्यदयस्य शुद्धि

178

सुक्त्वाग्रस्तशुद्धिमाह नान्योसमसमकोन यैवेति तास्मोवग्रो शांशासकालसमसमकोस
समलग्नतरं योतत्रैवेति एवं तन्मयदन्ननापुवतेः कन्यायाः स्वहोरास्थानां वाङ्नाप
वानेसमसमलग्नसमो याकोसमन्यान्ययायेवितो पुवतेः स्वहोरास्थानानोचेत् यदंवत्र
स्थानदातयोर्मनुष्योस्थानांक्रमेण अथैकालहोरासाधनमाह हिन्नेति अर्कोनवि
लग्नद्विघ्नेहतेनेसति भुवने सकाशात् होरेशाभवंतितेषांगणनाक्रममाह नेकेहोरे
शाः रविसितचंद्रार्किजीवास्वत रविः सितः शुक्रः चंद्रबुधः इंदुश्चंद्रः आर्किः शनिः जी
वोगुरुः असृक्मंगलः रवलेहि पापवारे खलजाहोरानेष्टाशुभेमध्यमा स्यात् अ
थाशुभहोराशुभवारे शुभतरा पापवारे मध्यमा स्यात् अत्रोदाहरणं गुरुवारे इष्टा
कः ११५८ इष्टलग्नं ४ ० ३ इदं अर्कोने २ १४ ५२ इदं द्विघ्नं ४ २९ ४४ अस्मांकसमाना
गतहोरा स्वतः वर्तमाना पंचमी होरा सा गणनाक्रमेण गुरुपतेः गुरोः सकाशाद्
गणनीया जीवासृगार्कि गणनयात्र बुधहोरा वर्तमाना अथ लग्नेहोः परमजातिमित्रगग्र
हतानार्थमुपायमाह तावतस्फलमाह लग्नेहोः स्मरगेषुभाग्रुभवनेगते स्वापिस
न्यू तनोः ध्रुवोगोनान्कृतमोरिकानवत्वयमे २०० लेख्यंयदाबीघवः ५४ सन्निहोवेति

तो ग्रामे: तमतीतिलेयधेरहरि ६ आ ३ प ॥ गोदूर्ध्वाल १ जलो ४ प १ कोल्प ९५ गफ
भोवान्नमयपश्चेवततन् ९१ लधेहो: स्मागेमस्मत्रेत्रमात्रमलिनोमतिनराश्रापिस्तन्तुलः
मूमेसतिश्रापिर्मनन्तापोन्ति मगमेसतिस्तनुरलितदाकदाततः स्मरगालग्रहालग्र
लेगोनालवेदलग्रेनान् वेदात्मममस्क्रसृदोनः लग्रान्ममम्स्कोलग्रेनरूलयथः तस्मा
त्कवमेरिकालक्कतकलिकालालेलयमेहिं गत्याल बेग्रवीयवः ववः यंवाग्रालग्रा
त् तदैवश्रापिस्तनुस्तः ग्रन्यथानेत्पर्थः ग्रत्रोदाहरणं पूर्वकल्पितमिदेलग्रे ४ १ ०
तत्समयोयेकस्थित १ ॥१ ग्रयंलग्रेन ६ १२ ग्रयंकृतमेरिकः १०८६० ग्रस्मात्
लेयमेलेवां ५४ ग्रथास्यभगमाह समिति सम्पहरः स्थितोत्र निजो गेवर्तमानः
ग्रलग्रलभवने ग्रविले पूर्णे यदियधेपन्नदानन्माभिद्रेनस्मात् ग्रोभतस्थासोदह
स्थास्थितः मूभमिवेरित्यस्थ्रवेवनिजास्थितोवनिजाः ग्रंगाद्भंवग्रंगाभ स्थितोत्र
निजो गालो ग्रंगाभे स्थितोत्रनिजो गाभे तस्मिन स्थितोत्रनिजो गाभेस्थितस्य मूभति
ग्रस्थग्रेगेनवांग्रेभेरागोवावर्तमानाः ग्रथवाउत्तस्यग्रेगोभेवावर्तमानः ग्रथवालि
तस्यस्यस्यग्रंगोभेलवर्तमानः ग्रस्तमाविलेयधेपन्नदानचेतिघट्टेगाः वाउत्यथवाग्रर्के

रवौ चारि त्र्यायगे कालिस हस्ते यो येकादशे स्व निलये निरयोभंगाः वाहन्य यवा वेरु
लायकोणगन्सभः अत्र वेदमसमगणेय यायायान यायदे नपश्येत नहानन्त लिंदयामे
नलेवन येक्रायेलग्रेकोणेनवपंचमे एकामन्यनमगतोः न्यनपः श्रमगुरुस्तुदमये
निविलहष्टायरिप श्रेवदाजामिवेनस्पादिन्यर्थः यन्तेयेवभंगाः सर्वेनिलिनाश्वन
द्दशभंगाः संपद्यते अथ दृष्टिलक्षणमाह अथ कोणमन्वायो ३।४ ष शनिगुरुभृगु
त्राः क्रमात् पूर्णयादृष्ट्यान्यवरणेदवसकालाः पश्यन्ति पूर्णयुले ७ मंदो राहुलिनो
न्योपाउनो शनिपाटेपाः क्रमाद्गगः सन्पश्यजः ... ३।१० क्रमदृष्टानाव
नवगानन्तः ९२ अभेलनीयदशमे कोणेनवपंचमे अवाष्टुः वनशीतहमे एतक्रमन
योक्रमेणये निगुरुभृगुत्राः शनिगुरुभौमाः पूर्णयादृष्ट्या पश्यन्ति गुरुः कोणे ९।५ स
णेयादृष्ट्या पश्यन्ति भृगुत्रः अवाष्टुः ४।८ पूर्णयादृष्ट्या पश्यन्ति न यावैन पुनमत्र येश्र
न्येगृहान्पूर्णेनदेयपायास्यानयायपश्यन्ति तयथा अत्र ३।१० एकपाददृष्ट्या पश्यन्ति को
णे ९।५ द्विपाददृष्ट्याअवाष्टुः ४ ८ त्रिपाददृष्ट्या पश्यन्ति सर्वकलाग्रहाः पुनेसप्तमे पूर्णे
यपश्यन्ति अथ ग्रहाणां नामान्याह मंदोरविन् मंगलहं होरारापदे

181

त्रिलग्नहोराद्रेक्काणः नवांशकः समितः द्वादशांशः त्रिंशांशः समितः क्रमादेते
वर्गाः षड्भाः स्युः सप्तवर्गे नवांशः सप्तमः सप्तांशः पंचवर्गैः षड्वर्गा त्रिः सप्तवर्गाः
मत सप्तांशः अन्यवर्गानां ग्रन्थविस्तरभयान्नोक्तं अथ होरासाधनमाह सप्तांश
मासुदद्विमो जन्मार्क षष्ठिनो होरा समक्षार्के यो द्वे द्रेक्काणस्याके । लग्न ५ धर्म ४ यो नवलवः
सप्तांशः स्वतोक्तोंशकः एककेन्द्रस्य समास्वजोपारं ५ स्वनी २ भाग ६ षष्ठी ५ दशमो ५ पुष्पमे
त्रिंशांशाद्विषमेत एवगरिताय स्वाम्युस्यद्वगंकः २१ लग्ने स्वस्वराद्द्यस्य पद्द्वे तत्याख्या
क्रं भेषणमयुवमितादि अथ होरासाधनमाह ओजे विषमराशौ अर्क षष्ठिनो हो
रक्रमेणभवतः प्रथमेपंचदशभागेषु अर्कस्य होरा अपरे पंचदशभागेषु शशिनः चं
द्रस्य होरा स्यात् अथ समराशौ अन्यार्कयोः द्रेक्कमेण भवतः प्रथमपंचदशभागेषु
चन्द्रस्य होरा अपरपंचदशभागेषु अर्कस्य होरा स्यात् अथ द्रेक्काणसाधन
माह द्रेक्केति द्रेक्काणः त्रिविधाः दशदशभागात्मकः लग्नादेः द्वेशः पावक
नवमयोरेयः भाकलग्न स्वतः पंचमे पंचमे नवममेतान्यतीतिपाक्कलपमंथः प्रत
द्रेक्कोभवति प्रथमद्रेक्काणस्वामिलग्नपतिः द्वितीयद्रेक्काणस्वामिपंचमपतिः नवमे

९५

यदेष्कायांस्वामी नवमपतीः स्यात् इति नवलवाः प्रोक्ताः प्रागेव शास्त्रे शास्त्रान्तरादि अथ
द्वादशांशसाधने स्वस्वोर्कांशाः स्वस्मादितिस्वतः लग्नमुख्यर्थः अर्कांशको द्वादशांशो
ज्ञेयः तद्यथा राशिभागास्त्रिंशत् ३० एते द्वादशभिर्विभाजिताः लब्धाः सार्धभागद्वयं २
३० इदं द्वादशांशमानेन देवगणनीयं सार्द्धभागद्वयं लग्नस्य द्वादशांशः तावदेव तत्स्वरा
श्यादेनि लग्नस्यात्यब्धभागावसानपर्यन्तं गणयेत् यस्मिन्नंशो विश्रामस्तत्स्वामी द्वादशां
शनाथः स्यात् अथ त्रिंशांशसाधने कुजकविज्ञकुजः समसिद्धः जीवबुधः ईज्यो कुजः यमः शा
निः शुक्रकुमंगलः यथांशेषु नाकेभुगोत्रि शरमुनिभिर्विषमेषु शराः पञ्च मुनयः स
प्तास्तभागश्चैषोश्चर्याः पञ्च इषवः पञ्चभागाः कुजादीनां स्युः यत्र युग्मभेषु समराशौ ज्ञेय प
नदपिलग्नोत्रभागावसानपर्यन्तं गणयेत् यत्र विश्रान्तिः स त्रिंशांशस्वामी स्यात् विषमरा
श्युक्तान्यव गदिताग्रहाः भागाश्च व्यस्ता विलोमा ज्ञेयाः इति षड्वर्गो निरूपितः अथ इष्ट
कालसाधने विवक्षुर्लग्नकुण्डलीसाधनमाह सेष्टान्यतरे होरा नाडि नगणना सेष्टवा
रविभिर्भुक्तानभुक्तभुक्तो यत्र लवैराशेर्भुक्तभागैश्च नाड्यो भोग्याः सहिताः स्वभोदयैर्विभुज्या
३० मेन यालग्नतोभक्ताशाकलितेन युक्तिवर्गोः कालः स्फुटोभोदयैः ६४ अनंतस्येन

य गतोनत्रयस्तानि हिमानि संक्रान्त्यौः अंतरस्थानि संक्रान्त्यंतरस्थानि तैः हृतः भागितः ध्रु
नृ वे विश्वोदिनगणः संक्रान्तेः सकाशात् द्वादिनसम्भूतः तस्मात् यत्र लग्ने अयनमध्ये
ल राशिभागकलादिको रविः स्यात् अयनयोः अग्रे लाहरणे तुलामेषादिकसंक्रान्त्योरंतरदि
वे नानि २४।४४।० तथा तुलासंक्रान्तेः द्वादिनगणः ४।१६।० अस्मात् द्युगणात् संक्रान्त
नरहोमिलव्यो स्पष्टादि ०।४।०।१३ इ सूर्यभुक्तराशिपुनः द।४।०।। अयनेत्यन्यकालेकः
वर्षः स्यात् सर्वः अयमले वैधृतः कार्यः अयनांशाः ग्रंथान्तरे यसिद्धाः (वेकृताः) ति
नशाके ४४ षट्पञ्चाशयनांशाः कार्या इति स अयनलवयुक्तो रविः राशेः राशिक्रान्तिकाल
साधनविषये समग्रः कार्यः षड्राशियुक्तः कार्यः तद्भोग्यांशानि जोदयाहतिः स्व
रामाप्तकालः स्यात् तस्मात् सायनात् भास्वतः भोग्यांशाः तद्भोग्यांशा स्वते भोग्याहतिः
गुणनेन तस्याः सकाशात् स्वरामाप्तं शालाभ्राद्दित्सस्य सूर्यस्य भोग्यकालः स्यात् निजोद
याः स्वदेशीयाः राशयुदयाः ते आदिभ्याः कथं भुक्तः कालः तथैवा
गतो भुक्तो शाकलितेन भक्त्वांशो भुक्तमागः शाकलितेन कालेन युक्तयुक्तः एवं तु
भवति इहलग्न अयनलवयुक्त तदुक्तांशानि जोदयागुणनीयाः त्रिंशताप्ता

184

५।

185

याः लवा लग्नभुक्तकालः तेनकालेन सह विभुक्तकालो युक्तः कार्यस्तदर्थः पुनः कथं
भूतैः विवरैः भोदयैः युक्तविवरं स्यात् लग्नान्तराले तद्राशीनां भोदयैः राश्युदयैः युक्तः स
लम्बः कालः स्फुटः स्यात् इष्टकालः स्यात् षष्टिभक्तो घटिकात्मकः स्यादिनगते
ऽत्र अथेष्टकालसाधने विशेषमाह लग्नार्कौ यदि चैकभे स्यातां विवरांशैः स्वोदयघ्ना
यघ्ना ३० सा कालः इनादूने यदि तनुः सूर्योदयात्प्राग्गतैः कुडैर्भः यदि स्यात्तैः सह घटिका
सूर्योदयात्कालेन्यसेत्कनाम्रित्रयवायुगान शुभयात्यूर्णांगिपंवस्थया १५ लग्नार्कौ लग्न
र्कौ यदि एकभे स्तः तदा अंशविवरात् लग्नार्कयोः भोगात् नवांशादौ योदयघ्नात् निज
स्वपुटयगुणितानि याव खमाग्निः त्रिंशत्ताल्भिः सा कालः स्यात् इष्टकालः स्यात्
त्रापि विशेषमाह इनादूने रविस्ति इनात्सूर्यान्न्यूने लग्ने यदि तनुर्लीघ्रिः स्यात्तदा सोऽद्य
इष्टकालः सूर्योदयात्प्राक्पूर्वे स्यात् सोऽपि षष्ट्याभक्तो घटिकात्मकः स्यादिनगतेन ।
पे अथ यत्रानेकालेयत्रैर्दिनामाधिकेन शकेनाऽस्तोदयेत्रायाणां मध्ये ग्राह्यं स्यात् वदीयेत्रस्य
साधनकालमाह कुडै इति अभः परिमितैः इत्कम्पर्णांकुडै यात्रे घटिकाभक्तेन लभे
दिनग्रहणे उन्नानयावयुवामाथं तस्मात्कुडैरूपपात्रे इतकम्पर्णां तेस घटिका षष्ठिपल

186

…द्वेन्यमेत् कोस्मिन्मूर्ति अर्थो दृष्याकेनानेसति अर्थस्य अर्थो दृश्येअर्थं केवजानेसति

केतूनां यायिना मयेनाग्रेयानेत्युक्ता यंत्राणि [illegible] निर्मितेयति इत्य

पः शुभकाला सिद्धेन केवचोभवेदिति अथ दिक्शूलादिना यात्रिकायानक्रमनफलमा

ह ॥ [illegible] मतिथिनायदी अग्निचयवायुगानशुभदास्यात् अग्निचयेआग्नेयादिपदत्रिए

[illegible] मात्रादिशात्रयं वायुर्वाय व्यादिशाः इति दिक्षु नक्षत्र पतिगतानशुभदा अर्थोदन्यैर्वि

[illegible] नत्रैव [illegible] ना वा शुभदास्यात् [illegible] यानेरे [illegible] शंप्रति

[illegible] इति [illegible] फलेक्षु [illegible] यद्वा सोभाग्यंति [illegible] नायां [illegible]

[illegible] जालिता [illegible] याचके [illegible] मान्याविद्रु [illegible] तिति एवं गमनफलमुक्त्वा ए

[illegible] फलतामाह [illegible] अग्निपंचक आग्नेयादिपंचसु दिक्षु [illegible] दीन

[illegible] शुभदा अर्थो दन्यादिक्षु [illegible] शुभास्यात् उक्तं च [illegible] मृत्यु

[illegible] दा दिक्षु [illegible] पदानि [illegible] अथ गोमूत्रगमाह गोमूत्रे पदजा

[illegible] केशुभकरं [illegible] सर्वनोहं [illegible] दिकेन [illegible] मघारिणे सोग्रंग [illegible]

[illegible] मंगलरूपमाह: यानमर्के [illegible] मकर [illegible] यात्रालनायकेविन

गोमूले लग्ने मासे काल लग्ने यद्दलानि केहीनजातो ऽशुभकरं मोक्तं नक्षत्रवर्णाणां क्रमपञ्चा
गके विवाहोक्तपञ्चाङ्गे अत्र पञ्चाङ्गशुद्धिं भुक्त्वा नच कालसमाणो विशेषणाद्वारे गाह
क्रमेण मूलं गोमूलं अर्थाल्लग्नस्य काशात् गाथ्यस्य नोर्धनाडिका अर्धनाडिकायस्मिन्निन्य
ईनाडिके गाथ्यं चतुर्दशपलानि परतः पञ्चदशपलानि एवमर्धनाडिकामित्यर्थः
अत्रन्यान्यमाह इत्यस्मिन्नो मूले लग्ने षष्ठाष्टमगे इन्दौ चेदमसंजनात् त्यजेत् पुनः किं किंत
थाहित्याह सोम्याग्रहसहिते लग्ने कुजे भौमे अष्टमे गुरुकयमाहः गुरुशनिदिने पालेम
ध्यापाते सिद्धेन गमने अर्कक्रमे सूर्ये क्रान्तिं न स्यात् अन्ये दोषा न न्यान्या इत्यर्थः अ
गुरुयमाह स्यात् कुजे न हि दोषोपलम्भात् अन्ये दोषा नन्यान्या इत्यर्थः गुरुदिने सूर्यो स्ला
थाकयामाहं परतो यमघण्टः शनिदिने अस्तमयात् गाथ्यस्य नष्टकुलिको गाहेते
यतः स्वनाडिनयनेर्याममाहं नाथ्याग्रहो मोनं तन्नस्य भोगः तन्त्रस्त्वचलत्वो शुभेक
णि न्याससौ सौकुलिक इत्यनेन शनौ अस्तात्याक कुलिको भवति इत्यादौ कुलिके दे
इन्या दिग्मके नविंशतिन्यायेन अस्तान्यरनोपि कुलिको भवति अतः इनो गुरुशनि
गाये निदिनौ अथ विमा दिनामपेक्षा विलम्बापविशेषणेगोरजे सहतिमाह विषमा

तमेकरे देसयोव नायेक्व विदिति योवनायेश्च निमेकरे पानेसति कविद्रग्रस्थणभा
ग्रहेगोभूलेविमस्लेविमस्न त्रिवर्णोत्र येनस्युर्धे स्यात् ग्रस्तयानेक्यशीमिद्दे नष्टक्रेज्यो
तर्निंबेयेचटिलग्नयरानालिनदागोभूलिकेस्वनो मुहारीनोवुधाः पाहुर्नेद्विजानो
कहाचन लग्नस्वद्वियेदानस्याधीवनेमस्यु यस्थिते नसावेमर्धवर्णोनोलग्नेगोभूलिकं
नेश्ति अथयोदारेवेदिकालत्नाणमाह वेदीमाकथ्यवर्णा ब्रह्मवेश्कराह लोकितनाथ
प्रदोर्जीरेद्दिं २ त्रि १ पुणं गलेरपवितानासोकाबहिर्वामतः पक्षाणेयदलेतिनोनभे
क्र्योदिद्देदोवलेनालोकं नविवाहलस्या १ ति ६ नव ९ द्विपादःक्रयोरिटे १० माक्या
वर्णाप्वेनिन्ना बह्मवंश्कराचल्लभिर्वश्कवैः समितावरोवेवाहः हस्ते त्रिशहस्तमपमा
नोत्रता हयमग्रस्ववाणस्योक्ता मावेदीदोजीदे: चत्रियादे: क्रमेणद्वित्रिपुणान्न
लैरयविनाहीना चत्रियस्य हेगलन्यूना वैश्यस्य हेगलोना शूद्रस्यचतुंगलोना
माकार्कायेन्याह वहिर्वामतश्रति महाहहिर्वामभागे श्रंगुलप्रमाणमार्कडेयपुरा
णोक्तं परमाणुः परसूक्ष्मंत्रसरेणुमहीरजः वालाग्रेवैवलिक्षावायूकाच्चययवो
दरं क्रमादष्टगुणानाहुर्यवानामष्टनोगलं षड्गुलपदंतस्मविनालिक्षिपरंस्य

188

गद्दि

न क्रियते निरग्न्योस्त्रीलेह्योव्रतबन्धौ ह्यो विवाहो वा सहजयोश्चित्यनेनैव यद्कमासश्च
नेसंभवति उक्तंच नैकस्मिन्नमासे कार्यौ व्रतोद्वाहोद्यैकश्चैवेति उद्वाहव्रतचूडके ११
द्वन्द्वं नत्वकं ३ तिलैस्तर्पणं श्राद्धं पितृमृते महालयगयापितृंश्चविनानाचरेत् एवं सप्त
पदीविधेरधिगते दोषे वरे वाग्दत्ते देयान्यत्र विवाहितापि च बलाद्याविहृयाविधिनैवेत ११
उद्वाहव्रतचूडकेक्रमेणाश्रुहदलेनतवकं सप्तश्रुदलेनतवकं उद्वाहे विवाहे कृते सति
अब्दवर्षपर्यंते व्रते व्रतबन्धे कृते सति दलेश्वहार्धं षण्मासपर्यंते चूडके चूडाकरणे कृते
सति ततवकं तत्र दलेस्मात्पिविर्द्धं त्रिमासपर्यंतमित्यर्थः तिलैस्तर्पणं पितृमृते
वर्षाब्दंनाचरेत् किंविना महालयपितृश्राद्धं च विना महालयभाद्रपदापरपक्षः गया
प्रसिद्धा पितृमातापितृक्षयदिने तत्र यत् श्राद्धं क्रियते तत् महालयगयापितृश्च विना
उक्तंच विवाहव्रतचूडासु वर्षमर्धं तदर्धकं अतिलेन तर्पणं कुर्यान् श्राद्धं कुर्यात् पितृकं
महालये गयाश्राद्धे मातापित्रोः क्षयेहनि कृते दाहे पितृणां च न पितृ... यावि धीयते
सर्वमिति सप्तपदीविधेः सर्वं सप्तपदीमतः दोषश्चेत् परकार्थिके अधिगते ज्ञाते सति वाग्दत्ता
यथा वेदुःस्मते सति कन्या अन्यत्र देयाः अपिच या कन्या बलाद्विवाहिता तर्हि अन्यत्र देया

189

नहि कन्यां चेद्यदि विद्ययोनेस्स्यात् विद्यायोनिर्यस्याः स्नातया पुरुषस्य भर्त्रेकन्यर्थः उक्तं च याज्ञ
वल्क्येन महादोषैस्सविता नेमूर्द्धसमन्वयदीर्घिः स्वर्णादोषसमन्वये देवान्वयेन नदोषभा
क् बलादुद्वाहिता कन्या दातव्यान्यवराय चेति महादोषाः कानि कानि चेत्युक्ताः क्रोधो
न्मत्तः क्रियाहीनस्तथा यस्माहीनपुंसकः कुस्थः पतितः कुष्ठी दीर्घरोगी वरो न सत् अन्ये
पि दोषाः उक्ताः मूर्खो निर्धनदूरस्थः शूरमोक्षाभिलाषिणां त्रिगुणाधिकवर्णानां न दे
या कन्यके ति पुरुषेन पुंसकलक्षणं यस्याप्सु स्वेनेवीर्ये ह्लादि मूत्रं च फेनिलेषु मा
न्सालक्षणे रैने विपरीतलक्षणेनेकः अपरीक्ष्य दाने दोषः अपरीक्ष्य वरं कन्यां निर्गुणाय
प्रयच्छति कुलेन सह बनके कसेन सो विनिहन्ति नरो गीति अथ स्त्रीसंहितानां विधिमाह
श्लोके: क्रमाहमरोप्य रचिता नाम्नीव विमादिभिर्धा योवा निविलैः सवर्णा रचिता
धर्माय यार्यो बुधैः मंदारार्के दिने बुधा याग्निफणि भिम दालिथि स्वे दिहाडुता मा विषक
न्यका यत नगोसां स्योरिपुत्ते त्रयो ॥ ४४ ॥ श्लोके: सीरहिते विमादिभिर्विमतत्रियविद्
ष्टे: क्रमेणकु शह मरु प्यरचिता घोल्वीव भार्याय धर्माय धार्या अथमर्थः विमेणकुश
रचिता भार्याय धर्माय धार्या तत्रिये णहेमरचिता वेश्येन रोप्य रचिता शूद्रेणताम्रेना

श्रविनाभार्य्यायार्या कर्यभूतैर्विशादिभिस्त्रिभिः स्वस्वर्ग्गैर्नियतै व्याख्यायथा निखिलैः
सर्वैर्विशादिभिः स्ववर्ग्गैरविनाभार्य्यायार्या यतस्तयाविनास्वहं स्थाप्यमेसाधनेनस्यात्
तथाचोक्तं अथन्तीकेकृथमार्यकोशीहेमीचराजती ताश्रीविशादिभिर्य्यायार्या
हेमीतथाखिलैरिति अथविषयकन्यालक्षणमाह मंदेति मंदार्कारदिने शत्रु
कंभोमानामन्यतमस्यवारे अह्नमाग्निफणिभेशतताकाकृत्तिकाश्लेषाणामन्य
तमेनक्षत्रे भद्रातिथिर्द्वितीयासप्तमीद्वादशी आसामन्यतमायेत्स्यात्तदायोगःस्या
त् तिह्याहृताश्चैतद्योगेयाकन्याजातासाविषकन्या अथयोगांतरमाह रिपुक्षेत्रगो
सौरेस्यानन्नुगोलग्नगोवेत्स्यात्तो एकःक्रूरः रिपुक्षेत्रगः लग्नगश्चेत्स्यात् द्वौ तौ योगौ र
होद्वावापिविषकन्यास्यात् अथयोगांतरमाह एकःक्रूरद्वौद्वावाप्य यततो सौरी
रविःसुत ५ गोपम ९ स्थापरणीसुतो यमपशोमोगोपितत्कन्याविषदा मूलायत्रियदा
द्रवाष्वरसुरमालेनामिरयेतन्निरपेक्षोऽपितन्यपतिमुद्गंजेद्रिपवत्तेदेवंरहितिक्षं २५ त
लग्ने सौरीशनिःस्यात् रविः सूर्यः सुतगः पंचमःस्यात् धरणीसुतोभौमोयमेस्या
तनवमस्थायदास्यात्तदाअयंअपरोयोगःस्यात् तत्रापिकन्याविषंस्यात् विषमिति

यथाविषघटीकाजातस्य मृत्युर्भवति तथा विषकन्यागीकाजातस्य मृत्युर्भवेदिति फलं सूचितं तं
मान्यग्रन्थान्तरेतिभावः अथमूलजातादीनांफलमाह मूलेति मूलस्याद्यद्वितीयचरणेद्वयाय
प्रथमचरणत्रये जाताकन्याश्वश्रूंहन्तिमारयति अश्लेषात्रये अहिश्लेषानक्षत्रस्याद्यचरण
त्रयेतत्रजाताननत् श्वशुरस्यपत्न्याश्वश्र्वाःश्वश्रूं हन्तीत्यर्थः ज्येष्ठान्त्ये ज्येष्ठाया अ
न्त्यचरणेजाता पतिसवर्णं ज्येष्ठं हन्ति द्विपदविशाखा तृतीयस्य शतिविद्वपंतिविशाखा
तस्यचतुर्थचरणेजातादेवरंहन्ति अथ यस्मिंश्चरणे जाताशुभा एवंनापुरुषस्य प्रभावरह
तोदोषो नरेतत्फलं मीनान्तर्धं न वहन्ति केचिदन्ये आद्यफलं मूलवत् ज्येष्ठाद्यामरुज्जात
योस्तत्पुंसोज्येष्ठ सुतेनोपुमज्येष्ठाद्युहननमंगलविधर्मं तेषुविशुध्यमुत ७९ एवं उक्त
नक्षत्रचरणजातेन नरः सुतः स्त्रियः श्वशुरादीन्हन्ति तथाचगर्गः मूलजाथश्व
शुरंहन्तिमातृजांचतद्गतो ज्येष्ठजाता पतिज्येष्ठं देवरं हि द्विदैवजेति तथावृहस्पतिम
ले मूलान्त्यपादजो श्लेषादिमपादजो ज्येष्ठान्त्यपादजो दुहितृत्वस्त्रोत्यान्त्य
दिनो अथापवादः अभावेहननोदोषइति अभावेतेषांश्वशुरादीनां अभावेसतिएवं
रहमूलादिजोहननेनदोषः केचिदाचार्याः नरस्यमातृस्यजीवनानन्तरयन्त

फलेन वेदेति उक्तं च नारदेन मूलव्यालभवो दोषो विवाहे पत्युदारुणः। समौ स्त्रीबपनाद्
ध्वं पुंसां नैवेति केचनेति अथ कन्यात्रयम् किं किं न कर्त्तव्यमित्याह नोद्वाहाविति सह
जातयोः एकोदरसमुत्पन्नयोः पुत्रयोः कन्ययोः कन्यापुत्रयोर्वा उद्वाहौ विवाहौ अन्त
पुत्रयश्च नेकत्तव श्वश्रुतवः नैव नकार्यौ षण्मासाभ्यन्तरे एकार्यामित्यर्थः उक्तं च ना
रदेन विवाहस्त्वेकजन्यानां षण्मासाभ्यन्तरे यदि असंशयं त्रिभिर्वर्षैस्तत्रैकाविधवा भ
वेत् नोद्वाहाद्व्रतमिति उद्वाहान् अनन्तरं पुत्रमौञ्जीन कार्यं तथा चोक्तं नारदेन पुत्रोद्वा
हात्परं पुत्रीविवाहो न ऋतुत्रये नतयोर्व्रतमुद्वाहान्मङ्गलेनान्यमङ्गलमिति नो पुंम
द्वाहान्मौञ्जिहरणमिति पुमुद्वाहात् पुरुषविवाहात् अनन्तरं पुमौञ्जीहरणं न कन्या विवाहः
नाकार्यं तथा च कात्यायनः पुत्रोद्वाहात्परं पुत्रीविवाहो न ऋतुत्रये न तयोर्व्रतमुद्वाहा
न्मङ्गले नान्यमङ्गलमिति नो पुमुद्वाहान्मौञ्जिहरणमिति पुमुद्वाहात् पुरुषविवाहात् अन
न्तरं मुण्डनं विधेमुण्डनमिति मुण्डनविधिर्विवाहात् अनन्तरं मुण्डनं बालस्य तेनानका
र्यं अत्र कात्यायनः कुले ऋतुत्रयादर्वाक् मुण्डनमिति त्रिपुरुषेति पञ्चकन्तुत्रिपु
भीनकार्या त्रयाणां स्वभावानां समाहारस्त्रिपुरुषी मङ्गलत्रयमितियावत् नकुर्यान्मङ्गल

194

ब्दपमिति कात्यायनवचनात् गोत्रोक्तान्नपुकालरुद्धत्वकृते कात्यायनोमुंडनं चौलेष्या
हनमेवचौलेच्युभयतः कार्याविवाहादिये भेदेष्यस्यवसंकटे विनद्याम्भसौदिते मंगले
वेदाहोत्तविनेदिनाव्यवहितेनयानगेनापिवा ३१ गोद्दान्मंगलादिवाहादेस्तुस्तुलघु
मंगलेनोकार्यं यद्दहिः शालायामकृतत्वेष्टमंगलं तत्रकार्यमित्यर्थः कस्माद्रुते का
लकृष्णवत्ते कालेनरुद्धंकालरुद्धं यर्भाधानंपुंसवनादि तस्मादृतेतेनविनेत्यर्थः
तथाचकात्यायनः मात्स्यज्ञक्रियासर्वंश्येष्ठ्यकृत्वात्नमंगलं कतन्तुयंपुनर्यावदृक
र्याल्लघुमंगलं लघुवागुरुवाकार्यनेयमिकल्पदिति कात्यायनोक्तेः इतिमाह
दलीनिकंचनेमुंडनेन चौलमेवमुंडने मौंजीविवाहात् उभयतः कार्यमिति तथाच
तद्वाक्यंमुंडनेचौलमित्युक्त्वनोद्वाहेत्तमंगलं चौलेमुंडनमेवोक्तंवर्जयेद्यालाम्य
रं मौंजीचोभयतःकार्यापत्नामोजीनमुंडनमिति प्रयसंकटेपाहुन्निमाहः भेदेष्वाष्ठ
स्येति संकटेदशकालभयादेन्नूपस्यसंक्रमस्यभेदेष्वौदितेमंगलेविनद्यात्
विस्तारयेत्कुर्यादित्यर्थः तथाचोक्तंसंहितासारावल्यां फाल्गुनेचैत्रमासेनपुत्रो
द्वाहोपनायने भेदाव्यस्यकुर्वीतनकुर्वेत्रयलेघनमिति प्रयचौदारोत्तरिलेवत्

ने हि विनश्यति याहृक्षो मार्कण्डेयमनीषिनः ॥ आनर्मदि दिवेकन्यां नवोढां न प्रवेशयेत्
तिनिषेधात् नवमेदिन इत्युक्तं अङ्गिराः वधूप्रवेशनं कार्यं पञ्चमे सप्तमे दिने नवमे वा
भेवारे सत्लग्ने शशिनो बले नारदः समे षोडशाह दिवसात् षष्ठे वाप्यष्टमे दिने ॥
वधूप्रवेशः सम्पन्नेदशमे सप्तमे दिने इति संग्रहे विवाहमारभ्य वधूप्रवेशो युग्मेन
षोडशे दशवासरात् समे वर्षे समे मासि यदि नारीगृहे विशेत् गार्ग्यो विवाहभे
त्सः सन्मुहूर्ते स्थिरोदये वधूप्रवेशो नैवात्र प्रतिशुक्रादयो विदुः कश्यपो विवाहवै
शुद्धे यत्नोत् शुभमहे वधूप्रवेशनं कार्यं पञ्चमे सप्तके यदि मार्गफाल्गुनवैशा
शुक्लपक्षे शुभे दिने मूलपुष्यमृगस्वातीस्थितास्विन्यादिवासवे नारीप्रविशाप्तुत्रि
भवेदिति इदानीं प्रथमाषाढादौ भर्तृगृहे वासनिषेधमाह उद्वाहात् प्रथमे शुर
यदि वसेत् भर्तृगृहे कन्यका हन्यात् जननीं ज्येष्ठे ज्येष्ठे पतिं ज्येष्ठे के यो षेत्
शुरं पतिं च मलिने चैत्रे स्वपितुरालये तिष्ठेत् ॥ निः निर्भये तेषाम भावेन इत्य
द्वारात् विवाहाद्यदि प्रथमे शुचौ आषाढे यदि कन्यका भर्तृगृहे वसेत् तदा तज्जननीं
सा भर्तृजननीं हन्यात् इत्यादि ॥ अथ पुनर्भूविवाहमाह वसिष्ठो नेषु पुनर्भव

पतिाणयः मेक्रो विवारोक भेर्नो लोकोतिथिमासिवपमृगजेन्यास्तादिनवार्कमाक त्रि
तैपुस्तंनिर्भ्यंनेमतिलनीपुत्रामतुर्भगेश्वीरोनत्यमयाधृतो ८ श ॥ क्रन ४ नन ८ तैन
सौभजित २० शरद्राः मभिद्राः शृत्यारजकादयः नेषुपुनर्भवापीरणायेतिथिमासवेपन्न
कालादिनआलोकंलग्नं नयवाङ्कनेतिर्निर्वये नम्भकालादिकेविन्यस्तद्विवपा
केनया पुनर्भवासंवरणेनमासतिथिशोधनमिति अथवक्तपदेनतत्रशुद्धिमाह अ
भावस्थनतत्रातत्रिकेलेषुत्रिषुनक्षत्रेषुक्रमेणम्लनिर्मरणमथमेत्रिके द्वितीयकेत्रिके
नेत्रतीयेत्रिकेस्वतिः चतुर्थेस्वतिः पंचमपुत्राः षष्ठेत्रिकेस्वतिः सप्तमेष्टभंगं अष्टमेलत्त
नवमेत्रिकेश्रीनत्यमाक्ते अथरुदयहशुद्धिमाह अर्कभादिव्यनवर्त्तने भ्रुतोषपुगनन
दीन ० भृतिरष्टादशो क्रनयकादशी क्लनभ्रुत्र्यं ननपंचविंशी पतन्मितेनक्षत्रेअं
भदितन्मितेहत्यर्थः तत्रवल्लभ्येमाभिजिद्धीर्मितेः नायामत्रगृथ्यात् अर्थादन्येषुशुभं
क्रमिति अथनानाविधशान्तायोमाह भक्तायेषुसततामनुयोषितनगोदयाश्चमावि
कामारव्योनवकेयदाजनिमतलोष्पानोत्वगोत्रेधकृविन सोंगनेविशीतवाजमितनं
स्यादारभेत्स्तूतोयतोद्वारुनचोलमौंजिकमहः स्वत्वर्गा २१ दिक १ त्रि २ त्रिपु २ ॥

उपोषितनरः भुक्त्वा यत्कृत्यं भोजनाय एव स्मृतो ऽत्यानं यथोपोषितनरः भुक्त्वा एव ब्रह्मवेस
विचिकोगायत्रीर्यान नइकंज्योतिर्निबंधे भुक्त्वा समृद्धेहेत्यन्यां सा विद्योग्रहणे तथा
उपोषितः स्वतादयादागतायवशापर्वति आरंभोन्नवकेयदाजीनमस्तीस्याता स्वगोत्रे
वि सोगेनहिद्दधीनवाजमितरेदति वानेश्च त्रे श्रुणे ऽश्रूसगोत्रिणः विदधीरन वान
मन्त्रेगरुहाहोवाजेपीसपुमस्यन्त इत्यनेकार्थ्य निमेजस्यो शेषंस्तूगमे उक्तंच विरा
होन्मवयस्तादावारब्धे सूतके यदि सोगेनन्कमकुर्वीत तत्र न दानादिकं पर्वशेति श्रम
दारंभेन स्वेनोयज्ञोद्वाहनचौलमौञ्जिकमहः स्वगैरदिकविविष्णु श्रुत्वा विस्तृनदि
नस्वेवनः मध्यमतः यज्ञोद्वाहनचौलमौञ्जिकमहः स्वगैरिकविविष्णु श्रुत्वा त्रि
स्वितदिनात्स्वेवनः मध्यमतः यज्ञोद्वाहनचौलमौञ्जिके विष्णुदिने भिति उक्तंच प
विशन्त्यहर्यत्नो विवाहे दशवासराः अर्द्धेह्न्येयनयनेनान्दीश्राद्धं विधीयते आरंभ
नाणे आरंभो वरणं यज्ञे संकल्पो व्रतसत्रयोः नान्दीश्राद्धं विवाहादौ श्राद्धे पाकप
क्रिया नोश्राद्धं तु यद श्रौतेन्यकमर्थीति प्रांत लाभाभावे निशी मासिप्रतिपानकमंकं
लेजाः सव्यातिपानोकुर्वीत उप्यायावधि मेरुपस्मासपावा ५ गा॰ ह्लोविंषष्ठमं

मु॰
मा॰टी
५९

मुहूर्त्तेनमल्लेहाहहौसहजयोः स्वल्पा क्रियाहान्ततः ॥ २१ ॥ तयरश्चीनेत्यकेत्याहं शुधीतिह
ने शीतलाश्च शीतलेरकेषु ग्राम्रतिस्त्राने सीमासिंधुनिपाने सीमाश्रमिद्दाः सिंधुमे
नदी सिंधुर्नदीसमुद्रयोर्निपाताभिधानात् ॥ २१ ॥ तयरश्चीनेत्यकेत्याहं शुधीतिपदने मे
रतिपातः उक्तं च नेसव्यातीपाते श्रपसव्यमितिपात एककुलजयोस्त्रियोः कश्चिद्रोक्तर्य
किमवधि मंडपस्योत्थापनावधि यावन्मंडपोत्थापने स्नानं तावन्नकुर्यादित्यर्थः उक्तं
च दर्शश्राद्धे तयश्राद्धे शीतांशुः स्नानमेव च भावीनावीतिकरणेन नदीसीमानिपाते
मे सुनयद्व नित्यश्राद्धमधीतिं च स्नानेवर्ज्यं पितृर्गोरे जलेलेः संपीडनेन वक्रदुवेशं मंडपोत्था
पनावधि अथमंडपोत्थापने कदाकार्यमित्याह समबागाह्वोः इति शाखः पंचस्रगाः
सम तस्मिन्मिताह्वो दिनयोः पंचमेसनमेविषमेसमेषष्ठेदिनेसमेमिसमदिनेउद्वा
स्याः उक्तं च मंडपोत्थापनेकार्यं समेनदिवसे शुभेः षष्ठेचविषमेनेष्टे सप्तकार्यंवसमसप्त
अन्नालमभ्येगृहाद्योनकर्त्तव्यो सहजयोः एकमातृजयोः पुरुषयोः पुरुषस्त्रियोर्वा
त्वक्रियासमाने कर्म न कुर्यादित्यर्थः भिन्नमातृजयोर्नदोष इत्यर्थनः समेहे नश्यावान
एकमातृजयोरेकवत्सपुरुषेस्त्रियो नसमानक्रियाकुर्यान्मातृभेदे विपीयतइति समा

ते हि विनश्यन्ति यावत्सोमार्कं इत्यमरनीतिनः अथ गर्भाधाने वेणिकर्त्तव्ये हि त्रिणाह सम्यक्मध्यमांगुलि
पर्वणः मध्यमादेहेश्रमानेन मानेन मात्रांगुलमितीविज्ञेयमिति अथ कोष्ठे पंक्तिचित्यार्थ्या
यामविभज्य दशधा पुनः एकं द्वादशधा भागं कृत्वा तेषु कर्मगृहे देहलभ्यांगुलेनामज्ञानी
यात्स्त्यतन्तुः महामात्रांगुलिरिति मात्रांगुलिरिहोदिता आसनादीनि तैवकुर्या
न्मानांतरेणवा वेदिकादीनि निशि विकारग्रहादीनां विधिः पुनरिति अथ वरकरग्रहणस्य
होमकर्त्तव्यान् कन्यकन्यायाः पिता जानुहुतोकर्त्तव्यमस्तिनन्दकरणप्रमाणं किंनोक्तं सत्य
मल्पावकाशस्य लेकरमात्रमध्येगोक्रियते तथोक्तं देवयजनदीपिकायां स्वल्पावका
शानिलयेहोतेम्ना नमसा त्र्यदिति अथ नानाविधकर्मणोक्तं ग्रंकस्मिन्तत्रेकलं व्यामिन्या
ह यथागामिति यथाकर्मणः षट्त्रिंशदः रहेश्रेगश्रेगिनोस्वाभ्यादिनभेदकृत्वतत्रैकु
र्यात ग्रहाश्रिग्रहगभक्तेकर्मणिरिवेबलेनालोकेन विचारणीये तत्रविवाहविशेषमाह
विवाहतः विवाहदिनात्माकञ्चविनवाहि २ ६ ९ तृतीयषष्ठनवमेहि ग्रहंश्रेगविवाहो
त्रेनकुर्यात विवाहांगानियथा दलनकेदनैवेद्यव्यंजनमोदकानिव पवारमहयावे
हीकेकुमेवाणीकेनयति अथकर्मणामेवग्रहमवेशमाह लग्नादहि ९ दिनांतनः सममं

नी ० ४ ५ क ९ युग्मेर्षे न युग्ममे मास्यपि हायने शारमिता इर्षान्यसं स्ये स्थुष्या वैफामार्गसि
तेनगः श्रुतिपुगोद्वाहस्तैचित्राश्विनीत्यसैंश्वानवमंदिरे निषिद्धयस्मेवेशामगोसिरे ६८ ल
ग्नात विवाहतः सकाशात् अष्टिदिनानतः षोडशदिनमध्येसमसुनोयकेषुपसेषु समाः
समसंख्याकाः सप्तिः सप्तमः इषुपंचमः अंकोनवमः एषुप्रस्तेकदिवसेषु प्रयोर्षेषो
डशदिनाहर्षे अयुग्मस्तेविषमदिनेमास्यपिविषमेहायनेवर्षे विषमेवप्रवेशंप्रवेशमेत
गृहस्तुः एतदुक्तंभवति षोडशदिनमध्येसमादिषुदिनेषुकर्तव्यः षोडशदिनातिक्रमेः
समादिषुदिनेषुकर्तव्यः षोडशदिनातिक्रमेमासपर्यन्तेविषमदिवसेषुप्रवेशः का
र्यः मासमासातिक्रमेवर्षपर्यन्तेविषमेवर्षेकर्तव्यः नदाविषमसमासनियमोनास्ति
पंचमाब्दर्षात्परं विषमवर्षे नियमो नास्ति अथविलंबितं प्रवेशकास्मिन्मासे
पंचेकर्तव्यमाह वैफामार्गस्थिते वैवैशाखः फाफाल्गुनः मार्गमार्गशीर्षः एष
सितः शुक्लपक्षः तस्मिन् कैः श्रुतिपुगोद्वा हस्तैचित्राश्विनीत्यसैः श्रुतिपुगेष्व
वणपनिष्ठा उद्वा हस्ताणि विवाहनक्षत्राणि पूर्वोक्तानि चित्राश्विनीप्रसिद्धे ॥
इत्यर्थपुष्पः तेश्वानवमंदिरे नीशमंदिरं नवी ॥ ॥

तद्भगिन्याः पितृव्यस्य पितृभ्रातुः अस्तङ्गतो मत्यां एतदुक्तं भवति पित्रादीनां मृतानां
मध्ये अन्यतमस्मिन्नसति विवाहं न कुर्यादित्यर्थः तथाच वृद्धशौनकः वरवध्वोः पितामातापि
तृव्यश्च सहोदरः एतेषामतिकूलत्वे महाविघ्नं स्वयं भवेत् अन्यच्च पितामातामहश्चैव
माताचैव पितामही पितृव्यस्त्री सुतो भ्राता भगिनी वाविवाहिता एभिरेव विपन्नैश्च प्र
तिकूलं तु पैतृकं अन्यैरपि विनैककैर्विवाह वर्णनं तदुक्तं वदेदिति अथान्येषां मतमाह अन्ये
इति अन्ये बुधाः सान्वयजात्वयोरपि स्वकुलमन्यनाशोपि उद्वाहेन विदधुः तथाच भृगुः
वाग्दानानन्तरं पत्रकुलयोः कस्यचिन्मृतिः नरो द्वाहो नैव कार्यः स्वयत्न तत्पदोषत
इति अथ मेकले प्रवृत्तिमाह जनकोवास्मीति जनकश्चस्वैवावस्त्रीवस्वतश्चश्चन्यश्चश्चन्यः
कुलजः प्रतिकूलादिकारी एषामन्यतमो नाशः मरणमिति यावत् तस्मिन्सति अद्भा
द्वाहोद्वहं दत्तो न रे हेरेवास्मीति जनकश्चस्वैवावस्त्रीवस्वतश्चश्चन्यश्चश्चन्यः कुलजः प्रति
कूलाधिकारी एषामन्यतमो नाशः मरणमिति यावत् अथ मेकले प्रवृत्तिमाह जन
शो न्यायामे शशो न्यायाम्कचिन्मेकदे विद्यते बुधः इत्यस्याहारः एतदुक्तं भवति वरस्य व
धूवा पितृनाशे अब्दान्तरेवर्षान्तरे मातृनाशे अर्धान्तरे षण्मासान्तरे स्त्रीनाशे अर्धान्तरेवि

मासांतरे पतत द्वितीयादिविवाहेत्वेवं तथापुत्रत्वापोपपत्तेरेव योदशाब्दिकानां विरयत
स्याथः शन्यमध्ये भ्रातृविशेषमाह भ्रातृश्चात्मनवद्धयोनि समयेपित्रोर्मृतेस्मेशायेनान्येषां
मतिकूलमासमपिविरुद्धाराज्ञामपि आलपां १२३ ४ अतनत्स्त्रिक्रियानभिभवेनोदीमाले
नाचरेनाकुर्यात्सातिरिक्तसामगलमतिव्याप्युद्भवेनिस्रुपे १० भ्रातृनांशापुत्रवत् पुत्रत्वाशो
कुवनत्वेवं सार्धमासांतरे कर्तव्यामित्यर्थः तथाचस्मृतिसारावल्यां पित्र्यद्वन्द्वमहाशो
वेतन्दर्शमानवेवव मासत्रयं तु भार्यायायास्तदर्धं भ्रातृपुत्रयोः अन्येषांतु सपिण्डानांमाशो
वेमासमेमिते तदानशांतिकेकृत्वा ततोलग्नं विधीयत इति स्मृतेनरेखुके संकटेसंम
तुमासेषा तत्कल्केन योगिना शांतिकृत्वागृहेशस्यकन्यानाअशुभमावहेत् शुक्लाशीति
केयस्तु निषेधमतिदारुणं तत्करोति शुभं वर्गाद्दियमसमृथपदेयह इति स्मातिष्ठकाश
मतिकूलेपि कर्तव्यो विवाहोमासमंतरात् शांतिविधायगांदत्वावाग्दानादि वरेत्तुनः
इत्येतन्मात्रापाकन्यायांपित्रोर्मरणेपि तद्येमतिकूलेपि मतिकूलाभावमाह भयइत्या
दि भयेदुर्भिक्षराजभये इति स्मृतेश्च अतिकालेपित्रोर्मातापित्रोः स्मृतेः मेशायेमतिस्रुते
घोमात्वपितृभ्यामन्येषांमृतानांमतिकूलेनास्ति तथाचोक्तं ज्योतिःसागरे दुर्भिक्षेरा

हूर्त्तगोचरपित्रोर्वा मरणे संशये मोढायामपि कन्यायां नान्यकूले प्रतीक्षते इति विशे
षेनरमाह आमयविविरकाभ्यङ्गनानामपि प्रतिकूले कालेऽस्ति आमयो रोगो दीर्घरोगीति या
वत् आरागतहूरसमीपयोर्निपमरः छुप्तामपि म्ननानां प्रतिकूले कालेऽस्ति तथा चोक्ते
म्लनेन रे दीर्घरोगाभिभूतस्य दूरदेशास्थितस्य च उदासवर्तिनस्त्रैव प्रतिकूले कालेन वि
घतेति अथाभ्यानादिषु शास्त्रार्थमाह आतर्थादिति तर्पस्तन्तर्षः पुरुषः मूलपुरुषा
द्भवर्थः अर्थः तेमर्थादे कृत्यमल्लस्नानस्य क्रियापान अभिभवेत्प्रभावे प्रतिकूलविल्का
रणोत्तरातक्रियायामकृतायां नान्दीमुखेना वरेत् यत्तत्त्वगोत्रविषये तथा मेधा
तिथिः मन्त्रकर्मण्यपनिह्नृतव्यवरेन्नाभ्युदयक्रिया आवर्त्यैतन्तः पुस्तिपंच मेत शुभे
भवेदिति नोक्तुर्यादिति ज्वरितस्य मंगले नोक्तुर्यात् तथा च गर्गः ज्वरस्यात्यात्तेप
स्य षड्भेतस्य न कारयेत् दोषनिर्गमनात्पञ्चात्स्नस्योपर्धमसमाचरेत् इति अत्री
ति अतिव्याख्यङ्गेकस्याचितकुलतस्य शरीरे अतिदारुणान्ज्वरोत्पल्लानि स्वयेनोक्त
र्यात् प्रतिकूले भीत्यारोगः पापाज्वरोव्याधिर्विकारोरुङ्‌ःआमामयः इत्यादिवा भट्टेज्वर
पर्यायनामानि तथा च गर्गः केचिद्दत्तुर्गसेष्याप्यकदाचिद्दारुणोज्वरः तावन्मंगल

203

कार्यं च न कार्यमिति श्रुयं विद्यापीति ॥ अथ मलमासके दैवमतिदृष्टि सूतके कर्माहं तामाह
वेन्यान्सूतके मृतके सर्वं समये नारब्धकार्येषु यः कूष्माण्डीहुतहोमेनाशिजननाशौचे के
चित्कारयेत् सिद्धेजनेन शुभेहितं हस्तिवोर्ध्वं गोतमीदत्तिणेजातं वारम्भेषु वतः कश्चिदि
तमेजं केनो समीन्यादिषु ८१ उक्तं सर्वं समये यज्ञोद्वाहने चौलमौलिक मित्यत्रोक्ते
सर्वकाले अनारब्धकार्यं मलिके मौण्यमनारब्धे मलिमकदैवमासेमलिककूष्माण्डीहो
तहोमः कूष्माण्डिभिर्घृतं वा देवहेडनमित्यादिभिः तिसृभिर्ऋग्भिः हुतहोमः कूष्माण्डीहो
तहोमः तेन जननाशौचे प्राप्तेन जन्मदप्राप्यापि कर्मप्रारब्धेन कूष्माण्डीहुतहो
मेनाशौचे सदत्तिणं कृत्वा कर्मकर्त्तव्यमित्यर्थः तदुक्तं स्मृत्यन्तरे सेकं देवसमनुष्या
तेसूतके समयपाने कूष्माण्डीभिर्हुते कृत्वा गोवर्त्तापयश्चिनो हुतोयन यनोद्वा
हूयतिष्ठादिकमाचरेदिति स्मृत्यन्तरे अनारब्धविषयस्य कूष्माण्डैर्न हूयात्कृतं
गोदयात्र्वगव्याशीततः श्रुत्यन्तिस्सृतकी अथ सिद्धेयज्ञोसतिसेयालनिषेधमा
ह सिद्धसिद्धवाद्यौर्ध्व्यः तस्मिन्सति पुत्रे भंनियव्यानि दिक्षेविहिते स्यात् इदं तत्स
वेमेवमर्पचिते तथा च कालनिर्णये शान्तिकपौष्टिकयात्रास्ति प्राद्वाहएवंके

९२

204

न कुर्यात्सर्वमांगल्यं सिंहस्थे च बृहस्पतौ इति तथा च माण्डव्यः दृष्टास्ते च चैत्रादिसिंहक
गत्वाऽस्तकमेव अमानि शुभकर्माणि न कुर्यात्सिंहगे गुराविति ॥ अथ सिंहकेऽपवादमाह
हरिलवोर्ध्वमिति क्वचित्संकटे देशकालभयादौ सिंहेज्येऽपि हरिलवादूर्ध्वं सिंहांशादूर्ध्वं गौ
तम्याः दक्षिणतः भागीरथ्याः उत्तरतः शुभं कर्म हितं स्यात् तथा च ज्योतिर्निबन्धे सिंहगु
रौ सिंहनवांशकोर्ध्वं गोदावरीदक्षिणकूलजातैः उद्वाहकालात्ययदोषभीतैः कार्यो वि
वाहश्च्यवनोऽब्रवीति तथा च गर्गः भागीरथ्युत्तरतीरे गोदावर्याश्च दक्षिणे हृतोद्वाहादि
कर्माणि सिंहस्थेऽपि न दुष्यन्तीति अर्थात् गोदावर्याः उत्तरे भागीरथ्याः दक्षिणे एवं द्वयो
र्गोदाजाह्नव्योर्मध्ये सिंहकेऽपि शुभं नाचरेदिति सिद्धं तथा च वसिष्ठः गोदावर्युत्तरे तीरे
भागीरथ्याश्च दक्षिणे विवाहादि न कुर्वीत न सिंहस्थे च वाक्पताविति अत्रापि सिंहके
ऽपवादमाह कृनेति असत्भीत्यादिषु रजोभयादिषु सन्नस्थेनः गोदाजाह्नव्योर्मध्ये हरि
लवादूर्ध्वं सिंहेज्ये सति अजे मेषे रवेस्थे इति शुभमाचरेत् अन्ये रन्येन तु विवाहादि विष
ये असत्भीत्यादिषु रजोभयादिषु सन्नस्थेनः गोदाजाह्नव्योर्मध्ये हरिलवादूर्ध्वं सिंहेज्ये स
ति अजे मेषे रवेस्थे इति शुभमाचरेत् अन्ये रन्येन तु विवाहादि विषये असत्भीत्यादिषु

नपदेलत्पते नयावद्यौनकः मेषवृश्चिकमकरे सिंहस्थेवलग्ने पातित विवेव ग्रहः पतित
प्रमसोसावधुत्सावसपदेयेनेति वनवधप्लक्षमीनगतेसूर्ये मतिवैवेकर्णेद्वइति ग्रंथकृत्ताश्च
नवाक्षे अनिमिषविमर्थोकार्यमिति नयावन्मौनिपटले जन्मभाद्रपदे सिंहेनीवेवाश्व
चतुरोगुरौ मीनेवेधः शुभः पौष्णे चैत्रे मीनगते रवौ वदन्ति इति ग्रन्थान्तरादि विधिस्त्वन्यादिश
इनेजन्मेपितन्यदेसर्वेशुभमाधारणे नयावद्यौनकः सिंहस्थे देवगुरौ मेषस्थे पदिश्चवे
त्सहसौरवः पंगलकार्यं कुर्यादिति नारदपराशरो वदन्ति इति ग्रन्थान्तरादिविधिस्त्वन्यत्रा
दिशाप्तेनवृहस्पतिः मंगलशुक्रादौ वक्रे नराभावाद्यति संकेहंसेये ग्रहनामराशि जन्म
राशेनिर्णयमाह देशग्रामगृहंनवव्यावहारतिर्यन्ते पुत्रानेम सौम्ये वाका किंणवर्गस्म
गेपुन भूमेलकेनाम मे जन्मसंप्रश्नोक्त पुरुषयोर्नन्नमतेमेकस्यचेन नानेअहि
मितो विलोक्यवत पोनामर्हेपोर्मेलकः ८८ देशः प्रसिद्धः ग्रामाप्रसिद्धः गृहं प्रसि
द्धं नरः प्रसिद्धः इत्यादि पुनामभेनामराशिमध्यान स्थान एतत्कर्म भवति देशग्राम गृ
हेषु सर्वेषां च मर्थंजन्मवेदापवलोकनायथं व्यवहारतिर्यग्वहारः सन्नप्रसिद्धे दानवला
पुरुषादि यपुत्रंद्वलायथं मनोमंत्रमेलनार्थं वंद्वलायथं च सेवाराजादिसेवानव

मेलापकेऽथ कार्याकिणीकाकिन्यवलोकनार्थं वर्गस्तथाथ्यं मेषादेर्ग्रामे चेद्बलाधं
पुनर्भूमेलके पुनर्भूमेलनाय नामराशिरवलोकनीयाऽन्यथा । पत्नः प्रश्नोत्तत्र विवे
ह्याद्योजन्मर्क्षं जन्मराशिप्रधानत्वात् न यावज्ज्यातिनिर्बंधे देशग्रामगृहेयुद्धे सेवका
यां व्यवहारके नामराशेः प्रधानत्वे जन्मराशिं न चिंतयेदिति अन्यत्रैककाकिन्यां वर्गमेः
ह्रोचदाने सूते ज्वरोदये मंत्रे पुनर्भूवरणे नामराशेः प्रधानत्वेति विवाहे सर्वमांगल्ये यात्र
त्रादौ ग्रहगोचरे जन्मराशेः प्रधानत्वे नामराशिं न चिंतयेदिति अथ वधूवरयोर्मध्ये
एकस्य जन्मर्क्षं ज्ञातं नैकस्य न ज्ञातं तदा शुद्धिमेलकादिकं कथमवलोकनीयमित्यत्रा
ह वधूपुरुषयोरिति वधूपुरुषयोर्मध्ये चेद्यदि एकस्य जन्मर्क्षं ज्ञातं एकस्य न ज्ञातं तर्हि
त्रतः ज्ञातात् जन्मर्क्षादेकस्य शुद्धिर्गुणादिशुद्धिं विलोकनीयं वधूवरयोः नामर्क्षेण प
लको वर्णावश्यादिकः सर्वोऽपि विलोक्यः अर्थात् द्वयोरपि ज्ञाने नामर्क्षादेव मेलवे
विलोक्यं तथा वश्यादि प्रश्नः विवाहघटने चेद्वरस्य जन्मर्क्षं नामभाविनि पत्नः वि
जन्मन ज्ञायते यदेति अथ मेलापकार्थं नाम्नेऽनक्षत्रज्ञानमाह मेनामादि मवर्णनां
करुणा कन्यादि वर्णानां च नाम्नां चत्र राशी वा चोऽर्कभिधावाक्षे स्वनामांतिके आभे
मा

नद्दह्लेजनर्भसम्लेपद्दस्थवेयेनगंगेद्दग्रामलयाभिषेकक्षियैंज्याशानेभूपके
नामादिम्मवर्णेनामायत्तं नस्मात् श्रवकद्दंशानपद्दक्रेयमाद्दवेचोलापदेमाठे
न्यादयः श्लोकानिबद्धानस्माद्यकाडेननवंतेयं नयथाद्दंडमणीतिनाम्ना: अघिवे
कारान्तहवेचोलादृत्यादिनाश्रयिनीनवंनत्रयथमसूत्राणादिवननेयदृत्यर्थः नव
वर्णोपिकार्या नमननावनेयोनेयोनाम्नोगवेद्दाने वक्रेवकद्दलेभोशोनन्नाङीकेस्वि
ग्रिभादिति नत्राङीसम्यार्थः पदानाम्नोलवंगवेद्दानेनदाग्निग्रिभानक्षनिकानत्रा
नाङीविलोकेतिकेस्विदृक्रे केस्विदिति नमनमग्रारो नस्मादस्त्यादिविकेषुस्तामि
तिन्यायेननाथवलोकनेवहूसेमतास्मितिभावः अथनामादेयोगास्तेस्मतिकिंकनेव
मितियेवायामाह पूज्यादिवर्णादिति पुनिपुक्रेवेरेपुक्रावेरेपक्षस्मादिकेनामादे
पुक्रावेरेसतिआदिवर्णेभ्यथमवर्णोइंतेयं यथापक्षन्नेनाभ्त्रिमथमवर्णाः मनाचा
यः पकारः नस्माद्रेत्तेयामित्यर्थः पियवनवाश्त्यादौपिकारयवग्राह्याः द्रुपदइत्यादौड
रयवग्राह्यः इत्यादि नथावस्यांशास्य मेयागेनरजेनाश्रितेयनआदिनामानरमिति
यथ्रवकदृत्तवक्रेनामायत्ताभावेसतिकिंकिन्नव्यमित्याशंकायामाह वर्वानत्यावत्रय

सोषसौ इति अन्नावकरसु वक इति इसौ वर्णौ त्वौ समहशौ तौ यौ बकारस्थाने वकारः
रस्थाने बकार इत्यर्थः तथा वशसौ वर्णौ त्वौ तथा बलसौ अनादारणं शिवशक्तिना
मनि अन्नवकरस्वके प्राकारस्याभावात् सकाराणी कारादि इत्येयमिति भावः एवमेव शसौ
यालषौ परस्परसवर्णौ ज्ञानानाभेदे तथा बहुत्र शाखे लषौ शसौ बवौ चैव त्याविनियर
रमिति अन्यच्च तथोक्ताः इत्यवर्णानामादौ मेलितेन तदि वेदवंतिनदातेयागतद्धलय
क्रमसिति वक्रे शब्दपदं वल्ये क्रत्वा शावस्य बहूनि नामानि सत्यकस्य ग्राम्नो भवति यमित्या
तथा माह यदभिधानादाद्यस्य नामानि सर्वमिति यस्यशभिधानानामानि बाह्याभवंति अस्यां
मेव ग्राह्यं वे नाम सर्वाण्ये तथा बहुत्र शाखे बहूनि यस्य नामानि तत्र स्यात् कथं वन तस्य
ग्राह्यं वे नाम सर्वाण्ये स्वर विशारदेति अथ जन्मनक्षत्रे यत् यत् शक्तेनामाह आद्यामिति त
त्र स्वरशाखे बहूनि यस्य नामानि तत्र स्यात् कथं वन तस्य प्रसिद्धं वे नाम सर्वाण्ये स्वरवि
शारदेति लद्ध्यत्वे पुरुष विवाहे जन्मर्भ जन्मनक्षत्रे अमले निर्गुण जगः तथा पद स्वदे
परवेषने गेहे कहहकरणप्रवेशने तथा ग्रामो ग्रामवास प्रवेशने त्यादाभिषेको नानौ भि
लषिः सभिद्धा मोनौ सभिद्धा अन्नाशने नवान्नप्राशने भूषणे भूषणधारणे यथा समा

यस्मिन्नक्षत्रे शुभदे जनुः तथा च ज्योतिःप्रकाशे जन्मभे कृत्तिकायामिषेचने भूषणेन
गेहकर्मणि प्राशिपयत्नभृगिमौ निषेधने सुविवाहउदितं शुभं बुधैः राजमार्त्तण्डे च जन्मभ
येदयात्रदे गर्भाहमेन तथा मेवलोजन्ममासौ प्रिज क्षमे च न याथीति नारदः यहवयने
लाब्रमाप्राने चौपनायने शुभदं जन्मनक्षत्रं अन्यकर्मणीति इति सुहूर्त्तकन्तमुहूर्त्ते
नेंदुटीकायां मार्त्तण्डवल्लभायां विवाहप्रकरणे ॥ अथ याम्यायने हि केनाह अथायन
वादिदारसमये दायायकाले पदेहदः प्राग्निफ्र वशाक्रसखभस्त्वगेज्ञेर्व्यो त्रलग्राणायोः जी
हर्कक्रुजेः स्वनर्धि ५ ३ ६ ॥ १० गुरु ९ केंद्रस्थे १४ ० १० तनस्लेगतेः स्वोच्चेहदेगतेः परेरू
ये ३६ ॥ १० विज्ञा २ या १ शुक्रा बुधेः ८४ लग्ने याम्यायने च हस्मिंश्च येदारकाले अवादिका
ने वलयां कर्माने न वेदारकालः परेशावार्धदायायकाले यन विभागे काले अवादि तथा
चहृत्रयाते अयाम्यायने दारकाले विधेयं केचित्सोक्तेन च दायायकाले तथा च कान्या
नगरहे श्रावसयाम्यायने दारकाले दायायकाले पक्षे मासिति यत्नज्ञाप्यकारैरेव व्यव
पिते अप्राल्मनो दारकाले प्राल्मनो दायायकाले पाक्षमिति स्वानि शुक्लेन दारस्याग्नि
विनाबहूदेशोऽहृष्यते तथाहि क्रमदारोने वर्तिहोमान्तराम भ्याग्निनाविना तिष्ठन्नवे

र्वं शर इति एवं पूर्वाद्यौ वर्णादिके अभिप्रायः इदानीं वर्णानां परत्वेन भूप्लवनमाह ॥ सौम्या
प्लवभूतले विप्रस्य वृद्धिप्रादिको प्राग्विले नान्येषां नियमो ज्ञायत निर्दिष्टाः कुर्यात् इदं
निकृतं सप्तमप्तनकृतो नुगतोन्यथमनो वर्णांशिव पूर्वा मश्रुत्वहि गानमाह शोभहृ
शल्पस्पर्धीमेध्यातः ८० सौम्यादि भुञ्जनानिहिदि कलस्थानि प्रवृतेषप्ययः नवनत्तलेवत
क्षिन्निप्रादिको ब्राह्मणादिकः गृहं विप्रस्य येन कुर्यात् एतदुक्तं भवति ब्राह्मणाः उत्त
रप्लवभूतले क्षत्रियस्तु प्राक्प्लवे वैश्यो दक्षिणाप्लवे शूद्रः पश्चिमप्लवे गृहं विप्र
येत एवं वर्णापरत्वेन भूप्लवनमुक्त्वा ब्राह्मणस्य विशेषः प्रमाह सर्वेषां विलेश्वति स
र्वो ब्राह्मणः सर्विले सर्वप्लवे गृहं विप्रस्य येन तथा च भृगुः उदगादिप्लवमिष्टं वि
प्रादिनां प्रदक्षिणेनैव विप्रः सर्वत्र वसेद् वर्णानामथ शेषमन्येषामिति अथ एतानन्तरम
ह एवेति निर्विलाः सर्ववर्णाः कुत्र गृहं कुर्युः तत्र कुत्र यत्र भविष्यन् अतः कारण
विशेषस्यात सप्तमर्थः यस्याभूमौ अग्रेतः कराणाभाशल्यस्यात तत्रैव गृहं कर्तव्यम्
नार्थः तथा च वास्तुशास्त्रे मनसश्चक्षुषोर्यत्र सन्तोषो जायते भुवि तस्यां कार्यं गृहं
गृहं सर्वैरिति गर्गादिसंमतं इति अथ शल्यज्ञानं वाह नाह सप्तपञ्चेत्यादि सप्तम

कृतः अत्र गृहे कर्तव्यमित्यादि ग्रहमध्ये खनकर्त्तव्याज्ञात चेद्यदि प्रश्नतः वर्णाद्विवर्णो
मः स्यात् वर्णानां मध्ये माद्यो येऽयः स्यात् अकचटतपयशानां अन्यतमाद्योऽङ्कः स्यु
त्तदा शल्यं तद्दिग्गाते तत्स्ववर्गस्य दिग्गाते शल्यं स्वधीमादिशेत् शल्यमत्रास्ति [illegible] कथयो
न्यर्थः एतदुक्तं भवति स्वरसंमिश्रितां भूमिं दक्षिणोत्तररेखाभिः समन्ततो नवधा कृत्वा
कोष्ठान्तरैः अकचटतपयशवर्गाभिः क्रमेणोक्तस्य पूर्वादिदिक्षु शल्यमादिशेत अक
रे मध्यनाराचरे मन्तिपूर्वस्यां शल्यमादिशेत् ककारे आग्नेय्यां चकारे दक्षिणस्यां इत्या
द्यादिक्षु अर्धैर्भिन्नैरादिशेत् न पुनर्दृश्यते स्थिभिन्नैर्मध्यानां मध्यकोष्ठ आदिशेत
दृश्यानां अपाणामव्यगाणां अन्यतमे मध्यनाराचरे मन्ति मध्ये शल्यमादिशेदित्यर्थः
तथा चोक्तं ज्योतिर्निबन्धे प्रश्नेऽपि देवतां पृष्ट्वा वचनं स्थाप्य मन्त्रे प्रश्नेन ज्ञाततः शल्याश
ल्यं सम्यग्विचार्यते अकचटतपयशाः पयावर्णाः पूर्वादि मध्यान्ता शल्यकाः क्रमात्
न्येषु शल्यं गृहे निवसतो नाशः इति तदेव स्पष्टं तत्रैवोक्तं प्रपञ्चो यदि प्रमाणान्तरशल्ये
तदा भवेत् सार्धहस्तप्रमाणेन नृकपालं सर्वनृकृत आग्नेय्यां दिशि यदि प्रश्नेन वर
शल्यकरस्थो राजदण्डो भवेत् तत्र भयमेव निवर्तते २ याम्यायां दिशि प्रश्नेन कपाल

नामर्क्षात् नामराशेः सकाशात् हि २ सुतौ ५ क ४ हि १० एवं गैला ग्रामः शुभस्यात् अन्
यकृ विपरीतो ग्रामः अन्यथा स्यात् अशुभः स्यादित्यर्थः तदुक्तं ज्योतिः सागरे एकभसप्तं
ग्रामे वैरं हानिर्द्विद्वादशके नवाष्टद्वादशे योगाः शोभस्थाने सर्वे भवेदिति एवं ग्रामस्य शुभाशुभं
श्रुत्वा यवरत्नौ ग्रामे दिङ्नियममाह तत्कोणादिति तत्कोणेन तस्य ग्रामस्य कोणे श्वत्यभवा
रजकचर्मकारादीनां निवसतां वसतिं कुर्वतां शुभं स्यात् रजकचर्मकश्चैव नटो बुरुड
एवंच कैवर्तमेदभिल्लाश्च सप्तैते अन्त्यजाः स्मृताः इत्यादीनां ग्रामकोणे शुभं स्यात् इत्य
तत्कोणेषु निवसतां परेषां वर्णानां अन्येषां दोषाः स्युः सर्वस्थानेषु स्युरित्यर्थः तथा
वक्ष्यति निबंधे भवनपुरग्रामाणां कोणेषु निवसतां दोषाः श्वपचादयोऽन्त्यजा य
नेष्टं बहिर्विधेया स्युरिति एवं जातीनां शुभाशुभं तद्दिग्विभागमुक्त्वा राशिपरत्वेन दिक्क
स्पतिमाह कन्येति यस्य ग्रामस्य दिशः दक्षिणस्याः सकाशात् क्रमेण ग्रामस्य दिक्क
न्याकर्किधनुराद्याराशयो न वसति अन्येऽष्टदिक्षु नाम ये न वसति यतः तुल्ये भवति
भिन्नग्रामे न च भागमित्यल्पमध्यमागारं तेषां भागे कन्या भवति कन्याराशिना दक्षिण
भागे मध्ये न कार्यमित्यर्थः न ययवने कते कर्कः पश्चिमे धनुः वायव्ये तुला उत्तरे अश्वौ मेषः

214

सृ·
मा·टी
९२

ऐशान्यां वृषः कुंभः पूर्वे वृश्चिकः आग्नेये [illegible] मीनः भवति अन्ये च धनमिथुनसिंहमक
गमध्यभागेन वर्त्तन्ते एवं राशिपद्यवेलं दिद्रिः यम स्वरूके दानीं वर्गपरत्वे डिढि यमसाह
अष्टेति ईदृक्क्रमः स्वकाष्ठान् अष्टास्वदिक्षु अपन्यलोष्टौ वर्गा अकचटतपयशा इति
नेष्यमिद्धाः आन्तस्थितो वलवेतः लोरिस्तुतः श्लोकेनाख्यः अष्टावसमखाः स्वपंचम
पताखिग्रः स्ववर्गान्मपुरूष्टः काकिणिकागनेभिः यः स्मायस्याधिकाः सोऽर्थदः एवेन
नकुकपोतकस्ववणाः स्याद्रः कडलिक्कृकाकाधापाहृतशेषाणि नात्रमदिग्वर्गयोः
शुभाविमतः ८६ यतद्रक्षे भवति अथा इ ई उ ऊ ऋ रन्यादिको लोड पूर्वस्तरो वर्गः पूर्वस्यां
ली काटि ५ आग्नेय्यां चादिको ५ दिक्षणस्यां वली टादिको ५ नैऋत्यां तादिकः ५ पश्चि
मायां पादिको ५ वायव्यां यादिकः ५ उत्तरस्यां शादिकः ५ ईशान्यां अथ मर्थः स्वन
मादिमावनात् वर्गत्रानाम स्वस्थाने स्वस्वकार्यमितिभावः यतः स्वस्वस्थाने प्राणिनो बल
वंतः इति लोके प्रसिद्धिः किलक्षणा वर्गाः स्वर्वस्मपरताः सोऽपाः पंचमाः परावैरिणो पेव
तेनया यथा अवर्गस्य पंचमस्तवर्गः सोस्य वैरी कवर्गस्य पंचमः पवर्गः सोस्य वैरी एवं स
वेषां वर्गाणां वर्णानां च वैरिणो ज्ञातव्याः । वेरमेदिस्वामिवशत्वेन नडक्रैभूपालवं

मे वर्गं ग्रामस्तास्त्रमाजातेरसिद्धास्वमध्यमपञ्चकाः इमे गौण एवं तत्रैषां स्ववर्गान्त्यत्वमोरि
तस्माद्वैरिवर्गस्यादिशिष्टेन कार्यं तृतीयः अर्थात्मध्यमपञ्चमे तत्रापि वादि स्ववर्गास्तत्र
भेदैरिवर्गास्तत्रमध्यमपितिसुष्यातेयं एवं स्ववर्गग्रामवर्गयोर्मिश्रवाविनमवलोकनात्रमः
कर्तव्य इति सिद्धं अत्र गान्धारवादिनिवर्गे वादिनि यो गान्धारवादिनि वृषभवत् यतश्च केन्याति
साधारे केचिदाहुः एवं गांधारस्य स्थाने ऋषभं ग्रहणमिति अत्र वर्गः वादिने काकलीक
स्यादि द्विश्रुति स्ववर्गः ग्रामवर्गी वमानि कर्तव्यं स्वद्विश्रुतिगान्धारनः कार्यः मिथः स्त
पुक् अन्यवर्गपुक्कार्यः गजेन्द्रशिखिहंसः शोभितः सन् काकलीकाश्च इमाः व
कलिकाः यस्याश्चकाः खोयेदोधनदानाय एवं ग्रामादिस्थिति एवमुक्तेदानीं निर्माणे
यतनग्रामस्ते ज्ञाता दीनां समेन तनः वेदमाहोपनीतेन गंधर्वाणां स्वरसवैरिसकथान त
वहर्णारस्तेन सृष्टमेव वर्णानां स्वरगाथान् हृदार्थेनाह श्वेतेति श्वेतरक्तकपीतकृष्णस्वस्व
विग्रनः आत्मनायाभ्यासात् वर्णानां स्वभावः शोभनाः षड्जः श्वेतवर्णः [illegible]
णस्य आरक्तवर्णस्थानेत्रियस्य पीतवर्णस्थावेशस्य कृष्णवर्णस्थापरस्य शोभनानां
अन्यान्मिश्रजातीनां मिश्राः शोभना तथा च वसिष्ठः श्वेताशस्तादिनेद्याणारकाः

३.
मारी
६८

216

मिश्रं हीभक्षो विचित्रो पीनाव शरद्याणोह्रस्वान्येषांत्वमिश्रितेनेति एवंवर्णमहत्केवलीरसमा
स्वादयेति स्वादमधुरावस्थायाज्ञलाणस्यशोभना कटुर्मधीतरसावस्थिपस्य तिक्तक
वरसावैषयस्य काषायार्शीनकोवर्णाश्वेदस्यशोभनेति अर्थान्मिश्रा[illegible]मिश्रर
तथाचनारदः मधुरंकटुकंतीक्ष्णंकषायमम्लरसाःक्रमात एवंरसानुक्रमागंधाना
हूनेति हूतगंधाश्चान्नलाणस्युः शोणितगंधाश्चाम्लगंधास्तविपस्य अन्नगंधावैस्यस्य मी
नगंधामयस्यापाशूद्रस्य मिश्राणोमिश्रगंधाश्चभेत्पर्येमिश्रं तथाचोक्तंकारिकायां
हूतान्हगान्नमध्यानांगंधाश्च क्रमशोभवेदिति नानाग्रेषुरसगंधानोनानात्वेत्तां
कल्पनोग्राह्ये तथाचनारदः मधुपेयाश्चपिशितगंधवर्णानुहूर्वके मधुरंकटुव
तिक्तंकषायमम्लरसाःक्रमात् पेयगंधाकषायगंधा अन्नस्नगामे तथाचकारिका
यां हूतान्हगान्नमध्यानांगंधाश्चक्रमशोभवेदिति नानाग्रेषुरसगंधानांनाना
तद्विकल्पनीग्राह्ये तथाचनारदः मधुपेयाश्चपिशितगंधवर्णानुहूर्वकं मधुरंक
टुकंतिक्तंकषायाम्लरसाः क्रमात पेयगंधाकषायगंधाश्चन्नस्नगामे तथाचकारि
को हूतान्हगान्नमध्यानांगंधाश्चक्रमशोभवेत मधुरास्थान्कषायासाकटुकावा

२१७

न्यान्यैर्विभिः शार्दूलविक्रीडितेनाह यामार्द्धं कुलिकं दिनार्द्धमथवा वैधृतं दलं पातिपवि
वैधृतिपातसंक्रमणगोडानमेकार्गले कृष्णान्तेगतवासरे दिने रवि शशिकोर्योः समनेष
ह्नोरात्रि दिनार्द्धकेभयादिनेषिद्धानेतन्यात्रिवम् १ मासापेतलिसंभवेग्रहणभेवेडाशुभं डः
जन्मेहप्रदैवं भवस्यपापयुगिनेषष्ठंतांशांविवर्द्धं वर्जभम् ३ नाध्यापिकमासकोपतिषुविम्म
वगेडान्तिषुश्रेकार्योकरमलं १।२।५।७।१।६।६ एवं घटिकामानोविधि व्याख्यायतेः १ लग्ना
कपापग्रवर्गमस्युभेवेद्वद्य पापिहृके जन्मेषुच्यसितास्वमंगशुभिनोः क्रूरोद्दरोकन्द्रेऽगम
हेगोचरसंभवंग्रहजनितमोताइवंसत्रकेद्वाष्यिह्नाविमलोविधंमपिचव्यापिंष्युभेसंमुजेन
माहोदिके शुभे शुभकर्माणि सम्यजेत् इत्येतिमश्लोकेनान्वयः यामार्द्धं कुलिकोवसमा
लत्ताण दिनार्द्धं नामपत्रतिथिः सूर्योदयात् षष्टिघटिकाभवतिमेवान्यास्मिन् दिनेह।
पतेसादिनार्द्धः अवमः अभिद्धः पातितंमागलं परिघयोग स्वार्द्धं विविधं दशावरस्प
लागाणा वैधृतिर्योगः पातोव्यतीपातः संक्रमणसूर्यादीनां राशिसंक्रमणं सर्वेषांग्रहा।
णांसंक्रमणेन्यान्यघटिकाग्रेवक्ष्यमाणाः गडान्तेत्रिविधं वक्ष्यमाणं एकार्गलो वक्ष्यमा।
णः कृष्णान्तेगतवासरे कृष्णचतुर्दशादित्रितिपदंतं वेदरससंख्यानात् केचिन्नहाट

गं४ ४

रेऽमार्थं दिनत्रयं केचनोक्तं कृष्णेवोक्तं विकं केचित् नेत्रमग्रमेऽपि चान्योऽपि गीतः कस्माने
वर्त्तदिनमिति रविमार्गिकान्योऽसमन्ते सूर्यचन्द्रमसोः कोऽपि मासे पापिनि गम्य तथापि
मावलोकनेकस्मिन् दिने कर्त्तव्यमिन्यथैव स्यानि ललितो होमे पापग्रहहोमे गतिदिनाद्ध्के
नाड्गमाङ्द्व उक्तं ग्रथानरे मूलः कालोनिवमतिमहानि स्यापोचदिने दलेपस्मात् दश
वेदशापरतस्मात् दृश्योनिवचनानीति तथादिनेपित्रोः मातापिनाचपिन वीतयोः
दिनेस्याद्दिनमित्यर्थः जन्मन्यात्मके मासे तजस्वलानेमासाग्रेननिसमये जनिरु
त्रः नक्षत्रेमभ्रत्रापत्येवंविधं मासाग्रेसप्रभृति जन्ममासजन्मानि पितन्मनतत्त्वादि ग्रह
ग्रहणनवत्रे वेशपुण्यवस्यमाणे उक्तलोकमेहृनोवचस्यमाणेस्म स्पष्टवन्नेभवस्य म
जानानापन्यस्य स्पष्टस्पष्टमासे पापयुगिनेच्छलानि पापः पापग्रहावचस्यमाणेत्तेः
मन्यतमस्यपुर्क हनग्रनीत पवांपुरस्थिते पतानि नानि विद्दवचं विद्दनेलवे वरु
णेलवाणे उनाख्योपिकमासकोऽप्यमासापिमासोवचस्यमाणेलवाणे पुनिपुविद्या
वगेङानिषुत्रो १ का ४ पो ५ क ४ महेन्द्र ६ सर्वचलिकाः विविक्तुमः व्याघातः शूल
ववज्रः गेडमसिद्धः शनिग्रलिगेडः पद्मयोगपुरुमणेङकार्याकरसर्वमेलोकाः एवं

२८

२

२१८

रेवक्ष्यमाणे ग्रहजनि प्रनोद्भवेसूतके ग्रहोग्रहणे अग्निजेन्म प्रांतीमरणे एभ्यः उद्भूतेसूतकं ग्रहणसूतकं जन्मसूतकं४

रिकाः मघामञ्जरिकाः तथया विष्कंभेतिवः व्याघातेश्वेकतव शूलेपूर्वाः पंचवज्रे
काः नवगंडेरसाः षट् अतिगंडेऽष्टतवः षट्च्युति भानोर्वि व्याघातेशतीः भानोश्चत्विका
नीनवक्ष्याणेति व्याघातस्तीवक्ष्यमाणलक्षणः लेनायेदकयापवर्गोकजन्मवेवक्ष्यमाणे
शुभेवेद्वक्ष्यमाणगोचरप्रकरणेवेधे दशाविशुद्धेजातकपाण्डुगर्भे जन्मेशोक्तमिता
जन्मेशोपाधिपालभी ईश्योगरुः मितः शुक्रः एवाश्वस्तमाने रविलग्नाकिरणेनेश्रा
शिनोः करोद्भवोकर्त्री श्रेगेलग्ने प्राशिवेदः तयोः करोद्भवोकरग्रहजनिता कर्त्ते
वक्ष्यमाणलक्षणे रिहेगोचरसंभवे गोचरेदृष्टग्रहाधिकौ सूतकसूतकमिति तेषु
ग्रहणसूतकेवक्ष्यमाणे दुश्चिह्नानिकार्याऽरंभसमयेत्वत् दुर्वचनश्रवणादीनि मनो
वैभंग श्वेतः करणस्यश्रमवर्जने व्याधिर्जवरकमपि रोगः पामान्तरोव्याधि विकारोऽङ्गः
त्वमाममयमितिनामभेदः जोतस्यमंगलेनकुर्याद्विन्यर्थः तथावोकेज्योतिः प्रकाशे
जन्माधिपविल ग्रहावेदभागेवमेविणे विशंपितेनन्ममासोजन्मभेजन्मवामराः
र्तिमितेमनोभंगः तथमासाधिमाकौ सूतजातकयोस्तुवसूतकेग्रहणस्यव तथोप
त्रजोमानः पित्रोः चयद्विनतथा गर्भांतेत्रिनदेकालाः मेधिर्भस्पतिर्येसूतनोः कोतिया

...मनो पानो वेष्टितः पाशैर्माहेके भानोः संक्रान्तिभोग [illegible] पाहं पापकः [illegible]
...नेभोगपेमगाह [illegible] [illegible] पापेविहे [illegible] [illegible]
...लग्रशोरिपुकन्तु गः नक्मनोडः [illegible] [illegible] [illegible]
...लग्रे शकाष्टमे पापवोमेध्यांनग्रेलोलेडःकुलवो पाकः [illegible]
...होड्वाः [illegible] [illegible]
...गहिताः [illegible] [illegible]
...केकः [illegible] इति [illegible]
...नाहेनार [illegible] ॥१॥२॥३॥४॥५॥६॥ [illegible]
...गोत्सवस ॥१॥२॥२२॥२४॥२५ [illegible]
...तिथिमादौ [illegible]
...विभादि [illegible] एतद्
...भवति [illegible]
...योः [illegible]

नान्तिकमार्गाणि नोत्कुर्यात् यथुउग्रशास्त्र्यानाद्वैकेन त्र्याद्विसत्त्वायेन कुर्यादित्यर्थः उ
व विचन्त्यै वममेति निस्सुवल्नेन्यात्स्वमेसूर्यमाकुलेवादसमर्थं निस्तुरणमेकेनः
न्याहाहरणे रेतः पंवरशैवलतृंणाश्रन्यात्कालानियानीतुष्ये सत्कालाकाल्लविदेशवुपेनिग
तावेकोनविंशत्कं भावेति रेवतवष्ट्रमे कथशामोहनिर्याणलक्षकोपादयवव पति
शस्त्रविनैयानृतत्त्रारेकविंशकः यनेषिद्धुरुममेनेशकुर्यात्कर्मनशोभने रहनाय
षैः माथ्यचनात्मिद्धिमुपेतिनिवेति सन्यानपिरायान् सुग्रेसेगतेतावदसाम्मि सुयायिम
ग्रंथेमामासादीनां संतालोकसिद्धान्तेयाशतिलन्यायुनकक्षिर्निहं ष्टां सत्त्वाईनाह
सत्त्वोपनेति मामाश्चेत्राशयः कनवालसेनाशयः सुयनेपवायने दर्शनान
वानः सर्वाशयः योगाविक्रमाशयः निषयः पतिपदाशयः भान्तस्विन्यादीनि
न्यादीनांकरणराशिभावादीनांसिद्धाभिधाः श्रामानाक्षिद्धामसीनख्याः नथाहरा
स्मन् ग्रंथेकुरविन कुत्रविन्युनककिर्वंतेनेसानस्यहूरानारिनस्यस्यतिन्याप्रयेस्मरा।
नायेतिनदोषः इतिसोकसहनेमानैर्दशीकायोमानैरुवतव्यभायान्यान्यप्रकारणि
ध्यमायारक्षविवलरादीन्तत्त्वरेवताहनेकेनाह सभिन्नकरणोमवीणिशाद्वैलवि

॰तितानि भेषादस्रयमाग्निकेन्दुगौरीशाः सोऽदितिर्वागिरः सर्पाः कव्यभुजो भगोऽर्यमा
र्कत्वष्टृसमीरं क्रमात इंद्राग्नीश्च मित्र इंद्रनिर्ऋतीनीरं च विश्वे विधिर्वैकुंठो वसवपाशभृन्नै
कचरणाहिर्बुध्नपूषाह्वयाः ६ अश्विन्याः सकाशात्क्रमशो भेशा बुधैः प्रोक्ता अस्यार्थः
भानां नक्षत्राणां ईशाः स्वामिनः दस्रोऽश्विन्याः यमो भरण्याः अग्निः कृत्तिकायाः को
ऽस्या रोहिण्याः इंदुर्मृगशिरसि शिवो महादेव आर्द्रायाः अदितिः पुनर्वसोः अंगिराः गुरुः
पुष्यस्य पन्नगाः सर्पाः अश्लेषायाः कव्यभुजः पितरो मघायाः भगः पूर्वफाल्गुन्याः अर्यमा
र्को हस्तस्य त्वष्टा चित्रायाः समीरो वायुः स्वात्याः इंद्राग्नी देवताद्वयं विशाखायाः मित्रो
ऽनुराधायाः इंद्रो ज्येष्ठायाः निर्ऋतिः राक्षसो मूलस्य नीरं जलं पूर्वाषाढायाः विश्वेदे
वा उत्तराषाढायाः विधिर्ब्रह्मा अभिजित वैकुंठो विष्णुः श्रवणस्य वसवो धनिष्ठायाः पा
शी वरुणः शततारकायाः अजैकचरणः पूर्वभाद्रपदायाः अहिर्बुध्न्यः उत्तरभा
द्रपदायाः पूषा रेवत्याः देवताप्रयोजनेन तत्ताराणां शांतिकादौ यजनार्थं अथ न
क्षत्राणां स्थिरचरादिसंज्ञामाह ध्रुवाख्यमुत्तरपुष्यरोहिणी स्थिरं मघोग्रपूर्वाभयाम्यमेकरौद्र
चराण्युपादिति पुनर्वस्वानीलरात्र्याख्या चला हस्ताश्विभिजिदीश्वभे लघु तथातिमैत्रमैत्रानि

223

मेदुनाष्टेमेदुमेत्र मदिग्रभविशेषमिश्रेवसाधारणे ॥ ७ ॥ ब्राह्मेरोहिणी किंस्वस्तोणञ्चास्यै श्रु
त्रस्पुकतिस्मृतामन्त्रणामसमाहाराः श्रुत्वं तेनपुकपुके अवेश्वराभितिरुत्थाभिधाने म
नीहैः स्वनमित्यत्त्वयः श्रवणमवेमयायाम्य मेपर्वोशयमयाभरणीलिपेल्लके कात्रे
रग्रेकरेवोक्तम श्रवणत्रयादिलिपुनास्वाती श्रवणपतिहाशलतारका अदितिः
पुनर्वसुः धनिः साहित्यस्वतीत्रयाणामवलाचाक्ता श्रवणत्रयादि पंचकं चाणामवल
मात्काभिमत्यर्थः दस्त्राकांभिजिद्दीप्यमे दस्त्रोश्विनी अर्कोहस्तः अभिजिद्दस्यमाण
लक्षणः ३ मेगग्रुत्स्तस्यमेपुष्य ३ तिवक्तव्यपलक्षणयाविप्रयोक्ते मैत्रेलिमेदुनाष्टे मे
त्रचन्द्राधाश्रेतिमेरेवती ३ इन्दुमेगाः नाष्टेविशाः पलवक्तव्यपेमेदुत्तयामैत्रे अग्निभविशे प्रोक्ते ४
अग्निभकृत्तिका विशाखाविशाखापनद्दे मिश्रेसाधारणेवप्रोक्ते मूलार्द्रादित्यशेवेवसाक
णमदस्तीत्वाणमनीहे ७ स्वर्नेमेसानत्वामिहावर्तिनहस्यपः कार्याहि सोमिहदये स्वर्याया :
स्थिरवेवलोग्रामिलिनाः दिग्गोमरुद्रोकृणे लीलाहदकयधारराहश्विविलिनः पापानुपक्ते
पुनः ८ मूलमसिद्धे शंकरस्तेषा। ३ द्दोम्पेषा शिवमूर्ते पलववव्यपेरास्तणे अहः ३
हेनीतणे वोक्ते ३ हपपुअवादिमेतेपुमेतानत्स्येकार्ये सुपियः पंडिताः श्रावयंति किम

यं संसिद्धये एतद्‌ग्रहे भवति स्थिरमनल त्रेपुष्यं सेभयं तिक्षादिकं च चरे वृश्चिमित्यादि कर्मं
कुर्वन्तीति स्वभावं ग्रहस्वभावार्थं सत्राह्नयकरणं कालबलं वेषनार्थं अथ पुष्यमघानक्षत्रं पीडा
महीपि स्थिता विसेना: सौम्यपापनेत्र ग्रहनार्थं नाह सर्वोपाद्यन्त्यादि सूर्यो ध्रुवः चंद्रश्च
लः भौमस्तूग्रः बुधो मिश्रितो मिश्रः गुरुः क्षिप्रः शुक्रो मृदुः शनिर्दारुणः अथ पापसौ
म्यान् ग्रहानाह सौम्याविसौम्येतुः क्रूरा कृष्णपक्षे चन्द्रपततयं ये ते सौम्याः अर्कः सूर्यः
यमः शनिः आरो भौमः राहुः शिखी केतुः एते सौम्येद्धाद्ययः पापाः क्रूराः तेः
पापैर्युक्तो बुधः पापः स्यात् अन्येत्वमानकौ तमे सौम्याः इन्दुकार्कि भौमाः क्रमशः पापः सौ
म्यापित पाल: राहुकेतु पापनरो पापाः पापयुक्त स्वयेति अर्थादन्ये सौम्याः एषां च
योजनेकस्मै म्यकर्मः साधने अथ पुष्यमघान नक्षत्रसमानना यालिकातिम्हने नान्
नव त्रयोत्रिंशत्कार्ये म्यायकान हृन्नेनकेनाह अंशः स्फुः क्षिप्रसापलिशपिनगोत्र सुविशे
षेति तिक्तोदेवाग्निनिशा बलात्रापिनलाथीशापमाहोमयः रात्रेः स्फुः स्फुटं हृत्वयोजवर
णोतं वाश्विनोः तोरितिशीवोविस्वारितात्र पालिपि १५ लवा: कर्मयुभोक्तेस्फुटम् ६
एते सौम्यस्फुविमस्यातिपिलवाः पंचदशशम्हतो: शिवादयः स्फुः प्रथमः शिवः दि

त्रीभागेतु भवेत्कन्यातृतीयभागेपुरुषोभवेत् २ मेषस्यप्रथमेभागेद्रेक्काणो।
पुरुषोभवेत् क्रोधनोरक्तनेत्रश्चकुठारवरोद्यतकरः द्वितीयभागेसयानी।
नारीभवतिनिश्चितं रक्ताम्बरीरक्तमाल्याशितवलीलोहिताकृतिः तृ।
तीयेपुरुषः क्रूरोनिर्भयश्चातिदुर्मतिः कपिलोदारुणश्चैवरक्तवस्त्रोचवि
वर्जितः ३ वृषस्यप्रथमेभागेभवेन्नारीपतिव्रता रक्तोदरीदग्धपटा।
स्वल्पकेशीपिपवरा ४ द्वितीयभागेपुरुषः क्षुत्कालः सर्वकर्मसु ऋद्र।
क्षायोमुखपादस्तृतीयेपुरुषोमहान् ५ द्रेक्काणेप्रथमेदेहेनारीभव।
तिसुन्दरी द्वितीयेपुरुषः शूरोधनुर्विद्याकलतत्परः ८ तृतीयेपुरुषोथ।
नौपण्डितोवलसंयुतः गायनेवपिसंयुक्तः कृषिकर्मणितत्परः ९ क।
र्कटः प्रथमेभागेनारीहस्तिनिवहं माल्यंमूकश्चदेहेपुरुषोगजाननेम।

हान् ८ द्वितीयेद्रेक्कीनारीतृतीयेपुरुषोभवेत् ग्रनमित्रः सुरूपश्चनौ-
काचाभिन्ननत्रः ९ पुरुषः प्रथमेसिंहेमालेजंतुकरूपके द्वितीयेपुरु-
षोधन्वीस्त्रनामः स्वरूपकः १० तृतीयेपुरुषोजातोग्रन्थ्नाम्नास्तिकः परः
कन्यायाः प्रथमेनारीद्वितीयेलेखकः पुमान् ११ तृतीयेद्रेस्त्रीनारीउ-
त्रायौनाईश्यामला हास्यामृपुरुषास्तुमालौलन्नाम्नौतनितिवर्जिता १२ प्र-
थमेपुरुषश्चैवतुलायांतुलधारकः तुष्यितंकिल्बिनश्चैवद्वितीयेपुरु-
षोभवेत् १३ तृतीयेपुरुषोधन्वीदीर्घोदीर्घःमृगवस्त्रतः स्थानच्युतभवे
ज्ञारीवृश्चिकप्रथमेतथा १४ द्वितीयेचभवेन्नारीस्वालंकांक्षेलिसर्वदा तृती-
येभल्लकश्चैवचैचलः पुरुषोमहान् १५ धनुषः प्रथमेधन्वीपुरुषोजायते
सदा स्वरूपागौरवर्णाचद्वितीयेद्रेस्त्रीभवेत् १६ तृतीयेपुरुषःस्वरो

226

घातवृत्त्यन्तेपातपरिघवैधृतयः एतेयोगानशुभाइत्यर्थः अर्थात्अन्येशुभाः तत्रके
श्चायतौइंभगानारीविष्कुंभेचेद्गजस्वलः वैधृतौव्यतिगंडेचशूलेनशूलेचतौभवेत् ग
ज्ञवपुंश्चलीनारीआयातेवान्मघातिनी इन्द्रवैवैधृतौभोक्तापातेचपतिघातिनी प
रिघेमृतवंध्याचवैधृतेपतिमारिणी योगाः शुभावहान्येनायथानाम्नाफलमदाइति
वारफलमाह पापवाराइतिसौरिंगारकेपमाराः पापाः तेभ्योन्येशुभाः अथान्ये
शुभाः उक्तेचकारिकायां आदित्येविधवानारीसोमेचैवसुलक्षणा अंगारेस्यामृतौ
बुधेकन्याप्रसूर्भवेत् गुर्वितोपुत्रवार्तेचब्रह्मकेन्यापुत्रवतीभवेत् शनौतुपुंश्चलीनारी
यमनैविडंबुयाइति तथाचनारदः सोमोपतिव्रतातरुःस्त्रीशुक्रिणोभोगभागिनी प
तिमियाह्नेशुभागोमूर्धवारादिषुक्रमात् इतिकारिकावचनेसोमवारफलेस्यत्प
तिनारदवचनेपतिव्रतेति एवंद्वयोर्विरोधेसत्यजेति कस्यपत्तेसोमवारवि
ये पतिव्रतेतिसुलक्षणमविरुद्धं इतिव्यवस्थापनीयं अतोमार्तंडवचनेपापवारा इ
तदतिमशास्त्रान्तरेफलमाह त्रिकाभाकोडपधया इतित्रिकास्यवशीलवमोवतंड
ः अमाअमावास्यायां उक्तेमार्तंडवचनेपापवारा ...यि अर्को

रश्मी द्वादश्यां श्यामोर्कः श्रुपवान्नर्कं मेघाद्वादशाद्वाब्दकाः मेघपापि द्वादशी
वति तिथिर्देवनाम्नमालार्थी निधिपा सुलभं बोधयानं विश्ववश्यार्थाः श्रष्टग्रह
। धर्मोमसिद्धाः एताः सप्तलिखयः नश्रुर्भः श्रयाहस्याः शुभाः १ऋच आयत्तौ सप्त
नारीम तिथन्ययमखलाः द्विती यायां भाग्यवतीन्न तिथ्यां यान्सुलानिखिना चतुष्ट्यां
भवानारी पंचम्यां धनदायिनी षष्ठ्यां चक्रे शुभाङ्गा नीस सप्तम्यां धनवर्द्धिनी अष्टम्यां
त्सी नारी नवम्यां पापवर्द्धिनी दशम्यां पतिकृन्नारी एकादश्यां सुलानिखिना द्वाद
श्यां भगानारी त्रयोदश्यां हि रोगदा चतुर्दश्यां पुंश्चली स्यात् पौर्णमास्यां पतिव्रता
परिभवान्नजायते श्रीः स्यात्पुनिकाक्रवेश्मनि स्थानफलमाह परमहकुपदेशुने
परगरहे भवेद्गरहारम्यनकुपदे कुत्सितस्थाने पतेज्ञमनिचे अर्थान्स्यकुभे १ऋच
देवस्थाने पितृस्थाने निधस्थाने न्यवेश्मनि पुत्रवन्याः फलं न स्यात् मार्गे वेत्रालं
श्मनीति देवस्थाने देवालये पितृस्थाने यमस्थाने नृपस्थाने कुत्सितस्थाने श्म
नवेश्मभर्ने गरहारम्यनगृहे श्रन्यन्न्नगमे ननुश्रयश्लोकेवहहके श्वशुकपं परगर
हकुपदेशुन्येवोक्रेमन्ये यन्स्थानदयमकेन्नाम्निनेव सर्वशाकेकके शपीपिहिते नय

228

कर्मस्थाने स्थितः सौरि शत्रुस्थाने कलानिधिः द्वितीये सप्तमे चैव समायातार
येनशिशुः ४० लग्नेभास्करसुतश्चनिधने चेद्धमासयदि नीचस्थो यदा जीवः।
मृत्यातियममेद्विं ४१ होरायाः नवमः सूर्यः सप्तमे च धनेश्वरः एकादशे मृतः
शुक्रो मासमेकं न जीवति ४२ लग्नश्चेद्धानिकृन्नौ सौम्यसुहृद्दशोस्थितः न
त्रस्थानस्थितश्चेच्छोमासमेकं न जीवति ४३ लग्नं सौम्यानिकृन्नावष्टमस्थो
यदा पापी भवेन्मध्ये यदा जीवो जीवनं तस्य निष्फलं ४४ शशिगोहस्थितश्चे
द्बोभास्करोपि यदा भवेत मार्कण्डेयसमो पि सात्मा समेकं न जीवति ४५
अष्टमस्थो यदा पापः सौम्यसुहृद्दशोस्थितः नदा मृत्युं नैदेवदेवतानसमो
यदि ४६ षष्ठाष्टमगतश्चेद्बोरविजः सप्तमे स्थितः पितृमातृविनाशी स्यात्मा
समेकं न जीवति ४७ शुभलग्ने यदा जातः अष्टमे च निशाकरः धनेस्थस्य वे।

पुत्रो द्विमासेरष्टमे म्रियते ४८ लग्नस्थानपि विलग्नस्थाः सूर्यशुक्रशनैश्चरा
द्वादशस्थो गुरुश्चैव वर्षं च मासेन जीवति ४९ इति प्रजापतिदासकृते पंचस्वरा
लिनिर्णये शिशुरिष्टो नाम प्रथमो ऽध्यायः शिशुरिष्टं कृतं पूर्वं मातृरिष्टं तथो
च्ये दिवा शुक्रोर्कयोर्माता रात्रौ माता च चंद्रमा १ प्रसवे च दिवाभागे शुक्रो वा
पापसंयुते अष्टमे वा पापरसे रहे माता च म्रियते ध्रुवं २ शक्रगेहस्थितः शुक्रः।
पापैर्वाप्यवलोकितो शुभग्रहैः प्रपश्यंति विशेषं भवेत्तदा ३ प्रसवे वा निशा।
मे चंद्रः पापगृहे स्थितः माता च म्रियते तस्य यदि पापैः समीक्षितः ४ अथवा
वा क्षीणचंद्रश्च पापाः पश्यंति सर्वथा शुभग्रहा न पश्यंति माता च म्रियते तदा
सोमसिंहे तैन्निधनाविगतस्य चंद्रो भौमस्य स्वमस्थमे भवेत् तस्य मातृविनाशः।
स्यात् यदि पापैः समन्वितः ६ चंद्रादष्टमगो भौमः पापद्रष्ट्या क्रूरवीक्षितो मात

230

निकाहविलीनौ बलात्सौम्यनगतेनरः भवात्मनोभग्रगृहे केंद्रस्थविवर्नि
तो विकलः एकस्थाननिवासीभवतिनरोभिन्नयोमेदे ११ ग्रामोपान्त
निवासीवक्रात्सौम्यमरिरे निबलः ऊनचाः क्रूरैस्तमेवीमिश्रेरात्मैनयो
भवति १२ पंचमभवनेस्मरहेहन्नाप्रथमेस्तनेदले ग्रहगृहेखलवकिरणो
गर्भस्रावैस्सदाक्रमते १४ रिपुभवनेरिपुदृष्टौनीचेवापंचमेस्थिते भौमे
हाहाकारकृतात्माभवतिनरः पुत्रशोकार्तः १५ सुतभवनगतोरिमे
रिपुस्थः सकलसुतान्विनिहंतिभानुसूनुः स्फुटतरकिरणोमहोबलस्थः
कथमपियच्छतिपुत्रमेकमग्रम् १६ केन्द्रोरुमोरुसकलरवलणामसुनले
यच्छतिसर्वदैवकामस्त्रिदोषज्वरशोषरोगानाजयमधः लीलानुः पुत्रभोपि
रविणासहितोमदेः शुक्रेणासहितोयदि एवदाविधयोयोपकसमुद्रमपि

धनलाभयुतस्ततनेववनोथधनोथवा भवेद्दर्पगतेसौम्यनृगणोहितः।
सकूते १ लक्ष्मीयुतस्त्रिलोतिनिगोयमान्योपिदः सदा सकलात्मयती।
मानोधनसेववनोगपतो २ विद्यान्वितपवोतिमेस्तौधनैर्धनवानपि रत्न।
नसंभवेत्कोयोर्हितोयेभगतेरत्न नपलतेहतश्रातऋङ्वेशसराशुवः
भवेतसहतेतौवेधनवानपितिर्यकः ८ लातकर्दुहकायो नवमानरिता।
नाथेशेषवेव्याधितयुतपलगततहड्ःसौतीचवेसेवान्दूलः नभवतिश
हेमयीद्रमुकोमनध्यो भवतिविकलमूर्तिःपुत्रपत्नीविहीनः कुण
तनुशतिहीनोत्स्नोनेत्रःकृचेलो भवतिनधनहीनः सत्वहीनोमिड्ःत्वी
सोमसिंहोने काष्ठेगात्रतणधनोलोलायभवनसेवयः नीचविवानुरक्त
सहीनोमेदधनश्चिने १ मत्स्यमोसधनोतिमेनलवचर्मास्थिविक्रयी चो।

१

232

लस्यमवेद्धानिःपिताचासौहिदेशकः ७ लग्नाच्चतुर्थगःपापोयदिस्याद्बल
वत्तरः तदामातृवधंकुर्याच्चन्द्राद्वैवविशेषतः ८ शनिर्भौमेनसंयोगेमध्येयदिति
ष्ठतिचेद्रमाः तदामातृवधोज्ञेयोभौमार्कौसंयुतौयदि ९ चन्द्रःपापसमा।
युक्तोलग्नात्केन्द्रगतोयदि तदामातृवधोज्ञेयःसमाहाज्ञाज्ञकेरपायः १० इति
श्री·पंच·मातृविघ्नामद्वितीयोध्यायः त्रिषष्ठेचगतेसूर्येसौरिभौमेत्रिकोणे।
यदि शुक्रगतौनेचालोकःसपिताज्ञायतेशिशुः १ द्विकेचपितास्थेवारा
शौशनैश्चरःपिता भ्राताद्विवाकरोराशौद्विसेचशनैश्चरः २ अष्टमस्योया।
दावेद्रोगयुक्ताद्द्वितीयगौ सौरिभौमान्वितेस्थितेपितृहासमवाप्यात ३
लग्नादष्टमगोभौमेद्वादशोवाद्वितीयगः पितृहानिर्भवेद्भिन्नशुभैर्यदिनदृ।
श्यते ४ अष्टमस्योपराभावलेन्ग्रैवेराऊसंयुतः पितावाम्रियतेनस्यत्रवे

वाश्रियतेमिसुः ५ मकमनेमोमसिहाने भोमेवांनियमेवेदुः यापठकोभ
वेयरि पितृत्वानीपयेत्तेवमानावृश्रियतेयुवे ६ देये कैसमेमभोमेनिय॰
नक्षेवसपंते पितृस्मेवदेनसपुभेपंदिनहुमपते ७ सूपांवसमसेमपापोपा।
तिभोमपप्रासियलो नेहापितृवयोनेपलपोमेयोपपाशृकि ८ ऊतेनमहि
नेभानुः पालिनापुरिवीत्तितः पालिनालेपुभेवापिऊतेनुपरिवीत्तितः
हपामिश्र्ववोमीनेपवृमिः मिहवेईमाः हाभ्यांवेवऊनेमेमिपितृहासम॰
वासपात ९ पंचमिर्मार्गवेपुभेवकिनान्वीयतेमिपुः पपहविशेर्षेणे।
भोमोपितृहासमवासपात ॥ इति पितृविद्योनामसप्ततीयोध्यायः ७
ग्रपपुद्धीताने मेषादिहाद्रशेरापौदेकायोनविनिर्दिशेव एकेनस॰
त्तभोगेनत्रितयंत्रितयंमवेत ग्रहिमयोनभागेनत्तानद्याः ग्रहपाद्विपः

षस्यमान्नेवा १६ स्वामी धनाधिनाशस्य यायौः सम्याविभूषिता सपुत्रा सुभगा कोनामि
भेमयमान्नेवा १७ दुष्टा स्त्रिरताकेशि धनधान्यस्थलीवृता दुःसेनानवती ज्येष्ठा नरत्ने
ष्यमान्नेवा १८ सेनानार्थसद्गुणैर्नीलस्य पुत्रान्वक्ते शामो चिनी स्वकर्मनिरता नित्यमूल
मयमानेवा १९ सच्छन्नपापदुःपुत्रा मा कि हिंमननतत्परा सन्तस्त्र्यसना सत्कालाय
मयमानेवा २० कार्याकार्येषु कुशला सदा धर्मानुवर्त्तिनी सुगाङ्क्षपाषागपवनी
वस्त्रभेमयमानेवा २१ पुत्रपौत्रान्विता भोगधनधान्यवती सती कुलानन्दो हि निमा
पाविस्त्रभेमयमानेवा २२ धनधान्यवती भोगपुत्रपौत्रसमन्विता: स्वकर्मनिरतासा
वित्रभेमयमानेवा २३ बहुपुत्रा धनवती स्वकर्मनिरता सती कुलानन्दो दिनीमा
पावारूपाभमयमानेवा २४ बधकी [illegible] बुद्धिहष्ठा नित्यं दुर्हनाकला शिल्पकार्ये
कुशला [illegible] जोभिभेमयमानेवा २५ श्रेष्ठा पुत्रवती मान्या [illegible] नायति प्रिया वेश
न्याथमेवन्याहिवुभेमयमानेवा २६ हृष्ठबनाथमेवनी पुत्रसौख्यार्थसंयुता विद्या
[illegible] मपन्नापोसभेमयमानेवा २७ ग्रन्थान्तरेफलमाह विवरमिति निषिधादीः
विवरंसपिः न [illegible] दुर्भगा [illegible] सिति रक्तफलमाह ग्रन्थान्तरेऽन्यथिका

मिति अरुणात्स्यात् अनकांशेन यत्नेच अधिकेयक्षनत्याणन्याधिकेनचलत् अत्रैव
नरुणात्स्याधिकेनमत् अनकाणनामयत्नर्गमार्कोनभवति अत्रैवके अल्पनगमेय
ोनन्यक्षुभे उक्तंच मध्यमाद्रौफलेस्त्रीणामल्पत्वेनसाधुता स्वभगापुत्रसंयुक्ता अल्प
ोणितयातेवे शशशोणितमेकाशेयद्दालकांशेनिभे पुत्रकेन्यान्यमस्ततीः स्यात्रीलेन
पात्सनमजाकर्ष्वे भ्रियतेमाचपिंगहूबस्तनमजा कर्मेच विधवानारीरजस्यैवविनि
हूँयात शोणितेविड्माचेनस्त्रीतांबाल्यशोणिता बलामध्यस्त्रवा स्यान्दुर्भगावहु
ोणितेनेति रक्तेरक्तेभवेत्पुत्रः कर्मेच स्तनपुत्रका पिङ्गलाचभवेद्धर्योचयोडु वेलियो
नक्षत्रैरिणीमोक्तास्वभगाकुंजवर्णिके सिंदूराभेभवेत्कन्यारजः शोणितलक्षण
मं कणफलमाह गताहेति गतानक्षत्रः गताहः गतायहूकरणानिबवयथेतानि
नामेति नशुभानिस्युः अर्थात्स्यानिशुभानि उक्तंच बवेपुष्पवतीनारीवंध्यावा
विधवाभवेत् बालवेपुत्रिणीनारी कौलवेस्वसदाभवेत् तैतिलेसंपत्नवती गरेनारीवि
नश्यति नहस्तजाबणिक संत्तेविद्यावंध्याधनोकिंना शकुनौचचतुष्पात्सेनारीवे
ध्यामायात नागेवरमनेरामा किंस्तुघ्ने विधवाभवेदिति अथोत्पातफले उत्पात

काकवंध्या

236

१

पोषयेत्त १८ क्रूरः स्वगणपापोभर्नोस्वक्षेत्रगेनोयदिस्था ताद्दोमतिनोरी।
नोमेदृश्यापोभवेज्जीवः १९ कामान्नोविधयत्फललग्नकरीणापदयेत्ता।
ल्लगेवस्वपास्वामिवपंकरोतिफलेशपापत्रयेवास्तगे तत्फः स्वमगतः
कषोतितिपवेगिहेतिरेतिवित्रिवे वोशलीगतविसमेवजफ्लेणापत्रपीवी
तिनः २० सवितासममभवनेसमयमोदाहुर्भगोहियंफल्ले मास्यति।
पापभवनेनीवेवापापसंरहः २१ इतिग्र॰ पंच॰ दुःस्वतानेनामपंचमोध्या
यः २ अथकेन्द्रादिस्वानेवानमाते इ भौमस्तेव्रगतेमदेवविलेस्तेशानेय
ः सपापेनयुतोवापिभगनकेरोभवेद्ध्रुवं १ शत्रुगेहयदासौतिःस्युक
शुक्रोविवीतितः एकपादकाक्ष्येरश्मिविभिः परिकीर्तितः २ शनि।
गेहेयदाराहुः पशीसिंहेभवेयदि शिवकेन्द्राख्येयोगपंचविमनाय।

रिकीर्त्तितः ३ सहस्थानगतो भौमः पापिताङ्गवीक्षिते चन्द्रक्षेत्रपति।
क्षेत्रोमतिभिः परिकीर्त्तितः ४ अष्टमस्थो यदा सोमो वक्रितो भवेद्यदि सि
रक्षेत्रात्ययोगोयं विलग्नात्परिकीर्त्तितः ५ पापग्रहयुतः सोमः शत्रुगेहव्य
वस्थितः शुभग्रहानपश्यंतिवत्सनाशोभवेध्रुवं ६ कर्कटस्थो यदा सौरि
पापित्रिकोभवेद्यदि शुभग्रहानपश्यंतिबंधोभवतिनामश्या ७ मंगल
स्थो यदा भानुः पापिशुक्रावलोकितः विशुगेही विशेषेण काणयोगो।
भवेध्रुवं ८ राहुणा च यदा मंदः पापदंशात्रुवीक्षितः महापातकयोगोयं
यदाकृतसमोभवेत् ९ पापग्रहयुतश्चंद्रोरविभौमावलोकितः सप्तमे।
क्षेत्रनीचगातिशुक्रोगवांचयी १० ससमतं पकवचयेष्वंतेयशास्ति
हेतिमर्वदा शूलयोगोभवेन्मनाशकार्यविचारणा ११ पापग्रहयुतः स्त

२३८

रैः शुक्राचार्यविवर्जितः पापिष्ठेऽक्रेतौ निधनमनाशुभसंस्थाने ११ पापग्रो

हेष्वराववृद्धेषु विभौ भावलोकितः अल्पायुर्जीवेत्क्रिमकुष्ठरोगाक्रान्तो व्ययी १२

मे रक्तर्गगृहे बालजेवेश्मरूपगतोपरि सप्तमो भरतस्याचापगुभिर्हन्ते नरः

लाङ्गुलोऽहेयदासौम्यः पाङ्गुगुल्कोनिरीक्षितः षष्ठाष्टमस्थितश्चेत्क्रोहमेतन्नलनं

कृभिः १३ सप्तस्थोपरिवासौमः शाङ्गगेहेऽक्षीक्षितः पापनापाकरोग्योगाद्रि

नकोनवर्गगः १४ शाङ्गस्थानस्थितो जीवो विलग्नेदेहत्र्येतनः पृषश्चाह्रहः

नीचयोगोगयरिवाक्रसमोभवेत् १५ इति श्रीपञ्चमासाकेरनाविष्ठयोगोनाम

षष्ठोऽध्यायः ६ चतुर्विंशतिवर्षार्द्धमातृराशिविचिन्तयेत् साधारणानजा

नेतिविषमेकादिनेध्रुवं १ बलाबलायस्तनवसेर्थःहतोनिर्णयःपुरा नष्टे

शेनवक्रेबेयस्मिंचिन्तायेन्मया २ नियतव्ययपञ्चानन्तर्भावाविष्टनिर्णी

यै गङ्गपदेशागमेवद्रुथ्यतेपिनचामया १ पंचोकेमयमदलाह्वदेवर्णच।
विमसेत् ग्रकल्लगरिवमत्यमेनेबालोहिदस्थाने ४ कारिहेमालिटेहणो
स्वणधोऽग्रणोसिनान् लिथेकवेकिक्रमणोवयचपेवविस्माशलः २ नद्यो
क्षाऽनणावर्णानामासैसेलितेनहि वेद्रवेलियदानेयागजउल्लेयथा।
कमे ९ यदिनालिभवेद्रणोःसेयोगात्ववलनणः शाल्वल्लरादिमोवर्णो
रूमकेबलपामले १ ग्रकाक्षडथमावाश्विनिहिनिमिलि ऊग्रहलद्य।
१७ गचेटयेपेदेसे वोचोछोदेवोलोहो ८ उरितिअभितिप्रोतसेध्यासेतद।
तेतरे नन्मकर्मवभ्रायानेपिडेछिद्देचलनसं ४ शनिवालस्वरादीनोसेतातरे
कलेवोक्रमल्लीउरितेविनयोनितेअभिनेलामपवच आभिनेसिहिमामो
तसेध्यास्लेमरणोफ्रवे ९ यचनामासस्थामेनतैरउरिनस्वरः नस्माद्दवे।

२४०

॥

त्रिज्ञानीयाद्दर्शोमासेसमेवेदृशः १ मासाद्वयेतिथ्यानवोरिक्तेचद्वादशोन्तरे प
वेकमेणदानत्वेवर्षभाग्ययेतम् २ कार्त्तिकांतेदिनेयात्येनवभागेयथातथा
मार्गेपौषेनयातेयमाघस्ववदिनत्रये ३ एवंकमेणदानत्वेवर्षद्वंद्वीयदाभवे
त् तिथिप्रतिपदादिस्यकृजादिवारनिर्णयः ४ वेदाभ्रद्वाजयातिकाशक्ता
वापियथाकमे कमेणएकाग्रदानत्वाग्राह्यश्चोक्तसमन्वयः ५ वेद्वाशैशय
मेरेयानवनागौ ० द्वितीयके तृतीयेचाग्निनवमे १ चतुर्थेवपुरुषस्यदाः ११
पंचोनतानेदेये १ १ कमेणपंचमेपिच इतिलिख्यकाः अस्त्वेमेषसिंहालि
१ ५ ८ स्त्री २ मिथुनर ५ कर्कयः ४ ३ कार्योचापर मीने ११ स्यादेस्त्वेनतुलाद्
यौः २ औस्त्वेमृगङ्कौभौ ११ वेरणी शात्रारवनिर्णयः स्ववाधः स्यापयेहाग
नायेर्यौयस्यनायकः पंचवालादिकावस्थानामायत्तवत्तन्नयाः १ आशोदा

वर्णस्वरचक्रम्

८१	८७	९३	९९	१०५
अ	इ	उ	ए	ओ
क	ख	ग	घ	च
छ	ज	झ	ट	ठ
ड	ढ	त	थ	द
ध	न	प	फ	ब
भ	म	य	र	ल
व	श	ष	स	ह
काल	कुमार	युवा	वृद्ध	मृत
उदित	भ्रमित	भ्रांत	सुख्या	अस्त
जन्म	कर्म	आधान	पिंड	छिद्र
नंदा	भद्रा	जया	रिक्ता	पूर्णा

संवत्सरचक्रम्

अ	इ	उ	ए	ओ	
प्रभव	विभव	शुक्ल	प्रमोद	प्रजापति	
अंगिरा	श्रीमुख	भावः	युवा	धाता	
ईश्वर	बहुधा	प्रमाथी	विक्रमः	वृषः	
चित्रभानु	सुभानु	तारणः	पार्थिवः	व्ययः	पु
सर्वजित्	सर्वधारी	विरोधी	विकृत	खरः	लो
नंदन	विजय	जय	मन्मथ	दुर्मुख	कृ
हेमलंब	विलंब	विकारी	शार्वरी	प्लवः	ला
शुभकृत्	शोभन	क्रोधी	विश्वावसु	पराभव	
प्लवंग	कीलक	सौम्य	साधारण	विरोधकृत्	
परिधावी	प्रमादी	आनंद	राक्षसः	नलः	
पिंगल	काल	सिद्धार्थी	रौद्र	दुर्मति	
दुंदुभी	रुधिरोद्गारी	रक्ताक्ष	क्रोधन	क्षयः	

अ	इ	उ	ए	ओ
कार्तिक दिन २९ मार्ग ३० पौष भाद्र	माघ १९ फाल्गुन चैत्र १५	चै० १५ वैशाख ३ ज्येष्ठ ३०	ज्येष्ठ १ आषाढ ३ श्रावण भा०	भाद्रपद दिन २९ आश्विन कार्तिक ३
नंदा १ ११ ६	भद्रा २।७।१२	जया ३ ८।१३	रिक्ता ४।९।१४	पूर्णा ५।१०।१५
१६	१७	१८	१९	२०
२१	२२	२३	२४	२५
२६	२७	२८	२९	३०
सू० मं	बु० चं	गुरु	शु०	शनि
१४ २९	१४ २७	१४ २७	१४ २७	१४ २७

वर्णस्वरचक्राधः संवत्सरचक्रं ज्ञेयम् संवत्सरचक्राधः इदं ज्ञेयं पत्रस्थ अनव काशात्वान्नाम् अत्र क्रोडीकृत्य लिखितानि एकैव कोष्ठानि मासं स्थानरोटयदि नादि १४।२४॥

लः क्रमात्सप्तवारेषु जाग्रतोपिच किंचिल्लाभकरोबालः क्रमात्स्वल्पसुलाभदः ११
सर्वसिद्धिप्रदास्तेषु वृद्धे हानिर्मृते तथः शाखाप्रदे विवादे च नष्टे द्वे हन्नाविते २२
बालस्वरो भवेद्युद्धे विवाहादिषु भेषुभः सर्वेषु शुभकार्येषु यात्राकाले विशे।
षतः २३ क्रमात्कुकर्तेसिद्धिं संग्रामे सन्ताने नये शुभाशुभेषु सर्वेषु संग्रये वा।
दिसायने सर्वसिद्धिप्रदास्तेषु याशायुद्धे विशेषतः २४ दाने देवार्चने दीक्षाया
छ मंत्रग्रहणे तथा वृद्धस्वरो भवेत्तेशो रसो भैषेतो न संशयः २५ विवाहादिषु भेस
र्वे संग्रामादिषु भेतथा न कर्तव्यस्त्रिभिः किंचिज्ञातेन स्वरसार्दने २६ तिथि
वारस्य नक्षत्रस्य वर्षामासस्य चैव च नहि नेत्रर्न येत्सर्वं हानिमृत्युकार्यतः २७
तिथिर्वारस्य नक्षत्रेषु वर्षामासस्य चैव च संध्यास्तेवनयेत्सर्वं तदाहानिर्मृते।
युवा २८ भुक्तिनेप्रामिनेवाविपत्तन्सर्वं यदाभवेत् तदाभीष्टमहालाभः से

पतिस्थितनिर्वृतिः २९ तिथिवारादिसंयोगेनशुभाधिकोशुभंभवेत् शुभं।
दोषबाहुल्येसाम्येमध्यफलंभवेत् ग्रहवारशुभैकैकस्थलस्वल्पतरादिकः
संध्यात्तवत्सरेचैत्याद्यास्माप्यासापितवत्सरे ३१ तस्मिन्वर्षेमतिर्हानिरसंततो।
घःपदेपदे यथावर्षोमासभागःक्रमलस्वल्पपंचके ३२ वत्सरैर्मासतिदृश
वत्सरेशारिनानिच उदितादित्रिभागेनफलंवाच्यंयथाक्रमा ३३ उदितादि।
त्रिकेचैत्यादन्योन्यंभागसंस्थिते तदाशुभंविजानीयान्मध्येसंध्यादिसंस्थि
ते ३४ ग्रस्तोनभागसंयुक्तेचैत्याल्लिदिनबंभवेत तदार्केषविजानीया।
उदितादित्र्यसमे ३५ वर्षोमासोदिनेचैवतिथिनक्षत्रवारकाः संध्यासेच।
यदासर्वेतदास्यादशुभंमहत् ३६ हानिःखेमहार्केषोधनताशस्याप।
ते मरणंवानपातादिनदिनेशायनेध्रुवे ३७ तस्मिन्दिनेचयोगेयोगानायनेशुभ

१२

244

घस्त्र ॥ समाप्त्यब्धभे वेदो गोऽब्धसके यादि दायकः ॥ ३८ ॥ अथ केन्द्रफलाकी रवि
शुंऽः ज्ञनः सौम्यः शनिर्नीरो वोडुतो ऽब्जगः ॥ इष्टाद्यो यस्य जन्मस्यात्तत्क्ष्माङ्गगा
येत्समाः ॥ ३९ ॥ केन्द्रोवपिपं राहोर्वत्सरे गणपेत्मनः ॥ शुभवर्षे शुभं वित्ते पापाख्ये पव
र्षेनयाशुभे ॥ ४० ॥ लाभोवित्ते योऽपेव स्यान्मरणं शाङ्कसंवर्धाः ॥ राहुकेहुवे समहा सौ।
ख्येऽः रवि भौमार्क केतवः ॥ ४१ ॥ जन्मकाले त्विह सौम्या पापो वत्स भवनो यदि ॥ किंचि
त्केशे न हानि प्रात्यस्मिन्वर्षे न संशयः ॥ ४२ ॥ दिनत्रयं विश्वाति ह्रस्वत्वदस्याभिः ग्रह
वर्षेन ॥ वर्षे घ्रणत्समाप्यनात्तच्चिकविधानतः ॥ ४३ ॥ वर्षोन्नरेकलानी यफ।
लेन हत्वकलायेन कार्त्तिकान्तेन चाहारितन्न्य मासे दिना वधिः ॥ दिनानि चैव
मासांश्च गतवर्षेभ्यो नयेत् ॥ ततः प्रभृतितद्वर्षकार्त्तिकान्तेन चाहृताः ॥ ४४ ॥ शुभा
शुभादिकं सर्वं जन्मवर्षादि चारयेत् ॥ अथ मृत्युनिर्णयः ॥ गणितान्निर्णयेद्वा।

धेनस्मात्सर्वे विपरीयते पंचभिक्षहनेपोधंरम्नेपोनचामख्या ७८ षट्
हे तानिषिग्रोक्तावाते याक्तसपंचभिः एकेदेयत्नहेयंवावासेविलियिसंग्रहे
नेरुपेवानहेयवामखेवा शुक्लकृष्णयोः वर्षनिर्णयमाह वर्षावासिस्त
स्रैवराकीकृतनिर्णयार्थयेत ६९ चतुर्दशिभिर्वर्णितसमाः शुक्लसमाप्ति
ते ७९ श्रायानेनवेरयानिस्वेकर्मणिपंचव सर्वोकव्यापितपिंडे हिदेग्र
णीयवस्थिता ७० षष्टिमेद्कजनेवर्षेतहृवनस्थानहिरूपे समस्तनेक्षेवचा
पिस्तम्भवतिनामख्या ७१ खनावाके स्नातस्वमवकृत्वापनाहावव
तानाहीरेवाय हासेवेलेनाकेभिज्ञाश्रावयपहेमादिवेकावेययाना थ
घवापापसेस्तुकेरघस्नूनेभेवेघरि नदास्त्मेवझनेदेवदेवनाजसमोयरि ।
खनावाके नीनिवुयुहस्मेगलवेगलेखिपादस्नानजहारश्राद्धसे शनि

246

मध्यविद्याविशारदः ईदृग्यातीभवेत्रिंशेशुक्रकोटीश्वरस्सदा १९ मकरे
प्रथमेभागेशुक्रोजायतेमहान् स्थूलदंतोतिदीर्घांगः क्रूरप्रियजनेरतः ।
प्रथमालंकारसंयुक्तोद्वितीयेंशेरतोभवेत् तृतीयेशुक्रयोधन्वीभवेत्स
लसत्वःसदा २१ कुंभस्यप्रथमेभागेशुक्रश्चःस्थूललेडकः स्थिरबुद्धिमा
नीलवर्णोद्वितीयेंशेरतीभवेत् २२ तृतीयेशुक्रश्चःश्वेतेनसकर्णोभवेत्सदा
मोमासीनेइकर्मावर्द्धेरनेमापणोवनः २३ शुक्रश्चःप्रथमेमीनेप्रियलो
कःसमवेदा द्वितीयेद्वेरतोगौरीरतृतीयेशुक्रश्चोभवेत् २४ शुक्रश्चःशुक्र
लेवेपरिपपनिसर्वथा नराश्चमोसेनानीयारस्मयाश्चरक्तोभवेत् २५ यो
षितलेवगतःशुक्रोवृथावापरिपश्यति नराकर्मोविनानीयारस्मया
शुक्रश्चोभवेत् २६ केन्द्रायांमरेहरेकुंभेवानायतेकोवित् शुभमेस्थनेल ।

247

ये क्लीबो भवति नान्यथा २० सौरिः षष्ठे च षष्ठे शुभयोगविवर्जिते बुधमं-
दृष्टे जातः क्लीबो भवति नान्यथा २१ मकरे लग्नगे यामि केन्द्रे वा शुभय-
स्थिते शनिः षष्ठे शुने वा षण्ढो भवति निश्चितं २२ लग्नस्थाने स्थिते पापे चवि
पापे वा पंचमे स्थिते नरा स्त्रीरूपकर्मे च योषित्स्त्रैयोषत्गुवीतिनो २३ नारीपु-
रुषयोर्मध्ये संक्लीबो भेदः प्रकीर्तितः इति षण्ढा पंच षण्ढीलाने नाम चतुर्थो-
ध्यायः ४ स्वातंत्र्यः स्वेमपापैर्विवर्जिते च यथाक्रमे १ धराष्टः नलग्न-
सिंहे चरकर्तितेलतेनवामपापैकरवियमस्वमागते १ सपापकेन्द्रके लग्ने-
स्थवामपापोपेरलाने भवेरतिनिश्चयात् २ द्वादशे पापे वृद्धिः पापोसत-
र्थोमध्रमरत्नवे दशमे कर्तेनवारे जातः परिकीर्तितः ३ गजमान्ते-
निर्जनोयतनपूर्णे श्रमानरत्नयतनम्रः कर्षवचेदनाशोरीयतेऽजमकरवोयवे

इपतिनाथरिवोयोभवेदिह नेहवतेयोज्ञातव्योनामभवैः कराधन मकैयत्र
त्रिमीनेचवृश्चिकोदन्तेष्वव कन्यामकरतुकेषुत लामीनांगनासृव वृश्चि
केचवरसिंहेचयत्नमकारकर्कगः मकरेवयत्नः कन्येच्छेरसिंहेचवृश्चिके मीने
चकर्केदेष्टकेमेषकन्यायत्नः २७ वृश्चिकेसिंहवततेयेनवृषकेयत्नः।
सदा तुलायांचयथावर्द्धनयेवमकरेपि कुंभेवृषेयथासिंहेमीनेचैवयथा
यत्नः मेषवृद्धिगतवर्गाणिमिथुनेनवनेत्रके २८ सर्वेवेदाद्यथाचैकाद्विषु।
स्यानेषुकीर्तिताः नेमीनागनवेयेस्मिन्ज्ञकीरुतपकीर्तिताः २९ यथा।
कोहृस्यनेमासेदिनेवर्षेतथैवच ग्रहाणांचबलंबुध्वाशुबोकेतुविनिर्दिशेत २२
सबलेचग्रहेपापेदिनमात्रेविधीयते मध्यबलेनयामासंवर्षैवतयावले २३
बलान्वितेशुभेचापिवर्षेविधीयतेयथानथा मध्यबलेनयामासंतीयोवैवत

२४०

यास्तिं २० पापग्रहस्थेतलग्ने रन्ध्रे वा राहुकेतवे नवांशे भेषमध्यगोच।
म्रनिश्चितं २१ लग्नस्थितिर्भे वेद्यापि लग्नेशकेंभवेयदि तस्यामासेवियातव्यं अग्र।
हाणांचवलावले २२ शुभहेशुभयुत्ते शुभस्थानेस्थितेपिच नवांवर्षे विना
नीयात्स्वामिनापरिहरयते २३ चलर्विंशतिवर्षाणि मध्ये घोतिशसंमते ज्यो।
तिर्विदस्तदाभध्ये वाहयेतिशुभःपुनः २४ नववेधाणि वर्षाणियावद्भूत्वेतिम्न।
मतः तावद्दिष्टं वियातव्यं गृहातिष्ठं नचान्यथा २५ शुभभेदंडसेयोगे लग्ने
पापयुतेयदि शुभग्रहाः प्रपश्यंति तवर्षाणि योजयेत् २६ लग्नोलग्नेशयुक्ते
वा केन्द्रे वा यदि भार्गवो तस्यापि च भवेत्पापं वर्षमासेन तत्ममते २७ एतत्क्रमे
मम ते शिष्यौ विशेषवसर्वदा प्रपश्यंति ष्टसंयोगस्य मेषां चमते स्थितः २८ चंद्र
सूर्यगृहे राहुः श्वेद्धस्तर्थगुले यदि सौरिभौमेत्रितने लग्नेयस्य मेकं न जीवति २९

त्रिविधः सत्र स्थान तु भावनारदः मेषाद्युपस्थे विशिष्टं शुभे श्रयमाने वामिति श्रुष
लग्नफलमाह पापग्रहलग्नमिति पापग्रहे लग्नगे न सन्स्थान दीर्घेह केपमाणः पापा
ग्रहै मेषमत्यत मस्यलग्नमिन्यर्थः पापग्रहे लग्नगाते मेषसिंहवृश्चिकमकरकुंभाः प
मानिलग्नानि तच्छुभानीत्यर्थः शुभोदन्यानि शुभानि कर्कलग्नेशुक्रपतेशुभे हस्प
रतेशुभे स्वामि वशात् लग्नस्वामिनोवस्यमाणाम उक्तं वक्ष्यमाणश्रीभूपतेर्नामेषहेष्ठ
कान्तवतीभवेत् हेहे कन्या सत्कलौ गौ मृताय न्याचकर्किणि सिंहे वेषव्यमामोति कन्यायां
सौभाग्यभवेत् तलापी बहुपुत्राढ्यादुष्टकर्मन्ताल्लिनी चापे पुत्रधनाढ्यास्यान्मकरे
धः खभागिनि सत्कुम्भजाववतीकुम्भे मीनेव्यात्पजाभवेत् नारीविष्ठ कुलीरवृषचापा
न्यपत्नपुत्रकन्याश्च तलाधर राशयः शुभदाश्चैव नारीणां शयमाने वश्ति शुक्राणि कर्क
लग्नसाहेषु वैहस्य सोमपापनवशाद्वाल स्थानेया श्यवस्थ फलमाह श्रुत्याज
त्वीनविज्ञावर्त्तति नसन्स्थान श्रुत्युग्याकं ज सेजीणे नीलेषभिरे विवेनामाव
तिः यसिहे रजिते एवंविधमवर्त्तवस्त्र नसन्स्थान नशुभस्यात् श्यत्नरटेशुभे पीते
शुभे उक्तंच शुभगास्त्रेनवस्त्राव रोगार्तोरक्तवासमा नीलोव्यपयानारीविधवासय

नेवा भोगिनी षीतवस्था वद्दलवस्था पतित्वला । उभंगा षीर्षेत्वस्था वस्नभगावा कवीभ

ति अत्रान्नरक्रमपिना ... रक्तोक्तमस्नदुहे विवाररांवे अकित्यकृतस्वहूर्तेमार्ते उली

कापांमानेतेरुवक्त्र भाषांमसपमानेवमकारस्तु अपमाधायाग्णानलग्नबलेस्या पशाहेनेवाह

धायसपुदूत्यजान्या हमविपुनरन्गांभाषाकोमूर्तनाथोक्रवैद्याशौक्र ला शस्वरविपानलव

मनुतन्यातनक्षौ सोम्याः केन्द्र त्रिकोणेष्ट्वि भवसहजेषु न्यावलाः अशास्त्राः सर्वे चेत

येत्स्यमकरणपति नाम्लहि शुभान्विहिता ॥ इति कायाधारणलग्नबलं । इह ब्रवस्वामी

गर्भधानादिकृतेषु योगा कुल्येन तद्वन्द्रं प्राणमादिपुनरन्ग न्यत्नजशीहि । सत्यंद्यादय

हमेषसिद्धे निषुषद्धे तनुलग्ने एतान्यतिषानेवं दृष्टजेति तथा भाषाकोत्यज किं

त्ताणोभाषाको मूर्तनाथो मूर्तीनाथाधपयो मूर्तनाथो तथायस्वकेगतत्स्यलग्न

नवांशेशान्यर्थः पुनः किंलताणेक्र वैद्याशौक्र सग्रहचंद्राणामन्यतमक्तौ तथाव

षीशतन्येयपत्रकृत्यापिलग्नपापग्रहनवांशेत्यज तथास्कृतिगतवेवेत्यज बलेश्यहमे

हत्यजेदित्यर्थः तथास्तनुतस्थानत्स्थोत्यज सत्यजेन्न गांशितत्वलग्राभ्यामषहमे

न्यात्तिः एतौतनुस्थौत्यज इत्यर्थः लग्नगावरमाह सौम्याउतिसौम्याः सौम्यग्रहाः कें

252

॥

...गालयज्ञफलं संसारपापानि विलीयन्ते नश्यन्ते मोक्षं ग्रहं ॥ यथोक्ता: श्रीभगवानुवाच
...श्रुत्वा देवा: यथोक्ता: ऋषि: षष्ठे भवप्रकारस्य सहजेनैव तो ये बहुप्रकारेषु स्वल्पेन: सो
...योनिपापग्रह: यथोक्ता: प्रभु: सर्वेषाञ्चैव योनि पतन शोकोक्के सर्वेषां गर्भाधानादिके
...प्रयोगेन मायारागेनात किंहृता मकर गर्भपाविनां समाहिशेषात् विशेषात् विदिता एव
...कृत्स्नं निपतितानां विशेषानन्तात्मा श्रीगर्भाधानेनपापाहननात् स्वस्ति पाण्डु.दू
...वक्ताससमर्दितविवरश्चाद्वनन्ताभिः सर्वेषां संमूर्च्छितेभ्यः कालिकानिहानिपर्व
...शुद्धो पाही सर्वकेङ्लपुविषमसलवगे लहुलैभों सननार्पिन्त्य लेयेनेरिहेवापुनरहतेनम
...पुत्र: कन्यके क्षोभसंवेदे १ श्रीसननार्थिन्त्र त्रलौस्त्रदिन: सनत्सेसो मानि यांहि गच्छे:स्वल्पय:
...कं च पश्यते श्रेसोसननार्थी नस्यसंबोधनेन सननार्थिन् क्लौतोर्द्द शैला ता भयोत्पाद शपाव
...कः श्रुतसन्निसिन वनरूर्ध्व: मजातोपसमम्बदिन: पर्वविषय: सन्नत्स्वधीपति गच्छेन्नर्थ:
...मासीगर्भपारयेक रोति श्रवश्लीश्रपिनिहार्थिना भाव्या नथावमतु: क्रतु:स्वाभाविक:
...हृणारात्रय: सोर्द्द शा: स्वतनाङ्गति किंहृता पाण्डु.दूबनक्षासमर्दितविवरश्चाद्वनन्ताभिः
...नित्यहृता मार्वानि शांवनक्षे पाण्डु.दूबनक्षे सर्वयात्रिचतहृपे श्रमसर्दितेविषमर्दितं

रोगादिनराचितिखिभादीनां संग्रहः श्राद्धे स्वपित्रोः श्राद्धदिने तच्छ्रादिने तस्यश्राद्धस्य
दिने पत्नीनिषेकेन्यर्थः । एवं मूलेनयुक्ता नयामयोगेन्ययुक्ता मघास्वसिद्धा षष्ठं
नी एतेनषेकेन्यर्थः । नथाव स्नुकलिननिभाहानिनयुक्ता वस्तुःसप्तमी कलीः चतुर्दशी
लेभ नक्षनतवे ग्रहोदिवायतानिनयुक्तेन्यर्थः नथापर्वाणि वन्यक्ता पर्वणि दर्शयो
मामयतीपातवैधृतिसंक्रान्तिमहापातादीनिनयुक्ता श्विपंषतिगर्भेन्यर्थः नथाचनारदः
णाटशीननेत्सपपानायो दिनचतुष्टये ततः शुद्धाः क्रियास्वेनात्सर्ववर्णेषु सुविधिपितिति
नयः उपसवैवधृतिपातयोश्चविष्णाद्दिवापारियसर्वभागेमध्यास्वपवं स्वपिमात्सपि
नमेतद्धि पत्नीगमनं विवर्ज्यं दिनेषु युग्मेषु च वत्समात्रायोगेः स्वतार्थी स्वमतोमप
रत दिनेषु युग्मेषु च कन्यकार्थी हित्वा चतुर्थीं विलग्नभागात्‌ चेत्निशार्के अतो
युग्मनिशिस्वस्त्रीगच्छेनुत्रापस्तद्विये मयामूलोनयपत्रोननिगर्भाष्टमी स्वनेरिति केः
कन्यार्के लग्ने विषमभलवगेः देवेभ्योगुरुः शुक्रः पसिद्धः शेडः वेदः लग्नेपसिद्धि
केते विषमभलवगेः भराशिः लवोनवांशः विषमराशिविषमनवमांशयिनेनित्यर्थः
मांकबले विषमभलवगेः अपितुहलेः उत्कृष्टबले पंसांवादिनयाते पंचकन्याकामि

१२

ष विशेषमाह भौमार्कज्यो ३ हैवशुनेनगोकुलन्तात्काले अशुगहनि विमहिने मरि

गाःसमन् स्ववीर्यमतिपाद्रि केः पनेकुम्भेः पनेदेवन्याकेद्वलग्नेः व्यस्तेतिनिसमेलवगेः

का ग्रहरज्ञानके श्रीनन्दीपुरुषोपशाकेषु बलिनिमिलेनार्कगर्विष्टिभिः पुंजन्मप्रदेशे

न्ताशकगतेषुग्मपुनेर्योषितश्शनि कामिन्याति स्वचेदेवेद्देशोभनेसाति गोचरेणवेदव

गामतिरूपर्थः स्वचेदेशतिसूनन्यगतिकेविनामसर्वत्रयोग्ये सर्वबलप्रबले अथपुंसव

नसीमन्तोन्नयनेस्वाप्यर्थमाह पुंभेकेंद्रारवारे विमिथुनविषमोगोशयोः पुंसवंस्यान्सी

मन्तोन्नयनमन्त्यमास १२ मास ५ मत्स्यस्थोः प्रवोविक्रोननि प्प्रामासेहिनिषमोव्येप्रथम

गभेमपरे ६ ऽष्टमे सप्तमे ८ पुमोक्ते पुंगर्भेलग्नस्य बलमनयोर्योज्यमाधवं प्रवलः

मुरः पुंभेपुनर्वे पुष्यहस्ताअश्विनीअनिषुश्रोमृगः पुनर्वसुः अभिजिन्मापापावश्रन

कृपाश्विपुकनयेति भोस्यादिवाभाद्रपदा यथामन्यनमेलपुत्रवादे अर्केज्यारवा

के रविगुरुभौमवारे विमिथुनविषमोगोशयोः श्रेणिचन्द्रेशास्त्र विगतेमिथुनेपाथ्यंगो

मासोविमिथुनोबलोत्तोग्रगोपोवनयानयाः मिथुनरहितेविमलविषमनवमांशोऽत्रार्थः

स्वमवेपुंसवने सीमन्तान्येचसीमन्तोन्नयनमपिमन्यानि नमिकदेपाग्रहणेनामग्रहः

। कयोः सतोः सप्तम ।। १ ।। सप्तम ५ गुरुयोः सतोः पापग्रहवर्जनयोः [illegible] भवनयोः
तोरित्यर्थः पर्वरिक्तोनतिथ्यां [illegible] मासि [illegible] तिथि [illegible] हिन्यां [illegible] मासि [illegible]
[illegible] प्रथमके प्रथमके शुभवलेन गर्भाधानात् [illegible] मासि द्वितीये तृतीये वा मासि [illegible]
[illegible] अपरे सीमन्तोन्नयनं [illegible] गर्भाधानात् [illegible] मासे [illegible] मासे तस्मात् [illegible]
लग्नग्रहबलमकं [illegible] दिकं [illegible] नयोः पुंसवनसीमन्तोन्नयनयोः [illegible]
[illegible] शुक्लपक्ष [illegible] नक्षत्रः [illegible] गर्भाधानात् [illegible] दिकं
[illegible] लग्नवलं सर्वं [illegible] द्वितीये वा तृतीये वा मासि पुंसवने
[illegible] गर्भे भवेत्कार्यं सीमन्तेन [illegible] वसिष्ठः रिक्ता व पर्वं [illegible] पुं
सवने शुभाः [illegible] सीमन्तोन्नयने [illegible] पुंसवनं च
[illegible] दिवसे भौम [illegible] बृहस्पतिः कुलीरं मिथुनं कन्यां [illegible] शुभा
[illegible] नारदः [illegible] मासि [illegible] वलोपपन्ने [illegible] बलान्वि
[illegible] रिक्तापर्वं दिवसे [illegible] वासरे [illegible] पुनर्वसौ [illegible] शुभे
[illegible] लग्ने [illegible] पापयोर्लग्ने [illegible] पापवर्जिते [illegible] चन्द्रे [illegible]

256

केंद्रीन्यसर्वकैः स्त्रीणां नव प्रथमे गर्भे सीमंतोन्नयनं शुभं अथ ग्रहे तृतीये षष्ठे केंद्रे त्रिभ
भेषु मन्दवंदेन्यनिधननाथादिपतिवर्जिते कश्यपः स्त्रीणां प्रथमे कोष्ठे वा गादेन्यास्तु जाष्ठ
सीमंतिनी वा नक्षत्रे मैत्र्ली हितिनमे शयइति अथ जातककर्मविधिं स्वयरयाह
नो जाते विदध्याद्दीपिजनिमरणाशौचके वातदंतेति पैत्रोक्त्याग्नरामिश्लुर मृडमिर
नामवर्णाविदधुः स्नेहः स्नयोहिविशाक्रति १२ १६ २० २२ मितदिवसे जातभेदौ
गोरिक्तांश्च्यारमदान्वयेगतावरंमो शराविप्रदाह्नं १४ स्तेनैमस्तेनेजातायो
नेजातकर्मविदध्यान्नकुर्यात् अथकदाचिन्तनकमध्ये अस्तेनेजाताया मन्यास्या
र्मे परिन्यागोरा हो रन्यजस्तृतकृइति शास्त्रेण जातकर्मणेवरोपमा मे नत्स्यंवादमा
जनिमरणाशौचकेपि अथमर्थः कदाचिज्ज्ञानमन्तस्तृतकयोः मध्येतिर्भवतिन
जातकर्मविषये सूतकानरदोषो नास्तीतिभावः सूतकांतरे मन्यापिजाते पुत्रे पिता
चेले स्नानं कुर्यादिति सङ्गत्यो जातकर्मकुर्यादित्यर्थः यतः सद्यः शौचं नैवास्यामिति हि:
जातदंते एवं शौचं नेवा पुनः स्नाने वा निश्चादिभिर्नतावैः कुर्यात् तिथाविति अथ नीर
स्तुभिजिन्नुष्या: वास्येरोहिणी उत्तरास्त्रिस्त्रः चरास्त्रियु अनवेस मस्यानः सूइति

251

यक्ष्मनायां सवर्णायां स्नातिकाः प्रभितिश्चर्थः लग्नवलं पूर्ववत् उक्तं च नामकर्म मैत्रे पिस्तनं को
णं यत्नाशिशोः जातकर्मवकर्त्तव्यं पितृसंजननपूर्वकं विप्रस्पर्शं वैमित्रेहं दशोयप
कोऽह्निवा कैदेगुरोभृगोः कार्यं जातकर्म सनानलमिति प्रजापतिः सूतकेनसमुत्पन्ने
न्मव जन्मयदाभवेत् कर्त्तव्यात्कालिकी शुद्धिः पूर्वसौचेन शुध्यति मरीचिः जातेषु
णिपिनः स्नानेसचैलेन विधीयते नचशीतोदकेनकार्यं नतप्ता वाग्निः कुर्यात्रेमितिके
रोकान्कालिकी शुद्धिः ~~[struck text]~~ स्नाने शीतादिः कामसेवचेति यत्तु राज्ञा
नतैलकार्यं वशिष्ठः पुत्रजन्मनिपतेचत् घासंक्रमणेरवेः राहोश्चदर्शनेकार्यं मप्र
ाशे तान्यथानिशि नद्योन्नगाभिमुखे कार्यं नदुर्केनचैव अनान्नानं पिता पुत्रेमप्ते
स्नानमाचरेत् उष्णाभिश्चाचोऽभृतानयावादेचलानकेति राज्ञोउदकादिगमना
शास्त्रीविशेषमाह सांख्यायनः दिवायदाहतेनोपद्रूवसासोपुनेनतत् रा
वीनेतसमपासेन्नापादतलमत्रिपाविति अथ नामकर्माह अथोनामवर्णाविह
हतकेसूर्याशिविशाङ्कलिभिनदिवसेइति अथानेन वर्णास्त्राल्लाणादयः क्रमे
शनेः मघवनेः सकाशात् सूर्या १२ ध्रि १९ विशा २१ कलिः २२ मिनदिवसेसंदशाश

द्वाविंशाद्वाविंशाभिन्नदिवसेनामविदध्युः कुर्युरित्यर्थः अपरमतं: ब्राह्मणेद्वाद
शाहिसे क्षत्रियः षोडशे वैश्यो विंशतिमे शूद्रो द्वाविंशेदिवसेनामविदध्युः कुर्या
दित्यर्थः नवोर्केदशस्मृतिना द्वादशेदिवसेवापिजन्मनोदिवसेशुभे षोडशेविंश
तोवैवद्वाविंशेविंशतिःक्रमात इति अत्राप्यपि विकल्पाः सन्ति नवव्यासः नामधे
दिशम्यामेकेविदिक्षिद्विस्त्ररयः द्वादश्यामाहुरन्येतमासेपूर्णेतथापरे अष्टादशे
निनयावदेत्यन्येमनीषिणः मासकालेपिविशेषमाह गर्गः व्यतीपातेचसंक्रां
तिग्रहणेवैधृतावपि श्राद्धेविनाशुभंनैवमासकालेपिमानवः अमासंक्रांतिवि
पादोमासकालेपिनाचरेदिति पञ्चकालनिरोधस्त्वत्रनास्ति यस्मात्क्रियायांसवीङ्गः
मामासदिनेष्वपि नसात्रनरेषांमृत्यवनवक्रेवाजीवशुक्रयोरिति ज्ञानभैरवेति अथ
कालातिक्रमनक्षत्राणि ज्ञानभैरवेनामकर्मोक्तनक्षत्रैमैत्रैः तिथिमित्यादिभिर्वाका
नडकेनारदेन देशकालोपघाताद्यैः कालातिक्रमणेयदि अनस्तगेभृगावी
यतत्कार्यंचोत्तरायणे वराक्षिरसङ्तिमनत्रैश्चभृवासरे चंद्रतारावलोपेतेदि
ववशिपूणःस्त्रियागति अथान्नप्राशनविशेषमाह वराहमिहिर वराङ्गगुरुलग्नेश्च तिक्रा ॥

[illegible]मेशान् । [illegible]नवमीचन्द्रं [illegible] मेषस्थानिः पत्नास्था
[illegible]गतत्वचरं अयमावेगतत्वे[illegible] रविः संमिष्टा [illegible]प्रपराङ्गोदिन[illegible]योगः
[illegible]लग्नबले पूर्ववत् [illegible]स्थानिः सर्वाङ्गः [illegible]
[illegible]ः स्वतः अपराह्णे [illegible]नामकर्मणीति [illegible] सायाह्ने [illegible]योगेषु शनिश्च
[illegible]नवारयोः [illegible]ष्टमीविधिः किंतु पूर्वविशेषतः [illegible]काले[illegible]
[illegible]कार्येष्विति [illegible] स्वभवा[illegible]नामकर्मणि पदे [illegible]स्थिराः [illegible]
[illegible]भावा शुभे पुंसा इति [illegible] लग्ना[illegible]नामकर्मणीति के
[illegible]नामकार्याणि मिति [illegible] देवालय[illegible]पक्षयोः सर्वेषु क
[illegible]नां च विज्ञानां[illegible] [illegible]दीनां [illegible] विशेषतः राज
[illegible]संज्ञानां नामकर्म विशिष्यतरं इति अथ यात्रा[illegible]
[illegible]निष्क्रमणं[illegible] जन्माद्द्वादशे[illegible]
[illegible]मासि [illegible] एकत्रिंशे दिने वा
[illegible]नित्रिगादितभैः [illegible]

२६०

१५

ते ॥ १५ ॥ मस्तेः षष्ठाश्चात् ग्रहाः शोभिर्जन्मपालके च ग्राद्यायां स्वर्भे बालो निर्ध्यात् ॥ उक्तं का
लातिक्रमे भवत्स्वस्त्ये कुलशुभैर्दीनितैश्चैर्निर्ध्यात् ॥ लग्नबलं पूर्ववत् ॥ तथा चोक्तं बृहस्पति
ना स्वसेहिनायां चतुर्ग्रहारोहस्य कर्मभ्योवत्र शुभे ग्रहाः शोभिता शोभने शोभितस्वसेवायिश्चाविशे
हितेस्मिन्नावेति ॥ तथा चोक्तं भविष्योत्तरे ॥ अभीष्टदिवसे पुण्ये चन्द्रतारबलान्विते ॥ स्वस्ति
भवति मे मन्त्रमानावाक्यनयोषितः ॥ शोभशान्तिन मांविन्यशाकसौर्यविन्यसेकिस्थि
ते भूमुपवेशनमाह ॥ सौम्यमगाः अश्विनीमप्रसिद्धाः ईज्यः पुष्यः श्रवणान्सर्वोक्तानि ॥ सु
नरायोहिण्यः ईदोज्येष्ठा पश्चिमैत्रैः ॥ शुभदिवसे रिक्तादिवर्जितजन्मनः पञ्चमेमासि
भविष्यमांशस्वर्भे निर्ध्यात् उपवेशयेदित्यर्थः ॥ तथा चोक्तं पद्मपुराणे ॥ पञ्चमे च तथा मा
सि भूमौ तं तूपवेशयेत ॥ तत्र सर्वे ग्रहाः शस्ताः भौमोप्यत्र विशेषतः ॥ तिथिं विवर्जयेद्रिक्तां
शस्तानिक्षत्रानि मे ॥ उत्तराणि तथैव सौम्यं पुष्यं तथा शाक्रदैवतं ॥ शस्तावस्यं च हस्तं च शस्त
मश्विनमित्रभं ॥ वराहं समुपे हृत्वा पृथिवीं वनस्पतिकान् ॥ भूभागं पश्चिमं दत्त्वा पर्वतान् चक्रं
नावमेकलं वायपुण्याहं शाहेन भूमौ तमुपवेशयेदिति ॥ उपवेशनमन्त्रस्तत्रैवोक्तः ॥ रक्षैनं
वसुधे देवि सदा सर्वगतं मम ॥ आयुःप्रमाणं सकलं निक्षिपस्व हरिप्रिये इति ॥ पुष्यमान

मार एकत्रिंशद्दिनमासे एकत्रिंशालिमासित्वमे अर्भकाल्लं केवेनुनाशालेन यथोक्तगंधो
त्पोपापयेदित्यर्थः अन्नप्राशने एकत्रिंशालिन्नेवेवपर्थः क्षोडे नवाजेयेदिति अथ पात्र
लक्षणपात्रलक्षणमाह वासमानित्यादिन्नेपेति अन्नप्राशनन्तरे दीयोप्रान्ते भेदि
न्नुपलक्षणं अन्नप्राशनोक्त अन्यद्यपि विशायालीये किंलनस्रभेव्यस्वापुरास्य विगतः
स्वरः राहुर्यस्याः सायगः सावासोआशावलस्कं प्रासोयस्यासवयानास्मिन् राहुव
र्जितदिक्प्रावेशनार्थः लग्नवलैर्स्वेवन् अन्वाप्रास्येरनुपलक्षणं नेनकृद्र्योगिन्या
दिकमपिवर्ज्यं नद्याघोंत्रेणात्तिर्विपे योगिनीराहुकृताद्रिस्तलेभेव विवर्जयेत्
इतिलक्षणं रेदेवायोधमक्रन्द्रेनापाग्निप्राधितात्से यामाईस्तरयाद्राद्रर्भमस्येवेदि
गहके इति उदयात्मर्संत्यान् कृष्टलक्षणं द्वारेसोमवृद्धिगतस्यमवकरणनिल
हालयेद्भवं उदयादित्रमित्रसवाचविकाद्रोमहाभ्यलयेऽन्यादि हरिरिंदः अथ
निःक्रमणमाह अथास्यगमवर्त्तदिनो निःक्रमोमासितर्थे तर्थेववतर्थेमासिश्रुस्या
कस्यनिःक्रमोनिःक्रमणेगमवतगमवयोन्यस्मिन्यर्थः निःक्रमणलक्षणेहस्य
तिनोक्ते अथनिःक्रमणेकुर्याच्चतुर्थेमासिसावने कारिकायो चतुर्थेमासिपुण

२६२

५

वे शब्दे निष्क्रमणे भवेत् । ललाटे स्वर्ले कर्णे वामे कृतस्य स्वयमेव शिवं । आराधनेशानिः
कृष्णगन्धेषु दैवना लभे । अवबंदे दैवतानामप्यनाशि योगा व पेटय । कनामहालिङ्गे गहमा
वयेतितनः कहिन । स्वकेमानुष्यस्य गृह गन्धमालया देवं गृहं नयेत् । नरा शीर्वचनाघे स्या
हीर्वा पुरभिनेटिनः । नयेनस्य मने नाय्येलिखितः शिष्टनिः क्रमश्च स्वगृहान्नसारं
यानयेत । अथ कर्णवेधं मेरा कालयाह । मैत्रे ः त्रिषु ः स्थिरभवरभेष्वाणिलाभः पक्ष
दीक्षुकाफायोगो च निशानिकुजले ये शावागनयाम्युरिक्षायवं ॥ ८ ॥ ११५ ॥
॥ १८ ॥ इति श्रीविश्वसंध्याप्रमाणेषु स्त्रीकर्णस्वबिधिपट्टनातेवामा देवे ॥ १९ ॥ मैत्रे
श्रवणाधाम्मणविश्वारेवतिभिः त्रिषु देवाकोषिनिदीव्यभेः स्थिराणि शुक्लगतोहि लेः
वराणि श्रवणत्रयपुनर्वसुस्वान्या नेः कथंभूतैः स्थिरभवरभेः ग्वाणिलाभः शुक्रस्वैः वि
गनानिश्चनिलाभः पक्षलाणियेभ्यः ताभिनयातैः शुनिलस्वाति ः श्रेयः शाननार
का कर्णे राहि गणी नहहिनेरिन्नयः वेकायफायोगुम्भनीकर्णे गुरुस्वस्त्रियाः कर्णे
पिटनाकुशलेन सविधियथाम्नाय यादवतामारियथास्यान्नयावेधो गुरुषस्पर्दवि
नकर्णादि स्त्रियाः वामकर्णे दीर्घयः कर्णवेधविधिस्तु गृहयाणिशाहेत्रकः अथाक

स्कानवेथावेषेल्वनायपवेमेवापुथोद्दृ तिविक्रावेवनो सुसर्वे... पोक्लुषे३पेषिस्पाद्दत्तिणे
णे॰ कर्णामभिमेत्रपत्नेभद्दे कर्णी भिलिनिलिसंव्ये॰ वस्येनीवेत्ति कुमारायमपुरदना यभियान्नेनो
णे॰ ग्रामप्रणामेजननभिलिनिलि किं कृत्वा ३ नपानि कुजन्ते शावारान सुपास्य ३ विषानिकुजानोद्दे ऋ४
न्यासागिलयानि॰ संध्यानवाभावावासः मासिद्धान्नान्याक्रकेन्पर्थः पुनः किं कृत्वा विकाप
णाणे॰ वेश्वरवसति यीनत्रपास्य विक्रास्पृतपीनवमीवन्तर्दपप॰ पवेसूर्णिमामावास्य ३
कृते वरति पिवेकादशी वसति पिवसमीपनानयास्य पुनः किं कृत्वा रात्रिसंध्यास्त्रपास्य
तवैस्यादे पुनः किं कृत्वा समासेस्त्रपास्य समववैन्यस्का रात्रिसंध्यस्रपास्यस्यदेविसमवर्षे
नारभकेनेत्रमित्यर्थः लग्नबलेसर्वेवन सवनृसिंहः वेध्यौकर्णावेन्तस्पलिबमेदे पिवा
गुरु पिशाः स्वकर्मसेनुभेसारैवेत्रपोषोमेफाल्गुने सर्वेदपपत्तमीयवेविक्रावन्तः पत्र
काल भावद्दा३ति श्रगस्त्यः द्वयोस्त्रुस्थ्यपलेग्रेनकुपान्कर्णवेधने रात्रावपिनपालग्रेन
कृतो चत्रविभिपिमेपित्र कर्णवेधनकवीनकुपाबेक्लेदनेभवेविनिहस्पतिः मेरुकोयं
मासे ॥वारः स्वर्वस्यः कर्णस्पवेधने गरुस्पकेरनेद्दूनोसूजावाराशकोटपा३निस्त्रेग्रद्दे
शातकुंभमयीसूत्रवेधनेन शुभप्रदा राजतावायसीवापिपयाविभवतः शुभाः सभ्

मौमो मेर मेष्ण्वौ देशोवरवो मेष्ठिनेवपवेन्कार्णौ सौपुसोवंमरविशेण शुक्र
सूत्रसमापुक्तेनायसूच्यापवेपयेन वेयान्तोयनत्त्वेवाल्पवेडूल्वारिणेति देव
लः कांगेपेवेछ्यानविशदगुजन्मनः नेरह्वाविलयपांनिपुणपाश्वपुगातव
रति अयान्नमापानेहूनैकेनार मोमेषडेहमेवनिगारिन्नमपानेपच्चमेमनमे
वाभीरोहेनिनेरारशिवमग्रजनोषित्नकाष्ठरेमेक्के मरह्कोपाश्च वोरफव
मडुवरभतिमभज्ञालिमोनोनागेकेद ॥१॥२॥ त्रिकोणे ॥२॥ मे ११ मतिषु
८ विमलाविट्टुरिणेविलोंगे १० जन्मतः षष्ठेमामेषभूहूमेवामामेनः नरम्प
अशनेम्नमपानेनिगारिनेमोक्के भीरोःकन्यायाः पंचमेमन्नमेवामामेअश्वनेमोक्के
श्रवनेवाहरिवमग्रजनोषिक्तकाः ३ हूतिमन्नयः नेराःपतियन्नषष्ठेकारणाम्रः
हरिर्हादशी वसन्तहमी रजनीसाप्तिः त्रिक्राश्चवर्णी ४ नवमी ६ चतर्देपणः
५ नाःस्वर्ते जन्मनतत्रे पनेश्राचार्याश्रवउहेति नयावोक्ते जन्मर्तेश्रीतयांविया
रिति जन्मतेनपुर्विचारांत्रयापानारिपुवहाभिर्वेराते नरप्रेवस्पने पुनःकस्मि
ने मरहकोपणिर हक्कारहकाणः श्रीपानवोपः श्ररोदेने पयोसमाहागेरहकोण

265

हः तस्मिन् कर्कमूर्त्तेलग्ने ह्नकां गांगुर अत्रांहे नवियते वरौं हृते का भारतो यस्मिन् नरया
हेतस्मिन् वेदस्य हक्कां गाहानि मिश्राणि अत्रो वा शुभग्रहाणां शुभानीत्यर्थः पुनः कस्मि
न् फलमस्तु चाभलिमभे फलादीनि मिश्राणि पूर्वोक्तानिलग्नेत्यर्थः अजालिमीनो
नौगे अजो मेषः अलिर्वृश्चिकः मीनः मीनः गयोन्त्यलग्ने मेषवृश्चिकमीनलग्ने
ष्वत्र गाशनेन शुभानीत्यर्थः काम्यस्तनेषु केन्द्रत्रिकोणेन्यस्तेषु विमलासत्स
नेषु केन्द्राणि प्रथमचतुर्थसप्तमदशमानि त्रिकोणेन नवपंचमे अन्येषु द्वादशे म
तिरहमे परविलिगहेदतनुकष्टयोः यतासुविमलास्सु पापग्रहरहितास्सुतनीषु
केन्द्राणि मचमचतु पापग्रहाग्नि कृकारीत्यर्थः इदुश्चन्द्रः अलिर्लः एणः अ
गलग्ने दूषः अत्रमागने एणः चन्द्रो लग्नेषु भवत्यर्थः अत्र लग्नेषु लक्षचेवन्त अत्र
नारदः षष्ठेमासस्प्रथमेवाशिशुर्मे स्त्रीणां पंचमे सप्तमेमासिवाकार्यं नवा नमा
शनेशिशोः त्रिकादिन लग्नेनेदाद्वारश्रीमयमीमसा सक्कान्यातिपणः अन्नाः मा
शनेशुभवासरादृति ज्योतिर्निबन्धे जन्मतेक्षौतयेविषाल्कमसेतेचातिसोल्ये
ष्ठान् अन्नपानते बबालानां ज्ञायतेरोग नाशने बृहन्नारदः जीवसोम्यसिता बोध

ष्काले निर्दिवसो शाकः बालान्नप्राशने शक्लानवं द्राक्षाकं जातकर्मामिति आर्गावे
णचौक्ले भक्ष्यकल्याकन्यासिद्धिः कर्किमसोथमः पतास्त्रुरायमः शल्कानमेष[illegible] यत्रस्त्रि
कार्येति नारदः चारित्रिमसृदुतिप्रनतं तेषु नैमित्तिकेश्वेति श्रीपतिः रवीलग्नकृष्णे
तमादि प्रथमेषु संस्कारेषु गुरुशुक्रास्तादिदोषाभावः येषु दोषः बालनद्ध नम
णानि चालेश्रासमोबाक्तं किंनकार्यमिति चन्नपक्षे नैकेनाह गर्भाधानपुंसवनादिषु
गुरुभृमिन यो बाल्यवाध्यं वमौपूत्यात्कालस्यरोपाद्वितिगकम यतनेमाम्यमृनाधिमासौ
नवैबालादिस्म[illegible]रयगक्षिन[illegible]बाल्यवार्धनगाहेवा थो चाले शामौ बोधनमधिनिग
नारेभमार्यामं कुर्यात् १८ गर्भाधानपुंसवनादिषु गर्भाधानादि अन्नप्राशनान्तेषु कर्मसु
गुरुभृमिन यो बाल्यवाध्यं वपरमौ वेगकमक्कमकनेन नलोत् नत्यजेत् कस्माद्धेतोः
कालस्यरोपात् यतः प्राप्ते गर्भाधानादौ अन्नप्राशनान्तानां कर्मणां कालनियमः
कृतोस्ति तस्माद्धेतोः हरिगुरुसिंहस्थितेनहूरस्याति पाप्यायनेदत्तिएणयने कृतापि ॐ
मासौ तपमासावपि मासोन्नमनेन कानम्यरोपादिप्रतनदेवुध्यावगनवा नद्यपा
[illegible]निमममयणवजातकर्मसुविहितं नशातिकालविरोधतत किसयज्ञादिकेन वि

267

ग अथ गर्भाधानन्तन्मासेषु ष्टमेनेवाति निरुक्त्येन मासषु येविहितं तत्र प्रथमम्मासे मोद्यादि
केनम्मातत्र कर्त्तव्यं कालस्य सार्वकालिकत्वात् नक्षत्रादि मासपक्षतिथि इत्यगर्भादिनि
रापः स्यान्सोऽपत्यत्रन्विलम्बनीयः तत्र गर्भाधानं तेषु विचारणीयं अनन्यगति
केकर्तव्यं तत्र पर्वेमिति केनचित् स्मरणात् संस्कारकर्मत्र कात्यायनगृह्यकारिकाया
मुक्तः गर्भाधाने पुंसवने सीमन्तोन्नयने ततः जातकर्माभिधं षष्ठं निष्क्रम प्राशने कर्म
णा चूडोपनयने वेदव्रतानां च चतुष्टयं गोदानं समावर्त्तनात्मको विवाहः षोडशांकि
रादिति अनेन क्रमेण गर्भाधानं तेषु मासादिके तुल्यावलोकयेदित्यर्थः नयाव
रसहितः सामयकृतकार्येषु मूल्येन गुरु शुक्रयोः नदोषकृत्तदा मासलता कालल
क्षितिति यमोपि गर्भवाईष्विके कृत्ये श्राद्धकर्मणि मासिके सपिण्डीकरणे नित्ये मा
यमासं विवर्जयेदिति भृगुः सीमन्तजातकादीनि प्राशनान्तानि च क्रमात् कर्त्तव्या
निनदोषाः स्तिन्येवानन्तगतेष्वपि इति कात्यायनसूत्रेतो गर्भाधानादिकाः सूत्रयाश्रयो
रामलि सूत्रे श्राकर्णेषुपाः कर्त्तव्यानान्याश्रयाद्भास्कररश्म्यादि श्लादिकेषु रादि
कृतिनीयमित्याह एतस्यालादिषु हेति एतत्सु सिनालादिके सूत्रादिषु कमेषु

गेशुभप्रदः ४८ रणाश्रुते भवेद्यत्र वर्षेपञ्चकशुक्रयोः क्षेत्रमात्रे भवेद्यत्र सा।
जीवेनेनाजसंज्ञयः ४९ द्विदेवपद्वयेभूतेनन्मनिद्रुपद्मेन्द्रने शुक्रभूमहः।
कर्मेनक्षत्रमेवतिनामया ५० समस्तपापराशिहेमपदस्त्रेत्नग्रहे पापयो
भवेद्द्विहेशुभयोगमेवत्रुभे ५१ इति श्रीप्रजापतिदासकृतः पंचपक्षीनिर्ण
यः समाप्तः ॥ नैलञ्जमनासंभ्रुपम्रुपतिरोजमार्चः सभायोलिगनोम्र।
र्वः पतेगदमरासभः १ राशावर्षीभवेन्मागोरसभ्रुपोनगार्दभः गनोमार्भ
योनिसृगालत्तनिगोपिका का २ग २या १पा ८ पवेकमेलगाणनाकार्यो
त्रुपेनसमक्रतानाम्नलक्षवेपः श्रियश्चैवसवार्नोविजयः शुभः सत्नपःकत
हस्यैवशृगालत्त्वपिगोपिका एवोदितः पञ्चपतेरपतिनेनतः म्नक्षवेधरमा
दिगणानीये संज्ञेषरणकहैके १ ॥ तनेमोपह्नविदिके २।२।२ मध्यत्रयोर।

मल १

पातग्री ११।२।१३।१ वलाहाधि ९।८।४ वनामिका। वत्कृहकेवाहि हाँदृशेवा यताभ·
वेनोरविसिद्धिकेयौलराविलोकोरवीहाः यर्माधिपः पुष्पतिथर्मभावेलग्नाधि
पः पमणतिवेद्विलग्ने मत्तंपराधपणतिमत्मनापलत्तराहलार्थमत्तोमनुष्यः ॥
केन्द्रपनाकेवकं

सू	चं	भौ	बु	बृ	शु	श			
६	४	७	१	८	२	३	मृ		
३	१	४	६	५	७	८	व		
८	६	१	३	२	४	५	त्रि		
५	३	६	८	७	१	२	ह		
२	८	३	५	४	६	७	वि		
७	५	८	२	१	३	४	पु		
४	२	५	७	६	८	९	ह		
१	७	२	४	३	५	६	क		

रविवारादीवां
य·द·६·प·आ·
उ·नेपू· आग्ह
दिषाराग्मूमनुर्वे
यइन्यादिज्ञेयं ॥

त्वान्यस्तु यस्यांपति नोभवेत् पित्र्यपाको यजीवीस्याद्गान्त्यपाकोपजीविकः त्वान्यस्य
नन्निष्ठावानदुष्टेनाग्निनाविना योनाग्निरूपमेवेतन्दाशमल्कामाहत्वावपि पाचदोषविदे
यस्वस्त्रीस्त्रीकरणस्यपि यथाख्यातेन यथामैथ्याविदस्याख्यातया तथावोपामनेद्धेनानि
निःस्वहितयोगतइत्यादि तस्मात्सत्रकारे कात्यायनादिभिर्दारकाल एव बाहुल्येनोक्तं
अभावप्रकारेरेवंव्यवस्थापिते अथात्मनोदारकाले भ्रातृमनोदारकाले भ्रातृमनोदार
घकाल इति अश्वत्थयाननतेनोक्तपाह केः द्वीशाग्निध्रुवशाक्रपुष्यमृगपौष्णैः द्वीशविशा
विशाखा अग्निः कृत्तिका ध्रुवाणीन्युत्तरारोहिण्यः शाक्रंज्येष्ठा पुष्यमृगौ प्रसिद्धौ पौ
ष्णंरेवतीनेः कयोः व्यक्तलग्नाशयोः विगताः अक्षयाभ्यांतो व्यक्तो ... बलमाशोवत
नयोः अक्षा जलराशयः मकरस्य पश्चिमार्धं कुंभो मीन कर्कटश्चेति जलचरराशयः वैद्या
जलः पतैः रहितयोः लग्नचन्द्रोप्राशयोरित्यर्थः तथा च वृहज्जातके कर्किनक्रघटमीनविलग्ने
शाके स्मरगेनियनदीये लग्नगे कुम्भहिनीदिपितेवानाशमेतिजनितोयिकुलाशुद्रइति केन्द्र
केन्द्रके कुजेः स्थानद्विगुरुः केन्द्रस्थैः जीवो गुरुः इंदुश्चंद्रः अर्कः सूर्यः कुजो भौमः तेनतेनः
वमें अर्द्धयश्चपंचमभवनानि त्रिषष्ठैकादशद्वादशभवनानि गुरुर्नवमे केन्द्राणिप्रथम

मु.
ग्री
६६

नर्पसममदकमाति ५२६ ॥१०४॥४१० यतेन्स्यानगतैः कथंभूतैः अनस्तंगतैः पु
किरणैरस्तैः पुनः कथंभूतैः स्वोच्चमूलंगतैः स्वस्थत्वानि वदन्नास्य यथांकलाभिमन्य
नङ्गैः स्वगृहस्तगृहांसिमित्रगृहांशिगतैर्विभावैः परकेन्द्रभोन्यैर्भरूपवर्यात्रि षड्काद्यवशा
शामेकस्याममध्यो विज्ञायमुहोमस्याचिन्ते द्वितीयं आषंप्रलयुग्मतयोः शुद्धिः करुणाद्विस्यैतै
स्यामस्यां शेषं पूर्ववत् आयम्बंदमित्युक्तमवलोकनं यावद्दक्तयानेः केंद्रेतौपचयस्थि
कोणभगताः स्मयारजीवेदवः शेषाश्चापचयस्थिताः यदितदान्यानयानपुष्पकं शुभं वदे
नैयतनगेस्त्रियेतगुवतीभोमेशुमानष्टमे शेषैर्दिन्त्युपरितेन जावसाहिताख्यायानकलाभवे
नोकुर्याद्दुतनधकपरियहसिंहस्मा पुत्रजीवेदुशुक्रभौमेषु स्थेविजितैर्योभवनगैरस्त
गतैर्वाद्दिजं तयाम्बद्दितातैरे श्रमायातेनकुवरनक किंनक्ठवयेविधौ लग्नगेयनगेषु
येनयाशेषेयनान्वितेरति इतिमुहूर्तमार्तण्डटीकायामस्यायानप्रकरणं अथगृहप्रवे
शकालेविवक्षुस्तावद्वामविचारमाह नामनक्षत्रं द्वि २ स्वतो ५ क १ दि ० अव ॥ गतो
मः शुभोयोत्र यानलोकोपशुभदो शुभं विनिवसतीहोषाः परेषामन्ते कन्याकर्किधन
स्तुलाद्वियदृश्चः कौर्याद्दजोयाम्यतोमध्येन्येनवमेन्यथेद्दककुभोवर्गास्युरोजस्विनः ।१।

कटिमेंस्थिते नरशल्यं गृहे स्वामिमरणं विनिर्दिशेत्‌ः नैऋत्यां दिशि यःप्रश्ने सार्द्धहस्ता
दधस्तले श्वनोस्थि जायते तच्च बालानां जनयेन्मृतिः ४ तःप्रश्ने पश्चिमायां दिशि शा
शल्यं प्रजायते सार्द्धहस्तेन गृहस्वामी न तिष्ठति सदा गृहे ५ वायव्यां दिशि यःप्रश्नेन
घोगाराश्वतक्षे कुर्वन्ति मित्रनाशो वदुस्वचेद्दर्शने दर्शने सदा ६ उदीच्यां दिशि यःप्र
श्ने विप्रशल्यं कटेयः तच्छीघ्रं निर्धनत्वाय कुवेरसदृशस्यहि ७ ऐशान्यां दिशि यः
प्रश्ने गोशल्यं सार्द्धहस्ततः तच्च गोधननाशाय जायते गृहमेधिनः ८ हृदयमध्य
के कोष्ठेवक्षोमात्रे भवेद्यः नरकपालमयो भस्म लोहं तत्कुलनाशकृद्धिति ९ एवं
शल्यमभिधायेदानीं स्थलस्य शुभाशुभत्वज्ञानोपायमाह स्वभूहस्तमिते खनेद्दे
हृजलेसर्द्धनिशामेम्मध्येस्मात्तद्दह्रनले स्थलेन तद्जलमध्ये स्फाटिते ज्ञात्वैवं
निखनेत्स्फाटिकमुखं नन्ना जलोतस्तस्योयवत्ताशुरूपस्ततः कपिशिरस्कलाशम
भिःसपयेत ८८ एवमुर्यतं हस्तमितेखनेत श्हाग्निनवभेनिशास्यमात्रिभ श्रर्धुस
र्योस्तेजलेपर्णान्यसेत नद्दैत यदिम्लानः सजलेस्यात तदास्थलेसत शुभंविद्धि कोश
त यदि स्वजलेगत जलस्यात्तदामध्यं यदास्फाटितेस्फुटितेस्यात्तदाशुभंसत नानावि

मु॰
मारी
२१

पशान्तिकरेष्वादित्यर्थः तथा च मनाकरः तथा निष्पादितेनक्षत्रपाणी येन मस्तयेत् सा
तर्हि हे जले वृद्धिः सर्पकेषु गणेषु यष्टि एवं शुभाशुभफलं ज्ञात्वा स्थलमभिधायेदानीं भूमिशो
धनमाह ज्ञात्वेति एवं मनुष्य मकारैः स्थले ज्ञात्वा ग्रहाधिकमुर्वेन ज्ञातेन यथा मन्त्रीन तथा
नेव शुद्धत्व अधिका न हाधिका मात्रा सा भूमि शुद्धतया तो कल्पितशुद्धा न किञ्चिद्दो
को भूमिनं त्वर्पणीयेन विनेत्यर्थः अथ वास्तुपुरुषप्रमाणे न खनेन इदं शास्त्रे तथा
नर्दा पुरुषप्रमाणे पञ्चाशल्लयः तथा च शुल्वे पञ्चाशत्रिदंशविनाश्चितिविंशतिशता
गलः पुरुष इति पुरुषपर्यायाः किं कृत्वा नत्वा नमस्कृत्य नत्वेत्यर्थः ततस्तदने
तरं तन्व्यानेकपिपीलिकालाप्रमभिः वानरशिरःप्रमाणैः पाषाणैः मरयेत् शर्करां कुर्यात
तथा च मादवः गत्वा ते प्रस्तरैर्नेवा पुरुषान् मथापिवा ते ते म शोध्य वाहु त्यशाल्यं मद
नमारभेदिति तथा च मनस्य प्रमाणे कपित्थशीर्षप्रमाणैः ग्रावाणैः प्रमयेद्दृढं लोतव
समं कृत्वा ततः शोधीयमाधयेत् खन्यमाने यदि पृदा दृष्टे तन्मफलं कादिका यामुहे
खन्यमाने यदा तु ये पाषाणाः प्राप्यते तदा धनायुरिष्ट तास्य स्यादिष्टकास्य धनागमः
कपालं यारके शादौ व्याधि नापीडिता भवेदिति एवं स्थलशुद्धिमभिधायाधुनाऽदि

274

कसाधनमाह ॥ साक्षाख्योज्जयनीस्थलाक्षयमदिशिनाड्या विलम्ब्येतशङ्कोस्येनोपुर
याद्दृग्भागवमध्ये दिङ्मण्डके स्यात्स्मृतिः ॥ मेहूसायंवपोषफाल्गुननभोमार्गेषु मध्यन्दिने
लैः पाषणैर्कैन्यवम्रफलैः स्थिरनरो कुर्यान्नकेंद्राष्टमे ॥ २९ ॥ उज्जयनीस्थलात यम
दिशि दक्षिणस्यां दिशि नाड्या विलम्ब्येतशात् साक्षाख्या नैरैरिव्य ख्याहारः नाडीविभ
श्रविले स्वान्येनयोरेनरेमध्येन स्वाक्षाजीसाक्षेत्यर्थः एतदुक्तंभवति संभवे सतिमार्गो
मासम्लवउपविश्यपयुगमात्रोदितोविड्रानलिकयाश्ववलोकयन् नलिकायाग्रं बंभूमि
पर्यन्तमङ्का भूमौ चिह्नं कृत्वा तत्रैवावलम्बनेतव नेत्रेणस्वाक्षीमवलोकयन् तथैव
नलिकाग्रात्स्वकायात्तलंबं भूमिपर्यन्तमङ्का लंबपाते चिह्नं कृत्वा नेत्राग्रंवमङ्कात
थैवचिह्नं कुर्यात् एवं चिह्नत्रयं कृत्वा चिह्नस्थानौ चिह्नयोरन्तरं तन्मितां भुजां तन्मातौ
एकीकृत्य मध्ये चिह्नं कुर्यात् पुनस्तत्र तत्रैव मध्यार्थमध्ये चिह्नं शङ्कुं निधायतस्मात् चि
मचिह्नपर्यन्तं रज्जुं प्रसारयेत् तस्माद्वी मत्रं एवमङ्गुलाद्यिन्यादरिलोतः साक्षीसाधन
मङ्कापर्यन्तरेखाभवतः साक्षीसाधनमाह ॥ सौम्येशतिः उज्जयन्याः सौम्ये उत्तरेभागे स्व
पुरयात् कतिकोटयात् साक्षीसाध्या एतदुक्तंभवति पूर्ववत्रलिकयापुगमात्रोदि

मृ.
मासी
३१

276

कृत्तिकामास्मोकमनूतिका मूलाग्राभ्यां कृत्वे वौ मृकाभूमो विरुद्धयं कृतानयोरूपरिमार्धं
सूत्रे श्रथोत्तरमाबीमायनमाह उद्गिति ध्रुवमालाद्दृक्कद्गरदिकपाण्या इहेमर्वे
मायाराणि अथादिस्फुटनेरायमाह दिस्फुटनेस्यान्तर्तिविलिप्ता तथाचोक्तं देवपत्त
नदीपिकायां विक्षेपात उन्नाणात उन्नयन्याः क्षेपात् दक्षिणोपयोर्वा मनो मार्गे
नक्षत्रिकातेयांउत्तरायपवास्मिनामिति ॥ तथाचमल्ले कृत्तिका ध्रुवपणमध्यंविज्ञा
स्यान्तोर्यदंतरं एतस्याव्यादिकरोकुं पंचगमांशोदिते चरइति चगमभागेषट्शीत्यं
गुलानि तथाचमल्लसूत्रे अंगुलैरमंभितायाः भभागेनत्राम्रामीति शतमाष
वतः शतमतः षट्शीतिर्पुनरंचनाशेषकाशस्येति तथाचस्फुटकरणे ध्रुवलंक
रेखायां रेखातः सोम्यहरितोऽस्मः तन्मूलपुच्छमत्वेन तः पश्चिमस्वंवाभि चेवियार्टि
हृद्गताद्दः भमास्टेमदत्ते लिदेदारेकंडेविशेषतः दिस्फुटेकृत्तलाघाः स्यात नभ
स्पेमायघेदिशा इति अथकेषुभासेषुग्रहंकर्तव्यमित्याह गेहमिति माघवादिषुभा
सेषुत्वद्वादिभिनेत्रैर्गहंगहंकुर्यात् माघवोवैशाखः पोषफाल्गुनौ प्रसिद्धौ नभः
श्रावणः मार्गो मार्गशीर्षः तिष्ठियर्थः मृदु तितिश्रानराधा रेवतीमृगाः अनिलस्वा

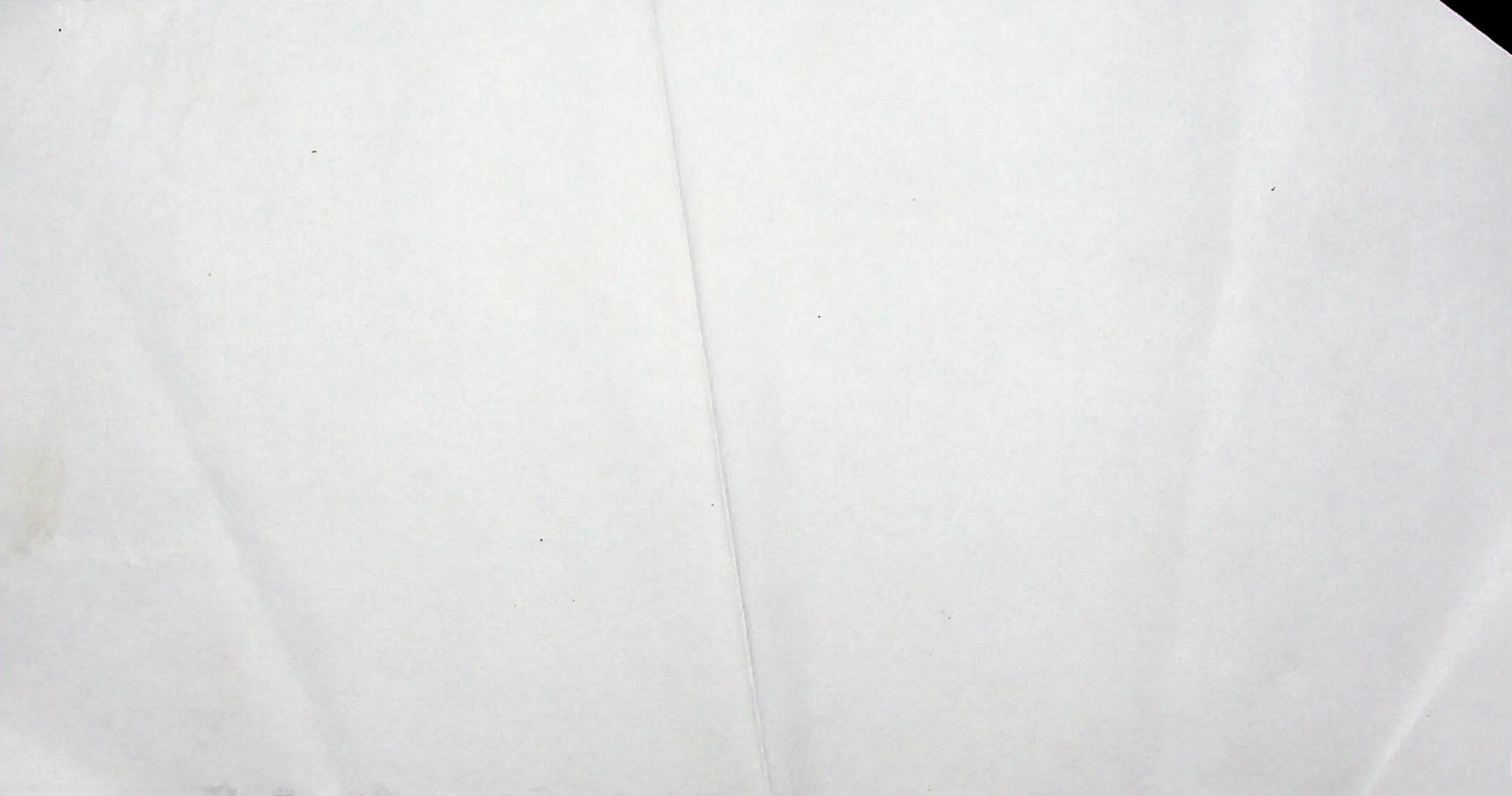
ति अर्को हस्तः इज्यः पुष्यः श्रवणः शतभारका बुधोऽनुराधा कृत्तिका रोहिण्युत्तरा नैः
ऋरभे अश्ववारलग्ने किंतस्यागमे शुभे शोभनानि यान्यग्रहरश्मिकानि केन्द्रस्थानि य
नक्षत्रा तस्मिन स्थितं तमात्रिविधवापादः शोभनं वदेत् अथातः सप्तशलाकावेधस्थाप्रमा
नेप्रमाप्रविधोनस्तिकृत्तिकाद्याः नाकारवारांशयोस्तु कुंभ मीनगविधोसमेभौ
नाचरेत् तथान्यं वदत्यात्रिहकन्यादिभिन्ना वेदाख्यं वक्रमाश्रित्य न्यर्क पुनरादिग्रहकारं
भानिम वेधयेच्च ॥ १० ॥ सप्तशलाकावेधो भवति यत्र तत्र भवति कृत्तिकादीनि
नक्षत्राणि सर्वेमयादिमध्ये दत्तानि इत्यादि सप्तशलाकास्थित नक्षत्राणि मध्ये सप्तश
लाकाचक्रे नक्षत्रं यस्मिन् विभागे भवति तद्विद्धा ग्रहे सन्त्यावेधं वदेत्तेयः तत्र
सूनोर्तेयः एवं सग्रहस्य वेधं वदेदिति ग्रहं नक्षत्रमिप्यर्थः तथा च भुजः वक्रे सप्त
शलाकाचक्रे कृत्तिकादीनि विन्यसेत् कर्तव्यं वदेत् सप्तशलाकास्थपुरः एतेन फलमिति तथा
चवक्राभः धनलाभः सवासस्यादायुष्योरभयं शुभान् इत्याग्रवामसप्तस्य अर्कं
शाकरेति नास्तिकृत्तिकास्त्वाकारवारांशयोः अर्कभौमवारनवांशकयोः अर्क
भौमवारनवांशकयोर्न कुर्यात् उक्तं सप्तपिउक्तनक्षत्रे सप्तविकुंभमीनगविधोसमेभौ

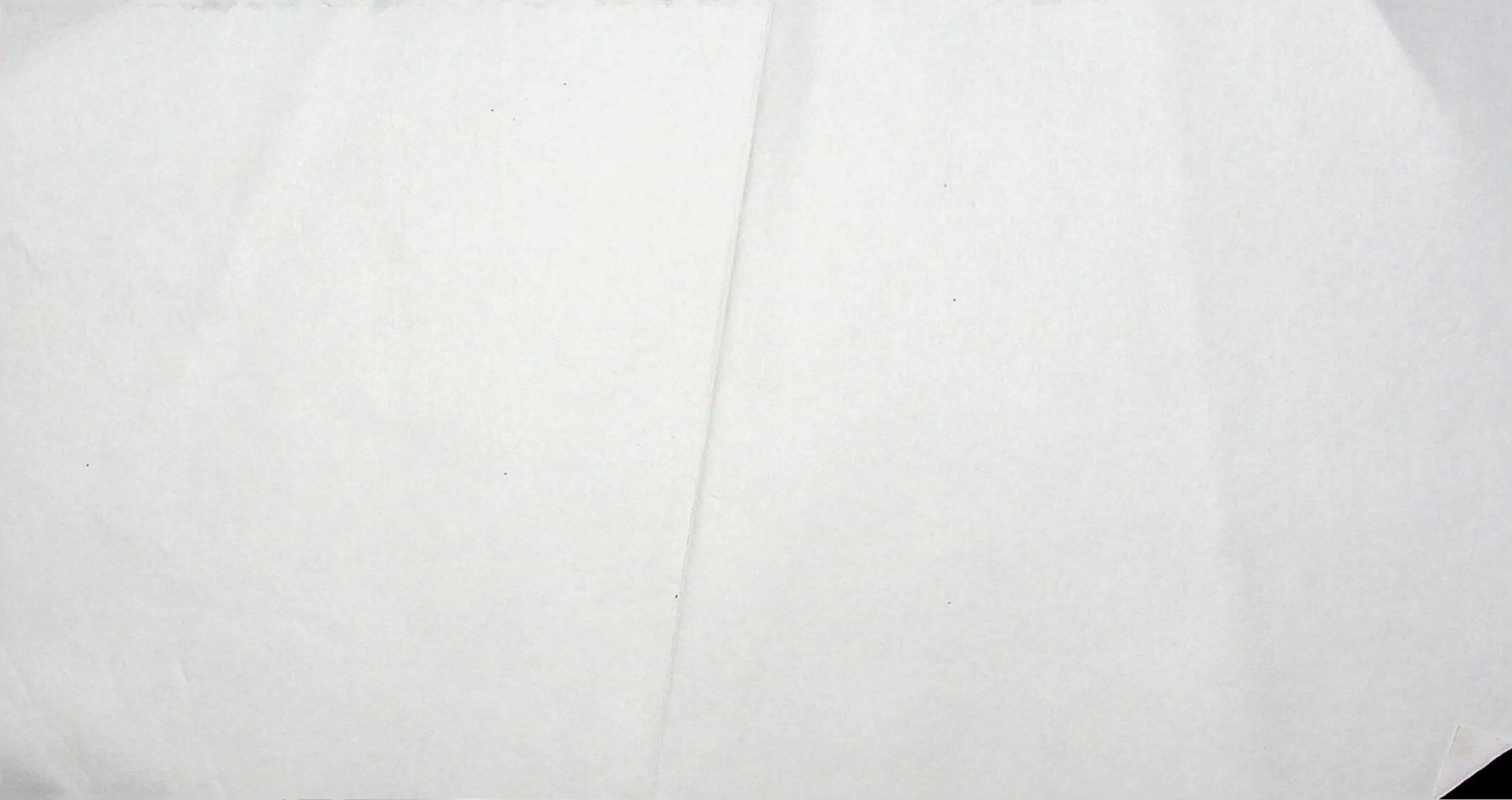
मु·
मा·शि
१२

तिनावलेन अर्थादन्यत्सर्वं श्रावलेन तथा च मोऽन्यः पंचकेषु चापि ह्येषु नक्षत्रान्ते भम
ये वेदेषु त्रवशोलान्याष्टमकवारिसमावेशेदिति अथ पक्षप्रचारक्रमाह नृर्णाविति अर्केषु
दिमृयंतनक्षत्रादि नृर्णात् बलार्थात् पंचदश घटित्रिंशत्कपरिमितानां उपोविशान्तस्म... तात अ
णवेदाद्धिपंचननक्षत्राणि नक्षत्रकरणोर्बलायोगस्ये च शोपि निघाः स्युः तथा च क्षवहा
दे त्रिवेदाद्धि त्रिवेदाद्धिर्दिविशेषुर्केन: शशी कुर्यान्नक्षत्रीसमन्वाः संख्येयलक्ष्मीदरीद
पनेत्रापि क्रमान्नक्षत्रप्रवेशायं भयोर्हेषु इति अथ चन्द्रहोरादिनिर्णयमाह भाद्रेत्यभिर्हेत्र
मेने भाद्रपदादि त्रिषु त्रिषु स्वरः प्रागादि शीर्षे हि रिपोक्षमम सुखेन गोल्यनयदेषुकेषुमा
स्युर्वे हर्होगोण कुलीरलेवगरवौ सर्वौ परास्थे ... नान्यस्यो भनकोदिघानत्र भ ८ दवे
स्वरापाः क्रमात ५१ भाद्रपदादि त्रिषु त्रिषु मासेषु स्योवा स्कष्ठकषः प्रागादि शीर्षः शोनशी
पनस्क्षेभवति भाद्रपदादि मासत्रये पूर्वशीर्षः मार्गशीर्षादि मासत्रये दक्षिण शीर्षः
लग्नादि मासत्रये पश्चिम शीर्षः ज्येष्ठादि मासत्रये उत्तर शीर्षः वासुकिः शेषे ... अत्र
अस्यार्थो दिशा पंचमस्य भवेत् ... अथ संक्रान्तिपानेन ... निर्णयमाह गोल
ज्योति गोलयजवदेष्ठकैसंतिपमोरस्य ... रेकार्थं गोरेषः अली वृश्चिकः अजो मेषः

न्कला यद्युक्तराशिषु केंद्रेषु सत्सु तिथमोदयस्थालेग्रहे कार्यं इति ताराणां भिसुवलेरुक्तराशिभिसु विवाहगृहे
कार्यमित्यर्थः ॥ हृद्रोगः कुंभः पाथोनमकरः कुलीरः कर्कटः लेयः सिंहः एता नाडीक्रमेण यथा
वा सौरवि सूतस्मिन्सति पूर्वापरांशे पूर्वांमुहे पश्चिमामुखविवाहगृहे कार्यं [illegible] स्य अन्यरा
शिस्थे रवौ सति गृहे न कार्यं अथापपरतेन गृहे मावेमि लिंगानि विवक्षुः काव दायान पनमाह
भजेति भजकोलिख्यातरभटहतशेषं ज्ञापास्युः भजेगृहदैर्घ्यविस्तारयोरन्यतरस्य नाम न
दन्याकोटिः तथा चोक्तं लीलावत्यां दोश्छायाहोः यस्यानस्पर्द्धिन्योदिघोतरो बाहुः अथैव तत्र
रसेवामाकोटिः कोटिर्नामान्तरमिति तयोर्घातो गुणने रभटहत अष्टहत शेषं एवंविधिययथा
स्यात् ध्वजादयः आयाः क्रमात्स्युः एवं द्विध्वजश्चमसिंहवृषकोलाणि लेखे भो द्रुका यार्याः
खस्वदेध्वजो विलम्बे धाम्यात्मवक्रोगजः धामस्योद्वुषभो विवादुरणादिशः सिंहस्य था
ला३मे भूमोऽग्रेः श्वनकोऽस्यजस्यावगयस्थाहोः इदपश्चात्खरः ४२ एवं द्विध्वजादयो बलिष्ठा
इतिभावः यतेध्वजादयः खस्वरस्थानेध्वजः एवंभूमस्याग्रेयामित्यादियायाः अथ मध्यं मु
खेगृहस्येव यादिकवस्थमामाणगृहे पुयार्थानन्यर्थः अथवा स्वसह शावलकपुयार्यान्यर्थः
अथवा स्वसह शामनोपजीविनोगृहे पुयार्थान्यर्थः एतन्मुखमुक्तं वास्तुप्रदीपे खेलखवेद

कोणेषु वृषः सिंहो गजः शुभः प्राचीकपतन्त्रा गादो गजो ह्येयो ध्वजपतेः आसने यानयोः सिंहं
शयने चैव कुञ्जरं वृषभो भोजनपात्रे च छत्रयानगता दिक्षु ध्वजे मन्दिरे शालायां गृहे वा मृप
जीविनो वृषभं दद्यान्नद्यास्य पवनात्यजयोगृहे म्लेच्छवेश्यागृहे पापो ध्वांक्षः पक्षीपतेर्गृहे वृ
षसिंहगजा देया प्रासादे पुरमन्दिरे तथा च शिल्पशास्त्रे ध्वजेष्वमे शालायां कुम्भकारगृहे
ध्वजः गोमजो भ्रमरगृहे चैव माधारागे गृहे शुभो पंचेशरत्रये सिंहो भाण्डागारे शुभो गजः ध्वा
ङ्क्षो वृष्णानगो श्वभ शालायां वृषभः शुभः नाराभा गोह्वा ह्रेयो गजाः सिंह वृषाः शुभाः स्यादि
पवेश्यायमायनमस्के दम्नीतेषाम्बुभ्यात् ध्वजो किल मध्येः सर्वदिक्षु द्वारः आयायवक्रो
गजः खगमे यागायाह वृषभः आग्नेय्या याम्यायो वृषभः स्यात् विवारुणाम्बवेः शुभः
सिंहः वरुणास्याध्वांक्षो वारुणोदिग्भागः पश्चिमदिक् विगतः वारुणोपेभ्यः तत्र मध्येयस्य
मतया पश्चिमदिशो विना सर्वदिग्द्वारत्यर्थः योयोपदिश्यावस्थानं भूतन्मरहस्यानत्र
विशिष्टाद्विकल्प्यमित्यर्थः पवेश्यायपरलेन गृह्यम्बवमुकाम मेगेनायानो शुभतमाद
प्रशस्तास्मेति इमचत्वार आयाः अप्रशस्ताः सर्वेषां शुभाः अर्थाद्वन्ये चत्वारः समायायाः
अप्रशस्ताः तथा च गर्गः कीर्तिः शोकाः नयो वैरं धनं निर्धनता मध्ये रोगश्चेति गृहाणामे

ਤੈ ਸੀਖਿ ਸਾਗੁਰ ਦੇ ਆਗੈ ਜ

[illegible]

ਈਸਾ ਸੁਗਿਆਨੀ ਮਿਤ੍ਰੀ
ਸਾਹੁ ਗੁਣੀਆ ਬਾਰੁ ਪੁਮੀਨਟ
ਅਸਾਹਿ ਹਿਸਾਸੈ ਕਿਆਮਪੁ
ਸਾਦ ਰੇਤੀ ਕਾਲਿ ਰੇਕਿਲ